

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ

ΑΠΑΝΤΑ ΤΑ ΕΡΓΑ

5

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ Α΄

**ΠΕΡΙ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ
ΑΠΟΛΟΓΗΤΙΚΟΣ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΞΗΜΕΡΟΥ
ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΓΕΝΕΣΕΩΣ
(ΟΜΙΛΙΑΙ Α΄ – Γ΄)
ΠΡΟΣ ΘΕΟΔΟΣΙΟΝ ΕΠΙΣΚΟΠΟΝ ΕΠΙΣΤΟΛΗ**

ΕΙΣΑΓΩΓΗ–ΚΕΙΜΕΝΟ–ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ–ΣΧΟΛΙΑ

Ἀπὸ τὸν

**ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ
Καθηγητὴ Πανεπιστημίου**

Ἐπόπτης

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ, Καθηγητῆς Πανεπιστημίου

Ἐπιμελητῆς Ἐκδόσεως

ΜΕΡΕΤΑΚΗΣ Γ. ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ, Θεολόγος

Ε Π Ε

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΜΕΡΕΤΑΚΗ

«ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟΝ»

ΠΑΤΕΡΙΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΠΑΛΑΜΑΣ»

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1987

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΝΥΣΣΗΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΠΕΡΙ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Όταν επέθανε ὁ Μέγας Βασίλειος, στὰ τέλη τοῦ 378, ὁ νεώτερος ἀδελφός του Πέτρος, ποὺ παρουσιάζεται ὡς ὁ φύλακας τῆς οἰκογενειακῆς ἐστίας, ὑπέδειξε στὸν ἄλλο ἀδελφό, τὸν Γρηγόριο ἐπίσκοπο Νύσσης, ὅτι παρέμεναν ὠρισμένες ἐκκρεμότητες στὴ συγγραφικὴ παραγωγὴ τοῦ Βασιλείου, ποὺ ἔφυγε προώρως ἀπὸ τῆ ζωῇ.

Ἡ πρώτη καὶ βασικώτερη ἐκκρεμότης ἦταν ἡ ἀνεκπλήρωτη ὑπόσχεσις τοῦ Βασιλείου ὅτι σὲ ἄλλη εὐκαιρία θὰ ὠμιλοῦσε περὶ κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ὁποία παρέλειψε κατὰ τὴν ἐκφώνησι τῶν ὁμιλιῶν *Εἰς τὴν Ἑξαήμερον*. Ἐπειτα ἀπὸ αὐτὸ ὁ Γρηγόριος ἐθεώρησε χρέος νὰ πληρώσῃ τὸ κενό, συγγράφοντας ἓνα ἔργο σχετικὸ μὲ τὴ δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου.

Αὐτὸ τὸ ἔργο ἀπευθύνθηκε φυσικὰ πρὸς τὸν Πέτρο, σὰν πασχαλινὸ δῶρο κατὰ τὸ ἔτος 379. Εἶναι φανερό ὅτι τὸ αἶτημα τοῦ Πέτρου διατυπώθηκε ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Βασιλείου καὶ τὸ ἔργο ἐγράφηκε μέσα σὲ ὀλίγους μῆνες. Σὲ μερικὰ σημεῖα ὑπάρχουν ὑπαινιγμοὶ ὅτι τὸ κείμενό του ἐκφωνήθηκε πρὸς ἀκροατήριον, καὶ μάλιστα προχωρημένης γνωστικῆς ἀντιλήψεως, πρὶν σταλῇ. Πρέπει λοιπὸν νὰ ὑποθέσωμε ἢ ὅτι ὁ Γρηγόριος ἐξεφώνησε μέρη τῆς πραγματείας του πρὸς τὸ ἐκκλησίασμα, ἢ ὅτι εἶχε ἀπὸ παλαιότερα ἐκφωνήσῃ ὁμιλίαις σὲ

σχετικὰ θέματα καὶ τώρα χρησιμοποίησε τὶς παλαιές του ὁμιλίες σὲ μιὰ νέα σύνθεσι. Βέβαια ὁ Γρηγόριος εὗρηκε εὐκαιρία νὰ διατυπώσῃ τὶς προσωπικὲς του ἀνθρωπολογικὲς ἀπόψεις, ἀναμιγνύοντας θεολογία, φιλοσοφία, φυσιολογία καὶ ἰατρικὴ σὲ μιὰ ἐντυπωσιακὴ δυναμικὴ σύνθεσι.

Ὁ Γρηγόριος θέλοντας νὰ τονίσῃ τὴν ἰδιαίτερη ἀξία τοῦ ἀνθρώπου, ἐπισημαίνει ὅτι προηγήθηκε ἡ δημιουργία ὅλων τῶν ἄλλων κτισμάτων, ὥστε ὁλος ὁ πλοῦτος τῆς κτίσεως, στὴ γῆ καὶ στὴ θάλασσα, νὰ εἶναι ἔτοιμος νὰ δεχθῇ τὸν μέτοχό του, τὸν ἄνθρωπο, ποὺ ἐπλάσθητε τελευταῖος σὰν ἡ κορυφὴ ὅλου τοῦ οἰκοδομήματος, σὰν ὁ βασιλεὺς ποὺ ἔρχεται νὰ παραλάβῃ ὠργανωμένο καὶ ἔτοιμο τὸ βασίλειό του.

Παρουσιάζει ἐξελικτικὰ τὴν πορεία τῆς δημιουργίας γενικῶς ὑπὸ τὴν ἄμεση καθοδήγησι τοῦ Θεοῦ, τὴν θεία πρόνοια. Ἔτσι καὶ στὸν ἄνθρωπο ἡ ἀνάπτυξις εἶναι ἐξελικτικὴ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν σπερματικῶν καταβολῶν. Τὸ νὰ λέγεται ὁ ἄνθρωπος μικρόκοσμος δὲν ἀποτελεῖ ἔπαινο γι' αὐτόν, ἀφοῦ καὶ οἱ ποντικοὶ καὶ οἱ σαρανταποδαροῦσες ἔχουν τὰ ὑλικά συστατικά τοῦ κόσμου. Ἀλλοῦ ἔγκειται τὸ μεγαλεῖο τοῦ ἀνθρώπου· στὸ ὅτι ἐδημιουργήθηκε κατ' εἰκόνα τοῦ Θεοῦ. Ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ ἀποτελεῖ τὸ ἀνώτερο σημεῖο τῆς ἐξελίξεώς του, δὲν περιορίζεται σὲ τοπικὰ ὅρια καὶ ἐπομένως τὸ κατ' εἰκόνα Θεοῦ κατέχει ὁλόκληρο τὸν ἄνθρωπο. Αὕτῃ ἡ ἀνάπτυξις πραγματοποιεῖται ἐξω ἀπὸ κάθε ἐπίδρασι τοῦ κακοῦ, ποὺ δὲν ἔχει καμμιὰ ὑπόστασι καὶ εἶναι ἀπλῶς στέρησι τοῦ ἀγαθοῦ.

Ξεκινώντας ἀπὸ τὴν παρατήρησι ὅτι ὁ παρὼν ἄνθρωπος ταλαίπωρος τῆς καθημερινῆς ἐμπειρίας δὲν παρουσιάζει τὰ γνωρίσματα τῆς εἰκόνης, ὁδηγεῖται σὲ μιὰ θεωρία, τὴν ὁποία παρουσιάζει σὰν ἓνα ἀπλὸ ἐπιστημονικὸ παίγνιο καὶ ὄχι σὰν δόγμα. Τονίζει λοιπὸν ὅτι οὐσιαστικὰ ἡ δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου πραγματοποιήθηκε σὲ δυὸ διακεκριμένες φάσεις, τὴν ὀλικὴ καὶ τὴν μερικὴ. Κατὰ τὴ φάσι τῆς ὀλικῆς δημιουργίας ἐγίνε

ὁ ὠλοκληρωμένος ἄνθρωπος ποὺ περιέκλειε τὸ σύνολο τῶν ιδιοτήτων καὶ δυνάμεών του. Μετὰ τὸ παραστράτημα αὐτοῦ τοῦ ὀλικοῦ ἀνθρώπου πραγματοποιήθηκε ἡ δεύτερη δημιουργία, ποὺ ἔφερε στὴν ὕπαρξι τὸν διεσπασμένο σὲ ἄρρεν καὶ θῆλυ ἄνθρωπο, τοῦ ὁποίου ἡ διαιώνισις συντελεῖται διὰ τῆς γενετήσιας ἐπαφῆς. Ἐὰν δὲν εἶχε συμβῇ αὕτη ἡ λόγῳ τῆς παρεκτροπῆς διάσπασις, ἡ διαιώνισις ἀντὶ τοῦ ζωώδους τρόπου θὰ ἐπιτυγχανόταν κατ' ἄλλον τρόπο, πνευματικὸ καὶ ἀγγελικόν.

Μέσα σ' αὐτὰ τὰ πλαίσια τῆς ἀνθρωπολογίας ὁ Γρηγόριος ἀπορρίπτει τὴ θεωρία περὶ προϋπάρξεως τῆς ψυχῆς ποὺ ἔχει τὴ ρίζα της στὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ὠριγένη. Τὸ σῶμα καὶ οἱ ψυχῆς κατὰ τὸν Γρηγόριο παράγονται ταυτοχρόνως. Ἐν τούτοις οἱ ψυχῆς ἐν σπέρματι εὐρίσκονται κατὰ τὸν ὀριστικὸν τοὺς ἀριθμόν, ὅσο μέγας κι ἂν εἶναι, στὸν σύνολο ἄνθρωπο. Κι' ἔτσι κάθε φορὰ ποὺ γεννᾶται ἓνας νέος ἄνθρωπος ἐμφυτεύεται μιὰ ψυχὴ στὸ σῶμα τὴν ἴδια στιγμὴ μὲ τὴν καταβολὴν του. Ὅταν τὸ σύνολο τῶν ψυχῶν μεταφερθῇ εἰς τὴν γένεσιν, τότε θὰ ὠλοκληρωθῇ ἡ ἱστορία τοῦ παρόντος καιροῦ.

Τὸ κακόν, ποὺ οὐσιαστικὰ εἶναι ἀνύπαρκτο, ἔχει πρόσκαιρη μόνον παρουσία στὸν κόσμον· δὲν προχωρεῖ διαπαντός, ἀντίθετα πρὸς τὸ ἀγαθὸ ποὺ προοδεύει συνεχῶς καὶ ἀτελευτήτως. Ἐπομένως τὸ κακόν δὲν εἶναι αἰώνιον· εἶναι μιὰ σκιά ἐπάνω εἰς τὴν πορείαν τοῦ ἀνθρώπου, σὰν ἐκεῖνη ποὺ ρίχνεται εἰς τὴν γῆν κατὰ τὴν ἐκλείψιν τοῦ ἡλίου. Τότε ὁ ἄνθρωπος, βαδίζοντας, περνᾷ ἀπὸ τὸ φῶς εἰς τὴν σκιά, ἀλλὰ διανύοντας τὸ σκιῶδες μέρος, ἔρχεται πάλιν εἰς τὸ φῶς.

Ὁ συγγραφεὺς κατακλείει τὴν πραγματείαν μὲ μιὰ λεπτομερῆ περιγραφὴν τῶν ὀργάνων τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος· ἱατρικοῦ καὶ φυσιολογικοῦ χαρακτῆρος.

ΑΠΟΛΟΓΗΤΙΚΟΣ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΞΑΗΜΕΡΟΥ

Ὁ Βασίλειος εἶχε ἐκφωνήσει τὶς ἐννέα ὁμιλίες τοῦ περὶ τῆς Ἑξαήμερου σὲ πολυπληθῆ Ἐκκλησία, ὅπου παρίσταντο λόγοι καὶ ἀγράμματοι, εὐγενεῖς καὶ τεχνίτες. Ἔπρεπε νὰ χρησιμοποίησιν ὅρους καὶ παραστάσεις τέτοιες ὥστε ὁ λόγος τοῦ, ἂν καὶ πάντοτε ὑψηλοῦ ἐπιπέδου, νὰ γίνῃ κατανοητὸς καὶ δεκτὸς ἀπὸ ὅλους. Καὶ πράγματι ὅπως παρατηρεῖ ὁ Γρηγόριος, οἱ πολλοὶ τὸν καταλάβαιναν καὶ οἱ διανοούμενοι τὸν ἐθαύμαζαν.

Κατὰ τὴν ἄποψιν ὅμως τοῦ ἀδελφοῦ Πέτρου, προφανῶς βέβαια καὶ τοῦ ἰδίου τοῦ Γρηγορίου, ὁ λόγος ἐχρειάζοταν ἓνα συμπλήρωμα γιὰ νὰ ὁλοκληρωθῇ. Ὁ Βασίλειος ἀπὸ τὴν ἀνάγκη ἐξισορροπήσεως τοῦ λόγου ἄφηνε μερικὰ σημεῖα τῆς κοσμογονίας ἄθικτα ἢ ἀσαφῆ, καὶ ἔτσι κατὰ πρόχειρον ἐξέτασι στὰ σημεῖα αὐτὰ τὸ βιβλικὸ κείμενο καὶ μὲ τοῦ Βασιλείου τὶς ἀπόψεις ἐφαινόταν νὰ ἔρχεται σὲ ἀντίθεσιν καὶ καθ' ἑαυτὸ παρουσιαζόταν ἀντιφατικόν.

Γι' αὐτὸ ὁ Πέτρος ἀπευθύνθηκε πάλιν στὸν Γρηγόριο, γιὰ νὰ τοῦ ζητήσῃ μιὰ κατάλληλη ἐρμηνεία τῶν σημείων αὐτῶν, ὥστε νὰ δικαιωθοῦν οἱ ἀπόψεις τοῦ Μεγάλου Βασιλείου. Ἀπ' αὐτὴν τὴν ἐπιδίωξιν προέρχεται καὶ ὁ τίτλος τοῦ ἔργου Ἀπολογητικός. Τοῦτο συνέβηκε τὸ καλοκαίρι τοῦ 379. Ὁ Γρηγόριος βέβαια ἀνέλαβε τὸ ἔργο μὲ κάποιον δισταγμό, μετὰ «τὴν θεόπνευστον ἐκείνην τοῦ Πατρὸς ἡμῶν εἰς τὸ προκείμενον θεωρίαν», πὺ οἱ εἰδήμονες θαυμάζουν τόσο, ὅσο τὴν κοσμογονία τοῦ Μωϋσέως. Διότι ὁ Βασίλειος εἶναι ἓνας ἄλλος Μωϋσῆς· ἐκεῖνος ὁ παλαιὸς εἶναι ὁ κόκκος τοῦ σίτου, αὐτὸς ἐδῶ εἶναι ὁ στάχυς τοῦ σίτου, αὐξημένος καὶ ψωμωμένος. Παρὰ τὸ δισταγμὸ τοῦ ὅμως αἰσθάνεται ὅτι μπορεῖ νὰ εἰπῇ κάτι χρήσιμο, ἂν ἐνοφθαλμισθῇ στὸ μεγάλο δένδρον τῆς σοφίας τοῦ Βασιλείου καὶ γίνῃ νέος κλάδος τοῦ.

Ὁ Βασίλειος εἶχε προσφέρει τὴν ἱστορικὴ καὶ ἠθικὴ πλευρὰ τῆς ἐρμηνείας τῆς κοσμογονίας, ὁ Γρηγόριος τώρα θὰ παρουσιάσῃ τὴν πνευματικὴν. Γιὰ νὰ τὸ ἐπιτύχῃ φυσικὰ καταφεύγει στὴ βοήθεια τῆς τυπολογίας, ἃν καὶ πρὸς τὸ τέλος τῆς πραγματείας δηλώνει ὅτι δὲν θέλει νὰ ξεφύγῃ ἀπὸ τὰ πραγματικὰ νοήματα τοῦ κειμένου. Ἔτσι λοιπόν, ἐνῶ ὁ Βασίλειος ἐκπροσωπεῖ σ' αὐτὴν τὴν δραστηριότητα τὴν πρᾶξι, ὁ Γρηγόριος ἐκπροσωπεῖ τὴ θεωρία.

Ὁ Γρηγόριος τονίζει ὅτι ἡ δημιουργία εἶναι σπερματική. Ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ποὺ παραγγέλλει τὴν ἀνάδυσιν τῶν ἐπὶ μέρους στοιχείων τῆς δημιουργίας («γεννηθήτω» «γεννηθήτω», «καὶ ἐγένετο» «καὶ ἐγένετο») δὲν ἔχει ὕλικὴ ὕφῃ· εἶναι ἡ λογικὴ δύναμις ποὺ ἔχει ἐντεθῇ ἀπὸ τὸν Θεὸ στὸ σύμπαν καὶ μὲ βάσιν αὐτὴν συντελεῖται ἡ πραγμάτωσις καὶ ἐξέλιξις τῶν ἐπὶ μέρους. Πρῶτα ὁ Θεὸς ἐδημιούργησε τὴν ὕλην, ὥσάν μιὰ ἄμορφη μάζα· ἔπειτα ἐστάλαξε σ' αὐτὴν τὴν ἀναπτυξιακὴν δύναμιν, ἡ ὁποία κατὰ σπέρματα προκαλεῖ τὴ γένεσιν τῶν ἐπὶ μέρος ὄντων καὶ πραγμάτων.

Μὲ μιὰ ἀκαριαία ὁρμὴ τοῦ θείου θελήματος ἐτέθησαν ὅλες οἱ καταβολαὶ τοῦ σύμπαντος, ὅλα τὰ σπέρματα. Αὐτὲς οἱ καταβολαὶ εἶναι οἱ ἀφορμῆς, οἱ αἰτίες καὶ οἱ ρίζες ἀπὸ τὰς ὁποῖες πηγάζουν τὰ ἐπὶ μέρος.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΓΕΝΕΣΕΩΣ

Στὴν εἰσαγωγὴ τῆς πραγματείας τοῦ Γρηγορίου *Περὶ τῆς κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου* ἐσημειώσαμε ὅτι ὁ Μέγας Βασίλειος εἶχε ἀφήσει μιὰ ἐκκρεμότητα. Κατακλείοντας δηλαδὴ τὰς ὁμιλίαις τοῦ στὴν Ἑξαήμερον εἶχε ὑποσχεθῇ ὅτι περὶ τῆς σημασίας τοῦ κατ' εἰκόνα καὶ τοῦ καθ' ὁμοίωσιν, μὲ τὴ βοήθειαν τοῦ Θεοῦ,

θα ὠμιλοῦσε στὴ συνέχεια προσεχῶς. «Ἐν τίνι μὲν οὖν ἔχει τὸ κατ' εἰκόνα Θεοῦ ὁ ἄνθρωπος καὶ πῶς μεταλαμβάνει τοῦ καθ' ὁμοίωσιν ἐν τοῖς ἐφεξῆς Θεοῦ διδόντος εἰρήσεται»¹.

Ὁ Πέτρος καὶ ὁ Γρηγόριος Νύσσης δὲν ἐγνώριζαν τὴν ὑπαρξὶ τέτοιας συνεχείας· γι' αὐτὸ ὁ πρῶτος ἐζήτησε καὶ ὁ δεύτερος ἐπραγματοποίησε τὴν ἐκπλήρωσι τοῦ χρέους τούτου τοῦ ἀδελφοῦ των.

Ἐν τούτοις στὴ χειρόγραφη παράδοσι διατηροῦνται τρεῖς ὁμιλίες μὲ ἀντικείμενο τὸ θέμα τοῦτο ἀκριβῶς: *Περὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου γενέσεως*². Φέρονται περισσότερο ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Βασιλείου καὶ λιγώτερο μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Γρηγορίου Νύσσης. Ὁ συγγραφεὺς ἀρχίζει μὲ τὴ διαβεβαίωσι ὅτι πληρώνει τώρα τὸ παλαιὸ χρέος του. «Παλαιοῦ χρέους ἔκτισιν ἀποπληρώσων ἦκω, οὗ τὴν ἀπόδοσιν ἀνεβαλόμεν οὐκ ἀγνωμοσύνη προαιρέσεως ἀλλ' ἀσθενεία σώματος· χρέος ἀναγκαιότατον καὶ ὀφειλόμενον ὑμῶν τῇ ἀκροάσει».

Βέβαια τὸ κείμενο τοῦτο δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἔργο τοῦ Γρηγορίου Νύσσης, γιὰ πολλοὺς λόγους, καὶ κυρίως διότι αὐτὸς ρητῶς βεβαιώνει ὅτι πληρώνει τὸ χρέος τοῦ ἀδελφοῦ του μὲ τὴ σύνταξι τῆς πραγματείας *Περὶ κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου* καὶ δὲν εἶχε κανένα λόγο νὰ ἐπανέλθῃ στὸ θέμα, καὶ μάλιστα ὑποδύομενος τὸ πρόσωπο τοῦ Βασιλείου. Ἀλλὰ καὶ τοῦ Βασιλείου δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι κατὰ τὸ σύνολο σχεδὸν τῶν ἐρευνητῶν, ἀφοῦ ἂν ὑπῆρχαν αὐτὲς οἱ τρεῖς ὁμιλίες, θὰ ἦταν περιττὸ νὰ γράψῃ ὁ Γρηγόριος τὴ δική του πραγματεία.

Τὸ ἐπιχείρημα ὅμως τοῦτο, ὅτι δηλαδὴ δὲν θα ἔγραφε ὁ Γρηγόριος τὴν πραγματεία του, ἂν ὑπῆρχαν οἱ ὁμιλίες τοῦ Βασιλείου, δὲν εὐσταθεῖ ἀπολύτως· διότι μπορεῖ νὰ ὑπῆρχαν κά-

1. Ὁμιλία *Εἰς τὴν Ἑξαήμερον* 9,6.

2. Ἡ τρίτη ὁμιλία ἔχει κάποια ἰδιαιτερότητα στὴ χειρόγραφη παράδοσι· εἶναι μικρότερη καὶ φέρεται ὡς «ὁμιλία εἰς τὸν Παράδεισον», ἀλλὰ καὶ ὡς «λόγος τρίτος».

που στα ἀρχεῖα αὐτὲς οἱ ὁμιλίες καὶ οἱ δύο ἀδελφοὶ νὰ μὴ τὸ ἐγνώριζαν, ἀφοῦ μάλιστα ἐκινήθηκαν γιὰ τὴν ἐκπλήρωσι τοῦ χρέους ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατο τοῦ ἐπισκόπου Καισαρείας. Παρὰ ταῦτα πρέπει νὰ ὁμολογήσωμε ὅτι ὑπὸ τῇ σημερινῇ τους μορφῇ οἱ ὁμιλίες δὲν μπορεῖ νὰ ἀνήκουν στὸ Βασίλειο.

Ἡ θεολογία τους βέβαια εἶναι καππαδοκική, πλησιάζον-
τας πρὸς τὴν τοῦ Γρηγορίου Νύσσης, τὸ λεξιλόγιο καὶ ἡ ὀρο-
λογία εἶναι κοντὰ στοῦ μεγάλου Βασιλείου καὶ τὸ ὕφος μὲ τὴν
κομματιαστὴ φραστικὴ εἶναι ξένο καὶ πρὸς τοὺς δύο, ὅχι ὅμως
ξένο καὶ πρὸς τὸν Γρηγόριο τὸν Θεολόγο. Δὲν καταλαβαίνομε
ποιὸς λόγος θὰ ὑπῆρχε ποῦ θὰ παρακινούσε τὸν συντάκτη αὐ-
τῶν τῶν κειμένων, ποῦ κατὰ τὰ ἄλλα δὲν εἶναι ἀνάξια λόγου, νὰ
τὰ συντάξῃ σὰν ὁμιλίες (διότι ὑπάρχουν σημεῖα τοῦ κειμένου
ποῦ προϋποθέτουν ἀπαγγελία τους) καὶ νὰ τὰ τοποθετήσῃ στὴ
γραφίδα καὶ στὸ στόμα τοῦ Βασιλείου, ἐνῶ ἤδη ὁ Γρηγόριος
εἶχε γραπτῶς ἐπιβεβαιώσῃ ὅτι δὲν ὑπῆρχαν τέτοιες ὁμιλίες.
Πράγματι δὲν θὰ ὑπῆρχε κανεὶς λόγος.

Εἶναι πολὺ πιθανὸ νὰ συνέβηκε τὸ ἐξῆς. Ὁ Βασίλειος δὲν
ἐλησμονοῦσε τόσο εὐκόλα τὶς ὑποσχέσεις του. Στὰ κατάλοιπά
του κάποιος ἀπὸ τοὺς μαθητὰς καὶ ἀκολουθούς του ἴσως εὗρη-
κε αὐτὸ τὸ κείμενο στὴ μορφῇ σχεδιάσματος, ἀπλῶν σημειώ-
σεων. Ἄν αὐτὸς ὁ μαθητὴς ἔτυχε νὰ φύγῃ πολὺ ἐνωρὶς μετὰ
τὸν θάνατο τοῦ Βασιλείου ἀπὸ τὴν Καισάρεια καὶ ἐπῆρε μαζί
του τὸ κείμενο, ἦταν εὐλόγο νὰ μὴ ὑπέπεσε στὴν ἀντίληψι τῶν
ἀδελφῶν. Γιᾶ παράδειγμα, θὰ μπορούσαμε νὰ ὑποδείξωμε τὸν
Εὐάγριο τὸν Ποντικὸ ἀναγνώστη τοῦ Βασιλείου ποῦ ἔφυγε ἀμέ-
σως μετὰ τὸν θάνατό του γιὰ τὴν Κωνσταντινούπολι, ὅπου χει-
ροτονήθηκε διάκονος ἀπὸ τὸν Γρηγόριο τὸ Θεολόγο. Ὁ μαθη-
τὴς ἐπεξεργάσθηκε τὸ σχεδιάσμα καὶ τοῦ ἔδωσε λογοτεχνικὴ
μορφή³, μὲ τὸ δικό του ὕφος φυσικά, ποῦ θυμίζει κάπως τοῦ
Εὐαγρίου.

3. Στὴν πραγματικότητα φέρεται σὲ δύο παραλλαγές.

Ὁ συντάκτης στρέφει τὴν προσοχή του στὸ κατ' εἰκόνα ποὺ σημαίνει ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι λογικός, καὶ στὸ καθ' ὁμοίωσιν ποὺ σημαίνει ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι χρηστός.

ΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ ΤΩΝ ΟΜΙΛΙΩΝ

Τὸ κείμενο τῶν δύο πραγματειῶν τοῦ Γρηγορίου Νύσσης ἐπήραμε ἀπὸ τὴν PG 44,125–256 (Περὶ κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου) καὶ 44, 62–124 (Ἀπολογητικός εἰς τὴν Ἑξαήμερον). Τὸ κείμενο τῶν τριῶν βασιλειανῶν ὁμιλιῶν ἐπήραμε ἀπὸ τὴν ἔκδοσι Jaeger, Gregorii Nysseni Opera, Sypplementum, Leiden 1972. Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις ἐπιφέραμε ὠρισμένες διορθώσεις, στὴ δεύτερη μάλιστα πολὺ ὀλίγες.

ΠΡΟΣ ΘΕΟΔΟΣΙΟ ΕΠΙΣΚΟΠΟ ΑΠΟΚΡΙΣΕΙΣ

Τὸ κείμενο ποὺ φέρεται μὲ τὸν τίτλο περὶ τῆς ἐγγαστριμύθου γυναικὸς στὴν πραγματικότητα ἀποτελεῖ μιὰ σειρὰ ἀπαντήσεων σ' ἐρωτήματα ποὺ ἔθεσε στὸν Γρηγόριο Νύσσης ὁ ἐπίσκοπος Θεοδόσιος. Τὰ ἐρωτήματα εἶναι ἑξί.

Ὁ Γρηγόριος δίνει ἀπαντήσεις ἄνισης ἐκτάσεως, μὲ κάποια προχειρότητα ἀσυνήθιστη γι' αὐτόν. Φαίνεται ὅτι δὲν εἶχε τὸ χρόνο νὰ ἀσχοληθῇ ἐπιμελῶς μὲ τὰ θέματα, τὰ ὁποῖα ἴσως δὲν τὸν ἐνέπνεαν καὶ ἰδιαιτέρως. Σὲ μερικὲς περιπτώσεις παραπέμπει τὸ Θεοδόσιο σὲ μελέτη τῶν πηγῶν.

1. Πρῶτο θέμα ἔρχεται, ὅπως τὰ εἶχε διατυπωμένα ὁ Θεοδόσιος, τὸ σχετικὸ μὲ τὴν μάγισσα τῆς Ἀενδώρ, ποὺ συνήθως λέγεται ἐγγαστρίμυθος. Αὐτὸ τὸ παράδοξο ἐπεισόδιο περιγράφεται στὴν Α' Βασιλειῶν¹. Οἱ Φιλισταῖοι ὑπὸ τὸν Ἀγχούρ ἐκστρατεύουν μὲ μεγάλη δύναμι ἐναντίον τοῦ Σαούλ, ὁ ὁποῖος τρομοκρατεῖται. Ὁ Σαοὺλ ἐζήτησε λόγο ἀπὸ τὸν Θεὸ γιὰ τὴν ἐκβασί τοῦ ἀγῶνος, ἀλλὰ δὲν ἔλαβε ἀπόκρισι. Τότε, αὐτὸς ποὺ εἶχε κα-

1. Α' Βασ. 28.

ταδιώξει τοὺς μάντεις καὶ τὶς μάγισσες, ἀπευθύνθηκε σὲ μιὰ ἀπ' αὐτές, στὴν Ἀενδώρ, καὶ τῆς ἐζήτησε νὰ τοῦ ἀνεβάσῃ τὸν Σαμουήλ ἀπὸ τὸν ἄλλο κόσμο. Καθὼς ἐπιδιδόταν στὴ μαντεία καὶ τὴν ἐρώτησε, τί βλέπει, αὐτὴ ἀπάντησε ὅτι βλέπει θεοὺς κι ἔπειτα ἐδήλωσε ὅτι βλέπει κάποιον μὲ μανδύα, ποὺ ἦταν ὁ Σαμουήλ. Ὁ προφήτης προεῖπε τὴν καταστροφή τοῦ βασιλέα τοῦ Ἰσραήλ.

Αὐτὸ τὸ ἐπεισόδιο προκαλοῦσε ἀπορία καὶ σκανδαλισμὸ στοὺς ἀναγνώστες. Τὸ κείμενο λέγει ὅτι ὁ Σαμουήλ ἀνέβηκε ἀπὸ τὴ γῆ, τὰ καταχθόνια. Μπορεῖ ἓνας προφήτης νὰ εὐρίσκεται στὸν Ἄδη; καὶ μπορεῖ μιὰ μάγισσα ν' ἀνεβάσῃ ἀπ' ἐκεῖ ἓνα προφήτη;

Πρῶτος, ἀπὸ ὅσα εἶναι γνωστά, ἔδωσε ἀπάντησι στὸ ἐρώτημα ὁ Ὠριγένης μὲ εἰδικὴ ὁμιλία του². Ὁ Ὠριγένης, ὅπως συνήθως, ὠμίλησε πρόχειρα, ἀλλὰ ἐμπεριστατωμένως. Πρὲπει νὰ ἐξέπληξε τοὺς ἀκροατὰς του μὲ τὴν ἄποψί του ὅτι ἡ μορφή ποὺ ἀνέβηκε ἀπὸ τὰ ὑποχθόνια δὲν ἦταν φάντασμα ἀλλὰ ὁ ἴδιος ὁ Σαμουήλ. Γιατί δὲν θὰ μπορούσε ἓνας προφήτης νὰ εἶναι στὸν Ἄδη, ἀφοῦ καὶ ὁ Χριστὸς κατέβηκε ἐκεῖ κατὰ τὴν ὥρα τῆς ἀναστάσεως; Ἄν αὐτὸ δὲν εἶναι σωστό, ὅτι ὁ Σαμουήλ ἔδωσε τὴν προφητεία γιὰ τὴν τύχη τοῦ Σαούλ, θὰ ἦταν ἀνεξήγητη ἡ ἔκβασις τῆς προφητείας μιᾶς μάγισσας.

Τὸ παράδοξο γεγονός, ὅτι ὁ μέγας ἐκπονητὴς τῆς ἀλληγορικῆς ἐρμηνείας ἔδωσε κατὰ γράμμα ἐρμηνεία σ' αὐτὸ τὸ ἐπεισόδιο, ἀκολουθήθηκε ἀπὸ ἓνα ἄλλο παράδοξο. Ὅτι τὸν ἐπόμενον αἰῶνα ἓνας Ἀντιοχειανὸς ἐρμήνευσε τὸ ἐπεισόδιο μὲ μεταφορικὴ ἔννοια, ἀντικρούοντας τὸν Ὠριγένη. Κατὰ τὸν Εὐστάθιο στὴν Ἀενδώρ ἐμφανίσθηκε στὴ μάγισσα καὶ στὸ Σαούλ φάντασμα.

Παρόμοια εἶναι καὶ τοῦ Γρηγορίου ἡ ἄποψις. Ὁ δαίμων εὐρίσκει διαφόρους τρόπους παραπλανήσεως τῶν ἀνθρώπων ὅπως εἶναι ἡ οἰωνοσκοπία, ἡ νεκρομαντία, ὁ πνευματισμός.

2, Δεύτερο ἐρώτημα εἶναι τὸ περὶ τῆς παραμονῆς τοῦ προφήτη Ἠλία στὸ χεῖμαρρο, ὅπου κατὰ τὴν ἐντολή τοῦ Θεοῦ θὰ ἔπινε νερὸ ἀπὸ αὐτὸν καὶ θὰ ἐτρεφόταν ἀπὸ τοὺς κόρακες. Ἐδῶ ὁ

2. ΒΕΠ 11, 227-235.

Γρηγόριος δίνει τυπολογική ἐρμηνεία, ἀνάμικτη μὲ τὴν πραγματική. Τὸ ὅτι ἐτρεφόταν τὸ πρωὶ μὲ ψωμὶ καὶ τὸ βράδυ μὲ κρέας, δείχνει τὸ δρόμο πρὸς τὴν τελείωσι. Τὸ ὅτι τὰ κοράκια ἔφεραν κρέας δείχνει ὅτι πολλοὶ ἦσαν οἱ πιστοὶ στὸν ἀληθινὸ Θεὸ καὶ δὲν ἦταν σωστὸ νὰ ἀφανισθοῦν καὶ αὐτοὶ ἀπὸ τὴν ἀνομβρία μαζί μὲ τοὺς ἀσεβεῖς. Ἔτσι ὁ Ἡλίας ἀντιλήφθηκε ὅτι ἔπρεπε νὰ παρακαλέσῃ τὸν Θεὸ νὰ στείλῃ βροχή.

3. Τὸ τρίτο θέμα εἶναι τὸ περὶ τοῦ καλύμματος τοῦ Μωϋσέως, τὸ ὁποῖο ἔφερε ὁ νομοθέτης, ὅταν ἐρχόταν ἀπὸ τὸν Θεὸ γιὰ νὰ ἐξαγγεῖλῃ στὸ λαὸ τὶς ἐντολὲς καὶ διατάξεις³. Γιὰ τὴν ἐρμηνεία τοῦ πράγματος ὁ Γρηγόριος παραπέμπει τὸν παραλήπτη στὸν ἀπόστολο Παῦλο, ὁ ὁποῖος λέγει, «Μωυσῆς ἐτίθει κάλυμμα ἐπὶ τὸ πρόσωπον ἑαυτοῦ πρὸς τὸ μὴ ἀτενίσαι τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ εἰς τὸ τέλος τοῦ καταργουμένου»⁴. Ὁ Παῦλος θέλει νὰ εἰπῇ ὅτι τὸ κάλυμμα, πὺ ἐμπόδιζε τοὺς Ἰσραηλίτες νὰ βλέπουν τὴ δόξα τοῦ προσώπου τοῦ Μωυσέως, προετύπωνε τὴν ἀνάγκη ἀπορρίψεως τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου ἀπὸ τοὺς Ἰσραηλίτες μετὰ τὴν κατάργησίν του διὰ τοῦ Χριστοῦ.

4. Τὸ τέταρτο ἐρώτημα πὺ ὑπέβαλε ὁ Θεοδοσίος εἶναι περὶ τῶν θυσιῶν, ἀλλὰ δὲν γνωρίζομε σὲ ποιά πτυχὴ τοῦ θέματος ἀναφερόταν. Ὁ Γρηγόριος τοῦ συνιστᾷ νὰ μελετήσῃ ὁλόκληρο τὸ βιβλίον τοῦ Λευιτικοῦ πὺ ἀναφέρεται στὴ λατρεία, τὶς θυσίες καὶ τὸ ἱερατεῖο, διότι τὸ ἀντικείμενον τοῦ ἐρωτήματος δὲν μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθῇ μεμονωμένο.

5. Τὸ πέμπτον ἐρώτημα τοῦ Θεοδοσίου ἐστηριζόταν στὴ διαπίστωσιν ὅτι, ἐνῶ ὁ ἀποστάτης ἄγγελος, ὁ διάβολος, εἶναι ἓνας, παρουσιάζεται στὰ ἱερὰ κείμενα πλῆθος δαιμόνων. Ὁ Γρηγόριος ἀπαντᾷ μὲ συντομία ὅτι ὁ ἀποστάτης δὲν ἦταν ἄγγελος, ἀλλὰ ἀρχάγγελος, καὶ ὅτι στὴν ἀποστασία του τὸν ἀκολούθησαν καὶ ὅλοι οἱ ὑπῆκοοί του.

6. Τὸ τελευταῖον ἐρώτημα ἀναφερόταν στὸ πῶς φθάνει τὸ Πνεῦμα πρὶν ἀπὸ τὸ βάπτισμα. Ὁ Γρηγόριος δηλώνει ὅτι τὸ πρόβλημα τοῦτο χρειάζεται εὐρεῖα ἀνάπτυξιν. Γι' αὐτό, ἀφοῦ τὸ ἀναπτύξῃ σὲ εἰδικὴ πραγματεία, θὰ τὴν ἀποστείλῃ στὸν Θεοδοσίον.

3. Ἐξ. 34,35.

4. Β' Κορ. 3,13.

Π Ε Ρ Ι
ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

ΠΕΡΙ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

ΤΩΙ ΑΔΕΛΦΩΙ ΔΟΥΛΩΙ ΘΕΟΥ ΠΕΤΡΩΙ

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΝΥΣΣΗΣ

Εἰ ταῖς διὰ τῶν χρημάτων τιμαῖς ἔδει γεραίρειν τοὺς κατ' ἀρετὴν διαφέροντας, μικρὸς ἂν, καθὼς φησιν ὁ Σολομών, ὁλος ὁ κόσμος τῶν χρημάτων ἐφάνη πρὸς τὸ γενέσθαι τῆς σῆς ἀρετῆς ἰσοστάσιος· ἐπειδὴ κρεῖττον ἢ κατὰ πλούτου τιμὴν ἢ χρεω-
5 στουμένη τῇ σεμνότητί σου χάρις ἐστίν. Ἀπαιτεῖ δὲ τὸ ἅγιον Πάσχα τὴν συνήθη τῆς ἀγάπης δωροφορίαν, ἣν προσάγομέν σου τῇ μεγαλοφροσύνῃ, δῶρον, ᾧ ἄνθρωπε Θεοῦ, μικρότερον μὲν ἢ ὡς ἄξιον εἶναι σοι προσκομίζεσθαι, τῆς γε μὴν δυνάμεως ἡμῶν οὐκ ἐνδεέστερον. Τὸ δὲ δῶρον λόγος ἐστίν, οἷον ἱμάτιόν
10 τι πενιχρὸν ἐκ τῆς πτωχῆς ἡμῶν διανοίας οὐκ ἀπόνως ἐξυφασμένον.

Ἡ δὲ τοῦ λόγου ὑπόθεσις τολμηρὰ μὲν ἴσως τοῖς πολλοῖς εἶναι δόξει, πλὴν οὐκ ἔξω τοῦ πρέποντος ἐνομίσθη. Μόνος γὰρ ἀξίως τὴν κτίσιν τοῦ Θεοῦ κατενόησεν ὁ κατὰ Θεὸν κτισθεὶς
15 ὄντως καὶ ἐν εἰκόνι τοῦ κτίσαντος τὴν ψυχὴν μεμορφωμένος Βασίλειος, ὁ κοινὸς ἡμῶν πατὴρ καὶ διδάσκαλος, ὃς τὴν ὑψηλὴν τοῦ παντὸς διακόσμησιν εὐληπτον τοῖς πολλοῖς διὰ τῆς

ΠΕΡΙ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Ο ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΝΥΣΣΗΣ

ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΑΔΕΛΦΟ ΤΟΥ ΠΕΤΡΟ ΔΟΥΛΟ ΤΟΥ ΘΕΟΥ

Ἐάν ἐπρόκειτο νὰ ἐπιβραβεύωμε μὲ χρήματα ἐκείνους ποὺ διακρίνονται στὴν ἀρετὴ, θὰ ἦταν μικρός, ὅπως λέγει ὁ Σολομών¹, ὅλος ὁ κόσμος τῶν χρημάτων γιὰ νὰ ἐξισωθῇ μὲ τὴν ἀρετὴ σου· διότι ἡ χάρις ποὺ χρεωστεῖται στὴ σεμνότητά σου δὲν μπορεῖ νὰ ἐκτιμηθῇ μὲ χρήματα. Τὸ ἅγιο Πάσχα² ὅμως ἀπαιτεῖ τὴ συνηθισμένη δωροφορία τῆς ἀγάπης, τὴν ὁποία προσφέρουμε, ὡς ἄνθρωπε τοῦ Θεοῦ, στὴ μεγαλοφροσύνη σου· εἶναι δῶρο μικρότερο βέβαια ἀπὸ ὅ,τι ἀξίζει νὰ σοῦ προσφερθῇ, ἀλλὰ ὄχι κατώτερο τῆς δυνάμεώς μας. Καὶ εἶναι τὸ δῶρο μιὰ πραγματεία σὰν ἓνα πενιχρὸ ἱμάτιο ποὺ ὑφάνθηκε μὲ κόπο ἀπὸ τὴν πτωχή μας διάνοια.

Ἡ ὑπόθεσις τῆς πραγματείας θὰ μπορούσε νὰ φανῇ στοὺς πολλοὺς ὅτι εἶναι τολμηρὴ, ἐνομίσαμε ὅμως ὅτι δὲν εἶναι ἔξω ἀπὸ τὸ πρέπον. Διότι ὁ μόνος ποὺ κατενόησε ἀξίως τὴν κτίσι τοῦ Θεοῦ εἶναι ὁ Βασίλειος, ποὺ πράγματι ἐκτίσθηκε κατὰ Θεὸν κι' ἐμορφώθηκε ψυχικὰ κατὰ τὴν εἰκόνα τοῦ κτίστη, ὁ κοινός μας πατὴρ καὶ διδάσκαλος ποὺ τὴν ὑψηλὴ διακόσμησι τοῦ σύμπαντος ἔκαμε διὰ τῆς θεωρίας του εὐληπτη στοὺς πολ-

1. Παροιμ. 17,6.

2. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀναφορὰ συνάγεται ὅτι ἡ πραγματεία ἐστάλθηκε ἀπὸ τὸν Γρηγόριο στὸν ἀδελφὸ τοῦ Πέτρο ὡς πασχαλινὸ δῶρο.

ιδίας θεωρίας ἐποίησε καὶ τὸν ἐν τῇ ἀληθινῇ σοφίᾳ παρὰ τοῦ Θεοῦ συστάντα κόσμον γνῶριμον τοῖς διὰ τῆς συνέσεως αὐτοῦ τῇ θεωρίᾳ προσαγομένοις ποιήσας.

Ἡμεῖς δὲ καὶ τοῦ θαυμάζειν αὐτὸν κατ' ἀξίαν ἐνδεῶς
 5 ἔχοντες, ὁμοῦ τὸ λειῖπον τοῖς τεθεωρημένοις τῷ μεγάλῳ προσ-
 θεῖναι διενοήθημεν, οὐχ ὥς νοθεύοντες δι' ὑποβολῆς τὸν ἐκεί-
 νου πόνον (οὐδὲ γὰρ θέμις τὸ ὑψηλὸν ἐκεῖνο καθυβρισθῆναι
 στόμα τοῖς ἡμετέροις ἐπιφημιζόμενον λόγοις), ἀλλ' ὥς μὴ δο-
 κεῖν ἐλλιπῇ τοῦ διδασκάλου τὴν δόξαν ἐν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ
 10 εἶναι. Εἰ γὰρ λειπούσης τῆς Ἑ ξ α η μ έ ρ ο υ τῆς εἰς τὸν ἄν-
 θρωπον θεωρίας, μηδεὶς τῶν μαθητευσάντων αὐτῷ σπουδὴν
 τινα πρὸς τὴν τοῦ λείποντος ἀναπλήρῳσιν εἰσενέγκαιτο, ἔσχεν
 ἂν εἰκότως κατὰ τῆς μεγάλης αὐτοῦ δόξης ὁ μῶμος λαβὴν, ὥς
 μὴ βουληθέντος ἔξιν τινὰ κατανοητικὴν τοῖς ἀκροαταῖς ἐνεργά-
 15 σασθαι. Νυνὶ δὲ κατὰ δύναμιν ἡμῶν ἐπιτολμησάντων τῇ ἐξηγή-
 σει τοῦ λείποντος, εἰ μὲν τι τοιοῦτον ἐν τοῖς ἡμετέροις εὗρεθείη,
 οἷον τῆς ἐκείνου διδασκαλίας μὴ ἀνάξιον εἶναι, εἰς τὸν διδάσκα-
 λον πάντως τὴν ἀναφορὰν ἔξει· εἰ δὲ μὴ καθίκοιτο τῆς μεγαλο-
 φουοῦς θεωρίας ὁ ἡμέτερος λόγος, ὁ μὲν ἔξω τῆς τοιαύτης ἔσται
 20 κατηγορίας, τοῦ μὴ βούλεσθαι δοκεῖν τοῖς μαθηταῖς ἐγγενέσθαι
 τι δεξιόν, ἐκφυγὼν τὴν μέμψιν, ἡμεῖς δ' ἂν εἰκότως ὑπεύθυνοι
 δόξωμεν τοῖς μωμοσκοποῦσιν, ὥς οὐ χωρήσαντες ἐν τῷ μικρο-
 φυεῖ τῆς καρδίας ἡμῶν τοῦ καθηγητοῦ τὴν σοφίαν.

λους καὶ τὸν κόσμον ποὺ συστάθηκε μὲ τὴν ἀληθινὴ σοφία ἀπὸ τὸν Θεὸν ἔκαμε γνῶριμον σ' ἐκείνους ποὺ προσάγονται στὴ θεωρία διὰ τῆς συνέσεώς του.

Ἐμεῖς πάντως, ἂν καὶ δὲν εἴμαστε σὲ θέσει οὔτε νὰ τὸν θαυμάζουμε ἐπαρκῶς, ἐσκεφθήκαμε νὰ προσθέσωμε ὅ,τι λείπει ἀπὸ τὶς θεωρίες τοῦ μεγάλου· ὅχι μὲ σκοπὸ νὰ νοθεύσωμε τὸ πόνημα ἐκείνου μὲ ὑποβολιμαῖες προσθῆκες (διότι δὲν εἶναι ἐπιτρεπτό νὰ καθυβρίζεται τὸ ὑψηλὸ ἐκεῖνο στόμα, ἐκπροσωποῦμενο ἀπὸ ἰδικὰ μας λόγια), ἀλλὰ γιὰ νὰ μὴ φαίνεται ἐλλειπὴς ἡ δόξα τοῦ διδασκάλου ἀνάμεσα στοὺς μαθητάς του. Πράγματι, παρατηροῦμε ὅτι ἡ περὶ ἀνθρώπου θεωρία λείπει ἀπὸ τὴν Ἑξαήμερον τοῦ Βασιλείου³. Ἄν λοιπὸν κανένας μαθητὴς του δὲν ἐφρόντιζε ν' ἀναπληρώσῃ τὴν ἑλλειψιν, εὐλόγως θὰ εἶχε λαβὴ ἢ κατηγορίαν κατὰ τῆς μεγάλης δόξας του, ὅτι δὲν θέλησε νὰ ἐνσταλάξῃ στοὺς ἀκροατάς του κάποια κατανοητικὴ ἔξι. Τώρα ὅμως ἐμεῖς ἐτολμήσαμε νὰ ἐπιδοθοῦμε στὴν ἐξήγησιν τοῦ ἐλλείποντος κατὰ τὴ δύναμίν μας. Ἄν κάτι ἀπὸ τὰ λόγια μας εὕρεθῃ νὰ εἶναι ἀντάξιο πρὸς τὴ διδασκαλίαν ἐκείνου, πρέπει ν' ἀποδοθῇ ὅπωςδὴποτε στὸν διδάσκαλον· ἂν ὅμως ὁ λόγος μας δὲν φθάσῃ στὴ μεγαλοφυῆ του θεωρίαν, αὐτὸς θὰ εἶναι ἔξω ἀπὸ κάθε κατηγορίαν, ὅτι τάχα δὲν ἤθελε νὰ ἀποκτήσουν κάτι ἀξιόλογο οἱ μαθηταί, καὶ θὰ διαφύγῃ τὴ μομφή, ἐνῶ ἐμεῖς εὐλόγως θὰ φανοῦμε στοὺς φιλοκατηγόρους ὑπεύθυνοι ποὺ στὴν μικροφυῆ καρδιά μας δὲν ἐχωρέσαμε τὴ σοφίαν τοῦ καθηγητοῦ.

3. Ὁ Βασίλειος, ὅπως ὁμολογεῖ στὸ τέλος τῆς Ἑξαήμερου του, εἶχε ἀφήσει γιὰ ἄλλη εὐκαιρίαν τὴν ἑρμηνείαν τοῦ χωρίου περὶ πλάσεως τοῦ ἀνθρώπου τῆς Γενέσεως.

Ἔστι δ' οὐ ὁ μικρὸς ὁ προκείμενος ἡμῖν εἰς θεωρίαν σκο-
 πός, οὐδέ τινος τῶν ἐν κόσμῳ θαυμάτων τὰ δεύτερα φερόμενος,
 τάχα δὲ καὶ μείζων ἐκάστου τῶν γινωσκομένων, διότι οὐδὲν
 ἕτερον Θεῷ ἐκ τῶν ὄντων ὁμοίωται, πλὴν τῆς κατὰ τὸν ἄν-
 5 θρωπον κτίσεως, ὥστε παρὰ τοῖς εὐγνώμοσι τῶν ἀκροατῶν
 ,πρόχειρον ἡμῖν τὴν ἐπὶ τοῖς λεγομένοις συγγνώμην εἶναι, κἂν
 πολὺ κατόπιν τῆς ἀξίας ὁ λόγος ἔλθοι. Δεῖ γάρ, οἶμαι, τῶν περὶ
 τὸν ἄνθρωπον ἀπάντων, τῶν τε προγεγενῆσθαι πεπιστευμένων,
 καὶ τῶν εἰσύστερον ἐκβήσεσθαι προσδοκωμένων, καὶ τῶν νῦν
 10 θεωρουμένων μηδὲν παραλιπεῖν ἀνεξέταστον. Ἡ γὰρ ἂν ἑλλι-
 πεστέρα τοῦ ἐπαγγέλματος ἢ σπουδὴ διελέγχοιτο, εἰ τοῦ ἀνθρώ-
 που προκειμένου τῇ θεωρίᾳ παρεθείη τι τῶν συντεινόντων πρὸς
 τὴν ὑπόθεσιν. Ἀλλὰ καὶ τὰ δοκοῦντα περὶ αὐτὸν ἐναντίως ἔχειν,
 διὰ τὸ μὴ τὰ αὐτὰ τοῖς ἐξ ἀρχῆς γεγεννημένοις καὶ νῦν περὶ τὴν
 15 φύσιν ὁρᾶσθαι, διὰ τινος ἀναγκαίας ἀκολουθίας ἐκ τε τῆς γραφι-
 κῆς ὑφηγήσεως καὶ ἐκ τῆς παρὰ τῶν λογισμῶν εὕρισκομένης
 ἐπινοίας συναρτῆσαι προσήκει, ὥς ἂν συμβαίνοι πάσα ἡ ὑπόθε-
 σις εἰρμῷ καὶ τάξει τῶν ἐναντίως ἔχειν δοκούντων πρὸς ἓν καὶ
 τὸ αὐτὸ πέρας συμφερομένων, οὕτω καὶ τῆς θείας δυνάμεως
 20 ἐλπίδα τοῖς ὑπὲρ ἐλπίδα καὶ πόρον τοῖς ἀμηχάνοις ἐφευρισκού-
 σης.

Σαφηνείας δὲ χάριν καλῶς ἔχειν ὥηθην ἐπὶ κεφαλαίων
 σοι προθεῖναι τὸν λόγον, ὥς ἂν ἔχοις πάσης τῆς πραγματείας ἐν
 ὀλίγῳ τῶν καθέκαστον ἐπιχειρημάτων εἰδέναι τὴν ὑπόθεσιν.

Δὲν εἶναι δὲ μικρὸς ὁ ἀντικειμενικὸς σκοπὸς τῆς θεωρίας μας οὔτε ἔρχεται δεῦτερος ἀπέναντι σὲ ὁποιοδήποτε ἀπὸ τὰ θαύματα τοῦ κόσμου· ἴσως μάλιστα εἶναι μεγαλύτερος ἀπὸ κάθε γνωστικὸ ἀντικείμενο, διότι κανένα ἄλλο ἀπὸ τὰ ὄντα δὲν ἔχει ὁμοιωθῇ μὲ τὸν Θεό, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κτίσι τοῦ ἀνθρώπου.

Ἔτσι οἱ συνετοὶ ἀκροαταὶ προθύμως θὰ μᾶς συγχωρήσουν, καὶ ἂν ἀκόμη ὁ λόγος μας πέση πολὺ παρακάτω ἀπὸ τὴν ἀξία τοῦ ἀντικειμένου. Πρέπει, νομίζω, νὰ μὴ ἀφήσῃ τίποτε ἀνεξέταστο ἀπὸ ὅλα τὰ σχετικὰ μὲ τὸν ἄνθρωπο, τόσο τὰ πιστευόμενα ὅτι ἔγιναν πρωτύτερα, ὅσο καὶ τὰ ἀνεμενόμενα νὰ συμβοῦν ἀργότερα, καθὼς καὶ τὰ παρατηρούμενα τώρα. Διότι πράγματι ἡ σπουδὴ θὰ ἀποδεικνυόταν κατώτερη τῆς ὑποσχέσεως, ἂν στὴν περίπτωσι πού ἡ θεωρία ἀναφέρεται στὸν ἄνθρωπο παραλειφθῇ κάτι ἀπὸ τὰ συμβάλλοντα στὴν ὑπόθεσι. Ἀλλὰ καὶ ὅσα ἀπὸ τὰ σχετικὰ μὲ τὸν ἄνθρωπο φαίνονται νὰ εἶναι ἐνάντια μεταξὺ τους, γιὰ τὸ λόγο ὅτι τὰ τώρα παρατηρούμενα γύρω ἀπὸ τὴ φύσι τοῦ δὲν παρουσιάζονται τὰ ἴδια μὲ τὰ γενόμενα στὴν ἀρχή⁴, πρέπει νὰ τὰ συναρτήσῃ σὲ κάποια ἀναγκαία λογικὴ ἀκολουθία μὲ βάσι τόσο τὴν γραφικὴ διήγησι ὅσο καὶ τὰ πορίσματα πού εὐρίσκονται ἀπὸ τοὺς συλλογισμούς· ἔτσι ὅλη ἡ διαπραγματεύσις θὰ διεξαχθῇ μὲ εἰρμὸ καὶ τάξι, καθὼς οἱ φαινομενικὲς ἀντιθέσεις θὰ ὀδηγοῦνται πρὸς ἓνα καὶ τὸ ἴδιο τέλος· ἔτσι ἡ θεία δύναμις ἐφευρίσκει ἐλπίδα τῶν πέρα ἀπὸ ἐλπίδα καὶ διέξοδο στὰ ἀδιέξοδα.

Γιὰ χάρι σαφηνείας ἐθεώρησα καλὸ νὰ σοῦ παρουσιάσω τὴν πραγματεία μὲ κεφάλαια στὴν ἀρχή, ὥστε νὰ μπορέσῃς νὰ γνωρίσῃς τὴν ὑπόθεσι ὅλης τῆς διαπραγματεύσεως μὲ τὴ σύντομη περίληψι τῶν ἐπὶ μέρους ἐπιχειρημάτων⁵. 21.2.

4. Τέτοιο εἶναι παραδείγματος χάρι τὸ κατ' εἰκόνα.

5. Προφανῶς ὁ Γρηγόριος εἶχε καταγράψῃ στὴν ἀρχὴ τοὺς τίτλους ὅλων τῶν κεφαλαίων γιὰ διευκόλυνσι τοῦ παραλήπτη καὶ κάθε ἀναγνώστη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

Ἐν ᾧ τίς ἐστι μερικὴ περὶ τοῦ κόσμου φυσιολογία καὶ
τις ἀβροτέρα διήγησις περὶ τῶν προγεγονότων
τῆς τοῦ ἀνθρώπου γενέσεως

Αὕτη ἡ βίβλος γενέσεως οὐρανοῦ καὶ γῆς, φησὶν ἡ Γραφή,
ὅτε συνετελέσθη πᾶν τὸ φαινόμενον καὶ πρὸς τὴν οἰκείαν θέσιν
ἕκαστον τῶν ὄντων ἀποκριθὲν ἀνεχώρησεν, ὅτε παρέσχεν ἐν
κύκλῳ τὰ πάντα τὸ οὐράνιον σῶμα, τὴν δὲ μέσσην τοῦ παντός
5 ἀπέλαβε χώραν τὰ βαρέα καὶ κατωφερῇ τῶν σωμάτων, γῇ τε
καὶ ὕδωρ, ἐν ἀλλήλοις διακρατούμενα. Σύνδεσμος δέ τις καὶ βε-
βαιότης τῶν γεγεννημένων ἡ θεία τέχνη καὶ δύναμις τῇ φύσει
τῶν ὄντων ἐναπετέθη, διπλαῖς ἐνεργείαις ἡνιοχοῦσα τὰ πάντα.
Στάσει γὰρ καὶ κινήσει τὴν γένεσιν τοῖς μὴ οὖσι καὶ τὴν διαμο-
10 νὴν τοῖς οὖσιν ἐμηχανήσατο, περὶ τὸ βαθὺ καὶ ἀμετάθετον τῆς
ἀκινήτου φύσεως, οἷον περί τινα πάγιον ἄξονα, τὴν ὀξυτάτην
τοῦ πόλου κίνησιν τροχοῦ δίκην ἐν κύκλῳ περιελάυνουσα, καὶ
δι' ἀλλήλων ἀμφοτέροις συντηροῦσα τὸ ἀδιάλυτον· τῆς τε κυ-
κλοφορουμένης οὐσίας διὰ τῆς ὀξείας κινήσεως τὸ ναστὸν τῆς
15 γῆς ἐν κύκλῳ περισφιγγούσης, τοῦ τε στερροῦ καὶ ἀνενδότου
διὰ τῆς ἀμεταθέτου παγιότητος ἀδιαλείπτως ἐπιτείνοντος τῶν
περὶ αὐτὴν κυκλουμένων τὴν δίνησιν.

Ἰση δὲ καθ' ἑκάτερον τῶν ταῖς ἐνεργείαις διεστηκότων ἡ
ὑπερβολὴ ἐναπειργάσθη, τῇ τε στασίμῳ φύσει καὶ τῇ ἀστάτῳ πε-
20 ριφορᾷ. Οὐτε γὰρ ἡ γῆ τῆς ἰδίας βάσεως μετατίθεται, οὔτε ὁ οὐ-
ρανός ποτε τὸ σφοδρὸν ἐνδίδωσι καὶ ὑποχαλᾷ τῆς κινήσεως.
Ταῦτα δὲ καὶ πρῶτα κατὰ τὴν τοῦ πεποιηκότος σοφίαν, οἷόν τις

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Μερικὴ φυσιολογία περὶ τοῦ κόσμου καὶ εὐχαριςδιήγησις περὶ τῶν γεγονότων ποὺ προηγήθηκαντῆς γενέσεως τοῦ ἀνθρώπου

Αὕτῃ εἶναι ἡ βίβλος γενέσεως οὐρανοῦ καὶ γῆς, λέγει ἡ Γραφή. Τότε ποὺ ὠλοκληρώθηκαν ὅλα τὰ φαινόμενα πράγματα καὶ κάθε ὄν, ἀφοῦ ξεχωρίσθηκε, ἀνεχώρησε πρὸς τὴ θέσι του· τότε ποὺ τὸ οὐράνιο σῶμα περιέβαλε τὰ πάντα ἀπὸ γύρω, ἐνῶ τῇ μέσῃ τοῦ σύμπαντος κατέλαβαν τὰ βαρέα καὶ κατωφερῆ σώματα, ἡ γῆ καὶ τὸ ὕδωρ δηλαδή, συγκρατούμενα τὸ ἓνα μὲ τὸ ἄλλο. Σὰν σύνδεσμος δὲ καὶ κατοχύρωσις τῶν γενομένων ἀποτέθηκε στὴ φύσι τῶν ὄντων ἡ θεία τέχνη, καθοδηγώντας τὰ πάντα μὲ διπλὲς ἐνέργειες. Ἐμηχάνευσε τὴ γένεσι τῶν μὴ ὄντων καὶ τὴν διατήρησι τῶν ὄντων μὲ στάσι καὶ κίνησι περιστρέφοντας τὴν ὀξύτατη κίνησι τοῦ πόλου⁶ σὰν τροχοῦ γύρω ἀπὸ τὸν βαρὺ καὶ ἀμετάθετο ὄγκο τῆς ἀκίνητης φύσεως, σὰν γύρω ἀπὸ ἓνα ἐμπηγμένο ἄξονα, καὶ συντηρώντας μὲ αὐτὰ τὸ ἀδιάλυτο καὶ τῶν δύο· δηλαδή ἡ κυκλοφορουμένη οὐσία διὰ τῆς ὀξείας κινήσεως περισφίγγει κυκλικῶς τὸ πυκνὸ τῆς γῆς, ἐνῶ τὸ στερεὸ καὶ ἀνένδοτο διὰ τῆς ἀμετάθετης παγιότητος ἐπιτείνει ἀδιάκοπα τὴν δίνησι τῶν κινουμένων γύρω ἀπ' αὐτήν.

Στὸ κάθε μέρος δὲ ἀπὸ τὰ ἀντίθετα κατὰ τὶς ἐνέργειες ἐδόθηκε ἴση ἔντασις, τόσο στὴ στάσιμη φύσι ὅσο καὶ στὴν ἄστατη περιφορά. Οὐτε δηλαδή ἡ γῆ δὲν μετατίθεται ἀπὸ τὴ βάσι της οὔτε ὁ οὐρανὸς δὲν χάνει ποτὲ τὴ σφοδρότητα καὶ δὲν χαλαρώνει τὴν κίνησι⁷. Αὐτὰ μάλιστα τὰ δύο κατασκευάσθηκαν

6. τοῦ οὐρανίου θόλου, ὅπως ἐπιστεύονταν τότε.

7. Φυσικὰ ἐδῶ ἰσχύει ἡ πτολεμαϊκὴ θεωρία περὶ ἀκινήσιος τῆς γῆς καὶ κινήσεως τοῦ οὐρανοῦ.

ἀρχὴ τοῦ παντός μηχανήματος προκατεσκευάσθη τῶν ὄντων, δεικνύντος, οἶμαι, τοῦ μεγάλου Μωσέως διὰ τοῦ ἐν ἀρχῇ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν παρὰ τοῦ Θεοῦ γεγενῆσθαι εἰπεῖν, ὅτι κινήσεώς τε καὶ στάσεως ἕκγονα τὰ ἐν τῇ κτίσει φαινόμενα πάντα, 5 τὰ κατὰ τὸ θεῖον βούλημα παραχθέντα εἰς γένεσιν.

Τοῦ τοίνυν οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς ἐκ διαμέτρου πρὸς ἄλληλα κατὰ τὸ ἐναντίον τῆς ἐνεργείας διεστηκότων, ἢ μεταξὺ τῶν ἐναντίων κτίσις ἐν μέρει τῶν παρακειμένων μετέχουσα, δι' ἑαυτῆς μεσιτεύει τοῖς ἄκροις, ὥς ἂν ἐπίδηλον γενέσθαι τὴν πρὸς 10 ἄλληλα τῶν ἐναντίων διὰ τοῦ μέσου συνάφειαν. Τὸ γὰρ ἀεικίνητον καὶ λεπτὸν τῆς πυρώδους οὐσίας μιμεῖται μὲν πῶς ὁ ἀήρ, ἐν τε τῷ κούφῳ τῆς φύσεως καὶ τῷ πρὸς τὴν κίνησιν ἐπιτηδεύως ἔχειν· οὐ μὴν τοιοῦτός ἐστιν, οἷος τῆς πρὸς τὰ πάγια συγγενείας ἀλλοτριουῖσθαι, οὔτε ἀεὶ μένων ἀκίνητος, οὔτε διαπαντός ρέων 15 καὶ σκεδαννύμενος, ἀλλὰ τῇ πρὸς ἐκάτερον οἰκειότητι οἷόν τι μεθόριον τῆς τῶν ἐνεργειῶν ἐναντιότητος γίνεται, μίγνυς ἅμα καὶ διαιρῶν ἐν αὐτῷ τὰ διεστῶτα τῇ φύσει. Κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον, καὶ ἡ ὑγρὰ οὐσία διπλαῖς ποιότησι πρὸς ἐκάτερον τῶν ἐναντίων ἀρμόζεται. Τῷ μὲν γὰρ βαρεῖά τε καὶ κατωφερὴς εἶναι 20 πολλὴν πρὸς τὸ γεῶδες τὴν συγγένειαν ἔχει, τῷ δὲ μετέχειν ρωώδους τινὸς καὶ πορευτικῆς ἐνεργείας, οὐ πάντῃ τῆς κινουμένης ἡλλοτριῶται φύσεως, ἀλλὰ τίς ἐστι καὶ διὰ τούτου μίξις τῶν ἐναντίων καὶ σύνοδος, τῆς τε βαρύτητος εἰς κίνησιν μετατεθείσης καὶ τῆς κινήσεως ἐν τῷ βάρει μὴ πεδηθείσης, ὥστε συμ- 25 βαίνειν πρὸς ἄλληλα τὰ κατὰ τὸ ἀκρότατον τῇ φύσει διεστηκότα διὰ τῶν μεσιτευόντων ἀλλήλοις ἐνούμενα.

Μᾶλλον δὲ κατὰ τὸν ἀκριβῆ λόγον οὐδὲ αὕτῃ τῶν ἀντι-

πρὶν ἀπὸ τὰ ἄλλα κτίσματα κατὰ τὴ σοφία τοῦ ποιητοῦ, σὺν ἀρχῇ τοῦ ὅλου μηχανισμοῦ. Νομίζω ὅτι ὁ μέγας Μωϋσῆς, λέγοντας ὅτι ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ ἐγιναν ἀπὸ τὸν Θεὸ στὴν ἀρχή, ἤθελε νὰ δείξῃ ὅτι προϊόντα τῆς κινήσεως καὶ τῆς στάσεως εἶναι ὅλα τὰ φαινόμενα στὴν κτίσι, πού κατὰ τὸ θεῖο θέλημα ἦλθαν στὴ γένεσι.

Ἀφοῦ λοιπὸν ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ εἶναι ἐκ διαμέτρου ἀντίθετα μεταξὺ τους κατὰ τὴν ἀντίθεσι τῆς ἐνεργείας, ἡ ἀνάμεσα στὰ ἀντίθετα εὐρισκομένη κτίσις, πού μερικῶς μετέχει τῶν παραπεμπμένων, μεσιτεύει ἀνάμεσα στὰ ἄκρα ἢ ἴδια, ὥστε νὰ συντελεσθῇ καταλλήλως ἡ μεταξὺ των συνάφεια τῶν ἐναντίων διὰ τοῦ μέσου. Πράγματι ὁ ἀέρας μιμεῖται κάπως τὸ ἀεικίνητο καὶ λεπτὸ τῆς πυρώδους οὐσίας, μὲ τὴν ἐλαφρά του φύσι καὶ τὴν ἰκανότητά του πρὸς κίνησι· δὲν εἶναι ὅμως τέτοιος ὥστε ν' ἀποξενώνεται τῆς συγγενείας πρὸς τὰ στερεά, διότι οὔτε πάντοτε ἀκίνητος μένει οὔτε διαπαντὸς ρέει καὶ σκορπίζεται, ἀλλὰ μὲ τὴν οἰκειότητα πρὸς τὸ καθένα τους γίνεται σὺν εἶδος μεθορίου τῆς ἐναντιότητος τῶν ἐνεργειῶν, ἀναμιγνύοντας καὶ συγχρόνως διαιρώντας τὰ διεστῶτα μέσα στὴ φύσι. Κατὰ τὸν ἴδιο λόγο καὶ ἡ ὑγρὰ οὐσία προσαρμόζεται πρὸς τὸ καθένα ἀπὸ τὰ ἐναντία μὲ διπλῆς ποιότητες. Διότι μὲ τὸ ὅτι εἶναι βαρεῖα καὶ κατωφερής, ἔχει πολλή συγγένεια πρὸς τὸ γήϊνο· μὲ τὸ ὅτι μετέχει κάποιας ρευστῆς καὶ πορευτικῆς ἐνεργείας, δὲν εἶναι τελείως ἀποξενωμένα ἀπὸ τὴν κινουμένη φύσι· ἀλλὰ ὑπάρχει καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ μέσου κάποια μίξις καὶ συνδρομὴ τῶν ἐναντίων, καθὼς ἡ βαρύτης μετατέθηκε σὲ κίνησι καὶ ἡ κίνησις δὲν ἐδέθηκε ἀπὸ τὸ βάρος. Ἔτσι τὰ ἄκρως χωρισμένα⁸ κατὰ τὴ φύσι συνέρχονται μεταξὺ τους διὰ τῶν μεσιτευτικῶν⁹.

Μᾶλλον, γὰ νὰ ἀκριβολογήσωμε, οὔτε ἡ ἴδια ἡ φύσις τῶν

8. Γῆ καὶ οὐρανός.

9. Ἀἷρ καὶ ὕδωρ.

κειμένων ἢ φύσις ἀμίκτως πάντῃ πρὸς τὴν ἐτέραν τοῖς ιδιώμα-
 σιν ἔχει, ὥς ἂν, οἶμαι, πάντα πρὸς ἄλληλα νεύοι τὰ κατὰ τὸν κό-
 σμον φαινόμενα, καὶ ζυμπνέοι πρὸς ἑαυτὴν ἢ κτίσις ἐν τοῖς τῶν
 ἀντικειμένων ιδιώμασιν εὕρισκομένη. Τῆς γὰρ κινήσεως οὐ μό-
 5 νον κατὰ τὴν τοπικὴν μετάστασιν νοουμένης, ἀλλὰ καὶ ἐν τροπῇ
 καὶ ἀλλοιῶσει θεωρουμένης, πάλιν δ' αὖ, τῆς ἀμεταθέτου φύσε-
 ως τὴν κατὰ τὸ ἀλλοιοῦσθαι κίνησιν οὐ προσιεμένης, ἐναλλάξα-
 σα τὰς ιδιότητας ἢ τοῦ Θεοῦ σοφία, τῷ μὲν ἀεικινήτῳ τὸ ἄτρε-
 πτον, τῷ δὲ ἀκινήτῳ τὴν τροπὴν ἐνεποίησε, προμηθεΐα τινὶ
 10 τάχα τὸ τοιοῦτον οἰκονομήσασα, ὥς ἂν μὴ τὸ τῆς φύσεως ἴδιον,
 ὅπερ ἐστὶ τὸ ἄτρεπτόν τε καὶ ἀμετάθετον, ἐπὶ τινος τῶν κατὰ
 τὴν κτίσιν βλεπομένων, Θεὸν νομίζεσθαι τὸ κτίσμα ποιήσειεν.
 Οὐ γὰρ ἔτι θεότητος ὑπόληψιν σχοίη, ὅπερ ἂν κινούμενον ἢ ἀλ-
 λοιούμενον τύχη. Διὰ τοῦτο ἢ μὲν γῇ στάσιμός ἐστι καὶ οὐκ
 15 ἄτρεπτος, ὁ δὲ οὐρανὸς τοῦ ἐναντίου τὸ τρεπτόν οὐκ ἔχων, οὐδὲ
 στάσιμον ἔχει, ἵνα τῇ μὲν φύσει ἐστώσῃ τὴν τροπὴν, τῇ δὲ μὴ
 τρεπομένη τὴν κίνησιν ἢ θεία συμπλέξασα δύναμις, καὶ ἀλλή-
 λαις ἀμφοτέρας τῇ ἐναλλάξει τῶν ιδιωμάτων προσοικειώσῃ
 καὶ τῆς περὶ τὸ θεῖον ὑπολήψεως ἀλλοτριώσῃ· οὐδέτερον γὰρ
 20 ἂν τούτων, καθὼς εἴρηται, τῆς θειοτέρας φύσεως νομισθεῖη·
 οὔτε τὸ ἄστατον οὔτε τὸ ἀλλοιούμενον.

Ἦδη τοίνυν τὰ πάντα πρὸς τὸ ἴδιον ἔφθασε τέλος. Συνε-
 τελέσθη γάρ, καθὼς φησι Μωϋσῆς, ὃ τε οὐρανὸς καὶ ἡ γῇ καὶ
 τὰ διὰ μέσου πάντα, καὶ τῷ καταλλήλῳ κάλλει τὰ καθέκαστον
 25 διεκοσμήθη· ὁ οὐρανὸς μὲν ταῖς τῶν φωστήρων αὐγαῖς, θάλατ-
 τα δὲ καὶ ἀῆρ τοῖς νηκτοῖς τε καὶ ἐναερίοις τῶν ζώων, γῇ δὲ
 ταῖς παντοίαις τῶν φυτῶν τε καὶ βοσκημάτων διαφοραῖς, ἅπερ

ἀντιτιθεμένων πραγμάτων δὲν εἶναι ἐντελῶς ἄμικτη ἢ μιὰ μετὴν ἄλλη κατὰ τὰ ιδιώματα· ἔτσι νομίζω ὅτι ὅλα τὰ φαινόμενα στὸν κόσμον κλίνουν πρὸς ἄλληλα καὶ συγκλίνει πρὸς τὸν ἑαυτό της ἡ κτίσις εὐρισκομένη μέσα στὰ ιδιώματα τῶν ἀντιτιθεμένων¹⁰. Πράγματι, ἐνῶ ἡ κίνησις δὲν νοεῖται μόνο κατὰ τὴν τοπικὴν μετάστασι ἀλλὰ παρατηρεῖται καὶ σὲ τροπὴ καὶ ἀλλοίωσι, καθὼς ἐπίσης ἐνῶ ἡ ἀμετάθετη φύσις δὲν δέχεται κίνησι κατὰ τὴν ἀλλοίωσι, ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ ἀλλάσσοντας τὶς ιδιότητες ἐνέβαλε στὸ μὲν ἀεικίνητο τὸ ἄτρεπτο, στὸ δὲ ἀκίνητο τὴν τροπὴν, οἰκονομώντας αὐτὴ τὴν ἐνέργεια μὲ κάποια πρόνοια, ὥστε ἡ ιδιότης τῆς φύσεως, ποὺ εἶναι τὸ ἄτρεπτο καὶ ἀμετάθετο, σ' ἓνα ἀπὸ τὰ βλεπόμενα στὴν κτίσι, νὰ μὴ ἐπιτρέψῃ νὰ νομίζεται τὸ κτίσμα Θεός. Διότι δὲν θὰ μπορούσε ν' ἀποκτήσῃ ὑπόληψι θεότητος ὅ,τι τύχῃ νὰ κινῆται καὶ νὰ ἀλλοιώνεται. Γι' αὐτὸ ἡ μὲν γῆ εἶναι στάσιμη καὶ ὄχι ἄτρεπτη, ὁ δὲ οὐρανὸς ἀντιθέτως μὴ ἔχοντας τὸ τρεπτό δὲν ἔχει οὔτε τὸ στάσιμο· ἔτσι ἡ θεία δύναμις, συμπλέκοντας μὲ τὴ σκοτινὴ φύσι τὴν τροπὴν καὶ μὲ τὴν τρεπομένη φύσι τὴν κίνησι, διὰ τῆς ἐναλλαγῆς τῶν ιδιωμάτων θὰ ἐξοικειώσῃ καὶ τὶς δυὸ μεταξύ τους καὶ θὰ τὶς ἀλλοτριώσῃ ἀπὸ τὴν ὑπόληψι τῆς θεότητος· διότι κανένα ἀπὸ αὐτὰ τὰ δυό, ὅπως λέγεται, δὲν μπορεῖ νὰ νομισθῇ ὅτι εἶναι ιδιότης τῆς θείας φύσεως, οὔτε τὸ ἄστατο οὔτε τὸ ἀλλοιωτό.

Τώρα λοιπὸν ἐφθασαν ὅλα καὶ πρὸς τὸ τέλος τους. Διότι, ὅπως λέγει ὁ Μωϋσῆς, ὠλοκληρῶθηκε ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ καὶ ὅλα τὰ ἐνδιάμεσα καὶ τὰ καθέκαστον διακοσμήθηκαν μὲ τὸ κατάλληλο κάλλος· ὁ οὐρανὸς μὲ τὶς λάμπεις τῶν φωστήρων, ἡ θάλασσα καὶ ὁ ἀέρας μὲ τὰ κολυμβητικὰ καὶ τὰ ἐναέρια ζῶα, ἡ γῆ μὲ τὶς πολυάριθμες ποικιλίες τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζώων, τὰ

10. Ἄλλα κτίσματα εἶναι στάσιμα καὶ ἄλλα κινητὰ. Ἄλλα καὶ τὰ στάσιμα ὑπόκεινται σὲ τροπὴ καὶ τὰ κινητὰ ἔχουν τὸ ἄτρεπτο στοιχεῖο. Ἐτσι κανένα δὲν μπορεῖ νὰ παραβληθῇ μὲ τὴ θεότητα ποὺ εἶναι συγχρόνως καὶ σταθερὴ καὶ ἄτρεπτη.

ἀθρόως ἅπαντα θείῳ βουλήματι δυναμωθείσα κατὰ ταύτὸν
 ἀπεκύησε. Καὶ πλήρης μὲν ἦν τῶν ωραίων ἢ γῆ, ὁμοῦ τοῖς ἄν-
 θεσι τοὺς καρποὺς ἐκβλαστήσασα· πλήρεις δὲ οἱ λειμῶνες τῶν,
 ὅσα τοὺς λειμῶνας ἐπέρχεται. Πᾶσαί τε ραχίαι καὶ ἀκρώρειαι,
 5 καὶ πᾶν ὅσον πλάγιόν τε καὶ ὕπτιον, καὶ ὅσον ἐν κοίλοις, τῇ νε-
 οθαλεῖ πόα καὶ τῇ ποικίλῃ τῶν δένδρων ὥρα κατεστεφάνωτο,
 ἄρτι μὲν τῆς γῆς ἄνισχόντων, εὐθύς δὲ πρὸς τὸ τέλειον κάλλος
 ἀναδραμόντων. Ἐγεγήθει δὲ πάντα κατὰ τὸ εἶκος καὶ διεσκίρτα
 τὰ τῷ προστάγματι τοῦ Θεοῦ ζωογονηθέντα βοτά, κατ' ἀγέλας
 10 τε καὶ κατὰ γένη ταῖς λόχμαις ἐνδιαθέοντα. Ταῖς δὲ τῶν μουσι-
 κῶν ὀρνίθων ὠδαῖς ἅπανταχῇ περιηχεῖτο πᾶν, ὅσον κατηρεφές
 τε καὶ σύσκιον. Ἦ τε κατὰ θάλατταν ὄψις, ὡς εἶκος, ἄλλη
 τοιαύτη τις ἦν, ἄρτι πρὸς ἡσυχίαν τε καὶ γαλήνην ἐν ταῖς συνα-
 γωγαῖς τῶν κοίλων καθισταμένη, καθ' ἣν ὄρμοι καὶ λιμένες
 15 θείᾳ βουλήσει ταῖς ἀκταῖς αὐτομάτως ἐγκοιλανθέντες, προσημέ-
 ρουν τῇ ἡπείρῳ τὴν θάλατταν. Αἶ τε ἡρεμαῖαι τῶν κυμάτων κι-
 νήσεις τῷ κάλλει τῶν λειμῶνων ἀνθωραϊζοντο, ὑπὸ λεπταῖς
 καὶ ἀπήμοσιν αὔραις κατ' ἄκραν τὴν ἐπιφάνειαν γλαφυρῶς ἐπι-
 φρίσσουσαι. Καὶ ἅπας ὁ κατὰ τὴν κτίσιν πλοῦτος, κατὰ γῆν τε
 20 καὶ θάλατταν ἕτοιμος ἦν, ἀλλ' ὁ μετέχων οὐκ ἦν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

Διὰ τί μετὰ τὴν κτίσιν τελευταῖος
 ὁ ἄνθρωπος

Οὕτω γὰρ τὸ μέγα τοῦτο καὶ τίμιον χρῆμα ὁ ἄνθρωπος

ὅποια ἐγέννησε ὅλα μαζεμένα συγχρόνως, ἀφοῦ ἐδυναμώθηκε μέ τὸ θεῖο βούλημα. Γεμάτη ἀπὸ τὰ ὠραῖα ἦταν ἡ γῆ, ἀφοῦ μαζὶ μέ τὰ ἄνθη ἐβλάστησε καὶ τοὺς καρπούς· ὁ λειμῶνες ἦσαν γε-
 μᾶτοι ἀπὸ τὰ φυτὰ πὺν ταιριάζουν σ' αὐτούς. "Ὅλες ὁ ράχες κι οἱ κορυφές, οἱ πλαγιές καὶ οἱ πεδιάδες, καθῶς καὶ οἱ κοιλάδες, ἦσαν στεφανωμένες μέ τὴ νεοφυτρωμένη χλόη καὶ μέ τὴν ποικίλη ὁμορφιὰ τῶν δένδρων, πὺν μόλις εἶχαν φυτρώσει ἀπὸ τὴ γῆ κι' εὐθὺς ἀμέσως ἐφθασαν πρὸς τὸ τέλειο κάλλος των. "Ὅλα τὰ ζῶα πὺν ζωογονήθηκαν μέ τὸ πρόσταγμα τοῦ Θεοῦ ἦσαν χαρούμενα, φυσικά, καὶ χοροπηδοῦσαν, τρέχοντας στὶς λόχμες κατὰ ἀγέλες καὶ κατὰ γένη¹¹. Οἱ ρεματιές καὶ τὰ σύσκια ὅλα ἀντηχοῦσαν παντοῦ ἀπὸ τὶς μελωδίες τῶν ὠδικῶν πτηνῶν. Παρόμοια ἦταν βέβαια ἡ θεὰ τῆς θάλασσας, πὺν στὶς συγκεντρώσεις τῶν ἐσοχῶν εἶχε ἡσυχία καὶ γαλήνη, ὅπου μέ τὴ θεία βούλησι διαμορφώθηκαν στὶς ἀκτὲς αὐτομάτως ὅρμοι καὶ λιμένες πὺν συμφιλίωναν τὴ θάλασσα μέ τὴν ξηρά. Οἱ ἥρεμες κινήσεις τῶν κυμάτων παραλληλίζονταν μέ τὴν ὁμορφιὰ τῶν λειμῶνων, καθῶς ἐκυμάτιζαν στὴν ἐπιφάνειά τους ἀπὸ τὶς λεπτὲς καὶ ἥρεμες αὖρες.

Καὶ ὅλος ὁ πλοῦτος τῆς κτίσεως, στὴ γῆ καὶ στὴ θάλασσα, ἦταν ἔτοιμος, ἀλλὰ δὲν ὑπῆρχε ὁ μέτοχός του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Γιατί ὁ ἄνθρωπος ἐπλάσθηκε μετὰ τὴν κτίσι τελευταῖος

Πράγματι τὸ μέγα τοῦτο καὶ πολύτιμο ἀγαθό, ὁ ἄνθρωπος,

11. Στὸ κτῆμα τῆς οἰκογενείας του, στὸν Πόντο, ὅταν ἐπέρασε μέρος τῆς νεανικῆς του ζωῆς ὁ Γρηγόριος εἶχε ζωντανὲς ἐμπειρίες ἀπὸ ποιμενικὲς καὶ κυνηγετικὲς σκηνές.

τῷ κόσμῳ τῶν ὄντων ἐπεχωρίαζεν. Οὐδὲ γὰρ ἦν εἰκὸς τὸν ἄρ-
 χοντα πρὸ τῶν ἀρχομένων ἀναφανῆναι, ἀλλὰ τῆς ἀρχῆς πρότε-
 ρον ἐτοιμασθείσης, ἀκόλουθον ἦν ἀναδειχθῆναι τὸν βασιλεύον-
 τα. Ἐπειδὴ τοίνυν οἶον τινα βασίλειον καταγωγὴν τῷ μέλλοντι
 5 βασιλεύειν ὁ τοῦ παντὸς ποιητῆς προηυτρέπισεν, αὕτη δὲ ἦν γῆ
 τε καὶ νῆσοι καὶ θάλαττα καὶ οὐρανὸς ὑπὲρ τούτων ὀρόφου δί-
 κην ἐπικυρτούμενος, πλούτος δὲ παντοδαπὸς τοῖς βασιλείοις
 τούτοις ἐναπετέθη. Πλούτον δὲ λέγω πᾶσαν τὴν κτίσιν, ὅσον ἐν
 φυτοῖς καὶ βλαστήμασι, καὶ ὅσον αἰσθητικόν τε καὶ ἔμπνουν καὶ
 10 ἔμψυχον, εἰ δὲ χρὴ καὶ τὰς ὕλας εἰς πλούτον καταριθμήσασθαι,
 ὅσαι διὰ τινος εὐχροίας τίμιαι τοῖς ἀνθρωπίνοις ὀφθαλμοῖς ἐνο-
 μίσθησαν, οἶον χρυσίον τε καὶ ἀργύριον καὶ τῶν λίθων δὴ τού-
 των ἃς ἀγαπῶσιν οἱ ἄνθρωποι· καὶ τούτων πάντων τὴν ἀφθο-
 νίαν καθάπερ τισὶ βασιλικοῖς θησαυροῖς τοῖς τῆς γῆς κόλποις
 15 ἐγκατακρύψας, οὕτως ἀναδείκνυσιν ἐν τῷ κόσμῳ τὸν ἄνθρω-
 πον, τῶν ἐν τούτῳ θαυμάτων, τῶν μὲν θεατὴν ἐσόμενον, τῶν
 δὲ κύριον, ὥς διὰ μὲν τῆς ἀπολαύσεως τὴν σύνεσιν τοῦ χορη-
 γοῦντος ἔχειν, διὰ δὲ τοῦ κάλλους τε καὶ μεγέθους τῶν ὀρωμέ-
 νων τὴν ἄρρητόν τε καὶ ὑπὲρ λόγον τοῦ πεποιηκότος δύναμιν
 20 ἀνιχνεύειν.

Διὰ ταῦτα τελευταῖος μετὰ τὴν κτίσιν εἰσῆχθη ὁ ἄνθρω-
 πος, οὐχ ὥς ἀπόβλητος ἐν ἐσχάτοις ἀπορριφθεὶς, ἀλλ' ὥς ἅμα
 τῇ γενέσει βασιλεὺς εἶναι τῶν ὑποχειρίων προσήκων. Καὶ
 ὥσπερ τις ἀγαθὸς ἐστιάτωρ οὐ πρὸ τῆς παρασκευῆς τῶν ἐδω-
 25 δίμων τὸν ἐστιῶμενον εἰσοικίζεται, ἀλλ' εὐπρεπῇ τὰ πάντα πα-
 ρασκευάσας καὶ φαιδρύνας τοῖς καθήκουσι κόσμοις τὸν οἶκον,
 τὴν κλισίαν, τὴν τράπεζαν, ἐφ' ἐτοίμοις ἤδη τοῖς πρὸς τὴν τρο-
 φὴν ἐπιτηδείοις, ἐφέστιον ποιεῖται τὸν δαιτυμόνα· κατὰ τὸν αὐ-
 τὸν τρόπον ὁ πλούσιός τε καὶ πολυτελής τῆς φύσεως ἡμῶν
 30 ἐστιάτωρ παντοίοις κάλλεσι κατακοσμήσας τὴν οἴκησιν, καὶ
 τὴν μεγάλην ταύτην καὶ παντοδαπὴν πανδαισίαν ἐτοιμασάμενος.

δὲν ὑπῆρχε ἀκόμη μέσα στὸν κόσμον τῶν ὄντων. Δὲν ἦταν φυσικὸ βέβαια νὰ φανῇ ὁ ἄρχων πρὶν ἀπὸ τοὺς ἀρχομένους· ὅταν ὁμῶς ἐτοιμάσθηκε ἡ ἀρχὴ πρῶτα, ἦταν ἐπόμενο νὰ ἀναδειχθῇ καὶ ὁ βασιλεὺς. Ἀφοῦ λοιπὸν ὁ ποιητὴς τοῦ σύμπαντος προευντρέπισε ἓνα εἶδος βασιλικοῦ ἀνακτόρου γιὰ τὸν μέλλοντα νὰ βασιλεύσῃ κι' αὐτὸ ἦταν ἡ γῆ καὶ οἱ νῆσοι καὶ ἡ θάλασσα καὶ ἐπάνω ἀπὸ αὐτὰ ὁ οὐρανὸς κυρτούμενος σὰν ὀροφὴ, ἀποτέθηκε ποικίλος πλοῦτος σ' αὐτὰ τὰ ἀνάκτορα· ἐννοῶ δὲ πλοῦτο ὅλη τὴν κτίσι, τόσο τὰ φυτὰ καὶ τὰ βλαστήματα, ὅσο καὶ τὰ αἰσθητικὰ καὶ ἔμπνοα καὶ ἔμψυχα, ἂν δὲ χρειάζεται θὰ συμπεριλάβω στὸν πλοῦτο καὶ τὶς ὕλες ποὺ λόγῳ τῆς ἐγχρωμῆς ιδιότητός τους νομίζονται ἀπὸ τοὺς ἀνθρωπίνους ὀφθαλμοὺς πολύτιμες, ὅπως εἶναι ὁ χρυσὸς καὶ ὁ ἄργυρος καὶ οἱ λίθοι τοῦτοι ποὺ ἀγαποῦν οἱ ἄνθρωποι. Ὅλων αὐτῶν τὴν ἀφθονία ἐκρυσε ὁ ποιητὴς σὰν σὲ βασιλικά θησαυροφυλάκια, κι' ἔπειτα ἀναδεικνύει στὸν κόσμον τὸν ἄνθρωπον, ὥστε νὰ γίνῃ σὲ μερικὰ ἀπὸ τὰ θαύματα ποὺ ὑπάρχουν σ' αὐτὸν θεατὴς καὶ σὲ ἄλλα κύριος· ἔτσι διὰ τῆς ἀπολαύσεως θὰ ἔχῃ τὴ σύνεσιν τοῦ χορηγοῦ, διὰ τοῦ κάλλους καὶ τοῦ μεγέθους τῶν βλεπομένων θὰ ἀνιχνεύῃ τὴν ἄρρητην καὶ ὑπεράνω λόγου δύναμιν τοῦ ποιητοῦ.

Γι' αὐτὸ ὁ ἄνθρωπος εἰσῆχθηκε στὴν ὑπαρξιν τελευταῖος μετὰ τὴν ἄλλη κτίσιν, ὅχι μὲ τὴν ἐννοίαν ὅτι ὡς ἀπόβλητος ἀπορρίφθηκε στὰ ἔσχατα, ἀλλὰ μὲ τὴν ἐννοίαν ὅτι ἐταίριαζε νὰ εἶναι βασιλεὺς τῶν κατωτέρων τοῦ εὐθὺς ἀπὸ τὴ γένεσί του. Ὁ ἀγαθὸς οἰκοδεσπότης δὲν ἔχει μέσα τὸν ἐστιώμενον πρὶν ἀπὸ τὸ μαγεῖρεμα τῶν φαγητῶν, ἀλλὰ ἀφοῦ εὐπρεπίσῃ τὰ πάντα καὶ λαμπρύνῃ τὸν οἶκον μὲ τὰ κατάλληλα στολίδια, τὰ καθίσματα, τὴν τράπεζαν, τότε φέρει στὴν αἴθουσαν τὸν συνδαιτυμόνα, ἀφοῦ εἶναι πλέον ἐτοιμα ὅλα τὰ ἀναγκαῖα γιὰ τὴν τροφή. Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπο ὁ πλούσιος καὶ πολυτελεῆς τῆς φύσεώς μας ἐστιᾶτωρ, ἀφοῦ ἐστόλισε μὲ παντοειδῆ κάλλη τὴν κατοίκησιν κι' ἐτοίμασε τούτῃ τὴ μεγάλη καὶ παντοειδῆ πανδαισία, τότε εἰσά-

οὕτως εἰσάγει τὸν ἄνθρωπον, ἔργον αὐτῷ δοὺς οὐ τὴν κτῆσιν τῶν μὴ προσόντων, ἀλλὰ τὴν ἀπόλαυσιν τῶν παρόντων. Καὶ διὰ τοῦτο διπλᾶς αὐτῷ τῆς κατασκευῆς τὰς ἀφορμὰς καταβάλλεται, τῷ γηῖνῳ τὸ θεῖον ἐγκαταμίξας· ἵνα δι' ἀμφοτέρων συ-
 5 γενῶς τε καὶ οἰκείως πρὸς ἑκατέραν ἀπόλαυσιν ἔχῃ τοῦ Θεοῦ μὲν διὰ τῆς θειοτέρας φύσεως, τῶν δὲ κατὰ τὴν γῆν ἀγαθῶν διὰ τῆς ὁμογενοῦς αἰσθήσεως ἀπολαύων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

**Ὅτι τιμιωτέρα πάσης τῆς φαινομένης κτίσεως
 ἡ τοῦ ἀνθρώπου φύσις**

Ἄξιον δὲ μὴδὲ τοῦτο παριδεῖν ἀθεώρητον, ὅτι τοῦ τηλικούτου κόσμου καὶ τῶν κατ' αὐτὸν μερῶν στοιχειωδῶς πρὸς
 10 τὴν τοῦ παντὸς σύστασιν ὑποβληθέντων, ἀποσχεδιάζεται πως ἡ κτίσις ὑπὸ τῆς θειᾶς δυνάμεως ὁμοῦ τῷ προστάγματι ὑφισταμένη. Τῆς δὲ τοῦ ἀνθρώπου κατασκευῆς βουλὴ προηγεῖται καὶ προτυποῦται παρα τοῦ τεχνιτεύοντος διὰ τῆς τοῦ λόγου γραφῆς τὸ ἐσόμενον, καὶ οἷον εἶναι προσήκει καὶ πρὸς ποῖον ἀρχέτυπον
 15 τὴν ὁμοιότητα φέρειν καὶ ἐπὶ τίνι γενήσεται καὶ τί ἐνεργήσῃ γενομενον καὶ τίνων ἡγεμονεύσει. Πάντα προδιασκοπεῖται ὁ λόγος, ὥς πρεσβυτέραν αὐτὸν τῆς γενέσεως τὴν ἀξίαν λαχεῖν, πρὶν παρελθεῖν εἰς τὸ εἶναι τὴν τῶν ὄντων ἡγεμονίαν κτησάμενον. «Εἶπε» γάρ, φησὶν, «ὁ Θεός, Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκό-
 20 να ἡμετέραν καὶ ὁμοίωσιν, καὶ ἀρχέτωσαν τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης καὶ τῶν θηρίων τῆς γῆς καὶ τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῶν κτηνῶν καὶ πάσης τῆς γῆς». Ὡ τοῦ θαύματος! Ἥλιος

γει τὸν ἄνθρωπο, δίδοντάς του ἔργο ὄχι τὴν ἀπόκτησι τῶν μὴ προσόντων, ἀλλὰ τὴν ἀπόλαυσι τῶν παρόντων. Καὶ γι' αὐτὸ καταβάλλει διπλὲς ἀφορμές, ἀναμιγνύοντας τὸ θεῖο καὶ τὸ γήινο¹². Ἔτσι μὲ τις δυὸ αὐτὲς καταβολὲς θὰ διάκειται συγγενῶς καὶ οἰκείως πρὸς καθεμιὰ ἀπὸ τις δυὸ ἀπολαύσεις: ἀπολαύοντας τοῦ μὲν Θεοῦ διὰ τῆς θειοτέρας φύσεως, τῶν δὲ ἀγαθῶν τῆς γῆς διὰ τῆς ὁμογενοῦς των αἰσθήσεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Ὅτι ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τιμιώτερη ἀπὸ ὅλη τὴν φαινομένη κτίσι

Ἀξίζει νὰ μὴ ἀφεθῇ οὔτε τοῦτο ἀπαρατήρητο· ὅτι ἡ κτίσις τοῦ τόσο μεγάλου κόσμου καὶ τῶν μερῶν του, καθὼς θεμελιώνονται στοιχειωδῶς γιὰ τὴ σύστασι τοῦ σύμπαντος, ἐνεργεῖται προχείρως ἀπὸ τὴ θεία δύναμι, παίρνοντας ὑπόστασι συγχρόνως μὲ τὸ πρόσταγμα. Τῆς κατασκευῆς ὅμως τοῦ ἀνθρώπου προηγείται βουλή καὶ προσχεδιάζεται ἀπὸ τὸν τεχνίτη αὐτὸ πού θὰ γίνη μὲ τὴν σχεδιάσι τοῦ λόγου, τί εἶδους ἀρμόζει νὰ εἶναι, πρὸς ποῖο ἀρχέτυπο νὰ ὁμοιάξῃ, γιὰ ποῖο σκοπὸ νὰ γίνη, τί νὰ πράξῃ ἀφοῦ γίνει καὶ σὲ ποιά θὰ ἡγεμονεύσῃ. Ὅλα τὰ προεξετάζει ὁ λόγος, ὥστε νὰ λάβῃ τὸ ἀξίωμα πρὶν ἀπὸ τὴ γένεσί του, ἀποκτῶντας τὴν ἡγεμονία ἐπὶ τῶν ὄντων, πρὶν ἔλθῃ στὴν ὑπαρξι. Διότι, λέγει, «εἶπε ὁ Θεός, ἅς κατασκευάσωμε ἄνθρωπο κατὰ τὴ δική μας εἰκόνα καὶ ὁμοίωσι· καὶ ἅς εἶναι ἄρχοντες στοὺς ἰχθῦς τῆς θάλασσας καὶ στὰ θηρία τῆς γῆς καὶ στὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ καὶ στὰ κτήνη καὶ σὲ ὅλη τὴ γῆ»¹³. Ὡ, τί θαῦ-

12. Τοῦτο ἀποτελεῖ τὸ κορύφωμα τῆς καππαδοκικῆς ἀνθρωπολογίας· ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει διπλὴ καταβολή· θεία καὶ γήϊνη.

13. Γεν. 1,26.

κατασκευάζεται, καὶ οὐδεμία προηγεῖται βουλή, οὐρανὸς ὡσαύ-
 τως, ὧν οὐδέν τι τῶν κατὰ τὴν κτίσιν ἴσον ἐστὶ ρήματι μόνῳ τὸ
 τοιοῦτον θαῦμα συνίσταται, οὔτε ὁθεν, οὔτε ὅπως, οὔτε ἄλλο τι
 τοιοῦτον παρασημηναμένου τοῦ λόγου. Οὕτω καὶ τὰ καθ' ἕκα-
 5 στον πάντα, αἰθήρ, ἀστέρες, ὁ διὰ μέσου ἀήρ, θάλαττα, γῆ, ζῶα,
 φυτά, πάντα λόγῳ πρὸς γένεσιν ἄγεται. Μόνῃ δὲ τῇ τοῦ ἀνθρώ-
 που κατασκευῇ περιεσκεμμένως πρόεισιν ὁ τοῦ παντὸς ποιη-
 τῆς, ὡς καὶ ὕλην αὐτῷ τῆς συστάσεως προετοιμάσαι καὶ ἀρχε-
 τύπῳ τινὶ κάλλει τὴν μορφήν ὁμοιωῖσαι καὶ προθέντα τὸν σκο-
 10 πόν, οὗ χάριν γενήσεται, κατάλληλον αὐτῷ καὶ οἰκείαν ταῖς
 ἐνεργείαις δημιουργῆσαι τὴν φύσιν, ἐπιτηδείως πρὸς τὸ προκεί-
 μενον ἔχουσιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

**Ὅτι διὰ πάντων ἐπισημαίνει τὴν ἀρχικὴν ἐξουσίαν
 ἢ τοῦ ἀνθρώπου κατασκευῇ**

Καθάπερ γὰρ ἐν τῷ βίῳ τούτῳ καταλλήλως τῇ χρειᾷ
 σχηματίζεται παρὰ τῶν τεχνιτευόντων τὸ ὄργανον, οὕτως οἷόν
 15 τι σκεῦος εἰς βασιλείας ἐνέργειαν ἐπιτήδειον τὴν ἡμετέραν φύσιν
 ὁ ἀριστοτέχνης ἐδημιούργησε, τοῖς τε κατὰ τὴν ψυχὴν προτερή-
 μασι καὶ αὐτῷ τῷ τοῦ σώματος σχήματι τοιοῦτον εἶναι παρα-
 σκευάσας, οἷον ἐπιτηδείως πρὸς βασιλείαν ἔχειν. Ἡ μὲν γὰρ
 20 ψυχὴ τὸ βασιλικόν τε καὶ ἐπηρμένον αὐτόθεν δείκνυσι πόρρῳ
 τῆς ἰδιωτικῆς ταπεινότητος κεχωρισμένον, ἐκ τοῦ ἀδέσποτον

μα! Ὁ ἥλιος κατασκευάζεται, χωρίς νὰ προηγηθῇ καμμιά βουλή, ὁ οὐρανὸς ὁμοίως· καὶ κανένα πρᾶγμα στήν κτίσι δὲν εἶναι ἴσο μὲ αὐτά. Αὐτὸ τὸ θαῦμα τελεῖται μόνο μὲ ἓνα ρῆμα, χωρίς ὁ λόγος νὰ ἐπισημαίνει οὔτε ἀπὸ ποῦ οὔτε πῶς οὔτε τίποτε ἄλλο παρόμοιο. Ἔτσι καὶ ὅλα τὰ καθ' ἑκάστα, ὁ αἰθήρ, οἱ ἀστέρες, ὁ ἀήρ στὸ ἐνδιάμεσο, ἡ θάλασσα, ἡ γῆ, τὰ ζῶα, τὰ φυτά, ὅλα φέρονται στὴ γένεσι μὲ τὸ λόγο. Καὶ μόνο στήν κατασκευὴ τοῦ ἀνθρώπου προχωρεῖ ὁ ποιητὴς τοῦ σύμπαντος μὲ περίσκεψι, σὲ σημεῖο ὥστε νὰ προετοιμᾷ καὶ ὕλη γιὰ τὴ σύστασί του καὶ νὰ ὁμοιώσῃ τὴν μορφὴν του πρὸς ἓνα ἀρχέτυπο κάλλος, καί, ἀφοῦ καθώρισε πρὶν τὸ σκοπὸ γιὰ τὸν ὅποιο θὰ γίνη, νὰ τοῦ δημιουργήσῃ τὴν φύσιν κατάλληλη γι' αὐτὸν τὸ σκοπὸ καὶ οἰκεία στὶς ἐνέργειες, ἐπιτήδεια πρὸς τὸ ἀντικείμενό της¹⁴.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Ὅτι ἡ κατασκευὴ τοῦ ἀνθρώπου ἐπισημαίνει μὲ ὅλα τὴν ἡγεμονικὴ ἐξουσία

Πράγματι ὅπως σὲ τοῦτον τὸ βίο κάθε ὄργανο κατασκευάζεται ἀπὸ τοὺς τεχνίτες κατάλληλο γιὰ τὴ χρεια του, ἔτσι καὶ ὁ ἀριστοτέχνης ἐδημιούργησε τὴ φύσιν μας σὰν σκεῦος ἐπιτήδαιο γιὰ τὴν ἀσκήσιν τῆς βασιλείας· παρασκεύασε δηλαδὴ νὰ εἶναι τέτοιου χαρακτῆρος τόσο κατὰ τὰ προτερήματα τῆς ψυχῆς ὅσο καὶ κατὰ τὸ σχῆμα τοῦ σώματος, ὥστε νὰ εἶναι κατάλληλο γιὰ τὴ βασιλείαν. Διότι ἡ μὲν ψυχὴ ἀπὸ τοῦτο δείχνει ὅτι τὸ βασιλικὸ καὶ ἀρχοντικὸ γνῶρισμα εἶναι ἀπαλλαγμένο ἀπὸ κάθε ταπεινὴ μωρία, ἀπὸ τὸ ὅτι εἶναι ἀδέσποτη καὶ αὐτεξούσια

14. Ὁ κόσμος παρουσιάζεται σὰν ἀνάκτορο ποὺ κατασκευάσθηκε γιὰ νὰ στεγάσῃ τὸν ἄνθρωπο ὡς βασιλέα τῆς κτίσεως.

αὐτὴν εἶναι καὶ αὐτεξούσιον, ἰδίοις θελήμασιν αὐτοκρατορικῶς διοικουμένην. Τίνος γὰρ ἄλλου τοῦτο, καὶ οὐχὶ βασιλέως ἐστίν;

Καὶ ἔτι πρὸς τούτοις, τὸ τῆς δυναστευούσης τῶν πάντων φύσεως εἰκόνα γενέσθαι, οὐδὲν ἕτερόν ἐστιν, ἢ εὐθὺς βασιλίδα
 5 δημιουργηθῆναι τὴν φύσιν. Ὡσπερ γὰρ κατὰ τὴν ἀνθρωπίνην συνήθειαν οἱ τὰς εἰκόνας τῶν κρατούντων κατασκευάζοντες, τὸν τε χαρακτῆρα τῆς μορφῆς ἀναμάσσονται καὶ τῇ περιβολῇ τῆς πορφυρίδος τὴν βασιλικὴν ἀξίαν συμπαραγράφουσι, καὶ λέ-
 10 γεται κατὰ συνήθειαν καὶ ἡ εἰκὼν βασιλεύς· οὕτω καὶ ἡ ἀνθρω-
 πίνη φύσις, ἐπειδὴ πρὸς τὴν ἀρχὴν ἄλλων κατεσκευάζεται, διὰ τῆς πρὸς τὸν βασιλέα τοῦ παντὸς ὁμοιότητος, οἷόν τις ἔμψυχος εἰκὼν ἀνεστάθῃ, κοινωνοῦσα τῷ ἀρχετύπῳ καὶ τῆς ἀξίας καὶ τοῦ ὀνόματος· οὐ πορφυρίδα περικειμένη, οὐδὲ σκήπτρῳ καὶ
 15 διαδήματι τὴν ἀξίαν ἐπισημαίνουσα (οὐδὲ γὰρ τὸ ἀρχέτυπον ἐν τούτοις ἐστίν), ἀλλ' ἀντὶ μὲν τῆς ἁλουργίδος τὴν ἀρετὴν ἡμφιεσμένη, ὃ δὴ πάντων βασιλικώτατον ἐσθημάτων ἐστίν· ἀντὶ δὲ τοῦ σκήπτρου τῇ μακαριότητι τῆς ἀθανασίας ἐρειδομένη· ἀντὶ δὲ τοῦ βασιλικοῦ διαδήματος τῷ τῆς δικαιοσύνης στεφάνῳ κε-
 20 κοσμημένη, ὥστε διὰ πάντων ἐν τῷ τῆς βασιλείας ἀξιώματι δείκνυσθαι δι' ἀκριβείας πρὸς τὸ ἀρχέτυπον κάλλος ὁμοιωθεῖ-
 σαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'

Ὅτι ὁμοίωμα τῆς θείας βασιλείας ὁ ἄνθρωπος

Τὸ δὲ θεῖον κάλλος οὐ σχήματί τινι καὶ μορφῆς εὐμοιρίᾳ

καὶ διοικεῖται αὐτοβούλως ἀπὸ τὰ δικά της θελήματα. Πράγματι σὲ ποιὸν ἄλλο ταιριάζει τοῦτο παρὰ στὸν βασιλέα;

Καὶ ἐπὶ πλέον τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἄνθρωπος κατέστη εἰκὼν τῆς φύσεως ποὺ κυριαρχεῖ στὸ σύμπαν, δὲν σημαίνει τίποτε ἄλλο παρὰ ὅτι ἡ φύσις του εὐθὺς ἀμέσως ἐδημιουργήθηκε βασιλίσσα. Ὅπως δηλαδὴ ἐκεῖνοι ποὺ κατασκευάζουν τὶς εἰκόνες τῶν ἀρχόντων κατὰ τὴν ἀνθρωπίνην συνήθεια ἀποτυπώνουν καὶ τὸν χαρακτήρα τῆς βασιλικῆς μορφῆς καὶ παριστάνουν τὸ βασιλικὸ ἀξίωμα μὲ τὸ ἔνδυμα τῆς πορφύρας, ὥστε κατὰ τὴ συνήθεια λέγεται καὶ ἡ εἰκὼν βασιλεύς· ἔτσι καὶ ἡ ἀνθρωπίνη φύσις, ἐπειδὴ κατασκευάσθηκε γιὰ νὰ ἐξουσιάσῃ ἄλλα ὄντα, μὲ τὴν ὁμοιότητα τοῦ βασιλέως τοῦ σύμπαντος, ἀναστήθηκε σὰν ἔμψυχη εἰκόνα, ποὺ κοινωνεῖ πρὸς τὸ ἀρχέτυπο τοῦ ἀξιώματος καὶ τοῦ ὀνόματος. Δὲν φορεῖ πορφύρα ἡ ἀνθρωπίνη φύσις οὔτε δηλώνει τὸ ἀξίωμα μὲ σκῆπτρο καὶ στέμμα (διότι οὔτε τὸ ἀρχέτυπο δὲν τὰ ἔχει αὐτά), ἀλλὰ ἀντὶ τῆς ἀλουργίδος εἶναι ἐνδυμένη τὴν ἀρετὴν, ποὺ εἶναι τὸ βασιλικώτατο ἀπὸ ὅλα τὰ ἐνδύματα· ἀντὶ τοῦ σκῆπτρου στηρίζεται στὴν μακαριότητα τῆς ἀθανασίας· ἀντὶ τοῦ βασιλικοῦ στέμματος εἶναι στολισμένη μὲ τὸν στέφανο τῆς δικαιοσύνης, ὥστε μὲ ὅλα τὰ ἐφόδιά της στὸ βασιλικὸ ἀξίωμα νὰ δεικνύεται ὅτι εἶναι ἀκριβῶς ὡμοιωμένη πρὸς τὸ ἀρχέτυπο κάλλος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

Ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὁμοίωμα τῆς θείας βασιλείας¹⁵

Τὸ θεῖο κάλλος δὲν λάμπει μὲ κάποιο σχῆμα οὔτε μὲ τὴν

15. Βασικὸ στοιχεῖο τῆς θείας εἰκόνης εἶναι ἡ βασιλικὴ ιδιότης. Ὁ βασιλεὺς τῶν κτισμάτων ἔχει τὴν ὁμοιότητα μὲ τὸν θεῖο βασιλέα.

διὰ τινος εὐχροίας ἀγλαΐζεται, ἀλλ' ἐν ἀφράστῳ μακαριότητι
κατ' ἀρετὴν θεωρεῖται. Ὡσπερ τοίνυν τὰς ἀνθρωπίνας μορφὰς
διὰ χρωμάτων τινῶν ἐπὶ τοὺς πίνακας οἱ γραφεῖς μεταφέρουσι,
τὰς οἰκείας τε καὶ καταλλήλους βαφὰς ἀπαλείφοντες τῷ μιμή-
5 ματι, ὡς ἂν δι' ἀκριβείας τὸ ἀρχέτυπον κάλλος μετενεχθεῖη
πρὸς τὸ ὁμοίωμα· οὕτω μοι νόει καὶ τὸν ἡμέτερον πλάστην,
οἷόν τισι βαφαῖς τῇ τῶν ἀρετῶν ἐπιβολῇ πρὸς τὸ ἴδιον κάλλος
τὴν εἰκόνα περιανθίσαντα, ἐν ἡμῖν δεῖξαι τὴν ἰδίαν ἀρχήν. Πο-
λυειδῇ δὲ καὶ ποικίλα τὰ οἶονεὶ χρώματα τῆς εἰκόνης, δι' ὧν ἡ
10 ἀληθινὴ ἀναζωγραφεῖται μορφή, οὐκ ἐρύθρημα καὶ λαμπρότης,
καὶ ἡ ποιὰ τούτων πρὸς ἄλληλα μίξις, οὐδέ τινος μέλανος ὑπο-
γραφὴ ὄφρυν τε καὶ ὄφθαλμοὺς ὑπαλείφουσα, καὶ κατὰ τινα
κρᾶσιν τὰ κοῖλα τοῦ χαρακτῆρος ὑποσκιάζουσα, καὶ ὅσα τοιαῦ-
τα ζωγράφων χεῖρες ἐπετεχνήσαντο· ἀλλ' ἀντὶ τούτων καθαρό-
15 τής, ἀπάθειας, μακαριότης, κακοῦ παντὸς ἀλλοτρίωσις, καὶ ὅσα
τοῦ τοιούτου γένους ἐστί, δι' ὧν μορφοῦται τοῖς ἀνθρώποις ἡ
πρὸς τὸ Θεῖον ὁμοίωσις.

Τοιούτοις ἄνθεσιν ὁ δημιουργὸς τῆς ἰδίας εἰκόνης τὴν
ἡμετέραν διεχάραξε φύσιν. Εἰ δὲ καὶ τὰ ἄλλα συνεξετάζοις, δι'
20 ὧν τὸ θεῖον κάλλος χαρακτηρίζεται, εὐρήσεις καὶ πρὸς ἐκεῖνα
δι' ἀκριβείας σωζομένην ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς εἰκόνι τὴν ὁμοιότητα.
Νοῦς καὶ λόγος ἡ θειότης ἐστίν· «ἐν ἀρχῇ τε γὰρ ἦν ὁ λόγος»,
καὶ οἱ προφητῆται κατὰ Παῦλον νοῦν Χριστοῦ ἔχουσι, τὸν ἐν αὐ-
τοῖς λαλοῦντα. Οὐ πόρρω τούτων καὶ τὸ ἀνθρώπινον. Ὁρᾷς ἐν
25 σεαυτῷ καὶ τὸν λόγον καὶ τὴν διάνοιαν, μίμημα τοῦ ὄντος νοῦ τε
καὶ λόγου; Ἀγάπη πάλιν ὁ Θεός, καὶ ἀγάπης πηγή. Τοῦτο γάρ
φησιν Ἰωάννης ὁ μέγας, ὅτι «ἀγάπη ἐκ τοῦ Θεοῦ» καὶ «ὁ Θεὸς

παρουσία κάποιας μορφῆς χρωματιστῆς, ἀλλὰ συνίσταται σέ ἄφραστη μακαριότητα κατὰ τὴν ἀρετὴ. Ὅπως λοιπὸν οἱ ζωγράφοι μεταφέρουν τὶς ἀνθρώπινες μορφές στοὺς πίνακες μὲ κάποια χρώματα, ἐπαλείφοντας στὸ ἀντίτυπο τὶς οἰκεῖες καὶ κατὰλληλες βαφές, ὥστε τὸ ἀρχέτυπο κάλλος νὰ μεταφερθῇ μὲ ἀκρίβεια στὸ ὁμοίωμα, ἔτσι πρέπει νὰ ἐννοήσης καὶ τὸν πλάστη μας, ὅτι ἔδειξε μέσα μας τὴ δική του ἐξουσία, ἀφοῦ διεκόσμησε τὴν εἰκόνα μας μὲ τὴν ἐπιβολὴ τῶν ἀρετῶν σὰν βαφές, γιὰ νὰ τείνῃ πρὸς τὸ κάλλος του. Εἶναι δὲ πολυειδῆ καὶ ποικίλα τὰ χρώματα τῆς εἰκόνης, διὰ τῶν ὁποίων ζωγραφίζεται ἡ ἀληθινὴ μορφή. Δὲν εἶναι τὸ ἐρυθρὸ καὶ τὸ λευκὸ χρῶμα καὶ τὸ ἀνάμικτο ἀπὸ αὐτά, οὔτε ὑπογραφή τοῦ μαύρου ποὺ ἀλείφει τὰ φρύδια καὶ τὰ μάτια καὶ μὲ κάποια κρᾶσι σκιάζει τὰ κοιλώματα τῆς εἰκόνης, καὶ ὅλα τὰ παρόμοια ποὺ ἔχουν ἐπινοήσει τὰ χέρια τῶν ζωγράφων. Ἀντὶ γι' αὐτὰ εἶναι ἡ καθαρότης, ἡ ἀπάθεια, ἡ μακαριότης, ἡ ἀλλοτριώσις κάθε κακοῦ καὶ ὅλα ὅσα ἀνήκουν σ' αὐτὴν τὴν κατηγορίαν, διὰ τῶν ὁποίων διαμορφώνεται στοὺς ἀνθρώπους ἡ ὁμοίωσις πρὸς τὸν Θεό.

Μὲ τέτοια ἄνθη τῆς εἰκόνης τοῦ ἐχάραξε ὁ Δημιουργὸς τὴ φύσιν μας. Ἄν δὲ ἐξετάσης καὶ τὰ ἄλλα ἐκεῖνα, διὰ τῶν ὁποίων χαρακτηρίζεται τὸ θεῖο κάλλος, θὰ εὕρης ὅτι στὴν δική μας εἰκόνα διατηρεῖται μὲ ἀκρίβεια καὶ πρὸς ἐκεῖνα ἡ ὁμοιότης. Νοῦς καὶ λόγος εἶναι ἡ θεότης· διότι «στὴν ἀρχὴ ἦταν ὁ Λόγος»¹⁶, καὶ κατὰ τὸν Παῦλο οἱ προφῆτες ἔχουν τὸν νοῦ τοῦ Χριστοῦ, ποὺ λαλεῖ μέσα τους¹⁷. Καὶ τὸ ἀνθρώπινο δὲν εἶναι μακριὰ ἀπ' αὐτά. Βλέπεις μέσα σου καὶ τὸν λόγο καὶ τὴ διάνοια ποὺ εἶναι μίμημα τοῦ ἀληθινοῦ νοῦ καὶ λόγου. Ἀγάπη πάλι εἶναι ὁ Θεὸς καὶ πηγὴ ἀγάπης. Διότι τοῦτο λέγει ὁ μέγας Ἰωάννης, ὅτι «ἡ ἀγάπη εἶναι ἀπὸ τὸν Θεόν» καὶ «ὁ Θεὸς εἶναι ἀγάπη»¹⁸. Τοῦτο

16. Ἰω. 1,1.

17. Α' Κορ. 7,40. Β' Κορ. 13,3.

18. Ἰω. 4,7 ἐ.

ἀγάπη ἐστί»· τοῦτο καὶ ἡμέτερον πεποιήται πρόσωπον ὁ τῆς φύσεως πλάστης. «Ἐν τούτῳ», γάρ, φησί, «γνώσκονται πάντες, ὅτι μαθηταί μου ἐστέ, ἐὰν ἀγαπᾶτε ἀλλήλους». Οὐκοῦν μὴ παρούσης ταύτης, ἅπας ὁ χαρακτήρ τῆς εἰκόνος μεταπεποιήται.
 5 Πάντα ἐπιβλέπει καὶ πάντα ἐπακούει τὸ Θεῖον καὶ πάντα διερευνᾶται. Ἐχεις καὶ σὺ τὴν δι' ὄψεως καὶ ἀκοῆς τῶν ὄντων ἀντίληψιν καὶ τὴν ζητητικὴν τε καὶ διερευνητικὴν τῶν ὄντων διάνοιαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Σ

**Ἐξέτασις τῆς τοῦ νοῦ πρὸς τὴν φύσιν συγγενείας
 ἐν ᾗ καὶ ἐκ παρόδου τὸ τῶν Ἀνομοίων
 διελέγχεται δόγμα**

Καί με μηδεὶς οἰέσθω καθ' ὁμοιότητα τῆς ἀνθρωπίνης
 10 ἐνεργείας ἐν διαφόροις δυνάμεσι τὸ Θεῖον λέγειν τῶν ὄντων ἐφάπτεσθαι. Οὐ γάρ ἐστι δυνατόν ἐν τῇ ἀπλότητι τῆς θεϊότητος τὸ ποικίλον τε καὶ πολυειδὲς τῆς ἀντιληπτικῆς ἐνεργείας κατανοῆσαι. Οὐδὲ γὰρ ἡμῖν πολλαί τινές εἰσιν αἱ ἀντιληπτικαὶ τῶν πραγμάτων δυνάμεις, εἰ καὶ πολυτρόπως διὰ τῶν αἰσθήσεων
 15 τῶν κατὰ ζωὴν ἐφαπτῶμεθα. Μία γάρ τίς ἐστι δύναμις, αὐτὸς ὁ ἐγκείμενος νοῦς, ὁ δι' ἐκάστου τῶν αἰσθητηρίων διεξιὼν καὶ τῶν ὄντων ἐπιδρασσόμενος. Οὗτος θεωρεῖ διὰ τῶν ὀφθαλμῶν τὸ φαινόμενον· οὗτος συνιεῖ διὰ τῆς ἀκοῆς τὸ λεγόμενον, ἀγαπᾷ τε τὸ κατευθύμιον, καὶ τὸ μὴ καθ' ἡδονὴν ἀποστρέφεται, καὶ τῇ
 20 χειρὶ χρῆται πρὸς ὃ τι βούλεται, κρατῶν δι' αὐτῆς καὶ ἀπωθούμενος ἅπερ ἂν λυσιτελεῖν κρίνη, τῇ τοῦ ὀργάνου συνεργίᾳ εἰς τοῦτο συγχρῶμενος.

ἔκαμε ὁ Πλάστης τῆς φύσεως καὶ δικό μας χαρακτηριστικό. Διότι, λέγει, «ἀπὸ αὐτὸ θὰ γνωρίσουν ὅλοι ὅτι εἴσθε μαθηταί μου, ἀπὸ τὸ ἂν ἀγαπᾶτε ἀλλήλους»¹⁹. Ἐπομένως, ἂν δὲν ὑπάρχη αὐτή, ὅλος ὁ χαρακτῆρ τῆς εἰκόνος ἔχει μεταποιηθῇ. Ὅλα τὰ ἐπιβλέπει τὸ θεῖο, ὅλα τὰ ἐπακούει, ὅλα τὰ διερευνᾷ. Ἐχεις καὶ σὺ τὴν ἀντίληψι τῶν ὄντων διὰ τῆς ὄψεως καὶ τῆς ἀκοῆς, καθὼς καὶ τὴν ζητητικὴ καὶ διερευνητικὴ διάνοια τῶν ὄντων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

Ἐξέτασις τῆς συγγενείας τοῦ νοῦ πρὸς τὴν φύσι ὅπου παρεμπιπτόντως ἐλέγχεται καὶ τὸ δόγμα τῶν Ἀνομοίων

Νὰ μὴ νομίζῃ πάντως κανεὶς ὅτι δέχομαι ὅτι τὸ Θεῖο ἐγγίζει τὰ ὄντα μὲ διάφορες δυνάμεις κατὰ τὴν ὁμοιότητα τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας. Διότι δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ νοηθῇ ποικιλία καὶ πολυμορφία τῆς ἀντιληπτικῆς ἐνεργείας²⁰ στὴν ἀπλότητα τῆς θεότητος. Ἀλλωστε οὔτε σ' ἐμᾶς δὲν εἶναι πολλὰς οἱ ἀντιληπτικὲς δυνάμεις τῶν πραγμάτων, ἂν καὶ πολυτρόπως προσεγγίζομε τὰ πράγματα τῆς ζωῆς διὰ τῶν αἰσθήσεων. Διότι μὴ ἐνιαία ἀντιληπτικὴ δύναμις ὑπάρχει, ὁ μέσα εὐρισκόμενος νοῦς ποὺ λειτουργεῖ διὰ μέσου καθενὸς ἀπὸ τὰ αἰσθητήρια καὶ συλλαμβάνει τὰ ὄντα. Αὐτὸς κυττάζει διὰ μέσου τῶν ὀφθαλμῶν τὸ φαινόμενο· αὐτὸς συλλαμβάνει διὰ τῆς ἀκοῆς τὸ λεγόμενο, ἀγαπᾷ τὸ εὐχάριστο καὶ ἀποστρέφεται τὸ δυσάρεστο, χρησιμοποιεῖ τὸ χέρι πρὸς ὃ,τι θέλει, κρατώντας μὲ αὐτὸ καὶ ἀπωθώντας ὅσα νομίζει ὅτι τὸν ὠφελοῦν, χρησιμοποιώντας σ' αὐτὸ τὴ συνεργία τοῦ ὀργάνου.

19. Ἰω. 13,35.

20. Κατ' ἀρχὴν εἶναι ἐνιαία ἡ θεία ἐνέργεια, ἀφοῦ ἡ θεότης εἶναι ἀπλῆ.

Εἰ τοίνυν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ κᾶν διάφορα τύχη τὰ πρὸς αἰσθησιν κατεσκευασμένα παρὰ τῆς φύσεως ὄργανα, ὁ διὰ πάντων ἐνεργῶν καὶ κινούμενος καὶ καταλλήλως ἐκάστῳ πρὸς τὸ προκείμενον κεχρημένος, εἷς ἐστὶ καὶ ὁ αὐτός, ταῖς διαφοραῖς τῶν ἐνεργειῶν οὐ συνεξαλλάσσων τὴν φύσιν, πῶς ἂν τις ἐπὶ τοῦ Θεοῦ διὰ τῶν ποικίλων δυνάμεων τὸ πολυμερὲς τῆς οὐσίας κατοπτεύσειεν; «Ὁ γὰρ πλάσας τὸν ὀφθαλμόν», καθὼς φησιν ὁ Προφήτης, καὶ «ὁ φυτεύσας τὸ οὖς», πρὸς τὰ ἐν αὐτῷ παραδείγματα τὰς ἐνεργείας ταύτας οἷόν τινας γνωριστικούς χαρακτῆρας τῇ φύσει τῶν ἀνθρώπων ἐνεσημήνατο. «Ποιήσωμεν» γάρ, φησὶν, «ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν».

Ἀλλὰ ποῦ μοι τῶν Ἀνομοίων ἡ αἵρεσις; Τί πρὸς τὴν τοιαύτην ἐροῦσι φωνήν; πῶς διασώσουσιν ἐν τοῖς εἰρημένοις τοῦ δόγματος αὐτῶν τὴν κενότητα; Ἄρα δυνατόν εἶναι φήσουσι μίαν εἰκόνα διαφόροις ὁμοιωθῆναι μορφαῖς; Εἰ ἀνόμοιος κατὰ τὴν φύσιν τῷ Πατρὶ ὁ Υἱός, πῶς μίαν κατασκευάζει τῶν διαφορῶν φύσεων τὴν εἰκόνα; Ὁ γάρ, «ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν», εἰπὼν, καὶ διὰ τῆς πληθυντικῆς σημασίας τὴν ἀγίαν Τριάδα δηλώσας, οὐκ ἂν τῆς εἰκόνης μοναδικῶς ἐπεμνήσθη, εἴπερ ἀνομοίως ἔχοι πρὸς ἄλληλα τὰ ἀρχέτυπα. Οὐ γὰρ ἦν δυνατόν τῶν ἀλλήλοις μὴ συμβαινόντων εἰς ἓν ἀναδειχθῆναι ὁμοίωμα· ἀλλ' εἰ διάφοροι ἦσαν αἱ φύσεις, διαφοροὺς πάντως καὶ τὰς εἰκόνας αὐτῶν ἐνεστήσατο, τὴν κατάλληλον ἐκάστη δημιουργήσας. Ἀλλ' ἐπειδὴ μία μὲν ἡ εἰκὼν, οὐχ ἓν δὲ τὸ τῆς εἰκόνης ἀρχέτυπον, τίς οὕτως ἔξω διανοίας ἐστὶν ὡς ἀγνοεῖν, ὅτι τὰ τῷ ἐνὶ ὁμοιούμενα καὶ πρὸς ἄλληλα πάντως ὁμοίως ἔχει; Διὰ τοῦτό φησι, τάχα τὴν κακίαν ταύτην ἐν τῇ κατασκευῇ τῆς

21. Ψαλμ. 93,9.

22. Ὁ Γρηγόριος δὲν παραλείπει κι' ἐδῶ νὰ ἀντικρούσῃ τὶς ἀπόψεις τῶν Ἀνομοίων, ποὺ ἐκτενέστερα ἀντέκρουσε στὸ ὁγκῶδες ἔργο του Ἀντιρρητικὸς κατ' Εὐνομίου.

Ἄν λοιπὸν στὸν ἄνθρωπο, ἔστω κι' ἂν τὰ ὄργανά του, ποὺ εἶναι κατασκευασμένα ἀπὸ τὴ φύσι γιὰ τὴν αἴσθησι, εἶναι διάφορα, ἓνας καὶ ὁ αὐτὸς εἶναι ἐκεῖνος ποὺ ἐνεργεῖ διὰ μέσου ὧν καὶ κινεῖται καὶ χρησιμοποιοῖ τὸ καθένα καταλλήλως γιὰ τὸν ἀντικειμενικὸ τοῦ σκοπὸ, χωρὶς ν' ἀλλάσῃ τὴ φύσι μὲ τις διαφορὰς τῶν ἐνεργειῶν, πῶς ἐπὶ τοῦ Θεοῦ θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ἰδῇ διὰ τῶν ποικίλων δυνάμεων τὸ πολυμερὲς τῆς οὐσίας; Διότι ἐκεῖνος ποὺ ἐπλασε τὸν ὀφθαλμό», ὅπως λέγει ὁ προφήτης²¹, «καὶ ἐφύτευσε τὸ αὐτί», ἐτοποθέτησε αὐτὲς τις ἐνέργειες σὰν γνωριστικούς χαρακτῆρες στὴ φύσι τῶν ἀνθρώπων κατὰ τὰ μέσα τοῦ παραδείγματος. Διότι λέγει, «ἃς κατασκευάσωμε ἄνθρωπο κατὰ τὴν εἰκόνα μας»

Ἄλλὰ ποῦ μοῦ εἶναι ἡ αἵρεσις τῶν Ἀνομοίων²²; Τί θὰ εἰποῦν πρὸς αὐτὴν τὴν ἔκφρασι; Πῶς θὰ διασώσουν στὰ λεγόμενα τὴν κενότητα τὸ δόγματός των; Ἄρα γε θὰ εἰποῦν ὅτι εἶναι δυνατόν μιὰ εἰκόνα νὰ ὁμοιωθῇ μὲ διάφορες μορφές; Ἄν εἶναι ἀνόμοιος κατὰ τὴν φύσι ὁ Υἱὸς ἀπὸ τὸν Πατέρα, πῶς κατασκευάζει μιὰ τὴν εἰκόνα τῶν τριῶν διαφορετικῶν φύσεων; Διότι αὐτὸς ποὺ εἶπε «ἃς κατασκευάσωμε ἄνθρωπο κατὰ τὴν εἰκόνα μας» καὶ μὲ τὸν πληθυντικὸ τύπο ἐδήλωσε τὴν ἁγία Τριάδα, δὲν θὰ ἀνέφερε σὲ ἐνικὸ τὴν εἰκόνα, ἂν τὰ τρία ἀρχέτυπα εἶναι μεταξύ των ἀνόμοια. Διότι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ ἐνιαῖο ὁμοίωμα τῶν προσώπων ποὺ δὲν συμπίπτουν μεταξύ τους. Ἀλλά, ἂν ἦσαν διάφορες οἱ φύσεις, θὰ ἔστηνε διαφορετικὲς ὅπωςδῆποτε καὶ τις εἰκόνες των, δημιουργώντας τὴν κατάλληλη γιὰ τὴν καθεμιά²³. Ἀλλὰ ἐπειδὴ ἡ μὲν εἰκόνα εἶναι μία, δὲν εἶναι ὅμως ἓνα τὸ ἀρχέτυπο τῆς εἰκόνας, ποίος εἶναι τόσο ἀνόητος, ὥστε ν' ἀγνοῇ ὅτι τὰ ὁμοιούμενα στὸ ἓνα εἶναι πάντως ὅμοια καὶ μεταξύ τους; Γι' αὐτὸ σὰν νὰ κόβῃ τὴν κακία τούτη ὁ

23. Ἀφοῦ κατὰ τὴν θεία διαβούλευσι λέγεται «ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν», σὲ ἐνικὸ ἀριθμὸ, μιὰ εἰκόνα, εἶναι φανερόν ὅτι ἐννοοῦνται τὰ θεῖα πρόσωπα ποὺ ἔχουν τὴν μιὰ εἰκόνα.

ἀνθρωπίνης ζωῆς ὁ λόγος ὑποτεμνόμενος, «ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν ἡμετέραν».

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'

Διὰ τί γυμνὸς τῶν ἐκ φύσεως ὄπλων τε καὶ
προκαλυμμάτων ὁ ἄνθρωπος

Ἀλλὰ τί βούλεται τὸ τοῦ σχήματος ὀρθιον; Τί δὲ οὐχὶ
συμφυεῖς εἰσιν αἱ πρὸς τὸν βίον δυνάμεις τῷ σώματι; ἀλλὰ γυ-
5 μνὸς μὲν τῶν φυσικῶν σκεπασμάτων, ἄοπλος δέ τις καὶ πένης
ὁ ἄνθρωπος, καὶ τῶν πρὸς τὴν χρεῖαν ἐνδεῆς ἀπάντων ἐπὶ τὸν
βίον παράγεται, ἐλεεῖσθαι μᾶλλον ἢ μακαρίζεσθαι κατὰ τὸ φαι-
νόμενον ἄξιος, οὐ προβολαῖς κεράτων καθωπλισμένος, οὐκ
όνύχων ἀκμαῖς, οὐχ ὀπλαῖς, ἢ ὁδοῦσιν, ἢ τινι κέντρῳ θανατηφό-
10 ρον ἰὸν ἐκ φύσεως ἔχοντι, οἷα δὴ τὰ πολλὰ τῶν ζώων ἐν ἑαυ-
τοῖς πρὸς τὴν τῶν λυπούντων ἄμυναν κέκτηται· οὐ τῇ τῶν τρι-
χῶν περιβολῇ τὸ σῶμα καλύπτεται· καίτοιγε ἴσως τὸν εἰς ἀρχὴν
τῶν ἄλλων προτεταγμένον, οἰκείοις ὄπλοις ἔδει περιπεφράχθαι
παρὰ τῆς φύσεως, ὥς ἂν μὴ τῆς παρ' ἐτέρων ἐπικουρίας πρὸς
15 τὴν ἰδίαν ἀσφάλειαν δέοιτο.

Νυνὶ δὲ λέων μὲν καὶ σῦς καὶ τίγρις καὶ πάρδαλις καὶ εἴ τι
τοιούτον ἕτερον, ἀρκοῦσαν ἔχει πρὸς σωτηρίαν τὴν ἐκ φύσεως
δύναμιν. Καὶ τῷ ταύρῳ μὲν τὸ κέρας καὶ τῷ λαγωῷ τὸ τάχος
καὶ τῇ δορκάδι τὸ πήδημα καὶ τὸ κατ' ὀφθαλμὸν ἀσφαλές καὶ
20 ἄλλῳ τινὶ ζῳῷ τὸ μέγεθος καὶ ἐτέροις ἢ προνομαία καὶ τοῖς πε-
τεινοῖς τὸ πτερὸν καὶ τῇ μελίσσῃ τὸ κέντρον καὶ πᾶσι πάντως
ἐν τι εἰς σωτηρίαν παρὰ τῆς φύσεως ἐμπέφυκε· μόνος δὲ πάν-
των ὁ ἄνθρωπος τῶν δὲ πολυσαρκούντων βραχύτερος, τῶν δὲ
τοῖς συμφύτοις ὄπλοις ἠσφαλισμένων εὐαλωτότερος.

25 Καὶ πῶς, ἐρεῖ τις, ὁ τοιοῦτος τὴν ἀρχὴν τὴν κατὰ πάντων

λόγος, λέει κατὰ τὴν κατασκευὴ τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, «ὥς κατασκευάσωμε ἄνθρωπο κατὰ τὴν εἰκόνα καὶ ὁμοίωσί μας».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

Γιατί ὁ ἄνθρωπος εἶναι γυμνὸς ἀπὸ τὰ φυσικὰ ὄπλα καὶ προκαλύμματα

Ἄλλὰ τί σημαίνει τὸ ὀρθιο τοῦ σχήματος; Τί τάχα; Δὲν εἶναι συμφυεῖς στὸ σῶμα οἱ δυνάμεις γιὰ τὸν βίο; Ἄλλὰ ὁ ἄνθρωπος προᾶγεται στὴ ζωὴ γυμνὸς ἀπὸ τὰ φυσικὰ σκεπᾶσματα, ἄοπλος καὶ πτωχός, στερημένος ἀπὸ ὅλα τὰ ἀναγκαῖα, ἄξιος νὰ ἐλεεινολογῇται μᾶλλον παρὰ νὰ μακαρίζεται κατὰ τὸ φαινόμενο· δὲν εἶναι ὠπλισμένος μὲ μακριὰ κέρατα οὔτε μὲ μυτερὰ νύχια, οὔτε μὲ ὀπλὲς ἢ δόντια ἢ μὲ κεντρὶ ποὺ ἔχει ἐκ φύσεως κάποιον θανατηφόρο ἰό, ὅπως ἔχουν πολλὰ ζῶα γιὰ ἄμυνα ἐναντίον ἐπιθέσεων ἀπὸ ἄλλα ζῶα· δὲν καλύπτεται μὲ τὸ ἔνδυμα τῶν τριχῶν τὸ σῶμα, ἂν καὶ ἐκεῖνος ποὺ ἔχει προορισθῇ νὰ ἐξουσιάζῃ τὰ ἄλλα ἔπρεπε ἴσως νὰ εἶναι περιφραγμένος ἀπὸ τὴ φύσι μὲ τὰ δικά του ὄπλα, ὥστε νὰ μὴ ἔχῃ ἀνάγκη βοήθειας ἀπὸ ἄλλους γιὰ τὴν ἀσφάλειά του.

Τώρα ὅμως ὁ λέων, ὁ χοῖρος, ἡ τίγρις, ἡ πάρδαλις καὶ τὰ ἄλλα ζῶα τῆς ἰδίας κατηγορίας ἔχουν δύναμι ἐπαρκῇ γιὰ τὴ σωτηρίαν τους. Ἀπὸ τὴ φύσι ἔχει ἐμφυτευθῇ στὸν ταῦρο τὸ κέρατο, στὸ λαγὸ ἡ ταχύτης, στὸ ζαρκάδι τὸ πήδημα καὶ ἡ ὀξύδερκεια, σὲ ἄλλα ζῶα τὸ μέγεθος, σὲ ἄλλα ἡ προβοσκίδα, στὰ πτηνὰ τὰ πτερά, στὴ μέλισσα τὸ κεντρὶ καὶ σὲ ὅλα γενικῶς κάποιο μέσο γιὰ τὴ σωτηρία τους. Μόνο ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἄοπλος· ἀργότερος τῶν ταχυπόδων, μικρότερος τῶν παχυσάρκων, εὐαλωτότερος τῶν ἀσφαλισμένων μὲ τὰ σύμφυτα ὄπλα.

Καὶ πῶς, θὰ ἐρωτήσῃ κανεὶς, τέτοιο πλάσμα ἐπῆρε τὴν

κεκλήρωται· Ἄλλ' οὐδὲν οἶμαι χαλεπὸν δεῖξαι, ὅτι τὸ δοκοῦν
 ἐπιδεῖς τῆς φύσεως ἡμῶν, ἀφορμὴ πρὸς τὸ κρατεῖν τῶν ὑποχει-
 ρίων ἐστίν. Εἰ γὰρ οὕτω δυνάμεως εἶχεν ὁ ἄνθρωπος, ὡς τῇ
 μὲν ὠκύτητι παρατρέχειν τὸν ἵππον, ἄτριπτον δὲ ὑπὸ στερρότη-
 5 τος ἔχειν τὸν πόδα, ὅπλαϊς τισιν ἢ χηλαῖς ἐρειδόμενον, κέρατα
 δὲ καὶ κέντρα καὶ ὄνυχας ἐν ἑαυτῷ φέρειν, πρῶτον μὲν θηριώ-
 δης τις ἂν ἦν καὶ δυσάντητος, τοιούτων αὐτοῦ τῷ σώματι συμ-
 πεφυκότων· ἔπειτα δὲ παρεῖδεν ἂν τὴν τῶν ἄλλων ἀρχήν, οὐδὲν
 τῆς συνεργίας τῶν ὑποχειρίων δεόμενος.

10 Νυνὶ δὲ τούτου χάριν ἐφ' ἕκαστον τῶν ὑπεξευγμένων ἡμῖν
 αἱ τοῦ βίου χρεῖαι κατεμερίσθησαν, ὡς ἀναγκαίαν ποιεῖν τὴν
 κατ' ἐκείνων ἀρχήν. Τὸ μὲν βραδὺ τοῦ σώματος καὶ δυσκίνη-
 τον, τὸν ἵππον τῇ χρεῖᾳ προσήγαγέ τε καὶ ἑδαμάσατο. Ἡ δὲ τῆς
 σαρκὸς γυμνότης ἀναγκαίαν τὴν τῶν προβάτων ἐπιστασίαν
 15 ἐποίησεν, ἐκ τῆς ἐτησίου τῶν ἐρίων φορᾶς τῆς ἡμετέρας φύσε-
 ως ἀναπληροῦσαν τὸ λεῖπον. Τὸ δὲ τὰς ἀφορμὰς ἡμῖν τὰς πρὸς
 τὸν βίον καὶ ἐξ ἐτέρων εἰσάγεσθαι, τὰ ἀχθοφόρα τῶν ζώων
 ταῖς τοιαύταις ὑπηρεσίαις ὑπέξευξεν. Ἀλλὰ μὴν τὸ μὴ δύνασθαι
 καθ' ὁμοιότητα τῶν βοσκημάτων ποηφαγεῖν, ὑποχείριον τῷ
 20 βίῳ τὸν βοῦν ἀπειργάσατο, τοῖς ἰδίῳις πόνοις τὴν ζωὴν ἡμῖν
 ἐξευμαρίζοντα. Ἐπεὶ δὲ καὶ ὀδόντων καὶ δῆγματος ἦν χρεῖα
 πρὸς τὸ καταγωνίζεσθαί τινα τῶν ἄλλων ζώων, διὰ τῆς τῶν
 ὀδόντων βλάβης, παρέσχεν ὁ κύων μετὰ τοῦ τάχους τὴν ἰδίαν
 γένυν τῇ ἡμετέρᾳ χρεῖᾳ, οἷόν τις ἔμψυχος μάχαιρα τῷ ἀνθρώπῳ
 25 γενόμενος. Κεράτων δὲ προβολῆς καὶ ὀνύχων ἀκμῆς ἰσχυρότε-
 ρός τε καὶ τομώτερος ἐπινενόηται τοῖς ἀνθρώποις ὁ σίδηρος,

ἐξουσία ὅλων τῶν ὄντων; Ἀλλὰ δὲν νομίζω καθόλου ὅτι εἶναι δύσκολο νὰ δείξω ὅτι ἐκεῖνο ποὺ φαίνεται στέρησις τῆς φύσεώς μας, εἶναι ἀφορμὴ γιὰ τὴν κυριαρχία ἐπὶ τῶν ὑποχειρίων του²⁴. Διότι ἂν εἶχε ὁ ἄνθρωπος τέτοια δύναμι, ὥστε στὴν ταχύτητα νὰ ξεπερνᾷ τὸ ἄλογο, νὰ ἔχη τὸ πόδι ἀτριφτο ἀπὸ τὴ σκληράδα, στηριζόμενο σὲ ὀπλές ἢ χηλές, καὶ νὰ φέρη κέρατα καὶ κεντριά καὶ νύχια ἐπάνω του, πρῶτα πρῶτα θὰ ἦταν θηριώδης καὶ ἄγριος, ἀφοῦ θὰ εἶχε σύμφυτα στὸ σῶμα του τέτοια ὄργανα· ἔπειτα θὰ παρέβλεπε τὴν ἐξουσία ἐπὶ τῶν ἄλλων, διότι δὲν θὰ εἶχε καμμιᾶ ἀνάγκη τῆς συνεργασίας τῶν ὑποχειρίων του.

Τώρα ὅμως οἱ ἀνάγκες τοῦ βίου ἐμοιράσθηκαν στὸ καθένα ἀπὸ τὰ ὑποτεταγμένα σ' ἐμᾶς ζῶα γιὰ τοῦτο ἀκριβῶς, γιὰ νὰ καθιστοῦν ἀναγκαῖα τὴν ἐξουσία μας ἐπάνω σ' ἐκεῖνα. Ἡ βραδύτης καὶ δυσκινησία τοῦ σώματός του ἔφερε τὸν ἵππο στὴ χρῆσι καὶ τὸν ἐδάμασε. Ἡ γυμνότης τῆς σαρκὸς ἔκαμε ἀναγκαῖα τὴν διατροφή τῶν προβάτων, ποὺ ἀναπληρώνει τὴν ἔλλειψι τῆς φύσεώς μας ἀπὸ τὴν ἐτησία παραγωγὴ τῶν μαλλιῶν. Ἐπειδὴ τὰ ἐφόδια τοῦ βίου μας εἰσάγονται καὶ ἀπὸ ξένα μέρη, γι' αὐτὸ ἔξευξε στίς ὑπηρεσίες τοῦ εἶδους τούτου τὰ ἀχθοφόρα ζῶα. Ἐξ ἄλλου τὸ ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ φάγη χλόη ὅπως τὰ βοσκήματα, ἔκαμε ὑποχείριο στὸ βίον τὸ βόδι, ποὺ μᾶς διευκολύνει τὴ ζωὴ μὲ τοὺς δικούς του κόπους. Ἐπειδὴ ὅμως ἐχρειάζονταν καὶ δόντια καὶ δαγκώματα, γιὰ νὰ ἀνταγωνιζώμαστε μερικὰ ἀπὸ τὰ ἄλλα ζῶα μὲ τὸ κτύπημα τῶν δοντιῶν, πρόσφερε ὁ σκύλος γρήγορα τίς σιαγόνες του στὴν ὑπηρεσία μας, γενόμενος στὸν ἄνθρωπο ἓνα εἶδος ἐμψυχῆς μάχαιρας. Ἐπινοήθηκε ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους ἰσχυρότερος καὶ κοπτικώτερος ἀπὸ τὴν προβολή

24. Ἄν ὁ ἄνθρωπος εἶχε ὅπλα σὰν τῶν θηρίων, θὰ ἦταν καὶ ὁ ἴδιος θηρίο. Δὲν ἔχει ἀπὸ αὐτὰ, ἀλλὰ χρησιμοποιεῖ τὰ ὅπλα τῶν θηρίων μὲ τίς ἐπινοήσεις τῆς διανοίας του. Αὐτὸ ἀποδεικνύει τὴν ἐξουσιαστικὴν τοῦ ἰδιότυπα.

οὐκ ἀεὶ συμπεφυκὼς ἡμῖν, ὥσπερ τοῖς θηρίοις ἐκεῖνα, ἀλλ' ἐπὶ
 καιροῦ συμμαχήσας, τὸ λοιπὸν ἐφ' ἑαυτοῦ μένει. Καὶ ἀντὶ τῆς
 τοῦ κροκοδείλου φολίδος, ἔστι μὲν καὶ αὐτὸν ἐκεῖνον ὄπλον ποι-
 ῆσασθαι, κατὰ καιρὸν τὴν δορὰν περιθέμενον. Εἰ δὲ μή, σχημα-
 5 τίζεται καὶ πρὸς τοῦτο παρὰ τῆς τέχνης ὁ σίδηρος, ὃς ἐπὶ καιροῦ
 πρὸς τὸν πόλεμον ὑπηρετήσας, πάλιν ἐλεύθερον τοῦ ἄχθους ἐπ'
 εἰρήνης τὸν ὀπλίτην κατέλιπεν. Ὑπηρετεῖ δὲ τῷ βίῳ καὶ τὸ πτε-
 ρὸν τῶν ὀρνέων, ὥς μηδὲ τοῦ πτηνοῦ τάχους δι' ἐπινοίας ἡμᾶς
 ἀπολείπεσθαι. Τὰ μὲν γὰρ ἐξ αὐτῶν τιθασσὰ γίνεται καὶ συνερ-
 10 γεῖ τοῖς θηρεύουσι· τὰ δὲ δι' ἐκείνων ταῖς χρεῖαις ἡμῶν δι' ἐπι-
 νοίας ὑπάγεται. Ἀλλὰ καὶ πτερόεντας ἡμῖν τοὺς οἰστοὺς ἢ τέχνη
 δι' ἐπινοίας ποιησαμένη, τὸ πτηνὸν τάχος ταῖς ἡμετέραις χρεῖαις
 διὰ τοῦ τόξου χαρίζεται. Τὸ δὲ εὐπαθεῖς καὶ εὐτρίπτους ἡμῖν
 πρὸς τὴν πορείαν εἶναι τὰς βάσεις, ἀναγκαίαν ποιεῖ τὴν ἐκ τῶν
 15 ὑποχειρίων συνεργίαν. Ἐκεῖθεν γάρ ἐστι τοῖς ποσὶ περιαρμόσαι
 τὰ πέδιλα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'

**Διὰ τί ὀρθιον τοῦ ἀνθρώπου τὸ σχῆμα,
 καὶ ὅτι διὰ τὸν λόγον αἱ χεῖρες· ἐν
 ᾧ τις καὶ περὶ διαφορᾶς ψυχῶν
 φιλοσοφία**

Ὁρθιον δὲ τῷ ἀνθρώπῳ τὸ σχῆμα καὶ πρὸς τὸν οὐρανὸν
 ἀνατείνεται καὶ ἄνω βλέπει. Ἀρχικὰ καὶ ταῦτα καὶ τὴν βασιλι-

25. Δίδεται στὰ παρακάτω μιὰ τεολογικὴ ἐξήγησις περὶ τῆς δομῆς τοῦ

τῶν κεράτων καὶ τὴν αἰχμὴ τῶν νυχιῶν ὁ σίδηρος, ποὺ δὲν εἶναι μαζί μας πάντοτε συμφυῆς, ὅπως ἐκεῖνα στὰ θηρία, ἀλλὰ ἀφοῦ συμμαχεῖ μὲ μᾶς στὴν κατάλληλη ὥρα, τὸν ἄλλο καιρὸ μένει μόνος του. Ἀντὶ τοῦ φολιδωτοῦ δέρματος τοῦ κροκοδείλου, μπορεῖ νὰ κάμη ἀκόμη κι' ἐκεῖνον τὸν ἴδιο ὄπλο, περιβαλλόμενος στὴν κατάλληλη εὐκαιρία τὸ δέρμα. Ἄν ὄχι, τότε σχηματίζεται καὶ γι' αὐτὸν τὸν σκοπὸ ἀπὸ τὴν τέχνη ὁ σίδηρος, ὁ ὁποῖος ἀφοῦ ὑπηρετήσῃ στὸν πόλεμο προσκαίρως, ἀφήνει πάλι τὸν ὀπλίτη ἐλεύθερο ἀπὸ τὸ βάρος κατὰ τὴν εἰρήνη. Ὑπηρετεῖ δὲ στὴ ζωὴ καὶ τὸ πτερὸ τῶν ὀρνέων, ὥστε μὲ τὴν ἐπινόησι νὰ μὴ μᾶς λείπη οὔτε ἡ ταχύτης τῶν πτηνῶν. Πράγματι ἄλλα ἀπὸ αὐτὰ τιθασσεύονται καὶ γίνονται συνεργοὶ τῶν κυνηγῶν, ἐνῶ ἄλλα διὰ μέσου ἐκείνων ὑποτάσσονται στὶς ἀνάγκες μας μὲ ἐπινόησι. Ἀλλὰ ἡ τέχνη ποὺ δι' ἐπινοήσεως μᾶς ἔκανε καὶ τὰ βέλη πτερωτὰ χαρίζει στὶς χρεῖες μας διὰ τοῦ τόξου τὴν πτερωτὴ ταχύτητα. Τὸ ὅτι ἐπίσης τὰ πόδια μας εἶναι εὐπαθῆ καὶ εὐκολότριφτα κατὰ τὴν πορεία, καθιστᾷ ἀναγκαῖα τὴ συνεργασία τῶν ὑποχειρίων ζώων. Διότι ἀπὸ αὐτὰ εἶναι δυνατὴ ἡ ὑπόδυσις μὲ τὰ πέδιλα. 21.2.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8

Γιατί τὸ σχῆμα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὀρθιο καὶ ὅτι
τὰ χέρια ὑπάρχουν γιὰ ἐξυπηρέτησι τοῦ λόγου·
ὅπου φιλοσοφεῖται καὶ τὸ θέμα περὶ
διαφορᾶς ψυχῶν

Τὸ ἀνθρώπινο σχῆμα εἶναι ὀρθιο, τείνει πρὸς τὸν οὐρανὸ καὶ βλέπει πρὸς τὰ ἄνω²⁵. Κι' αὐτὰ εἶναι γνωρίσματα ἐξουσίας ἀνθρωπίνου ὀργανισμοῦ, συνήθης καὶ στὰ φιλοσοφήματα τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος.

κὴν ἀξίαν ἐπισημαίνονται. Τὸ γὰρ μόνον ἐν τοῖς οὖσι τοιοῦτον εἶναι τὸν ἄνθρωπον, τοῖς δὲ ἄλλοις ἅπασι πρὸς τὸ κάτω νενευκέναι τὰ σῶματα, σαφῶς δείκνυσι τὴν τῆς ἀξίας διαφοράν, τῶν τε ὑποκυπτόντων τῇ δυναστείᾳ καὶ τῆς ὑπερανεστῶσης αὐτῶν 5 ἐξουσίας. Τοῖς μὲν γὰρ ἄλλοις ἅπασι τὰ ἔμπροσθεν κῶλα τοῦ σώματος πόδες εἰσὶ, διότι τὸ κεκυφὸς ἐδεῖτο πάντως τοῦ ὑπερείδοντος· ἐπὶ δὲ τῆς τοῦ ἀνθρώπου κατασκευῆς χεῖρες καὶ τὰ κῶλα ἐγένοντο. Τοῦ γὰρ ὀρθίου σχήματος αὐτάρκης ἦν πρὸς τὴν χρεῖαν μίαν βάσις, διπλοῖς ποσὶν ἐν ἀσφαλείᾳ τὴν στάσιν 10 ἐρείδουσα. Ἄλλως δὲ καὶ τῇ τοῦ λόγου χρεῖᾳ συνεργός ἐστιν ἡ τῶν χειρῶν ὑπουργία. Καί τις ἴδιον τῆς λογικῆς φύσεως τὴν τῶν χειρῶν ὑπηρεσίαν εἰπών, οὐ τοῦ παντὸς ἀμαρτήσεται, οὐ μόνον πρὸς τὸ κοινὸν τοῦτο καὶ πρόχειρον ἀποτρέχων τῇ διανοίᾳ, ὅτι γράμμασιν τὸν λόγον διὰ τῆς τῶν χειρῶν εὐφυΐας ἐν- 15 σημαινόμεθα (ἔστι μὲν γὰρ οὐδὲ τοῦτο λογικῆς χάριτος ἄμοιρον, τὸ φθέγγεσθαι διὰ γραμμάτων ἡμᾶς καὶ τρόπον τινὰ διὰ χειρὸς διαλέγεσθαι, τοῖς τῶν στοιχείων χαρακτηῖρσι τὰς φωνὰς διασώζοντας)· ἀλλ' ἐγὼ πρὸς ἕτερον βλέπων, συνεργεῖν φημι τὰς χεῖρας τῇ ἐκφωνήσει τοῦ λόγου.

20 Μᾶλλον δὲ πρὶν περὶ τούτων διεξετάσαι, τὸν παρεθέντα λόγον κατανοήσωμεν· μικροῦ γὰρ ἡμᾶς τὸ κατὰ τὴν τάξιν τῶν γεγονότων διέλαθεν. Τίνος χάριν προηγεῖται μὲν ἡ βλάβστη τῶν ἐκ τῆς γῆς φυομένων, ἐπιγίνεται δὲ τὰ ἄλογα τῶν ζώων, καὶ οὕτω μετὰ τὴν κατασκευὴν τούτων ὁ ἄνθρωπος; Τάχα γὰρ οὐ 25 μόνον τὸ ἐκ τοῦ προχείρου νοούμενον διὰ τούτου μανθάνομεν, ὅτι τῶν ζώων ἔνεκεν ἡ πόα χρήσιμος ἐφάνη τῷ κτίσαντι, διὰ δὲ τὸν ἄνθρωπον τὰ βοτὰ· οὐ χάριν πρὸ μὲν τῶν βοσκημάτων, ἐκείνων τροφή, πρὸ δὲ τοῦ ἀνθρώπου τὸ ὑπηρετεῖν μέλλον τῇ ἀνθρωπίνῃ ζωῇ.

30 Ἄλλ' ἐμοὶ δοκεῖ δόγμα τι τῶν κεκρυμμένων παραδηλοῦν

κι' ἐπισημαίνουν τὴ βασιλικὴ ἀξία. Τὸ ὅτι μόνος ἀπὸ τὰ ὄντα ὁ ἄνθρωπος ἔχει αὐτὸ τὸ παράστημα, ἐνῶ σὲ ὅλα τὰ ἄλλα ζῶα τὰ σώματα στρέφονται πρὸς τὰ κάτω, δείχνει σαφῶς τὴν διαφορὰ τῆς ἀξίας τῶν ὑποτεταγμένων στὴ δυναστεία καὶ τοῦ ἐπάνω ἀπὸ αὐτοῦ ἐξουσιαστοῦ. Σὲ ὅλα τὰ ἄλλα ζῶα τὰ ἐμπρόσθια σκέλη τοῦ σώματος εἶναι πόδια, διότι κάτι ποὺ εἶναι σκυμμένο χρειάζεται ὅπως δὴποτε ὑποστήριγμα· ἐνῶ ἐπὶ τῆς κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου τὰ σκέλη αὐτὰ ἔγιναν χέρια. Διότι στὸ ὀρθιο σχῆμα εἶναι αὐτάρκης γιὰ τὴ χρεία μιᾶ βάσις, ποὺ στηρίζει τὴ στάσι ἀσφαλῶς μὲ δύο πόδια. Ἄλλωστε ἡ ὑπηρεσία τῶν χειρῶν εἶναι συνεργὸς καὶ στὴ χρεία τοῦ λόγου. Ὅποιος εἶπῃ ὅτι εἶναι γνώρισμα τῆς λογικῆς φύσεως ἡ ὑπηρεσία τῶν χειρῶν, δὲν θὰ λαθέψῃ ἐντελῶς, ὅχι μόνον καταφεύγοντας μὲ τὴ διάνοια πρὸς τὸ κοινὸ τοῦτο καὶ πρόχειρο, ὅτι σημειώνομε τὸ λόγο μὲ γράμματα διὰ τῆς δεξιότητος τοῦ χειροῦ (βέβαια καὶ τοῦτο δὲν στερεῖται λογικῆς χάριτος, τὸ νὰ ὁμιλοῦμε διὰ γραμμάτων καὶ κατὰ κάποιον τρόπο νὰ συζητοῦμε μὲ τὸ χέρι, ἐκφράζοντας τὶς φωνές μὲ τοὺς χαρακτῆρες τῶν στοιχείων)· ἀλλὰ ἀποβλέποντας σὲ κάτι ἄλλο, ἰσχυρίζομαι ὅτι τὰ χέρια συνεργοῦν στὴν ἐκφώνησι τοῦ λόγου.

Μᾶλλον ὅμως πρὶν ἐξετάσωμε αὐτό, ἅς διασαφήσωμε τὸ θέμα ποῦ ἀφήσαμε· διότι παρ' ὀλίγο νὰ μᾶς διαφύγῃ ἡ τάξις τῶν γεγονότων. Γιὰ ποιό λόγο προηγεῖται ἡ βλάστησις τῶν φυομένων ἀπὸ τὴ γῆ, ἀκολουθοῦν δὲ τὰ ἄλογα ζῶα, κι' ἔπειτα ἔρχεται μετὰ τὴν κατασκευὴ τούτων ὁ ἄνθρωπος; Ἴσως ἀπὸ αὐτὸ μαθαίνομε ὅχι μόνον τὸ εὐκόλως ἐννοοῦμενο, ὅτι ἡ χλόη ἐφάνηκε στὸν κτίστη χρήσιμη γιὰ τὰ ζῶα, ἐνῶ γιὰ τὸν ἄνθρωπο ἐφάνηκαν χρήσιμα τὰ ποίμνια, ἐξ αἰτίας τοῦ ὁποίου πρὶν ἀπὸ τὰ ποίμνια ἐδημιουργήθηκε ἡ τροφὴ ἐκείνων, πρὶν δὲ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο ἐδημιουργήθηκαν αὐτὰ ποὺ ἐπρόκειτο νὰ ὑπηρετοῦν στὴν ἀνθρώπινη ζωὴ.

Ἄλλ' ἐγὼ νομίζω ὅτι ὁ Μωϋσῆς παραδηλώνει μὲ αὐτὰ

διὰ τούτων ὁ Μωϋσῆς, καὶ τὴν περὶ ψυχῆς φιλοσοφίαν δι' ἀπορρήτων παραδιδόναι, ἣν ἐφαντάσθη μὲν καὶ ἡ ἑξωθεν παίδευσις, οὐ μὴν τηλαυγῶς κατενόησε. Διδάσκει γὰρ ἡμᾶς διὰ τούτων ὁ λόγος, ἐν τρισὶ διαφοραῖς τὴν ζωτικὴν καὶ ψυχικὴν 5 δύναμιν θεωρεῖσθαι. Ἡ μὲν γὰρ τίς ἐστὶν αὐξητικὴ τε μόνον καὶ θρεπτικὴ, τὸ κατάλληλον εἰς προσθήκην τῶν τρεφομένων προσάγουσα, ἡ φυσικὴ λέγεται καὶ περὶ τὰ φυτὰ θεωρεῖται· ἔστι γὰρ καὶ ἐν τοῖς φυομένοις ζωτικὴν τινα δύναμιν αἰσθήσεως ἁμοιον κατανοῆσαι. Ἔτερον δὲ παρὰ τοῦτο ζωῆς εἰδὸς ἐστίν, 10 ὃ καὶ τοῦτο ἔχει καὶ τὸ κατ' αἰσθησιν οἰκονομῆσαι προσεῖληφεν, ὅπερ ἐν τῇ φύσει τῶν ἀλόγων ἐστίν. Οὐ γὰρ μόνον τρέφεται καὶ αὐξεται, ἀλλὰ καὶ τὴν αἰσθητικὴν ἐνέργειάν τε καὶ ἀντίληψιν ἔχει. Ἡ δὲ τελεία ἐν σώματι ζωὴ ἐν τῇ λογικῇ, τῇ ἀνθρωπίνῃ λέγω, καθορᾶται φύσει, τρεφομένη τε καὶ αἰσθανομένη καὶ λό- 15 γου μετέχουσα καὶ νῶ διοικουμένη.

Γένοιτο δ' ἂν ἡμῖν τοιαύτη τις ἡ τοῦ λόγου διαίρεσις· τῶν ὄντων τὸ μὲν τι νοητόν, τὸ δὲ σωματικὸν πάντως ἐστίν. Ἀλλὰ τοῦ μὲν νοητοῦ παρείσθω νῦν ἡ πρὸς τὰ οἰκεῖα τομῇ· οὐ γὰρ τούτων ὁ λόγος.

20 Τοῦ δὲ σωματικοῦ τὸ μὲν ἁμοιον καθόλου ζωῆς, τὸ δὲ μετέχει ζωτικῆς ἐνεργείας. Πάλιν τοῦ ζωτικοῦ σώματος τὸ μὲν αἰσθήσει συζῇ, τὸ δὲ ἁμοιρεῖ τῆς αἰσθήσεως. Εἴτα τὸ αἰσθητικὸν τέμνεται πάλιν εἰς λογικόν τε καὶ ἄλογον. Διὰ τοῦτο πρῶτον μετὰ τὴν ἄψυχον ὕλην οἶον ὑποβάθραν τινὰ τῆς τῶν ἐμψύχων 25 ιδέας τὴν φυσικὴν ταύτην ζωὴν συστήναι λέγει ὁ νομοθέτης, ἐν τῇ τῶν φυτῶν βλάστη προϋποστᾶσαν· εἴθ' οὕτως ἐπάγει τῶν κατ' αἰσθησιν διοικουμένων τὴν γένεσιν.

26. Μιὰ ἀπὸ τίς διαιρέσεις τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴν ἐλληνικὴ φυλοσοφία καὶ ἐπιστήμη: θρεπτικὴ (ζωτικὴ), αἰσθητικὴ, λογικὴ.

ἓνα ἀπόκρυφο δόγμα καὶ διδάσκει μὲ ἀπόρρητο τρόπο τὴ φιλοσοφία περὶ ψυχῆς, τὴν ὁποία ἐφαντάσθηκε μὲν ἡ ἐξωτερικὴ σοφία ἀλλὰ δὲν κατανόησε καθαρὰ. Πράγματι μὲ αὐτὰ ὁ λόγος μᾶς διδάσκει ὅτι ἡ ζωτικὴ καὶ ψυχικὴ δύναμις διαιρεῖται σὲ τρεῖς λειτουργίες²⁶. Ἡ μία εἶναι αὐξητικὴ μόνο καὶ θρεπτικὴ, προσφέροντας τὸ κατάλληλο ὑλικὸ γιὰ τὴν αὐξησιν τῶν τρεφομένων· αὐτὴ λέγεται φυσικὴ καὶ παρατηρεῖται στὰ φυτὰ, διότι εἶναι δυνατόν ν' ἀντιληφθοῦμε καὶ στὰ φυόμενα κάποια ζωτικὴ λειτουργία ποὺ στερεῖται αἰσθήσεως. Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὰ ὅμως ὑπάρχει καὶ ἄλλο εἶδος ζωῆς ποὺ ἔχει καὶ τούτῃ τὴν ιδιότητα, ἀλλὰ προσέλαβε καὶ τὴν αἰσθητικὴν, ἡ ὁποία ὑπάρχει στὴ φύσιν τῶν ἀλόγων. Διότι δὲν τρέφεται καὶ δὲν αὐξάνεται μόνο, ἀλλὰ ἔχει καὶ τὴν αἰσθητικὴν ἐνέργειαν καὶ ἀντίληψιν. Ἡ τελεία ζωὴ ὅμως κατὰ τὸ σῶμα παρατηρεῖται στὴ λογικὴ, δηλαδὴ στὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, τρεφομένη καὶ αἰσθανομένη, μετέχουσα τοῦ λόγου, διοικουμένη ἀπὸ τὸν νοῦ.

Θὰ μπορούσε λοιπὸν νὰ διαιρεθῇ ὡς ἐξῆς τὸ θέμα: στὰ ὄντα ἓνα μέρος εἶναι νοητὸ καὶ ἄλλο σωματικόν. Τοῦ νοητοῦ ἂς ἀναβάλωμε πρὸς τὸ παρὸν τὴν ἐξέτασιν κατὰ τὰ ἐπὶ μέρους εἶδη του· διότι ἡ διαπραγματεύσις ἐδῶ δὲν εἶναι γι' αὐτά.

Ἀπὸ τὰ σωματικὰ ὅμως ἄλλα εἶναι τελείως ἄμοιρα ζωῆς, ἄλλα δὲ μετέχουν ζωτικῆς ἐνεργείας. Ἀπὸ τὰ ζωτικὰ πάλιν ἄλλα συζοῦν μαζὶ μὲ αἰσθησιν, ἄλλα στεροῦνται αἰσθήσεως. Ἐπειτα τὰ αἰσθητικὰ χωρίζονται πάλιν σὲ λογικὰ καὶ ἄλογα. Γι' αὐτὸ ὁ νομοθέτης²⁷ λέγει ὅτι μετὰ τὴν ἄψυχον ὕλην πρώτη συστάθηκε ἡ φυσικὴ αὐτὴ ζωὴ σὰν ὑπόβαθρον τοῦ εἶδους τῶν ἐμψύχων, ποὺ ἐπῆρε γιὰ πρώτη φορὰ ὑπόστασιν μὲ τὴ βλάστησιν τῶν φυτῶν, ἔπειτα δὲ ἀναφέρει τὴν γένεσιν τῶν ὄντων ποὺ κινοῦνται κατ' αἰσθησιν.

Παρακάτω ὁ Γρηγόριος τὰ συνδυάζει μὲ τὴ χριστιανικὴ ἀποψιν: σῶμα, ψυχὴ, πνεῦμα.

27. Ὁ Μωϋσῆς στὸ βιβλίον τῆς Γενέσεως.

Καὶ ἐπειδὴ κατὰ τὴν αὐτὴν ἀκολουθίαν τῶν διὰ σαρκὸς τὴν ζωὴν εἰληχότων τὰ μὲν αἰσθητικὰ καὶ δίχα τῆς νοερᾶς φύσεως ἐφ' ἑαυτῶν εἶναι δύνатаι, τὸ δὲ λογικὸν οὐκ ἂν ἑαυτῶν εἶναι δύνатаι, τὸ δὲ λογικὸν οὐκ ἂν ἐτέρως γένοιτο ἐν σώματι, εἰ 5 μὴ τῷ αἰσθητῷ συγκραθείη· διὰ τοῦτο τελευταῖος μετὰ τὰ βλαστήματα καὶ τὰ βοτὰ κατεσκευάσθη ὁ ἄνθρωπος, ὁδῶ τινὶ πρὸς τὸ τέλειον ἀκολουθῶς προϊούσης τῆς φύσεως. Διὰ πάσης γὰρ ιδέας τῶν ψυχῶν κατακιρνᾶται τὸ λογικὸν τοῦτο ζῶον, ὁ ἄνθρωπος. Τρέφεται μὲν γὰρ κατὰ τὸ φυσικὸν τῆς ψυχῆς εἶδος· τῇ 10 δὲ αὐξητικῇ δυνάμει ἢ αἰσθητικῇ προσεφύη, μέσως ἔχουσα κατὰ τὴν ἰδίαν φύσιν τῆς τε νοερᾶς καὶ τῆς ὑλωδεστέρας οὐσίας· τοσοῦτῳ παχυμερεστέρα ταύτης, ὅσῳ καθαρωτέρα ἐκείνης.

Εἰτά τις γίνεται πρὸς τὸ λεπτὸν καὶ φωτοειδὲς τῆς αἰσθη- 15 τικῆς φύσεως τῆς νοερᾶς οὐσίας οἰκείωσίς τε καὶ ἀνάκρασις, ὥς ἐν τρισὶ τούτοις τὸν ἄνθρωπον τὴν σύστασιν ἔχειν· καθὼς καὶ παρὰ τοῦ Ἀποστόλου τὸ τοιοῦτον ἐμάθομεν, ἐν οἷς πρὸς τοὺς Ἐφεσίους ἔφη, προσευχόμενος αὐτοῖς τὴν ὀλοτελῇ χάριν τοῦ σώματος, καὶ τῆς ψυχῆς, καὶ τοῦ πνεύματος ἐν τῇ παρουσίᾳ 20 τοῦ Κυρίου φυλαχθῆναι, ἀντὶ τοῦ θρεπτικοῦ μέρους τὸ σῶμα λέγων, τὸ δὲ αἰσθητικὸν τῇ ψυχῇ διασημαίνων, τὸ νοερὸν δὲ τῷ πνεύματι. Ὡσαύτως καὶ τὸν γραμματέα διὰ τοῦ Εὐαγγελίου παιδεύει ὁ Κύριος, πάσης ἐντολῆς προτιθέναι τὴν εἰς Θεὸν ἀγάπην, τὴν ἐξ ὅλης καρδίας καὶ ψυχῆς καὶ διανοίας ἐνεργουμένην. Καὶ 25 γὰρ ἐνταῦθα τὴν αὐτὴν δοκεῖ μοι διαφορὰν ἐρμηνεύειν ὁ λόγος, τὴν μὲν σωματικωτέραν κατάστασιν καρδίαν εἰπών, ψυχὴν δὲ τὴν μέσην, διάνοιαν δὲ τὴν ὑψηλοτέραν φύσιν, τὴν νοερὰν τε καὶ ποιητικὴν δυνάμιν. Ὅθεν καὶ τρεῖς διαφορὰς προαιρέσεως ὁ Ἀπόστολος οἶδε, τὴν μὲν σαρκικὴν κατονομάζων, ἢ περὶ γαστέ-

28. Ἐννοεῖ τοὺς Θεσσαλονικεῖς βέβαια, Α' Θεσσ. 5,23. Τὰ συστατικὰ

Κατὰ τὴν ἀκολουθία τῶν ὄντων ποὺ ἔχουν λάβει τὴ ζωὴ διὰ τῆς σαρκὸς τὰ μὲν αἰσθητικὰ μποροῦν νὰ ὑφίστανται μόνους καὶ χωρὶς τὴ νοερὴ φύσι, τὸ δὲ λογικὸ δὲν θὰ μπορούσε ἀλλοιῶς νὰ μείνῃ σὲ σῶμα, ἂν δὲν συγκραθῇ μὲ τὸ αἰσθητό. Γι' αὐτὸ ὁ ἄνθρωπος κατασκευάσθηκε τελευταῖος μετὰ τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῶα, καθὼς ἡ φύσις προχωρεῖ στὸ δρόμο πρὸς τὴν τελειότητα μὲ συνέπεια. Διότι τὸ λογικὸ τοῦτο ζῶο, ὁ ἄνθρωπος, εἶναι συγκερασμένος μὲ κάθε εἶδος ψυχικῆς λειτουργίας· τρέφεται κατὰ τὴν φυσικὴ λειτουργία τῆς ψυχῆς, ἐνῶ στὴν αὐξητικὴ δύναμι ἔχει προσφυσθῇ ἡ αἰσθητικὴ, ποὺ εὐρίσκεται στὸ μέσο κατὰ τὴ φύσι της ἀνάμεσα στὴ νοερὴ καὶ στὴν ὑλώδη οὐσία, τόσο παχυμερέστερη ἀπὸ τούτη, ὅσο καθαρώτερη ἀπὸ ἐκείνη,

Ἐπειτα γίνεται κάποια οἰκείωσις καὶ ἀνάκρασις τῆς νοερῆς οὐσίας πρὸς τὸ λεπτὸ καὶ φωτοειδὲς τῆς αἰσθητικῆς φύσεως, ὥστε ὁ ἄνθρωπος νὰ ἔχῃ τοῦτα τὰ τρία συστατικά, πρᾶγμα ποὺ ἐμάθαμε καὶ ἀπὸ τὸν Ἀπόστολο, σ' αὐτὰ ποὺ λέγει πρὸς τοὺς Ἐφεσίους²⁸, προσευχόμενος νὰ φυλαχθῇ σ' αὐτοὺς ἡ ὁλοτελής χάρις τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ πνεύματος κατὰ τὴν παρουσία τοῦ Κυρίου, μὲ τὸ σῶμα ἐννοῶντας τὸ θρεπτικὸ μέρος, μὲ τὴν ψυχὴ ἐπισημαίνοντας τὸ αἰσθητικὸ καὶ μὲ τὸ πνεῦμα τὸ νοερό. Ἐπίσης ὁ Κύριος διὰ τοῦ εὐαγγελίου διδάσκει καὶ τὸν γραμματέα νὰ προτάσῃ σὲ κάθε ἐντολὴ τὴν ἀγάπη πρὸς τὸ Θεό, ποὺ ἐνεργεῖται ἀπὸ ὅλη τὴν καρδιὰ καὶ τὴν ψυχὴ καὶ τὴ διάνοια²⁹. Νομίζω ὅτι καὶ ἐδῶ ὁ λόγος κάμνει τὴν ἴδια διάκρισι, λέγοντας καρδιὰ τὴ σωματικώτερη κατάστασι, ψυχὴ τὴ μέση, διάνοια δὲ τὴν ὑψηλότερη φύσι, τὴ νοερὴ καὶ ποιητικὴ δύναμι. Γι' αὐτὸ ὁ ἀπόστολος γνωρίζει τρεῖς κατηγορίες προαιρέσεως, ποὺ ὀνομάζει τὴ μιὰ σαρκική, αὐτὴν ποὺ ἀσχολεῖται μὲ τὴν κοιλιὰ καὶ τίς γύρω ἀπ' αὐτὴν ἡδονές· τὴν φυσικὰ ἐννοοῦνται ὡς λειτουργίες τοῦ ἀνθρώπου ἀπλῶς καὶ ὄχι ὡς τρία στοιχεῖα.

29. Μάρκ. 12,30.

ρα καὶ τὰς περὶ ταύτην ἡδυπαθείας ἡσχόληται· τὴν δὲ ψυχικὴν, ἥ
 μέσως πρὸς ἀρετὴν καὶ κακίαν ἔχει, τῆς μὲν ὑπερανестῶσα, τῆς
 δὲ καθαρῶς οὐ μετέχουσα· τὴν δὲ πνευματικὴν, ἥ τὸ τέλειον ἐνθε-
 ωρεῖ τῆς κατὰ Θεὸν πολιτείας. Διό φησι πρὸς Κορινθίους, τὸ ἀπο-
 5 λανστικὸν αὐτῶν καὶ ἐμπαθεῖς ὄνειδίζων, ὅτι «σάρκινοί ἐστε»,
 καὶ τῶν τελιοτέρων δογμάτων ἀχώρητοι· ἐτέρωθι δὲ σύγκρισίν
 τινα τοῦ μέσου πρὸς τὸ τέλειον ποιούμενος, λέει· «ψυχικὸς δὲ
 ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ πνεύματος· μωρία γὰρ αὐτῷ ἐστίν·
 10 ὁ δὲ πνευματικὸς ἀνακρίνει μὲν πάντα, αὐτὸς δὲ ὑπ' οὐδενὸς
 ἀνακρίνεται». Ὡς οὖν ἀναβέβηκεν ὁ ψυχικὸς τὸν σαρκικόν, κατὰ
 τὴν αὐτὴν ἀναλογίαν καὶ ὁ πνευματικὸς τούτου ὑπερανέστηκεν.

Εἰ οὖν τελευταῖον μετὰ πᾶν ἔμψυχον ἡ Γραφὴ γεγενῆσθαι
 λέγει τὸν ἄνθρωπον, οὐδὲν ἕτερον ἢ φιλοσοφεῖ τὰ περὶ ψυχῆς
 ἡμῖν ὁ νομοθέτης, ἐπ' ἀναγκαίᾳ τινὶ τῇ τάξεως ἀκολουθίᾳ τὸ τέ-
 15 λειον ἐν τελευταίοις βλέπων. Ἐν μὲν γὰρ τῷ λογικῷ καὶ τὰ λοι-
 πᾶ περιείληπται· ἐν δὲ τῷ αἰσθητικῷ καὶ τὸ φυσικὸν εἶδος πάν-
 τως ἐστίν· ἐκεῖνο δὲ περὶ τὸ ὑλικὸν θεωρεῖται μόνον.

Οὐκοῦν εἰκότως, καθάπερ διὰ βαθμῶν, ἡ φύσις, τῶν τῆς
 ζωῆς λέγω ἰδιωμάτων, ἀπὸ τῶν μικροτέρων ἐπὶ τὸ τέλειον
 20 ποιεῖται τὴν ἀνοδον. Ἐπειδὴ τοίνυν λογικόν τι ζῶόν ἐστιν ὁ ἄν-
 θρωπος, κατάλληλον ἔδει τῇ χρείᾳ τοῦ λόγου κατασκευασθῆναι
 τὸ τοῦ σώματος ὄργανον. Καθάπερ τοὺς μουσικοὺς ἔστιν ἰδεῖν
 πρὸς τὸ τῶν ὀργάνων εἶδος τὴν μουσικὴν ἐκπονοῦντας, καὶ
 οὔτε διὰ βαρβίτων αὐλοῦντας, οὔτε ἐν αὐλοῖς κιθαρίζοντας·
 25 κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἔδει τῷ λόγῳ κατάλληλον εἶναι τὴν τῶν

ἄλλη ψυχική, αὐτὴν ποὺ εἶναι στὸ μέσο τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς κακίας, εὕρισκομένη ὑπεράνω τῆς κακίας, χωρὶς νὰ μετέχη καθαρῶς τῆς ἀρετῆς· τὴν τρίτη πνευματική, αὐτὴν ποὺ ἀποβλέπει πρὸς τὴν τελειότητα τῆς κατὰ Θεὸν πολιτείας. Γι' αὐτὸ λέγει πρὸς τοὺς Κορινθίους, ἐπικρίνοντας τὴ ροπὴ πρὸς τὶς ἀπολαύσεις καὶ τὴν ἐμπάθειά τους, ὅτι εἴσθε σάρκινοι καὶ δὲν χωρᾶτε τὰ τελειότερα δόγματα³⁰. Ἀλλὰ πάλι, κάνοντας σύγκρισι μεταξὺ τοῦ μέσου καὶ τοῦ τελείου, λέγει· «ψυχικὸς ἄνθρωπος δὲν δέχεται τὰ ἀνήκοντα στὸ Πνεῦμα· διότι εἶναι μωρία γι' αὐτόν»³¹. «ὁ δὲ πνευματικὸς ἀνακρίνει μὲν τὰ πάντα, αὐτὸς ὅμως δὲν ἀνακρίνεται ἀπὸ κανένα»³². Ὅπως λοιπὸν εἶναι ὑψηλότερα ὁ ψυχικὸς ἀπὸ τὸν σαρκικό, κατὰ τὴν ἴδια ἀναλογία ὑπερβαίνει ἀπὸ αὐτὸν ὁ πνευματικὸς.

Ἄν λοιπὸν ἡ Γραφὴ λέγῃ ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔγινε τελευταῖος ἔπειτα ἀπὸ κάθε ἔμψυχο, ὁ νομοθέτης δὲν κάμνει τίποτε ἄλλο παρὰ φιλοσοφεῖ γιὰ χάρι μας τὰ περὶ ψυχῆς, βλέποντας κατὰ μιὰ ἀναγκαία ἀκολουθία τῆς τάξεως τὸ τέλει στὰ τελευταῖα³³. Διότι στὸ λογικὸ συμπεριλαμβάνονται καὶ τὰ ἄλλα· στὸ αἰσθητικὸ εἶναι ὅπωςδῆποτε καὶ τὸ φυσικὸ εἶδος· ἐνῶ ἐκεῖνο, τὸ φυσικὸ, παρατηρεῖται μόνο στὸ ὑλικό.

Εὐλόγως λοιπὸν ἡ φύσις διενεργεῖ τὴν ἄνοδο σὰν μὲ βαθμίδες, τὰ ιδιώματα τῆς ζωῆς δηλαδή, ἀπὸ τὰ μικρότερα πρὸς τὸ τέλειο. Ἐπειδὴ λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος εἶναι λογικὸ ζῶο, ἔπρεπε νὰ κατασκευασθῇ τὸ ὄργανο τοῦ σώματος κατάλληλο γιὰ τὴ χρεία τῆς λογικῆς. Ὅπως μπορεῖ κανεὶς νὰ ἰδῇ ὅτι οἱ μουσικοὶ συνθέτουν τὴν μουσικὴ κατὰ τὸ εἶδος τῶν ὀργάνων, καὶ οὔτε αὐλοῦν μὲ βαρβίτους οὔτε κιθαρίζουν μὲ αὐλοὺς· κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο ἔπρεπε ἡ κατασκευὴ τῶν ὀργάνων νὰ εἶναι κατάλληλη

31. Α' Κορ. 2,14.

32. Α' Κορ. 2,22.

33. Ὁ Γρηγόριος καὶ προηγουμένως καὶ ἐδῶ τάσσεται ὑπὲρ μιᾶς ἐξελικτικῆς πορείας τῆς δημιουργίας ὑπὸ τὴν ἄμεση πρόνοια τοῦ Θεοῦ.

ὀργάνων κτασκευήν, ὡς ἂν προσφυῶς ἐνηχοίῃ πρὸς τὴν τῶν
 ρημάτων χρεῖαν ὑπὸ τῶν φωνητικῶν μορίων τυπούμενος. Διὰ
 τοῦτο συνηρτήθησαν αἱ χεῖρες τῷ σώματι. Εἰ γὰρ καὶ μυρίας
 ἔστιν ἀπαριθμῆσασθαι τὰς κατὰ τὸν βίον χρεῖας, πρὸς ἃς τὰ εὐ-
 5 μήχανα ταῦτα καὶ πολυαρκῇ τῶν χειρῶν ὄργανα χρησίμως ἔχει
 πρὸς πᾶσαν τέχνην καὶ πᾶσαν ἐνέργειαν, τὸν κατὰ πόλεμόν τε
 καὶ εἰρήνην εὐαφῶς μετιόντα, ἀλλὰ καὶ πρὸ τῶν ἄλλων διαφε-
 ρόντως τοῦ λόγου χάριν προσέθηκεν αὐτὰς ἡ φύσις τῷ σώματι.

Εἰ γὰρ ἄμοιρος τῶν χειρῶν ὁ ἄνθρωπος ἦν, πάντως ἂν
 10 αὐτῷ καθ' ὁμοιότητα τῶν τετραπόδων καταλλήλως τῇ τῆς τρο-
 φῆς χρεῖα διεσκεύαστο τοῦ προσώπου τὰ μόρια, ὥστε προμήκη
 τε τὴν μορφὴν εἶναι, καὶ ἐπὶ μυκτῆρας ἀπολεπτύνεσθαι, καὶ
 προβεβλῆσθαι τὰ χεῖλη τοῦ στόματος τυλώδη καὶ σταθερὰ καὶ
 παχέα, πρὸς τὴν ἀναίρεσιν τῆς πόας ἐπιτηδείως ἔχοντα, ἐγκεῖ-
 15 σθαι δὲ τοῖς ὁδοῦσι τὴν γλῶσσαν ἄλλην τινὰ τοιαύτην, πολύ-
 σαρκον καὶ ἀντιτυπῇ καὶ τραχεῖαν καὶ συγκατεργαζομένην τοῖς
 ὁδοῦσι τὸ ὑπὸ τὸν ὀδόντα γινόμενον ἢ ὑγρὰν τε καὶ διακεχυμέ-
 νην κατὰ τὰ πλάγια, οἷα ἡ τῶν κυνῶν τε καὶ τῶν λοιπῶν τῶν
 ὠμοβόρων ἐστί, τῷ καρχάρῳ τῶν ὀδόντων μεταξὺ τῶν δια-
 20 στημάτων ἐνδιαρρέουσα. Εἰ οὖν μὴ παρῆσαν αἱ χεῖρες τῷ
 σώματι, πῶς ἂν ἔναρθρος τούτῳ ἐνετυπώθη φωνή, τῆς κατα-
 σκευῆς τῶν κατὰ τὸ στόμα μορίων οὐ συνδιασχηματιζομένης
 πρὸς τὴν χρεῖαν τοῦ φθόγγου, ὡς ἐπάναγκες εἶναι ἢ βληχᾶσθαι
 πάντως ἢ μηκάζειν ἢ ὑλακτεῖν ἢ χρεμετίζειν τὸν ἄνθρωπον ἢ
 25 βουσὶν ἢ ὄνοις βοᾶν παραπλήσιον ἢ τινα θηριώδη μυκηθμὸν
 ἀφιέναι. Νυνὶ δὲ τῆς χειρὸς ἐντεθείσης τῷ σώματι, εὐσχολόν
 ἐστι τὸ στόμα τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ λόγου. Οὐκοῦν ἴδιον τῆς λογικῆς
 φύσεως αἱ χεῖρες ἀναπεφῆνασιν, οὕτω τοῦ πλάστου διὰ τούτων
 ἐπινοήσαντος τῷ λόγῳ τὴν εὐκολίαν.

πρὸς τὸ λόγον, ὥστε αὐτὸς μορφούμενος ἀπὸ τὰ φωνητικὰ μόρια νὰ ἡχῇ καταλλήλως πρὸς τὴν χρεῖαν τῶν λόγων. Γι' αὐτὸ προσ-
 αρτήθηκαν τὰ χέρια στὸ σῶμα. Διότι, καὶ ἂν ἀκόμη ὁ ἐνήμε-
 ρος στὰ θέματα τοῦ πολέμου καὶ τῆς εἰρήνης μπορεῖ ν' ἀπαρι-
 θμήσῃ μύριες χρεῖες τοῦ βίου, πρὸς τίς ὁποῖες εἶναι χρήσιμα
 τοῦτα τὰ εὐμήχανα καὶ πολύτροπα ὄργανα τῶν χειρῶν, γιὰ κάθε
 τέχνη καὶ κάθε ἐνέργεια, ἀλλὰ ἡ φύσις τὰ προσέθεσε πρὶν ἀπὸ
 ὅλα καὶ κυρίως χάριν τοῦ λόγου³⁴.

Πράγματι ἂν ὁ ἄνθρωπος ἦταν ἄμοιρος τῶν χειρῶν,
 ὅπωςδὴποτε τὰ μόρια τοῦ προσώπου του θὰ κατασκευάζονταν
 καταλλήλως γιὰ τὴν χρεῖαν τῆς τροφῆς, κατὰ τὴν ὁμοιότητα τῶν
 τετραπόδων, ὥστε νὰ εἶναι προμήκη κατὰ τὴν μορφή καὶ νὰ λε-
 πτύνωνται πρὸς τὴν μύτη, νὰ προβάλλωνται τὰ χεῖλη τοῦ στόμα-
 τος σκληρά, χονδρά, παχειά, κατάλληλα καὶ γιὰ τὴν πρόσληψιν
 τῆς χλόης, νὰ εὐρίσκεται δὲ μέσα ἀπὸ τὰ δόντια μιὰ ἄλλη
 γλῶσσα, σαρκώδης, σκληρὰ καὶ τραχεῖα, ποὺ θὰ μασᾷ τὴν τρο-
 φὴ μαζὶ μὲ τὰ δόντια, ἢ ὑγρὴ καὶ κρεμασμένη στὰ πλάγια, σὰν
 τῶν σκύλων καὶ τῶν ἄλλων ὠμοβόρων ζώων, βγαίνοντας ἔξω
 ἀπὸ τίς συστοιχίες τῶν δοντιῶν. Ἄν λοιπὸν δὲν εἶχε χέρια τὸ
 σῶμα, πῶς θὰ ἐντυπωνόταν σ' αὐτὸ ἡ ἐναρθρη φωνή, ἀφοῦ ἡ
 δομὴ τῶν μορίων τοῦ στόματος δὲν θὰ ἦταν προσαρμοσμένη
 πρὸς τὴν χρεῖαν τοῦ φθογγου, ὥστε νὰ εἶναι ἀναγκαῖο στὸν ἄν-
 θρωπο ἢ νὰ βελάζῃ ἢ νὰ μηκάζῃ ἢ νὰ ὑλακτῇ ἢ νὰ χρεμετίζῃ ἢ
 νὰ φωνάζῃ παρόμοια μὲ τὰ βόδια ἢ τοὺς ὄνους ἢ ν' ἀφήνῃ κά-
 ποιον θηριώδη μηκυθμό; Τώρα ὅμως ποὺ στὸ σῶμα τοποθετή-
 θηκε τὸ χέρι, τὸ στόμα εἶναι κατάλληλο γιὰ τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ
 λόγου. Ἐπομένως τὰ χέρια ἔχουν φανῇ ὡς ἰδιαίτερο γνώρισμα
 τῆς λογικῆς, διότι ἔτσι ἐπενόησε ὁ πλάστης νὰ διευκολυνθῇ ὁ
 λόγος.

34. Ὁ Γρηγόριος διατυπώνει μιὰ ἐντυπωσιακὴ ἄποψιν ὅτι τὸ χέρι εἶναι ὄρ-
 γανον τῆς λογικῆς, πρῶτα μὲν διότι ἐπέτρεψε τὴν κατασκευὴν τοῦ σώματος κατὰ
 τρόπον κατάλληλον γιὰ τὴν ἐκφορὰν τοῦ λόγου, ἔπειτα δὲ καὶ καθ' ἑαυτό.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'

*Ὅτι ὀργανικὸν κατεσκευάσθη τοῦ ἀνθρώπου τὸ σχῆμα
πρὸς τὴν τοῦ λόγου χρείαν*

Ἐπειδὴ τοίνυν θεοειδῇ τινα χάριν τῷ πλάσματι ἡμῶν ὁ ποιήσας δεδώρηται, τῶν ιδίων ἀγαθῶν ἐνθεὶς τῇ εἰκόνι τὰς ὁμοιότητας· διὰ τοῦτο τὰ μὲν λοιπὰ τῶν ἀγαθῶν ἔδωκεν ἐκ φιλοτιμίας τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει, νοῦ δὲ καὶ φρονήσεως οὐκ ἔστι
5 κυρίως εἰπεῖν ὅτι δέδωκεν, ἀλλ' ὅτι μετέδωκε, τὸν ἴδιον αὐτοῦ τῆς φύσεως κόσμον ἐπιβαλὼν τῇ εἰκόνι. Ἐπεὶ οὖν νοερὸν τι χρῆμα καὶ ἀσώματόν ἐστιν ὁ νοῦς, ἀκοινώνητον ἂν ἔσχε τὴν χάριν καὶ ἄμικτον, μὴ διὰ τινος ἐπινοίας φανερουμένης αὐτοῦ τῆς κινήσεως. Τούτου χάριν τῆς ὀργανικῆς ταύτης προσεδεήθη κα-
10 τασκευῆς, ἵνα πλήκτρον δίκην τῶν φωνητικῶν μορίων ἀπτόμενος, διὰ τῆς ποιᾶς τῶν φθόγγων τυπῶσεως ἐρμηνεύσῃ τὴν ἐνδοθεν κίνησιν. Καὶ ὥσπερ τις μουσικῆς ἔμπειρος ὢν, ἂν ἰδίαν ἐκ πάθους μὴ ἔχοι φωνήν, βουλόμενος δὲ φανερὰν ποιῆσαι τὴν ἐπιστήμην, ἀλλοτρίαις ἐμμελωδοίῃ φωναῖς, δι' αὐλῶν ἢ λύρας
15 δημοσιεύων τὴν τέχνην· οὕτω καὶ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς, παντοδαπῶν νοημάτων εὐρετὴς ὢν, τῷ μὴ δύνασθαι διὰ σωματικῶν αἰσθήσεων ἐπαϊούσῃ τῇ ψυχῇ δεικνύειν τὰς τῆς διανοίας ὁρμάς, καθάπερ τις ἄρμωστής ἐντεχνος, τῶν ἐμψύχων τούτων ὀργάνων ἀπτόμενος, διὰ τῆς ἐν τούτοις ἡχῆς φανερὰ ποιεῖ τὰ κεκρυμμένα
20 νοήματα.

Σύμμικτος δέ τις ἡ μουσικὴ περὶ τὸ ἀνθρωπίνον ὄργανον αὐλοῦ καὶ λύρας, ὥσπερ ἐν συνφθόγῳ τινὶ κατὰ ταῦτόν ἀλλήλοις συμφθεγγομένων. Τὸ μὲν γὰρ πνεῦμα διὰ τῆς ἀρτηρίας ἀπὸ τῶν

35. Τὰ μέλη τοῦ σώματος εἶναι ὄργανα τοῦ νοῦ γιὰ τὶς ἐπὶ μέρους λει-

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9

Ὅτι τὸ σχῆμα τοῦ ἀνθρώπου κατασκευάσθηκε ἔτσι
ὥστε νὰ εἶναι ὄργανο ἐξυπηρετήσεως τοῦ λόγου

Ἐπειδὴ λοιπὸν ὁ ποιητὴς ἔχει δωρήσει στὴν πλάσι μας μιὰ θεοειδῆ χάρι, ἐμβάλλοντας στὴν ἀνθρώπινη εἰκόνα του τὶς ὁμοιότητες τῶν ἀγαθῶν του, γι' αὐτὸ τὰ μὲν ἄλλα ἀγαθὰ τὰ ἔδωσε στὴν ἀνθρώπινη φύσι ἀπὸ γενναιοδωρία, γιὰ τὸν νοῦ ὅμως καὶ τὴ φρόνησι δὲν μπορεῖ νὰ λεχθῇ κυριολεκτικῶς ὅτι ἔδωσε, ἀλλὰ ὅτι μετέδωσε ἐπιβάλλοντας στὴν εἰκόνα τὸν διάκοσμο τῆς φύσεώς του. Ἐπειδὴ λοιπὸν ὁ νοῦς εἶναι νοερὸ καὶ ἀσώματο πρᾶγμα, θὰ εἶχε τὴ χάρι ἀκοινώνητη καὶ ἄμικτη, ἂν ἡ κίνησίς του δὲν ἐφανερωνόταν μὲ κάποια ἐπίνοια³⁵. Γιὰ τὸ λόγο τοῦτο ἐχρειάσθηκε αὐτὴν τὴν ὀργανικὴ σωματικὴ κατασκευή, ὥστε, ἐγγίζοντας σὰν πληκτρο τὰ φωνητικὰ ὄργανα, νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν ἐσωτερικὴ κίνησι μὲ κάποιο εἶδος ἀποτυπώσεως τῶν φθόγγων. Καὶ ὅπως ἓνας ἐμπειρος τῆς μουσικῆς ἂν ἀπὸ κάποια πάθῃσι δὲν ἔχῃ δική του φωνή, θέλοντας ὅμως νὰ ἐπιδείξῃ τὴν ἐπιστήμη του, μπορεῖ νὰ μελωδήσῃ μὲ ξένες φωνές, ἐκδηλώνοντας τὴν τέχνη μὲ αὐλοὺς καὶ λύρες, ἔτσι καὶ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς γίνεται εὐρετὴς παντοειδῶν νοημάτων ἐπειδὴ δὲν μπορεῖ νὰ δείξῃ τὶς ὁρμὲς τῆς διανοίας στὴν ψυχῇ, ἀφοῦ αὐτὴ ἀντιλαμβάνεται διὰ σωματικῶν αἰσθήσεων, σὰν ἑντεχνος ἀρμοστής ἐγγίζει τὰ ἐμψυχα τοῦτα ὄργανα καὶ μὲ τὴν ἐνήχησι τούτων φανερώνει τὰ κρυφὰ νοήματα.

Εἶναι δὲ ἡ μουσικὴ τοῦ ἀνθρωπίνου ὀργάνου μικτὴ ἀπὸ αὐλὸ καὶ λύρα, σὰν νὰ ἤχοῦν μαζὶ ταυτοχρόνως σὲ συναυλία. Ὁ ἀέρας ὠθεῖται πρὸς τὰ ἄνω ἀπὸ τὰ ἀναπνευστικὰ ἀγγεῖα διὰ τῆς τουργίης τοῦ ἀνθρώπου. Χωρὶς αὐτὰ τὰ αἰσθητὰ μέλη εἶναι ἀδύνατη ἡ ἐκφρασις τοῦ νοῦ.

πνευματοδόχων ἀγγείων ἀνωθούμενον, ὅταν ἡ ὁρμὴ τοῦ φθεγ-
 γομένου πρὸς φωνὴν τονώσῃ τὸ μέρος, ταῖς ἔνδοθεν προσαρασ-
 σόμενον προβολαῖς, αἱ κυκλοτερώς τὸν ἀύλοειδῆ τοῦτον διειλή-
 φασι πόρον, μιμεῖται πῶς τὴν διὰ τοῦ αὐλοῦ γινομένην φωνήν,
 5 ταῖς ὑμενώδεσιν ἐξοχαῖς ἐν κύκλῳ περιδονούμενον. Ὑπερῶα
 δὲ τὸν κάτωθεν φθόγγον ἐκδέχεται τῷ κατ' αὐτὴν κενώματι,
 διδύμοις αὐλοῖς τοῖς ἐπὶ τοὺς μυκτῆρας διήκουσι καὶ οἶον λεπί-
 δων τισὶν ἐξοχαῖς τοῖς περὶ τὸν ἡθμὸν χόνδροις τὴν φωνὴν πε-
 ρισχίζουσα, γεγωνοτέραν τὴν ἡχὴν ἀπεργάζεται. Παρεῖα δὲ καὶ
 10 γλῶσσα καὶ ἡ περὶ τὸν φάρυγγα διασκευή, καθ' ἣν ὁ ἀνθρεῶν
 ὑποχολᾷται κοιλαινόμενος καὶ ὄξυτονῶν ἐπιτείνεται· ταῦτα
 πάντα τὴν ἐν ταῖς νευραῖς τοῦ πλήκτρου κίνησιν ὑποκρίνεται
 ποικίλως καὶ πολυτρόπως, ἐπὶ καιροῦ σὺν πολλῷ τῷ τάχει με-
 θαρμόζοντα πρὸς τὴν χρεῖαν τοὺς τόνους. Χειλέων δὲ διαστολὴ
 15 καὶ ἐπίμυσις ταῦτόν ποιεῖ τοῖς διὰ τῶν δακτύλων ἐπιλαμβάνου-
 σι τοῦ αὐλοῦ τὸ πνεῦμα καὶ τὴν ἁρμονίαν τοῦ μέλους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'

Ὅτι διὰ τῶν αἰσθήσεων ὁ νοῦς ἐνεργεῖ

Οὕτω τοίνυν τοῦ νοῦ διὰ τῆς ὀργανικῆς ταύτης κατασκευ-
 ῆς ἐν ἡμῖν μουσουργοῦντος τὸν λόγον, λογικοὶ γεγόναμεν, οὐκ
 ἄν, ὥς οἶμαι, ἔχοντες τὴν τοῦ λόγου χάριν, εἰ τὸ βαρὺ τε καὶ ἐπί-
 20 πονον τῆς κατὰ τὴν βρῶσιν λατρείας τοῖς χεῖλεσι πρὸς τὴν
 χρεῖαν τοῦ σώματος ἐπορίζομεν. Νυνὶ δὲ τὴν τοιαύτην λειτουρ-
 γίαν αἱ χεῖρες εἰς ἑαυτὰς μετενέγκασαι, εἴθετον τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ
 λόγου τὸ στόμα κατέλιπον.

Διπλῇ δὲ περὶ τὸ ὄργανον ἡ ἐνέργεια· ἡ μὲν πρὸς ἐργασίαν

ἀρτηρίας τοῦ λάρυγγος· ὅταν λοιπὸν ἡ ὁρμὴ τοῦ ὁμιλοῦντος πιέσῃ τὸ μέρος γιὰ ἐκφορά, ὁ ἀέρας κτυπώντας στὶς ἐσωτερικὲς προβολές, ποὺ περικλείουν κυκλικῶς τοῦτον τὸν αὐλοειδῆ πόρο, μιμεῖται κάπως τῇ φωνῇ ποὺ παράγεται ἀπὸ τὸν αὐλό, σειόμενος μέσα στὸν κύκλο μὲ τὶς ὑμενώδεις ἐξοχές. Ὁ οὐρανίσκος παραλαμβάνει τὸν ἀπὸ κάτω φθόγγο μὲ τὴν κοιλότητά του καὶ διασπώντας τῇ φωνῇ μὲ τοὺς χόνδρους ποὺ εἶναι στὸ πέρασμα, σὰν μὲ λεπίδες, στοὺς δυὸ αὐλοὺς ποὺ φθάνουν ἕως τοὺς μυκτῆρες, κάμει τὸν ἦχο δυνατώτερο. Τὰ μάγουλα πάλι καὶ ἡ γλῶσσα καὶ ἡ συσκευὴ τοῦ φάρυγγος, ὅπου τὸ πηγούνι χαλαρώνεται κοιλαινόμενο καὶ ἐπεκτείνεται σὲ ὀξὺ σχῆμα· ὅλα αὐτὰ ὑποκρίνονται κατὰ ποικίλους καὶ πολλοὺς τρόπους τὴν κίνησι τοῦ πλήκτρου στὶς χορδὲς προσαρμόζοντας κατὰ περιστάσεις τοὺς τόνους πρὸς τὴ χρεία μὲ πολλὴ ταχύτητα. Τῶν χειλέων δὲ τὸ ἄνοιγμα καὶ τὸ κλείσιμο κάμουν τὸ ἴδιο μὲ ἐκείνους οἱ ὁποῖοι μὲ τὰ δάκτυλα ρυθμίζουν τὸ πνεῦμα καὶ τὴν ἁρμονία τοῦ μέλους τοῦ αὐλοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10

Ὅτι ὁ νοῦς ἐνεργεῖ διὰ τῶν αἰσθήσεων

Ἀφοῦ λοιπὸν ἔτσι μουσουργεῖ τὸν λόγο μέσα μᾶς ὁ νοῦς δι' αὐτῆς τῆς ὀργανικῆς συσκευῆς, ἐγίναμε λογικοί, διότι δὲν θὰ εἶχαμε, νομίζω, τὴ χάρι τοῦ λόγου, ἂν ἀναθέταμε στὰ χεῖλη τὴ βαρεὶά καὶ κοπιαστικὴ ὑπηρεσία τῆς διατροφῆς γιὰ τὶς ἀνάγκες τοῦ σώματος. Τώρα ὅμως, ποὺ αὐτὴν τὴν λειτουργία ἀνέλαβαν τὰ χέρια, ἄφησαν τὸ στόμα ἐλεύθερο γιὰ τὴν ὑπηρεσία τοῦ λόγου.

Διπλῇ εἶναι ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ τοῦ ὀργάνου³⁶· ἡ πρώτη εἶ-

36. Ὡς ὄργανο τοῦ λόγου ἐδῶ ἐξετάζονται σὲ συνδυασμὸ ἡ λειτουργία

ήχῃς, ἡ δὲ πρὸς ὑποδοχὴν τῶν ἔξωθεν νοημάτων. Καὶ οὐκ ἐπι-
 μίγνυται πρὸς τὴν ἑτέραν ἢ ἄλλη, ἀλλὰ παραμένει τῇ ἐνεργείᾳ,
 ἐφ' ἣ ἐτάχθη παρὰ τῆς φύσεως, οὐκ ἐνοχλοῦσα τῇ γείτονι, οὔτε
 τῆς ἀκοῆς λαλούσης, οὔτε τῆς φωνῆς ἀκουούσης. Ἡ μὲν γὰρ αἰεί
 5 τι πάντως προῖεται, ἡ δὲ ἀκοὴ δεχομένη διηνεκῶς οὐκ ἐμπίμ-
 πλαται, καθὼς φησί που Σολομών.

Ὁ μοι δοκεῖ καὶ μάλιστα τῶν ἐν ἡμῖν ἄξιον εἶναι καὶ θαυ-
 μάζεσθαι· τί τὸ πλάτος ἐκείνου τοῦ ἔνδοθεν χωρήματος, εἰς ὃ
 πάντα συρρεῖ τὰ διὰ τῆς ἀκοῆς εἰσχεόμενα; τίνες οἱ ὑπομνημα-
 10 τογράφοι τῶν εἰσαγομένων ἐν αὐτῇ λόγων; καὶ ποῖα δοχεῖα τῶν
 ἐντιθεμένων τῇ ἀκοῇ νοημάτων; καὶ πῶς, πολλῶν καὶ παντο-
 δαπῶν ἀλλήλοις ἐπεμβαλλομένων, σύγχυσις καὶ πλάνη κατὰ
 τὴν ἐπάλληλον θέσιν τῶν ἐγκειμένων οὐ γίνεται;

Τὸ ἴσον δ' ἂν τις καὶ ἐπὶ τῆς τῶν ὄψεων ἐνεργείας θαυμά-
 15 σειεν. Ὅμοίως γὰρ καὶ διὰ τούτων ὁ νοῦς τῶν ἔξω τοῦ σώμα-
 τος ἐπιδράσσεται, καὶ πρὸς ἑαυτὸν ἔλκει τῶν φαινομένων τὰ εἴ-
 δωλα, τοὺς χαρακτῆρας τῶν ὁρατῶν ἐν ἑαυτῷ καταγράφων.

Καὶ ὥσπερ εἴ τις πολύχωρος εἴη πόλις ἐκ διαφόρων εἰσό-
 δων τοὺς πρὸς αὐτὴν συμφοιτῶντας εἰσδεχομένη, οὐκ ἐπὶ τὸ
 20 αὐτὸ κατὰ τι τῶν ἐν τῇ πόλει συνδραμόντες οἱ πάντες, ἀλλ' οἱ
 μὲν κατὰ τὴν ἀγοράν, οἱ δὲ κατὰ οἰκήσεις, ἄλλοι κατὰ τὰς ἐκ-
 κλησίας, ἢ τὰς πλατείας, ἢ τοὺς στενωπούς, ἢ τὰ θέατρα, κατὰ
 τὴν ἰδίαν ἑκάστος γνώμην μεταχωροῦσι· τοιαύτην τινὰ βλέπω
 καὶ τὴν τοῦ νοῦ πόλιν τὴν ἔνδοθεν ἐν ἡμῖν συνωκισμένην, ἣν

ναι γιὰ τὴν παραγωγή ἤχου, ἡ δευτέρα γιὰ τὴν ὑποδοχὴ τῶν ἀπ' ἔξω νοημάτων. Καὶ δὲν ἀναμιγνύεται ἡ μιὰ μὲ τὴν ἄλλη, ἀλλὰ παραμένει στὴν ἐνέργεια, στὴν ὁποία ἐτάχθηκε ἀπὸ τὴ φύσι, χωρὶς νὰ ἐνοχλῇ τὴ διπλανή· οὔτε ἡ ἀκοὴ λαλεῖ οὔτε ἡ φωνὴ ἀκούει. Ἡ μιὰ προφέρει πάντοτε κάτι, ἐνῶ ἡ ἀκοὴ δεχομένη παντοτινὰ δὲν γεμίζει, ὅπως λέγει κάπου ὁ Σολομών³⁷.

Αὐτὸ μοῦ φαίνεται ὅτι εἶναι τὸ περισσότερο ἀξιοθαύμαστο μέσα μας ἀπὸ ὅλα. Ποιό εἶναι τὸ πλάτος ἐκείνου τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου, στὸν ὁποῖο συρρέουν ὅλα τὰ εἰσφερόμενα διὰ τῆς ἀκοῆς; Ποιοί εἶναι οἱ ὑπομνηματογράφοι τῶν λόγων ποὺ εἰσάγονται σ' αὐτήν; Ποιὰ εἶναι τὰ δοχεῖα τῶν νοημάτων ποὺ τοποθετοῦνται στὴν ἀκοή; Καὶ πῶς, ἐνῶ πολλὰ καὶ παντειδῆ πράγματα εἰσάγονται τὸ ἓνα μετὰ τὸ ἄλλο, δὲν προκαλεῖται σύγχυσις καὶ πλάνη κατὰ τὴν ἐπανωτὴ τοποθέτησι τῶν εἰσαγομένων;

Τὸ ἴδιο θὰ ἔπρεπε νὰ θαυμάση κανεὶς καὶ στὴν ἐνέργεια τῶν ὀφθαλμῶν. Διότι καὶ δι' αὐτῶν ὁ νοῦς συλλαμβάνει ὁμοίως τὰ ἐκτὸς τοῦ σώματος καὶ ἐλκύει πρὸς τὸν ἑαυτό του τὰ εἰδῶλα τῶν φαινομένων, καταγράφοντας τοὺς χαρακτῆρες τῶν ὁρατῶν μέσα του.

Βλέπω τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ νοῦ σὰν μιὰ εὐρύχωρη πόλι ποὺ δέχεται τοὺς εἰσερχομένους σ' αὐτήν ἀπὸ διάφορες εἰσόδους· δὲν συνέρχονται ὅλοι μαζὶ σ' ἓνα μέρος τῆς πόλεως, ἀλλὰ ἄλλοι πηγαίνουν στὴν ἀγορά, ἄλλοι στὰ σπίτια τους, ἄλλοι στὶς ἐκκλησίες ἢ στὶς πλατεῖες ἢ στοὺς δρόμους ἢ στὰ θέατρα, ὁ καθένας κατὰ τὴ γνώμη του. Ἔτσι βλέπω καὶ τὴν πόλι τοῦ νοῦ ποὺ εἶναι συγκροτημένη μέσα μας· τὴν γεμίζουν οἱ διάφορες εἰ-

τῆς φωνῆς καὶ ἡ λειτουργία τῆς ἀκοῆς, ἡ ἐξοδος τοῦ λόγου καὶ ἡ εἴσοδος τοῦ λόγου.

37. Ἐκκλησ. 1,8.

διάφοροι μὲν αἱ διὰ τῶν αἰσθήσεων εἴσοδοι καταπληροῦσιν, ἕκαστον δὲ τῶν εἰσιόντων φιλοκρινῶν τε καὶ διεξετάζων ὁ νοῦς, τοῖς καταλλήλοις τῆς γνώσεως τόποις ἐναποτίθεται. Καὶ ὥσπερ ἐπὶ τοῦ κατὰ τὴν πόλιν ὑποδείγματος, ἔστι πολλάκις 5 ὁμοφύλους τινὰς ὄντας καὶ συγγενεῖς μηδὲ τῆς αὐτῆς πύλης ἐν- τὸς γενέσθαι ἄλλου κατ' ἄλλην εἴσοδον κατὰ τὸ συμβὰν εἰσδρα- μόντος, οὐδὲ δὲ ἦττον ἐντὸς τῆς περιβολῆς τοῦ τείχους γενόμε- νοι, πάλιν μετ' ἀλλήλων εἰσὶ, πρὸς ἀλλήλους οἰκείως ἔχοντες· καὶ τὸ ἔμπαλιν ἔστιν εὐρεῖν γινόμενον· οἱ γὰρ ἀπεξενωμένοι τε 10 καὶ ἄγνωστοι ἀλλήλων μιᾷ χρῶνται πρὸς τὴν πόλιν εἰσόδῳ πολλάκις, ἀλλ' οὐ συνάπτει τούτους ἀλλήλοις ἢ κατὰ τὴν εἴσο- δον κοινωνία· δύνανται γὰρ καὶ ἐντὸς γενόμενοι διακριθῆναι πρὸς τὸ ὁμόφυλον· τοιοῦτόν τι βλέπω καὶ ἐπὶ τῆς κατὰ τὸν νοῦν εὐρυχωρίας.

15 Πολλάκις γὰρ καὶ ἐκ διαφόρων αἰσθητηρίων μία γνώσις ἡμῖν συναγείρεται, τοῦ αὐτοῦ πράγματος πολυμερῶς πρὸς τὰς αἰσθήσεις μεριζομένου. Πάλιν δ' αὖ τὸ ἐναντίον, ἔστιν ἐκ μιᾶς τινος τῶν αἰσθήσεων πολλὰ καὶ ποικίλα μαθεῖν, οὐδὲν ἀλλή- λους κατὰ τὴν φύσιν συμβαίνοντα· οἷον (κρεῖττον γὰρ ἐν ὑπο- 20 δείγματι διασαφηνίσαι τὸν λόγον), προκείσθω ζητεῖσθαι τι περὶ χυμῶν ιδιότητος, τί μὲν ἡδὺ πρὸς τὴν αἴσθησιν, τί δὲ φευκτὸν τοῖς γενομένοις ἐστίν. Οὐκοῦν εὐρέθη διὰ τῆς πείρας ἢ τε τῆς χολῆς πικρότης, καὶ τὸ προσηνὲς τῆς κατὰ τὸ μέλι ποιότητος. Διαφόρων δὲ ὄντων τούτων, μίαν εἰσάγει γνώσιν τὸ αὐτὸ πρᾶ- 25 γμα. Πολυμερῶς τῇ διανοίᾳ εἰσοικιζόμενον, ἢ γεύσει, ἢ ὀσφρή- σει, ἢ ἀκοῇ, πολλάκις δὲ καὶ τῇ ἀφῇ καὶ τῇ ὄψει. Καὶ γὰρ ἰδὼν

σοδοι διὰ τῶν αἰσθήσεων, ὁ νοῦς ὅμως ξεχωρίζοντας καὶ ἐξετάζοντας τὸ καθένα ἀπὸ τὰ εἰσερχόμενα τὰ τοποθετεῖ στοὺς καταλλήλους τόπους τῆς γνώσεως³⁸. Στὸ παράδειγμα τῆς πόλεως εἶναι πολλὰς φορές δυνατό μερικοί, ἂν καὶ ὁμόφυλοι καὶ συγγενεῖς, νὰ μὴ μπαίνουν μέσα οὔτε ἀπὸ τὴν ἴδια πύλη, ἐπειδὴ ὁ καθένας ἔτρεξε μέσα ἀπὸ ἄλλη πύλη κατὰ τὴν περίπτωσι, παρὰ ταῦτα ὅμως, ἀφοῦ ἔφθασαν μέσα στὸν περίβολο τοῦ τείχους, πάλι εἶναι μαζὶ καὶ συμπεριφέρονται οἰκείως πρὸς ἀλλήλους· εἶναι δυνατό νὰ εὑρεθῇ καὶ τὸ ἀντίστροφο· οἱ ξένοι καὶ ἄγνωστοι μεταξύ τους χρησιμοποιοῦν πολλὰς φορές μιὰ εἴσοδο πρὸς τὴν πόλιν, ἀλλὰ ἡ κοινὴ εἴσοδος σ' αὐτὴν δὲν τοὺς συνδέει μεταξύ τους, διότι μποροῦν καὶ ὅταν μποῦν μέσα νὰ ξεχωρίσουν πρὸς τοὺς ὁμοφύλους των. Κάτι τέτοιο βλέπω καὶ στὴν περίπτωσι τῆς εὐρυχωρίας τοῦ νοῦ.

Πράγματι πολλὰς φορές ἀπὸ διάφορα αἰσθητήρια συνάγεται σ' ἐμᾶς μιὰ γνώσις, διότι τὸ ἴδιο πρᾶγμα μοιράζεται στίς αἰσθήσεις μὲ ποικίλους τρόπους³⁹. Ἀντιστρόφως πάλι εἶναι δυνατό ἀπὸ μιὰ αἴσθησι νὰ μάθωμε πολλὰ καὶ ποικίλα, πού δὲν ἔχουν καμμιά σχέσι μεταξύ τους· γιὰ παράδειγμα (ἐπειδὴ εἶναι καλύτερο νὰ διασαφηνίσωμε τὸν λόγο μὲ παράδειγμα) ἂς πάρωμε τὸ ζήτημα τῆς ιδιότητος τῶν χυμῶν, τί εἶναι γλυκὺ πρὸς τὴν αἴσθησι τῆς γεύσεως καὶ τί εἶναι ἀποφευκτέο. Μὲ τὴν πεῖρα λοιπὸν εὑρέθηκε ἡ πικρότης τῆς χολῆς καὶ τὸ εὐχάριστο τῆς ποιότητος τοῦ μέλιτος. Ἐνῶ αὐτὰ εἶναι διαφορετικά, τὸ ἴδιο πρᾶγμα εἰσάγει μιὰ γνώσι, εἰσαγόμενο στὴ διάνοια πολυμερῶς μὲ τὴ γεῦσι ἢ τὴν ὄσφρησι ἢ τὴν ἀκοή, πολλὰς φορές ἐπίσης μὲ τὴν ἀφή καὶ τὴν ὄρασι. Πράγματι, ὅταν ἰδῇ κάποιος τὸ μέλι,

38. Ἡ ψυχολογία τοῦ Γρηγορίου στὸ σημεῖο τοῦτο πλησιάζει ἐντυπωσιακὰ πρὸς τίς σημερινὲς ἀντιλήψεις.

39. Ὁ ρόλος τοῦ νοῦ λοιπὸν εἶναι συνδετικὸς καὶ συντονιστικὸς· συνενώνει τίς γνώσεις πού εἰσρέουν σ' αὐτὸν διὰ τῶν αἰσθήσεων κατὰ τρόπο ἀποσπασματικὸ καὶ τίς συντονίζει.

τις τὸ μέλι καὶ τοῦ ὀνόματος ἀκούσας καὶ τῇ γεύσει λαβὼν καὶ
τὸν ἀτμὸν διὰ τῆς ὀσφρήσεως ἐπιγνοὺς καὶ τῇ ἀφῇ δοκιμάσας,
τὸ αὐτὸ πρᾶγμα δι' ἐκάστου τῶν αἰσθητηρίων ἐγνώρισε. Ποικί-
λα δὲ πάλιν καὶ πολυειδῆ διὰ μιᾶς τινος αἰσθήσεως διδασκόμε-
5 θα· τῆς τε ἀκοῆς παντοίας δεχομένης φωνάς, τῆς τε διὰ τῶν
ὀφθαλμῶν ἀντιλήψεως ἀδιάκριτον ἐχούσης τὴν ἐνέργειαν ἐπὶ
τῆς τῶν ἑτερογενῶν θεωρίας. Ὅμοίως γὰρ λευκῷ τε προσπί-
πτει καὶ μέλανι καὶ πᾶσι τοῖς κατὰ τὸ ἐναντίον διεστῶσι τῷ
χρῶματι. Οὕτως ἢ γεῦσις, οὕτως ἢ ὀσφρησις, οὕτως ἢ διὰ τῆς
10 ἀφῆς κατανόησις, παντοδαπῶν πραγμάτων ἐκάστη διὰ τῆς οἰ-
κείας ἀντιλήψεως τὴν γνῶσιν ἐντίθησιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'

Ὅτι ἀθεώρητος ἡ τοῦ ἀνθρώπου φύσις

Τί τοίνυν ἐστὶ κατὰ τὴν ἑαυτοῦ φύσιν ὁ νοῦς, ὁ ἐν αἰσθητι-
καῖς δυνάμεσιν ἑαυτὸν ἐπιμερίζων, καὶ δι' ἐκάστης καταλλήλως
τὴν τῶν ὄντων γνῶσιν ἀναλαμβάνων; Ὅτι γὰρ ἄλλο τι παρὰ
15 τὰς αἰσθήσεις ἐστίν, οὐκ ἂν οἶμαί τινα τῶν ἐμφρόνων ἀμφιβάλ-
λειν. Εἰ γὰρ ταῦτόν ἦν τῇ αἰσθήσει, πρὸς ἓν πάντως εἶχε τῶν
κατ' αἴσθησιν ἐνεργουμένων τὴν οἰκειότητα, διὰ τὸ ἀπλοῦν μὲ
αὐτὸν εἶναι, μηδὲν δὲ ποικίλον ἐν τῷ ἀπλῷ θεωρεῖσθαι. Νυνὶ δὲ
πάντων συντιθεμένων, ἄλλο μὲν τι τὴν ἀφὴν εἶναι, ἄλλο δὲ τὴν
20 ὀσφρησιν, καὶ τῶν ἄλλων ὡσαύτως ἀκοινωνήτως τε καὶ ἀμί-
κτως πρὸς ἄλληλα διακειμένων, ἐπειδὴ κατὰ τὸ ἴσον ἐκάστη
καταλλήλως πάρεστιν, ἕτερόν τινα πάντως αὐτὸν χρὴ παρὰ τὴν
αἰσθητὴν ὑποτίθεσθαι φύσιν, ὥς ἂν μὴ τις ποικιλία τῷ νοητῷ

ἀκούσῃ τὸ ὄνομα, τὸ γευθῇ, ἀντιληφθῇ τὸν ἀτμὸν μὲ τὴν ὄσφρησι καὶ τὸ δοκιμάσῃ μὲ τὴν ἀφή, γνωρίζει τὸ ἴδιο πρᾶγμα μὲ κάθε αἰσθητήριον χωριστά. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος διδασκόμαστε ποικίλα καὶ πολυειδῆ πράγματα μὲ μιὰ αἴσθησι, ἀφοῦ καὶ ἡ ἀκοὴ δέχεται παντοειδεῖς φωνές καὶ ἡ ἀντίληψις διὰ τῶν ὀφθαλμῶν ἔχει τὴν ἐνέργεια ἀδιάκριτη ἐπὶ τῆς θεάς τῶν ἑτερογενῶν στοιχείων. Διότι προσπίπτει μὲ ὅμοιο τρόπο στὸ λευκὸ καὶ στὸ μαῦρο καὶ σὲ ὅλα ὅσα διαφέρουν ἀντιθετικῶς κατὰ τὸ χρῶμα. Μὲ ὅμοιο τρόπο ἡ γεῦσις, ἡ ὄσφρησις, ἡ σύλληψις τῆς ἀφῆς, ἡ καθεμιὰ ἐμβάλλει τὴ γνῶσι ποικίλων πραγμάτων διὰ τῆς ἀντιλήψεώς του. 23.2.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11

Ὅτι ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀθεώρητη

Τί λοιπὸν εἶναι κατὰ τὴ φύσιν τοῦ ὁ νοῦς, ποὺ κατανέμει τὸν ἑαυτό του σ' αἰσθητικὰς δυνάμεις καὶ μὲ τὴν καθεμιὰ τους προσλαμβάνει καταλλήλως τὴ γνῶσιν τῶν ὄντων; Βέβαια εἶναι κάτι ἄλλο ἀπὸ τίς αἰσθήσεις, δὲν νομίζω ὅτι ἀμφιβάλλει κανεὶς σῶφρων ἀνθρώπος. Ἄν ἦταν τὸ ἴδιο μὲ τὴν αἴσθησι, θὰ εἶχε ὅπωςδὴποτε ἀρμοδιότητα μόνον πρὸς ἓνα πρᾶγμα ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ ὑποπίπτουν στὴν ἐνέργεια τῆς αἰσθήσεως, διότι ὁ νοῦς εἶναι ἀπλὸς καὶ μέσα στὸ ἀπλὸ δὲν παρατηρεῖται καμμιά ποικιλία. Ἀφοῦ ὅμως τῶρα ὅλοι συμφωνοῦν ὅτι ἄλλο εἶναι ἡ ἀφή, ἄλλο ἡ ὄσφρησις, καὶ ὅτι οἱ ἄλλες ἐπίσης αἰσθήσεις διαφέρουν μεταξύ τους χωρὶς νὰ συγχέωνται καὶ νὰ ἀναμιγνύωνται, ἐπειδὴ αὐτὸς παρευρίσκεται στὴν καθεμιὰ καταλλήλως μὲ ἴσο τρόπο, πρέπει ὅπωςδὴποτε νὰ τὸν θεωροῦμε κάτι διάφορον ἀπὸ τὴν αἰσθητὴ φύσιν, ὥστε νὰ μὴ συμμιχθῇ καμμιά ποικιλία στὸ νοητό.

συμμιχθείη. «Τίς ἔγνω νοῦν Κυρίου;», φησὶν ὁ Ἀπόστολος. Ἐγὼ δὲ παρὰ τοῦτό φημι, τίς τὸν ἴδιον νοῦν κατενόησεν; Εἰπά-
 τωσαν οἱ τοῦ Θεοῦ τὴν φύσιν ἐντὸς ποιούμενοι τῆς ἑαυτῶν κα-
 ταλήψεως, εἰ ἑαυτοὺς κατενόησαν· εἰ τοῦ ἰδίου νοῦ τὴν φύσιν
 5 ἐπέγνωσαν. Πολυμερής τίς ἐστὶ καὶ πολυσύνθετος; Καὶ πῶς τὸ
 νοητὸν ἐν συνθέσει; ἢ τίς ὁ τῆς τῶν ἑτερογενῶν ἀνακράσεως
 τρόπος; Ἀλλ' ἀπλοῦς καὶ ἀσύνθετος; Καὶ πῶς εἰς τὴν πολυμέ-
 ρειαν τὴν αἰσθητικὴν διασπείρεται; πῶς ἐν μονότητι τὸ ποικί-
 λον; πῶς ἐν ποικιλίᾳ τὸ ἕν;

10 Ἀλλ' ἔγνω τῶν ἠπορημένων τὴν λύσιν ἐπ' αὐτὴν ἀνα-
 δραμὼν τοῦ Θεοῦ τὴν φωνήν· «ποιήσωμεν» γάρ, φησὶν, «ἄν-
 θρωπον κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν ἡμετέραν». Ἡ γὰρ εἰ-
 κὼν ἕως ἂν ἐν μηδενὶ λείπηται τῶν κατὰ τὸ ἀρχέτυπον νοουμέ-
 νων, κυρίως ἐστὶν εἰκὼν· καθ' ὃ δ' ἂν διαπέσῃ τῆς πρὸς τὸ
 15 πρωτότυπον ὁμοιότητος, κατ' ἐκεῖνο τὸ μέρος εἰκὼν οὐκ ἔστιν.
 Οὐκοῦν ἐπειδὴ ἐν τῶν περὶ τὴν θείαν φύσιν θεωρουμένων ἐστὶ
 τὸ ἀκατάληπτον τῆς οὐσίας, ἀνάγκη πᾶσα καὶ ἐν τούτῳ τὴν εἰ-
 κόνα πρὸς τὸ ἀρχέτυπον ἔχειν τὴν μίμησιν. Εἰ γὰρ ἢ μὲν τῆς εἰ-
 κόνος φύσις κατελαμβάνετο, τὸ δὲ πρωτότυπον ὑπὲρ κατάληψιν
 20 ἦν, ἢ ἐναντιότης τῶν ἐπιθεωρουμένων τὸ διημαρτημένον τῆς εἰ-
 κόνος διήλεγχεν. Ἐπειδὴ δὲ διαφεύγει τὴν γνῶσιν ἢ κατὰ νοῦν
 τὸν ἡμέτερον φύσις, ὅς ἐστι κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος, ἀκριβῆ
 πρὸς τὸ ὑπερκείμενον ἔχει τὴν ὁμοιότητα, τῷ καθ' ἑαυτὸν
 ἀγνώστῳ χαρακτηρίζων τὴν ἀκατάληπτον φύσιν.

«Ποιός ἐγνώρισε τὸν νοῦ τοῦ Κυρίου;» λέγει ὁ ἀπόστολος⁴⁰. Ἐγὼ ὅμως ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὸ ἐρωτῶ, «ποιός ἐκατάλαβε τὸν δικὸν τοῦ νοῦ»; Ἄς εἰποῦν αὐτοὶ ποῦ τοποθετοῦν τῇ φύσι τοῦ Θεοῦ μέσα στὴν κατάληψί τους⁴¹, ἂν κατανόησαν τοὺς ἑαυτοὺς τῶν ἂν ἐπέγνωσαν τῇ φύσι τοῦ δικοῦ τους νοῦ. Εἶναι μήπως πολυμέρης καὶ πολυσύνθετος; Πῶς ὅμως τὸ νοητὸ εἶναι δυνατό νὰ εἶναι μέσα σὲ σύνθεσι; Ποιός μπορεῖ νὰ εἶναι ὁ τρόπος τῆς ἀνακράσεως τῶν ἑτερογενῶν; Εἶναι ἀπλὸς καὶ πολυσύνθετος; Πῶς ὅμως διασπείρεται στὴν αἰσθητικὴ πολυμέρεια; Πῶς στὴ μονότητα εὐρίσκεται ἡ ποικιλία; Πῶς στὴν ποικιλία ὑπάρχει τὸ ἓνα;

Ἐγνώρισα τὴ λύσι τῶν ἀποριῶν, ἀνατρέχοντας στὴ φωνὴ τοῦ Θεοῦ τὴν ἴδια· εἶπε, «ἄς κάμωμε ἄνθρωπο κατὰ τὴν εἰκόνα καὶ τὴν ὁμοίωσί μας»⁴². Πράγματι ἡ εἰκὼν, ὅσο δὲν στερεῖται τίποτε ἀπὸ τὰ παρατηρούμενα στὸ ἀρχέτυπο, εἶναι κυριολεκτικῶς εἰκὼν· ὅσο μᾶς ξεφεύγει ἀπὸ τὴν ὁμοιότητα πρὸς τὸ πρωτότυπο, κατ' αὐτὸ τὸ μέρος δὲν εἶναι εἰκὼν⁴³. Λοιπόν, ἐπειδὴ ἓνα ἀπὸ τὰ παρατηρούμενα στὴ θεία φύσι εἶναι ἀκατάληπτο τῆς οὐσίας, εἶναι ἀναγκαῖο καὶ σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ἡ εἰκὼν νὰ μιμῆται τὸ ἀρχέτυπο. Διότι, ἂν ἡ φύσις τῆς εἰκόνης ἦταν καταληπτὴ, καὶ τὸ πρωτότυπο ἦταν ὑπεράνω καταλήψεως, ἡ ἐναντιότης τῶν ἐξεταζομένων θὰ ἐφάνερνε τὴν ἀποτυχίαν τῆς εἰκόνης. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ φύσις τοῦ νοῦ μας ποῦ εἶναι καμωμένος κατὰ τὴν εἰκόνα τοῦ κτίστη, διαφεύγει τῇ γνῶσι, ἔχει ἀκριβῆ ὁμοιότητα πρὸς τὸ ὑπερκείμενο, διότι μὲ τὸ ἀκατάληπτό του χαρακτηρίζει τὴν ἀκατάληπτη φύσι.

40. Ρωμ. 11,34.

41. Ὑπαινίσσεται ἐδῶ τοὺς Ἀνομοίους, ποὺ διεκήρυσσαν τὴ δυνατότητα πλήρους γνώσεως τοῦ Θεοῦ.

42. Γεν. 1,26.

43. Ἀφοῦ τὸ πρωτότυπο εἶναι ἀκατάληπτο ὡς πρὸς τὴν οὐσία του, ἀκατάληπτη εἶναι κατ' ἀνάγκη καὶ ἡ εἰκόνα του, ἡ ὁποία ἀλλοιῶς θὰ ἦταν ἀποτυχημένη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'

**Ἐξέτασις, ἐν τίνι τὸ ἡγεμονικὸν νομιστέον, ἐν ᾧ
καὶ περὶ δακρύων καὶ περὶ γέλωτος φυσιολογία,
καὶ θεώρημά τι φυσικὸν περὶ τῆς κατὰ τὴν ὕλην
καὶ τὴν φύσιν καὶ τὸν νοῦν κοινωνίας**

Σιγᾶτω τοίνυν πᾶσα στοχαστικὴ ματαιολογία τῶν μορίοις
τισὶ σωματικοῖς τὴν νοητὴν ἐναποκλειόντων ἐνέργειαν, ὧν οἱ
μὲν ἐν καρδίᾳ τὸ ἡγεμονικὸν εἶναι τίθενται, ὁ δὲ τῷ ἐγκεφάλῳ
τὸν νοῦν ἐνδαιτᾶσθαί φασιν, ἐπιπολαίοις τιςὶ πιθανότησι τὰς
5 τοιαύτας ἐπινοίας κρατοῦντες.

Ὁ μὲν γὰρ τῇ καρδίᾳ προστιθεὶς τὴν ἡγεμονίαν, τὴν κατὰ
τόπον αὐτῆς θέσιν ποιεῖται τοῦ λόγου τεκμήριον, διὰ τὸ δοκεῖν
πὺς τὴν μέσσην τοῦ παντὸς σώματος ἐπέχειν χώραν αὐτήν, ὡς
τῆς προαιρετικῆς κινήσεως εὐκόλως ἐκ τοῦ μέσου πρὸς ἅπαν
10 μεριζομένης σῶμα, καὶ οὕτως εἰς ἐνέργειαν προΐούσης. Καὶ
μαρτύριον ποιεῖται τοῦ λόγου τὴν λυπηράν τε καὶ θυμώδη τοῦ
ἀνθρώπου διάθεσιν, ὅτι δοκεῖ πὺς τὰ τοιαῦτα πάθη συγκινεῖν
τὸ μέρος τοῦτο πρὸς τὴν συμπάθειαν. Οἱ δὲ τὸν ἐγκέφαλον
ἀφιεροῦντες τῷ λογισμῷ, ὥσπερ ἀκρόπολιν τινα τοῦ παντὸς
15 σώματος τὴν κεφαλὴν δεδομῆσθαι παρὰ τῆς φύσεώς λέγουσιν·
ἐνοικεῖν δὲ ταύτῃ καθάπερ τινὰ βασιλέα τὸν νοῦν, οἷόν τισιν ἀγ-
γελιοφόροις ἢ ὑπασπισταῖς, τοῖς αἰσθητηρίοις, ἐν κύκλῳ δορυ-
φορούμενον. Σημεῖον δὲ καὶ οὗτοι τῆς τοιαύτης ὑπονοίας
ποιοῦνται, τὸ παράγεσθαι τοῦ καθεστῶτος τὸν λογισμὸν τῶν
20 κεκακωμένων τὰς μὴνιγγας, καὶ τὸ ἐν ἄγνοίᾳ τοῦ πρέποντος γί-
νεσθαι ἐν μέθῃ καρηβαρήσαντας.

Προστιθέασι δὲ καὶ τινὰς φυσικωτέρας αἰτίας τῆς τοιαύ-
της περὶ τὸ ἡγεμονικὸν ὑπονοίας ἐκάτερος τῶν ταύταις ταῖς δό-
ξαις παρισταμένων. Ὁ μὲν γὰρ πρὸς τὸ πυρῶδες συγγενῶς

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 12

Ἐξέτασις περὶ τοῦ, ποῦ εὐρίσκεται τὸ ἡγεμονικόν· ὅπου ὑ-
πάρχει φυσιολογία καὶ περὶ δακρύων καὶ περὶ γέλωτος
καὶ φυσικὸν θεώρημα περὶ τῆς κοινωνίας στὴν ὕλη,
τὴν φύσιν καὶ τὸν νοῦ

Ἄς σιωπήσῃ λοιπὸν κάθε μάταιος στοχασμὸς ἐκείνων ποὺ περικλείουν τὴ νοητὴ ἐνέργεια σὲ σωματικὰ μόρια· ἀπὸ αὐτοὺς ἄλλοι θεωροῦν ὅτι τὸ ἡγεμονικὸ εἶναι μέσα στὴν καρδιά, ἄλλοι ἰσχυρίζονται ὅτι ὁ νοῦς διαμένει στὸν ἐγκέφαλο, κατοχυρώνοντας αὐτὲς τὶς θεωρίες μὲ ἐπιπόλαιες πιθανολογίες.

Ἐκεῖνος ποὺ τοποθετεῖ τὴν ἡγεμονίαν στὴν καρδιά θεωρεῖ ὡς τεκμήριο τοῦ ἰσχυρισμοῦ του τὴν τοπικὴ τῆς ἐγκαθίδρυσις, ἐπειδὴ αὐτὴ φαίνεται σὰν νὰ κατέχη τὴ μεσαία θέσιν ὅλου τοῦ σώματος, ἀφοῦ ἡ προαιρετικὴ κίνησις εὐκόλως διαμερίζεται πρὸς ὅλο τὸ σῶμα ἀπὸ τὴ μέση, κί' ἔτσι προχωρεῖ πρὸς ἐνέργεια. Καὶ γιὰ ἐπιβεβαίωσιν αὐτοῦ τοῦ ἰσχυρισμοῦ φέρει τὴ λυπηρὴ καὶ τὴ θυμώδη διάθεσιν τοῦ ἀνθρώπου, διότι τὰ πάθη τοῦ εἶδους αὐτοῦ συγκινοῦν τὸ μέρος τοῦτο πρὸς τὴ συμπάθεια. Ἐκεῖνοι πάλιν ποὺ ἀφιερώνουν τὸν ἐγκέφαλον στὸ λογισμόν, λέγουν ὅτι ἡ κεφαλὴ ἔχει δομηθῇ ἀπὸ τὴ φύσιν σὰν εἶδος ἀκροπόλεως ὁλοκλήρου τοῦ σώματος· ὅτι ἐνοικεῖ δὲ σ' αὐτὴν ὁ νοῦς σὰν βασιλεὺς, δορυφορούμενος γύρω ἀπὸ τὰ αἰσθητήρια σὰν ἀγγελιοφόρους ἢ ὑπασπιστάς. Ὡς σημεῖον αὐτῆς τῆς ὑποθέσεώς των προβάλλουν καὶ αὐτὸ τὸ γεγονὸς, ὅτι ὁ λογισμὸς ἐκείνων ποὺ ἔπαθαν βλάβη στὶς μήνιγγες διαταράσσεται καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ μεθυσμένοι περιέρχονται σὲ ἄγνοια τοῦ σωστοῦ.

Προσθέτει δὲ ἡ κάθε παράταξις καὶ μερικὰ ἄλλα φυσικώτερα ἐπιχειρήματα γιὰ τὴν ὑπόθεσίν τους αὐτὴ σχετικὰ μὲ τὸ ἡγεμονικόν. Ὁ ἓνας λέγει ὅτι ἡ κίνησις ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴ

ἔχειν τὴν ἐκ τῆς διανοίας κίνησιν λέγει, διὰ τὸ ἀεικίνητον εἶναι καὶ τὸ πῦρ καὶ τὴν διάνοιαν. Καὶ ἐπειδὴ πηγάζει ἐν τῷ μορίῳ τῆς καρδίας ἡ θερμότης ὁμολογεῖται, διὰ τοῦτο τῷ εὐκινήτῳ τῆς θερμότητος τὴν τοῦ νοῦ κίνησιν ἀνακεκρᾶσθαι λέγων, δο-
 5 χεῖον τῆς νοερᾶς φύσεως τὴν καρδίαν εἶναί φησιν, ἐν ᾗ τὸ θερμὸν περιείληπται. Ὁ δὲ ἕτερος πᾶσι τοῖς αἰσθητηρίοις οἶον ὑποβάθραν τινὰ καὶ ρίζαν εἶναι λέγει τὴν μήνιγγα (οὕτω γὰρ ὀνομάζουσι τὸν περιεκτικὸν τοῦ ἐγκεφάλου ὕμένα). Καὶ τούτῳ πι-
 10 στοῦνται τὸν ἴδιον λόγον, ὥς οὐχ ἐτέρωθι τῆς νοητικῆς ἐνεργείας καθιδρυμένης, εἰ μὴ κατ' ἐκεῖνο τὸ μέρος, ᾧ καὶ τὸ οὖς ἐφηρμοσμένον τὰς ἐμπιπτούσας αὐτῷ φωνὰς προσαράσσει· καὶ ἡ ὄψις κατὰ τὸν πυθμένα τῆς τῶν ὀφθαλμῶν ἔδρας συμπεφυ-
 κυῖα, διὰ τῶν ἐμπιπτόντων ταῖς κόραις εἰδώλων πρὸς τὸ ἔσω ποιεῖται τὴν τύπωσιν· καὶ τῶν ἀτμῶν αἱ ποιότητες διὰ τῆς τῶν
 15 ὀσφρήσεων ὀλκῆς ἐν αὐτῷ διακρίνονται· καὶ ἡ κατὰ τὴν γεῦσιν αἰσθησις τῇ ἐπικρίσει τῆς μήνιγγος δοκιμάζεται, ἐκ τοῦ σύνεγγυς ἐκφύσεις τινὰς νευρώδεις ἀφ' ἑαυτῆς αἰσθητικὰς διὰ τῶν ἀρχενίων σπονδύλων ἐπὶ τὸν ἡθμοειδῆ πόρον κατὰ τοὺς αὐτόθι μῦας ἐγκαταμιξάσης.

20 Ἐγὼ δὲ τὸ μὲν ἐπιταράσσεσθαι πολλάκις πρὸς τὰς τῶν παθημάτων ἐπικρατήσεις τὸ διανοητικὸν τῆς ψυχῆς καὶ ἀμβλύνεσθαι τῆς κατὰ φύσιν ἐνεργείας τὸν λογισμὸν ἐκ τινος σωματικῆς περιστάσεως, ἀληθὲς εἶναί φημι, καὶ πηγὴν τινὰ τοῦ κατὰ τὸ σῶμα πυρώδους τὴν καρδίαν εἶναι, πρὸς τὰς θυμώδεις ὀρ-
 25 μὰς συγκινουμένην. Καὶ ἔτι πρὸς τούτοις, τὸ ὑποβεβλῆσθαι τοῖς αἰσθητηρίοις τὴν μήνιγγα, κατὰ τὸν λόγον τῶν τὰ τοιαῦτα φυσιολογούντων, περιπτυσσομένην ἐν ἑαυτῇ τὸν ἐγκέφαλον καὶ τοῖς ἐκεῖθεν ἀτμοῖς ὑπαλειφομένην, τῶν ταῖς ἀνατομικαῖς θεω-
 30 ρίαις ἐσχολακώτων τὸ τοιοῦτον ἀκούων, οὐκ ἀθετῶ τὸ λεγόμε-
 30 νον.

Οὐ μὲν ἀπόδειξιν ποιοῦμαι ταύτην τοῦ τοπικαῖς τισι περι-

διάνοια εἶναι συγγενῆς μὲ τὸ πυρῶδες στοιχεῖο, διότι καὶ τὸ πῦρ καὶ ἡ διάνοια εἶναι ἀεικίνητα. Κι' ἐπειδὴ ὁμολογεῖται ὅτι ἡ θερμότης πηγάζει στὸ ὄργανο τῆς καρδιᾶς, γι' αὐτό, λέγοντας ὅτι ἡ κίνησις τοῦ νοῦ ἀναμιγνύεται μὲ τὴν εὐκίνησίᾳ τῆς θερμότητος, ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ καρδιά εἶναι δοχεῖο τῆς νοερᾶς φύσεως, στήν ὁποία περιλαμβάνεται ἡ θερμότης. Ὁ ἄλλος λέγει ὅτι ἡ μήνιγγα (διότι ἔτσι ὀνομάζουν τὸν ὑμένα πού περιέχει τὸν ἐγκέφαλο) εἶναι ὑποβάθρα καὶ ρίζα σὲ ὅλα τὰ αἰσθητήρια. Καὶ στηρίζουν τὸν λόγο τους μὲ τοῦτο, ὅτι ἡ νοητικὴ ἐνέργεια δὲν εἶναι ἀλλοῦ καθιδρυμένη, παρὰ σ' ἐκεῖνο τὸ μέρος, ὅπου καὶ τὸ αὐτὶ εἶναι ἐφαρμοσμένο, κι' ἔτσι δέχεται τὶς φωνές πού πέφτουν σ' αὐτό· καὶ ἡ ὄψις σὰν σύμφυτη στὸν πυθμένα τῆς ἔδρας τῶν ὀφθαλμῶν δημιουργεῖ τὴν τύπωσι πρὸς τὰ μέσα διὰ τῶν εἰδῶλων πού ἐμπίπτουν στὶς κόρες· καὶ οἱ ποιότητες τῶν ἀτμῶν διακρίνονται σ' αὐτὸν μὲ τὴν ἑλξι τῆς ὀσφρήσεως· καὶ ἡ αἴσθησις τῆς γεύσεως δοκιμάζεται μὲ τὴν κρίσι τῆς μήνιγγος πού ἀναμιγνύει ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ της ἀπὸ κοντὰ μερικὲς νευρώδεις ἐκφύσεις αἰσθητικὲς διὰ μέσου τῶν αὐχενικῶν σπονδύλων πρὸς τὸν ἡθμοειδῆ πόρο στοὺς μῦς πού εὐρίσκονται γύρω.

Ἐγὼ ὅμως δέχομαι σὰν ἀληθινὸ ὅτι τὸ διανοητικὸ τῆς ψυχῆς πολλὰς φορὲς διαταράσσεται ἀπὸ τὴν ἐπίδρασι τῶν παθημάτων καὶ ὅτι ὁ λογισμὸς τῆς κατὰ φύσι ἐνεργείας ἀμβλύνεται ἀπὸ κάποια σωματικὴ περίστασι, καὶ ὅτι ἡ καρδιά εἶναι πηγὴ τοῦ πυρῶδους τοῦ σώματος, πού συγκινεῖται μὲ τὶς θυμώδεις ὁρμές. Ἐπίσης, ἐκτὸς αὐτῶν ἀκούοντας ἀπὸ τοὺς ἀσχολούμενους μὲ τὶς ἀνατομικὲς θεωρίες ὅτι, ἡ μήνιγγα ὑποβάλλεται στὰ αἰσθητήρια, σύμφωνα μὲ τὸν λόγο ἐκείνων πού φυσιολογοῦν μ' αὐτὸν τὸν τρόπο, καθὼς ἀγκαλιάζει μέσα της στὸν ἐγκέφαλο καὶ ὑπαλείφεται μὲ τοὺς ἀπὸ ἐκεῖ προσερχομένους ἀτμούς, δὲν ἀναιρῶ τὸν λόγο.

Ὅμως δὲν θεωρῶ τοῦτα ὡς ἀπόδειξι ὅτι ἡ ἀσώματη φύ-

γραφαῖς ἐμπεριειλῆφθαι τὴν ἀσώματον φύσιν. Τὰς τε γὰρ παρα-
 φορᾶς οὐκ ἐκ μόνης καρηβαρείας γίνεσθαι μεμαθήκαμεν, ἀλλὰ
 καὶ τῶν τὰς πλευρᾶς ὑπεζωκότων ὑμένων ἐμπαθῶς διατεθέν-
 των, ὁμοίως ἀρρωστεῖν τὸ διανοητικὸν διορίζονται οἱ τῆς ἰατρι-
 5 κῆς ἐπιστήμονες, φρενῖτιν τὸ πάθος καλοῦντες, ἐπειδὴ φρένες
 τοῖς ὑμέσι τούτοις ἐστὶ τὸ ὄνομα. Καὶ ἡ ἀπὸ τῆς λύπης ἐπὶ τὴν
 καρδίαν γινομένη συναίσθησις ἐσφαλμένως ὑπονοεῖται. Οὐ γὰρ
 τῆς καρδίας, ἀλλὰ τοῦ στόματος τῆς κοιλίας δριμυσσομένου, εἰς
 τὴν καρδίαν τὸ πάθος ὑπ' ἀπειρίας ἀνάγουσι. Τοιοῦτον δέ τί φα-
 10 σιν οἱ ἐπεσκεμμένοι δι' ἀκριβείας τὰ πάθη, ὅτι συμπτώσεως
 τῶν πόρων καὶ μύσεως ἐν ταῖς λυπηραῖς διαθέσεσι φυσικῶς
 περὶ ἅπαν γινομένης τὸ σῶμα, πρὸς τὰς ἐν τῷ βάθει κοιλότητας
 συνωθεῖται πᾶν τὸ πρὸς τὴν διαπνοὴν κωλυόμενον· ὅθεν καὶ
 τῶν ἀναπνευστικῶν σπλάγχχνων στενοχωρουμένων τῷ περιέ-
 15 χοντι, βιαιοτέρα πολλάκις ἢ ὅλκῃ τοῦ πνεύματος ὑπὸ τῆς φύσε-
 ως γίνεται, πρὸς τὴν τῶν συμπεπτωκότων διαστολὴν τὸ στε-
 νωθὲν εὐρυνούσης.

Τὸ δὲ τοιοῦτον ἄσθμα σύμπτωμα λύπης ποιούμεθα, στε-
 ναγμὸν αὐτὸ καὶ ἀναποτνιασμὸν ὀνομάζοντες. Ἀλλὰ καὶ τὸ δο-
 20 κοῦν ὑποθλίβειν τὸ περικάρδιον μέρος, οὐ τῆς καρδίας, ἀλλὰ
 τοῦ στόματός ἐστι τῆς γαστρὸς ἀηδία, διὰ τῆς αὐτῆς αἰτίας,
 λέγω δὴ τῆς κατὰ τὴν σύμπτωσιν τῶν πόρων, τοῦ χοληδόχου
 ἀγγείου τὸν δριμὺν ἐκεῖνον καὶ δακνῶδη χυμὸν ὑπὸ στενοχω-
 ρίας ἐπὶ τὸ στόμα τῆς γαστρὸς παρεγχεόντος. Ἀπόδειξις δὲ τού-
 25 του τὸ ὕπωχρον γίνεσθαι καὶ ἰκτερώδη τοῖς λυπουμένοις τὴν
 ἐπιφάνειαν, ἀπὸ τῆς ἄγαν συνοχῆς ἐπὶ τὰς φλέβας τὸν ἴδιον χυ-
 μὸν τῆς χολῆς ἐπισπειρούσης· ἀλλὰ καὶ τὸ ἐξ ἐναντίου γινόμε-
 νον πάθος, τὸ κατὰ τὴν εὐφροσύνην φημὶ καὶ τὸν γέλωτα, μᾶλ-

σις τοῦ νοῦ περιορίζεται σὲ τοπικὰ ὅρια⁴⁴. Διότι ἔχομε βεβαιωθῇ ὅτι οἱ παραφορὲς δὲν γίνονται μόνο ἀπὸ τῆ μέθη· οἱ γνῶστες τῆς ἱατρικῆς βεβαιώνουν ὅτι τὸ διανοητικὸ ἀρρωσταίνει παρομοίως καὶ ὅταν οἱ ὑμένες πού ὑποζώνουν τὶς πλευρὲς εἶναι προσβεβλημένοι, καλώντας τὸ πάθος τοῦτο φρενίτιδα, ἐπειδὴ οἱ ὑμένες τοῦτοι ὀνομάζονται φρένες. Ἐπίσης καὶ τὸ συναίσθημα πού προκαλεῖται στὴν καρδιὰ ἀπὸ τὴ λύπη ἐκλαμβάνεται ἐσφαλμένως. Διότι ἀπὸ ἀπειρία ἀνάγουν τὸ πάθος τοῦτο στὴν καρδιὰ, ἐνῶ δὲν ὑποφέρει ἡ καρδιὰ ἀλλὰ τὸ στόμα τῆς κοιλιᾶς. Αὐτοὶ ὅμως πού ἐξετάζουν ἐπισταμένως τὰ πάθη ἰσχυρίζονται ὅτι ὅταν γίνεται συμπίεσις καὶ κλείσιμο τῶν πόρων φυσικῶς κατὰ τὶς λυπηρὲς διαθέσεις σὲ ὁλόκληρο τὸ σῶμα, ὅλο ἐκεῖνο πού ἐμποδίζεται πρὸς τὴ διαπνοὴ ἀπωθεῖται πρὸς τὶς κοιλότητες τοῦ βάθους. Γι' αὐτὸ ὅταν τὰ ἀναπνευστικὰ σπλάγχνα στενοχωροῦνται ἀπὸ ἐκεῖνα πού τὰ περικλείουν, πολλὰς φορὲς ἡ ἔλξις τοῦ ἀέρα γίνεται βιαιότερη ἀπὸ τὴ φύσι, ἡ ὁποία διευρύνει τὸ στενωμένο μέρος ὥστε νὰ διασταλοῦν τὰ πεπιεσμένα.

Τὸ ἄσθμα τοῦ εἶδους τούτου τὸ θεωροῦμε σύμπτωμα λύπης, ὀνομάζοντάς το στεναγμὸ καὶ ἐπὶ κλησι. Ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνο πού φαίνεται ὅτι πιέζει τὸ περικάρδιο μέρος, δὲν εἶναι προσβολὴ τῆς καρδιᾶς, ἀλλὰ τοῦ στόματος τῆς κοιλιᾶς, πού ἀπὸ τὴν ἴδια αἰτία, δηλαδὴ τὴν προκαλουμένη ἀπὸ τὴ σύμπτωσι τῶν πόρων, τὸ χοληδόχο ἀγγεῖο χύνει ἀπὸ τὴ στενοχώρια τὸν πικρὸ ἐκεῖνο καὶ δακνώδη χυμὸ πρὸς τὸ στόμα τῆς κοιλιᾶς. Ἀπόδειξις τούτου εἶναι ὅτι ἡ ἐπιφάνεια ἐκείνων πού λυποῦνται γίνεται ὑπαχρος καὶ κίτρινη ἀπὸ τὴ μεγάλη πίεσι πού διασπείρει στὶς φλέβες τὸν χυμὸ τῆς χολῆς· ἀλλὰ καὶ τὸ ἀπὸ τὸ ἀντίστροφο γινόμενο πάθος, δηλαδὴ ἡ εὐφροσύνη καὶ τὸ γέλοιο, ἐπιβεβαιώ-

44. Ἡ προσπάθεια τοῦ Γρηγορίου εἶναι ἐδῶ νὰ δείξη, ὅτι ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου δὲν περιορίζεται σὲ τοπικὰ ὅρια καὶ ὅτι ἐπομένως καὶ ἡ εἰκόνα τοῦ Θεοῦ στὸν ἄνθρωπο κατέχει ὁλόκληρο τὸν ἄνθρωπο.

λον τὸν λόγον συνίστησι. Διαχέονται γάρ πως καὶ διαλύονται δι' ἡδονῆς οἱ τοῦ σώματος πόροι τῶν ἐκ τινος ἀκοῆς ἡδεΐας διαχθέντων.

Ὡς γὰρ ἐκεῖ διὰ τῆς λύπης μύουσιν αἱ λεπταί τε καὶ ἄδη-
 5 λοι τῶν πόρων διαπνοαὶ καὶ διασφίγξασαι τὴν ἔνδοθεν τῶν σπλάγχνων διάθεσιν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν καὶ τὰς μῆνιγγας τὸν νοτερὸν ἀτμὸν ἀναθλίβουσιν, ὃς πολὺς ἐναποληφθεὶς ταῖς τοῦ ἐγκεφάλου κοιλότησι, διὰ τῶν κατὰ τὴν βάσιν πόρων ἐπὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐξωθεῖται, τῆς τῶν ὀφρύων συμπτώσεως ἐξελκομέ-
 10 νης διὰ σταγόνων τὴν ὑγρασίαν (ἢ δὲ σταγῶν δάκρυον λέγεται). οὕτω μοι νόησον, ἐκ τῆς ἐναντίας διαθέσεως πλεόν τοῦ συνήθους εὐρυνομένων τῶν πόρων, εἰσέλκεσθαί τι πνεῦμα δι' αὐτῶν ἐπὶ τὸ βάθος, κάκειθεν πάλιν ἐξωθεῖσθαι παρὰ τῆς φύσεως διὰ τοῦ κατὰ τὸ στόμα πόρου, πάντων τῶν σπλάγχνων, καὶ μάλι-
 15 στά γε τοῦ ἥπατος, ὡς φασι, διὰ τινος κλόνου καὶ βρασμώδους κινήσεως τὸ τοιοῦτον πνεῦμα συνεξωθούντων. Ὅθεν εὐκολίαν τινὰ τῇ διεξόδῳ τοῦ πνεύματος μηχανωμένη ἢ φύσις, ἀνευρύνει τὸν περὶ τὸ στόμα πόρον, ἐκατέρωθεν περὶ τὸ ἄσθμα τὰς παρειὰς διαστέλλουσα. Ὅνομα δὲ τῷ γινομένῳ γέλως ἐστίν.

20 Οὕτε οὖν διὰ τοῦτο τῷ ἥπατι τὸ ἡγεμονικὸν λογιστέον, οὕτε διὰ τὴν περικάρδιον ζέσιν τοῦ αἵματος ἐν ταῖς θυμικαῖς διαθέσεσιν, ἐν καρδίᾳ νομιστέον εἶναι τοῦ νοῦ τὴν καθίδρυσιν. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν εἰς τὰς ποιάς τῶν σωμάτων κατασκευὰς ἀνακτέον. Τὸν δὲ νοῦν ὁμοτίμως ἐκάστῳ τῶν μορίων κατὰ τὸν
 25 ἄφραστον τῆς ἀνακράσεως λόγον ἐφάπτεσθαι νομιστέον. Κἂν τὴν Γραφὴν τινες ἡμῖν πρὸς τοῦτο προτείνωνται, τῇ καρδίᾳ τὸ ἡγεμονικὸν μαρτυροῦσαν, οὐκ ἀνεξετάστως τὸν λόγον δεξόμεθα. Ὁ γὰρ καρδίαν μνησθεὶς, καὶ νεφρῶν ἐμνημόνευσεν, εἰπὼν, «ἐτάζων καρδίας καὶ νεφροὺς ὁ Θεός», ὥστε ἡ ἀμφοτέροις ἡ

νει καλύτερα τὸν λόγο. Διότι ἀπὸ τὴν ἡδονὴ διαχέονται κάπως καὶ διαλύονται οἱ πόροι τοῦ σώματος ἐκείνων ποὺ ἐπηρεάζονται ἀπὸ κάποιο γλυκὺ ἄκουσμα.

Ἐκεῖ δηλαδὴ ἀπὸ τὴ λύπη κλείνονται οἱ λεπτές καὶ ἄδηλες διαπνοές τῶν πόρων καὶ σφίγγοντας τὴν ἐσωτερικὴ διάθεσι τῶν σπλάγχνων πιέζουν τὸν νοτερό ἀτμὸ πρὸς τὴν κεφαλὴ καὶ τὰ μηνίγγια· αὐτὸς ὁ ἀτμός, ποὺ ἐμπεριέχεται ἄφθονος στὶς κοιλότητες τοῦ ἐγκεφάλου, ἐξωθεῖται διὰ τῶν πόρων ποὺ εὐρίσκονται κατὰ τὴ βάσι πρὸς τοὺς ὀφθαλμούς, ὅποτε τὸ κλείσιμο τῶν βλεφάρων τραβᾷ πρὸς τὰ ἔξω κατὰ σταγόνες τὴν ὑγρασίαν καὶ σταγόνα εἶναι τὸ δάκρυο. Ἔτσι νὰ ἐννοήσης ἐπίσης ὅτι, ὅταν ἀπὸ τὴν ἀντίθετη διάθεσι διανοίγουν περισσότερο ἀπὸ τὸ συνηθισμένο οἱ πόροι, εἰσέρχεται διὰ μέσου αὐτῶν κάποιος ἀέρας πρὸς τὸ βάθος, καὶ πάλι ἐξωθεῖται ἀπὸ ἐκεῖ παρὰ τῆς φύσεως διὰ μέσου τοῦ πόρου τοῦ στόματος· τὸν ἐξωθοῦν αὐτὸν τὸν ἀέρα μὲ μιὰ κίνησι τρομώδη καὶ ταραχώδη ὅλα μαζί τὰ σπλάγχνα, καὶ μαλιστα τὸ ἥπαρ, ὅπως λέγουν. Ἔτσι ἡ φύσις εὐρίσκοντας κάποια εὐκολία γιὰ τὴ διέξοδο τοῦ ἀέρα, διανοίγει τὸν πόρο γύρω ἀπὸ τὸ στόμα, διαστέλλοντας τὰ μάγουλα γύρω ἀπὸ τὴν ἀναπνοή· τὸ ἀποτέλεσμα ὀνομάζεται γέλοιο.

Ἐπομένως δὲν πρέπει γι' αὐτὰ νὰ ὑποθέσωμε οὔτε ὅτι τὸ ἡγεμονικὸ εἶναι στὸ ἥπαρ, οὔτε λόγῳ τῆς περικάρδιας θερμῆς τοῦ αἵματος κατὰ τὶς θυμικὲς διαθέσεις πρέπει νὰ νομίσωμε ὅτι ἔδρα τοῦ νοῦ εἶναι ἡ καρδιά. Αὐτὰ τὰ φαινόμενα θὰ τὰ ἀποδώσωμε στὶς ιδιότητες τῆς κατασκευῆς τῶν σωμάτων· γιὰ τὸν νοῦ ὅμως πρέπει νὰ θεωρήσωμε ὅτι ἐφάπτεται ὁμοτίμως τὸ καθένα ἀπὸ τὰ μέρη τοῦ σώματος κατὰ τὸν ἄφραστο λόγο τῆς ἀνακράσεώς των. Κι' ἂν μερικοὶ μᾶς ἐπιδεικνύουν γι' αὐτὸ τὴ Γραφή, ποὺ ἀποδίδει τὸ ἡγεμονικὸ στὴν καρδιά, δὲν θὰ δεχθοῦμε χωρὶς ἐξέτασι τὸν ἰσχυρισμό τους. Διότι ἐκεῖνος ποὺ ἀνέφερε καρδιά ἐμνημόνευσε καὶ τοὺς νεφροὺς, λέγοντας· «ὁ Θεὸς ποὺ

οὐδετέρῳ τὸ νοερὸν κατακλείουσιν. Ἀμβλύνεσθαι δὲ τὰς νοη-
 τικὰς ἐνεργείας ἢ καὶ παντάπασιν ἀπρακτεῖν ἐν τῇ ποιᾷ διαθέσει
 τοῦ σώματος διδαχθεῖς, οὐχ ἱκανὸν ποιῶμαι τοῦτο τεκμήριον,
 τοῦ τόπῳ τινὶ τὴν δύναμιν τοῦ νοῦ περιεῖργεσθαι, ὥς ταῖς ἐπιγι-
 5 νομέναις τοῖς μέρεσι φλεγμοναῖς τῆς οἰκείας εὐρυχωρίας ἐξειρ-
 γομένης. Σωματικὴ γὰρ ἢ τοιαύτη δόξα, τὸ μὴ δύνασθαι προκα-
 τεilhaμμένον τοῦ ἀγγείου διὰ τινος τῶν ἐμβεβλημένων, ἕτερόν τι
 ἐν αὐτῷ χώραν εὐρεῖν.

Ἡ γὰρ νοητὴ φύσις οὔτε ταῖς κενώσεσιν ἐμφιλοχωρεῖ τῶν
 10 σωμάτων, οὔτε τῷ πλεονάζοντι τῆς σαρκὸς ἐξωθεῖται. Ἄλλ'
 ἐπειδὴ καθάπερ τι μουσικὸν ὄργανον ἅπαν τὸ σῶμα δεδημιούρ-
 γηται, ὥσπερ συμβαίνει πολλάκις ἐπὶ τῶν μελωδεῖν μὲν ἐπι-
 σταμένων, ἀδυνατούντων δὲ δεῖξαι τὴν ἐπιστήμην, τῆς τῶν ὀρ-
 γάνων ἀχρηστίας οὐ παραδεχομένης τῇ τέχνῃ (τὸ γὰρ ἢ χρόνῳ
 15 φθαρὲν ἢ παρερρηγμένον ἐκ καταπτώσεως ἢ ὑπὸ τινος ἰοῦ καὶ
 εὐρώτος ἡχρειωμένον, ἄφθογον μένει καὶ ἀνενέργητον, κἂν
 ὑπὸ τοῦ προέχειν δοκοῦντος κατὰ τὴν αὐλητικὴν τέχνην ἐμπνέη-
 ται)· οὕτω καὶ ὁ νοῦς δι' ὅλου τοῦ ὀργάνου διήκων καὶ καταλ-
 λήλως ταῖς νοητικαῖς ἐνεργείαις, καθὸ πέφυκεν, ἐκάστῳ τῶν
 20 μερῶν προσαπτόμενος, ἐπὶ μὲν τῶν κατὰ φύσιν διακειμένων τὸ
 οἰκεῖον ἐνήργησεν, ἐπὶ δὲ τῶν ἀσθενούντων δέξασθαι τὴν τεχνι-
 κὴν αὐτοῦ κίνησιν, ἀπρακτός τε καὶ ἀνενέργητος ἔμεινε. Πέφυκε
 γὰρ πῶς ὁ νοῦς πρὸς μὲν τὸν κατὰ φύσιν διακειμένον οἰκεῖως
 ἔχειν, πρὸς δὲ τὸ παρενεχθὲν ἀπὸ ταύτης, ἀλλοτριουῖσθαι.

25 Καί μοι δοκεῖ φυσικώτερον εἶναί τι κατὰ τὸ μέρος τοῦτο
 θεώρημα, δι' οὗ μαθεῖν ἔστι τι τῶν ἀστειοτέρων δογμάτων.

ἐξερευνᾷ καρδιά καὶ νεφρούς»⁴⁵. ὥστε πρέπει νὰ περικλείσουν τὸ νοερὸ μέρος ἢ καὶ στὰ δυὸ ἢ σὲ κανένα. Ἐπειδὴ ὅμως ἐγὼ ἐδιδάχθηκα ὅτι οἱ νοητικὲς ἐνέργειες ἀμβλύνονται ἢ καὶ ἀπρακτοῦν ἐντελῶς ἀνάλογα μὲ τὴ διάθεσι τοῦ σώματος, δὲν θεωρῶ τοῦτο ἰσχυρὸ τεκμήριο περὶ τοῦ ὅτι ἡ δύναμις τοῦ νοῦ περιορίζεται σ' ἓνα τόπο, ὥστε μὲ τὶς φλεγμονές ποὺ προκαλοῦνται στὰ μέρη νὰ ἀποκλείεται ἡ ἀνεσις λειτουργίας της. Διότι αὐτοῦ τοῦ εἶδους ἡ δοξασία εἶναι σωματική, ὅτι δηλαδῇ, ὅταν ἓνα ἀγγεῖο εἶναι προκατειλημμένο ἀπὸ κάποιο ἀντικείμενο, δὲν εἶναι δυνατό νὰ χωρέσῃ σ' αὐτὸ κάτι ἄλλο.

Πράγματι ἡ νοητὴ φύσις οὔτε στὶς κενώσεις τῶν σωμάτων ὑπείσέρχεται οὔτε ἀπὸ τὶς πληθωρικὲς σάρκες ἀπομακρύνεται. Ἀλλὰ τὸ σῶμα ἔχει δημιουργηθῇ ὁλόκληρο σὰν μουσικὸ ὄργανο. Ὅπως λοιπὸν πολλὰς φορὲς συμβαίνει μ' ἐκείνους ποὺ γνωρίζουν νὰ μελωδοῦν, ἀδυνατοῦν ὅμως νὰ δείξουν τὴν ἐπιστήμη, ἐπειδὴ ἡ ἀχρήστευσις τῶν ὀργάνων δὲν παραδέχεται τὴν τέχνη (διότι τὸ ἐφθαρμένο ἀπὸ τὸν χρόνον ἢ θραυσμένο ἀπὸ πτῶσι ἢ ἀχρηστευμένο ἀπὸ σκουριὰ καὶ μοῦχλα ὄργανο, μένει ἄφωνο καὶ ἀνενέργητο, ἔστω κι' ἂν παίζεται ἀπὸ κάποιον ποὺ διακρίνεται στὴν αὐλητικὴ τέχνη)· ἔτσι κι' ὁ νοῦς, καθὼς διήκει διὰ μέσου ὅλου τοῦ σωματικοῦ ὀργάνου καὶ προσεγγίζει κάθε μέρος καταλλήλως διὰ τῶν νοητικῶν ἐνεργειῶν, σύμφωνα μὲ τὴ φύσι του, σ' ἐκεῖνα μὲν ποὺ λειτουργοῦν κατὰ φύσι ἐνεργεῖ τὰ ἀρμόδια, σ' ἐκεῖνα ὅμως ποὺ ἀδυνατοῦν νὰ δεχθοῦν τὴν τεχνικὴ του κίνησι, μένει ἄπρακτος καὶ ἀνενέργητος. Πράγματι ὁ νοῦς εἶναι καμωμένος πρὸς ἐκεῖνο μὲν ποὺ λειτουργεῖ κατὰ φύσι νὰ εἶναι οἰκεῖος, πρὸς ἐκεῖνο ὅμως ποὺ ἔχει ξεφύγει ἀπὸ τὴ φύσι νὰ ἀλλοτριώνεται.

Νομίζω πάντως ὅτι φυσικώτερο εἶναι ὡς πρὸς τὸ σημεῖο τοῦτο κάποιο θεώρημα, διὰ τοῦ ὁποίου θὰ εἶναι δυνατό νὰ μά-

45. Ψαλμ. 7,10.

Ἐπειδὴ γὰρ τὸ κάλλιστον πάντων καὶ ἐξοχώτατον ἀγαθὸν αὐτὸ
 τὸ Θεῖόν ἐστι, πρὸς ὃ πάντα νένευκεν, ὅσα τοῦ καλοῦ τὴν ἔφεσιν
 ἔχει, διὰ τοῦτό φαμεν καὶ τὸν νοῦν, ἅτε κατ' εἰκόνα τοῦ καλλί-
 στου γενόμενον, ἕως ἂν μετέχη τῆς πρὸς τὸ ἀρχέτυπον ὁμοιότη-
 5 τος, καθόσον ἐνδέχεται, καὶ αὐτὸν ἐν τῷ καλῷ διαμένειν, εἰ δέ
 πως ἔξω γένοιτο τούτου, γυμνοῦσθαι τοῦ κάλλους ἐν ᾧ ἦν.
 Ὡςπερ δὲ ἔφαμεν τῇ ὁμοιώσει τοῦ πρωτοτύπου κάλλους κατα-
 κοσμεῖσθαι τὸν νοῦν, οἷόν τι κάτοπτρον τῷ χαρακτῆρι τοῦ ἐμ-
 φαινομένου μορφούμενον· κατὰ τὴν αὐτὴν ἀναλογίαν καὶ τὴν οἰ-
 10 κονομουμένην ὑπ' αὐτοῦ φύσιν ἔχεσθαι τοῦ νοῦ λογιζόμεθα, καὶ
 τῷ παρακειμένῳ κάλλει καὶ αὐτὴν κοσμεῖσθαι, οἷόν τι κατό-
 πτρου κάτοπτρον γινομένην· κρατεῖσθαι δὲ ὑπὸ ταύτης καὶ συν-
 ἔχεσθαι τὸ ὑλικὸν τῆς ὑποστάσεως, περὶ ἣν θεωρεῖται ἡ φύσις.

Ἔως ἂν οὖν ἔχηται τοῦ ἐτέρου τὸ ἕτερον, διὰ πάντων
 15 ἀναλόγως ἢ τοῦ ὄντως κάλλους κοινωνία διέξεισι, διὰ τοῦ
 ὑπερκειμένου τὸ προσεχὲς καλλωπίζουσα. Ἐπειδὴν δέ τις γένη-
 ται τῆς ἀγαθῆς ταύτης συμφυΐας διασπασμός, ἢ καὶ πρὸς τὸ ἔμ-
 παλιν, ἀντακολουθῇ τῷ ὑποβεβηκότι τὸ ὑπερέχον, τότε αὐτῆς τε
 τῆς ὕλης, ὅταν μονωθῇ τῆς φύσεως, διηνέχθη τὸ ἄσχημον
 20 (ἄμορφον γάρ τι καθ' ἑαυτὴν ἢ ὕλη καὶ ἀκατάσκευον) καὶ τῇ
 ἀμορφίᾳ ταύτης συνδιεφθάρη τὸ κάλλος τῆς φύσεως, ἢ διὰ τοῦ
 νοῦ καλλωπίζεται. Καὶ οὕτως ἐπ' αὐτὸν τὸν νοῦν τοῦ κατὰ τὴν
 ὕλην αἰσχους διὰ τῆς φύσεως ἢ διάδοσις γίνεται, ὡς μηκέτι τοῦ
 Θεοῦ τὴν εἰκόνα ἐν τῷ χαρακτῆρι καθορᾶσθαι τοῦ πλάσματος.
 25 Οἷόν γάρ τι κάτοπτρον κατὰ νώτου τὴν τῶν ἀγαθῶν ιδέαν ὁ
 νοῦς ποιησάμενος, ἐκβάλλει μὲν τῆς ἐκλάμψεως τοῦ ἀγαθοῦ τὰς
 ἐμφάσεις, τῆς δὲ ὕλης τὴν ἀμορφίαν εἰς ἑαυτὸν ἀναμάσσεται.

Καὶ τούτῳ γίνεται τῷ τρόπῳ τοῦ κακοῦ ἡ γένεσις, διὰ τῆς
 ὑπεξαιρέσεως τοῦ καλοῦ παρυφισταμένη. Καλὸν δὲ πᾶν, ὅπερ

46. Εἶναι βασικὸ στοιγεῖο τῆς καλπαδοκικῆς θεολογίας ὅτι τὸ κακὸ δὲν

θωμε ἓνα ἀπὸ τὰ εὐγενέστερα δόγματα. Ἐπειδὴ δηλαδὴ τὸ καλύτερο καὶ ἐξοχώτερο ἀπὸ ὅλα τὰ ἀγαθὰ εἶναι τὸ θεῖο, πρὸς τὸ ὁποῖο στρέφονται ὅλα ὅσα ποθοῦν τὸ καλόν, γι' αὐτὸ λέγομε ὅτι καὶ ὁ νοῦς, ἀφοῦ ἐγινε κατ' εἰκόνα τοῦ καλλίστου, ἕως ὅτου μετέχει τῆς ὁμοιότητος πρὸς τὸ ἀρχέτυπο, ὅσο εἶναι δυνατό, κι' αὐτὸς παραμένει μέσα στὸ καλόν, ἂν ὅμως ξεφύγῃ κάπως ἀπ' αὐτό, γυμνώνεται κι' αὐτὸς ἀπὸ τὸ κάλλος στὸ ὁποῖο ἦταν. Ὅπως δὲ εἶπαμε ὅτι ὁ νοῦς στολίζεται μὲ τὴν ὁμοίωσι τοῦ πρωτοτύπου κάλλους, σὰν κατοπτρισμὸς ποὺ μορφώνεται κατὰ τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἐμφανιζομένου, κατὰ τὴν ἴδια ἀναλογία σκεπτόμαστε ὅτι σχετίζεται μὲ τὸν νοῦ καὶ ἡ διοικουμένη ἀπὸ αὐτὸν φύσις καὶ ὅτι στηρίζεται καὶ αὐτὴ μὲ τὸ παρακείμενο κάλλος, γινομένη σὰν ἓνα εἶδος κάτοπτρου τοῦ κατόπτρου. Σκεπτόμαστε ἐπίσης ὅτι τὸ ὑλικὸ τῆς ὑποστάσεως, στὴν ὁποία ἀνήκει ἡ φύσις, κρατεῖται καὶ συνέχεται ἀπὸ αὐτήν.

Ἔως ὅτου λοιπὸν τὸ ἓνα στοιχεῖο εἶναι σ' ἐπαφὴ μὲ τὸ ἄλλο, ἡ κοινωνία τοῦ ἀληθινοῦ κάλλους προχωρεῖ διὰ μέσου ὄλων, καλλωπίζοντας μὲ τὸ ὑπερκείμενο τὸ ἐπόμενο. Ὅταν ὅμως γίνῃ κάποια διάσπασι αὐτῆς τῆς ἀγαθῆς συμφυΐας, τότε ἀπὸ τὴν ὕλη αὐτὴ, ὅταν ἀπομονωθῇ ἀπὸ τὴ φύσι, ξεχωρίζεται τὸ ἀσχημάτιστο (διότι ἡ ὕλη καθ' ἑαυτὴν εἶναι κάτι ἄμορφο καὶ ἀκατάσκευο) καὶ μαζὶ μὲ τὴν ἀμορφία της καταστρέφεται καὶ τὸ κάλλος τῆς φύσεως, ἡ ὁποία ὁμορφαίνει διὰ τοῦ νοῦ. Κι' ἔτσι πραγματοποιεῖται ἡ διάδοσις τοῦ ὑλικοῦ αἵσχους διὰ τῆς φύσεως πρὸς τὸν νοῦ τὸν ἴδιο, ἐφ' ὅσον δὲν διακρίνεται πλέον ἡ εἰκὼν τοῦ Θεοῦ στὸν χαρακτῆρα τοῦ πλάσματος. Διότι ὁ νοῦς καθιστώντας τὴν ιδέα τῶν ἀγαθῶν σὰν καθρέπτη ἀπὸ πίσω του, ἐκβάλλει μὲν τίς ἐμφάσεις τῆς ἐκλάμψεως τοῦ ἀγαθοῦ, ἀλλὰ ἐξαφανίζει μέσα του τὴν ἀμορφία τῆς ὕλης.

Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο γίνεται ἡ γένεσις τοῦ κακοῦ, προκαλουμένη μὲ τὴν ἀφαίρεσι τοῦ καλοῦ⁴⁶. Καλὸ εἶναι ὅ,τι ἔχει οἱ-
ἔχει ἰδιαίτερον ὑπόστασι, ἀλλὰ εἶναι ἡ στέρησις τοῦ ἀγαθοῦ

ἂν τύχη πρὸς τὸ πρῶτον ἀγαθὸν οἰκείως ἔχον· ὃ τι δ' ἂν ἔξω
 γένηται τῆς πρὸς τοῦτο σχέσεώς τε καὶ ὁμοιώσεως, ἁμοιρον
 τοῦ καλοῦ πάντως ἐστίν. Εἰ οὖν ἐν μὲν κατὰ τὸν θεωρηθέντα
 λόγον τὸ ὄντως ἀγαθόν, ὁ δὲ νοῦς τῷ κατ' εἰκόνα τοῦ καλοῦ γε-
 5 γενῆσθαι, καὶ αὐτὸς ἔχει τὸ καλὸς εἶναι· ἡ δὲ φύσις ἡ ὑπὸ τοῦ
 νοῦ συνεχομένη, καθάπερ τις εἰκῶν εἰκόνοσ ἐστί· δείκνυται διὰ
 τούτων, ὅτι τὸ ὑλικὸν ἡμῶν συνέστηκε μὲν καὶ περικρατεῖται,
 ὅταν οἰκονομῇται ὑπὸ τῆς φύσεως, λύεται δὲ καὶ διαπίπτει πάλιν,
 ὅταν χωρισθῇ τοῦ περικρατοῦντός τε καὶ συνέχοντος καὶ
 10 διασπασθῇ τῆς πρὸς τὸ καλὸν συμφυῖας. Τὸ δὲ τοιοῦτον οὐκ
 ἄλλως γίνεται, ἢ ὅταν τῆς φύσεως πρὸς τὸ ἔμπαλιν γένηται ἡ
 ἐπιστροφή, μὴ πρὸς τὸ καλὸν τῆς ἐπιθυμίας νευούσης, ἀλλὰ
 πρὸς τὸ χρῆζον τοῦ καλλωπίζοντος. Ἀνάγκη γὰρ πᾶσα τῇ
 πτωχευούσῃ τῆς ἰδίας μορφῆς ὕλη κατὰ τὸ ἀσχημὸν τε καὶ
 15 ἀκαλλῆς συµμεταμορφοῦσθαι τὸ ὁμοιούμενον.

Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἡμῖν ἐξ ἀκολουθίας τινὸς παρεξητάσθη
 διὰ τῆς εἰς τὸ προκείμενον θεωρίας ἐπεισελθόντα. Τὸ γὰρ
 ζητούμενον ἦν, εἰ ἐν μέρει τινὶ τῶν ἐν ἡμῖν ἡ νοερὰ καθίδρυται
 δύναμις, ἢ διὰ πάντων κατὰ τὸ ἴσον διήκει. Τῶν γὰρ τοπικοῖς
 20 μέρεσι περιειργόντων τὸν νοῦν καὶ εἰς σύστασιν τῆς τοιαύτης
 αὐτῶν ὑπολήψεως προφερόντων τὸ μὴ εὐοδοῦσθαι τὴν διά-
 νοιαν ἐπὶ τῶν παρὰ φύσιν διακειμένων τὰς μήνιγγας, ἀπέδειξεν
 ὁ λόγος, ὅτι κατὰ πᾶν μέρος τοῦ ἀνθρωπίνου συγκρίματος, καθ'
 ὃ πέφυκεν ἕκαστος ἐνεργεῖν, ἴσως ἡ τῆς ψυχῆς δύναμις ἀνενέρ-
 25 γητος μένει, μὴ διαμένοντος ἐν τῇ φύσει τοῦ μέρους. Καὶ διὰ
 τοῦτο ἐξ ἀκολουθίας τὸ προτεθὲν παρενέπεσε τῷ λόγῳ θεῶρη-
 μα, δι' οὗ μανθάνομεν, ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ συγκρίματι ὑπὸ Θεοῦ
 μὲν διοικεῖσθαι τὸν νοῦν, ὑπ' ἐκείνου δὲ τὴν ὑλικὴν ἡμῶν ζωὴν,
 ὅταν ἐν τῇ φύσει μένη, εἰ δὲ παρατραπεῖη τῆς φύσεως, καὶ τῆς
 30 κατὰ τὸν νοῦν ἐνεργείας ἀλλοτριοῦσθαι.

κειότητα πρὸς τὸ πρῶτο ἀγαθόν, ὅ,τι ὁμως εὐρίσκεται ἐκτὸς σχέσεως καὶ ὁμοιώσεως μὲ αὐτό, εἶναι ὅπωςδῆποτε ἄμοιρο τοῦ καλοῦ. Ἄν λοιπὸν τὸ ὄντως ἀγαθὸ εἶναι ἓνα, σύμφωνα μὲ αὐτὴν τὴν ἔκθεσι, ἐνῶ ὁ νοῦς εἶναι καὶ αὐτὸς καλός, ἀφοῦ ἔχει γίνεαι κατ' εἰκόνα τοῦ καλοῦ, καὶ ἡ φύσις ποὺ συνέχεται ἀπὸ τοῦ νοῦ εἶναι σὰν μιὰ εἰκὼν εἰκόνας· ἀπὸ αὐτὰ ἀποδεικνύεται ὅτι τὸ ὕλικό μας συνέχεται καὶ περικρατεῖται, ὅταν διοικῆται ἀπὸ τῆ φύσι, λύεται δὲ καὶ καταρρέει πάλι, ὅταν χωρισθῇ ἀπὸ αὐτὸ ποὺ τὸ περικρατεῖ καὶ τὸ συνέχει καὶ διασπασθῇ ἀπὸ τῆ συμφυῖα μὲ τὸ καλό. Κι' αὐτὸ δὲν γίνεται ἀλλοιῶς, παρὰ μόνο ὅταν ἡ φύσις ἐπιστρέψῃ πρὸς τὸ ἀντίστροφο, ὅποτε ἡ ἐπιθυμία δὲν στρέφεται πρὸς τὸ καλό, ἀλλὰ πρὸς ἐκεῖνο ποὺ χρειάζεται καλ-λωπισμό. Διότι κατ' ἀπόλυτη ἀνάγκη τὸ ὁμοιούμενο συμμεταμορφοῦται κατὰ τὴν ἀσχῆμια καὶ τὴν ἀκαλία πρὸς τὴν ὕλη ἢ ὁποία στερεῖται τῆς μορφῆς της.

Αὐτὰ ὁμως τὰ ἐξετάσαμε παρεμπιπτόντως, διότι παρενεβλήθησαν στὸ προκείμενο θέμα κατὰ τὴ θεώρησί του. Τὸ ζητούμενο πράγματι ἦταν, ἂν ἡ νοερὰ δύναμις εἶναι καθιδρυμένη σὲ κάποιο μέρος τοῦ ὁργανισμοῦ μας ἢ εὐρίσκεται σὲ ὅλα τὰ μέρη του ἰσομερῶς. Ἀπέναντι σ' ἐκείνους ποὺ περιορίζουν τὸν νοῦ σὲ τοπικὰ μόρια καὶ γιὰ ἀπόδειξι τῆς ἀπόψεώς των ἔφεραν τὸ φαινόμενο κατὰ τὸ ὁποῖο δὲν λειτουργεῖ καλὰ ἡ διάνοιά τους σ' ἐκείνους ποὺ ἔχουν ἀσθενεῖς τὶς μῆνιγγές τους, ὁ λόγος ἀπέδειξε ὅτι σὲ κάθε μέρος τοῦ ἀνθρωπίνου ὁργανισμοῦ, κατὰ τὸ ὁποῖο ἐνεργεῖ φυσιολογικὰ ὁ καθένας, ἐξ ἴσου μένει ἀνενέργη-τη ἢ δύναμις τῆς ψυχῆς, ὅταν τὸ μέρος δὲν εἶναι σὲ φυσικὴ κα-τάστασι. Γι' αὐτό, στὴν ἀκολουθία τῆς σειρᾶς τῆς σκέψεώς μας παρενέπεσε τὸ παραπάνω θεώρημα στὴ διαπραγμάτευσι, διὰ τοῦ ὁποίου μαθαίνομε ὅτι στὸν ἀνθρώπινον ὁργανισμό ὁ νοῦς διοικεῖται ἀπὸ τὸν Θεό, ἐνῶ ἡ ὕλική μας ζωὴ διοικεῖται ἀπὸ τὸ νοῦ, ὅταν μένη στὴ φυσικὴ της κατάστασι, ἂν ὁμως παρεκτρα-πῇ ἀπὸ τῆ φύσι, ἀποξενώνεται καὶ ἀπὸ τὴν ἐνέργεια τοῦ νοῦ.

Ἄλλ' ἐπανεέλθωμεν πάλιν ὅθεν ἐξέβημεν, ὅτι ἐπὶ τῶν μὴ παρατραπέντων ἐκ πάθους τινὸς τῆς φυσικῆς καταστάσεως τὴν οἰκείαν δύναμιν ὁ νοῦς ἐνεργεῖ, καὶ ἔρρωται μὲν ἐπὶ τῶν συνεστώτων, ἀδυνατεῖ δὲ πάλιν ἐπὶ τῶν μὴ χωρούντων αὐτοῦ τὴν 5 ἐνέργειαν. Ἔστι γὰρ καὶ δι' ἐτέρων τὸ περὶ τούτων δόγμα πιστώσασθαι· καὶ εἰ μὴ βαρὺ τῇ ἀκοῇ τῶν προκεκμηκότων ἤδη τῷ λόγῳ, καὶ περὶ τούτων, ὥς ἂν οἴοι τε ὦμεν, δι' ὀλίγων διαληψώμεθα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'

Περὶ ὕπνου καὶ χάσμης καὶ ὀνείρων αἰτιολογία

Ἡ ὑλικὴ καὶ ρωώδης αὕτη τῶν σωμάτων ζωὴ, πάντοτε 10 διὰ κινήσεως προϊοῦσα, ἐν τούτῳ ἔχει τοῦ εἶναι τὴν δύναμιν, ἐν τῷ μὴ στῆναί ποτε τῆς κινήσεως. Καθάπερ δέ τις ποταμὸς κατὰ τὴν ἰδίαν ρέων ὁρμὴν, πλήρη μὲν δείκνυσι τὴν κοιλότητα, δι' ἧς ἂν τύχῃ φερόμενος, οὐ μὴν ἐν τῷ αὐτῷ ὕδατι περὶ τὸν αὐτὸν ἀεὶ τόπον ὀραῖται, ἀλλὰ τὸ μὲν ὑπέδραμεν αὐτοῦ, τὸ δὲ ὑπερρέει· 15 οὕτω καὶ τὸ ὑλικὸν τῆς τῇδε ζωῆς διὰ τινος κινήσεως καὶ ροῆς τῇ συνεχείᾳ τῆς τῶν ἐναντίων διαδοχῆς ἀμείβεται, ὥς ἂν μηδέποτε στῆναι δύνασθαι τῆς μεταβολῆς, ἀλλὰ τῇ δυνάμει τοῦ ἀτρεμεῖν ἄπαυστον ἔχειν διὰ τῶν ὁμοίων ἐναμειβομένην τὴν κίνησιν. Δὲ δέ ποτε κινούμενον παύσοιτο, καὶ τοῦ εἶναι πάντως 20 τὴν παῦλαν ἔξει. Οἶον, διεδέξατο τὸ πλήρες ἢ κένωσις, καὶ πάλιν ἀντεισῆλθεν ἢ πλήρωσις τῇ κενότητι. Ὑπνος τὸ σύντονον

Ἄλλ' ὥς ἐπανεέλθωμε πάλι ἐκεῖ ἀπὸ ὅπου ἐξεφύγαμε· ὅτι στήν περίπτωσι ἐκείνων ποὺ δὲν παρατράπηκαν ἀπὸ τῆ φυσικῆ τους κατάστασι ἐξ αἰτίας πάθους ὁ νοῦς ἐνεργεῖ τῇ δυνάμει του· εἶναι δυνατὸς στοὺς ὑγιεῖς ἀλλὰ ἀδυνατεῖ νὰ λειτουργήσῃ σ' ἐκείνους ποὺ δὲν χωροῦν τὴν ἐνέργειά του. Εἶναι δυνατό νὰ ἐπιβεβαιώσωμε καὶ μὲ ἄλλα ἐπιχειρήματα τὴ γνώμη γι' αὐτά. Ἄν δὲν εἶναι βαρὺ γιὰ τὸ ἄκουσμα ἀπ' αὐτοὺς ποὺ ἔχουν κουρασθῇ ἤδη ἀπὸ τὸ λόγο⁴⁷, θὰ διαλάβωμε καὶ γι' αὐτὰ σύντομα, ὅσο μπορούμε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 13

Αἷτια τοῦ ὕπνου, τοῦ χασμουρητοῦ, τῶν ὀνείρων

Αὕτῃ ἡ ὑλικὴ καὶ ρευστὴ ζωὴ τῶν σωμάτων, ποὺ προχωρεῖ πάντοτε μὲ κίνησι, ἔχει τὴ δύνامي τοῦ εἶναι σὲ τοῦτο, στὸ ὅτι δὲν σταματᾷ ποτὲ ἡ κίνησις. Καὶ ὅπως ἓνας ποταμός, τρέχοντας μὲ τὴν ὁρμή του, παρουσιάζει γεμάτη τὴν κοίτη τὴν ὁποία διαρρέει, δὲν φαίνεται ὅμως πάντοτε νὰ ἔχη τὸ ἴδιο νερὸ στὸν ἴδιο τόπο, ἀλλὰ μέρος ρέει ἀπὸ κάτω καὶ μέρος ὑπερεκχειλίζει· ἔτσι καὶ τὸ ὑλικὸ τῆς ἐδῶ ζωῆς μὲ κάποια κίνησι καὶ ροὴ εὐρίσκεται σὲ συνεχῇ διαδοχῇ ἀντιθέσεων, ὥστε νὰ μὴ μπορῇ ποτὲ νὰ σταματήσει ἀπὸ τὴ μεταβολή, ἀλλὰ μὲ τὴ δύνامي τῆς ἀταραξίας νὰ ἔχη ἀκατάπαυστη κίνησι ἐναλλασσομένη διὰ μέσου τῶν ὁμοίων. Ἄν δὲ τὸ ὑλικὸ αὐτὸ παύσῃ ποτὲ νὰ κινῆται, ὅπωςδῆποτε θὰ ἔχη σταματήσει καὶ ἀπὸ τὴν ὕπαρξι. Παράδειγμα· διαδέχεται ἡ κένωσις τὴν πληρότητα, καὶ πάλι ἀντειςέρχεται ἡ πλήρωσις στήν κενότητα. Ὁ ὕπνος χαλαρώνει τὴν ἐν-

47. Ὑποτίθεται ὅτι ἡ πραγματεία αὕτη ἐκφωνήθηκε κι' ἔπειτα ἐστάλθηκε στὸν Πέτρο.

τῆς ἐγρηγόρσεως ὑπεχάλασεν, εἴτα ἐγρήγορσις τὸ ἀνειμένον ἐτόνωσε. Καὶ οὐδέτερον τούτων ἐν τῷ διηνεκεῖ συμμένει, ἀλλ' ὑποχωρεῖ ταῖς παρουσίαις ἀλλήλων ἀμφοτέρα, οὕτω τῆς φύσεως ἑαυτὴν ταῖς ὑπαλλαγαῖς ἀνακαινίζουσης, ὥς ἑκατέρων ἐν 5 τῷ μέρει μεταλαγχάνουσιν ἀδιασπάστως ἀπὸ τοῦ ἑτέρου μεταβαίνειν ἐπὶ τὸ ἕτερον.

Τό τε γὰρ διαπαντὸς συντετάσθαι ταῖς ἐνεργείαις τὸ ζῶον, ρῆξιν τινα καὶ διασπασμὸν τῶν ὑπερτεινομένων ποιεῖται μερῶν· ἢ τε διηνεκῆς τοῦ σώματος ἄνεσις διάπτωσιν τινα τοῦ συνε- 10 στῶτος καὶ λύσιν ἐργάζεται. Τὸ δὲ κατὰ καιρὸν μετρίως ἑκατέρων ἐπιτυγχάνειν, δύναμις πρὸς διαμονὴν ἐστὶ τῆς φύσεως, διὰ τῆς διηνεκοῦς πρὸς τὰ ἀντικείμενα μεταβάσεως ἐν ἑκατέροις ἑαυτὴν ἀπὸ τῶν ἑτέρων ἀναπαυούσης. Οὕτω τοίνυν τετονωμένον διὰ τῆς ἐγρηγόρσεως τὸ σῶμα λαβοῦσα, λύσιν ἐμποιεῖ διὰ 15 τοῦ ὕπνου τῷ τόνῳ, τὰς αἰσθητικὰς δυνάμεις πρὸς καιρὸν ἐκ τῶν ἐνεργειῶν ἀναπαύσασα, οἷόν τινας ἵππους μετὰ τοὺς ἀγῶνας τῶν ἀρμάτων ἐλκύσασα.

Ἀναγκαία δὲ τῇ συστάσει τοῦ σώματος ἡ εὐκαιρος ἄνεσις, ὥς ἂν ἀκωλύτως ἐφ' ἅπαν τὸ σῶμα διὰ τῶν ἐν αὐτῷ πόρων ἢ 20 τροφὴ διαχέοιτο, μηδενὸς τόνου τῇ διόδῳ παρεμποδίζοντος. Καθάπερ γὰρ ἐκ τῆς διαβρόχου γῆς, ὅταν ἐπιλάμψη θερμότεραις ἄκτισιν ὁ ἥλιος, ἀτμοὶ τινες ὀμιχλώδεις ἀπὸ τοῦ βάθους ἀνέλκονται· ὁμοίον τι γίνεται καὶ ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς γῇ, τῆς τροφῆς ἔσωθεν ὑπὸ τῆς φυσικῆς θερμότητος ἀναζεούσης. Ἀνωφερεῖς δὲ 25 ὄντες οἱ ἀτμοὶ κατὰ φύσιν καὶ ἀερώδεις καὶ πρὸς τὸ ὑπερκείμενον ἀναπνέοντες, ἐν τοῖς κατὰ τὴν κεφαλὴν γίνονται χωρίοις, οἷόν τις καπνὸς εἰς ἀρμονίαν τοίχου διαδυόμενος· εἴτα ἐνταῦθεν ἐπὶ τοὺς τῶν αἰσθητηρίων πόρους ἐξατμιζόμενοι διαφοροῦνται, δι' ὧν ἀργεῖ κατ' ἀνάγκην ἡ αἴσθησις, τῇ παρόδῳ τῶν ἀτμῶν 30 ἐκείνων ὑπεξιοῦσα. Αἱ μὲν γὰρ ὄψεις τοῖς βλεφάροις ἐπιλαμβάνονται, οἷόν τινος μηχανῆς μολυβδίνης, τοῦ τοιούτου λέγω βά-

τασι τῆς ἐγρηγόρσεως, ἔπειτα ἡ ἐγρήγορσις τονώνει τὴ χαλάρωσι. Κανένα ἀπὸ αὐτὰ δὲν μένει συνεχῶς, ἀλλὰ ὑποχωροῦν τὸ ἓνα στὸ ἄλλο, καὶ ἔτσι ἡ φύσις μὲ τὶς ἐναλλαγὰς ἀνακαινίζεται, ὥστε νὰ μεταβαίνει ἀπὸ τὸ ἓνα στὸ ἄλλο, μετέχοντας ἀδιασπᾶστως καὶ ἀπὸ τὰ δυὸ στὸ κάθε μέρος.

Πράγματι τὸ νὰ εἶναι τὸ ζῶο διαπαντὸς σὲ ἔντασι κατὰ τὶς ἐνέργειές του ἐπιφέρει κάποια ρῆξι καὶ διάσπασι τῶν ὑπερτινομένων μερῶν, ἐνῶ ἡ παντοτινὴ χαλάρωσις τοῦ σώματος προκαλεῖ κάποια διάπτωσι καὶ διάλυσι τῆς συνοχῆς. Τὸ νὰ ἐπιτυχάνη ὁμῶς κατὰ περιστάσεις μετρίως καὶ τὸ ἓνα καὶ τὸ ἄλλο εἶναι δύνამις γιὰ διατήρησι τῆς φύσεως, ἡ ὁποία ἀναπαύει τὸν ἑαυτό της καὶ στὰ δυὸ διὰ τῆς συνεχοῦς μεταβάσεως ἀπὸ τὰ ἄλλα πρὸς τὰ ἀντίθετα. Ἔτσι λοιπὸν ἔχοντας τὸ σῶμα τονωμένο ἀπὸ τὴν ἐγρήγορσι, λύει μὲ τὸν ὕπνο τὸν τόνο, ἀφοῦ ἀναπαύση προσκαίρως ἀπὸ τὶς ἐνέργειες τὶς αἰσθητικὰς δυνάμεις, λύνοντάς τες σὰν ἵππους μετὰ τὶς ἀρματοδρομίας.

Ἡ ἀνεσις στὴν κατάλληλη στιγμή εἶναι ἀναγκαία γιὰ τὴ συγκράτησι τοῦ σώματος, ὥστε ἡ τροφή νὰ διαχέεται ἀνεμπόδιστα πρὸς ὅλο τὸ σῶμα διὰ μέσου τῶν πόρων του, χωρὶς νὰ ἐμποδίζη τὴ δίοδο κανένας τόνος. Ὅπως δηλαδὴ στὴ βρεγμένη γῆ, ὅταν ὁ ἥλιος λάμψη μὲ θερμότερες ἀκτῖνες, ἀνασύρονται ἀπὸ βαθειὰ ὁμιχλώδεις ἀτμοί, κάτι παρόμοιο γίνεται καὶ στὴ δική μας γῆ⁴⁸, διότι ἡ τροφή ἀναζέει ἀπὸ μέσα λόγῳ τῆς φυσικῆς θερμότητος. Ἐπειδὴ δὲ οἱ ἀτμοί εἶναι ἀνωφερεῖς καὶ ἀερίώδεις κατὰ τὴ φύσι τους καὶ πνέουν ἐπάνω πρὸς τὰ ὑψηλότερα, φθάνουν στὰ μέρη τῆς κεφαλῆς, σὰν καπνὸς ποὺ εἰσδύει στοὺς ἀρμούς τοῦ τοίχου· ἔπειτα ἐξατμιζόμενοι ἀπὸ ἐκεῖ πρὸς τοὺς πόρους τῶν αἰσθητηρίων διαφοροποιοῦνται· ἔτσι κατ' ἀνάγκη ἀργεῖ ἡ αἴσθησις, ὑποχωρώντας στὸ πέρασμα τῶν ἀτμῶν ἐκείνων. Τὰ μάτια κλείονται ἀπὸ τὰ βλέφαρα, σὰν κά-

48. Στὸ σῶμα μας ποὺ ἐπλάσθηκε μὲ χῶμα παρμένο ἀπὸ τὴ γῆ.

ρους, τοῖς ὀφθαλμοῖς ἐπιχαλώσης τὸ βλέφαρον. Παχυνθεῖσα δὲ τοῖς αὐτοῖς τούτοις ἀτμοῖς ἢ ἀκοή, καθάπερ θύρας τινὸς τοῖς ἀκουστικοῖς μορίοις ἐπιτεθείσης, ἡσυχίαν ἀπὸ τῆς κατὰ φύσιν ἐνεργείας ἄγει. Καὶ τὸ τοιοῦτον πάθος ὕπνος ἐστίν, ἀτρεμούσης
 5 ἐν τῷ σώματι τῆς αἰσθήσεως, καὶ παντάπασιν ἐκ τῆς κατὰ φύσιν κινήσεως ἀπρακτούσης, ὥς ἂν εὐπόρευτοι γένωνται τῆς τροφῆς αἱ ἀναδόσεις, δι' ἐκάστου τῶν πόρων τοῖς ἀτμοῖς συνδιεξιούσης.

Καὶ τούτου χάριν εἰ στενοχωροῖτο μὲν ὑπὸ τῆς ἔνδοθεν
 10 ἀναθυμιάσεως ἢ περὶ τὰ αἰσθητήρια διασκευή, κωλύοιτο δὲ κατὰ τινα χρεῖαν ὁ ὕπνος, πλήρες γενόμενον τῶν ἀτμῶν τὸ νευρῶδες, αὐτὸ ὑφ' ἑαυτοῦ φυσικῶς διατείνεται, ὥς διὰ τῆς ἐκτάσεως τὸ παχυνθὲν ὑπὸ τῶν ἀτμῶν μέρος ἐκλεπτυνθῆναι· οἷόν τι ποιοῦσιν οἱ διὰ τῆς σφοδροτέρας στρεβλώσεως τὸ ὕδωρ τῶν
 15 ἱματίων ἐκθλίβοντες. Καὶ ἐπειδὴ κυκλοτερῆ τὰ περὶ τὸν φάρυγγα μέρη, πλεονάζει δὲ τὸ νευρῶδες ἐν τούτοις, ὅταν καὶ ἀπὸ τούτων ἐξωσθῆναι δέοι τὴν τῶν ἀτμῶν παχυμέρειαν, ἐπειδὴ ἀμήχανόν ἐστι δι' εὐθείας ἀποτεῖναι τὸ κυκλοειδὲς μέρος, εἰ μὴ κατὰ τὸ περιφερὲς σχῆμα διαταθείη· τούτου χάριν ἀποληφθέν-
 20 τος ἐν τῇ χάσμῃ τοῦ πνεύματος, ὅτε ὁ ἀνθερεὼν ἐπὶ τὸ κάτω τοῖς γαργαρεῶσιν ὑποκοιλαίνεται, καὶ τῶν ἐντὸς πάντων εἰς κύκλου σχῆμα διαταθέντων, ἢ λιγνυώδης ἐκείνη παχύτης ἢ ἐναπειλημμένη τοῖς μέρεσι συνδιαπνεῖται τῇ διεξόδῳ τοῦ πνεύματος. Καὶ πολλάκις δέ, καὶ μετὰ τὸν ὕπνον οἶδε τὸ τοιοῦτον
 25 συμβαίνειν, ὅταν τι τῶν ἀτμῶν ἐκείνων περιλειφθεῖ τοῖς τόποις ἄπεμπτόν τε καὶ ἀδιάπνευστον.

Ἐκ τούτων τοίνυν ὁ ἀνθρώπινος νοῦς δείκνυσιν ἐναργῶς, ὅτι τῆς φύσεως ἔχεται, συνεστώσης μὲν καὶ ἐγρηγορυίας, καὶ αὐτὸς συνεργῶν καὶ κινούμενος, παρεθείσης δὲ τῷ ὕπνῳ, μέ-
 30 νων ἀκίνητος, εἰ μὴ τις ἄρα τὴν ὄνειρώδη φαντασίαν νοῦ κίνησιν ὑπολάβοι κατὰ τὸν ὕπνον ἐνεργουμένην. Ἡμεῖς δὲ φαμεν μό-

ποια μηχανή μολυβδίνη, τὸ βάρος ἀπὸ τοὺς ἀτμοὺς δηλαδή, κατεβάζοντας τὸ βλέφαρο ἐπάνω στοὺς ὀφθαλμούς. Ἡ ἀκοή, ὅταν παχυνθῇ ἀπὸ τοὺς ἀτμοὺς τούτους, σὰν νὰ τοποθετῇται θύρα στὰ ἀκουστικά μόρια, ἡσυχάζει ἀπὸ τὴ φυσικὴ τῆς ἐνέργεια. Τὸ πάθος τοῦτο εἶναι ὁ ὕπνος, κατὰ τὸν ὁποῖο ἡ αἴσθησις μένει ἀτάραχη καὶ ἀπρακτεῖ τελείως ἀπὸ τὴ φυσικὴ κίνησι, ὥστε τὰ διαλύματα τῆς τροφῆς νὰ διευκολύνωνται στὴν πορεία τους, καθὼς διαπερνοῦν ἀπὸ κάθε πόρο μαζὶ μὲ τοὺς ἀτμούς.

Γι' αὐτὸ ἂν στενοχωροῦνται ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴ ἀναθυμίασι τὰ αἰσθητήρια ὄργανα κι' ἐμποδίζεται κατὰ κάποιον τρόπο ὁ ὕπνος, τὸ νευρικὸ σύστημα γεμίζοντας ἀπὸ ἀτμούς διαστέλλεται μόνο του, ὥστε τὸ παχυμένο ἀπὸ τοὺς ἀτμούς μέρος διὰ τῆς ἐκτάσεως νὰ ἐκλεπτυνθῇ. Κάμουν κάτι παρόμοιο μ' ἐκείνους πὺ στίβουν τὸ νερὸ τῶν ἐνδυμάτων μὲ τὴ δυνατώτερη στρέβλωσι. Τὰ γύρω ἀπὸ τὸν φάρυγγα μέρη εἶναι βέβαια κυκλοτερῇ καὶ πλεονάζει σ' αὐτὰ τὸ νευρῶδες· ὅταν λοιπὸν χρειάζεται νὰ βγῇ καὶ ἀπὸ αὐτὰ ἡ παχυμέρεια τῶν ἀτμῶν, ἐπειδὴ εἶναι ἀδύνατο νὰ ἐπεκταθῇ σ' εὐθεῖα τὸ κυκλοειδὲς μέρος, ἐκτὸς ἂν τεντωθῇ κατὰ τὸ περιφερειακὸ σχῆμα, γι' αὐτό, καθὼς ὁ ἀέρας λαμβάνεται στὸ ἄνοιγμα, ὅταν τὸ πηγούνι κατέρχεται γιὰ ν' ἀφήσῃ κοιλότητα κάτω ἀπὸ τὸν οὐρανίσκο, καὶ ὅλα τὰ εὐρισκόμενα μέσα στὸ στόμα τεντώνονται σὲ σχῆμα κύκλου, ἐκείνη ἡ καπνιασμένη παχύτης πὺ εἶναι διαποτισμένη στὰ μόρια διαπνέεται μαζὶ μὲ τὴν ἔξοδο τοῦ ἀέρα. Αὐτὸ τὸ πρᾶγμα συμβαίνει καὶ μετὰ τὸν ὕπνο, ὅταν μέρος τῶν ἀτμῶν ἐκείνων ἀπομείνῃ στοὺς τόπους χωρὶς νὰ σταλῇ καὶ νὰ διαπνευσθῇ.

Μὲ αὐτὰ λοιπὸν δείχνεται καθαρὰ ὅτι ὁ ἀνθρώπινος νοῦς διοικεῖ τὴ φύσι, ὅταν μὲν εἶναι δυνατὴ καὶ ξυπνητὴ, συνεργῶντας κι' αὐτὸς καὶ κινούμενος, ὅταν ὅμως χαλαρώσῃ ἀπὸ τὸν ὕπνο, μένοντας κι' αὐτὸς ἀκίνητος, ἐκτὸς ἂν τὴν ὄνειρώδη φαντασία τὴν ἐκλάβῃ κανεὶς σὰν κίνησι τοῦ νοῦ πὺ πραγματοποιεῖται κατὰ τὸν ὕπνο. Ἐμεῖς ὅμως λέγομε ὅτι πρέπει ν' ἀποδί-

νην δεῖν τὴν ἔμφρονά τε καὶ συνεστῶσαν τῆς διανοίας ἐνέργειαν ἐπὶ τὸν νοῦν ἀναφέρειν· τὰς δὲ κατὰ τὸν ὕπνον φαντασιώδεις φλυαρίας ἰνδάλματά τινα τῆς κατὰ τὸν νοῦν ἐνεργείας οἰόμεθα τῷ ἀλογωτέρῳ τῆς ψυχῆς εἶδει κατὰ τὸ συμβὰν διαπλάττεσθαι.
 5 Τῶν γὰρ αἰσθήσεων τὴν ψυχὴν ἀπολυθεῖσαν διὰ τοῦ ὕπνου, καὶ τῶν κατὰ νοῦν ἐνεργειῶν ἐκτὸς εἶναι κατ' ἀνάγκην συμβαίνει. Διὰ γὰρ τούτων πρὸς τὸν ἄνθρωπον ἢ τοῦ νοῦ συνανάκρασις γίνεται.

Τῶν οὖν αἰσθήσεων παυσαμένων, ἀργεῖν ἀνάγκη καὶ τὴν
 10 διάνοιαν. Τεκμήριον δὲ τὸ καὶ ἐν ἀτόποις καὶ ἐν ἀμηχάνοις πολλάκις δοκεῖν εἶναι τὸν φανταζόμενον· ὅπερ οὐκ ἂν ἐγένετο, λογισμῷ καὶ διανοίᾳ τῆς ψυχῆς τηνικαῦτα διοικουμένης. Ἀλλὰ μοι δοκεῖ ταῖς προτιμοτέραις τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς ἡρεμούσης (φημὶ δὲ ταῖς κατὰ τὸν νοῦν καὶ τὴν αἴσθησιν ἐνεργείαις) μόνον
 15 τὸ θρεπτικὸν αὐτῆς μέρος ἐνεργῶν κατὰ τὸν ὕπνον εἶναι, ἐν δὲ τούτῳ τῶν καθ' ὕπαρ γενομένων εἰδωλά τινα ἀπὸ ἀπηχήματα τῶν τε κατ' αἴσθησιν καὶ τῶν κατὰ διάνοιαν ἐνεργουμένων, ἅπερ αὐτῷ διὰ τοῦ μνημονευτικοῦ τῆς ψυχῆς εἶδους ἐνετυπώθη, ταῦτα καθὼς ἔτυχεν ἀναζωγραφεῖσθαι, ἀπηχήματός τινος
 20 μνημονικοῦ τῷ τοιούτῳ εἶδει τῆς ψυχῆς παραμείναντος.

Ἐν τούτοις οὖν φαντασιοῦται ὁ ἄνθρωπος, οὐχ εἰρμῷ τινι πρὸς τὴν τῶν φαινομένων ὁμιλίαν ἀγόμενος, ἀλλὰ πεφυρμέναις τισὶ καὶ ἀνακολούθοις ἀπάταις περιπλανώμενος. Καθάπερ δὲ κατὰ τὰς σωματικὰς ἐνεργείας, τῶν μερῶν ἰδιαζόντων τι κατὰ
 25 τὴν ἐγκειμένην αὐτῷ φυσικῶς δύναμιν ἐνεργοῦντος, γίνεται τις καὶ τοῦ ἡρεμοῦντος μέρους πρὸς τὸ κινούμενον συνδιάθεσις· ἀναλόγως καὶ ἐπὶ τῆς ψυχῆς, κἂν τὸ μὲν αὐτῆς ἡρεμοῦν, τὸ δὲ κινούμενον τύχη, τὸ ὅλον τῷ μέρει συνδιατίθεται.

δωμε στὸ νοῦ μόνο τῇ λογικῇ καὶ ὑγιῇ ἐνέργεια τῆς διανοίας, τὶς δὲ φαντασιώδεις φλυαρίες κατὰ τὸν ὕπνο τὶς θεωροῦμε φαντάσματα τῆς ἐνεργείας τοῦ νοῦ ποὺ συμβαίνει νὰ διαμορφώνωνται στὸ ἀλογώτερο μέρος τῆς ψυχῆς. Πράγματι ἡ ψυχὴ, ὅταν ἀπολυθῇ ἀπὸ τὶς αἰσθήσεις διὰ τοῦ ὕπνου, κατ' ἀνάγκη ἔρχεται καὶ ἐκτὸς τῶν νοητικῶν ἐνεργειῶν· διότι διὰ μέσου αὐτῶν γίνεται ἡ συνανάκρασις τοῦ νοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπο.

Ὅταν λοιπὸν παύσουν οἱ αἰσθήσεις, κατ' ἀνάγκη ἀργεῖ καὶ ἡ διάνοια⁴⁹. Ἀπόδειξις τοῦτου εἶναι ὅτι πολλὰς φορές ὁ φανταζόμενος νομίζει ὅτι εὕρσκεται σὲ ἄτοπη καὶ ἀμήχανη κατάστασι, πρᾶγμα ποὺ δὲν θὰ συνέβαινε, ἂν ἡ ψυχὴ κατευθυνόταν τότε ἀπὸ λογισμὸ καὶ διάνοια. Ἀλλὰ νομίζω ὅτι, ὅταν ἡ ψυχὴ ἡρεμῇ κατὰ τὶς σπουδαιότερες δυνάμεις, ἐννοῶ βέβαια τὶς ἐνέργειες κατὰ τὸν νοῦ καὶ τὴν αἴσθησι, μόνο τὸ θρεπτικὸ τῆς μέρος εἶναι ἐνεργὸ κατὰ τὸν ὕπνο· σ' αὐτὸ παρατηροῦνται μερικὰ εἰδῶλα τῶν γινομένων κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐγρηγόρσεως καὶ ἀπηχήματα τῶν κατ' αἴσθησι καὶ κατὰ διάνοια ἐνεργουμένων, τὰ ὁποῖα ἐντυπώθηκαν σ' αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς ψυχῆς διὰ τοῦ μνημονευτικοῦ, ὅπως ἔτυχε νὰ ἀναζωγραφοῦνται, καθὼς παρέμεινε στὸ τοιοῦτο εἶδος τῆς ψυχῆς κάποιο ἀπήχημα τοῦ μνημονικοῦ.

Μὲ αὐτὸν λοιπὸν τὸν τρόπο φαντασιοκοπεῖται ὁ ἄνθρωπος, ὅχι φερόμενος πρὸς τὴ συνάντησι τῶν φαινομένων μὲ κάποιον εἰρμό, ἀλλὰ περιπλανώμενος μὲ συγκεχυμένες καὶ παράλογες πλάνες. Ὅπως δὲ στὶς σωματικὰς ἐνέργειες, ὅταν ἐνεργῇ ἰδιαιτέρως ἓνα ἀπὸ τὰ μόρια σύμφωνα μὲ τὴν ἐμφυτὴ δύναμί του, γίνεται καὶ τοῦ ἡρεμοῦντος μορίου κάποια συνδιάθεσις πρὸς τὸ κινούμενο, κάτι ἀνάλογο συμβαίνει καὶ μὲ τὴν ψυχὴ· ἀκόμη καὶ ἂν μέρος ἡρεμῇ καὶ μέρος τῆς συμβαίνη νὰ κινῆται συνδιατίθεται τὸ σύνολο μὲ τὸ μέρος.

49. Λίγο παρακάτω ὁμοῦς θὰ διευκρινήσῃ ὅτι δὲν σβήνῃ ἐντελῶς ἡ ἐνέργεια τοῦ νοῦ καὶ κατὰ τὸν ὕπνο.

Οὐδὲ γὰρ ἐνδέχεται συνδιασπασθῆναι πάντῃ τὴν κατὰ φύ-
 σιν ἐνότητα, κρατούσης ἐν μέρει τινὸς τῶν κατ' αὐτὴν δυνάμε-
 ων διὰ τῆς ἐνεργείας. Ἄλλ' ὥσπερ ἐγρηγορότων τε καὶ σπουδα-
 ζόντων ἐπικρατεῖ μὲν ὁ νοῦς, ὑπηρετεῖ δὲ ἡ αἴσθησις, οὐκ ἀπο-
 5 λείπεται δὲ τούτων ἡ διοικητικὴ τοῦ σώματος δύναμις (ὁ μὲν
 γὰρ νοῦς πορίζει τὴν τροφὴν τῇ χρείᾳ, ἡ δὲ αἴσθησις τὸ πορισθὲν
 ὑπεδέξατο, ἡ δὲ θρεπτικὴ τοῦ σώματος δύναμις ἑαυτῇ τὸ δοθὲν
 προσωκείωσεν)· οὕτω καὶ κατὰ τὸν ὕπνον ἀντιμεθίσταται πῶς
 ἐν ἡμῖν ἡ τῶν δυνάμεων τούτων ἡγεμονία· καὶ κρατοῦντος τοῦ
 10 ἀλογωτέρου, παύεται μὲ ἡ τῶν ἐτέρων ἐνέργεια, οὐ μὴν παντε-
 λῶς ἀποσβέννυται. Ἐπειγομένης δὲ τηνικαῦτα διὰ τοῦ ὕπνου
 πρὸς τὴν πέψιν τῆς θρεπτικῆς δυνάμεως, καὶ πᾶσαν τὴν φύσιν
 πρὸς ἑαυτὴν ἀσχολούσης, οὔτε παντελῶς διασπᾶται ταύτης ἡ
 κατ' αἴσθησιν δύναμις (οὐ γὰρ ἐνδέχεται τὸ ἅπαξ συμπεφυκὸς
 15 διατέμνεσθαι), οὔτε ἀναλάμπειν ἡ αὐτῆς ἐνέργεια δύναται, τῇ
 τῶν αἰσθητηρίων ἀργίᾳ κατὰ τὸν ὕπνον ἐμπεδηθεῖσα.

Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ λόγον καὶ τοῦ νοῦ πρὸς τὸ αἰσθητικὸν
 εἶδος τῆς ψυχῆς οἰκείουμένου, ἀκόλουθον ἂν εἴη καὶ κινουμένου
 τούτου, συγκινεῖσθαι λέγειν αὐτόν, καὶ ἡρεμοῦντος συγκαταπαύ-
 20 εσθαι. Οἷον δέ τι περὶ τὸ πῦρ γίνεσθαι πέφυκεν, ὅταν μὲν ὑπο-
 κρυφθῇ τοῖς ἀχύροις ἀπανταχόθεν, μηδεμιᾶς ἀναπνοῆς ἀναρρι-
 πιζούσης τὴν φλόγα, οὔτε τὰ προσπαρακείμενα νέμεται, οὔτε
 παντελῶς κατασβέννυται, ἀλλ' ἀντὶ φλογὸς ἀτμός τις διὰ τῶν
 ἀχύρων ἐπὶ τὸν ἀέρα διέξεισιν, εἰ δέ τινος λάβοιτο διαπνοῆς,
 25 φλόγα τὸν καπνὸν ἀπεργάζεται· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ νοῦς τῇ
 ἀπραξίᾳ τῶν αἰσθήσεων κατὰ τὸν ὕπνον συγκαλυφθεὶς, οὔτε
 ἐκλάμπειν δι' αὐτῶν δυνατῶς ἔχει, οὔτε μὴν παντελῶς κατα-
 σβέννυται· ἀλλ' οἷον καπνοειδῶς κινεῖται, τὸ μὲν τι ἐνεργῶν, τὸ
 δὲ οὐ δυνάμενος.

30 Καὶ ὥσπερ τις μουσικὸς κεχαλασμέναις ταῖς χορδαῖς τῆς
 λύρας ἐμβαλὼν τὸ πληκτρον, οὐ κατὰ ρυθμὸν προάγει τὸ μέλος,

Διότι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ διασπασθῇ ἐντελῶς ἡ φυσικὴ ἐνότης, ὅταν σ' ἓνα μέρος ἐπικρατῇ κάποια ἀπὸ τὶς δυνάμεις τῆς διὰ τῆς ἐνεργείας. Ἀλλὰ ὅπως, ὅταν εἴμαστε ξυπνητοὶ καὶ δραστήριοι, ἐπικρατεῖ σ' ἐμᾶς ὁ νοῦς, μᾶς ὑπηρετεῖ δὲ ἡ αἴσθησις, δὲν ἀπουσιάζει ὅμως ἀπ' αὐτὰ ἡ ἐφοδιαστικὴ τοῦ σώματος δύναμις (διότι ὁ νοῦς προσφέρει τὴν τροφὴν στὴν ἀνάγκη, ἡ αἴσθησις δέχεται τὸ προσφερόμενο, ἡ θρεπτικὴ δύναμις ἀφομοιώνει τὸ διδόμενον)· ἔτσι κατὰ τὸν ὕπνο ἀντιστρέφεται κάπως μέσα μας ἡ ἡγεμονία τῶν δυνάμεων τούτων· καὶ ἐπειδὴ ἐπικρατεῖ τὸ ἀλογώτερο μέρος, ἡ ἐνέργεια τῶν ἄλλων σταματᾷ, ὅμως δὲν σβήνει ἐντελῶς. Ἀλλὰ, ἂν καὶ ἡ θρεπτικὴ δύναμις ἀφοσιώνεται τότε διὰ τοῦ ὕπνου στὴν πέσι καὶ ἀπασχολεῖ σ' αὐτὸ ὅλη τὴ φύσι, οὔτε ἐντελῶς διασπᾶται ἀπὸ αὐτὴν ἡ κατ' αἴσθησις δύναμις (διότι δὲν εἶναι δυνατόν αὐτὸ ποῦ ἅπαξ συνενώθηκε φυσικῶς νὰ τεμαχισθῇ) οὔτε μπορεῖ νὰ ἀναλάμψη ἡ ἐνέργειά της, ἀφοῦ κατὰ τὸν ὕπνο ἔχει δεσμευθῇ μὲ τὴν ἀργία τῶν αἰσθητηρίων. **24.2.**

Κατὰ τὸν ἴδιο λόγο καὶ ὁ νοῦς, ἐφ' ὅσον ἐξοικειωθῇ πρὸς τὸ αἰσθητικὸ εἶδος τῆς ψυχῆς, εὐλογο εἶναι ὅταν τοῦτο κινῆται, νὰ λέγωμε ὅτι κινεῖται μαζί του, ὅταν ἡρεμῇ νὰ σταματᾷ μαζί του. Ὅ,τι συμβαίνει καὶ μὲ τὴ φωτιά, ὅταν κρυφθῇ ἐντελῶς κάτω ἀπὸ τὰ ἄχυρα, χωρὶς νὰ ἀναρριπίζῃ τὰ ἄχυρα ἀέρας, οὔτε κατατρώγει τὰ διπλανὰ της ὑλικά, οὔτε ἐντελῶς σβήνεται, ἀλλ' ἀντὶ γιὰ φλόγα βγαίνει ἀτμὸς πρὸς τὸν ἀέρα, ἂν ὅμως εὖρη κάποια διαπνοή, ὁ καπνὸς μεταβάλλεται σὲ φλόγα, τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὸν νοῦ· ὁ νοῦς, ὅταν κατὰ τὸν ὕπνο σκεπασθῇ ἀπὸ τὴν ἀπραξία τῶν αἰσθήσεων, οὔτε μπορεῖ νὰ ἐκλάμψη διὰ μέσου αὐτῶν οὔτε ἐντελῶς σβήνεται, ἀλλὰ κινεῖται κατὰ ἓνα καπνοειδῆ τρόπο, κατὰ ἓνα μέρος ἐνεργώντας καὶ κατὰ τὸ ἄλλο μὴ μπορώντας νὰ κάμῃ τίποτε.

Ὅπως ἓνας μουσικός, ὅταν κτυπήσῃ τὸ πλῆκτρο μὲ χορδὲς τῆς λύρας χαλασμένες, δὲν παράγει μέλος μὲ ρυθμό, διότι

οὐ γὰρ ἂν τὸ μὴ συντεταμένον ἠχήσειεν, ἀλλ' ἡ μὲν χεὶρ τεχνικῶς πολλάκις κινεῖται, πρὸς τὴν τοπικὴν θέσιν τῶν τόνων τὸ πληκτρον ἄγουσα, τὸ δὲ ἠχοῦν οὐκ ἔστιν, εἰ μὴ ὅσον ἄσημόν τινα καὶ ἀσύντακτον ἐν τῇ κινήσει τῶν χορδῶν ὑπηχεῖ τὸν βόμ-
 5 βον· οὕτω διὰ τοῦ ὕπνου τῆς ὀργανικῆς τῶν αἰσθητηρίων κατασκευῆς χαλασθείσης, ἡ καθόλου ἡρεμεῖ ὁ τεχνίτης, εἴπερ τελείαν λύσιν ἐκ πληθώρας τινὸς καὶ βάρους πάθοι τὸ ὄργανον, ἡ ἀτόνως τε καὶ ἀμυδρῶς ἐνεργήσει, οὐχ ὑποδεχομένου τοῦ αἰσθητικοῦ ὀργάνου δι' ἀκριβείας τὴν τέχνην.

10 Διὰ τοῦτο ἡ τε μνήμη συγκεχυμένη καὶ ἡ πρόγνωσις προκαλύμμασί τισιν ἀμφιβόλοις ἐπινυστάζουσα ἐν εἰδώλοις τῶν καθ' ὕπαρ σπουδαζομένων φαντασιοῦται καὶ τι τῶν ἐκβαιόντων πολλάκις ἐμήνυσε. Τῷ γὰρ λεπτῷ τῆς φύσεως, ἔχει τι πλεον παρὰ τὴν σωματικὴν παχυμέρειαν εἰς τὸ καθορᾶν τι τῶν
 15 ὄντων δύνασθαι. Οὐ μὲν δι' εὐθείας τινὸς δύναται διασαφεῖν τὸ λεγόμενον, ὥς τηλαυγῇ τε καὶ πρόδηλον εἶναι τὴν τῶν προκειμένων διδασκαλίαν· ἀλλὰ λοξῇ καὶ ἀμφίβολος τοῦ μέλλοντος ἡ δῆλωσις γίνεται, ὅπερ αἰνιγμα λέγουσιν οἱ τὰ τοιαῦτα ὑποκρινόμενοι. Οὕτως ὁ οἶνοχόος ἐκθλίβει τὴν βότρυν τῇ κύλικι τοῦ Φα-
 20 ραῷ, οὕτω κانهφορεῖν ὁ σιτοποιὸς ἐφαντάσθη· ἐν οἷς καθ' ὕπαρ ἐκάτερος τὴν σπουδὴν εἶχεν, ἐν τούτοις εἶναι καὶ διὰ τῶν ὀνείρων οἰόμενος. Τῶν γὰρ συνήθων αὐτοῖς ἐπιτηδευμάτων τὰ εἰδωλα τῷ προγνωστικῷ τῆς ψυχῆς ἐντυπωθέντα, παρέσχεν ἐπὶ καιροῦ τῶν ἐκβησομένων διὰ τῆς τοιαύτης τοῦ νοῦ προφητείας
 25 καταμαντεύσασθαι.

Εἰ δὲ Δανιὴλ καὶ Ἰωσήφ, καὶ οἱ κατ' ἐκείνους θεία δύναμι, μηδεμιᾶς αὐτοὺς ἐπιθολούσης αἰσθήσεως, τὴν τῶν μελλόντων γνῶσιν προεπαιδεύοντο, οὐδὲν τοῦτο πρὸς τὸν προκείμενον

τὸ ξεκούρδιστο ὄργανο δὲν μπορεῖ νὰ ἡχήσῃ, ἀλλὰ τὸ μὲν χέρι κινεῖται τεχνικῶς πολλὰς φορές, φέρει τὸ πλήκτρο πρὸς τὴν τοπικὴν θέσιν τῶν τόνων, δὲν ὑπάρχει ὅμως ὄργανο γιὰ νὰ ἡχήσῃ, παρὰ ἀπλῶς ἰκανὸ νὰ ὑπηγῇ ἓνα ἀσήμαντο καὶ ἄρρυθμο βόμβο στὴν κίνησιν τῶν χορδῶν· ἔτσι ὅταν χαλαρωθῇ ἡ ὀργανικὴ συσκευὴ τῶν αἰσθητηρίων διὰ τοῦ ὕπνου, ὁ τεχνίτης ἢ ἡρεμεῖ ἐντελῶς ἂν τὸ ὄργανο ὑποστῇ τελεία διάλυσιν ἀπὸ παραχόρτασμα καὶ βάρος, ἢ ἐνεργεῖ ἀτόνως καὶ ἀμυδρῶς, ἀφοῦ τὸ αἰσθητικὸ ὄργανο δὲν ὑποδέχεται μὲ ἀκρίβεια τὴν τέχνην.

Γι' αὐτὸ καὶ ἡ μνήμη εἶναι συγκεχυμένη καὶ ἡ προγνώσις, ναρκωμένη μὲ προκαλύμματα ἀμφιβολίας, φαντασιώνεται μὲ εἰδῶλα τῶν πραγμάτων ποὺ τὸν ἀπασχόλησαν ξυπνητὸν⁵⁰ καὶ πολλὰς φορές διαμηνύει κάτι ἀπὸ τὰ συμβαίνοντα. Διότι τὸ λεπτὸ μέρος τῆς φύσεως ἔχει κάτι παραπάνω ἀπὸ τὴν σωματικὴν πολυμέρεια, ὥστε νὰ μπορῇ νὰ κυττάξῃ κάτι ἀπὸ τὰ ὄντα. Δὲν μπορεῖ ὅμως τὸ λεγόμενον νὰ διασαφήσῃ εὐθέως ὅτι ἡ διδασκαλία τῶν προκειμένων εἶναι τηλαυγὴς καὶ πρόδηλος· ἀντιθέτως ἡ δῆλωσις τοῦ μέλλοντος γίνεται λοξὴ καὶ διφορούμενη, πρᾶγμα ποὺ ὅσοι ἀσχολοῦνται μὲ αὐτὰ τὸ ὀνομάζουν αἰνίγμα. Ἐτσι ὁ οἰνοχόος νομίζει ὅτι στίβει τὸ σταφύλι στὸ ποτήρι τοῦ Φαραώ, ἔτσι φαντάζεται ὁ ἀρτοποιὸς ὅτι σηκώνει τὰ κάνιστρα· ὅ,τι ἀσχολία ἔχει ὁ καθένας στὸ ξύπνιο, σ' αὐτὴν νομίζει ὅτι εὐρίσκεται καὶ στὸν ὕπνον. Διότι τὰ εἰδῶλα τῶν συνηθισμένων ἀσχολιῶν τους, τυπωμένα στὸ προγνωστικὸ τῆς ψυχῆς, ἐπέτρεψαν κατὰ καιροῦς νὰ μαντευθοῦν τὰ μέλλοντα μὲ αὐτοῦ τοῦ εἰδους τὴν προφητεία τοῦ νοῦ.

Ἄν ὁ Δανιήλ καὶ ὁ Ἰωσήφ καὶ οἱ ὅμοιοί τους ἐκπαιδεύθησαν στὴ γνῶσιν τῶν μελλόντων ἀπὸ τὴν θεία δύναμι, χωρὶς νὰ τοὺς θολῶνῃ καμμιὰ αἰσθησις, αὐτὸ δὲν ἔχει καμμιὰ σχέσιν μὲ

50. Ἡ ἐρμηνεία τῶν ὀνείρων ἀπὸ τὸν Γρηγόριον εἶναι καθ' ὅλα φυσιολογική.

λόγον. Οὐδὲ γὰρ ἂν τις ταῦτα τῇ δυνάμει τῶν ἐνυπνίων λογίσαι-
 το, ἐπεὶ πάντως ἐκ τοῦ ἀκολουθίου καὶ τὰς καθ' ὕπαρ γινομένας
 θεοφανείας οὐκ ὁπτασίαν, ἀλλὰ φύσεως ἀκολουθίαν κατὰ τὸ
 αὐτόματον ἐνεργουμένην οἰήσεται. Ὡσπερ τοίνυν πάντων ἀν-
 5 θρώπων κατὰ τὸν ἴδιον νοῦν διοικουμένων, ὀλίγοι τινὲς εἰσιν οἱ
 τῆς θείας ὁμιλίας ἐκ τοῦ ἐμφνοῦς ἀξιούμενοι· οὕτω κοινῶς πᾶσι
 καὶ ὁμοτίμως τῆς ἐν ὕπνοις φαντασίας κατὰ φύσιν ἐγγινομένης,
 μετέχουσί τινες, οὐχὶ πάντες, θειοτέρας τινὸς διὰ τῶν ὀνείρων
 τῆς ἐμφανείας. Τοῖς δ' ἄλλοις πᾶσι κἂν γένηται τις ἐξ ἐνυπνίων
 10 περὶ τι πρόγνωσις, κατὰ τὸν εἰρημένον γίνεται τρόπον. Εἰ δὲ καὶ
 ὁ Αἰγύπτιος καὶ ὁ Ἀσσύριος τύραννος θεόθεν πρὸς τὴν τῶν
 μελλόντων ὡδηγοῦντο γνῶσιν, ἕτερόν ἐστι τὸ διὰ τούτων οἰκο-
 νομούμενον· φανερωθῆναι γὰρ ἔδει κεκρυμμένην τὴν τῶν ἀγίων
 σοφίαν, ὥς ἂν μὴ ἄχρηστος τῷ κοινῷ παραδράμῃ τὸν βίον.
 15 Πῶς γὰρ ἐγνώσθη τοιοῦτος ὢν Δανιήλ, μὴ τῶν ἐπασιδῶν καὶ
 μάγων πρὸς τὴν εὐρεσιν τῆς φαντασίας ἀτονησάντων; Πῶς δ'
 ἂν περιεσώθῃ τὸ Αἰγύπτιον ἔθνος, ἐν δεσμωτηρίῳ καθειργμέ-
 νου τοῦ Ἰωσήφ, εἰ μὴ παρήγαγεν εἰς μέσους αὐτὸν ἢ τοῦ ἐνυ-
 πνίου κρίσις;
 20 Οὐκοῦν ἄλλο τι ταῦτα καὶ οὐχὶ κατὰ τὰς κοινὰς φαντασίας
 λογίζεσθαι χρή. Ἡ δὲ συνήθης αὕτη τῶν ὀνείρων ὄψις κοινὴ
 πάντων ἐστί, πολυτρόπως καὶ πολυειδῶς ταῖς φαντασίαις ἐγγι-
 νομένη. Ἡ γὰρ παραμένει, καθὼς εἴρηται, τῷ μνημονικῷ τῆς
 ψυχῆς τῶν μεθημερινῶν ἐπιτηδευμάτων τὰ ἀπηχήματα· ἢ πολ-
 25 λάκις καὶ πρὸς τὰς ποιάς τοῦ σώματος διαθέσεις ἢ τῶν ἐνυ-
 πνίων κατάστασις ἀνατυποῦται. Οὕτω γὰρ ὁ διψώδης ἐν πηγαῖς
 εἶναι δοκεῖ, καὶ ἐν εὐωχίαις ὁ τροφῆς προσδεόμενος, καὶ ὁ νέος,

τὸ προκείμενο θέμα⁵¹. Ἄλλωστε δὲν μπορεῖ κανεὶς αὐτὰ νὰ τὰ ἀποδώσῃ στὴ δύναμι τῶν ἐνυπνίων, ἐπειδὴ τότε κατ' ἀκολουθίαν καὶ τὶς θεοφάνειες ποὺ συμβαίνουν στὰ ξυπνητὰ δὲν θὰ τὶς θεωρήσῃ ὀπτασία, ἀλλὰ φαινόμενο ποὺ γίνεται κατὰ συνεπῆ καὶ αὐτόματη ἐνέργεια τῆς φύσεως. Ὅπως λοιπόν, ἐνῶ ὅλοι οἱ ἄνθρωποι κατευθύνονται ἀπὸ τὸν ἴδιο νοῦ, ὀλίγοι εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ ἀξιῶνται φανερὰ τῆς θείας ὁμιλίας· ἔτσι, ἐνῶ σὲ ὅλους γενικῶς καὶ ὁμοτίμως προκαλεῖται κατὰ τὴ φύσι ἢ φαντασία στὸν ὕπνο, μερικοί, ὄχι ὅλοι, μετέχουν κάποιας θειότερης ἐμφανίσεως διὰ τῶν ὀνείρων. Σὲ ὅλους τοὺς ἄλλους, ἂν συμβῇ κάποια πρόγνωσις γιὰ κάτι ἀπὸ τὰ ἐνύπνια, γίνεται κατὰ τὸν τρόπο ποὺ ἔχει λεχθῇ. Ἄν δὲ καὶ ὁ Αἰγύπτιος καὶ ὁ Ἀσσύριος τύραννος ὠδηγοῦνταν ἀπὸ τὸν Θεὸ πρὸς τὴ γνῶσι τῶν μελλόντων, ἄλλο εἶναι αὐτὸ ποὺ οἰκονομεῖται δι' αὐτῶν· διότι ἔπρεπε νὰ φανερωθῇ ἡ κρυμμένη σοφία τῶν ἁγίων, ὥστε νὰ μὴ περάσῃ τὸν βίον ἄχρηστη στὸ κοινό. Πράγματι, πῶς θὰ ἐμαθαίνονταν, ὅτι τέτοιος ἦταν ὁ Δανιήλ, ἂν δὲν ἔδειχναν ἀνικανότητα γιὰ τὴν εὕρεσι τῆς ἀληθείας οἱ ἐπασιδοὶ καὶ οἱ μάγοι; Πῶς θὰ περισωζόταν τὸ αἰγυπτιακὸ ἔθνος, ὅταν ὁ Ἰωσήφ ἦταν φυλακισμένος, ἂν δὲν τὸν εἶχε φέρει ἀνάμεσά τους ἡ ἐρμηνεία τοῦ ἐνυπνίου;

Ἐπομένως κάτι ἄλλο πρέπει νὰ θεωροῦνται αὐτὰ καὶ ὄχι σὰν κοινὲς φαντασίες. Αὐτὴ ἡ συνηθισμένη ὄψις τῶν ὀνείρων εἶναι σὲ ὅλους κοινή, προκαλουμένη πολυτρόπως καὶ πολυειδῶς μὲ τὶς φαντασίες. Δηλαδή ἡ, ὅπως ἔχει λεχθῇ, τὰ ἀπηχήματα τῶν καθημερινῶν ἀσχολιῶν παραμένουν στὸ μνημονικὸ τῆς ψυχῆς· ἡ πολλὰς φορές ἡ κατάστασις τῶν ἐνυπνίων ἀνατυπώνεται σύμφωνα πρὸς τὶς ἀνάλογες διαθέσεις τοῦ σώματος. Πράγματι ἔτσι, ἐκεῖνος ποὺ διψᾷ νομίζει ὅτι εὐρίσκεται σὲ πηγές, ὁ

51. Ὅπως θὰ ἐξηγηθῇ σὲ λίγο τὸ φαινόμενο τῆς δι' ὀνείρων προγνώσεως—ὅπως τοῦ Ἰωσήφ καὶ τοῦ Δανιήλ—εἶναι ἐκτὸς τῆς φυσιολογίας καὶ ἀνάγονται στὴν κατηγορία τῶν θεοφανιῶν.

σφριγώσης αὐτῷ τῆς ἡλικίας, καταλλήλῳ τῷ πάθει φαντασιοῦται.

Ἔγνων δὲ καὶ ἄλλην ἐγὼ τῶν καθ' ὕπνους γενομένων αἰτίαν, θεραπεύων τινὰ τῶν ἐπιτηδείων ἐαλωκότα φρενίτιδι, ὃς 5 βαρούμενος τῇ τροφῇ πλείονι τῆς δυνάμεως αὐτοῦ προσενεχθείσῃ, ἐβόα, τοὺς περιεστῶτας μεμφόμενος, ὅτι ἔντερα κόπρου πληρώσαντες εἶεν ἐπιτεθεικότες αὐτῷ.

Καὶ ἤδη τοῦ σώματος αὐτῷ πρὸς ἰδρῶτα σπεύδοντος, ἠτιᾶτο τοὺς παρόντας ὕδωρ ἔχειν ἡτοιμασμένον, ἐφ' ᾧ τε κατα- 10 βρέξαι κείμενον, καὶ οὐκ ἐνεδίδου βοῶν, ἕως ἢ ἔκβασις τῶν τοιούτων μέμψεων τὰς αἰτίας ἡρμήνευσεν. Ἀθρόως γὰρ ἰδρώς τε πολὺς ἐπερρῦη τῷ σώματι, καὶ ἡ γαστήρ ὑποφθαρεῖσα τὴν ἐν τοῖς ἐντέροις βαρύτητα διεσήμανεν. Ὅπερ τοίνυν, ἐμβλυνθείσης ὑπὸ τῆς νόσου τῆς νήψεως, ἔπασχεν ἡ φύσις συνδιατιθεμένη τῷ 15 πάθει τοῦ σώματος, τοῦ μὲν ὀχλοῦντος οὐκ αἰναισθήτως ἔχουσα, διασαφῆναι δὲ τὸ λυποῦν ἐναργῶς, διὰ τὴν ἐκ τῆς νόσου παραφοράν, οὐκ ἰσχύουσα· τοῦτο κατὰ τὸ εἶκός, εἰ μὴ ἐξ ἀρωστίας, ἀλλὰ τῷ κατὰ φύσιν ὕπνω τὸ διανοητικὸν τῆς ψυχῆς κατηνύσθη, ἐνύπνιον ἂν τῷ οὕτως διακειμένῳ ἐγίνετο, ὕδατι μὲν 20 τῆς τοῦ ἰδρῶτος ἐπιρροῆς, ἐντέρων δὲ βάρει τῆς κατὰ τὴν τροφὴν ἀχθηδόνος σημαινομένης.

Τοῦτο καὶ πολλοῖς τῶν τὴν ἰατρικὴν πεπαιδευμένων δοκεῖ, παρὰ τὰς τῶν παθημάτων διαφορὰς καὶ τὰς τῶν ἐνυπνίων ὥψεις τοῖς κάμνουσι γίνεσθαι· ἀλλας μὲν τῶν στομαχούντων, 25 ἐτέρας δὲ τῶν κεκακωμένων τὰς μήνιγγας, καὶ τῶν ἐν πυρετοῖς πάλιν ἐτέρας, τῶν τε κατὰ χολήν, καὶ τῶν ἐν φλέγματι κακούμενων οὐ τὰς αὐτάς, καὶ τῶν πληθωρικῶν καὶ τῶν ἐκτετηκῶτων πάλιν ἀλλας. Ἐξ ὧν ἔστιν ἰδεῖν, ὅτι ἡ θρεπτικὴ τε καὶ ἀψηκτικὴ δύναμις τῆς ψυχῆς ἔχει τι καὶ τοῦ νοεροῦ συγκατεσπαρ-

52. Ὁ Γρηγόριος, ὅπως καὶ ὁ ἀδελφός του Βασίλειος, φαίνεται ὅτι εἶχε

πεινασμένος σὲ συμπόσια καὶ ὁ νέος μὲ τὴ σφριγηλὴ ἡλικία φαντασιώνεται μὲ τὸ κατάλληλο πάθος.

Ἐγὼ ἐγνώρισα καὶ μιὰ ἄλλη αἰτία αὐτῶν ποὺ συμβαίνουν στὸν ὕπνο, ὅταν ἐθεράπευσα κάποιον συγγενῇ μου ποὺ εἶχε καταληφθῇ ἀπὸ φρενίτιδα⁵². Ἐπειδὴ ἐβαρυνόταν ἀπὸ τὴν τροφὴν ποὺ τοῦ εἶχε προσφερθῇ παραπάνω ἀπὸ τὴ δύναμί του, ἐφώναζε, κατηγορώντας τοὺς γύρω του, ὅτι τοῦ εἶχαν ἐπιθέσει ἔντερα γεμᾶτα κόπρῳ. Ὅταν τὸ σῶμα εἶχε πλέον γεμίσει ἰδρῶτα, κατηγοροῦσε τοὺς παρόντας ὅτι εἶχαν ἐτοιμασμένο νερό μὲ τὸ ὁποῖο θὰ τὸν κατέβρεχαν ξαπλωμένον. Καὶ δὲν σταματοῦσε τὶς φωνές, ἕως ὅτου τὸ ἀποτέλεσμα ἐρμήνευσε τὶς αἰτίες αὐτῶν τῶν κατηγοριῶν. Πράγματι ἔρρευσε ἄφθονος ἰδρώτας στὸ σῶμα καὶ τὸ στομάχι, ὑφιστάμενο κάποια φθορά, ἐφανέρωνε τὴ βαρύτητα στὰ ἔντερα. Αὐτὸ λοιπὸν ποὺ μὲ τὴν ἄμβλυνσι τῆς ἐπαγρυπνήσεως ἀπὸ τὴ νόσο ἔπασχε ἡ φύσις, προσαρμοζόμενη πρὸς τὸ πάθος τοῦ σώματος, καθὼς αἰσθανόταν μὲν τὴν ἐνόχλησι, ἀλλὰ δὲν μπορούσε νὰ διασαφήσῃ τὸ λυπηρὸ αἷτιο, ἐξ αἰτίας τῆς παραφορᾶς ἀπὸ τὴ νόσο· τοῦτο λοιπὸν εὐλόγως, ἂν δὲν κατευναζόταν ἀπὸ τὴν ἀρρώστια ἀλλὰ ἀπὸ τὸν φυσικὸ ὕπνο τὸ διανοητικὸ τῆς ψυχῆς, θὰ ἐγινόταν ἐνύπνιο γι' αὐτὸν ποὺ διέκειτο ἔτσι, ἐπειδὴ θὰ ἐπισημαινόταν μὲ τὸ νερὸ ἡ ροὴ τοῦ ἰδρώτος, μὲ τὸ βάρος τῶν ἐντέρων ὁ πόνος ἀπὸ τὴν τροφή.

Πολλοὶ ἱατροὶ μάλιστα φρονοῦν τοῦτο, ὅτι οἱ ὄψεις τῶν ὄνείρων γίνονται σύμφωνα μὲ τὶς διαφορὰς τῶν παθημάτων· ἄλλα εἶναι τὰ ὄνειρα στοὺς στομαχικούς, ἄλλα στοὺς ἀρρώστους ἀπὸ τὰ μηνίγγια, ἄλλα σ' αὐτοὺς ποὺ ἔχουν πυρετό, διαφορετικὰ στοὺς ἀσθενεῖς ἀπὸ τὴ χολὴ καὶ τὸ φλέγμα, κι' ἄλλα στοὺς παχεῖς καὶ στοὺς καχεκτικούς. Ἀπ' αὐτὰ εἶναι δυνατὸ νὰ ἰδοῦμε, ὅτι ἡ θρεπτικὴ καὶ αὐξητικὴ δύναμις τῆς ψυχῆς ἔχει καὶ

σπουδάσει καὶ ἱατρικὴ, τῆς ὁποίας καλὴ γνῶσι μαρτυρεῖ σὲ τοῦτο τὸ σύγγραμμα. Ἐδῶ ὁμιλώντας περὶ θεραπείας συγγενοῦς του δείχνει ὅτι πιθανῶς ἀσκοῦσε τὴν ἱατρικὴν σὲ συγγενεῖς του.

μένον αὐτῇ διὰ τῆς ἀνακράσεως, ὃ τῇ ποιᾷ διαθέσει τοῦ σώματος τρόπον τινὰ ἐξομοιοῦται καὶ τὸ ἐπικρατοῦν πάθος ταῖς φαντασίαις μεθαρμοζόμενον. Ἔτι δὲ καὶ πρὸς τὰς τῶν ἡθῶν καταστάσεις τυποῦται πολλοῖς τὰ ἐνύπνια. Ἀλλὰ τοῦ ἀνδρείου, καὶ
 5 ἄλλα τοῦ δειλοῦ τὰ φαντάσματα· ἄλλοι τοῦ ἀκολάστου ὄνειροι, καὶ ἄλλοι τοῦ σώφρονος· ἐν ἑτέροις ὁ μεταδοτικός, καὶ ἐν ἑτέροις φαντασιοῦται ὁ ἄπληστος, οὐδαμοῦ τῆς διανοίας, ἀλλὰ τῆς ἀλογωτέρας διαθέσεως ἐν τῇ ψυχῇ τὰς τοιαύτας φαντασίας ἀνατυπούσης, οἷς προειθίσθη διὰ τῆς καθ' ὕπαρ μελέτης, τούτων τὰς
 10 εἰκόνας καὶ ἐν τοῖς ἐνυπνίοις ἀναπλαττούσης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'

**Ὅτι οὐκ ἐν μέρει τοῦ σώματος ὁ νοῦς.
 Ἐν ᾧ καὶ διάκρισις τῶν τε σωματικῶν
 καὶ ψυχικῶν κινήματων**

Ἀλλὰ πολὺ τῶν προκειμένων ἀπεπλανήθημεν. Δειῖσαι γὰρ ἡμῖν ὁ λόγος προέθετο, τό, μὴ μέρει τινὶ τοῦ σώματος ἐνδεδῆσθαι τὸν νοῦν· ἀλλὰ παντὸς κατὰ τὸν ἴσον ἐφάπτεσθαι, καταλλήλως τῇ φύσει τοῦ ὑποκειμένου μέρους ἐνεργοῦντα τὴν κίνη-
 15 σιν. Ἔστι δὲ ὅπου καὶ ἐπακολουθεῖ ταῖς φυσικαῖς ὁρμαῖς ὁ νοῦς, οἷον ὑπηρέτης γενόμενος. Καθηγεῖται γὰρ πολλάκις ἡ τοῦ σώματος φύσις, καὶ τοῦ λυποῦντος αἰσθησιν ἐντιθεῖσα καὶ τοῦ εὐφραίνοντος ἐπιθυμίαν, ὥστε ταύτην μὲν τὰς πρώτας παρέχειν ἀρχάς, ἢ βρώσεως ὀρεξιν ἢ τινος ὅλως τῶν καθ' ἡδονὴν τὴν
 20 ὁρμὴν ἐμποιοῦσαν, τὸν δὲ νοῦν ἐκδεχόμενον τὰς τοιαύτας ὁρμάς, ταῖς οἰκείαις περινοίαις τὰς πρὸς τὸ ποθούμενον ἀφορμὰς συνεκπορίζειν τῷ σώματι. Τὸ δὲ τοιοῦτον οὐκ ἐπὶ πάντων ἐστίν, ἀλλὰ μόνων τῶν ἀνδραποδωδέστερον διακειμένων, οἱ

κάτι ἀπὸ τὸ νοερὸ μέρος ἐγκατεσπαρμένο σ' αὐτὴν μὲ τὴν ἀνάκρασι, τὸ ὁποῖο κατὰ κάποιον τρόπο ἐξομοιώνεται μὲ τὴν ἰδιαίτερη κατάστασι τοῦ σώματος, προσαρμόζοντας καὶ τὸ ἐπικρατοῦν πάθος πρὸς τὶς φαντασίαις. Ἀκόμη καὶ μὲ τὶς καταστάσεις τῶν ἡθῶν τυπώνονται σὲ πολλοὺς τὰ ὄνειρα. Ἄλλα εἶναι τοῦ ἀνδρείου καὶ ἄλλα τοῦ δειλοῦ τὰ φαντάσματα, ἄλλα τὰ ὄνειρα τοῦ ἀκολάστου καὶ ἄλλα τοῦ σώφρονος· σὲ ἄλλα φαντασιώνεται ὁ γενναιόδωρος καὶ σὲ ἄλλα ὁ ἀχόρταγος, διότι τὶς φαντασίαις αὐτοῦ τοῦ εἶδους δὲν τυπώνει στὴν ψυχὴ ἢ διάνοια, ἀλλὰ ἡ ἀλογώτερη διάθεσις· ἀναπλάττει καὶ στὰ ὄνειρα τὶς εἰκόνες αὐτῶν ποὺ ἔχει προσυνηθίσει διὰ τῆς μελέτης κατὰ τὸ ξυπνητό.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 14

Ὅτι ὁ νοῦς δὲν εἶναι σὲ μέρος τοῦ σώματος.

Ὅπου γίνεται διάκρισις μεταξὺ σωματικῶν
καὶ ψυχικῶν κινήματων

Ἄλλα ἀποπλανηθήκαμε πολὺ ἀπὸ τὸ θέμα. Σκοπὸς μας ἦταν νὰ δείξωμε ὅτι ὁ νοῦς δὲν εἶναι δεμένος μὲ κάποιον μέρος τοῦ σώματος, ἀλλὰ ἐφάπτεται ἐξ ἴσου ὅλου τοῦ σώματος, ἐνεργώντας τὴν κίνησι τοῦ ἐκάστοτε μέρους κατάλληλα μὲ τὴ φύσι του. Μερικὲς φορές μάλιστα ὁ νοῦς ἀκολουθεῖ τὶς φυσικὲς ὁρμὲς γινόμενος σὰν ὑπηρέτης. Διότι πολλὰς φορές κυβερνᾷ ἡ φύσις τοῦ σώματος, ἐμβάλλοντας καὶ τοῦ λυπηροῦ τὴν αἴσθησι καὶ τοῦ εὐφραίνοντος τὴν ἐπιθυμίαν· ὥστε αὐτὴ μὲν νὰ παρέχῃ τὶς πρῶτες ἀρχές, προκαλώντας ἢ τὴν ὄρεξι φαγητοῦ ἢ γενικὰ τὴν ὁρμὴ τῶν ἡδονῶν, ὁ δὲ νοῦς, δεχόμενος αὐτὰς τὶς ὁρμὲς, νὰ προσφέρῃ στὸ σῶμα μὲ τοὺς λογισμοὺς του τὶς ἀφορμὰς πρὸς τὸ ποθούμενο. Αὐτὸ τὸ φαινόμενο βέβαια δὲν συμβαίνει σὲ ὅλους, ἀλλὰ μόνο στοὺς συμπεριφερομένους δουλοπρεπῶς, σ'

δουλώσαντες τὸν λόγον ταῖς ὁρμαῖς τῆς φύσεως, διὰ τῆς τοῦ νοῦ συμμαχίας τὸ κατὰ τὰς αἰσθήσεις ἡδὺ δουλοπρεπῶς κολακεύουσιν. Ἐπὶ δὲ τῶν τελειότερων οὐχ οὕτως γίνεται. Καθηγεῖται γὰρ ὁ νοῦς, λόγῳ καὶ οὐχὶ πάθει τὸ λυσιτελὲς προαιρούμε-
5 νος· ἡ δὲ φύσις κατ' ἔχνος ἔπεται τῷ προκαθηγουμένῳ.

Ἐπειδὴ δὲ τρεῖς κατὰ τὴν ζωτικὴν δύναμιν διαφορὰς ὁ λόγος εὔρε, τὴν μὲν τρεφομένην χωρὶς αἰσθήσεως, τὴν δὲ τρε-
φομένην μὲν καὶ αὐξανομένην, ἀμοιροῦσαν δὲ τῆς λογικῆς ἐνερ-
γείας, τὴν δὲ λογικὴν καὶ τελείαν δι' ἀπάσης διήκουσαν τῆς δυ-
10 νάμεως, ὥς καὶ ἐν ἐκείναις εἶναι καὶ τῆς νοερᾶς τὸ πλεον ἔχειν·
μηδεὶς διὰ τούτων ὑπονοεῖτω τρεῖς συγκεκροτῆσθαι ψυχὰς ἐν
τῷ ἀνθρωπίνῳ συγκρίματι, ἐν ἰδίαις περιγραφαῖς θεωρουμένας,
ὥστε συγκρότημά τι πολλῶν ψυχῶν τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν εἶ-
ναι νομίζειν. Ἀλλ' ἡ μὲν ἀληθὴς τε καὶ τελεία ψυχὴ, μία τῇ φύ-
15 σει ἐστίν, ἡ νοερά τε καὶ ἄυλος, ἡ διὰ τῶν αἰσθήσεων τῇ ὑλικῇ
καταμιγνυμένη φύσει. Τὸ δὲ ὑλῶδες ἅπαν ἐν τροπῇ τε καὶ ἀλ-
λοιώσει κείμενον, εἰ μὲν μετέχοι τῆς ψυχούσης δυνάμεως, κατὰ
αὔξησιν κινηθήσεται· εἰ δὲ ἀποπέσοι τῆς ζωτικῆς ἐνεργείας, εἰς
φθορὰν ἀναλύσει τὴν κίνησιν. Οὔτε οὖν αἰσθησις χωρὶς ὑλικῆς
20 οὐσίας, οὔτε τῆς νοερᾶς δυνάμεως χωρὶς αἰσθήσεως ἐνέργεια
γίνεται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'

**Ὅτι κυρίως ψυχὴ ἢ λογικὴ καὶ ἐστὶ καὶ λέγεται· αἱ
δι' ἄλλαι ὁμωνύμως κατονομαζονται. Ἐν ᾧ καὶ τὸ διὰ
παντὸς τοῦ σώματος διήκειν τὴν τοῦ νοῦ δύναμιν
καταλλήλως ἐκάστου μέρους προσαπτομένην**

Εἰ δέ τινα τῆς κτίσεως τὴν θρεπτικὴν ἐνέργειαν ἔχει, ἡ

53. Ὑπάρχουν λοιπὸν τρεῖς ἐνέργειαι τῆς μιᾶς ψυχῆς· ἡ ὑλική, ἡ αἰσθητι-
κὴ καὶ ἡ λογικὴ.

αὐτοὺς οἱ ὅποιοι, ἔχοντας ὑποδουλώσει τὸν λόγο στὶς ὁρμὲς τῆς φύσεως, διὰ τῆς συμμαχίας τοῦ νοῦ κολακεύουν δουλοπρεπῶς τὰ εὐχάριστα στὶς αἰσθήσεις. Στὺς τελειότερους ὁμως δὲν συμβαίνει ἔτσι. Διότι σ' αὐτοὺς κυβερνᾷ ὁ νοῦς, ἐπιλέγοντας μὲ λόγο κι' ὄχι μὲ πάθος τὰ ὠφέλιμα· ἡ δὲ φύσις ἀκολουθεῖ κατὰ πόδας τὸ προπορευόμενο.

Ὁ λόγος εὗρηκε τρεῖς λειτουργίες τῆς ζωτικῆς δυνάμεως, ἐκείνην ποὺ τρέφεται χωρὶς αἴσθησι, ἐκείνην ποὺ τρέφεται καὶ αὐξάνεται ἀλλὰ στερεῖται λογικῆς ἐνεργείας, καὶ τὴν λογικὴ καὶ τελεία, ποὺ διαπερνᾷ ὁλόκληρη τὴ δύναμι, ὥστε καὶ στὶς ἄλλες λειτουργίες νὰ εἶναι καὶ κατὰ τὸ πλεῖστο νὰ κρατῇ τὴν νοερά. Κανεῖς ὁμως νὰ μὴ ὑποθέσῃ ἀπὸ αὐτὰ ὅτι στὸν ἀνθρώπινον ὀργανισμόν λειτουργοῦν τρεῖς ψυχές, ποὺ ὑφίστανται σὲ δικά τους ὅρια, ὥστε νὰ νομίζῃ ὅτι ἡ ἀνθρώπινη φύσις εἶναι ἓνα συγκρότημα πολλῶν ψυχῶν. Ἀλλὰ ἡ μὲν ἀληθινὴ καὶ τελεία ψυχὴ εἶναι μία κατὰ τὴ φύσι, ἡ νοερὴ καὶ ἀϋλῃ, ποὺ διὰ τῶν αἰσθήσεων ἀναμιγνύεται μὲ τὴν ὑλικὴ φύσι. Τὸ δὲ ὑλικὸ μέρος τοῦ ὀργανισμοῦ ὁλόκληρο ποὺ εὐρίσκεται σὲ τροπὴ καὶ ἀλλοίωσι, ἂν μετέχῃ τῆς δυνάμεως ποὺ ψυχῶνει, καinueῖται αὐξητικῶς· ἂν ὁμως ξεπέσῃ ἀπὸ τὴ ζωτικὴ ἐνέργεια, θὰ καταλύσῃ τὴν κίνησι σὲ φθορά. Δὲν γίνεται λοιπὸν οὔτε αἰσθησις χωρὶς ὑλικὴ οὐσία οὔτε ἐνέργεια τῆς νοερᾶς δυνάμεως χωρὶς αἴσθησις⁵³.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 15

“Ὅτι κυρίως ψυχὴ εἶναι καὶ λέγεται ἡ λογικὴ, ἐνῶ οἱ ἄλλες ἔχουν ἀκαίρως τὸ ἴδιο ὄνομα. Ὅπου ἀναπτύσσεται καὶ τὸ ὅτι ἡ δύναμις τοῦ νοῦ διαπερνᾷ ὁλόκληρο τὸ σῶμα συνδέοντας καταλλήλως κάθε μέρος

Ἐὰν τώρα μερικὰ μέρη τῆς δημιουργίας ἔχουν τὴ θρεπτι-

πάλιν ἕτερα τῇ αἰσθητικῇ διοικεῖται δυνάμει, μήτε ἐκεῖνα αἰσθή-
 σεως, μήτε ταῦτα τῆς νοερᾶς μετέχοντα φύσεως, καὶ διὰ τοῦτό
 τις ψυχῶν πλῆθος καθυποπτεύει, οὐ κατὰ τὸν διαιροῦντα λόγον
 ὁ τοιοῦτος τὴν τῶν ψυχῶν διαφορὰν δογματίζει· διότι πᾶν τὸ ἐν
 5 τοῖς οὖσι νοούμενον, εἰ μὲν τελείως εἴη ὅπερ ἐστί, κυρίως καὶ
 ὀνομάζεται ὅπερ λέγεται· τὸ δὲ μὴ διὰ πάντων ὄν ἐκεῖνο, ὃ κα-
 τωνόμασται, ματαίαν καὶ τὴν προσηγορίαν ἔχει. Οἷον εἴ τις τὸν
 ἄληθῆ δείξειεν ἄρτον, φαμὲν τὸν τοιοῦτον κυρίως ἐπιλέγειν τῷ
 ὑποκειμένῳ τὸ ὄνομα. Εἰ δέ τις τὸν ἀπὸ λίθου τεχνηθέντα τῷ
 10 κατὰ φύσιν ἀντιπαραδείξειεν, ᾧ σχῆμα μὲν τὸ αὐτὸ καὶ τὸ μέγε-
 θος ἴσον καὶ ἢ τοῦ χρώματος ὁμοιότης, ὥστε διὰ τῶν πλείστων
 τὸν αὐτὸν εἶναι τῷ πρωτοτύπῳ δοκεῖν, ἐπιλείπει δὲ αὐτῷ τὸ
 καὶ τροφήν δύνασθαι εἶναι, παρὰ τοῦτο οὐ κυρίως, ἀλλ' ἐκ κα-
 ταχρήσεως τῆς ἐπωνυμίας τοῦ ἄρτου τετυχηκέναι τὸν λίθον λέ-
 15 γομεν. Καὶ πάντα τὰ κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον, ἃ μὴ δι' ὅλων ἐστὶν
 ὅπερ λέγεται, ἐκ καταχρήσεως ἔχει τὴν κλήσιν.

Οὕτω τοίνυν καὶ τῆς ψυχῆς ἐν τῷ νοερῷ τε καὶ λογικῷ τὸ
 τέλειον ἐχούσης, πᾶν ὃ μὴ τοῦτό ἐστιν, ὁμώνυμον μὲν εἶναι δύ-
 νатаи τῇ ψυχῇ, οὐ μὴν καὶ ὄντως ψυχῇ, ἀλλὰ τις ἐνέργεια ζωτι-
 20 κή, τῇ τῆς ψυχῆς κλήσει συγκεκριμένη. Διὸ καὶ τὴν τῶν ἀλόγων
 φύσιν, ὥς οὐ πόρρω τῆς φυσικῆς ταύτης ζωῆς κειμένην,
 ὁμοίως ἔδωκε τῇ χρήσει τοῦ ἀνθρώπου, ὁ τὰ καθ' ἕκαστον νο-
 μοθετήσας, ὥς ἀντὶ λαχάνου τοῖς μετέχουσιν εἶναι. Πάντα γάρ,

κὴ ἐνέργεια καὶ ἄλλα διοικοῦνται ἀπὸ τὴν αἰσθητικὴ δύναμι, χωρὶς τὰ πρῶτα νὰ μετέχουν τῆς αἰσθήσεως μήτε τὰ δεύτερα νὰ μετέχουν τῆς νοερᾶς φύσεως, καὶ γι' αὐτὸ κάποιος ὑποπτεύεται πλῆθος ψυχῶν, αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος δὲν διακηρύσσει τὴ διαφορὰ τῶν ψυχῶν σύμφωνα μὲ τὸν διαιρετικὸ λόγον⁵⁴. Διότι κάθε τι ποὺ νοεῖται μέσα στὰ ὄντα, ἂν εἶναι τελείως ὅ,τι εἶναι, κυριολεκτικῶς ὀνομάζεται ὅ,τι λέγεται· ὅποιο ὅμως δὲν εἶναι ἐντελῶς ἐκεῖνο ποὺ ὀνομάζεται, ἔχει ἀνακριβῆ προσηγορία. Παράδειγμα· ἂν δείξῃ κανεὶς τὸν ἀληθινὸ ἄρτο, λέγομε ὅτι ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἐπιλέγει κυριολεκτικῶς τὸ ὄνομα τοῦ ἀντικειμένου. Ἄν ὅμως κάποιος ἀντὶ τοῦ φυσικοῦ δείξῃ τὸν κατασκευασθέντα ἀπὸ λίθο, ὁ ὁποῖος εἶχε τὸ ἴδιο σχῆμα καὶ τὸ ἴσο μέγεθος καὶ ὁμοιο χρῶμα, ὥστε κατὰ τὰ περισσότερα γνωρίσματα νὰ φαίνεται ὅτι εἶναι ὁ ἴδιος μὲ τὸ πρωτότυπο, ἀλλὰ τοῦ λείπει τὸ νὰ μπορῇ νὰ εἶναι τροφή, γιὰ τὸν λόγο τοῦτο λέγομε ὅτι ὁ λίθος ἐπῆρε τὴν ἐπωνυμία τοῦ ἄρτου ὅχι κυριολεκτικῶς ἀλλὰ καταχρηστικῶς. Καὶ ὅλα τὰ παρόμοια, ὅσα δὲν εἶναι καθ' ὅλα ὅ,τι λέγονται, ἔχουν καταχρηστικῶς τὸ ὄνομα.

Ἔτσι λοιπὸν, ἀφοῦ ἡ ψυχὴ ἔχει τὴν τελειότητα στὸ νοερὸ καὶ τὸ λογικὸ, ὅ,τι δὲν εἶναι τέτοιο, μπορεῖ μὲν νὰ εἶναι ὁμώνυμο μὲ τὴν ψυχὴ, ὅχι ὅμως καὶ πραγματικὴ ψυχὴ, ἀλλὰ ἀπλῶς κάποια ἐνέργεια ζωτικὴ ποὺ παίρνει τὸ ὄνομα τῆς ψυχῆς κατ' ἀναλογία. Γι' αὐτὸ ἐκεῖνος ποὺ ἐνομοθέτησε τὰ πάντα ἔδωσε ἐπίσης στὴ χρῆσι τοῦ ἀνθρώπου τὴ φύσι τῶν ἀλόγων ζώων, ἀφοῦ δὲν ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τὴ φυσικὴ τούτη ζωὴ, ὥστε ὅσοι μεταλαμβάνουν ἀπ' αὐτὴν νὰ τὴν ἔχουν ἀντὶ λαχάνων. Διό-

54. Ἐδῶ τώρα ὁ Γρηγόριος θὰ βεβαιώσῃ ὅτι καθ' αὐτὸ ἐνέργεια τῆς ψυχῆς εἶναι ἡ λογικὴ, ἐνῶ οἱ ἄλλες δύο ἐνέργειες εἶναι παράπλευρες. Γι' αὐτὸ κυριολεκτικῶς ψυχὴ λέγεται τὸ λογικὸ καὶ νοερὸ μέρος τοῦ ἀνθρώπου, ἐνῶ τὸ αἰσθητικὸ καὶ τὸ ζωτικὸ καταχρηστικῶς μόνο μποροῦν νὰ ὀνομασθοῦν ψυχὴ.

φησί, τὰ κρέα φάγεσθε, ὡς λάχανα χόρτου. Μικρὸν γάρ τι πλεονεκτεῖν δοκεῖ τῇ αἰσθητικῇ ἐνεργείᾳ τοῦ δίχα ταύτης τρεφομένου τε καὶ αὐξανομένου. Παιδευσάτω τοῦτο τοὺς φιλοσάρκους, μὴ πολὺ τοῖς κατ' αἴσθησιν φαινομένοις προτερήμασι προσασχολεῖσθαι, ὥς τῆς ἀληθοῦς ψυχῆς ἐν τούτοις θεωρουμένης, τῆς δὲ αἰσθήσεως καὶ ἐν τοῖς ἀλόγοις τὸ ἴσον ἐχούσης.

Ἄλλ' ἐφ' ἔτεον ἡ ἀκολουθία παρηνέχθη τοῦ λόγου. Οὐ γὰρ τοῦτο τῇ θεωρίᾳ προέκειτο, ὅτι προτιμότερον τῶν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ νοουμένων ἐστὶν ἡ κατὰ νοῦν ἐνέργεια ἢ τὸ ὑλικὸν τῆς ὑποστάσεως, ἀλλ' ὅτι οὐχὶ μέρει τινὶ τῶν ἐν ἡμῖν ὁ νοῦς περιέχεται, ἀλλ' ἐπίσης ἐν πᾶσι καὶ διὰ πάντων ἐστίν, οὔτε ἔξωθεν περιλαμβάνων, οὔτε ἔνδοθεν κρατούμενος. Ταῦτα γὰρ ἐπὶ κἀδων ἢ ἄλλων τινῶν σωμάτων ἀλλήλοις ἐντιθεμένων κυρίως λέγεται. Ἡ δὲ τοῦ νοῦ πρὸς τὸ σωματικὸν κοινωνία ἄφραστόν τε καὶ ἀνεπινόητον τὴν συνάφειαν ἔχει, οὔτε ἐντὸς οὔσα (οὔτε γὰρ ἐγκρατεῖται σώματι τὸ ἀσώματον), οὔτε ἐκτὸς περιέχουσα (οὐ γὰρ περιλαμβάνει τι τὰ ἀσώματα)· ἀλλὰ κατὰ τινα τρόπον ἀμήχανόν τε καὶ ἀκατανόητον ἐγγίζων ὁ νοῦς τῇ φύσει καὶ προσαπτόμενος, καὶ ἐν αὐτῇ καὶ περὶ αὐτὴν θεωρεῖται, οὔτε ἐγκαθήμενος οὔτε περιπτυσσόμενος. Ἀλλ᾽ πῶς, οὐκ ἔστιν εἰπεῖν ἢ νοῆσαι, πλὴν ὅτι κατὰ τὸν ἴδιον αὐτῆς εἰρμόν εὐοδουμένης τῆς φύσεως, καὶ ὁ νοῦς ἐνεργὸς γίνεται· εἰ δέ τι πλημμέλημα περὶ ταύτην συμπέσοι, σκάζει κατ' ἐκεῖνο καὶ τῆς διανοίας ἡ κίνησις.

τι λέγει, «νὰ τρώγετε ὅλα τὰ κρέατα σὰν λάχανα καὶ χόρτα»⁵⁵. Διότι τὰ ἄλογα ζῶα κατὰ τὴν αἰσθητικὴ ἐνέργεια ὀλίγο μόνο πλεονεκτοῦν ἀπέναντι στὰ τρεφόμενα καὶ αὐξανόμενα χωρὶς αὐτήν. Ἄς διδάξη τοὺς φιλοσάρχους αὐτὴ ἡ γνώμη, ὥστε νὰ μὴ ἀφήνουν τὴ διάνοια νὰ τρέχη πολὺ στὰ κατ' αἴσθησι φαινόμενα, ἀλλὰ νὰ ἀσχολῇται μὲ τὰ ψυχικὰ προτερήματα, διότι σ' αὐτὰ εὐρίσκεται ἡ ἀληθινὴ ψυχὴ, ἐνῶ ἡ αἴσθησις παρατηρεῖται σὲ ἴσο βαθμὸ καὶ στὰ ἄλογα.

Ἀλλὰ ἡ ἀκολουθία τοῦ λόγου μετέπεσε σὲ ἄλλο θέμα. Ἀντικείμενο τῆς διαπραγματεύσεώς μας δὲν ἦταν τοῦτο, ὅτι στὸν ἄνθρωπο προτιμότερη εἶναι ἡ ἐνέργεια τοῦ νοῦ παρὰ ἡ ὑλικὴ ὑπόστασις· ἀλλ' ὅτι ὁ νοῦς μας δὲν περιέχεται σὲ ἓνα μόνο μέρος τοῦ ὁργανισμοῦ μας, ἀλλὰ εὐρίσκεται ἐξ ἴσου μέσα σὲ ὅλα καὶ διὰ μέσου ὅλων, χωρὶς οὔτε ἀπὸ ἔξω νὰ τὰ περικλείῃ οὔτε μέσα τους νὰ κρατῇται. Πράγματι αὐτὰ κυριολεκτοῦνται στὴν περίπτωσι κάδων ἢ ἄλλων σωμάτων, τὰ ὁποῖα εἶναι τοποθετημένα τὸ ἓνα μέσα στὸ ἄλλο. Ἡ κοινωνία ὅμως τοῦ νοῦ πρὸς τὸ σωματικὸ ἔχει ἄφραστη καὶ ἀκατανόητη συνάφεια, διότι οὔτε μέσα εἶναι (ἀφοῦ τὸ ἀσώματο δὲν κρατεῖται μέσα σὲ σῶμα) οὔτε ἀπ' ἔξω περιέχει (διότι τὰ ἀσώματα δὲν περιλαμβάνουν τίποτε)· ἀλλὰ ὁ νοῦς, ἐγγίζοντας τὴ φύσι κατὰ ἓνα τρόπο ἀνεξήγητο καὶ ἀκατανόητο καὶ συναπτόμενος μὲ αὐτήν, ὑφίσταται καὶ μέσα σ' αὐτήν καὶ γύρω ἀπὸ αὐτήν, χωρὶς οὔτε νὰ κάθεται μέσα σ' αὐτήν οὔτε νὰ τὴν περιπτύσσεται. Δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ εἰποῦμε ἢ νὰ ἐννοήσωμε πῶς συμβαίνει τοῦτο, πλὴν τοῦ ὅτι, ὅταν ἡ φύσις προάγεται κατὰ τὸν ρυθμὸ της, γίνεται καὶ ὁ νοῦς ἐνεργός· ἂν ὅμως συμβῇ σ' αὐτήν κάποιο ἐλάττωμα, τότε καὶ τῆς διανοίας ἡ κίνησις χωλαίνει κατὰ τὸ παράδειγμα ἐκεῖνου.

55. Γεν. 9,3.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΣΤ'

**Θεωρία τοῦ θεοῦ ρητοῦ εἰπόντος, «ποιήσωμεν ἄνθρωπον
κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν ἡμετέραν». Ἐν ᾧ ἐξε-
τάζεται, τίς ὁ τῆς εἰκόνης λόγος, καὶ εἰ ὁ-
μοιοῦται τῷ μακαρίῳ τε καὶ ἀπαθεῖ τὸ
ἐμπαθές καὶ ἐπίκηρον, καὶ πῶς ἐν τῇ
εἰκόνι τὸ ἄρρεν καὶ τὸ θῆλυ, ἐν τῷ
πρωτοτύπῳ τούτων οὐκ ὄντων**

Ἄλλ' ἐπαναλάβωμεν πάλιν τὴν θεϊὰν φωνήν, «ποιήσωμεν
ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν ἡμετέραν». Ὡς μικρά τε
καὶ ἀνάξια τῆς τοῦ ἀνθρώπου μεγαλοφυΐας τῶν ἔξωθέν τινες
ἐφαντάσθησαν, τῇ πρὸς τὸν κόσμον τοῦτον συγκρίσει μεγαλύ-
5 νοντες, ὥς ᾤοντο, τὸ ἀνθρώπινον. Φασὶ γὰρ μικρὸν εἶναι κό-
σμον τὸν ἄνθρωπον, ἐκ τῶν αὐτῶν τῷ παντὶ στοιχείων συνε-
στηκότα. Οἱ γὰρ τῷ κόμπῳ τοῦ ὀνόματος τοιοῦτον ἔπαινον τῇ
ἀνθρωπίνῃ χαριζόμενοι φύσει, λελήθασιν ἑαυτοὺς τοῖς περὶ τὸν
κῶνωπα καὶ τὸν μῦν ιδιώμασι σεμνοποιοῦντες τὸν ἄνθρωπον.
10 Καὶ γὰρ κἀκεῖνοις ἐκ τῶν τεσσάρων τούτων ἡ κρᾶσις ἐστὶ, διό-
τι πάντως ἐκάστου τῶν ὄντων ἢ πλείων ἢ ἐλάττων τις μοῖρα
περὶ τὸ ἔμψυχον θεωρεῖται, ὧν ἄνευ συστήναί τι τῶν αἰσθησε-
ως μετεχόντων φύσιν οὐκ ἔχει. Τί οὖν μέγα, κόσμου χαρακτηῖρα

56. Γεν. 1,26.

57. Μικρὸς κόσμος ἢ μικρόκοσμος εἶναι ὅρος τῶν Στωϊκῶν ποὺ θέλουν

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 16

Ἐξέτασις τοῦ θεοῦ ρητοῦ ποῦ λέγει. «Ἄς κάμωμε ἄνθρωπο
κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσί μας». Ὅπου ἐξετάζεται ποιὰ
εἶναι ἡ σημασία τῆς εἰκόνης καὶ ἂν τὸ παθητὸ καὶ
θνητὸ ὁμοιώνεται μὲ τὸ μακάριο καὶ ἀπαθές, καὶ
πῶς στὴν εἰκόνα ὑπάρχει τὸ ἄρρεν καὶ τὸ θῆλυ,
ἀφοῦ αὐτὴ ἡ διάκρισις δὲν ὑπάρχει
στὸ πρωτότυπο

Ἀλλὰ ἄς ἐπαναλάβωμε ἄλλη μιὰ φορὰ τὸ θεῖο λόγος, «Ἄς κάμωμε ἄνθρωπο κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσί μας»⁵⁶. Πόσο μικρὰ καὶ ἀνάξια τῆς μεγαλοφυΐας τοῦ ἀνθρώπου ἐφαντάσθηκαν μερικοὶ ἐκτὸς Χριστιανισμοῦ σοφοί, μεγαλύνοντας τὸ ἀνθρώπινο, ὅπως ἐνόμιζαν, μὲ τῇ σύγκρισι πρὸς τὸν κόσμον τοῦτον. Διότι λέγουν ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι μικρὸς κόσμος⁵⁷, ἐφ' ὅσον ἀποτελεῖται ἀπὸ τὰ ἴδια μὲ τὸ σύμπαν στοιχεῖα. Αὐτοὶ ποῦ μὲ τὸ ὑπερῆφανο ὄνομα ἀπέδωσαν τέτοιον ἔπαινο στὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, ἐλησμόνησαν ὅτι μεγαλύνουν τὸν ἄνθρωπον μὲ ιδιώματα ποῦ ταιριάζουν στὸ κουνούπι καὶ τὸ ποντίκι. Πράγματι καὶ σ' ἐκεῖνα ἡ κρᾶσις ἀπὸ τὰ τέσσαρα τοῦτα στοιχεῖα ἀποτελεῖται⁵⁸, διότι βέβαια κάποιο μέρος, μεγάλο ἢ μικρὸ, τοῦ καθενὸς ἀπὸ τὰ ὄντα ποῦ ὑφίσταται γύρω ἀπὸ τὴ ζωτικὴν του δύναμιν συνίσταται σὲ τέτοια στοιχεῖα, χωρὶς τὰ ὅποια δὲν ἔχει φυσικὸ ὑπόστρωμα γιὰ νὰ συσταθῇ κάτι ἀπὸ τὰ μετέχοντα τῶν αἰσθήσεων. Τί σπουδαιότητα λοιπὸν ἔχει νὰ νομισθῇ ὁ ἄνθρωπος χαρακτηρ καὶ ὁμοίωμα τοῦ κόσμου; Τοῦ οὐρανοῦ ποῦ παρέρχεται, τῆς γῆς

νὰ τονίσουν ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει σὲ μικρὴ κλίμακα ὅλα τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου.

58. Γῆ, πῦρ, ἀήρ, ὕδωρ. Καὶ τὰ ζῶα ἔχουν αὐτὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου ἐπομένως τὸ νὰ ὀνομάζεται ὁ ἄνθρωπος μικρόκοσμος δὲν ἀποτελεῖ ἔπαινον. Τὸ στοιχεῖον ποῦ τοῦ δίνει τὴν ἀνωτερότητα εἶναι ἡ εἰκὼν τοῦ Θεοῦ.

καὶ ὁμοίωμα νομισθῆναι τὸν ἄνθρωπον; οὐρανοῦ τοῦ περιεχομένου, γῆς τῆς ἀλλοιουμένης, πάντων τῶν ἐν τούτοις περικρατουμένων τῇ παρόδῳ τοῦ περιέχοντος συμπαραρχομένων;

Ἄλλ' ἐν τίνι κατὰ τὸν ἐκκλησιαστικὸν λόγον τὸ ἀνθρώ-
 5 πιον μέγεθος; Οὐκ ἐν τῇ πρὸς τὸν κτιστὸν κόσμον ὁμοιότητι, ἀλλ' ἐν τῷ κατ' εἰκόνα γενέσθαι τῆς τοῦ κτίσαντος φύσεως. Τίς οὖν ὁ τῆς εἰκόνος λόγος; Ἴσως ἐρεῖς· πῶς ὁμοίωται τῷ σώματι τὸ ἀσώματον; πῶς τῷ αἰδίῳ τὸ πρόσκαιρον; τῷ ἀναλλοιώτῳ τὸ διὰ τροπῆς ἀλλοιούμενον; τῷ ἀπαθεῖ τε καὶ ἀφθάρτῳ τὸ ἐμ-
 10 παθὲς καὶ φθειρόμενον; τῷ ἀμιγεῖ πάσης κακίας, τὸ πάντοτε συνοικοῦν ταύτῃ καὶ συντρεφόμενον; Πολὺ γὰρ τὸ μέσον ἐστί, τοῦ τε κατὰ τὸ ἀρχέτυπον νοουμένου καὶ τοῦ κατ' εἰκόνα γεγεννημένου. Ἡ γὰρ εἰκὼν, εἰ μὲν ἔχει τὴν πρὸς τὸ πρωτότυπον ὁμοιότητα, κυρίως τοῦτο κατονομάζεται. Εἰ δὲ παρενεχθείη τοῦ
 15 προκειμένου ἢ μίμησις, ἄλλο τι καὶ οὐκ εἰκὼν ἐκείνου τὸ τοιοῦτόν ἐστι.

Πῶς οὖν ὁ ἄνθρωπος, τὸ θνητὸν τοῦτο καὶ ἐμπαθὲς καὶ ὠκύμορον, τῆς ἀκηράτου καὶ καθαρᾶς καὶ ἀεὶ οὐσης φύσεώς ἐστιν εἰκὼν; Ἀλλὰ τὸν μὲν ἀληθῆ περὶ τούτου λόγον μόνη ἂν εἰ-
 20 δεῖ σαφῶς ἢ ὄντως Ἀλήθεια. Ἡμεῖς δὲ καθ' ὅσον χωροῦμεν, στοχασμοῖς τισι καὶ ὑπονοίαις τὸ ἀληθὲς ἀνιχνεύοντες, ταῦτα περὶ τῶν ζητουμένων ὑπολαμβάνομεν.

Οὔτε ὁ θεῖος ψεύδεται λόγος, κατ' εἰκόνα Θεοῦ εἰπὼν γεγενῆσθαι τὸν ἄνθρωπον, οὔτε ἡ ἐλεεινὴ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως
 25 ὡς ταλαιπωρία τῇ μακαριότητι τῆς ἀπαθοῦς ζωῆς καθωμοίωται. Ἀνάγκη γὰρ τῶν δύο τὸ ἕτερον ὁμολογεῖσθαι, εἴ τις συγκρίνοι τῷ Θεῷ τὸ ἡμέτερον, ἢ παθητὸν εἶναι τὸ Θεῖον, ἢ ἀπαθὲς τὸ ἀνθρώπινον, ὥς ἂν διὰ τῶν ἴσων ὁ τῆς ὁμοιότητος λόγος ἐπ' ἀμφοτέρους καταλαμβάνοιτο. Εἰ δὲ οὔτε τὸ Θεῖον ἐμπαθές, οὔτε
 30 τὸ καθ' ἡμᾶς ἔξω πάθους ἐστίν, ἄρα τις ἕτερος ὑπολέλειπται

πού μεταβάλλεται, ὅλων τῶν πραγμάτων πού περικρατοῦνται μέσα σ' αὐτά, τὰ ὅποια χάνονται μαζί με τὸ πέρασμα τοῦ περιέχοντος αὐτά;

Σὲ τί λοιπὸν ἔγκειται τὸ ἀνθρώπινο μεγαλεῖο κατὰ τὸν ἐκκλησιαστικὸ λόγον; Δὲν ἔγκειται στὴν ὁμοιότητα πρὸς τὸν κτιστὸ κόσμον, ἀλλὰ στὸ ὅτι ἔγινε κατ' εἰκόνα τοῦ κτίστου τῆς φύσεως. Ποιὰ λοιπὸν εἶναι ἡ ἔννοια τῆς εἰκόνας; θὰ εἰπῆς ἴσως. Πῶς ὁμοιώνεται τὸ ἀσῶματο μὲ τὸ σῶμα; Πῶς ὁμοιώνεται τὸ πρόσκαιρο μὲ τὸ αἶδιον, τὸ μεταβαλλόμενον διὰ μετατροπῆς μὲ τὸ ἀναλλοίωτον, τὸ ἐμπαθὲς καὶ φθειρόμενον μὲ τὸ ἀπαθὲς καὶ τὸ ἄφθαρτον, τὸ πάντοτε σύνοικο καὶ σύντροφο τῆς κακίας μὲ τὸ ἀπαλλαγμένο ἀπὸ κάθε κακία; Διότι ὑπάρχει μεγάλη ἀπόστασι τοῦ νοουμένου κατὰ τὸ ἀρχέτυπον καὶ τοῦ γενομένου κατὰ τὴν εἰκόνα. Ἡ εἰκὼν, ἂν ἔχη τὴν ὁμοιότητα πρὸς τὸ πρωτότυπον, ἔχει κυριολεκτικῶς αὐτὸ τὸ ὄνομα· ἂν ὅμως ἡ μίμησις ξεφεύγῃ ἀπὸ τὸ πρωτότυπον, αὐτὸ εἶναι κάτι ἄλλο καὶ ὄχι εἰκὼν ἐκείνου.

Πῶς λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος, τοῦτο τὸ θνητὸ καὶ παθητὸ καὶ πρόσκαιρον, εἶναι εἰκὼν τῆς ἀφθαρτῆς καὶ καθαρᾶς καὶ αἰδίας φύσεως; Τὸν ἀληθινὸ γι' αὐτὸ τὸ πρᾶγμα λόγον τὸν γνωρίζει σαφῶς μόνο ἡ ὄντως Ἀλήθεια. Ἐμεῖς ὅμως, ὅσο μπορούμε νὰ ἀνιχνεύσωμε μὲ στοχασμοὺς καὶ ὑποθέσεις, ἔχομε τὴν παρακάτω ἄποψιν γιὰ τὸ ζήτημα.

Οὔτε ὁ θεῖος λόγος ψεύδεται, πού εἶπε ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔγινε κατ' εἰκόνα Θεοῦ, οὔτε ἡ ἐλεεινὴ ταλαιπωρία τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως εἶναι ὅμοια μὲ τὴν μακαριότητα τῆς ἀπαθοῦς ζωῆς. Πράγματι ὁποῖος συγκρίνει τὴ δική μας ὕπαρξιν μὲ τὸν Θεὸ ἀναγκαίως θὰ ὁμολογήσῃ τὸ ἓνα ἀπὸ τὰ δύο, ἢ ὅτι τὸ Θεῖον εἶναι παθητὸ ἢ ὅτι τὸ ἀνθρώπινον εἶναι ἀπαθὲς, ὥστε ὁ λόγος τῆς ὁμοιότητος νὰ ἐκλαμβάνεται καὶ γιὰ τοὺς δυὸ μὲ ἴσους ὅρους. Ἄν ὅμως οὔτε τὸ Θεῖον εἶναι ἐμπαθὲς οὔτε τὸ ἀνθρώπινον εἶναι ἀπαθὲς, τότε ὑπολείπεται κάποιος ἄλλος λόγος, μὲ βάσιν

λόγος, καθ' ὃν ἀληθεύειν φαμέν τὴν θείαν φωνήν, τὴν ἐν εἰκόνι Θεοῦ γεγενῆσθαι τὸν ἄνθρωπον λέγουσαν.

Οὐκοῦν αὐτὴν ἐπαναληπτέον ἡμῖν τὴν θείαν Γραφήν, εἴ τις ἄρα γένοιτο διὰ τῶν γεγραμμένων πρὸς τὸ ζητούμενον χει-
 5 ραγωγία. Μετὰ τὸ εἰπεῖν, ὅτι «ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκό-
 να», καὶ ἐπὶ τίσι ποιήσωμεν, ἐπάγει τοῦτον τὸν λόγον, ὅτι «καὶ
 ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, καὶ κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν
 αὐτόν. Ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς». Εἴρηται μὲν οὖν ἤδη
 καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, ὅτι πρὸς καθαίρεσιν τῆς αἰρετικῆς ἀσε-
 10 βείας ὁ τοιοῦτος προανεφώνηται λόγος, ἵνα διδαχθέντες ὅτι
 ἐποίησε τὸν ἄνθρωπον ὁ μονογενὴς Θεὸς κατ' εἰκόνα Θεοῦ,
 μηδενὶ λόγῳ τὴν θεότητα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ διακρίνω-
 μεν, ἐπίσης τῆς ἁγίας Γραφῆς Θεὸν ἐκάτερον ὀνομαζούσης, τὸν
 τε πεποιηκότα τὸν ἄνθρωπον, καὶ οὐ κατ' εἰκόνα ἐγένετο.

15 Ἄλλ' ὁ μὲν περὶ τούτων λόγος ἀφείσθω, πρὸς δὲ τὸ προ-
 κείμενον ἐπιστρεπτέον τὴν ζήτησιν· πῶς καὶ τὸ θεῖον μακάριον,
 καὶ ἐλεεινὸν τὸ ἀνθρώπινον, καὶ ὁμοιον ἐκείνῳ τοῦτο παρὰ τῆς
 Γραφῆς ὀνομάζεται. Οὐκοῦν ἐξεταστέον μετ' ἀκριβείας τὰ
 ῥήματα. Εὐρήσομεν γάρ, ὅτι ἕτερον μὲν τι τὸ κατ' εἰκόνα γενό-
 20 μενον, ἕτερον δὲ τὸ νῦν ἐν ταλαιπωρίᾳ δεικνύμενον. «Ἐποίησεν
 ὁ Θεός», φησί, «τὸν ἄνθρωπον, κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐ-
 τόν». Τέλος ἔχει ἡ τοῦ κατ' εἰκόνα γεγενημένου κτίσις. Εἴτα
 ἐπανάληψιν ποιεῖται τοῦ κατὰ τὴν κατασκευὴν λόγου, καὶ
 φησιν, «ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς». Παντὶ γὰρ οἶμαι
 25 γνώριμον εἶναι, ὅτι ἔξω τοῦτο τοῦ πρωτοτύπου νοεῖται· «ἐν γὰρ
 Χριστῷ Ἰησοῦ», καθὼς φησιν ὁ Ἀπόστολος, «οὔτε ἄρρεν οὔτε

τὸν ὅποιο ἰσχυρίζομαστε ὅτι ἀληθεύει ἡ θεία φωνὴ ποὺ λέγει ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐγινε κατ' εἰκόνα Θεοῦ.

Ἄς ἐπαναλάβωμε λοιπὸν τὴ θεία Γραφή, μήπως δοθῇ κάποια χειραγώγησις πρὸς τὸ ζητούμενο ἀπὸ τὰ γραμμένα. Μετὰ τὴ φράσι, «ἃς κάμωμε ἄνθρωπο κατ' εἰκόνα», καὶ γιὰ ποιό σκοπὸ νὰ τὸν κάμωμε, προσθέτει τοῦτον τὸ λόγο, ὅτι «καὶ ἔκαμε ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπο καὶ κατ' εἰκόνα Θεοῦ τὸν ἔκαμε· τοὺς ἔκαμε ἄρρεν καὶ θῆλυ»⁵⁹. Ἔχει ἤδη λεχθῇ καὶ προηγουμένως ὅτι ὁ λόγος αὐτὸς διακηρύχθηκε ἀπὸ πρὶν γιὰ καθαίρεσι τῆς αἰρετικῆς ἀσεβείας, ὥστε, ἀφοῦ ἐδίδαχθήκαμε ὅτι ὁ μονογενὴς Θεὸς ἔκαμε τὸν ἄνθρωπο κατ' εἰκόνα Θεοῦ, νὰ μὴ ξεχωρίζωμε γιὰ κανένα λόγο τὴ θεότητα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, ἐφ' ὅσον ἡ Γραφή ὀνομάζει ἐξ ἴσου Θεὸ καὶ τὸν ἕνα καὶ τὸν ἄλλο, καὶ ἐκεῖνον ποὺ ἔκαμε τὸν ἄνθρωπο καὶ ἐκεῖνον κατ' εἰκόνα τοῦ ὁποίου ἐγινε.

Ἄς ἀφήσωμε ὅμως τὸν λόγο γι' αὐτὰ καὶ ἃς ἐπιστρέψωμε τὴ συζήτησι πρὸς τὸ θέμα μας. Πῶς, ἐνῶ καὶ τὸ Θεῖο εἶναι μακάριο καὶ τὸ ἀνθρώπινο εἶναι ἐλεεινόν, ἀπὸ τὴ Γραφή ὀνομάζεται ὅμοιο τοῦτο μ' ἐκεῖνο; Ἄς ἐξετάσωμε λοιπὸν μὲ ἀκρίβεια τὰ λόγια. Διότι θὰ εὐροῦμε ὅτι κάτι ἄλλο εἶναι τὸ γενόμενον κατ' εἰκόνα καὶ ἄλλο τὸ τώρα παρουσιαζόμενον σὲ ταλαίπωρη κατάστασι⁶⁰. «Ἔκαμε ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπο», λέγει, «τὸν ἔκαμε κατ' εἰκόνα Θεοῦ». Τελειώνει ἡ δημιουργία τοῦ κατ' εἰκόνα γενομένου. Ἐπειτα ἐπαναλαμβάνει τὸν περὶ τῆς κατασκευῆς λόγο καὶ λέγει· «τοὺς ἔκαμε ἄρρεν καὶ θῆλυ»⁶¹. Νομίζω ὅτι ὁ καθένας γνωρίζει ὅτι τοῦτο νοεῖται μακριὰ ἀπὸ τὸ πρωτότυπο. Διότι, ὅπως λέει ὁ ἀπόστολος, «στὸν Ἰησοῦ Χριστὸ δὲν ὑπάρχει οὔτε

59. Γεν. 1,27.

60. Ὁ παρὼν ἄνθρωπος, ὁ ἄνθρωπος τῆς ἐμπειρίας, φαίνεται σὰν ἕνα ταλαίπωρο πλάσμα, ποὺ δὲν ἀνταποκρίνεται στὶς ἀπαιτήσεις τῆς θείας εἰκόνας. Εἶναι λοιπὸν κάτι διαφορετικὸ ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ ἐπλάσθη κατ' εἰκόνα.

61. Γεν. 1,27.

θῆλύ ἐστιν». Ἀλλὰ μὴν εἰς ταῦτα διηρῆσθαι ὁ λόγος φησὶ τὸν ἄνθρωπον.

Οὐκοῦν διπλῇ τίς ἐστὶν ἡ τῆς φύσεως ἡμῶν κατασκευή, ἢ τε πρὸς τὸ Θεῖον ὁμοιωμένη, ἢ τε πρὸς τὴν διαφορὰν ταύτην 5 διηρημένη. Τοιοῦτον γάρ τι ὁ λόγος ἐκ τῆς συντάξεως τῶν γεγραμμένων αἰνίττεται, πρῶτον μὲν εἰπὼν, ὅτι «ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν», πάλιν δὲ τοῖς εἰρημένοις ἐπαναγαγὼν, ὅτι «ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς», ὅπερ ἀλλότριον τῶν περὶ Θεοῦ νοουμένων ἐστίν. Οἶμαι 10 γὰρ ἐγὼ δόγμα τι μέγα καὶ ὑψηλὸν διὰ τῶν εἰρημένων ὑπὸ τῆς θείας Γραφῆς παραδίδοσθαι. Τὸ δὲ δόγμα τοιοῦτόν ἐστι.

Δύο τινῶν κατὰ τὸ ἀκρότατον πρὸς ἀλλήλα διεστηκότων, μέσον ἐστὶ τὸ ἀνθρώπινον, τῆς τε θείας καὶ ἀσωμάτου φύσεως, καὶ τῆς ἀλόγου καὶ κτηνώδους ζωῆς. Ἐξεστὶ γὰρ ἐκατέρου 15 τῶν εἰρημένων ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ συγκρίματι θεωρῆσαι τὴν μοῖραν· τοῦ μὲν θείου τὸ λογικόν τε καὶ διανοητικόν, ὃ τὴν κατὰ τὸ ἄρρεν καὶ θῆλυ διαφορὰν οὐ προσίεται· τοῦ δὲ ἀλόγου τὴν σωματικὴν κατασκευὴν καὶ διάπλασιν εἰς ἄρρεν τε καὶ θῆλυ μεμερισμένην. Ἐκάτερον γὰρ τούτων ἐστὶ πάντως ἐν παντὶ τῷ με- 20 τέχοντι τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς. Ἀλλὰ προτερεύειν τὸ νοερόν, καθὼς παρὰ τοῦ τὴν ἀνθρωπογονίαν ἐν τάξει διεξελθόντος ἐμάθομεν, ἐπιγεννηματικὴν δὲ εἶναι τῷ ἀνθρώπῳ τὴν πρὸς τὸ ἄλογον κοινωνίαν τε καὶ συγγένειαν. Πρῶτον μὲν γὰρ φησιν, ὅτι «ἐποίησεν ὁ Θεὸς κατ' εἰκόνα τοῦ Θεοῦ τὸν ἄνθρωπον», δεικνὺς διὰ 25 τῶν εἰρημένων, καθὼς φησιν ὁ Ἀπόστολος, ὅτι ἐν τῷ τοιούτῳ ἄρρεν καὶ θῆλυ οὐκ ἔστιν. Εἵτα ἐπάγει τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως

ἄρρεν οὔτε θῆλυ»⁶², ἐδῶ ὅμως ὁ λόγος λέγει ὅτι ἔχει διαιρεθῆ ὁ ἄνθρωπος.

Ἐπομένως ἡ κατασκευὴ τῆς φύσεώς μας εἶναι διπλῇ·
πρῶτα εἶναι ἡ φύσις πού εἶχε ὁμοιωθῆ μὲ τὸ θεῖο καὶ ἔπειτα εἶ-
ναι ἡ φύσις πού διαιρέθηκε κατὰ τὴ διαφορὰ στὰ γένη. Διότι
κάτι τέτοιο ὑπαινίσσεται ὁ λόγος μὲ τὴ σύνταξι τοῦ κειμένου,
ἀφοῦ πρῶτα εἶπε ὅτι, «ἔκαμε ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπο· κατ' εἰκόνα
Θεοῦ τὸν ἔκαμε», ἔπειτα ὅμως πάλι πρόσθεσε στὰ λεχθέντα ὅτι
«τοὺς ἔκαμε ἄρρεν καὶ θῆλυ», κάτι πού εἶναι ξένο πρὸς τὶς ιδιό-
τητες τοῦ Θεοῦ. Ἐγὼ λοιπὸν νομίζω ὅτι μὲ τὰ λεγόμενα ἀπὸ τῆ
θείας Γραφῆ παραδίδεται κάποια διδασκαλία μεγάλη καὶ ὑψηλή.
Ἡ διδασκαλία εἶναι ἡ ἐξῆς⁶³.

Τὸ ἀνθρώπινο εὐρίσκεται στὸ μέσο δύο ἄκρως ἀντιθέτων
 μεταξύ τους πραγματικοτήτων, τῆς θείας καὶ ἀσώματης φύσεως
 καὶ τῆς ἄλογης καὶ κτηνώδους ζωῆς. Πράγματι εἶναι δυνατό
στὸ ἀνθρώπινο σύνθεμα νὰ παρατηρήσωμε μόρια τοῦ καθενὸς
ἀπὸ τὰ δυὸ ἀναφερθέντα προηγουμένως· τοῦ θείου τὸ λογικὸ
καὶ διανοητικόν, τὸ ὁποῖο δὲν ἀποδέχεται τὴ διάκρισι σὲ ἄρρεν
καὶ θῆλυ· τοῦ ἀλόγου τὴ σωματικὴ κατασκευὴ καὶ διάπλασι,
χωρισμένη σὲ ἄρρεν καὶ θῆλυ. Διότι τὸ καθένα ἀπὸ αὐτὰ εὐρί-
σκεται πάντως σὲ κάθε τι πού μετέχει τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς.
 Ἀλλά, ὅπως ἐμάθαμε ἀπὸ τὸν ἐκθέσαντα μὲ τάξι τὴν ἀνθρωπο-
 γονία⁶⁴, προτερεῦει τὸ νοερὸ στὸν ἄνθρωπο, ἐνῶ ἡ κοινωνία καὶ
 συγγένεια πρὸς τὸ ἄλογο εἶναι ἐπιγέννημα. Διότι πρῶτα λέγει
ὅτι «ἔκαμε ὁ Θεὸς κατ' εἰκόνα Θεοῦ τὸν ἄνθρωπο», δεικνύον-
τας μὲ τὰ λεγόμενα, ὅπως λέγει ὁ ἀπόστολος, ὅτι σ' αὐτὸν ἄρ-
ρεν καὶ θῆλυ δὲν ὑπάρχει⁶⁵. Ἐπειτα προσθέτει τὰ ιδιώματα τῆς

63. Ἀκολουθεῖ ἡ θεωρία τοῦ Γρηγορίου περὶ δύο κατασκευῶν τῆς ἀνθρω-
πίνης φύσεως· τῆς κατασκευῆς τοῦ συνόλου χωρὶς γένος ἀνθρώπου καὶ τῆς κα-
τασκευῆς τοῦ διεσπασμένου στὰ δύο γένη ἀνθρώπου.

64. Ἐννοεῖ τὸν Μωϋσῆ καὶ τὴ διήγησι τῆς Γενέσεως.

65. Γαλ. 3,26 ἐέ.

τὰ ἰδιώματα, ὅτι «ἄρρεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς». Τί οὖν διὰ τούτου μανθάνομεν; Καί μοι μηδεὶς νεμεσάτω πόρρωθεν προσάγοντι τὸν λόγον τῷ προκειμένῳ νοῆματι.

Θεὸς τῇ ἑαυτοῦ φύσει πᾶν ὅτι περ ἔστι κατ' ἐννοίαν λα-
 5 βεῖν ἄγαθόν, ἐκεῖνό ἐστι· μᾶλλον δὲ παντὸς ἀγαθοῦ τοῦ νοουμέ-
 νου τε καὶ καταλαμβανομένου ἐπέκεινα ὦν, οὐ δι' ἄλλο τι κτίζει
 τὴν ἀνθρωπίνην ζωὴν ἢ διὰ τὸ ἀγαθὸς εἶναι. Τοιοῦτος δὲ ὦν
 καὶ διὰ τοῦτο πρὸς τὴν δημιουργίαν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως
 ὀρμήσας, οὐκ ἂν ἡμιτελῇ τὴν τῆς ἀγαθότητος ἐνεδείξατο δύνα-
 10 μιν, τὸ μὲν τι δοῦς ἐκ τῶν προσόντων αὐτῷ, τοῦ δὲ φθονήσας
 τῆς μετουσίας. Ἀλλὰ τὸ τέλειον τῆς ἀγαθότητος εἶδος ἐν τούτῳ
 ἐστίν, ἐν τῷ καὶ παραγαγεῖν τὸν ἄνθρωπον ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς
 γένεσιν καὶ ἀνενδεῇ τῶν ἀγαθῶν ἀπεργάσασθαι. Ἐπεὶ δὲ πολὺ
 τῶν καθ' ἕκαστον ἀγαθῶν ὁ κατάλογος, οὐ μὲν οὖν ἔστιν
 15 ἀριθμῷ ραδίως τοῦτον διαλαβεῖν. Διὰ τοῦτο περιληπτικῇ τῇ
 φωνῇ ἅπαντα συλλαβὼν ὁ λόγος ἐσήμανεν, ἐν τῷ εἰπεῖν, κατ'
 εἰκόνα Θεοῦ γεγενῆσθαι τὸν ἄνθρωπον· ἴσον γάρ ἐστι τοῦτο τῷ
 εἰπεῖν, ὅτι παντὸς ἀγαθοῦ μέτοχον τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ἐποίη-
 σεν. Εἰ γὰρ πλήρωμα μὲν ἀγαθῶν τὸ Θεῖον, ἐκείνου δὲ τοῦτο
 20 εἰκῶν, ἄρ' ἐν τῷ πλήρες εἶναι παντὸς ἀγαθοῦ πρὸς τὸ ἀρχέτυ-
 πον ἢ εἰκῶν ἔχει τὴν ὁμοιότητα.

Οὐκοῦν ἐστίν ἐν ἡμῖν παντὸς μὲν καλοῦ ἰδέα, πᾶσα δὲ
 ἀρετὴ καὶ σοφία, καὶ πᾶν ὅτιπέρ ἐστι πρὸς τὸ κρεῖττον νοούμε-
 νον. Ἐν δὲ τῶν πάντων καὶ τὸ ἐλεύθερον ἀνάγκης εἶναι καὶ μὴ
 25 ὑπεξεῦχθαί τινι φυσικῇ δυναστείᾳ· ἀλλ' αὐτεξούσιον πρὸς τὸ δο-
 κοῦν ἔχειν τὴν γνώμην. Ἀδέσποτον γάρ τι χρῆμα ἢ ἀρετὴ καὶ
 ἐκούσιον, τὸ δὲ κατηναγκασμένον καὶ βεβιασμένον ἀρετὴ εἶναι
 οὐ δύναται. Ἐν πᾶσι τοίνυν τῆς εἰκόνης τοῦ πρωτοτύπου κάλ-
 λους τὸν χαρακτῆρα φερούσης, εἰ μὴ κατὰ τι τὴν διαφορὰν ἔχη,
 30 οὐκέτι ἂν εἴη πάντως ὁμοίωμα, ἀλλὰ ταῦτόν ἐκεῖνο διὰ πάντων
 ἀναδειχθήσεται, τὸ ἐν παντὶ ἀπαράλλακτον. Τίνα τοίνυν αὐτοῦ

ἀνθρωπίνης φύσεως, ὅτι «τούς ἔκαμε ἄρρεν καὶ θῆλυ». Τί μαθαίνομε λοιπὸν μὲ αὐτό; Κανεῖς νὰ μὴ μοῦ θυμώση πού ἀρχίζω ἀπὸ μακριὰ τὴν ἐπιχειρηματολογία γιὰ τὸ προκείμενο θέμα.

Ὁ Θεὸς κατὰ τὴ φύσι τοῦ εἶναι πᾶν ὅ,τι εἶναι δυνατὸ νὰ συλλάβωμε μὲ τὴ διάνοια ὡς ἀγαθὸ· ἢ μᾶλλον εὐρισκόμενος ἐπέκεινα κάθε ἀγαθοῦ πού νοεῖται καὶ καταλαμβάνεται, δὲν κτίζει γιὰ τίποτε ἄλλο τὴν ἀνθρωπίνη ζωὴ παρὰ γιὰ τὸ ὅτι εἶναι ἀγαθὸς. Κι' ἐπειδὴ τέτοιος εἶναι καὶ γιὰ τοῦτο ὥρμησε πρὸς τὴ δημιουργία τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, δὲν θὰ ἔδειχνε ἡμιτελῇ τὴ δύναμι τῆς ἀγαθότητος, δίνοντας τὸ ἓνα μέρος ἀπὸ τὰ προσόντα τοῦ καὶ τὸ ἄλλο κρατώντας το ζηλότυπα· ἀλλὰ τὸ τέλει εἶδος τῆς ἀγαθότητος ἔγκειται σὲ τοῦτο, ὅτι καὶ παρήγαγε τὸν ἄνθρωπο στὴ γένεσι ἀπὸ τὸ μὴ ὄν καὶ ἀνενδεῇ τῶν ἀγαθῶν τὸν κατέστησε. Ἐπειδὴ δὲ ὁ κατάλογος τῶν ἐπὶ μέρους ἀγαθῶν εἶναι μεγάλος, δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ περιληφθοῦν σὲ ἀρίθμησι. Γι' αὐτὸ ὁ λόγος τὰ ἐδήλωσε περιληπτικῶς ὅλα μὲ τὸ νὰ εἰπῇ ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔγινε κατ' εἰκόνα Θεοῦ· διότι τοῦτο εἶναι τὸ ἴδιο μὲ τὸ νὰ εἰπῇ ὅτι ἔκαμε τὴν ἀνθρωπίνη φύσι μέτοχο κάθε ἀγαθοῦ. Πράγματι, ἂν τὸ Θεῖο εἶναι πλήρωμα τῶν ἀγαθῶν, ἐκείνου δὲ εἶναι εἰκὼν ὁ ἄνθρωπος, ἄρα ἡ εἰκὼν ἔχει τὴν ὁμοιότητα πρὸς τὸ ἀρχέτυπο κατὰ τὸ ὅτι εἶναι πλήρης κάθε ἀγαθοῦ.

Ἐπομένως μέσα μας ὑπάρχει κάθε καλοῦ ιδέα, ὅλη ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ σοφία καὶ κάθε τι πού θεωρεῖται καλύτερο. Ἐνα δὲ ἀπὸ ὅλα εἶναι καὶ ἡ ἐλευθερία ἀπὸ κάθε ἀνάγκη καὶ ἡ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ φυσικὴ καταδυνάστευσι, ὥστε νὰ ἔχωμε αὐτεξούσια τὴ γνώμη γιὰ τίς ἀποφάσεις. Διότι ἡ ἀρετὴ εἶναι κάτι τὸ ἐλεύθερο καὶ τὸ ἐκούσιο, ἐνῶ τὸ ἀναγκαστικῶς καὶ ἐκβιαστικῶς γινόμενον δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἀρετὴ. Ἄν λοιπὸν ἡ εἰκὼν ἔφερε καθ' ὅλα τὸν χαρακτῆρα τοῦ πρωτοτύπου κάλλους, ἂν δὲν εἶχε διαφορὰ σὲ κάτι, δὲν θὰ ἦταν φυσικὰ ὁμοίωμα, ἀλλὰ θὰ ἦταν τὸ ἴδιο μ' ἐκεῖνο καθ' ὅλα, ἀπαράλλακτο σὲ ὅλα. Ποιὰ διαφορὰ λοιπὸν εὐρίσκομε ἀνάμεσα στὸ Θεὸ καὶ στὸ ὁμοιωμένο μὲ τὸ

τε τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ πρὸς τὸ Θεῖον ὁμοιωμένου τὴν διαφορὰν
 καθορῶμεν; Ἐν τῷ, τὸ μὲν ἀκτίστως εἶναι, τὸ δὲ διὰ κτίσεως
 ὑποστῆναι. Ἡ δὲ τῆς τοιαύτης ιδιότητος διαφορὰ πάλιν ἐτέρων
 ιδιωμάτων ἀκολουθίαν ἐποίησε. Συνομολογεῖται γὰρ πάντῃ τε
 5 καὶ πάντως, τὴν μὲν ἄκτιστον φύσιν καὶ ἄτρεπτον εἶναι καὶ αἰ
 ὡσαύτως ἔχειν, τὴν δὲ κτιστὴν ἀδύνατον ἄνευ ἀλλοιώσεως συ-
 στῆναι. Αὕτῃ γὰρ ἢ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι πάροδος, κίνη-
 σίς τίς ἐστὶ, καὶ ἀλλοιώσις τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι κατὰ τὸ
 θεῖον βούλημα μεθισταμένου. Καὶ ὡς περ τὸν ἐπὶ τοῦ χαλκοῦ
 10 χαρακτῆρα καίσαρος εἰκόνα λέγει τὸ Εὐαγγέλιον, δι' οὗ μανθά-
 νομεν κατὰ μὲν τὸ πρόσχημα τὴν ὁμοίωσιν εἶναι τοῦ μεμορφω-
 μένου πρὸς καίσαρα, ἐν δὲ τῷ ὑποκειμένῳ τὴν διαφορὰν ἔχειν·
 οὕτω καὶ κατὰ τὸν παρόντα λόγον, ἀντὶ χαρακτῆρων τὰ ἐπιθε-
 ωρούμενα τῇ τε θεῖᾳ φύσει καὶ τῇ ἀνθρωπίνῃ κατανοήσαντες,
 15 ἐν οἷς ἡ ὁμοιότης ἐστίν, ἐν τῷ ὑποκειμένῳ τὴν διαφορὰν ἐξευρί-
 σκομεν, ἥτις ἐν τῷ ἀκτίστῳ καὶ τῷ κτιστῷ καθορᾶται.

Ἐπειδὴ τοίνυν τὸ μὲν ὡσαύτως ἔχει καὶ αἰεὶ, τὸ δὲ διὰ κτί-
 σεως γεγεννημένον ἀπ' ἀλλοιώσεως τοῦ εἶναι ἤρξατο καὶ συγγε-
 νῶς πρὸς τὴν τοιαύτην ἔχει τροπὴν. Διὰ τοῦτο ὁ εἰδὼς τὰ πάντα
 20 πρὶν γενέσεως αὐτῶν, καθὼς φησιν ἡ προφητεία, ἐπακολουθή-
 σας, μᾶλλον δὲ προκατανοήσας τῇ προγνωστικῇ δυνάμει, πρὸς
 ὃ τι ρέπει κατὰ τὸ αὐτοκρατές τε καὶ αὐτεξούσιον τῆς ἀνθρωπί-
 νης προαιρέσεως ἢ κίνησις, ἐπειδὴ τὸ ἐσόμενον εἶδεν, ἐπιτεχνᾶ-
 ται τῇ εἰκόνι τὴν περὶ τὸ ἄρρεν καὶ θῆλυ διαφορὰν, ἥτις οὐκέτι
 25 πρὸς τὸ θεῖον ἀρχέτυπον βλέπει, ἀλλὰ καθὼς εἴρηται, τῇ ἀλο-
 γωτέρᾳ προσωκείωται φύσει. Τὴν δὲ αἰτίαν τῆς τοιαύτης ἐπιτε-
 χνήσεως μόνοι μὲν ἂν εἶδεῖεν οἱ τῆς ἀληθείας αὐτόπται καὶ ὑπη-

Θεῖο; Εὐρίσκομε στὸ ὅτι τὸ μὲν Θεῖο εἶναι ἄκτιστο, τὸ δὲ ὁμοιό του ἔγινε διὰ κτίσεως⁶⁶. Ἡ διαφορὰ δὲ αὐτῆς τῆς ιδιότητος εἶχε ὡς συνέπεια ἄλλα ιδιώματα. Διότι εἶναι παραδεκτὸ γενικὰ καὶ ὅπωςδῆποτε, ὅτι ἡ μὲν ἄκτιστη φύσις εἶναι καὶ ἀτρεπτη καὶ εἶναι πάνποτε ἡ αὐτὴ, ἐνῶ ἡ κτιστὴ εἶναι ἀδύνατο νὰ μείνη χωρὶς ἀλλοίωσι. Ἄλλωστε τὸ ἴδιο τὸ πέρασμα ἀπὸ τὸ μὴ ὄν στὴν ὕπαρξι εἶναι κάποια κίνησις καὶ ἀλλοιώσις τοῦ μὴ ὄντος ποὺ κατὰ τὸ θεῖο βούλημα μεταφέρεται στὸ εἶναι. Καὶ ὅπως τὸ εὐαγγέλιο τὸν χαρακτῆρα τοῦ καίσαρος ἐπάνω στὸ χάλκινο νόμισμα τὸν λέγει εἰκόνα⁶⁷, πρᾶγμα ἀπὸ τὸ ὁποῖο μαθαίνομε ὅτι τυπικῶς μὲν ἡ μορφή ἔχει τὴν ὁμοίωσι πρὸς τὸν καίσαρα, ὡς πρὸς τὸ πρόσωπο ὅμως ἔχει διαφορά· ἔτσι καὶ στὴν παρούσα πραγματεία ἀντὶ χαραγμάτων ἐξετάζοντας τὰ παρατηρούμενα στὴ θεία καὶ στὴν ἀνθρωπίνη φύσι ποὺ ἔχουν τὴν ὁμοιότητα, εὐρίσκομε στὸ πρόσωπο τὴ διαφορὰ, ἡ ὁποία ἀπαντᾶται στὸ ἄκτιστο καὶ τὸ κτιστό.

Ἐπειδὴ λοιπὸν τὸ ἓνα μένει πάνποτε τὸ ἴδιο, ἐνῶ τὸ ἄλλο ἀφοῦ ἔγινε διὰ κτίσεως ἄρχισε τὸ εἶναι ἀπὸ ἀλλοίωσι καὶ ἔχει συγγενῶς μὲ αὐτὴν τὴν τροπὴ τοῦ εἶδους αὐτοῦ· γιὰ τοῦτο, αὐτὸς ποὺ γνωρίζει τὰ πάντα πρὶν ἀπὸ τὴ γένεσί τους, ὅπως λέγει ἡ προφητεία⁶⁸, ἀντιλήφθηκε ἢ μᾶλλον προκατάλαβε μὲ τὴν προγνωστικὴ του δύναμι πρὸς τί κλίνει ἡ κίνησις τῆς ἀνθρωπίνης προαιρέσεως κατὰ τὸ αὐτόνομο καὶ αὐτεξούσιο· καὶ ἐπειδὴ εἶδε τί θὰ συμβῇ, ἐπινοεῖ στὴν εἰκόνα τὴ διαφορὰ μεταξὺ ἄρρενος καὶ θήλεος, ἡ ὁποία δὲν βλέπει πρὸς τὸ θεῖο ἀρχέτυπο, ἀλλά, ὅπως ἔχει λεχθῇ, εἶναι προσοικειωμένη πρὸς τὴν ἀλογώτερη φύσι. Τὴν αἰτία αὐτῆς τῆς ἐπινοήσεως θὰ μπορούσαν νὰ τὴν ξεύρουν οἱ αὐτόπτες τῆς ἀληθείας καὶ ὑπηρέτες τοῦ λόγου.

66. Τὸ ἄκτιστο καὶ τὸ κτιστό εἶναι οἱ δυὸ βασικὲς κατηγορίες ὑπάρξεως κατὰ τὴ σκέψι τοῦ Γρηγορίου καὶ τῶν Καππαδοκῶν γενικώτερα.

67. Μάρκ. 12,15.

68. Σωσάννα 42.

ρέται τοῦ λόγου. Ἡμεῖς δέ, καθὼς ἐστὶ δυνατόν, διὰ στοχασμῶν
τινῶν καὶ εἰκόνων φαντασθέντες τὴν ἀλήθειαν, τὸ ἐπὶ νοῦν ἐλ-
θὼν οὐκ ἀποφαντικῶς ἐκτιθέμεθα, ἀλλ' ὡς ἐν γυμνασίᾳ εἶδει
τοῖς εὐγνώμοσι τῶν ἀκροωμένων προσθήσομεν.

5 Τί τοίνυν ἐστίν, ὃ περὶ τούτων διενοήθημεν; Εἰπὼν ὁ λό-
γος ὅτι ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, τῷ ἀορίστῳ τῆς σημα-
σίας ἅπαν ἐνδείκνυται τὸ ἀνθρώπινον. Οὐ γὰρ συνωνομάσθη
τῷ κτίσαντι νῦν ὁ Ἀδάμ, καθὼς ἐν τοῖς ἐφεξῆς ἡ ἱστορία φησὶν·
ἀλλ' ὄνομα τῷ κτισθέντι ἀνθρώπῳ οὐχ ὁ τίς, ἀλλ' ὁ καθόλου
10 ἐστίν. Οὐκοῦν τῇ καθολικῇ τῆς φύσεως κλήσει τοιοῦτόν τι ὑπο-
νοεῖν ἐναγόμεθα, ὅτι τῇ θεῇ προγνώσει τε καὶ δυνάμει πᾶσα ἡ
ἀνθρωπότης ἐν τῇ πρώτῃ κατασκευῇ περιείληπται. Χρὴ γὰρ
Θεῷ μηδὲν ἀόριστον ἐν τοῖς γεγενημένοις παρ' αὐτοῦ νομίζειν·
ἀλλ' ἐκάστου τῶν ὄντων εἶναί τι πέρας καὶ μέτρον, τῇ τοῦ πε-
15 ποιηκότος σοφίᾳ περιμετρούμενον. Ὡσπερ τοίνυν ὁ τίς ἄνθρω-
πος τῷ κατὰ τὸ σῶμα ποσῷ περιείργεται καὶ μέτρον αὐτῷ τῆς
ὑποστάσεως ἡ πηλικότης ἐστίν, ἡ συναπαρτιζομένη τῇ ἐπιφα-
νείᾳ τοῦ σώματος· οὕτως οἶμαι καθάπερ ἐν ἐνὶ σώματι ὅλον τὸ
τῆς ἀνθρωπότητος πλήρωμα τῇ προγνωστικῇ δυνάμει παρὰ τοῦ
20 Θεοῦ τῶν ὅλων περισχεθῆναι, καὶ τοῦτο διδάσκειν τὸν λόγον
τὸν εἰπόντα, ὅτι «καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον» καὶ
«κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν». Οὐ γὰρ ἐν μέρει τῆς φύσε-
ως ἡ εἰκὼν, οὐδὲ ἐν τινι τῶν καθ' αὐτὸν θεωρουμένων ἡ χάρις·
ἀλλ' ἐφ' ἅπαν τὸ γένος ἐπίσης ἡ τοιαύτη διήκει δύναμις.

25 Σημεῖον δέ, ὅτι πᾶσιν ὡσαύτως ὁ νοῦς ἐγκαθίδρυται· πάν-
τες τοῦ διανοεῖσθαι καὶ προβουλεύειν τὴν δύναμιν ἔχουσι, καὶ τὰ

69. Τὰ παρακάτω διατυπώνει ὁ Γρηγόριος ὡς φιλοσοφικὲς σκέψεις καὶ
ὄχι ὡς δόγμα.

Ἐμεῖς ὁμῶς πού, ὅσο εἶναι δυνατό, ἐφантаσθήκαμε τὴν ἀλήθεια μὲ στοχασμοὺς καὶ εἰκόνες, ἐκθέτομε ὅ,τι μᾶς ἦλθε στὸ νοῦ, ὄχι ἀποφαντικῶς, ἀλλὰ ὡς ἓνα εἶδος γυμνάσματος χάριν τῶν φρονίμων ἀκροατῶν⁶⁹.

Τί λοιπὸν εἶναι αὐτὸ πὺν διανοηθήκαμε; Λέγοντας ἡ διήγησις τῆς Γενέσεως ὅτι ὁ Θεὸς ἔκαμε τὸν ἄνθρωπο, μὲ τὸ ἀόριστο τῆς ἐκφράσεως δεικνύει ὅλο τὸ ἀνθρώπινο γένος. Διότι δὲν ὠνομάσθηκε τώρα μαζὶ μὲ τὴν κτίσι ὁ Ἀδάμ, ὅπως λέγει στὰ ἐπόμενα ἡ διήγησις, ἀλλὰ ὄνομα στὸν ἄνθρωπο πὺν ἐκτίσθηκε δὲν εἶναι ὁ ποιός, εἶναι ὁ καθολικός. Μὲ τὴν καθολικὴ ὀνομασία τῆς φύσεως λοιπὸν μᾶς γίνεται σύστασις νὰ ὑπονοοῦμε κάτι τέτοιο, ὅτι μὲ τὴ θεία πρόγνωσι καὶ δύναμι στὴν πρώτη κατασκευὴ συμπεριελήφθηκε ὅλη ἡ ἀνθρωπότης. Διότι δὲν πρέπει νὰ νομίζωμε ὅτι ὑπάρχει τίποτε ἀόριστο στὰ γενόμενα ἀπὸ αὐτόν, ἀλλὰ ὅτι κάθε ὄντος ὑπάρχει κάποιο πέρασ καὶ μέτρο, πὺν περιμετρεῖται μὲ τὴ σοφία τοῦ πλάστη. Ὅπως λοιπὸν ὁ τάδε ἄνθρωπος περικλείεται στὴν ποσότητα τοῦ σώματός του καὶ μέτρο τῆς ὑποστάσεώς του εἶναι τὸ μέγεθος πὺν συναπαρτίζεται ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ σώματος· ἔτσι νομίζω ὅτι ὅλο τὸ πλήρωμα τῆς ἀνθρωπότητος ἔχει περιληφθῇ σὰν σὲ ἓνα σῶμα ἀπὸ τὸν Θεὸ τῶν ὅλων διὰ τῆς προγνωστικῆς δυνάμεως⁷⁰ καὶ ὅτι τοῦτο διδάσκει ὁ λόγος πὺν εἶπε ὅτι καὶ «ἔκαμε ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπο καὶ κατ' εἰκόνα τὸν ἔκαμε». Πράγματι ἡ εἰκὼν δὲν εἶναι σ' ἓνα μέρος τῆς φύσεως καὶ ἡ χάρις δὲν εἶναι μέσα σὲ κάποιο ἀπὸ τὰ εὐρισκόμενα μέσα του· ἀλλὰ ἡ δύναμις αὐτὴ διαπερᾶ ὅλο τὸ γένος σὲ ἴσο βαθμό.

Ἀπόδειξις τούτου εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ νοῦς εἶναι ἐγκαθιδρυμένος σὲ ὅλους κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο· ὅλοι ἔχουν τὴ δύναμι

70. Ἡ πρώτη κατασκευὴ τοῦ ἀνθρώπου ἦταν συνολικὴ, περιελάμβανε τὸ σύνολο τῆς ἀνθρωπότητος σὲ ἐνιαῖο σῶμα· καὶ αὐτὸς ὁ σύνολος ἄνθρωπος εἶχε τὸ κατ' εἰκόνα, τὸ ὁποῖο δὲν παρέμεινε στὸν μετέπειτα διεσπασμένο ἄνθρωπο.

ἀλλὰ πάντα, δι' ὧν ἡ θεία φύσις ἐν τῷ κατ' αὐτὴν γεγονότι ἀπεικονίζεται. Ὅμοίως ἔχει ὃ τε τῇ πρώτῃ τοῦ κόσμου κατασκευῇ συναναδειχθεὶς ἄνθρωπος καὶ ὁ κατὰ τὴν τοῦ παντὸς συντέλειαν γενησόμενος· ἐπίσης ἐφ' ἑαυτῶν φέρουσι τὴν θείαν 5 εἰκόνα. Διὰ τοῦτο εἰς ἄνθρωπος κατωνομάσθη τὸ πᾶν, ὅτι τῇ δυνάμει τοῦ Θεοῦ οὔτε τι παρώχηκεν οὔτε μέλλει, ἀλλὰ καὶ τὸ προσδοκώμενον ἐπίσης τῷ παρόντι τῇ περιεκτικῇ τοῦ παντὸς ἐνεργείᾳ περικρατεῖται. Πᾶσα τοίνυν ἡ φύσις ἡ ἀπὸ τῶν πρώτων μέχρι τῶν ἐσχάτων διήκουσα, μία τις τοῦ ὄντος ἐστὶν 10 εἰκὼν· ἡ δὲ πρὸς τὸ ἄρρεν καὶ θῆλυ τοῦ γένους διαφορὰ προσκατεσκευάσθη τελευταῖον τῷ πλάσματι, διὰ τὴν αἰτίαν, ὡς οἴμαι, ταύτην.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'

**Τί χρὴ λέγειν πρὸς τοὺς ἐπαποροῦντας, εἰ μετὰ
τὴν ἁμαρτίαν ἡ παιδοποιῖα, πῶς ἂν ἐγένοντο
αἱ ψυχαί, εἰ ἀναμάρτητοι διέμειναν
οἱ ἐξ ἀρχῆς ἄνθρωποι**

Μᾶλλον δέ, πρὶν τὸ προκείμενον διερευνῆσαι, κρεῖττον ἴσως τοῦ προφερομένου παρὰ τῶν μαχομένων ἡμῖν ἐπιζητῆσαι 15 τὴν λύσιν. Λέγουσι γὰρ πρὸ τῆς ἁμαρτίας μήτε τόκον ἱστορεῖσθαι, μήτε ὠδῖνα, μήτε τὴν πρὸς παιδοποιῖαν ὁρμήν· ἀποκισθέντων δὲ τοῦ παραδείσου μετὰ τὴν ἁμαρτίαν καὶ τῆς γυναικὸς τῇ τιμωρίᾳ τῶν ὠδίνων κατακριθείσης, οὕτως ἐλθεῖν τὸν Ἀδὰμ εἰς τὸ γινῶναι γαμικῶς τὴν ὁμόζυγον, καὶ τότε τῆς παιδοποιῖας 20 τὴν ἀρχὴν γενέσθαι. Εἰ οὖν γάμος ἐν τῷ παραδείσῳ οὐκ ἦν οὔτε ὠδὺς οὔτε τόκος, ἀνάγκη εἶναί φασιν ἐκ τοῦ ἀκολούθου λογίζε-

νὰ διανοοῦνται καὶ νὰ διασκέπτωνται, καὶ ὅλα τὰ ἄλλα, διὰ τῶν ὁποίων ἡ θεία φύσις ἀπεικονίζεται στὸ κατὰ τὴν εἰκόνα της δημιουργήμα. Μὲ ὅμοιο τρόπο ὑπάρχουν ὁ ἄνθρωπος ποὺ ἐμφανίσθηκε μαζί μὲ τὴν πρώτη κατασκευὴ καὶ ἐκεῖνος ποὺ θὰ γίνη κατὰ τὴ συντέλεια τοῦ σύμπαντος· φέρουν ἐπάνω τους κατὰ ἴσον τρόπο τὴ θεία εἰκόνα. Γι' αὐτὸ τὸ σύνολο τῆς ἀνθρωπότητος ὠνομάσθηκε ἓνας ἄνθρωπος, διότι γιὰ τὴ δύναμι τοῦ Θεοῦ δὲν ὑπάρχει παρελθὸν καὶ μέλλον, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀναμενόμενο περικρατεῖται ἐξ ἴσου μὲ τὸ παρὸν μὲ τὴν περιεκτικὴ ἐνέργεια τοῦ σύμπαντος. Ὅλη λοιπὸν ἡ ἀνθρωπίνη φύσις, ποὺ ἀπὸ τὰ πρῶτα φθάνει ἕως τὰ τελευταῖα, εἶναι μιὰ εἰκόνα τοῦ ὄντος· ἡ δὲ διαφορὰ τοῦ γένους ἀνάμεσα στὸ ἄρρεν καὶ τὸ θῆλυ προστέθηκε τελευταία στὸ πλάσμα, γιὰ τὴν ἐξῆς, ὅπως νομίζω, αἰτία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 17

Τί πρέπει νὰ λέγωμε πρὸς ἐκείνους ποὺ ἀποροῦν,
ἂν ἡ παιδοποιῖα ἦλθε μετὰ τὴν ἁμαρτία, πῶς θὰ
ἐγίνονταν οἱ ψυχὲς τῶν ἄλλων σὲ περίπτωσι ποὺ
οἱ ἀρχικοὶ ἄνθρωποι θὰ διέμεναν ἀναμάρτητοι

Μᾶλλον, πρὶν διερευνήσωμε τὸ προκείμενο ζήτημα, ἴσως εἶναι προτιμότερο νὰ ζητήσωμε τὴ λύσι τοῦ ἰσχυρισμοῦ τῶν ἀντιπάλων μας. Πράγματι λέγουν ὅτι πρὶν ἀπὸ τὴν ἁμαρτία δὲν ἀναφέρεται οὔτε γέννα οὔτε ὠδῖνες οὔτε ὁρμὴ γιὰ παιδοποιῖα· ὅταν ὅμως οἱ πρωτόπλαστοι ἐδιώχθησαν ἀπὸ τὸν παράδεισο μετὰ τὴν ἁμαρτία κι' ἡ γυναῖκα καταδικάσθηκε στὴν τιμωρία τῶν ὠδίνων, τότε ἔφθασε ὁ Ἀδὰμ νὰ γνωρίσῃ ἐρωτικῶς τὴν γυναῖκα του καὶ τότε ἄρχισε ἡ παιδοποιῖα.. Ἄν λοιπὸν δὲν ὑπῆρχε γάμος στὸν παράδεισο οὔτε ὠδῖνες οὔτε γέννα, λέγουν ὅτι εἶναι

σθαι, μὴ ἂν ἐν πλήθει γενέσθαι τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχάς, εἰ μὴ πρὸς τὸ θνητὸν ἢ τῆς ἀθανασίας χάρις μετέπεσε καὶ ὁ γάμος διὰ τῶν ἐπιγινομένων συνετήρει τὴν φύσιν, ἀντὶ τῶν ὑπεξιόντων τοὺς ἐξ αὐτῶν ἀντεισάγων, ὥστε λυσιτελῆσαι τρόπον τινὰ 5 τὴν ἁμαρτίαν ἐπεισελθοῦσαν τῇ ζωῇ τῶν ἀνθρώπων. Ἐμεινε γὰρ ἂν ἐν τῇ τῶν πρωτοπλάστων δυάδι τὸ ἀνθρώπινον γένος, μὴ τοῦ κατὰ τὸν θάνατον φόβου πρὸς διαδοχὴν τὴν φύσιν ἀνακινήσαντος.

Ἄλλ' ἐν τούτοις πάλιν ὁ μὴν ἀληθὴς λόγος, ὅστις ποτὲ ὦν 10 τυγχάνει, μόνοις ἂν εἴη δῆλος τοῖς κατὰ Παῦλον τὰ τοῦ παραδείσου μνηθεῖσιν ἀπόρρητα. Ὁ δὲ ἡμέτερος τοιοῦτός ἐστιν· ἀντιλεγόντων ποτὲ τῶν Σαδδουκαίων τῷ κατὰ τὴν ἀνάστασιν λόγῳ καὶ τὴν πολύγαμον ἐκείνην γυναῖκα, τὴν τοῖς ἑπτὰ γενομένην ἀδελφοῖς, εἰς σύστασιν τοῦ καθ' ἑαυτοὺς δόγματος προφερόντων, εἴτα τίνος μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἔσται πυνθανομένων, ἀποκρίνεται πρὸς τὸν λόγον ὁ Κύριος, οὐ μόνον τοὺς Σαδδουκαίους παιδεύων, ἀλλὰ καὶ πᾶσι τοῖς μετὰ ταῦτα τῆς ἐν τῇ ἀναστάσει ζωῆς φανερῶν τὸ μυστήριον. «Ἐν γὰρ τῇ ἀναστάσει», φησὶν, «οὔτε γαμοῦσιν, οὔτε γαμίσκονται», οὔτε γὰρ ἀποθανεῖν ἔτι δύ- 20 νανται· ἰσάγγελοι γὰρ εἰσι, καὶ υἱοὶ Θεοῦ εἰσι, τῆς ἀναστάσεως υἱοὶ ὄντες.

Ἡ δὲ τῆς ἀναστάσεως χάρις οὐδὲν ἕτερον ἡμῖν ἐπαγγέλλεται, ἢ τὴν εἰς τὸ ἀρχαῖον τῶν πεπτωκότων ἀποκατάστασιν. Ἐπάνοδος γὰρ τίς ἐστιν ἐπὶ τὴν πρώτην ζωὴν ἢ προσδοκωμένη 25 χάρις, τὸν ἀποβληθέντα τοῦ παραδείσου πάλιν εἰς αὐτὸν ἐπανάγουσα. Εἰ τοίνυν ἢ τῶν ἀποκαθισταμένων ζωὴ πρὸς τὴν τῶν ἀγγέλων οἰκείως ἔχει, δηλονότι ὁ πρὸ τῆς παραβάσεως βίος ἀγγελικός τις ἦν· διὸ καὶ ἡ πρὸς τὸ ἀρχαῖον τῆς ζωῆς ἡμῶν ἐπά-

ἀνάγκη νὰ θεωροῦμε ἀκόλουθο, ὅτι δὲν θὰ ἐπληθύνονταν οἱ ψυχὲς τῶν ἀνθρώπων, ἂν δὲν μετέπιπτε πρὸς τὸ θνητὸ ἢ χάρις τῆς ἀθανασίας καὶ ἂν δὲν διατηροῦσε τὴ φύσι ὁ γάμος διὰ τῶν ἐπιγόνων, ἀναπληρώνοντας τοὺς ἀποθνήσκοντας μὲ τοὺς γεννωμένους, ὥστε κατὰ κάποιον τρόπο νὰ ἔχη ὠφελήσει ἢ ἁμαρτία μὲ τὸ νὰ εἰσέλθῃ στὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων. Διότι τὸ ἀνθρώπινο γένος θὰ ἔμενε στὴ δυάδα τῶν πρωτοπλάστων, ἂν δὲν παρακινουῖσε τὴ φύσι πρὸς διαδοχὴ ὁ φόβος ἐμπρὸς στὸ θάνατο.

Ἄλλὰ σ' αὐτὰ πάλι, ποιά εἶναι ἡ ἀλήθεια, μπορεῖ νὰ εἶναι γνωστὴ μόνο σ' ἐκείνους πού ἐμυήθηκαν, ὅπως ὁ Παῦλος, τὰ ἀπόρρητα στὸν Παράδεισο⁷¹. Ὁ δικός μας λόγος ὅμως εἶναι ὁ ἐξῆς. Ἐπειδὴ κάποτε ἀντέλεξαν οἱ Σαδδουκαῖοι στὸ δόγμα τῆς ἀναστάσεως καὶ γιὰ κατοχύρωσι τοῦ δόγματός των προέβαλαν τὴν πολύγαμη ἐκείνη γυναῖκα, πού συνῆλθε μὲ τοὺς ἑπτὰ ἀδελφούς, κι' ἔπειτα ἐρωτοῦσαν ποιοῦ θὰ εἶναι ἡ γυναῖκα μετὰ τὴν ἀνάστασι, ἀποκρίνεται στὴν ἐρώτησι ὁ Κύριος, ὅχι μόνο γιὰ νὰ διδάξῃ τοὺς Σαδδουκαίους, ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ φανερώσῃ στοὺς μεταγενεστέρους τὸ μυστήριον τῆς ζωῆς στὴν ἀνάστασι. Διότι, λέγει, «στὴν ἀνάστασι οὔτε νυμφεύονται οὔτε ὑπανδρεύονται»⁷², ἀφοῦ οὔτε μποροῦν πάλι ν' ἀποθάνουν· διότι εἶναι ἰσάγγελοι καὶ εἶναι υἱοὶ Θεοῦ, ἐφ' ὅσον εἶναι υἱοὶ τῆς ἀναστάσεως.

Ἐξ ἄλλου ἡ χάρις τῆς ἀναστάσεως δὲν μᾶς ὑπόσχεται τίποτε ἄλλο παρὰ τὴν ἀποκατάστασι τῶν πεπτωκότων στὴν ἀρχαία τους κατάστασι. Διότι εἶναι ἐπάνοδος στὴν πρώτη ζωὴ ἢ ἐλπίζομένη χάρις, πού ἐπαναφέρει πάλι στὸν Παράδεισο αὐτόν πού ἀποβλήθηκε ἀπ' ἐκεῖ. Ἄν λοιπὸν ἡ ζωὴ αὐτῶν πού ἀποκαθίστανται εἶναι οἰκεία πρὸς τὴ ζωὴ τῶν ἀγγέλων, τότε εἶναι φανερό ὅτι ὁ πρὶν ἀπὸ τὴν παράβασιν βίος ἦταν ἀγγελικὸς· γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἐπάνοδος τῆς ζωῆς μας πρὸς τὴν ἀρχαία κατάστασίν της

71. Β' Κορ. 12,4.

72. Ματθ. 22,30. Μάρκ. 12,25. Λουκᾶ 10,35.

νοδος τοῖς ἀγγέλοις ὁμοίωται. Ἀλλὰ μὴν, καθὼς εἴρηται, γάμου παρ' αὐτοῖς οὐκ ὄντος, ἐν μυριάσιν ἀπείροις αἱ στρατιαὶ τῶν ἀγγέλων εἰσὶν· οὕτω γὰρ ἐν ταῖς ὀπτασίαις ὁ Δανιὴλ διηγήσατο. Οὐκοῦν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, εἴπερ μηδεμία παρατροπή τε
 5 καὶ ἔκστασις ἀπὸ τῆς ἀγγελικῆς ὁμοτιμίας ἐξ ἁμαρτίας ἡμῖν ἐγένετο, οὐκ ἂν οὐδὲ ἡμεῖς τοῦ γάμου πρὸς τὸν πληθυσμὸν ἐδεήθημεν.

Ἀλλ' ὅστις ἐστὶν ἐν τῇ φύσει τῶν ἀγγέλων τοῦ πλεονασμοῦ τρόπος, ἄρρητος μὲν καὶ ἀνεπινόητος στοχασμοῖς ἀνθρω-
 10 πίνοις, πλὴν ἀλλὰ πάντως ἐστίν, οὗτος ἂν καὶ ἐπὶ τῶν βραχύ τι παρ' ἀγγέλους ἡλαττωμένων ἀνθρώπων ἐνήργησεν, εἰς τὸ ὠρισμένον ὑπὸ τῆς βουλῆς τοῦ πεποιηκότος μέτρον τὸ ἀνθρώπινον αὔξων. Εἰ δὲ στενοχωρεῖται τις ἐπιζητῶν τὸν τῆς γενέσεως τῶν ἀνθρώπων τρόπον, εἰ μὴ προσεδεήθη τῆς διὰ τοῦ γάμου συνερ-
 15 γίας ὁ ἄνθρωπος, ἀντερωτήσομεν καὶ ἡμεῖς τὸν τῆς ἀγγελικῆς ὑποστάσεως τρόπον, πῶς ἐν ἀπείροις μυριάσιν ἐκεῖνοι, καὶ μία οὐσία ὄντες καὶ ἐν πολλοῖς ἀριθμούμενοι. Τοῦτο γὰρ προσφύ-
 ρως ἀποκρινόμεθα τῷ προφέροντι, 'πῶς ἂν δίχα τοῦ γάμου ἄνθρωπος;', εἰπόντες, ὅτι καθὼς εἰσι γάμου χωρὶς οἱ ἄγγελοι·
 20 τὸ γὰρ ὁμοιον ἐκεῖνοις τὸν ἄνθρωπον εἶναι πρὸ τῆς παραβάσεως, δείκνυσιν ἢ εἰς ἐκεῖνο πάλιν ἀποκατάστασις.

Τούτων οὖν ἡμῖν οὕτω διευκρινηθέντων, ἐπανιτέον ἐπὶ τὸν πρότερον λόγον· πῶς μετὰ τὴν κατασκευὴν τῆς εἰκόνης, τὴν κατὰ τὸ ἄρρεν καὶ θῆλυ διαφορὰν ὁ Θεὸς ἐπιτεχνᾶται τῷ πλά-
 25 σματι; Πρὸς τοῦτο γὰρ φημι χρήσιμον εἶναι τὸ προδιηγησμένον ἡμῖν θεώρημα. Ὁ γὰρ τὰ πάντα παραγαγὼν εἰς τὸ εἶναι καὶ ὅλον ἐν τῷ ἰδίῳ θελῆματι τὸν ἄνθρωπον πρὸς τὴν θείαν εἰκόνα διαμορφώσας, οὐ ταῖς κατ' ὀλίγον προσθήκαις τῶν ἐπιγινομένων ἀνέμεινεν ἰδεῖν ἐπὶ τὸ ἴδιον πλήρωμα τὸν ἀριθμὸν τῶν ψυ-

ἀποτελεῖ ἑξομοίωσι μὲ τοὺς ἀγγέλους. Ἄλλ' ὅμως, ὅπως ἔχει λεχθῆ, ἂν καὶ δὲν ὑπάρχει σ' αὐτοὺς γάμος, οἱ στρατιᾶς τῶν ἀγγέλων ἀνέρχονται σὲ ἄπειρες μυριάδες· διότι ἔτσι διηγεῖται ὁ Δανιήλ στὶς ὁράσεις του⁷³. Κατὰ τὸν ἴδιο λοιπὸν τρόπο, ἂν δὲν εἶχε γίνει ἐκ μέρους μας καμμιά παρεκτροπὴ καὶ ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τὴν ἀγγελικὴ ὁμοτιμία, λόγω ἁμαρτίας, οὔτε ἐμεῖς δὲν θὰ ἐχρειαζόμασταν τὸ γάμο γιὰ τὸν πολλαπλασιασμό.

Βέβαια εἶναι ἄρρητος καὶ ἀκατανόητος ἀπὸ τοὺς ἀνθρωπίνους στοχασμὸς ὁ τρόπος τοῦ πολλαπλασιασμοῦ στὴ φύσι τῶν ἀγγέλων, ἀλλὰ πάντως ὑπάρχει· αὐτὸς λοιπὸν ὁ τρόπος θὰ ἴσχυε καὶ ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων, πὺ εἶναι ἐλαφρῶς κατώτεροι τῶν ἀγγέλων⁷⁴, αὐξάνοντας τὸ ἀνθρώπινο γένος κατὰ τὸ ὠρισμένο ἀπὸ τὴ βουλὴ τοῦ ποιητοῦ μέτρο. Ἄν στενοχωρῆται κανεὶς στὴν ἀναζήτησι τοῦ τρόπου τῆς γενέσεως τῶν ἀνθρώπων, σὲ περίπτωσι πὺ ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶχε χρειασθῆ τὴ συνεργία διὰ τοῦ γάμου, θὰ ἀντερωτήσωμε κι' ἐμεῖς γιὰ τὸν τρόπο τῆς ὑποστάσεως τῶν ἀγγέλων, πῶς ἐκεῖνοι εὐρίσκονται σὲ ἄπειρες μυριάδες, ἐνῶ καὶ μιὰ οὐσία εἶναι καὶ πολυάριθμοι εἶναι. Πράγματι σ' ἐκεῖνον πὺ ἐρωτᾷ, «πῶς θὰ ὑπῆρχε ὁ ἄνθρωπος χωρὶς γάμο;», θ' ἀπαντήσωμε καταλλήλως τοῦτο, ὅτι θὰ ὑπῆρχε, ὅπως ὑπάρχουν οἱ ἄγγελοι χωρὶς γάμο· διότι τὸ ὅτι πρὶν ἀπὸ τὴν παράβασι ὁ ἄνθρωπος ἦταν ὅμοιος μ' ἐκεῖνους, τὸ δείχνει ἡ ἀποκατάστασις πάλι σ' ἐκεῖνο.

Ἄφοῦ λοιπὸν ἔτσι διευκρινίσθηκαν τοῦτα, ἃς ἐπιστρέψωμε στὸ προηγούμενο θέμα μας· πῶς μετὰ τὴν κατασκευὴ τῆς εἰκόνης ὁ Θεὸς ἐπινόει τὴν κατὰ τὸ ἄρρεν καὶ τὸ θῆλυ διαφοροποίησι στὸ πλάσμα; Διότι λέγει ὅτι σ' αὐτὸ εἶναι χρήσιμη ἡ προαναφερθεῖσα θεωρία μας. Πράγματι ἐκεῖνος πὺ ἔφερε τὰ πάντα στὴν ὕπαρξι καὶ διεμόρφωσε κατὰ τὴ θεία εἰκόνα τὸν σύνολο ἄνθρωπο, δὲν ἐπερίμενε νὰ ἰδῇ τὴν συμπλήρωσι τοῦ ἀρι-

73. Δανιήλ 7,10.

74. Ψαλμ. 8,6.

χῶν τελειούμενον· ἀλλ' ἀθρώως αὐτῷ τῷ πληρώματι πᾶσαν τὴν
 ἀνθρωπίνην φύσιν διὰ τῆς προγνωστικῆς ἐνεργείας κατανοήσας
 καὶ τῇ ὑψηλῇ τε καὶ ἰσαγγέλῳ λήξει τιμήσας, ἐπειδὴ προεῖδε τῇ
 ὁρατικῇ δυνάμει μὴ εὐθυποροῦσαν πρὸς τὸ καλὸν τὴν προαίρε-
 5 σιν, καὶ διὰ τοῦτο τῆς ἀγγελικῆς ζωῆς ἀποπίπτουσιν, ὥς ἂν μὴ
 κολοβωθεῖν τὸ τῶν ψυχῶν τῶν ἀνθρωπίνων πλῆθος, ἐκπεσὼν
 ἐκείνου τοῦ τόπου, καθ' ὃν οἱ ἄγγελοι πρὸς τὸ πλῆθος ἠύξήθη-
 σαν, διὰ τοῦτο τὴν κατάλληλον τοῖς εἰς ἁμαρτίαν κατολισθήσασιν
 τῆς αὐξήσεως ἐπίνοιαν ἐγκατασκευάζει τῇ φύσει, ἀντὶ τῆς ἀγγε-
 10 λικῆς μεγαλοφυΐας τὸν κτηνώδη τε καὶ ἄλογον τῆς ἐξ ἀλλήλων
 διαδοχῆς τρόπον ἐμφυτεύσας τῇ ἀνθρωπότητι.

Ἐντεῦθεν μοι δοκεῖ καὶ ὁ μέγας Δαβὶδ κατοικτιζόμενος
 τοῦ ἀνθρώπου τὴν ἀθλιότητα, τοιούτοις λόγοις καταθρηνῆσαι
 τὴν φύσιν· ὅτι «ἄνθρωπος ἐν τιμῇ ὢν οὐ συνῆκε» τιμὴν λέγων,
 15 «παρασυνεβλήθη τοῖς κτήνεσι τοῖς ἀνοήτοις καὶ ὡμοιώθη αὐ-
 τοῖς». Ὅντως γὰρ κτηνώδης ἐγένετο ὁ τὴν ρωώδη ταύτην γένε-
 σιν τῇ φύσει παραδεξάμενος διὰ τὴν πρὸς τὸ ὑλῶδες ροπήν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'

**Ὅτι τὰ ἄλογα ἐν ἡμῖν πάθη ἐκ τῆς πρὸς τὴν ἄλογον
 φύσιν συγγενείας τὰς ἀφορμὰς ἔχει**

Οἶμαι γὰρ ἐκ τῆς ἀρχῆς ταύτης καὶ τὰ καθ' ἕκαστον πάθη,

75. Στὸν ἀρχικὸ σύνολο ἄνθρωπο, τὸν πληρωματικό, ἐνυπῆρχε ὁ συνολι-
 κὸς ἀριθμὸς τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν ποὺ ἐπρόκειτο ν' ἀποτελέσουν τὴν ἀνθρω-

θμοῦ τῶν ψυχῶν μετὰ τὴν βαθμιαία προσθήκη τῶν ἀπογόνων.
Ἀλλὰ διὰ τῆς προγνωστικῆς ἐνεργείας συνέλαβε ἀθρώως σ'
αὐτὸ τὸ πλήρωμα ὅλη τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν καὶ τὴν ἐτίμησε μετὰ
τὴν ὑψηλὴ καὶ ἰσάγγελον ἀξία⁷⁵. ἐπειδὴ δὲ μετὰ τὴν διορατικὴ δύ-
 ναμι προεῖδε ὅτι ἡ προαίρεσίς της δὲν θὰ ἐβάδιζε εὐθέως πρὸς
 τὸ καλόν, καὶ γι' αὐτὸ θὰ ἐξέπιπτε ἀπὸ τὴν ἀγγελικὴν ζωὴν, γιὰ νὰ
 μὴ κολοβωθῇ τὸ πλῆθος τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν ἐκπτίπτοντας
 ἀπὸ ἐκεῖνον τὸν τρόπον κατὰ τὸν ὅποιον αὐξήθηκαν οἱ ἄγγελοι,
 γι' αὐτὸ ἐγκαθιδρύει στὴ φύσιν τὴν κατάλληλην γι' αὐτοὺς ποὺ
 ἐγλίστρησαν στὴν ἁμαρτία ἐπινόησι τῆς αὐξήσεως· ἔτσι ἀντὶ
 τῆς ἀγγελικῆς μεγαλοφυΐας ἐμφύτευσε στὴν ἀνθρωπότητα τὸν
 κτηνώδη καὶ ἄλογον τρόπον τῆς διαδοχῆς τοῦ ἑνὸς ἀπὸ τὸν ἄλλο.

Γι' αὐτὸ τονίζω ὅτι καὶ ὁ μέγας Δαβὶδ ἐλεεινολογώντας
 τὴν ἀθλιότητα τοῦ ἀνθρώπου, θρηνεῖ τὴν φύσιν του μετὰ τοῦτα τὰ
 λόγια· «ὁ ἄνθρωπος δὲν ἐκατάλαβε σὲ πόση τιμὴ ἦταν»⁷⁶, μετὰ τὴν
 λέξιν «τιμὴ» ἐννοώντας τὴν ὁμοτιμίαν πρὸς τοὺς ἀγγέλους. Γι'
 αὐτό, συνεχίζει, «παραβλήθηκε μετὰ τὰ κτήνη τὰ ἀνόητα καὶ ἔγινε
 ὅμοιος μετὰ αὐτά». Διότι πράγματι ἔγινε κτηνώδης αὐτός ποὺ ἐδέ-
 χθηκε στὴ φύσιν του αὐτὸν τὸν ρευστὸ τρόπον γενέσεως ἐξ αἰτίας
 τῆς ροπῆς τοῦ πρὸς τὰ ὑλώδη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 18

Ὅτι τὰ ἄλογα πάθη ποὺ εἶναι μέσα μας ἔχουν ἀφορμὴ
τὴ συγγένειαν πρὸς τὴν ἄλογον φύσιν

Νομίζω ὅτι τὰ ἐπὶ μέρους πάθη πλημμυρίζουν τὴν ἀνθρω-
 πότητα. Αὐτὲς οἱ ψυχὲς θὰ μεταφέρονταν στοὺς ἐπὶ μέρους ἀνθρώπους κατὰ τὸν
 τρόπον τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῶν ἀγγέλων. Ἡ παράβασις ὁμοίως τῆς ἐντολῆς
 προεκάλεσε τὸν ὁρισμὸ ἄλλου τρόπου μεταδόσεως, τῆς διὰ κτηνώδους μίξεως.

76. Ψαλμ. 48,21.

οἷον ἔκ τινος πηγῆς συνδοθέντα πλημμυρεῖν ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ
ζωῇ. Τεκμήριον δὲ τῶν λόγων, ἡ τῶν παθημάτων συγγένεια,
κατὰ τὸ ἴσον ἡμῖν τε καὶ τοῖς ἀλόγοις ἐμφαινομένη. Οὐ γὰρ δὴ
θέμις τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει, τῇ κατὰ τὸ θεῖον εἶδος μεμορφω-
5 μένη, τῆς ἐμπαθοῦς διαθέσεως προσμαρτυρεῖν τὰς πρώτας ἀρ-
χάς. Ἀλλ' ἐπειδὴ προεισηλθεν εἰς τὸν κόσμον τοῦτον ἡ τῶν
ἀλόγων ζωή, ἔσχε δέ τι διὰ τὴν εἰρημένην αἰτίαν τῆς ἐκεῖθεν
φύσεως καὶ ὁ ἄνθρωπος, τὸ κατὰ τὴν γένεσιν λέγω, συμμετέσχε
διὰ τούτου καὶ τῶν λοιπῶν τῶν ἐν ἐκείνῃ θεωρουμένων τῇ φύ-
10 σει. Οὐ γὰρ κατὰ τὸν θυμὸν ἐστὶ τοῦ ἀνθρώπου ἡ πρὸς τὸ Θεῖον
ὁμοίωσις οὔτε διὰ τῆς ἡδονῆς ἡ ὑπερέχουσα χαρακτηρίζεται φύ-
σις, δειλία τε καὶ θράσος, καὶ ἡ τοῦ πλείονος ἔφεσις καὶ τὸ πρὸς
τὸ ἐλαττοῦσθαι μῖσος καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα πόρρω τοῦ θεοπρε-
ποῦς χαρακτῆρός ἐστι. Ταῦτα τοίνυν ἐκ τοῦ ἀλόγου μέρους ἡ
15 ἀνθρωπίνη φύσις πρὸς ἑαυτὴν ἐφειλκύσατο. Οἷς γὰρ ἡ ἄλογος
ζωὴ πρὸς συντήρησιν ἑαυτῆς ἠσφαλίσθη, ταῦτα, πρὸς τὸν ἀν-
θρώπινον μετενεχθέντα βίον, πάθη ἐγένετο. Θυμῷ μὲν γὰρ συν-
τηρεῖται τὰ ὠμοβόρα· φιληδονία δὲ τὰ πολυγονοῦντα τῶν ζώων
σώζει, τὸν ἀναλκιν ἡ δειλία καὶ τὸν εὐάλωτον τοῖς ἰσχυροτέροις
20 ὁ φόβος, τὸν δὲ πολύσαρκον ἡ λαιμαργία. Καὶ τὸ διαμαρτεῖν οὐ-
τινοσοῦν τῶν καθ' ἡδονήν, λύπης ὑπόθεσις ἐν τοῖς ἀλόγοις ἐστί.
Ταῦτα πάντα καὶ τὰ τοιαῦτα διὰ τῆς κτηνώδους γενέσεως συν-
εισηλθε τῇ τοῦ ἀνθρώπου κατασκευῇ.

Καί μοι συγκεχωρήσθω κατὰ τινὰ πλαστικὴν θαυματο-
25 ποιῆαν διαγράψαι τῷ λόγῳ τὴν ἀνθρωπίνην εἰκόνα. Καθάπερ
γὰρ ἔστιν ἰδεῖν ἐν τοῖς πλάσμασι τὰς διγλύφους μορφάς, ἃς
μηχανῶνται πρὸς ἐκπληξιν τῶν ἐντυγχανόντων οἱ τὰ τοιαῦτα

πίνη ζωή, δοσμένα ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἀρχὴν σὰν πηγὴ τους. Ἀποδειξίς δέ τῶν λόγων εἶναι ἡ συγγένεια παθημάτων ποὺ παρουσιάζεται ἀνάμεσα σ' ἐμᾶς καὶ στὰ ἄλογα ζῶα. Διότι δὲν εἶναι ἐπιτρεπτὸ βέβαια ν' ἀποδώσωμε τίς πρῶτες ἀρχές τῆς ἐμπαθοῦς διαθέσεως στὴν ἀνθρώπινη φύσι ποὺ εἶναι μορφωμένη κατὰ τὸ θεῖο εἶδος. Ἀλλά, ἐπειδὴ προηγουμένως ἐμπῆκε σὲ τοῦτο τὸν κόσμον ἡ ζωὴ τῶν ἀλόγων καὶ ὁ ἄνθρωπος ἐπῆρε κάτι ἀπὸ τὴν ἐκεῖ φύσι γιὰ τὴν αἰτία ποὺ ἀναφέρθηκε (ἐννοῶ τὸν τρόπο τῆς γεννήσεως), συμμετέσχε διὰ μέσου αὐτῶν καὶ στὰ ἄλλα ποὺ ἐνυπάρχουν στὴ φύσι ἐκεῖνη⁷⁷. Διότι ἡ ὁμοίωσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ Θεῖο δὲν εὐρίσκεται στὸ θυμικὸ οὔτε ἡ ὑπερέχουσα φύσις χαρακτηρίζεται διὰ τῆς ἡδονῆς· ἡ δειλία καὶ τὸ θράσος, ὁ πόθος τοῦ ἀνωτέρου καὶ τὸ μῖσος πρὸς τὸ κατώτερο κι' ὅλα τὰ παρόμοια, εἶναι μακριὰ ἀπὸ τὸν θεοπρεπῆ χαρακτῆρα. Αὐτὰ τὰ ιδιώματα λοιπὸν τὰ προσεῖλκυσε πρὸς τὸν ἑαυτὸ της ἡ ἀνθρώπινη φύσις ἀπὸ τὸ ἄλογο μέρος. Πράγματι ἐκεῖνα μὲ τὰ ὅποια ἀσφαλίσθηκε ἡ ἄλογη ζωὴ πρὸς συντήρησι τοῦ ἑαυτοῦ της, αὐτά, ὅταν μεταφέρθηκαν στὸν ἀνθρώπινον βίον, ἔγιναν πάθη. Διότι μὲ τὸν θυμὸ συντηροῦνται τὰ ὠμοβόρα· ἡ φιληδονία διασώζει τὰ πολύγωνα ζῶα, τὸν ἀδύνατον ἡ δειλία καὶ τὸν εὐάλωτον ἀπὸ τοὺς ἰσχυροτέρους ὁ φόβος, τὸν δὲ πολὺσαρκο ἡ λαιμαργία. Καὶ ἡ ἀποτυχία κάποιου ἡδονικοῦ πράγματος ἀποτελεῖ αἰτία λύπης στὰ ἄλογα. Ὅλα τοῦτα καὶ τὰ παρόμοια συνεισῆλθαν στὴν κατασκευὴ τοῦ ἀνθρώπου διὰ τοῦ κτηνώδους τρόπου γεννήσεως.

Ἀλλὰ ἃς μοῦ ἐπιτραπῇ νὰ ζωγραφίσω τὴν ἀνθρώπινη εἰκόνα μὲ τὸ λόγο σὰν κάποια πλαστικὴ θαυματοποιΐα. Ὅπως δηλαδὴ εἶναι δυνατό νὰ ἰδῇ κανεὶς στ' ἀγάλματα τίς δίγλυφες μορφές, ποὺ κατασκευάζουν οἱ τεχνίτες τοῦ εἶδους αὐτοῦ γιὰ νὰ

77. Τὰ ζωώδη, τὰ σαρκικὰ καὶ ὑλιστικὰ πάθη προσέλαβε ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς γεννήσεως μετὰ τὴ διάσπασιν τοῦ συνόλου ἀνθρώπου σὲ ἄρρεν καὶ θῆλυ.

φιλοτεχνούντες, μιᾷ κεφαλῇ δύο μορφὰς προσώπων ὑποχαράσσοντες· οὕτω μοι δοκεῖ διπλὴν φέρειν ὁ ἄνθρωπος πρὸς τὰ ἐναντία τὴν ὁμοιότητα· τῷ μὲν θεοειδεῖ τῆς διανοίας πρὸς τὸ θεῖον κάλλος μεμορφωμένος, ταῖς δὲ κατὰ πάθος ἐγγινομέναις 5 ὁρμαῖς πρὸς τὸ κτηνῶδες φέρων τὴν οἰκειότητα. Πολλάκις δὲ καὶ ὁ λόγος ἀποκτηνοῦται διὰ τῆς πρὸς τὸ ἄλογον ροπῆς τε καὶ διαθέσεως, συγκαλύπτων τὸ κρεῖττον τῷ χείρονι. Ἐπειδὴν γάρ τις πρὸς ταῦτα τὴν διανοητικὴν ἐνέργειαν καθελκύσῃ καὶ ὑπὲρ-
 10 πῆτιν γενέσθαι τῶν παθῶν τὸν λογισμὸν ἐκβιάσῃται, παρατροπή τις γίνεται τοῦ ἀγαθοῦ χαρακτῆρος πρὸς τὴν ἄλογον εἰκόνα, πάσης πρὸς τοῦτο μεταχαρασσομένης τῆς φύσεως, καθάπερ γεωργοῦντος τοῦ λογισμοῦ τὰς τῶν παθημάτων ἀρχὰς καὶ δι' ὀλίγων εἰς πλῆθος ἐπαύξοντος. Τὴν γὰρ παρ' ἑαυτοῦ συνεργίαν χρήσας τῷ πάθει, πολύχουν καὶ ἀμφιλαφῇ τὴν τῶν ἀτόπων γέ-
 15 νεσιν ἀπειργάσατο. Οὕτως ἡ φιληδονία τὴν μὲν ἀρχὴν ἔσχεν ἐκ τῆς πρὸς τὸ ἄλογον ὁμοιώσεως, ἀλλ' ἐν τοῖς ἀνθρωπίνοις πλημμελήμασι προσηυξήθη, τοσαύτας διαφορὰς τῶν κατὰ τὴν ἡδονὴν ἀμαρτανομένων γεννήσασα, ὅσας ἐν τοῖς ἀλόγοις οὐκ ἔστιν εὐρεῖν. Οὕτως ἡ πρὸς τὸν θυμὸν διανάστασις συγγενῆς
 20 μὲν ἔστι τῇ τῶν ἀλόγων ὁρμῇ, αὖξεται δὲ τῇ τῶν λογισμῶν συμμαχίᾳ. Ἐκεῖθεν γὰρ ἡ μῆνις, ὁ φθόνος, τὸ ψεῦδος, ἡ ἐπιβουλή, ἡ ὑπόκρισις.

Ταῦτα πάντα τῆς πονηρᾶς τοῦ νοῦ γεωργίας ἐστίν. Εἰ γὰρ γυμνωθεῖ τῆς ἐκ τῶν λογισμῶν συμμαχίας τὸ πάθος, ὠκύμο-
 25 ρός τις καὶ ἄτονος ὁ θυμὸς καταλείπεται, πομφόλυγος δίκην ὁμοῦ τε γινόμενος καὶ εὐθὺς ἀπολλύμενος. Οὕτως ἡ τῶν συῶν λαιμαργία τὴν πλεονεξίαν εἰσήνεγκε, καὶ τὸ τοῦ ἵππου γαῦρον γέγονε τῆς ὑπερηφανίας ἀρχή· καὶ τὰ καθ' ἕκαστον πάντα τῆς κτηνῶδους ἀλογίας ἀφορμηθέντα, διὰ τῆς πονηρᾶς τοῦ νοῦ
 30 χρήσεως κακία ἐγένετο, ὥσπερ οὖν καὶ τὸ ἔμπαλιν, εἴπερ ὁ λογισμὸς τῶν τοιούτων κινήματων ἀντιμεταλάβοι τὸ κράτος, εἰς

καταπλήξουν τοὺς θεατάς, χαράσσοντας σὲ μιὰ κεφαλὴ δύο μορφὰς προσώπων· ἔτσι μοῦ φαίνεται ὅτι φέρει ὁ ἄνθρωπος διπλὴ ὁμοιότητα πρὸς τὰ ἐναντία, καθὼς εἶναι μορφωμένος μὲ τὸ θεοειδὲς τῆς διανοίας πρὸς τὸ θεῖο κάλλος, ἐνῶ μὲ τις ἐμπαθεῖς ὁρμὲς φέρει τὴν οἰκειότητα πρὸς τὸ κτηνῶδες. Πολλὰς φορὲς ἀποκτηνώνεται καὶ ὁ λόγος διὰ τῆς ροπῆς καὶ διαθέσεως πρὸς τὸ ἄλογο, συγκαλύπτοντας τὸ ἀνώτερο μὲ τὸ χειρότερο. Διότι, ὅταν κατεβάσῃ πρὸς αὐτὰ τὴ διανοητικὴ ἐνέργεια καὶ ἐξαναγκάσῃ τὸν λογισμό νὰ γίνῃ ὑπηρετὴς τῶν παθῶν, παρατηρεῖται κάποια παρεκτροπὴ τοῦ ἀγαθοῦ χαρακτῆρος πρὸς τὴν ἄλογη εἰκόνα· ὅλη ἡ φύσις μετατρέπεται πρὸς τοῦτο, σὰν νὰ καλλιεργῇ ὁ λογισμὸς τὶς ἀρχὰς τῶν παθημάτων καὶ ἀπὸ λίγες νὰ τὶς αὐξάνῃ σὲ πλῆθος. Συνεργαζόμενος ὁ λόγος μὲ τὸ πάθος, κατέστησε τὴ γένεσι τῶν ἀτόπων ποικίλῃ καὶ πλούσια. Ἔτσι ἡ φιληδονία τὴν μὲν ἀρχὴν ἔλαβε ἀπὸ τὴν ὁμοίωσι πρὸς τὸ ἄλογο, ἀλλὰ καθὼς προσαυξήθηκε στὰ ἀνθρώπινα πλημμελήματα, ἐγέννησε τόση ποικιλία ἀμαρτημάτων σχετικῶν μὲ τὴν ἡδονή, ὅσα δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ εὗρεθοῦν στὰ ἄλογα. Ἔτσι ἡ διέγερσις τοῦ θυμοῦ εἶναι μὲν συγγενὴς πρὸς τὴν ὁρμὴ τῶν ἀλόγων, ἀλλὰ αὐξάνεται μὲ τὴν συμμαχίαν τῶν λογισμῶν. Διότι ἀπὸ ἐκεῖ προέρχεται ἡ μῆνις, ὁ φθόνος, τὸ ψεῦδος, ἡ ἐπιβουλή, ἡ ὑπόκρισις. 26·2.

Ὅλα αὐτὰ ἀνήκουν στὴν πονερὴ καλλιέργεια τοῦ νοῦ. Διότι, ἂν τὸ πάθος γυμνωθῇ ἀπὸ τὴν συμμαχίαν μὲ τοὺς λογισμοὺς, ὁ θυμὸς ξεθυμαίνει καὶ ἀτονεῖ εὐκολα· προκαλεῖται εὐκολα σὰν φουσκαλὶδα καὶ ἀμέσως διαλύεται. Ἔτσι ἡ λαιμαργία τῶν χοίρων εἰσφέρει τὴν πλεονεξία καὶ ἡ ἀγερωχία τοῦ ἵππου γίνεται ἀρχὴ τῆς ὑπερηφανείας, καὶ ὅλα τὰ ἐπὶ μέρους, ξεκινώντας ἀπὸ τὴν κτηνώδη ἀλογία, διὰ τῆς πονερῆς χρήσεως τοῦ νοῦ γίνονται κακία, ὅπως ἀκριβῶς συμβαίνει καὶ τὸ ἀντίθετο, ἂν ὁ λογισμὸς κυριαρχήσῃ ἐπὶ τῶν κινήματων αὐτοῦ τοῦ εἶδους· τὸ καθένα τους μεταβάλλεται σὲ εἶδος ἀρετῆς. Πράγματι ὁ μὲν θυμὸς προκαλεῖ τὴν ἀνδρεία, ἡ δειλία τὴν ἀσφάλεια, ὁ

ἀρετῆς εἶδος ἕκαστον τούτων ἀντιμεθίσταται. Ποιεῖ γὰρ ὁ μὲν θυμὸς τὴν ἀνδρίαν, τὸ δὲ δειλὸν τὴν ἀσφάλειαν, καὶ ὁ φόβος τὴν εὐπείθειαν, τὸ μῖσος δὲ τὴν τῆς κακίας ἀποστροφὴν, ἡ δὲ ἀγαπητικὴ δύναμις τὴν πρὸς τὸ ἀληθῶς καλὸν ἐπιθυμίαν. Τὸ δὲ 5 γαῦρον τοῦ ἡθους ὑπεραίρει τῶν παθημάτων καὶ ἀδούλωτον ὑπὸ τοῦ κακοῦ διαφυλάσσει τὸ φρόνημα.

Ἐπαινεῖ δὲ τὸ τοιοῦτον τῆς ἐπάρσεως εἶδος καὶ ὁ μέγας Ἀπόστολος, συνεχῶς ἐγκελεύόμενος τὰ ἄνω φρονεῖν. Καὶ οὕτως ἔστιν εὐρεῖν, ὅτι πᾶν τὸ τοιοῦτον κίνημα, τῷ ὑψηλῷ τῆς 10 διανοίας συνεπαιρόμενον, τῷ κατὰ τὴν θεῖαν εἰκόνα κάλλει συσχηματίζεται. Ἀλλ' ἐπειδὴ βαρεῖά τις ἔστι καὶ κατωφερὴς ἡ τῆς ἀμαρτίας ροπή, πλεῖον τὸ ἕτερον γίνεται· μᾶλλον γὰρ τῷ βάρει τῆς ἀλόγου φύσεως συγκατασπᾶται τὸ ἡγεμονικὸν τῆς ψυχῆς, ἥπερ τῷ ὕψει τῆς διανοίας τὸ βαρὺ τε καὶ χοῖκὸν ἀνυψοῦται. 15 Διὰ τοῦτο πολλάκις ἀγνοεῖσθαι ποιεῖ τὸ θεῖον δῶρον ἡ περὶ ἡμᾶς ἀθλιότης, οἷον προσωπεῖον εἰδεχθὲς τῷ κατὰ τὴν εἰκόνα κάλλει τὰ πάθη τῆς σαρκὸς ἐπιπλάσσουνσα.

Οὐκοῦν συγγνωστοί πῶς εἰσιν οἱ πρὸς τὰ τοιαῦτα βλέποντες, εἴτα τὴν θεῖαν μορφήν ἐν τούτοις εἶναι οὐκ εὐχερῶς 20 συντιθέμενοι. Ἀλλὰ διὰ τῶν κατωρθωκότων τὸν βίον, ἔξεστι τὴν θεῖαν ἐν τοῖς ἀνθρώποις εἰκόνα βλέπειν. Εἰ γὰρ ἐμπαθὴς τις καὶ σάρκινος ὢν ἀπιστεῖσθαι ποιεῖ τὸν ἄνθρωπον ὡς θεῖῳ κάλλει κεκοσμημένον, ὁ ὑψηλὸς πάντως τὴν ἀρετὴν καὶ καθαρεύων ἐκ μολυσμάτων βεβαιώσῃ σοι τὴν πρὸς τὸ κρεῖττον ἐπὶ τῶν 25 ἀνθρώπων ὑπόληψιν. Οἷον κρεῖττον γὰρ ἐν ὑποδείγματι δεῖξαι τὸν λόγον· ἀπήλειψε τῷ τῆς πονηρίας μολύσματι τὸ τῆς φύσεως κάλλος τις τῶν ἐπὶ κακίᾳ γνωρίμων, Ἰεχονίας τυχόν, ἢ εἴ τις ἕτερος ἐπὶ κακῷ μνημονεύεται· ἀλλ' ἐν Μωϋσῇ καὶ τοῖς κατ' ἐκεῖνον καθαρὰ διεφυλάχθη ἡ τῆς εἰκόνης μορφή. Ἐν οἷς τοίνυν

φόβος τὴν εὐπείθεια, τὸ μῖσος τὴν ἀποστροφή πρὸς τὸ ἀληθῶς καλό, ἐνῶ ἡ ἀγερωχία τοῦ ἥθους ξεπερνᾷ τὰ πάθη καὶ διαφυλάσσει τὸ φρόνημα ἀδούλωτο ἀπὸ τὸ κακό.

Τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ἐπάρσεως τὸ ἐπαινεῖ καὶ ὁ μέγας ἀπόστολος, πού συνεχῶς παραγγέλλει νὰ φρονοῦμε τὰ ὑψηλά⁷⁸. Κι' ἔτσι μπορεῖ νὰ εὐροῦμε ὅτι κάθε τέτοιο κίνημα, συνανυψούμενο μὲ τὸ ὕψος τῆς διανοίας, συμμορφώνεται μὲ τὸ κάλλος τῆς θείας εἰκόνας. Ἀλλὰ, ἐπειδὴ ἡ ροπή τῆς ἀμαρτίας εἶναι βαρεῖα καὶ κατηφορική, τὸ ἄλλο γίνεται περισσότερο· διότι τὸ ἡγεμονικὸ τῆς ψυχῆς καταρρίπτεται περισσότερο μὲ τὸ βάρος τῆς ἀλόγου φύσεως ἀπὸ ὅσο ἀνυψώνεται τὸ βαρὺ καὶ χοϊκὸ μὲ τὸ ὕψος τῆς διανοίας. Γι' αὐτὸ ἡ ἀθλιότης μας πολλές φορές συντελεῖ στὸ νὰ ἀγνοῇται τὸ θεῖο δῶρο, ἐπιθέτοντας τὰ πάθη τῆς σαρκὸς στὸ κάλλος τῆς εἰκόνας σὰν εἰδεχθὲς προσωπεῖο.

Ἐπομένως αὐτοὶ πού λαμβάνουν ὑπ' ὄψιν αὐτὰ τὰ πράγματα εἶναι κάπως συγχωρητέοι, ὅταν δὲν συμφωνοῦν εὐκολα ὅτι ἡ θεία μορφή ὑπάρχει σ' αὐτούς. Ἀλλὰ διὰ μέσου ἐκείνων πού κατῴρθωσαν νὰ ζήσουν εὐσεβῶς εἶναι δυνατό νὰ ἰδοῦμε τὴ θεία εἰκόνα στοὺς ἀνθρώπους. Ἄν πράγματι κάποιος, πού εἶναι ἐμπαθὴς καὶ σάρκινος, κάμνει τὸν ἄνθρωπο σὰν νὰ εἶναι στολισμένος μὲ θεῖο κάλλος, ὅπωςδὴποτε ὁ ὑψηλὸς στὴν ἀρετὴ καὶ καθαρὸς ἀπὸ μολύσματα θὰ σοῦ ἐπιβεβαιώσῃ τὴν πρὸς τὸ ἀνώτερο ὑπόληψιν ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων. Καὶ εἶναι καλύτερο νὰ παραστήσωμε τὸν λόγο μὲ παράδειγμα. Κάποιος ἀπὸ τοὺς γνωστοὺς γιὰ τὴν κακία του ἀπάλειψε τὸ κάλλος τῆς φύσεως μὲ τὸ μόλυσμα τῆς πονηρίας, ὁ Ἰεχονίας ἴσως ἢ κάποιος ἄλλος πού μνημονεύεται γιὰ τὸ κακό· ἀλλὰ στὸ Μωϋσῇ καὶ στοὺς ὁμοίους μὲ αὐτὸν διαφυλάχθηκε καθαρὴ ἡ μορφή τῆς εἰκόνας. Σὲ ὅποιους λοιπὸν δὲν ἀμαυρώθηκε τὸ κάλλος, σ' αὐτοὺς ἡ πίστις

78. Κολοσ. 3,1.

οὐκ ἡμαυρώθη τὸ κάλλος, ἐν τούτοις ἐναργῆς ἡ τῶν λεγομένων πίστις ἐστίν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ μίμημα γέγονεν.

Ἄλλ' ἐπαισχύνεται τις τυχόν, τῷ διὰ βρώσεως ἡμῖν καθ' ὁμοιότητα τῶν ἁλόγων τὴν ζωὴν συνεστάναι, καὶ διὰ τοῦτο 5 ἄνάξιον ἡγεῖται τὸν ἄνθρωπον τοῦ κατ' εἰκόνα Θεοῦ πεπλάσθαι δοκεῖν; Ἄλλ' ἐλπίζέτω τῆς λειτουργίας ταύτης ἀτέλειαν δοθήσθαι τῇ φύσει ποτέ, κατὰ τὴν προσδοκωμένην ζωὴν. «Οὐ γάρ ἐστι», καθὼς φησιν ὁ Ἀπόστολος, «ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ βρωσὶς καὶ πόσις»· «οὐδὲ ἐπ' ἄρτῳ μόνῳ ζήσεσθαι τὸν ἄνθρω- 10 πον», ὁ Κύριος προηγόρευσε, «ἀλλ' ἐν παντὶ ρήματι ἐκπορευομένῳ διὰ στόματος Θεοῦ». Ἀλλὰ καὶ τῆς ἀναστάσεως ἰσάγγελον ἡμῖν ὑποδεικνυούσης τὸν βίον, βρώσεως δὲ παρὰ τοῖς ἁγγέλοις οὐκ οὔσης, ἱκανὴ πίστις τοῦ ἀπαλλαγῆσεσθαι τῆς τοιαύτης λειτουργίας τὸν ἄνθρωπον, τὸν καθ' ὁμοιότητα τῶν ἀγγέλων 15 ζησόμενον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'

**Πρὸς τοὺς λέγοντας, πάλιν ἐν βρώσει καὶ ἐν πόσει
εἶναι τῶν ἐλπιζομένων ἀγαθῶν τὴν ἀπόλαυσιν,
διὰ τὸ ἐξ ἀρχῆς ἐν τῷ παραδείσῳ γεγραῖσθαι
διὰ τούτων τὸν ἄνθρωπον ζῆν**

Ἄλλ' ἴσως τις οὐκ εἰς τὸ αὐτὸ πάλιν τῆς ζωῆς εἶδος ἐπανελεύσεσθαι λέγει τὸν ἄνθρωπον, εἶγε πρότερον μὲν ἐν τῷ ἐσθίειν ἡμεν, μετὰ ταῦτα δὲ τῆς τοιαύτης λειτουργίας ἄφεθησόμεθα. Ἄλλ' ἐγὼ τῆς ἀγίας ἀκούων Γραφῆς, οὐ μόνον σωματι- 20 κὴν ἐπίσταμαι βρωσίν, οὐδὲ τὴν διὰ σαρκὸς εὐφροσύνην, ἀλλὰ τινὰ καὶ ἐτέραν οἶδα τροφήν, ἀναλογίαν τινὰ πρὸς τὴν τοῦ

τῶν λεγομένων εἶναι ἐναργής, ὅτι ὁ ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ ἐγινε μίμημα τοῦ Θεοῦ.

Ἄλλὰ ἴσως ἐντρέπεται κάποιος πὺν ἡ ζωὴ μας συντηρεῖται μὲ τροφή, ὅπως ἡ τῶν ἀλόγων ζώων, καὶ γι' αὐτὸ θεωρεῖ τὸν ἄνθρωπο ἀνάξιο νὰ ἔχη πλασθῇ κατ' εἰκόνα τοῦ Θεοῦ; Ἄλλ' ἄς ἐλπίζη ὅτι ἡ φύσις θ' ἀπαλλαγῇ κάποτε ἀπὸ τῆ λειτουργίας αὐτῆς, κατὰ τὴν ζωὴν πὺν προσδοκοῦμε. Διότι, ὅπως λέγει ὁ ἀπόστολος, «ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι βρώσις καὶ πόσις»⁷⁹, καὶ ὁ Κύριος διεκήρυξε ὅτι «ὁ ἄνθρωπος δὲν ζῇ μόνο μὲ ἄρτο, ἀλλὰ μὲ κάθε λόγο πὺν βγαίνει ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ Θεοῦ»⁸⁰. Ἀλλά, ἐφ' ὅσον ἡ ἀνάστασις ὑποδεικνύει ἰσάγγελο τὸν βίο μας, ἐνῶ στοὺς ἀγγέλους δὲν ὑπάρχει βρώσις, ὑπάρχει ἀρκετὴ βεβαιότης ὅτι ὁ ἄνθρωπος πὺν θὰ ζήσῃ κατὰ τὴν ὁμοιότητα τῶν ἀγγέλων θὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ αὐτὴν τὴν λειτουργία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 19

Πρὸς ἐκείνους πὺν λέγουν ὅτι πάλι ἡ ἀποδλαυσις
τῶν ἐλπιζομένων ἀγαθῶν θὰ εἶναι μὲ φαγητὰ
καὶ ποτά, ἀφοῦ ἔχει γραφῇ ὅτι ἀπὸ τὴν
ἀρχὴν μὲ αὐτὰ ἐζοῦσε ὁ ἄνθρωπος

Ἄλλὰ ἴσως εἰπῇ κανεὶς ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν θὰ ἐπανέλθῃ στὸ ἴδιο εἶδος ζωῆς, ἀν προηγουμένως μὲν ἐζούσαμε τρώγοντας, ἔπειτα ὅμως θὰ ἀπαλλαγοῦμε ἀπ' αὐτὴ τὴν λειτουργία. Ἀλλὰ ἐγώ, ἀκούοντας τὴν ἀγία Γραφή, δὲν γνωρίζω μόνο σωματικὴ τροφή, οὔτε εὐφροσύνη κατὰ τὴν σάρκα, ἀλλὰ ξεύρω καὶ κάποια ἄλλη τροφή πὺν ἔχει ἀναλογία πρὸς τὴν σωματικὴν,

79. Ρωμ. 14,17.

80. Ματθ. 4,4.

σώματος ἔχουσιν, ἥς ἡ ἀπόλαυσις ἐπὶ μόνην τὴν ψυχὴν διαβαίνει. «Φάγετε τῶν ἐμῶν ἄρτων», ἡ Σοφία τοῖς πεινῶσι διακελεύεται· καὶ μακαρίζει τοὺς τὴν τοιαύτην βρῶσιν πεινῶντας ὁ Κύριος. «Καὶ εἴ τις διψᾷ», φησὶν, «ἐρχέσθω πρὸς με καὶ πινέ-
 5 τω». Καὶ ὁ μέγας Ἡσαΐας, «πίετε εὐφροσύνην», τοῖς δυνατοῖς ἐπαΐειν τῆς μεγαλοφυΐας αὐτοῦ ἐγκελεύεται. Ἔστι δέ τις καὶ ἀπειλὴ προφητικὴ κατὰ τῶν τιμωρίας ἀξίων, ὡς λιμῶ κολασθησομένων· ὁ δὲ λιμὸς οὐκ ἄρτου τίς ἐστὶν ἀπορία καὶ ὕδατος, ἀλλὰ λόγου ἐπίλειψις. Οὐ λιμὸν γὰρ ἄρτου, φησὶν, ἡ δίψαν ὕδα-
 10 τος, ἀλλὰ λιμὸν τοῦ ἀκοῦσαι λόγων Κυρίου. Οὐκοῦν τῆς τοῦ Θεοῦ φυτείας τῆς ἐν Ἐδὲμ (τρυφὴ δὲ ἡ Ἐδὲμ ἐρμηνεύεται) ἀξίον τινα τὸν καρπὸν ἐννοῆσαι προσήκει, καὶ τρέφεσθαι διὰ τούτου μὴ ἀμφιβάλλειν τὸν ἄνθρωπον· καὶ μὴ πάντως τὴν παροδικὴν καὶ ἀπόρρυτον ταύτην τροφὴν ἐπὶ τῆς τοῦ παραδείσου διαγωγῆς
 15 ἐννοεῖν. «Ἀπὸ παντός», φησί, «ξύλου τοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ βρώσει φάγη». Τίς δώσει τῷ ὑγιεινῶς πεινῶντι τὸ ξύλον ἐκεῖνο, τὸ ἐν τῷ παραδείσῳ, τὸ παντὸς ἀγαθοῦ περιληπτικόν, ᾧ ὄνομά ἐστι τὸ πᾶν, οὗ χαρίζεται τῷ ἀνθρώπῳ τὴν μετουσίαν ὁ λόγος; Τῷ γὰρ γενικῶ τε καὶ ὑπερκειμένῳ λόγῳ πᾶσα τῶν
 20 ἀγαθῶν ἰδέα πρὸς ἑαυτὴν συμφυῶς ἔχει, καὶ ἐν τῷ ὅλῳ ἐστί. Τίς δέ με τῆς συμμιγοῦς τε καὶ ἐπαμφοτερίζουσης τοῦ ξύλου γεύσεως ἀποστήσει; πάντως γὰρ οὐκ ἄδηλον τοῖς διορατικωτέροις, τί τὸ πᾶν ἐκεῖνο, οὗ καρπὸς ἡ ζωὴ, καὶ πάλιν, τί τὸ ἐπίμικτον τοῦτο, οὗ πέρας ὁ θάνατος. Ὁ γὰρ τοῦ παντὸς τὴν ἀπόλαυ-

81. Παροιμ. 9,5.

82. Ἰω. 7,37.

83. Ἡσ. 25,6.

τῆς ὁποίας ἡ ἀπόλαυσις διαβαίνει μόνο στήν ψυχή. Ἡ Σοφία παραγγέλλει στοὺς πεινασμένους, «φάγετε ἀπὸ τοὺς ἄρτους μου»⁸¹, καὶ ὁ Κύριος μακαρίζει αὐτοὺς ποὺ πεινοῦν γι' αὐτὴν τὴ βρῶσι· «κι' ἂν κανεῖς διψᾷ», λέγει, «ἃς ἔλθῃ πρὸς ἐμένα γιὰ νὰ πιῇ»⁸². Καὶ ὁ μέγας Ἡσαΐας διατάσει ἐκείνους ποὺ εἶναι ἱκανοὶ ν' ἀκούσουν τὴ μεγαλοφυΐα του, «πίετε εὐφροσύνη»⁸³. Ὑπάρχει δὲ καὶ κάποια προφητικὴ ἀπειλὴ κατὰ τῶν ἀξίων τιμωρίας, ὅτι θὰ τιμωρηθοῦν μὲ λιμό· ὁ δὲ λιμὸς δὲν εἶναι στέρησις ἄρτου καὶ ὕδατος, ἀλλὰ ἔλλειψις λόγου. Διότι λέγει· «ὄχι λιμὸ ἄρτου καὶ δῖψα ὕδατος, ἀλλὰ λιμὸ ἀκροᾶσεως λόγων»⁸⁴. Ἐπομένως ἀρμόζει νὰ σκεφθοῦμε ἓνα καρπὸ ἀντάξιο τῆς φυτείας τοῦ Θεοῦ στήν Ἑδέμ (ἐρμηνεύεται ἄλλωστε τρυφὴ ἢ Ἑδέμ) καὶ νὰ μὴ ἀμφιβάλλωμε ὅτι ὁ ἄνθρωπος τρέφεται διὰ τούτου, καὶ πάντως κατὰ τὴν διαβίωσι στὸν παράδεισο νὰ μὴ ἐννοοῦμε τούτῃ τὴν πρόσκαιρὴ καὶ ρευστὴ τροφή. Λέγει, «νὰ τρώγῃς ἀπὸ κάθε δένδρο ποὺ εἶναι στὸν παράδεισο»⁸⁵. Ποιὸς θὰ δώσῃ στὸν ὑγιεινῶς πεινασμένο ἐκεῖνο τὸ ξύλο, ποὺ εἶναι στὸν παράδεισο, ποὺ περιλαμβάνει κάθε ἀγαθόν, ποὺ ἔχει ὄνομα τὸ ὅλο, τοῦ ὁποίου τὴν μετουσίᾳ χαρίζει στὸν ἄνθρωπο ὁ λόγος; Διότι κατὰ τὸν γενικὸ καὶ ὑπερκείμενο λόγο κάθε ιδέα τῶν ἀγαθῶν εἶναι συμφυῆς πρὸς τὸν ἑαυτὸ της καὶ τὸ σύνολο εἶναι ἓνα. Ποιὸς θὰ μὲ κρατήσῃ μακριᾷ ἀπὸ τὴ σύμμικτὴ καὶ ἐπαμφοτερίζουσα γεῦσι τοῦ ξύλου; Ὅπως δὴποτε γιὰ τοὺς διορατικωτέρους ἀνθρώπους δὲν εἶναι ἄδηλο τί εἶναι τὸ ὀλικὸ ἐκεῖνο δένδρο⁸⁶, τοῦ ὁποίου καρπὸς εἶναι ἡ ζωὴ, καὶ πάλι τί εἶναι τὸ ἀνάμικτο τοῦτο δένδρο τοῦ ὁποίου τέλος εἶναι ὁ θάνατος. Διότι ἐκεῖνος ποὺ πα-

84. Ἀμώς 8,11.

85. Γεν. 2,16.

86., Ὅπως ὁ ἄνθρωπος τοῦ παραδείσου ἦταν ὀλικός, ἔτσι ὀλικὸ ἦταν καὶ τὸ δένδρο τοῦ παραδείσου, ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἀντλοῦσε τὰ ἀγαθὰ. Ἀντίκρυ σ' αὐτὸ τὸ δένδρο τῆς ζωῆς τὸ ὀλικόν, ὑπάρχει τὸ δένδρο τῆς γνώσεως μὲ τοὺς συγκεκριμένους καρπούς.

σιν ἀφθόνως προθείς, λόγῳ τινὶ πάντως καὶ προμηθείᾳ τῆς τῶν
 ἐπικοίνων μετουσίας ἀπείργει τὸν ἄνθρωπον. Καί μοι δοκεῖ τὸν
 μέγαν Δαβὶδ καὶ τὸν σοφὸν Σολομῶντα διδασκάλους τῆς τοῦ
 λόγου τούτου παραλαβεῖν ἐξηγήσεως. Ἀμφότεροι γὰρ τῆς συγ-
 5 κεχωρημένης τρυφῆς μίαν ἡγοῦνται τὴν χάριν, αὐτὸ τὸ ὄντως
 ἀγαθόν, ὃ δὴ καὶ πᾶν ἐστὶν ἀγαθόν, Δαβὶδ μὲν λέγων, «κατα-
 τρύφησον τοῦ Κυρίου», Σολομῶν δὲ τὴν σοφίαν αὐτήν, ἣτις
 ἐστὶν ὁ Κύριος, «ξύλον ζωῆς» ὀνομάζων. Οὐκοῦν ταυτόν ἐστι
 τῷ τῆς ζωῆς ξύλῳ τὸ πᾶν ξύλον, οὗ τὴν βρῶσιν τῷ κατὰ Θεὸν
 10 πλασθέντι ὁ λόγος δίδωσιν. Ἀντιδιαίρεται δὲ τῷ ξύλῳ τούτῳ
 ἕτερον ξύλον, οὗ ἡ βρῶσις καλοῦ καὶ κακοῦ γνῶσις ἐστὶν, οὐκ
 ἰδιαζόντως ἐκάτερον τῶν κατὰ τὸ ἐναντίον σημαινομένων ἐν
 μέρει καρποφοροῦντος· ἀλλὰ τινα συγκεχυμένον καὶ σύμμικτον
 καρπὸν ἐξανθοῦντος ταῖς ἐναντίαις συγκεκραμένον ποιότησιν,
 15 οὗ κωλύει μὲν τὴν βρῶσιν ὁ ἀρχηγὸς τῆς ζωῆς, συμβουλεύει δὲ
 ὁ ὄφης, ἵνα τῷ θανάτῳ κατασκευάσῃ τὴν εἴσοδον. Καὶ πιθανὸς
 γίνεται συμβουλεύσας, εὐχροίᾳ τινὶ καὶ ἡδονῇ τὸν καρπὸν περι-
 χρώσας, ὥς ἂν ὀφθείῃ τε ἡδέως καὶ τὴν ὄρεξιν πρὸς τὴν γεῦσιν
 ὑπερεθίσειεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'

*Τίς ἡ ἐν τῷ παραδείσῳ ζωὴ, καὶ τί τὸ
 ἀπηγορευμένον ξύλον*

Τί οὖν ἐκεῖνό ἐστίν, ὃ καλοῦ τε καὶ κακοῦ συγκεκραμένην

ρέθεσε ἀφθόνως τὴν ἀπόλαυσι τοῦ παντός, ὅπωςδῆποτε ἐμποδίζει ἀπὸ τῆ μετάληψι τῶν μιαρῶν γιὰ κάποιο λόγο καὶ ἀπὸ κάποια πρόβλεψι. Νομίζω ὅτι γιὰ ἐξήγησι τοῦ λόγου τοῦτου πρέπει νὰ παραλάβω διδασκάλους τὸν μέγα Δαβὶδ καὶ τὸν σοφὸ Σολομῶντα. Διότι καὶ οἱ δυὸ μιὰ θεωροῦν τὴ χάρι τῆς ἐπιτρεπομένης τρυφῆς, τὸ ἴδιο τὸ ὄντως ἀγαθὸ ποὺ εἶναι ὀλικὸ ἀγαθόν. Ὁ Δαβὶδ λέγει, «κατατρύφησε στὸν Κύριον»⁸⁷, ὁ δὲ Σολομὼν ὀνομάζει «ξύλο ζωῆς», τὴν ἴδια τὴν ἀλήθεια, ποὺ εἶναι ὁ Κύριος⁸⁸. Ἐπομένως τὸ ἴδιο εἶναι μὲ τὸ ξύλο τῆς ζωῆς τὸ ὀλικὸ δένδρον, τοῦ ὁποίου τὴ βρῶσι δίνει ὁ λόγος στὸν πλασθέντα κατὰ τὸν Θεό.

Σ' αὐτὸ τὸ ξύλο ἀντιπαρατίθεται ἄλλο ξύλο, τοῦ ὁποίου ἡ βρῶσις εἶναι γνῶσις καλοῦ καὶ κακοῦ, ὅχι διότι καρποφορεῖ ἰδιαιτέρως τὸ καθένα ἀπὸ τὰ ἀντιθέτως σημαινόμενα, ἀλλὰ διότι παράγει κάποιον συγκεχυμένο καὶ ἀνάμικτο καρπὸ, ποὺ εἶναι συντεθειμένος ἀπὸ τὶς ἐνάντιες ποιότητες. Αὐτοῦ τοῦ ἄλλου δένδρου τὴν βρῶσι ἐμποδίζει ὁ ἀρχηγὸς τῆς ζωῆς, ἀλλὰ τὴν συμβουλεύει ὁ ὄφης, γιὰ νὰ ἐτοιμάσῃ στὸν θάνατον τὴν εἴσοδον. Καὶ συμβουλεύοντας ἔγινε πειστικός, ἀφοῦ ἐχρωμάτισε τὸν καρπὸ μὲ κάποια ὁμορφιὰ καὶ ἡδονή, ὥστε νὰ φανῇ εὐχάριστος καὶ νὰ ἐρεθίσῃ τὴν ὄρεξι πρὸς τὴν γεῦσι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 20

Ποιὰ εἶναι ἡ ζωὴ στὸν Παράδεισον καὶ ποιὸ εἶναι τὸ ἀπαγορευμένο δένδρον

Ποιὸ λοιπὸν εἶναι ἐκεῖνο ποὺ ἔχει ἀνάμικτη τὴ γνῶσι τοῦ

87. Ψαλμ. 36,4

88. Παροιμ. 3,18.

ἔχει τὴν γνῶσιν, ταῖς δι' αἰσθήσεως ἡδοναῖς ἐπηνθισμένην;
 Ἄρα μὴ πόρρω τῆς ἀληθείας παραστοχάσομαι, τῇ τοῦ γνωστοῦ
 διανοίᾳ εἰς ἀφορμὴν τῆς θεωρίας συγχρώμενος. Οἶμαι γὰρ οὐκ
 ἐπιστήμην ἐνταῦθα παρὰ τῆς Γραφῆς νοεῖσθαι τὴν γνῶσιν, ἀλλὰ
 5 τινὰ διαφορὰν ἐκ τῆς γραφικῆς συνηθείας εὐρίσκω, γνώσεώς τε
 καὶ διακρίσεως. Τὸ μὲν γὰρ διακρίνειν ἐπιστημόνως τὸ καλὸν
 ἐκ τοῦ κακοῦ, τελειοτέρας ἕξεως εἶναι φησιν ὁ Ἀπόστολος καὶ
 γεγυμνασμένων αἰσθητηρίων, διὸ καὶ πρόσταγμα ποιεῖται πάν-
 τα δοκιμάζειν, καὶ τοῦ πνευματικοῦ τὸ διακρίνειν ἴδιον εἶναι
 10 φησιν. Ἡ δὲ γνῶσις οὐ πανταχοῦ τὴν ἐπιστήμην τε καὶ τὴν εἶδη-
 σιν ὑφηγεῖται κατὰ τὸ σημαινόμενον, ἀλλὰ τὴν πρὸς τὸ κεχαρι-
 σμένον διάθεσιν· ὥς, «ἔγνω Κύριος τοὺς ὄντας αὐτοῦ»· καὶ
 πρὸς τὸν Μωϋσέα φησίν, ὅτι «ἔγνων σε παρὰ πάντας»· περὶ δὲ
 τῶν ἐν κακίᾳ κατεγνωσμένων λέγει ὁ τὰ πάντα εἰδώς, ὅτι
 15 «οὐδέποτε ἔγνων ὑμᾶς». Οὐκοῦν τὸ ξύλον, ἀφ' οὗ ἡ σύμ-
 μικτος γνῶσις καρποφορεῖται, τῶν ἀπηγορευμένων ἐστί.

Μέμικται δὲ διὰ τῶν ἐναντίων ὁ καρπὸς ἐκεῖνος, ὁ συνή-
 γορον ἔχων ἑαυτοῦ τὸν ὄφιν, τάχα κατὰ τὸν λόγον τοῦτον, ὅτι οὐ
 γυμνὸν πρόκειται τὸ κακὸν αὐτὸ ἐφ' ἑαυτοῦ κατὰ τὴν ἰδίαν φύ-
 20 σιν φαινόμενον. Ἡ γὰρ ἂν ἀπρακτος ἦν ἡ κακία, μηδενὶ προσ-
 κεχρωσμένη καλῶ τῷ πρὸς ἐπιθυμίαν αὐτῆς ἐφελκομένῳ τὸν
 ἀπατώμενον. Νυνὶ δὲ σύμμικτός πῶς ἐστὶν ἡ τοῦ κακοῦ φύσις,
 ἐν μὲν τῷ βάθει τὸν ὀλεθρον, οἷόν τινα δόλον ἐγκεκρυμμένον
 ἔχουσα, ἐν δὲ τῇ κατὰ τὸ φαινόμενον ἀπάτῃ καλοῦ τινα φαντα-
 25 σίαν παραδεικνύουσα. Καλὸν δοκεῖ τοῖς φιλαργύροις ἡ τῆς ὕλης
 εὐχροια· ἀλλὰ ρίζα πάντων τῶν κακῶν ἡ φιλαργυρία γίνεται.
 Τίς δ' ἂν ἐπὶ τὸν δυσώδη βόρβορον τῆς ἀκολασίας κατώλισθεν,

89. Ἐβρ. 5,14.

90. Α' Κορ. 2,15.

καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, ἐπανθισμένο μὲ τὶς ἡδονές διὰ τῶν αἰσθήσεων; Νομίζω ὅτι δὲν θὰ εἶμαι μακριὰ ἀπὸ τὴν ἀλήθεια, ἂν πάρω ὡς ἀφορμὴ τῆς ἐπιχειρηματολογίας μου τὴν ἔννοια τοῦ γνωστοῦ. Πράγματι δὲν νομίζω ὅτι ἐδῶ ἡ Γραφή ὡς ἐπιστήμη ἐννοεῖ τὴ γνῶσι, διότι στὴ γραφικὴ χρήσι εὐρίσκω κάποια διαφορὰ μεταξὺ γνώσεως καὶ διακρίσεως. Διότι ὁ ἀπόστολος λέγει ὅτι τὸ διακρίνειν ἐπιστημονικῶς τὸ καλὸ ἀπὸ τὸ κακὸ ἀνήκει στὴν τελειότερη ἔξι καὶ σὲ γυμνασμένα αἰσθητήρια⁸⁹. γι' αὐτὸ καὶ προστάζει νὰ δοκιμάζουμε τὰ πάντα καὶ λέγει ὅτι ιδιότης τοῦ πνευματικοῦ εἶναι τὸ νὰ διακρίνη⁹⁰. Ἡ δὲ γνῶσις δὲν δηλώνει πάντοτε, κατὰ τὸ σημαινόμενο, τὴν ἐπιστήμη καὶ τὴν κατανόησι, ἀλλὰ τὴ διάθεσι πρὸς τὸ χαρισμένο· ὅπως, γιὰ παράδειγμα, «ὁ Κύριος ἐγνώρισε αὐτοὺς ποὺ τοῦ ἀνήκουν»⁹¹. καὶ πρὸς τὸν Μωϋσῆ λέγει ὅτι «σ' ἐγνώρισα περισσότερον ἀπὸ ὅλους»⁹². γιὰ τοὺς καταδικασμένους δὲ ἀπὸ τὴν κακία λέγει αὐτὸς ποὺ γνωρίζει τὰ πάντα ὅτι «ποτε δὲν σᾶς ἐγνώρισα»⁹³. Ἐπομένως τὸ δένδρο ἀπὸ τὸ ὁποῖο καρποφορεῖται ἡ ἀνάμικτη γνῶσις, εἶναι ἀπαγορευμένο.

Ἀναμιγνύεται δὲ μὲ τὰ ἀντίθετα ὁ καρπὸς ἐκεῖνος, ποὺ ἔχει συνήγορό του τὸν ὄφι, ἴσως γιὰ τοῦτον τὸν λόγο, ὅτι δὲν ἐμφανίζεται γυμνὸ τὸ κακὸ μόνο του κατὰ τὴν ἴδια του φύσι. Πράγματι τότε ἡ κακία θὰ ἦταν ἄπρακτη, ἂν δὲν ἐχρωματιζόταν μὲ κάποιο καλὸ ποὺ θὰ προσείλκυε τὸν ἀπατῶμενο πρὸς τὴν ἐπιθυμία της. Τώρα ὅμως ἡ φύσις τοῦ κακοῦ εἶναι σύμμικτη· στὸ βάθος ἔχει τὸν ὄλεθρο, σὰν κρυμμένο δόλωμα, ἐνῶ στὴν ἐπιφάνεια δείχνει ἀπατηλῶς κάποια φαντασία καλοῦ. Ἡ λάμψις τῆς χρηματικῆς ὕλης φαίνεται ωραία στοὺς φιλαργύρους, ὅμως ρίζα ὄλων τῶν κακῶν γίνεται ἡ φυλαργυρία. Καὶ ποιός θὰ ἐκα-

91. Β' Τιμ. 2,19.

92. Δευτ. 34,10.

93. Ματθ. 7,23.

εἰ μὴ τὴν ἡδονὴν καλὸν τι καὶ αἰρετὸν ᾤετο ὁ τῷ δελέατι τούτῳ
 πρὸς τὸ πάθος κατασυρόμενος· Οὕτω καὶ τὰ λοιπὰ τῶν ἀμαρ-
 τημάτων ἐγκεκρυμμένην ἔχοντα τὴν διαφθοράν, αἰρετὰ παρὰ
 τὴν πρώτην δοκεῖ, διὰ τινος ἀπάτης τοῖς ἀνεπισκέπτοις ἀντ'
 5 ἀγαθοῦ σπουδαζόμενα.

Ἐπειδὴ τοίνυν οἱ πολλοὶ τὸ καλὸν ἐν τῷ τὰς αἰσθήσεις
 εὐφραίνοντι κρίνουσι, καὶ τις ἐστὶν ὁμωνυμία τοῦ τε ὄντος καὶ
 τοῦ δοκοῦντος εἶναι καλοῦ, τούτου χάριν ἢ πρὸς τὸ κακὸν ὡς
 πρὸς τὸ ἀγαθὸν γινομένη ἐπιθυμία, καλοῦ καὶ κακοῦ γνῶσις
 10 ὑπὸ τῆς Γραφῆς ὠνομάσθη, συνδιάθεσιν τινα καὶ ἀνάκρασιν ἐρ-
 μηνευούσης τῆς γνώσεως. Οὔτε ἀπολύτως κακόν, διότι περιήν-
 θισται τῷ καλῷ, οὔτε καθαρῶς ἀγαθόν, διότι ὑποκέκρυπται τὸ
 κακόν, ἀλλὰ σύμμικτον δι' ἑκατέρων τοῦ ἀπηγορευμένου ξύλου
 τὸν καρπὸν εἶναί φησιν, οὗ τὴν γεῦσιν εἰς θάνατον ἄγειν εἶπε
 15 τοὺς ἀψαμένους, μονονουχὶ φανερῶς τὸ δόγμα βοῶν, ὅτι τὸ ὄν-
 τως ἀγαθὸν ἀπλοῦν καὶ μονοειδές ἐστι τῇ φύσει, πάσης διπλόης
 καὶ τῆς πρὸς τὸ ἐναντίον συζυγίας ἀλλότριον. Τὸ δὲ κακὸν ποι-
 κίλον τε καὶ κατεσχηματισμένον ἐστίν, ἄλλο τι νομιζόμενον, καὶ
 ἕτερον διὰ τῆς πείρας ἀνακρινόμενον, οὗ τὴν γνῶσιν, τουτέστι
 20 τὴν διὰ τῆς πείρας ἀνάληψιν, θανάτου καὶ διαφθορᾶς ἀρχὴν τε
 καὶ ὑπόθεσιν γίνεσθαι.

Διὰ τοῦτο προδείκνυσιν ὁ ὄφεις τὸν πονηρὸν τῆς ἀμαρτίας
 καρπὸν, οὐχ ὡς εἶχε φύσεως τὸ κακὸν ἐκ τοῦ προφανοῦς ἐπι-
 δείξας· οὐ γὰρ ἂν ἠπατήθη ὁ ἄνθρωπος τῷ προδήλῳ κακῷ·
 25 ἀλλὰ διὰ τινος ὥρας τὸ φαινόμενον ἀγλαΐσας καὶ τινα κατὰ τὴν
 αἴσθησιν ἡδονὴν ἐγγοητεύσας τῇ γεύσει, πιθανὸς ἐφάνη τῇ γυ-
 ναικί, καθὼς φησιν ἡ Γραφή· «καὶ εἶδε γὰρ ἡ γυνή», φησὶν, «ὅτι

τρακύλιζε στὸν δυσώδη βόρβορο τῆς ἀκολασίας, ἂν δὲν ἐθεωροῦσε τὴν ἡδονὴν κάτι καλὸ καὶ ἐκλεκτό, αὐτὸς ποὺ σύρεται πρὸς τὸ πάθος μὲ τοῦτο τὸ δέλεαρ; Ἔτσι καὶ τὰ ἄλλα ἀμαρτήματα, ἔχοντας κρυμμένη τῇ διαφθορά, φαίνονται προτιμητέα περισσότερο ἀπὸ τὴν φιλαργυρία, ἐπιζητούμενα ἀπὸ τοὺς ἀπερισκέπτους ἀντὶ τοῦ ἀγαθοῦ μὲ κάποια ἐξαπάτησι.

Ἐπειδὴ λοιπὸν οἱ πολλοὶ κρίνουν τὸ καλὸ μὲ βάσι τὴν εὐφροσύνη τῶν αἰσθήσεων καὶ ὑπάρχει κάποια ὁμωνυμία μεταξὺ τοῦ πραγματικοῦ καὶ τοῦ φαινομενικοῦ καλοῦ, γι' αὐτὸ τὸ λόγο ἡ ἐπιθυμία ποὺ ἔγινε πρὸς τὸ κακὸ ὡσάν ἀγαθό, ὠνομάσθηκε ἀπὸ τῇ Γραφῇ γνῶσις καλοῦ καὶ κακοῦ⁹⁴, καθὼς ἐρμηνεύει κάποια σύνθεσι καὶ ἀνάκρασι τῆς γνῶσεως. Δὲν λέγει ὅτι εἶναι ἀπολύτως κακό, διότι εἶναι ἀνθισμένο γύρω ἀπὸ τὸ καλό, οὔτε καθαρῶς ἀγαθό, διότι τὸ κακὸ εἶναι ἀπὸ κάτω κρυμμένο, ἀλλὰ λέγει ὅτι ὁ καρπὸς τοῦ ἀπαγορευμένου ξύλου εἶναι σύμμικτος κι' ἀπὸ τὰ δύο· καὶ εἶπε ὅτι ἡ γεῦσις του ὁδηγεῖ αὐτοὺς ποὺ τὸν ἐγγίζουσιν στὸ θάνατο, κηρύσσοντας δυνατὰ τὸ δόγμα, ὅτι τὸ ὄντως ἀγαθὸ εἶναι ἀπλὸ καὶ μονοειδὲς κατὰ τὴ φύσι, ξένο πρὸς κάθε διπλόη καὶ πρὸς κάθε συζυγία μὲ τὸ ἀντίθετο. Ἀντίθετα τὸ κακὸ εἶναι ποικίλο καὶ διεσπασμένο· ἄλλο νομίζεται καὶ ἄλλο παρουσιάζεται ἀπὸ τὴν πεῖρα καὶ ἡ γνῶσις του, δηλαδή ἡ διὰ τῆς πείρας ἀνάληψις, γίνεται ἀρχὴ καὶ θεμέλιο θανάτου καὶ διαφθορᾶς.

Γι' αὐτὸ ὁ ὄφιν παρουσιάζει πρῶτα τὸν πονηρὸ καρπὸ τῆς ἀμαρτίας, ἐπιδεικνύοντας τὸ κακὸ ὅχι φανερά, ὅπως ἦταν ἡ φύσις του, διότι τότε δὲν θὰ ἀπατῶνταν ὁ ἄνθρωπος μὲ τὸ πρόδηλο κακό· ἀλλὰ λαμπρύνοντας τὸ φαινόμενο μὲ κάποια ὁμορφία καὶ προσθέτοντας στὴ γεῦσι κάποια ἡδονὴ αἰσθητικῆς μορφῆς, ἐφάνηκε πειστικὸς στὴ γυναῖκα, ὅπως λέγει ἡ Γραφή· «κι' εἶδε

94. Γεν. 3,6.

καλὸν τὸ ξύλον εἰς βρῶσιν καὶ ὅτι ἀρεστὸν τοῖς ὀφθαλμοῖς
 ἰδεῖν, καὶ ὥραϊόν ἐστι τοῦ κατανοῆσαι»· καὶ λαβοῦσα τοῦ καρ-
 ποῦ αὐτοῦ ἔφαγεν.

Ἡ δὲ βρῶσις ἐκείνη θανάτου μήτηρ τοῖς ἀνθρώποις γέγο-
 5 νεν. Αὕτη τοίνυν ἡ σύμμικτός ἐστι καρποφορία, σαφῶς τοῦ λό-
 γου τὸν νοῦν ἐρμηνεύοντος, καθ' ὃν καλοῦ τε καὶ κατὰ τὴν τῶν
 δηλητηρίων κακίαν τῶν παραρτυθέντων τῷ μέλιτι, καθὸ μὲν
 καταγλυκαίνει τὴν αἴσθησιν, καλὸν εἶναι δοκεῖ, καθὸ δὲ φθείρει
 τὸν προσαπτόμενον, κακοῦ παντὸς ἔσχατον γίνεται. Ἐπεὶ οὖν
 10 ἐνήργησε κατὰ τῆς τοῦ ἀνθρώπου ζωῆς τὸ πονηρὸν δηλητήριον·
 τότε ὁ ἄνθρωπος, τὸ μέγα καὶ πρᾶγμα καὶ ὄνομα, τὸ τῆς θείας
 φύσεως ἀπεικόνισμα, τῇ ματαιότητι, καθὼς φησιν ὁ προφήτης,
 ὡμοιώθη. Οὐκοῦν ἡ μὲν εἰκὼν πρὸς τὸ κρεῖττον τῶν ἐν ἡμῖν
 νοουμένων ὠκείωται· τὰ δέ, ὅσα περὶ τὸν βίον λυπηρά τε καὶ
 15 ἄθλια, πόρρω τῆς πρὸς τὸν Θεῖόν ἐστιν ὁμοιώσεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'

**Ὅτι ἡ ἀνάστασις οὐ τοσοῦτον ἐκ τοῦ κηρύγματος τοῦ
 Γραφικοῦ, ὅσον ἐξ αὐτῆς τῆς ἀνάγκης τῶν πραγμάτων
 ἀκολουθῶς ἐλπίζεται**

Ἄλλ' οὐχ οὕτως ἐστὶν ἰσχυρὸν ἡ κακία, ὥς τῆς ἀγαθῆς
 ὑπερισχύσαι δυνάμεως· οὐδὲ κρείττων καὶ μονιμωτέρα τῆς
 Θεοῦ σοφίας ἡ τῆς φύσεως ἡμῶν ἀβουλία. Οὐδὲ γάρ ἐστι δυνα-
 τὸν τὸ τρεπόμενόν τε καὶ ἀλλοιούμενον, τοῦ ἀεὶ ὡσαύτως ἔχον-
 20 τος καὶ ἐν τῷ ἀγαθῷ πεπηγότος ἐπικρατέστερόν τε καὶ μονιμώ-

ἡ γυναῖκα ὅτι τὸ ξύλο εἶναι καλὸ γιὰ τὴ βρῶσι καὶ ἀρεστὸ στὴν ὄψι καὶ ὠραῖο γιὰ τὴν κατανόησι»⁹⁵· καὶ παίρνοντας ἀπὸ τὸν καρπὸ τοῦ ἔφαγε.

Ἐκείνη ὅμως ἡ βρῶσις ἐγίνε γιὰ τοὺς ἀνθρώπους μητέρα τοῦ θανάτου. Αὕτῃ λοιπὸν εἶναι ἡ σύμμικτη καρποφορία, καθὼς ὁ λόγος ἐρμηνεύει τὴν ἔννοια τοῦ λόγου, κατὰ τὸν ὁποῖο τὸ ξύλο ἐκεῖνο ὠνομάσθηκε γνωστὸ καλοῦ καὶ κακοῦ· διότι σύμφωνα μὲ τὴν κακία τῶν δηλητηρίων ποὺ ἀναμιγνύονται μὲ τὸ μέλι, σὲ ὅσο σημεῖο γλυκαίνει τὴν αἴσθησι, φαίνεται νὰ εἶναι καλὸ, σὲ ὅσο δὲ σημεῖο φθείρει τὸ προσαπτόμενο, γίνεται ἔσχατο κάθε κακοῦ. Ὅταν λοιπὸν τὸ πονηρὸ δηλητήριον ἐνήργησε κατὰ τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, τότε ὁ ἄνθρωπος, τὸ μέγα πρᾶγμα καὶ ὄνομα, τὸ ἀπεικόνισμα τῆς θείας φύσεως, ὅπως λέγει ὁ προφήτης, ὠμοιώθηκε μὲ τὴ ματαιότητα⁹⁶. Ἐπομένως ἡ μὲν εἰκόνα εἶναι οἰκειωμένη πρὸς τὸ ἀνώτερο ἀπὸ τὰ εὕρισκόμενα σ' ἐμᾶς· ἐνῶ ἐκεῖνα ποὺ εἶναι γύρω ἀπὸ τὴ ζωὴ λυπηρὰ καὶ ἄθλια, εἶναι μακριὰ ἀπὸ τὴν ὁμοίωσι πρὸς τὸ Θεῖο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 21

**Ὅτι ἡ ἀνάστασις ἐλπίζεται ὄχι τόσο μὲ βάσι
τὸ γραφικὸ κήρυγμα, ὅσο ἀπὸ τὴν ἀνάγκη
τῶν πραγμάτων**

Ἀλλὰ ἡ κακία δὲν εἶναι τόσο ἰσχυρὸ πρᾶγμα, ὥστε νὰ ὑπερισχύσῃ τῆς ἀγαθῆς δυνάμεως οὔτε ἡ ἀβουλία τῆς φύσεώς μας εἶναι ἀνώτερη καὶ μονιμώτερη ἀπὸ τὴ σοφία τοῦ Θεοῦ. Διότι δὲν εἶναι δυνατὸ τὸ τρεπόμενον καὶ μεταβαλλόμενον νὰ εἶναι ἐπικρατέστερο καὶ μονιμώτερο ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ εἶναι πάντοτε

95. Γεν. 3,6.

96. Ψαλμ. 143,4.

τερον εἶναι· ἀλλ' ἡ μὲν θεία βουλή πάντη τε καὶ πάντως τὸ ἀμε-
 τάθετον ἔχει, τὸ δὲ τρεπτὸν τῆς φύσεως ἡμῶν οὐδὲ ἐν τῷ κακῷ
 πάγιον μένει. Τὸ γὰρ αἰ πάντως κινούμενον, εἰ μὲν πρὸς τὸ κα-
 λὸν ἔχοι τὴν πρόοδον, διὰ τὸ ἀόριστον τοῦ διεξοδευομένου
 5 πράγματος οὐδέποτε λήξει τῆς ἐπὶ τὰ πρόσω φορᾶς. Οὐδὲ γὰρ
 εὐρήσει ζητουμένου πέρας οὐδέν, οὐ δραζάμενον στήσεται ποτε
 τῆς κινήσεως. Εἰ δὲ πρὸς τὸ ἐναντίον τὴν ροπὴν σχοίη, ἐπειδὴν
 διανύσῃ τῆς κακίας τὸν δρόμον, καὶ ἐπὶ τὸ ἀκρότατον τοῦ κα-
 κοῦ μέτρον ἀφίκηται, τότε τὸ τῆς ὀρμῆς ἀεικίνητον οὐδεμίαν ἐκ
 10 φύσεως στάσιν εὐρίσκον, ἐπειδὴν διαδράμῃ τὸ ἐν κακίᾳ διάστη-
 μα, κατ' ἀνάγκην ἐπὶ τὸ ἀγαθὸν τρέπει τὴν κίνησιν. Μὴ γὰρ
 προϊούσης κακίας ἐπὶ τὸ ἀόριστον, ἀλλ' ἀναγκαίοις πέρασι κα-
 τελημμένης, ἀκολουθῶς ἢ τοῦ ἀγαθοῦ διαδοχὴ τὸ πέρας τῆς
 κακίας ἐκδέχεται. Καὶ οὕτω, καθὼς εἴρηται, τὸ ἀεικίνητον
 15 ἡμῶν τῆς φύσεως πάλιν ὕστατον ἐπὶ τὴν ἀγαθὴν ἀνατρέχει πο-
 ρείαν, τῇ μνήμῃ τῶν προδεδυστυχημένων πρὸς τὸ μὴ πάλιν
 ἐναλῶναι τοῖς ἴσοις σωφρονιζόμενον.

Οὐκοῦν ἔσται πάλιν ἐν καλοῖς ὁ δρόμος ἡμῖν διὰ τὸ πέρα-
 σιν ἀναγκαίοις περιωρίσθαι τῆς κακίας τὴν φύσιν. Καθάπερ γὰρ
 20 οἱ δεινοὶ τὰ μετέωρα, τοῦ μὲν φωτὸς πάντα λέγουσι τὸν κόσμον
 εἶναι κατάπλεων, τὸ δὲ σκότος τῇ ἀντιφράζει τοῦ κατὰ τὴν γῆν
 σώματος ἀποσκιαζόμενον γίνεσθαι (ἀλλὰ τοῦτο μὲν κατὰ τὸ
 σχῆμα τοῦ σφαιροειδοῦς σώματος κατὰ νώτου τῆς ἡλιακῆς
 ἀκτῖνος κωνοειδῶς κατακλείεσθαι, τὸν δὲ ἥλιον πολλαπλασίονι
 25 τῷ μεγέθει τὴν γῆν ὑπερβάλλοντα, πανταχόθεν αὐτὴν ταῖς ἀκτῖ-
 σιν ἐν κύκλῳ περιπτυσσόμενον, συνάπτειν κατὰ τὸ πέρας τοῦ
 κώνου τὰς τοῦ φωτὸς συμβολάς, ὥστε καθ' ὑπόθεσιν, εἰ γέ-

ταυτό καὶ εἶναι πηγμένο στοῦ ἀγαθοῦ· ἀλλὰ ἡ μὲν θεία βουλή πάντως καὶ παντοῦ ἔχει τὸ ἀμετάτρεπτο, ἐνῶ τὸ τρεπτό τῆς φύσεώς μας δὲν ἔχει παγιότητα οὔτε στοῦ κακοῦ. Πράγματι τὸ πάντως κινούμενο πάντοτε, ἂν μὲν ἔχη τὴν πρόοδο πρὸς τὸ καλὸ, ἐξ αἰτίας τοῦ ἀπεριορίστου τοῦ διανοουμένου πράγματος δὲν θὰ σταματήσει ποτὲ τὴν πορὰ πρὸς τὰ ἐμπρός. Διότι δὲν θὰ εὔρη κανένα τέρμα τοῦ ζητουμένου, τὸ ὁποῖο θὰ πιάσῃ γιὰ νὰ σταματήσει κάποτε τὴν κίνησι. Ἄν ὅμως ἔχη ροπὴν πρὸς τὸ ἀντίθετο, ὅταν διανύσῃ τὸ δρόμο τῆς κακίας καὶ φθάσῃ στοῦ ἀκρότατο μέτρο τοῦ κακοῦ, τότε τὸ ἀεικίνητο τῆς ὁρμῆς μὴ εὐρίσκοντας καμμιά στάσι ἐκ φύσεως, ὅταν περάσῃ τὸ διάστημα τῆς κακίας, κατ' ἀνάγκη στρέφει τὴν κίνησι πρὸς τὸ ἀγαθόν⁹⁷. Ἐπειδὴ δηλαδή ἡ κακία δὲν προχωρεῖ ἐπ' ἀόριστο, ἀλλὰ περικλείεται σὲ ἀναγκαῖα πέρατα, φυσικὰ τὸ πέρας τῆς κακίας τὸ διαδέχεται ἡ πορεία πρὸς τὸ ἀγαθόν. Κι' ἔτσι, ὅπως ἔχει λεχθῇ, τὸ ἀεικίνητο τῆς φύσεώς μας ἀνατρέχει πάλι τελευταῖα ἐπάνω στὴν ἀγαθὴ πορεία, σωφρονιζόμενο μὲ τὴ μνήμη τῶν προηγουμένων δυστυχιῶν, ὥστε νὰ μὴ καταληφθῇ πάλι ἀπὸ τὰ ἴδια κακά.

Ἐπομένως ὁ δρόμος μας θὰ ἐπανέλθῃ στὰ καλά, ἐφ' ὅσον ἡ φύσις τῆς κακίας περιορίζεται σὲ ἀναγκαῖα πέρατα. Οἱ εἰδικοί στὰ μετέωρα δηλαδὴ λέγουν ὅτι ὁ κόσμος εἶναι γεμᾶτος ἄπλετο φῶς, τὸ δὲ σκότος γίνεται μὲ τὴ σκιά ποὺ προκαλεῖ ἡ ἀντίφραξις τοῦ σώματος στὴ γῆ. Βεβαιώνουν ὅτι τὸ σῶμα κατακλείεται κατὰ τὸ σχῆμα τοῦ σφαιροειδοῦς στοῦ ὀπισθεν τῆς ἡλιακῆς ἀκτίνος κωνοειδῶς, ἐνῶ ὁ ἥλιος ποὺ ὑπερβάλλει πολλαπλασίως τὴ γῆ κατὰ τὸ μέγεθος καὶ τὴν ἀγκαλιάζει ἀπὸ παντοῦ κυκλικὰ μὲ τὶς ἀκτῖνες, συνάπτει τὶς συμβολές τοῦ φωτὸς στοῦ τέλος τοῦ κῶνου, ὥστε ὑποθετικῶς, ἂν συνέβαινε κάποια

97. Τὸ διάστημα τοῦ ἀγαθοῦ εἶναι ἄπειρο· τὸ διάστημα τοῦ κακοῦ εἶναι περιωρισμένο καὶ ἄρα προσωρινό. Ἐπομένως ἡ κακία θὰ σταματήσει κάποτε καὶ ἡ πορεία θὰ μεταστραφῇ πρὸς τὸ ἀγαθόν. Αὐτὸ ἀποτελεῖ τὴν βάσι τῆς θεωρίας περὶ προσωρινότητος τοῦ κακοῦ.

νοιτό τινι δύναμις διαβῆναι τὸ μέτρον, εἰς ὅσον ἐκτείνεται ἡ σκιά, πάντως ἂν ἐν φωτὶ γενέσθαι μὴ διακοπτομένῳ ὑπὸ τοῦ σκοτούς)· οὕτως οἶμαι δεῖν καὶ περὶ ἡμῶν διανοεῖσθαι, ὅτι διεξελθόντες τὸν τῆς κακίας ὅρον, ἐπειδὴν ἐν τῷ ἄκρῳ γενώμεθα 5 τῆς κατὰ τὴν ἁμαρτίαν σκιᾶς, πάλιν ἐν φωτὶ βιοτεύσομεν, ὡς κατὰ τὸ ἀπειροπλάσιον πρὸς τὸ τῆς κακίας μέτρον τῆς τῶν ἀγαθῶν φύσεως περιττενούσης. Πάλιν οὖν ὁ παράδεισος, πάλιν τὸ ξύλον ἐκεῖνο, ὃ δὴ καὶ ζωῆς ἐστὶ ξύλον, πάλιν τῆς εἰκόνοσ ἡ χάρις καὶ ἡ τῆς ἀρχῆς ἀξία. Οὐ μοι δοκεῖ τούτων οὐδέν, ὅσα νῦν 10 πρὸς τὴν τοῦ βίου χρεῖαν παρὰ τοῦ Θεοῦ τοῖς ἀνθρώποις ὑπέζευκται· ἀλλ' ἐτέρας τινὸς βασιλείας ἐστὶν ἡ ἐλπίς, ἥς ὁ λόγος ἐν ἀπορρήτοις μένει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ'

*Πρὸς τοὺς λέγοντας, εἰ καλὸν τι καὶ ἀγαθὸν
ἢ ἀνάστασις, τί οὐχὶ ἤδη γέγονεν, ἀλλὰ
χρόνων τισὶ περιόδοις ἐλπίζεται*

Ἀλλὰ τῆς ἀκολουθίας τῶν ἐξητασμένων ἐχώμεθα. Ἴσως γάρ τις πρὸς τὸ γλυκὺ τῆς ἐλπίδος πτερωθεὶς τὴν διάνοιαν, 15 ἄχθος ἡγεῖται καὶ ζημίαν τὸ μὴ θᾶπτον ἐν τοῖς ἀγαθοῖς ἐκείνοις γενέσθαι, ἃ ὑπὲρ αἰσθησὶν τε καὶ γνῶσιν ἀνθρωπίνην ἐστί, καὶ δεινὴν ποιεῖται τὴν διὰ μέσου πρὸς τὸ ποθούμενον τοῦ χρόνου παράτασιν. Ἀλλὰ μὴ στενοχωρεῖσθω, καθάπερ τις τῶν νηπίων τὴν πρὸς ὀλίγον ἀναβολὴν τῶν καθ' ἡδονὴν δυσχεραίνων. 20 Ἐπειδὴ γὰρ ὑπὸ λόγου καὶ σοφίας τὰ πάντα οἰκονομεῖται, ἀνάγ-

δύναμις νὰ διαβῇ τὸ μέτρο στὸ ὁποῖο ἐκτείνεται ἡ σκιά, ὅπως-
 δήποτε θὰ ἔφθανε σὲ φῶς πὺ δὲν διακόπτεται ἀπὸ τὸ σκότος⁹⁸.
Ἔτσι νομίζω ὅτι πρέπει νὰ σκεπτώμαστε καὶ γιὰ μᾶς τοὺς ἀν-
θρώπους ὅτι ξεπερνώντας τὸ ὄριο τῆς κακίας, ὅταν φθάσωμε
στὸ ἄκρο τῆς σκιάς κατὰ τὴν ἁμαρτία, πάλι θὰ ζήσωμε μέσα
στὸ φῶς, ἐφ' ὅσον ἡ φύσις τῶν ἀγαθῶν περισσεύει ἀπὸ τὸ μέ-
τρο τῆς κακίας κατὰ τὸ ἀπειροπλάσιο. Πάλι λοιπὸν ἔρχεται ὁ
 παρὰδεισος, πάλι τὸ δένδρο ἐκεῖνο, πὺ εἶναι ἀκριβῶς δένδρο
 ζωῆς, πάλι ἡ χάρις τῆς εἰκόνης καὶ τὸ ἀξίωμα τῆς ἐξουσίας.
 Δὲν νομίζω ὅτι αὐτὰ εἶναι κάτι ἀπὸ ὅσα ἔχουν παραχωρηθῇ
 στοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὸν Θεὸ γιὰ τὶς τωρινὲς ἀνάγκες τοῦ
 βίου, ἀλλὰ ἀποτελοῦν ἐλπίδα κάποιας ἄλλης βασιλείας, τῆς
 ὁποίας ὁ λόγος μένει ἀπόρητος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 22

Πρὸς ἐκείνους πὺ λέγουν, ἀν ἡ ἀνάστασις εἶναι καλὸ
καὶ ἀγαθόν, γιατί δὲν ἔγινε ἤδη ἀλλὰ ἐλπίζεται
μετὰ παρέλευσι χρόνων

Ἄλλὰ ἄς κρατήσωμε τὴ συνέχεια τῶν ἐξεταζομένων.
 Ἴσως κάποιος, πετώντας μὲ τὴ σκέψι τοῦ πρὸς τὴ γλυκύτητα
 τῆς ἐλπίδος, θεωρεῖ βάρος καὶ ζημιὰ τὴν ἐπιβράδυνσι τῆς ἀφί-
 ξεως στὰ ἀγαθὰ ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα εἶναι ὑπεράνω ἀνθρωπίνης αἰ-
 σθήσεως καὶ γνώσεως, καὶ θεωρεῖ φοβερὴ τὴν παράτασι τοῦ
 ἐνδιαμέσου χρόνου πρὸς τὸ ποθούμενο. Ἄλλὰ ἄς μὴ στενοχω-
 ρῇται, σὰν νήπιο πὺ δυσανασχετεῖ γιὰ τὴν ὀλιγόωρη ἀναβολὴ
 τῶν εὐχαρίστων πραγμάτων. Ἐπειδὴ τὰ πάντα οἰκονομοῦνται

98. Τὸ διάστημα τῆς κακίας εἶναι παρενθετικό, ὅπως τὸ μέρος ἐκεῖνο τῆς
γῆς πὺ σκιάζεται ἀπὸ τὴν ἐκλειψι ἡλίου. Ὅταν τὸ διαπεράση κανεὶς ἔρχεται
πάλι στὸ φῶς, ἔρχεται πάλι στὸ καλόν.

κη πᾶσα μηδὲν ἄμοιρον ἡγεῖσθαι τῶν γινομένων αὐτοῦ τε τοῦ λόγου καὶ τῆς ἐν αὐτῷ σοφίας. Ἐρεῖς οὖν· Τίς οὗτος ὁ λόγος ἐστί, καθ' ὃν οὐκ εὐθὺς ἐπὶ τὸ ποθούμενον ἢ τοῦ λυπηροῦ βίου μετὰστασις γίνεται, ἀλλ' εἰς χρόνους τινὰς ὠρισμένους ἢ βαρεῖα 5 καὶ σωματώδης αὕτη παραταθεῖσα ζωὴ, ἀναμένει τὸ πέρας τῆς τοῦ παντὸς συμπληρώσεως, ἵνα τὸ τηνικαῦτα καθάπερ χαλινουῦ τινος ἐλευθερωθεῖσα ἢ ἀνθρωπίνη ζωὴ, πάλιν ἀνετός τε καὶ ἐλευθέρα πρὸς τὸν μακάριον καὶ ἀπαθῆ βίον ἐπαναδράμοι;

Ἄλλ' εἰ μὲν ἐγγίζει τῇ ἀληθείᾳ τῶν ζητουμένων ὁ λόγος, 10 αὕτη ἂν εἰδείη σαφῶς ἢ Ἀλήθεια. Ὁ δ' οὖν ἐπὶ τὴν ἡμετέραν ἦλθε διάνοιαν, τοιοῦτον ἐστί. Λέγω δὲ τὸν πρῶτον πάλιν ἐπαναλαβὼν λόγον, «ποιήσωμεν» φησὶν ὁ Θεός, «ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν ἡμετέραν. Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸ ἄνθρωπον · κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν». Ἡ μὲν οὖν εἰκὼν τοῦ 15 Θεοῦ, ἢ ἐν πάσῃ τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει θεωρουμένη, τὸ τέλος ἔσχεν. Ὁ δὲ Ἀδὰμ οὐπω ἐγένετο· τὸ γὰρ γήϊνον πλάσμα κατὰ τινα ἐτυμολογικὴν ὀνομασίαν λέγεται Ἀδάμ, καθὼς φασιν οἱ τῆς Ἑβραίων φωνῆς ἐπίστορες. Διὸ καὶ ὁ ἀπόστολος διαφερόντως τὴν πάτριον τῶν Ἰσραηλιτῶν πεπαιδευμένος φωνήν, τὸν ἐκ 20 γῆς ἄνθρωπον χοῖκὸν ὀνομάζει, οἷονεὶ μεταβαλὼν τὴν τοῦ Ἀδὰμ κλῆσιν εἰς τὴν Ἑλλάδα φωνήν.

Γέγονεν οὖν κατ' εἰκόνα ὁ ἄνθρωπος, ἢ καθόλου φύσις, τὸ θεοεἶκελον χρῆμα. Γέγονε δὲ τῇ παντοδυνάμῳ σοφίᾳ οὐχὶ μέρος τοῦ ὅλου, ἀλλ' ἅπαν ἀθρώως τὸ τῆς φύσεως πλήρωμα. 25 Εἶδεν ὁ πάντων τῶν περάτων περιδεδραγμένος, καθὼς φησιν ἡ Γραφή, ἢ λέγουσα, «ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ τὰ πέρατα τῆς γῆς», εἶδεν ὁ εἰδὼς τὰ πάντα καὶ πρὶν γενέσεως αὐτῶν, ἐμπεριλαθὼν τῇ

ἀπὸ λόγο καὶ σοφία, εἶναι ἀνάγκη νὰ μὴ θεωροῦμε τίποτε ἀπὸ τὰ γινόμενα ἄμοιρο τοῦ λόγου καὶ τῆς σοφίας του. Θὰ εἰπῆς λοιπόν· ποιός εἶναι τοῦτος ὁ λόγος, γιὰ τὸν ὁποῖο ἡ μετάστασις τοῦ λυπηροῦ βίου δὲν γίνεται ἀμέσως πρὸς τὸ ποθούμενο, ἀλλὰ αὐτὴ ἡ βαρεῖα καὶ σωματώδης ζωὴ, ἀφοῦ παραταθῇ σὲ καθωρισμένους χρόνους, ἀναμένει τὸ τέλος τῆς συμπληρώσεως τοῦ σύμπαντος, ὥστε ἡ ἀνθρωπίνη ζωὴ, ἐλευθερουμένη τότε ἀπὸ ἓνα εἶδος χαλινού, νὰ ξαναγυρίσῃ πάλι ἄνετη καὶ ἐλεύθερη πρὸς τὸν μακάριο καὶ ἀπαθῆ βίον;

Τώρα, ἂν ὁ λόγος προσεγγίξῃ τὴν ἀλήθεια τῶν ζητουμένων, ἡ ἴδια ἡ Ἀλήθεια μπορεῖ νὰ γνωρίζῃ. Ἐκεῖνο ὅμως ποῦ ἦλθε στὴ δική μας σκέψι, εἶναι τοῦτο. Λέγω λοιπόν, ἐπαναλαμβάνοντας πάλι τὸν πρῶτο λόγο, «ὡς κατασκευάσωμε», λέγει ὁ Θεός, «ἄνθρωπο κατὰ τὴ δική μας εἰκόνα καὶ ὁμοίωσι. Καὶ ἔκαμε ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπο· τὸν ἔκαμε κατ' εἰκόνα Θεοῦ»⁹⁹. Ἡ εἰκὼν τοῦ Θεοῦ λοιπόν, ποῦ ὑφίσταται στὴν ὅλη ἀνθρωπίνη φύσιν, ἐπραγματοποιήθηκε. Ὁ Ἀδὰμ ὅμως δὲν εἶχε γίνει ἀκόμῃ· διότι τὸ γήινο πλάσμα λέγεται Ἀδὰμ μὲ κάποια ἐτυμολογικὴ ὀνομασία, ὅπως λέγουν οἱ γνωστές τῆς ἐβραϊκῆς γλώσσας¹. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ ἀπόστολος, καταρτισμένος ἐπιμελῶς στὴ μητρικὴ γλῶσσα τῶν Ἰσραηλιτῶν ὀνομάζει χοϊκὸ τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὴ γῆ, σὰν νὰ μετέβαλε τὴν ὀνομασίαν τοῦ Ἀδὰμ στὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα².

Ἐγινε λοιπόν κατ' εἰκόνα ὁ ἄνθρωπος, ἡ καθολικὴ φύσις, τὸ θεοειδὲς πρᾶγμα. Μὲ τὴν παντοδύναμη δὲ σοφία ἔγινε ὅχι μέρος τοῦ ὅλου, ἀλλ' ὁλόκληρο μαζί τὸ πλήρωμα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Προέβλεπε ἐκεῖνος ποῦ κρατεῖ ὅλα τὰ πέρατα, ὅπως λέγει ἡ Γραφή, ποῦ σημειώνει «στὸ χέρι του εἶναι τὰ πέρατα τῆς γῆς»³, προέβλεπε «ἐκεῖνος ποῦ γνωρίζει τὰ πάντα καὶ

1. Τὸ ὄνομα Ἀδὰμ παράγεται ἀπὸ τὴ λέξη ἀδαμά, γῆ.

2. Α' Κορ. 15,47.

3. Ψαλμ. 94,4.

γνώσει ὅσον κατ' ἀριθμὸν ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον ἔσται τὸ ἀν-
 θρώπινον. Ἐπεὶ δὲ κατενόησεν ἐν τῷ πλάσματι ἡμῶν τὴν πρὸς
 τὸ χεῖρον ροπήν, καὶ ὅτι τῆς πρὸς τοὺς ἀγγέλους ὁμοτιμίας
 ἐκουσίως ἀπορρυὲν τὴν πρὸς τὸ ταπεινὸν κοινωνίαν προσοι-
 5 κειώσεται, διὰ ταῦτα κατέμιξέ τι καὶ τοῦ ἀλόγου τῇ ἰδίᾳ εἰκόνι.
 Οὐ γάρ ἐστιν ἐν τῇ θείᾳ τε καὶ μακαρίᾳ φύσει ἡ κατὰ τὸ ἄρρεν
 καὶ θῆλυ διαφορά· ἀλλὰ τῆς ἀλόγου κατασκευῆς ἐπὶ τὸν ἄνθρω-
 πον μετενεγκὼν τὸ ἰδίωμα, οὐ κατὰ τὸ ὑψηλὸν τῆς κτίσεως
 ἡμῶν τὸν πλεονασμὸν τῷ γένει χαρίζεται. Οὐ γὰρ ὅτε τὸ κατ'
 10 εἰκόνα ἐποίησε, τότε τὴν τοῦ αὐξάνεσθαι καὶ πληθύνεσθαι δύ-
 ναμιν τῷ ἀνθρώπῳ προσέθηκεν, ἀλλ' ὅτε διέκρινε τῇ κατὰ τὸ
 ἄρρεν καὶ θῆλυ διαφορᾷ, τότε φησὶν· «αὐξάνεσθε καὶ πληθύνε-
 σθε, καὶ πληρώσατε τὴν γῆν». Τὸ γὰρ τοιοῦτον οὐ τῆς θείας φύ-
 σεως ἴδιον, ἀλλὰ τῆς ἀλόγου ἐστί, καθὼς ἡ ἱστορία παρασημαί-
 15 νεται, πρότερον ἐπὶ τῶν ἀλόγων εἰρῆσθαι ταῦτα παρὰ τοῦ Θεοῦ
 διηγησαμένη, ὡς εἴ γε πρὸ τοῦ ἐπιβαλεῖν τῇ φύσει τὴν κατὰ τὸ
 ἄρρεν καὶ θῆλυ διαφοράν, τὴν διὰ τῆς φωνῆς ταύτης δύναμιν εἰς
 τὸ αὐξάνεσθαι τῷ ἀνθρώπῳ προσέθηκεν, οὐκ ἂν τοῦ τοιούτου
 τῆς γεννήσεως εἶδους προσεδεδήθημεν, δι' οὗ γεννᾶται τὰ ἄλογα.
 20 Τούτου τοίνυν προκατανοηθέντος διὰ τῆς προγνωστικῆς
 ἐνεργείας, τοῦ πληρώματος τῶν ἀνθρώπων διὰ τῆς ζωωδεστέ-
 ρας γενέσεως ἐπὶ τὴν ζωὴν μέλλοντος παριέναι, ὃ τάξει τινὶ καὶ
 εἰρμῷ διακυβερνῶν τὰ πάντα Θεός, ἐπειδὴ ὅλως τὸ τοιοῦτον τῇ
 ἀνθρωπότητι τῆς γεννήσεως εἶδος ἀναγκαῖον ἐποίησεν ἡ πρὸς
 25 τὸ ταπεινὸν τῆς φύσεως ἡμῶν ἐπὶ κλίσις, ἣν εἶδε πρὶν γενέσθαι
 ὁ ἐπίσης τῷ ἐνεστῶτι τὸ μέλλον βλέπων, διὰ τοῦτο καὶ τὸν

πρὶν ἀπὸ τῆ γένεσί τους»⁴, καὶ συμπεριέλαβε στὴ γνῶσι, πόσο θὰ εἶναι ἀριθμητικῶς τὸ ἀνθρώπινο γένος⁵. Ἐπειδὴ δὲ ἀντιλήφθηκε στὸ πλάσμα μας τὴ ροπὴ πρὸς τὸ κακὸ καὶ ἐκατάλαβε ὅτι τοῦτο ξεπέφτοντας ἐκουσίως ἀπὸ τὴν πρὸς τοὺς ἀγγέλους ὁμοτιμία θὰ μετὰσχη τῆς κοινωνίας πρὸς τὸ ταπεινόν, γι' αὐτὸ ἀνέμιξε καὶ κάτι ἀπὸ τὸ ἄλογο στὴν εἰκόνα του. Διότι δὲν ὑπάρχει στὴ θεία καὶ μακαρία φύσι ἡ διαφορὰ κατὰ τὸ ἄρρεν καὶ τὸ θῆλυ· ἀλλὰ ἔχοντας μεταφέρει ὁ Θεὸς τὸ ἰδίωμα τοῦτο ἀπὸ τὴν κατασκευὴ στὸν ἄνθρωπο, προσφέρει στὸ γένος τὸν πολλαπλασιασμό του κατὰ ἓνα σύστημα ποὺ δὲν εἶναι σύμφωνο μὲ τὸ ὕψος τῆς κτίσεώς μας. Πράγματι δὲν προσέθεσε στὸν ἄνθρωπο τὴ λειτουργία τῆς αὐξήσεως καὶ τοῦ πολλαπλασιασμοῦ ὅταν ἔπλασε τὸ κατ' εἰκόνα· ἀλλὰ ὅταν ἔκαμε τὴ διάκρισι σὲ ἄρρεν καὶ θῆλυ, τότε λέγει, «αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε, καὶ γεμίσετε τὴ γῆ»⁶. Αὕτῃ ἡ λειτουργία δὲν εἶναι ἰδίωμα τῆς θείας φύσεως, ἀλλὰ τῆς ἄλογης, ὅπως παρασημαίνει ἡ ἱστορία ποὺ διηγήθηκε ὅτι αὐτὰ πρῶτα ἔχουν λεχθῇ ἀπὸ τὸν Θεὸ γιὰ τὰ ἄλογα ζῶα, σὰν νὰ ἐννοῇ ὅτι, ἂν πρὶν ἐπιβάλη στὴ φύσι τὴ διαφορὰ κατὰ τὸ ἄρρεν καὶ τὸ θῆλυ δὲν προσέθετε μὲ αὐτὰ τὰ λόγια στὸν ἄνθρωπο τὴ δύναμι γιὰ τὸ αὐξάνεσθαι, δὲν θὰ εἴχαμε ἀνάγκη τέτοιου εἴδος τῆς γεννήσεως, διὰ τοῦ ὁποίου γεννοῦνται τὰ ἄλογα.

Διὰ τῆς προγνωστικῆς ἐνεργείας ὁ Θεὸς προκατενόησε τοῦτο· ὅτι δηλαδή τὸ πλήρωμα τῶν ἀνθρώπων ἐπρόκειτο νὰ προχωρήσῃ πρὸς τὴ ζωὴ διὰ ζωόδους γεννήσεως. Αὐτὸς ποὺ κυβερνᾷ τὰ πάντα μὲ κάποια τάξι καὶ συνοχή, ἀφοῦ κατ' ἀρχὴν τοῦτο τὸ εἶδος τῆς γεννήσεως κατέστησε ἀναγκαῖο στὴν ἀνθρωπότητα ἢ πρὸς τὰ χαμηλὰ στροφὴ τῆς φύσεώς μας, τὴν ὁποία εἶδε πρὶν ἀπὸ τὴν γένεσί της ἐκεῖνος ποὺ βλέπει τὸ μέλ-

5. Ὁ Γρηγόριος πιστεύει ὅτι τὸ σύνολο τῶν ἀνθρωπίνων ὑπάρξεων εἶναι προκαθορισμένο καὶ συμπεριλαμβάνεται στὸν ἀρχικὸ σύνολο ἄνθρωπο, ποὺ περιέκλειε τὸ ἀνθρώπινο πλήρωμα. Βλ. καὶ σημείωσι 75.

6. Γεν. 2,22.

σύμμετρον τῇ κατασκευῇ τῶν ἀνθρώπων χρόνον προκατενόη-
 σεν· ὥστε τῇ παρόδῳ τῶν περιορισθεισῶν ψυχῶν συναπαρτι-
 σθῆναι τὴν τοῦ χρόνου παράτασιν, καὶ τότε στῆναι τὴν ροώδη
 τοῦ χρόνου κίνησιν, ὅταν μηκέτι φύηται δι' αὐτοῦ τὸ ἀνθρώπι-
 5 νον· τελεσθείσης δὲ τῆς τῶν ἀνθρώπων γενέσεως, τῷ τέλει
 ταύτης συγκαταλήξαι τὸν χρόνον, καὶ οὕτω τὴν τοῦ παντὸς ἀνα-
 στοιχείωσιν γενέσθαι καὶ τῇ μεταβολῇ τοῦ ὅλου συναμειφθῆναι
 καὶ τὸ ἀνθρώπινον, ἀπὸ τοῦ φθαρτοῦ καὶ γεώδους ἐπὶ τὸ ἀπα-
 θές καὶ αἰδῖον.

10 Ὁ μοι δοκεῖ καὶ ὁ θεῖος Ἀπόστολος κατανοήσας, προει-
 πεῖν διὰ τῆς πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῆς τὴν αἰφνίδιον τοῦ χρό-
 νου στάσιν, καὶ τὴν εἰς τὸ ἔμπαλιν τῶν κινουμένων ἀνάλυσιν, ἐν
 οἷς φησιν· «ἰδοὺ μυστήριον ὑμῖν λέγω· πάντες μὲν οὐ κοιμηθη-
 σόμεθα, πάντες δὲ ἀλλαγησόμεθα, ἐν ἀτόμῳ, ἐν ριπῇ ὀφθαλμοῦ,
 15 ἐν τῇ ἐσχάτῃ σάλπιγγι». Τοῦ γὰρ πληρώματος, ὡς οἶμαι, τῆς
 ἀνθρωπίνης φύσεως κατὰ τὸ προγνωσθὲν μέτρον εἰς πέρας ἐλ-
 θόντος, διὰ τὸ μηκέτι λείπειν τῷ τῶν ψυχῶν ἀριθμῷ μηδὲν εἰς
 ἐπαύξησιν, ἐν ἀκαρεῖ τοῦ χρόνου γενήσεσθαι τὴν ἐναλλαγὴν τῶν
 ὄντων ἐδίδαξεν, ἄτομον ὀνομάσας καὶ ριπὴν ὀφθαλμοῦ τὸ ἀμε-
 20 ρὲς ἐκεῖνο τοῦ χρόνου καὶ ἀδιάστατον πέρας· ὡς μηκέτι δυνατόν
 εἶναι τῷ κατὰ τὸ ἐσχατόν τε καὶ ἀκρότατον τῆς ἀκμῆς ἐπιβάντι
 τοῦ χρόνου, διὰ τὸ μηδὲν ὑπολείπεσθαι τῇ ἀκρότητι μέρος, τὴν
 περιοδικὴν ταύτην διὰ θανάτου μεταβολὴν κτήσασθαι, ἀλλ' εἰ
 μόνον ἡγήσειεν ἢ τῆς ἀναστάσεως σάλπιγξ, ἢ τὸ τεθνηκὸς ἀφυ-
 25 πνίζουσα, καὶ τοὺς ἐν τῇ ζωῇ καταλειφθέντας καθ' ὁμοιότητα
 τῶν ἐξ ἀναστάσεως ἀλλοιουμένων πρὸς ἀφθαρσίαν ἀθρόως με-
 ταβάλλουσα, ὡς μηκέτι τὸ βάρος τῆς σαρκὸς ἐπὶ τὸ κάτω βρί-
 θειν καὶ τῇ γῇ παρακατέχειν τὸν ὄγκον· ἀλλὰ μετάρσιον δι' ἀέ-
 ρος φοιτᾶν. «Ἀρπαγησόμεθα» γάρ, φησίν, «ἐν νεφέλαις εἰς

λον ἐξ ἴσου μὲ τὸ παρόν, γι' αὐτὸ προκατενόησε καὶ τὸν κατάλ-
ληλο γιὰ τὴν κατασκευὴ τῶν ἀνθρώπων χρόνο· ὥστε ἡ παράτα-
σις τοῦ χρόνου νὰ προσαρμοσθῇ μὲ τὴν πάροδο τοῦ περιωρι-
σμένου ἀριθμοῦ τῶν ψυχῶν, καὶ τότε νὰ σταματήσῃ ἡ ροῶδης
κίνησις τοῦ χρόνου, ὅταν κατὰ τὴν διάρκειά του δὲν φυτρῶνῃ ἡ
γένεσις ὅλων τῶν ἀνθρώπων, μὲ τὸ τέλος της νὰ τελειώσῃ μαζί
καὶ ὁ χρόνος· κι' ἔτσι νὰ πραγματοποιηθῇ ἡ ἀναστοιχείωσις
 τοῦ παντός καὶ μὲ τὴ μεταβολὴ τοῦ συνόλου νὰ ἀλλάξῃ καὶ τὸ
 ἀνθρώπινο ἀπὸ τὸ φθαρτὸ καὶ γεῶδες πρὸς τὸ ἀπαθὲς καὶ αἰῖδιο.

Αὐτό, νομίζω, ἀντιλήφθηκε καὶ ὁ ἀπόστολος, ὥστε προεῖ-
 πε διὰ τῆς ἐπιστολῆς πρὸς Κορινθίους τὴν αἰφνίδια στάσι τοῦ
 χρόνου, καὶ τὴ διάλυσί τῶν κινουμένων πρὸς τὸ ἀντίστροφο, μὲ
 ὅσα λέγει· «ιδού, σᾶς ἀποκαλύπτω ἓνα μυστήριον· δὲν θ' ἀποθά-
 νωμε ὅλοι, ἀλλὰ θὰ μεταμορφωθοῦμε ὅλοι, σὲ μιὰ στιγμή, σὲ
 μιὰ ριπὴ ὀφθαλμοῦ, ὅταν ἡχήσῃ ἡ σάλπιγγα ἡ ἐσχάτη»⁷. Πρά-
 γματι, ἐδίδαξε ὅτι ἡ ἐναλλαγὴ τῶν ὄντων θὰ γίνῃ σὲ ἀκαριαῖο
 χρόνο, ὅταν, ὅπως νομίζω, τὸ πλήρωμα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως
φθάσῃ στὸ τέλος κατὰ τὸ προγνωρισμένο μέτρο, ἀφοῦ δὲν θ'
ἀπομένῃ τίποτε, γιὰ ν' αὐξηθῇ ὁ ἀριθμὸς τῶν ψυχῶν. Ἄτομο
 καὶ ριπὴ ὀφθαλμοῦ ὠνόμασε ἐκεῖνο τὸ ἀχώριστο καὶ ἀδιάσπα-
 στο τέλος τοῦ χρόνου. Ἔτσι δὲν θὰ εἶναι πλέον δυνατὸ σ' ἐκεῖ-
 νον ποὺ ἀνέβηκε στὸ τελευταῖο καὶ ἀκρότατο σημεῖο τῆς ἀκμῆς
 τοῦ χρόνου, γιὰ τὸ λόγο ὅτι δὲν ὑπολείπεται κανένα μέρος στὴν
 ἀκρότητα, ν' ἀπαιτήσῃ αὐτὴν τὴν περιοδικὴ διὰ τοῦ θανάτου
 μεταβολή· ἀρκεῖ μόνο νὰ ἡχήσῃ ἡ σάλπιγγα τῆς ἀναστάσεως,
 ποὺ ἀφυπνίζει τοὺς νεκροὺς καὶ μεταβάλλει ἀθρώως πρὸς τὴν
 ἀφθαρσία ὅσους ἀπέμειναν στὴ ζωὴ κατὰ ὁμοιότητα ἐκείνων
 ποὺ ἀλλοιώνονται ἀπὸ τὴν ἀνάστασι, ὥστε τὸ βάρος τῆς σαρ-
 κὸς νὰ μὴ σκύβῃ πλέον πρὸς τὰ κάτω καὶ νὰ συγκρατῇ τὸν ὄγκο
 στὴ γῆ, ἀλλὰ νὰ κινῆται μετάρσιον στὸν ἀέρα. Διότι, λέγει, «θ'

7. Α' Κορ. 15,51 ἐέ.

ἀπάντησιν τοῦ Κυρίου εἰς ἀέρα, καὶ οὕτως πάντοτε σὺν Κυρίῳ ἐσόμεθα».

Οὐκοῦν ἀναμεινάτω τὸν χρόνον τὸν ἀναγκαίως τῇ ἀνθρωπίνῃ αὐξήσει συμπαρατείνοντα. Καὶ γὰρ οἱ περὶ τὸν
 5 Ἀβραᾶμ πατριάρχαι, τοῦ μὲν ἰδεῖν τὰ ἀγαθὰ τὴν ἐπιθυμίαν ἔσχον καὶ οὐκ ἀνῆκαν ἐπιζητοῦντες τὴν ἐπουράνιον πατρίδα, καθὼς φησιν ὁ Ἀπόστολος· ἀλλ' ὅμως ἐν τῷ ἐλπίζειν ἔτι τὴν χάριν εἰσὶ, «τοῦ Θεοῦ κρεῖττόν τι περὶ ἡμῶν προβλεψαμένου», κατὰ τὴν τοῦ Παύλου φωνήν, «ἵνα μή», φησί, «χωρὶς ἡμῶν τε-
 10 λειωθῶσιν».

Εἰ οὖν ἐκεῖνοι φέρουσι τὴν ἀναβολὴν οἱ πόρρωθεν, διὰ μόνης πίστεως καὶ τῆς ἐλπίδος ἰδόντες τὰ ἀγαθὰ καὶ ἀσπασάμενοι, καθὼς μαρτυρεῖ ὁ Ἀπόστολος, τὸ ἀσφαλὲς τῆς τῶν ἐλπισθέντων ἀπολαύσεως ἐν τῷ πιστὸν ἡγήσασθαι τὸν ἐπαγγειλά-
 15 μενον θέμενοι, τί χρὴ πράττειν τοὺς πολλοὺς ἡμᾶς, οἷς τυχὸν οὐδὲ ἡ πρὸς τὸ κρεῖττον ἐλπίς ἐκ τῶν βεβιωμένων ἐστίν; Ἐξέλιπε δι' ἐπιθυμίας καὶ ἡ τοῦ προφήτου ψυχὴ καὶ ὁμολογεῖ διὰ τῆς ψαλμωδίας τὸ ἐρωτικὸν τοῦτο πάθος, ἐπιποθεῖν λέγων καὶ ἐκλείπειν αὐτοῦ τὴν ψυχὴν, ἐν ταῖς αὐλαῖς τοῦ Κυρίου γενέσθαι,
 20 κἂν ἐν τοῖς ἐσχάτοις δέῃ παραρριπτεῖσθαι, ὥς μεῖζον ὢν καὶ προτιμότερον τὸ ἐν ἐκείνοις ἔσχατον εἶναι, τοῦ πρωτεύειν ἐν τοῖς ἁμαρτωλοῖς τοῦ βίου σκηνώμασιν. Ἀλλ' ὅμως ἠνείχετο τῆς ἀναβολῆς, μακαρίζων μὲν τὴν ἐκεῖ διαγωγὴν, καὶ τὴν ἐν βραχεῖ μετουσίαν χιλιάδων χρόνου προτιμότεραν ποιούμενος. «Κρεῖσ-
 25 σον», φησὶν, «ἡμέρα μία ἐν ταῖς αὐλαῖς σου ὑπὲρ χιλιάδας».

άρπαγοῦμε μὲ νεφέλες γι' ἀπάντησι τοῦ Κυρίου στὸν ἀέρα, κι' ἔτσι θὰ εἶμαστε πάντοτε μαζὶ μὲ τὸν Κύριο»⁸

Ἐπομένως, αὐτὸς ὃς ἀναμείνη τὸν χρόνον ποὺ ἀναγκαίως συμπαρατείνεται μὲ τὴν ἀνθρώπινη αὔξει. Διότι οἱ γύρω ἀπὸ τὸν Ἀβραὰμ πατριάρχες εἶχαν τὴν ἐπιθυμία νὰ ἴδουν τὰ ἀγαθὰ καὶ δὲν ἔπαυσαν ἀναζητώντας τὴν ἐπουράνια πατρίδα, ὅπως λέγει ὁ ἀπόστολος· ἀλλ' ὅμως εἶναι ἀκόμα στὸ στάδιο ἐλπίδος τῆς χάριτος, «διότι ὁ Θεὸς προσέβλεψε κατὰ ἀνώτερον γιὰ μᾶς», κατὰ τὸ λόγο τοῦ Παύλου, «γιὰ νὰ μὴ τελειωθοῦν χωρὶς ἐμᾶς», ὅπως λέγει⁹.

Ἄν λοιπὸν ὑπομένουν τὴν ἀναβολὴ ἐκεῖνοι οἱ ἀπόμακροι, ποὺ εἶδαν κι' ἐδέχθησαν τὰ ἀγαθὰ μόνο μὲ τὴν πίστι καὶ τὴν ἐλπίδα καί, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ ἀπόστολος¹⁰, ἐτοποθέτησαν ἀσφάλεια τῆς ἀπολαύσεως τῶν ἐλπιζομένων στὸ γεγονὸς ὅτι ἐθεώρησαν ἔμπιστο τὸν ὑποσχόμενο, τί πρέπει νὰ κάμωμε ἐμεῖς οἱ πολλοί, ποὺ μὲ βάσι τίς πράξεις τοῦ βίου μας δὲν ἔχομε ἀσφαλῆ οὔτε τὴν πρὸς τὸ καλὺτερον ἐλπίδα; Καὶ τοῦ προφήτη ἀκόμα ἡ ψυχὴ ἔχει ἐκλείπει ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία καὶ διὰ τῆς ψαλμωδίας ὁμολογεῖ τοῦτο τὸ ἐρωτικὸ πάθος, λέγοντας ὅτι ποθεῖ καὶ ἐκλείπει ἡ ψυχὴ του νὰ φθάσῃ τίς αὐλὲς τοῦ Κυρίου, ἔστω κι' ἂν χρειασθῇ νὰ πεταχθεῖ στὰ ἔσχατα· διότι θεωρεῖ μεγαλύτερον καὶ προτιμότερον νὰ εἶναι τελευταῖος ἀνάμεσα σ' ἐκείνους, παρὰ πρῶτος ἀνάμεσα στὰ ἁμαρτωλὰ σκηνώματα τοῦ βίου¹¹. Ἀλλ' ὅμως ἀνεχόταν τὴν ἀναβολή, μακαρίζοντας τὴν ἐκεῖ διαγωγὴ καὶ θεωρώντας προτιμότερη τὴν ὀλιγόχρονη μετουσία ἀπὸ τὴν χιλιόχρονη ζωὴ χωρὶς κοινωνία. «Ἀνώτερον», λέγει, «εἶναι μιὰ

8. Α' Θεσσ. 4,16.

9. Ἑβρ. 11,40.

10. Ἑβρ. 11,39.

11. Ψαλμ. 83,2 ε.

Ἄλλ' οὐκ ἐδυσχέραине τῇ ἀναγκαίᾳ περὶ τῶν ὄντων οἰκονομίᾳ, ἱκανόν τε εἰς μακαρισμὸν ὤφετο τοῖς ἀνθρώποις καὶ τὸ δι' ἐλπίδος ἔχειν τὰ ἀγαθὰ. Διό φησιν ἐπὶ τέλει τῆς ψαλμωδίας· «Κύριε ὁ Θεὸς τῶν δυνάμεων, μακάριος ἄνθρωπος ὁ ἐλπίζων ἐπὶ σέ».

5 Οὐ τοίνυν οὐδὲ ἡμᾶς στενοχωρεῖσθαι χρὴ περὶ τῆς ἐν βραχεῖ τῶν ἐλπιζομένων ἀναβολῆς, ἀλλ' ὅπως ἂν μὴ ἀπόβλητοι τῶν ἐλπιζομένων γενοίμεθα, τὴν σπουδὴν ἔχειν. Ὡσπερ γὰρ εἴ τις προείποι τινὶ τῶν ἀπειροτέρων, ὅτι κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ θε-
10 ρους ἢ τῶν καρπῶν γενήσεται συλλογὴ, καὶ πλήρεις μὲν αἱ ἀποθῆκαι, μεστὴ δὲ τῶν ἐδωδίων ἢ τράπεζα τῷ τῆς εὐθηνίας ἔσται καιρῷ, μάταιος ἂν εἴη ὁ ἐπισπεύδων τοῦ καιροῦ τὴν πα-
ρουσίαν, δέον σπέρματα καταβάλλειν καὶ δι' ἐπιμελείας ἑαυτῷ τοὺς καρποὺς ἐτοιμάζεσθαι. Ὁ μὲν γὰρ καιρὸς καὶ βουλομένου
καὶ μὴ πάντως κατὰ τὸν τεταγμένον ἐπιστήσεται χρόνον, οὐχ
15 ὁμοίως δὲ αὐτὸν ὄψονται, ὃ τε προετοιμάσας ἑαυτῷ τὴν τῶν καρπῶν ἄφθονίαν καὶ ὁ πάσης παρασκευῆς ἔρημος καταλη-
φθεὶς ὑπὸ τῆς ὥρας. Οὕτως οἶμαι δεῖν, προδήλου πᾶσι διὰ τοῦ
θείου κηρύγματος ὄντος, ὅτι ἐνστήσεται τῆς ἐναλλαγῆς ὁ καιρὸς,
μὴ χρόνους πολυπραγμονεῖν (οὐδὲ γὰρ ἡμῶν εἶπεν εἶναι τὸ και-
20 ροὺς γνῶναι καὶ χρόνους), μηδὲ λογισμοὺς τινὰς ἀναζητεῖν, δι' ὧν σαθρῶσει τις τὴν ψυχὴν περὶ τὴν ἐλπίδα τῆς ἀναστάσεως·
ἀλλὰ τῇ πίστει τῶν προσδοκωμένων ἐπεριδόμενον, διὰ τῆς ἀγαθῆς πολιτείας τὴν μέλλουσαν χάριν προεμπορεύεσθαι.

ἡμέρα μέσα στὶς αὐλές σου, παρὰ χιλιάδες ἡμέρες ἄλλου»¹². Ὅμως δὲν δυσανασχετοῦσε γι' αὐτὴν τὴ ρύθμισι τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ ἐθεωροῦσε ἀρκετὸν μακαρισμὸ γιὰ τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὸ νὰ κρατοῦν μὲ τὴν ἐλπίδα ἀπλῶς τὰ ἀγαθὰ. Γι' αὐτὸ λέγει στὸ τέλος τῆς ψαλμωδίας ἐκείνης: «Κύριε, Θεὲ τῶν δυνάμεων, μακάριος εἶναι ὁ ἄνθρωπος ποὺ ἐλπίζει σὲ σέ»¹³.

Δὲν πρέπει λοιπὸν οὔτε ἐμεῖς νὰ στενοχωρούμαστε γιὰ τὴ σύντομη ἀναβολὴ τῶν ἐλπιζομένων, ἀλλὰ νὰ φροντίζουμε ὥστε νὰ μὴ γίνουμε ἀπόβλητοι ἀπὸ τὰ ἐλπιζόμενα. Ἄν πράγματι κανεῖς προείπη σὲ κάποιον ἀπὸ τοὺς ἀπειροτέρους, ὅτι κατὰ τὸν καιρὸ τοῦ θέρους θὰ γίνῃ ἡ συλλογὴ τῶν καρπῶν, οἱ ἀποθῆκες θὰ πληρωθοῦν καὶ ἡ τράπεζα θὰ γεμίσῃ φαγώσιμα τὸν καιρὸ τῆς ἀφθονίας, ὅποιος ἐπισπεύδει τὴν παρουσία τοῦ καιροῦ τῆς ὠριμάνσεως ματαιοπονεῖ, διότι πρέπει νὰ καταβάλλῃ τὰ σπέρματα καὶ νὰ προετοιμάσῃ τοὺς καρποὺς μὲ τὴν καλλιέργεια· διότι ὁ καιρὸς, εἴτε θέλει εἴτε ὄχι, θὰ ἔλθῃ ὅπωςδῆποτε τὸν καθωρισμένο χρόνον, ἀλλὰ δὲν θὰ τὸν ἰδοῦν παρομοίως ἐκεῖνος ποὺ προετοίμασε γιὰ τὸν ἑαυτὸ του τὴν ἀφθονία τῶν καρπῶν κι' ἐκεῖνος ποὺ ἐπιάσθηκε ἀπὸ τὴν ὥρα ἐντελῶς ἀπαράσκευος. Ἔτσι πρέπει, νομίζω, ἀφοῦ εἶναι ὁλοφάνερο σὲ ὅλους διὰ τοῦ θείου κηρύγματος ὅτι θὰ ἐπέλθῃ ὁ καιρὸς τῆς ἐναλλαγῆς, νὰ μὴ πολυπραγμονοῦμε γιὰ τοὺς χρόνους (διότι εἶπε ὅτι δὲν εἶναι δική μας δουλειὰ νὰ γνωρίζουμε καιροὺς καὶ χρόνους¹⁴) οὔτε νὰ ἀναζητοῦμε λογισμοὺς, διὰ τῶν ὁποίων θὰ καθαρίσῃ κανεῖς τὴν ψυχὴ μὲ τὴν ἐλπίδα τῆς ἀναστάσεως· ἀλλὰ στηριζόμενος στὴν πίστι τῶν προσδοκωμένων νὰ προκαταλαμβάνῃ τὴ μέλλουσα χάρι διὰ τῆς ἀγαθῆς πολιτείας. 26.2.

12. Ψαλμ. 83,11.

13. Ψαλμ. 83,13.

14. Πράξ. 1,7.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'

**Ὅτι ὁ τὴν ἀρχὴν τῆς τοῦ κόσμου συστάσεως ὁμολογῶν,
ἀναγκαίως καὶ περὶ τοῦ τέλους συνθήσεται**

Εἰ δέ τις τὴν νῦν τοῦ κόσμου φορὰν εἰρμῶ τινι διεξαγομένην βλέπων, δι' ἧς τὸ χρονικὸν θεωρεῖται διάστημα, μὴ ἐνδέχεσθαι λέγοι τὴν προαγγελθεῖσαν τῶν κινουμένων στάσιν γενήσθαι, δῆλος ὁ τοιοῦτός ἐστι, μηδὲ ἐν ἀρχῇ γεγενῆσθαι παρὰ τοῦ
5 Θεοῦ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν πιστεύων. Ὁ γὰρ ἀρχὴν τῇ κινήσει διδούς, οὐκ ἀμφιβάλλει πάντως καὶ περὶ τέλους· καὶ ὁ τὸ τέλος μὴ προσδεχόμενος, οὐδὲ τὴν ἀρχὴν παρεδέξατο. Ἀλλ' ὥσπερ κατηρτίσθαι τοὺς αἰῶνας τῷ ρήματι νοοῦμεν τοῦ Θεοῦ, πιστεύοντες, καθὼς φησιν ὁ Ἀπόστολος, ἐκ τῶν μὴ φαινομέ-
10 νων τὰ βλεπόμενα γεγονέναι, τῇ αὐτῇ πίστει χρησόμεθα περὶ τοῦ ρήματος τοῦ Θεοῦ, τοῦ τὴν ἀναγκαίαν τῶν ὄντων στάσιν προαγορεύσαντος. Τὸ δὲ πῶς, ἐξαιρετέον τῆς πολυπραγμοσύνης· καὶ γὰρ κάκεῖ πίστει κατηρτίσθαι τὸ βλεπόμενον ἐκ τῶν μηδέπω φαινομένων κατεδεξάμεθα, παραδραμόντες τῶν ἀνεφίκτων τὴν
15 ζήτησιν. Καίτοι περὶ πολλῶν ἡμῖν ὁ λόγος ἀπορεῖν ὑπετίθετο, οὐ μικρὰς παρέχων ἀφορμὰς πρὸς τὴν τῶν πεπιστευμένων ἀμφιβολίαν.

Ἐξῆν γὰρ κάκεῖ τοῖς ἐριστικοῖς ἐκ τῶν εὐλόγων κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἀνατρέπειν τὴν πίστιν, πρὸς τὸ μὴ νομίζειν ἀληθῆ
20 τὸν περὶ τῆς ὑλικῆς κτίσεως εἶναι λόγον, ὃν ἡ ἀγία πρεσβεύει Γραφή, πάντων τῶν ὄντων ἐκ τοῦ Θεοῦ εἶναι διαβεβαιουμένη τὴν γένεσιν. Οἱ γὰρ τῷ ἐναντίῳ παριστάμενοι λόγῳ, συναῖδιον εἶναι τῷ Θεῷ τὴν ὅλην κατασκευάζουσι, τοιούτοις ἐπιχειρήμασι

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 23

Ὅτι ὁποῖος ὁμολογεῖ τὴν ἀρχὴν τῆς συστάσεως τοῦ κόσμου
ἀναγκαίως θὰ συμφωνήσῃ καὶ γιὰ τὸ τέλος του

Ἄν κάποιος, βλέποντας τὴν τωρινὴν φορὰ τοῦ κόσμου νὰ διεξάγεται μὲ κάποια συνέπεια, μὲ τὴν ὁποία φορὰ ἐπισημαίνεται τὸ χρονικὸ διάστημα, δὲν θεωρῇ δυνατόν ὅτι θὰ γίνη ἡ προαναφερθεῖσα στάσις τῶν κινουμένων, αὐτὸς εἶναι φανερόν ὅτι δὲν πιστεύει ὅτι οὔτε στὴν ἀρχὴ ἐγεννήθηκε ἀπὸ τὸν Θεὸ ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ. Διότι ἐκεῖνος ποὺ δέχεται ἀρχὴν τῆς κινήσεως, δὲν ἀμφιβάλλει πάντως οὔτε περὶ τοῦ τέλους· καὶ ὁποῖος δὲν παραδέχεται τὸ τέλος, δὲν παραδέχεται οὔτε τὴν ἀρχήν. Ἀλλά, ὅπως κατανοοῦμε ὅτι οἱ αἰῶνες καταρτίσθηκαν μὲ τὸ λόγο τοῦ Θεοῦ, πιστεύοντας, καθὼς λέγει ὁ ἀπόστολος¹⁵, ὅτι τὰ βλεπόμενα ἐγιναν ἀπὸ τὰ μὴ φαινόμενα· τὴν ἴδια πίστι θὰ χρησιμοποιήσωμε γιὰ τὸ λόγο τοῦ Θεοῦ ποὺ προαγγέλλει τὴν ἀναγκαίαν στάσι τῶν ὄντων. Τὸ πῶς θὰ συμβῇ αὐτό, ἅς τὸ ἀφήσωμε ἔξω ἀπὸ τὴν πολυπραγμοσύνη· διότι κι' ἐκεῖ μὲ τὴν πίστι ἐδεχθήκαμε ὅτι τὸ βλεπόμενο καταρτίσθηκε ἀπὸ τὸ μὴ φαινόμενο ἀκόμη, παραμερίζοντας τὴν ἀναζήτησι τῶν ἀνεφίκτων. Καὶ ὅμως ἡ λογικὴ μᾶς ὑποβάλλει ν' ἀποροῦμε γιὰ πολλὰ πράγματα, παρέχοντας ὄχι λίγες ἀφορμὲς γιὰ τὴν ἀμφιβολία τῶν πιστευομένων.

Πράγματι κι' ἐκεῖ θὰ μπορούσαν οἱ φιλέριδες νὰ ἀνατρέψουν τὴν πίστι μὲ συλλογισμοὺς ποὺ φαίνονται συνεπεῖς, ὥστε νὰ μὴ νομίζωμε ὅτι εἶναι ἀληθινὸς ὁ λόγος περὶ τῆς ὑλικῆς κτίσεως τὸν ὁποῖο προβάλλει ἡ ἀγία Γραφή καὶ διαβεβαιώνει ὅτι ὅλα τὰ ὄντα ἔχουν τὴ γένεσί τους ἀπὸ τὸν Θεό. Διότι ἐκεῖνοι ποὺ ὑποστηρίζουν τὸν ἀντίθετο λόγο, θεωροῦν τὴν ὕλη συναϊ-

15. Ἑβρ. 2,8.

πρὸς τὸ δόγμα χρώμενοι· εἰ ἀπλοῦς ὁ Θεὸς τῇ φύσει καὶ ἄυλος, ἄποιός τε καὶ ἀμεγέθης καὶ ἀσύνθετος καὶ τῆς κατὰ τὸ σχῆμα περιγραφῆς ἀλλοτρίως ἔχων, πᾶσα δὲ ὕλη ἐν διαστηματικῇ παρατάσει καταλαμβάνεται καὶ τὰς διὰ τῶν αἰσθητηρίων καταλή-
 5 ψεις οὐ διαπέφευγεν, ἐν χρῶματι καὶ σχήματι καὶ ὄγκῳ καὶ πηλικότητι καὶ ἀντιτυπία καὶ τοῖς λοιποῖς τοῖς περὶ αὐτὴν θεωρουμένοις γνωσκομένη, ὧν οὐδὲν ἐν τῇ θείᾳ φύσει δυνατόν ἐστι κατανοῆσαι, τίς μηχανὴ ἐκ τοῦ αἵλου τὴν ὕλην ἀποτεχθῆναι; ἐκ τοῦ ἀδιαστάτου τὴν διαστηματικὴν φύσιν; Εἰ γὰρ ἐκεῖθεν ὑπο-
 10 στῆναι ταῦτα πεπίστευται, δηλονότι ἐν αὐτῷ ὄντα κατὰ τὸν ἄρρητον λόγον οὕτω προῆλθεν εἰς γένεσιν. Εἰ δὲ ἐν ἐκείνῳ τὸ ὑλῶδες ἦν, πῶς ἄυλος ὁ ἐν αὐτῷ τὴν ὕλην ἔχων; Ὡσαύτως δὲ καὶ τὰ ἄλλα πάντα, δι' ὧν ἡ ὑλικὴ φύσις χαρακτηρίζεται· εἰ ἐν τῷ Θεῷ ἡ ποσότης, πῶς ἄποσος ὁ Θεός; εἰ ἐν ἐκείνῳ τὸ σύνθε-
 15 τον, πῶς ἀπλοῦς καὶ ἀμερῆς καὶ ἀσύνθετος; Ὡστε ἡ ὑλικὸν εἶναι κατ' ἀνάγκην αὐτὸν, διὰ τὸ ἐκεῖθεν ὑποστῆναι τὴν ὕλην, ὁ λόγος βιάζεται· ἢ εἰ τοῦτό τις φεύγοι, ἔξωθεν ἐπεισενεχθῆναι τὴν ὕλην αὐτῷ πρὸς τὴν κατασκευὴν τοῦ παντὸς ὑπολαμβάνειν ἐπάναγκες.

20 Εἰ οὖν ἔξω τοῦ Θεοῦ ἦν, ἄλλο τι παρὰ τὸν Θεὸν πάντως ἦν συνεπινοούμενον κατὰ τὸν τῆς αἰδιότητος λόγον τῷ ἀγεννήτως ὄντι· ὥστε δύο ἄναρχα καὶ ἀγέννητα κατὰ ταῦτὸν ἀλλήλοις τῷ λόγῳ συγκαταλαμβάνεσθαι, τοῦ τεχνικῶς ἐνεργοῦντος καὶ τοῦ δεχομένου τὴν ἐπιστημονικὴν ταύτην ἐνέργειαν. Καὶ εἴ τις
 25 ἐκ τῆς ἀνάγκης ταύτης αἰδῖον ὑποτίθοιτο τῷ Δημιουργῷ τῶν

δια μέ τὸν Θεό, χρησιμοποιώντας τὰ παρακάτω ἐπιχειρήματα γι' αὐτὴν τὴν ἄποψι. Ἐάν ὁ Θεὸς εἶναι ἀπλὸς καὶ ἄυλος κατὰ τὴ φύσι, ἄποιος καὶ ἀμέγεθος, ἀσύνθετος καὶ ξένος πρὸς κάθε περιγραφὴ σχήματος, ἐνῶ κάθε ὕλη καταλαμβάνεται μέσα σὲ διαστηματικὴ ἔκτασι καὶ δὲν ξεφεύγει τὴ σύλληψι διὰ τῶν αἰσθητηρίων, γνωριζομένη κατὰ τὸ χρῶμα, τὸ σχῆμα, τὸν ὄγκο, τὸ μέγεθος, τὴν παγιότητα καὶ τὰ λοιπὰ ιδιώματά της, τῶν ὁποίων δὲν εἶναι δυνατό κανένα νὰ παρατηρηθῇ στὴ θεία φύσι· ποιὸς τρόπος ὑπάρχει νὰ γεννηθῇ ἀπὸ τὸ ἄυλο ἢ ὕλη; ἀπὸ τὸ ἀδιάστατο ἢ διαστηματικὴ φύσις; Ἐάν πράγματι πιστεύεται ὅτι αὐτὰ ἐπῆραν ἀπὸ ἐκεῖ ὑπόστασι, εἶναι φανερό ὅτι εὐρίσκονταν μέσα σ' αὐτὸν κατὰ τὸν ἄρρητο λόγο, καὶ ἔπειτα ἦλθαν σὲ γένεσι. Ἐάν ὅμως τὸ ὑλῶδες ἦταν μέσα σ' αὐτόν, πῶς θὰ ἦταν ἄυλος αὐτὸς ποὺ ἔχει μέσα του τὴν ὕλη; Κατὰ παρόμοιο τρόπο καὶ ὅλα τὰ ἄλλα, διὰ τῶν ὁποίων χαρακτηρίζεται ἡ ὑλικὴ φύσις. Ἐάν ὑπάρχει μέσα στὸ Θεὸ ἡ ποσότης, πῶς θὰ εἶναι ἄποσος ὁ Θεός; Ἐάν μέσα σ' ἐκεῖνον ὑπάρχει τὸ σύνθετο, πῶς αὐτὸς θὰ εἶναι ἀπλὸς καὶ ἀμερῆς καὶ ἀσύνθετος; Ὡστε ἡ λογικὴ ὑποχρεώνει νὰ δεχθοῦμε ἢ ὅτι αὐτὸς εἶναι ὑλικός, ἀφοῦ ἀπὸ ἐκεῖ ἐπῆρε ὑπόστασι ἢ ὕλη, ἢ, ἂν ἀποφύγη τοῦτο, ἀναγκαίως θὰ πιστεύσῃ ὅτι ἡ ὕλη ὑπεισῆλθε σ' αὐτόν ἀπ' ἔξω γιὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ παντός.

Ἐάν λοιπὸν ἡ ὕλη ἦταν ἔξω ἀπὸ τὸν Θεό, τότε ὅπως δὴποτε δίπλα στὸν Θεὸ θὰ ὑπῆρχε κάτι ἄλλο ποὺ θὰ ὑφίστατο αἰδίως μαζὶ μέ τὸν ὄντα ἀγεννήτως· ὥστε θὰ ὑπῆρχαν δύο ἀναρχα καὶ ἀγέννητα, ἐννοούμενα κατὰ τὸν ἴδιο μεταξὺ τους λόγο, τὸ ἓνα ἐκείνου ποὺ ἐνεργεῖ τεχνικῶς καὶ τὸ ἄλλο ἐκείνου ποὺ δέχεται τούτῃ τὴ γνωστικὴ ἐνέργεια¹⁶. Ἐάν λοιπὸν κανεὶς ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἀνάγκη ὑποθέσῃ ὅτι ἡ ὕλη ὑπόκειται αἰδίως στὸ

16. Ἡ ὑπαρξὶς δύο ἀνάρχων ἀρχῶν δημιουργεῖ τὴν δυαρχία, ἡ ὁποία ὑπόκειται στὴ διδασκαλία τῶν Μανιχαίων.

ἀπάντων ὑποκεῖσθαι τὴν ὕλην, ὅσῃν ὁ Μανιχαῖος εὐρήσει τῶν
ιδίων δογμάτων τὴν συνηγορίαν, ὅς τὴν ὑλικὴν αἰτίαν κατὰ τὸ
ἀγέννητον ἀντιπαρεξάγει τῇ ἀγαθῇ φύσει!

Ἀλλὰ μὴν καὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ τὰ πάντα, τῆς Γραφῆς λεγού-
5 σης ἀκούοντες, πεπιστεύκαμεν· καὶ τὸ ὅπως ἦν ἐν τῷ Θεῷ, τὸ
ὑπὲρ τὸν ἡμέτερον λόγον, οὐκ ἀξιούμεν περιεργάζεσθαι, πάντα
τῇ θεῖᾳ δυνάμει χωρητὰ πεπιστευκότες, καὶ τὸ μὴ ὄν ὑποστήσα-
σθαι, καὶ τῷ ὄντι πρὸς τὸ δοκοῦν ἐπιβαλεῖν τὰς ποιότητας. Οὐ-
κοῦν ἀκολουθῶς, ὥς ἀρκεῖν ἡγούμεθα τοῖς οὕσι πρὸς τὴν ἐκ
10 τοῦ μὴ ὄντος ὑπόστασιν τὴν τοῦ θείου θελήματος δύναμιν· οὕτω
καὶ τὴν ἀναστοιχείωσιν τῶν συνεστῶτων εἰς τὴν αὐτὴν ἀνάγον-
τες δύναμιν, εἰς οὐδὲν ἔξω τοῦ εἰκότος τὴν πίστιν παραληψόμε-
θα. Καίτοι γε δυνατὸν ἴσως ἦν, εὐρεσιολογία τινὶ τοὺς περὶ τῆς
ὕλης ἐρεσχελοῦντας πεῖσαι, μὴ δοκεῖν ἐρήμην κατατρέχειν τοῦ
15 λόγου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ'

**Ἀντίρρησις πρὸς τοὺς λέγοντας, συναϊδίων
εἶναι τῷ Θεῷ τὴν ὕλην**

Οὐδὲ γὰρ ἔξω τῶν κατὰ τὸ ἀκόλουθον εὐρισκομένων ἢ
περὶ τῆς ὕλης ὑπόληψις φαίνεται, ἢ ἐκ τοῦ νοητοῦ τε καὶ ἀϋλου
ταύτην ὑποστήναι πρεσβεύουσα, πᾶσαν γὰρ εὐρήσομεν ἐκ ποιο-
τήτων τινῶν συνεστῶσαν τὴν ὕλην, ὧν εἰ γυμνωθεῖη καθ' ἑαυ-
20 τὴν, οὐδαμοῦ τῷ λόγῳ καταληφθήσεται. Ἀλλὰ μὴν ἕκαστον
ποιότητος εἶδος λόγῳ τοῦ ὑποκειμένου χωρίζεται. Ὁ δὲ λόγος
νοητὴ τίς ἐστι καὶ οὐχὶ σωματικὴ θεωρία. Οἷον, προκειμένου
ζώου τινὸς ἢ ζύλου τῇ θεωρίᾳ, ἢ τινος ἄλλου τῶν ὑλικὴν ἐχόν-

Δημιουργὸ τῶν ὄλων, πόση συνηγορία θὰ εὔρη γιὰ τὰ δόγματα του ὁ Μανιχαῖος, ὁ ὁποῖος τὴν ὑλικὴ αἰτία ὡς πρὸς τὸ ἀγέννητο ἀντιπαραβάλλει μὲ τὴν ἀγαθὴ φύσι;

Ἄλλ' ὅμως ἐμεῖς πιστεύομε στὴ Γραφὴ πού λέγει ὅτι τὰ πάντα προέρχονται ἀπὸ τὸν Θεό· ἀλλὰ πῶς αὐτὰ ἦσαν μέσα στὸ Θεό, πού εἶναι ἐπάνω ἀπὸ τὴν ἀντίληψί μας, δὲν ἀξιῶνομε νὰ τὸ ἐξετάσωμε, διότι πιστεύομε ὅτι ὅλα εἶναι ἐφικτὰ στὴν θεία δύναμι, καὶ στὸ μὴ ὄν νὰ δώσῃ ὑπόστασι καὶ στὸ ὄν νὰ παρᾶσχη κατὰ τὴ θέλησί του τὶς ποιότητες. Ἐπομένως εἶναι εὐλογο καὶ νομίζομε ὅτι ἀρκεῖ ἡ δύναμις τοῦ θείου θελήματος γιὰ τὴν ὑπόστασι τῶν ὄντων ἀπὸ τὸ μὴ ὄν· ἔτσι, ἂν ἀποδώσωμε τὴν ἀναστοιχείωσι τῶν ὑπαρχόντων στὴν ἴδια δύναμι, δὲν θὰ εἶναι ἔξω ἀπὸ τὰ πρέποντα ἡ πίστις μας. Καὶ ὅμως θὰ ἦταν ἴσως δυνατὸ μὲ κάποια ἐπιχειρήματα νὰ πείσωμε ἐκείνους πού περιεργάζονται τὴν ὕλη, νὰ μὴ νομίζουν ὅτι παρατρέχομε χωρὶς συζήτησι τὸ θέμα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 24

Ἀντίρρησης πρὸς ἐκείνους πού λέγουν ὅτι ἡ ὕλη εἶναι συναῖδιος μὲ τὸν Θεὸ

Διότι ἄλλωστε ἡ ἀντίληψις κατὰ τὴν ὁποία ἡ ὕλη προέρχεται ἀπὸ τὸ νοητὸ καὶ τὸ ἄυλο δὲν εὐρίσκεται ἔξω ἀπὸ τὴ λογική. Διότι εὐρίσκομε ὅτι ὅλη ἡ ὕλη συνίσταται ἀπὸ ποιότητες, ἀπὸ τὶς ὁποῖες, ἂν ἀπογυμνωθῇ, δὲν κατανοεῖται κατὰ κανένα τρόπο. Ἀλλὰ βέβαια κάθε εἶδος ποιότητος διαχωρίζεται ἀπὸ τὸ ὑποκείμενο κατὰ τὸν λόγο. Ὁ δὲ λόγος εἶναι νοητὴ ὄχι σωματικὴ θεωρία. Παραδείγματος χάριν, ἂν λάβωμε ὑπ' ὄψιν ἓνα ζῶον ἢ ξύλον ἢ κάτι ἄλλο ἀπὸ τὰ ἔχοντα ὑλικὴ σύστασι, θὰ ἀντιληφθοῦ-

των τὴν σύστασιν, πολλὰ περὶ τὸ ὑποκείμενον τῇ κατ' ἐπίνοιαν
 διαιρέσει κατενοήσαμεν, ὧν ἑκάστου πρὸς τὸ συνθεωρούμενον
 ἀμίκτως ὁ λόγος ἔχει. Ἔτερος γὰρ ὁ τοῦ χρώματος, καὶ ἕτερος
 τοῦ βάρους ὁ λόγος, ὁ τῆς ποσότητος πάλιν, καὶ ὁ τῆς ποιᾶς κατὰ
 5 τὴν ἀφὴν ιδιότητος. Ἡ τε γὰρ μαλακότης καὶ τὸ δίπηχυ καὶ τὰ
 λοιπὰ τῶν εἰρημένων, οὔτε ἀλλήλοις, οὔτε τῷ σώματι κατὰ τὸν
 λόγον συμφέρεται. Ἐκάστου γὰρ τούτων ἴδιος, καθ' ὃ ἐστίν, ὁ
 ἐρμηνευτικὸς ὁρος ἐπινοεῖται, οὐδὲν ἐπικοινωνῶν ἄλλη τινὶ τῶν
 περὶ τὸ ὑποκείμενον θεωρουμένων ποιότητι. Εἰ τοίνυν νοητὸν
 10 μὲν τὸ χρῶμα, νοητὴ δὲ ἡ ἀντιτυπία καὶ ἡ ποσότης καὶ τὰ λοιπὰ
 τῶν τοιούτων ιδιωμάτων, ἕκαστον δὲ τούτων εἰ ὑφηρεθεῖν τοῦ
 ὑποκειμένου, πᾶς ὁ τοῦ σώματος συνδιαλύεται ὁ λόγος, ἀκόλου-
 θον ἂν εἶη, ὧν τὴν ἀπουσίαν τῆς τοῦ σώματος λύσεως αἰτίαν
 εὖρομεν, τούτων τὴν συνδρομὴν ἀποτίκτειν τὴν ὑλικὴν φύσιν
 15 ὑπολαμβάνειν. Ὡς γὰρ οὐκ ἔστι σῶμα, ὧ τὸ χρῶμα καὶ τὸ
 σχῆμα καὶ ἡ ἀντιτυπία καὶ ἡ διάστασις καὶ τὸ βάρος καὶ τὰ λοι-
 πὰ τῶν ιδιωμάτων οὐ πρόσεστιν, ἕκαστον δὲ τούτων σῶμα οὐκ
 ἔστιν, ἀλλ' ἕτερόν τι παρὰ τὸ σῶμα κατὰ τὸ ἰδιάζον εὐρίσκεται,
 οὕτω κατὰ τὸ ἀντίστροφον, ὅπου δ' ἂν συνδράμῃ τὰ εἰρημένα,
 20 τὴν σωματικὴν ὑπόστασιν ἀπεργάζεται.

Ἀλλὰ μὲν εἰ νοητὴ τῶν ιδιωμάτων τούτων ἡ κατανόησις,
 νοητὸν δὲ τῇ φύσει τὸ Θεῖον, οὐδὲν ἀπεικός, ἐκ τῆς ἀσωμάτου
 φύσεως τὰ νοερὰς ταύτας ἀφορμὰς πρὸς τὴν τῶν σωμάτων γέ-
 νεσιν ὑποστῆναι, τῆς μὲν νοητῆς φύσεως τὰς νοητὰς ὑφιστάσεως
 25 δυνάμεις, τῆς δὲ τούτων πρὸς ἀλληλα συνδρομῆς τὴν ὑλώδη
 φύσιν παραγούσης εἰς γένεσιν.

Ἀλλὰ ταῦτα μὲν κατὰ τὸ πάρεργον ἡμῖν παρεξετάσθω·
 ἡμῖν δὲ πάλιν ἐπὶ τὴν πίστιν ἐπανακτέον τὸν λόγον, δι' ἧς ἔκ τε
 τοῦ μὴ ὄντος ὑποστῆναι τὸ πᾶν ἐδεξάμεθα, καὶ πάλιν εἰς ἄλλην

με πολλές διακρίσεις νοητικῆς γύρω ἀπὸ τὸ ὑποκείμενο· καὶ ὁ λόγος τῆς κάθε μιᾶς των εἶναι ἄμικτος πρὸς τὸ συνθεωρούμενο. Διότι ἄλλος εἶναι ὁ λόγος τοῦ χρώματος καὶ ἄλλος τοῦ βάρους, ἄλλος πάλι ὁ λόγος τῆς ποσότητος καὶ ἄλλος τῆς ποιότητος στήν ἀφή. Ἡ μαλακότης καὶ ἡ δίπηχυς ἔκτασις, καὶ τὰ ἄλλα ἀναφερόμενα γνωρίσματα δὲν ἔχουν λογικῶς οὔτε μεταξύ τους οὔτε μὲ τὸ σῶμα συνάφεια. Τοῦ καθενὸς ἀπὸ αὐτὰ ὁ ἐρμηνευτικὸς ὅρος νοεῖται ἰδιαιτέρως, ὅπως εἶναι, καὶ δὲν συνάπτεται κατὰ τίποτε μὲ ὅποιαδήποτε ἄλλη ιδιότητα ἀπὸ ἐκεῖνες πού ὑφίστανται στὸ ὑποκείμενο. Ἐὰν λοιπὸν τὸ χρῶμα εἶναι νοητό, καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ σκληρότης καὶ ἡ ποσότης καὶ τὰ ἄλλα παρόμοια ιδιώματα, τότε σὲ περίπτωσι πού τὸ καθένα τους θὰ ἀφαιρεθῇ ἀπὸ τὸ ὑποκείμενο, συνδιαλύεται ὅλο τὸ σύστημα τοῦ σώματος. Εἶναι λοιπὸν ἐπόμενο νὰ νομίζωμε ὅτι ἐκεῖνα, πού μὲ τὴν ἀπουσία τους προκαλοῦν τὴ διάλυσι τοῦ σώματος, μὲ τὴ συνδρομὴ τους γεννοῦν τὴν ὑλικὴ φύσι. Ὅπως δηλαδὴ δὲν ὑπάρχει σῶμα πού νὰ μὴ διαθέτῃ τὸ χρῶμα καὶ τὸ σχῆμα, τὴν ἀντίστασι καὶ τὴ διάστασι, τὸ βάρος καὶ τὰ ἄλλα ιδιώματα, ἐνῶ τὸ καθένα ἀπὸ αὐτὰ δὲν εἶναι σῶμα, ἀλλὰ εἶναι κάτι ἄλλο διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ σῶμα κατὰ τὸν τρόπο του· ἔτσι ἀντιστρόφως, ὅπου τὰ παραπάνω ιδιώματα συνέλθουν, συγκροτοῦν τὴ σωματικὴ ὑπόστασι.

Ἄλλ' ὅμως, ἂν ἡ ἀντίληψις τῶν ιδιωμάτων τούτων ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν νοῦ, τὸ δὲ Θεῖο εἶναι νοητὸ κατὰ τὴ φύσι, δὲν εἶναι καθόλου παράλογο ὅτι οἱ νοερὲς αὐτὲς ἀφορμὲς πρὸς τὴ γένεσι τῶν σωμάτων προῆλθαν ἀπὸ τὴν ἀσώματη φύσι· ἔτσι ἢ μὲν νοητὴ φύσις γεννᾷ τίς νοητὲς δυνάμεις, ἢ δὲ συνδρομὴ τούτων τῶν δυνάμεων μεταξύ τους φέρει σὲ γένεσι τὴν ὑλικὴ φύσι.

Ἀλλὰ αὐτὲς οἱ σκέψεις ἐξετάζονται ἀπὸ ἐμᾶς παρέργως. Ἄς φέρωμε ὅμως τὸν λόγο στήν πίστι, μὲ τὴν ὁποία ἐδεχθήκαμε ὅτι τὸ πᾶν ἐγεννήθηκε ἀπὸ τὸ μὴ ὄν καὶ δὲν ἀμφιβάλλομε

τινὰ μεταστοιχειοῦσθαι κατάστασιν παρὰ τῆς Γραφῆς διδαχθέν-
τες, οὐκ ἀφμιβάλλομεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ'

*Πῶς ἂν τις καὶ τῶν ἐξωθεν προσαχθείη πιστεῦσαι τῇ Γραφῇ
περὶ τῆς ἀναστάσεως διδασκούση*

Ἄλλ' ἴσως τις πρὸς τὰ διαλυθέντα σώματα βλέπων καὶ
πρὸς τὸ μέτρον τῆς ἰδίας δυνάμεως τὸ Θεῖον κρίνων, τὸν τῆς
5 ἀναστάσεως λόγον ἀδύνατον εἶναι φησι, καὶ στήσεσθαι τὰ νῦν
κινούμενα καὶ ἀναστήσεσθαι τὰ νῦν μὴ κινούμενα μὴ ἐνδέχε-
σθαι λέγων· ἀλλὰ ὁ τοιοῦτος πρῶτον μὲν καὶ μέγιστον ποιεί-
σθω τεκμήριον τῆς κατὰ τὴν ἀνάστασιν ἀληθείας, τὸ τοῦ κηρύ-
γματος αὐτῆς ἀξιόπιστον, ἡ δὲ τῶν λεγομένων πίστις ἐκ τῆς
10 τῶν λοιπῶν τῶν προρρηθέντων ἐκβάσεως τὸ ἀσφαλὲς ἔχει.

Ἐπειδὴ γὰρ πολλοὺς τε καὶ παντοδαποὺς παρέθετο λόγους ἡ
θεία Γραφή, δυνατόν ἐστίν ὅπως ἂν ἔχη ψεύδους ἢ ἀληθείας τὰ
λοιπὰ τῶν εἰρημένων θεασαμένους, δι' ἐκείνων καὶ τὸ περὶ τῆς
ἀναστάσεως δόγμα κατανοῆσαι. Εἰ μὲν γὰρ ἐν τοῖς ἄλλοις ψευ-
15 δεῖς οἱ λόγοι καὶ διεσφαλμένοι τῆς ἀληθείας ἐλέγχονται, οὐδὲ
τοῦτο πάντως ἐκτὸς ψεύδους ἐστίν. Εἰ δὲ τὰ ἄλλα πάντα μαρτυ-
ροῦσαν ἔχει τῇ ἀληθείᾳ τὴν πεῖραν, ἀκόλουθον ἂν εἴη δι' ἐκεί-
νων καὶ τὴν περὶ τῆς ἀναστάσεως πρόρρησιν ἀληθῆ νομίσαι.
Οὐκοῦν ἐπιμνησθῶμεν ἐνὸς ἢ δυοῖν τῶν προκατηγγελεμένων
20 καὶ ἀντιπαραθῶμεν τοῖς προρρηθεῖσι τὴν ἔκβασιν, ὥστε γνῶναι
δι' αὐτῶν, εἰ πρὸς τὴν ἀλήθειαν ὁ λόγος βλέπει.

Τίς οὐκ οἶδεν ὅπως ἦνθαι κατὰ τὸ ἀρχαῖον ὁ Ἰσραηλῆτης
λαός, πάσαις ταῖς κατὰ τὴν οἰκουμένην δυναστείαις ἀντεγειρό-
μενος; οἷα ἦν τὰ βασίλεια κατὰ τὴν τῶν Ἱεροσολύμων πόλιν;

ὅτι πάλι θὰ μετασχηματισθῇ σὲ κάποια ἄλλη κατάστασι, ὅπως ἐδίδαχθήκαμε ἀπὸ τῆ Γραφῆ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 25

Πῶς θὰ μπορούσε καὶ κάποιος ἄπιστος νὰ προσαχθῇ νὰ πιστεύσῃ στὴ Γραφὴ ὅταν διδάσκῃ γιὰ τὴν ἀνάστασι

Ἀλλὰ ἴσως κάποιος, ποὺ βλέπει πρὸς τὰ διαλυθέντα σώματα καὶ κρίνει τὸ Θεῖο κατὰ τὸ μέτρο τῆς δικῆς του δυνάμεως, νὰ εἰπῇ ὅτι εἶναι ἀδύνατο τὸ φαινόμενο τῆς ἀναστάσεως, λέγοντας ὅτι δὲν εἶναι πιθανὸ νὰ σταθοῦν τὰ τώρα κινούμενα καὶ νὰ ἀνασταθοῦν τὰ τώρα μὴ κινούμενα. Αὐτὸς ὅμως ὁ ἄνθρωπος πρῶτο καὶ μεγαλύτερο τεκμήριο τῆς ἀληθείας τῆς ἀναστάσεως ἅς κάμῃ τὴν ἀξιοπιστία τοῦ κηρύγματός της, ἐνῶ ἡ πιστότης τῶν λεγομένων ἔχει τὴν ἐπιβεβαίωσί της ἀπὸ τὴν ἔκβασι τῶν ἄλλων προρρήσεων. Ἡ θεία Γραφὴ παρέθεσε πολλοὺς καὶ ποικίλους λόγους. Εἶναι λοιπὸν δυνατό, παρατηρώντας τὸ ψεῦδος ἢ τὴν ἀλήθεια τῶν ἄλλων προρρήσεων, ἀπὸ ἐκεῖνα νὰ κατανοήσωμε καὶ τὸ δόγμα περὶ τῆς ἀναστάσεως. Πράγματι ἂν στὰ ἄλλα οἱ λόγοι ἀποδεικνύονται ψευδεῖς καὶ ξένοι πρὸς τὴν ἀλήθεια, οὔτε τὸ περὶ τῆς ἀναστάσεως δόγμα εἶναι ἐκτὸς τοῦ ψεύδους. Ἐὰν ὅμως ὅλα τὰ ἄλλα μαρτυροῦνται ἀληθινὰ ἀπὸ τὴν πεῖρα, εἶναι ἐπόμενο νὰ θεωρήσωμε ἀληθινὴ καὶ τὴν περὶ ἀναστάσεως πρόρρησι. Ἐὰν ἀναφέρωμε λοιπὸν ἓνα ἢ δύο ἀπὸ τὰ προφητευθέντα καὶ ἅς ἀντιπαραθέσωμε τὴν ἔκβασι τῶν προρρήσεων, ὥστε νὰ μάθωμε ἀπὸ αὐτά, ἂν ὁ λόγος βλέπῃ πρὸς τὴν ἀλήθεια.

Ποιὸς δὲν γνωρίζει, πῶς ἤκμαζε στὴν ἀρχαιότητα ὁ Ἰσραηλιτικὸς λαός, ποὺ ἀγωνιζόταν ἐναντίον ὅλων τῶν δυναστειῶν τῆς οἰκουμένης; Ποιὰ ἦσαν τὰ παλάτια στὴν πόλι τῶν

οἷα τὰ τεῖχη; οἱ πύργοι; ἢ τοῦ ἱεροῦ μεγαλουργία; ἅπερ καὶ τοῖς
 μαθηταῖς τοῦ Κυρίου ἄξια θαύματος ἐνομίσθη καὶ κατανοεῖν
 ἀξιοῦσι τὸν Κύριον, θαυμαστικῶς περὶ τὰ φαινόμενα διατεθέν-
 τες, ὥς ἢ τοῦ Εὐαγγελίου ἱστορία δηλοῖ, λέγοντες πρὸς αὐτόν,
 5 «ποταπὰ τὰ ἔργα καὶ ποταπαὶ αἱ οἰκοδομαί!»· ὁ δὲ τὴν ἐσομέ-
 νην περὶ τὸν τόπον ἐρήμωσιν καὶ τὸν ἀφανισμόν τοῦ κάλλους
 ἐκείνου πρὸς τοὺς τὸ παρὸν θαυμάζοντας ὑποδείκνυσι, λέγων
 μηδὲν τῶν φαινομένων μετ' ὀλίγον ὑπολειφθήσεσθαι. Ἀλλὰ καὶ
 παρὰ τὸν τοῦ πάθους καιρόν, αἱ μὲν γυναῖκες ἐπηκολούθων
 10 θρηνοῦσαι τὴν ἄδικον ἐπ' αὐτῷ ψῆφον· οὐπω γὰρ εἰς τὴν τῶν
 γινομένων οἰκονομίαν ἀπέβλεπον· ὁ δὲ συμβουλεύει τὰ μὲν περὶ
 αὐτὸν γινόμενα σιωπᾶν, μηδὲ γὰρ εἶναι δακρύων ἄξια· ὑπερθέ-
 σθαι δὲ τὸν ὀδυρμόν καὶ τὸν θρῆνον εἰς τὸν ἀληθῆ τῶν δακρύ-
 ων καιρόν, ὅταν περισχεθῇ τοῖς πολιουρκοῦσιν ἢ πόλις καὶ εἰς
 15 τοσοῦτον συνοχῆς ἔλθῃ τὰ πάθη, ὥς μακαριστὸν ἡγεῖσθαι τὸν μὴ
 γεννώμενον. Ἐν οἷς καὶ τὸ περὶ τὴν τεκνοφάγον προεμῆνυσεν
 ἄγος, εἰπὼν μακαρισθήσεσθαι κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκεῖνας τὴν γα-
 στέρα τὴν ἄγονον. Ποῦ τοίνυν ἐκεῖνα τὰ βασίλεια; ποῦ τὸ ἱερόν;
 ποῦ τὰ τεῖχη; ποῦ τῶν πύργων αἱ προβολαί; ποῦ δὲ ἢ τῶν Ἰσ-
 20 ραηλιτῶν δυναστεία; οὐχ οἱ μὲν κατὰ πᾶσαν μικροῦ δεῖν τὴν οἰ-
 κουμένην ἄλλος ἀλλαχῇ διεσπάρησαν; τῇ δ' τούτων καταστροφῇ
 συνηρειπώθη καὶ τὰ βασίλεια;

Δοκεῖ γάρ μοι ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα προμηνῦσαι ὁ Κύριος,
 οὐ τῶν πραγμάτων χάριν (τί γὰρ τοσοῦτον ἦν τοῖς ἀκούουσι
 25 κέρδος τῶν πάντως ἐκβησομένων ἢ πρόρρησις; ἔγνωσαν γὰρ
 ἂν τῇ πείρᾳ, καὶ μὴ προμαθότες τὸ γενησόμενον), ἀλλ' ὥστε διὰ
 τούτων αὐτοῖς καὶ τὴν περὶ τῶν μειζόνων πίστιν εἰς ἀκολουθίαν

Ἱεροσολύμων; Ποιά τὰ τεῖχη; οἱ πύργοι; ἡ μεγαλοπρέπεια τοῦ ἱεροῦ; Αὐτὰ εἶναι τὰ πράγματα ποὺ ἐθεωρήθηκαν ἀξιοθαύμαστα καὶ ἀπὸ τοὺς μαθητὰς τοῦ Κυρίου κι' ἐζήτησαν ἀπὸ τὸν Κύριο νὰ τὰ παρατηρήσῃ, ἀφοῦ ἔδειξαν πρὸς τὰ φαινόμενα θαυμαστὴ διάθεσι, ὅπως δηλώνει ἡ διήγησις τοῦ εὐαγγελίου, λέγοντας πρὸς αὐτόν, «τί ἔργα εἶναι αὐτὰ καὶ τί οἰκοδομές!»¹⁷. Ἐκεῖνος δὲ ὑποδεικνύει πρὸς αὐτοὺς ποὺ θαυμάζουν τὸ παρὸν τὴν ἐρήμωσι τοῦ τόπου ποὺ θὰ συμβῇ καὶ τὸν ἀφανισμό τοῦ κάλλους ἐκείνου, λέγοντας ὅτι ἔπειτα ἀπὸ λίγο δὲν θ' ἀπομείνῃ τίποτε ἀπὸ τὰ φαινόμενα. Ἀλλὰ καὶ τὴν ὥρα τοῦ πάθους, οἱ μὲν γυναῖκες ἀκολουθοῦσαν θρηνώντας τὴν ἀδικη ἐναντίον τοῦ Χριστοῦ ἀπόφασι· διότι δὲν ἀντιλαμβάνονταν ἀκόμη τὴν οἰκονομία τῶν γινομένων. Ἐκεῖνος συμβουλεύει νὰ σιωποῦν σχετικὰ μὲ αὐτόν, διότι δὲν εἶναι ἄξια δακρύων· νὰ ἀναβάλουν δὲ τὸν ὀδυρμό καὶ τὸ θρῆνο στὸν κατάλληλο γιὰ τὰ δάκρυα καιρό, ὅταν ἡ πόλις θὰ συσφιχθῇ ἀπὸ τοὺς πολιορκητάς¹⁸ καὶ τὰ πάθη φθάσουν σὲ τέτοιο σημεῖο ἐντάσεως, ὥστε νὰ θεωρηθῇ μακαριστὸς ὁποῖος δὲν ἐγεννήθηκε. Ἀνάμεσα σ' αὐτὰ προεμήνυσε καὶ τὴν τεκνοφαγία, λέγοντας ὅτι κατὰ τὶς ἡμέρες ἐκεῖνες θὰ μακαρισθῇ ἡ ἄγονη γαστέρα¹⁹. Ποῦ λοιπὸν εἶναι ἐκεῖνα τὰ βασίλεια; ποῦ τὸ ἱερό; ποῦ τὰ τεῖχη; ποῦ οἱ προβολές τῶν πύργων; ποῦ ἡ δύναμις τῶν Ἰσραηλιτῶν; Δὲν διασπάρθηκαν σὲ ὅλη σχεδὸν τὴν οἰκουμένη, ἄλλος ἐδῶ καὶ ἄλλος ἐκεῖ; Καὶ μὲ τὴν καταστροφὴ τούτων δὲν ἐρειπώθηκαν καὶ τὰ παλάτια;

Πράγματι αὐτὰ καὶ τὰ παρόμοια μὲ αὐτὰ νομίζω ὅτι προεμήνυσε ὁ Κύριος, ὅχι γιὰ χάρι τῶν πραγμάτων (διότι τί κέρδος θὰ ἔφερε στοὺς ἀκούοντας ἡ πρόρρησις ἐκείνων ποὺ ὅπωςδῆποτε θὰ συνέβαιναν; Ἀκόμη καὶ ἂν δὲν τὸ ἐμάθαιναν ἀπὸ πρίν, θὰ τὸ ἀντιλαμβάνονταν ἀπὸ τὴν πεῖρα), ἀλλὰ μὲ τὸ σκοπὸ διὰ

17. Μάρκ. 13,1.

18. Λουκᾶ 19,43.

19. Λουκᾶ 23,27-29.

έλθεῖν. Ἡ γὰρ ἐν τούτοις διὰ τῶν ἔργων μαρτυρία, καὶ τῆς ἐκεί-
νοις ἀληθείας ἐστὶν ἀπόδειξις.

Ὡσπερ γὰρ εἴ τινος γεωργοῦ τὴν τῶν σπερμάτων ὑψη-
5 γουμένου δύναμιν, ἀπιστεῖν συμβῇ τὸν τῆς γεωργίας ἀπείρατον,
αὐτάρκης ἂν εἰς ἀπόδειξιν τῆς ἀληθείας ἦν τῷ γεηπόνῳ ἐν ἐνὶ
σπέρματι τῶν ἐν τῷ μεδίμνῳ κειμένων δείξαντι τὴν δύναμιν,
καὶ περὶ τῶν λοιπῶν ἐγγυᾶσθαι· ὁ γὰρ ἰδὼν τὸν ἕνα πυρόν, ἢ
τὴν μίαν κριθήν, ἢ ὅτι περ ἂν ἐν τῷ πληρώματι τοῦ μεδίμνου
10 τύχη, μετὰ τὸ ἐγκαταβληθῆναι τῇ βώλῳ στάχυν γενόμενον, οὐ-
κέτι ἂν διὰ τοῦ ἐνός, οὐδὲ περὶ τῶν λοιπῶν ἀπιστήσκειν,
οὕτως ἱκανή μοι δοκεῖ πρὸς μαρτυρίαν εἶναι τοῦ κατὰ τὴν ἀνά-
στασιν μυστηρίου, ἢ τοῖς λοιποῖς τῶν εἰρημένων συνομολογου-
μένα ἀλήθεια, μᾶλλον δὲ καὶ αὐτῆς τῆς ἀναστάσεως ἢ πεῖρα, ἦν
15 οὐ διὰ λόγων τοσοῦτον, ὅσον δι' αὐτῶν τῶν ἔργων ἐδιδάχθη-
μεν.

Ἐπειδὴ γὰρ μέγα καὶ ὑπὲρ πίστιν ἦν τὸ κατὰ τὴν ἀνάστα-
σιν θαῦμα, διὰ τῶν κατωτέρων τῆς θαυματοποιίας ἀρξάμενος,
ἡρέμα πως τὴν πίστιν ἡμῶν προσεθίζει τοῖς μείζοσι. Καθάπερ
20 γὰρ τις μήτηρ καταλλήλως τιθηνουμένη τὸ νήπιον, τέως μὲν
ἀπαλῶ τε καὶ ὑγρῶ τῷ στόματι τὸ γάλα διὰ τῆς θηλῆς ἐντίθη-
σιν, ὀδοντοφυοῦντι δὲ ἤδη καὶ αὐξανομένῳ προσάγει τὸν ἄρτον,
οὐ τραχύν τε καὶ ἀκατέργαστον, ὥς ἂν μὴ περιξανθείῃ τῷ
σκληρῷ τῆς τροφῆς τὸ τῶν οὖλων ἀπαλόν τε καὶ ἀγύμναστον,
25 ἀλλὰ τοῖς ἰδίῳις ὁδοῦσι καταλεάνασα, σύμμετρόν τε καὶ κατάλ-
ληλον τῇ δυνάμει τοῦ προσφερομένου ἐποίησεν, εἴτα κατὰ προ-
σθήκην τῆς δυνάμεως ἐπιδιδούσης, προσεθισθὲν τοῖς ἀπαλωτέ-
ροις ἡρέμα τὸ νήπιον προσάγει τῇ στερεωτέρᾳ τροφῇ· οὕτω τὴν
ἀνθρωπίνην μικροψυχίαν ὁ Κύριος, οἷόν τι νήπιον ἀτελὲς διὰ
30 τῶν θαυμάτων τρέφων καὶ τιθηνούμενος, πρῶτον μὲν ἐν ἀπε-
γνωσμένη νόσῳ τὴν τῆς ἀναστάσεως προοιμιάζεται δύναμιν, ὃ
μέγα μὲν ἦν τῷ κατορθώματι, οὐ μὴν τοιοῦτον, οἷον ἀπιστεῖ-
σθαι λεγόμενον.

Ἐπιτιμήσας γὰρ τῷ πυρετῷ σφοδρῶς τὴν πενθερὰν τοῦ

τούτων νὰ ἔλθῃ σ' αὐτοὺς καὶ ἡ πίστις γιὰ τὰ ἀνώτερα. Διότι ἡ διὰ τῶν ἔργων μαρτυρία σ' αὐτὰ τὰ θέματα εἶναι ἀπόδειξις τῆς ἀληθείας καὶ σ' ἐκεῖνα.

Ἐνας γεωργὸς ποὺ διηγεῖται τῇ δύνامي τῶν σπερμάτων, ἂν συμβῇ ν' ἀπιστήσῃ στὰ λεγόμενά του κάποιος ἄπειρος τῆς γεωργίας, εἶναι σὲ θέσι ν' ἀποδείξῃ τὴν ἀλήθεια μὲ ἓνα σπόρο, ἀπὸ ἐκείνους ποὺ εἶναι στὸν μέδιμνο, γιὰ λογαριασμὸ καὶ τῶν ἄλλων. Πράγματι ὅποιος ἰδῇ τὸ ἓνα σιτάρι ἢ τὸ ἓνα κριθάρι ἢ ὅ,τι ἄλλο τύχη νὰ εἶναι μέσα στὸν μέδιμνο, μετὰ τὸ παράχωμά του στὸ χῶμα, νὰ γίνεται στάχυς, ἀπὸ αὐτὸ τὸ ἓνα δὲν θ' ἀπιστῇ πλέον οὔτε γιὰ τὰ ἄλλα. Ἔτσι νομίζω ὅτι μοῦ εἶναι ἱκανὴ γιὰ τὴν ἐπιβεβαίωση τοῦ μυστηρίου τῆς ἀναστάσεως ἡ ἀποδεκτὴ γιὰ τὰ ἄλλα ἀπὸ τὰ λεγόμενα ἀλήθεια, μᾶλλον δὲ καὶ τῆς ἰδίας τῆς ἀναστάσεως ἡ πεῖρα, τὴν ὁποία ἐδίδαχθήκαμε ὄχι τόσο μὲ τὰ λόγια ὅσο μὲ τὰ ἴδια τὰ ἔργα.

Ἐπειδὴ δηλαδὴ τὸ θαῦμα τῆς ἀναστάσεως ἦταν μεγάλο καὶ ἀπίστευτο, ἄρχισε τὴ θαυματοποιῖα μὲ τὰ κατώτερα, κι' ἔτσι συνήθισε τὴν πίστι μας πρὸς τὰ μεγαλύτερα. Εἶναι αὐτὸ ποὺ κάμει ἡ μητέρα, τρέφοντας τὸ νήπιο. Στὴν ἀρχὴ βάλλει τὸ γάλα μὲ τὴ θηλὴ στὸ ἀπαλὸ καὶ ὑγρὸ στόμα. Ὄταν ὁμως ἀποκτήσῃ πλέον δόντια καὶ μεγαλώσῃ, τοῦ προσφέρει τὸν ἄρτο, ὄχι σκληρὸ καὶ ἀκατέργαστο, ὥστε νὰ μὴ ξησθοῦν ἀπὸ τὴ πληρότητα τῆς τροφῆς τὰ ἁπαλὰ καὶ ἀγύμναστα οὔλα· ἀλλὰ τὸν κάμει σύμμετρο καὶ κατάλληλο πρὸς τὴ δύνامي τοῦ λαμβάνοντος, ἀφοῦ τὸν μασήσῃ μὲ τὰ δικά της δόντια. Ἐπειτα, καθὼς προχωρεῖ ἡ δύνამις, φέρει τὸ νήπιο, ποὺ ἔχει συνηθίσει στὰ ἀπαλότερα, βαθμιαίως πρὸς τὴ στερεώτερη τροφὴ. Ἔτσι ὁ Κύριος, τρέφοντας τὴν ἀνθρωπίνην μικροψυχία μὲ τὰ θαῦματα, σὰν νήπιο ἀτελές, πρῶτα προλογίζει τὴ δύνامي τῆς ἀναστάσεως σὲ μιὰ ἀπεγνωσμένη νόσο, πρᾶγμα ποὺ ἦταν μὲν μεγάλο κατόρθωμα, ὄχι ὁμως τόσο ὥστε λεγόμενο ν' ἀπιστηθῇ.

Πράγματι μὲ ἐπιτίμησι τοῦ πυρετοῦ ποὺ κατέκαιε δυνατὰ

Σίμωνος καταφλέγοντι, τοσαύτην ἐποίησε τοῦ κακοῦ τὴν μετά-
 στασιν, ὥς πρὸς τὸ διακονεῖν τοῖς παροῦσιν ἐνισχύσαι τὴν ἤδη
 προσδοκωμένην τεθνήξασθαι. Εἶτα μικρόν τι τῇ δυνάμει προσ-
 τίθησι, καὶ τοῦ βασιλικοῦ τὸν υἱὸν ἐν ὁμολογουμένῳ κινδύνῳ
 5 κείμενον (οὕτω γάρ φησιν ἡ ἱστορία, ὅτι ἔμελλε τελευτᾶν, τοῦ
 πατρὸς βοῶντος, «μετάβηθι πρὶν ἀποθανεῖν τὸ παιδίον») ἐνερ-
 γεῖ πάλιν τοῦ τεθνήξασθαι πεπιστευμένου τὴν ἀνάστασιν, ἐν μεί-
 ζονι τῇ δυνάμει τὸ θαῦμα κατεργασάμενος, τῷ μηδὲ πλησιάσαι
 τῷ τόπῳ, ἀλλὰ πόρρωθεν τῇ τοῦ προστάγματος ἰσχυρῇ τὴν ζωὴν
 10 ἀποστεῖλαι. Πάλιν δι' ἀκολουθίας τοῖς ὑψηλοτέροις ἐπαναβαίνει
 θαύμασι. Πρὸς γὰρ τὴν παῖδα τοῦ ἀρχυσυναγώγου ὀρμήσας,
 ἐκὼν ἔδωκε τῇ ὁδοιπορίᾳ σχολήν, τὴν ἴασιν τῆς αἰμορροΐας
 δημοσιεύων λαθοῦσαν, ὥς ἂν ἐν τῷ χρόνῳ τούτῳ κατακρατή-
 σειε τῆς νοσοῦσης ὁ θάνατος. Ἄρτι τοίνυν τῆς ψυχῆς χωρισθεί-
 15 σης τοῦ σώματος καὶ θορυβουμένων ἐν τῇ γοερᾷ κραυγῇ τῶν
 ἐπικωκυόντων τῷ πάθει, καθάπερ ἐξ ὕπνου τῷ προστακτικῷ
 λόγῳ διανίστησι πάλιν πρὸς τὴν ζωὴν τὸ κοράσιον, ὁδῶ τινι
 καὶ ἀκολουθίᾳ πρὸς τὸ μείζον ἀναλαμβάνων τὴν ἀνθρωπίνην
 ἀσθένειαν.

20 Εἴτ' ἐπὶ τούτοις ὑπερβαίνει τῷ θαύματι καὶ δι' ὑψηλοτέ-
 ρας δυνάμεως ὁδοποιεῖ τοῖς ἀνθρώποις τὴν περὶ τῆς ἀναστάσε-
 ως πίστιν. Ναῖν τινὰ πόλιν κατὰ τὴν Ἰουδαίαν ἱστορεῖ ἡ Γραφή.
 Παῖς ἦν ἐν ταύτῃ μονογενὴς χήρα τινί, οὐκέτι τοιοῦτος παῖς,
 οἷος ἐν μεираκίοις εἶναι, ἀλλ' ἤδη ἐκ παίδων εἰς ἄνδρας τελῶν.
 25 Νεανίαν αὐτὸν ὀνομάζει ὁ λόγος· πολλὰ δι' ὀλίγων διηγεῖται ἡ
 ἱστορία· θρῆνος ἀντικρὺς ἐστὶ τὸ διήγημα. Χήρα, φησὶν, ἦν τοῦ

τὴν πεθερὰ τοῦ Σίμωνος, τέτοια μεταβολὴ τοῦ κακοῦ προξένησε, ὥστε αὐτὴ ποὺ ἐπερίμεναν ν' ἀποθάνῃ κιόλας, νὰ κατορθώσῃ νὰ ὑπηρετήσῃ τοὺς παρισταμένους²⁰. Ἐπειτα προσθέτει λίγη δύναμι περισσότερη· ἐνεργεῖ ὥστε ὁ υἱὸς τοῦ βασιλικοῦ ἀξιωματοῦχου, ποὺ εὐρισκόταν σὲ σοβαρὸ κίνδυνο (διότι ἔτσι λέγει ἡ ἱστορία, ὅτι ἐπρόκειτο ν' ἀποθάνῃ, ἐνῶ ὁ πατέρας του ἐφώναζε, «κατέβα πρὶν ἀποθάνῃ τὸ παιδί») καὶ πιστεύονταν ὅτι θ' ἀπέθαινε, ν' ἀναστηθῇ²¹. ἐνήργησε τὸ θαῦμα μὲ μεγαλύτερη δύναμι, διότι οὔτε ἐπλησίασε στὸν τόπο, ἀλλὰ ἀπέστειλε ἀπὸ μακριὰ τὴ ζωὴ μὲ τὴν ἰσχὺ τῆς προσταγῆς. Στὴ συνέχεια ἀναβαίνει βαθμιαίως στὰ ὑψηλότερα θαύματα. Τρέχοντας πρὸς τὴν κόρη τοῦ ἀρχισυναγώγου, ἐκουσίως σταμάτησε τὴν ὁδοιπορίαν, γιὰ νὰ ἀνακοινώσῃ τὴ θεραπείαν τῆς αἱμορροοῦσης γυναικός, ποὺ εἶχε γίνῃ σιωπηρά, ὥστε σ' αὐτὸ τὸ διάστημα νὰ κατανικήσῃ τὴν ἀσθενῆ κόρη ὁ θάνατος. Μόλις λοιπὸν ἡ ψυχὴ τῆς ἐχωρίσθη ἀπὸ τὸ σῶμα καὶ οἱ παρόντες ἔκλαιαν καὶ ἐθρηνοῦσαν γοερὰ γιὰ τὸ πάθημα, αὐτὸς μὲ τὸν προστακτικὸν τοῦ λόγου ἐσήκωσε πάλιν τὸ κοράσιον πρὸς τὴν ζωὴν σὰν ἀπὸ ὕπνου· ἔτσι ἀνέβαζε τὴν ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν πρὸς τὸ ἰσχυρότερον μὲ συνεχῆ πορείαν²².

Ἐπειτα ὑπερβαίνει κατὰ τὸ θαῦμα αὐτὰ τὰ προηγούμενα· ἐτοιμάζει στοὺς ἀνθρώπους τὸ δρόμον γιὰ τὴν πίστιν τῆς ἀναστάσεως. Ἡ Γραφὴ ἀναφέρει μιὰ πόλιν Ναϊν στὴν Ἰουδαίαν²³. Ἐξοῦσε ἐκεῖ ἓνας υἱὸς μονογενῆς κάποιας χήρας. Δὲν ἦταν υἱὸς ποὺ νὰ εὐρίσκεται ἀκόμῃ ἀνάμεσα στὰ παιδάκια, ἀλλ' εἶχε προχωρήσει στὴν ἐφηβικὴ ἡλικίαν. Ὁ λόγος τὸν ὀνομάζει νεανία. Ἡ ἱστορία διηγεῖται πολλὰ μὲ λίγα λόγια· ἡ διήγησις εἶναι καθ' ἑαυτὴν θρῆνος. Χήρα ἦταν, λέγει, ἡ μητέρα τοῦ νεκροῦ. Βλέ-

20. Λουκᾶ 4,38 ἐέ.

21. Ἰω. 4,46 ἐέ.

22. Μάρκ. 5,22 ἐέ.

23. Λουκᾶ 7,11 ἐέ.

τεθνηκότος ἡ μήτηρ. Ὅρᾱς τὸ βάρος τῆς συμφορᾶς, πῶς ἐν
 ὀλίγῳ τὸ πάθος ὁ λόγος ἐξετραγῶδησε; Τί γάρ ἐστι τὸ λεγόμε-
 νον; Ὅτι οὐκ ἦν αὐτῇ παιδοποιίας ἐλπίς, τὴν ἐπὶ τῷ ἐκλείποντι
 συμφορὰν θεραπεύουσα· χήρα γὰρ ἡ γυνή. Οὐκ εἶχε πρὸς ἕτερον
 5 ἀντὶ τοῦ κατοικομένου βλέπειν· μονογενὴς γὰρ ὁ τόκος. Ὅσον
 δὲ τὸ ἐπὶ τούτῳ κακόν, παντὶ ρᾶδιον συνιδεῖν τῷ μὴ ἀπεξενω-
 μένῳ τῆς φύσεως. Μόνον ἐν ὠδῖσιν ἐκεῖνον ἐγνώρισε, μόνον
 ταῖς θηλαῖς ἐτιθηνήσατο· μόνος αὐτῇ φαιδρὰν ἐποίει τὴν τράπε-
 ζαν· μόνος ἦν τῆς κατὰ τὸν οἶκον φαιδρότητος ἢ ὑπόθεσις· παί-
 10 ζων, σπουδάζων, ἀσκούμενος, φαιδρυνόμενος, ἐν προόδοις, ἐν
 παλαιίστραις, ἐν συλλόγοις νεότητος· πᾶν ὃ τι μητρὸς ὀφθαλμοῖν
 γλυκύ τε καὶ τίμιον, μόνος ἐκεῖνος ἦν. Ἦδη τοῦ γάμου τὴν
 ὥραν ἄγων, ὁ τοῦ γένους ὀρπηξ, ὁ τῆς διαδοχῆς κλάδος, ἡ βα-
 κτηρία τοῦ γήρους. Ἀλλὰ καὶ ἡ τῆς ἡλικίας προσθήκη, ἄλλος
 15 θρῆνος ἦν. Ὁ γὰρ νεανίαν εἰπὼν, τὸ ἄνθος εἶπε τῆς μαρανθεί-
 σης ὥρας, ἄρτι τοῖς ἰούλοις ὑποχλοάζοντα, οὐπω τοῦ πώγωνος
 διὰ βάθους ὑποπιμπλάμενον, ἔτι τῷ κάλλει τῶν παρειῶν ὑπο-
 στίλβοντα. Τί τοίνυν πάσχειν εἰκὸς ἦν ἐπ' αὐτῷ τὴν μητέρα;
 οἶονεῖ πυρὶ τοῖς σπλάγχνοις ἐγκαταφλέγεσθαι, ὥς πικρῶς ἐπ'
 20 αὐτῷ παρατείνειν τὸν θρῆνον, περιπλεκομένην προκειμένῳ τῷ
 πτώματι, ὥς μὴ ἂν ἐπισπεῦσαι τῷ νεκρῷ τὴν κηδεῖαν, ἀλλ' ἐμ-
 φορεῖσθαι τοῦ πάθους, ἐπιπλεῖστον αὐτῷ τοὺς ὀδυρμούς παρα-
 τείνουσιν. Οὐδὲ τοῦτο παρῆκεν ὁ λόγος· «ὶδὼν γὰρ αὐτὴν ὁ Ἰη-
 σοῦς», φησὶν, «ἐσπλαγχνίσθη, καὶ προσελθὼν ἤψατο τῆς σο-
 25 ροῦ, οἱ δὲ βαστάσαντες ἕστησαν. Καὶ λέγει τῷ νεκρῷ· Νεανία,
 σοὶ λέγω, ἐγέρθητι· καὶ παράδωκεν αὐτὸν τῇ μητρὶ αὐτοῦ
 ζῶντα». Ἦδη τοίνυν οὐκ ἐν ὀλίγῳ διαστήματι τοῦ νεκροῦ γεγε-

πεις τὸ βάρος τῆς συμφορᾶς, πῶς μὲ λίγα λόγια ὁ λόγος ἐξετραγώδησε τὸ πάθημα; Διότι τί εἶναι τὸ λεγόμενον; Ὅτι δὲν ὑπῆρχε γι' αὐτὴν ἐλπὶς παιδοποιίας, ποὺ θὰ ἐθεράπευε τὴν συμφορὰ γιὰ τὸν ἀποθανόντα, ἀφοῦ ἡ γυναῖκα ἦταν χήρα. Δὲν μπορούσε ἐπίσης νὰ κυττάξῃ πρὸς ἄλλο παιδί ἀντὶ τοῦ ἀπερχομένου, ἀφοῦ τὸ γέννημα ἦταν μονογενές. Πόσο δὲ κακὸ εἶναι τοῦτο, εἶναι εὐκολο νὰ τὸ ἰδῇ ὁ καθένας, ποὺ δὲν εἶναι ἀποξενωμένος ἀπὸ τὴ φύσι. Μόνο ἀπὸ ἐκεῖνον ἐγνώρισε τὶς ὠδῖνες, μόνο ἐκεῖνον ἔθρεψε μὲ τοὺς μαστούς της· μόνο αὐτὸς τῆς ἐφαίδρυνε τὴν τράπεζα· μόνο αὐτὸς ἦταν ἡ χαρὰ τοῦ σπιτιοῦ της, παίζοντας, σοβαρεύοντας, ἀσκούμενος, χαρούμενος, σὲ ἐξόδους, σὲ παλαίστρες, σὲ νεαρές συντροφιές· κάθε τι ποὺ εἶναι γλυκὺ καὶ πολύτιμο γιὰ τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς μητέρας, ἐκεῖνος ἦταν, τώρα ποὺ ἐρχόταν σὲ ἡλικία γάμου, ὁ βλαστὸς τοῦ γένους, ὁ κλάδος τῆς οἰκογενειακῆς διαδοχῆς, ἡ ράβδος τῶν γηρατειῶν. Ἀλλὰ καὶ τὸ θέμα τῆς ἡλικίας, ἠϋξανε τὸν θρῆνο. Διότι ὁ Κύριος ποὺ εἶπε «νεανίσκε»²⁴ ἀνέφερε τὸ ἄνθος τῆς μαραμμένης νεότητος, καθὼς μόλις ἐμφανιζόταν τὸ χνοῦδι στὸ πρόσωπο, τὰ γένεια δὲν εἶχαν βαθύνει ἀκόμη καὶ τὰ μάγουλά του ἔλαμπαν ἀπὸ τὴν ὁμορφιά. Τί μπορούσε λοιπὸν νὰ πάσχῃ γι' αὐτὸν ἡ μητέρα; Σὰν νὰ καταφλέγεται ἀπὸ φωτιὰ μέσα στὰ σπλάγχνα, νὰ θρηνῇ γι' αὐτὸν ἀκατάπαυστα ἀγκαλιάζοντας τὸ προκείμενο πτώμα, ὥστε νὰ μὴ ἐπισπευσθῇ ἡ κηδεία τοῦ νεκροῦ ἀλλὰ νὰ πλημμυρίξῃ ἀπὸ πάθος παρατείνοντας τοὺς ὀδυρμοὺς ἐπάνω ἀπ' αὐτὸν γιὰ πολλὴ ὥρα. Οὔτε τοῦτο δὲν τὸ παράλειψε ὁ λόγος, ποὺ λέγει· «καθὼς τὴν εἶδε ὁ Ἰησοῦς, τὴν εὐσπλαγχνίσθηκε, ἐπλησίασε κι' ἔγγιξε τὴν σορὸ, ἐνῶ αὐτοὶ ποὺ τὴν ἐβάσταζαν ἐσταμάτησαν. Καὶ λέγει στὸν νεκρό· νεαρέ, σοῦ λέγω, σήκω· καὶ τὸν παρέδωσε ζωντανὸ στὴ μητέρα του». Ἔτσι λοιπὸν, ἐνῶ δὲν ἦταν μικρὸ τὸ διάστημα ἀφ' ὅτου ἐπέθανε ὁ νέος, ἀλλὰ πάντως τόσο ὥστε νὰ

24. Λουκᾶ 7,14.

νημένου καὶ ὅσον οὐδέπω ἐναποτεθέντος τῷ τάφῳ, γίνεται παρὰ τοῦ Κυρίου τὸ μὲν θαῦμα μεῖζον, τὸ δὲ πρόσταγμα ἴσον.

Ἔτι πρὸς τὸ ὑψηλότερον ἢ θαυματοποιία προέρχεται, ὥς ἂν μᾶλλον προσεγγίσειε τὰ φαινόμενα τῷ ἀπιστομένῳ περὶ τὴν
 5 ἀνάστασιν θαύματι. Ἦσθένει τις τῶν συνήθων τῷ Κυρίῳ καὶ φίλων· Λάζαρος ὄνομα τῷ ἀσθενοῦντι. Καὶ παραιτεῖται ὁ Κύριος τὴν τοῦ φίλου ἐπίσκεψιν, πόρρω τοῦ νοσοῦντος γενόμενος, ὥς ἂν εὗροι χώραν καὶ δύναμιν ἐν τῇ τῆς ζωῆς ἀπουσίᾳ τὸ ἴδιον ἐργάζεσθαι διὰ τῆς νόσου ὁ θάνατος. Μηνύει τοῖς μαθηταῖς ὁ
 10 Κύριος κατὰ τὴν Γαλιλαίαν τὸ περὶ τὸν Λάζαρον πάθος· ἀλλὰ καὶ τὴν πρὸς αὐτὸν ὁρμήν, ἐφ' ᾧ τε διαναστῆσαι τὸν κείμενον. Περιδεεῖς δὲ ἦσαν ἐκεῖνοι διὰ τὴν τῶν Ἰουδαίων ὀμότητα, χαλεπὸν καὶ κινδυνῶδες ποιοῦμενοι τὸ πάλιν ἐπὶ τῆς Ἰουδαίας ἐν μέσῳ τῶν φονῶντων γενέσθαι. Καὶ διὰ τοῦτο μέλλοντες καὶ
 15 ἀναβαλλόμενοι, χρόνῳ ποιοῦνται τὴν ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας ἐπάνοδον. Κατεκράνθη γὰρ ἡ ἐξουσία καὶ ἤγοντο παρὰ τοῦ Κυρίου οἱ μαθηταί, οἶονεὶ τὰ προτέλεια τῆς καθολικῆς ἀναστάσεως ἐν Βηθανίᾳ μνηθησόμενοι. Τέσσαρες ἦσαν ἤδη μετὰ τὸ πάθος αἱ ἡμέραι. Πάντα ἐπεπλήρωτο τῷ κατοικομένῳ τὰ νομιζόμενα, 20 τάφῳ κατεκρύβη τὸ σῶμα· ἐξωδῆκει κατὰ τὸ εἶκος ἤδη καὶ πρὸς διαφθορὰν διελύετο, μυδῶντος ἐν τῷ εὐρύῳ τῆς γῆς καὶ διαπίπτοντος ὑπ' ἀνάγκης τοῦ σώματος. Φευκτὸν ἦν τὸ πρᾶγμα, βιαζομένης τῆς φύσεως τὸ διαλυθὲν εἰ δυσωδίαν ἀποδιδόναι πάλιν τῷ ζῆν.

25 Τότε τὸ ἀπιστοῦμενον τῆς καθολικῆς ἀναστάσεως ἔργον δι' ἐναργεστέρου τοῦ θαύματος εἰς ἀπόδειξιν ἄγεται. Οὐδὲ γὰρ ἐκ νόσου τις ἀνίσταται χαλεπῆς, οὐδὲ πρὸς ταῖς τελευταίαις ὧν ἀναπνοαῖς εἰς τὴν ζωὴν ἐπανάγεται, οὐδὲ παιδίον ἀρτιθανὲς ζωοποιεῖται, οὐδὲ μέλλων τῷ τάφῳ προσάγεσθαι νεανίας πάλιν
 30 ἐκ τῆς σοροῦ ἀναλύεται· ἀλλ' ἀνὴρ τῶν ἐξώρων, νεκρός, ξωλος, ἐξωδηκῶς ἤδη, καὶ λελυμένος, ὥς μηδὲ τοῖς ἐπιτηδείοις

μὴ ἔχει ἀποτεθῆ στὸν τάφο, γίνεται ἀπὸ τὸν Κύριο τὸ μὲν θαῦμα μεγαλύτερο, τὸ δὲ πρόσταγμα ἴσο.

Ἐπειτα ἡ θαυματοποιῖα προχωρεῖ σὲ ὑψηλότερο σημεῖο ὥστε νὰ πλησιάσῃ τὰ φαινόμενα περισσότερο πρὸς τὸ ἀπιστούμενο θαῦμα γιὰ τὴν ἀνάστασι. Ἀσθενοῦσε κάποιος ἀπὸ τοὺς στενοὺς φίλους τοῦ Κυρίου, ποὺ ὠνομαζόταν Λάζαρος. Ὁ Κύριος ἐματαίωσε τὴν ἐπίσκεψι στὸ φίλο καὶ ἐπῆγε μακριά, γιὰ νὰ εὕρῃ ὁ θάνατος τόπο καὶ δύναμι κατὰ τὴν ἀπουσία τῆς ζωῆς νὰ διενεργήσῃ τὰ δικά του μὲ τὴν ἀρρώστια. Ἀνακοινώνει ὁ Κύριος στοὺς μαθητὰς τὸ πάθος τοῦ Λαζάρου κατὰ τὴ Γαλιλαία, ἀλλὰ καὶ τὸ ξεκίνημα πρὸς αὐτὸν γιὰ νὰ σηκώσῃ τὸν κατακείμενο. Ἐκεῖνοι ἦσαν περίτρομοι ἐξ αἰτίας τῆς ὀμότητος τῶν Ἰουδαίων, θεωρώντας δύσκολο καὶ ἐπικίνδυνο νὰ ἔλθουν πάλι στὴν Ἰουδαία ἀνάμεσα στοὺς ζητοῦντας νὰ τὸν φονεύσουν. Γι' αὐτὸ καθυστέρησαν καὶ ἀνέβαλαν κάμποσον καιρὸ τὴν ἐπάνοδο ἀπὸ τὴ Γαλιλαία. Ἀλλὰ ἡ ἐξουσία τοῦ Κυρίου ὑπερίσχυσε καὶ οἱ μαθηταὶ ὠδηγήθηκαν ἀπὸ αὐτόν, γιὰ νὰ μυηθοῦν κατὰ κάποιον τρόπο στά προμυστήρια τῆς καθολικῆς ἀναστάσεως στὴ Βηθανία. Ἦταν τέσσερις ἡμέρες μετὰ τὸ θάνατο· ὅλα τὰ καθωρισμένα εἶχαν τελεσθῇ στὸν νεκρὸ, τὸ σῶμα του εἶχε κρυβῇ στὸν τάφο· ὅπως εἶναι εὐλογο, εἶχε ἤδη πρησθῇ, διαλυόταν ἀπὸ τὴ φθορά, διότι τὸ σῶμα ἀποσυντίθετο ἀπὸ τὴ μοῦχλα τῆς γῆς καὶ κομματιαζόταν ἀπὸ τὴν πίεσι. Εἶναι ἀποτρόπαιο τὸ πρᾶγμα, ἂν ἐβιαζόταν ἡ φύσις ν' ἀποδώσῃ πάλι στὴ ζωὴ τὸ διαλυθὲν στὴ δυσωδία.

Τότε τὸ ἀπιστούμενο ἔργο τῆς καθολικῆς ἀναστάσεως φέρεται σὲ ἀπόδειξι μὲ ἓνα ἐναργέστερο θαῦμα. Διότι τώρα δὲν σηκώνεται κάποιος ἀπὸ βαρεὶά νόσο οὔτε ἐπαναφέρεται στὴ ζωὴ τὴ στιγμὴ ποὺ εὕρισκόταν στὶς τελευταῖες ἀναπνοές του οὔτε ζωοποιεῖται παιδὶ ποὺ ἐπέθανε πρὸ ὀλίγου οὔτε ἀνασηκώνεται πάλι ἀπὸ τὴ σορὸ νεαρὸς ποὺ ὀδηγεῖται στὸν τάφο. Ἀλλὰ ἓνας ἄνδρας ἡλικιωμένος, νεκρὸς, σάπιος, πρησμένος, διαλυμέ-

ἀνεκτὸν εἶναι προσεγγίσει τῷ τάφῳ τὸν Κύριον, διὰ τὴν ἐγκει-
 μένην ἀηδίαν τοῦ διαπεπτωκότος σώματος, μιᾷ κλήσει ζωοποι-
 ηθεῖς πιστοῦται τὸ κήρυγμα τῆς ἀναστάσεως, τοῦτ' ἔστι, τὸ ἐπὶ
 τοῦ κοινοῦ προσδοκώμενον, ὃ ἐπὶ μέρους τῇ πείρᾳ ἐμάθομεν.
 5 Καθάπερ γὰρ ἐν τῇ τοῦ παντὸς ἀναστοιχειώσει, φησὶν ὁ Ἀπό-
 στολος αὐτὸν καταβηθήσεται τὸν Κύριον ἐν κελεύσματι, ἐν
 φωνῇ ἀρχαγγέλου, καὶ διὰ σάλπιγγος εἰς ἀφθαρσίαν τοὺς νε-
 κροὺς διαναστήσειν, οὕτω καὶ νῦν οἷόν τινα ὕπνον τὸν θάνατον
 τῇ φωνῇ τοῦ προστάγματος ὃ ἐν τῷ τάφῳ ἀποσεισάμενος καὶ
 10 ἀποτινάξας ἑαυτοῦ τὴν ἐπιγινομένην διαφθορὰν τῇ νεκρότητι,
 ἄρτιος καὶ σῶος τοῦ τάφου ἐξάλλεται, μὴδὲ τῷ δεσμῷ τῶν περὶ
 τοὺς πόδας καὶ τὰς χεῖρας κειριῶν κωλυθεὶς πρὸς τὴν ἐξοδον.

ἼΑρα μικρὰ ταῦτα πρὸς πίστιν τῆς τῶν νεκρῶν ἀναστάσε-
 ως ἢ ζητεῖς καὶ δι' ἐτέρων βεβαιωθῆναί σοι τὴν περὶ τούτου
 15 κρίσιν; Ἀλλὰ μοι δοκεῖ μὴ μάτην τοῖς κατὰ Καφαρναοὺμ εἰρη-
 κέναι, ὥς ἐκ προσώπου τῶν ἀνθρώπων ὁ Κύριος τοῦτο πρὸς
 ἑαυτὸν λέγων, «πάντως ἐρεῖτέ μοι τὴν παραβολὴν ταύτην· ἰα-
 τρέ, θεράπευσον σευατόν». Ἦδει γὰρ ἐν ἐτέροις σώμασι προσε-
 θίσαντα τοὺς ἀνθρώπους τῷ κατὰ τὴν ἀνάστασιν θαύματι, ἐν
 20 τῷ καθ' ἑαυτὸν ἀνθρώπῳ βεβαιῶσαι τὸν λόγον. Εἶδες ἐν ἐτέ-
 ροις ἐνεργὸν τὸ κήρυγμα. Τοὺς τεθνήξασθαι μέλλοντας, τὸ παι-
 δίον τὸ τοῦ ζῆν ἄρτι παυσάμενον, τὸν πρὸς τῷ τάφῳ νεανίαν,
 τὸν διεφθορότα νεκρόν, πάντας κατὰ τὸ ἴσον ἐνὶ προστάγματι
 πρὸς τὴν ζωὴν ἀναλύοντας. Ζητεῖς καὶ τοὺς διὰ τραυμάτων καὶ
 25 αἵματος ἐν τῷ θανάτῳ γεγονότας, μὴ τις ἐπὶ τούτων ἀτονία τῆς
 ζωοποιοῦ δυνάμεως λύῃ τὴν χάριν; Ἴδε τὸν ἐν ἡλοῖς διαπερο-
 νηθέντα τὰς χεῖρας. Ἴδε τὸν τὴν πλευρὰν λόγχῃ διαπαρέντα.

νος, ὥστε οὔτε οἱ συγγενεῖς του νὰ μὴ θέλουν νὰ πλησιάσῃ ὁ Κύριος στὸν τάφο, ἐξ αἰτίας τῆς ἀηδίας ποὺ παρουσίαζε τὸ ἀποσυντεθειμένο σῶμα· αὐτὸς λοιπὸν μὲ μιὰ πρόσκλησι ζωοποιεῖται κι' ἔτσι ἐπιβεβαιώνει τὸ κήρυγμα τῆς ἀναστάσεως, δηλαδὴ τὸ προσδοκώμενο ἐπὶ τοῦ κοινοῦ, τὸ ὁποῖο ἐμάθαμε μὲ τὴν πεῖρα ἀπὸ τὸ ἐπὶ μέρους. Ὅπως δηλαδὴ κατὰ τὴν ἀναστοιχείωσι τοῦ σύμπαντος, λέγει ὁ ἀπόστολος²⁵ ὅτι θὰ κατεβῇ ὁ ἴδιος ὁ Κύριος μ' ἓνα πρόσταγμα, μὲ φωνὴ ἀρχαγγέλου, καὶ μὲ σάλπιγγα θ' ἀναστήσῃ τοὺς νεκροὺς σὲ ἀφθαρσία· ἔτσι καὶ τώρα ὁ εὕρισκόμενος μέσα στὸν τάφο μὲ τὴ φωνὴ τοῦ προστάγματος ἀπέσεισε τὸν θάνατο σὰν νὰ ἦταν ὕπνος κι' ἐτίναξε ἀπὸ ἐπάνω του τὴ διαφθορὰ ποὺ εἶχε προκληθῇ ἀπὸ τὴ νεκρότητα, βγαίνει ἄρτιος καὶ σῶος ἀπὸ τὸν τάφο, χωρὶς οὔτε οἱ ἐπίδεσμοι στὰ πόδια καὶ στὰ χέρια νὰ ἐμποδίσουν τὴν ἐξοδὸ του.

Ἄρά γε εἶναι μικρὰ πράγματα τοῦτα γιὰ τὴν πίστι στὴν ἀνάστασι τῶν νεκρῶν; ἢ ζητεῖς νὰ σοῦ ἐπιβεβαιωθῇ καὶ μὲ ἄλλα παραδείγματα ἢ κρίσις περὶ τούτου; Ἀλλὰ νομίζω ὅτι ὁ Κύριος δὲν εἶχε εἰπεῖ ματαίως στοὺς κατοίκους τῆς Καπερναοῦμ, λέγοντας σὰν ἐκ μέρους τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὸν ἑαυτό του, «ὅπωςδὴποτε θὰ μοῦ εἰπῇτε τούτῃ τὴν παραβολή· ἰατρέ, θεράπευσε τὸν ἑαυτό σου»²⁶. Διότι ἔπρεπε, ἀφοῦ συνήθισε τοὺς ἀνθρώπους μὲ ἄλλα σώματα στὸ θαῦμα τῆς ἀναστάσεως, νὰ ἐπιβεβαιώσῃ τὸν λόγο στὸν δικό του ἄνθρωπο²⁷. Εἶδες τὸ κήρυγμα ἐνεργὸ σὲ ἄλλους· τοὺς μέλλοντας ν' ἀποθάνουν, τὸ παιδί ποὺ μόλις εἶχε παύσει νὰ ζῇ, τὸν νεαρὸ πρὸς τὸν τάφο, τὸν ἀποσυνθεμένο νεκρό, ὅλους νὰ ἐπανέρχωνται πρὸς τὴ ζωὴ ἐξ ἴσου μ' ἓνα πρόσταγμα. Ζητεῖς κι' ἐκείνους ποὺ ἐπέθαναν μὲ τραύματα καὶ αἷμα, μὴ τυχὸν κάποια ἀτονία ἐπ' αὐτῶν λύη τὴ χάρι τῆς ζωοποιοῦ δυνάμεως; Ἰδὲ αὐτὸν ποὺ διαπεράσθηκε

25. Α' Θεσσ. 4,16 ἐέ.

26. Λουκᾶ 4,23.

27. Στὸ ἀνθρώπινο στοιχεῖο του ὡς Θεάνθρωπος.

Διένεγκε τοὺς δακτύλους σου διὰ τῶν τύπων τῶν ἡλῶν. Ἐμβα-
 λε τὴν χειρὰ σου τῷ ἐκ τῆς λόγχης τραύματι. Στοχάζη πάντως
 ἐπὶ πόσον εἰκὸς ἦν εἰς τὸ ἐντὸς τὴν αἰχμὴν διαδῦναι, διὰ τοῦ
 πλάτους τῆς ὠτειλῆς, τὴν ἐπὶ τὸ ἔσω πάροδον λογιζόμενος. Ἡ
 5 γὰρ εἴσοδον χειρὸς ἀνθρωπίνης χωρήσασα πληγὴ, πόσον ἐντὸς
 τοῦ βάθους γεγενῆσθαι τὸν σίδηρον ὑποδείκνυσιν; Εἰ οὖν οὗτος
 ἐγήγερται, εὐκολον ἂν εἴη τὸ ἀποστολικὸν ἐπιφθέγξασθαι· «πῶς
 λέγουσί τινες, ὅτι ἀνάστασις νεκρῶν οὐκ ἔστιν»; Ἐπειδὴ τοίνυν
 πᾶσα μὲν πρόρρησις τοῦ Κυρίου διὰ τῆς τῶν γεγονότων μαρτυ-
 10 ρίας ἀληθῆς ἐπιδείκνυται, τοῦτο δὲ οὐ λόγῳ μεμαθήκαμεν μό-
 νον, ἀλλὰ καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν ἐπὶ τὴν ζωὴν ἐξ ἀναστάσεως ἐπα-
 νελθόντων ἔργῳ τὴν ἀπόδειξιν τῆς ἐπαγγελίας ἐλάβομεν, τίς
 ὑπολείπεται τοῖς μὴ πιστεύουσιν ἀφορμή; Οὐκ, ἔρρωσθε, φρά-
 σαντες τοῖς διὰ τῆς φιλοσοφίας καὶ κενῆς ἀπάτης παρακρουόμε-
 15 νοις τὴν ἀκατάσκευον πίστιν, ψιλῆς ἐξόμεθα τῆς ὁμολογίας, μα-
 θόντες ἐν ὀλίγῳ διὰ τοῦ προφήτου τὸν τρόπον τῆς χάριτος, δι'
 ὧν φησιν, «ἀντανελεῖς τὸ πνεῦμα αὐτῶν, καὶ ἐκλείψουσι καὶ εἰς
 τὸν χοῦν αὐτῶν ἐπιστρέψουσιν, ἐξαποστελεῖς τὸ Πνεῦμά σου,
 καὶ κτισθήσονται καὶ ἀνακαινιεῖς τὸ πρόσωπον τῆς γῆς»; Ὅτε
 20 καὶ εὐφραίνεσθαι τὸν Κύριον ἐπὶ τοῖς ἔργοις αὐτοῦ λέγει, ἐκλει-
 πόντων τῶν ἀμαρτωλῶν ἀπὸ τῆς γῆς. Πῶς γάρ τις ἐξ ἀμαρτίας
 ὀνομασθήσεται, τῆς ἀμαρτίας οὐκ οὔσης;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΣΤ'

Ὅτι οὐκ ἔξω τοῦ εἰκότος ἡ ἀνάστασις

Ἄλλ' εἰσὶ τινες, οἱ διὰ τὴν τῶν ἀνθρωπίνων λογισμῶν

στήν πλευρά με λόγχη. Πέρασε τὰ δάκτυλά σου μέσα ἀπὸ τοὺς τύπους τῶν καρφιῶν. Βάλε τὸ χέρι σου μέσα στὸ τραῦμα ἀπὸ τὴ λόγχη. Ἀσφαλῶς ἀντιλαμβάνεσαι πόσο μπόρεσε νὰ εἰσδύση μέσα ἡ αἰχμὴ ἀπὸ τὸ πλάτος τοῦ τραύματος, ἀναλογιζόμενος τὴν πρὸς τὰ μέσα διέλευσι. Διότι ἡ πληγὴ ποὺ ἐχώρεσε ἀνθρώπινο χέρι, πόσο βαθιὰ ὑποδεικνύει ὅτι ἐμβῆκε ὁ σίδηρος; Ἐὰν λοιπὸν αὐτὸς ἀναστήθηκε, εὐκολο θὰ ἦταν νὰ ἐπαναλάβωμε τὸ ἀποστολικό, «πῶς λοιπὸν λέγουν μερικοὶ ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀνάστασις νεκρῶν;»²⁸. Ἐπειδὴ λοιπὸν κάθε πρόρρησις τοῦ Κυρίου ἀποδεικνύεται ἀληθινὴ ἀπὸ τὴ μαρτυρία τῶν γεγονότων (καὶ δὲν ἐμάθαμε τοῦτο μόνο με λόγο, ἀλλὰ ἐλάβαμε ἐμπράκτως τὴν ἀπόδειξι τῆς ἐπαγγελίας ἀπὸ ἐκείνους ποὺ ἐπανῆλθαν στὴ ζωὴ με τὴν ἀνάστασι), τότε ποιά αἰτιολογία ὑπολείπεται σ' αὐτοὺς ποὺ δὲν πιστεύουν; Δὲν θὰ εἰποῦμε, χαίρετε, σ' αὐτοὺς ποὺ παραχαράσσουν τὴν ἀγνὴ πίστι με τὴν ψευδοφιλοσοφία καὶ κενὴ ἀπάτη, ὥστε νὰ κρατήσωμε τὴν ἀπλὴ ὁμολογία, ἀφοῦ μάθαμε με λίγα λόγια διὰ τοῦ προφήτη τὸν τρόπο τῆς χάριτος με ὅσα λέγει, «θ' ἀφαιρέσης τὸ πνεῦμα τους, καὶ θὰ ἐκλείψουν καὶ θὰ ἐπιστρέψουν στὸ ἀρχικὸ τους χῶμα· θὰ ἀποστείλῃς τὸ Πνεῦμα σου, καὶ θὰ κτισθοῦν καὶ θὰ ἀνακαινίσῃς τὸ πρόσωπο τῆς γῆς»²⁹; Ἐκεῖ ὅπου λέγει ὅτι εὐφραίνεται ὁ Κύριος γιὰ τὰ ἔργα του, ἐφ' ὅσον ἐκλείπουν οἱ ἁμαρτωλοὶ ἀπὸ τὴ γῆ. Πράγματι πῶς θὰ ὀνομασθῇ κανεὶς ἁμαρτωλός, ὅταν ἁμαρτία δὲν θὰ ὑπάρχει;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 26

Ὅτι ἡ ἀνάστασις δὲν εἶναι ἔξω ἀπὸ τὴ λογικὴ

Ἀλλὰ ὑπάρχουν μερικοί, ποὺ ἐξ αἰτίας τῆς ἀτονίας τῶν

29. Ψαλμ. 103,29 ε.

ἀτονίαν, πρὸς τὰ ἡμέτερα μέτρα τὴν θείαν δύναμιν κρίνοντες, τὸ ἡμῖν ἀχώρητον οὐδὲ Θεῷ δυνατόν εἶναι κατασκευάζουσι. Δεικνύουσι γὰρ τῶν τε ἀρχαίων νεκρῶν τὸν ἀφανισμόν, τῶν τε διὰ πυρὸς ἀποτεφρωθέντων τὰ λείψανα, καὶ ἔτι πρὸς τούτοις τὰ
 5 σαρκοβόρα τῶν ζώων τῷ λόγῳ προφέρουσι καὶ τὸν ἰχθὺν τῷ ἰδίῳ σώματι τὴν σάρκα τοῦ ναυαγήσαντος ἀναλαμβάνοντα, καὶ τοῦτον πάλιν τροφὴν ἀνθρώπων γενόμενον καὶ εἰς τὸν τοῦ βεβρωκότος ὄγκον μετακεχωρηκότα διὰ τῆς πέψεως. Καὶ πολλὰ τοιαῦτα μικροπρεπῆ καὶ τῆς μεγάλης τοῦ Θεοῦ δυνάμεως καὶ
 10 ἐξουσίας ἀνάξια, ἐπ' ἀνατροπῇ τοῦ δόγματος διεξέρχονται, ὡς οὐ δυναμένου τοῦ Θεοῦ πάλιν διὰ τῶν αὐτῶν ὁδῶν, δι' ἀναλύσεως ἀποκαταστήσαι τῷ ἀνθρώπῳ τὸ ἴδιον.

Ἄλλ' ἡμεῖς ἐν ὀλίγῳ τὰς μακρὰς αὐτῶν τῆς λογικῆς ματαιότητος περιδρομὰς ὑποτεμνώμεθα, ὁμολογοῦντες τὴν μὲν
 15 διάλυσιν τοῦ σώματος εἰς τὰ ἐξ ὧν συνέστηκε γίνεσθαι, καὶ οὐ μόνον τὴν γῆν κατὰ τὸν θεῖον λόγον εἰς τὴν γῆν ἀναλύεσθαι, ἀλλὰ καὶ τὸν ἀέρα καὶ τὸ ὑγρὸν προσχωρεῖν τῷ ὁμοφύλῳ, καὶ ἑκάστου τῶν ἐν ἡμῖν πρὸς τὸ συγγενὲς τὴν μεταχώρησιν γίνεσθαι, κἂν τοῖς σαρκοβόροις ὀρνέοις, κἂν τοῖς ὁμοτάτοις θηρίοις
 20 ἀναμιχθῇ τὸ ἀνθρώπινον σῶμα διὰ τῆς βρώσεως, κἂν ὑπὸ τὸν ὀδόντα τῶν ἰχθύων ἔλθῃ, κἂν εἰς ἀτμοὺς καὶ κόνιν μεταβληθῇ τῷ πυρί. Ὅπου δ' ἂν τις καθ' ὑπόθεσιν περιενέγκῃ τῷ λόγῳ τὸν ἄνθρωπον, ἐντὸς τοῦ κόσμου πάντως ἐστί· τοῦτον δὲ τῇ χειρὶ τοῦ Θεοῦ περικρατεῖσθαι ἢ θεόπνευστος διδάσκει φωνή. Εἰ
 25 οὖν σύ τι τῶν ἐν τῇ σῇ παλάμῃ οὐκ ἀγνοεῖς, ἄρ' οἶει τῆς σῆς δυνάμεως ἀτονωτέραν εἶναι τὴν τοῦ Θεοῦ γνῶσιν, ὡς μὴ ἂν ἐξευρεῖν τῶν ἐμπεριεχομένων ὑπὸ τῆς θείας σπιθαμῆς τὴν ἀκρίβειαν;

ἀνθρωπίνων λογισμῶν, κρίνοντας τῇ θεΐᾳ δύνامي κατὰ τὰ δικά μας μέτρα, ἰσχυρίζονται ὅτι ἐκεῖνο ποῦ εἶναι ἀπὸ μᾶς ἀχώρητο δὲν εἶναι οὔτε στὸ Θεὸ δυνατό. Πράγματι ἐπικαλοῦνται τὸν ἀφανισμό τῶν ἀρχαίων νεκρῶν, τὰ λείψανα τῶν ἀποτεφρωμένων με φωτιά· ἀναφέρουν ἐπίσης τὰ σαρκοβόρα ζῶα καὶ τὸν ἰχθὺ ποῦ ἐπῆρε στὸ σῶμα του τῇ σάρκα τοῦ ναυαγοῦ καὶ τὸν ἴδιο πάλι ποῦ ἔγινε τροφή ἀνθρώπων καὶ με τὴν πέψι ἀφωμοιώθηκε με τὸν ὄγκο αὐτοῦ ποῦ τὸν ἔφαγε. Καὶ ἀναφέρουν πολλὰ τέτοια μικροπρεπῇ καὶ ἀνάξια τῆς δυνάμεως καὶ ἐξουσίας τοῦ Θεοῦ, γιὰ τὴν ἀνατροπὴ τοῦ δόγματος τῆς ἀναστάσεως, σὰν νὰ μὴ μπορῇ τάχα ὁ Θεὸς ἀπὸ τοὺς ἰδίους δρόμους με ἀνάλυσιν ὅτι ἀποκαταστήσῃ στὸν ἄνθρωπο τὰ στοιχεῖα του³⁰.

Ἄλλὰ ἐμεῖς ὡς περιορίσωμε σὲ λίγα τίς μακρὲς φλυαρίες τοὺς με τῇ λογικῇ ματαιότητι, ὁμολογώντας ὅτι ἡ μὲν διάλυσις τοῦ σώματος στὰ ἐξ ὧν συνετέθη γίνεται, καὶ ὅχι μόνον ὅτι ἡ γῆ ἀναλύεται στὴ γῆ κατὰ τὸν θεῖον λόγον, ἀλλὰ ὅτι καὶ ὁ ἀέρας καὶ τὸ ὑγρὸ προσχωρεῖ στὸ ὁμόφυλον καὶ τὸ κάθε στοιχεῖον μας μεταχωρεῖ πρὸς τὸ συγγενές του, εἴτε με τὰ σαρκοβόρα ὄρνεα εἴτε με τὰ ὠμότατα θηρία ἀναμιχθῇ τὸ ἀνθρώπινον σῶμα διὰ τῆς βρώσεως, εἴτε κάτω ἀπὸ δόντια τῶν ἰχθύων ἔλθῃ εἴτε σὲ ἀτμοὺς καὶ σκόνῃ μεταβληθῇ με τὴν φωτιά. Καὶ ὅπου νὰ περιφέρῃ κανεὶς τὸν ἄνθρωπον ὑποθετικῶς με τὸν λόγον, πάντως εὐρίσκεται μέσα στὸν κόσμον· κι' αὐτός, ὁ κόσμος, ὅπως διδάσκει ἡ θεόπνευστη φωνή, περικρατεῖται στὸ χέρι τοῦ Θεοῦ³¹. Ἄν λοιπὸν ἐσὺ τίποτε δὲν ἀγνοῇς ἀπὸ ὅσα εἶναι μέσα στὴν παλάμη σου, νομίζεις ὅτι ἡ γνῶσις τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀτονώτερη ἀπὸ τὴν δυνάμιν σου, ὥστε νὰ μὴ μπορῇ νὰ ἐξεύρῃ ἀκριβῶς ὅσα περιέχονται στὴ σπιθαμὴ του;

30. Τὰ ἐπιχειρήματα αὐτὰ ἐκθέτονται καὶ ἀνασκευάζονται λεπτομερῶς ἀπὸ τὸν Ἀθηναγόρα στὸ ἔργο του *Περὶ ἀναστάσεως νεκρῶν*.

31. Ψαλμ. 94,4.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ'

**Ὅτι δυνατόν ἐστίν, εἰς τὰ τοῦ παντὸς στοιχεῖα τοῦ
ἀνθρωπίνου σώματος ἀναλυθέντος, πάλιν ἐκ τοῦ
κοινοῦ ἐκάστω τὸ ἴδιον ἀποσωθῆναι**

Ἀλλὰ τυχὸν πρὸς τὰ στοιχεῖα τοῦ παντὸς βλέπων, δύσκο-
λον οἶει τοῦ ἐν ἡμῖν ἀέρος πρὸς τὸ συγγενὲς στοιχεῖον ἀναχεθέν-
τος, καὶ τοῦ θερμοῦ τε καὶ ὑγροῦ, καὶ τοῦ γεώδους ὡσαύτως
τοῖς ὁμοφύλοις ἐγκαταμιχθέντων, πάλιν ἐκ τοῦ κοινοῦ τὸ οἰ-
κεῖον ἐπὶ τὸ ἴδιον ἀναδραμεῖν. Εἴτα οὐ λογίζῃ διὰ τῶν ἀνθρωπί-
5 νων ὑποδειγμάτων, τὸ μηδὲ τοῦτο τῆς θείας δυνάμεως ὑπερβαί-
νειν τοὺς ὅρους; Εἰδὲς που πάντως ἐν ταῖς ἀνθρωπίναις οἰκήσε-
σι κοινὴν ἀγέλην ζώων τινῶν, ἐκ κοινοῦ συνισταμένην. Ἀλλ'
ὅταν πάλιν πρὸς τοὺς κεκτημένους αὐτὴ καταμερίζηται, ἢ τε
πρὸς τοὺς οἴκους συνήθεια καὶ τὰ ἐπικείμενα σημεῖα τὸ ἴδιον
10 ἐκάστω ἀποκαθίστησι. Τοιοῦτόν τι καὶ περὶ σεαυτὸν ἐννοῶν,
οὐχ ἁμαρτήσεις τοῦ πρέποντος. Φυσικῇ γάρ τινι σχέσει καὶ
στοργῇ πρὸς τὸ συνοικῆσαν σῶμα τῆς ψυχῆς διακειμένης, ἔστι
τις κατὰ τὸ λεληθὸς αὐτῇ διὰ τῆς συνανακράσεως τοῦ οἰκείου
σχέσις τε καὶ ἐπίγνωσις, οἷον σημείων τινῶν παρὰ τῆς φύσεως
15 ἐπικειμένων, δι' ὧν ἡ κοινότης ἀσύγχυτος μένει διακρινομένη
τοῖς ἰδιάζουσι. Τῆς τοίνυν ψυχῆς τὸ συγγενὲς τε καὶ ἴδιον ἐφ'
ἐαυτὴν πάλιν ἐλκούσης, τίς πῶνος, εἶπέ μοι, τῇ θείᾳ δυνάμει,
κωλῦσαι τῶν οἰκείων τὴν συνδρομήν, ἀρρήτω τινὶ τῇ τῆς φύ-
σεως ὀλκῇ πρὸς τὸ ἴδιον ἐπειγομένων; Τὸ γὰρ ἐπιδιαμένειν τινὰ
20 τῇ ψυχῇ, καὶ μετὰ τὴν διάλυσιν, σημεῖα τοῦ ἡμετέρου συγκρίμα-
τος, δείκνυσιν ὁ κατὰ τὸν ᾄδην διάλογος, τῶν μὲν σωμάτων τῷ
τάφῳ παραδοθέντων, γνωρίσματος δέ τινος σωματικοῦ ταῖς

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 27

Ὅτι εἶναι δυνατό, ἀφοῦ τὸ ἀνθρώπινο σῶμα διαλυθῇ
στὰ στοιχεῖα τοῦ παντός, πάλι ἀπὸ τὸ κοινὸ νὰ
ἐπανέλθῃ στὸ καθένα τὸ δικό του

Ἄλλὰ ἴσως, ὑπολογίζοντας τὰ στοιχεῖα τοῦ παντός, θεωρεῖς δύσκολο, καθὼς ὁ ἀέρας ποὺ εἶναι μέσα μας ἀναχύθηκε στὸ συγγενὲς στοιχεῖο του, καὶ τὸ θερμὸ καὶ τὸ ὑγρὸ καὶ τὸ γεῶδες ἐπίσης ἀναμίχθηκαν μὲ τὰ ὁμόφυλά τους, ἀπὸ τὸ κοινὸ κρᾶμα πάλι νὰ ἀνατρέξῃ τὸ καθένα πρὸς τὸ δικό του. Ὅμως, δὲν σκέπτεται ἀπὸ τὰ ἀνθρώπινα παραδείγματα ὅτι οὔτε τοῦτο δὲν ξεπερνᾷ τὰ ὅρια τῆς θείας δυνάμεως; Ὅπωςδὴποτε θὰ εἶδες κάπου σὲ ἀνθρωπίνους οἰκισμοὺς μιὰ κοινὴ ἀγέλη ζώων νὰ εἶναι ἀπὸ κοινοῦ συγκροτημένη. Ἀλλὰ ὅταν αὕτῃ διαμοιράζεται πάλι πρὸς τοὺς κατόχους, ἡ συνήθεια τῶν ζώων πρὸς τὰ σπίτια τους καὶ τὰ σημαδεύματα ἐπάνω τους ἀποδίδουν στὸν καθένα τὸ δικό του. Ἄν σκεφθῇς κάτι τέτοιο καὶ γιὰ τὸν ἑαυτό σου, δὲν θ' ἀστοχήσῃς ἀπὸ τὸ πρέπον. Ἐπειδὴ ἡ ψυχὴ διάκειται μὲ κάποια φυσικὴ σχέσι καὶ στοργὴ πρὸς τὸ σῶμα ποὺ ἦταν σύν-οικὸ της, ὑπάρχει σ' αὐτὴν διὰ τῆς συνανακράσεως μὲ τὸ οἰκεῖο κάποια μυστικὴ σχέσις καὶ ἐπίγνωσις, σὰν σημεῖα ποὺ ἔχουν ἐπιτεθῇ ἀπὸ τὴ φύσι, διὰ τῶν ὁποίων ἡ κοινότης μένει ἀσύγχυτη, διακρινομένη ἀπὸ τὰ ἰδιάζοντα. Ἀφοῦ λοιπὸν ἡ ψυχὴ ἐλκύει πάλι πρὸς τὸν ἑαυτό της τὸ συγγενὲς καὶ δικό της, ποιά δυσκολία θὰ ὑπῆρχε στὴ θεία δύναμι, ποὺ νὰ ἐμποδίζῃ τὴ συνδρομὴ τῶν οἰκείων στοιχείων, καθὼς τρέχουν πρὸς τὸ δικό του μὲ μιὰ ἄρρητη ἑλξι τῆς φύσεως; Τὸ ὅτι ἄλλωστε καὶ μετὰ τὴ διάλυσιν μένουν στὴν ψυχὴ κάποια σημεῖα τοῦ συγκρίματός μας, δείχνει ὁ διάλογος στὸν ἄδη· ἐνῶ τὰ σώματα παραδόθηκαν στὸν τάφο, παρέμεινε κάποιο σωματικὸ γνῶρισμα στὶς ψυχές,

ψυχαῖς παραμείναντος, δι' οὗ καὶ ὁ Λάζαρος ἐγνωρίζετο, καὶ οὐκ ἠγνοεῖτο ὁ πλούσιος.

Οὐκοῦν οὐδὲν ἔξω τοῦ εἰκότος ἐστί, πάλιν πιστεῦειν ἐκ τοῦ κοινοῦ πρὸς τὸ ἴδιον τὴν ἀνάλυσιν γίνεσθαι τῶν ἀνισταμέ-
 5 νων σωμάτων, καὶ μάλιστα γὰρ τῷ φιλοπονώτερον τὴν φύσιν ἡμῶν κατεξετάζοντι. Οὐτε γὰρ δι' ὅλου ἐν ρύσει καὶ μεταβολῇ τὸ ἡμέτερον· ἢ γὰρ ἂν ἄληπτον ἦν καθόλου τὸ μηδεμίαν στάσιν ἔχειν ἐκ φύσεως· ἀλλὰ κατὰ τὸν ἀκριβέστερον λόγον, τὸ μὲν τι ἔστηκε τῶν ἐν ἡμῖν, τὸ δὲ δι' ἀλλοιώσεως πρόεισιν. Ἀλλοιοῦται
 10 μὲν γὰρ δι' αὐξήσεώς τε καὶ μειώσεως τὸ σῶμα, οἷον ἱμάτιά τινα τὰς καθεξῆς ἡλικίας μετενδύμενον. Ἔστηκε δὲ διὰ πάσης τροπῆς ἀμεταβλητον ἐφ' ἑαυτοῦ τὸ εἶδος, τῶν ἅπαξ ἐπιβληθέντων αὐτῷ παρὰ τῆς φύσεως σημείων οὐκ ἐξιστάμενον, ἀλλὰ πάσαις ταῖς κατὰ τὸ σῶμα τροπαῖς μετὰ τῶν ἰδίων ἐμφαινόμε-
 15 νον γνωρισμάτων. Ὑπεξαιρείσθω δὲ τοῦ λόγου ἡ ἐκ πάθους ἀλλοίωσις, ἢ τῷ εἶδει ἐπισυμβαίνουσα· οἷον γὰρ τι προσωπεῖον ἀλλότριον ἢ κατὰ τὴν νόσον ἀμορφία διαλαμβάνει τὸ εἶδος, ἧς τῷ λόγῳ περιαιρεθείσης, καθάπερ ἐπὶ Νεεμὰν τοῦ Σύρου, ἢ ἐπὶ τῶν κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον ἱστορηθέντων, πάλιν τὸ κεκρυμμένον
 20 ὑπὸ τοῦ πάθους εἶδος, διὰ τῆς ὑγείας ἐν τοῖς ἰδίῳις ἀνεφάνη γνωρίσμασι.

Τῷ τοίνυν θεοειδεῖ τῆς ψυχῆς οὐ τὸ ρέον ἐν τῇ ἀλλοιώσει καὶ μεθιστάμενον, ἀλλὰ τὸ μόνιμόν τε καὶ ὡσαύτως ἔχον ἐν τῷ καθ' ἡμᾶς συγκρίματι τούτῳ προσφύεται. Καὶ ἐπειδὴ τὰς κατὰ
 25 τὸ εἶδος διαφορὰς αἱ ποιαὶ τῆς κράσεως παραλλαγαὶ μεταμορφοῦσιν, ἢ δὲ κρᾶσις οὐκ ἄλλη τις παρὰ τὴν τῶν στοιχείων μίξιν ἐστί, στοιχεῖα δὲ φαμεν τὰ τῇ κατασκευῇ τοῦ παντὸς ὑποκείμε-

διὰ τοῦ ὁποίου καὶ ὁ Λάζαρος ἀναγνωρίζοταν καὶ ὁ πλούσιος δὲν ἔμεινε ἀγνώριστος³².

Ἐπομένως δὲν εἶναι ἐκτὸς λογικῆς νὰ πιστεύωμε ὅτι γίνεται πάλι ἡ ἀνάλυσις τῶν ἀνισταμένων σωμάτων ἀπὸ τὸ κοινὸ πρὸς τὸ ἰδιαίτερο, καὶ μάλιστα γιὰ ἐκεῖνον ποὺ ἐξετάζει τὴ φύσι μας φιλοπονώτερα. Ἄλλωστε δὲν εἶναι ἐντελῶς σὲ ρευστότητα καὶ μεταβολὴ ἡ ὑπόστασίς μας· θὰ ἦταν γενικὰ ἀκατανόητο τὸ νὰ μὴ ἔχη κάποια στάσι ἐκ φύσεως. Γιὰ ν' ἀκριβολογήσωμε, μέρος τῆς ὑπάρξεώς μας εἶναι σταθερό, μέρος προχωρεῖ δι' ἀλλοιώσεως. Πράγματι τὸ σῶμα ἀλλοιώνεται δι' αὐξήσεως καὶ μειώσεως, ἐνδύμενο τὶς ἡλικίες τῇ μιᾷ μετὰ τὴν ἄλλη σὰν φορέματα. Μένει δὲ ἀμετάβλητο μετὰ ἀπὸ κάθε τροπὴ τὸ εἶδος· δὲν ξεφεύγει ἀπὸ τὰ σημεῖα ποὺ ἔχουν ἐπιβληθῇ σ' αὐτὸ ἀπὸ τὴ φύσι διαμῖας, ἀλλὰ σὲ ὅλες τὶς σωματικὲς μεταβολὰς ἐμφανίζεται μὲ τὰ γνωρίσματά του. Ἐξαιρεῖται βέβαια ἀπὸ τὸ λόγο ἡ ἀλλοίωσις ἀπὸ πάθος ποὺ ἐπισυμβαίνει στὸ εἶδος. Πράγματι ἡ ἀμορφία κατὰ τὴ νόσο καταλαμβάνει τὸ εἶδος σὰν κάποιο ξένο προσωπεῖο. Ἄλλ' ὅταν διὰ τοῦ λογιζμοῦ ἡ νόσος θεραπευθῇ, ὅπως συνέβηκε μὲ τὸν Νεεμάν τὸν Σῦρο³³ καὶ μὲ τοὺς ἀναφερομένους στὸ Εὐαγγέλιο³⁴, πάλι τὸ κρυμμένο ἀπὸ τὸ πάθος εἶδος ἐπανεμφανίζεται διὰ τῆς ὑγείας στὰ ἰδιαίτερα γνωρίσματά του.

Στὸ θεοειδὲς λοιπὸν τῆς ψυχῆς προσφύεται ὅχι τὸ ρευστὸ ποὺ μὲ τὴν ἀλλοίωσι μεταστοιχειώνεται, ἀλλὰ τὸ μόνιμο καὶ σταθερὸ στὸ σύγκριμά μας τοῦτο. Κι' ἐπειδὴ τὶς διαφορὰς στὸ εἶδος διαμορφώνουν οἱ παραλλαγὰς τῆς κράσεως, ἡ δὲ κρᾶσις δὲν εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὴ μῖξι τῶν στοιχείων, στοιχεῖα δὲ ἀποκαλοῦμε τὰ συστατικὰ ποὺ ὑπόκεινται στὴν κατασκευὴ τοῦ σύμ-

32. Λουκᾶ 16,19 ἐέ.

33. Ὁ Σῦρος στρατηγὸς Νεεμάν εἶχε καταληφθῇ ἀπὸ λέπρα, ἀλλὰ ἐθεραπεύθηκε μὲ ἐνέργεια τοῦ προφήτη Ἑλισαιέ, Δ' Βασιλ. 5,1 ἐέ.

34. Πρόκειται γιὰ τοὺς θεραπευθέντας δέκα λεπρούς, Λουκᾶ 16,19 ἐέ.

να, δι' ὧν καὶ τὸ ἀνθρώπινον συνέστηκε σῶμα, ἀναγκαίως τοῦ εἶδους οἷον ἐκμαγείῳ σφραγίδος τῇ ψυχῇ παραμείναντος, οὐδὲ τὰ ἐναπομαζάμενα τῇ σφραγίδι τὸν τύπον ὑπ' αὐτῆς ἀγνοεῖται, ἀλλ' ἐν τῷ καιρῷ τῆς ἀναστοιχειώσεως ἐκεῖνα δέχεται πάλιν 5 πρὸς ἑαυτήν, ἅπερ ἂν ἐναρμόσῃ τῷ τύπῳ τοῦ εἶδους· ἐναρμόσειε δὲ πάντως ἐκεῖνα, ὅσα κατ' ἀρχὰς ἐνετυπώθη τῷ εἶδει. Οὐκοῦν οὐδὲν ἔξω τοῦ εἰκότος ἐστί, πάλιν ἐκ τοῦ κοινοῦ πρὸς τὸ καθέκαστον ἐπαναλύνειν τὸ ἴδιον.

Λέγεται δὲ καὶ τὴν ὑδράργυρον προχεθεῖσαν τοῦ περιέχον- 10 τος, καθ' ὑπτίου τινὸς καὶ κονιορτώδους χωρίου, εἰς λεπτὰ σφαιρωθεῖσαν, κατὰ τὴν γῆν διασκίδνασθαι, πρὸς οὐδὲν τῶν ἐπιτυχόντων ἐμμιγνυμένην. Εἰ δέ τις πάλιν τὸν πολλαχῇ κατεσπαρμένον εἰς ἓν συναγείρειεν, αὐτομάτως ἀναχεῖσθαι πρὸς τὸ ὁμόφυλον, οὐδενὶ μέσῳ πρὸς τὴν οἰκείαν μίξιν διειργομένην. 15 Τοιοῦτόν τι χρῆναι νομίζω καὶ περὶ τὸ ἀνθρώπινον σύγκριμα διανοεῖσθαι· εἰ μόνον γένοιτο παρα τοῦ Θεοῦ τὸ ἐνδόσιμον αὐτομάτως τὰ κατάλληλα μέρη τῆς οἰκείας ἐπανακίρνασθαι, μηδεμιᾶς ἐργωδίας τῷ ἀναστοιχειοῦντι τὴν φύσιν διὰ τούτων ἐγγινομένης.

20 Καὶ γὰρ ἐπὶ τῶν ἐν τῇ γῇ φυομένων, οὐδένα πόνον ὀρῶμεν τῆς φύσεως ἐπὶ τὸν πυρόν, ἢ τὴν κέγχρον, ἢ ἄλλο τι τῶν σιτηρῶν ἢ χεδροπῶν σπερμάτων, ἐν τῷ μεταβάλλειν εἰς καλάμην καὶ ἀθήρικας καὶ ἀστάχνας. Ἀπραγματεύτως γὰρ κατὰ τὸ αὐτόματον ἢ κατάλληλος τροφή ἐκ τοῦ κοινοῦ πρὸς τὴν ἐκάστου 25 τῶν σπερμάτων ιδιότητα μεταβαίνει. Εἰ οὖν κοινῆς πᾶσι τοῖς φυομένοις τῆς ἰκμάδος ὑποκειμένης, ἕκαστον τῶν δι' αὐτῆς τρεφομένων τὸ κατάλληλον ἔσπασεν εἰς τὴν τοῦ οἰκείου προσθήκην, τί καινόν, εἰ καὶ ἐν τῷ τῆς ἀναστάσεως λόγῳ παρ' ἐκάστου

παντος, διὰ τῶν ὁποίων συγκροτεῖται καὶ τὸ ἀνθρώπινο σῶμα, ἀναγκαίως συμβαίνει τὸ ἐξῆς· ἀφοῦ τὸ εἶδος παρέμεινε στὴν ψυχὴ σὰν ἐκμαγεῖο σφραγίδος, δὲν ἀγνοοῦνται ἀπ' αὐτὴ οὔτε τὰ ἀποθέσαντα στὴ σφραγίδα τὸν τύπο, ἀλλὰ κατὰ τὸν καιρὸ τῆς ἀναστοιχειώσεως³⁵ δέχεται πάλι στὸν ἑαυτὸ της ὅσα ἀρμόζουν στὸν τύπο τοῦ εἶδους· μπορεῖ δὲ πάντως νὰ ἐναρμόση ἐκεῖνα ποὺ ἐντυπώθηκαν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ στὸν τύπο τοῦ εἶδους. Ἐπομένως δὲν εἶναι ἐκτὸς λογικῆς τὸ νὰ ξαναγυρίζη κάθε συστατικὸ πρὸς τὸ δικό του ἀπὸ τὸ κοινό.

Λέγεται ὅτι καὶ ὁ ὑδράργυρος, ὅταν χυθῇ ἀπὸ τὸ δοχεῖο σ' ἓνα ἐπίπεδο καὶ σκονισμένο μέρος σχηματίζεται σὲ λεπτὰ σφαιρίδια, καθὼς σκορπίζεται στὸ ἔδαφος, χωρὶς νὰ ἀναμιγνύεται μὲ κανένα ἀπὸ τὰ συναντώμενα ἀντικείμενα. Ἐὰν δὲ κάποιος συλλέξῃ σ' ἓνα τὸ σκορπισμένο σὲ πολλὰ σημεῖα πρᾶγμα, αὐτομάτως ξαναχύνεται πρὸς τὸ ὁμόφυλο, χωρὶς νὰ ἐμποδίζεται ἀπὸ κανένα μέσο γιὰ τὴν ἀνάμιξι πρὸς τὸ δικό του. Κάτι τέτοιο λοιπὸν νομίζω ὅτι πρέπει νὰ σκεπτώμαστε καὶ γιὰ τὸ ἀνθρώπινο σύγκριμα, ἀρκεῖ νὰ ἐπιτραπῇ ἀπὸ τὸν Θεὸ νὰ ξανασυνδεθοῦν αὐτομάτως τὰ κατάλληλα μέρη πρὸς τὰ οἰκεῖα τους, ὅποτε καμμιά δυσκολία δὲν προκαλεῖται μὲ αὐτὰ σ' αὐτὸν ποὺ ἀναστοιχειώνει τὴ φύσι.

Πράγματι στὰ φυόμενα μέσα στὴ γῆ δὲν βλέπομε κανένα κόπο τῆς φύσεως νὰ μεταβάλῃ τὸ σιτάρι, ἢ τὸ κεχρὶ ἢ ἄλλο δημητριακὸ σὲ καλάμη καὶ σὲ ἄγανα καὶ σὲ στάχυα. Διότι ἡ κατάλληλη τροφή μεταβαίνει χωρὶς δυσκολία αὐτομάτως ἀπὸ τὸ κοινὸ πρὸς τὴν ιδιότητα κάθε σπέρματος. Ἄν λοιπόν, ἐνῶ εἶναι κοινοὶ οἱ ὑποκείμενοι χυμοὶ σὲ ὅλα τὰ φυτά, τὸ καθένα ἀπὸ τὰ τρεφόμενα δι' αὐτῶν παίρνει τὸ κατάλληλο στοιχεῖο γιὰ τὴν αὔξησί του, τί τὸ παράδοξο, ἂν καὶ στὴν περίπτωσι τῆς ἀναστάσε-

35. Ἀναστοιχειώσεις εἶναι ἡ ἀνασυγκρότησις τοῦ ἀνθρωπίνου ὁργανισμοῦ κατὰ τὴν ἀνάστασι.

τῶν ἀνισταμένων, καθὼς ἐπὶ τῶν σπερμάτων, συμβαίνει οὕτως γίνεσθαι τὴν τοῦ οἰκείου ὀλκήν; Ὡστε ἐξ ἀπάντων δυνατόν εἶναι μαθεῖν, μηδὲν ἔξω τῶν τῇ πείρᾳ γνωριζομένων τὸ κήρυγμα περιέχειν τῆς ἀναστάσεως.

5 Καίτοιγε τὸ γνωριμώτατον τῶν ἡμετέρων ἐσιωπήσαμεν, αὐτὴν λέγω τὴν πρώτην τῆς συστάσεως ἡμῶν ἀφορμὴν. Τίς γὰρ οὐκ οἶδε τὴν θαυματοποιίαν τῆς φύσεως, τί λαβοῦσα ἡ μητρώα νηδὺς, τί ἀπεργάζεται; Ἡ οὐχ ὁρᾷς ὅπως ἀπλοῦν τρόπον τινὰ καὶ ὁμοιομερές ἐστὶ τὸ εἰς ἀφορμὴν τῆς συστάσεως τοῦ
10 σῶματος τοῖς σπλάγχνοις καταβαλλόμενον; Τὴν δὲ ποικιλίαν τοῦ κτασκευαζομένου συγκρίματος τίς λόγος ἐκδιηγῆσεται; Τίς δ' ἂν, μὴ τῇ κοινῇ φύσει τὸ τοιοῦτον μαθὼν, δυνατόν ἡγήσαιτο τὸ γινόμενον, ὅτι τὸ βραχὺ τε καὶ ἅντ' οὐθενδὸς ἐκεῖνο τοῦ τοσούτου πράγματός ἐστιν ἀρχή; Μέγα δέ φημι, οὐ μόνον εἰς τὴν κατὰ
15 τὸ σῶμα βλέπων διάπλασιν, ἀλλ' ὁ πρὸ τούτου θαυμάζειν ἄξιον, αὐτὴν λέγω τὴν ψυχὴν καὶ τὰ περὶ αὐτὴν θεωρούμενα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΗ'

**Πρὸς τοὺς λέγοντας προῦφεστᾶναι τὰς ψυχὰς τῶν σωμάτων,
ἢ τὸ ἐμπαλιν πρὸ τῶν ψυχῶν διαπεπλᾶσθαι τὰ σώματα.**

**Ἐν ᾧ τις καὶ ἀνατροπὴ τῆς κατὰ τὰς μετεμψυχώσεις
μυθοποιίας**

Τάχα γὰρ οὐκ ἔξω τῆς προκειμένης ἡμῖν πραγματείας ἐστί, τὸ διεξετάσαι τὸ ἀμφιβαλλόμενον ἐν ταῖς ἐκκλησίαις περὶ ψυχῆς τε καὶ σώματος. Τοῖς μὲν γάρ τῶν πρὸ ἡμῶν δοκεῖ, οἷς ὁ
Π ε ρ ῖ τ ῶ ν ἀ ρ χ ῶ ν ἐπραγματεύθη λόγος, καθάπερ τινὰ

ως ἡ ἑλξις τοῦ οἰκείου στοιχείου γίνεται ἀπὸ κάθε ἀνιστάμενο ὅπως γίνεται καὶ στὰ σπέρματα; Ὡστε ἀπὸ ὅλα εἶναι δυνατό νὰ μάθωμε ὅτι τὸ κήρυγμα τῆς ἀναστάσεως δὲν περιέχει τίποτε ἔξω ἀπὸ τὰ γνωριζόμενα ἐκ πείρας.

Καὶ ὅμως ἀπεσιωπήσαμε τὸ γνωριμώτερο ἀπὸ τὰ δικά μας, δηλαδὴ τὴν πρώτη ἀφορμὴ τῆς συστάσεώς μας. Πράγματι ποίος δὲν γνωρίζει τὴ θαυματοποιῖα τῆς φύσεως; Τί ἐπῆρε ἡ μητρικὴ κοιλιά, τί ἐπεξεργάζεται; Ἡ δὲν βλέπεις πόσο ἀπλὸ καὶ μονομερὲς κατὰ κάποιον τρόπο εἶναι τὸ καταβαλλόμενο στὰ σπλάγχνα ὑλικὸ ὡς ἀφορμὴ τῆς συστάσεως τοῦ σώματος; Τὴν δὲ ποικιλία τοῦ κατασκευαζομένου συγκρίματος ποίος λόγος μπορεῖ νὰ διηγηθῇ; Καὶ ποίος, ἂν δὲν ἔχη μάθει ὅτι τέτοιο πρᾶγμα συμβαίνει στὴν κοινὴ ἀνθρωπίνῃ φύσι, θὰ ἐθεωροῦσε δυνατό τὸ γινόμενο, ὅτι ἐκεῖνο τὸ μικροσκοπικὸ καὶ ἀνυπολόγιστο σπέρμα τοῦ ἀνδρὸς εἶναι ἀρχὴ ἐνὸς τόσο μεγάλου πράγματος; Τὸ λέγω δὲ μεγάλο, ἀποβλέποντας ὅχι μόνον στὴν διάπλασι τοῦ σώματος, ἀλλὰ σ' ἐκεῖνο πού ἀξίζει νὰ θαυμάζεται περισσότερο ἀπὸ αὐτὸ, δηλαδὴ στὴν ψυχὴ καὶ στὶς δυνάμεις της.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 28

Πρὸς ἐκείνους πού λέγουν ὅτι οἱ ψυχὲς προϋφίστανται τῶν σωμάτων ἢ ἀντιστρόφως ὅτι τὰ σώματα ἔχουν πλασθῇ πρὶν ἀπὸ τὴν ψυχὴν. Ὅπου ἀνατρέπεται καὶ ὁ μύθος περὶ τῆς μετεμψυχώσεως

Ἴσως δὲν εἶναι ἐκτὸς τοῦ προκειμένου θέματος τὸ νὰ ἐξετάσωμε τὸ συζητούμενο στὶς Ἐκκλησίαις πρόβλημα περὶ ψυχῆς καὶ σώματος. Ἄλλοι τῶν παλαιότερων ἀπὸ ἡμᾶς, πού ἐπραγματεύθηκαν τὸ θέμα περὶ ἀρχῶν³⁶, νομίζουν ὅτι οἱ ψυχὲς προϋφί-

36. Ὁ Ὀριγένης μὲ τὸ ὁμώνυμο ἔργο, ἀλλὰ καὶ ὁ Πλάτων.

δῆμον ἐν ἰδιαζούσῃ πολιτείᾳ τὰς ψυχὰς προϋφεστάναι λέγειν, προκεῖσθαι δὲ κάκεῖ τὰ τε τῆς κακίας καὶ τῆς ἀρετῆς ὑποδείγματα, καὶ παραμένουσιν μὲν ἐν τῷ καλῷ τὴν ψυχὴν, τῆς πρὸς τὸ σῶμα συμπλοκῆς μένειν ἀπείρατον, εἰ δὲ καὶ ἀπορρυῇ τῆς 5 τοῦ ἀγαθοῦ μεσιτείας, πρὸς τὸν τῇδε βίον κατολισθαίνειν, καὶ οὕτως ἐν σώματι γίνεσθαι.

Ἄλλοι δὲ τῇ κατὰ τὸν Μωσέα τάξει τῆς κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου προσέχοντες, δευτέραν εἶναι τὴν ψυχὴν τοῦ σώματος κατὰ τὸν χρόνον φασίν, ἐπειδὴ πρῶτον λαβὼν ὁ Θεὸς χοῦν ἀπὸ 10 τῆς γῆς ἔπλασε τὸν ἄνθρωπον, εἴθ' οὕτως ἐψύχωσε διὰ τοῦ ἐμφυσηματος. Καὶ τούτῳ τῷ λόγῳ προτιμότεραν ἀποδεικνύουσι τῆς ψυχῆς τὴν σάρκα, τῆς ἐπεισκρινομένης τὴν προδιαπεπλασμένην. Λέγουσι γὰρ διὰ τὸ σῶμα τὴν ψυχὴν γενέσθαι, ὥς ἂν μὴ ἄπνουν τε καὶ ἀκίνητον εἴη τὸ πλάσμα. Πᾶν δὲ τὸ διὰ τι γι- 15 νόμενον, ἀτιμότερον πάντως ἐστὶ τοῦ δι' ὃ γίνεται, καθὼς τὸ Εὐαγγέλιον λέγει, ὅτι πλεῖον ἐστὶ τῆς τροφῆς ἢ ψυχῆ, καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἐνδύματος, διότι τούτων ἕνεκεν ἐκεῖνα. Οὐ γὰρ διὰ τὴν τροφήν ἢ ψυχὴ, οὐδὲ τοῦ ἐνδύματος χάριν κατασκευάσθη τὰ σώματα, ἀλλὰ τούτων ὄντων, ἐκεῖνα διὰ τὴν χρείαν προσεξη- 20 ρέθη.

Ἐπεὶ οὖν ἐν ἀμφοτέραις ταῖς ὑπολήψεσιν ὁ λόγος ὑπαίτιος, τῶν τε προβιοτεύειν τὰς ψυχὰς ἐν ἰδίᾳ τινὶ καταστάσει μυθολογούντων, καὶ τῶν ὑστέρας τῶν σωμάτων κατασκευάζεσθαι νομιζόντων, ἀναγκαῖον ἂν εἴη μηδὲν τῶν λεγομένων ἐν 25 τοῖς δόγμασι περιδεῖν ἀνεξέταστον. Ἀλλὰ τὸ μὲν δι' ἀκριβείας τοὺς ἐκατέρωθεν γυμνάζειν λόγους καὶ πάσας ἐκκαλύπτειν τὰς ἐγκειμένας ἀτοπίας ταῖς ὑπολήψεσι, μακροῦ ἂν δέοιτο καὶ χρόνου καὶ λόγου· δι' ὀλίγων δέ, καθὼς ἐστὶ δυνατόν, ἑκάτερον

στανται σὰν λαὸς σὲ μιὰ ιδιόρρυθμη πολιτεία καὶ ὅτι ὑπάρχουν καὶ ἐκεῖ τὰ ὑποδείγματα περὶ τῆς κακίας καὶ τῆς ἀρετῆς, καὶ ὅτι ἡ ψυχὴ, ἂν παραμείνῃ στὴν κατάστασι τοῦ καλοῦ, μένει ἔξω ἀπὸ τὴ συμπλοκὴ μὲ τὸ σῶμα, ἂν ὅμως ἀπομακρυνθῇ τῆς μετουσίας μὲ τὸ ἀγαθὸ ξεπέφτει πρὸς τὸν βίον τοῦτον κι' ἔτσι εἰσέρχεται στὸ σῶμα.

Ἄλλοι ὅμως ἀκολουθώντας τὴ μωσαϊκὴ τάξι περὶ τῆς κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου ἰσχυρίζονται ὅτι χρονικῶς ἡ ψυχὴ ἔπεται τοῦ σώματος, ἐφ' ὅσον ὁ Θεὸς πρῶτα ἔπλασε τὸν ἄνθρωπο, ἀφοῦ ἐπῆρε χῶμα ἀπὸ τῆ γῆ, κι' ἔπειτα τὸν ἐψύχωσε διὰ τοῦ ἐμφυσήματος³⁷. Μὲ αὐτὸν τὸ λόγο ἀποδεικνύουν προτιμότερη τῆς ψυχῆς τὴ σάρκα, προτιμότερη τῆς ἐκ τῶν ὑστέρων εἰσερχομένης τὴν ἀπὸ πρὶν πλασμένη. Λέγουν πράγματι ὅτι ἡ ψυχὴ ἔγινε γιὰ τὸ σῶμα, ὥστε τὸ πλάσμα νὰ μὴ μείνῃ ἄπνοο καὶ ἀκίνητο. Καὶ πᾶν ὅ,τι γίνεται γιὰ κάτι ἄλλο, εἶναι πάντως ἀτιμότερο ἐκείνου γιὰ τὸ ὁποῖο γίνεται, ὅπως λέγει τὸ εὐαγγέλιο ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἀνώτερη ἀπὸ τὴν τροφὴ καὶ τὸ σῶμα ἀπὸ τὸ ἐνδυμα, διότι ἐκεῖνα ἐγιναν γιὰ χάρι τούτων. Πράγματι δὲν ἔγινε ἡ ψυχὴ γιὰ τὴν τροφὴ οὔτε τὰ σώματα κατασκευάσθηκαν γιὰ χάρι τοῦ ἐνδύματος, ἀλλὰ, ἐνῶ αὐτὰ ὑπῆρχαν, ἐκεῖνα ἐξευρέθηκαν γιὰ τὴν χρεια τους.

Ἐπειδὴ λοιπὸν καὶ στίς δυὸ θεωρίες ὁ λόγος εἶναι ὑπὸ κρίσιν, τόσο ἐκείνων ποὺ μυθολογοῦν ὅτι οἱ ψυχὲς προβιοτεύουν σὲ μιὰ ἰδιαίτερη κατάστασι, ὅσο καὶ ἐκείνων ποὺ νομίζουν ὅτι οἱ ψυχὲς κατασκευάζονται ἔπειτα ἀπὸ τὰ σώματα, εἶναι ἀναγκαῖο νὰ μὴ παραβλέψωμε τίποτε ἀπὸ τὰ λεγόμενα στίς δυὸ ἀπόψεις. Ἀλλὰ ἡ ἀκριβὴς ἐξετάσις τῆς καθεμιᾶς ἀπὸ τὶς ἀπόψεις καὶ ἡ παρουσίασις ὅλων τῶν ἀτοπιῶν ποὺ περικλείουν χρειάζεται πολὺ χρόνον καὶ λόγο. Ἔτσι θὰ ἐξετάσωμε κατὰ τὸ

37. Γεν. 2,7.

τῶν εἰρημένων ἐπισκεψάμενοι, πάλιν τῶν προκειμένων ἀντιληψόμεθα.

Οἱ τῷ προτέρῳ παριστάμενοι λόγῳ καὶ πρεσβυτέραν τῆς ἐν σαρκὶ ζωῆς τὴν πολιτείαν τῶν ψυχῶν δογματίζοντες, οὐ μοι
 5 δοκοῦσι τῶν ἐλληνικῶν καθαρεύειν δογμάτων, τῶν περὶ τῆς μετενσωματώσεως αὐτοῖς μεμυθολογημένων. Εἰ γὰρ τις ἀκριβῶς ἐξετάσειε, πρὸς τοῦτο κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην τὸν λόγον αὐτοῖς εὐρήσει κατασυρόμενον, ὃ φασὶ τίνα τῶν παρ' ἐκείνοις σοφῶν εἰρηκέναι, ὅτι ἀνὴρ γέγονεν ὁ αὐτὸς καὶ γυναικὸς σῶμα με-
 10 τημφιάσατο καὶ μετ' ὀρνέων ἀνέπτη καὶ θάμνος ἔφυ καὶ τὸν ἔνυδρον ἔλαχε βίον. Οὐ πόρρω τῆς ἀληθείας κατὰ γε τὴν ἐμὴν κρίσιν φερόμενος, ὃ περὶ αὐτοῦ ταῦτα λέγων. Ὅντως γὰρ βατράχων τινῶν ἢ κολοιῶν φλυαρίας, ἢ ἀλογίας ἰχθύων, ἢ δρυῶν ἀναισθησίας ἄξια τὰ τοιαῦτα δόγματα, τὸ μίαν ψυχὴν λέ-
 15 γειν διὰ τοσούτων ἐλθεῖν.

Τῆς δὲ τοιαύτης ἀτοπίας αὕτη ἐστὶν ἡ αἰτία, τὸ προῦφεστάναι τὰς ψυχὰς οἷεσθαι. Δι' ἀκολούθου γὰρ ἡ ἀρχὴ τοῦ τοιούτου δόγματος ἐπὶ τὸ προσεχές τε καὶ παρακείμενον τὸν λόγον προάγουσα, μέχρι τούτου τερατευομένη διέξεισιν. Εἰ γὰρ διὰ τι-
 20 νος κακίας ἀποσπασθεῖσα τῆς ὑψηλοτέρας ἢ ψυχῆ πολιτείας, μετὰ τό, καθὼς φασιν, ἅπαξ γεύσασθαι τοῦ σωματικοῦ βίου, πάλιν ἄνθρωπος γίνεται (ἐμπαθέστερος δὲ πάντως ὁ ἐν σαρκὶ βίος ὁμολογεῖται παρὰ τὸ αἰῖδιον καὶ ἀσώματον)· ἀνάγκη πᾶσα τὴν ἐν τῷ τοιούτῳ γινομένην βίῳ, ἐν ᾧ πλείους αἱ πρὸς τὸ
 25 ἁμαρτάνειν εἰσὶν ἀφορμαί, ἐν πλείονί τε κακία γενέσθαι καὶ ἐμπαθέστερον ἢ πρότερον διατεθῆναι. Ἀνθρωπίνης δὲ ψυχῆς πάθος, ἢ πρὸς τὸ ἄλογόν ἐστιν ὁμοίωσις, τούτῳ δὲ προσοικειωθεῖσαν αὐτὴν εἰς κτηνώδη φύσιν μεταρρυῆναι, ἅπαξ δὲ διὰ κακίας ὀδεύουσαν μηδὲ ἐν ἀλόγῳ γενομένην τῆς ἐπὶ τὸ κακὸν προόδου λῆξαι ποτε. Ἡ γὰρ τοῦ κακοῦ στάσις ἀρχὴ τῆς κατ'

δυνατὸ σύντομα τὴν κάθε θεωρία κι' ἔπειτα θὰ ἐπαναλάβωμε τὴ συνέχεια τοῦ θέματος.

Οἱ ὑποστηρικταὶ τῆς πρώτης θεωρίας, ποὺ δογματίζουν ὅτι εἶναι ἀρχαιότεροι ἀπὸ τὴ σαρκικὴ ζωὴ ἢ πολιτεία τῶν ψυχῶν μοῦ φαίνεται ὅτι δὲν εἶναι ἀπαλλαγμένη ἀπὸ τὰ ἐλληνικὰ δόγματα, ποὺ μυθολογοῦν περὶ μετενσωματώσεως. Πράγματι, ἂν ἐξετάσῃ κανεὶς ἀκριβῶς, θὰ εὔρῃ ὅτι ἀπαραιτήτως ὁ λόγος τοὺς σύρεται πρὸς τοῦτο ποὺ λέγουν ὅτι εἶπε κάποιος ἀπὸ τοὺς σοφοὺς ἐκείνους, ὅτι τὸ ἴδιο πρόσωπο ἔγινε ἄνδρας, μεταμφιέσθηκε σῶμα γυναίκας, ἐπέταξε μαζὶ μὲ ὄρνεα, ἐφύτρωσε ὥς θάμνος καὶ ἔγινε ὑδρόβιος. Αὐτὸς ποὺ λέγει τοῦτα γιὰ τὸν σοφὸ αὐτὸν δὲν εἶναι ἔξω ἀπὸ τὴν ἀλήθεια κατὰ τὴν κρίσι μου. Διότι πράγματι τὰ δόγματα αὐτοῦ τοῦ εἴδους εἶναι ἄξια τῆς φλυαρίας βατράχων ἢ κοράκων ἢ τῆς σιωπῆς τῶν ἰχθύων ἢ τῆς ἀναισθησίας τῶν δένδρων, τὸ νὰ λέγεται δηλαδὴ ὅτι μιὰ ψυχὴ ἔρχεται διὰ μέσου τόσων πραγμάτων.

Αὐτῆς τῆς ἀτοπίας αἰτία εἶναι τοῦτο, τὸ νὰ νομίζεται ὅτι οἱ ψυχὲς προϋφίστανται. Πράγματι ἡ ἀρχὴ τοῦ δόγματος τούτου προωθώντας τὸν λόγο μὲ συνέπεια πρὸς τὸ ἐπόμενο καὶ τὸ παρακείμενο φθάνει ἕως αὐτὴν τὴν τερατῶδη θέσι. Ἄν δηλαδὴ ἡ ψυχὴ, ἀφοῦ ἀποσπᾶσθῃ ἀπὸ τὴν ὑψηλότερη πολιτεία γιὰ κάποια κακία, μετὰ τὴν, ὅπως λέγουν, κατ' ἀρχὴν γεῦσι τοῦ σωματικοῦ βίου, πάλι γίνεται ἄνθρωπος (εἶναι πάντως ἐμπαθέστερος ὁ ἔνσαρκος βίος ἀπὸ τὸν αἶθριο καὶ ἀσώματο, ὅπως ὁμολογεῖται)· κατ' ἀνάγκη αὕτη ποὺ ἦλθε σ' αὐτὸν τὸν βίον, ὅπου ὑπάρχουν περισσότερες ἀφορμὲς γιὰ ἁμαρτία, θὰ ἔλθῃ σὲ περισσότερη κακία καὶ θὰ καταστῇ ἐμπαθέστερη ἀπὸ πρὶν. Πάθος δὲ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς εἶναι ἡ ὁμοίωσις πρὸς τὸ ἄλογο· κι' ἂν προσοικειωθῇ μὲ τοῦτο ἐκτρέπεται σὲ κτηνώδη φύσι· ἀφοῦ δὲ ἅπαξ βαδίσῃ διὰ τῆς κακίας δὲν πρόκειται ποτὲ νὰ σταματήσῃ τὴν πρὸς τὸ κακὸ πρόοδόν της, καθὼς ἔφθασε στὴν ἀλογία. Διότι ἡ στάσις τοῦ κακοῦ εἶναι ἀρχὴ τῆς κατὰ τὴν ἄρετὴ ὁρμῆς·

ἀρετὴν ἐστὶν ὁρμῆς· ἀρετὴ δὲ ἐν ἀλόγοις οὐκ ἔστιν. Οὐκοῦν ἀεὶ πρὸς τὸ χεῖρον ἐξ ἀνάγκης ἀλλοιωθήσεται, πάντοτε πρὸς τὸ ἀτιμότερον προϊοῦσα καὶ ἀεὶ τὸ χεῖρον τῆς ἐν ἧ ἔστι φύσεως ἐξευρίσκουσα. Ὡσπερ δὲ τοῦ λογικοῦ τὸ αἰσθητὸν ὑπο-
5 βέβηκεν, οὕτω καὶ ἀπὸ τούτου ἐπὶ τὸ ἀναίσθητον ἢ μετὰπτωσις γίνεται.

Ἀλλὰ μέχρι τούτου προϊὼν ὁ λόγος αὐτοῖς, εἰ καὶ ἔξω τῆς ἀληθείας φέρεται, ἀλλὰ γε διὰ τινος ἀκολουθίας τὸ ἄτοπον ἐξ ἀτόπου μεταλαμβάνει. Τὸ δὲ ἐντεῦθεν ἤδη διὰ τῶν ἀσυναρτή-
10 των αὐτοῖς τὸ δόγμα μυθοποιεῖται. Ἡ μὲν γὰρ ἀκολουθία παντελῆ διαφθορὰν τῆς ψυχῆς ὑποδείκνυσιν. Ἡ γὰρ ἅπαξ τῆς ὑψηλῆς πολιτείας ἀπολισθῆσασα ἐν οὐδενὶ μέτρῳ κακίας στήναι δυνήσεται, ἀλλὰ διὰ τῆς πρὸς τὰ πάθη σχέσεως, ἀπὸ μὲν τοῦ λογικοῦ πρὸς τὸ ἄλογον μεταβήσεται, ἀπ' ἐκείνου δὲ πρὸς τὴν τῶν
15 φυτῶν ἀναισθησίαν μετατεθήσεται, τῷ δὲ ἀναισθητῷ γειτνιάσας τὸ ἄψυχον· τούτῳ δὲ τὸ ἀνύπαρκτον ἔπεται. Ὡστε καθόλου διὰ τῆς ἀκολουθίας πρὸς τὸ μὴ ὂν αὐτοῖς ἢ ψυχῇ μεταχωρήσει.

Οὐκοῦν ἀμήχανος αὐτῇ πάλιν ἐξ ἀνάγκης ἔσται ἢ πρὸς τὸ
20 κρεῖττον ἐπάνοδος. Ἀλλὰ μὴν ἐκ θάμνου ἐπὶ τὸν ἄνθρωπον τὴν ψυχὴν ἐπανάγουσιν. Οὐκοῦν προτιμότεραν τὴν ἐν θάμνῳ ζῶν τῆς ἀσωμάτου διαγωγῆς ἐκ τούτων ἀποδεικνύουσιν. Δέδεικται γάρ, ὅτι ἢ πρὸς τὸ χεῖρον γενομένη πρόοδος τῆς ψυχῆς, πρὸς τὸ κατώτερον κατὰ τὸ εἶκος ὑποβήσεται. Ὑποβέβηκε δὲ τὴν ἀναί-
25 σθητον φύσιν τὸ ἄψυχον, εἰς ὃ δι' ἀκολουθίας ἢ ἀρχῇ τοῦ δόγμα-τος αὐτῶν τὴν ψυχὴν ἄγει. Ἀλλ' ἐπειδὴ τοῦτο οὐ βούλονται ἢ τῷ ἀναισθητῷ τὴν ψυχὴν ἐγκατακλείουσιν, ἢ εἴπερ ἐντεῦθεν ἐπὶ τὸν ἀνθρώπινον αὐτὴν ἐπανάγοιεν βίον, προτιμότερον, καθὼς εἴρηται, τὸν ξυλώδη βίον τῆς πρώτης ἀποδείξουσιν καταστάσε-
30 ως, εἴπερ ἐκεῖθεν μὲν ἢ πρὸς κακίαν κατὰπτωσις γέγονεν, ἐντεῦθεν δὲ ἢ πρὸς ἀρετὴν ἐπάνοδος γίνεται. Οὐκοῦν ἀκέφαλός τις

ἐνῶ στὰ ἄλογα δὲν ὑπάρχει ἀρετὴ. Ἐπομένως ἀναγκαίως θὰ ἀλλοιωθῇ διαπαντὸς πρὸς τὸ χειρότερο, προχωρώντας πάντοτε πρὸς τὸ ἀτιμότερο καὶ πάντοτε εὐρίσκοντας τὸ χειρότερο τῆς φύσεως στὴν ὁποία εὐρίσκεται. Ὅπως δὲ τὸ αἰσθητὸ εἶναι παρακάτω ἀπὸ τὸ λογικόν, ἔτσι καὶ ἀπὸ τοῦτο γίνεται μετάπτωσις πρὸς τὸ ἀναίσθητο.

Ἀλλὰ ὁ λόγος τους, ὅταν προχωρῇ ἕως τὸ σημεῖο τοῦτο, ἔστω καὶ ἂν ὀδηγῇται ἐκτὸς τῆς ἀληθείας, πάντως ἀνταλλάσσει τὸ ἄτοπο μὲ τὸ ἄτοπο μὲ κάποια λογικὴ ἀκολουθία. Πέρα ἀπὸ αὐτὸ τὸ σημεῖο ὅμως τὸ δόγμα τους μυθοποιεῖται μὲ ἀσυναρτησίες. Διότι ἡ λογικὴ ἀκολουθία μαρτυρεῖ τελεία διαφθορὰ τῆς ψυχῆς. Αὐτὴ πού ἐγλύστρησε μιὰ φορὰ ἀπὸ τὴν ὑψηλὴ πολιτεία δὲν μπορεῖ νὰ σταθῇ στὴ μέση τῆς κακίας, ἀλλὰ διὰ τῆς ροπῆς πρὸς τὰ πάθη θὰ μεταβῇ ἀπὸ τὸ λογικὸ πρὸς τὸ ἄλογο, ἀπὸ ἐκεῖνο θὰ μετατεθῇ πρὸς τὴν ἀναισθησίαν τῶν φυτῶν, μὲ τὸ ἀναίσθητο γειτονεῦει κάπως τὸ ἄψυχο, σ' αὐτὸ δὲ ἀκολουθεῖ τὸ ἀνύπαρκτο. Ὡστε γι' αὐτοὺς ἡ ψυχὴ κατὰ λογικὴ ἀκολουθία θὰ μετατοπισθῇ πρὸς τὸ μὴ ὄν.

Ἐπομένως κατ' ἀνάγκη θὰ τοὺς εἶναι ἀδύνατη ἡ ἐπιστροφή πρὸς τὸ καλύτερο. Αὐτοὶ ὅμως ἀπὸ τὸ θάμνο ξαναφέρουν τὴν ψυχὴ στὸν ἄνθρωπο. Ἐπομένως ἀποδεικνύουν μὲ αὐτὰ ὅτι ἡ ζωὴ στὸ θάμνο εἶναι προτιμότερη ἀπὸ τὴν ἀσώματη διαγωγή· πράγματι ἔχει δειχθῇ ὅτι ἡ προχώρησις τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ χειρότερο εὐλόγως τὴν κατεβάζει πρὸς τὸ κατώτερο. Εἶναι δὲ κατώτερο ἀπὸ τὴν ἀναίσθητη φύσιν τὸ ἄψυχο, στὸ ὁποῖο λογικῶς φέρει τὴν ψυχὴ ἢ ἀρχὴ τοῦ δόγματός των. Ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν τὸ θέλουν τοῦτο, ἢ κλείνουν τὴν ψυχὴ μέσα στὸ ἀναίσθητο στοιχεῖο ἢ, ἂν ἀπὸ ἐκεῖ τὴν ξαναφέρουν στὸν ἀνθρώπινο βίον, θ' ἀποδείξουν, ὅπως ἔχει λεχθῇ, τὸν φυτικὸν βίον προτιμότερον ἀπὸ τὴν πρώτην κατάστασιν, ἐφ' ὅσον ἀπὸ ἐκεῖ μὲν ἔγινε ἡ πτῶσις πρὸς τὴν κακίαν, ἀπὸ ἐδῶ δὲ γίνεται ἡ ἐπάνοδος πρὸς τὴν ἀρετὴν. Ἐπομένως ἀποδεικνύεται ἀκέφαλη καὶ ἀτελὴς ἡ θεωρία αὐτὴ

καὶ ἀτελὴς ὁ τοιοῦτος διελέγχεται λόγος, ὁ τὰς ψυχὰς ἐφ' ἑαυ-
τῶν πρὸ τῆς ἐν σαρκὶ ζωῆς βιοτεύειν κατασκευάζων καὶ διὰ
κακίας συνδεῖσθαι τοῖς σώμασι.

Τῶν δέ γε νεωτέραν τοῦ σώματος τὴν ψυχὴν εἶναι λεγόν-
των, προκατεσκευάσθη διὰ τῶν κατόπιν ἢ ἀτοπία. Οὐκοῦν
5 ἀπόβλητος ἐπίσης ὁ παρ' ἀμφοτέρων λόγος. Διὰ δὲ τοῦ μέσου
τῶν ὑπολήψεων εὐθύνειν οἴμαι δεῖν ἐν ἀληθείᾳ τὸ ἡμέτερον
δόγμα. Ἔστι δὲ τοῦτο, τὸ μήτε κατὰ τὴν ἐλληνικὴν ἀπάτην ἐν
κακίᾳ τινὶ βαρηθείσας τὰς τῷ παντὶ συμπεριπολούσας ψυχὰς,
ἀδυναμία τοῦ συμπαραθέειν τῇ ὀξύτητι τῆς τοῦ πόλου κινήσε-
10 ως, ἐπὶ τὴν γῆν καταπίπτειν οἶεσθαι· μηδ' αὖ πάλιν οἶονεὶ πῆλι-
νον ἀνδριάντα προδιαπλασθέντα τῷ λόγῳ τὸν ἄνθρωπον, τού-
του ἕνεκα τὴν ψυχὴν γίνεσθαι λέγειν. Ἡ γὰρ ἂν ἀτιμότερα τοῦ
πηλίνου πλάσματος ἢ νοερὰ φύσις ἀποδειχθεῖη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ'

**Κατασκευὴ τοῦ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ψυχὴν τε καὶ σώματι
τὴν αἰτίαν τῆς ὑπάρξεως εἶναι**

Ἀλλ' ἐνὸς ὄντος τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ διὰ ψυχῆς τε καὶ
15 σώματος συνεστηκότος, μίαν αὐτοῦ καὶ κοινὴν τῆς συστάσεως
τὴν ἀρχὴν ὑποτίθεσθαι, ὥς ἂν μὴ αὐτὸς ἑαυτοῦ προγενέστερός
τε καὶ νεώτερος γένοιτο, τοῦ μὲν σωματικοῦ προτερεύοντος ἐν
αὐτῷ, τοῦ δὲ ἐτέρου ἐφυστερίζοντος. Ἀλλὰ τῇ μὲν προγνωστικῇ

38. Ὁ Γρηγόριος ἀπορρίπτει ἐδῶ τὴν θεωρίαν περὶ προϋπάρξεως τῶν ψυ-
χῶν σὲ μιὰ αὐτοτελῆ κατάστασι, ἀπὸ τὴν ὁποία ἐξέπεσαν καὶ γιὰ τιμωρίαν ἐκλεί-
σθηκαν στὰ σώματα.

πού παρουσιάζει τις ψυχές νὰ ζοῦν μόνες τους πρὶν ἀπὸ τὴν μέσα στὴ σάρκα ζωὴ καὶ νὰ συνδέωνται μὲ τὰ σώματα λόγω τῆς κακίας³⁸.

Ἡ δὲ ἀτοπία ἐκείνων πού λέγουν ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι νεώτερη τοῦ σώματος³⁹ ἔχει ἀποδειχθῇ ἀπὸ τὰ ἐπόμενα. Ἐπομένως εἶναι ἐξ ἴσου ἀπόβλητες οἱ θεωρίες καὶ τῶν δύο. Νομίζω ὅτι ἡ δική μας διδασκαλία πρέπει νὰ διατυπωθῇ ἀνάμεσα σ' αὐτὲς τις δυὸ ἀπόψεις. Κι' αὐτὸ ἐπιτυγχάνεται, ἐφ' ὅσον ἀφ' ἐνὸς μὲν δὲν δεχόμαστε σύμφωνα μὲ τὴν ἐλληνικὴ πλάνη ὅτι οἱ ψυχές, ἐνῶ τριγυρίζουν στὸ σύμπαν βαρυνόμενες ἀπὸ κάποια κακία, πέφτουν κάτω στὴ γῇ ἀπὸ ἀδυναμία, ἐπειδὴ δὲν μποροῦν νὰ τρέχουν μὲ τὸν ταχὺ ρυθμὸ τῆς κινήσεως τοῦ πόλου, ἀφ' ἑτέρου δὲ δὲν ἰσχυρίζομαστε ὅτι ἀρχικὰ προδιαπλάσσεται μὲ τὸ λόγο ὁ ἄνθρωπος σὰν πῆλινος ἀνδριάντας, κι' ἔπειτα γιὰ χάρι του γίνεται ἡ ψυχὴ⁴⁰. Διότι τότε ὅπωςδήποτε θ' ἀποδεικνυόταν ἀτιμότερη ἀπὸ τὸ πῆλινο πλάσμα ἡ νοερὴ φύσις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 29

Ἀπόδειξις ὅτι ἡ αἰτία τῆς ὑπάρξεως εἶναι μιὰ καὶ ἡ αὐτὴ στὴν ψυχὴ καὶ στὸ σῶμα

Ἀλλά, ἐφ' ὅσον ἓνας εἶναι ὁ ἄνθρωπος, συνιστάμενος ἀπὸ ψυχὴ καὶ σῶμα, πρέπει νὰ δεχώμαστε μιὰ καὶ κοινὴ τὴν ἀρχὴ τῆς συστάσεώς του, ὥστε νὰ μὴ καθίσταται ὁ ἴδιος προγενέστερος καὶ νεώτερος ἑαυτοῦ, ἔχοντας τὸ μὲν σωματικὸ πρότερο, τὸ δὲ ἄλλο ὕστερο. Ἔτσι κατὰ μὲν τὴν προγνωστικὴ δύναμι τοῦ

39. Κατὰ τὴ θεωρίαν αὐτὴ οἱ ψυχές ἐρχονται ἐκ τῶν ὑστέρων νὰ ἐμψυχώσουν τὰ σώματα, πού γιὰ ἓνα διάστημα εἶναι ἄψυχα.

40. Ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία εἶναι: συγγρόνως ψυχὴ καὶ σῶμα ἐργονται σὲ ὕπαρξι.

τοῦ Θεοῦ δυνάμει, κατὰ τὸν μικρῷ πρόσθεν ἀποδοθέντα λόγον, ἅπαν προυφεστάναι τὸ ἀνθρώπινον πλήρωμα λέγειν, συμμαρτυρούσης εἰς τοῦτο τῆς προφητείας, τῆς λεγούσης εἰδέναι τὰ πάντα τὸν Θεὸν πρὶν γενέσεως αὐτῶν. Ἐν δὲ τῇ καθ' ἑκασον δημιουργ-
5 γία μὴ προτιθέναι τοῦ ἐτέρου τὸ ἕτερον, μήτε πρὸ τοῦ σώματος τὴν ψυχὴν, μήτε τὸ ἔμπαλιν, ὥς ἂν μὴ στασιάζοι πρὸς ἑαυτὸν ὁ ἄνθρωπος τῇ κατὰ τὸν χρόνον διαφορᾷ μεριζόμενος.

Διπλῆς γὰρ τῆς φύσεως ἡμῶν νοουμένης, κατὰ τὴν ἀποστολικὴν διδασκαλίαν, τοῦ τε φαινομένου ἀνθρώπου καὶ τοῦ
10 κεκρυμμένου, εἰ τὸ μὲν προϋπάρχοι, τὸ δὲ ἐπιγένοιτο, ἀτελής τις ἢ τοῦ δημιουργοῦντος ἀπελεγχθήσεται δύναμις, οὐ τῷ παντὶ κατὰ τὸ ἀθρόον ἐξαρκουῖσα, ἀλλὰ διαιρουμένη τὸ ἔργον καὶ ἀνὰ μέρος περὶ ἑκάτερον τῶν ἡμισευμάτων ἀσχολουμένη. Ἄλλ' ὥσπερ ἐν τῷ σίτῳ φαμέν ἢ ἐν ἑτέρῳ τινὶ τῶν σπερμάτων,
15 ἅπαν ἐμπεριειλῆσθαι τῇ δυνάμει τὸ κατὰ τὸν στάχυν εἶδος, τὸν χόρτον, τὴν καλάμην, τὰς διὰ μέσου ζώνας, τὸν καρπὸν, τοὺς ἀνθέρικας, καὶ οὐδὲν τούτων ἐν τῷ τῆς φύσεως λόγῳ προϋπάρχειν ἢ προσγίνεσθαι φαμεν τῇ φύσει τοῦ σπέρματος, ἀλλὰ τάξει
20 σθαι, οὐ μὴν ἑτέραν ἐπαισκρίνεσθαι φύσιν, κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον καὶ τὴν ἀνθρωπίνην σπορὰν ὑπειλήφαμεν ἔχειν ἐν τῇ πρώτῃ τῆς συστάσεως ἀφορμῇ συνεσπαρμένην τὴν τῆς φύσεως δύναμιν, ἐξαπλοῦσθαι δὲ καὶ φανεροῦσθαι διὰ τινος φυσικῆς ἀκολουθίας πρὸς τὸ τέλειον προῖοῦσαν, οὐ προσλαμβάνουσάν
25 τι τῶν ἔξωθεν εἰς ἀφορμὴν τελειώσεως, ἀλλ' ἑαυτὴν εἰς τὸ τέλειον δι' ἀκολουθίας προάγουσαν, ὥς μήτε ψυχὴν πρὸ τοῦ

Θεοῦ, σύμφωνα μὲ τὴν ἔκθεσι ποῦ παρατέθηκε λίγο παραπάνω, πρέπει νὰ δεχώμαστε ὅτι ὅλο τὸ ἀνθρώπινο πλήρωμα προϋφίσταται· μαρτυρεῖ μάλιστα γι' αὐτὸ καὶ ἡ προφητεία ποῦ λέγει ὅτι ὁ Θεὸς γνωρίζει τὰ πάντα πρὶν ἀπὸ τὴ γένεσί τους⁴¹. Κατὰ τὴ δημιουργία ὅμως τοῦ κάθε ἀνθρώπου χωριστὰ δὲν πρέπει νὰ προθέτουμε τὸ ἓνα στοιχεῖο ἀπὸ τὸ ἄλλο, οὔτε τὴν ψυχὴ πρὶν ἀπὸ τὸ σῶμα οὔτε τὸ ἀντίστροφο, ὥστε νὰ μὴ στασιάζη πρὸς τὸν ἑαυτὸ του ὁ ἄνθρωπος μεριζόμενος κατὰ τὴ χρονικὴ διαφορὰ.

Πράγματι, ἐφ' ὅσον ἡ φύσις μας νοεῖται διπλῇ, κατὰ τὴν ἀποστολικὴ διδασκαλία⁴², ἀποτελεῖται δηλαδὴ ἀπὸ τὸν φαινόμενο καὶ τὸν κρυφὸ ἄνθρωπο, ἂν τὸ μὲν ἓνα προϋπάρχει, τὸ δὲ ἄλλο εἶναι μεταγενέστερο, θ' ἀποδειχθῇ ἀτελὴς ἡ δύναμις τοῦ δημιουργοῦ· μὴ ἐξαρκώντας σὲ ὅλα συγχρόνως ἡ δύναμις αὐτὴ διαιρεῖται κατὰ τὸ ἔργο καὶ ἀσχολεῖται μὲ τὸ κάθε ἥμισυ χωριστά. Ὅπως στὸ σιτάρι ἢ σὲ ἄλλο σπαρτικὸ δεχόμαστε ὅτι σὲ κάθε στάχυ συμπεριλαμβάνεται κατὰ δύναμι ὅλο τὸ εἶδος, τὸ χόρτο, ἡ καλάμη, οἱ ἐνδιάμεσες ζῶνες, ὁ καρπός, τὰ ἄγανα, καὶ δὲν ἰσχυρίζομαστε ὅτι προϋπάρχει ἢ προγίνεται κανένα ἀπὸ αὐτὰ κατὰ φυσικὸ λόγο, ἀλλὰ λέγομε ὅτι ἡ ἐγκειμένη στὸ σπέρμα δύναμις φανερώνεται μὲ κάποια 'τάξι φυσικὴ, χωρὶς ὅμως νὰ ὑπαισέρχεται ἄλλη φύσις· κατὰ τὸν ἴδιο λόγο πιστεύομε ὅτι καὶ ἡ ἀνθρωπίνη σπορὰ κατὰ τὸ πρῶτο ξεκίνημα τῆς συστάσεως ἔχει συγκεντωμένη τὴ δύναμι τῆς φύσεως, ὅτι ἐξάπλώνεται καὶ φανερώνεται μὲ μιὰ φυσικὴ πορεία ποῦ προχωρεῖ πρὸς τὸ τέλειο, χωρὶς νὰ προσλαμβάνη τίποτε σὰν αἷτιο τῆς τελειώσεως, ἀλλὰ προάγοντας τὸν ἑαυτὸ της πρὸς τὸ τέλειο ἐξελικτικῶς⁴³. Κι' ἔτσι δὲν θεωροῦμε ὀρθὸ ὅτι προϋπάρχει ἡ ψυχὴ

41. Σωσάννα 42.

42. Βλ. Ρωμ. 7,14 ἐέ. Ἀ' Πέτρ. 3,4.

43. Ὁ Γρηγόριος προβάλλει μιὰ προσεγμένη θεωρία τῆς ἐξελίξεως ὑπὸ τὴν ἄμεση καθοδήγησι τοῦ Θεοῦ.

σώματος, μήτε χωρὶς ψυχῆς τὸ σῶμα ἀληθὲς εἶναι λέγειν, ἀλλὰ μίαν ἀμφοτέρων ἀρχήν, κατὰ μὲν τὸν ὑψηλότερον λόγον, ἐν τῷ πρώτῳ τοῦ Θεοῦ βουλήματι καταβληθεῖσαν, κατὰ δὲ τὸν ἕτερον, ἐν ταῖς τῆς γενέσεως ἀφορμαῖς συνισταμένην.

5 Ὡς γὰρ οὐκ ἔστι τὴν κατὰ μέλη διόρθωσιν ἐνιδεῖν τῷ πρὸς τὴν σύλληψιν τοῦ σῶματος ἐντιθεμένῳ πρὸ τῆς διαπλάσεως, οὕτως οὐδὲ τὰς τῆς ψυχῆς ιδιότητας ἐν τῷ αὐτῷ δυνατόν ἐστι κατανοῆσαι πρὶν προελθεῖν εἰς ἐνέργειαν. Καὶ ὥσπερ οὐκ ἂν τις ἀμφιβάλοι πρὸς τὰς τῶν ἄρθρων τε καὶ σπλάγχνων δια-
10 φορὰς ἐκεῖνο τὸ ἐντεθὲν σχηματίζεσθαι, οὐκ ἄλλης τινὸς δυνάμεως ἐπεισερχομένης, ἀλλὰ τῆς ἐγκειμένης φυσικῶς πρὸς τὴν ἐνέργειαν αὐτῆς μεθισταμένης, οὕτω καὶ περὶ ψυχῆς ἀναλόγως ἔστι τὸ ἴσον ὑπονοῆσαι, ὅτι κἂν μὴ διὰ τινων ἐνεργειῶν ἐν τῷ φαινομένῳ γνωρίζηται, οὐδὲν ἥττόν ἐστιν ἐν ἐκείνῳ.

15 Καὶ γὰρ καὶ τὸ εἶδος τοῦ μέλλοντος συνίστασθαι ἀνθρώπου ἐν ἐκείνῳ ἐστὶ τῇ δυνάμει, λανθάνει δὲ διὰ τὸ μὴ εἶναι δυνατόν πρὸς τῆς ἀναγκαίας ἀκολουθίας ἀναφανῆναι. Οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ ἔστι μὲν ἐν ἐκείνῳ καὶ μὴ φαινομένη, φανήσεται δὲ διὰ τῆς οἰκείας ἑαυτῆς καὶ κατὰ φύσιν ἐνεργείας, τῇ σωματικῇ αὐ-
20 ξήσει συμπροϊούσα. Ἐπειδὴ γὰρ οὐκ ἀπὸ νεκροῦ σώματος ἢ πρὸς τὴν σύλληψιν δύναμις ἀποκρίνεται, ἀλλ' ἐξ ἐμψύχου καὶ ζῶντος, διὰ τοῦτό φαμεν εὐλογον εἶναι μὴ νεκρὸν καὶ ἄψυχον οἶεσθαι τὸ ἀπὸ ζῶντος εἰς ζωῆς ἀφορμὴν προϊέμενον. Τὸ γὰρ ἐν σαρκὶ ἄψυχον, καὶ νεκρὸν ἐστὶ πάντως. Ἡ δὲ νεκρότης κατὰ
25 στέρησιν ψυχῆς γίνεται. Οὐκ ἂν δέ τις ἐπὶ τούτου πρεσβυτέραν

τοῦ σώματος οὔτε ὅτι προϋπάρχει τὸ σῶμα χωρὶς ψυχῇ, ἀλλὰ δεχόμεστε ὅτι καὶ τῶν δύο ἡ ἀρχὴ εἶναι μία, πού κατὰ τὴν ὑψηλότερη ἄποψι καταβλήθηκε στὸ πρῶτο βούλημα τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὴν ἄλλη εὐρίσκεται μέσα στὶς ἀφορμὲς τῆς γενέσεως. 26.

“Ὅπως δηλαδή δὲν εἶναι δυνατό νὰ ἰδοῦμε τὴν κατὰ μέλη διάρθρωσι στὸ σπέρμα πού εἰσφέρεται γιὰ τὴ σύλληψι τοῦ σώματος πρὶν ἀπὸ τὴ διάπλασί του, ἔτσι οὔτε τῆς ψυχῆς τίς ιδιότητες δὲν εἶναι δυνατό νὰ ἐννοήσωμε σ’ αὐτό, πρὶν ἐμφανισθοῦν ἐνεργῶς. Καί ὅπως δὲν θὰ μπορούσε κανεὶς ν’ ἀμφιβάλλῃ ὅτι ἐκεῖνο τὸ ἐναποτεθειμένο σπέρμα σχηματίζεται στὴν ποικιλία τῶν ἄρθρων καὶ σπλάγχχνων, κι’ αὐτὸ ὅχι μὲ τὴν εἴσοδο κάποιας ἄλλης δυνάμεως ἀλλὰ μὲ τὴν κατὰ τρόπο φυσικὸ μετατροπὴ τῆς μέσα τοποθετημένης δυνάμεως πρὸς τὴν ἐνέργειά της· παρόμοια εἶναι δυνατό νὰ ὑποθέσωμε ἀναλογικῶς καὶ περὶ τῆς ψυχῆς, ὅτι, κι’ ἂν ἀκόμη δὲν διακρίνεται μὲ ὠρισμένες ἐνέργειες στὸ φαινόμενο σπέρμα, παρὰ ταῦτα ὑπάρχει σ’ αὐτό.

Πράγματι καὶ τὸ εἶδος τοῦ μέλλοντος νὰ συσταθῇ ἀνθρώπου ὑπάρχει σ’ αὐτὸ ἐν δυνάμει, ἀλλὰ διαφεύγει τὴν παρατήρησι, διότι δὲν εἶναι δυνατό νὰ παρουσιασθῇ πρὶν ἀπὸ τὴν ἀναγκαία ἀνάπτυξι. Ἔτσι καὶ ἡ ψυχῇ, εὐρίσκεται σ’ ἐκεῖνο τὸ σπέρμα καὶ χωρὶς νὰ φαίνεται, θὰ φανῇ δὲ διὰ τῆς οἰκείας φυσικῆς ἐνεργείας της, καθὼς ἀναπτύσσεται μαζί μὲ τὴ σωματικὴ αὔξησι⁴⁴. Ἐπειδὴ δηλαδή ἡ δύναμις πρὸς σύλληψι δὲν προέρχεται ἀπὸ νεκρὸ σῶμα, ἀλλὰ ἀπὸ ἔμψυχο καὶ ζωντανό, γι’ αὐτὸ ἰσχυρίζομαστε ὅτι εἶναι εὐλόγο νὰ μὴ θεωροῦμε νεκρὸ καὶ ἄψυχο τὸ προερχόμενο ἀπὸ ζωντανὸ σπέρμα γιὰ τὸ ξεκίνημα τῆς ζωῆς. Διότι τὸ ἄψυχο μέσα στὴ σάρκα εἶναι ὅπωςδὴποτε καὶ νεκρό. Ἡ δὲ νεκρότης προκαλεῖται ἀπὸ τὴ στέρησι τῆς ψυχῆς. Δὲν θὰ μπορούσε δὲ νὰ χαρακτηρίσῃ κανεὶς ἐπὶ τούτου τὴ στέ-

44. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ ἐπιμονὴ τοῦ Γρηγορίου στὸ σημεῖο τοῦτο, ὅπου μάλιστα ἡ νεώτερη ἐπιστήμη τὸν δικαιώνει πλήρως.

τῆς ἔξεως εἴποι τὴν στέρησιν, εἶπερ τὸ ἄψυχον, ὅπερ νεκρότης ἐστὶ, τῆς ψυχῆς εἶναι τις κατασκευάζει πρεσβύτερον.

Εἰ δέ τις καὶ ἐναργέστερον ζητοίῃ τεκμήριον τοῦ ζῆν ἐκεῖ-
νο τὸ μέρος, ὅπερ ἀρχῇ τοῦ κατασκευαζομένου γίνεται ζώου,
5 δυνατόν ἐστι καὶ δι' ἄλλων σημείων, δι' ὧν τὸ ἔμψυχον ἐκ τοῦ
νεκροῦ διακρίνεται, καὶ περὶ τούτου κατανοῆσαι. Τεκμήριον γὰρ
τοῦ ζῆν ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων ποιούμεθα, τὸ θερμὸν εἶναι τινα καὶ
ἐνεργὸν καὶ κινούμενον, τὸ δὲ κατεψυγμένον τε καὶ ἀκίνητον ἐπὶ
τῶν σωμάτων, οὐδὲν ἕτερον εἰ μὴ νεκρότης ἐστίν. Ἐπειδὴ τοί-
10 νυν ἔνθερμόν τε καὶ ἐνεργὸν θεωροῦμεν τοῦτο, περὶ οὗ τὸν λό-
γον ποιούμεθα, τὸ μὴδὲ ἄψυχον εἶναι διὰ τούτων συντεκμαιρό-
μεθα. Ἀλλ' ὥσπερ κατὰ τὸ σωματικὸν αὐτοῦ μέρος οὐ σάρκα
φαμέν αὐτὸ καὶ ὀστέα καὶ τρίχας καὶ ὅσα περὶ τὸ ἀνθρώπινον
καθορᾶται, ἀλλὰ τῇ δυνάμει μὲν τούτων ἕκαστον εἶναι, οὐπω δὲ
15 κατὰ τὸ ὁρώμενον φαίνεσθαι· οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ ψυχικοῦ μέρους
οὐπω μὲν τὸ λογικὸν καὶ ἐπιθυμητικὸν καὶ θυμοειδές, καὶ ὅσα
περὶ ψυχὴν καθορᾶται, καὶ ἐν ἐκείνῳ χώραν ἔχειν φαμέν, ἀνα-
λόγως δὲ τῆς τοῦ σώματος κατασκευῆς τε καὶ τελειώσεως, καὶ
τὰς τῆς ψυχῆς ἐνεργείας τῷ ὑποκειμένῳ συναύξεσθαι. Ὡσπερ
20 γὰρ τελειωθεὶς ὁ ἄνθρωπος ἐν τοῖς μείζουσιν, ἔχει διαφαινομένην
τῆς ψυχῆς τὴν ἐνέργειαν, οὕτως ἐν ἀρχῇ τῆς συστάσεως τὴν κα-
τάλληλόν τε καὶ σύμμετρον τῇ παρούσῃ χρεῖα συνέργειαν τῆς
ψυχῆς ἐφ' ἑαυτοῦ διαδείκνυσιν, ἐν τῷ κατακευάζειν αὐτὴν ἑαυτῇ
διὰ τῆς ἐντεθείσης ὕλης τὸ προσφυές οἰκητήριον. Οὐδὲ γὰρ εἶναι
25 δυνατόν λογιζόμεθα ἀλλοτρίαις οἰκοδομαῖς τὴν ψυχὴν ἐναρμό-
ζεσθαι, ὡς οὐκ ἔστι τὴν ἐν τῷ κηρῷ σφραγίδα πρὸς ἀλλοτρίαν
ἀρμοσθῆναι γλυφὴν.

Καθ' ὅπερ γὰρ τὸ σῶμα ἐκ βραχυτάτου πρὸς τὸ τέλειον
πρόεισιν, οὕτω καὶ ἡ τῆς ψυχῆς ἐνέργεια καταλλήλως ἐμφυομέ-
30 νη τῷ ὑποκειμένῳ, συνεπιδίδωσι καὶ συναύζεται. Προηγείται

ρησι πρεσβύτερη ἀπὸ τὴν κατοχή, ἂν βέβαια θεωρήσῃ ὅτι τὸ ἄψυχο, πὺ εἶναι νεκρότης, εἶναι πρεσβύτερο τῆς ψυχῆς.

Ἐὰν δὲ ζητήσῃ κανεῖς καὶ φανερώτερο τεκμήριο τοῦ ὅτι ζῇ ἐκεῖνο τὸ μέρος πὺ γίνεται ἀρχὴ τοῦ κατασκευαζομένου ζώου, εἶναι δυνατὸ καὶ ἀπὸ ἄλλα σημεῖα, διὰ τῶν ὁποίων διακρίνεται τὸ ἔμψυχο ἀπὸ τὸ νεκρό, νὰ σχηματίσωμε καὶ γιὰ τοῦτο γνώμη. Πράγματι τεκμήριο ζωῆς ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων θεωροῦμε τὸ νὰ εἶναι κανεῖς θερμὸς καὶ ἐνεργὸς καὶ κινούμενος. Ἐπὶ τῶν σωμάτων δὲ τὸ νὰ εἶναι κάποιο κατεψυγμένο καὶ ἀκίνητο δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ νεκρότης. Ἐπειδὴ λοιπὸν θεωροῦμε ἔνθερμο καὶ ἐνεργὸ τοῦτο, γιὰ τὸ ὁποῖο ὁμιλοῦμε, τὸ ἔμβρυο, μὲ αὐτὰ ἀποδεικνύομε καὶ ὅτι δὲν εἶναι ἄψυχο. Ἀλλά, ὅπως κατὰ τὸ σωματικὸ μέρος του δὲν τὸ ἀποκαλοῦμε σάρκα καὶ ὅστὰ καὶ τρίχες καὶ ὅσα ἄλλα ὑπάρχουν στὸ ἀνθρώπινο σῶμα, ἀλλὰ δεχόμεστε ὅτι ἐν δυνάμει εἶναι καθένα ἀπὸ αὐτά, δὲν φαίνεται ὅμως ἀκόμη τοῦτο αἰσθητικῶς· ἔτσι καὶ κατὰ τὸ ψυχικὸ μέρος δὲν ἰσχυρίζομαστε ὅτι ὑπάρχουν σ' αὐτὸ τὸ ἔμβρυο τὸ λογικόν, τὸ ἐπιθυμητικὸ καὶ τὸ θυμοειδές, καὶ ὅσα ἄλλα παρατηροῦνται στὴν ψυχὴ, ἀλλὰ ὅτι ἀνάλογα μὲ τὴν κατασκευὴ καὶ τελείωσι τοῦ σώματος συναναπτύσσονται καὶ οἱ ἐνέργειες τῆς ψυχῆς στὸ ὑποκείμενο. Ὅπως δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος, ὅταν τελειωθῇ, ἔχει τὴν ἐνέργεια τῆς ψυχῆς διαφανῇ, ἔτσι στὴν ἀρχὴ τῆς συστάσεως δεικνύει μέσα του τὴν κατάλληλη καὶ σύμμετρη πρὸς τὴν παροῦσα ἀνάγκη συνέργεια τῆς ψυχῆς, μὲ τὸ νὰ κατασκευάζῃ αὐτὴ γιὰ τὸν ἑαυτὸ της τὸ ταιριαστὸ κατοικητήριον διὰ τῆς ὕλης πὺ ἔχει τοποθετηθῇ μέσα. Διότι σκεπτόμαστε ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ προσαρμόζεται ἡ ψυχὴ σὲ ξένες οἰκοδομὰς, ὅπως δὲν εἶναι δυνατὸ ἡ σφραγίδα ἐπάνω στὸ κερί νὰ προσαρμοσθῇ πρὸς ἄλλο ἀνάγλυφο.

Ὅπως δηλαδὴ τὸ σῶμα ἀπὸ ἐλάχιστο σ' ἑκτασι καὶ δομὴ προχωρεῖ πρὸς τὸ τέλειον, ἔτσι καὶ ἡ ἐνέργεια τῆς ψυχῆς, καταλλήλως φυτρώνοντας στὸ ὑποκείμενο, ἀναπτύσσεται καὶ αὐ-

μὲν γὰρ αὐτῆς ἐν τῇ πρώτῃ κατασκευῇ οἶον ρίζης τινὸς ἐν τῇ γῇ κατακρυφθείσης ἢ αὐξητική τε καὶ θρεπτική δύναμις μόνη. Οὐ γὰρ χωρεῖ τὸ περισσότερον ἢ τοῦ δεχομένου βραχύτης. Εἴτα προελθόντος εἰς φῶς τοῦ φυτοῦ, καὶ ἡλίῳ τὴν βλάστην δείξαν-
 5 τος, ἢ αἰσθητικὴ χάρις ἐπήνηθησεν. Ἀδρυνθέντος δὲ ἤδη καὶ εἰς σύμμετρον μῆκος ἀναδραμόντος, καθάπερ τις καρπὸς διαλάμπειν ἢ λογικὴ δύναμις ἄρχεται, οὐ πᾶσα ἀθρόως ἐκφαινομένη, ἀλλὰ τῇ τοῦ ὀργάνου τελειώσει δι' ἐπιμελείας συναύξουσα, το-
 10 σοῦτον ἀεὶ καρποφοροῦσα, ὅσον χωρεῖ τοῦ ὑποκειμένου ἢ δύνα-
 10 μιν.

Εἰ δὲ ζητεῖς ἐν τῇ τοῦ σώματος πλάσει τὰς ψυχικὰς ἐνερ-
 γείας, πρόσεχε σεαυτῷ, φησὶ Μωσῆς, καὶ ἀναγνώση καθάπερ ἐν βίβλῳ τῶν τῆς ψυχῆς ἔργων τὴν ἱστορίαν. Αὐτὴ γὰρ σοι διη-
 γεῖται ἡ φύσις, λόγου παντὸς ἐναργέστερον, τὰς ποικίλας ἐν τῷ
 15 σώματι τῆς ψυχῆς ἀσχολίας, ἐν τε ταῖς καθόλου καὶ ἐν ταῖς ἐπὶ
 μέρους διασκευαῖς. Ἀλλὰ περιττὸν οἶμαι λόγῳ τὰ καθ' ἡμᾶς αὐ-
 τοὺς διεξιέναι, καθάπερ τι τῶν ὑπερορίων διηγουμένους θαυμά-
 των. Τίς γὰρ ἑαυτὸν βλέπων, λόγῳ δεῖται τὴν οἰκείαν φύσιν δι-
 δάσκεσθαι; Δυνατὸν γάρ ἐστι, τὸν τῆς ζωῆς τρόπον κατανοή-
 20 σαντα καὶ ὡς πρὸς πᾶσαν ζωτικὴν ἐνέργειαν ἐπιτηδείως ἔχει τὸ
 σῶμα καταμαθόντα, γινῶναι περὶ τί κατησχολήθη τὸ φυσικὸν
 τῆς ψυχῆς παρὰ τὴν πρώτην τοῦ γινομένου διάπλασιν, ὥστε καὶ
 διὰ τούτου φανερόν εἶναι τοῖς ἀνεπισκέπτοις, τὸ μὴ νεκρόν τε
 καὶ ἄψυχον ἐν τῷ ἐργαστηρίῳ γενέσθαι τῆς φύσεως, ὃ πρὸς τὴν
 25 τοῦ ζώου φυτεῖαν ἐκ τοῦ ζῶντος σώματος ἀποσπασθὲν ἐνετέθη.

Καὶ γὰρ καὶ τῶν καρπῶν τὰς ἐντεριώνας καὶ τὰς τῶν ρι-
 ζῶν ἀποσπάδας οὐ νεκρωθείσας τῆς ἐγκειμένης τῇ φύσει ζωτι-

ξάνεται μαζί με αυτό. Κατὰ τὴν πρώτη κατασκευή της, σὰν ρίζας κρυμμένης μέσα στὴ γῆ προηγεῖται μόνη ἡ αὐξητική καὶ θρεπτική δύναμὶς της. Διότι δὲν χωρεῖ περισσότερο ἢ βραχύτης τοῦ δεχομένου⁴⁵. Ἐπειτα, καθὼς τὸ φυτὸ προβαίνει στὸ φῶς καὶ δείχνει τὸν βλαστὸ στὸν ἥλιο, ἐπανθεῖ ἡ αἰσθητική χάρις. Ἀφοῦ δὲ σκληρυνθῇ καὶ φθάσῃ σὲ σύμμετρο μῆκος, ἀρχίζει ἡ λογική δύναμις νὰ διαλάμπῃ χωρὶς νὰ παρουσιάζεται ὅλη ἀπὸ-τομα, ἀλλὰ συναυξανόμενη δι' ἐπιμελείας μετὰ τὴν τελείωσι τοῦ ὀργάνου, καὶ καρποφορώντας τόσο, ὅσο χωρεῖ ἡ δύναμις τοῦ ὑποκειμένου.

Ἄν ὅμως ζητῆς τίς ψυχικὲς ἐνέργειες στὴν πλάσι τοῦ σώματος, πρόσεχε τὸν ἑαυτὸ σου⁴⁶, λέγει ὁ Μωϋσῆς, καὶ θὰ διαβάσῃς τὴν ἱστορίαν τῶν ἔργων τῆς ψυχῆς σὰν σὲ βιβλίον. Διότι ἡ ἴδια ἡ φύσις σου διηγεῖται καθαρώτερα ἀπὸ κάθε λόγον τίς ποικίλες ἀσχολίες τῆς ψυχῆς μέσα στὸ σῶμα, τὸσο στίς γενικὲς ὅσο καὶ στίς ἐπὶ μέρους ἐνέργειές της. Ἀλλὰ νομίζω ὅτι εἶναι περιττὸ νὰ ἀναπτύσωμε μετὰ τὸ λόγον τὰ συμβαίνοντα μέσα μας, σὰν νὰ διηγούμαστε κάποιο ἀπὸμακρον θαῦμα. Πράγματι ποιὸς, ἀφοῦ βλέπει τὸν ἑαυτὸ του, ἔχει ἀνάγκη νὰ διδάσκεται μετὰ τὸ λόγον τῇ φύσει του; Διότι, ὅταν κατανοήσῃ τὸν τρόπο τῆς ζωῆς καὶ ἀντιληφθῇ πόσον κατάλληλον γιὰ κάθε ζωτικὴν ἐνέργειαν εἶναι τὸ σῶμα, εἶναι δυνατόν νὰ γνωρίσῃ μετὰ τί πρᾶγμα ἀσχολήθηκε τὸ φυσικὸν τῆς ψυχῆς κατὰ τὴν πρώτη διάπλασιν τοῦ γινόμενου, ὥστε καὶ μ' αὐτὸ νὰ εἶναι φανερόν τοις συνετοῖς ὅτι τὸ σπέρμα ποὺ ἀποσπᾶσθηκε ἀπὸ τὸ ζωντανὸν σῶμα γιὰ τὴν φύτευσιν τοῦ ζώου δὲν ἔγινε νεκρὸν καὶ ἄψυχον στὸ ἐργαστήριον τῆς φύσεως.

Πράγματι καὶ τῶν καρπῶν τὴν ψύχην καὶ τῶν ριζῶν τίς ἀποσπάδες τίς παραχώνομε μέσα στὴ γῆ, χωρὶς νὰ ἔχουν νε-

45. Τὰ γονίδια ποὺ φέρουν δυνάμεις εἶναι μικροσκοπικά.

46. Δευτ. 15,9. Ὁ ἀδελφὸς τοῦ Γρηγορίου Μέγας Βασίλειος συνέταξε μιὰ λαμπρὴ ὁμιλίαν ἐπάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα, *Εἰς τὸ πρόσεχε σεαυτῷ*.

κῆς δυνάμεως τῇ γῇ καταβάλλομεν, ἀλλὰ συντηρούσας ἐν ἑαυ-
 ταῖς κεκρυμμένην μὲν, ζῶσαν δὲ πάντως τοῦ πρωτοτύπου τὴν
 ιδιότητα. Τὴν δὲ τοιαύτην δύναμιν οὐκ ἐντίθησιν ἡ περιέχουσα
 γῇ ἔξωθεν παρ' ἑαυτῆς ἐπεισκρίνουσα· ἡ γὰρ ἂν καὶ τὰ νεκρᾶ
 5 τῶν ξύλων εἰς βλάστην προήγετο· ἀλλὰ τὴν ἐπικειμένην ἔκδη-
 λον ἀπεργάζεται, διὰ τῆς οἰκείας ἰκμάδος τιθηνουμένη εἰς ρίζαν
 καὶ φλοιὸν καὶ ἐντεριώνην καὶ τὰς τῶν κλάδων ἐκφύσεις τὸ φυ-
 τὸν τελειοῦσα. Ὅπερ οὐχ οἷόν τε ἦν γίνεσθαι, μὴ τινος φυσικῆς
 δυνάμεως συνετεθείσης, ἣτις τὴν συγγενῇ καὶ κατάλληλον ἐκ
 10 τῶν παρακειμένων τροφὴν εἰς ἑαυτὴν ἔλκουσα, θάμνος ἢ δέν-
 δρον ἢ στάχυς, ἢ τι τῶν φρυγανικῶν βλαστημάτων ἐγένετο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

Θεωρία τις ἱατρικωτέρα περὶ τῆς τοῦ σώματος ἡμῶν κατασκευῆς δι' ὀλίγων

Ἀλλὰ τὴν μὲν ἀκριβῇ τοῦ σώματος ἡμῶν διασκευὴν διδά-
 σκει μὲν ἕκαστος ἑαυτόν, ἐξ ὧν ὁρᾷ τε καὶ ζῇ καὶ αἰσθάνεται,
 τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ φύσιν διδάσκαλον ἔχων. Ἐξεστὶ δὲ καὶ τὴν ἐν
 15 βίβλοις φιλοπονηθεῖσαν τοῖς τὰ τοιαῦτα σοφοῖς περὶ τούτων
 ἱστορίαν ἀναλαμβάνοντι, πάντα δι' ἀκριβείας μαθεῖν. Ὡν οἱ μὲν
 ὅπως ἔχει θέσεως τὰ καθέκαστον τῶν ἐν ἡμῖν διὰ τῆς ἀνατομῆς
 ἐδιδάχθησαν, οἱ δὲ καὶ πρὸς ὃ τι γέγονε πάντα τὰ τοῦ σώματος
 μῦθια κατενόησάν τε καὶ διηγῆσαντο, ὥς ἀρκοῦσαν ἐντεῦθεν

47. Ἐννοεῖται βέβαια ὅτι ἡ καταβολὴ ἐγίνετο ἀπὸ τὸν δημιουργό.

κρωθῇ ἀπὸ τῆ ζωτικῆ δύναμι πού ἐνυπάρχει στὴ φύσι, ἀλλὰ διατηρώντας μέσα τους κρυμμένα καὶ πάντως ζωντανὴ τὴν ιδιότητα τοῦ πρωτοτύπου. Τὴν τέτοια δύναμι δὲν τὴν ἐμβάλλει ἀπ' ἔξω ἢ γύρωθε γῆ ἐνσταλάζοντάς τιν ἀφ' ἑαυτῆς, διότι τότε καὶ τὰ νεκρὰ ξύλα θὰ ἐφέρονταν σὲ βλάστησι, ἀλλὰ ἐνυπάρχουσιν τὴν καθιστᾷ φανερὴ, τρέφοντάς τιν μὲ τὴν ἱκμάδα τῆς καὶ τελειοποιώντας τὸ φυτὸ σὲ ρίζα καὶ φλοιὸ καὶ ἐντεριώνη καὶ ἐκφύσεις τῶν κλάδων. Τοῦτο δὲν θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ γίνη, ἂν δὲν εἶχε καταβληθῇ μέσα στὸ σπέρμα κάποια φυσικὴ δύναμις⁴⁷, ἢ ὁποία προσελκύοντας στὸν ἑαυτὸ τῆς τῆ συγγενῆ καὶ κατάλληλη ἀπὸ τὰ παρακείμενα τροφὴ γίνεται θάμνος ἢ δένδρο ἢ στάχυς ἢ κάποιο φρυγανικὸ βλάστημα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 30

Θεωρία ἱατρικὴ περὶ τῆς κατασκευῆς τοῦ σώματός μας σὲ συντομία

Βέβαια γιὰ τὴν ἀκριβῆ κατασκευὴ τοῦ σώματός μας διδάσκει ὁ καθένας μας τὸν ἑαυτὸ τοῦ ἀπὸ ὅσα βλέπει καὶ ζῇ καὶ αἰσθάνεται, ἔχοντας διδάσκαλο τῆ φύσι τοῦ. Εἶναι ἐξ ἄλλου δυνατὸ μελετώντας τὴν ἔκθεσι πού ἀνέπτυξαν σὲ βιβλία οἱ σοφοὶ σ' αὐτὰ τὰ θέματα περὶ τούτων, νὰ μάθῃ τὰ πάντα μὲ ἀκρίβεια⁴⁸. Ἄλλοι ἐδιδάχθησαν ἀπὸ τὴν ἀνατομία ποιά θέσι κατέχει κάθε ὄργανο ἀπὸ ὅσα εἶναι μέσα μας· ἄλλοι ἔμαθαν καὶ ἐξέθεσαν πρὸς ποιὸν σκοπὸ ἐγιναν ὅλα τὰ μόρια τοῦ σώματος· ἔτσι γιὰ

48. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Γρηγορίου προέρχεται τὸ *Περὶ φύσεως ἀνθρώπου* ἔργο τοῦ ἐπισκόπου Νεμεσίου πού φαίνεται ἐπηρεασμένο ἀπ' αὐτὸν τὸν ἴδιο. Ὑπῆρχαν καὶ ἄλλα παρόμοια ἔργα, γραμμένα ἀπὸ κοσμικοὺς λογίους, κυρίως ἱατρούς.

τῆς ἀνθρωπίνης κατασκευῆς τὴν γινῶσιν τοῖς φιλοπόνοις γενέσθαι. Εἰ δέ τις ἐπιζητοίη πάντων αὐτῶν τὴν ἐκκλησίαν διδάσκαλον γίνεσθαι, ὥς εἰς μηδὲν τῆς ἑξωθεν φωνῆς ἐπιδειῖσθαι (οὗτος γὰρ τῶν πνευματικῶν προβάτων ὁ νόμος, καθὼς φησιν 5 ὁ Κύριος, τὸ ἀλλοτρίας μὴ ἀκούειν φωνῆς), διὰ βραχέων καὶ τὸν περὶ τούτων λόγον διαληψόμεθα.

Τρία περὶ τὴν τοῦ σώματος ἐνοήσαμεν φύσιν, ὧν χάριν τὰ καθ' ἕκαστον τῶν ἐν ἡμῖν κατεσκευάσται. Τὰ μὲν γὰρ διὰ τὸ ζῆν, τὰ δὲ διὰ τὸ καλῶς ζῆν, ἕτερα δὲ πρὸς τὴν διαδοχὴν τῶν 10 ἐπιγιγνομένων ἐπιτηδείως ἔχει. Ὅσα μὲν οὖν ἐν ἡμῖν τοιαῦτα ἐστίν, ὧν ἄνευ συστήναι τὴν ἀνθρωπίνην ζωὴν οὐκ ἐνδέχεται, ἐν τρισὶ μορίοις κατενοήσαμεν· ἐν ἐγκεφάλῳ, καὶ καρδίᾳ, καὶ ἥπατι. Ὅσα δὲ προσθήκη τίς ἐστι τῶν ἀγαθῶν καὶ φιλοτιμία τῆς φύσεως, τὸ εὖ ζῆν δι' ἐκείνων τῷ ἀνθρώπῳ χαριζομένης, 15 τὰ περὶ τὴν αἴσθησίν ἐστιν ὄργανα. Τὰ γὰρ τοιαῦτα τὴν ζωὴν μὲν οὐ συνίστησιν, ἐπεὶ καὶ λιπόντων τινῶν πολλάκις, οὐδὲν ἦττον ἐν τῷ ζῆν ἐστὶν ὁ ἄνθρωπος, ἀλλ' ἀμήχανον δίχα τούτων τῶν ἐνεργειῶν, τῶν κατὰ τὴν ζωὴν ἡδέων τὴν μετουσίαν ἔχειν. Ὁ δὲ τρίτος σκοπὸς πρὸς τὸ ἐφεξῆς τε καὶ τὴν διαδοχὴν βλέπει. 20 Ἔστι δὲ καὶ ἄλλα τινὰ παρὰ ταῦτα, ἃ πρὸς διαμονὴν κοινὰ τοῖς πᾶσιν ὑπόκειται, τὰς καταλλήλους προσθήκας δι' ἑαυτῶν ἐπεισάγοντα, ὥς κοιλία καὶ πνεύμων, ὁ μὲν τῷ πνεύματι τὸ ἐγκάρδιον πῦρ ἀναρριπίζων, ἡ δὲ τοῖς σπλάγχνοις τὴν τροφὴν εἰσοικίζουσα.

25 Οὕτω τοίνυν τῆς κατασκευῆς τῆς ἐν ἡμῖν διηρημένης, ἔστιν ἀκριβῶς κατανοῆσαι, ὅτι οὐ μονοειδῶς ἡμῖν δι' ἑνός τινος ἢ πρὸς τὸ ζῆν δύναμις διεξάγεται· ἀλλὰ πλείοσι μορίοις ἢ φύσιν

τούς ἐπιμελεῖς ἄρκεῖ ἢ ἀπὸ αὐτὰ γνῶσις τῆς ἀνθρωπίνης κατασκευῆς. Ἐὰν δὲ κάποιος ἐπιζητῇ γιὰ ὅλα αὐτὰ νὰ γίνῃ διδάσκαλος ἢ Ἐκκλησία, ὥστε νὰ μὴ χρειάζεται καθόλου τὴν ἐξωτερικὴ φωνή (διότι τοῦτος εἶναι ὁ νόμος τῶν πνευματικῶν προβάτων, ὅπως λέγει ὁ Κύριος⁴⁹, τὸ νὰ μὴ ὑπακούουν σὲ καμμιὰ ξένη φωνή), θὰ πραγματευθοῦμε καὶ τοῦτο τὸ θέμα σύντομα⁵⁰.

Τρεῖς καταστάσεις εὐρήκαμε γύρω ἀπὸ τῇ φύσι τοῦ σώματος, χάριν τῶν ὁποίων ἔχουν κατασκευασθῇ τὰ ἐπὶ μέρους ὄργανά μας. Ἄλλα πράγματα εἶναι κατάλληλα γιὰ τὸ ζῆν, ἄλλα γιὰ τὸ καλῶς ζῆν καὶ ἄλλα γιὰ τὴν διαδοχὴ τῶν ἐπιγόνων. Ἐκεῖνα λοιπὸν ἀπὸ τὰ μέσα μας εὐρισκόμενα ὄργανα, χωρὶς τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ συντηρηθῇ ἡ ἀνθρωπίνη ζωὴ, τὰ παρατηροῦμε σὲ τρία μέρη: ἐγκέφαλο, καρδιά, ἥπαρ. Ὅσα ἀποτελοῦν προσθήκη ἀγαθῶν καὶ φιλοδωρία τῆς φύσεως, ποὺ μὲ αὐτὰ χαρίζει στὸν ἄνθρωπο τὸ εὖ ζῆν, εἶναι τὰ γύρω ἀπὸ τὴν αἴσθησι ὄργανα. Διότι αὐτὰ δὲν συντηροῦν τὴ ζωὴ, ἀφοῦ καὶ πολλές φορές, ὅταν λείψουν μερικά, παρὰ ταῦτα ὁ ἄνθρωπος εὐρίσκεται στὴ ζωὴ, ἀλλὰ χωρὶς τὶς ἐνέργειες τούτων εἶναι ἀδύνατο νὰ μεταλάβῃ ὁ ἄνθρωπος τὰ εὐχάριστα τῆς ζωῆς. Ὁ τρίτος σκοπὸς ἀποβλέπει πρὸς τὸ μέλλον καὶ πρὸς τὴ διαδοχὴ. Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ αὐτὰ ὑπάρχουν καὶ μερικὰ ἄλλα ὄργανα ποὺ εἶναι κοινὰ σὲ ὅλους γιὰ τὴ συντήρησι, καὶ προσφέρουν τὰ κατάλληλα ἐφόδια, ὅπως εἶναι ἡ κοιλία καὶ ὁ πνεύμονας, αὐτὸς ἀναρριπίζοντας τὴν ἐγκάρδια φωτιά, αὐτὴ εἰσάγοντας τὴν τροφή στὰ σπλάγχνα.

Ἀφοῦ λοιπὸν ἔτσι εἶναι διηρημένη μέσα μας ἡ σωματικὴ συγκρότησις, εἶναι δυνατὸ νὰ ἐννοήσωμε μὲ ἀκρίβεια, ὅτι ἡ λειτουργία τῆς ζωῆς δὲν ἐνεργεῖται μονομερῶς μὲ ἓνα ὄργανο

50. Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ὁ Γρηγόριος δίνει τὴ δικαιολογία τῆς ἐπίμονης ἀναλύσεως τῶν ἐπιστημονικῶν ἀπόψεων περὶ τῆς κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ κάμει, διότι θέλει τὴν Ἐκκλησίαν νὰ εἶναι σχολεῖο μὲ αὐτάρκεια.

τὰς πρὸς τὴν σύστασιν ἡμῶν ἀφορμὰς ἐπινείμασα, ἀναγκαίαν ποιεῖ πρὸς τὸ ὅλον τὴν παρ' ἐκάστου συνεισφοράν. Ὡστε καὶ ὅσα πρὸς ἀσφάλειαν τῆς ζωῆς καὶ κάλλος ἢ φύσις ἐπετεχνάσατο, πλείω τέ ἐστὶ ταῦτα καὶ πολλὴν πρὸς ἄλληλα τὴν διαφορὰν
5 ἔχει.

Ἄλλ' οἶμαι διελέσθαι πρότερον ἐν ὀλίγῳ χρῆναι τῶν πρὸς τὴν σύστασιν τῆς ζωῆς συντελούντων ἡμῖν τὰς πρώτας ἀρχάς. Ἡ μὲν οὖν τοῦ παντὸς σώματος ὕλη κοινὴ τοῖς καθ' ἕκαστον μέλεσιν ὑποκειμένη, σιγάσθω τανῦν· οὐδὲν γὰρ πρὸς τὸν σκο-
10 πὸν ἡμῖν συντελέσει ἢ καθόλου φυσιολογία πρὸς τὴν μερικὴν θεωρίαν. Ὁμολογουμένου τοίνυν παρὰ πᾶσι τοῦ πάντων ἐν ἡμῖν εἶναι τῶν στοιχειωδῶς ἐν τῷ κόσμῳ θεωρουμένων τὴν μοῖραν, τοῦ τε θερμοῦ καὶ τοῦ ψύχοντος, καὶ τῆς ἐτέρας συζυγίας τῆς κατὰ τὸ ὑγρὸν τε καὶ ξηρὸν νοουμένης, τὰ καθ' ἕκαστον ἡμῖν
15 διαληπτέον.

Οὐκοῦν ὁρῶμεν τρεῖς τὰς διοικητικὰς τῆς ζωῆς δυνάμεις, ὧν ἡ μὲν διαθάλλει τὸ πᾶν τῇ θερμότητι, ἡ δὲ ὑπονοτίζει τῇ ἱκμάδι τὸ θερμαινόμενον, ὥς ἂν τῇ ἰσοκρατεῖα τῆς τῶν ἐναντίων ποιότητος ἐπὶ τοῦ μέσου συντηροῖτο τὸ ζῶον, μήτε τοῦ
20 ὑγροῦ καταφρυγομένου τῷ πλεονασμῷ τῆς θερμότητος, μήτε τοῦ θερμοῦ σβεννυμένου τῇ ἐπικρατεῖα τοῦ καθυγραίνοντος. Ἡ δὲ τρίτη δύναμις συνέχει δι' ἑαυτῆς κατὰ τινα συμβολὴν τε καὶ ἀρμονίαν τὰ διακεκριμένα τῶν ἄρθρων τοῖς παρ' ἑαυτῆς συνδέσμοις ἀρμόζουσα καὶ πᾶσιν ἐπιπέμπουσα τὴν αὐτοκίνητόν τε
25 καὶ προαιρετικὴν δύναμιν· ἥς ἐπιλειπούσης, πέρατον γίνεται καὶ νεκρῶδες τὸ μέρος, τοῦ προαιρετικοῦ πνεύματος ἀμοιρῆσαν. Μᾶλλον δὲ πρὸ τούτων ἄξιον κατανοῆσαι τὸ τεχνικὸν τῆς φύσεως ἡμῶν ἐν αὐτῇ τῇ δημιουργίᾳ τοῦ σώματος.

Ἐπειδὴ γὰρ τὸ σκληρόν τε καὶ ἀντίτυπον τὰς αἰσθητικὰς
30 ἐνεργείας οὐ καταδέχεται, ὥς ἔστιν ἰδεῖν ἐπὶ τε τῶν ἐν ἡμῖν

μέσα μας, ἀλλὰ ἡ φύσις κατένειμε τὸν ἐφοδιασμόν γιὰ τὴ συντήρησί μας σὲ περισσότερα ὄργανα καὶ καθιστᾷ ἀναγκαῖα τὴ συνεισφορὰ τοῦ καθενὸς ἀπὸ αὐτὰ πρὸς τὸ σύνολο. Ὡστε καὶ ὅσα ἡ φύσις ἐπενδῆσε γιὰ τὴν ἀσφάλεια τῆς ζωῆς καὶ τὸ κάλλος, εἶναι καὶ περισσότερα καὶ μεγάλη διαφορὰ μεταξύ τους ἔχουν.

Ἀλλὰ νομίζω ὅτι προηγουμένως πρέπει νὰ ξεχωρίσωμε σύντομα τὶς πρῶτες ἀρχὲς ἐκείνων ποὺ συντελοῦν στὴ σύστασι τῆς ζωῆς μας. Ἡ ὕλη λοιπὸν τοῦ ὅλου σώματος, ποὺ ὑπόκειται σὰν κοινὴ στὰ καθ' ἕκαστον μέλη, ἃς ἀποσιωπηθῇ πρὸς τὸ παρὸν, διότι δὲν πρόκειται κατὰ τίποτε νὰ βοηθήσῃ ἡ γενικὴ φυσιολογία πρὸς τὴν ἐξέτασι τῶν ἐπὶ μέρους. Ἀφοῦ λοιπὸν ὁμολογεῖται ἀπὸ ὅλους ὅτι ἡ μοῖρα ὅλων τῶν στοιχειωδῶς ὑφισταμένων στὸν κόσμον εἶναι μέσα μας, τόσο τοῦ θερμοῦ καὶ τοῦ ψυχροῦ, ὅσο καὶ τῆς ἄλλης συζυγίας ποὺ συγκροτεῖται ἀπὸ τὸ ὑγρὸ καὶ τὸ ξηρὸ, θὰ ἐξετάσωμε λεπτομερῶς τὰ ἐπὶ μέρους.

Βλέπομε λοιπὸν ὅτι τρεῖς εἶναι οἱ συντηρητικὲς δυνάμεις τῆς ψυχῆς. Ἀπ' αὐτὲς ἡ μιὰ περιθάλλει τὸ πᾶν μὲ τὴν θερμότητα, ἡ ἄλλη ὑποτονίζει τὸ θερμαινόμενον σῶμα μὲ τὴν ὑγρασία, ἔτσι ὥστε μὲ τὴν ἰσορροπία τῆς ποιότητος τῶν ἐναντίων νὰ συντηρῇται τὸ ζῶο, χωρὶς οὔτε τὸ ὑγρὸ νὰ κατακαίεται μὲ τὴν ὑπερβολὴ τῆς θερμότητος οὔτε τὸ θερμὸ νὰ σβήνεται ἀπὸ τὴν ἐπικράτησι τῆς ὑγρασίας. Ἡ τρίτη δύναμις συνέχει κατὰ κάποια συμβολὴ καὶ ἀρμονία τὰ ξεχωρισμένα ἄρθρα, συναρμόζοντάς τα μὲ τοὺς συνδέσμους τῆς καὶ ἀποστέλλοντας σὲ ὅλα τὴν αὐτοκίνητη καὶ προαιρετικὴ ἰκανότητα· ὅταν αὐτὴ ἡ δύναμις λείπῃ, τὸ μέλος γίνεται παράλυτο καὶ νεκρὸ, ἐφ' ὅσον στερεῖται τοῦ προαιρετικοῦ πνεύματος. Μᾶλλον ὅμως, πρὶν ἀπὸ αὐτὰ, ἀξίζει νὰ ἐξετάσωμε τὴν τεχνικὴ τῆς φύσεώς μας στὴν ἴδια τὴ δημιουργία τοῦ σώματος.

Πράγματι, ἐπειδὴ τὸ σκληρὸ καὶ τραχὺ δὲν ἐπιδέχεται τὶς αἰσθητικὲς ἐνέργειες, ὅπως εἶναι δυνατό νὰ ἰδῇ κανεὶς τόσο

ὀστέων καὶ τῶν ἐν τῇ γῇ φυτῶν, ἐν οἷς ζωῆς μὲν τι κατανοοῦ-
 μεν εἶδος ἐν τῷ αὔξειν καὶ τρέφεσθαι, οὐ μὴν παρεδέξατο ἐναν-
 τίως ἢ ἀντιτυπία τοῦ ὑποκειμένου τὴν αἴσθησιν· τούτου χάριν
 ἔδει καθάπερ κηροειδῇ τινα κατασκευὴν ὑποτεθῆναι ταῖς κατ'
 5 αἴσθησιν ἐνεργείαις, δυναμένην τοῖς ἀντιληπτικοῖς τύποις ἐν-
 σφραγισθῆναι, μήτε συγχεομένην δι' ὑπερβαλλούσης ὑγρότητος,
 οὐ γὰρ ἂν διαμεῖνοι ἐν τῷ ὑγρῷ τὸ τυπούμενον, μήτε ἀντιτυποῦ-
 σαν ἐν τῇ ἀμετρίᾳ τῆς πήξεως, ἀσήμαντον γὰρ πρὸς τοὺς τύ-
 πους ἐστὶ τὸ ἀνύπεικτον· ἀλλὰ μέσως ἔχουσιν μαλακότητός τε
 10 καὶ στερρότητος, ὥς ἂν μὴ τοῦ καλλίστου τῶν κατὰ τὴν φύσιν
 ἐνεργημάτων, τῆς αἰσθητικῆς λέγω κινήσεως, ἀμοιροίῃ τὸ
 ζῶον. Ἐπειδὴ τοίνυν τὸ μαλακὸν τε καὶ εὐεικτον μηδεμίαν τὴν
 ἐκ τῶν στερρῶν ἔχον ἐνέργειαν, ἀκίνητον ἂν ἦν πάν-
 τως καὶ ἀδιάρθρωτον κατὰ τοὺς θαλασσίους πνεύμονας· διὰ
 15 τοῦτο καταμίνυσιν ἡ φύσις τῷ σώματι τὴν τῶν ὀστέων στερ-
 ρότητα, καὶ ταῦτα πρὸς ἄλληλα διὰ τῆς προσφυοῦς ἀρμονίας
 ἐνώσασα, τοῖς τε διὰ τῶν νεύρων συνδέσμοις τὰς συμβολὰς αὐ-
 τῶν ἐπισφίγξασα, οὕτως αὐτοῖς τὴν δεκτικὴν τῶν αἰσθήσεων
 περιέφυσε σάρκα, δυσπαθεστέραν τε καὶ εὐτονωτέραν τῇ ἐπι-
 20 φανείᾳ διειλημμένην.

Ταύτη τοίνυν τῇ στερρᾷ τῶν ὀστέων φύσει, οἷον στύλοις
 τισὶν ἀχθοφόροις, ὅλον τοῦ σώματος ἐπιθεῖσα τὸ βάρος, οὐκ
 ἀδιαίρετον ἐνέφυσε τῷ παντὶ τὸ ὀστέον. Ἡ γὰρ ἂν ἀκίνητός τε
 καὶ ἀνενέργητος ἔμεινεν, εἰ οὕτω κατασκευῆς εἶχεν ὁ ἄνθρω-
 25 πος, καθάπερ τι δένδρον ἐφ' ἐνὸς τόπου μένον, μήτε τῆς τῶν
 σκελῶν διαδοχῆς ἐπὶ τὸ πρόσω προαγούσης τὴν κίνησιν, μήτε
 τῆς τῶν χειρῶν ὑπουργίας χρησιμευούσης τῷ βίῳ. Νυνὶ δὲ με-
 ταβατικὸν εἶναι καὶ πρακτικὸν τὸ ὄργανον διὰ τῆς ἐπινοίας ταύ-
 της ἐμηχανήσατο, τῷ προαιρετικῷ πνεύματι τῷ διὰ τῶν νεύ-

στὰ ὅστᾱ μας ὅσο καὶ στὰ φυτὰ τῆς γῆς, στὰ ὅποια κάποιο εἶδος ζωῆς εὐρίσκομε, ἐφ' ὅσον αὐξάνονται καὶ τρέφονται, ἀλλὰ ἡ σκληρότης τοῦ ὑποκειμένου δὲν ἀποδέχεται τὴν αἴσθησι, γι' αὐτὸ θὰ ἔπρεπε στίς κατ' αἴσθησι ἐνέργειες νὰ ὑποθέσωμε ἓνα εἶδος κηροειδοῦς κατασκευῆς. Αὕτῃ ἡ κατασκευὴ μπορεῖ νὰ ἐνσφραγισθῇ μὲ τοὺς αἰσθητικούς τύπους, ἐφ' ὅσον δὲν διαχέεται ἀπὸ τὴν ὑπερβολικὴ ὑγρότητα, ἡ ὁποία δὲν ἐπιτρέπει νὰ παραμείνῃ τὸ τυπούμενο οὔτε συγκρατῆται ἀπὸ τὴν ἄμετρη τραχύτητα, διότι τὸ σκληρὸ δὲν ἐπισημαίνεται μὲ σφραγίδες· ἀλλὰ εὐρίσκεται ἀνάμεσα στὴ μαλακότητα καὶ τὴ σκληρότητα, ὥστε τὸ ζῶο νὰ μὴ στερῇται τοῦ ἀρίστου ἐνεργήματος ἀπὸ τὰ ὑπάρχοντα στὴ φύσι, δηλαδὴ τῆς αἰσθητικῆς κινήσεως. Ἐπειδὴ λοιπὸν τὸ μαλακὸ καὶ εὐπλαστο, ἂν δὲν εἶχε καμμιά ἐνέργεια ἀπὸ τὰ στερεὰ θὰ ἦταν ὅπωςδὴποτε ἀκίνητο καὶ ἀδιόρθωτο, ὅπως οἱ θαλασσινοὶ πνεύμονες⁵¹, γι' αὐτὸ ἡ φύσις ἀναμιγνύει στὸ σῶμα τὴ στερεότητα τῶν ὀστέων· καὶ ἀφοῦ τὰ ἔνωσε μεταξύ τους μὲ τὴν κατάλληλη ἁρμονία καὶ ἔσφιξε τίς ἐνώσεις των μὲ τοὺς συνδέσμους διὰ τῶν νεύρων, τὰ περιέβαλε μὲ τὴ σάρκα ποὺ προσδέχεται τίς αἰσθήσεις, πού κατὰ διαστήματα γίνεται δυσπαθέστερη καὶ εὐτονώτερη στὴν ἐπιφάνεια.

Ἐπιθέτοντας λοιπὸν ὅλο τὸ βάρος τοῦ σώματος σ' αὐτὴ τὴ στερεὰ φύσι τῶν ὀστέων, σὰν σὲ ἀχθοφόρους στύλους, δὲν ἐφύτευσε τὸ ὀστοῦν ἐντελῶς μονοκόμματο. Πράγματι θὰ ἔμενε ἀκίνητος καὶ ἀνενέργητος, ἂν ἦταν ἔτσι κατασκευασμένος ὁ ἄνθρωπος, σὰν δένδρο ποὺ μένει ἐπάνω σ' ἓναν τόπο, χωρὶς μήτε ἡ διαδοχὴ τῶν σκελῶν νὰ προωθῇ τὴν κίνησι πρὸς τὰ ἐμπρὸς μήτε ἡ ὑπηρεσία τῶν χεριῶν νὰ χρησιμεύῃ στὸ βίον. Τώρα ὅμως μὲ αὐτὴν τὴν ἐπινόησι ἡ φύσις κατέστησε τὸ ὄργανο μεταβατικὸ καὶ πρακτικόν, ἐμβάλλοντας μέσα στὸ σῶμα τὴν ὀρμὴ καὶ τὴ

51. Οἱ πνεύμονες εἶναι εἶδος θαλασσινοῦ μαλακίου.

ρων διήκοντι τὴν πρὸς τὰς κινήσεις ὀρμὴν τε καὶ δύναμιν ἐνθεῖσα τῷ σώματι.

Ἐντεῦθεν ἡ τῶν χειρῶν ὑπουργία, ἡ ποικίλη τε καὶ πολύστροφος καὶ πρὸς πᾶσαν ἐπίνοιαν ἐπιτηδεῖα. Ἐντεῦθεν αἱ τοῦ 5 αὐχένος περιστροφαὶ καὶ τῆς κεφαλῆς ἐπικλίσεις τε καὶ ἀνανεύσεις καὶ ἡ κατὰ τὴν γένυν ἐνέργειαν καὶ ἡ τῶν βλεφάρων διαστολὴ ἅμα νεύματι γινομένη καὶ τῶν λοιπῶν ἄρθρων αἱ κινήσεις, ἐν νεύροις μὲν τισιν ἀνασπωμένοις ἢ χαλωμένοις, καθάπερ 10 ἐκ μηχανῆς τινος, ἐνεργοῦνται. Ἡ δὲ διὰ τούτων διεξιούσα δύναμις αὐτοκέλευστον ἔχει τινὰ τὴν ὀρμὴν, προαιρετικῶς πνεύματι κατὰ τινὰ φύσεως οἰκονομίαν ἐν τοῖς καθέκαστον ἐνεργουμένη. Ρίζα δὲ πάντων ἀπεδείχθη καὶ ἀρχὴ τῶν κατὰ τὰ νεῦρα κινήσεων, ὁ τὸν ἐγκέφαλον περιέχων νευρώδης ὕμην. Οὐκέτι οὖν 15 ἡγούμεθα δεῖν πολυπραγμονεῖν περὶ τί τῶν ζωτικῶν μορίων τὸ τοιοῦτόν ἐστιν, ἐν τούτῳ δειχθείσης τῆς κινητικῆς ἐνεργείας.

Ὅτι δὲ μέγιστόν τι συντελεῖ πρὸς τὴν ζωὴν ὁ ἐγκέφαλος, ἐναργῶς τὸ ἐξ ἐναντίου συμβαῖνον δηλοῖ. Εἰ γάρ τινα τρώσιν ἢ ρῆξιν ὁ περὶ αὐτὸν ὕμην πάθοι, εὐθὺς ἐπηκολούθησε τῷ πάθει ὁ θάνατος, οὐδὲ πρὸς τὸ ἀκαρὲς τῆς φύσεως ἀντισχούσης τῇ 20 τρώσει, ὥσπερ θεμελίου τινὸς ὑποσπασθέντος ὅλον τὸ οἰκοδόμημα συγκατεσεῖσθαι τῷ μέρει· οὗ τοίνυν παθόντος πρόδηλός ἐστιν ἡ τοῦ παντὸς ζώου διαφθορά, τοῦτο κυρίως ἂν τῆς ζωῆς τὴν αἰτίαν ἔχειν ὁμολογοῖτο. Ἐπειδὴ δὲ καὶ τῶν παυσαμένων τοῦ ζῆν κατασβεσθείσης τῆς ἐγκειμένης τῇ φύσει θερμότητος, 25 τὸ νεκρωθὲν καταψύχεται, διὰ τοῦτο καὶ ἐν τῷ θερμῷ τὴν ζωτικὴν αἰτίαν κατενοήσαμεν. Οὗ γὰρ ἐπιλελοιπότης ἢ νεκρότης ἐπηκολούθησεν, ἀνάγκη πᾶσα τῇ παρουσίᾳ τούτου συνεστάναι τὸ ζῶον ὁμολογεῖσθαι. Τῆς δὲ τοιαύτης δυνάμεως οἶον

δύναμι πρὸς τὶς κινήσεις διὰ τοῦ προαιρετικοῦ πνεύματος ποῦ διαπερᾶ τὰ νεῦρα.

Ἀπὸ αὐτὸ προέρχεται ἡ λειτουργία τῶν χειρῶν, ἡ ποικίλη καὶ πολύστροφη καὶ κατάλληλη πρὸς κάθε ἐπινόησι. Ἀπὸ αὐτὸ προέρχονται οἱ περιστροφές τοῦ λαιμοῦ, οἱ ἐπικλίσεις καὶ ἀνυψώσεις τῆς κεφαλῆς, ἡ ἐνέργεια τῆς σιαγόνης, ἡ διαστολὴ τῶν βλεφάρων ποῦ πραγματοποιεῖται μαζὶ μὲ τὸ νεῦμα· ἀπὸ αὐτὸ ἐνεργοῦνται οἱ κινήσεις τῶν ἄλλων ἄρθρων, βέβαια μὲ κάποια νεῦρα ποῦ τεντώνονται ἢ χαλαρώνονται, σὰν ἀπὸ κάποια μηχανή. Ἡ δύναμις ποῦ διεξέρχεται ἀπὸ αὐτὰ ἔχει μιὰ αὐτόνομη ὁρμή, ποῦ ἐνεργεῖται μέσα στὰ καθέκαστον μὲ προαιρετικὸ πνεῦμα κατὰ μιὰ οἰκονομία τῆς φύσεως. Ρίζα δὲ τῶν πάντων καὶ ἀρχὴ τῶν κινήσεων στὰ νεῦρα εἶναι ὁ νευρώδης ὕμην ποῦ περιέχει τὸν ἐγκέφαλο. Δὲν νομίζομε λοιπὸν ὅτι χρειάζεται νὰ πολυπραγμονοῦμε γύρω σὲ ποιό ἀπὸ τὰ ζωϊκὰ μόρια συμβαίνει τοῦτο, ἐφ' ὅσον ἐδείχθηκε ὅτι σὲ τοῦτο, στὸν ἐγκέφαλο, ὑπάρχει ἡ κινητικὴ ἐνέργεια.

Ὅτι δὲ ὁ ἐγκέφαλος συμβάλλει σοβαρὰ πρὸς τὴ ζωὴ, τὸ δηλώνει καθαρὰ ἐκεῖνο ποῦ συμβαίνει ἀπὸ τὸ ἀντίθετο. Πράγματι, ἂν ὁ γύρω ἀπὸ αὐτὸν ὑμένας πάθῃ τραυματισμὸ ἢ ρήγμα, ἀμέσως στὸ πάθημα ἀκολουθεῖ ὁ θάνατος, διότι ἡ φύσις δὲν ἀντέχει οὔτε στιγμὴ τὸν τραυματισμό, ὅπως σὲ περίπτωσι θεμελίου ποῦ ὑποχωρεῖ ὅλο τὸ οἰκοδόμημα καταρρέει μαζὶ μὲ τὸ μέρος. Αὐτὸ λοιπὸν τὸ ὄργανο ποῦ, ὅταν πάθῃ, καθιστᾶ πρόδηλη ἡ διαφθορὰ ὅλου τοῦ ζώου, τοῦτο πρέπει νὰ ὁμολογηθῇ ὅτι ἀποτελεῖ βασικῶς τὴν αἰτία τῆς ζωῆς. Ἐπειδὴ ὅμως στὴν περίπτωσι αὐτῶν ποῦ ἔπαυσαν νὰ ζοῦν τὸ νεκρωμένο καταψύχεται, διότι ἡ ἐνυπάρχουσα στὴ φύσι θερμότης σβήνεται, γι' αὐτὸ ἀποδίδομε καὶ στὸ θερμὸ τὴ ζωτικὴ αἰτία. Αὐτὸ λοιπὸν ποῦ, ὅταν ἐκλείψῃ, ἀκολουθεῖ ἡ νέκρωσις, κατ' ἀνάγκην πρέπει νὰ ὁμολογηθῇ ὅτι μὲ τὴν παρουσία του συγκρατεῖ τὸ ζῶο. Τῆς δυ-

πηγὴν τινα καὶ ἀρχὴν τὴν καρδίαν κατενοήσαμεν, ἀφ' ἧς αὐλοει-
δεῖς πόροι πολυσχιδῶς ἄλλος ἐξ ἄλλου διαφυόμενοι, παντὶ τῷ
σώματι τὸ πυρῶδες καὶ θερμὸν διαχέουσι πνεῦμα.

Ἐπεὶ δὲ πάντως καὶ τροφὴν ἔδει τινὰ τῷ θερμῷ συμπα-
5 ρεῖναι παρὰ τῆς φύσεως (οὐ γὰρ ἐνδέχεται τὸ πῦρ ἐφ' ἑαυτοῦ
μένειν, μὴ διὰ τοῦ καταλλήλου τρεφόμενον), διὰ τοῦτο οἱ τοῦ αἵ-
ματος ὀχετοί, καθάπερ ἐκ πηγῆς τινος τοῦ ἥπατος ἀφορμηθέν-
τες τῷ θερμῷ πνεύματι πανταχῇ κατὰ τὸ σῶμα συμπαροδεύου-
σιν, ὥς ἂν μὴ μονωθὲν τοῦ ἐτέρου τὸ ἕτερον, διαφθείρη τὴν φύ-
10 σιν, πάθος γενόμενον. Παιδευέτω τοῦτο τοὺς ἀτακτοῦντας περὶ
τὸ ἴσον, διδαχθέντας παρὰ τῆς φύσεως, ὅτι ἡ πλεονεξία φθορο-
ποιόν τι πάθος ἐστίν. Ἀλλ' ἐπειδὴ μόνον ἀπροσδεές ἐστὶ τὸ
Θεῖον, ἡ δὲ ἀνθρωπίνη πτωχεία τῶν ἔξωθεν πρὸς τὴν ἰδίαν σύ-
στασιν ἐπιδέεται, διὰ τοῦτο ταῖς τρισὶ ταύταις δυνάμεσι, δι' ὧν
15 ἔφαμεν ἅπαν οἰκονομεῖσθαι τὸ σῶμα, ἐπίρρυτον ἔξωθεν ἐπείσ-
άγει τὴν ὕλην, διαφόροις εἰσόδοις τὸ κατάλληλον αὐταῖς εἰσοι-
κίζουσα. Τῇ μὲν γὰρ πηγῇ τοῦ αἵματος, ἥ τις τὸ ἥπαρ ἐστὶ, τὴν
διὰ τῆς τροφῆς χορηγίαν ὑπέθηκε. Τὸ γὰρ ἐπεισαγόμενον ἀεὶ
διὰ ταύτης, τὰς τοῦ αἵματος πηγὰς βρῦειν διὰ τοῦ ἥπατος παρα-
20 σκευάζει, καθάπερ ἡ ἐπὶ τοῦ ὄρους χιῶν διὰ τῆς οἰκείας ἰκμά-
δος τὰς κατὰ τὴν ὑπώρειαν αὔξει πηγὰς, διὰ τοῦ βά-
θους τὸ οἰκεῖον ὑγρὸν ἐπὶ τὰς κάτω φλέβας συνθλίβουσα.

Τὸ δὲ ἐγκάρδιον πνεῦμα διὰ τοῦ γείτονος ἐπείσάζεται
σπλάγχνου, ὃ καλεῖται μὲν πνεύμων, ἐστὶ δὲ τοῦ ἀέρος δοχεῖον,
25 διὰ τῆς ἐγκειμένης ἀρτηρίας τῆς ἐπὶ τὸ στόμα διηκούσης, τὸ
ἔξωθεν πνεῦμα ταῖς ἀναπνοαῖς ἐφελκόμενον. Ὡς κατὰ τὸ μέσον
ἡ καρδία ἐνειλημμένη, κατὰ μίμησιν τῆς τοῦ ἀεικινήτου πυρὸς
ἐνεργείας, ἀδιαλείπτως καὶ αὐτὴ κινουμένη, οἷόν τι ποιοῦσιν ἐν
τοῖς χαλκείοις αἱ φύσαι, ἔλκει τε πρὸς ἑαυτὴν ἐκ τοῦ παρακειμέ-
30 νου πνεύμονος πληροῦσα τῇ διαστολῇ τὰς κοιλότητας καὶ τὸ
πυρῶδες ἑαυτῆς ἐκριπίζουσα ταῖς ἐχομέναις ἀρτηρίαις ἐμπνεῖ.

νάμεως δὲ αὐτῆς ἐθεωρήσαμε πηγὴ καὶ ἀρχὴ τὴν καρδιά, ἀπὸ τὴν ὅποια φυτρώνουν πολυσχιδῶς αὐλοειδεῖς πόροι ὁ ἓνας ἀπὸ τὸν ἄλλο καὶ διαχέουν σὲ ὅλο τὸ σῶμα τὸ πυρῶδες καὶ θερμὸ πνεῦμα.

Ἐπειδὴ δὲ ὅπωςδῆποτε πρέπει νὰ συνυπάρχη στὸ θερμὸ καὶ κάποια τροφὴ ἀπὸ τὴ φύσι (διότι δὲν εἶναι δυνατὸ τὸ πῦρ νὰ μένη μόνο του χωρὶς νὰ τρέφεται καταλλήλως), γι' αὐτὸ οἱ ἀρτηρίες τοῦ αἵματος, σὰν νὰ ξεκινοῦν ἀπὸ κάποια πηγὴ, τὸ ἥπαρ, προχωροῦν σὲ ὅλο τὸ σῶμα μαζὶ μὲ τὸ θερμὸ πνεῦμα, ἔτσι ὥστε νὰ μὴ ἀπομονωθῇ τὸ ἓνα μὴ μὴ ἀπὸ τὸ ἄλλο καὶ διαφθείρη τὴ φύσι, γινόμενο πάθος. Ἄς δείξῃ τοῦτο στοὺς ἀτακτοῦντας σχετικὰ μὲ τὴν ἴση κατανομή, διδασκομένους ἀπὸ τὴ φύσι, ὅτι ἡ πλεονεξία εἶναι φθοροποιὸ πάθος. Ἀλλά, ἐπειδὴ μόνο τὸ Θεῖο εἶναι ὑπεράνω ἀνάγκης, ἐνῶ ἡ ἀνθρωπίνη πτωχεία χρειάζεται τὰ ἐξωτερικὰ γιὰ συντήρησί της, γι' αὐτὸ μὲ τὶς τρεῖς τοῦτες δυνάμεις διὰ τῶν ὁποίων οἰκονομεῖται ὅλο τὸ σῶμα, εἰσάγει ἀπ' ἐξω ἄφθονο ὑλικό, φέροντάς το καταλλήλως ἀπὸ διάφορες εἰσόδους. Στὴν πηγὴ τοῦ αἵματος, ποὺ εἶναι τὸ ἥπαρ, ἀνέθεσε τὴ χορηγία διὰ τῆς τροφῆς. Διότι τὸ πάντοτε εἰσαγόμενον δι' αὐτῆς ὑλικὸ ἐτοιμάζει τὶς πηγὰς τοῦ αἵματος νὰ ρέουν διὰ τοῦ ἥπατος, ὅπως τὸ ἐπάνω στὸ ὄρος χιόνι μὲ τὴν ὑγρασία του αὐξάνει τὶς πηγὰς ποὺ εἶναι στὶς ὑπώρειες, πιέζοντας τὸ ὑγρὸ του διὰ μέσου τοῦ βάθους πρὸς τὶς κάτω φλέβες.

Ἐξ ἄλλου τὸ ἐγκάρδιο πνεῦμα εἰσάγεται ἀπὸ τὸ γειτονικὸ σπλάγχνο ποὺ ὀνομάζεται πνεύμων καὶ εἶναι δοχεῖο τοῦ ἀέρα, τὸ ὁποῖο διὰ μέσου τῆς ἀρτηρίας του, ποὺ φθάνει ἕως τὸ στόμα, ἐλκύει μὲ τὶς ἀναπνοὰς τὸ ἀπ' ἐξω πνεῦμα. Ἡ καρδιά ποὺ εὐρίσκεται στὸ μέσο του, κινουμένη καὶ αὐτὴ ἀσταμάτητα κατὰ μίμησι τῆς ἐνεργείας τοῦ ἀεικινήτου πυρός, ὅπως κάμουν τὰ φυσερὰ στὰ χαλκουργεῖα, ἐλκύει κοντὰ της ὀξυγόνο ἀπὸ τὸν γειτονικὸ πνεύμονα, γεμίζοντας μὲ τὴ διαστολὴ τὶς κοιλότητες, καὶ ἐξωθώντας τὸ πυρῶδες ὑλικό της τὸ στέλλει στὶς κοντινὰς ἀρτηρίας. Καὶ δὲν παύει νὰ πράττῃ τοῦτο, νὰ ἔλκῃ δηλαδὴ στὶς

Καὶ τοῦτο ποιοῦσα οὐ διαλείπει, τὸ μὲν ἔξωθεν διὰ τῆς διαστο-
λῆς εἰς τὰς ἰδίας κοιλότητας ἔλκουσα, τὸ δὲ παρ' ἑαυτῆς διὰ τῆς
συμπτώσεως ταῖς ἀρτηρίαις εἰσκρίνουσα. Ὅ μοι δοκεῖ καὶ τῆς
αὐτομάτου ταύτης ἀναπνοῆς αἴτιον ἡμῖν γίνεσθαι. Πολλάκις γάρ
5 ὁ μὲν νοῦς ἄσυχλός ἐστι πρὸς ἐτέρους ἢ καὶ παντάπασιν ἡρεμεῖ,
λυθέντος ἐν τῷ ὕπνῳ τοῦ σώματος, ἡ δὲ ἀναπνοὴ τοῦ ἀέρος οὐ
διαλείπει, μηδ' ὅτι οὖν συνεργούσης εἰς τοῦτο τῆς προαιρέσεως.

Οἶμαι γάρ, ἐπειδὴ περιείληπται τῷ πνεύμονι ἡ καρδία καὶ
προσπέφυκεν αὐτῷ κατὰ τὸ ὀπίσθιον ἑαυτῆς μέρος, ταῖς ἰδίαις
10 διαστολαῖς καὶ συμπύσεσι συγκινοῦσα τὸ σπλάγχνον, τὴν τοῦ
ἀέρος ὀλκὴν τε καὶ ἐμπνοὴν ἐκμηχανᾶσθαι τῷ πνεύμονι.
Ἀραιὸς γάρ τις ὢν καὶ πολύπορος καὶ πάσας τὰς ἐν αὐτῷ κοι-
λότητας πρὸς τὸν πυθμένα τῆς ἀρτηρίας ἀνεστομωμένας ἔχων,
συστελλόμενος μὲν καὶ συμπίπτων τὸ ἐναπολειφθὲν τοῖς κοι-
15 λοῖς πνεῦμα κατ' ἀνάγκην ἐκπιέζων προῖεται, ὑποχωρῶν δὲ καὶ
ἀνοιγόμενος, ἐπισπᾶται τῇ διαστάσει πρὸς τὸ κενούμενον διὰ
τῆς ὀλκῆς τὸν ἀέρα.

Καὶ αὕτη ἐστὶ τῆς ἀπροαιρέτου ταύτης ἀναπνοῆς αἰτία, ἡ
τοῦ ἀτρεμεῖν τὸ πυρῶδες ἀδυναμία. Ἐπειδὴ γὰρ ἰδίόν ἐστι τοῦ
20 θερμοῦ ἡ κατὰ τὴν κίνησιν ἐνέργεια, τούτου δὲ τὰς ἀρχὰς ἐν τῇ
καρδίᾳ κατενοήσαμεν, τὸ διηνεκὲς τῆς ἐν τῷ μέρει τούτῳ κινή-
σεως τὴν ἀδιάλειπτον τοῦ ἀέρος ὀρμὴν τε καὶ ἐμπνοὴν διὰ τοῦ
πνεύμονος ἀπεργάζεται. Διὸ καὶ παρὰ φύσιν ἐπιταθέντος τοῦ
πυρῶδους, τὸ ἄσθμα τῶν διακαιομένων τῷ πυρετῷ συνεχέστε-
25 ρον γίνεται, ὥσπερ ἐπειγομένης τῆς καρδίας τὸν ἐγκείμενον ἐν
αὐτῇ φλογμὸν τῷ νεαρωτέρῳ πνεύματι κατασβεννύειν. Ἀλλ'
ἐπειδὴ πενιχρά τίς ἐστὶν ἡμῶν ἡ φύσις καὶ τῶν πρὸς τὴν ἰδίαν
σύστασιν διὰ πάντων ἐπιδεής, οὐκ ἀέρος μόνον ἰδίου πτωχεύει
καὶ πνεύματος, τοῦτο θερμὸν διεγείροντος, ὅπερ ἔξωθεν πρὸς
30 τὴν τοῦ ζώου συντήρησιν διηνεκῶς ἐπεισάγεται· ἀλλὰ καὶ τὴν
ὑπερείδουσιν τὸν τοῦ σώματος ὄγκον τροφὴν ἐπίκτητον ἔχει.

κοιλότητές της διὰ τῆς διαστολῆς τὸ ἀπ' ἔξω ὑλικὸ καὶ νὰ στέλλη στὶς ἀρτηρίες τὸ δικό της διὰ τῆς συστολῆς. Τοῦτο νομίζω ὅτι γίνεται αἷτιο καὶ τῆς αὐτόματης ἀναπνοῆς. Πράγματι πολλὰς φορές ὁ νοῦς δὲν ἀσχολεῖται μὲ ἄλλους ἢ καὶ ἡρεμεῖ ἐντελῶς, καθὼς τὸ σῶμα χαλαρώνεται στὸν ὕπνο, ἀλλὰ ἡ ἀναπνοὴ τοῦ ἀέρος δὲν σταματᾷ, χωρὶς νὰ συνεργῇ κατὰ τίποτε ἢ προαίρεσις σὲ τοῦτο.

Νομίζω ὅτι, ἐπειδὴ ἡ καρδιὰ περιβάλλεται ἀπὸ τὸν πνεῦμονα καὶ κατὰ τὸ ὀπίσθιο μέρος της εἶναι σύμφυτη μὲ αὐτόν, ἐξασφαλίζει στὸν πνεῦμονα τὴν προσέλκυσι καὶ εἴσπνοή τοῦ ἀέρος, κινώντας τὸ σπλάγχνο μαζί μὲ τὶς διαστολὰς καὶ συστολὰς της. Διότι, ἐπειδὴ εἶναι ἀραιὸς καὶ πολὺπορος καὶ ἔχει ὅλες τὶς κοιλότητές του ἀνοικτὰς πρὸς τὸν πυθμένα τῆς ἀρτηρίας, ὅταν συστέλλεται καὶ συμπύπτει, κατ' ἀνάγκην προωθεῖ τὸν ἀέρα πρὸς ἀπομένει στὰ κοιλώματα μὲ συμπίεσι, ὅταν δὲ ὑποχωρεῖ καὶ ἀνοίγεται προσελκύει μὲ τὴν διάστασι στὸ κενὸ τὸν ἀέρα διὰ τῆς ἑλξεως.

Καὶ τούτη εἶναι ἡ αἰτία αὐτῆς τῆς ἀθέλητης ἀναπνοῆς, ἡ ἀδυναμία τοῦ πυρώδους νὰ ἀκίνητῃ. Ἐπειδὴ δηλαδὴ ιδιότης τοῦ θερμοῦ εἶναι ἡ κινητικὴ ἐνέργεια, τὶς δὲ ἀρχὰς τοῦ θερμοῦ παρατηρήσαμε στὴν καρδιά, τὸ ἀκατὰπαυστο τῆς κινήσεως σὲ τοῦτο τὸ μέρος ἐπεξεργάζεται διὰ τοῦ πνεύμονος τὴν ἀδιάλειπτη ὁρμὴ καὶ εἴσπνοή τοῦ ἀέρος. Γιὰ τοῦτον τὸ λόγον, ἂν αὐξηθῇ τὸ πυρῶδες, τὸ ἄσθμα ἐκείνων πρὸς καίονται ἀπὸ τὸν πυρετὸ γίνεται συνεχέστερο, σὰν νὰ ἐπείγεται ἡ καρδιὰ νὰ σβήσῃ τὴ φλεγμονὴ πρὸς εἶναι μέσα της μὲ τὸν νέον ἀέρα. Ἀλλὰ ἐπειδὴ ἡ φύσις μας εἶναι πενιχρὴ καὶ στερεῖται τελείως τῶν ἀναγκαίων γιὰ τὴ συντήρησί της, δὲν ἔχει ἑλλειψι μόνον ἀέρος καὶ πνεύματος πρὸς διεγείρει τὸ θερμό, τὸ ὁποῖον εἰσάγεται συνεχῶς ἀπ' ἔξω γιὰ τὴ συντήρησι τοῦ ζώου, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ τὴν τροφή πρὸς συγκρατεῖ τὸν ὄγκον τοῦ σώματος τὴν ἔχει ἐπίκτητη. Γι' αὐτὸ

Διὰ τοῦτο σιτίοις τε καὶ ποτοῖς ἀναπληροῖ τὸ ἐνδέον, ἐλκτικὴν
τινα τοῦ λείποντος δύναμιν καὶ ἀπωστικὴν τοῦ περιττεύοντος
ἐνθεῖσα τῷ σώματι, οὐδὲ πρὸς τοῦτο τοῦ ἐγκαρδίου πυρὸς μι-
κρὰν παρεχομένου τῇ φύσει συνέργειαν.

5 Ἐπειδὴ γὰρ τὸ κυριώτατον τῶν ζωτικῶν μορίων κατὰ
τὸν ἀποδοθέντα λόγον ἡ καρδιά ἐστίν, ἡ τῷ θερμῷ πνεύματι
ζωπυροῦσα τὰ καθέκαστον μέρη, πανταχόθεν αὐτὴν ἐνεργὸν εἶ-
ναι τῷ δραστικῷ τῆς δυνάμεως ὁ πλάστης ἡμῶν ἐποίησεν, ὥς
ἂν μηδὲν αὐτῆς μέρος ἄπρακτόν τε καὶ ἀνόνητον πρὸς τὴν τοῦ
10 παντὸς οἰκονομίαν καταλειφθεῖη. Διὰ τοῦτο κατόπιν μὲν ὑποβᾶ-
σα τὸν πνεύμονα διὰ τῆς διηνεκοῦς κινήσεως, καθέλκουσά τε
πρὸς ἑαυτὴν τὸ σπλάγχνον, ἀνευρύνοι πρὸς τὴν ὀλκὴν τοῦ ἀέρος
τοὺς πόρους, ἀνοχλίζουσά τε πάλιν ἐκπνεῖσθαι τὸ ἐναπειλημμέ-
νον παρασκευάζει. Ἐν δὲ τοῖς ἔμπροσθεν ἑαυτῆς προσφυσῖσα
15 τῷ χωρήματι τῆς ἄνω γαστροῦ, ἐνθερμον αὐτὴν καὶ πρὸς τὰς
ιδίας ἐνεργείας κινουμένην ποιεῖ· οὐκ εἰς πνεύματος ὀλκὴν ἀνε-
γείρουσα, ἀλλ' εἰς ὑποδοχὴν τῆς καταλλήλου τροφῆς. Πλησίον
μὲν γὰρ πεφύκασιν ἀλλήλων αἱ εἴσοδοι τοῦ πνεύματος τε καὶ
τῆς τροφῆς· ἀντιπαρεξιοῦσαι δὲ κατὰ τὸ πρόμηκες ἢ ἑτέρα πρὸς
20 τὴν ἑτέραν, καὶ τῷ ἴσῳ μέτρῳ κατὰ τὸ ἄνω συναπαρτίζονται,
ὥστε καὶ συνεστομῶσθαι πρὸς ἀλλήλας, καὶ ἐνὶ στόματος τοὺς
πόρους ἐναπολήγειν, ὅθεν τῷ μὲν τῆς τροφῆς, τῷ δὲ τοῦ πνεύ-
ματος ἡ εἴσοδος γίνεται.

Ἄλλ' ἐπὶ τὸ βάθος οὐκέτι διαπαντὸς τὸ προσφυνὲς παρα-
25 μένει τῆς συζυγίας τῶν πόρων. Μέση γὰρ τῆς ἐκατέρων ἑδρας
ἡ καρδιά παρεμπεσουῖσα, τῷ μὲν πρὸς ἀναπνοήν, τῷ δὲ πρὸς
τροφὴν, τὰς δυνάμεις ἐντίθησιν. Πέφυκε γὰρ τὸ πυρῶδες ἐπιζη-
τεῖν τὴν ὑπεκκαίουσαν ὕλην, ὃ δὴ καὶ περὶ τὸ δοχεῖον τῆς τρο-
φῆς κατ' ἀνάγκην συμβαίνει. Ὅσῳ γὰρ ἔμπυρον διὰ τῆς γείτο-

ἀναπληρῶνει τὸ ἐλλεῖπον μὲ τροφίμα καὶ ποτά, ἀφοῦ ἔλαβε μέσα στὸ σῶμα κάποια δύναμι καὶ ἔλκει τὸ ἐλλεῖπον καὶ ἀπωθεῖ τὸ περιττό, καθὼς τὸ ἐγκάρδιο πῦρ παρέχει στὴ φύσι ὅχι μικρὴ συνέργεια καὶ γιὰ τοῦτο.

Ἐπειδὴ δηλαδὴ κατὰ τὴν ἐπιχειρηματολογία τούτη τὸ κυριώτερο ζωτικὸ μόριο εἶναι ἡ καρδιά, ποὺ μὲ τὸ θερμὸ πνεῦμα ζωπυρῶνει τὰ καθ' ἕκαστον μέρη, ὁ πλάστης μας τὴν ἔκαμε νὰ εἶναι ἀπὸ παντοῦ ἐνεργὸς μὲ τὴ δραστικὴ δύναμι, ὥστε νὰ μὴ μείνη κανένα μέρος της ἄπρακτο καὶ ἀνωφελὲς γιὰ τὴν οἰκονομία τοῦ συνόλου σώματος. Γι' αὐτὸ στὸ ὀπίσω μέρος της ἡ καρδιά ἔρχεται κάτω ἀπὸ τὰ πνεύματα διὰ τῆς συνεχοῦς κινήσεως, σύροντας κάτω πρὸς τὸν ἑαυτὸ της τὸ σπλάγχνο, καὶ διευρύνει τοὺς πόρους γιὰ τὴν πρόσληψι τοῦ ἀέρος, καὶ πιέζοντας τὸ προσληφθὲν τὸ κάμνει νὰ ἐκπνευσθῇ πάλι. Στὸ ἐμπρόσθιο μέρος της εἶναι προσκολλημένη στὸ χῶρο τῆς ἐπάνω κοιλίας καὶ τὴν κάμνει νὰ εἶναι ἔνθερμη καὶ νὰ κινῆται πρὸς τὶς ἐνέργειές της· δὲν τὴν ἀνεγείρει γιὰ τὴν εἰσδοχὴ τοῦ ἀέρος, ἀλλὰ γιὰ τὴν ὑποδοχὴ τῆς κατάλληλης τροφῆς. Πράγματι οἱ δίοδοι τοῦ ἀέρος καὶ τῆς τροφῆς ἔχουν κατασκευασθῇ ἡ μιὰ πλησίον τῆς ἄλλης. Ἐπεκτείνονται κατὰ μῆκος ἡ μιὰ δίπλα στὴν ἄλλη καὶ ἀποτελειώνουν πρὸς τὰ ἄνω ἰσόμετρες, ὥστε καὶ νὰ συστομώνωνται μεταξύ τους, καὶ νὰ καταλήγουν σ' ἓνα στόμα οἱ πόροι, κι' ἔτσι ἀπὸ τὸν ἓνα γίνεται ἡ εἴσοδος τῆς τροφῆς, ἀπὸ τὸν ἄλλο ἡ εἴσοδος τοῦ ἀέρα.

Στὸ βάθος ὅμως δὲν παραμένει διαπαντὸς ἡ συνένωσις τῆς συζυγίας τῶν πόρων. Διότι ἡ καρδιά, καθὼς πέφτει ἀνάμεσα στὴν ἔδρα τοῦ καθενὸς τους, ἐναποθέτει τὶς δυνάμεις στὸν ἓνα γιὰ τὴν ἀναπνοή, στὸν ἄλλο γιὰ τὴν τροφή. Πράγματι τὸ πυρῶδες εἶναι καμωμένο νὰ ἐπιζητῇ τὴν καύσιμη ὕλη, κάτι ποὺ κατ' ἀνάγκην συμβαίνει καὶ μὲ τὸ δοχεῖο τῆς τροφῆς. Ὅσο ἔμπυρο γίνεται διὰ τῆς γειτονικῆς θερμασιᾶς, τόσο περισσότερο

νος γίνεται θερμασίας, τοσούτω μᾶλλον ἐφέλκεται τὰ τὸ θερμὸν ὑποτρέφοντα· τὴν δὲ τοιαύτην ὁρμὴν, ὄρεξιν ὀνομάζομεν.

Εἰ δὲ περιδράζαιτο τῆς ἀρκούσης ὕλης τὸ περιεκτικὸν τῆς τροφῆς, οὐδὲ οὕτως ἡρεμεῖ τοῦ πυρὸς ἡ ἐνέργεια. Ἀλλὰ καθά-
 5 περ ἐν χωνευτηρίῳ σύντηξίν τινα τῆς ὕλης ποιεῖ, καὶ διαλύσασα τὰ συνεστῶτα καὶ ἀναχέασα, καθάπερ ἐκ χοάνης τινός, μεταχεῖ πρὸς τοὺς ἐφεξῆς πόρους. Εἴτα τὸ παχυμερέστερον τοῦ εἰλικρινοῦς διακρίνασα, τὸ μὲν λεπτὸν δι' ὀχετῶν τινων ἐπὶ τὰς τοῦ ἥπατος ἄγει πύλας, τὴν δὲ ὑλώδη τῆς τροφῆς ὑποστάθμην εἰς
 10 τοὺς εὐρυχωροτέρους τῶν ἐντέρων πόρους ἀπώσατο καὶ τοῖς πολυτρόποις αὐτῶν ἐλιγμοῖς ἀναστρέφουσα χρόνῳ παρακατέχει τὴν τροφήν τοῖς σπλάγχνοις, ὥς ἂν μὴ δι' εὐθύτητα τοῦ πόρου ραδίως ἀποβαλόμενον, εὐθὺς ἀνακινοίῃ τὸ ζῶον πρὸς ὄρεξιν καὶ μηδέποτε παύοιτο τῆς τοιαύτης ἀσχολίας κατὰ τὴν τῶν ἀλό-
 15 γων φύσιν ὁ ἄνθρωπος.

Ἐπεὶ δὲ καὶ τῷ ἥπατι μάλιστα τῆς τοῦ θερμοῦ συνεργίας ἦν χρεία πρὸς τὴν τῶν ὑγρῶν ἐξαιμάτωσιν, ἀφέστηκε δὲ τοῦτο τῆς καρδίας κατὰ τὴν θέσιν (οὐ γὰρ ἦν, οἶμαι, δυνατόν ἀρχὴν τινα καὶ ρίζαν ζωτικῆς οὖσαν δυνάμεως περὶ τὴν ἐτέραν ἀρχὴν
 20 στενοχωρεῖσθαι), ὥς ἂν μὴ τι τῆς οἰκονομίας ἐν τῇ ἀποσπάσει τῆς θερμαντικῆς οὐσίας παραβλαβεῖν, πόρος νευρώδης (ἀρτηρία δὲ τοῦτο παρὰ τῶν ταῦτα σοφῶν ὀνομάζεται) ἀναδεξάμενος τῆς καρδίας τὸ ἔμπυρον πνεῦμα, φέρει παρὰ τὸ ἥπαρ, αὐτοῦ που παρὰ τὴν εἴσοδον τῶν ὑγρῶν συνεστομωμένος, καὶ ἀναξέσας
 25 διὰ τῆς θερμότητος τὴν ὑγρασίαν, ἐναποτίθεται τι τῷ ὑγρῷ τῆς τοῦ πυρὸς συγγενείας, τῇ πυροειδεῖ χροῖα τὸ τοῦ αἵματος εἶδος καταφοινίζας.

Εἴτα ἐκεῖθεν ἀφορμηθέντες δίδυμοί τινες ὀχετοί, τὸ οἶ-

έλκύει τὰ ὑλικά πού ὑποτρέφουν τὸ θερμό. Αὐτὴν τὴν ὁρμὴ τὴν ὀνομάζομε ὄρεξι.

Ἐὰν τὸ δοχεῖο τῆς τροφῆς προσλάβῃ ἀρκετὴ ὕλη, οὔτε τότε δὲν ἡρεμεῖ ἢ ἐνέργεια τοῦ πυρός. Ἀλλά, σὰν μέσα σὲ χωνευτήρι προκαλεῖ μιὰ σύντηξι τῆς ὕλης καί, ἀφοῦ διαλύσῃ τὰ συστατικά καὶ τὰ ἀναχύσει, τελικῶς τὰ μεταχύνει σὰν μὲ ἓνα χωνὶ πρὸς τοὺς πλησίον πόρους. Ἐπειτα, ξεχωρίζοντας τὰ παχυμερῆ στοιχεῖα ἀπὸ τὴν καθαρὴ οὐσία, τὸ μὲν λεπτὸ φέρει πρὸς τὶς πύλες τοῦ ἥπατος διὰ μέσου ὀχετῶν, τὴν δὲ ὑλώδη ὑποστάθμη τῆς τροφῆς ἀπωθεῖ πρὸς τοὺς εὐρυχωροτέρους πόρους τῶν ἐντέρων καὶ ἀναστρέφοντάς τὴν μὲ τοὺς πολυτρόπους ἐλιγμούς των κρατεῖ τὴν τροφή γιὰ κάποιον χρόνο στὰ σπλάγχνα, ὥστε νὰ μὴ ἀποβάλλεται εὐκόλα λόγῳ τῆς εὐθύτητος τοῦ πόρου καὶ τὸ ζῶο κινηθῇ ἀμέσως πάλι σὲ ὄρεξι, κι' ἔτσι ὁ ἄνθρωπος νὰ μὴ σταματᾷ ποτὲ αὐτὴ τὴν ἀσχολία κατὰ τὴ φύσιν τῶν ἀλόγων.

Ἐπειδὴ δὲ καὶ τὸ ἥπαρ ἐχρειαζόταν τὴ συνεργία τοῦ θερμοῦ γιὰ τὴν ἐξαιμάτωσιν τῶν ὑγρῶν, καὶ τοῦτο εἶναι τοπικῶς ἀπομακρυσμένο ἀπὸ τὴν καρδιά (διότι δὲν μπορούσε, νομίζω, ἀφοῦ εἶναι ἀρχὴ καὶ ρίζα τῆς ζωτικῆς δυνάμεως νὰ στενοχωρῆται γύρω ἀπὸ τὴν ἄλλη ἀρχή), γιὰ νὰ μὴ παραβλαβῇ κανένα σημεῖο τοῦ σωματικοῦ συστήματος ἀπὸ τὴν ἀπόστασιν τῆς θερμαντικῆς οὐσίας, γι' αὐτὸ ἓνας νευρώδης πόρος (πού ὀνομάζεται ἀρτηρία ἀπὸ τοὺς εἰδικοὺς σ' αὐτὰ) δεχόμενος τὸ ἔμπυρο πνεῦμα, τὸ φέρει κοντὰ στὸ ἥπαρ, διότι κάπου αὐτοῦ εἶναι συστομωμένος κατὰ τὴν εἴσοδον τῶν ὑγρῶν· καὶ ἀφοῦ ζεστάνῃ μὲ τὴ θερμότητα τὴν ὑγρασία, ἐναποθέτει στὸ ὑγρὸ κάτι ἀπὸ τὴ συγγένειαν τοῦ πυρός, κοκκινίζοντας τὸ εἶδος τοῦ αἵματος μὲ τὸ πυροειδὲς χρῶμα.

Ἐπειτα ἀπὸ ἐκεῖ ξεκινοῦν δύο ὀχετοὶ δίδυμοι⁵², πού ὁ κα-

52. Τὰ ἀγγεῖα, φλέβες καὶ ἀρτηρίες.

κεῖον ἐκάτερος σωληνοειδῶς περιέχοντες πνεῦμά το καὶ αἷμα,
 ὥς ἂν εὐπόρευτον εἴη τὸ ὑγρὸν τῇ τοῦ θερμοῦ κινήσει συμπαρο-
 δεῶν καὶ κουφίζόμενον, ἐφ' ἅπαν τὸ σῶμα πολυσχιδῶς κατα-
 σπείρονται, εἰς μυρίας ὀχετῶν ἀρχάς τε καὶ διαφύσεις κατὰ πᾶν
 5 μέρος διασχιζόμενοι. Μιχθεῖσαι δὲ πρὸς ἀλλήλας τῶν ζωτικῶν
 δυνάμεων αἱ δύο ἀρχαί, ἥ τε τὸ θερμὸν πανταχῇ κατὰ τὸ σῶμα
 καὶ ἡ τὸ ὑγρὸν ἐπιπέμπουσα, καθάπερ τινὰ δανεισμὸν ἀναγ-
 καῖον ἐκ τῶν οἰκείων τῇ ἀρχηγικωτέρᾳ τῆς ζωτικῆς οἰκονομίας
 δυνάμει δωροφοροῦσιν. Ἔστι δ' αὕτη ἡ κατὰ τὰς μήνιγγας καὶ
 10 τὸν ἐγκέφαλον θεωρουμένη, ἀφ' ἧς πᾶσα μὲν ἄρθρου κίνησις,
 πᾶσα δὲ μυῶν συνολκὴ, πᾶν δὲ προαιρετικὸν πνεῦμα καὶ τοῖς
 καθέκαστον μορίοις ἐπιπεμπόμενον, ἐνεργὸν τε καὶ κινούμενον
 τὸν γῆϊνον ἡμῶν ἀνδριάντα, καθάπερ ἐκ μηχανῆς τινος, ἀποδεί-
 κνυσι. Τοῦ τε γὰρ θερμοῦ τὸ καθαρώτατον καὶ τοῦ ὑγροῦ τὸ λε-
 15 πτότατον παρ' ἐκατέρας δυνάμεως διὰ τινος μίξεώς τε καὶ ἀνα-
 κράσεως ἐνωθέντα, τρέφει τε καὶ συνίστησι διὰ τῶν ἀτμῶν τὸν
 ἐγκέφαλον. Ἀφ' οὗ πάλιν ἐπὶ καθαρώτατον ἐκλεπτυνομένη ἡ
 ἀπ' ἐκείνου ἀνάδοσις, ὑπαλείφει τὸν περιεκτικὸν τοῦ ἐγκεφάλου
 ὑμένα, ὃς ἄνωθεν ἐπὶ τὸ βάθος αὐλοειδῶς διήκων, διὰ
 20 τῶν καθεξῆς σπονδύλων, ἑαυτὸν δὲ καὶ τὸν ἐγκείμενον αὐτῷ
 μυελὸν διεξάγων, τῇ βάσει συναπολήγει τῆς ράχεως· πάσαις
 ὀστέων τε καὶ ἀρμονιῶν συμβολαῖς καὶ μυῶν ἀρχαῖς οἷόν τις
 ἡνίοχος αὐτὸς ἐνδίδους τῆς καθέκαστον κινήσεώς τε καὶ στάσε-
 ως τὴν ὀρμὴν καὶ τὴν δύναμιν. Διὰ τοῦτό μοι δοκεῖ καὶ ἀσφαλε-
 25 στέρας ἡξιῶσθαι φρουρᾶς, καὶ κατὰ μὲν τὴν κεφαλὴν διπλαῖς
 ὀστέων περιβολαῖς ἐν κύκλῳ διειλημμένος, ἐν δὲ τοῖς σπονδύ-
 λοις ταῖς τε τῶν ἀκανθῶν προβολαῖς καὶ ταῖς πολυτρόποις κατὰ
 τὸ σχῆμα διαπλοκαῖς, δι' ὧν ἐν ἀπαθείᾳ πάσῃ φυλάττεται, διὰ
 τῆς περιεχούσης αὐτὸν φρουρᾶς τὸ ἀσφαλὲς ἔχων.

30 Ὅμοίως δ' ἂν τις καὶ περὶ τῆς καρδίας στοχάσαιτο; Ὅτι

θένας τους περιέχει σωληνοειδῶς τὸ οἰκεῖο του ὑλικό, πνεῦμα καὶ αἷμα, ὥστε νὰ εἶναι εὐκολοδιάβατο τὸ ὑγρό, καθὼς περνᾷ μαζί μὲ τὴν κίνησι τοῦ θερμοῦ καὶ ἐλαφρυνόμενο· καὶ διασπείρονται πολυσχιδῶς σὲ ὅλο τὸ σῶμα, διασχιζόμενοι σὲ μύριες διακλαδώσεις πρὸς ὅλα τὰ μέρη. Οἱ δύο αὐτὲς ἀρχὲς τῶν ζωτικῶν δυνάμεων, ἀφοῦ ἀναμιχθοῦν μεταξύ τους, αὐτὴ πού στέλλει πρὸς ὅλα τὰ σημεῖα τοῦ σώματος τὸ θερμὸ καὶ ἐκείνη πού στέλλει τὸ ὑγρό, χορηγοῦν ἓνα εἶδος ἀναγκαίου δανείου ἀπὸ τὰ ὑπάρχοντά τους στὴν ἡγεμονικώτερη δύναμι τῆς ζωτικῆς συγκροτήσεως. Εἶναι δὲ αὐτὴ ἐκείνη πού ὑφίσταται στοὺς μῆνιγγες καὶ στὸν ἐγκέφαλο. Κάθε κίνησις πού προέρχεται ἀπὸ αὐτή, κάθε συστολὴ μυῶν, κάθε προαιρετικὴ πνοὴ πού ἐκπέμπεται στὰ ἐπὶ μέρους μόρια, καθιστᾷ σὰν μηχανὴ ἐνεργὸ καὶ κινούμενο τὸν γῆινο ἀνδριάντα μας. Πράγματι τὸ καθαρῶτατο τοῦ θερμοῦ καὶ τὸ λεπτότατο τοῦ ὑγροῦ ἀπὸ τὴν καθεμιὰ δύναμι, ἀφοῦ ἐνωθοῦν μὲ κάποια ἀνάμιξι καὶ ἀνάκρασι, τρέφουν καὶ συντηροῦν διὰ τῶν ἀτμῶν τὸν ἐγκέφαλο. Ἐπειτα ἢ ἀπὸ αὐτὸν προερχομένη ἀνάδοσις ἐκλεπτυνομένη πρὸς τὸ διαφανέστερο ἀλείφει τὸν περιεκτικὸ ὑμένα τοῦ ἐγκεφάλου. Αὐτὸς ὁ ὑμὴν προχωρώντας σωληνοειδῶς ἀπὸ ἐπάνω πρὸς τὸ βάθος διὰ τῶν διαδοχικῶν σπονδύλων, ἐπεκτείνει ἑαυτὸν καὶ τὸν μέσα του εὕρισκόμενο μυελό, καὶ καταλήγει στὴ βάσι τῆς ράχεως· σὰν ἀμαξηλάτης προσφέρει αὐτὸς τὴν ὁρμὴ καὶ τὴ δύναμι τῆς κινήσεως καὶ στάσεως τοῦ καθενὸς ἀνάμεσα ἀπὸ ὅλες τὶς συμβολὲς τῶν ὀστέων καὶ τῶν ἀρμῶν καὶ ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τῶν μυῶν. Γι' αὐτὸ νομίζω ὅτι ὁ μυελὸς ἀξιώθηκε καὶ ἀσφαλέστερη φρουρά, ἀφοῦ στὴν μὲν κεφαλὴ περιλαμβάνεται κυκλικῶς σὲ διπλὸ περίφραγμα ὀστέων, στοὺς σπονδύλους δὲ φυλάσσεται ἀπαθὴς μὲ τὶς προβολὲς τῶν ἀκανθῶν καὶ τὶς πολύτροπες πλοκές· ἔτσι ἔχει ἀσφάλεια ἀπὸ τὴν φρουρὰ πού τὸν περιβάλλει.

Παρομοίως πρέπει νὰ στοχασθῇ κανεὶς καὶ γιὰ τὴν καρ-

καθάπερ τις οἶκος ἀσφαλῆς αὕτη διὰ τῶν στερροτάτων περιηρ-
 μόσθη ταῖς τῶν ὀστέων ἐν κύκλῳ περιοχαῖς ὠχυρωμένη. Κα-
 τόπιν μὲν γάρ ἐστιν ἡ ράχιν ταῖς ὠμοπλάταις ἐκατέρωθεν
 ἡσφαλισμένη. Καθ' ἐκάτερον δὲ πλάγιον ἡ τῶν πλευρῶν θέσις
 5 περιπτύσσουσα τὸ μέσον δυσπαθὲς ἀπεργάζεται. Ἐν δὲ τοῖς ἔμ-
 προσθεν, τὸ στέρνον καὶ ἡ τῆς κλειδὸς συζυγία προβέβληται,
 ὥς ἂν πανταχόθεν αὐτῇ τὸ ἀσφαλὲς ἀπὸ τῶν ἔξωθεν διοχλούν-
 των φυλάσσοιτο.

Οἶον δὲ κατὰ τὴν γεωργίαν ἐστὶν ἰδεῖν, τῆς ἐκ νεφῶν
 10 ἐπομβρίας ἢ τῆς τῶν ὀχετῶν ἐπιρροῆς διάβροχον ποιούσης τὸ
 ὑποκείμενον. Κῆπος δὲ τις ὑποκείσθω τῷ λόγῳ, μυρίας μὲν
 δένδρων διαφοράς, παντοδαπὰς δὲ τῶν ἐκ γῆς φυομένων ιδέας
 ἐν ἑαυτῷ τρέφων, ὧν καὶ τὸ σχῆμα καὶ ἡ ποιότης καὶ ἡ τῆς
 χροᾶς ιδιότης ἐν πολλῇ διαφορᾷ τοῖς καθέκαστον ἐνθεωρεῖται.
 15 Τοσούτων τοίνυν κατὰ τὸν ἕνα χῶρον τῷ ὑγρῷ τρεφομένων, ἡ
 μὲν ὑποτονίζουσα τὰ καθ' ἕκαστον δύναμις μία τις κατὰ τὴν φύ-
 σιν ἐστίν, ἡ δὲ τῶν τρεφομένων ιδιότης εἰς διαφόρους τὸ
 ὑγρὸν μεταβάλλει ποιότητος. Τὸ γὰρ αὐτὸ πικραίνεται μὲν ἐν τῇ
 ἀψίνθῳ, εἰς φθοροποιὸν δὲ χυμὸν ἐν τῷ κωνεῖῳ μεθίσταται,
 20 καὶ ἄλλο ἐν ἄλλῳ γίνεται, ἐν κρόκῳ, ἐν βαλσάμῳ, ἐν μήκωνι.
 Τῷ μὲν γὰρ ἐκθερμαίνεται, τῷ δὲ καταψύχεται, τῷ δὲ μέσῃ
 ἔχει ποιότητα. Καὶ ἐν δάφνῃ καὶ ἐν σχοίνῳ καὶ τοῖς τοιούτοις
 εὖπνουν ἐστίν, ἐν συκῇ δὲ καὶ ὄχνη κατεγλυκάνθη. Καὶ διὰ τῆς
 ἀμπέλου βότρυς καὶ οἶνος ἐγένετο, καὶ ὁ τοῦ μήλου χυλὸς καὶ τὸ
 25 τοῦ ρόδου ἐρύθρημα καὶ τὸ τοῦ κρίνου λαμπρὸν καὶ τὸ κυανίζον
 τοῦ ἴου καὶ τὸ πορφυραῖον τῆς ὑακίνθου βαφῆς καὶ πάνθ' ὅσα
 κατὰ τὴν γῆν ἐστὶν ἰδεῖν, ἐκ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἰκμάδος ἀναβλα-
 στάνοντα, εἰς τοσαύτας διαφορὰς κατὰ τε τὸ σχῆμα καὶ τὸ εἶδος
 καὶ τὰς ποιότητας διακρίνεται.

30 Τοιοῦτόν τι καὶ κατὰ τὴν ἔμψυχον ἡμῶν ἄρουραν θαυμα-
 τοποιεῖται παρὰ τῆς φύσεως, μᾶλλον δὲ παρὰ τοῦ Δεσπότης φύ-

διά· ὅτι αὐτὴ σὰν οἶκος ἀσφαλῆς εἶναι προσδεδεμένη μὲ στερεώτατα μέσα, ὠχυρωμένη μὲ τὶς κυκλικὲς περιοχὲς τῶν ὀστέων. Ὅπισω βέβαια εἶναι ἡ ράχις, ἀσφαλισμένη ἀπὸ τὰ δύο μέρη μὲ τὶς ὠμοπλάτες. Πλάγια ἀπὸ τὶς δύο μεριὲς ἡ θέσις τῶν πλευρῶν, περιβάλλοντας τὴ μέση, τὴν καθιστᾷ δυσπρόβλητη. Στὰ ἐμπρὸς προβάλλονται τὸ στέρνο καὶ οἱ διπλὲς κλεῖδες, ὥστε νὰ ἐπιτυχάνῃ ἀπὸ παντοῦ τὴν ἀσφάλειά της ἀπὸ τὰ ἐξωτερικὰ ἐνοχλήματα.

Μπορεῖ νὰ ἰδοῦμε ὅ,τι συμβαίνει στὴ γεωργία, ὅπου ἡ βροχὴ ἀπὸ τὰ σύννεφα ἢ ἡ ροὴ ἀπὸ τοὺς ὀχετοὺς καταβρέχει τὸ ὑποκείμενο. Ἄς μεταφερθοῦμε σ' ἓνα κῆπο, ποὺ ἔχει μεγάλη ποικιλία δέντρων καὶ τρέφει παντοειδῆ εἶδη φυτῶν τῆς γῆς, στὰ ὁποῖα παρατηρεῖται μεγάλη διαφορὰ στὰ ἐπὶ μέρους κατὰ τὸ σχῆμα, τὴν ποιότητα καὶ τὴν ιδιότητα τοῦ χρώματος. Ἀφοῦ λοιπὸν τόσο πολλὰ τρέφονται μὲ τὸ ὑγρὸ σ' ἓνα χῶρο, ἡ δύναμις ποὺ διατρέφει τὸ καθένα εἶναι μιὰ κατὰ τὴ φύσι, ἐνῶ ἡ ιδιότης τῶν τρεφομένων μεταβάλλει τὸ ὑγρὸ σὲ διάφορες ποιότητες. Τὸ ἴδιο πρᾶγμα πικραίνεται μὲ τὴν ἄψινθο, μὲ τὸ κώνειο μεταβάλλεται σὲ φθοροποιὸ χυμὸ καὶ γίνεται ἄλλο σὲ κάθε ἄλλο, στὸν κρόκο, στὸ βάλσαμο, στὴν παπαροῦνα· διότι μὲ τὸ ἓνα θερμαίνεται, μὲ τὸ ἄλλο καταψύχεται, μὲ τὸ τρίτο κρατεῖ τὴ μέση ποιότητα. Καὶ στὴ δάφνη καὶ στὸ σχοῖνο καὶ στὰ παρόμοια εἶναι εὐπνοο, ἐνῶ στὴ συκιά καὶ στὴν ἀπιδιὰ γίνεται γλυκό. Διὰ τῆς ἀμπέλου γίνεται σφαφύλι καὶ οἶνος, καὶ ὁ χυλὸς τοῦ μήλου καὶ τὸ ἐρύθημα τοῦ ρόδου καὶ ἡ λαμπρότης τοῦ κρίνου καὶ τὸ γαλάζιο τοῦ μενεξέ καὶ τὸ πορφυρὸ τῆς βαφῆς τοῦ ὑακίνθου καὶ ὅλα ὅσα μπορούμε νὰ ἰδοῦμε ἐπάνω στὴ γῆ, βλαστάνοντας ἀπὸ μιὰ μόνο ἱκμάδα ξεχωρίζονται σὲ τόσο πολλὰς ποικιλίες κατὰ τὸ σχῆμα καὶ τὸ εἶδος καὶ τὶς ποιότητες.

Κάποιο τέτοιο θαῦμα πραγματοποιεῖται καὶ στὴν ἐμψυχη γῆ μας ἀπὸ τὴ φύσι, ἢ μᾶλλον ἀπὸ τὸν Δεσπότη τῆς φύσεως.

σεως. Ὅστέα καὶ χόνδροι, φλέβες, ἀρτηρίαι, νεῦρα, σύνδεσμοι, σάρκες, δέρμα, πιμελαί, τρίχες, ἀδένες, ὄνυχες, ὀφθαλμοί, μυκτῆρες, ὦτα, πάντα τὰ τοιαῦτα, καὶ μυρία πρὸς τούτοις ἄλλα διαφόροις ιδιότησιν ἀπ' ἀλλήλων κεχωρισμένα, μιᾷ τῇ τῆς τρο-
 5 φῆς ιδέα καταλλήλως τῇ ἑαυτῶν τρέφεται φύσει, ὥς ἐκάστῳ τῶν ὑποκειμένων τὴν τροφὴν προσεγγίσασαν, ὥπερ ἂν ἐμπελάσῃ, κατ' ἐκεῖνο καὶ ἀλλοιοῦσθαι, οἰκείαν καὶ συμφυῇ τῇ τοῦ μέρους ιδιότητι γινομένην. Εἰ γὰρ κατὰ τὸν ὀφθαλμὸν γένοιτο, τῷ ὁρατικῷ μορίῳ συγκατεκράθῃ, καὶ τῶν περὶ τὸν ὀφθαλμὸν
 10 χιτώνων ταῖς διαφοραῖς οἰκείως εἰς ἕκαστον κατεμερίσθῃ. Εἰ δὲ τοῖς κατὰ τὴν ἀκοὴν μέρεσιν ἐπιρρυῇ, τῇ ἀκουστικῇ καταμίνυται φύσει· καὶ ἐν χεῖλει γενόμενον, χεῖλος ἐγένετο· καὶ ἐν ὀστέῳ πῆγνυται, καὶ ἐν μυελῷ ἀπαλύνεται, καὶ τονοῦται μετὰ τοῦ νεύρου, καὶ τῇ ἐπιφανείᾳ συμπεριτείνεται, καὶ εἰς ὄνυ-
 15 χας διαβαίνει, καὶ εἰς τριχῶν γένεσιν λεπτοποιεῖται τοῖς καταλλήλοις ἀτμοῖς, εἰ μὲν διὰ σκολιῶν προάγοιτο πόρων, οὐλοτέρας τε καὶ κατηγκυλωμένας τὰς τρίχας ἐκφύουσα, εἰ δὲ δι' εὐθείας ἢ τῶν τριχοποιῶν ἀτμῶν γένοιτο πρόοδος, τεταμένας τε καὶ εὐ-
 θείας προάγουσα.

20 Ἀλλὰ πολὺ τῶν προκειμένων ὁ λόγος ἡμῖν ἀποπεπλάνηται, τοῖς ἔργοις ἐμβαθύνων τῆς φύσεως καὶ ὑπογράφειν ἐπιχειρῶν, ὅπως ἡμῖν καὶ ἐξ ὁποίων συνέστηκε τὰ καθέκαστον, τὰ τε πρὸς τὸ ζῆν καὶ τὰ πρὸς τὸ εὖ ζῆν, καὶ εἴ τι μετὰ τούτων ἕτερον κατὰ τὴν πρώτην διαίρεσιν ἐνόησαμεν. Τὸ γὰρ προκείμενον ἦν
 25 δεῖξαι τὴν σπερματικὴν τὴν συστάσεως ἡμῶν αἰτίαν, μήτε ἀσώματον εἶναι ψυχὴν, μήτε ἄψυχον σῶμα, ἀλλ' ἐξ ἐμψύχων τε καὶ ζώντων σωμάτων ζῶν καὶ ἐμψυχον παρὰ τὴν πρώτην ἀπογενναῖσθαι ζῶον· ἐκδεξαμένην δὲ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, καθάπερ τινὰ τροφὸν ταῖς οἰκείαις δυνάμεσιν αὐτὴν τιθηνήσασθαι, τὴν δὲ

Ὅστ'α καὶ χόνδροι, φλέβες, ἀρτηρίες, νεῦρα, σύνδεσμοι, σάρκες, δέρμα, πάχη, τρίχες, ἀδένες, νύχια, ὀφθαλμοί, ρουθούνια, αὐτιά, ὅλα τὰ παρόμοια καὶ μυρία ἄλλα χωρισμένα μεταξύ τους ἀπὸ διάφορες ιδιότητες, τρέφονται μ' ἓνα εἶδος τροφῆς κατάλληλης γιὰ τὴ φύσι τους· ὥστε ἡ τροφή, ὅταν προσεγγίση στὸ κάθε ὑποκείμενο ποὺ θὰ εἶναι κοντά του, σ' αὐτὸ ἀλλοιώνεται, γινομένη οἰκεία καὶ συμφυῆς πρὸς τὴν ιδιότητα τοῦ μέρους αὐτοῦ. Πράγματι ὅταν φθάνῃ στὸν ὀφθαλμό, ἀνακατεύεται μὲ τὸ ὁρατικὸ μόριο καὶ καταμερίζεται στὸν καθένα ἀπὸ τοὺς χιτῶνες τοῦ ὀφθαλμοῦ σύμφωνα μὲ τὶς οἰκεῖες ιδιότητες. Ἐὰν πάλι συρρέუση στὰ μέρη τῆς ἀκοῆς ἀναμιγνύεται μὲ τὴν ἀκουστικὴ φύσι· ἐρχόμενο στὰ χεῖλη, γίνεται χεῖλος· στὸ κόκκαλο πῆγνυται καὶ στὸν μυελὸ ἀπαλύνεται, μὲ τὸ νεῦρο τονώνεται, στὴν ἐπιφάνεια συνεπεκτείνεται, στὰ νύχια διαβαίνει· λεπτοποιεῖται στὴ γένεσι τῶν τριχῶν μὲ τοὺς καταλλήλους ἀτμούς, ὥστε ἂν προχωρῇ διὰ μέσου στρεβλῶν πόρων προβάλλει κατσαρώτερες καὶ ἀγκυλωτὲς τὶς τρίχες, ἂν ὅμως ἡ προχώρησις τῶν τριχοποιῶν ἀτμῶν γίνεται σ' εὐθεῖα, τὶς προβάλλει τεντωμένες καὶ ἴσες. 26. 2 .

Ἄλλὰ ἡ διαπραγματεύσις μας ἐξέφυγε πολὺ ἀπὸ τὸ θέμα, ἐμβαθύνοντας στὰ ἔργα τῆς φύσεως κι' ἐπιχειρώντας νὰ σκιαγραφήσῃ, πῶς καὶ ἀπὸ ποιά ὑλικά ἔχουν συσταθῇ τὰ καθέκαστα μέλη μας, τόσο τὰ πρὸς τὸ ζῆν ὅσο καὶ τὰ πρὸς τὸ εὖ ζῆν, καὶ ὅ,τι ἄλλο μαζὶ μὲ αὐτὰ παρατηρήσαμε κατὰ τὴν πρώτη διαίρεσι τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Τὸ προκείμενο ἦταν νὰ δείξωμε τὴν σπερματικὴ αἰτία τῆς συστάσεώς μας, ὅτι ἡ αἰτία δὲν εἶναι οὔτε ἀσώματη ψυχὴ οὔτε ἄψυχο σῶμα, ἀλλὰ ὅτι ἀπὸ ἐμψυχα καὶ ζωντανὰ σώματα γεννᾶται στὴν ἀρχὴ ζωντανὸ καὶ ἐμψυχο ζῶο. Νὰ δείξωμε ἐπίσης ὅτι αὐτὴ ἡ γενετικὴ αἰτία προλαμβάνοντας τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν τὴν τρέφει σὰν τροφὸς μὲ τὶς δυνάμεις της, αὐτὴ δὲ ἡ φύσις τρέφεται κατὰ τὰ δύο μέρη της, τὸ

τρέφεσθαι κατ' ἀμφοτέρα καὶ καταλλήλως ἐν ἑκατέρῳ μέρει τὴν αὖξιν ἐπίδηλον ἔχειν. Εὐθύς μὲν γὰρ διὰ τῆς τεχνικῆς ταύτης καὶ ἐπιστημονικῆς διαπλάσεως τὴν συμπεπλεγμένην αὐτῇ τῆς ψυχῆς ἐνδείκνυται δύναμιν, ἀμυδρότερον μὲν κατὰ τὴν 5 πρῶτην ἐκφαινομένην, καθεξῆς δὲ τῇ τοῦ ὀργάνου τελειώσει συναναλάμπουσιν.

Οἷον δὲ ἐπὶ τῶν λιθογλύφων ἔστιν ἰδεῖν. Πρόκειται μὲν γὰρ τῷ τεχνίτῃ ζώου τινὸς εἶδος ἐν λίθῳ δεῖξαι· τοῦτο δὲ προ-
 θέμενος, πρῶτον μὲν τὸν λίθον τῆς συμφυοῦς ὕλης ἀπέρρηξεν,
 10 εἴτα περικόψας αὐτοῦ τὰ περιττά, προήγαγέ πως διὰ τοῦ
 πρώτου σχήματος τῇ μιμήσει τῇ κατὰ πρόθεσιν, ὥστε καὶ τὸν
 ἄπειρον διὰ τῶν φαινομένων τοῦ σκοποῦ τῆς τέχνης καταστο-
 χάσασθαι. Πάλιν ἐπεργασάμενος, προσήγγισε πλέον τῇ ὁμοιό-
 τητι τοῦ σπουδαζομένου. Εἴτα τὸ τέλειον καὶ ἀκριβὲς εἶδος ἐγ-
 15 χειουργήσας τῇ ὕλῃ, εἰς πέρας τὴν τέχνην προήγαγε· καὶ ἔστι
 λέων, ἢ ὃ τι ἂν τύχη παρὰ τοῦ τεχνίτου γενόμενον, ὁ πρὸ βραχέ-
 ος ἄσημος λίθος· οὐ τῆς ὕλης πρὸς τὸ εἶδος ὑπαμειφθείσης,
 ἀλλὰ τοῦ εἶδους ἐπιτεχνηθέντος τῇ ὕλῃ.

Τοιοῦτόν τι καὶ ἐπὶ τῆς ψυχῆς ὁ λογισάμενος, τοῦ εἰκότος
 20 οὐχ ἁμαρτήσεται. Τὴν γὰρ πάντα τεχνιτεύουσιν φύσιν ἐκ τῆς
 ὁμογενοῦς ὕλης λαβοῦσαν ἐν ἑαυτῇ τὸ ἐκ τοῦ ἀνθρώπου μέρος,
 δημιουργεῖν ἀνδριάντα φασί. Ὡσπερ δὲ τῇ κατ' ὀλίγον ἐργα-
 σία τοῦ λίθου τὸ εἶδος ἐπηκολούθησεν, ἀμυδρότερον μὲν παρὰ
 τὴν πρῶτην, τελειότερον δὲ μετὰ τὴν τοῦ ἔργου συμπλήρωσιν,
 25 οὕτω καὶ ἐν τῇ τοῦ ὀργάνου γλυφῇ τὸ τῆς ψυχῆς εἶδος κατὰ τὴν
 ἀναλογίαν τοῦ ὑποκειμένου προφαίνεται, ἄτελές ἐν τῷ ἀτελεῖ
 καὶ ἐν τῷ τελείῳ τέλειον. Ἄλλ' ἐξ ἀρχῆς ἂν τέλειον ἦν, εἰ μὴ
 διὰ τῆς κακίας ἢ φύσις ἐκολοβώθη. Διὰ τοῦτο ἢ πρὸς τὴν ἐμπα-

ψυχικὸ καὶ τὸ ζωϊκόν, καὶ ἔχει φανερὴ αὕξησι καταλλήλως στὸ καθένα μέρος της. Πράγματι εὐθὺς ἀμέσως διὰ τῆς τεχνικῆς αὐτῆς καὶ ἐπιστημονικῆς διαπλάσεως ἀποδεικνύει τὴ δύναμι τῆς ψυχῆς ποὺ εἶναι συμπεπλεγμένη μὲ αὐτήν, ἐμφανιζόμενη ἀμυδρότερα κατὰ τὴν πρώτην περίοδον καὶ λαμπρότερα μὲ τὴν τελειοποίησιν τοῦ ὀργάνου.

Εἶναι δυνατόν νὰ παρατηρήσωμε τοῦτο καὶ ἐπὶ τῶν λιθογλύφων. Σκοπὸς τοῦ τεχνίτη εἶναι νὰ δείξῃ στὸ μάρμαρον τὴ μορφή κάποιου ζώου. Μὲ αὐτὴν τὴν πρόθεσιν, πρῶτα ἀποσπᾷ τὸν λίθον ἀπὸ τῆς συνδεδεμένης μὲ αὐτὸν ὕλης, ἔπειτα περικόπτοντας τὰ περιττὰ στοιχεῖα του, διὰ τοῦ πρώτου σχήματος μὲ τὴν προγραμματισμένη μίμησιν προχωρεῖ, ὥστε καὶ ὁ ἄπειρος ἀκόμῃ νὰ ἀντιλαμβάνεται τὸ σκοπὸ τῆς τέχνης διὰ τῶν φαινομένων. Ὅταν τὸν ἐπεξεργασθῇ περισσότερο, προσεγγίζει περισσότερο στὴν ὁμοιότητα τοῦ στόχου. Ἐπειτα, ὅταν χαράξῃ ἐπάνω στὴν ὕλη τὸ τέλειον καὶ ἀκριβὲς εἶδος, ἀποτελεῖ τὴν τέχνην. Τότε ὁ πρὸ ὀλίγου ἄσημος λίθος εἶναι λέων, ἢ ὅ,τι ἄλλο τύχῃ νὰ κατασκευάσῃ ὁ τεχνίτης· δὲν μεταβάλλεται ἡ ὕλη πρὸς τὸ εἶδος, ἀλλὰ τὸ εἶδος διαμορφώνεται ἐπάνω στὴν ὕλη.

Ὅποιος κάτι τέτοιο σκεφθῇ καὶ γιὰ τὴν ψυχὴν⁵³, δὲν θὰ ἀπομακρυνθῇ ἀπὸ τὸ σωστό. Ἰσχυρίζομαστε πράγματι ὅτι ἡ φύσις ποὺ τεχνιτεύει τὰ πάντα δημιουργεῖ ἓνα ἀνδριάντα παίρνοντάς μέσα της ἀπὸ τὴν ὁμογενῆ ὕλην τὸ ἀνθρώπινον μέρος. Ὅπως δὲ μὲ τὴν συνεχῆ ἐπεξεργασία τοῦ λίθου ἐπακολουθεῖ τὸ εἶδος, ἀμυδρότερον στὴν ἀρχὴ καὶ τελειότερον μετὰ τὴ συμπλήρωσιν τοῦ ἔργου· ἔτσι μὲ τὴν γλυφὴν τοῦ ἀνθρωπίνου ὀργάνου ἐμφανίζεται τὸ εἶδος τῆς ψυχῆς κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ὑποκειμένου, ἀτελὲς στὸ ἀτελὲς καὶ τέλειον στὸ τέλειον. Ἀλλὰ βέβαια θὰ ἦταν ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τέλειον, ἂν δὲν ἐκολοβωνόταν ἀπὸ

53. Ἡ ψυχὴ εἶναι τὸ εἶδος τοῦ ἀνθρώπου ποὺ διαμορφώνεται ἐξελικτικῶς ἐπάνω στὸ σῶμα βάσει τοῦ ψυχικοῦ σπέρματος ποὺ ὑφίσταται ἀπὸ τὴν ἀρχήν.

θῆ καὶ ζωώδη γένεσιν κοινωνία, οὐκ εὐθὺς ἐκλάμπειν τὴν θεϊαν εἰκόνα ἐν τῷ πλάσματι ἐποίησεν, ἀλλ' ὁδῶ τινι καὶ ἀκολουθίᾳ διὰ τῶν ὑλικῶν καὶ ζωωδεστέρων τῆς ψυχῆς ιδιωμάτων ἐπὶ τὸ τέλειον ἄγει τὸν ἄνθρωπον. Τὸ δὲ τοιοῦτον δόγμα καὶ ὁ μέγας
 5 Ἀπόστολος ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους διδάσκει, λέγων· «ὅτε ἤμην νήπιος, ἐλάλουν ὡς νήπιος, ἐλογιζόμην ὡς νήπιος. Ὅτε δὲ γε-
 γونا ἀνὴρ, κατήργησα τὰ τοῦ νηπίου». Οὐκ ἄλλης ἐν τῷ ἀνδρὶ τῆς ψυχῆς ἐπεισελθούσης, παρὰ τὴν ἐν τῷ μεираκίῳ νοουμένην, ἢ νηπιωδεστέρα καταργεῖται διάνοια καὶ ἡ ἀνδρώδης ἐγγίνεται,
 10 ἀλλὰ τῆς αὐτῆς ἐν ἐκείνῳ μὲν τὸ ἀτελές, ἐν τούτῳ δὲ διαδεικνυ-
 ούσης τὸ τέλειον.

Ὡσπερ γὰρ τὰ φυόμενά τε καὶ αὐξάνοντα ζῆν λέγομεν, πάντα τε τὰ ἐν μετουσίᾳ ζωῆς καὶ φυσικῆς ὄντα κινήσεως οὐκ ἂν τις ἄψυχα φήσειεν, οὐ μὴν οὐδὲ τελείας ψυχῆς μετέχειν τὴν
 15 τοιαύτην ζωὴν ἔστιν εἰπεῖν. Γενομένη γὰρ ἐν τοῖς φυτοῖς ψυχικὴ τις ἐνέργεια, μέχρι τῶν κατ' αἰσθησιν κινημάτων οὐκ ἔφθασε. Πάλιν δὲ κατὰ προσθήκην δυνάμεις τις ψυχικὴ τοῖς ἀλόγοις ἐγγι-
 νομένη, οὐδὲ αὐτὴ τοῦ τέλους ἐφίκετο, λόγου τε καὶ διανοίας χά-
 ριν ἐν ἑαυτῇ μὴ χωρῆσασα. Διὰ τοῦτό φαμεν τὴν μὲν ἀληθῆ καὶ
 20 τελείαν ψυχὴν ἀνθρωπίνην εἶναι, διὰ πάσης ἐνεργείας γνωριζο-
 μένην· εἰ δέ τι ἄλλο μετέχει ζωῆς, ἐν καταχρήσει τινὶ συνηθείας ἔμψυχον λέγομεν, μὴ ὅτι τελεία ἐν τούτοις ἐστὶν ἡ ψυχὴ, ἀλλὰ
 τινα μέρη ψυχικῆς ἐνεργείας, ἃ καὶ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ κατὰ τὴν
 25 πρὸς τὸ ἐμπαθὲς οἰκειότητα μεμαθήκαμεν.

Διὰ τοῦτο συμβουλευόντων ὁ Παῦλος τοῖς ἀκούειν βουλομέ-

τὴν κακία ἢ φύσις. Γι' αὐτὸ ἡ κοινωνία πρὸς τὴν παθητικὴ καὶ ζωώδη γένεσι δὲν ἀφήνει νὰ ἐκλάμψη ἀμέσως στὸ πλάσμα ἡ θεία εἰκὼν, ἀλλὰ ὁδηγεῖ τὸν ἄνθρωπο πρὸς τὴν τελειότητα με κάποια προοδευτικὴ πορεία διὰ τῶν ὑλικῶν καὶ ζωωδεστέρων ιδιοτήτων τῆς ψυχῆς. Τὸ δόγμα τοῦτο διδάσκει καὶ ὁ μέγας ἀπόστολος στὴν πρὸς Κορινθίους ἐπιστολὴ λέγοντας, «ὅταν ἦμουν νήπιος, ὠμιλοῦσα σὰν νήπιος, ἐσκεπτόμουν σὰν νήπιος· ὅταν ὅμως ἔγινα ἄνδρας, κατήργησα τὶς συνήθειες τοῦ νηπίου»⁵⁴. Ἡ νηπιώδης διάνοια καταργεῖται καὶ δημιουργεῖται ἡ ἀνδρική ὅχι μὲ τὸ νὰ εἰσέλθῃ στὸν ἄνδρα ψυχὴ διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν ὑπάρχουσα στὸ μεράκιο, ἀλλὰ παραμένοντας ἡ ἴδια, ποὺ ἐμφανίζει στὸ μεράκιο μὲν τὴν ἀτέλεια, στὸν ἄνδρα δὲ τὸ τέλειο.

Ὅπως δηλαδὴ λέγομε ὅτι τὰ φύόμενα καὶ αὐξανόμενα ζοῦν, ὅλα ὅσα μετέχουν ζωῆς καὶ φυσικῆς κινήσεως δὲν θὰ μπορούσε νὰ τὰ εἰπῇ κανεὶς ἄψυχα, ἀλλὰ βέβαια δὲν μπορεῖ νὰ εἰπῇ κανεὶς ὅτι ἡ ζωὴ αὐτοῦ τοῦ εἶδους μετέχει τελείας ψυχῆς. Διότι ἡ κάποια ψυχικὴ ἐνέργεια ποὺ ὑπάρχει στὰ φυτὰ δὲν φθάνει ἕως τὰ κατ' αἴσθησι κινήματα. Ἐπίσης ἡ κάποια παραπάνω ψυχικὴ δύναμις ποὺ ἐνυπάρχει στὰ ἄλογα, κι' αὐτὴ δὲν ἔφθασε στὸ τέλος, διότι δὲν χωράει μέσα της χάριν λόγου καὶ διανοίας. Γι' αὐτὸ ἰσχυρίζομαστε ὅτι ἡ ἀληθινὴ καὶ τελεία ψυχὴ εἶναι ἡ ἀνθρωπίνη, ἐκδηλουμένη σ' ἐκάστη ἐνέργεια· ἐκάστη τι ἄλλο ὅμως ποὺ μετέχει ζωῆς τὸ λέγομε καταχρηστικῶς καὶ ἀπὸ συνήθεια ἔμψυχο, ὅχι διότι ὑπάρχει τελεία σ' αὐτὰ ψυχὴ, ἀλλὰ διότι ὑπάρχουν μόρια ψυχικῆς ἐνεργείας, τὰ ὁποῖα κατὰ τὴ μυστικὴ ἀνθρωπολογία τοῦ Μωϋσέως ἐδιδασχθήκαμε ὅτι ὑφίστανται καὶ στὸν ἄνθρωπο λόγῳ τῆς οἰκειότητός του πρὸς τὸ ἐμπαθές ὄν.

Γι' αὐτὸ ὁ Παῦλος, συμβουλεύοντας ὅσους θέλουν ν'

54. Α' Κορ. 13,11.

νοις τῆς τελειότητος ἔχεσθαι καὶ τὸν τρόπον ὅπως ἂν τοῦ σπου-
δαζομένου τύχοιεν ὑποτίθεται, λέγων ἀπεκδύσασθαι δεῖν τὸν
παλαιὸν ἄνθρωπον καὶ ἐνδύσασθαι τὸν νέον, τὸν ἀνακαινούμε-
νον κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος. Ἀλλ' ἐπανεέλθωμεν πάντες ἐπὶ
5 τὴν θεοειδῆ χάριν ἐκείνην, ἐν ᾗ ἔκτισε τὸ κατ' ἀρχὰς τὸν ἄν-
θρωπον ὁ Θεός, εἰπὼν ὅτι «ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα
καὶ ὁμοίωσιν ἡμετέραν». Ὡ, ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς
αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ἀκούσουν νὰ κρατοῦν τὴν τελειότητα, ὑποδεικνύει καὶ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο θὰ ἐπιτύχουν τὸ σκοπούμενο, λέγοντας ὅτι πρέπει νὰ ἐκδυθοῦν τὸν παλαιὸ ἄνθρωπο καὶ νὰ ἐνδυθοῦν τὸν νέο ποῦ ἀνανεώνεται κατ' εἰκόνα τοῦ κτίστη⁵⁵.

Ἀλλὰ ἃς ἐπανέλθωμε ὅλοι σ' ἐκείνη τὴ θεοειδῇ χάρι μὲ τὴν ὁποία ἔκτισε ἀρχικᾶ ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπο ὅταν εἶπε ὅτι, «ἃς κάμωμε ἄνθρωπο κατὰ τὴν εἰκόνα καὶ τὴν ὁμοίωσί μας»⁵⁶. Σ' αὐτὸν ἀνήκει ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος στοὺς αἰῶνες τῶν αἰώνων. Γένοιτο.

55. Κολοσσ. 3,10.

56. Γεν. 1,26.

ΑΠΟΛΟΓΗΤΙΚΟΣ
ΠΕΡΙ
ΤΗΣ ΕΞΑΗΜΕΡΟΥ

ΑΠΟΛΟΓΗΤΙΚΟΣ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΞΑΗΜΕΡΟΥ

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ

1 Ταῦτα ποιεῖς, ὦ ἄνθρωπε τοῦ Θεοῦ; κατατολμᾷς ἡμᾶς τῶν
ἀτολμήτων ἐγκελευόμενος καὶ πράγμασιν ἐγχειρεῖν τοιούτοις,
ὧν οὐ τὸ τυχεῖν μόνον ἐστὶν ἀμήχανον, ἀλλὰ οὐδὲ τὸ ἐγχειρῆσαι,
κατὰ γε τὸν ἐμὸν λόγον, ἀνέγκλητον; Τῶν γὰρ κατὰ θεῖαν ἐπί-
5 πνοίαν ἐν τῇ κοσμογονίᾳ φιλοσοφηθέντων τῷ μεγάλῳ Μωσῇ
τὰ δοκοῦντα κατὰ τὴν πρόχειρον τῶν γεγραμμένων σημασίαν
ὑπεναντίως ἔχειν, ἐπέταξας ἡμῖν διὰ τινος ἀκολούθου διανοίας
εἰς εἰρμὸν ἀγαγεῖν καὶ συμφωνοῦσαν πρὸς ἑαυτὴν ἀποδειῖξαι τὴν
ἀγίαν Γραφήν· καὶ ταῦτα μετὰ τὴν θεόπνευστον ἐκείνην τοῦ πα-
10 τρὸς ἡμῶν εἰς τὸ προκείμενον θεωρίαν, ἣν οἱ ἐγνωκότες πάν-
τες, οὐδὲν ἔλαττον τῶν αὐτῷ Μωϋσῇ πεφιλοσοφημένων θαυ-
μάζουσιν, εἴ καὶ εἰκότως, οἶμαι, τοῦτο ποιοῦντες.

2 Ὅν γὰρ ἔχει λόγον πρὸς τὸν κόκκον ὁ ἄσταχυς, καὶ ἐξ ἐκεί-
νου ὧν κακεῖνο μὴ ὧν, μᾶλλον δὲ ἐκεῖνο μὲν ὧν τῇ δυνάμει,
15 παρηλλαγμένος δὲ μεγέθει καὶ κάλλει, καὶ ποικιλίᾳ καὶ σχήματι·
τὸν αὐτὸν εἶποι τις ἂν ἐπέχειν λόγον, πρὸς τὴν τοῦ μεγάλου
Μωϋσέως φωνήν, τὰ παρὰ τοῦ μεγάλου Βασιλείου διὰ φιλοπο-

1. Ἀπευθύνεται πρὸς τὸν ἀδελφὸ τοῦ Πέτρο, ποὺ τὸν προέτρεψε νὰ γρά-
ψῃ αὐτὸ τὸ ἔργο, σὲ συμπλήρωσι καὶ ἐπεξηγήσῃ ὠρισμένων ἀπόψεων τοῦ Βασι-
λείου στὴν Ἑξαήμερο.

ΑΠΟΛΟΓΗΤΙΚΟΣ
ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΞΗΜΕΡΟΥ

ΠΡΟΟΙΜΙΟ

Αὐτὰ κάνεις, ἄνθρωπε τοῦ Θεοῦ¹; Μᾶς παραγγέλλεις νὰ τολμήσωμε τὰ ἀτόλμητα καὶ νὰ ἐπιχειρήσωμε τέτοια πράγματα, πὺ ὄχι μόνον νὰ τὰ ἐπιτύχωμε εἶναι ἀδύνατο, ἀλλὰ καὶ νὰ τὰ ἐπιχειρήσωμε δέν εἶναι ἐπιτρεπτό, κατὰ τὴν ἀποψὶ μου; Κατὰ θεία ἔμπνευσι ὁ μέγας Μωϋσῆς ἐξέθεσε τὶς ἀπόψεις τοῦ περὶ τῆς κοσμογονίας στὸ ἔργο τῆς Γενέσεως. Ἐσὺ τώρα μὲ διέταξες, ὅσα σημεῖα σ' αὐτὴ τὴν ἔκθεσι φαίνονται κατὰ ἐπιφανειακὴ ἔρμηνεία ἀντιφατικά, νὰ τὰ φέρωμε σὲ ἑναρμόνισι μὲ κάποια λογικὴ ἐξομάλυνσι καὶ ν' ἀποδείξωμε ὅτι ἡ ἁγία Γραφὴ συμφωνεῖ πρὸς τὸν ἑαυτὸ της. Καὶ μάλιστα, ἔπειτα ἀπὸ ἐκείνη τὴ θεόπνευστη ἔρμηνεία τοῦ πατέρα μας² ἐπὶ τοῦ θέματος, τὴν ὁποία θαυμάζουν ὅλοι ὅσοι τὴν ἐδιάβασαν ὄχι ὀλιγώτερο ἀπὸ ὅσα ἐξέθεσε ὁ ἴδιος ὁ Μωϋσῆς, καλῶς καὶ εὐλόγως κάμοντας, ὅπως νομίζω.

Πράγματι ὁποια ἀναλογία ἔχει πρὸς τὸν κόκκο ὁ στάχυς, πὺ καὶ ἀπὸ ἐκεῖνον εἶναι καὶ δέν εἶναι ἐκεῖνο, ἢ μᾶλλον πὺ εἶναι ἐκεῖνο κατὰ τὴ δύναμι διαφορετικὸ ὅμως στὸ μέγεθος καὶ στὸ κάλλος, στὴν ποικιλία καὶ στὸ σχῆμα· τὴν ἴδια ἀναλογία θὰ μπορούσε νὰ εἰπῇ κανεὶς ὅτι ἔχουν πρὸς τὸ λόγο τοῦ μεγάλου

2. Τοῦ Βασιλείου πὺ ἦταν μεγαλύτερος ἀδελφός των.

νωτέρας θεωρίας ἐξεργασθέντα νοήματα· ἃ γὰρ ἐκεῖνος εἶπεν ἐν
 ὀλίγοις τε καὶ εὐπεριγράπτοις τοῖς ῥήμασι, ταῦτα διὰ τῆς ὑψη-
 λῆς φιλοσοφίας ὁ διδάσκαλος ἡμῶν αὐξήσας, οὐχὶ ἄσταχυν,
 ἀλλὰ δένδρον ἐποίησε κατὰ τὸν ὁμοιωθέντα τῇ βασιλείᾳ τοῦ σι-
 5 νάπεως κόκκον, τὸν ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ γεωργοῦντος ἀποδεν-
 δρούμενον, ὥστε γενέσθαι πανταχόθεν αὐτὸν ἀμφιλαφῇ τοῖς
 νοήμασι καὶ διηπλωμένον ἀντὶ κλάδων τοῖς δόγμασι καὶ τῷ
 σκοπῷ τῆς εὐσεβείας εἰς ὕψος ἀνατεινόμενον, ὥς καὶ τὰς ὑψη-
 λὰς τε καὶ μετεωροπόρους ψυχάς, ἃς πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ τὸ
 10 Εὐαγγέλιον ὀνομάζει, δύνασθαι τῷ μεγέθει τῶν τοιούτων κλά-
 δων ἐννοσσεύειν. Καλιὰ γάρ τις οἶόν ἐστι ψυχῆς, ἢ περὶ τὸ
 ζητούμενον συγκατάθεσις, τὴν ἄστατον τοῦ νοῦ πολυπραγμοσύ-
 νην, καθάπερ τινὰ πολυπλανῇ πτῆσιν, ἐφ' ἑαυτῆς ἀναπαύουσα.
 Πῶς οὖν ἔστι τῷ τοιούτῳ καὶ τηλικούτῳ δένδρῳ τῶν λόγων,
 15 ἀντιφυτεῦσαι τὴν βραχεῖαν τῆς διανοίας ἡμῶν ὑποσπάδα;

3 Ἡ τοῦτο μὲν οὔτε σὺ κελεύεις, οὔτ' ἂν ἐγὼ δεξαίμην ποτέ,
 τὸ ἐξ ἐναντίου τῇ τοῦ πατρὸς ἡμῶν καὶ διδασκάλου φιλοπονίᾳ
 τὸν ἡμέτερον ἀντιτεθῆναι πόνον; Ἀλλ' ὥσπερ οἱ γεωργοὶ θαυ-
 ματοποιοῦσιν, καρπῶν διαφορὰν ἐν ἐνὶ φυτῷ σοφίζόμενοι (ὁ δὲ
 20 τρόπος τῆς φυτοκομίας οὗτός ἐστιν) βραχύ τι φύλλον ἐξ ἐτέρου
 δένδρου μετὰ τοῦ ὑποκειμένου τῇ βάσει φλοιοῦ ἀποσύραντες,
 ἄλλω φυτῷ μείζονι, κατὰ τι μέρος ἐν τομῆς τὸν φλοιὸν ἐναρμό-
 ζουσιν, ἵνα τῇ φυσικῇ τοῦ μείζονος ἱκμάδι τὸ ἐντεθὲν ἐκεῖνο
 πιανόμενον, εἰς κλάδον ἀναφύηται, οὕτω καὶ αὐτὸς τὴν ἐμὴν
 25 διάνοιαν, οἶόν τινα βραχὺν μόσχον τῇ ἱκμάδι τοῦ μεγάλου δέν-
 δρου τῇ τοῦ διδασκάλου ἡμῶν σοφίᾳ ἐνείρας, κλάδος ἐκείνου
 γενέσθαι πειράσομαι, ἐμφυόμενος ὥς ἔστι μοι δυνατόν τοῖς νοή-

Μωϋσέως τὰ νοήματα ποὺ διατύπωσε μὲ μεγαλύτερη ἐπιστημοσύνη ὁ μέγας Βασίλειος. Διότι ὅσα εἶπε ἐκεῖνος μὲ λίγα καὶ περικτικὰ λόγια, αὐτὰ τὰ ἤυξησε ὁ διδάσκαλός μας διὰ τῆς ὑψηλῆς φιλοσοφίας, κι' ἔτσι τὰ ἔκαμε ὄχι στάχυ ἀλλὰ δένδρο κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ κόκου τοῦ σινάπεως τοῦ παρομοιαζομένου μὲ τὴν βασιλεία τῶν οὐρανῶν, ποὺ δενδρώνει στὴν καρδιὰ τοῦ γεωργοῦ, ὥστε ἀπὸ παντοῦ νὰ γίνεται πλούσιος κατὰ τὰ νοήματα, ν' ἀπλώνεται μὲ τὰ δόγματα ἀντὶ τῶν κλάδων καὶ νὰ ἀνεβαίνει στὸ ὕψος κατὰ τὸν σκοπὸ τῆς εὐσεβείας, ὥστε στὰ μεγάλα κλαδιά του νὰ φωληάζουν καὶ οἱ ὑψηλές καὶ μετεωροπόρες ψυχές, ποὺ τὸ εὐαγγέλιο ὀνομάζει πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ³. Πράγματι ἡ συμφωνία γύρω ἀπὸ τὰ ζητήματα αὐτὰ ἀποτελεῖ ἓνα εἶδος φωλεᾶς τῆς ψυχῆς ποὺ ἐπάνω της ἀναπαύει τὴν ἄστατη πολυπραγμοσύνη τοῦ νοῦ, σὰν ἀπὸ πολυπλόκητη πτῆσι. Πῶς εἶναι λοιπὸν δυνατό νὰ φυτεύσωμε τὴν μικρὴ καταβολάδα τῆς διανοίας μας ἀντὶ γιὰ τὸ τέτοιου εἶδους καὶ τόσο μεγάλο δένδρο τῶν λόγων τοῦ ἀδελφοῦ;

Ἡ μήπως οὔτε ἐσὺ παραγγέλλεις τοῦτο οὔτε ἐγὼ θὰ τὸ ἐδεχόμουν ποτέ, νὰ ἀντιπαραβληθῇ τὸ δικό μου πόνημα πρὸς τὴ φιλοπονία τοῦ πατέρα καὶ διδασκάλου μας; Ἀλλὰ ἀπλῶς, ὅπως θαυματοποιοῦν οἱ γεωργοί, ἐπινοώντας ποικίλους καρποὺς σ' ἓνα δένδρο (αὐτὸς ἀκριβῶς εἶναι ὁ τρόπος τῆς φυτοκομίας), ποὺ ἀποσύρουν ἓνα μικρὸ φύλλο ἀπὸ ἄλλο δένδρο μαζὶ μὲ τὸν φλοιὸ ποὺ εὐρίσκεται στὴ βάσι του καὶ προσαρμόζουν τὸν φλοιὸ σὲ ἄλλο μεγαλύτερο φυτὸ σ' ἓνα σημεῖο τομῆς, ὥστε ἐκεῖνο τὸ ἔνθετο τρεφόμενο μὲ τὸν φυσικὸ χυμὸ τοῦ μεγαλυτέρου νὰ ἀναπτυχθῇ σὲ κλάδο, ἔτσι κι' ἐγὼ θὰ ἐμβάλω τὴν διανοιά μου σὰν μικρὸ μόσχευμα μέσα στὸν χυμὸ, στὴ σοφία, τοῦ μεγάλου δένδρου τοῦ διδασκάλου μας, καὶ θὰ προσπαθήσω νὰ γίνω κλάδος ἐκείνου, ἐμφυτευόμενος ὅσο μοῦ εἶναι δυνατό μὲ

3. Ματθ. 13,31 ἐ.

μασι καὶ τῇ χορηγίᾳ τῆς ἐκεῖθεν ἐνδιδομένης ἡμῖν ἀφορμῆς ἐπαρδόμενος;

- 4 Οἶμαι γὰρ ἐγὼ μὴ καλῶς τινὰς τὸν σκοπὸν τῶν *Εἰς τὴν*
Ἑξαήμερον αὐτῷ πεπονημένων ἐπεγνωκέναι, οὐ χάριν
 5 αἰτιῶνται τὸ μήτε περὶ τοῦ ἡλίου σαφῇ παραδεδόσθαι τὴν
 γνῶσιν αὐτοῖς, πῶς μετὰ τρεῖς ἡμέρας ὁ φωστήρ οὐτ' ἂν μετὰ
 τῶν ἄλλων ἀστέρων κατασκευάζεται, ὥς ἀδύνατον ὄν ὀρθρῶ
 καὶ ἐσπέρα διορισθῆναι τὸ ἡμερήσιον μέτρον, εἰ μὴ πάντως ὁ
 ἥλιος ἐσπέραν μὲν δυόμενος, ὀρθρον δὲ ἀνατέλλων ποιήσειεν.
- 5 Ὡσαύτως δὲ καὶ τὴν τῶν δύο οὐρανῶν δημιουργίαν οὐ πα-
 ραδέχονται λέγοντες, εἰ καὶ τρίτου μέμνηται οὐρανοῦ ὁ Ἀπόστο-
 λος, οὐδὲν ἤττον μένειν ἐν τῷ μέρει τούτῳ τὸ ἄπορον· διότι ἐν
 ἀρχῇ γεγονότος ἐνὸς οὐρανοῦ, μετὰ ταῦτα δὲ τοῦ στερεώματος,
 ἄλλου δὲ οὐρανοῦ, τοῦτ' ἔστι δευτέρας δημιουργίας, μὴ προσ-
 15 γραφείσης τῷ Μωϋσῇ, ἀναπόδεικτόν ἐστι τὸ καὶ τρίτον οὐρα-
 νὸν ἐπὶ τοῖς δύο τούτοις νοεῖν, τῷ μήτε μετὰ τὸ στερέωμα γεγε-
 νῆσθαι ἄλλον, μήτε τὸν τῆς ἀρχῆς λόγον συγχωρεῖν προεπινοεῖν
 τι πρεσβύτερον. Εἰ γὰρ ἐν ἀρχῇ γέγονεν οὐρανός, δῆλον ὅτι ἀπὸ
 τότε ἢ κτίσις ἤρξατο· οὐ γὰρ ἂν ἀρχὴ κατωνομάσθῃ ὑπὸ τοῦ λό-
 20 γου, εἰ ἄλλην εἶχεν ἀρχὴν ἑαυτῆς ὑπερκειμένην· τὸ γὰρ δευτε-
 ρεῦον κατὰ τὴν τάξιν οὐτ' ἔστιν ἀρχή, οὔτε λέγεται. Ἀλλὰ μὴν
 καὶ τρίτου οὐρανοῦ μνήμην πεποιήται ὁ Παῦλος, ὃν ἡ δημιουρ-
 γία οὐκ ἔχει. Ἄρα καὶ ἐνταῦθα ἡ τοῦ δευτέρου μνήμη τῶν
 ζητουμένων ἐστίν.
- 6 Οἱ ταῦτα τοίνυν καὶ τὰ τοιαῦτα προφέροντες, οὐ μοι δοκοῦ-
 σιν ἐπεσκέφθαι τὸν σκοπὸν τῆς τοῦ πατρὸς ἡμῶν διδασκαλίας,
 δς δῆμῳ τοσοῦτῳ διαλεγόμενος ἐν ἐκκλησίᾳ πολυανδρούσῃ,
 κατάλληλον ἐξανάγκης ἐποιεῖτο τοῖς δεχομένοις τὸν λόγον. Ἐν

4. Β' Κορ. 12,2.

5. Γεν. 1,1.

τὰ νοήματα καὶ ποτιζόμενος μὲ τὴν χορήγησι τῆς ἀπὸ ἐκεῖ προφερομένης σ' ἐμᾶς ἀφορμῆς;

Πράγματι ἐγὼ νομίζω ὅτι μερικοὶ δὲν ἀντιλήφθηκαν καλὰ τὸν σκοπὸ τοῦ πονήματός του *Στὴν Ἑξαήμερο*, καὶ γι' αὐτὸ κατηγοροῦν ὅτι δὲν τοὺς ἔχει δοθῇ σαφῶς ἡ γνῶσις περὶ τοῦ ἡλίου, πῶς ὁ φωστήρ δημιουργεῖται μετὰ τρεῖς ἡμέρες καὶ ὄχι μαζὶ μὲ τὰ ἄλλα ἀστέρια, ὥστε νὰ εἶναι ἀδύνατο τὸ διάστημα τῆς ἡμέρας νὰ χωρίζεται μὲ τὸν ὄρθρο καὶ μὲ τὴν ἑσπέρα, ἂν δὲν ἔκαμε ὁ ἥλιος τὴν ἑσπέρα μὲ τὴ δύσι του καὶ τὸν ὄρθρο μὲ τὴν ἀνατολή.

Ἐπίσης δὲν παραδέχονται καὶ τὴν δημιουργία τῶν δυὸ οὐρανῶν, λέγοντας ὅτι, ἂν καὶ ὁ ἀπόστολος ἀναφέρει καὶ τρίτον οὐρανόν⁴, πάντως σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο παραμένει ἡ ἀπορία· διότι, ἀφοῦ στὴν ἀρχὴ ἔγινε ὁ οὐρανός⁵ καὶ ἔπειτα τὸ στερέωμα⁶, ἐνῶ ἄλλος οὐρανός, δηλαδὴ δευτέρα δημιουργία, δὲν καταγράφεται ἀπὸ τὸν Μωϋσῆ, εἶναι ἀναπόδεικτη ἡ ἀποδοχὴ καὶ τρίτου οὐρανοῦ ἐκτὸς ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς δυό, ἀφοῦ μήτε μετὰ τὸ στερέωμα ἔγινε ἄλλος μήτε ὁ λόγος περὶ τῆς ἀρχῆς ἐπιτρέπει νὰ ἐννοήσωμε κάποιον πρεσβύτερο ἀπὸ προηγουμένως. Πράγματι, ἂν ὁ οὐρανός ἔγινε στὴν ἀρχή, εἶναι φανερό ὅτι ἀπὸ τότε ἄρχισε ἡ κτίσις· διότι αὐτὸ δὲν θὰ ὠνομαζόταν ἀρχὴ ἀπὸ τὸν λόγο, ἂν εἶχε κάποια ἄλλη ἀρχὴ παραπάνω ἀπὸ αὐτήν· διότι ὅποιο εἶναι δεύτερο στὴν τάξι οὔτε εἶναι οὔτε λέγεται ἀρχή. Ἄλλ' ὅμως ὁ Παῦλος μνημονεύει καὶ τρίτο οὐρανόν, τὸν ὁποῖο δὲν περιέχει ἡ δημιουργία. Ἄρα κι' ἐδῶ ἡ μνεῖα τοῦ δευτέρου εἶναι ζητούμενο.

Αὐτοὶ λοιπὸν ποὺ προφέρουν τοῦτα τὰ λόγια καὶ τὰ παρόμοια δὲν νομίζω ὅτι ἐκατάλαβαν τὸν σκοπὸ τῆς διδασκαλίας τοῦ πατέρα μας, ὁ ὁποῖος διαλεγόμενος μὲ τόσον λαὸ σὲ γεμάτη ἐκκλησία, κατ' ἀνάγκη παρουσίαζε τὸν λόγο κατάλληλο

6. Γεν. 1,6 ἐ.

γὰρ τοσούτοις τοῖς ἀκούουσι, πολλοὶ μὲν ἦσαν καὶ οἱ τῶν ὑψη-
 λοτέρων ἐπαϊόντες λόγων· πολλαπλασίους δὲ οἱ τῆς λεπτοτέρας
 ἐξετάσεως τῶν νοημάτων οὐκ ἐφικνούμενοι, ἄνδρες ἰδιῶται καὶ
 βάνανσοι ταῖς ἐπιδιφρίοις ἐργασίαις προσασχολούμενοι, καὶ ὁ ἐν
 5 γυναιξὶ λαὸς τῶν τοιούτων μαθημάτων ἀγύμναστος, καὶ ἡ νεο-
 λαία τῶν παίδων καὶ οἱ παρηλικέστεροι κατὰ τὸν χρόνον, πάν-
 τες οὗτοι τῶν τοιούτων ἐδέοντο λόγων, τῶν μετὰ τινος εὐλή-
 πτου ψυχαγωγίας διὰ τῆς φαινομένης κτίσεως καὶ τῶν ἐν ταύτῃ
 καλῶν πρὸς τὴν τοῦ πεποιηκότος τὰ πάντα γνῶσιν χειραγω-
 10 γούντων. Ὡστε εἰ μὲν πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς τοῦ μεγάλου διδα-
 σκάλου κρίνει τις τὰ λεγόμενα, λείπει τοῖς εἰρημένοις οὐδέν. Οὐ
 γὰρ ἀγωνιστικώτερον ἐνεστήσατο λόγον πρὸς τὰς τῶν ζητημά-
 των ἐνστάσεις ἐκθύμως διαπλεκόμενος, ἀλλὰ τῆς ἀπλουστερας
 τῶν ρημάτων ἐξηγήσεως ὁλος ἦν, ὥστε πρόσφορον τῇ ἀπλότη-
 15 τι τῶν ἀκουόντων παραθέσθαι τὸν λόγον, μετὰ τοῦ καὶ τοῖς τῶν
 μειζόνων ἀκροαταῖς συναναβαίνειν πῶς αὐτοῦ τὴν ἐξήγησιν, τὰ
 ποικίλα μαθήματα τῆς ἔξω φιλοσοφίας παραδεικνύουσιν· ὥστε
 παρὰ μὲν τῶν πολλῶν νοεῖσθαι, παρὰ δὲ τῶν ὑπερεχόντων
 θαυμάζεσθαι.

7 Εἰ δὲ σύ, καθάπερ ἐπὶ τοῦ Σιναΐου ὄρους καταλιπὼν κάτω
 τὸν πολλὸν λαὸν καὶ ὑπὲρ τοὺς ἄλλους ὑψωθείς τὴν διάνοιαν,
 συνεισελθεῖν φιλονεικεῖς τῷ μεγάλῳ Μωϋσῇ εἰς τὸν γνώφον τῆς
 τῶν ἀπορρήτων θεωρίας, ἐν ᾧ ἐκεῖνος γενόμενος, εἶδέ τε τὰ
 ἀθέατα καὶ τῶν ἀλαλήτων ἔπη ἠκροάσατο, καὶ ζητεῖς γνῶναι
 25 τὴν ἀναγκαίαν τῆς κτίσεως τάξιν, πῶς τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς
 γεγονότων, τὸ μὲν φῶς ἀναμένει τὸ θεῖον πρόσταγμα, πρὸς τὸ
 γενέσθαι φῶς, τὸ δὲ σκότος καὶ ἄνευ προστάγματος ἦν. Καὶ εἰ

7. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Γρηγόριο ὁ Βασίλειος ἐκλαϊκεύει τις ἐπιστη-
 μονικὲς γνώσεις καὶ τις ἐπενδύει μὲ τὸ κήρυγμα τῆς εὐσεβείας.

πρὸς τοὺς δεχομένους. Σὲ τόσο μεγάλη ἀκροατήρια ὑπῆρχαν πολλοὶ ποὺ κατανοοῦσαν καὶ τὶς ὑψηλότερες ἔννοιες, περισσότεροι ὅμως ἦσαν ἐκεῖνοι ποὺ δὲν μπορούσαν νὰ φθάσουν στὴν λεπτότερη ἐξέτασι τῶν νοημάτων, ἄνθρωποι ἀμόρφωτοι καὶ βάνηται, ἀσχολούμενοι μὲ χειρωνακτικὰς ἐργασίας· ἐξ ἄλλου καὶ τὸ γυναικεῖο πλῆθος εἶναι ἀνάσκητο σὲ τέτοια μαθήματα, καὶ τὰ νεαρὰ παιδιὰ καὶ οἱ περασμένοι στὴν ἡλικία, ὅλοι τοῦτοι ἐχρειάζονταν τέτοιους λόγους ποὺ νὰ χειραγωγοῦν μὲ εὐληπτή ψυχαγωγία διὰ τῆς φαινομένης κτίσεως καὶ τῶν μέσα σ' αὐτὴν εὐρισκομένων καλῶν πρὸς τὴν γνῶσι τοῦ ποιητοῦ τῶν πάντων. Ὡστε, ἂν κανεῖς κρίνη τὰ λεγόμενα μὲ βάσι τὸ σκοπὸ τοῦ μεγάλου διδασκάλου, δὲν λείπει τίποτε σ' αὐτά. Πράγματι δὲν ἔστησε ἐπισημότερο λόγο συμπλεκόμενος πρόθυμα πρὸς τὶς ἀντιρρήσεις κατὰ τὶς συζητήσεις, ἀλλὰ ἀφιερώθηκε στὴν ἀπλοϊκώτερη ἐξήγησι τῶν λόγων, ὥστε νὰ παραθέσῃ τὴν ἐκθεσι κατάλληλη πρὸς τὴν ἀπλοϊκότητα τῶν ἀκροατῶν, μόνον ποὺ ἡ ἐξήγησίς του ἀνεβαίνει κάπως πρὸς τὸ ἐπίπεδο τῶν λογιωτέρων ἀκροατῶν, καθὼς θίγει τὰ ποικίλα μαθήματα τῆς ἑξῶ φιλοσοφίας. Ἔτσι ἀπὸ μὲν τοὺς πολλοὺς κατανοῶνταν, ἀπὸ δὲ τοὺς ὑψηλοτέρους ἐθαυμάζονταν⁷.

Ἐὰν ὅμως ἐσύ, ὅπως στὸ ὄρος Σινᾶ, ἀφήνοντας κάτω τὸν πολὺ λαὸ καὶ ὑψωνόμενος νοερῶς ἐπάνω ἀπὸ τοὺς ἄλλους, φιλοτιμῆσαι νὰ εἰσέλθῃς μαζὶ μὲ τὸν μέγαν Μωϋσῆ στὸν γνόφο τῆς θεωρίας τῶν ἀπορρήτων⁸, ὅπου ἐκεῖνος ὅταν ἔφθασε εἶδε τὰ ἀθέατα καὶ ἤκουσε ἀλάλητα λόγια⁹, καὶ ζητῆς νὰ γνωρίσῃς τὴν ἀναγκαία τάξι τῆς κτίσεως, πῶς ἀφοῦ ἔγιναν ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ, τὸ μὲν φῶς ἀναμένει τὸ θεῖο πρόσταγμα γιὰ νὰ γίνῃ φῶς, τὸ δὲ σκότος ἦταν σκότος καὶ χωρὶς πρόσταγμα; Κι ἂν δὲν

8. Ἐξ. 19,16 ἐέ.

9. Βλ. Β' Κορ. 12,4.

μηδὲν ἔδει τῷ φωτὶ πρὸς τὸ καταλαμπρύνειν τὸν ὑποκείμενον
 αἴρα, καὶ νυκτὶ καὶ ἡμέρᾳ διορίζειν τὸν χρόνον, τίς ἦν χρεια τῆς
 τοῦ ἡλίου κατασκευῆς; Καὶ εἰ καταρχὰς μετὰ τοῦ οὐρανοῦ γέγο-
 νεν ἡ γῆ, πῶς ἀκατασκεύαστον τὸ γεγεννημένον ἐστί; Τὸ γὰρ κα-
 5 τασκευάσαι, πῶς τὸ πεποιημένον ἐστὶν ἀκατασκεύαστον; Καὶ
 τὰ περὶ τῆς ὑγρᾶς οὐσίας ἐπαπορούμενα, ὥς οὐ δυνατόν ὄν ἄνω
 τῆς οὐρανίου ἀψίδος ἐν τῷ σφαιροειδεῖ σχήματι τὸ ρευστὸν ἐφι-
 ζῆσαι. Πῶς γὰρ ἐφιδρυνθεῖ τῷ κυρτῷ ἢ ὑγρότης, κατὰ πᾶσαν
 ἀνάγκην ἀπὸ τοῦ ἀεὶ κορυφουμένου τῆς σφαίρας, πρὸς τὰ ἐπι-
 10 κλινῇ τοῦ σχήματος τοῦ ὑγροῦ μεταρρέοντος; Πῶς δὲ τοῦ ὑπο-
 κειμένου ἀστατοῦντος, ἐν ἑαυτῇ ἔξει τὸ στάσιμον, ἀεὶ τῆς ἰδίας
 ἀπολισθαίνουσα βάσεως; Πῶς δὲ οὐ σκεδασθήσεται τῆς ὀξύτά-
 τος τοῦ πόλου περιφορᾶς τὸ ἐφιζάνον πάντως ἀποκρουούσης;
 Ἀλλὰ μὴν καὶ τὸ δαπανᾶσθαι τὴν ὑγρὰν φύσιν ἀπὸ θανον τοῖς
 15 ἀντιλέγουσι φαίνεται, διὰ τὸ πάντοτε ἐν ἴσῳ τῷ μέτρῳ τὰ τῶν
 ὑδάτων ὀρᾶσθαι συστήματα, ἐν πηγαῖς τε καὶ ποταμοῖς καὶ λί-
 μναις, πλὴν εἴ τινες τῶν πηγῶν ἐπιπολαίαν ἔχουσιν τὴν τοῦ
 ὕδατος χορηγίαν, καὶ διὰ πηδήσεως ὄμβρων ἢ χιόνων πηγάζου-
 σιν, αἱ χειμάρρου τρόπον τῇ ἄνωθεν ἐπιρροῇ συναπολήγουσί τε
 20 καὶ συναύζονται. Ἐφ' ὧν δὲ ἀένναον προχεῖται τὸ ρεῖθρον,
 μηδεμιᾶς ἐλαττώσεως ἢ αὐξήσεως γενομένης, ἀναγκαίως τὸ
 μηδὲν ἀναλίσκεσθαι τῆς ὑγρᾶς οὐσίας ὁμολογεῖται· οὐ γὰρ ἐνδέ-
 χεται τὸ δαπανώμενον ἐν τῷ ἴσῳ μέτρῳ πρὸς τὸ διηνεκὲς δια-
 μένειν. Ἀλλ' οὐδὲ τὸ πῦρ, εἴπερ τῷ ὄντι δαπανητικὸν τοῦ ὕδα-
 25 τος ἦν, ἔμενεν ἂν ἐπὶ τοῦ ἰδίου μέτρου ἀναυξέες τε καὶ ἄτροφον·
 οὐ γὰρ ἐστὶ δυνατόν τῇ δαπανωμένῃ ὕλῃ τοῦ πυρὸς μὴ συναύζε-
 σθαι φύσιν.

10. Ὁλόκληρη ἡ παράγραφος 7 ἀποτελεῖται ἀπὸ μιᾶς ὑποθετικῆς πρότασις, τὴν ὁποία ἀκολουθεῖ μιὰ παρενθετικὴ πρότασις. Ἡ ὑπόθεσις, πρὶν ἀποδοθῇ.

ἦταν ἀναγκαῖο τὸ φῶς, γιὰ νὰ καταλαμπρύνῃ τὸν ὑποκείμενο ἀέρα καὶ νὰ διαχωρίζῃ τὸν χρόνο μὲ τὴ νύκτα καὶ τὴν ἡμέρα, τί θὰ ἐχρειάζοταν ἡ κατασκευὴ τοῦ ἡλίου; Κι ἂν στὴν ἀρχὴ μαζί μὲ τὸν οὐρανὸ ἐγίνε καὶ ἡ γῆ, πῶς τὸ γενόμενον ἦταν ἀκατασκευάστο; Διότι τὸ κατασκευάζειν καὶ τὸ ποιεῖν δὲν φαίνεται νὰ διαφέρουν καθόλου στὴν ἔννοια. Ἐὰν λοιπὸν τὸ ἴδιο εἶναι τὸ ποιῆσαι μὲ τὸ κατασκευάσαι πῶς τὸ πεποιημένον εἶναι ἀκατασκευάστο; Καὶ τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ὑγρὰ οὐσία παρουσιάζουν ἀπορίες, ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸ τὸ ρευστὸ εὐρισκόμενον ἐπάνω ἀπὸ τὴν οὐράνια ἀψίδα νὰ κρατηθῇ στὸ σφαιροειδὲς σχῆμα. Διότι πῶς θὰ ἐστερεωνόταν στὸ κυρτὸ ἢ ὑγρότης, ἀφοῦ τὸ ὑγρὸ κατ' ἀνάγκη ἀπὸ τὴν κορυφὴ τῆς σφαίρας ρέει πρὸς τὰ ἐπικλινῆ σημεῖα τοῦ σχήματος; Πῶς, ὅταν εἶναι ἀσταθὲς τὸ ὑποκείμενον, θὰ ἔχῃ αὐτὴ ἡ ὑγρὴ οὐσία στασιμότητα, ἀφοῦ γλιστρᾷ πάντοτε ἀπὸ τὴ βάσι της; Πῶς δὲ δὲν θὰ διασκορπισθῇ ἀπὸ τὴν ταχύτατη περιφορὰ τοῦ πόλου πού ὁπωσδήποτε ἀποκρούει τὸ ἐπικαθήμενον ὑλικό; Ἀλλὰ βεβαίως καὶ τὸ ὅτι ἐξοδεύεται ἡ ὑγρὰ φύσις φαίνεται ἀπίθανον στοὺς ἀντιλέγοντας, διότι πάντοτε τὰ συστήματα τῶν ὑδάτων φαίνονται νὰ εἶναι ἰσόμετρα, στίς πηγὰς καὶ τοὺς ποταμοὺς καὶ τίς λίμνες, πλὴν ὅτι μερικὲς πηγὰς πού ἔχουν ρηχὴ τὴν δεξαμενὴ τοῦ ὕδατος, ἀναβρῦουν καὶ μὲ τὴν πτώσει βροχῆς καὶ χιόνων καὶ κατὰ τὸν τρόπο τοῦ χειμᾶρρου μὲ τὴν ἀπὸ ἐπάνω κατάβρεξι μειώνουν καὶ αὐξάνουν τὴν ποσότητα. Στίς περιπτώσεις ὅμως πού τὸ ρεῦμα χύνεται ἀεννάως, χωρὶς νὰ γίνεται καμμιὰ ἐλάττωσις ἢ αὐξησις, ἀναγκαστικῶς ἀναγνωρίζεται ὅτι τίποτε δὲν δαπανᾶται ἀπὸ τὴν ὑγρὴ οὐσία· διότι δὲν εἶναι δυνατὸ αὐτὸ πού δαπανᾶται νὰ μένῃ διαπαντὸς ἰσόποσο. Ἀλλὰ οὔτε τὸ πῦρ, ἂν πραγματικὰ ἦταν δαπανητικὸ τοῦ ὕδατος, θὰ μπορούσε νὰ μείνῃ στὴν ἴδια ποσότητα ἀναύξητο καὶ ἄτροφο· διότι δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ μὴ αὐξάνεται ἡ ὕλη τοῦ πυρὸς μὲ τὴν δαπανωμένην ὕλη¹⁰.

συνεχίζεται καὶ στὴν παράγραφον 8.

- 8 Εἰ οὖν ταῦτα σὺ καὶ τὰ τοιαῦτα πολυπραγμονῶν, ὁ πᾶσι τοῖς
 ὑψηλοῖς ἐπεκτεινόμενος, καὶ τὰ ἐν τῷ ζόφῳ τῆς τοῦ Μωϋσέως
 ὀπτασίας κείμενα αὐτός τε ἰδεῖν ζητεῖς καὶ τῷ πλήθει ἐξειπεῖν
 συμβουλεύω τῇ φρονήσει σου, μὴ πρὸς ἄλλον βλέπειν, ἀλλὰ
 5 πρὸς τὴν ἐν σοὶ χάριν καὶ τῷ πνεύματι τῆς ἀποκαλύψεως τῷ
 διὰ τῶν προσευχῶν σοι φανερουμένῳ, τὰ θεῖα βάθη διερευνᾶ-
 σθαι. Ἐπεὶ δὲ χρή καὶ κατὰ τὸν ἀποστολικὸν νόμον εἶκιν ἀλ-
 λήλοις δι' ἀγάπης ἡμᾶς, ἴδιον δὲ τῆς ἐπαινετῆς δουλείας ἐστὶ τὸ
 εἰς ἔργον ἀγαγεῖν τὰ ἐπιτάγματα, διὰ βραχέων, ὥς ἔστι δυνατόν,
 10 τὴν περὶ τούτων ὑπόληψιν ἐκκαλύψαι πειράσομαι, τῇ σῇ προσ-
 ευχῇ συμμάχῳ πρὸς τὸν λόγον χρώμενος.
- 9 Τοῦτο δέ μοι πρὸ τῆς ἐγχειρήσεως διαμεμαρτυρήσθω, τὸ
 μηδὲν ἡμᾶς ἀντιδογματίζειν τῷ ἁγίῳ Βασιλείῳ, περὶ τῶν κατὰ
 τὴν κοσμογονίαν αὐτῷ φιλοσοφηθέντων, μηδ' ἂν πρὸς ἑτέραν
 15 ἐξήγησιν ἐκ τινος ἀκολουθίας ὁ λόγος ἔλθῃ· ἀλλ' ἐκεῖνα μὲν κε-
 κρατήσθω, καὶ μόνῃς τῆς θεοπνεύστου Διαθήκης τὰ δευτερεῖα
 φερέσθω, τὰ δὲ ἡμέτερα ὥς ἐν γυμνασίῳ τινὶ σχολαστικῶς ἐπι-
 χειρούμενα τοῖς ἐντυγχάνουσι προκείσθω, μηδεμιᾶς μηδενὶ διὰ
 τούτων βλάβης προσγινομένης, εἴ τι παρὰ τὴν κοινὴν ὑπόληψιν
 20 ἐν τοῖς λεγομένοις εὐρίσκειτο. Οὐ γὰρ δόγμα τὸν λόγον ποιούμε-
 θα, ὥστε ἀφορμὴν δοῦναι τοῖς διαβάλλουσιν, ἀλλ' ὁμολογοῦμεν
 ἐγγυμνάζειν μόνον ἑαυτῶν τὴν διάνοιαν τοῖς προκειμένοις νοή-
 μασιν, οὐ διδασκαλίαν ἐξηγητικὴν τοῖς ἐφεξῆς ἀποτίθεσθαι.
- 10 Τὸ μὲν οὖν συμπλέκεσθαι πρὸς τὰς ἐνστάσεις τὰς ἀπὸ τῆς
 25 ἁγίας Γραφῆς ἡμῖν προτεινομένης καὶ ἐκ τῶν περὶ πόδα παρὰ
 τοῦ διδασκάλου ἡμῶν ἐρμηνευθέντων, ὅσα δοκεῖ μὴ συμβαίνειν

11. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ὁ Γρηγόριος θέλει νὰ παρουσιάσῃ μιὰ ἄλλη ἀπο-

Ἄν λοιπὸν πολυπραγμονῆς αὐτὰ καὶ τὰ παρόμοια, ἐσὺ ποῦ ἀνέχεσαι σὲ ὅλα τὰ ὑψηλά, καὶ ζητῆς τὰ εὐρισκόμενα στὸν γνόφο τῆς ὀπτασίας τοῦ Μωϋσέως κι ἐσὺ ὁ ἴδιος νὰ τὰ ἰδῆς καὶ στὸ πλῆθος νὰ τὰ ἐξηγήσης, συμβουλευώ τὴν φρόνησί σου νὰ μὴ περιμένῃς ἀπὸ ἄλλον, ἀλλὰ νὰ διευρευνᾷς τὰ θεῖα βάθη μὲ τὴν μέσα σου ὑπάρχουσα χάρι καὶ μὲ τὸ πνεῦμα τῆς ἀποκαλύψεως ποῦ σοῦ φανερώνεται διὰ τῶν προσευγῶν. Ἐπειδὴ ὅμως κατὰ τὸν ἀποστολικὸ νόμο πρέπει διὰ τῆς ἀγάπης νὰ ὑποχωροῦμε πρὸς ἀλλήλους, γνώρισμα δὲ τῆς ἐπαινετῆς δουλείας εἶναι τὸ νὰ ἐκτελοῦμε τὶς παραγγελίες, θὰ προσπαθῇσω ὅσο τὸ δυνατό σύντομα νὰ σοῦ γνωστοποιήσω τὶς ἀπόψεις μου γιὰ τὰ θέματα τοῦτα.

Πρὶν ἀπὸ τὸ ἐγχείρημα ὅμως θέλω νὰ διαβεβαιώσω τοῦτο, ὅτι δὲν ἀντιδογματίζωμε πρὸς τὸν ἅγιο Βασίλειο¹¹, γιὰ ὅσα ἐξέθεσε αὐτὸς περὶ τῆς κοσμογονίας, ἀκόμη κι ἂν κατὰ κάποια ἔκφρασι ὁ λόγος ἔλθῃ πρὸς διαφορετικὴ ἐξηγήσι· ἀλλὰ ἐκεῖνα μὲν ἃς ἐπικρατήσουν καὶ μόνο ἀπέναντι στὴ θεόπνευστη Διαθήκη ἃς φέρωνται δεύτερα, ἐνῶ τὰ ἰδικά μας ἃς θεωρηθοῦν ἀπὸ τοὺς ἀναγνώστες σὰν σχολικὰ γυμνάσματα, μὲ τὴν πεποίθησι ὅτι δὲν προκαλεῖται καμμιά βλάβη σὲ κανένα ἂν εὐρεθῇ στὰ λεγόμενα κάτι διαφορετικὸ ἀπὸ τὴν κοινὴ ἀντίληψι. Διότι δὲν καθιστοῦμε δόγμα τὸν λόγο μας, ὥστε νὰ δώσωμε ἀφορμὴ στοὺς διαβάλλοντας, ἀλλὰ ὁμολογοῦμε ὅτι ἀπλῶς ἀκοῦμε τὴ διάνοιά μας μὲ τὰ προκείμενα νοήματα χωρὶς νὰ ἀποδίδωμε ἐξηγητικὴ διδασκαλία στὰ ἐπόμενα.

Κανένας δὲν πρέπει νὰ περιμένῃ ὅτι ὁ λόγος μου θὰ περιπλακῇ μὲ τὰ ζητήματα ποῦ προβάλλονται σ' ἐμᾶς ἀπὸ τὴν ἁγία Γραφή καὶ ἀπὸ τὶς σχετικὲς ἐρμηνεῖες τοῦ διδασκάλου μας,

ψι περὶ τῆς δημιουργίας, ἐπικαλούμενος ἀφθονώτερα τὶς ἐπιστημονικὲς γνώσεις ποῦ τὶς παρουσιάζει μὲ προσωπικὸ πρῖσμα καὶ δίνοντας στὴ διήγησι τῆς Γενέσεως τυπολογικὴ ἐξήγησι.

ταῖς κοιναῖς ὑπολήψεσι, μηδεὶς ἀπαιτεῖτω τὸν ἑμὸν λόγον. Οὐ γὰρ τοῦτό μοι πρόκειται, τό, συνηγορίαν τινὰ τοῖς ἐκ τοῦ προχείρου φαινομένοις ἐναντιώμασιν ἐπινοῆσαι· ἀλλὰ μοι συγχωρηθῆτω κατ' ἐξουσίαν πρὸς τὸν ἴδιον σκοπὸν τὴν τῶν ρητῶν ἐξετά-
 5 σαι διάνοιαν, εἴπως ἡμῖν γένοιτο δυνατόν, συμμαχία Θεοῦ, μενούσης τῆς λέξεως ἐπὶ τῆς ἰδίας ἐμφάσεως, συνηρτημένην τινὰ καὶ ἀκόλουθον ἐν τῇ κτίσει τῶν γεγονότων ἐπινοῆσαι τὴν θεωρίαν.

11 «Ἐν ἀρχῇ ἐποίησε», φησὶν, «ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ ἦν
 10 γῆν», καὶ τὰ ἐφεξῆς ὅσα περιέχει τῆς κοσμογονίας ὁ λόγος. Τὰ μὲν δὴ γεγενημένα κατὰ τὴν Ἑξαήμερον ταῦτα. Χρὴ δέ, οἶμαι, πρὸ τῆς ἐξετάσεως τῶν γεγραμμένων, ἐκεῖνο διομολογηθῆναι τῷ λόγῳ, ὅτι ἐπὶ τῆς θείας φύσεως σύνδρομος ἐστὶ τῇ βουλήσει ἢ δύναμις, καὶ μέτρον τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ τὸ θέλημα γίνε-
 15 ται· τὸ δὲ θέλημα σοφία ἐστίν. Σοφίας δὲ ἴδιον, τὸ μηδὲν ἀγνοεῖν ὅπως ἂν τὰ καθ' ἕκαστον γένοιτο, τῇ δὲ γνώσει συμπέφυκε καὶ ἡ δύναμις· ὥστε ὁμοῦ ἔγνω τὸ δέον γενέσθαι, συνέδραμεν ἢ ἐξεργαστικὴ τῶν ὄντων ἰσχὺς, τὸ νοηθὲν εἰς ἐνέργειαν ἄγουσα, καὶ οὐδὲν μετὰ τὴν γνῶσιν ὑφυστερίζουσα, ἀλλὰ συνημμένως
 20 καὶ ἀδιαστάτως συναναδείκνυται τῇ βουλῇ καὶ τὸ ἔργον. Δύναμις γάρ ἐστὶν ἡ βουλή κατὰ ταυτόν, καὶ ὅπως ἂν τὰ ὄντα γένοιτο προβουλεύουσα καὶ τὰς ἀφορμὰς πρὸς τὴν τῶν νοηθέντων ὑπαρξιν ἐκπορίζουσα, ὡς ὁμοῦ τὰ πάντα τοῦ Θεοῦ περὶ τὴν κτίσιν νοεῖσθαι, τὸ θέλημα, τὴν σοφίαν, τὴν δύναμιν, τὴν οὐσίαν
 25 τῶν ὄντων.

12 Τούτου δὲ οὕτως ἔχοντος, οὐκέτ' ἂν τις στενοχωροῖτο περὶ τῆς ὕλης διερευνώμενος, τὸ πῶς καὶ τὸ πόθεν ἐπιζητῶν, οἷα δὴ λεγόντων ἔστιν ἀκούειν. Εἰ αὖλός ἐστὶν ὁ Θεός, πόθεν ἢ ὕλη, πῶς τὸ ποσὸν ἐκ τοῦ ἀπόσου, καὶ ἐκ τοῦ ἀόπτου τὸ ὁρατόν, καὶ

12. Ὁ Γρηγόριος θέλει νὰ διατηρήσῃ τὴν ἱστορικὴ ἔννοια τῶν κειμένων, ἀλλὰ συγχρόνως νὰ προσθέσῃ καὶ μιὰ «ἀκόλουθη θεωρία», πνευματικὴ.

ὅσα φαίνονται νὰ μὴ συμφωνοῦν μὲ τὶς κοινὲς ἀπόψεις. Διότι πρόθεσίς μου δὲν εἶναι νὰ ἐπινοήσω κάποια συνηγορία στὶς προχείρως ἀναφαινόμενες ἀντιφάσεις· ἀλλὰ ἄς μοῦ συγχωρηθῇ νὰ ἐξετάσω τὴν ἔννοια τῶν κειμένων ἐλευθέρως κατὰ τὸ σκοπὸ τους, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ γίνῃ δυνατό, μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Θεοῦ, ἐνῶ τὰ λόγια θὰ διατηροῦν τὸ νόημά τους, νὰ ἐπινοήσω- με κάποια συναρτημένη καὶ συνεπῆ κατὰ τὴν κτίσι τῶν ὄντων θεωρία¹².

«Στὴν ἀρχή», λέγει, «ἐδημιούργησε ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸ καὶ τὴ γῆ» καὶ τὰ ἐπόμενα ποὺ περιέχει τὸ βιβλίον περὶ τῆς Κοσμογονίας¹³. Αὐτὰ εἶναι ὅσα ἔγιναν κατὰ τὴν ἑξαήμερον. Νομίζω ὅμως ὅτι πρὶν ἀπὸ τὴν ἐξέτασι τῶν γραπτῶν, πρέπει νὰ ὁμολογηθῇ τοῦτο ἀπὸ τὸν λόγο, ὅτι ἐπὶ τῆς θείας φύσεως μὲ τὴν βούλησι συμβαδίζει ἡ δύναμις καὶ μέτρο τῆς δυνάμεως εἶναι τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ· τὸ δὲ θέλημα εἶναι σοφία. Γνώρισμα τῆς σοφίας εἶναι νὰ μὴ ἀγνοοῦμε πῶς ἔγιναν τὰ ἐπὶ μέρους πράγματα, ἐνῶ στὴν γνῶσι εἶναι σύμφυτῇ δύναμις· ὥστε μόλις ἐγνώρισε τί πρέπει νὰ γίνῃ, συνεβάδισε ἡ ἐπεξεργαστικὴ ἰσχὺς τῶν ὄντων, ποὺ φέρει σὲ ἐνέργεια τὸ νοηθέν, καὶ δὲν καθυστερεῖ καθόλου μετὰ τὴν γνῶσι, ἀλλὰ συνημμένως καὶ ἀδιαχωρίστως μὲ τὴν βουλὴ ἐμφανίζεται καὶ τὸ ἔργο. Διότι ἡ βουλὴ εἶναι δύναμις ποὺ συγχρόνως προβουλεύει τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο θὰ γίνουν τὰ ὄντα καὶ προσφέρει τὶς ἀφορμὰς γιὰ τὴν δημιουργία τῶν βουληθέντων, ὥστε ὅλες οἱ σχετικὲς μὲ τὴν κτίσι ἐνέργειες τοῦ Θεοῦ νὰ νοοῦνται μαζί, τὸ θέλημα, ἡ σοφία, ἡ δύναμις, ἡ οὐσία τῶν ὄντων.

Ἀφοῦ λοιπὸν ἔτσι εἶναι τὰ πράγματα, δὲν πρέπει κανεὶς νὰ στενοχωρῇται ἐρευνῶντας σχετικὰ μὲ τὴν ὕλη καὶ ζητώντας τὸ πῶς καὶ τὸ ἀπὸ ποῦ, σὰ νὰ λέγουν ἐπὶ παραδείγματι· Ἄν ὁ Θεὸς εἶναι ἄϋλος, ἀπὸ ποῦ προέρχεται ἡ ὕλη, πῶς τὸ ποσὸ προ-

13. Τὸ βιβλίον τῆς Γενέσεως ποὺ περιέχει τὴ διήγησι περὶ τῆς ἑξαήμερου.

ἐκ τοῦ ἀμεγέθους τε καὶ ἀορίστου τὸ πάντως ὄγκῳ τινὶ καὶ
 πηλικότητι ὀριζόμενον; καὶ τὰ ἄλλα πάντα ὅσα περὶ τὴν ὕλην
 ὁράται, πῶς ἢ πόθεν παρήγαγεν ὁ μηδὲν ἐν τῇ ἑαυτοῦ φύσει
 τοιοῦτον ἔχων; Μία γὰρ ἐκάστου τῶν περὶ τῆς ὕλης προφερομέ-
 5 νων ἡμῖν ἡ λύσις, τὸ μήτε ἀδύνατον τὴν σοφίαν τοῦ Θεοῦ ὑποτί-
 θεσθαι, μήτε τὴν δύναμιν ἄσοφον· ἀλλὰ μετ' ἀλλήλων εἶναι ταῦ-
 τα, καὶ ἐν ἀμφοτέρα δείκνυσθαι, ὥς ἅμα καὶ κατὰ ταυτόν τῳ
 ἐτέρῳ συγκαθοραῖσθαι τὸ ἕτερον. Τό τε γὰρ σοφὸν αὐτοῦ θέλη-
 μα τῇ δυνάμει τῶν ἐνεργουμένων ἐφανερώθη, καὶ ἡ ἐνεργητικὴ
 10 αὐτοῦ δύναμις ἐν τῳ σοφῳ θελήματι ἐτελειώθη. Εἰ οὖν ἐν τῳ
 αὐτῳ κατὰ ταυτόν ἐστὶν ἡ σοφία καὶ ἡ δύναμις οὔτε ἀγνοεῖ
 ὅπως ἂν ὕλη πρὸς τὴν κατασκευὴν εὔρεθείη τῶν ὄντων, οὔτ'
 ἀδυνατεῖ τὸ νοηθὲν προαγαγεῖν εἰς ἐνέργειαν.

13 Πάντα δὲ δυνάμενος, ὁμοῦ τὰ πάντα δι' ὧν ἡ ὕλη συνίσταται
 15 τῳ σοφῳ τε καὶ δυνατῳ θελήματι κατεβάλετο πρὸς τὴν ἀπερ-
 γασίαν τῶν ὄντων, τὸ κοῦφον, τὸ βαρὺ, τὸ ναστόν, τὸ ἀραιόν, τὸ
 μαλακόν, τὸ ἀντίτυπον, τὸ ὑγρόν, τὸ ξηρόν, τὸ ψυχρόν, τὸ θερ-
 μόν, τὸ χρῶμα, τὸ σχῆμα, τὴν περιγραφὴν, τὸ διάστημα· ἃ πάν-
 τα μὲν καθ' ἑαυτὰ ἔννοιά ἐστὶ καὶ ψιλὰ νοήματα, οὐ γάρ τι τού-
 20 των ἐφ' ἑαυτοῦ ὕλη ἐστίν, ἀλλὰ συνδραμόντα πρὸς ἀλλήλα, ὕλη
 γίνεται. Εἰ οὖν τῳ ὑπερέχοντι τῆς σοφίας καὶ τῆς δυνάμεως, καὶ
 πάντα οἶδε καὶ πάντα δύναται, τάχα πως προσεγγίζομεν τῇ
 ὑψηλῇ τοῦ Μωϋσέως φωνῇ ὃς φησιν· «ἐν κεφαλαίῳ» (τοῦτο
 γὰρ ἀντὶ τῆς ἀρχῆς Ἀκύλας ἐκδέδωκε) πεποιῆσθαι παρὰ τοῦ
 25 Θεοῦ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. Ἐπειδὴ γὰρ εἰσαγωγικὸν πρὸς
 θεογνωσίαν τὸ τῆς Γενέσεως βιβλίον ὁ προφήτης πεποίηται,
 καὶ σκοπὸς ἐστὶ τῳ Μωϋσῇ τοὺς τῇ αἰσθήσει δεδουλωμένους

14. Αὐτὰ τὰ ἐρωτήματα παίρνουν τὴν ἀπάντησι ἀπὸ τῆ χριστιανικῆ διδα-
 σκαλία περὶ τῆς δημιουργίας τῆς ὕλης μετὰ τὴ βούλησι τοῦ Θεοῦ.

έρχεται ἀπὸ τὸ ἄποσο καὶ τὸ ὁρατὸ ἀπὸ τὸ ἀόρατο καὶ τὸ ὀριζόμενον μὲ κάποιον ὄγκο καὶ μέγεθος ἀπὸ τὸ ἀμέγεθες καὶ ἀόριστο¹⁴; Καὶ ὅλα τὰ ἄλλα ποὺ ὑφίστανται γύρω ἀπὸ τὴν ὕλη, πῶς ἢ ἀπὸ ποῦ τὰ παρήγαγε, αὐτὸς ποὺ δὲν ἔχει τίποτε τέτοιο στὴ φύσι του; Πράγματι μιὰ εἶναι ἡ λύσις ὅλων ὅσα κηρύσσομε ἐμεῖς περὶ τῆς ὕλης, τὸ νὰ μὴ θεωροῦμε οὔτε ἀδύνατη τὴ σοφία τοῦ Θεοῦ οὔτε ἄσοφη τὴ δύναμι, ἀλλὰ νὰ πιστεύωμε ὅτι αὐτὰ εἶναι μαζὶ καὶ ὅτι ἀμφοτέρω εἶναι ἓνα, διότι συγχρόνως καὶ μαζὶ μὲ τὸ ἓνα βλέπεται καὶ τὸ ἄλλο. Διότι καὶ τὸ σοφὸ τοῦ θέλημα μὲ τὴ δύναμι τῶν ἐνεργουμένων ἐφανερώθηκε καὶ ἡ ἐνεργητικὴ τοῦ δυνάμις ἐτελειώθηκε στὸ σοφὸ θέλημα. Ἄν λοιπὸν ἡ σοφία καὶ ἡ δύναμις εἶναι μέσα στὸ αὐτὸ καὶ κατὰ τὸ αὐτό, οὔτε ἀγνοεῖ πῶς θὰ εὐρεθῇ ὕλη γιὰ τὴν κατασκευὴ τῶν ὄντων, οὔτε ἀδυνατεῖ νὰ μετατρέψῃ τὸ νοηθὲν σὲ ἐνέργεια.

Δυνάμενος δὲ νὰ πράξῃ τὰ πάντα, κατέβαλε γιὰ τὴν ἐπεξεργασία τῶν ὄντων μὲ τὸ σοφὸ καὶ δυνατό θέλημα ὅλα μαζὶ ὅσα συντελοῦν στὴ σύστασι τῶν ὄντων¹⁵, τὸ ἐλαφρὸ, τὸ βαρὺ, τὸ πυκνὸ, τὸ ἀραιό, τὸ μαλακὸ, τὸ σκληρὸ, τὸ ὑγρὸ, τὸ ξηρὸ, τὸ ψυχρὸ, τὸ θερμὸ, τὸ χρῶμα, τὸ σχῆμα, τὴν περιγραφὴ, τὸ διάστημα, ποὺ ὅλα καθ' ἑαυτὰ εἶναι ἔννοιες καὶ ψιλὰ νοήματα, διότι τίποτε καθ' ἑαυτὸ δὲν εἶναι ὕλη, ἀλλὰ ὅταν ἀναμιχθοῦν μεταξὺ τους γίνονται ὕλη. Ἄν λοιπὸν μὲ τὴν ὑπεροχὴ τῆς σοφίας καὶ τῆς δυνάμεως, ὅλα τὰ γνωρίζει καὶ ὅλα τὰ μπορεῖ, κατὰ κάποιον τρόπο προσεγγίζομε στὴν ὑψηλὴ φωνὴ τοῦ Μωϋσέως, ποὺ λέγει ὅτι «στὸ κεφάλαιο (διότι ἔτσι ἀποδίδει ὁ Ἀκύλας ἀντὶ τῆς ἀρχῆς) ἔγινε ἀπὸ τὸ Θεὸς ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ»¹⁶. Τὸ βιβλίον τῆς Γενέσεως ὁ προφήτης τὸ συνέταξε γιὰ τὴ θεογνωσίαν. Σκοπὸς λοιπὸν τοῦ Μωϋσέως εἶναι νὰ χειραγωγῇ τοὺς ὑπο-

15. Ἄπὸ ἐδῶ ἀρχίζει ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ἐλληνικῆς φυσιολογίας ἐπὶ τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας περὶ δημιουργίας.

16. Ἡ μετάφρασις τοῦ Ἀκύλα, τοῦ β' μ. Χ. αἰῶνος, ἀκολουθεῖ τὴ δουλικὴ μέθοδο ἀποδόσεως τῶν νοημάτων.

χειραγωγῆσαι διὰ τῶν φαινομένων πρὸς τὰ ὑπερκείμενα τῆς αἰσθητικῆς καταλήψεως, οὐρανῷ δὲ καὶ τῇ γῇ ὀρίζεται ἡμῖν ἢ διὰ τῆς ὄψεως γνῶσις· διὰ τοῦτο ὡς περιεκτικὰ τῶν ὄντων τὰ ἔσχατα τῶν διὰ τῆς αἰσθήσεως ἡμῖν γινωσκομένων ὁ λόγος
5 ὠνόμασεν, ἵνα διὰ τοῦ τὰ περιέχοντα εἰπεῖν παρὰ Θεοῦ γεγενῆσθαι, συμπεριλάβῃ πᾶν τὸ ἐντὸς τῶν ἄκρων περιεχόμενον, καὶ ἀντὶ τοῦ εἰπεῖν ὅτι 'ἀθρόως πάντα τὰ ὄντα ὁ Θεὸς ἐποίησεν', εἶπεν «ἐν κεφαλαίῳ», ἥτοι ἐν ἀρχῇ πεποιηκέναι τὸν Θεὸν τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν.

- 14 Μία δὲ τῶν δύο φωνῶν ἡ σημασία, τῆς τε 'ἀρχῆς' καὶ τοῦ 'κεφαλαίου'· δηλοῦται γὰρ ἐπίσης δι' ἑκατέρων τὸ ἀθρόον· ἐν μὲν γὰρ τῷ 'κεφαλαίῳ', τὸ συλλήβδην τὰ πάντα γεγενῆσθαι περιύστησι, διὰ δὲ τῆς 'ἀρχῆς' δηλοῦται τὸ ἀκαρὲς τε καὶ ἀδιάστατον· ἡ γὰρ ἀρχὴ παντὸς διαστηματικοῦ νοήματος ἀλλοτρίως
15 ἔχει. Ὡς τὸ σημεῖον ἀρχὴ τῆς γραμμῆς καὶ τοῦ ὄγκου τὸ ἄτομον, οὕτως καὶ τὸ ἀκαρὲς τοῦ χρονικοῦ διαστήματος. Ἡ οὖν ἀθρόα τῶν ὄντων παρὰ τῆς ἀφράστου δυνάμεως τοῦ Θεοῦ καταβολὴ ἀρχὴ παρὰ τοῦ Μωϋσέως, ἦτουν «κεφάλαιον» κατωνομάσθη, ἐν ᾗ τὸ πᾶν συστήναι λέγεται· τὰ μὲν ἄκρα τῶν ὄντων εἰπών, τὰ
20 δὲ μέσα κατὰ τὸ σιωπώμενον τοῖς ἄκροις συνενδειξάμενος. Ἄκρα δέ φημι, διὰ τὴν ἀνθρωπίνην αἴσθησιν, ἡ οὔτε εἰς τὰ ὑπὸ γῆν διαδύεται οὔτε τὸν οὐρανὸν διαβαίνει.

- 15 Οὐκοῦν τοῦτο νοεῖν ἡ ἀρχὴ τῆς κοσμογονίας ὑποτίθεται, ὅτι πάντων τῶν ὄντων τὰς ἀφορμὰς καὶ τὰς αἰτίας καὶ τὰς δυνάμεις
25 συλλήβδην ὁ Θεὸς ἐν ἀκαρεῖ κατεβάλλετο, καὶ ἐν τῇ πρώτῃ τοῦ θελήματος ὁρμῇ ἡ ἐκάστου τῶν ὄντων οὐσία συνέδραμεν, οὐρανός, αἰθήρ, ἀστέρες, πῦρ, ἀῆρ, θάλασσα, γῆ, ζῶον, φυτά· ἃ τῷ μὲν θείῳ ὀφθαλμῷ πάντα καθεωρᾶτο, τῷ τῆς δυνάμεως λόγῳ δεικνύμενα, τῷ, καθὼς φησιν ἡ προφητεία, «εἰδότι πάντα πρὸ

17. Κατὰ τὸν Γρηγόριο μὲ μιά ἀκαριαία ὁρμὴ τοῦ θελήματος ἐτέθησαν ὅλες ὁ καταβολὴς τοῦ σύμπαντος, τὰ σπέρματα. Ἐπειτα μὲ βάσι αὐτὲς τὶς καταβολές, τὶς ἀφορμὲς καὶ αἰτίες, ἔγιναν τὰ ἐπὶ μέρους ὄντα. Βλ. 24.

δούλους στήν αἴσθησι πρὸς τὰ ἀνώτερα ἀπὸ τὴν αἰσθητικὴ κα-
τάληψι, μὲ τὸν οὐρανὸ δὲ καὶ τὴ γῆ ὀρίζεται ἢ διὰ τῆς θέας
γνώσις. Γι' αὐτὸ ὁ λόγος ὠνόμασε τὰ δυὸ ἔσχατα τῶν γνωστῶν
σ' ἐμᾶς διὰ τῆς αἰσθήσεως ὡς περιεκτικὰ τῶν ὄντων, ἔτσι ὥστε
λέγοντας ὅτι ἀπὸ τὸν Θεὸ ἐδημιουργήθηκαν τὰ περιέχοντα, νὰ
συμπεριλάβη κάθε τι ποῦ περιέχεται μέσα στὰ ἄκρα· καὶ ἀντὶ
νὰ εἰπῇ ὅτι ὁ Θεὸς ἐποίησε ὅλα τὰ ὄντα, εἶπε «στὸ κεφάλαιο»,
δηλαδή «στήν ἀρχή» ἐποίησε ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸ καὶ τὴ γῆ.

Μιὰ εἶναι ἡ σημασία καὶ τῶν δύο λέξεων, τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ
κεφαλαίου· διότι καὶ μὲ τις δυὸ δηλώνεται ἐξ ἴσου τὸ ἀθρόως.
Πράγματι μὲ τὴ λέξι ἐν κεφαλαίῳ παριστάνει ὅτι τὰ πάντα ἔγι-
ναν συνολικῶς, ἐνῶ διὰ τῆς ἀρχῆς δηλώνεται τὸ ἀκαριαῖο καὶ
ἀδιάστατο, ἐφ' ὅσον ἡ ἀρχὴ εἶναι ξένη πρὸς κάθε ἐννοια δια-
στήματος. Ὅπως τὸ σημεῖο εἶναι ἀρχὴ τῆς γραμμῆς καὶ τὸ ἄτο-
μο τοῦ ὄγκου, ἔτσι καὶ τὸ ἀκαριαῖο εἶναι ἀρχὴ τοῦ χρονικοῦ
διαστήματος. Ἡ ἀθρόα λοιπὸν καταβολὴ τῶν ὄντων ἀπὸ τὴν
ἄφραστη δύναμι τοῦ Θεοῦ ὠνομάσθηκε ἀπὸ τὸν Μωϋσῆ ἀρχή,
δηλαδή κεφάλαιο, κατὰ τὴν ὁποία λέγεται ὅτι συστάθηκε τὸ
πᾶν, ἀφοῦ τὰ μὲν ἀκραῖα, οὐρανὸς καὶ γῆ, ἐδηλώθηκαν, τὰ δὲ
μέσα ὑποδηλώθηκαν σιωπηρῶς μαζὶ μὲ τὰ ἄκρα. Ἐννοῶ δὲ
ἄκρα κατὰ τὴν ἀνθρωπίνην αἴσθησι, ἡ ὁποία οὔτε στὰ ἀπὸ κάτω
τῆς γῆς εἰσδύει οὔτε τὸν οὐρανὸ διαβαίνει.

Ἐπομένως ἡ ἀρχὴ τῆς κοσμογονίας ὑποβάλλει νὰ ἐννοήσω-
με τοῦτο, ὅτι ὁ Θεὸς κατέβαλε τις ἀφορμὲς καὶ τις αἰτίες καὶ τις
δυνάμεις ὅλων τῶν ὄντων μαζὶ¹⁷ καὶ μὲ τὴν πρώτη ὁρμὴ τοῦ θε-
λήματος συγκροτήθηκε ἡ οὐσία κάθε ὄντος, ὁ οὐρανός, ὁ αἰ-
θήρ, οἱ ἀστέρες, τὸ πῦρ, ὁ ἀήρ, ἡ θάλασσα, ἡ γῆ, τὸ ζῶο, τὰ
φυτὰ. Αὐτὰ ὅλα τὰ παρατηροῦσε ὁ θεῖος ὀφθαλμός, δεικνύμε-
να μὲ τὸν λόγο τῆς δυνάμεως πού, ὅπως λέγει ἡ προφητεία,
«γνωρίζει τὰ πάντα πρὶν ἀπὸ τὴ γένεσί τους»¹⁸. Μὲ τὴ δύναμι

18. Δαν. 13,42.

τῆς γενέσεως αὐτῶν», τῇ δὲ συγκαταβληθείσῃ δυνάμει τε καὶ
 σοφίᾳ πρὸς τὴν τελείωσιν ἐκάστου τῶν μορίων τοῦ κόσμου,
 εἰρμός τις ἀναγκαῖος κατὰ τινὰ τάξιν ἐπηκολούθησεν, ὥστε τὸ
 πῦρ προλαβεῖν μὲν καὶ προεκφανῆναι τῶν ἄλλων τῶν ἐν τῷ
 5 παντὶ θεωρουμένων, καὶ οὕτω μετ' ἐκεῖνο τὸ ἀναγκαίως τῷ
 προλαβόντι ἐπόμενον, καὶ ἐπὶ τούτῳ τρίτον, ὡς ἡ τεχνικὴ συνη-
 νάγκαζε φύσις, τέταρτόν τε καὶ πέμπτον, καὶ τὰ λοιπὰ τῆς κατὰ
 τὸ ἐφεξῆς ἀκολουθίας, οὐκ αὐτομάτῳ τινὶ συντυχίᾳ, κατὰ τινὰ
 ἄτακτον καὶ τυχαίαν φοράν, οὕτως ἀναφαινόμενα, ἀλλ' ὡς ἡ
 10 ἀναγκαία τῆς φύσεως τάξις ἐπιζητεῖ τὸ ἐν τοῖς γινομένοις ἀκό-
 λουθον, οὕτως ἕκαστα γεγενῆσθαι φησιν, ἐν διηγέσεως εἶδει
 περὶ τῶν φυσικῶν δογμάτων φιλοσοφήσας. Καὶ φωνάς τινας
 τοῦ Θεοῦ προσακτικὰς ἐκάστου τῶν γινομένων προσγράφων,
 καλῶς καὶ θεοπρεπῶς καὶ τοῦτο ποιῶν. Πᾶν γὰρ τὸ καθ' εἰρ-
 15 μόν τινα καὶ σοφίαν γινόμενον τοῦ Θεοῦ τις ἀντικρὺς ἐστι φωνή.

16 Διότι Θεοῦ μὲν οὐσία ἣτις ἐστίν, οὐ γινώσκομεν, τὴν δὲ αὐ-
 τοσοφίαν καὶ τὴν αὐτοδύναμιν ἐν νῷ λαβόντες, τὸν Θεὸν ἀνει-
 ληφέναι τῇ διανοίᾳ πιστεύομεν. Τούτου χάριν ὅτι τὸ ὄλον ἐγένε-
 το, πρὶν ἕκαστον τῶν συμπληρούντων τὸ ὄλον ἐφ' ἑαυτοῦ δει-
 20 χθῆναι, ζόφος τῷ παντὶ ἐπεκέχυτο· οὐπω γὰρ ἐξεφάνη τοῦ πυ-
 ρὸς ἡ αὐγὴ ὑποκεκρυμμένη τοῖς μορίοις τῆς ὕλης, καθάπερ καὶ
 αἱ ψηφίδες ἀφανεῖς ἐν τῷ σκότει μένουσιν, εἰ καὶ φυσικῶς ἐν
 ἑαυταῖς τὴν φωτιστικὴν ἔχουσι δύναμιν, διὰ τῆς πρὸς ἀλλήλας
 συμπτώσεως τὸ πῦρ ἀποτίκτουσαι, τοῦ δὲ σπινθῆρος ἐξ αὐτῶν
 25 ἀναφανέντος, κακεῖναι τῇ λαμπηδόνι τούτου συνανεφάνησαν·
 οὕτως ἀόρατά τε καὶ ἀφανῆ τὰ πάντα ἦν, πρὶν τὴν φωτιστικὴν
 οὐσίαν εἰς τὸ ἐκφανὲς προελθεῖν. Ἄρτι γὰρ ἀθρόως ἐν τῇ μιᾷ
 ροπῇ τοῦ θείου θελήματος ἀδιακρίτως τοῦ παντὸς ὑποστάντος
 καὶ τῶν στοιχείων πάντων ἐν ἀλλήλοις πεφυρμένων, τὸ παντα-

καὶ τῇ σοφίᾳ ὅμως ποὺ καταβλήθηκαν μαζὶ γιὰ τὴν τελείωσι καθενὸς ἀπὸ τὰ μόρια τοῦ κόσμου ἀκολούθησε ἓνας ἀναγκαῖος εἰρμός μὲ κάποια τάξι, ὥστε τὸ πῦρ νὰ προλάβῃ καὶ νὰ ἐμφανισθῇ πρὶν ἀπὸ τὰ ἄλλα ὅσα ὑπάρχουν στὸ σύμπαν, κι ἔτσι μετὰ ἀπὸ ἐκεῖνο ἔρχεται τὸ ἀναγκαίως ἐπόμενο στὸ προηγούμενο, καὶ μετὰ ἀπὸ αὐτὸ τὸ τρίτο, ὅπως ἡ τεχνίτις φύσις ἀνάγκασε, τὸ τέταρτο καὶ τὸ πέμπτο καὶ τὰ ὑπόλοιπα τῆς ἐπομένης σειρᾶς, ἀναφαινόμενα ὅχι μὲ αὐτόματη τύχη, κατὰ κάποια ἄτακτη καὶ τυχαία φορὰ, ἀλλὰ ὅπως ἀπαιτεῖ τὴν ἀκολουθία τῶν κτισμάτων ἢ ἀναγκαία φύσις τῆς τάξεως· ἔτσι λέγει ὁ Μωϋσῆς ὅτι ἔγιναν τὰ ἐπὶ μέρους, ἐκθέτοντας μερικὰ λόγια τοῦ Θεοῦ ποὺ εἰσάγουν τὸ καθένα ἀπὸ τὰ γενόμενα, καλῶς καὶ θεοπρεπῶς κάμοντας καὶ τοῦτο. Διότι κάθε τι ποὺ γίνεται κατὰ τὴ λογικὴ καὶ τὴ σοφία εἶναι ὅπωςδῆποτε φωνὴ τοῦ Θεοῦ¹⁹.

Διότι ποιά εἶναι ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, δὲν γνωρίζομε, λαμβάνοντας ὅμως ὑπ' ὄψιν τὴν αὐτοσοφία καὶ τὴν αὐτοδύναμι, πιστεύομε ὅτι ἔχομε λάβει στὴν διάνοιά μας τὸν Θεό. Γι' αὐτό, ὅταν ἐδημιουργήθηκε τὸ σύμπαν, πρὶν ἐμφανισθῇ καθ' ἑαυτὸ τὸ καθένα ἀπὸ τὰ μέρη του, σκοτάδι ἐχύνονταν ἐπάνω στὸ σύμπαν· διότι ἡ αὐγή, κρυμμένη στὰ μόρια τῆς ὕλης, δὲν εἶχε ἀκόμα φανῆ, ὅπως καὶ οἱ πολύτιμοι λίθοι στὸ σκότος μένουν ἀφανεῖς, ἂν καὶ μέσα τους ἔχουν φυσικῶς τὴ φωτιστικὴ δύναμι, γεννώντας τὴ φωτιά μὲ τὴν ἀναμεταξύ τους σύμπτωσι, ὅταν ὅμως παρουσιασθῇ ἀπ' αὐτοὺς ὁ σπινθήρας ἀναφαίνονται κι' αὐτοὶ μαζὶ μὲ τὴ λάμψι του· ἔτσι ἦσαν ἀόρατα καὶ ἀφανῆ τὰ πάντα, πρὶν νὰ φανερωθῇ ἡ φωτιστικὴ οὐσία. Μόλις ὁλόκληρο τὸ σύμπαν ἦλθε σὲ ὕπαρξι μὲ μιὰ ροπὴ τοῦ θείου θελήματος καὶ ὅλα τὰ στοιχεῖα ἦσαν ἀνακατωμένα, τὸ παντοῦ σκορπισμένο

19. Τὰ ἐπὶ μέρους ὄντα ἀναφαίνονται μὲ μιὰ λογικὴ τάξι καὶ ἀκολουθία σύμφωνα μὲ τὶς καταβολὰς τῆς τεχνίτιδος φύσεως, τοῦ θείου θελήματος. Αὐτὸ εἶναι τὸ παρ' ἀγγελμα τοῦ Θεοῦ ποὺ κάθε φορὰ σημειώνεται στὴν Γένεσι.

χοῦ κατεσπαρμένον πῦρ ἐπεσκοπεῖτο, τῷ πλεονάζοντι τῆς ὕλης ἐπιπροσθούμενον. Ἐπεὶ δὲ ὀξεῖα τίς ἐστὶν ἡ δύναμις αὐτοῦ καὶ εὐκίνητος, ὁμοῦ τοῦ δοθῆναι τῇ φύσει τῶν ὄντων πρὸς τὴν τοῦ κόσμου γένεσιν παρὰ τοῦ Θεοῦ τὸ ἐνδόσιμον, πάσης τῆς βαρυ-
 5 τέρας φύσεως προεξέθορε καὶ εὐθὺς τῷ φωτὶ τὰ πάντα περιη-
 γάζετο. Ὁ δὲ κατὰ τὸν τῆς σοφίας λόγον τῇ δυνάμει τοῦ πεποι-
 ηκότος ἐγένετο, ὡς λόγος Θεοῦ προστακτικὸς παρὰ τοῦ Μωϋ-
 σέως ἐμνημονεύθη, τὸ «εἶπεν ὁ Θεός, 'γενηθήτω φῶς', καὶ ἐγένετο φῶς». Ἐπὶ γὰρ τοῦ Θεοῦ, κατὰ γε τὴν ἡμετέραν ὑπόληψιν,
 10 τὸ ἔργον λόγος ἐστί. Διότι πᾶν τὸ γινόμενον, λόγῳ γίνεται· καὶ ἄλογόν τι καὶ συντυχικὸν καὶ αὐτόματον ἐν τοῖς θεόθεν ὑφεστῶ-
 σι νοεῖται οὐδέν. Ἀλλὰ χρὴ ἐκάστω τῶν ὄντων καὶ λόγον τινὰ σοφόν τε καὶ τεχνικὸν ἐγκεῖσθαι πιστεύειν, κἂν κρεῖττον ἢ τῆς ἡμετέρας ὁψεως.

- 17 Τί οὖν εἶπεν ὁ Θεός; Ἐπειδὴ λόγου παραστατικὴ ἐστὶν ἡ τοιαύτη φωνή, θεοπρεπῶς, ὡς οἶμαι, νοήσομεν εἰς τὸ ἐγκείμε-
 νον τῆς κτίσεως λόγον τὸ ρητὸν ἀναφέροντες. Οὕτω γὰρ καὶ ὁ
 μέγας Δαβὶδ τὰς τοιαύτας φωνὰς ἡμῖν ἐξηγήσατο εἰπὼν, «πάντα
 ἐν σοφίᾳ ἐποίησας». Τὰ γὰρ προστακτικὰ τῆς τῶν ὄντων κτίσε-
 20 ως ρήματα, ἃ παρὰ τοῦ Μωϋσέως ἐκ τῆς θείας φωνῆς ἀναγέ-
 γραπται, ταῦτα ὁ Δαβὶδ τὴν ἐνθεωρουμένην τοῖς γεγονόσι σο-
 φίαν ὠνόμασεν. Ὅθεν καὶ διηγεῖσθαι λέγει τοὺς οὐρανοὺς δό-
 ξαν Θεοῦ, δηλαδὴ τῆς ἐμφαινομένης αὐτοῖς τεχνικῆς θεωρίας
 διὰ τῆς ἐναρμονίου περιφορᾶς ἀντὶ λόγου γινομένης τοῖς ἐπιστή-
 25 μοσιν. Εἰπὼν γὰρ διηγεῖσθαι τοὺς οὐρανοὺς καὶ ἀναγγέλλειν τὸ
 στερέωμα, διορθοῦνται τοὺς παχύτερον τῶν λεγομένων ἀκούον-
 τας καὶ ἴσως καὶ φωνῆς ἤχον καὶ λόγον ἑναρθρον ἐκ τῆς τῶν
 οὐρανῶν διηγήσεως προσδεχομένους, ἐν οἷς φησιν, ὅτι «οὐκ
 εἰσι λαλιαί, οὐδὲ λόγοι ὧν οὐχὶ ἀκούονται αἱ φωναὶ αὐτῶν», ἵνα
 30 δείξῃ ὅτι ἡ ἐν τῇ κτίσει θεωρουμένη σοφία, λόγος ἐστί, κἂν μὴ

20. Γεν. 1,3. Λόγος καὶ ἔργο εἶναι τὸ ἴδιο ἐπὶ τοῦ Θεοῦ.

21. Ψαλμ. 103,24.

πῦρ ἐπισκιαζόταν, συμπιεζόμενο ἀπὸ τὸ πλεόνασμα τῆς ὕλης. Ἐπειδὴ ὁμως ἡ δύναμὶς τοῦ εἶναι ταχεῖα καὶ εὐκίνητη, μόλις ἐδόθηκε στὴ φύσι τῶν ὄντων ἀπὸ τὸ Θεὸ τὸ σύνθημα γιὰ τὴ γένεσι τοῦ κόσμου, τότε ἐπρόβαλε ἀπὸ ὅλη τὴ βαρεῖα φύσι κι' ἀμέσως ὅλα περιαιυγίσθησαν ἀπὸ τὸ φῶς. Τοῦτο δὲ ποὺ ἔγινε κατὰ τὸ λόγο τῆς σοφίας διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ ποιητοῦ, ἐμνημονεύθηκε ἀπὸ τὸν Μωϋσῆ ὡς προστακτικὸς λόγος τοῦ Θεοῦ, τὸ «εἶπεν ὁ Θεός, Γεννηθήτω φῶς, κι' ἔγινε φῶς»²⁰. Διότι ἐπὶ τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὴν ἄποψί μας τουλάχιστον, τὸ ἔργο εἶναι λόγος. Κάθε γινόμενο γίνεται μὲ λόγον· καὶ τίποτε ἄλογο καὶ τυχαῖο καὶ αὐτόματο δὲν νοεῖται στὰ ἀπὸ τὸν Θεὸ λαμβάνοντα ὑπόστασι. Ἀλλὰ πρέπει νὰ πιστεύουμε ὅτι σὲ κάθε ὄν ἐνυπάρχει κάποιος σοφὸς καὶ τεχνικὸς λόγος, ἔστω κι' ἂν εἶναι ἀνώτερο ἀπὸ τὴ θέα μας.

Τί εἶπε λοιπὸν ὁ Θεός; Ἐπειδὴ αὐτοῦ τοῦ εἶδους ἡ φωνὴ εἶναι παραστατικὴ λόγου, νομίζω ὅτι πρέπει νὰ ἐννοήσωμε τὸ ρητὸ θεοπρεπῶς, ἀναφέροντάς το στὸν ἐνυπάρχοντα μέσα στὴν κτίσι λόγο. Διότι ἔτσι μᾶς ἐξήγησε τὶς τέτοιες φωνές καὶ ὁ μέγας Δαβίδ, λέγοντας, «ὅλα τὰ ἔκαμες μὲ σοφία»²¹. Πράγματι τὰ προστακτικὰ λόγια γιὰ τὴν κτίσι τῶν ὄντων, αὐτὰ ὠνόμασε ὁ Δαβίδ ἐνυπάρχουσα σοφία. Γι' αὐτὸ καὶ λέγει ὅτι οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξα Θεοῦ²², μὲ τὴν ἐννοια ὅτι στοὺς ἐπιστήμονες ἀντὶ λόγου γίνεται ἡ παρουσιαζομένη σ' αὐτοὺς τεχνικὴ θεωρία διὰ τῆς ἐναρμόνιας περιφορᾶς. Πράγματι, λέγοντας ὅτι 'διηγοῦνται οἱ οὐρανοὶ' καὶ 'ἀναγγέλλει τὸ στερέωμα', διδάσκει ἐκείνους ποὺ ἀκούουν τὰ λεγόμενα παχύτερα καὶ ἴσως δέχονται καὶ ἦχο φωνῆς καὶ ἑναρθρο λόγο ἀπὸ τὴ διήγησι τῶν οὐρανῶν, μὲ ὅσα λέγει ὅτι «δὲν ὑπάρχουν λαλιές οὔτε λόγοι ποὺ δὲν ἀκούονται οἱ φωνές των»²³, γιὰ νὰ δείξη ὅτι ἡ σοφία ποὺ ὑπάρ-

22. Ψαλμ. 18,2.

23. Ψαλμ. 18,4.

ἐναρθρος ἦ. Καὶ πάλιν τοῦ Μωϋσέως διεξοδικὰς τινὰς τοῦ Θεοῦ φωνὰς πρὸς αὐτὸν γεγενῆσθαι εἰπόντος ἐν τῇ θαυματοποιᾷ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ σημείων, ὑψηλότερον ἢ κατὰ τὴν τῶν πολλῶν ὑπόληψιν ὁ Ψαλμωδὸς ἐξηγήσατο εἰπὼν, «ἔθετο ἐν 5 αὐτοῖς τοὺς λόγους τῶν σημείων αὐτοῦ καὶ τῶν τεράτων αὐτοῦ ἐν γῇ Χάμ». Τὸ γὰρ λόγῳ τινὶ τὴν ἀπεργαστικὴν ἐκάστου τῶν γινομένων δύναμιν εἰς ἐνέργειαν ἄγεσθαι, σαφῶς διὰ τῆς φωνῆς ταύτης ὁ Ψαλμωδὸς ὑπηνίξατο, ὥς οὐκ ἐν ῥήμασιν ὄντος τοῦ λόγου, ἀλλὰ τῆς εἰς τὰ σημεῖα δυνάμεως οὕτως ὠνομασμένης.

18 Οὐκοῦν καὶ ἐνταῦθα προέδραμε μὲν καὶ ἀπεκρίθη τῶν ὄντων ἐν τῷ ταχεῖ τε καὶ εὐκινήτῳ τῆς φύσεως ἢ φωτιστικῇ δυνάμει, ἐαυτὴν τῶν ἑτεροφυῶν ἀποκρίνουσα, καὶ τὸ περιλαμφέν ἅπαν διὰ τῆς ἀπαυγαστικῆς αὐτοῦ δυνάμεως κατεφωτίσθη. Ὡς δὲ λόγῳ ταῦτα ἐνεργεῖ τοῦ πυρὸς ἢ οὐσίας, μόνου Θεοῦ ἐστιν εἰ- 15 πεῖν, τοῦ ἐναποθεμένου τὸν φωτιστικὸν λόγον τῇ φύσει· καὶ τοῦτο διὰ τῆς ἰδίας γραφῆς καὶ ὁ μέγας μαρτύρεται Μωϋσῆς, ἐν οἷς φησιν, ὅτι «καὶ εἶπεν ὁ Θεός· γενηθήτω φῶς», τοῦτο διὰ τῶν εἰρημένων, ὥς οἶμαι, διδούς, ὅτι θεῖος λόγος ἐστὶ τὸ τοῦ φωτὸς ἔργον πᾶσαν ἔννοιαν παριῶν ἀνθρωπίνην.

19 Ἡμεῖς μὲν γὰρ πρὸς μόνον τὸ γινόμενον βλέπομεν, καὶ τῇ αἰσθήσει τὸ θαῦμα δεχόμεθα. Ποῦ δὲ τὸ πῦρ διαιτῶμενον ἀθρώως ἀπογεννᾶται, εἴ ἐκ τῆς συμπτώσεως τῶν ψηφίδων ἀναπαλλόμενον, ἐκ τίνων ἢ ἐκ τίνος ἄλλης πρὸς ἐαυτὴν τριβείσης, καὶ τίς ἢ δύναμις, ἢ τὸ μὲν περιδραχθὲν ὑπ' αὐτοῦ διεσθίουσα, τὸν 25 δὲ ἀέρα τῇ φλογὶ καταυγάζουσα, οὔτε ἰδεῖν δυνάμεθα οὔτε ἔννοιάν τινα περὶ τούτου λαβεῖν· ἀλλ' ἐν μόνῳ τῷ Θεῷ τὸν λόγον τῆς παραδόξου ταύτης θαυματοποιῆας ἀποκεῖσθαι φάμεν, τῷ ποιήσαντι κατὰ τὸν ἄρρητον τῆς δυνάμεως λόγον, γεννηθῆναι

χει στήν κτίσι εἶναι λόγος, ἔστω κι ἂν δὲν εἶναι ἑναρθρος. Καὶ πάλι, ὅταν ὁ Μωϋσῆς εἶπε ὅτι ἐγιναν μερικές διδακτικές φωνές τοῦ Θεοῦ πρὸς αὐτόν, κατὰ τὴν διενέργεια τῶν θαυμάτων στήν Αἴγυπτο, ὁ ψαλμωδὸς ἐξήγησε ὡς ἐξῆς· «ἔθεσε μέσα τους τοὺς λόγους τῶν σημείων του καὶ τῶν θαυμάτων του στὴ γῆ τοῦ Χάμ»²⁴. Μὲ αὐτὴ τὴ φράσι ὁ ψαλμωδὸς ὑπαινίχθηκε σαφῶς ὅτι ἡ ἀπεργαστικὴ δύναμις τοῦ καθενὸς ἀπὸ τὰ κτίσματα φέρεται σ' ἐνέργεια μὲ κάποιον λόγο, ἀλλὰ λόγος ὀνομάζεται ἡ δύναμις γιὰ τὴν τέλεσι τῶν θαυμαστῶν ἔργων,.

18 Ἐπομένως κι' ἐδῶ προέτρεξε καὶ ἐξεχώρισε ἀπὸ τὰ ὄντα μὲ τὴν ταχύτητα καὶ εὐκινησία τῆς φύσεως ἢ φωτιστικὴ δύναμη, ἀποχωρίζοντας τὸν ἑαυτὸ της ἀπὸ τὰ ἑτεροφυῆ, κι' ἔτσι καταφωτίσθηκε ὅλο ὅσο περιελάμφθηκε μὲ τὴν ἀπαυγαστικὴ δύναμί του. Μὲ ποιόν ὅμως λόγο ἐνεργεῖ αὐτὰ τὰ πράγματα ἢ οὐσία τοῦ πυρός, μόνο ὁ Θεὸς μπορεῖ νὰ τὸ εἰπῇ, ὁ ὁποῖος ἐναποθέτει στὴ φύσι τὸν φωτιστικὸ λόγο. Καὶ τοῦτο τὸ μαρτυρεῖ διὰ τῆς ἀγίας Γραφῆς ὁ μέγας Μωϋσῆς μὲ ὅσα λέγει, ὅτι «καὶ εἶπε ὁ Θεός, Γεννηθήτω φῶς», διδάσκοντας τοῦτο, ὅπως νομίζω, ὅτι θεῖος λόγος εἶναι τὸ ἔργο τοῦ φωτὸς ποὺ ξεπερνᾷ κάθε ἀνθρωπίνη διάνοια²⁵.

19 Πραγματικὰ ἐμεῖς βλέπομε μόνο τὸ γινόμενο καὶ δεχόμαστε τὸ θαῦμα μὲ τὴν αἴσθησι. Ποῦ ὅμως εὐρίσκεται τὸ πῦρ καὶ γεννᾶται ἀποτόμως, ἂν γεννᾶται ἀναπηδώντας ἀπὸ τὴν σύγκρουσι λίθων, ἀπὸ ποιούς ἢ ἀπὸ ποιὰ ἄλλη ὕλη ποὺ τρίβεται πρὸς τὸν ἑαυτὸ της, καὶ ποιὰ εἶναι ἡ δύναμις ἢ ὁποία κατατρώγει ὅ,τι ἀρπαχθεῖ ἀπ' αὐτό, ἐνῶ καταυγάζει μὲ φῶς τὸν ἀέρα, αὐτὸ οὔτε νὰ τὸ ἰδοῦμε οὔτε κάπως νὰ τὸ ἐννοήσωμε μποροῦμε· ἀλλὰ ἰσχυρίζομαστε ὅτι ἡ αἰτία αὐτῆς τῆς παράδοξης θαυματοποιίας ἀπὸκειται μόνο στὸ Θεό, ποὺ κατὰ τὸν ἄρρητο λόγο τῆς δυνάμεώς

25. Λόγος σχετικὰ μὲ τὸ φῶς εἶναι τὸ σπέρμα τῆς θείας δυνάμεως ἀπὸ τὸ ὁποῖο φυτρώνει τὸ φῶς. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὰ ἄλλα δημιουργήματα.

τῷ πυρὶ τὸ φῶς, καθὼς ὁ Μωϋσῆς ἐν τῷ ἰδίῳ λόγῳ μαρτύρεται, ὅτι «καὶ εἶπεν ὁ Θεός, Γενηθήτω φῶς, καὶ ἐγένετο φῶς· καὶ εἶδεν ὁ Θεὸς τὸ φῶς ὅτι καλόν». Μόνου γὰρ ὡς ἀληθῶς Θεοῦ τὸ ἰδεῖν, ὅπως ἂν γένοιτο τὸ οὕτω καλόν· ἡ δὲ τῆς ἡμετέρας φύσεως πτωχεία, τὸ μὲν γινόμενον βλέπει, τὸν δὲ καθ' ὃν γίνεται λόγον, οὔτε ἰδεῖν οὔτε ἐπαινέσαι δυνατῶς ἔχει· τῶν γὰρ γνωριζομένων, οὐχὶ τῶν ἀγνοουμένων ἐστὶν ὁ ἔπαινος.

20 «Εἶδεν» οὖν, φησὶν, «ὁ Θεὸς τὸ φῶς ὅτι καλόν, καὶ διεχώρισεν ὁ Θεὸς ἀνὰ μέσον τοῦ φωτὸς καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ σκότους». Πάλιν τὸ ἀναγκαίως κατὰ τὴν ἀκολουθίαν τῆς φύσεως ἐν τάξει τινὶ καὶ ἀρμονίᾳ γινόμενον, εἰς θεῖαν ἐνέργειαν ὁ Μωϋσῆς ἀνάγει, διδάσκων, οἶμαι, διὰ τῶν εἰρημένων, τὸ πάντα προκατανενοῆσθαι τῇ τοῦ Θεοῦ σοφίᾳ, τὰ διὰ τινος ἀναγκαίως τάξεως κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἐκβησόμενα. Τῆς γὰρ φωτιστικῆς οὐσίας τῆς τῷ παντὶ κατεσπαρμένης πρὸς τὸ συγγενὲς συνδραμούσης, καὶ πάσης περὶ ἑαυτὴν ἀθροισθείσης, ἀναγκαίως τὰ ἐπιπροσθούμενα τῇ λοιπῇ τῶν στοιχείων ὕλη κατεσκιάζεται, καὶ τὸ ἀποσκίασμα σκότος ἦν.

21 Τοῦτο τοίνυν τὸ ἀκολούθως γενόμενον, ὡς ἂν μή τις ἀνάγοι πρὸς αὐτόματόν τινα συντυχίαν, Θεοῦ φησὶν ἔργον ὁ Μωϋσῆς, τοῦ τὴν δύναμιν ταύτην ἐναποθεμένου τοῖς γινομένοις. Ἀλλὰ μὴν τὸ ὀξεῖάν τε καὶ ἀνωφερῇ καὶ ἀεικίνητον τοῦ πυρὸς εἶναι τὴν φύσιν, παντὶ δῆλον ἐκ τῶν φαινομένων ἐστίν· ἡ δὲ διὰ τῆς ἀρχῆς ταύτης ἐκ τοῦ ἀκολούθου νοεῖν ὑποτίθεται ὁ λόγος, ἱστορικῶς παρὰ τοῦ Μωϋσέως ἐν διηγήματος εἶδει συγκαταγεγραπται, τό, «καὶ ἐγένετο ἑσπέρα, καὶ ἐγένετο πρωί». Τίς γὰρ οὐκ

26. Γεν. 1,3 ε.

27. Γεν. 1,4.

28. Ἡ ἐννοια τῆς ἐκφράσεως «κατ' ἀκολουθίαν», «ἀκολουθία», «τὸ ἀκό-

του ἔκαμε μὲ τὴ φωτιά νὰ γίνη τὸ φῶς, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ Μωϋσῆς μὲ τὸν ἴδιο λόγο· «καὶ εἶπε ὁ Θεός, Γεννηθήτω φῶς, καὶ ἔγινε φῶς· καὶ εἶδε ὁ Θεός ὅτι τὸ φῶς εἶναι καλό»²⁶. Διότι πραγματικὰ μόνο τοῦ Θεοῦ ἔργο εἶναι νὰ ἰδῇ πῶς θὰ μπορούσε νὰ γίνη τὸ τόσο καλό· ἐνῶ ἡ πτωχεία τῆς δικῆς μας φύσεως, τὸ μὲν γινόμενο τὸ βλέπει, τὸν λόγο ὅμως κατὰ τὸν ὅποιο γίνεται, οὔτε νὰ τὸν ἰδῇ οὔτε νὰ τὸν ἐπαινέσῃ μπορεῖ, ἀφοῦ ὁ ἔπαινος εἶναι γιὰ τὰ γνωριζόμενα κι ὄχι γιὰ τὰ ἀγνωστούμενα.

20 «Εἶδε» λοιπὸν, λέει, «ὁ Θεός ὅτι τὸ φῶς εἶναι καλὸ καὶ διεχώρισε τὰ ὅρια τοῦ φωτὸς καὶ τοῦ σκότους»²⁷. Ὁ Μωϋσῆς ἀποδίδει πάλι σὲ θεία ἐνέργεια τὸ ἀναγκαίως κατὰ τὴν φυσικὴ ἀκολουθία μὲ κάποια τάξι καὶ ἁρμονία γινόμενο, διδάσκοντας, νομίζω, μὲ τὰ λεγόμενα ὅτι ὅλα ἔχουν προκατανοηθῇ ἀπὸ τὴ σοφία τοῦ Θεοῦ, ὅσα πρόκειται νὰ συμβοῦν μὲ κάποια ἀναγκαία τάξι καὶ συνέπεια. Ὅταν δηλαδὴ ἡ φωτιστικὴ οὐσία ποὺ εἶναι κατεσπαρμένη στὸ σύμπαν, συνέδραμε πρὸς τὸ συγγενές της στοιχεῖο καὶ ἀθροίσθηκε ὅλη γύρω ἀπὸ ἐαυτήν, ἀναγκαίως τὰ καλυπτόμενα ἀπὸ τὴ λοιπὴ ὕλη τῶν στοιχείων ἐσκιάζονταν καὶ τὸ ἀποσκίασμα ἦταν σκότος.

21 Τοῦτο λοιπὸν τὸ κατ' ἀκολουθία²⁸ γινόμενο, γιὰ νὰ μὴ τὸ ἀποδώσῃ κανεὶς σὲ αὐτόματη συντυχία, ὁ Μωϋσῆς τὸ ὀνομάζει ἔργο τοῦ Θεοῦ, ὁ ὅποιος ἔχει ἐναποθέσει στὰ γενόμενα τούτῃ τὴ δύναμι. Ἀλλὰ βέβαια ὅτι ἡ φύσις τοῦ πυρὸς εἶναι ὀξεῖα καὶ ἀνωφερῆς καὶ ἀεικίνητη, εἶναι σὲ ὅλους φανερό ἀπὸ τὰ φαινόμενα. Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ ὁ λόγος δι' αὐτῆς τῆς ἀρχῆς ὑποβάλλει νὰ ἐννοήσωμε κατ' ἀκολουθία, ἔχει καταγραφῇ ἀπὸ τὸν Μωϋσῆ ἱστορικῶς σὰν εἶδος διηγήματος· «καὶ ἔγινε ἑσπέρα καὶ ἔγινε πρωί»²⁹. Πράγματι ποιός δὲν γνωρίζει ὅτι, ἐφ' ὅσον ἡ κτίσις

λουθον» σημαίνει, λογικὴ διαδοχὴ αἰτίας καὶ ἀποτελέσματος· ἐδῶ δὲ θεία ἐνέργεια καὶ κτίσμα.

29. Γεν. 1,8.

οἶδεν ὅτι διχῇ τῆς κτίσεως νοουμένης, εἷς τε τὸ νοητὸν καὶ αἰσθητόν, ἢ πᾶσα σπουδὴ τῷ νομοθέτῃ νῦν ἐστίν, οὐ τὰ νοητὰ ἐξηγήσασθαι, ἀλλὰ ὑποδεῖξαι διὰ τῶν φαινομένων ἡμῖν τὴν ἐν τοῖς αἰσθητοῖς διακόσμησιν;

22 Ἐπεὶ οὖν τὸ πῦρ ὁμοῦ τῷ συστήναι τὸ πᾶν, τῶν ἑτεροφυῶν στοιχείων ἐκτοξευθέν, καθάπερ τι βέλος, ἐν τῷ ἀνωφερεῖ καὶ κούφῳ τῆς κατὰ φύσιν κινήσεως τοῦ παντὸς προεξήλατο καί, ἴσῳ κινήματι τὴν αἰσθητὴν οὐσίαν διαπερᾶσαν, οὐκ ἔσχε προσ-
10 αγαγεῖν ἐπ' εὐθείας τὴν κίνησιν, τῆς νοητῆς κτίσεως ἀκοινω-
νῆτως πρὸς τὴν τῶν αἰσθητῶν ἐπιμιξίαν ἐχούσης, αἰσθητὸν δὲ τὸ πῦρ· τούτου χάριν ἐν τοῖς ἄκροις τῆς κτίσεως ὅροις τὸ πῦρ γενόμενον, ἀναγκαίως κυκλοειδῇ ποιεῖται τὴν κίνησιν, πρὸς μὲν τὸ πᾶν φέρεσθαι ὑπὸ τῆς ἐγκειμένης τῇ φύσει δυνάμεως συνε-
λαυνόμενον, τῆς δὲ κατ' εὐθείας φορᾶς χώραν οὐκ ἐχούσης
15 (πᾶσα γὰρ ἡ αἰσθητὴ κτίσις, ἰδίῳ ὅροις περιέχεται) τῷ ἄκρῳ πέρατι τῆς αἰσθητικῆς φύσεως ἐνδιοδεύει, ἐν οἷς εὐοδοῦται κινούμενον, τῆς νοητῆς φύσεως, καθὼς φθάσαντες εἵπομεν, οὐ παραδεχομένης ἐν ἑαυτῇ τοῦ πυρὸς τὸν δρόμον.

23 Διὰ τοῦτο ὁ Μωϋσῆς ἐπακολουθήσας διὰ τῆς διανοίας τῇ
20 τοῦ πυρὸς κινήσει, μὴ τοῖς αὐτοῖς μέρεσιν ἐπιμεμενηκέναι φησὶ τὸ γενόμενον φῶς, ἀλλ' ἐκπεριερχόμενον τὴν παχυτέραν τῶν ὄντων ὑπόστασιν, ἐν τῷ σφοδρῷ τῆς κινήσεως ἀντιμετάγειν διὰ τῆς περιόδου, τοῖς τε ἀφωτίστοις τὸ φέγγος, καὶ τοῖς πεφωτισμένοις τὸν ζόφον. Ἴσως δὲ κατὰ τὰ χρονικὰ διαστήματα τῆς
25 τοιαύτης διαδοχῆς περὶ τὴν κάτω χώραν γινομένης, τοῦ φωτός φημι καὶ τοῦ σκότους, πάλιν τῷ Θεῷ τὴν ὀνοματοποιῖαν ἡμέρας τε καὶ νυκτὸς ὁ Μωϋσῆς ἀνατίθησιν, οὐδὲν τῶν κατὰ τὸ ἀκόλουθον γεγεννημένων αὐτομάτως ἢ ἀφ' ἑτέρου τινὸς ἐσχηκέναι τὴν ἀρχὴν ἐννοεῖν ἐπιτρέπων. Διὰ τοῦτο φησὶν· «ὁ Θεὸς ἐκάλε-
30 σε τὸ φῶς ἡμέραν, καὶ τὸ σκότος ἐκάλεσε νύκτα». Τῆς γὰρ

υφίσταται σέ δυὸ κατηγορίες, τὴν νοητὴ καὶ τὴν αἰσθητὴ, ὅλη ἢ φροντίδα τοῦ νομοθέτη εἶναι τώρα, ὅχι νὰ ἐξηγήσῃ τὰ νοητά, ἀλλὰ νὰ μᾶς ὑποδείξῃ διὰ τῶν νοουμένων τὴν διακόσμησι τῶν αἰσθητῶν;

Ἀμέσως λοιπὸν μὲ τὴ σύστασι τοῦ σύμπαντος τὸ πῦρ, ἀφοῦ ἐκτοξεύθηκε ἀπὸ τὰ ἑτεροφυῆ στοιχεῖα σὰν βέλος, μὲ τὴν ἀνηφορικὴ καὶ κούφη ιδιότητα τῆς φυσικῆς κινήσεως τοῦ σύμπαντος ἐπροχώρησε πρὸς τὰ ἐμπρὸς καί, ἀφοῦ διεπέρασε τὴν αἰσθητὴ οὐσίαν μὲ ἴσο κίνημα, δὲν μπόρεσε νὰ ἀναπτύξῃ σ' εὐθεῖαν γραμμὴ τὴν κίνησι, διότι ἡ νοητὴ κτίσις εἶναι ἀκοινῶνητη ἀπέναντι στὴν ἐπιμιξία μὲ τὰ αἰσθητά· εἶναι δὲ αἰσθητὸ τὸ πῦρ. Γιὰ τὸ λόγο τοῦτο τὸ πῦρ, ὅταν φθάσῃ στὰ ἀκραῖα ὅρια τῆς κτίσεως, ἀναγκαίως καθιστᾷ κυκλοειδῆ τὴν κίνησί του, συνωθούμενο ἀπὸ τὴν ἐνυπάρχουσα στὴ φύσι δύναμι ὥστε νὰ φέρεται πρὸς τὸ πᾶν· ἐπειδὴ δὲ δὲν ὑπάρχει τόπος γιὰ τὴν κατ' εὐθεῖαν πορὰ (διότι ὅλη ἡ αἰσθητὴ κτίσις περιέχεται μέσα στὰ ὅριά της), διακινεῖται στὸ ἀκραῖο πέρας τῆς αἰσθητῆς φύσεως, ὅσο εὐκολύνεται ἡ κίνησίς του, ἀφοῦ, καθὼς πρὸ ὀλίγου εἶπαμε, ἡ νοητὴ φύσις δὲν ἀποδέχεται μέσα της διέλευσι τοῦ πυρός.

Γι' αὐτὸ ὁ Μωϋσῆς, ἀκολουθώντας μὲ τὴ διάνοιά του τὴν κίνησι τοῦ πυρός, λέγει ὅτι τὸ γενόμενον φῶς δὲν παρέμεινε στὰ ἴδια μέρη, ἀλλὰ περιοδεύοντας τὴν παχύτερη ὑπόστασι τῶν ὄντων, κατὰ τὴν σφοδρότητα τῆς κινήσεως διὰ τῆς περιοδείας μεταφέρει διαδοχικὰ στὰ ἀφώτιστα τὸ φέγγος καὶ στὰ φωτισμένα τὸ σκότος. Ἐπίσης κατὰ τὰ χρονικὰ διαστήματα ποὺ ἡ διαδοχὴ τοῦ φωτὸς καὶ τοῦ σκότους γίνεται στὴν κάτω χώρα, πάλι ὁ Μωϋσῆς ἀποδίδει στὸν Θεὸ τὴν ὀνομασίαν ἡμέρας καὶ νύκτας, μὴ ἐπιτρέποντας νὰ ὑποθέσωμε ὅτι ἓνα κατ' ἀκολουθίαν δημιουργήμα ἔλαβε αὐτόματα ἢ ἀπὸ κάποιον ἄλλο ὄν ἀρχῇ. Γι' αὐτὸ λέγει, «ὁ Θεὸς ἐκάλεσε τὸ φῶς ἡμέρα καὶ τὸ σκότος ἐκάλεσε νύκτα»³⁰. Ἐπειδὴ δηλαδὴ ἡ φωτιστικὴ δύναμις ἀδυνατεῖ

φωτιστικῆς δυνάμεως ἀτρεμεῖν ἐκ φύσεως ἀδυνατούσης, ὅτε τῷ ἄνφω μέρει τοῦ κύκλου διεξῆλθε τὸ φέγγος, καὶ πρὸς τὸ ὑποκείμενον ἦν ἡ φορά, ἐξ ἀνάγκης τῇ ὑποδρομῇ τοῦ πυρὸς τὸ ὑπερκείμενον ἀπεσκιάσθη, τῆς παχυτέρας, ὡς εἰκός, φύσεως 5 τὴν αὐγὴν ἐπιπροσθούσης. Τὴν οὖν τοῦ φωτὸς ὑποχώρησιν ἐσπέραν ὠνόμασεν. Καὶ πάλιν ἐκπεριδραμόντος τοῦ πυρὸς τὸν ὑποκείμενον κύκλον καὶ τοῖς ἄνω τὴν αὐγὴν ἐπαναγαγόντος, πρωίαν τὸ γενόμενον προσηγόρευσε, οὕτως ὀνομάσας τὸν ὄρθρον.

24 Μικρὸν δὲ τὸν λόγον ἐπαναλάβωμεν, ὡς ἂν καὶ τὰ παραθέντα τῆς θείας Γραφῆς πρὸς τὸν εἰρμόν τῆς ἀποδοθείσης θεωρίας ἡμῖν συνεργήσειεν. Εἶπε γὰρ ἐν πρώτοις ὁ τῆς κοσμογενείας λόγος, ὅτι «ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν». Τοῦτο δὲ ἡμεῖς ὑπελάβομεν, ὅτι ἀθρόον τῆς τῶν ὄντων 15 συστάσεως ὁ λόγος παρίστησιν, ἐκ τοῦ περιέχοντος καὶ τὸ ἐντὸς ἐνδεικνύμενος. Τοῖς γὰρ ἄκροις καὶ τὰ μέσα πάντως ἐμπεριέχεται. Ἄκρα δὲ ὡς πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην αἴσθησιν, οὐρανός ἐστι καὶ γῆ. Διότι τούτοις ἐκατέρωθεν ἡ τῶν ἀνθρώπων ὄψις ὀρίζεται. Ὡς περ τοίνυν ὁ εἰπὼν ὅτι «ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ τὰ πέρατα 20 τῆς γῆς», καὶ τὰ μέσα τῇ περιοχῇ τῶν περάτων συμπεριέλαβεν, οὕτω καὶ ὁ Μωϋσῆς τῆς ὑλικῆς τοῦ παντὸς κόσμου καταβολῆς τὴν ἐνδειξιν διὰ τῶν περάτων πεποιήται· συνεργεῖν δέ φαμεν πρὸς τὴν τοιαύτην ὑπόληψιν τὰ διὰ μέσου ρήματα.

25 Γέγραπται γάρ, ὅτι «ἡ δὲ γῆ ἦν ἀόρατος καὶ ἀκατασκεύαστος», ὡς ἐκ τούτου δῆλον εἶναι, ὅτι τῇ μὲν δυνάμει τὰ πάντα ἦν ἐν πρώτῃ τοῦ Θεοῦ περὶ τὴν κτίσιν ὁρμῇ, οἶονεὶ σπερματικῆς τινος δυνάμεως πρὸς τὴν τοῦ παντὸς γένεσιν καταβληθείσης,

31. Ἐδῶ βέβαια ἡ ἐπιχειρηματολογία στηρίζεται στὴν πτολεμαϊκὴ ἀντίληψι περὶ τοῦ σύμπαντος ποὺ θεωρεῖ τὴ γῆ καὶ τὸν οὐρανὸ ὡς δύο σταθερὰ

ἐκ φύσεως νὰ σταματήσει, ὅταν τὸ φέγγος ἐπέραςε τὸ ἄνω μέρος τοῦ κύκλου καὶ ἡ φορὰ ἦταν πρὸς τὸ ὑποκάτω, κατ' ἀνάγκη μὲ τὴν ὑποχώρησι τοῦ πυρὸς τὸ ὑπερκείμενο ἐσκιάσθηκε, ἐφ' ὅσον, ὅπως εἶναι εὖλογο, ἡ παχύτερη φύσις παρεμποδίζει τὴν αὐγὴν. Τὴν ὑποχώρησι λοιπὸν τοῦ φωτὸς ὠνόμασε ἐσπέρα. Καὶ πάλι, ὅταν τὸ πῦρ διέτρεξε τὸν ὑποκείμενο κύκλο, καὶ ἐπανέφερε τὴν αὐγὴν πρὸς τὰ ἄνω, ὠνόμασε τὸ γινόμενον πρωί, ἐπισημαίνοντας ἔτσι τὸν ὄρθρο.

- 24 Ἐὰν ἐπαναλάβωμε σύντομα τὸν λόγο, ὥστε καὶ τὰ παραθέματα τῆς θείας Γραφῆς νὰ συνεργήσουν στὴν τάξι τῆς ἐξηγήσεως πὺ ἀπεδώσαμε ἐμεῖς. Πρῶτα ὁ λόγος τῆς κοσμογονίας εἶπε, ὅτι «στὴν ἀρχὴ ἐποίησε ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸ καὶ τὴ γῆ». Ἐμεῖς ἐξελάβωμε ὅτι τοῦτο σημαίνει ὅτι ὁ λόγος παριστάνει ἀθρόα τὴν σύστασι τῶν ὄντων, ἀπὸ τὸ περιέχον δεικνύοντας καὶ τὸ περιεχόμενο· διότι ἀνάμεσα στὰ ἄκρα ὅπωςδὴποτε περιέχονται καὶ τὰ μέσα³¹. Ἄκρα δὲ ὡς πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην αἴσθησι εἶναι ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ. Διότι μὲ αὐτὰ ὀρίζεται ἀπὸ τις δυὸ πλευρὲς ἡ ὄρασις τῶν ἀνθρώπων. Ὅπως λοιπὸν ἐκεῖνος πὺ εἶπε ὅτι «στὸ χέρι τοῦ εἶναι τὰ πέρατα τῆς γῆς»³² συμπεριλαμβάνει καὶ τὰ μέσα μὲ τὸν περίβολο τῶν περάτων· ἔτσι καὶ ὁ Μωϋσῆς διὰ τῆς φράσεως περὶ τῶν περάτων ἐδήλωσε τὴν ὑλικὴ καταβολὴ ὅλου τοῦ κόσμου. Λέγομε δὲ ὅτι πρὸς τὴν ἐκδοχὴ τούτῃ συνεργοῦν τὰ ἐνδιάμεσα λόγια.

- 25 Πράγματι ἔχει γραφῇ ὅτι «ἡ γῆ ἦταν ἀόρατη καὶ ἀκατασκεύαστη»³³, ὥστε ἀπὸ αὐτὸ νὰ εἶναι φανερὸ ὅτι δυνάμει ὅλα τὰ ὄντα εὐρίσκονταν στὴν πρώτη ὀρμὴ τοῦ Θεοῦ γιὰ τὴν δημιουργίαν, σὰν νὰ κατεβλήθη κάποια σπερματικὴ δύναμις γιὰ τὴν γένεσι τοῦ παντός, ἐνεργεῖα ὅμως δὲν ὑπῆρχαν ἀκόμη τὰ

ἄκρα, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα ὑφίστανται ὅλα τὰ ἄλλα κτίσματα.

32. Ψαλμ. 94,4.

33. Γεν. 1,2.

ἐνεργεία δὲ τὰ καθ' ἕκαστον οὐπω ἦν. «Ἡ γὰρ γῆ», φησὶν, «ἦν ἀόρατος καὶ ἀκατασκευάστος». Ὅπερ Ἰσὸν ἐστὶ τῷ λέγειν, ὅτι ἦν, καὶ οὐκ ἦν· οὐ γάρ πω συνδεδραμήκεισαν περὶ αὐτὴν αἱ ποιότητες· ἀπόδειξις δὲ τῆς διανοίας ταύτης, ὅτι ἀόρατον αὐτὴν 5 ὁ λόγος εἶναι φησὶν. Τὸ γὰρ ἀόρατον, χρῶμα οὐκ ἔστι· τὸ δὲ χρῶμα, οἷόν τις ἀπορροή τοῦ κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν σχήματος γίνεται, τὸ δὲ σχῆμα οὐκ ἄνευ σώματος. Εἰ οὖν ἀόρατον ἦν, καὶ ἀχρωμάτιστον πάντως. Τούτῳ δὲ συνθεωρεῖται τὸ ἀσχημάτιστον· ἐκείνῳ δὲ τὸ ἀσώματον.

26 Οὐκοῦν ἐν τῷ ἀθρώῳ τῆς τοῦ κόσμου μεταβολῆς, ἦν μὲν ἐν τοῖς οὖσιν ἡ γῆ, ὥς καὶ τὰ ἄλλα πάντα, ἀνέμεινε δὲ τὸ διὰ τῆς τῶν ποιοτήτων κατασκευῆς, ὅπερ ἐστὶ γενέσθαι. Διὰ γὰρ τοῦ ἀόρατον αὐτὴν εἶπεῖν εἶναι, τὸ μηδὲ ἄλλην τινὰ ποιότητα θεωρεῖσθαι περὶ αὐτὴν ὁ λόγος ἐνδείκνυται· καὶ διὰ τοῦ ἀκατασκευάστον 15 ὀνομάσαι, νοεῖν δίδωσι τὸ μήπω αὐτὴν πεπυκνῶσθαι ταῖς σωματικαῖς ιδιότησιν.

27 Φανερώτερον δὲ διὰ τῆς Συμμάχου καὶ Θεοδοτίωνος καὶ Ἀκύλα γραφῆς ἡ τοιαύτη διάνοια σαφηνίζεται· τοῦ μὲν εἰπόντος, «ἡ δὲ γῆ ἦν ἀργὸν καὶ ἀδιάκριτον» τοῦ δὲ ἐτέρου, «κένωμα καὶ 20 οὐθέν» τοῦ δὲ ἄλλου «οὐθέν καὶ οὐθέν». Δηλοῦται γὰρ διὰ τούτων, κατὰ τὸν ἐμὸν λόγον, διὰ μὲν τοῦ ἀργοῦ, ὅτι ἐνεργεία μὲν οὐπω ἦν, ἐν μόνῃ δὲ τῇ δυνάμει τὸ εἶναι εἶχε· διὰ δὲ τοῦ ἀδιακρίτου, τὸ μηδέπω ἀποστῆναι ἀπ' ἀλλήλων καὶ ἐφ' ἑαυτῆς ἰδιαζόντως ἐκάστην τῶν ποιοτήτων γνωρίζεσθαι, ἀλλ' ἐν συγκεχυ- 25 μένῃ τινὶ καὶ ἀδιακρίτῳ ποιότητι τὸ πᾶν καθορᾶσθαι, μὴ χρώματος, μὴ σχήματος, μὴ ὄγκου, μὴ βάρους, μὴ πηλικότητος, μὴ ἄλλου τινὸς τῶν τοιούτων ἐφ' ἑαυτοῦ κατὰ τὸν ἴδιον λόγον ἐν τῷ ὑποκειμένῳ θεωρουμένου. Τὴν δὲ αὐτὴν διάνοιαν ἐνδείκνυται ἡμῖν, καὶ τὸ κένωμα καὶ οὐθέν. Τὴν γὰρ χωρητικὴν τῶν

34. Σύμφωνα με αὐτὴ τὴν ἀποψὶ ὁ Θεὸς ἀρχικὰ ἐδημιούργησε τὴν ἄμορ-

καθ' ἑκάστον. Διότι, λέγει, «ἡ γῆ ἦταν ἀόρατη καὶ ἀκατασκευάστη». Καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ ἴδιο σὰν νὰ λέγωμε ὅτι ἡ γῆ ἦταν καὶ δὲν ἦταν. Διότι δὲν εἶχαν ἀκόμη συνδράμει γύρω της οἱ ποιότητες. Καὶ ἀπόδειξις αὐτῆς τῆς ἀπόψεως εἶναι ὁ λόγος λέγει ὅτι αὐτὴ ἦταν ἀόρατη. Τὸ ἀόρατο δὲν εἶναι χρῶμα· τὸ δὲ χρῶμα παίρνει σύστασι σὰν κάποια ἀπορροή ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ σχήματος καὶ τὸ σχῆμα δὲν ὑφίσταται χωρὶς σῶμα. Ἄν λοιπὸν ἦταν ἀόρατο, θὰ ἦταν ὅπωςδὴποτε καὶ ἀχρωμάτιστο. Μὲ τοῦτο συμβαδίζει τὸ ἀσχημάτιστο, μ' ἐκεῖνο τὸ ἀσώματο.

26 Ἐπομένως κατὰ τὴν ἀθρόα καταβολὴ τοῦ κόσμου, ἀνάμεσα στὰ ὄντα ἦταν καὶ ἡ γῆ, ὅπως καὶ ὅλα τὰ ἄλλα, ἀνέμενε ὁμως νὰ γίνη αὐτὸ ποὺ εἶναι διὰ τῆς κατασκευῆς τῶν ποιότητων³⁴. Διότι ὁ λόγος λέγοντας ὅτι «αὐτὴ ἦταν ἀόρατη» δεικνύει ὅτι δὲν ὑπῆρχε καμμιά ἄλλη ποιότητα γύρω της καὶ ἀναφέροντας τὸ ἀκατασκευάστο ἐπιτρέπει νὰ ἐννοήσωμε ὅτι αὐτὴ δὲν εἶχε πυκνωθῇ ἀκόμη μὲ τὶς σωματικὲς ιδιότητες.

27 Αὐτὴ ἡ ἐννοια ἀποσαφηνίζεται καθαρώτερα διὰ τῆς μεταφράσεως τοῦ Συμμάχου καὶ τοῦ Θεοδοτίωνος καὶ τοῦ Ἀκύλα. Ὁ πρῶτος εἶπε, «ἡ δὲ γῆ ἦταν ἀργή καὶ ἀδιάκριτη», ὁ ἄλλος ὅτι «ἦταν κένωμα καὶ μηδέν», καὶ ὁ τρίτος «οὐδὲν καὶ οὐδέν». Πράγματι μὲ αὐτὰ δηλώνονται, κατὰ τὴν ἀποψί μου, τὰ ἐξῆς· μὲ τὸ ἀργὸ ὅτι ἡ γῆ δὲν ὑπῆρχε ἀκόμη ἐν ἐνεργείᾳ, ἀλλὰ μόνο ἐν δυνάμει εἶχε τὴν ὕπαρξι· μὲ τὸ ἀδιάκριτο τὸ ὅτι οἱ ποιότητες δὲν εἶχαν ἀποσπασθῇ ἢ μιὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη καὶ δὲν ἀναγνωρίζονταν χωριστὰ ἢ καθεμιὰ μόνη της, ἀλλὰ τὸ σύνολο ἐβλέπονταν σὲ κάποια συγκεχυμένη καὶ ἀδιάκριτη ποιότητα, χωρὶς νὰ ὑπάρχη στὸ ὑποκείμενο καθ' ἑαυτὸ οὔτε χρῶμα οὔτε σχῆμα οὔτε ὄγκος οὔτε βάρος οὔτε μέγεθος οὔτε τίποτε ἄλλο παρόμοιο. Τὸ ἴδιο νόημα ἔχουν οἱ λέξεις «κένωμα» καὶ «οὐθέν». Διότι

φη ὕλη (ποὺ ἔτσι δὲν εἶναι ἄκτιστη, ὅπως στὸν πλατωνισμό) κι' ἐπειτα προσθέτοντας μὲ τὸ λόγο του τὶς ποιότητες ἔφερε στὴν ὕπαρξι τὰ ἐπὶ μέρους.

- ποιότητων δύναμιν, τῇ τοῦ κενώματος φωνῇ παραδήλωσεν, ὥστε διὰ τούτου μαθεῖν, ὅτι δεκτικὴν δύναμιν τῶν ποιότητων ὁ τοῦ παντὸς κτίστης προκατεβάλλετο· κενὴ δέ τις ἦν αὕτη καὶ ἐν ἑαυτῇ εἶχεν οὐθέν, πρὶν συμπληρωθῆναι αὐτὴν ταῖς ποιότησι.
- 5 Τὸν δὲ τρίτον λόγον, ὡς ἐκ τῆς Ἐπικούρου φιλοσοφίας παρευρεθέντα, καταλιπεῖν οἶμαι ἀθεώρητον· ὅμοιον γάρ τι κακεῖνός φησι περὶ τῆς πρώτης τῶν ὄντων ἀρχῆς, κενόφωνόν τε καὶ μηδὲν τὴν ἀνυπόστατον τῶν ἀτόμων φύσιν διὰ τῶν τοιούτων φωνῶν ἐνδεικνύμενος, ὅπερ ὅμοιόν ἐστι τῷ οὐδὲν καὶ οὐθέν.
- 28 Ἄλλ' ἐπὶ τὰ συνεχῇ τῆς θεωρίας πάλιν προΐωμεν, πῶς εἰσάπαξ τοῦ πυρὸς τὸν ἀκρότατον τῆς αἰσθητῆς φύσεως ὄρον περιόδευσαντος, ἀκολούθως τὸ στερέωμα γίνεται· ὅπερ μεθόριόν φησιν εἶναι τῶν τε ὑπερκειμένων καὶ τῶν ὑποκειμένων ὑδάτων. Ἐγὼ γὰρ οἶμαι σῶμα μὲν τοι στερρὸν καὶ ἀντίτυπον, εἴ τέ
- 15 τι τῶν τεσσάρων, εἴ τέ τι καὶ παρὰ ταῦτα ἕτερον, καθὼς ἡ ἕξωθεν ἐφαντάσθη φιλοσοφία, μηδὲν περὶ τὸ στερέωμα θεωρεῖσθαι, ἀλλὰ τὸ ἄκρον τῆς αἰσθητῆς οὐσίας, ὅπερ ἡ τοῦ πυρὸς φύσις κατὰ τὴν ἀεικίνητον δύναμιν περιπολεῖ, τοῦτο στερέωμα παρὰ τῆς Γραφῆς ρηθῆναι, συγκρίσει τῆς αἰδίου τε καὶ ἀσωμά-
- 20 του καὶ ἀναφοῦς ιδιότητος. Τίς γὰρ οὐκ οἶδεν ὅτι πᾶν τὸ στερρὸν διὰ τινος πάντως ἀντιτυπίας πεπύκνωται; Τὸ δὲ πυκνὸν καὶ ἀντίτυπον, οὐ καθαρὸν τῆς κατὰ τὸ βάρος ποιότητος· τὸ δὲ βαρὺ κατὰ τὴν φύσιν, ἀνωφερὲς εἶναι οὐ δύναται. Ἀλλὰ μὴν πάσης ὑπέρκειται τῆς αἰσθητῆς κτίσεως τὸ στερέωμα, οὐκ ἄρα
- 25 παχύ τι καὶ σωματῶδες περὶ αὐτὸ νοεῖν ἢ ἀκολουθία τοῦ λόγου δίδωσιν, ἀλλὰ, καθὼς εἴρηται, τῇ πρὸς τὸ νοητὸν τε καὶ ἀσώματον παραθέσει, πᾶν ὅσον τοῦ αἰσθητοῦ γένους ἐστὶ στερρὸν λέγεται, κἂν τῇ φυσικῇ λεπτότητι διαφεύγει τὴν κατανόησιν.

35. Τοῦτο βέβαια εἶναι ἀναγωγικὴ ἐρμηνεία καὶ διδασκαλία τοῦ Γρηγορίου.

μὲ τῇ λέξει ‘κένωμα’ δηλώνει τὴν χωρητικὴν δύναμι τῶν ποιότη-
των, ὥστε μὲ αὐτὸ νὰ μάθωμε ὅτι ὁ κτίστης τοῦ σύμπαντος προ-
κατέβαλε δεκτικὴν δύναμι τῶν ποιότητων· ἦταν δὲ αὐτή, ἡ γῆ,
κενὴ καὶ δὲν εἶχε τίποτε μέσα της πρὶν συμπληρωθῇ μὲ τίς
ποιότητες. Τὸν τρίτο ὅμως λόγο νομίζω ὅτι πρέπει νὰ τὸν ἀφή-
σω ἀνεξέταστο, διότι ἔχει παραληφθῇ ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ
Ἑπικούρου· διότι κι’ ἐκεῖνος κάτι παρόμοιο λέγει περὶ τῆς
πρώτης ἀρχῆς τῶν ὄντων, παρουσιάζοντας δι’ αὐτῶν τῶν λέξε-
ων κενόφωνη καὶ μηδενικὴ τὴν ἀνυπόστατη φύσιν τῶν ἀτόμων,
πρᾶγμα ποὺ εἶναι ὅμοιο μὲ τὸ οὐδὲν καὶ οὐθέν. 27.2

Ἀλλὰ ἄς προχωρήσωμε πάλιν εἰς τὴν συνέχεια τῆς διδασκαλίας
μας, πῶς, ἀφοῦ διαμιάς τὸ πῦρ περιώδευσε τὰ τελευταῖα ὅρια
τῆς αἰσθητῆς φύσεως, ἔπειτα γίνεται τὸ στερέωμα, τὸ ὁποῖον λέ-
γει ὅτι εἶναι μεθόριον τῶν ὑπερκειμένων καὶ τῶν ὑποκειμένων
υἰάτων. Ἐγὼ βέβαια νομίζω ὅτι δὲν ὑφίσταται κανένα σῶμα
στερεὸν καὶ σκληρὸ γύρω ἀπὸ τὸ στερέωμα, εἴτε ἀπὸ τὰ τέσσε-
ρα στοιχεῖα εἴτε ἀπὸ ἄλλο διαφορετικὸ ἀπὸ αὐτά, ὅπως ἐφαντά-
σθηκε ἡ ἐξωτερικὴ φιλοσοφία, ἀλλὰ ἀπὸ τῆς Γραφῆς στερέωμα
λέγεται ἀκριβῶς τὸ ἄκρον τῆς αἰσθητῆς οὐσίας³⁵, τὸ ὁποῖον περι-
πολεῖ ἡ φύσις τοῦ πυρὸς κατὰ τὴν ἀεικίνητην δύναμιν, σὲ σύγκρι-
σιν μὲ τὴν αἴθρην καὶ ἄσώματα καὶ ἀναφῇ ιδιότητα. Διότι ποιὸς
δὲν γνωρίζει ὅτι καθετὶ τὸ στερεὸν εἶναι πυκνωμένο ὅπως δὴ πο-
τε μὲ κάποια σκληρότητα; Τὸ δὲ πυκνὸν καὶ σκληρὸν δὲν εἶναι
ἀπαλλαγμένο ἀπὸ τὴν βαρύτητα· τὸ δὲ βαρὺ κατὰ τὴν φύσιν δὲν
μπορεῖ νὰ εἶναι ἀνωφές. Ἀλλ’ ὅμως τὸ στερέωμα ὑπέρκειται
ὅλης τῆς αἰσθητῆς κτίσεως· ἄρα ἡ λογικὴ ἀκολουθία δὲν ἐπι-
τρέπει νὰ δεχώμαστε τίποτε παχὺ καὶ σωματῶδες σ’ αὐτό,
ἀλλὰ, ὅπως ἔχει λεχθῇ, μὲ τὴν σύγκρισιν ἀνάμεσα εἰς τὸ νοητὸν καὶ
τὸ ἄσώματο καθετὶ ποὺ ἀνήκει εἰς τὸ αἰσθητὸ γένος λέγεται στε-
ρεόν, ἔστω καὶ ἂν μὲ τὴν φυσικὴν του λεπτότητα διαφεύγει τὴν
κατανόησιν.

- 29 Οὐκοῦν ἀκολουθῶς ὅσον τῇ περιόδῳ του πυρὸς διελήφθη (διελήφθη δὲ τὸ πέρας τῆς ὑλικῆς οὐσίας τὸ ἅπαξ ἰδίῳ τινὶ ὄρω περιγραφέν), στερεώμα μὲν διὰ τὴν ὑλικὴν φύσιν τῇ συγκρίσει τῶν ὑποκειμένων προσηγορεύθη, οὐρανὸς δὲ ἔσχε τὸ ὄνομα, 5 ὥσπερ καὶ τῷ φωτὶ ὄνομα τὴν ἡμέραν ἔθετο καὶ τῷ σκότει τὴν νύκτα. Ἡ δὲ τῶν ὑδάτων διάκρισις ἡ κεχωρισμένη τῇ μεσιτείᾳ τοῦ στερεώματος, οὔτε τῆς ὑπολήψεως ἀλλοτριοῦται ταύτης καὶ πρὸς τὴν Γραφὴν ἀκολουθῶς ἔχει. Γέγραπται γὰρ ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τῶν εἰρημένων μετὰ τὸ περὶ τῆς γῆς εἰπεῖν· ὅτι «σκότος ἦν 10 ἐπάνω τῆς ἀβύσσου καὶ Πνεῦμα Θεοῦ ἐπεφέρετο ἐπάνω τοῦ ὕδατος». Στοχαζόμεθα τοίνυν ὅτι τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ τοσοῦτον ἀπέχει τοῦ σκότους εἶναι, ὅσον καὶ παντὸς κακοῦ ἀλλοτρίως ἔχει. Καὶ μυρίας ἔστι περὶ τούτου τῆς ἀγίας Γραφῆς παραθέσθαι φωνάς, ὅτι καὶ φῶς ἐστὶν ἀληθινὸν ὁ Θεὸς καὶ οἰκεῖ ἀπρόσιτον 15 φῶς.
- 30 Τὸ δὲ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ταῦτόν τῇ φύσει ἐστὶν αὐτῷ τῷ Θεῷ· εἰ δὲ μία φύσις τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος, φῶς δὲ ὁ Θεός, φῶς ἂν εἴη πάντως καὶ τοῦ Θεοῦ τὸ Πνεῦμα. Τὸ δὲ ὕδωρ ᾧ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἐπεφέρετο, ἄλλο τι παρὰ τὴν κατωφερῆ 20 ταύτην τῶν ρευστῶν ὑδάτων φύσιν ἐστίν, ὃ τῷ στερεώματι πρὸς τὸ βαρὺ τε καὶ κατωφερὲς ὕδωρ διατειχίζεται. Εἰ δὲ ὕδωρ κάκεῖνο παρὰ τῆς Γραφῆς ὀνομάζεται, ᾧ διὰ τῆς ὑψηλοτέρας θεωρίας τὸ τῶν νοητῶν δυνάμεων πλήρωμα σημαίνεσθαι στοχαζόμεθα, ξενιζέσθω διὰ τῆς ὁμωνυμίας μηδεῖς. Καὶ γὰρ καὶ ὁ 25 Θεὸς πῦρ καταναλίσκον ἐστίν, ἀλλὰ καθαρεύει τῆς ὑλικῆς σημασίας τοῦ πυρὸς ὁ λόγος. Ὡσπερ οὖν τὸν Θεὸν πῦρ μαθῶν

Ἐπομένως, ὅσο συμπεριελήφθηκε μέ τήν περιοδεία τοῦ πυρός (συμπεριελήφθηκε δὲ τὸ πέρας τῆς ὑλικῆς οὐσίας πού περιεγράφηκε ἅπαξ μ' ἓνα ἰδιαίτερο ὄριο), ὠνομάσθηκε στερεῶμα γιὰ τήν ὑλική του φύσι σὲ σύγκρισι μέ τὰ ὑποκείμενα, ἐπῆρε δὲ τὸ ὄνομα οὐρανὸς κατὰ τὸν τρόπο πού τὸ φῶς ἔλαβε τὸ ὄνομα ἡμέρα καὶ τὸ σκότος νύκτα. Ἡ διάκρισις ἔπειτα τῶν ὑδάτων, πού εἶναι χωρισμένα μέ τὴ μεσιτεία τοῦ στερεώματος, οὔτε ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἀντίληψι ξένη εἶναι καὶ μέ τὴν Γραφή εἶναι σύμφωνη. Διότι ἔχει γραφῇ στὴ σειρὰ τῶν λεγομένων μετὰ τὰ λόγια περὶ τῆς γῆς, ὅτι «ἐπάνω ἀπὸ τὴν ἄβυσσο ὑπῆρχε σκότος κι' ἐπάνω ἀπὸ τὸ ὕδωρ ἐπεφέρετο πνεῦμα Θεοῦ»³⁶. Στοχαζόμαστε λοιπὸν ὅτι τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ τόσο ἀπέχει ἀπὸ τὸ νὰ εἶναι σκότος ὅσο ξένο εἶναι ἀπὸ κάθε κακό. Κι' εἶναι δυνατὸ νὰ παραθέσωμε μύριες φωνές τῆς ἁγίας Γραφῆς γι' αὐτὸ τὸ θέμα, ὅτι δηλαδή καὶ φῶς εἶναι ὁ Θεός¹⁷ καὶ κατοικεῖ σὲ ἀπρόσιτο φῶς³⁸.

Τὸ δὲ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸ ἴδιο στὴ φύσι μέ αὐτὸν τὸ Θεό· ἂν ὅμως μιὰ εἶναι ἡ φύσις τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ πνεύματος, ὁ δὲ Θεὸς εἶναι φῶς, ὅπωςδῆποτε φῶς θὰ ἦταν καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Τὸ δὲ φῶς ὅπωςδῆποτε ποιεῖ ἐκεῖνα στὰ ὁποῖα ἐπιφέρεται μέσα στὸ φῶς. Τὸ δὲ ὕδωρ, στὸ ὁποῖο ἐπεφέρετο τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, εἶναι κάτι ἄλλο, διαφορετικὸ ἀπὸ αὐτὴν τὴν κατωφερῇ φύσι τῶν ρευστῶν ὑδάτων, τὸ ὁποῖο τειχίζεται διὰ τοῦ στερεώματος πρὸς τὸ βαρὺ καὶ κατωφερὲς ὕδωρ. Ἄν πάλι ὕδωρ ὀνομάζεται ἀπὸ τὴ Γραφή κι' ἐκεῖνο, μέ τὸ ὁποῖο διὰ τῆς ὑψηλοτέρας θεωρίας στοχαζόμαστε ὅτι σημαίνεται τὸ πλήρωμα τῶν νοητῶν δυνάμεων, νὰ μὴ παραξενεύεται κανεὶς ἀπὸ τὴν ὁμωνυμία. Διότι καὶ ὁ Θεὸς εἶναι πῦρ καὶ καταναλίσκει³⁹, ἀλλὰ ὁ ὅρος τοῦ πυρὸς ἐδῶ εἶναι καθαρὸς ἀπὸ ὑλικὴ σημασία.

37. Ἰω. 1,9.

38. Α' Τιμ. 6,16.

39. Δευτ. 4,24. Ἑβρ. 12,29.

εἶναι, ἄλλο τι αὐτὸν παρὰ τὸ πῦρ τοῦτο ἐνόησας, οὕτω καὶ ὕδωρ
θείῳ Πνεύματι ἐπιφερόμενον διδαχθεῖς, μὴ τὴν κατωφερῇ φύ-
σιν νοήσης τὴν εἰς γῆν καταρρέουσιν. Τὸ γὰρ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ
τοῖς χθαμαλοῖς τε καὶ ἀστάτοις οὐκ ἐπιφέρεται.

31 Οὐκοῦν, ὥς ἂν φανερώτερον ἡμῖν ἐκκαλυφθεῖν τὸ νόημα,
διὰ συντομίας τὸν νοῦν τῶν εἰρημένων ἀναληψώμεθα· ὅτι τὸ
στερέωμα ὃ ἐπεκλήθη οὐρανός, μεθόριον τῆς αἰσθητῆς ἐστὶ κτί-
σεως, τὸ δὲ ἀπ' ἐκείνου νοητὴ τις διαδέχεται κτίσις, ἐν ᾗ οὐκ εἶ-
δος, οὐ μέγεθος, οὐχ ἢ ἐπὶ τόπου θέσις, οὐ τὸ ἐκ διαστημάτων
10 μέτρον, οὐ χρῶμα, οὐ σχῆμα, οὐ πηλικότης, οὐκ ἄλλο τι τῶν
ὑπὸ τὸν οὐρανὸν θεωρουμένων οὐδέν. Καί με μηδεὶς ὑπονοεῖτω
διὰ τῆς τροπολογίας σύγχυσιν ἐπάγειν τῇ θεωρίᾳ τῆς λέξεως,
ὥς ταῖς ὑπονοίαις τῶν πρὸ ἡμῶν τὰ τοιαῦτα τεθεωρηκότων
συμφέρεσθαι, καὶ λέγειν· τὰς μὲν ἀποστατικὰς δυνάμεις, ἄβυσ-
15 σον λέγεσθαι, τὸν δὲ κοσμοκράτορα τοῦ σκότους, τὸ ἐπάνω τῆς
ἀβύσσου νοεῖσθαι σκότος. Μήποτε οὕτω παρανομήσαιμι, ὥς
ποίημα Θεοῦ τὴν κακίαν νοῆσαι, σαφῶς εἰπόντος ἐπὶ κεφαλαίου
τοῦ θείου λόγου, ὅτι «καὶ εἶδεν ὁ Θεὸς τὰ πάντα ὅσα ἐποίησεν,
καὶ ἰδοὺ τὰ πάντα καλὰ λίαν». Εἰ δὲ πάντα καλὰ ὅσα ἐποίησεν
20 ὁ Θεός, ἢ δὲ ἄβυσσος καὶ τὰ περὶ αὐτὴν οὐκ ἔξω τῶν παρὰ τοῦ
Θεοῦ γεγονότων ἐστίν, ἄρα καλὰ καὶ ταῦτα τῷ ἰδίῳ λόγῳ, κἂν
ἄβυσσος ᾗ, κἂν μήπω περὶ αὐτὴν λάμπη τὸ τοῖς οὖσιν ἐγκείμε-
νον φῶς.

32 Οὐκοῦν ἄβυσσον μὲν παρὰ τῆς Γραφῆς ἀκούσας, τὸ πλῆθος

“Ὅπως λοιπὸν ἀκούοντας ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι πῦρ, ἐννοεῖς ὅτι εἶναι ἄλλο πρᾶγμα διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ πῦρ τοῦτο, ἔτσι ὅταν διδάσκεισαι ὅτι ὕδωρ φέρεται ἐπάνω στὸ θεῖο πνεῦμα, νὰ μὴ ἐννοήσης τὴν κατωφερῆ φύσι πού ρέει κάτω πρὸς τὴ γῆ. Διότι τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ δὲν ἐπιφέρεται στὰ χαμηλὰ καὶ ἄστατα.

Ἐπομένως, γιὰ νὰ μᾶς ἀποκαλυφθῇ φανερώτερα τὸ νόημα θὰ ἐπαναλάβωμε συντόμως τὴν σκέψι τῶν λεγομένων· ὅτι τὸ στερέωμα πού ὠνομάσθηκε οὐρανὸς εἶναι μεθόριο τῆς αἰσθητῆς κτίσεως, τὸ πέρα ὅμως ἀπὸ ἐκεῖνο εἶναι νοητὴ κτίσις, στὴν ὁποία δὲν ὑπάρχει τίποτε ἀπὸ ὅσα εὐρίσκονται κάτω ἀπὸ τὸν οὐρανό, οὔτε εἶδος οὔτε μέγεθος οὔτε ἡ ἐπὶ τοῦ τόπου θέσις, οὔτε τὸ μέτρο κατὰ διαστήματα, οὔτε χρῶμα οὔτε σχῆμα οὔτε ποσότης. Κανεῖς ὅμως νὰ μὴ ὑπονοήσῃ ὅτι διὰ τῆς τροπολογίας⁴⁰ ἐπιφέρομε σύγχυσι στὴ θεωρία τῆς λέξεως, ὡσὰν μὲ τις ὑπόνοιες τῶν παλαιότερων μας ποὺ ἐξήτασαν πρὶν ἀπὸ ἐμᾶς αὐτὰ τὰ πρᾶγματα, καὶ λέγομε· ὅτι ἄβυσσος λέγονται οἱ ἀποστατικὲς δυνάμεις, ὡς κοσμοκράτορες δὲ τοῦ σκότους ἐννοεῖται τὸ ἐπάνω ἀπὸ τὴν ἄβυσσο σκότος. Εἴθε ποτὲ νὰ μὴ παρανοήσω τὰ κείμενα τόσο, ὥστε τὴν κακία νὰ τὴν θεωρήσω ποῖημα τοῦ Θεοῦ, ἀφοῦ ὁ θεῖος λόγος στὸ τέλος εἶπε σαφῶς ὅτι «καὶ εἶδε ὁ Θεὸς ὅλα ὅσα ἔκαμε, καὶ ἰδοὺ ὅλα ἦσαν πολὺ καλὰ»⁴¹. Ἄν δὲ ὅλα ὅσα ἔκαμε ὁ Θεὸς εἶναι πολὺ καλὰ, ἡ δὲ ἄβυσσος καὶ τὰ γύρω ἀπὸ αὐτὴν δὲν εἶναι ἔξω ἀπὸ ὅσα ἔκαμε ὁ Θεός, ἄρα κι αὐτὰ εἶναι κατὰ τὸν τρόπο τους καλὰ, ἔστω κι ἂν εἶναι ἄβυσσος, κι’ ἂν δὲν λάμπη γύρω της τὸ φῶς ποὺ εἶναι μέσα στὰ ὄντα. **28.2**.

Ἀκούοντας λοιπὸν ἀπὸ τὴν Γραφὴ ἄβυσσο, ἐννοῶ ὅτι

40. Τροπολογία εἶναι ἡ ἐρμηνεία τῶν κειμένων σύμφωνα μὲ τὸν τρόπο τῆς ἐκφράσεως καὶ ὄχι κατὰ τὶς λέξεις. Εἶναι τὸ ἴδιο μὲ τὴν ἀναγωγή, τὴν τυπολογία, τὴ μεταφορά.

41. Γεν. 1,31.

τῶν ὑδάτων σημαίνεσθαι λέγω. Οὕτω γὰρ αὐτὴν καὶ ἡ ψαλ-
 μωδία ὀρίζεται λέγουσα· «ἐταράχθησαν αἱ ἄβυσσοι, πλῆθος
 ἡχοῦς ὑδάτων». Τὸ δὲ περὶ αὐτὴν σκότος ἀκούσας, τὸ μήπω
 πεφηνέναι τὴν φωτιστικὴν δύναμιν τὴν ἐγκειμένην τῇ φύσει τῶν
 5 ὄντων ἐνόησα. Χωρισμὸν δὲ ὑδάτων, διὰ τοῦ στερεώματος γε-
 γονότα παρὰ τῆς Γραφῆς διδασκόμενος, οὐκ ἔξω μοι δοκῶ τοῦ
 εἰκότος ποιεῖν καὶ τῆς κατ' ὄνομα σημασίας ἐπὶ τοῦ ὕδατος
 χωρισμὸν ἐννοῶν, ὥστε διάφορον ἑκατέρου τὴν φύσιν οἶεσθαι
 καὶ πεπεῖσθαι· τὸ μὲν ἀνωφερές τε καὶ κοῦφον εἶναι καὶ τῆς
 10 κουφότητος τοῦ πυρὸς ἐλαφρότερον, ὥστε ὑπεράνω τῆς θερμῆς
 οὐσίας μένον, μήτε τῇ κινήσει τοῦ ὑποκειμένου συμμετατίθε-
 σθαι, μήτε τῇ θερμότητι πρὸς ἀντίπαλον τάξιν ἀποκαθίστασθαι,
 ἀλλ' αὐτό τε μένειν ἀμείωτον, τῷ τε ὑποτρέχοντι πυρὶ μηδεμίαν
 δι' ἑαυτοῦ πάροδον εἶναι. Πῶς γὰρ ἂν τόπος τῷ ὑλικῷ τὸ αἶνιον
 15 γένοιτο; Τὸ δὲ ἕτερον ὕδωρ τοῦτο εἶναι, οὗ τὴν φύσιν καὶ
 ὀφθαλμῷ καὶ ἀφῇ καὶ γεύσει γνωρίζομεν. Ὁ γὰρ καὶ κάτω φέ-
 ρεται καὶ διειδὲς καθορᾶται καὶ τῇ γεύσει γινώσκεται διὰ τῆς
 ἐγκειμένης ποιότητος, τοῦτο πρὸς ἄλλην τινὰ μεταφέρειν ἐν-
 νοιαν, ἢ τοῦ γνωριζομένου φύσις οὐκ ἀναγκάζει.

- 33 Ἐκεῖνο μὲν τοι τὸ λεγόμενον ὕδωρ, ὃ μήτε ὁρᾶται μήτε ρεῖ
 μήτε τισὶ περιέχεται ὅλως, οἷς ἢ ὑγρὰ πέφυκε διακρατεῖσθαι φύ-
 σις, ἀλλ' ἔξω μὲν τόπου ἐστίν, ἀμιγὲς δὲ πάσης τῆς κατ' αἴσθη-
 σιν γνωριζομένης ποιότητος, οὐκ ἂν τινα οἶμαι τῶν κρίνειν ἐπε-
 σκεμμένων, διὰ τε τὸ ὑποφέρεσθαι τῷ πνεύματι τοῦ Θεοῦ καὶ
 25 διὰ τὸ ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν εἶναι πιστεύειν καὶ διὰ τὸ πάντων

δηλώνεται τὸ πλῆθος τῶν ὑδάτων. Ἔτσι πράγματι τὴν ὀρίζει ἡ ψαλμωδία λέγοντας, «ἐταράχθησαν οἱ ἄβυσσοι, ὁ ἦχος ὑδάτων εἶναι δυνατός»⁴². Καὶ ὅταν ἀκούω τὸ γύρω ἀπὸ αὐτὴν σκότος ἐννοῶ ὅτι δὲν ἐφανερώθηκε ἀκόμη ἡ ἐγκειμένη στὴ φύσι τῶν ὄντων φωτιστικὴ δύναμις. Ὅταν δὲ διδάσκωμαι ἀπὸ τὴν Γραφὴ περὶ χωρισμοῦ ὑδάτων ποῦ ἔγινε διὰ τοῦ στερεώματος, νομίζω ὅτι δὲν εἶμαι ἐκτὸς λογικῆς καὶ ἐκτὸς τῆς σημασίας τοῦ ὅρου μὲ τὸ νὰ ἐννοῶ χωρισμὸ ἐπὶ τοῦ ὕδατος τέτοιον ποῦ νὰ θεωροῦμε σαφῶς διαφορετικὴ τὴ φύσι τοῦ κάθε εἶδους· διότι τὸ μὲν ἓνα εἶναι ἀνωφερὲς καὶ ἐλαφρό, ἐλαφρότερο ἀπὸ τὴν κουφότητα τοῦ πυρός, ὥστε μένοντας ἐπάνω ἀπὸ θερμὴ οὐσία μήτε μὲ τὴν κίνησι τοῦ ὑποκειμένου νὰ μετακινῆται μαζί του μήτε μὲ τὴ θερμότητα νὰ μεταβάλλεται πρὸς τὴν ἀντίπαλὴ τάξι, ἀλλὰ καὶ τὸ ἴδιο νὰ μένῃ ἀμείωτο καὶ στὸ πῦρ ποῦ τρέχει ἀπὸ κάτω νὰ μὴ ἐπιτρέπη καμμιὰ δίοδο ἀνάμεσά του. Διότι πῶς μπορεῖ τὸ αἶντο νὰ γίνῃ τόπος γιὰ τὸ ὑλικό; Τὸ ἄλλο εἶδος τοῦ ὕδατος εἶναι τοῦτο, ποῦ γνωρίζομε τὴ φύσι του καὶ μὲ τὸν ὀφθαλμὸ καὶ μὲ τὴν ἀφή καὶ μὲ τὴ γεῦσι. Πράγματι ἐκεῖνο ποῦ φέρεται πρὸς τὰ κάτω καὶ βλέπεται καθαρὸ καὶ δοκιμάζεται μὲ τὴ γεῦσι διὰ τῆς ποιότητος ποῦ περιέχει, τοῦτο ἡ φύσις τοῦ γνωριζομένου δὲν μᾶς ἀναγκάζει νὰ τὸ μεταφέρωμε σὲ καμμιὰ ἄλλῃ ἐννοια⁴³.

Ἐκεῖνο ὅμως τὸ λεγόμενο ὕδωρ, τὸ ὁποῖο οὔτε βλέπεται οὔτε ρέει οὔτε γενικὰ περιέχεται σὲ δοχεῖα ὅπου φυσικὰ διακρατοῦνται τὰ ὑγρά, ἀλλὰ εἶναι ἔξω ἀπὸ τόπο, ἄμικτο ἀπὸ κάθε αἰσθητῶς διακρινομένη ποιότητα, δὲν νομίζω ὅτι ὁποιοσδήποτε σώφρων ἄνθρωπος δὲν θὰ ἐννοῇ ὅτι εἶναι κάτι ἄλλο ἀπὸ τὸ κοινὸ ὕδωρ, φερόμενο μὲ τὸ λογισμὸ πρὸς τὴν νοητὴ οὐσία, ἐφ’

43. Κατὰ τὴν ἐρμηνεῖα τοῦ Γρηγορίου τὰ ὕδατα ποῦ χωρίζονται ἀπὸ τὸ στερέωμα εἶναι διαφορετικῆς ποιότητος. Τὰ κάτω ἀπὸ τὸ στερέωμα εἶναι τὰ αἰσθητά· τὰ ἄνω ἀπὸ τὸ στερέωμα εἶναι τὰ νοητὰ καὶ ἀόρατα ὕδατα, τὰ πέραν ἀπὸ τὴν αἰσθητὴ οὐσία.

τῶν δι' αἰσθήσεως γνωσκομένων μένειν ἑξώτερον, μὴ ἄλλο τι παρὰ τὸ κοινὸν ἐννοεῖν ὕδωρ πρὸς τὴν νοητὴν οὐσίαν ταῖς ὑπονοίαις φερόμενον.

34 Τοῦτο γὰρ ἐκ τῶν ἐξητασμένων ὑπενοήσαμεν, ὅτι πᾶν τὸ
 5 κινούμενον ἐντὸς τῆς νοητῆς φύσεως περιείργεται καὶ περὶ ἑαυ-
 τὸ τὴν ἀναστροφὴν ἔχει. Ὅρος δὲ τοῖς κινουμένοις τὸ πέρας τῆς
 διαστηματικῆς ἐστὶ φύσεως, μεθ' ὃ καθαρὰ τῶν τοπικῶν τε καὶ
 διαστηματικῶν ἰδιωμάτων εὐρίσκεται ἡ νοητὴ τε καὶ ἀδιάστα-
 τος φύσις. Τὸ οὖν ἀκρότατον πέρας τῆς αἰσθητῆς οὐσίας, οὗ τὸ
 10 ἐπέκεινα οὐδὲν τοιοῦτόν ἐστιν, οἷον ἐν τοῖς φαινομένοις γινώ-
 σκεται, τοῦτό φαμεν τῷ ὀνόματι παραδηλοῦσθαι τοῦ στερεώμα-
 τος, βεβαιούσης ἡμῖν τῆς Γραφῆς τὴν ὑπόνοιαν, ἣ φησιν· «Καὶ
 διεχώρισεν ὁ Θεὸς ἀνὰ μέσον τοῦ ὕδατος ὃ ἦν ὑποκάτω τοῦ
 στερεώματος». Δείκνυται γὰρ διὰ τούτων, ὅτι οὐδὲ τὴν ἀρχὴν
 15 κατεκέκρατο τοῦτο πρὸς ἐκεῖνο τὸ ὕδωρ, ἀλλ' ἐν τῇ τῶν ὀνομά-
 των κοινωνίᾳ, ἄμικτος ἦν ἡ φύσις· ἐν τῷ εἰπεῖν, οὐχ ὅτι ἐγένετο
 ὑποκάτω ἢ ἦν ὑπεράνω τοῦ στερεώματος, ἀλλ' ὃ ἦν ὑποκάτω
 τοῦ στερεώματος, ἄλλο τι ἐπάνω ἦν. Εἰ δὲ τὸ μὲν εὐθύς ἐν
 ζόφῳ πρὸς τὴν κάτω θέσιν ἀπερωημένον ἐστί, τὸ δὲ οὐκ ἐν
 20 ζόφῳ (ἐν φωτὶ γὰρ πάντως ἐστὶ τὸ ἐν Πνεύματι Θεοῦ καὶ τοῦ
 ζόφου κεχώριται), ἅμα δὲ καὶ ὑπεράνω ἦν τοῦ ἀναδειχθέντος
 μεταξὺ στερεώματος, κρινάτω ὁ συνετὸς ἀκροατής, εἴ τι τῆς
 πρεπούσης ὑπολήψεως ὁ λόγος ἡμῶν ἐν τοῖς εἰρημένοις παρε-
 στοχάσατο.

35 Τὰ μὲν οὖν περὶ τῆς πρώτης τῶν ὄντων συστάσεως ἡμῖν
 ὑπονοηθέντα, καὶ πῶς ἐν τῇ δυνάμει τῆς οὐσίας οὐ δευτερεύει
 τὸ φῶς τῶν ὄντων, κἂν ἡ Γραφή πρὸ τοῦ φωτὸς ἱστορεῖσθαι τὸ

ὅσον φέρεται κάτω ἀπὸ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ καὶ εἶναι ἀσφαλῶς ἐπάνω ἀπὸ τοὺς οὐρανοὺς καὶ μένει ἐντελῶς ἔξω ἀπὸ ὅλα ὅσα γνωρίζονται δι' αἰσθήσεως.

Πράγματι διὰ τῆς ἐξετάσεως συμπεράναμε τοῦτο, ὅτι κάθε πρᾶγμα ποὺ κινεῖται, κλείεται ἔξω ἀπὸ τὴ νοητὴ φύσι καὶ ἔχει τὴν ἀναστροφή του γύρω ἀπὸ ἐαυτό. Ὅριο δὲ τῶν κινουμένων εἶναι τὸ πέρας τῆς διαστημικῆς φύσεως, μετὰ τὸ ὁποῖο ἡ νοητὴ καὶ ἀδιάστατη φύσις εὐρίσκεται ἀπηλλαγμένη ἀπὸ τὰ τοπικὰ καὶ διαστημικὰ ιδιώματα. Ἰσχυρίζομαστε ὅτι μὲ τὸ ὄνομα τοῦ στερεώματος ὑποδηλώνεται τὸ ἀκρότατο πέρας τῆς αἰσθητῆς οὐσίας, τοῦ ὁποίου τὸ ἐπέκεινα δὲν εἶναι τίποτε σὰν αὐτὰ ποὺ παρατηροῦνται στὰ φαινόμενα, σύμφωνα μὲ τὴ Γραφὴ ποὺ ἐπιβεβαιώνει τὴν ὑπόνοιά μας λέγοντας, «καὶ διεχώρισε ὁ Θεὸς ἀνάμεσα στὸ ὕδωρ ποὺ ἦταν κάτω ἀπὸ τὸ στερέωμα καὶ στὸ ὕδωρ ποὺ ἦταν ἐπάνω ἀπὸ τὸ στερέωμα»⁴⁴. Μὲ αὐτὰ δεικνύεται ὅτι οὔτε ἀρχικὰ δὲν ἦταν ἀνάμικτο τοῦτο τὸ ὕδωρ πρὸς ἐκεῖνο, ἀλλὰ μέσα στὴν κοινότητα τῶν ὀνομάτων ἡ φύσις ἦταν ἄμικτη· ἀφοῦ εἶπε ὅχι ὅτι ἔγινε ἀπὸ κάτω ἢ ἦταν ἐπάνω ἀπὸ τὸ στερέωμα, ἀλλὰ «τὸ ὁποῖο ἦταν κάτω ἀπὸ τὸ στερέωμα», κάτι ἄλλο ἦταν ἐπάνω. Ἄν τὸ ἓνα εἶναι ἀμέσως στὸ σκότος ἀποχωρισμένο πρὸς τὴν κάτω θέσι, τὸ δὲ ἄλλο ἦταν στὸ ζόφο (διότι τὸ εὐρισκόμενο στὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ εἶναι ὅπωςδὴποτε στὸ φῶς καὶ χωρισμένο ἀπὸ τὸ ζόφο) καὶ συγχρόνως ἦταν καὶ ἐπάνω ἀπὸ στερέωμα ποὺ ἐστήθηκε ἀνάμεσά του, ἃς κρίνη ὁ συνετὸς ἀκροατής, ἃν ὁ λόγος μὲ αὐτὴν τὴν ἔκθεσι ἔχει ξεφύγει ἀπὸ τὴν πρέπουσα ἀντίληψι.

Αὐτὰ λοιπὸν καὶ τὰ παρόμοια μὲ αὐτὰ εἶναι ἐκεῖνα ποὺ ἐσκεφθήκαμε περὶ τῆς πρώτης συστάσεως τῶν ὄντων καὶ πῶς τὸ φῶς τῶν ὄντων δὲν ἔρχεται δεῦτερο ἀπέναντι στὴ δύναμι

44. Γεν. 1,7.

σκότος λέγει, καὶ ὅσα περὶ τοῦ στερεώματος στοχαστικῶς ἐνε-
νοήσαμεν καὶ περὶ τῆς τῶν ὑδάτων διαφορᾶς, ὧν ἡ φύσις πρὸς
τὸ κατωφερές τε καὶ κοῦφον μεμερισμένη τὰς καταλλήλους
ἡμῖν περὶ ἑκατέρου τῶν ὁμωνύμως λεγομένων ὑπονοίας ἐντίθη-
5 σι, ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα ἐστίν.

- 36 Ἐπειδὴ δὲ διεκρίθη μὲν ἀπ' ἀλλήλων τὰ ὕδατα, τὰ τε ὁρώ-
μενα καὶ τὰ νοούμενα, καὶ μέσος ὁρος ἀπεδείχθη τῆς διπλῆς
τῶν ὑδάτων φύσεως ὁ οὐρανός, ὁ ἐν ἀρχῇ μὲν γεγενῆσθαι μετὰ
τῆς γῆς καὶ πάντων τῶν πρὸς τὴν κατασκευὴν τοῦ κόσμου κα-
10 ταβληθέντων λεγόμενος, νυνὶ δὲ τελειωθείς τε καὶ ὀνομασθεὶς
ἐν τῇ ἀναδείξει τοῦ στερεώματος τοῦ διὰ τῆς περιδρομῆς τοῦ
πυρὸς ὀρισθέντος, καὶ ἡ δευτέρα τοῦ φωτὸς κυκλοφορία πάλιν
τὸ ὑποκείμενον ἀνὰ μέρος ἐπεσκότισέ τε καὶ ἐφώτισεν. Ὅπερ
καὶ ὀνομάσθη κατὰ τὴν προλαβοῦσαν ἀκολουθίαν, καὶ τοῦτο
15 ἡμέρα. Ἀναγκαίως δὲ καὶ ἀκολούθως καὶ ἡ τοῦ ἀριθμοῦ φύσις
συνεισῆλθε τῇ κτίσει. Οὐδὲν γὰρ ἕτερόν ἐστιν ἀριθμός, εἰ μὴ μο-
νάδων σύνθεσις. Πᾶν δὲ τὸ διωρισμένην τινὲ περιγραφῇ θεωρού-
μενον, μονὰς ὀνομάζεται. Ἐπεὶ οὖν πανταχόθεν ὁ κύκλος ἀνελ-
λιπῆς ἐστὶν ἐν ἑαυτῷ ὀριζόμενος, καλῶς ὁ λόγος ἐν τι ὀνόμασε
20 τὴν μίαν τοῦ κύκλου περίοδον, εἰπὼν, «ἐγένετο ἑσπέρα, καὶ ἐγέ-
νετο πρωί, ἡμέρα μία», καὶ πάλιν τὴν ἄλλην ὡσαύτως ἐν. Συν-
θεὶς δὲ ἀμφοτέρα, δύο ἐποίησε. Καὶ οὕτως ὁ λόγος τὴν τοῦ
ἀριθμοῦ γένεσιν τοῖς μορίοις συνήγαγε τῆς κτίσεως, τὴν ἀκο-
λουθίαν τῆς τάξεως τοῖς ὀνόμασι τοῦ ἀριθμοῦ σημειούμενος.
25 «Ἐγένετο» γάρ, φησὶν, «ἑσπέρα, καὶ ἐγένετο πρωί, ἡμέρα δευ-
τέρα».

τῶν ὄντων, ἔστω κι' ἂν ἡ Γραφή ἀναφέρῃ τὸ σκότος πρὶν ἀπὸ τὸ φῶς καὶ ὅσα ἐστοχασθήκαμε περὶ τοῦ στερεώματος καὶ τῆς διαφορᾶς τῶν ὑδάτων, τῶν ὁποίων ἡ φύσις διαμοιρασμένη ἀνάμεσα στὸ κατηφορικὸ καὶ στὸ ἀνηφορικὸ μᾶς ἐμβάλλει τὶς κατάλληλες ἀντιλήψεις γιὰ τὸ κάθε εἶδος ἀπὸ τὰ ὁμωνύμως λεγόμενα.

- 36 Ὅταν ὁμως διακρίθηκαν ἀναμεταξύ τους τὰ ὕδατα, τὰ βλέπομενα καὶ τὰ νοούμενα, καὶ μέσος ὁρος τῆς διπλῆς φύσεως τῶν ὑδάτων ἀποδείχθηκε ὁ οὐρανός, γιὰ τὸν ὁποῖο λέγεται ὅτι ἔγινε στὴν ἀρχὴ μαζὶ μὲ τὴ γῆ καὶ μὲ ὅλα τὰ καταβληθέντα γιὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ κόσμου, ἐνῶ τῶρα ἐτελειώθηκε καὶ ὠνομάσθηκε κατὰ τὴν ἀνάδειξι τοῦ στερεώματος ποῦ ὠρίσθηκε διὰ τῆς περιδρομῆς τοῦ πυρός, τότε ἡ δευτέρα κυκλοφορία τοῦ φωτὸς πάλι ἐσκότισε καὶ ἐφώτισε διαδοχικῶς τὸ ὑποκείμενο μέρος⁴⁵. Κι' αὐτὸ σύμφωνα μὲ τὴν προηγουμένη ἀκολουθία ὠνομάσθηκε ἡμέρα. Ἀναγκαίως ὁμως καὶ ἀκολουθῶς εἰσῆλθε στὴν κτίσι καὶ ἡ φύσις τοῦ ἀριθμοῦ· διότι ὁ ἀριθμὸς δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ σύνθεσις μονάδων. Κάθε τι ποῦ θεωρεῖται σὲ μιὰ καθωρισμένη περιγραφὴ ὠνομάζεται μονάς. Ἐπειδὴ λοιπὸν ἀπὸ παντοῦ ὁ κύκλος εἶναι ἀνελλιπής, ὀριζόμενος καθ' ἑαυτόν, καλῶς ὁ λόγος ὠνόμασε ἓνα πρᾶγμα τὴν μιὰ περιοδεία τοῦ κύκλου, λέγοντας «ἔγινε ἑσπέρα καὶ ἔγινε πρωί, ἡμέρα μία», καὶ ἐπίσης τὴν ἄλλη ὠνόμασε ἓνα πρᾶγμα. Συνθέτοντας δὲ ἀμφοτέρω, ἔκαμε δύο. Κι' ἔτσι ὁ λόγος ἀπὸ τὰ μόρια τῆς κτίσεως συνήγαγε τὴ γένεσι τοῦ ἀριθμοῦ, σημειώνοντας τὴ σειρὰ τῆς τάξεως μὲ τὰ ὀνόματα τοῦ ἀριθμοῦ. Διότι λέγει, «ἔγινε ἑσπέρα καὶ ἔγινε πρωί, ἡμέρα δευτέρα».

45. Ἡ τελείωσις τῆς ἀμορφῆς ὕλης χαρακτηρίζεται μὲ τὴν τοποθέτησι τοῦ στερεώματος καὶ μὲ τὴν δεύτερη κυκλοφορία τοῦ φωτὸς, ὅποτε εἰσῆλθε στὴν κτίσι καὶ ἡ φύσις τοῦ ἀριθμοῦ μὲ τὴν διάκρισι φωτὸς καὶ σκότους, ἡμέρας καὶ νύκτας.

37 Ἐπεὶ οὖν ταῦτα ἐγένετο, πάλιν ἡ φύσις τῶν ὄντων δι' ἀκολουθίου βαδίζουσα, τὸ ἀναγκαίως τοῖς προγεγονόσιν ἐπόμενον ἐξεργάζεται· προηγεῖται δὲ καὶ τούτου τοῦ ἔργου θεῖον ἐπίταγμα, πανταχοῦ τοῦ Μωϋσέως ἀσφαλιζομένου ἡμῶν τὴν διάνοιαν τοῦ
5 μηδὲν ἀθεεῖ τι τῶν ὄντων συστήναι, ὥς ἂν τὸ περὶ ἐκάστου τῶν γεγονότων θαῦμα εἰς τὸν πεποιηκότα τὴν ἀναφορὰν ἔχοι. Πάσης γὰρ τῆς φωτιστικῆς τε καὶ πυρώδους οὐσίας ταῖς ἰδίαις ποιότησι τῶν ἄλλων ἀποκριθείσης, ἡ μὲν τοῦ ἀέρος κατασκευῇ σιωπᾶται, καίτοι καὶ τοῦτο ἐν δευτέροις εἰκὸς ἦν μετὰ τὴν τοῦ
10 πυρὸς ἀναδρομὴν φυσιολογῆσαι, διότι συγγένειά τις ἐστὶν αὐτῷ κατὰ τὸ κοῦφον πρὸς τὴν τῷ πυρὶ ἐνθεωρουμένην κουφότητα, εἴθ' οὕτως περὶ τῆς βαρείας διηγήσασθαι φύσεως.

38 Ὁ δὲ Μωϋσῆς τὰ μὲν περὶ ταύτης λέγει, τὸν δὲ ἀέρα τῷ λόγῳ παρίησιν, οὐχ ὥς μηδὲν συνεισφέροντα πρὸς τὴν τοῦ κόσμου παντὸς συμπλήρωσιν, οὐδὲ ὥς ἀποκεκριμένον τῆς τῶν
15 στοιχείων δυνάμεως, ἀλλὰ τάχα ὅτι τῷ μαλακῷ τε καὶ εὐείκτῳ τῆς φύσεως ἐκάστου τῶν ὄντων δεκτικός ἐστὶν ὁ ἀήρ, ἐν ἑαυτῷ δεικνύων τὰ ὄντα, οὐ χρῶμα ἴδιον ἔχων, οὐ σχῆμα, οὐκ ἐπιφάνειαν, ἀλλὰ τοῖς ἀλλοτρίοις χρώμασί τε καὶ σχήμασι περιμορ-
20 φοῦται. Λαμπρὸς τε γὰρ γίνεται τῇ τοῦ φωτὸς ἐλλάμπει, καὶ πάλιν μελαίνεται σκιαζόμενος αὐτὸς δὲ καθ' ἑαυτὸν οὔτε λαμπρὸς οὔτε μέλας ἐστὶ· παντὶ δὲ σχήματι περιφύεται καὶ ὑπὸ πάσης χρωμάτων ιδέας καταχρῶννυται καὶ πρὸς πᾶσαν κίνησιν τῶν ἐν αὐτῷ φερομένων ἐπιτηδεύει ἔχει. Ἀπόνως τε γὰρ ὑποχωρεῖ
25 πρὸς τὸ φερόμενον ἐκατέρωθεν, καὶ αὐτομάτως τῷ ὄγκῳ τοῦ κινουμένου περισχιζόμενος ἐνθεν καὶ ἐνθεν εἰς τὸ κατόπιν ἀντι-

37 Ἀφοῦ λοιπὸν ἔγιναν τοῦτα, πάλι ἡ φύσις τῶν ὄντων βαδίζοντας μὲ ἀκολουθία ἐπεξεργάζεται τὸ ἀναγκαίως ἐπόμενον στὰ προγεγονότα. Προηγεῖται δὲ καὶ τούτου τοῦ ἔργου θεῖο ἐπίταγμα, διότι ὁ Μωϋσῆς ἀσφαλίζει παντοῦ τὴ διάνοιά μας περὶ τοῦ ὅτι τίποτε ἀπὸ τὰ ὄντα δὲν ἔγινε χωρὶς τὸ Θεό, ὥστε ν' ἀναφέρεται στὸν ποιητὴ ὁ θαυμασμὸς γιὰ καθένα ἀπὸ τὰ δημιουργήματα. Πράγματι ὅταν ὅλη ἡ φωτιστικὴ καὶ πυρώδης οὐσία διακρίθηκε μὲ τὶς ιδιότητές της ἀπὸ τὶς ἄλλες, ἡ μὲν κατασκευὴ τοῦ ἀέρος σιωπᾶται, μολονότι καὶ τοῦτο ἔπρεπε νὰ τὸ φυσιολογήσῃ σὲ δεύτερη σειρὰ μετὰ τὴν ἀναδρομὴ τοῦ πυρός, διότι ὑπάρχει κάποια συγγένεια αὐτοῦ κατὰ τὸ ἐλαφρὸ πρὸς τὴν κούφότητα ποῦ ὑφίσταται στὸ πῦρ, κι ἔπειτα νὰ ἐκθέσῃ τὰ περὶ τῆς βαρείας φύσεως.

38 Ὁ Μωϋσῆς λέγει μὲν τὰ σχετικὰ μὲ αὐτὴν τὴ φύσι, ἀλλὰ παραλείπει ν' ἀναφερθῇ στὸν ἀέρα⁴⁶. Καὶ τοῦτο, ὅχι διότι ὁ ἀήρ δὲν συμβάλλει πρὸς τὴν ὁλοκλήρωσι τοῦ σύμπαντος, οὔτε διότι εἶναι ἀποχωρισμένος ἀπὸ τὴ δύναμι τῶν στοιχείων, ἀλλὰ ἴσως διότι ὁ ἀήρ μὲ τὴ μαλακὴ καὶ ὑποχωρητικὴ φύσι του εἶναι δεκτικὸς τοῦ καθενὸς ἀπὸ τὰ ὄντα, δεικνύοντας μέσα του τὰ ὄντα· δὲν ἔχει χρῶμα δικό του οὔτε σχῆμα οὔτε ἐπιφάνεια, ἀλλὰ μορφῶνεται γύρω ἀπὸ τὰ ξένα χρώματα καὶ σχήματα. Πράγματι μὲ τὴν ἔλλαμψι τοῦ φωτὸς γίνεται λαμπρὸς καὶ πάλι μελανιάζει ὅταν σκιάζεται, ἐνῶ ὁ ἴδιος καθ' ἑαυτὸν δὲν εἶναι οὔτε λαμπρὸς οὔτε μελανὸς· ἀγκαλιάζει κάθε σχῆμα καὶ χρωματίζεται ἀπὸ κάθε εἶδος χρωμάτων καὶ προσαρμόζεται πρὸς κάθε κίνησι τῶν ἀντικειμένων ποῦ φέρονται σ' αὐτόν. Ἔτσι ἀποχωρεῖ ἀκόπως πρὸς τὸ φερόμενο καὶ ἀπὸ τὰ δύο μέρη καὶ ἀφοῦ σχίζεται ἀπὸ τὸν ὄγκο τοῦ κινουμένου ἀπὸ τὸ ἓνα καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, αὐ-

46. Ὁ ἀήρ εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ τέσσερα βασικά στοιχεῖα τῆς δομῆς τοῦ σύμπαντος κατὰ τὴν ἑλληνικὴ ἐπιστήμη. Ἔχει λοιπὸν μεγάλη σπουδαιότητα γιὰ τὸν Γρηγόριο, ἐνῶ δὲν εἶχε γιὰ τὸν συγγραφέα τῆς Γενέσεως.

καθίσταται. Ἀλλὰ καὶ τὸ ὑγρὸν τοῦ ἀμφορέως προχέοντος, ὅ,τι περ ἂν ἐν ἑαυτῷ τύχη, τῷ τε προχεομένῳ δίσταται καὶ ἀντεισέρχεται αὐτομάτως ἐπὶ τὰ ἐντὸς τοῦ ἀγγείου πρὸς τὸ κενούμενον· καὶ μυρία τοιαῦτα τὸ μαλακὸν τε καὶ εὐδεικτον τῆς τοῦ ἀέρος δει-
5 κνυσι φύσεως

39 Ἐπεὶ οὖν ἐν τούτῳ ἐστὶν ἡ τῶν ἀνθρώπων ζωὴ καὶ πᾶσα σχεδὸν ἡ τοῦ ζῆν δύναμις καὶ ἡ τῶν αἰσθητηρίων ἐνέργεια ἐν τῷ ἀέρι τὴν ἰσχὺν ἔχει (βλέπομέν τε γὰρ δι' αὐτοῦ καὶ ἀκούομεν καὶ τῶν ὀσφρητῶν τὴν ἀντίληψιν ὡσαύτως δι' αὐτοῦ ποιούμε-
10 θα τῇ τοῦ πνεύματος ὀλκῇ), τὸ κυριώτατον τῶν κατὰ τὴν ζωὴν ἐνεργουμένων ἐστίν· ὁ γὰρ τοῦ ἀναπνέειν παυσάμενος, καὶ τοῦ ζῆν πάντως ἐπαύσατο. Τούτου χάριν ὁ σοφὸς Μωϋσῆς ἀφυσιολόγητον εἶασε τὸ σύντροφόν τε καὶ ὁμόφυλον ἡμῖν στοιχεῖον, ᾧ ἀπὸ γεννήσεως εὐθὺς ἐντρεφόμεθα· ἀρκοῦσαν ἡγούμενος τοῦ
15 μέρους τούτου διδάσκαλον, τὴν ἐμφυτόν τε καὶ συγγενῇ τῆς φύσεως ἡμῶν πρὸς τὸν ἀέρα σχέσιν· τὰ δὲ ἐν αὐτῷ κατὰ τὴν κτίσιν φαινόμενα, ὅπως τὰ καθ' ἕκαστον ἔσχε, τῷ λόγῳ διέξεισι.

40 Παρελθούσης γὰρ τῆς δεύτερας ἡμέρας, πάλιν ἡ σοφὴ τε καὶ παναρμόνιος τῶν γινομένων τάξις ἡ τὸ ὕδωρ τῆς γῆς ἀπο-
20 κρίνουσα, Θεοῦ φωνὴ καὶ πρόσταγμα λέγεται· ἀληθῶς γὰρ πᾶν τὸ ἐν σοφίᾳ γινόμενον, Θεοῦ λόγος ἐστίν, οὐκ ὀργάνοις τισὶ φωνητικοῖς διαρθρούμενος, ἀλλὰ δι' αὐτῶν ἐκφωνούμενος τῶν· ἐν τοῖς φαινομένοις θαυμάτων. Ἔτι γὰρ συμπεφυρμένης πρὸς τὴν ὑγρὰν φύσιν τῆς γεώδους ποιότητος, τίνος ἦν ἑτέρου, τὴν
25 μὲν γῆν ταῖς ἰδίαις καταπυκνῶσαι ποιότησιν, ὥστε πάντων αὐ-

τομάτως ἔπειτα ἀποκαθίσταται στή θέσῃ του. Ἀλλὰ καὶ ὅταν ἀπὸ ἑνα ἀμφορέα χύνεται ἐμπρὸς τὸ ὑγρὸ, ὅ,τι κι' ἂν εἶναι αὐτό, ὁ ἀέρας διαχωρίζεται ἀπὸ τὸ χυνόμενον καὶ ἀντίστροφα εἰσέρχεται αὐτομάτως στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἀγγείου, καλύπτοντας τὸ κενό. Καὶ μυρία τέτοια δείχνουν τὸ μαλακὸ καὶ ὑποχωρητικὸ ἰδίωμα τῆς φύσεως τοῦ ἀέρος.

39 Ἐπειδὴ λοιπὸν σ' αὐτὸν στηρίζεται ἡ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων καὶ ὅλη σχεδὸν ἡ δύναμις τῆς ζωῆς, καὶ ἡ ἐνέργεια τῶν αἰσθητηρίων ἔχει τὴν ἰσχὺ στὸν ἀέρα (διότι δι' αὐτοῦ βλέπομε καὶ ἀκούομε καὶ ἐπίσης δι' αὐτοῦ ἀντιλαμβανόμαστε τὰ ὀσφρητὰ μὲ τὴν ἀναπνοή), αὐτὸς εἶναι τὸ κυριώτερον ἀπὸ τὰ ἐφόδια τῆς ζωῆς· διότι ὅποιος παύσῃ ν' ἀναπνέῃ, παύει ὅπωςδὴποτε καὶ νὰ ζῇ. Γι' αὐτὸ ὁ σοφὸς Μωϋσῆς ἄφησε ἀφυσιολόγητο τὸ σύντροφον καὶ ὁμόφυλό μας στοιχεῖον, μὲ τὸ ὁποῖον τρεφόμεσθε ἀμέσως ἀπὸ τῇ γέννησί μας, θεωρώντας ἐπαρκῆ διδάσκαλον γι' αὐτὸ τὸ σημεῖον τὴν ἔμφυτη καὶ συγγενῇ πρὸς τὸν ἀέρα σχέσιν τῆς φύσεώς μας⁴⁷. ἐνῶ τὰ φαινόμενα μέσα σ' αὐτὸν κατὰ τὴν κτίσιν, πῶς ἔγινε τὸ καθένα, τὰ ἀναπτύσσει μὲ τὸν λόγο.

40 Ὅταν ἐπέρασε ἡ δεύτερη ἡμέρα, πάλιν ἡ σοφὴ καὶ παναρμόνια τάξις τῶν γινομένων, ἡ ὁποία ξεχωρίζει τὸ ὕδωρ ἀπὸ τῇ γῇ, λέγεται φωνὴ καὶ πρόσταγμα Θεοῦ· διότι πραγματικὰ κάθε τι ποὺ γίνεται μὲ σοφία εἶναι λόγος Θεοῦ, ποὺ δὲν ἀρθρώνεται μὲ φωνητικὰ ὄργανα, ἀλλὰ ἐκφωνεῖται μὲ τὰ ἴδια τὰ θαύματα ποὺ εἶναι μέσα στὰ φαινόμενα. Ἔτσι, ἐνῶ ἀκόμη ἡ γεώδης ποιότης ἦταν ἀνάμικτη μὲ τὴν ὑγρὴ φύσιν, ποῖος ἄλλος μποροῦσε τὴν μὲν γῇ νὰ πυκνώσῃ μὲ τὴν ποιότητές της, ὥστε μὲ τὴν συμπίεσιν ὅλων τῶν μορίων της πρὸς τὰ ὁμοφυῆ νὰ ἀποτελέσουν κάτι

47. Κατὰ τὸν Γρηγόριον ὁ Μωϋσῆς δὲν ἐσημείωσε τὰ περὶ τῆς δημιουργίας τοῦ ἀέρος, διότι, ἀφοῦ εὐρίσκεται μέσα στὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου κάθε ἡμέρα καὶ κάθε στιγμή, εἶναι ἀντιληπτὴ ἡ ὑπαρξίς καὶ ἡ σημασία του.

τῆς τῶν μορίων πρὸς τὰ ὁμοφυῇ συμπιεσθέντων ἐν τῷ ναστῷ τε καὶ πεπιλημένῳ ἀποθλῖψαι ἀπ' αὐτῆς τὴν ἐγκειμένην ὑγρότητα, τὸ δὲ ὕδωρ διακρίναι τε τῆς πρὸς τὴν γῆν ἐπὶ τῆς γῆς ἐγκρατούμενον.

- 41 Ἐπεὶ οὖν θείας ὡς ἀληθῶς δυνάμεως τε καὶ σοφίας τὸ τοιοῦτον ἔστι, τούτου χάριν ὁ Μωϋσῆς λόγον Θεοῦ φησι τοῦ θαύματος καθηγήσασθαι, προστακτικὴν τινα ρῆσιν διεξοδεύοντα, ὡς δὲ ἐγὼ περὶ τούτου κρίνω, τὸν ἐγκείμενον τῇ φύσει τῆς κτίσεως λόγον, διὰ τῆς ἐξοδικῆς ταύτης ἐνδείκνυται ρήσεως.
- 10 «Εἶπε» γάρ, φησὶν, «ὁ Θεός, συναχθήτω τὰ ὕδατα εἰς τὰς συναγωγὰς αὐτῶν καὶ ὀφθήτω ἡ ξηρά». Ὁρᾷς τὴν ἀναγκαίαν τάξιν τῆς φύσεως, πῶς τῆς γῆς ἀφελκυσθέντος τοῦ ὕδατος ξηραίνεται τὸ ἀποκριθὲν τῆς ὑγρότητος, καὶ πῶς μηκέτι πηλοειδῶς ἀνακεκραμένης πρὸς τὴν γῆν τῆς ὑγρότητος, ἀναγκαίως δοχείοις τισὶ
- 15 τὸ ὕδωρ περιστοιχίζεται, ὡς ἂν μὴ τῷ ρευστῷ τῆς φύσεως εἰς ἀφανισμόν ἔλθοι μηδενὸς τὴν διάχυσιν αὐτοῦ περισφίγγοντος;

- 42 Ἀλλὰ μοι δοκεῖ μὴ ἄκαιρον εἶναι πάλιν τῶν ὑπερουρανίων ὑδάτων μνήμην ποιήσασθαι. Εἰ γὰρ ἀναγκαίως ἐνταῦθα πρὸς ὑποδοχὴν τῶν ὑδάτων ἡ γῆ σχηματίζεται, οἷόν τισι κόλποις τὸ
- 20 ρευστὸν αὐτῶν περιεῖργουσα καὶ τῇ ἀστάτῳ τῶν ὑδάτων φύσει τῷ ἰδίῳ σταθερῷ παρεχομένη τὸ στάσιμον, πῶς ἂν τὸ ὕδωρ, εἴπερ τῷ ὄντι ὕδωρ ἐστίν, ἴσταται μὲν ἐπὶ τοῦ ἀστάτου, ἀδιάχυτον δὲ ἐπὶ τοῦ κυρτοῦ διαμένει; Εἰ γὰρ μίαν τε καὶ τὴν αὐτὴν τῶν δύο ὑδάτων τὴν φύσιν ὑποτιθέμεθα, ἀνάγκη πᾶσα, ἅπερ ἐπὶ
- 25 τούτων βλέπομεν, ταῦτα καὶ ἐπ' ἐκείνων οἶεσθαι. Οὐκοῦν τὰ νῶτα τοῦ οὐρανοῦ σχίζεται εἰς αὐλῶνας, καθ' ὁμοιότητα τῶν ἐπὶ τῆς γῆς γινομένων πρὸς τὰς τῶν κρημνῶν διαστάσεις ἐκφαραγγόμενα, ἵνα τὸ ὕδωρ ἐγκρατηθῇ ταῖς κοιλότησι; Τί οὖν

στερεὸ καὶ πεπιεσμένο, νὰ στίψη ἀπ' αὐτὴν τὴν ἐνυπάρχουσα ὑγρότητα, τὸ δὲ ὕδωρ νὰ τὸ ξεχωρίσῃ ἀπὸ τὴν ἀνάμιξί του μετὰ τὴν γῆ καὶ νὰ τὸ συγκεντρώσῃ γύρω του κρατούμενο μέσα στὶς κοιλότητες τῆς γῆς;

Ἐπειδὴ λοιπὸν τὸ ἔργο τοῦτο ἀνῆκε σὲ πραγματικὰ θεία δύναμι καὶ σοφία, γι' αὐτὸ ὁ Μωϋσῆς λέγει ὅτι προηγήθηκε τοῦ θαύματος λόγος Θεοῦ, ποὺ ἐξηγοῦσε κάποια προσταγή· ὅπως νομίζω ἐγὼ μετὰ αὐτὴν τὴν ἐρμηνευτικὴ ρῆσι ἐνδεικνύει τὸν λόγο ποὺ ὑπάρχει μέσα στὴ φύσι τῆς κτίσεως. Διότι, λέγει, «εἶπε ὁ Θεός, ἅς συναχθοῦν τὰ ὕδατα στὶς δεξαμενές των κι' ἅς φανῇ ἡ ξηρά»⁴⁸. Βλέπετε τὴν ἀναγκαίαν τάξι τῆς φύσεως, πῶς ὅταν ἀποσύρεται τὸ ὕδωρ ἀπὸ τὴ γῆ τὸ χωριζόμενο ἀπὸ τὴν ὑγρότητα ξηραίνεται, καὶ πῶς, ἀφοῦ ἡ ὑγρότης δὲν εἶναι πλέον ἀνάμικτη πρὸς τὴ γῆ πηλοειδῶς, τὸ ὕδωρ περιστοιχίζεται ἀναγκαίως σὲ κάποια δοχεῖα, ἔτσι ὥστε νὰ μὴ ἀφανισθῇ λόγῳ τοῦ ρευστοῦ χαρακτηῖρος τῆς φύσεώς του μὴ ἔχοντας τίποτε νὰ τὸ περισφίγῃ γιὰ ἀποφυγὴ τῆς διαχύσεως;

Ἀλλὰ νομίζω ὅτι δὲν εἶναι ἄκαιρο πάλι νὰ ἀναφέρω τὰ ὑπερουράνια ὕδατα. Διότι, ἂν ἐδῶ ἡ γῆ σχηματίζεται ἀναγκαίως γιὰ τὴν ὑποδοχὴ τῶν ὑδάτων, περιφράσσοντας σὰν μετὰ κόλπους τὴ ρευστότητά τους καὶ μετὰ τὴ σταθερότητά της προσφέροντας τὴν στασιμότητα στὴν ἄστατη φύσι τῶν ὑδάτων, πῶς θὰ μποροῦσε τὸ ὕδωρ, ἂν πράγματι εἶναι ὕδωρ, νὰ σταθῇ ἐπάνω στὸ ἄστατο καὶ νὰ διαμείνῃ ἐπάνω στὸ κυρτό; Ἄν πράγματι δεχώμαστε μιὰ καὶ τὴν αὐτὴ φύσι τῶν δύο ὑδάτων, κατ' ἀνάγκη, ὅσα βλέπομε σ' αὐτὰ πρέπει νὰ τὰ ὑπολογίζωμε καὶ σ' ἐκεῖνα. Τὰ νῶτα λοιπὸν τοῦ οὐρανοῦ σχίζονται σὲ κοιλῶματα, ὁμοίως μετὰ τὰ γινόμενα στὴ γῆ, σχηματίζοντας φαράγγια κατὰ τίς διαστάσεις τῶν κρημνῶν, γιὰ νὰ κρατηθῇ τὸ ὕδωρ στὶς κοιλότητες; Τί

48. Γεν. 1,9.

ἐρουῶσιν, ὅταν ἡ ἐγκύκλιος τοῦ πόλου περιφορὰ πρὸς τὰ κάτω κλίνη τὸ νῦν ὑπερκείμενον; ἄρα μὴ πώματά τινα τοῖς κύκλοις ἐπινοήσωσιν, ὡς ἂν μὴ ἐκκρεμές τὸ ὕδωρ γενόμενον, τῶν κοιλωμάτων ἐκρέοι;

43 Ἀλλά φησι δαπανητικὸν μὲν εἶναι τὸ πῦρ, χρειάν δὲ ἔχειν ὕλης τινὸς τῆς ὑποτρεφούσης εἰσαεῖ τὴν φλόγα, ὡς ἂν μὴ καταμαρανθεῖη, τῇ ἀπορίᾳ τοῦ ὑπεκκαίοντος αὐτὸ περὶ ἑαυτὸ δαπανώμενον. Ἐγὼ δὲ κἂν ἡ μεγάλη τοῦ διδασκάλου ἡμῶν φωνὴ τῇ τοιαύτῃ ὑπολήψει συμφέρεται, παραιτήσομαι τοὺς ἐντυγχάνον-
10 τας, μὴ χαλεπῶς ἔχειν, εἰ πρὸς τὸ ἀκόλουθον βλέπων, πάντη δουλεύω τοῖς προκαθημένοις ἐν τῇ θεωρίᾳ τῶν ὄντων. Καὶ γὰρ καὶ τῷ διδασκάλῳ σκοπὸς ἦν, οὐ πάντως τὰς ἰδίας ὑπολήψεις τοῖς ἀκροωμένοις νομοθετεῖν, ἀλλὰ ἔφοδόν τινα διὰ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἐν τοῖς μαθητευομένοις γενέ-
15 σθαι· καὶ ἡμεῖς τοίνυν ἐγγυμνασθέντες τοῖς παρ' ἐκείνου καταλειφθεῖσι μαθήμασι, πρὸς τὸ ἀκόλουθον βλέπομεν. Εἴη δ' ἂν οὗτος, εἴπερ ἐπιτύχοι τοῦ εἰκότος, ὁ λόγος, εἰς τὴν τοῦ διδασκάλου σοφίαν ἀναφερόμενος.

44 Τί τοίνυν πρὸς τὴν ὑπενεχθεῖσαν ἀντίθεσιν ἡμεῖς λογιζόμε-
20 θα; Οὐ γὰρ μόνον ἐν τῷ πυρὶ καὶ ὕδατι θεωροῦμεν τὰς ἀντιστοιχούσας ποιότητας, ἀλλὰ καὶ ἐν ἐκάστῳ τῶν στοιχείων ἔστιν εὐρεῖν τινα πάντως ἐν τοῖς ἰδιώμασι πρὸς τὰ ἀντικείμενα μάχην. Ὡςπερ γὰρ ἐπὶ τῶν μνημονευθέντων στοιχείων ἀντιβαίνει τῷ μὲν ψυχρῷ ἡ θερμότης, τῷ δὲ ὑγρῷ ἡ ξηρότης, οὕτω
25 πάλιν κατὰ τὴν ἑτέραν διάμετρον ἐπὶ τῆς γῆς τε καὶ τοῦ ἀέρος ἐξ ἐναντίου εἰσὶν αἱ ἐν ἐκατέρῳ ποιότητες ἀλλήλαις ἀντικαθήμεναι· στερρότης τε καὶ μανότης, ἀντιτυπία καὶ ἀραιότης, βαρύτης τε καὶ κουφότης, καὶ ὅσα ἄλλα κατὰ τὸ ἰδιάζον ἐν ἐκατέρῳ

49. Ἄν τὰ ἐπάνω ἀπὸ τὸ στερέωμα ὕδατα εἶναι αἰσθητὰ καὶ εὐρίσκωνται μέσα σὲ κοιλότητες ποὺ ὑπάρχουν στὰ νῶτα τοῦ οὐρανοῦ, τότε κατὰ τὴν περιφορὰ τοῦ οὐρανίου πόλου, ἔπρεπε νὰ χυθοῦν στὸ ἀχανές. Ἀλλὰ βέβαια δὲν εἶναι αἰσθητά.

θα εἰποῦν λοιπόν, ὅταν ἡ κυκλικὴ περιφορὰ τοῦ πόλου κλίνη πρὸς τὰ κάτω αὐτὸ ποῦ τώρα ὑπέρκειται⁴⁹; Μήπως τάχα ὑποθέσουν ὅτι ὑπάρχουν πώματα στοὺς κύκλους, ὥστε νὰ μὴ χύνεται τὸ ὕδωρ ἀπὸ τὰ κοιλώματα, γινόμενο ἐκκρεμές;

Ἄλλὰ λέγει ὅτι τὸ πῦρ εἶναι δαπανητικό, καὶ ὅτι ἔχει χρεια κάποιας ὕλης ποῦ νὰ διατρέφῃ παντοτινὰ τὴ φλόγα, γιὰ νὰ μὴ μαραθῇ, τρώγοντας ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ του ἀπὸ ἔλλειψι προσανάμματος. Ἐγὼ ὅμως, ἀκόμη κι' ἂν ἡ μεγάλη φωνὴ τοῦ διδασκάλου μας⁵⁰ συμφωνῇ μὲ αὐτὴ τὴν ἀντίληψι, θὰ παρακαλέσω τοὺς ἀναγνώστες νὰ μὴ δυσареστηθοῦν, ἂν ἀποβλέποντας στὸ ὀρθὸ δουλεύω ἐντελῶς στοὺς προκαθημένους κατὰ τὴ θεωρία τῶν ὄντων. Ἄλλωστε καὶ ὁ διδάσκαλος ἐσκόπευε, ὅχι βέβαια νὰ διδάξῃ τοὺς ἀκροατὰς τίς δικές του ἀντιλήψεις, ἀλλὰ μὲ τὴ διδασκαλίᾳ του νὰ εἰσαχθοῦν πρὸς τὴν ἀλήθεια οἱ μαθηταί. Κι' ἐμεῖς λοιπόν, γυμνασμένοι μὲ τὰ μαθήματα ποῦ ἄφησε ἐκεῖνος, ἀποβλέπομε πρὸς τὸ ὀρθό. Αὐτὸς ὁ λόγος, ἂν ἐπιτύχῃ τὸ εὖλογο, πρέπει ν' ἀποδοθῇ στὸ διδάσκαλο.

Τί σκεπτόμαστε λοιπόν ἐμεῖς σχετικὰ μὲ τὴν ὑποβληθεῖσα ἀντίθεσι; Διότι δὲν θεωροῦμε μόνο στὸ πῦρ καὶ τὸ ὕδωρ τίς ἀντίστοιχες ποιότητες, ἀλλὰ σὲ κάθε στοιχεῖο χωριστὰ εἶναι δυνατό νὰ εὑρεθῇ ὅπωςδὴποτε κάποια μάχη ἀνάμεσα στὸ ἰδιώματα⁵¹. Ὅπως δηλαδή ἐπὶ τῶν μνημονευθέντων στοιχείων ἀντιβαίνει ἡ θερμότης στὸ ψυχρὸ καὶ ἡ ξηρότης στὸ ὑγρὸ, τὸ ἴδιο κατὰ τὴν ἄλλη ἀναμέτρησι τῆς γῆς καὶ τοῦ ἀέρος, εἶναι ἀντίθετες οἱ ποιότητες τοῦ καθενός, ἡ στερρότης καὶ ἡ χαλαρότης, ἡ σκληρότης καὶ ἡ μαλακότης, ἡ βαρὺτης καὶ ἡ ἐλαφρότης, καὶ ὅσα ἄλλα ἀντίθετα παρατηροῦνται στὸ καθένα ἀπὸ τὰ στοιχεῖα

50. Τοῦ μεγάλου Βασιλείου ἡ φωνὴ ἐννοεῖται, ὅπως διατυπώνεται στίς ὁμιλίαις *Περὶ τῆς Ἑξαήμερου*.

51. Τὰ τέσσερα στοιχεῖα (γῆ, ἀήρ, πῦρ, ὕδωρ) ἔχουν ποιότητες ποῦ πολὺ συχνὰ ἀντιμάχονται μεταξύ τους.

τούτων ἐκ τῶν ἐναντίων γνωρίζεται. Ὡσπερ τοίνυν ἐν τούτοις οὐκ ἔστιν εἰπεῖν τρέφεσθαι τῷ ἐναντίῳ τὸ ἕτερον (οὔτε γὰρ τῇ δαπάνῃ τοῦ ἐμβριθοῦς ἢ ἐν τῷ ἀέρι κουφότης αὖξεται οὔτε τὸ ναστὸν τῆς γῆς ἐνεργεῖ τοῦ ἀντιστοιχοῦντος τὴν ἀραιότητα οὔτε
 5 τὰ λοιπὰ περὶ τὴν γῆν ιδιώματα διὰ τῆς ἑαυτῶν δαπάνης τρέφει τὰς ἀερίους ποιότητας), οὕτως εἴποι τις ἂν ἐξ ἐναντίου μὲν εἶναι τὸ ὑγρὸν τε καὶ ψυχρὸν, τῷ θερμῷ καὶ ξηρῷ, μὴ μέντοι τρέφεσθαι ταῦτα ταῖς ἀλλήλων φθοραῖς, μηδὲ τὴν τοῦ εἶναι τούτων ἐκάτερον δύναμιν ἐν τῷ μὴ εἶναι τὸ ἕτερον ἔχειν. Οὕτω γὰρ ἂν
 10 οὐθέτερον εἶη, εἴπερ ἡ διαμονὴ ἀμφοτέρου ἐν τῇ τῶν δύο φθορᾷ τὴν δύναμιν ἔχοι· ἴση γὰρ ἐν ἐκάστῳ ἢ τοῦ φθείρειν τὸ ἕτερον δύναμις καὶ ἀεὶ καταπλεονάζων τοῦ ἐπικρατοῦντος ὁ ἀφανισμὸς τοῦ λειπομένου γίνεται.

45 Καὶ ὅτι ἀληθῆς ὁ λόγος, ἐξ αὐτῆς ἔστι τῆς πείρας τοῦτο μα-
 15 θεῖν. Ὅταν γὰρ τινος ὕλης τὸ πῦρ περιδράζηται, εἴτα ἐπαχθῇ τὸ ὕδωρ, σαφῶς ἔστιν ἰδεῖν τῶν δύο τούτων τὴν ἐν ἀλλήλοις φθοράν· τὸ γὰρ ἐπικρατοῦν ἐν τούτοις ἀφανίζει τὸ ἕτερον, ἴσως εἰκοντος ἐκατέρου τῇ δυναστείᾳ τοῦ πλησιάζοντος. Ἐως δ' ἂν ἰσόρροπος ἐν ἀμφοτέροις ἡ δύναμις ἢ ὁμοίως παρ' ἀμφοτέρων
 20 ἀλλήλοις ὁ ἀφανισμὸς ἐνεργεῖται, καὶ οὐθέτερον τῷ ἐτέρῳ τρέφεται, ἀλλὰ τὰ δύο ἀλλήλοις ἐναφανίζεται. Ὡς τοίνυν ἐπὶ τῶν ἀλληλοφαγούντων θηρίων οὐκ ἔχει φύσιν ἀμφότερα δι' ἀλλήλων ζῆν τὰ ὑπ' ἀλλήλων φθειρόμενα, οὕτω καὶ ἡ τοῦ ὑγροῦ πρὸς τὸ ξηρὸν ἐναντίωσις οὐθέτερον ἂν ἐν τῷ εἶναι φυλάσσοι,
 25 εἴπερ ἡ τοῦ ἐτέρου ἀπώλεια τρέφοι τὸ ἕτερον.

46 Ἀλλὰ μοι δοκεῖ καλῶς ἔχειν οὕτως ἂν μᾶλλον ἡμῖν κατὰ τὸ

αὐτὰ ἰδιαιτέρως. Ὅπως λοιπὸν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἰποῦμε ὅτι τὸ ἓνα τρέφεται ἀπὸ τὸ ἀντίθετο (διότι οὔτε μὲ τὴ δαπάνη τοῦ βάρους αὐξάνεται ἡ ἐλαφρότης στὸν ἀέρα οὔτε ἡ πυκνότης τῆς γῆς ἐνεργεῖ τὴν ἀραιότητα τοῦ ἀντιστοίχου οὔτε τὰ ἄλλα γύρω ἀπὸ τὴ γῆ ἰδιώματα τρέφουν μὲ δαπάνη τους τὶς ἀέριες ποιότητες), ἔτσι μπορεῖ νὰ εἰπῇ κανεὶς ὅτι εἶναι μὲν ἀντίθετα τὸ ὑγρὸ καὶ ψυχρὸ πρὸς τὸ θερμὸ καὶ ξηρὸ, ἀλλὰ τοῦτα δὲν τρέφονται μὲ τὴ φθορὰ ἀλλήλων οὔτε τὸ καθένα τους ἔχει τὴ δύναμι τῆς ὑπάρξεως στὴν ἀνυπαρξία τοῦ ἄλλου. Διότι ἔτσι δὲν θὰ ἦταν οὔτε τὸ ἓνα οὔτε τὸ ἄλλο, ἂν ἡ διαμονὴ τῶν δύο ἔχη τὴ δύναμι στὴ φθορὰ τῶν δύο, ἐφ' ὅσον τὸ καθένα ἴση δύναμι ἔχει νὰ φθείρῃ τὸ ἄλλο· πράγματι ἴση εἶναι στὸ καθένα ἡ δύναμις νὰ φθείρῃ τὸ ἄλλο καὶ πάντοτε ὁ ἀφανισμὸς τοῦ ἐλλιποῦς γίνεται περίσσειμα τοῦ ἐπικρατοῦντος⁵².

- 45 Καὶ ὅτι ὁ λόγος εἶναι ἀληθινός, εἶναι δυνατόν νὰ τὸ μάθωμε ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν πεῖρα. Ὅταν δηλαδὴ τὸ πῦρ ἀρπάξῃ κάποια ὕλη, ἔπειτα χυθῇ ἐπάνω ὕδωρ, εἶναι δυνατόν νὰ ἰδοῦμε σαφῶς τὴν ἀλληλοφθορὰ τούτων τῶν δύο στοιχείων· διότι τὸ ἐπικρατοῦν σ' αὐτὰ ἀφανίζει τὸ ἄλλο, καθὼς καὶ τὸ ἓνα καὶ τὸ ἄλλο ὑποχωρεῖ στὴν ἰσχὺ τοῦ πλησιάζοντος. Ὅσον καιρὸ ἡ δύναμις καὶ στὰ δύο εἶναι ἰσόρροπη ἢ ὁ ἀφανισμὸς ἐνεργεῖται καὶ στὰ δύο, σὲ ὅμοιο βαθμὸ ἀπὸ ἀμφοτέρω, δὲν τρέφεται κανένα ἀπὸ τὸ ἄλλο, ἀλλὰ ἀφανίζονται τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο. Ὅπως λοιπὸν ἐπὶ τῶν θηρίων ποὺ ἀλληλοτρῶγονται δὲν εἶναι φυσικὸ καὶ τὰ δύο φθειρόμενα τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο νὰ ζοῦν τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο, ἔτσι καὶ ἡ ἀντίθεσις ἀνάμεσα στὸ ὑγρὸ καὶ στὸ ξηρὸ δὲνμποροῦσε νὰ φυλάξῃ σὲ ὑπαρξί οὔτε τὸ ἓνα οὔτε τὸ ἄλλο, ἂν ἡ ἀπώλεια τοῦ ἑνὸς ἔτρεφε τὸ ἄλλο.

- 46 Νομίζω ὅμως ὅτι καλὸ εἶναι νὰ ξαναπάρωμε τὴν ἐξέτασι μὲ

52. Τὰ στοιχεῖα, ἀλληλοφθειρόμενα, δὲν ζοῦν τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο.

ἀκόλουθον διαληφθῆναι τὸν λόγον· ἐπειδὴ πάντα ὅσα ἐποίησεν ὁ Θεός, καλὰ λίαν ἐστίν, ἐκάστῳ φημὶ δεῖν τῶν ὄντων ἐνθεωρεῖσθαι τὴν τοῦ καλοῦ τελειότητα· ἡ γὰρ τοῦ λίαν προσθήκη, διὰ τῆς ἐπιτατικῆς σημασίας σαφῶς ἐνδείκνυται τὸ ἀνελλιπὲς εἰς τελείωσιν. Ὡς γὰρ ἐν τῇ γενέσει τῶν ζώων μυρίας μὲν ἔστι διαφορὰς ἰδεῖν τῶν ἐν τούτοις γενῶν, τῷ δὲ καθολικῷ λόγῳ τῆς τῶν ὄντων ἀποδοχῆς ἀρμόζειν ἐφ' ἐκάστου φαμὲν κατὰ τὸ ἴσον τὸ καλὸν εἶναι λίαν· οὐ μὴν πρὸς τὸ φαινόμενον τὴν ἀποδοχὴν εἶναι, ἥ ἂν καὶ ἡ σκολόπενδρα καὶ ὁ χερσαῖος βάτραχος καὶ 10 τὰ ἐκ τῆς σήψεως τῶν βορβόρων ζωογονούμενα, ἔχοι τὸ λίαν καλὰ· ἀλλ' οὐ πρὸς τὴν ὥραν τῶν γεγονότων ὁ θεῖος ὀφθαλμὸς βλέπων, ἐν εὐχροίᾳ τινὶ καὶ εὐμορφίᾳ τὸ καλὸν ὀρίζειται, ἀλλ' ἐν τῷ ἑκάστον, καθό ἐστι, τελείαν ἐν ἑαυτῷ ἔχειν τὴν φύσιν· οὐ γὰρ ἐν τῷ βουῖν μὴ εἶναι, τὸν ἵππον ἔστιν εἶναι, ἀλλ' ἐν ἐκάστῳ 15 τούτων συντηρεῖ ἑαυτὴν ἡ φύσις, ἰδίᾳς ἀφορμᾶς πρὸς τὴν ἰδίαν διαμονὴν κεκτημένη, οὐκ ἐν φθορᾷ τῆς φύσεως, ἀλλ' εἰς τὴν τοῦ εἶναι δύνάμιν ἔχουσα.

47 Οὕτω καὶ ἐτέρως ἔχοι τὰ στοιχεῖα πρὸς ἀλλήλα, ἀλλ' οὖν ἐφ' ἑαυτοῦ ἑκάστον καλόν ἐστι λίαν. Ἐφ' ἑαυτοῦ γὰρ κατὰ τὸν 20 ἴδιον λόγον ἐν τῷ καλῷ συμπεπλήρωται. Καλόν ἐστιν ἡ γῆ· οὐ γὰρ τῆς ἀπωλείας τοῦ ἀέρος χρήζει πρὸς τὸ εἶναι γῆ, ἀλλὰ μένει ἐν ταῖς ἰδίαις ποιότησι, διὰ τῆς φυσικῆς αὐτῇ θεόθεν ἐγκειμένης δυνάμεως ἑαυτὴν συντηροῦσα. Καλὸν ὁ ἀήρ· οὐκ ἐν τῷ μὴ εἶναι τὴν γῆν, ἀλλ' ἐν ᾧ αὐτός ἐστι ταῖς κατὰ φύσιν ἐνυπαρχούσαις 25 αὐτῷ δυνάμεσι πρὸς τὴν διαμονὴν ἐξαρκῶν. Οὕτω καὶ τὸ ὕδωρ

τῇ σειρά· ἐπειδὴ ὅλα ὅσα ἔκαμε ὁ Θεὸς εἶναι πολὺ καλὰ, λέγω ὅτι πρέπει νὰ ἐξετασθῇ ἡ τελειότης τοῦ καθενὸς ἀπὸ τὰ ὄντα· διότι ἡ προσθήκη τοῦ λίαν μὲ τὴν ἐπιτακτικὴ του σημασία ἐνδεικνύει σαφῶς ὅτι δὲν λείπει τίποτε γιὰ τὴν τελείωσι. Ὅπως δηλαδὴ στὴ γένεσι τῶν ζώων εἶναι δυνατὸ νὰ ἰδοῦμε μυρίες διαφορὰς τῶν ἀνάμεσά τους γενῶν, σύμφωνα δὲ μὲ τὸν γενικὸ λόγο ἐκτιμήσεως τῶν ὄντων λέγομε ὅτι στὸ καθένα του ἀρμόζει ἐξ ἴσου τὸ νὰ εἶναι πολὺ καλὸ, ἀλλὰ ὅτι ἡ ἐκτίμησις δὲν εἶναι πρὸς τὸ φαινόμενο, ὅτι δηλαδὴ ἔχουν τὴν ιδιότητα τοῦ πολὺ καλοῦ καὶ ἡ σαρανταποδαροῦσα καὶ ὁ χερσαῖος βάτραχος καὶ τὰ ζωογονούμενα ἀπὸ τῇ σῆψι τῶν βορβόρων. Ὁ θεῖος ὀφθαλμὸς δὲν καθορίζει τὸ καλὸ κατὰ τὸ κάλλος τοῦ χρώματος καὶ τῆς μορφῆς, ἀποβλέποντας στὴν ὡραιότητα τῶν γεγονότων, ἀλλὰ κατὰ τὴν θέλησι κάθε πρᾶγμα καθ' ἑαυτὸ νὰ ἔχη μέσα του τελεία τῇ φύσι του⁵³. Πράγματι τὸ θέμα δὲν τοποθετεῖται στὸ ὅτι ἀφοῦ δὲν εἶναι βόδι, μπορεῖ νὰ εἶναι ἵππος, ἀλλὰ στὸ ὅτι ἡ φύσις συντηρεῖ τὸν ἑαυτὸ της στὸ καθένα ἀπ' αὐτὰ, διαθέτοντας ἰδιαίτερες λειτουργίες γιὰ τὴ διαμονὴ της καὶ ἔχοντάς τες ὄχι γιὰ τὴν φθορὰ τῆς φύσεως ἀλλὰ γιὰ τὴ δύναμι τῆς ὑπάρξεως.

- 47 Ἔτσι κι ἂν τὰ στοιχεῖα εἶναι διαφορετικὰ μεταξύ τους, ἀλλὰ τὸ καθένα εἶναι καθ' ἑαυτὸ πολὺ καλὸ. Διότι καθ' ἑαυτὸ ἔχει ὀλοκληρωθῇ μέσα στὸ καλὸ κατὰ τὸν ἰδιαίτερο λόγο του. Καλὸ εἶναι ἡ γῆ, ἀλλὰ μένει στίς ἰδικές της ποιότητες, συντηρῶντας ἑαυτὴν διὰ τῆς φυσικῆς δυνάμεως ποὺ εἶναι τοποθετημένη ἀπὸ τὸν Θεὸ μέσα σ' αὐτήν. Καλὸ εἶναι ὁ ἀέρας, ὄχι καθὼς δὲν ὑπάρχει ἡ γῆ, ἀλλὰ διότι ἐπαρκεῖ γιὰ διαμονὴ μὲ τίς κατὰ φύσι ὑπάρχουσες σ' αὐτὸν δυνάμεις σὲ ὅ,τι εἶναι. Ἔτσι

53. Τὰ κτίσματα εἶναι καλὰ λίαν, τέλεια. Καὶ τὰ στοιχεῖα εἶναι τέλεια. Ἡ τελειότης ὅμως δὲν πρέπει νὰ ἐκτιμᾶται κατὰ τὸ φαινόμενο, μὲ τὴν ἐννοια δηλαδὴ ὅτι καὶ ἡ σαρανταποδαροῦσα εἶναι κάτι τὸ τέλειο, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἰκανότητα ποὺ ἔχει κάθε στοιχεῖο νὰ ἐπιτελῇ τὸ ἔργο του.

λίαν καλόν, καὶ τὸ πῦρ καλόν ἐστὶ λίαν, ταῖς ἰδίαις ἐκάτερον
 συμπεπληρωμένον ποιότησι, καὶ τῇ δυνάμει τοῦ θεοῦ θελήμα-
 τος κατὰ τὰ ἴδια μέτρα τῆς πρώτης γενέσεως, εἰς τὸ διηνεκὲς
 παραμένον. «Ἡ γῆ» φησὶν, «εἰς τὸν αἰῶνα ἔστηκεν», οὐκ ἐλατ-
 5 τουμένη, οὐ πλεονάζουσα. Ὁ ἀὴρ ἐν τοῖς ἰδίοις ὅροις φυλάσσε-
 ται, τὸ πῦρ οὐ μειοῦται· πῶς μόνον ἐκ πάντων τὸ ὕδωρ τῶν δα-
 πανωμένων ἐστί;

48 Καὶ ἔτι πρὸς τούτοις πολλὴν ὀρώμεν ἐν συγκρίσει τῶν ὄν-
 των τὴν πυρώδη οὐσίαν καὶ δύναμιν· καὶ τοῦτο σαφῶς ἐκ τῶν
 10 τὰ μετέωρα πεφιλοσοφηκότων εἰς ἀπόδειξιν ἄγεται, τὸ πολλα-
 πλασίονα τῆς γῆς εἶναι τὸν ἥλιον, ὥς μηδὲ ἐπὶ πολὺ τοῦ ἀέρος
 τὴν ἀπ' αὐτῆς σκιὰν ἐξικνεῖσθαι, τῷ ὑπερβάλλοντι τοῦ ἡλιακοῦ
 μεγέθους κωνοειδῶς ἐν τῇ προβολῇ τῶν ἀκτίνων συστελλομέ-
 νην. Εἰ οὖν οὕτως ὀλίγον τοῦτο ὡς πρὸς ἐκεῖνο κρινόμενον,
 15 ὥστε πολλοστὸν εἶναι τοῦ ἡλιακοῦ μεγέθους μετὰ πάσης τῆς
 γῆς τὸ ὕδωρ ἀντιμετρούμενον, εἰς πόσον ἂν χρόνον τὸ βραχὺ
 τοῦτο τῷ τοσοῦτῳ πυρὶ πρὸς τὴν δαπάνην διήρκεσεν; Ἀλλὰ
 μὴν διαπαντὸς ὀρώμεν τὴν θάλασσαν ἐν τῷ ἴσῳ πλημμύρου-
 σαν, καὶ τῶν ποταμῶν τὴν φορὰν ἐν τοῖς ἰδίοις μένουσαν μέ-
 20 τροις· ἄρα τὸ μὴ δαπανᾶσθαι τι τοῦ ὕγρου διὰ τῆς τοιαύτης μαρ-
 τυρεῖται πείρας. Ἀλλ' ὥσπερ παρὰ τὴν πρώτην οὐκ ἐν τῇ
 φθορᾷ τῆς ὑγρότητος τὸ πῦρ ἔσχε τὴν γένεσιν, ἀλλὰ παρὰ τῆς
 αὐτῆς ὑπέστη δυνάμεως καὶ τοῦτο οὕτως κατὰ τὴν πρώτην τοῦ
 στοιχείου σύστασιν, καὶ εἰς τὸ διηνεκὲς ἡ διαμονὴ φυλαχθήσε-
 25 ται, οὐδὲν τῆς ὑγρᾶς φύσεως πρὸς τὸ διαμεῖναι τὸ πῦρ διοχλου-
 μένης.

49 Ἀλλ' ὀρώμεν, φησί, πολλάκις ὑγρανθεῖσαν ἐξ ἐπομβρίας
 τὴν γῆν, εἴτα σφοδρότερον τοῦ ἡλίου τὸ ὑποκείμενον θάλαψαν-

καὶ τὸ ὕδωρ εἶναι πολὺ καλόν, καὶ τὸ πῦρ εἶναι πολὺ καλόν, τὸ καθένα του συμπληρωμένο μὲ τὶς δικές του δυνάμεις καὶ παραμένοντας διαπαντὸς μὲ τὴ δύναμι τοῦ θεοῦ θελήματος κατὰ τὰ ἴδια μέτρα τῆς πρώτης γενέσεως. Λέγει, «ἡ γῆ εἶναι στημένη αἰωνίως»⁵⁴, χωρὶς νὰ ἐλαττώνεται οὔτε νὰ πλεονάζῃ· ὁ ἀέρας φυλάσσεται μέσα στὰ ὅριά του, τὸ πῦρ δὲν μειώνεται· πῶς λοιπὸν ἀπὸ ὅλα τὰ στοιχεῖα μόνο τὸ ὕδωρ θὰ ἐξοδευόταν;

Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὰ βλέπομε ἐπίσης νὰ εἶναι πολλή ἡ πυρώδης οὐσία καὶ δύναμις κατὰ τὴν σύγκρισιν τῶν ὄντων· καὶ ἀπὸ τοὺς ἐρευνητὰς τῶν μετεώρων⁵⁵ ἀποδεικνύεται σαφῶς τοῦτο, ὅτι ὁ ἥλιος εἶναι πολλαπλάσιος σὲ μέγεθος ἀπὸ τὴ γῆ, ὥστε ἡ ἀπ' αὐτὴν σκιά νὰ μὴ φθάνῃ σὲ πολλὴ ἀπόστασιν μέσα στὴν ἀτμόσφαιρα, διότι συστέλλεται κατὰ τὴν προβολὴ τῶν ἀκτίνων ἀπὸ τὸ ὑπερβολικὸ ἡλιακὸ μέγεθος κωνοειδῶς. Ἄν λοιπὸν τοῦτο τὸ ὕδωρ συγκρινόμενον μὲ τὸ φῶς εἶναι τόσο λίγο, ὥστε τὸ ὕδωρ μαζὶ μὲ ὅλη τὴ γῆ νὰ εἶναι πολλοστημόριον τοῦ ἡλιακοῦ μεγέθους, σὲ πόσον χρόνον θὰ μπορούσε τοῦτο τὸ λίγο νὰ ἀνθέξῃ σὲ ἐξόδευμα ἀπὸ τὸ ἡλιακὸ μέγεθος; Καὶ ὅμως βλέπομε τὴ θάλασσα νὰ πλημμυρῇ διαπαντὸς σὲ ἴσον ὄγκον καὶ τὸ ρεῦμα τῶν ποταμῶν νὰ μένῃ στὰ ἴδια μέτρα· ἄρα τὸ ὅτι δὲν ἐξοδεύεται κανένα μέρος τοῦ ὕγρου μαρτυρεῖται ἀπὸ αὐτὴν τὴν πεῖρα. Ἀλλὰ, ὅπως στὴν ἀρχὴ τὸ πῦρ δὲν ἔγινε μὲ τὴ φθορὰ τῆς ὑγρότητος, ἀλλὰ ἐπῆρε ὑπόστασιν ἀπὸ τὴν ἴδια δύναμι, ἔτσι συνέβηκε καὶ μὲ τοῦτο κατὰ τὴν πρώτη σύστασιν τοῦ στοιχείου, καὶ θὰ παραμείνῃ διαπαντὸς ἄθικτον, χωρὶς ἡ ὑγρὰ φύσις νὰ ἐνοχλῇ καθόλου τὸ πῦρ νὰ διαμείνῃ.

Ἀλλὰ βλέπομε, λέγει, τὴ γῆ ὑγραμένη ἀπὸ τὴ βροχῇ, καὶ ἔπειτα, ἀφοῦ ὁ ἥλιος ζεστάνῃ δυνατώτερα τὸ ὑποκείμενον, ἡ

54. Ἐκκλῆσ. 1,4.

55. Οἱ ἀστρονόμοι θεωροῦνται φιλόσοφοι τῶν μετεώρων, τῶν οὐρανίων σωμάτων.

τος, ξηρὰν γινομένην τὴν πρὸ ὀλίγου διάβροχον. Ποῦ τοίνυν, φησὶν, ἢ ἐν τούτοις ὑγρότης, εἴπερ μὴ καθόλου τοῦ θερμοῦ τῆς ἀκτῖνος ἐπαναλίσκοντος; Ἄρ' οὖν καὶ τὸ ἐν τῷ κεράμῳ ὕδωρ εἰ μεταβληθεῖη πρὸς ἕτερον, καὶ κενὸν ἀθρόως τὸ πλήρες γένοι-
 5 το, ἐπεὶ δὲ ἐν τούτῳ οὐκ ἔστιν, οὐδὲ εἶναι ὅλως τὸ ἐν ἑτέρῳ γι-
 νόμενον λέγουσιν; Ὁ γὰρ ἐνταῦθα γίνεται, τοῦτο καὶ ἐπ' ἐκείνου
 τις ὑπολαβὼν τοῦ εἰκότος οὐχ ἁμαρτήσεται. Ἴσον γάρ ἐστι τὴν
 τε ἀπὸ τοῦ κοίλου τούτου ἐπὶ τὸ ἕτερον κοῖλον τοῦ ὑγροῦ με-
 10 ταρροὴν γενέσθαι, καὶ τὴν νοτίδα τῆς γῆς ἐξικμασθεῖσαν ἀνα-
 χθῆναι πρὸς τὸν ἀέρα, φυσικῶς τοῦ ὑγροῦ, ὅταν ἢ τοῦ ὑπερκει-
 μένου θερμότης πρὸς ἑαυτὴν ἐφέλκηται λεπτομερῶς ἐκ τῆς γῆς,
 πρὸ τὰ ἄνω διηθουμένου.

50 Τεκμήριον δὲ τῶν γινομένων, ὅτι παχυτέρων πολλάκις τῶν
 ἀτμῶν ἀπὸ τοῦ βάθους τῆς γῆς ἀναδιδομένων, νεφώδης τις σύ-
 15 στασις ἀναβρῦειν δοκεῖ, καὶ τοσαύτη τῶν ἀτμῶν ἢ παχύτης γί-
 νεται, ὥς καὶ τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτὴν ἐφικτὴν εἶναι. Γένοιτο δ' ἂν
 ποτε καὶ λεπτομερεστέρα τις ἢ τῆς νοτίδος ἀναθυμιάσις, ὥς ἐξι-
 σοῦσθαι πρὸς τὸν ἀέρα τρόπον τινὰ τῇ λεπτότητι, καὶ μὴ πρότε-
 ρον φανεροῦσθαι ταῖς ὄψεσι, πρὶν αὐτὴν πρὸς ἑαυτὴν συμπεσεῖν
 20 τὴν τῶν τοιούτων ὑγρῶν ἀναθυμιάσιν, καὶ οὕτω γενέσθαι νέφος
 διὰ τῆς συμπιλήσεως· ὥστε τὰς λεπτὰς τε καὶ ἀτμοειδεῖς ἱκμά-
 δας, τέως μὲν ἐπιπολάζειν τῷ ἀέρι διὰ κουφότητα καὶ ἐποχεῖ-
 σθαι τοῖς πνεύμασιν, εἰ δὲ πλεῖον ἢ τοῦ ὑγροῦ συγγένεια πρὸς
 αὐτὴν συρρυεῖσα βαρεῖα γένοιτο, τότε ἐκπίπτουσιν τοῦ ἀέρος
 25 ἐπὶ τὴν γῆν σταγόνα γίνεσθαι.

51 Οὐκοῦν οὐκ ἀνάλωσεν ἢ θερμότης ὅπερ ἐκ τῆς γῆς ἀνεμά-
 ξατο, ἀλλ' ἐξ αὐτῶν μὲν συνέστη τὸ νέφος, τὸ δὲ νέφος συνθλι-
 βέν, ὕδωρ ἐγένετο· τοῦτο δὲ πάλιν τῇ γῇ καταμιχθέν, εἰς ἀτμὸν

πρὸ ὀλίγου βρεγμένη νὰ γίνεται ξηρά. Ποῦ πηγαίνει λοιπόν, λέγει, ἡ ὑγρότης σ' αὐτά, ἂν ἡ θερμότης τῆς ἀκτῖνος δὲν καταναλίσκη καθόλου; Ἐὰν γε λοιπόν καὶ τὸ ὕδωρ ποὺ εἶναι στὸ κύπελλο ἂν μεταφερθῇ σὲ ἄλλο δοχεῖο καὶ ἀποτόμως τὸ γεμᾶτο γίνῃ ἄδειο, ἐπειδὴ τὸ ὑλικὸ δὲν εἶναι σὲ τοῦτο, θὰ εἰποῦν ὅτι δὲν ὑπάρχει καθόλου αὐτὸ ποὺ μεταφέρθηκε σὲ ἄλλο; Πράγματι, ὅ,τι γίνεται ἐδῶ, τοῦτο πρέπει νὰ ὑποθέσῃ κανεὶς καὶ σ' ἐκεῖνο, καὶ δὲν θὰ πέσῃ ἔξω. Τὸ ἴδιο εἶναι νὰ ἀδειάσῃ τὸ ὑγρὸ ἀπὸ τοῦτο τὸ κύπελλο στὸ ἄλλο καὶ ἡ ἐξατμισμένη ὑγρασία νὰ ἀνεβῇ πρὸς τὸν ἀέρα, ἐφ' ὅσον φυσικὰ τὸ ὑγρὸ διεισδύει πρὸς τὰ ἄνω, ὅταν ἡ θερμότης τοῦ ὑπερκειμένου τὸ τραβᾷ πρὸς ἑαυτὴν ἀπὸ τῇ γῇ σὲ λεπτὰ μόρια⁵⁶.

50 Ἀπόδειξις τῶν γινομένων εἶναι ὅτι, ὅταν πολλὰς φορές ἀπὸ τὸ βάθος τῆς γῆς ἀναδίδονται παχύτεροι ἀτμοί, φαίνεται σὰν νὰ ἀναβρῦῃ κάποια ὀμιχλώδης ὕλη, καὶ τόση γίνεται ἡ παχύτης τῶν ἀτμῶν, ὥστε νὰ εἶναι αἰσθητὴ καὶ στοὺς ὀφθαλμούς. Μπορεῖ ὅμως κάποτε νὰ εἶναι καὶ λεπτότερη ἡ ἀναθυμίασις τῆς ὑγρασίας, ὥστε νὰ ἐξισώνεται κατὰ κάποιον τρόπο πρὸς τὸν ἀέρα μὲ τὴ λεπτότητα, καὶ νὰ μὴ φανερώνεται προηγουμένως στὰ μάτια, πρὶν ἡ ἀναθυμίασις τῶν ὑγρῶν τούτων νὰ συμπυκνωθῇ πρὸς ἑαυτήν, κι' ἔτσι μὲ τὴν συμπύλησιν νὰ γίνῃ νέφος. Ἔτσι οἱ λεπτὲς καὶ ἀτμοειδεῖς σταγόνες, πρῶτα ἐπιπολάζουν στὸν ἀέρα λόγῳ τῆς ἐλαφράδας των καὶ ἐποχοῦνται στοὺς ἀνέμους, ὅταν δὲ τὰ συγγενῇ μόρια τοῦ ὑγροῦ συγκολληθοῦν μεταξύ τους καὶ σχηματίσουν βαρεῖα ὕλη, τότε αὐτὴ πέφτοντας ἀπὸ τὸν ἀέρα στὴ γῇ γίνεται σταγὸνα.

51 Ἐπομένως δὲν ἀναλάνει ἡ θερμότης ὅσα προσελκύει ἀπὸ τῇ γῇ, ἀλλὰ ἀπὸ αὐτὰ συστήνεται τὸ νέφος, τὸ δὲ νέφος συμπιεζόμενον γίνεται ὕδωρ· τοῦτο πάλι ἀναμιγνυόμενο μὲ τῇ γῇ, ἀνα-

56. Τὰ στοιχεῖα τῆς ὕλης μένουν σταθερὰ στὴν ποσότητά τους ὁσοδήποτε κι' ἂν ἀλλάξουν μορφή καὶ θέσι.

ἀνῆχθη, καὶ ὁ ἀτμός νεφωθείς, ὄμβρος ἐγένετο. Ἐκ δὲ τούτου
 πάλιν ἡ γῆ τοὺς ἀτμοὺς ἀπεκύησε, κάκεῖνοι παχυνθέντες ἐν τῇ
 συστάσει τῶν νεφῶν κατερρύησαν καὶ τὸ ἀπορρυέν πάλιν δι'
 ἀτμῶν ἀνεδόθη, καὶ οὕτω κύκλος τις γίνεται πρὸς ἑαυτὸν ἀνα-
 5 στρέφων καὶ διὰ τῶν αὐτῶν ἀεὶ περιχωρῶν τε καὶ ἐλίσσόμε-
 νος. Κἂν τὰ φυτὰ εἴπῃς, κἂν τὰ βλαστήματα, πάντα τῷ αὐτῷ
 κύκλῳ συμπεριέρχεται. Ἡ γὰρ ἰκμᾶς διὰ φυτῶν ἢ σπερμάτων
 τοῖς βλαστοῖς συνανέδραμεν· εἴθ' ὅσον ἐστὶν γεῶδες αὐτῇ συνε-
 πόμενον ἐναφεῖσα τῷ ὄγκῳ τοῦ τρεφομένου, ὅταν ξηρανθῇ τὸ
 10 ὑποκείμενον τῷ περιέχοντι, πάλιν πρὸς τὸ ὁμόφυλον ἐξατμίζε-
 ται. Ἀραιὸς δὲ ὢν ὁ ἀῆρ ἐν τοῖς ἑαυτοῦ μορίοις καὶ τῆς λεπτο-
 μερείας τῶν ἀτμῶν λεπτομερέστερος, ἅπαν τὸ ἐν αὐτῷ γενόμε-
 νον, πρὸς τὸ συγγενὲς διαφίησιν. Οὕτω γὰρ ἢ τε κόνις, κἂν ἐπι-
 πολὺ τοῦ ἀέρος διασχεθῇ, πάλιν τῇ γῇ ἀποδίδοται· καὶ ἡ ἰκμᾶς
 15 οὐκ ἀπόλλυται, ἀλλ' εὐρίσκει τὸ πάντως ἑαυτῇ συγγενὲς τε καὶ
 σύμφυλον κατὰ τὸν ἀέρα πλανώμενον, ᾧ προσπλασθεῖσα καὶ
 διὰ τῆς τῶν ὁμοίων προχωρήσεως αὐξηθεῖσα, πάλιν διογκοῦται
 πρὸς νέφους σύστασιν, καὶ οὕτω διὰ σταγόνων τῇ ἰδίᾳ φύσει
 ἀποκαθίσταται· ὥστε πανταχοῦ τὰ τοῦ κόσμου τε στοιχειωδῶς
 20 ἐν τῷ παντὶ θεωρούμενα ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ μέτρου φυλάσσεσθαι, ὃ
 παρὰ τὴν πρώτην ἐφ' ἐκάστου τῶν ὄντων ἡ σοφία τοῦ δημιουργοῦ
 πρὸς τὴν εὐαρμοστίαν τοῦ παντὸς διετάξατο.

52 Ἄλλ' οἶδα τὸν ἀντιπίπτοντα λόγον· πολλάκις γὰρ ἔστιν
 ἰδεῖν, ἐν σφοδροτέρῳ καύσωνι νέφη τινὰ διὰ τοῦ ἀέρος κατε-
 25 σπαρμένα, οἷς εἴ τις ἐπὶ πλεῖον ἐνατενίσσειεν, ἐλέγξει πως τὸν
 λόγον τοῦτον, ὃς μηδὲν τῆς ὑγρᾶς φύσεως ἐξαναλίσκεσθαι λέ-
 γει. Τὰ γὰρ θρομβοειδῆ τοῦ νέφους τμήματα, πολλαχῇ τοῦ ἀέρος
 ἐσκεδασμένα, πρῶτον μὲν ἐλαττοῦνται κατὰ τὸν ὄγκον τῷ ὑπερ-
 βάλλοντι τοῦ φλογμοῦ ἐξοπτώμενα, εἴτα καὶ εἰς τὸ παντελὲς

σύρεται σὲ ἀτμὸ καὶ ὁ ἀτμός, ἀφοῦ σχηματίσει νέφος γίνεται βροχή. Ἀπ' αὐτὸ πάλι ἡ γῆ γεννᾷ τοὺς ἀτμούς, κι' ἐκεῖνοι καθὼς παχύνονται μὲ τὴ σύστασι τῶν νεφῶν ρέουν πρὸς τὰ κάτω, καὶ ὅ,τι κατέπεσε, πάλι ἀνεβαίνει ἐπάνω σὲ μορφὴ ἀτμῶν· κι' ἔτσι γίνεται ἓνας κύκλος ποὺ ἐπανέρχεται στὸν ἑαυτό του καὶ διὰ τῶν ιδίων μέσων περιστρέφεται καὶ ἐλίσσεται. Εἴτε τὰ φυτὰ ἀναφέρης εἴτε τὰ βλαστήματα, ὅλα συμπεριφέρονται στὸν ἴδιο κύκλο. Διότι ἡ ὑγρασία διὰ τῶν φυτῶν καὶ τῶν σπερμάτων ἀνεβαίνει στοὺς βλαστούς· ἔπειτα ἀφήνοντας ὅ,τι χωματένιο τὴν ἀκολουθεῖ στὸν ὄγκο τοῦ τρεφομένου, ὅταν τὸ ὑποκείμενο ξηρανθῇ ἀπὸ τὸ περιβάλλον, πάλι ἐξατμίζεται πρὸς τὸ ὁμόφυλο ὑλικό. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἀέρας εἶναι ἀραιὸς κατὰ τὰ μόριά του καὶ λεπτομερέστερος σὲ πυκνότητα μορίων ἀπὸ τοὺς ἀτμούς, κάθε τι ποὺ φθάνει σ' αὐτὸ τὸ ἀπολύει πρὸς τὸ συγγενές. Πράγματι ἔτσι καὶ ἡ σκόνη, ἔστω κι' ἂν κρατηθῇ πολὺ στὸν ἀέρα, πάλι ἀποδίδεται στὴ γῆ· καὶ ἡ ὑγρασία δὲν χάνεται, ἀλλὰ εὐρίσκει τὸ ὅπωςδῆποτε συγγενές καὶ σύμφυλό της ποὺ πλανᾶται στὸν ἀέρα, προσπλάθεται μὲ αὐτὸν καὶ αὐξάνεται διὰ τῆς προχωρήσεως τῶν ὁμοίων, ἔπειτα πάλι διογκώνεται πρὸς τὴ σύστασι νέφους κι' ἔτσι διὰ σταγόνων ἀποκτᾷ πάλι τὴ φύσι της. Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο τὰ παρατηρούμενα σὲ ὅλο τὸ σύμπαν στοιχεῖα τοῦ κόσμου διατηροῦνται στὸ ἴδιο μέτρο, τὸ ὁποῖο ἡ σοφία τοῦ δημιουργοῦ στὴν ἀρχὴ καθώρισε στὸ καθένα ἀπὸ τὰ ὄντα γιὰ τὴν ἁρμονία τοῦ σύμπαντος.

Γνωρίζω ὅμως τὴν ἀντίρρηση. Πράγματι πολλὰς φορὲς εἶναι δυνατό νὰ ἰδοῦμε σὲ περίπτωσι δυνατοῦ καύσωνος μερικὰ νέφη νὰ διασπείρωνται στὸν ἀέρα, ποὺ ὅποιος τὰ κυττάξῃ πολλὴ ὥρα, θὰ ἐπιβεβαιώσῃ τοῦτον τὸν λόγο, ποὺ λέγει ὅτι τίποτε ἀπὸ τὴν ὑγρὴ φύσι δὲν δαπανᾶται. Τὰ θρομβοειδῆ μέρη τοῦ νέφους, σκορπισμένα σὲ πολλὰ σημεῖα τοῦ ἀέρος, πρῶτα ἐλαττώνονται στὸν ὄγκο, ψημένα ἀπὸ τὴν ὑπερβολικὴ φλόγῳσι, ἔπειτα ἀφα-

ἀφανίζεται καταφρυγέντα τῷ καύσωνι, ὥς μηδὲ βραχύ τι λείψανον ὑπολειφθῆναι, τοῦ φλογμοῦ τὴν ἱκμάδα καταξηράνατος. Τοῦτο δὲ οὐκέτι ἔστι τῷ τῶν ἀτμῶν λόγῳ παραμυθῆσασθαι. Ἡ γὰρ ἄνω τῶν νεφῶν κατάστασις, ἡ τοῦ θολεροῦ τούτου καὶ
 5 πνευματώδους ἀέρος ὑπερκειμένη οὐδὲν τῶν βαρυτέρων ἐν τῇ λεπτότητι τῆς ἰδίας φύσεως καταδέχεται· ἀλλὰ πάντες ἀτμοὶ καὶ πᾶσαι ἀναθυμιάσεις ὅρον ἔχουσι τῆς ἐπὶ τὸ ἄνω φορᾶς τὴν τοῦ περιγείου ἀέρος κατὰ τὸ μέρος ἐκεῖνο παχύτητα, ἥς διαδῦναι ἐπὶ τὸ ἄνω φύσιν οὐκ ἔχει. Οὐ γὰρ ἂν ὑπολειφθεῖν ἐν τῷ λεπτῷ τε
 10 καὶ αἰθεροειδεῖ τῶν παχυμερεστέρων οὐδέν.

53 Οὕτως οὖν καὶ ὁρῶν τινων ὑπερμεγεθῶν τὰς ἀκρωρείας οἱ ἱστορήσαντες λέγουσιν ὑπέρνεφεῖς μὲν εἶναι αἰεὶ καὶ ἀνεφίκτους τοῖς πνεύμασι, καὶ τοῖς πτηνοῖς ἀμήχανον τὴν ἐπ' ἐκείνων γενέσθαι πτήσιν, οὐχ ἥττον ἢ τοῖς ὑποβρυχίοις τὴν ἐν ἀέρι ζωὴν, ὥς
 15 διὰ πάντων σαφῶς ἀποδείκνυσθαι, εἶναί τι κατὰ τὸν ἀέρα πρὸς τὸν ὑπερκείμενον χῶρον μεθόριον, ὃ πᾶσι τοῖς παχυμερεστέροις τῶν ἐκ τῆς γῆς ἀναθυμιωμένων ὀρίζει τὴν στάσιν· οὗ χάριν καὶ μέχρι τῆς ὥρας τοῦ θέρους, ἄτηκτος ἡ ἐπὶ τῶν ἀκρωρειῶν διαμένει χιών, τῆς τῶν ἀτμῶν συστάσεως κατ' ἐκεῖνο τὸ μέρος δι-
 20 ηνεκῶς τὸν ἀέρα καταψυχούσης.

54 Ἀλλὰ καὶ τοὺς πυροειδεῖς ὀλκούς, οὓς τινες διάττοντας καλοῦσιν ἀστέρας, ἐκ τῆς αὐτῆς αἰτίας γίνεσθαι φυσιολογοῦσιν οἱ ταῦτα σοφοί, ὅταν ἐκ τινων πνευμάτων βίας ὑπερχεθῇ τι τοῦ παχυτέρου καὶ ὑλωδεστέρου ἀέρος ἐπὶ τὸν αἰθέριον τόπον, εὐ-
 25 θὺς ἐκφλογοῦσθαι ἄνω γενόμενον καὶ κατὰ τὴν ἐνδοθεῖσαν ἐκ τοῦ πνεύματος ὁρμὴν τὴν φλόγα ρέουσιν φέρεσθαι, σβεσθέντος δὲ τοῦ πνεύματος, συναπομαραίνεσθαι καὶ τὴν φλόγα. Τῷ πνεύματι τοίνυν οὐκ ἔστι δυνατόν εἰπεῖν πάλιν ἀτμοὺς ἐν τῷ ἀφα-

νίζονται έντελῶς κατακαίόμενα ἀπὸ τὸν καύσωνα, ὥστε οὔτε μικρὸ ὑπόλειμμα νὰ μὴ μείνη· ὁ φλογμὸς κατεξήρανε τὴν ὑγρασία. Τοῦτο δὲν εἶναι δυνατό πλεόν νὰ ἀνακουφισθῇ μὲ τὴ δύναμι τῶν ἀτμῶν. Διότι ἡ ἐπάνω ἀπὸ τὰ νέφη κατάστασις, πού ὑπέρκειται τούτου τοῦ θολεροῦ καὶ ἀνεμικοῦ ἀέρος, δὲν ἀποδέχεται κανένα ἀπὸ τὰ βαρύτερα στὴ λεπτότητα τῆς φύσεώς της· ἀλλὰ ὅλοι οἱ ἀτμοὶ καὶ ὅλες οἱ ἀναθυμιάσεις ἔχουν ὄριο τῆς πρὸς τὰ ἐπάνω φορᾶς τὴν παχύτητα τοῦ περιγείου πρὸς τὸ μέρος ἐκεῖνο, καὶ δὲν ἔχει τὴν ιδιότητα νὰ τὴν διαπεράσῃ πρὸς τὰ ἄνω.

Κατὰ τὸν ἴδιο λοιπὸν τρόπο ὅσοι περιέγραψαν τὶς κορυφές μερικῶν ὑπερμεγεθῶν ὀρέων λέγουν ὅτι αὐτές εἶναι πάντοτε ἐπάνω ἀπὸ τὰ σύννεφα καὶ ἀπρόσιτες ἀπὸ τοὺς ἀνέμους καὶ ὅτι εἶναι ἀδύνατο νὰ πετάξουν ἐκεῖ τὰ πτηνά, ὅπως δὲν μποροῦν νὰ περάσουν τὰ ὑποθαλάσσια ζῶα στὴν ζωὴ τοῦ ἀέρος, ὥστε μὲ ὅλα ν' ἀποδεικνύεται σαφῶς ὅτι ὑπάρχει στὸν ἀέρα κάποιο μεθόριο πρὸς τὸν ὑπερκείμενο χῶρο, τὸ ὁποῖο ὀρίζει τὴ στάσι σὲ ὅλα τὰ παχυμερέστερα τῶν ὑλικῶν πού ἀνεβαίνουν ἀπὸ τὴ γῆ ὡς ἀναθυμιάσεις. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο τὸ χιόνι πού εἶναι ἐπάνω στὶς κορυφές μένει ἄλειωτο καὶ ἕως τὴν ἐποχὴ τοῦ θέρους, διότι ἡ συγκέντρωσις τῶν ἀτμῶν σ' ἐκεῖνο τὸ μέρος καταψύχει τὸν ἀέρα διαπαντός.

Ἀλλὰ οἱ ἀσχολούμενοι μὲ τὴν ἀστρονομία σοφοὶ λέγουν ὅτι οἱ πυροειδεῖς τροχιές, τὶς ὁποῖες ὀνομάζουν διάττοντες ἀστέρες, ἀπὸ τὴν ἴδια αἰτία γίνονται, ὅτι δηλαδὴ ὅταν ἀπὸ βιαίους ἀνέμους ξεχυθῇ κάτι ἀπὸ τὸν παχύτερο καὶ ὑλωδέστερο ἀέρα πρὸς τὸν αἰθέριο τόπο, φθάνοντας ἐπάνω ἀμέσως ἐκφλογώνεται καὶ μὲ τὴν ὀρμὴ πού τῆς δίδεται ἀπὸ τὸν ἄνεμο, ἡ φλόγα φέρεται πρὸς τὰ κάτω, ἐνῶ ὅταν ὁ ἄνεμος σβησθῇ ἀπομαραίνεται μαζὶ καὶ ἡ φλόγα. Δὲν εἶναι λοιπὸν δυνατό νὰ εἰποῦμε ὅτι μὲ τὸν ἄνεμο πάλι σχηματίζονται ἀτμοὶ μετὰ τὸν ἀφανισμό τοῦ νέ-

νισμῶ τοῦ νέφους συνίστασθαι, ὥς δι' ἐκείνων ἐλπίσαι, καθ' ὁμοιότητα τῶν κάτωθεν ρυέντων, τοῦ ἀναληφθέντος ὑγροῦ τὴν ἐπάνοδον· ἀνάγκη οὖν συντίθεσθαι τοῖς ἐκκαίεσθαι τὸ ὑγρὸν δογματίζουσι καὶ εἰς τὸ μὴ ὄν περιῖστασθαι.

55 Ἄλλ' ἐγὼ τὸ μὲν ἀφανίζεσθαι τῷ ὑπερβάλλοντι φλογμῷ τὴν ἐν τοῖς ἀτμοῖς ὑγρότητα πείθομαι, μάταιον καὶ ἐριστικὸν εἶναι κρίνων, τὸ τοῖς φανεροῖς ἀντιμάχεσθαι· ἐπεὶ δὲ προσήκει μὴ καμεῖν πανταχόθεν ἀνιχνεύοντας τὴν ἀλήθειαν, οὐδὲν ἥττον τούτων γινομένων, φημὶ τὸ μέτρον τῆς ὑγρᾶς φύσεως ἀμείωτον
10 διασώζεσθαι, καὶ ἀεὶ τὸ δαπανώμενον ἀντεισάγεσθαι πάντως τῷ λείποντι. Ὁ δέ μοι τὴν τοιαύτην ὑπόληψιν βεβαίαν ποιεῖ, τοῦτο ἔστιν. Ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς τοῦ πυρὸς ἐνεργείᾳ τοῦτο διὰ τῆς πείρας μανθάνομεν, ὅτι οὐ πάσας τὰς ποιότητας τῆς ὕλης τὸ πῦρ ἐπιβόσκειται, ἀλλ' ἥς ἂν περιδράζηται· οἷον φέρε εἰπεῖν ἐπὶ τῆς
15 τοῦ ἐλαίου ὕλης, ἐπειδὴ κεχώρισται τῆς ψυχρᾶς ποιότητος, ἐν τῇ ὕλῃ ταύτῃ τὸ ὑγρὸν εὐκόλως ὑπὸ τῆς θερμότητος τοῦ πυρὸς ἐξειλκυσθῇ καὶ φλοῖξ ἐγένετο. Ἄλλ' οὐ μόνον εἰς φλόγα τὸ ἔλαιον διὰ τοῦ πυρὸς ἡλλοιωθῇ, ἀλλὰ καὶ τὸ τοῦ πυρὸς τοῦ γενομένου ἀπὸ τοῦ ἐλαίου, φησὶν, ὑγρὸν μετὰ τὸ πῦρ ξηρὰ γίνεται
20 κόνις, ὅπερ σαφῶς δείκνυσιν ἢ ἐκ τοῦ λύχνου λιγνὸς καταμελαίνουσα τὸ τῆς φλογὸς ὑπερκείμενον· ὅπερ εἰ ἐπὶ πλεῖον γίγνοιτο, καὶ ὄγκος τις ὑποστρέφεται τῷ διὰ τῆς λιγνύος μελαινομένῳ τόπῳ.

56 Ὅθεν δῆλόν ἐστιν, ὅτι εἰς λεπτά τε καὶ ἀφανῆ μόρια τὸ
25 ἔλαιον διὰ τοῦ πυρὸς ἀποξηρανθὲν ἡλλοιοῦται, καὶ οὕτως ἐν τῷ ἀέρι γίνεται, κάκεῖθεν ἐπὶ τὴν γῆν συνιζᾷναι. Δείκνυσιν δὲ τὸ ἐν τῷ ἀέρι τὴν λεπτομερῆ τῆς λιγνύος εἶναι διάχυσιν ἐκ τοῦ τοῦς μυκτῆρας τῶν τὸν ἀέρα τοῦτον ἀναπνεόντων ὑπομελαίνεσθαι,

φους, ὥστε δι' ἐκείνων τῶν ἀτμῶν νὰ ἐλπίσωμε, κατὰ ὁμοιότητα μὲ τὰ ρεύσαντα κάτω, τὴν ἐπάνοδο τοῦ ὑγροῦ ποὺ ἀνυψώθηκε. Εἶναι λοιπὸν ἀνάγκη νὰ συμφωνήσωμε μ' ἐκείνους ποὺ δογματίζουν ὅτι τὸ ὑγρὸ καίεται καὶ περιέρχεται στὸ μὴ ὄν.

Ἐγὼ ὅμως δέχομαι μὲν ὅτι ἡ ὑγρασία ποὺ ὑπάρχει στοὺς ἀτμοὺς ἀφανίζεται ἀπὸ τὴν ὑπερβολικὴ φλόγῳσι, διότι θεωρῶ μάταιο καὶ ἐριστικὸ ν' ἀντιμάχωμαι σὲ ὀλοφάνερα πράγματα· ἐπειδὴ ὅμως σωστὸ εἶναι νὰ μὴ κουραζώμαστε ἀνιχνεύοντας τὴν ἀλήθεια, λέγω ὅτι παρ' ὅλα αὐτὰ τὸ μέτρο τῆς ὑγρᾶς φύσεως παραμένει ἀμείωτο καὶ πάντοτε τὸ ἀπαιτούμενο γιὰ τὴν δαπάνη ὑλικὸ εἰσάγεται στὴ θέσι τοῦ ἐλλείποντος⁵⁷. Ἐκεῖνο ποὺ μοῦ καθιστᾷ βεβαία αὐτὴ τὴν ὑπόθεσι εἶναι τοῦτο. Κατὰ τὴν ἐνέργεια τοῦ πυρὸς στὰ ἀνθρώπινα μαθαίνομε μὲ τὴν πεῖρα τοῦτο, ὅτι τὸ πῦρ δὲν κατατρώγει ὅλες τὶς ποιότητες τῆς ὕλης, ἀλλὰ ἐκείνη ποὺ θὰ περιαδράξῃ. Παραδείγματος χάρι στὴν περίπτωσηί τῆς ὕλης τοῦ ἐλαίου, ἐπειδὴ εἶναι χωρισμένο ἀπὸ τὴν ψυχρὴν ποιότητα, σ' αὐτὴν τὴν ὕλη εὐκόλα ἀνασύρεται τὸ ὑγρὸ ἀπὸ τὴ θερμότητα τοῦ πυρὸς καὶ γίνεται φλόγα. Ἀλλὰ ὅχι μόνο τὸ ἔλαιο ἀλλοιώθηκε σὲ φλόγα διὰ τοῦ πυρός, ἀλλὰ καὶ τὸ ὑγρὸ τοῦ πυρὸς ποὺ ἔγινε ἀπὸ τὸ ἔλαιο, λέγει, μετὰ τὸ πῦρ γίνεται ξερὴ σκόνη. Τοῦτο τὸ δείχνει καθαρὰ ἡ καπνία ποὺ βγαίνοντας ἀπὸ τὸ λυχνάρι καταμαυρίζει τὸ ἐπάνω ἀπὸ τὴ φλόγα εὐρισκόμενο πρᾶγμα, ποὺ ἂν αὐξηθῇ, παρουσιάζεται καὶ κάποιος ὄγκος κάτω ἀπὸ τὸν τόπο ποὺ μαυρίζεται ἀπὸ τὴν καπνία.

Ἀπὸ αὐτὰ εἶναι φανερὸ ὅτι τὸ ἔλαιο, ὅταν ἀποξηραθῇ σὲ λεπτὰ καὶ ἀφανῆ μόρια ἀπὸ τὸ πῦρ, ἀλλοιώνεται, κι' ἔτσι φθάνει στὸν ἀέρα, ἀπὸ ὅπου κατακαθίζει στὴ γῆ. Ὅτι δὲ τὸ ὑλικὸ ποὺ εὐρίσκεται στὸν ἀέρα εἶναι διάχυσις τῆς καπνιάς ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ μυκτῆρες ἐκείνων ποὺ ἀναπνέουν

57. Ὁ Γρηγόριος ἐπιμένει ἐπάνω στὴν ἄποψι ὅτι τὸ ὕδωρ ἔχει πάντοτε τὴν ἴδια ποσότητα στὴ γῆ καὶ τὴν ἀτμόσφαιρα, ποὺ εἶναι βέβαια σωστή.

πολλάκις δὲ καὶ τὸ ἔνδοθεν ἐκ τοῦ θώρακος ἀναπτύμενον, μέλαν ὁράσθαι, διὰ τὸ τῷ χρώματι τῆς λιγνύος καὶ αὐτὸ καταχρώννυσθαι τῷ διὰ τῆς τοῦ ἀέρος ἀναπνοῆς συνεισπίπτοντι.

57 Οὐκοῦν δῆλόν ἐστιν ἐκ τούτων, ὅτι τοῦ ἐλαίου τὸ μὲν ὑγρὸν
 5 εἰς ξηρότητα μετεποιήθη, ὃ δὲ κατὰ τὴν ὕλην ὄγκος οὐκ εἰς ἀνυ-
 παρξίαν ἠφανίσθη διὰ τῶν λεπτῶν τε καὶ ἀφανῶν μορίων ἐν-
 σκεδασθεὶς τῷ ἀέρι. Ὅπερ τοίνυν ἐπὶ τοῦ ὑγροῦ τούτου διὰ τῆς
 τῶν γινομένων ἐνεργείας ἐμάθομεν, ὅτι ἀλλοιοῦται μόνον τὸ
 ὑγρὸν εἰς ξηρότητα, οὐκ εἰς τὸ παντελὲς τὸ ὑλικὸν ἀφανίζεται.
 10 τοῦτό τις καὶ περὶ τοῦ παντὸς ἐννοῶν, τοῦ εἰκότος οὐχ ἀμαρτή-
 σεται· δῆλον γὰρ ὅτι ἐκ μερῶν τὸ ὅλον συνέστηκεν. Ὅπερ δ' ἂν
 ἐν τῷ μέρει ἐμάθομεν, τοῦτο καὶ περὶ τοῦ παντὸς ἐδιδάχθημεν.
 Μίαν δὲ τῷ γένει τὴν ὑγρότητα εἶναι, οὐδ' ἂν τῶν ἐριστικῶν τις
 ἀντείποι. Ἀλλὰ μὴν λεπτὴ κόνις ἐκκαυθεῖσα διὰ τοῦ πυρὸς ἢ
 15 ὑγρότης ἐγένετο· ἄρα καὶ πᾶν ὑγρὸν ἐν τῷ πυρὶ γενόμενον μετα-
 βάλλει τὴν ἐν τοῖς μορίοις ποιότητα, πρὸς τὸ ξηρὸν ἐκ τοῦ ὑγροῦ
 μεθιστάμενον, οὐκ εἰς τὸ παντελὲς ἀφανίζεται. Ἐπεὶ οὖν ἀτμοῦ
 σύστασις τὸ νέφος ἐστίν, ὃ δὲ ἀτμὸς ἢ λεπτομερὴς τοῦ ὑγροῦ
 ἐστὶν ἀναθυμίασις, ἀνάγκη πᾶσα, ὅταν καταφρυγὲν τῷ φλογμῷ
 20 τὸ νέφος, τὸν λεπτὸν ἐκεῖνον καὶ ἀμερῆ τοῦ ἀτμοῦ ὄγκον, κἂν
 τὴν ὑγρὰν μὴ διασώζη ποιότητα, μὴ μέντοι κατὰ τὸ ὑποκείμενον
 εἰς ἀφανισμόν μεταβαίνειν εἰς τὸ μηδὲ ἀναλυόμενον.

58 Τέσσαρα γὰρ περὶ τὸν ἀτμὸν θεωρεῖται, τὸ ὑγρὸν, τὸ ψυ-
 χρόν, τὸ βαρὺ, ἢ πηλικότης. Ἐκ τούτων ὅσα μὲν ἐναντίως πρὸς
 25 τὸ πῦρ ἔχει, τῇ δυναστείᾳ τοῦ ἐπικρατοῦντος ἐξαφανίζεται· οὔτε
 γὰρ τὸ ὑγρὸν οὔτε τὸ ψυχρὸν ἐν τῷ πυρὶ γενόμενον διαμένει
 τοιοῦτον. Ἡ μὲντοι πηλικότης συγγενῶς καὶ πρὸς τὴν τοῦ πυρὸς
 οὐσίαν ἔχει· καὶ γὰρ τὸ πῦρ ἐν ποσῷ καθορᾶται, ποσῷ δὲ ποσό-

τοῦτον τὸν ἀέρα μαυρίζουν. Πολλὲς μάλιστα φορὲς καὶ τὸ ἀπὸ μέσα ἀπὸ τὸν θώρακα πτυόμενο πρὸς τὰ ἄνω ὑλικὸ φαίνεται μελανό, διότι κι' αὐτὸ χρωματίζεται μὲ τὸ χρῶμα τῆς καπνιάς ποὺ εἰσάγεται μαζὶ μὲ τὴν ἀναπνοὴ τοῦ ἀέρος.

Εἶναι λοιπὸν ἀπὸ αὐτὰ φανερό ὅτι τὸ ὑγρὸ τοῦ ἐλαίου μεταποιεῖται σὲ ξηρότητα, ἐνῶ ὁ ὄγκος κατὰ τὴν ὕλη δὲν ἀφανίζεται στὴν ἀνυπαρξία, διότι μὲ τὰ λεπτὰ καὶ ἀφανῆ μόρια διασκορπίζεται στὸν ἀέρα. Τοῦτο λοιπὸν ἀκριβῶς ἐμάθαμε διὰ τῆς ἐνεργείας τῶν γινομένων, ὅτι τὸ ὑγρὸ ἀλλοιώνεται μόνο σὲ ξηρότητα, δὲν ἀφανίζεται τελείως τὸ ὑλικό. Ἄν ὑποθέσῃ κανεὶς ὅτι τοῦτο γίνεται καὶ στὸ σύμπαν, δὲν θὰ πέσῃ ἔξω· διότι εἶναι φανερό ὅτι τὸ ὅλο συνίσταται ἀπὸ μέρη. Καὶ ὅ,τι ἐμάθαμε γιὰ τὸ μέρος, τὸ ἴδιο ἐδίδαχθήκαμε γιὰ τὸ σύνολο⁵⁸. Ὅτι δὲ κατὰ τὸ γένος ἡ ὑγρότης εἶναι μία, δὲν θ' ἀντεῖπῃ οὔτε κανένας ἐριστικός. Ἀλλ' ὅμως ἡ ὑγρότης ἔγινε λεπτὴ σκόνῃ ὅταν ἐκάηκε ἀπὸ τὸ πῦρ· ἄρα καὶ κάθε ὑγρὸ, ὅταν φθάσῃ στὸ πῦρ, μεταβάλλει τὴν ποιότητα τῶν μορίων, μεταφερόμενο ἀπὸ τὸ ὑγρὸ στὸ ξηρὸ, χωρὶς ν' ἀφανίζεται τελείως. Ἐπειδὴ λοιπὸν τὸ νέφος εἶναι συμπύκνωμα ἀτμοῦ, ὁ δὲ ἀτμὸς εἶναι ἡ λεπτομερειακὴ ἀναθυμίασις τοῦ ὑγροῦ, ἀναγκαστικά, ὅταν τὸ νέφος καταφρυγμένο ἀπὸ τὴ φλόγῳσι ξηραίνεται, ὁ λεπτὸς ἐκεῖνος καὶ ἀμερὴς ὄγκος τοῦ ἀτμοῦ, ἔστω κι' ἂν δὲν διατηρῇ τὴν ὑγρὴν ποιότητα, πάντως δὲν ἀφανίζεται κατὰ τὸ ὑποκείμενο ἀναλυόμενος στὸ μηδέν.

Τέσσερις ιδιότητες παρατηροῦνται στὸν ἀτμό· τὸ ψυχρὸ, τὸ ὑγρὸ, τὸ βάρος, τὸ μέγεθος. Ἀπ' αὐτὰ ὅσα εἶναι ἀντίθετα πρὸς τὸ πῦρ ἐξαφανίζονται ἀπὸ τὴ δύναμι τοῦ ἐπικρατοῦντος· ἔτσι οὔτε τὸ ὑγρὸ οὔτε τὸ ψυχρὸ ὅταν ἔλθῃ στὸ πῦρ δὲν διαμένει τέτοιο. Τὸ μέγεθος ὅμως εἶναι συγγενικὸ καὶ πρὸς τὴν οὐσία τοῦ πυρός· διότι τὸ πῦρ παρουσιάζεται σὲ ποσό, μὲ τὸ ποσὸ δὲ δὲν

58. Τὰ μέρη τοῦ σύμπαντος ἐξισοῦνται μὲ τὸ σύνολό του, κι' ἐπομένως δὲν ὑφίσταται ἀξομείωσις.

της οὐ μάχεται. Εἰ οὖν ἡ πηλικότης τοῦ ἀτμοῦ διασωῶζεται, τῆς κατὰ τὸ ὑγρὸν τε καὶ ψυχρὸν ποιότητος διαζευχθεῖσα, ἡ δὲ κατὰ τὸ βάρος ποιότης οὐσιωδῶς ἐγκειμένη τῇ τοῦ ἀτμοῦ φύσει συν-
 διεσώθη τῇ πηλικότητι (ἐπίσης γὰρ ἡ βαρύτης καὶ ὑγροῖς καὶ
 5 ξηροῖς ἐνυπάρχειν πέφυκεν), οὐκέτ' ἂν ὁ νοῦς ἡμῖν κάμνη τῇ ἀκολουθίᾳ τῶν γινομένων ἐπόμενος, ὥστε ἐπιγνώναι, ὅπως τὸ ὕδωρ γῇ γενόμενον, διὰ τοῦ μεταβάλλειν τοὺς ἀτμοὺς τὴν ποιό-
 τητα, τὴν ὁμοειδῆ φύσιν καταλαμβάνει. Τὸ γὰρ ξηρὸν καὶ βαρὺ ἴδιον ἂν εἴη τῆς περὶ τὴν γῆν θεωρουμένης ποιότητος, εἰς ὅπερ
 10 ἐκκαυθεὶς ὁ ἀτμὸς μετεποιήθη.

59 Καί μοι δοκεῖ καλῶς ἔχειν τῆς ἀρχῆς ταύτης λαβομένους, μὴ διαφεῖναι τὴν ἀκολουθίαν τῆς ἐξετάσεως, εἰς ἣν πρόεισι διὰ τῶν εἰκότων ἡ θεωρία, χειραγωγοῦσα πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Ἐοικε γὰρ καὶ ἡ θάλασσα διὰ τοῦτο ἐν τοῖς ἰδίοις ὅροις διὰ παντὸς
 15 μένειν, ὅτι κατ' ὀλίγον τῆς ἀεὶ γινομένης αὐτῇ διὰ τῶν ὑδάτων προσθήκης ἡ διὰ τῶν ἀτμῶν ἐξάντλησις ἐπὶ τὸ ὑπερκείμενον γίνεται, τῆς ἐπιθαλπούσης θερμότητος σικύας δίκην τὸ λεπτο-
 μερὲς τῆς τῶν ὑγρῶν φύσεως ἀνιμωμένης.

60 Ἐν δὲ τοῖς μεσογείοις τε καὶ βορεινότεροις τῶν τόπων ἡ
 20 τοῦ περιέχοντος ψυχρότης ἐναντιοῦσθαι δοκεῖ τῷ λόγῳ, ὥς διὰ τὸ μὴ θάλπεσθαι σφοδρῶς τὴν ἐν τοῖς μέρεσι τούτοις θάλασσαν, ἀργούσης τῆς τῶν ἀτμῶν ἀναδόσεως. Διπλοῖς ἔστι λογισμοῖς τὴν ἀντίθεσιν ταύτην παραμυθήσασθαι. Πρῶτον μὲν ὅτι μία ἐστὶ καὶ συνεχὴς πρὸς ἑαυτὴν διόλου ἡ θάλασσα, κἂν εἰς μυρία
 25 διήρηται πελάγη, οὐδαμοῦ τῆς πρὸς ἑαυτὴν συναφείας διασπω-
 μένη· ὥστε, εἰ τὸ νῶτιον τῇ διηνεκεῖ παρουσίᾳ τοῦ θερμοῦ ὑπερ-
 κέοιτο, ἐν τοῖς κατεψυγμένοις μέρεσι τῆς ἐκεῖ γενομένης ἐλατ-
 τώσεως τὴν αἴσθησιν γίνεσθαι, αὐτομάτως τῆς τῶν ὑδάτων φο-
 ρᾶς ἐν τῷ κατωφερεῖ τῆς φύσεως πρὸς τὸ ἀεὶ κινούμενον με-
 30 ταρρεούσης. Ἐπειτα δὲ καὶ τὸ πᾶσαν ἄλμην εἶναι τὴν θάλασ-

ἀντιμάχεται ἡ ποιότης. Ἄν λοιπὸν διατηρῇται ἡ ποσότης τοῦ ἀτμοῦ, ὅταν χωρισθῇ ἀπὸ τὴν ποιότητα κατὰ τὸ ὑγρὸ καὶ ψυχρό, ἐνῶ ἡ ποιότης κατὰ τὸ βάρος εὐρισκομένη οὐσιωδῶς στῇ φύσι τοῦ ἀτμοῦ συνδιασώζεται μὲ τὴν ποσότητα (διότι ἡ βαρύτης ἐκ φύσεως ἐνυπάρχει καὶ στὰ ὑγρὰ καὶ στὰ ξηρά), ὁ νοῦς μας δὲν θὰ δυσκολευθῇ, παρακολουθώντας τὴ σειρὰ τῶν γινομένων, νὰ ἐπιγνώσῃ, πῶς τὸ ὕδωρ, ὅταν γίνῃ γῆ, καταλαμβάνει τὴν ὁμοειδῆ φύσι. Διότι τὸ ξηρὸ καὶ βαρὺ εἶναι γνώρισμα τῆς ποιότητος ποὺ ὑφίσταται στῇ γῇ, στὴν ὁποία μεταποιήθηκε ὁ ἀτμὸς μὲ τὴν καῦσι του.

Νομίζω ὅτι καλὸ εἶναι, παίρνοντας αὐτὴν τὴν ἀφορμή, νὰ μὴ ἀφήσωμε τὴν ἀκολουθία τῆς ἐξετάσεως, στὴν ὁποία προχωρεῖ διὰ τῶν εὐλόγων ἐπιχειρημάτων ἡ θεωρία, χειραγωγώντας μας πρὸς τὴν ἀλήθεια. Πράγματι καὶ ἡ θάλασσα γι' αὐτὸ φαίνεται ὅτι μένει διαπαντὸς στὰ μέτρα της, διότι ἡ ἐξάντλησις τῆς παντοτινῆς γινομένης σ' αὐτὴν προσθήκης διὰ τῶν ὑδάτων γίνεται λίγο λίγο διὰ τῶν ἀτμῶν πρὸς τὰ ὑπερκείμενα, καθὼς ἡ θερμότης ποὺ ἐνεργεῖ ἐπάνω ἀνασύρει τὰ λεπτὰ μόρια τῆς φύσεως τῶν ὑγρῶν.

Βέβαια στὰ μεσόγεια καὶ στοὺς βορειοτέρους τόπους ἡ ψυχρότης τοῦ περιβάλλοντος φαίνεται νὰ ἐναντιώνεται στὸ ἐπιχείρημα τοῦτο, ἐπειδὴ σταματᾷ ἡ ἀνάδοσις τῶν ἀτμῶν, γιὰ τὸν λόγον ὅτι δὲν ζεσταίνεται δυνατὰ ἡ θάλασσα σ' αὐτὰ τὰ μέρη. Εἶναι δυνατὸ νὰ ἀνασκευάσωμε τούτῃ τὴν ἀντίθεσι μὲ διπλὸ συλλογισμό. Πρῶτος εἶναι ὅτι ἡ θάλασσα εἶναι γενικῶς μιὰ καὶ συνεχὴς πρὸς ἑαυτήν, ἔστω κι ἂν διαιρῇται σὲ μυρία πελάγη, χωρὶς νὰ διασπᾶται πουθενὰ ἡ συνάφειά της πρὸς ἑαυτήν· ὥστε, ἂν τὸ νότιο μέρος ὑπερζεσταίνεται μὲ τὴ διαρκῇ παρουσία τοῦ θερμοῦ, ἡ αἴσθησις τῆς ἐλαττώσεως γίνεται στὰ κατεψυγμένα μέρη, διότι ἡ φορὰ τῶν ὑδάτων λόγῳ τῆς κατωφερείας τῆς φύσεως μεταρρέει πρὸς τὴν ἀεικινησία. Ἐπειτα δὲ καὶ τὸ

σαν, ἐκ παντὸς τοῦ ὕδατος γινομένην, διὰ τὴν τῶν ἀτμῶν ἀνά-
 δοσιν, κατὰ τὸ ἴσον μαρτύρεται· ἴδιον γὰρ τῆς τῶν ἁλῶν φύσε-
 ως ἡ ξηρότης ἐστίν· εἰ δὲ κατὰ τὸ ἴσον ἡ ποιότης αὕτη πρὸς πᾶ-
 σαν θάλασσαν ἀνακέκρται, ἄρα ὁμοίως ἐν παντὶ μέρει τὸ ἑαυ-
 5 τῆς ἐνεργήσῃ ἡ ἄλμη.

61 Πᾶσα γὰρ φύσις τὸ κατάλληλον τῇ ἰδίᾳ δυνάμει πάντως ἐρ-
 γάζεται. Ὡς γὰρ καίει τὸ πῦρ καὶ ἡ χιών ψύχει καὶ γλυκαίνει τὸ
 μέλι, οὕτω καὶ οἱ ἄλλες ξηραίνουνσιν. Οὐκοῦν ἐπειδὴ πανταχοῦ
 τοῖς πελάγεσιν ἡ ξηραντικὴ τῶν ἁλῶν συγκαταμέμικται φύσις,
 10 τοῦτο πρὸς εὐκολίαν τῆς τῶν ἀτμῶν ἀναδόσεως τῆς θείας σο-
 φίας προειδομένης (ἐκθλίβει γὰρ πῶς καὶ ἐξωθεῖται τῆς θαλάσ-
 σης πᾶν τὸ λεπτομερὲς τοῦ ὕδατος ἡ ἄλμη, διὰ τῆς ἐγκειμένης
 τῇ φύσει ξηρότητος κατὰ τοῦ ὑγροῦ δυναστεύουσα) οὐδὲν ἐξω
 τοῦ εἰκότος ἐστὶν ἐπίσης οἶεσθαι πανταχόθεν γίνεσθαι τῷ ὑγρῷ
 τὴν δαπάνην, τοῦ ἀέρος διὰ τῶν ἀτμῶν ἀρρυομένου τὴν θάλασ-
 15 σαν. Ἀλλὰ μὴν τὸ πᾶσαν τὴν ἐναέριον ἰκμάδα νέφος γίνεσθαι
 κάκειθεν ἐπιρρεῖν τοὺς ὄμβρους τῇ γῇ, ὃ τε προλαβὼν ἀπέδειξε
 λόγος καὶ ἡ προφητεία διδάσκει, τῷ Θεῷ τὸ τοιοῦτον ἔργον
 ἀνατιθεῖσα, ἐν οἷς φησιν, ὅτι «ὁ προσκαλούμενος τὸ ὕδωρ τῆς
 θαλάσσης καὶ ἐκχέων αὐτὸ κατὰ πρόσωπον τῆς γῆς» καὶ ἄλλα
 20 πολλά. Καὶ τὸ ἐξοπτᾶσθαι πάντα τὰ νέφη ἐκ τῆς ὑπερκειμένης
 θερμότητος καὶ εἰς τὸ παντελὲς καταφρύγεσθαι, καὶ τοῦτο διὰ
 τῆς ἐνεργείας ἐμάθομεν.

62 Λείπεται τοίνυν μὴ παραδραμεῖν τὴν ἀκολούθως ἀνακῦ-
 πτουσαν ἡμῖν ἐκ τῶν εἰρημένων ἀντίθεσιν. Ἐρεῖ γὰρ τις τοῖς
 25 προεξητασμένοις ἐπόμενος, ὅτι κατὰ τὸ ἐπὶ τοῦ ἐλαίου ὑπόδει-
 γμα μεμαθήκαμεν, τὸ μὲν ὑλικὸν τοῦ ὑποκειμένου καὶ μετὰ τὴν
 ἐξόπτησιν μὴ ἀπόλλυσθαι, ἀλλ' εἰς τὸν ἀέρα μεταχωρεῖν διὰ τῆς
 τοῦ πυρὸς ἐνεργείας ἀπογεοῦμενον. Τοῦ δὲ ὑγροῦ ἐναφανισθέν-

ὅτι ὅλη ἡ θάλασσα εἶναι ἀρμυρῇ, διότι γίνεται ἀπὸ ὅλο τὸ ὕδωρ διὰ τῆς ἀναδόσεως τῶν ἀτμῶν, μαρτυρεῖ τὴν ἰσότητα· διότι γνῶρισμα τῆς φύσεως τῶν ἀλατιῶν εἶναι ἡ ξηρότης· ἂν δὲ αὕτη ἡ ποιότης εἶναι ἀναμιγμένη ἐξ ἴσου σὲ ὅλη τὴ θάλασσα, ἄρα ἡ ἀρμύρα θὰ ἐνεργήσῃ τὴν ιδιότητά της ὁμοίως σὲ ὅλα τὰ μέρη.

Κάθε φύση ἐνεργεῖ τὸ κατάλληλο στὴ δύναμί της ἔργο. Ὅπως δηλαδὴ καίει τὸ πῦρ καὶ ψύχει τὸ χιόνι καὶ γλυκαίνει τὸ μέλι, ἔτσι καὶ τὰ ἀλάτια ξηραίνουν. Ἐπομένως, ἀφοῦ παντοῦ στα πελάγη εἶναι ἀναμεμιγμένη ἡ ξηραντικὴ φύσις τῶν ἀλατιῶν, ἐπειδὴ ἡ θεία σοφία ἐσκέφθηκε τοῦτο τὸ πρᾶγμα γιὰ διευκόλυνσι ἀναδόσεως τῶν ἀτμῶν (διότι ἡ ἀρμύρα ἐκθλίβει καὶ ἐξωθεῖ ἀπὸ τῆς θάλασσας κάθε λεπτομέρεια τῆς θάλασσας, ἐπικρατώντας ἀπέναντι στὸ ὑγρὸ διὰ τῆς ξηρότητος ποὺ ἐνυπάρχει στὴ φύσι), δὲν ἐπιτρέπεται νὰ νομίζωμε ἐπίσης ὅτι ἡ δαπάνη τοῦ ὑγροῦ γίνεται ἐκτὸς λογικῆς· διότι ὁ ἀέρας ἀνασύρει διὰ τῶν ἀτμῶν τὴ θάλασσα. Ἀλλ' ὅμως τὸ ὅτι ὅλη ἡ ἐναέρια ὑγρασία γίνεται νέφος κι ἀπὸ ἐκεῖ ρίπτει τὶς βροχὲς κάτω στὴ γῆ, τὸ ἀπέδειξε ὁ προηγούμενος λόγος καὶ τὸ διδάσκει ἡ προφητεία, ἀποδίδοντας τὸ ἔργο τοῦτο στὸ Θεὸ μὲ ὅσα λέγει, «αὐτὸς ποὺ προσκαλεῖ τὸ ὕδωρ τῆς θάλασσας καὶ τὸ χύνει στὴν ἐπιφάνεια τῆς γῆς»⁵⁹, καὶ ἄλλα πολλά. Καὶ ὅτι ὅλα τὰ νέφη καίονται ἀπὸ τὴν ὑπερκείμενη θερμότητα καὶ καταφρύγονται ἐντελῶς, κι' αὐτὸ τὸ ἐμάθαμε διὰ τῆς ἐνεργείας.

Ὑπολείπεται λοιπὸν νὰ μὴ παρατρέξωμε τὴν ἀνίθεσι ποὺ μᾶς προκύπτει λογικῶς ἀπὸ τὰ λεχθέντα. Θὰ εἰπῇ κανεὶς, ἀκολουθώντας τὰ ἐξετασθέντα προηγουμένως, ὅτι κατὰ τὸ ὑπόδειγμα περὶ τοῦ ἐλαίου ἐμάθαμε ὅτι τὸ μὲν ὑλικὸ τοῦ ὑποκειμένου καὶ μετὰ τὴν καῦσι δὲν καταστρέφεται, ἀλλὰ μετατοπίζεται στὸν ἀέρα, ἀπογειούμενο διὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ πυρός. Ὅταν

59. Ἀμώς 5,8.

τος τῇ ἐναντία ποιότητι, πῶς ἔστιν ἀμείωτον τὴν ὑγρὰν φύσιν εἰσαεῖ διαμένειν, πάντοτε τῆς θερμῆς οὐσίας τὸ ἐν τοῖς ἀτμοῖς ὑγρὸν καταφρυττούσης, καὶ εἰς ξηρὰν μεταβαλλούσης ποιότητα, καθὼς ἡ θεωρία κατὰ τὸ ἀκόλουθον διὰ τῶν ἐξητασμένων
5 ἀπέδειξεν;

63 Εἰ οὖν ἐξατμίζεται μὲν τὸ ὑγρὸν, εὐάλωτος δὲ γίνεται τῷ θερμῷ ἢ ὑγρότης, εἰς τὰ λεπτά τε καὶ ἀμερῇ τμήματα διὰ τῶν ἀτμῶν μερισθεῖσα, ἀνάγκη πᾶσα, πρὸς τὴν ξηρὰν ποιότητα τοῦ ὑγροῦ μεταβαίνοντος, ἀληθέστερον ἐκεῖνον τὸν λόγον οἶεσθαι,
10 ὅτι ἔστι τις ὑδάτων περιουσία, ἡ αἰὲ ἀναπληροῦσα τὸ ἐκ τοῦ πυρὸς δαπανώμενον. Ἴσως δ' ἂν τινὰ καὶ μαρτυρίαν πρὸς τὴν τοιαύτην ὑπόληψιν ἀπὸ τῆς Γραφῆς παραλάβοι· τὸ ἀνοιγῆναι τοὺς καταρράκτας τοῦ οὐρανοῦ, ὅτε ὑποβρύχιον ἔδει γενέσθαι τὴν γῆν, πάσης ὁρῶν κορυφῆς ἐπὶ πλεῖστον βάθους ὑπερέχοντος
15 τοῦ ὕδατος. Ἀλλ' ἐγὼ τὴν μὲν γραφικὴν ἀντίθεσιν φημι δυνατόν εἶναι διὰ Γραφῆς ἐτέρας παραμυθῆσασθαι· οἶδα γὰρ τὴν κατάχρησιν τῶν θείων ρημάτων ἐπὶ τῆς γραφικῆς συνηθείας.

64 Τί σημαίνει διὰ τοῦ ἀνοῖξαι, καὶ τί διὰ τοῦ κλεῖσαι ἐνδείκνυται; Δῆλον γὰρ ὅτι τὸ κλειόμενον ἀνοίγεται καὶ τὸ ἀνοιγόμενον
20 κλείεται. Ἐπεὶ οὖν, ἀτμοῦ ποτε κατὰ τοὺς χρόνους Ἡλίου ἐπικρατοῦντος, οὕτω φησὶν ἡ Γραφή, ὅτι «ἐκλείσθη ὁ οὐρανὸς ἐπὶ ἔτη τρία καὶ μῆνας ἕξ»· τοῦτο οἶμαι τοῦ οὐρανοῦ τοὺς καταρράκτας ἠνεῶχθαι τὸν τῆς Γραφῆς λόγον λέγειν, ὥς ἐκλείσθη ἐν τῷ τῆς ἀνομβρίας καιρῷ. Ἀλλὰ μὴν τότε διὰ τῆς προσευχῆς τοῦ
25 Ἡλίου, νέφος ἐκ τῆς θαλάσσης ἀναφανέν, τὸν οὐρανὸν αὐτοῖς διὰ τῆς ἐπομβρίας ἥνοιξεν. Ἄρα σαφῶς ἀποδείκνυται διὰ τούτων, τὸ μὴδὲ τότε τὸ στερέωμα τοῦ οὐρανοῦ διασχισθὲν ἐκ τῶν

ὅμως τὸ ὑγρὸ ἐξαφανίζεται ἀπὸ τὴν ἐνάντια ποιότητα, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ διαμένη διαπαντὸς ἀμείωτη ἡ ὑγρὴ φύσις, ἀφοῦ πάντοτε ἡ θερμὴ οὐσία καταφρύγει τὸ εὐρισκόμενον στοὺς ἀτμοὺς ὑγρὸ καὶ μεταβάλλει τὴν ποιότητα σὲ ξηρὴ, ὅπως ἀπέδειξε λογικῶς ἡ θεωρία διὰ τῆς ἐξετάσεως αὐτῆς;

Ἄν λοιπὸν ἐξατμίζεται τὸ ὑγρό, γίνεται δὲ εὐάλωτη μὲ τὸ θερμὸ ἡ ὑγρότης, μεριζομένη στὰ λεπτὰ καὶ ἀμερῇ τμήματα διὰ τῶν ἀτμῶν, εἶναι ἀνάγκη, ἀφοῦ τὸ ὑγρὸ μεταπίπτει στὴν ξηρὴ ποιότητα, νὰ νομίζωμε ἀληθέστερον ἐκεῖνον τὸν λόγο, ὅτι ὑπάρχει κάποια ἀποθήκη ὑδάτων ποὺ ἀναπληρώνει πάντοτε τὸ δαπανώμενον ἀπὸ τὸ πῦρ μέρος. Ἴσως θὰ μπορούσε νὰ παραλάβῃ κανεὶς καὶ κάποια μαρτυρία ἀπὸ τὶς Γραφεὶς γι' αὐτὴ τὴν ἀντίληψιν· τὸ ὅτι ἀνοίχθηκαν οἱ καταρράκτες τοῦ οὐρανοῦ, ὅταν ἡ γῆ ἔγινε ὑποβρύχια, ἐνῶ τὸ ὕδωρ ὑπερεῖχε σὲ πολὺ βάθος ὅλες τὶς κορυφὰς τῶν ὀρέων⁶⁰. Ἀλλὰ ἐγὼ θεωρῶ ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ διαλύσωμε τὴ γραφικὴ ἀντίθεσιν μὲ ἄλλη Γραφή· διότι γνωρίζω ὅτι στὴ Γραφὴ συνηθίζεται ἡ καταχρηστικὴ ἔννοια τῶν θείων λόγων.

Τί σημαίνει διὰ τοῦ ρήματος 'ἀνοῖξαι' καὶ τί δηλώνει διὰ τοῦ 'κλειῖσαι'; Εἶναι φανερόν ὅτι τὸ κλειόμενον ἀνοίγεται καὶ τὸ ἀνοιγόμενον κλείεται. Ἔτσι λοιπὸν κάποτε, στὰ χρόνια τοῦ Ἡλίου, ποὺ ἐπικρατοῦσε ἀτμός, ἡ Γραφή λέγει ὅτι « ὁ οὐρανὸς ἐκλείσθηκε τρία χρόνια καὶ ἕξι μῆνες»· νομίζω ὅτι τὸ κείμενον τῆς Γραφῆς λέγει ὅτι ἀνοίχθηκαν οἱ καταρράκτες τοῦ οὐρανοῦ, ἐπειδὴ εἶχε κλεισθῇ ὁ οὐρανὸς ἀπὸ τὴν ἀνομβρία. Ὅμως τότε διὰ τῆς προσευχῆς τοῦ Ἡλίου, νέφος ποὺ ἀναφάνηκε ἀπὸ τὴ θάλασσα ἄνοιξε γι' αὐτοὺς τὸν οὐρανὸ μὲ τὴ βροχή⁶¹. Ἄρα ἀποδεικνύεται μὲ αὐτὰ σαφῶς ὅτι οὔτε τότε τὸ στερέωμα διασχιζό-

60. Γεν. 7,11 ἐέ.

61. Γ' Βασ. 17,9. Λουκᾶ 4,25.

ὑπερκεῖσθαι λεγομένων ὑδάτων καταρρῆξαι τὸν ὄμβρον, ἀλλ' οὐρανὸν λέγει, τὸν περίγειον ἀέρα, τὸν ὀρίζοντα τοῖς ἀτμοῖς τὴν στάσιν, ὅπερ ἐστὶ τῆς λεπτομερεστάτης τοῦ ὑπερκειμένου ὁρος φύσεως· μεθ' ὃν οὐδεμίαν δύναμιν πρὸς τὴν ἀνοδὸν ἔχει τῶν
5 ἔμβριθεστέρων οὐδέν, οὐ νέφος, οὐ πνεῦμα, οὐκ ἀτμός, οὐκ ἀναθυμιάσις, οὐχ ἢ τῶν πτηνῶν φύσις.

65 Τὸ οὖν ὑπὲρ κεφαλῆς συνήθως ἡ Γραφὴ οὐρανὸν λέγει, «οὐρανοῦ πετεινὰ» λέγουσα, τὸν ἀέρα τοῦτον διαπετόμενα. Ἀλλ' εἰ καὶ ταῦτα τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον, οὐπω τὸ ἕτερον ὁ λό-
10 γος ἡμῖν ὑπελύσατο, πῶς ἢ εἰς τὸ ξηρὸν τῶν ἀτμῶν μεταποιή-
σις οὐκ ἐλαττοῖ τὸ ὑγρόν, τὸ ἐπικρατήσῃ τῆς θερμῆς οὐσίας ἐκ-
δαπανώμενον. Πρὸς δὲ ταῦτα καλῶς ἂν ἔχοι ἑτέραν ἀκολουθίαν ἐξευρεῖν τῇ θεωρίᾳ τοῦ λόγου συμβαίνουσας· ἴσως γὰρ ἂν γένοι-
το ἡμῖν διὰ τῆς φιλοπονωτέρας προσεδρίας, μὴ διαμαρτεῖν τῆς
15 προηκούσης περὶ τοῦ σκέμματος ὑπολήψεως.

66 Ἦκουσα τῆς προφητείας τὸ μεγαλεῖον τῆς τοῦ Θεοῦ δυνά-
μεως διὰ τῶν ἐν τῇ κτίσει θαυμάτων διεξιούσης, ἐν οἷς φησι·
«τίς ἐμέτρησε τῇ χειρὶ τὸ ὕδωρ καὶ τὸν οὐρανὸν σπιθαμῇ καὶ
πᾶσαν τὴν γῆν δρακί· τίς ἔστησε τὰ ὄρη σταθμῶ καὶ τὰς νάπας
20 ζυγῶ;» Δι' ὧν οἶμαι σαφῶς ἰδίῳις μέτροις τῶν στοιχείων ἕκα-
στον περιγεγράφθαι τὸν προφήτην διδάσκειν, τῆς περιεκτικῆς
τοῦ Θεοῦ δυνάμεως, ἣν χεῖρα καὶ δράκα καὶ σπιθαμὴν ὀνομά-
ζει, ἰδικῶς ἕκαστον τῶν ὄντων ἐν τῷ καθήκοντι μέτρῳ περι-
σφιγγούσης. Εἰ οὖν μεμέτρηται οὐρανὸς τῇ θείᾳ δυνάμει καὶ τῇ
25 χειρὶ τὸ ὕδωρ καὶ τῇ δρακὶ πᾶσα ἡ γῆ, καὶ ζυγοστατοῦνται αἱ
νάπαι καὶ φανερὸς τοῖς ὄρεσιν ἀφορίζεται σταθμός, ἀνάγκη

μενο δὲν ἔρριξε τὴ βροχὴ ἀπὸ τὰ ὕδατα, ποὺ λέγονται ὑπερκείμενα· οὐρανὸ λοιπὸν λέγει τὸν ἀτμοσφαιρικὸ ἀέρα ποὺ μὲ τοὺς ἀτμοὺς ὀρίζει τὴ στάσι, ποὺ εἶναι ὄριο τῆς λεπτομερεστάτης φύσεως τοῦ ὑπερκειμένου. Ἐπειτα ἀπ' αὐτὸν καμμιὰ δύναμι γιὰ τὴν ἀνοδο δὲν ἔχει κανένα ἀπὸ τὰ βαρεῖα στοιχεῖα, οὔτε νέφος οὔτε ἄνεμος οὔτε ἀτμὸς οὔτε ἀναθυμιάσις οὔτε ἡ φύσις τῶν πτηνῶν.

Τὸ εὐρισκόμενον ἐπάνω ἀπὸ τὴν κεφαλὴ ἡ Γραφὴ τὸ λέγει συνήθως οὐρανό, ἀναφέροντας «πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ», ποὺ πετοῦν διὰ μέσου τούτου τοῦ ἀέρος⁶². Ἀλλὰ κι' ἂν αὐτὰ ἔτσι εἶναι, πάλι ὁ λόγος δὲν μᾶς ἔλυσε τὸ ἄλλο, πῶς ἡ μεταποίησις τῶν ἀτμῶν στὸ ξηρὸ δὲν ἐλαττώνει τὸ ὑγρὸ ποὺ ἐξοδεύεται ἀπὸ τὴν ἐπικράτησι τῆς θερμῆς οὐσίας; Γι' αὐτὰ τὰ πράγματα καλὸ εἶναι νὰ εὐροῦμε μιὰ ἄλλη τάξι ποὺ συμφωνεῖ μὲ τὴ θεωρία τοῦ λόγου· ἴσως ἔτσι θὰ μπορούσαμε μὲ τὴν ἐπιμελέστερη σπουδὴ νὰ μὴ ἀστοχήσωμε ἀπὸ τὴν προσήκουσα ἐκτίμησι περὶ τοῦ θέματος.

Ἄκουσε τὴν προφητεία ποὺ περιγράφει τὸ μεγαλεῖο τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ διὰ τῶν θαυμάτων ποὺ εἶναι μέσα στὴν κτίσι, μὲ ὅσα λέγει· «ποιός ἐμέτρησε τὸ ὕδωρ μὲ τὸ χέρι, τὸν οὐρανὸ μὲ τὴν σπιθαμὴ καὶ ὅλη τὴ γῆ μὲ τὴ φούχτα; Ποιός ἔστησε τὰ ὄρη μὲ πλάστιγγα καὶ τοὺς λόφους μὲ ζυγαριά;»⁶³. Νομίζω ὅτι μὲ αὐτὰ ὁ προφήτης διδάσκει σαφῶς ὅτι κάθε στοιχεῖο ἔχει περιγραφῇ μὲ δικά του μέτρα, καθὼς ἡ περιεκτικὴ δύναμις τοῦ Θεοῦ, ποὺ ὀνομάζει χέρι καὶ φούχτα καὶ σπιθαμὴ, περισφίγγει ἰδιαιτέρως τὸ καθένα ἀπὸ τὰ ὄντα στὸ κατάλληλο μέτρο. Ἄν λοιπὸν ὁ οὐρανὸς ἔχει μετρηθῇ μὲ τὴ θεία δύναμι, μὲ τὸ χέρι τὸ ὕδωρ, μὲ τὴν φούχτα ὅλη ἡ γῆ, καὶ ζυγίζονται οἱ λόγοι καὶ ἐφαρμόζεται φανερὴ πλάστιγγα στὰ ὄρη, εἶναι ἀναγκαῖο

62. Γεν. 1,26. Ματθ. 6,26.

63. Ἦσ. 40,12.

πᾶσα μένειν ἕκαστον ἐπὶ τοῦ ἰδίου μέτρου καὶ σταθμοῦ, μήτε αὐξήσεως μήτε κολοβώσεως ἐν τοῖς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ μεμετρημένοις καὶ ὑπ' αὐτοῦ περιεχομένοις δυναμένης γενέσθαι.

67 Εἰ οὖν μήτε προσθήκην μήτε ἐλάττωσιν περὶ τὰ ὄντα συμ-
5 βαίνειν ἢ προφητεία μαρτύρεται, πάντως ἐπὶ τῷ ἰδίῳ ἕκαστον
μέτρῳ εἰσαεὶ διαμένει, τῆς τρεπτῆς φύσεως τῆς ἐν τοῖς οὐσι θε-
ωρουμένης πάντα εἰς ἄλληλα μεταβαλλούσης καὶ ἕκαστον εἰς
τὸ ἕτερον ἀλλοιούσης καὶ πάλιν ἀπ' ἐκείνου διὰ μεταβολῆς τε
καὶ ἀλλοιώσεως εἰς τὸ ἐξ ἀρχῆς αὐθις ἐπαναγούσης. Ἀλλ' ὅτι
10 μὲν ὁ ὑγρὸς οὗτος ἀτμός, ἐν τῷ φλογμῷ διαγενόμενος, εἰς τὴν
γεώδη μεταβαίνει ποιότητα, πρὸς τὸ ξηρὸν μεταβληθεὶς διὰ τῆς
ἐξοπτήσεως, τοῦτο ἐν τοῖς προλαβοῦσι λόγοις ἐν τῷ κατὰ τὸ
ἐλαιὸν ὑποδείγματι μετρίως νενόηται, σκοπεῖν δὲ τὸ μετὰ τοῦτο
προσῆκει, εἰ τῆς ὕλης τοῦ ἀτμοῦ πρὸς τὴν ἐναντίαν ἀλλοιωθεί-
15 σης ποιότητα, δυνατόν ἐστιν ἄνω μένειν ἐκεῖνο τοῦ ἀτμοῦ τὸ
λείψανον, ὅ,τι ποτὲ κατανοεῖ ὁ λόγος τὸ διὰ τῆς ἐξοπτήσεως με-
ταποιηθὲν πρὸς τὸ λεπτότερόν τε καὶ ἄφανέστερον.

68 Ἀλλὰ μὴν οἶμαι δυνατόν εἶναι καὶ περὶ ἐκείνου διὰ τῶν
γνωρίμων ἡμῖν ὑποδειγμάτων στοχάσασθαι. Οὐδὲ γὰρ ἐνταῦθα
20 τὸ λεπτομερὲς τῆς λιγνύος εἰσαεὶ διαμένει κατὰ τὸν ἀέρα μετέ-
ωρον, ἀλλ' ὑπὸ τῆς ἀραιότητος τοῦ ἀέρος πρὸς τὸ συγγενὲς δια-
φύεται, γῇ καὶ τείχεσι καὶ τοῖς τοῦ ὀρόφου ξύλοις περιχρωννύ-
μενον. Οὐκοῦν ἀκόλουθον καὶ περὶ ἐκείνου τὸ ἴσον ὑπολα-
βεῖν, ὅτι ὑπὸ τῶν πνευμάτων ἀνωσθεὶς ὁ ἀτμός εἰς τὸν ὑπερκεί-
25 μενον καὶ φλογώδη χῶρον καὶ ἐν τῇ μεταβολῇ τῆς ὑγρᾶς ποιό-
τητος τὸ ὑλικὸν διεσώσατο, ξηρὸς δὲ γενόμενος πρὸς τὸ συγγε-
νὲς καθειλκύσθη καὶ ἀπεκατέστη γῇ. Ἐλκτικὴ γὰρ τῶν οἰκείων
δύναμις ἐκάστῳ τῶν ὄντων ἐκ φύσεως ἔγκειται, ὥς μηδὲ ἔξω
τοῦ ἀκολουθοῦ τὴν τοιαύτην εἶναι ὑπόληψιν, ὅτι ξηρὸς τις καὶ
30 γεώδης ὁ ἀτμός γενόμενος τὴν ποιότητα τῇ ξηρότητι τῆς γῆς
κατεμίχθη.

τὸ καθένα νὰ παραμένῃ στὰ μέτρα καὶ σταθμά του, χωρὶς νὰ μπορῇ νὰ γίνῃ οὔτε αὔξεις οὔτε μείωσις στὰ ἀπὸ τὸν Θεὸ μετρημένα καὶ ἀπ' αὐτὸν περιεχόμενα.

Ἄν λοιπὸν ἡ προφητεία δὲν μαρτυρῇ νὰ συμβαίῃ στὰ ὄντα οὔτε προσθήκη οὔτε ἐλάττωσις, τότε ἀσφαλῶς τὸ καθένα μένει διαπαντὸς στὰ δικά του μέτρα, ἐνῶ ἡ τρεπτὴ φύσις ποὺ ἐνυπάρχει στὰ ὄντα μεταβάλλει τὰ πάντα τὸ ἓνα στὸ ἄλλο καὶ πάλι ἀπ' ἐκεῖ τὰ ἐπαναφέρει μὲ μεταβολὴ καὶ ἀλλοίωσι στὴν ἀρχικὴ κατάστασι. Ἀλλὰ ὅτι τοῦτος ὁ ὑγρὸς ἀτμός, ὅταν φθάσῃ στὴν φλόγῳσι, μεταβαίνει στὴ γεώδη ποιότητα, μεταβαλλόμενος μὲ τὸ ψήσιμο πρὸς τὸ ξηρό, τοῦτο ἔχει κατανοηθῇ κάπως μὲ τὸ παράδειγμα τοῦ ἐλαίου στὰ προηγούμενα. Τώρα ἀρμόζει νὰ ἐξετάσωμε τὸ ἔπειτα ἀπὸ αὐτό, ἂν σὲ περίπτωσι ποὺ ἡ ὕλη τοῦ ἀτμοῦ ἀλλοιώνεται πρὸς τὴν ἀντίθετη ποιότητα, εἶναι δυνατό νὰ μείνῃ ἐπάνω ἐκεῖνο τὸ λείψανο τοῦ ἀτμοῦ, πῶς ἐννοεῖ ὁ λόγος τὸ μὲ τὸ ψήσιμο μεταποιημένο πρὸς τὸ λεπτότερο καὶ ἀφανέστερο;

Νομίζω ὅμως ὅτι εἶναι δυνατό νὰ στοχαστοῦμε καὶ γιὰ ἐκεῖνο μὲ τὰ γνωστὰ μας ὑποδείγματα. Πράγματι οὔτε ἐδῶ δὲν παραμένουν διαπαντὸς τὰ λεπτὰ μόρια τῆς καπνιάς μετέωρα στὸν ἀέρα, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἀραιότητα τοῦ ἀέρος προσκολλῶνται πρὸς τὰ συγγενῆ τους στοιχεῖα, χρωματίζοντας τὴ γῆ, τὰ τεῖχη καὶ τὰ ξύλα τοῦ ὀρόφου. Εἶναι εὐλόγο λοιπὸν καὶ γιὰ ἐκεῖνο νὰ ὑποθέσωμε τὸ ἴσο, ὅτι δηλαδὴ ὁ ἀτμός, ἀνεβασμένος στὸν ὑπερκείμενο φλογισμένο χῶρο ἀπὸ τοὺς ἀνέμους, καὶ κατὰ τὴν μεταβολὴ τῆς ὑγρᾶς ποιότητος διασώζει τὸ ὑλικό, ὅταν δὲ γίνῃ ξηρὸς κατέρχεται πρὸς τὸ συγγενικὸ στοιχεῖο καὶ καθίσταται γῆ. Διότι στὸ καθένα ἀπὸ τὰ ὄντα ἐνυπάρχει ἐλκτικὴ δύναμις τῶν οἰκείων ἐκ φύσεως, ὥστε αὐτὴ ἡ ἀντίληψις νὰ μὴ εἶναι ἔξω τῆς λογικῆς, ὅτι ὁ ἀτμός, ὅταν γίνῃ ξηρὸς καὶ γεώδης κατὰ τὴν ποιότητα, ἀναμιγνύεται μὲ τὴν ξηρότητα τῆς γῆς.

69 Εἰ μὲν οὖν ἦν ἐλαιώδης πᾶσα τῆς ὑγρᾶς οὐσίας ἡ φύσις, πάντως ἂν ἐν τῷ παχυμερεῖ τῆς ποιότητος πρὸς τὸ μέλαν ἔτρεψε τῶν τοιούτων ἀτμῶν τὴν χροάν ἢ ἐξόπτησις· καὶ ἐπίδηλον ἂν πᾶσι τὸ γινόμενον ἦν, διὰ τοῦ δέχεσθαι τὸ εἶδος δεικνύμενον.
 5 Ἐπεὶ δὲ τὸ λεπτότατόν τε καὶ διειδέστατον τῆς τῶν ὑδάτων φύσεως ἐν τοῖς ἀτμοῖς γίνεται, οὗτοι δὲ κατὰ τὸν προαποδειχθέντα λόγον ἐναποθέμενοι τῷ πυρὶ τὴν ὑγρὰν ποιότητα πρὸς τὸ ξηρὸν ἡλλοιωθήσαν, ἀνάγκη πᾶσα καθαρὸν τοῦτο καὶ ἀερῶδες οἶεσθαι, ὅ,τι ποτὲ καὶ εἶναι αὐτὸ καταλαμβάνει ἡ ἔννοια τὸ τῇ λε-
 10 πτότητι διαφεῦγον τὴν κατανόησιν. Εἰ δὲ τῆς τοῦ λόγου καταλήψεως ἀξιοπιστοτέραν οἶεται τις τὴν αἴσθησιν καὶ ζητεῖ τῷ ὀφθαλμῷ τοὺς ἀμερεῖς τε καὶ ἀφανεῖς ἐκείνους ὄγκους θεάσασθαι, ἔξεστι τῷ βουλομένῳ ναστὸν τῶν τοιούτων μορίων τὸν ἀέρα ἰδεῖν, ὅταν εἰσχεθεῖς διὰ θυρίδος αὐτὸς ἐκδηλότερον
 15 ποιήσῃ τοῦ ἀέρος ἐκεῖνο, ὅσον ἂν διὰ τῆς αὐγῆς καταλάμψη. Ὁ γὰρ ἐν τῷ λοιπῷ ἀέρι τοῖς ὀφθαλμοῖς ἐστὶν ἀνέφικτον, τοῦτο διὰ τῆς ἀκτῖνος ὁράται ἐν πλήθει ἀπείρῳ κατὰ τὸν ἀέρα στρεφόμενον.

70 Ὁ οὖν ἐπισχὼν τούτοις τὸν ὀφθαλμόν, εὐρήσει ἀεὶ πρὸς τὸ
 20 κάτω τὴν τῶν λεπτῶν ἐκείνων φορὰν καταρρέουσιν. Τὸ δὲ ἐν τῷ μέρει τοῦ ἀέρος δεικνύμενον ἀπόδειξις ἐστὶ τοῦ καὶ ἐν τῷ παντὶ τὸ τοιοῦτον εἶναι, ἐπειδὴ συνεχές ἐστὶ τὸ πᾶν ἑαυτῷ καὶ ἐκ μερῶν συμπληροῦται τὸ ὅλον. Εἰ δὲ πάντοτε ἡ τῶν λεπτῶν τούτων καὶ ἀτόμων φορὰ διὰ τοῦ ἀέρος ἐπὶ τὴν γῆν καταρρέει,
 25 φανερόν δὲ ὅτι οὐ τὸ αἰθέριον εἶδος εἰς ταῦτα θρυπτόμενον διασκίδναι (τὴν γὰρ εἰς τὰ λεπτὰ θρύψιν τε καὶ διάχυσιν ἢ τοῦ πυρὸς φύσις οὐ πάσχει), ἀνάγκη πᾶσα ἐκείνων τὴν ὕλην κατιέναι πιστεύειν, ὧν τὴν ἄνοδον ὁ λόγος διὰ τῶν ἀτμῶν ἐθεώρησεν, ὥστε ὑγρὰ μὲν ὄντα ὑπὸ τῆς θερμῆς ἀνέλκεσθαι φύσεως,
 30 ἐκκαυθέντα δὲ καὶ γεώδη γενόμενα, μηκέτι ἐν τῷ πυρὶ κρατεῖ-

Ἐάν λοιπὸν ὅλη ἡ φύσις τῆς ὑγρᾶς οὐσίας ἦταν ἐλαιώδης, ὡς πᾶν ποτε ἀπὸ τὴν παχυμέρεια τῆς ποιότητος τὸ ψήσιμο θὰ μετέτρεπε τὸ χρῶμα τῶν ἀτμῶν τούτων πρὸς τὸ μελανό· καὶ θὰ ἦταν σὲ ὅλους φανερόν τὸ γεγονὸς τοῦτο, δεικνυόμενον μὲ τὸ νὰ δέχεται τὸ εἶδος. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ λεπτότερον καὶ καθαρώτερον μέρος τῆς φύσεως τῶν ὑδάτων γίνεται στοὺς ἀτμούς, καὶ αὐτοὶ σύμφωνα μὲ τὰς προηγούμενες ἀποδείξεις ἀπὸ τὸ πῦρ ἀλλοιωθήκαν κατὰ τὴν ὑγρὴν ποιότητα πρὸς τὸ ξηρό, εἶναι ἀναγκαῖον νὰ θεωροῦμε τοῦτο καθαρὸ καὶ ἀερίῳδες, ὅπως μπορεῖ νὰ καταλάβῃ ἡ διάνοια αὐτὸ πού μὲ τὴν λεπτότητα διαφεύγει τὴν κατανόησιν. Ἐάν ὅμως νομίζῃ κανεὶς τὴν αἴσθησιν ἀξιολογώτερον ἀπὸ τὴν λογικὴν κατάληψιν καὶ μὲ τὸν ὀφθαλμὸν ζητῇ νὰ ἰδῇ ἐκείνους τοὺς ἀμερεῖς καὶ ἀφανεῖς ὄγκους, ὁ βουλόμενος μπορεῖ νὰ ἰδῇ τὸν ἀέρα γεμᾶτον ἀπὸ τέτοια μόρια, ὅταν ὁ ὀφθαλμὸς εἰσέλθῃ ἀπὸ τὸ παράθυρον καὶ καταστήσῃ φανερώτερον ἐκεῖνο τὸ μέρος τοῦ ἀέρος πού θὰ καταλάβῃ μὲ τὴν αὐγὴν. Διότι ἐκεῖνο πού στὸν ὑπόλοιπον ἀέρα εἶναι ἀπρόσιτον στοὺς ὀφθαλμούς, τοῦτο βλέπεται μὲ τὴν ἀκτῖνα νὰ στρέφεται σὲ ἄπειρον πλῆθος κατὰ τὸν ἀέρα.

Ὁποῖος λοιπὸν προσηλώνει σ' αὐτὰ τὸν ὀφθαλμόν, θὰ εὕρῃ ὅτι ἡ φορὰ τῶν λεπτῶν ἐκείνων μορίων κατέρχεται πάντοτε πρὸς τὰ κάτω. Ἐκεῖνο δὲ πού δεικνύεται σ' ἓνα μέρος τοῦ ἀέρος εἶναι ἀπόδειξις ὅτι καὶ στὸ ὅλον ὑπάρχει ὁμοίως, ἐπειδὴ τὸ πᾶν εἶναι συνεχὲς πρὸς ἑαυτὸ καὶ τὸ ὅλον ἀποτελεῖται ἀπὸ μέρη. Ἐάν δὲ ἡ φορὰ τῶν λεπτῶν τούτων καὶ ἀτμῶν μορίων ρέῃ πάντοτε κάτω πρὸς τὴν γῆν διὰ τοῦ ἀέρος, εἶναι δὲ φανερόν ὅτι δὲν διασκορπίζεται τὸ αἰθέριον εἶδος διασπώμενον σ' αὐτὰ (διότι στὰ λεπτὰ πράγματα ἡ φύσις τοῦ πυρὸς δὲν παθαίνει διάσπασιν καὶ διάχυσιν)· γι' αὐτὸ εἶναι ἀνάγκη νὰ πιστεύωμε ὅτι κατέρχεται ἡ ὕλη ἐκείνων, τῶν ὁποίων ὁ λόγος ἐθεώρησε τὴν ἀνοδὸν διὰ τῶν ἀτμῶν. Αὐτὰ τὰ μέρη, ἐπειδὴ εἶναι ὑγρά, ἀνέλκονται ἀπὸ τὴν θερμὴν φύσιν, ὅταν ὅμως ἐκκαυθοῦν καὶ γίνουν γεώδη, δὲν κρα-

σθαι, ἀλλὰ πρὸς τὴν γῆν πάλιν ἀποκαθίστασθαι.

71 Καθάπερ δὲ τῆς ἐν ἡμῖν τροφῆς εἰς λεπτήν τινα ποιότητα διὰ τῆς πέψεως ἀλλοιωθείσης, ὥς ἂν ἐμπελάσει διὰ τῆς ἀναδόσεως μέρος τοῦ σώματος, ἐκείνου προσθήκη τὸ ἀναδιδόμενον
5 γίνεται, καὶ ποικίλης οὔσης ἐν τῇ συστάσει τοῦ σώματος τῆς τῶν μελῶν διαφορᾶς ἐν τῷ ξηρῷ τε καὶ ὑγρῷ, καὶ τῷ καίοντι καὶ τῷ ψύχοντι, παρ' ὧς ἂν γένηται τὸ τῆς τροφῆς μέρος, ἐκεῖνο γίνεται, ὃ τὸ ὑποκείμενον κατὰ φύσιν ἐστὶν (τὸ γὰρ ἐπικρατοῦν εὐκαίρως τὴν λεπτότητα τῆς ἀναδόσεως ἑαυτῷ προσφκείωσε).
10 τὸν αὐτὸν τρόπον ἀνεπαίσθητος γίνεται διὰ τῶν ἀμερῶν ἐκείνων ὄγκων ἢ ἀεὶ γινομένη τῇ γῇ προσθήκη. Διότι παντὶ τῷ ὑποκειμένῳ συμφυέντα, ὅπερ ἂν κατ' οὐσίαν ᾗ τὸ δεχόμενον, πρὸς ἐκείνην ἡλλοιώθη τὴν φύσιν, καὶ ἐγένετο βῶλος ἐν βώλῳ, καὶ ψάμμος ἐν ψάμμῳ, καὶ λίθος ἐν λίθῳ, καὶ ἐν παντὶ πᾶν, ὅτιπερ
15 ἂν τύχη τῶν στερροτέρων δεξάμενον, πρὸς τὸ ἐπικρατοῦν μετετέθη. Εἰ δὲ δυσπαράδεκτον οἶεται τις τοῦ λίθου τὴν ἀντιτυπίαν τῆς τοιαύτης προσθήκης, κἂν ὁ λόγος τὸ ἀκόλουθον ἔχη, ὅμως ἐγὼ πρὸς τοὺς ταῦτα φρονοῦντας οὐδὲν οἶμαι δεῖν ἀντιμάχεσθαι. Οὐδὲν γὰρ ἔξει τὸ εἰκὸς ἢ θεωρία διὰ πνευμάτων ἀπὸ τοῦ μὴ
20 περιδεχομένου πρὸς τὸ συμφυόμενον τῆς ἄνωθεν τοῦ γεώδους ἐπιρροῆς μεταπιπτούσης.

72 'Αλλ' ἐρεῖ τις ἴσως μὴ πρὸς τὸν ἴδιον σκοπὸν βλέπειν τὸν λόγον ἡμῶν, ἀλλὰ προθέσθαι μὲν ἀποδειῖξαι τὴν ὑγρὰν φύσιν ἐπὶ τοῦ ἐξ ἀρχῆς μέτρου μέχρι παντὸς διαμένουσας, λαθεῖν δὲ τὸ
25 ἐναντίον κατασκευάζοντα. Εἴτε γὰρ ἐν τῷ πυρὶ τὸ ἀναδιδόμενον μένοι, εἴτε καὶ ξηρανθὲν πάλιν ἐπὶ τὴν γῆν ἐπανέρχοιτο, ἴση καθ' ἑκάτερον ἢ τοῦ ὕδατος ἐλάττωσις ἐσται· καὶ οὐδὲν ἥττον διὰ τῆς κατασκευῆς ταύτης ἀναγκαία δείκνυται ἢ τοῦ ὑγροῦ πε-

τοῦνται πλέον μέσα στοῦ πυρ, ἀλλὰ ἐπιστρέφουν πάλι στη γῆ.

Ὅταν ἡ τροφή ἀλλοιωθῇ μέσα μας σὲ λεπτὴ ποιότητα μὲ τὴν πέψι, τὸ χωνευόμενον ἀναπτύσσει τὸ μέρος στοῦ ὁποῖο φθάνει κατὰ τὴ χώνευσι· καὶ μὲ ὅλο πού τὰ μέλη τοῦ σώματος παρουσιάζουν ποικίλη διαφορὰ σὲ σύστασι, ὡς πρὸς τὸ ξηρὸ καὶ τὸ ὑγρὸ, τὸ θερμὸ καὶ τὸ ψυχρὸ, τὸ μέλος στοῦ ὁποῖο φθάνει τὸ μέρος τῆς τροφῆς γίνεται ὅ,τι εἶναι κατὰ φύσιν τὸ ὑποκείμενον (διότι τὸ ἐπικρατοῦν ἀφομοιώνει καταλλήλως πρὸς ἑαυτὸ τὸ λεπτὸ χώνευμα). Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπο ἡ παντοτινὰ γινομένη στη γῆ αὐξήσις μ' ἐκείνους τοὺς ἡμέρηις⁶⁴ ὄγκους γίνεται ἀνεπαίσθητη. Διότι τὰ μόρια ἐκεῖνα, ὅταν προσκολληθοῦν σὲ κάποιο ὑποκείμενον, ὅ,τι κατὰ τὴν οὐσίαν εἶναι τὸ δεχόμενον, πρὸς αὐτοῦ τὴν φύσιν ἀλλοιώνονται, καὶ γίνεται βῶλος στοῦ βῶλου, ἄμμος στὴν ἄμμο, λίθος στοῦ λίθου, ἢ ὅ,τιδήποτε τύχη ἀπὸ τὰ στερεώτερα νὰ τὰ δεχθῇ, μετατρέπονται πρὸς τὸ ἐπικρατοῦν στοιχεῖο. Ἄν δὲ νομίση κανεὶς ὅτι ἡ σκληρότης τοῦ λίθου εἶναι ἀνεπίδεκτη τέτοιας αὐξήσεως, κι ἂν ὁ λόγος εἶναι πιθανός, ὅμως ἐγὼ δὲν νομίζω ὅτι πρέπει ν' ἀντιμάχωμαι πρὸς αὐτοὺς πού φρονοῦν αὐτὰ τὰ πράγματα. Διότι δὲν ἔχει καμιά εὐλογοφάνεια ἡ θεωρία, ἀφοῦ ἢ ἀπὸ ἄνω ροὴ τοῦ γηϊνοῦ στοιχείου μεταπίπτει διὰ τῶν ἀνέμων ἀπὸ τὸ μὴ ἐπιδεχόμενον πρὸς τὸ συμφυόμενον.

Ἀλλὰ θὰ εἰπῇ κανεὶς ἴσως ὅτι ὁ λόγος μας δὲν τείνει πρὸς τὸν καθωρισμένο σκοπὸ του, διότι ἐνῶ εἶχε πρόθεσι ν' ἀποδείξῃ ὅτι ἡ ὑγρὴ φύσις μένει διαπαντὸς στοῦ ἐξ ἀρχῆς μέτρο της, χωρὶς νὰ γίνῃ ἀντιληπτὸ ὅμως φανερώνει τὸ ἀντίθετο. Διότι, εἴτε στοῦ πυρ μείνῃ τὸ ἀνυψωμένο εἴτε, ἀφοῦ ξηραθῇ, ἐπανέλθῃ πάλι στη γῆ, ἴση θὰ εἶναι ἡ ἐλάττωσις τοῦ ὕδατος καὶ στη μιά καὶ στὴν ἄλλη περίπτωσι, καὶ παρ' ὅλα αὐτὰ μὲ αὐτὴν τὴν θεω-

64. Τὰ ἡμέρηι εἶναι τὰ κομμάτια τῆς ὕλης πού δὲν διασπῶνται ἄλλο, τὰ μόρια, τὰ ἄτομα.

ριουσία, διὰ τὸ πάντως εἰσαεῖ δαπανᾶσθαι. Οὐκοῦν ἀναγκαῖον ἂν εἴη πρὸς τὸν λόγον τοῦτον πάλιν τὴν φύσιν τῶν ὄντων κατανοῆσαι, ὥς ἂν δι' αὐτῆς ἡμῖν εὐοδωθεῖη, πρὸς τὸν προκείμενον σκοπὸν τὸ θεώρημα.

73 Τίς οὖν ἡ φύσις; Οὐδὲν τῶν στοιχειωδῶς ἐν τῇ συστάσει τοῦ περιγείου κόσμου θεωρουμένων ἄτρεπτόν τε καὶ ἀναλλοίωτον παρὰ τοῦ Δημιουργοῦ τῶν ὄλων πεποιήται· ἀλλὰ πάντα ἐν ἀλλήλοις ἐστὶ καὶ δι' ἀλλήλων διακρατεῖται, τῆς τρεπτῆς δυνά-
10 μεως διὰ τινος ἐγκυκλίου περιφορᾶς πάντα εἰς ἄλληλα τὰ γεώδη μεταβαλλούσης καὶ ἀπ' ἀλλήλων εἰς ἑαυτὰ πάλιν ἐπαναγούσης. Αὐτῆς δὲ τῆς ἀλλοιώσεως ἀπαύστως ἐν τοῖς στοιχείοις ἐνεργουμένης, ἀνάγκη πάντα εἰς ἄλληλα μεταβαίνειν, ἐξιστάμε-
νά τε ἀπ' ἀλλήλων καὶ πάλιν κατὰ τὸ ἴσον ἀλλήλοις ἐπεμβαί-
15 νοντα. Οὐ γὰρ ἂν τι τούτων φυλαχθεῖη ἐφ' ἑαυτοῦ, εἰ μὴ ἡ πρὸς τὸ ἑτερογενὲς ἐπιμιξία διακρατοίη τὴν φύσιν.

74 Πῶς οὖν εἴποι τις ἂν, διὰ τῶν τεσσάρων τὴν μεταβλητικὴν τε καὶ ἀλλοιωτικὴν δύναμιν περιοδεύειν κυκλεύουσας; Οὐ γὰρ πάντα δι' ἀλλήλων γίνεται, οὐδὲ δι' ὁμαλοῦ ὁ τῆς ἀλλοιώσεως
20 κύκλος, δι' ἐκάστου τῶν ὄντων περιχωρεῖ, ἀλλὰ τὸ μὲν ὕδωρ πρὸς τὸν ἀέρα διὰ τῶν ἀτμῶν ἀνεχέθη, οἱ δὲ ἀτμοὶ τὴν φλόγα θρέψαντες πάλιν ἀπεγεώθησαν, οἷόν τις σποδιὰ μετὰ τὸ τῷ πυρὶ καθομιλῆσαι γενόμενοι· ἡ δὲ γῆ ταῦτα δεξαμένη ἔστησεν ἐν ἑαυτῇ τὸν τῆς ἀλλοιώσεως δρόμον. Οὕπω γὰρ ἐξήτασται, εἰ ἡ
25 τοῦ ὕδατος φύσις ἐκ γῆς ἔχει τὴν γένεσιν. Οὐκοῦν τούτῳ τῷ σκέμματι λείπεται, εἰ δυνατόν ἐστι τὴν γῆν εἰς ὕδατος μεταστῆ-

65. Τὰ συστατικὰ τῶν κτιστῶν ὄντων, τὰ στοιχεῖα, εἶναι τρεπτὰ· μεταβαίνουν τὸ ἓνα στὸ ἄλλο καὶ ἀπὸ ἀντικείμενο σὲ ἀντικείμενο. Ἔτσι φαίνεται νὰ ἀφανίζωνται, ἐνῶ ἀπλῶς ἀλλοιώνονται.

ρία ἀποδεικνύεται ἡ ἀφθονία τοῦ ὑγροῦ, ἀφοῦ ὅπωςδήποτε ἐξοδεύεται παντοτινά. Εἶναι λοιπὸν ἀναγκαῖο γιὰ τὸν λόγον τοῦτον νὰ ἐξετάσωμε πάλι τὴ φύσιν τῶν ὄντων, ὥστε δι' αὐτῆς νὰ εὐοδωθῇ τὸ θεώρημά μας πρὸς τὸν προκείμενον σκοπὸν.

Ποιά λοιπὸν εἶναι ἡ φύσις τῶν πραγμάτων; Τίποτε ἀπὸ ὅσα ὑπάρχουν στοιχειωδῶς στὴ σύστασιν τοῦ περιγείου κόσμου δὲν ἔγινε ἄτρεπτον καὶ ἀναλλοίωτον ἀπὸ τὸν Δημιουργό· ἀλλὰ ὅλα εἶναι τὸ ἓνα στὸ ἄλλο καὶ διακρατοῦνται τὸ ἓνα μὲ τὸ ἄλλο, διότι ἡ τρεπτὴ δύναμις μεταβάλλει ὅλα τὰ γεώδη πρὸς ἄλληλα μὲ κάποια κυκλικὴ περιφορὰ καὶ ἀπ' ἀλλήλων τὰ ἐπαναφέρει στὸν ἑαυτόν τους. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀλλοίωσις ἐνεργεῖται ἀπαύστως στὰ στοιχεῖα, εἶναι ἀνάγκη ὅλα νὰ μεταβαίνουν πρὸς ἄλληλα, ἐξερχόμενα ἀπὸ ἄλληλα καὶ εἰσερχόμενα ἐξ ἑσῶ πρὸς ἄλληλα. Διότι τίποτε ἀπὸ αὐτὰ δὲν θὰ μπορούσε νὰ φυλαχθῇ καθ' ἑαυτό, ἂν δὲν συκρατοῦσε τὴ φύσιν ἡ ἐπιμιξία πρὸς τὸ ἑτερογενές⁶⁵.

Πῶς λοιπὸν θὰ μπορούσε νὰ εἰπῇ κανεὶς ὅτι ἡ μεταβλητικὴ καὶ ἀλλοιωτικὴ δύναμις περιοδεύει κυκλικῶς διὰ τῶν τεσσάρων στοιχείων; Διότι δὲν γίνονται ὅλα διὰ μέσου ἀλλήλων οὔτε ὁ κύκλος τῆς ἀλλοιώσεως περιχωρεῖ ὁμαλῶς διὰ μέσου καθενὸς ἀπὸ τὰ ὄντα, ἀλλὰ τὸ μὲν ὕδωρ ἀναχύνεται διὰ τῶν ἀτμῶν πρὸς τὸν ἀέρα, ἐνῶ οἱ ἀτμοί, ἀφοῦ θρέψουν τὴν φλόγα πάλι ἀπογειώνονται, γινόμενοι σὰν εἶδος στάχτης μετὰ τὴν ἐπαφὴν μὲ τὸ πῦρ· καὶ ἡ γῆ ἀφοῦ τὰ δεχθῇ στήνει μέσα της τὸν δρόμον τῆς ἀλλοιώσεως. Διότι δὲν ἐξετάσθηκε ἀκόμη, ἂν ἡ φύσις τοῦ ὕδατος ἔχῃ τὴ γένεσίν της ἀπὸ τῆ γῆ. Ὑπολείπεται πράγματι σ' αὐτὴν τὴν ἔκθεσιν νὰ λεχθῇ, ἂν εἶναι δυνατὸν ἡ γῆ νὰ μετατραπῇ σὲ φύσιν ὕδατος. Πάντως κανεὶς δὲν θὰ μᾶς κατηγορήσῃ γιὰ φλυαρίαν,

66. Ὁ Γρηγόριος ἰσχυρίζεται ὅτι ἀκόμη καὶ ἡ γῆ, τὸ χῶμα, μεταβάλλεται σὲ ὕδωρ, σύμφωνα μὲ τὰς βάσεις ποὺ ἔθεσε.

ναι φύσιν. Πάντως δὲ οὐδεὶς ἡμῖν ἀδολεσχίαν ἐπεγκαλέσει, δι' ὧν ἂν ἦν δυνατόν ἀναζητοῦσι τὸ ἐν τοῖς εἰρημένοις ἀκόλουθον.

75 Ὅρῶμεν τοίνυν πολλὰ τῶν ξηρῶν αὐτομάτως ἐκ τινος φυσικῆς ιδιότητος ὑγραινόμενα, οἷον ἐπὶ τῶν ἀλῶν ἔστιν ἰδεῖν, 5 τῶν τε μεταλλευομένων καὶ τῶν ἐκ τινος ὑγροῦ καταφρυγομένου συνισταμένων, ὧν ξηρότης μὲν ἔστι τὸ ἰδίωμα, εἰ δέ τις αὐτῶν νοτία καθίκοιτο, ἰκμαλέοι γίνονται καὶ πρὸς τὴν ὑγρὰν ποιότητα τὸ ἐν σφίσι ξηρὸν μεταβάλλουσιν. Οὕτως ἔγνων καὶ τὴν τοῦ μέλιτος φύσιν ξηρὰν τρόπον τινὰ διὰ τῆς ὀπτήσεως γι- 10 νομένην καὶ πάλιν ἐκ περιστάσεώς τινος εἰς τὸ ὑγρὸν ἀναλύουσαν.

76 Ἀλλὰ παρείσθω ταῦτα· κρεῖττον γὰρ ἐξ ἀρχῆς τινος ἀναγκαίας δοῦναι τὴν ἀκολουθίαν τῶν στοιχείων ποιότητα, δι' ἧς συμπληροῦται τὸ ὑποκείμενον καὶ τοῦ ἀντιστοιχοῦντος ἀποχω- 15 ρίζεται, ἀλλ' ἐν διαφόροις ἕκαστον καταλαμβάνεται ταῖς ποιότη- σιν, ὧν αἱ μὲν ἀκοινωνήτως ἔχουσι πρὸς ἀλλήλας, αἱ δὲ κατὰ τὸ ἴσον ἐνθεωροῦνται οἰκείως τε καὶ ἀρμοδίως ἔχουσαι πρὸς τὰς μαχομένας ἀλλήλαις ποιότητας· οἷον ἐπὶ τῆς γῆς καὶ τοῦ ὕδατος, ἀμίκτως μὲν ἔχουσι πρὸς ἀλλήλας ἢ ξηρότης τε καὶ 20 ὑγρότης, ἐπίσης δὲ ἑκατέρω τούτων σύνεστιν ἢ ψυχρότης, ἐνοῦσα τρόπον τινὰ δι' ἑαυτῆς τὰ μαχόμενα. Πάλιν χωρίζεται τὸ ὕδωρ ἐκ τοῦ ἀέρος, τῇ τοῦ ἐμβριθοῦς πρὸς τὸ κοῦφον ἐναντιό- τητι· ἀλλὰ καὶ τούτοις μεσιτεύει κατὰ τὸ ἴσον ἐν τῇ ἑκατέρου φύσει τὸ ὑγρὸν θεωρούμενον. Πάλιν διῃσταται τοῦ πυρὸς ὁ ἀήρ, 25 τῇ τοῦ θερμοῦ πρὸς τὸ ψυχρὸν μάχῃ ἐναντιούμενος· ἀλλὰ κοι- νωνεῖ τῇ κατὰ τὸν κοῦφον ποιότητι καὶ τῆς φυσικῆς αὐτῶν ἐναντιότητος οἷόν τις καταλλάκτης ἢ κοινωνία τῆς ποιότητος γί-

πού ἀναζητοῦμε κατὰ τὸ δυνατὸ τῇ λογικῇ σειρᾷ τῶν λεχθέντων.

Βλέπομε λοιπὸν πολλὰ ξηρὰ ἀντικείμενα νὰ ὑγραίνωνται αὐτομάτως ἀπὸ κάποια φυσικὴ ιδιότητα, ὅπως εἶναι δυνατὸ νὰ ἰδῇ κανεῖς στὰ ἄλατα, τὰ μέταλλα καὶ τὰ συνιστάμενα ἀπὸ κάποιο καταφρυγόμενο ὑγρὸ· αὐτῶν ιδιότης εἶναι ἡ ξηρότης, ἂν ὅμως κατεβῇ σ' αὐτὰ κάποια δροσιά, γίνονται ὑγρὰ καὶ μεταβάλλουν τὴν μέσα τους ὑπάρχουσα ξηρότητα σὲ ὑγρὴ ποιότητα. Ἔτσι ἀντιλαμβάνομαι ὅτι καὶ τοῦ μέλιτος ἡ φύσις γίνεται κατὰ κάποιον τρόπο ξηρὴ διὰ τῆς ὀπτήσεως καὶ ὅτι πάλι γιὰ κάποιο λόγο ἀναλύεται σὲ ὑγρὸ.

Ἀλλὰ ἄς παραλειφθοῦν αὐτὰ τὰ πράγματα. Διότι εἶναι προτιμότερο νὰ δώσωμε τὴν τάξι στὸ θεώρημα ἀπὸ κάποια ἀναγκαῖα ἀρχή. Δὲν γνωρίζομε μιά μόνο ποιότητα σὲ κάθε στοιχεῖο, διὰ τῆς ὁποίας συγκροτεῖται τὸ ἀντικείμενο καὶ ἀποχωρίζεται ἀπὸ τὰ ἀντίστοιχα, ἀλλὰ τὸ καθένα συλλαμβάνεται σὲ διάφορες ποιότητες· ἀπ' αὐτὲς ἄλλες εἶναι ἀκοινώνητες μεταξύ τους⁶⁷, ἐνῶ ἄλλες φαίνονται νὰ εἶναι οἰκεῖες καὶ ἁρμονικὲς μὲ τὶς ποιότητες πού μάχονται μεταξύ τους. Ἔτσι στὴν περίπτωσι τῆς γῆς καὶ τοῦ ὕδατος ἄμικτες μεταξύ τους εἶναι ἡ ξηρότης καὶ ἡ ὑγρότης, ἐξ ἴσου δὲ συνυπάρχει στὴ καθεμιά τους ἡ ψυχρότης, πού κατὰ κάποιον τρόπο ἐνώνει μὲ τὶς ιδιότητές της τὰ μαχόμενα. Τὸ ὕδωρ πάλι χωρίζεται ἀπὸ τὸν ἀέρα μὲ τὴν ἐναντιότητα τοῦ βαριοῦ πρὸς τὸ ἐλαφρό· ἀλλὰ καὶ σ' αὐτὰ μεσιτεύει τὸ ὑγρὸ πού ὑπάρχει μὲ ἴσο τρόπο στὴ φύσι τοῦ καθενὸς. Πάλι εἶναι σὲ διάστασι ὁ ἀέρας ἀπὸ τὸ πῦρ, ἐναντιούμενος κατὰ τὴ μάχη τοῦ θερμοῦ πρὸς τὸ ψυχρό· ἀλλὰ ἐπικοινωνεῖ μὲ τὴν ποιότητα τῆς ἐλαφράδας καὶ ἡ κοινωνία τῆς ποιότητος γίνεται συμφιλιωτῆς τῆς φυσικῆς των ἐναντιότητος. Ἐπειτα τὸ πῦρ εἶναι χωρισμένο

67. Ἄφοῦ εἶναι ἀκοινώνητες, εἶναι ἐχθρικὲς καὶ ἀλληλομάχονται.

νεται. Εἴτα τὸ πῦρ ἀπὸ τῆς γῆς τῷ βάρει καὶ τῷ κούφῳ κεχώ-
ρισται, ἀλλ' ἡ ξηρότης ἀμφοτέρων ἐστὶ κοινή, καὶ διὰ ταύτης
ἐνσπονδὰ πῶς ἀλλήλοις τὰ διεστῶτα γίνεται.

77 Τί δὲ βουλόμενος ἐντεῦθεν τῆς ἐξετάσεως ἄρχομαι; ὅτι ἡ
5 ψυχρότης ὁμοίως μὲν ἐνθεωρεῖται τῇ τε γῇ καὶ τῷ ὕδατι καὶ τῷ
ἀέρι, πλείονι δὲ μοῖρα τῷ ὑγρῷ προσωκείωται, συντηροῦσά
πῶς ἐν ἑαυτῇ τὴν τοῦ ὕδατος φύσιν, διὰ τῆς πρὸς τὸ θερμὸν ἀν-
τιπαθείας, τὴν ἐκ τοῦ ξηροῦ βλάβην ἀπαμβλύνουσα.

78 Ὡς τοίνυν τῷ θερμῷ ξηρότης ἐμπέφυκε καὶ οὐκ ἔστι μόνον
10 ἐν τῷ ἐτέρῳ τὸ πῦρ δειχθῆναι, οὕτως εἰκὸς ἐστὶν ἠνῶσθαι λέ-
γειν τῷ ὑγρῷ τὴν ψυχρότητα, διὰ τὸ δεῖν ἑκατέρῳ τῶν τε ἐν τῷ
πυρὶ θεωρουμένων εἶναι καὶ ἐν τῷ ὕδατι τὴν ἀντιστοιχοῦσαν
ποιότητα, ὥστε μάχεσθαι τῷ μὲν ξηρῷ τὴν ὑγρότητα, τῷ δὲ
ψυχρῷ τὴν θερμότητα. Εἰ οὖν ἐπίσης τῷ ὑγρῷ συμπληρωτικὸν
15 τῆς τοῦ ὕδατος φύσεως καὶ τὸ ψυχρὸν ἀπεδείχθη, ἀκόλουθον ἂν
εἶη λογίζεσθαι, ὅτι τῆς ψυχρᾶς ποιότητος καὶ τῇ γῇ φυσικῶς ἐγ-
κειμένης δυνάμει καὶ τὸ ὕδωρ ἐν τῇ γῇ ἐστὶ καὶ ἡ γῆ ἐν τῷ ὕδα-
τι.

79 Ἡ γὰρ φυσικὴ τοῦ ὑγροῦ πρὸς τὸ ψυχρὸν συζυγία οὐκ ἐᾷ
20 διαζευχθῆναι τοῦ ἐτέρου τὸ ἕτερον καθόλου· ἀλλὰ κἂν ποτε κα-
ταμόνας ἐφ' ἑαυτοῦ τύχη τούτων ἑκάτερον, οὐκ ἀκριβῶς μόνον
ἐστίν, ἀλλὰ τῇ δυνάμει τὸ συναμφοτέρων ἐν τῷ ἐνὶ καθορᾷται.
Ὡσπερ γὰρ τοῦ ὑγροῦ πρὸς τὸν ἀέρα διαχυθέντος, καὶ ἡ ψύξις
τοῖς τῶν ὑγρῶν ἀτμῶν μορίοις ἐπηκολούθησεν, οὕτω τὸ ἔμπα-
25 λιν τῆς ψυχρότητος ἐν τῷ βάθει τῆς γῆς διαιτωμένης, οὐδὲ ἡ
ὑγρότης τῆς συζύγου ποιότητος ἀπολείπεται, ἀλλ' ἡ ψυχρὰ δύ-
ναμις φυσικῶς ἐγκειμένη τῇ γῇ, οἷόν τι σπέρμα τῆς τοῦ ὑγροῦ
φύσεως γίνεται, ἀεὶ δι' ἑαυτῆς τὴν συνημμένην ἑαυτῇ ποιότητα
φύουσα, τῆς δὲ ἀλλοιωτικῆς ἐνεργείας τὴν γῆν, διὰ τῆς ἄγαν ψύ-
30 ξεως, εἰς ὕδατος γένεσιν μεταβαλλούσης.

ἀπὸ τῇ γῇ κατὰ τὸ βάρος καὶ τὴν ἐλαφράδα, ἀλλὰ ἡ ξηρότης εἶναι κοινὴ καὶ τῶν δύο καὶ μ' αὐτὴν συμφιλιώνονται κάπως μεταξὺ τους τὰ διεστῶτα.

Τί ζητῶ νὰ δείξω ἀρχίζοντας ἀπὸ ἐδῶ τὴν ἐξέτασι; Ὅτι ἡ ψυχρότης παρατηρεῖται μὲ ὅμοιο τρόπο στὴ γῇ καὶ στὸ ὕδωρ καὶ στὸν ἀέρα, ἀλλὰ σὲ μεγαλύτερο βαθμὸ εἶναι προσοικειωμένη μὲ τὸ ὑγρὸ· συντηρεῖ κάπως μέσα της τὴ φύσιν τοῦ ὕδατος ἀμβλύνοντας τὴν βλάβην ἀπὸ τὸ ξηρὸ διὰ τῆς ἀντιπαθείας πρὸς τὸ θερμό.

Ὅπως λοιπὸν στὸ θερμὸ εἶναι ἐμφυτευμένη ἡ ξηρότης καὶ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ δειχθῇ τὸ πῦρ μόνο του στὸ ἄλλο, ἔτσι εἶναι εὐλόγο νὰ εἰποῦμε ὅτι μὲ τὸ ὑγρὸ ἔχει ἐνωθῇ ἡ ψυχρότης, διότι πρέπει ἡ ἀντίστοιχη ποιότης νὰ εἶναι στὸ καθένα ἀπὸ τὰ εὐρισκόμενα μέσα στὸ πῦρ καὶ μέσα στὸ ὕδωρ, ὥστε νὰ μάχεται μὲ τὸ ξηρὸ τὴν ὑγρότητα καὶ μὲ τὸ ψυχρὸ τὴ θερμότητα. Ἄν λοιπὸν τὸ ψυχρὸ ἀποδείχθηκε συμπληρωτικὸ τῆς φύσεως τοῦ ὕδατος σὲ ἴσο βαθμὸ μὲ τὸ ὑγρὸ, εἶναι συνεπὲς νὰ σκεφθοῦμε ὅτι δυνάμει τῆς ψυχρῆς ποιότητος φυσικῶς εὐρίσκεται στὴ γῇ καὶ τὸ ὕδωρ εἶναι στὴ γῇ καὶ ἡ γῇ στὸ ὕδωρ.

Πράγματι ἡ φυσικὴ συζυγία τοῦ ὑγροῦ πρὸς τὸ ψυχρὸ δὲν ἐπιτρέπει νὰ διαζευχθῇ τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο καθόλου· ἀλλὰ ἂν καμμιά φορὰ τὸ καθένα ἀπὸ αὐτὰ τύχη νὰ εἶναι μόνο του, δὲν εἶναι ἀκριβῶς μόνο του, ἀλλὰ τῇ δυνάμει στὸ ἓνα παρατηροῦνται καὶ τὰ δύο. Ὅπως δηλαδή, ὅταν διαχυθῇ τὸ ὑγρὸ πρὸς τὸν ἀέρα, ἀκολουθεῖ καὶ ἡ ψύξις διὰ τῶν μορίων τῶν ὑγρῶν ἀτμῶν, ἔτσι ἀντιστρόφως, ἀφοῦ ἡ ψυχρότης εὐρίσκεται στὴ γῇ γίνεται σὰν σπέρμα τῆς φύσεως τοῦ ὑγροῦ, φυτεύοντας πάντοτε μόνη της τὴν συνημμένην στὸν ἑαυτὸ της ποιότητα, ἐνῶ ἡ ἀλλοιωτικὴ ἐνέργεια μεταβάλλει τὴ γῇ σὲ παραγωγικὴ ὕδατος μὲ τὴν ὑπερβολικὴν ψύξιν.

80 Τούτων δὲ εἰ μὲν τὸν λόγον ἡμᾶς τις ἀπαιτοίη, πῶς ἐνεργεῖ
 τὴν τοῦ στερροῦ πρὸς τὸ ὑγρὸν μεταβολὴν ἢ ἀλλοίωσις ἐπίσης,
 ἀμνηχανήσομεν, ὥς καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων πάντων. Πῶς γὰρ διαχει-
 ται τὸ ὕδωρ πρὸς τὸν ἀέρα, τῷ κούφῳ τὸ κατωφερὲς ἐποχοῦμε-
 5 νον, ἢ πῶς τὸ βάρος εἰς κοῦφον μετεποίησεν ἢ ἀλλοίωσις; Ταῦτα
 ὅτι μὲν γίνεται, τῇ αἰσθήσει καταλαμβάνομεν, λόγῳ δὲ παραστή-
 σαι τὰ ἔργα τῆς φύσεως ἀδυνατοῦμεν. Εἰ δέ τις τὴν πεῖραν εἰς
 μαρτυρίαν τῆς τοιαύτης ὑπολήψεως δέχοιτο, ἐτοίμως ἀποδείξο-
 μεν μάρτυρας τοῦ λόγου τοὺς φρεωρύχους παράγοντες. Ἐπεὶ γὰρ
 10 τῶν ἐν βάθει καταλαμβανομένων ὑδάτων τὴν ἀνικμον γῆν διορύ-
 ξωσιν, ἐπὶ τὸ κάτω προϊόντες τῇ ἐργασίᾳ, οὐκ εὐθὺς ἐντυγχάνου-
 σι τῇ συστάσει τοῦ ὕδατος, ἀλλὰ πρῶτον μὲν τῇ ἀφῇ μετέχειν τι-
 νὸς ἰκμάδος τὴν γῆν ἐστοχάσαντο· εἴτα πρὸς τὸ μᾶλλον κατεψυ-
 γμένον διὰ τοῦ βάθους χωρήσαντες, πηλωδεστέραν τὴν βῶλον
 15 καταλαμβάνουσι· μετὰ τοῦτο πρὸς τὸ μᾶλλον κατεψυγμένον βα-
 θυνομένης τῆς ἐργασίας, ἰδρῶς τις ἀμυδρὸς ἀποφαίνεται· εἴτα
 πόρου τινὸς ἐντμηθέντος ὑπὸ τὸν πυθμένα τοῦ λίθου, ἔνθα μᾶλ-
 λον εἰκὸς ἐστὶ μηκέτι τὴν ἡλιακὴν θερμότητα διαδύεσθαι τῇ πυ-
 κνότητι τοῦ λίθου κωλυομένην, τότε λεπταί τινες τοῦ ὕδατος
 20 φλέβες διὰ τῆς ἐργασίας ἀνεστομώθησαν, ἀφ' ὧν ἐν κύκλῳ περὶ
 τὸ βάθος τῆς συνδόσεως γινομένης εὐθηνεῖται τὸ φρέαρ τῷ ὕδα-
 τι.

81 Ὅπερ τοίνυν ἐνταῦθα γίνεται πρὸς τὴν χειροποίητον κοιλό-
 τητα, συνδεθείσης τῆς πανταχόθεν περὶ τὸ φρέαρ συνθλιβομέ-
 25 νης ἰκμάδος, τοῦτο εἰκὸς ἐν παντὶ γίνεσθαι τόπῳ καὶ τὸ διὰ τῆς
 λεπτῆς ἰκμάδος ἀεὶ συνδιδόμενον διὰ φλεβῶν τινων ἐπὶ τοὺς
 εὐρυτέρους ὀχετεῦεσθαι πόρους, ἥδη τῆς λεπτῆς συρροίας πρὸς
 ἑαυτὴν ἐνωθείσης. Οὕτως οὖν ἀπογεννᾶται τὸ ὕδωρ, τοῦ μὲν
 ψυχροῦ τὴν γῆν καθυγραίνοντος, τῆς δὲ ὑγρότητος τῆς ἐκ τοῦ
 30 ψυχροῦ συνισταμένης καὶ ὅλην τὴν τοῦ ὕδατος φύσιν ἐν ἑαυτῇ
 λειούσης. Ὅθεν ἀθροισθὲν ἥδη καὶ ρεῖθρον γενόμενον, ἥπερ ἂν

Ἄν τώρα κάποιος ζητήσῃ ἀπὸ ἐμᾶς τὸ λόγο, πῶς ἡ ἀλλοίωσις ἐνεργεῖ ἐξ ἴσου τῇ μεταβολῇ τοῦ στερεοῦ πρὸς τὸ ὑγρὸ, θὰ περιέλθωμε σὲ ἀμηχανία, ὅπως καὶ σὲ ὅλα τὰ ἄλλα. Πράγματι πῶς διαχέεται τὸ ὕδωρ πρὸς τὸν ἀέρα, αὐτὸ ποῦ εἶναι κατηφορικὸ ἐποχούμενο στὸ κοῦφο; ἢ πῶς ἡ ἀλλοίωσις μεταποίησεν τὸ βάρος σὲ ἐλαφράδα; Ὅτι αὐτὰ τὰ πράγματα γίνονται, τὸ ἀντιλαμβανόμεσθε μὲ τὴν αἴσθησι, ἀλλὰ ἀδυνατοῦμε νὰ παραστήσωμε τὰ ἔργα τῆς φύσεως μὲ λόγο. Ἄν δὲ κανεὶς δέχεται τὴν πεῖρα γιὰ μαρτυρία αὐτῆς τῆς ἀντιλήψεως, θὰ τὸ ἀποδείξωμε εὐκόλα, προβάλλοντας μάρτυρες τοῦ λόγου τοὺς φρεατορύχους. Ὅταν πράγματι σκάψουν τὴν ἀνυδρὴ γῆ, στὸ σημεῖο ὅπου βαθιὰ περιέχονται ὕδατα, προχωρώντας μὲ τὴν ἐργασία πρὸς τὰ κάτω, δὲν πετυχαίνουν ἀμέσως τὴ δεξαμενὴ τοῦ ὕδατος, ἀλλὰ πρῶτα ἀντιλαμβάνονται μὲ τὴν ἀφή ὅτι ἡ γῆ ἔχει κάποια ἱκμάδα· ἔπειτα προχωρώντας πρὸς τὸ περισσότερο κατεψυγμένον ἀπὸ τὸ βάθος, εὐρίσκουν πηλωδέστερον τὸ χῶμα· μετὰ ἀπὸ αὐτὸ καθὼς ἡ ἐργασία πηγαίνει βαθιὰ πρὸς τὸ ἀκόμῃ περισσότερο κατεψυγμένον, φαίνεται ἀμυδρὸς ἰδρώτας· ἔπειτα καθὼς κόβεται κάποιος πόρος κάτω ἀπὸ τὸν πάτον ἐνὸς λίθου, ὅπου εἶναι εὐλογώτερον νὰ μὴ εἰσδύῃ πλέον ἢ ἡλιακὴ ἀκτῖνα ἐμποδιζόμενη ἀπὸ τὴν πυκνότητα τοῦ λίθου, τότε ἀναστομώνονται λεπτὲς φλέβες τοῦ ὕδατος, ἀπὸ τίς ὁποῖες, καθὼς στὸ βάθος γίνεται κυκλικῶς ἡ συρροή, τὸ πηγᾶδι γεμίζει νερό.

Ὅτι λοιπὸν γίνεται ἐδῶ μὲ τὸ χειροποίητο ὄρυγμα, ἀφοῦ συνδεθῇ ὅλη ἡ ὑγρασία ποῦ συμπίεζεται γύρω ἀπὸ τὸ πηγᾶδι, τοῦτο εἶναι εὐλόγον νὰ γίνεται σὲ κάθε τόπον καὶ νὰ διοχετεύεται σὲ εὐρυτέρους πόρους τὸ ὑλικὸ ποῦ παρέχεται σὲ λεπτὴ ἔκκρισι διὰ μέσου φλεβῶν, ἀφοῦ οἱ λεπτὲς ἐκροὲς ἐνωθοῦν μεταξύ τους. Ἔτσι λοιπὸν γεννᾶται τὸ ὕδωρ, καθὼς ἡ ψυχρότης καθυγραίνει τὴ γῆ, ἐνῶ ἡ ὑγρότης ποῦ προκαλεῖται ἀπὸ τὸ ψυχρὸ ἀποτελεῖώνει μέσα της ὅλη τὴ φύσιν τοῦ ὕδατος. Ἔτσι, ἀφοῦ

εὐοδωθῇ, κατ' ἐκεῖνο τὴν γῆν ἀνεστόμωσε. Τοῦτο δὲ πηγὴ ὀνομάζεται. Τεκμήριον δὲ τοῦ καθηγεῖσθαι τὴν ψυχρότητα τῆς τῶν ὑδάτων γενέσεως, τὸ τοὺς πρὸς ἀρκτώους τῶν τόπων καὶ μᾶλλον κατεψυγμένους εὐθηνεῖσθαι τοῖς ὕδασιν. Ἡ γὰρ ἂν ἐπίσης
 5 τὰ ἡλιούμενά τε καὶ νότια, διάβροχα τοῖς ὕδασιν ἦν, εἰ μηδὲν ἡ ἀπουσία τῆς ψύξεως τῇ γενέσει τῶν ὑγρῶν ἐνεπόδιζεν. Ὡσπερ δὲ τὸ ἐξ ὀμβρίας ὕδωρ ἀθροισθὲν μὲν ἐκ τῆς τῶν σταγόνων συρροίας, χειμάρρους γίνεται, εἰ δὲ αὐτὰς τὰς σταγόνας ἐφ' ἑαυτῶν τις βλέποι, βραχὺ τι καὶ ἀντ' οὐδενὸς τὸ ἐν ἐκάστη φανήσε-
 10 ται, οὕτω καὶ ἡ τῆς κατὰ λεπτὸν κάτωθεν ἀεὶ τοῦ ὑγροῦ συνισταμένης ποσότητος· ὅταν ἐν ἐκ πολλῶν ρεῖθρων τὸ τῶν λεπτῶν ἄθροισμα γένηται, τὸ τοιοῦτον εἰς ποταμοῦ φύσιν ἐκδίδοται.

82 Ὁ δὲ ταύτας τὰς ὑπολήψεις παραγραφόμενος, πόθεν ἂν οἰή-
 15 θεῖη τοὺς ἀενάους τῶν ποταμῶν ἀναδίδοσθαι; Ἄρα μὴ τινας λίμνας ἐντὸς τῶν τῆς γῆς κόλπων ὑπονοήσειεν; Ἀλλὰ καὶ αὗται πάντως, εἰ μὴ τὸ ἐπιρρέον ἔχοιεν, ἐν βραχεῖ κενωθήσονται, ὥστε κατ' ἀνάγκην καὶ ἄλλας τούτων ὑπερκεῖσθαι νομίσει, ἡ δὲ ἀκολουθία τοῦ λόγου καὶ τὰς ἄλλας ἀναπληροῦν ἀναζητήσκει·
 20 κἂν ἄλλας ὑπερκεῖσθαι λίμνας ἐκείνων ὑποτίθεται, καὶ τὸ τῶν ἄλλων πλήρωμα ποίας ἔχει τὰς ἀφορμὰς ἀναγκαίως διερευνήσεται. Καὶ οὕτως εἰς ἄπειρον προῖων ὁ λόγος οὐδαμοῦ στήσεται, λιμνῶν λίμνας ὑπερτιθείς, ἵνα αἱ πρὸς ταῖς πηγαῖς λίμναι μὴ ἐπιλείπωσιν, ἕως ἂν τῶν ἐσχάτων τὰς ἀφορμὰς καταλάβῃ, δι'
 25 ὧν ἡ τοῦ ὕδατος γένεσις τὴν ἀρχὴν λαμβάνει. Ὅπερ τοίνυν εἰκός ἐστι τῆς πρώτης τοῦ ὕδατος φύσεως αἰτίαν ἐξευρεθῆναι, πολὺ ἂν εὐλογώτερον εἶη τοῦτο περὶ τὴν τῶν πηγῶν σύστασιν

συνενωθῇ καὶ γίνῃ ρεῦμα, σὲ ὅποιο μέρος διευκολυνθῇ, ἐκεῖ προκαλεῖ ἄνοιγμα, πού ὀνομάζεται πηγὴ. Ἀπόδειξις δὲ ὅτι ἡ ψυχρότης προκαλεῖ τὴ γένεσι τῶν ὑδάτων εἶναι ὅτι οἱ βορεινότεροι τόποι πού εἶναι καὶ ψυχρότεροι ἀφθονοῦν σὲ ὕδατα. Βέβαια τὰ ἡλιαζόμενα καὶ νότια μέρη θὰ ἦσαν ἐξ ἴσου διάβροχα ἀπὸ τὰ ὕδατα, ἂν ἡ ἀπουσία τῆς ψύξεως δὲν ἐμπόδιζε καθόλου τὴ γένεσι τῶν ὑγρῶν. Ὅπως δὲ τὸ βρόχινο νερό, ὅταν ἀθροισθῇ ἀπὸ τὴ συρροὴ τῶν σταγόνων σχηματίζει χεῖμαρρο, ἐνῶ ἂν παρατηρῇ κανεῖς τὶς σταγόνες μόνες τους, ἡ καθεμιὰ τους φαίνεται ἀσήμαντο πραγματάκι· ἔτσι συμβαίνει καὶ μὲ τὴν ποσότητα τοῦ ὑγροῦ πού ἀδιάκοπα συγκεντρώνεται κάτω λίγο λίγο· ὅταν τὸ ἄθροισμα τῶν λεπτῶν μορίων γίνῃ ἓνα ἀπὸ πολλὰ ρεύματα, τοῦτο ἀποκτᾷ τὴ φύσι ποταμῶν.

Ὅποιος ἀπορρίπτει αὐτὲς τὶς ἀπόψεις, ἀπὸ ποῦ θὰ ἐνόμιζε ὅτι προέρχονται οἱ ἀέναοι ποταμοί; Μήπως θὰ ὑποθέσῃ ὅτι ὑπάρχουν λίμνες μέσα στοὺς κόλπους τῆς γῆς; Ἀλλὰ κι' αὐτές, ἂν δὲν ἔχουν ὑλικὸ πού νὰ ρέῃ ἀπὸ ἐπάνω σύντομα θὰ ἐξαντληθοῦν, ὥστε κατ' ἀνάγκη θὰ νομίσῃ ὅτι ὑπάρχουν κι' ἄλλες πού ὑπέρκεινται τούτων, ἡ δὲ σειρὰ τοῦ λόγου θὰ ἀναζητήσῃ ν' ἀναπληρώσῃ κι' αὐτές· κι' ἂν ὑποθέσῃ ὅτι κι' ἄλλες λίμνες ὑπέρκεινται ἐκείνων, θὰ διερευνήσῃ ἀναγκαίως γιὰ νὰ εὔρῃ ποιὲς ἀρχὲς ἔχει καὶ τὸ ἄλλο πλήρωμα. Κι' ἔτσι ὁ λόγος, προχωρώντας ἐπ' ἁπειρον⁶⁸ δὲν θὰ σταματήσῃ πουθενὰ τοποθετώντας λίμνη ἐπάνω στὴ λίμνη, ὥστε οἱ λίμνες κοντὰ στὶς πηγὰς νὰ μὴ λείπουν, ἕως ὅτου πιάσῃ τὶς ἀρχὲς τῶν τελευταίων, διὰ τῶν ὁποίων ἀρχίζει ἡ γένεσις τοῦ ὕδατος. Ἐπομένως πολὺ εὐλογώτερο εἶναι ὡς πρὸς τὴν πρώτη αἰτία τῆς φύσεως τοῦ ὕδατος νὰ τὴν ἀποδώσωμε στὴ σύστασι τῶν πηγῶν παρὰ νὰ φανταζώμα-

68. Τὸ ἐπιχείρημα φθάνει στὴν ἐξωγήϊνη κατάστασι, ἀφοῦ ὁμιλεῖ περὶ ἀπείρου ἀριθμοῦ λιμνῶν, τῆς μιᾶς ἐπάνω στὴν ἄλλη. Βέβαια ὁ Γρηγόριος τὸ θεωρεῖ ἄτοπο.

έννοεῖν, καὶ μὴ τὰς ὑπογείους λίμνας φαντάζεσθαι, ἀφ' ὧν εὐθὺς καὶ τὸ κατωφερὲς τῆς τοῦ ὕδατος φύσεως ἐξ ἐναντίου πρὸς τὸν λόγον ἴσταται. Πῶς γὰρ ἐπὶ τὸ ἄνω ρυήσεται οὐ ἡ φύσις ἰδίαν ἔχει τὴν ἐπὶ τὸ κάτω φορὰν; Ἐπειτα δὲ καὶ ὅσον τὸ μέγεθος 5 τῶν λιμνῶν ἐκείνων, ἡ διηνεκῆς τῶν τοσούτων ὑδάτων ἀπορροή στοχάζεσθαι δίδωσιν, ὥστε τοσοῦτον προχεύουσιν ἐν τοσούτοις χρόνοις, ἀκένωτον μένειν, μηδενὸς ἐνδοθεν τὸ ἐξίον ἀντεισάγοντος.

83 Ἀλλὰ δῆλον ἂν εἴη διὰ τῶν ἐξητασμένων, ὅτι τῷ ποταμῷ 10 μὲν οὐ λείπει ἡ χορηγία τοῦ ὕδατος, τῆς γῆς πρὸς τοῦτο μεθισταμένης, ὁ δὲ ὄγκος τῆς γῆς οὐκ ἐλαττοῦται διὰ τοῦ ὑπεξιόντος, τῆς πάντοτε γινομένης τῶν ξηρῶν ἀτμῶν μεταβολῆς τὸ ἀεὶ μειούμενον ἐκ τοῦ ὄγκου ἀναπληρούσης. Ὡν γινομένων, οὐκέτ' ἂν ἡμῖν ἡ εἰς ἄλληλα τῶν στοιχείων ἀλλοιώσις σκάζειν δοκοίη, 15 ἀλλὰ δι' ἀκολουθοῦ δεσμεῖται ὁ λόγος τῆς ἐκάστου πρὸς τὸ ἕτερον τροπὴν γένεσιν ἐκείνου τοῦ εἰς ὃ μεταβλήθη βλέπων καὶ τὴν ἀπ' ἐκείνου πρὸς τὸ ἐξ ἀρχῆς πάλιν ἀποκατάστασιν· οἷον τὸ ὕδωρ πρὸς τὸν ἀέρα διὰ τῶν ἀτμῶν ἀναχθέν, ἀῆρ ἐγένετο· ὁ ἀῆρ ὑγρανθεὶς ἐν τῷ ὑπερκειμένῳ φλογμῷ κατεξηράνθη· τὸ γε- 20 ὤδες τοῦ ὑγροῦ διὰ τῆς τοῦ πυρὸς φύσεως ἀπεκρίθη· τοῦτο ἐν τῇ γῇ γενόμενον διὰ τῆς ψυχρᾶς ποιότητος εἰς ὕδωρ μετεποιήθη· καὶ οὕτως ἀδιαλείπτως εἰς ἄλληλα τὰ στοιχεῖα μεταβάλλονται καὶ κυκλοφοροῦσιν, οὐδενὸς αὐτῶν δαπανωμένου καὶ ἀνω- μένου καὶ οὐδενὸς πλεονάζοντος, ἀλλ' ἐν τοῖς ἐξ ἀρχῆς μέτροις 25 εἰς τὸ διηνεκὲς διαμένοντος.

84 Οὐκοῦν ἄλλο τι παρὰ τὴν ὑγρὰν φύσιν τὰ ὑπερκείμενα τοῦ στερεώματος ὕδατα νοεῖν, ἡ τῶν ἐξετασθέντων ἀκολουθία δίδωσιν, εἴπερ τῷ μὴ τρέφεσθαι τῇ τοῦ ὑγροῦ δαπάνῃ τὴν τοῦ πυ-

στε ὑπόγειες λίμνες, στήν περίπτωση τῶν ὁποίων καὶ ἡ κατηφορική φύσις τοῦ ὕδατος ἀντιτίθεται πρὸς τὴν ὑπόθεσι. Πράγματι πῶς θὰ ρεύση πρὸς τὰ ἄνω ἢ ὕλη τῆς ὁποίας ἡ φύσις ἔχει ἰδιότητα τὴν πρὸς τὰ κάτω φορά; Ἐπειτα, πόσο εἶναι τὸ μέγεθος τῶν λιμνῶν ἐκείνων, τὸ ἐπιτρέπει νὰ στοχαζώμαστε ἡ συνεχῆς ροὴ τόσων ὑδάτων, ὥστε ἐνῶ χύνει ἔξω τόσο ἄφθονα γιὰ τόσον χρόνον νὰ μένη ἀκένωτη ἡ δεξαμενὴ, μὲ ὅλο πού τίποτε δὲν εἰσάγει μέσα ὑλικὸ ἀντὶ τοῦ ἐξερχομένου.

83 Ἀλλὰ ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἐξέτασι γίνεται φανερό ὅτι ὁ μὲν ποταμὸς δὲν στερεῖται παροχῆς ὕδατος, διότι ἡ γῆ μεταβάλλεται σ' αὐτό, ὁ δὲ ὄγκος τῆς γῆς δὲν ἐλαττώνεται μὲ τὴν ἀφαίρεσι, διότι ἡ διαρκὴς μεταβολὴ τῶν ξηρῶν ἀτμῶν ἀναπληρώνει τὴ διαδοχικὴ μείωσι τοῦ ὄγκου. Ἀφοῦ αὐτὰ γίνονται, δὲν μᾶς φαίνεται ὅτι χωλαίνει ἡ θεωρία περὶ ἀλλοιωσεως τῶν στοιχείων πρὸς ἄλληλα, ἀλλὰ δένεται λογικὰ ὁ λόγος πού βλέπει τὴν τροπὴ τοῦ καθενὸς πρὸς τὸ ἄλλο σὰν γένεσι ἐκείνου στὸ ὁποῖο μεταβλήθηκε καὶ τὴν ἀπὸ ἐκεῖνο πάλι ἀποκατάστασι πρὸς τὸ ἀρχικό. Γιὰ παραδειγμα, τὸ ὕδωρ, πού διὰ τῶν ἀτμῶν ἀνυψώνεται πρὸς τὸν ἀέρα, γίνεται ἀέρας· ὁ ἀέρας ὑγραινόμενος καταξηραίνεται στὸν ὑπερκείμενο φλογμό· τὸ γεῶδες γνῶρισμα τοῦ ὑγροῦ διὰ τῆς φύσεως τοῦ πυρὸς διαχωρίζεται· κι' ἔπειτα ὅταν φθάσῃ στὴ γῆ διὰ τῆς ψυχρῆς ποιότητος μεταποιεῖται σὲ ὕδωρ. Καὶ ἔτσι ἀδιαλείπτως τὰ στοιχεῖα μεταβάλλονται καὶ κυκλοφοροῦν, χωρὶς κανένα ἀπὸ αὐτὰ νὰ καταστρέφεται ἢ νὰ ἀφήνεται ἢ νὰ πλεονάζῃ· ὅλα παραμένουν διαπαντὸς στὰ ἀρχικὰ μέτρα τους.

84 Ἐπομένως ἡ ἀκολουθία τῆς ἐξετάσεως ἐπιβάλλει νὰ θεωρήσωμε τὰ ὑπερκείμενα τοῦ στερεώματος ὕδατα κάτι διαφορετικὸ ἀπὸ τὴν ὑγρὴ φύσι⁶⁹, ἀφοῦ ἀπὸ τὰ λεχθέντα ἐξηγήσαμε τὴ φύσι τοῦ πυρὸς ἀπὸ τὸ ὅτι δὲν τρέφεται μὲ τὴ δαπάνη τοῦ ὑγροῦ.

69. Εἶναι δηλαδὴ νοητὰ ὕδατα, πνευματικὰ ἀγαθὰ πού ἐκφράζουν τὴν πρὸς τὰ ἄνω τάσι.

ρὸς φύσιν ἐκ τῶν εἰρημένων κατενοήσαμεν. Δέδεικται γὰρ ἐν τοῖς ἐξητασμένοις, ὅτι τὸ θερμὸν τῷ ψυχρῷ οὐχὶ τρέφεται, ἀλλὰ σβέννυται· καὶ τὸ ὑγρὸν τῷ ξηρῷ ἀφανίζεται, οὐ πλεονάζει.

85 Ἄλλ' ἐπὶ τὸ ἕτερον τῶν ζητουμένων καιρὸς ἂν εἴη τρέψαι
5 τὴν θεωρίαν, πῶς μετὰ τὴν τρίτην ἡμέραν πάντες οἱ κατ' οὐρανὸν φωστῆρες πεποίηνται. Ὅτι μὲν οὖν ἐκάστου τῶν γινομένων θαυμάτων λόγος τις θεῖος καθηγεῖται προστακτικός, οὕτω τοῦ Μωσέως ἱστορικῶς ἡμᾶς τὰ ὑψηλὰ τῶν δογμάτων διδάσκοντος, ἐν τοῖς φθάσασιν ἐξητάσαμεν λόγοις, ἐν οἷς τοῦτο κα-
10 τενοήσαμεν, τὸ μὴ πρόσταγμα εἶναι διὰ ρημάτων γινόμενον τὴν θεῖαν φωνήν, ἀλλὰ τὴν τεχνικὴν τε καὶ σοφὴν δύναμιν ἐκάστου τῶν γινομένων, καθ' ἣν ἐνεργεῖται τὰ ἐν τοῖς οὐσι θαύματα, τοῦτο λόγον Θεοῦ καὶ εἶναι καὶ λέγεσθαι, καὶ ὅτι παντὸς ἀθρώ-
15 ως τοῦ κατὰ τὴν κτίσιν πληρώματος ἐν τῷ πρώτῳ τοῦ Θεοῦ θελήματι συστάντος, ἢ ἀναγκαίως κατὰ τὴν ἐγκειμένην τοῖς οὐσι σοφίαν ἐπομένη τάξις, πρὸς τὴν ἐκάστου τῶν στοιχείων ἀνάδειξιν, τῶν θείων προσταγμάτων τὴν ἀκολουθίαν ἔχει.

86 Συνελὼν γὰρ ἐν τῇ πρώτῃ τῆς αἰσθητικῆς κτίσεως ὑποστά-
σει, περιληπτικῇ φωνῇ, τὸ πᾶν ὁ Μωσῆς ἐνεδειξάτο εἰπὼν, «ἐν
20 ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν». Τὸ οὖν πλήρωμα τῶν ὄντων εἰπὼν ὅτι ἐποίησεν, καθεξῆς ἐν τάξει τινὶ φυσικῇ τὴν γινομένην ἐκάστου τῶν ὄντων ἀνάδειξιν ἐπισημειοῦται τῷ λόγῳ. Γέγονε τοίνυν μετὰ πάντων τὸ φῶς, ἀλλ' οὐκ εὐθὺς προεφάνη τῶν πάντων, ἕως τὰ ἀφεγγῇ τῆς κτίσεως μέρη
25 τῆς φωτιστικῆς ἐπιπροσθοῦντα δυνάμεως ἔμενεν· ὁμοῦ δὲ τῷ δοθῆναι παρὰ τοῦ Θεοῦ τῇ κτίσει πρὸς τὴν διακόσμησιν αὐτῆς τὸ ἐνδόσιμον, ἢ πυρώδης τε καὶ φωτιστικὴ δύναμις τῆς κτίσεως προεφάνη ἐν τῷ κούφῳ καὶ εὐκινήτῳ τῆς φύσεως, προεξαλλομένη τῶν ἄλλων. Καὶ τέως μὲν ἦν πᾶσα περὶ ἑαυτὴν ἡθροισμέ-
30 νη καὶ περιπολοῦσα τὸ πᾶν· μετὰ τοῦτο δὲ πάλιν τοῖς ἰδίῳις μο-

Διότι ἔχει ἀποδειχθῇ ἀπὸ τὴν ἐξέτασι ὅτι τὸ θερμὸ δὲν τρέφεται, ἀλλὰ σβήνεται ἀπὸ τὸ ψυχρὸ καὶ ὅτι τὸ ὑγρὸ ἀφανίζεται ἀπὸ τὸ ξηρό, δὲν αὐξάνεται.

Ἀλλὰ εἶναι καιρὸς νὰ στρέψωμε τὴν ἐξέτασι στὸ ἄλλο ζήτημα· πῶς κατὰ τὴν τρίτη ἡμέρα ἔγιναν ὅλοι οἱ φωστῆρες στὸν οὐρανό; Ὅτι βέβαια σὲ κάθε γινόμενον θαῦμα προηγεῖται προστακτικὸς θεῖος λόγος, ἀφοῦ ἔτσι μᾶς διδάσκει ὁ Μωϋσῆς ιστορικῶς τὰ ὑψηλὰ δόγματα, αὐτὸ τὸ ἐξετάσαμε στὴν προηγούμενη ἐκθεσι, στὴν ὁποία ἐξηγήσαμε ὅτι πρόσταγμα δὲν εἶναι ἡ θεία φωνὴ ἐκφραζομένη μὲ λόγια, ἀλλὰ ὅτι λόγος Θεοῦ εἶναι καὶ λέγεται τοῦτο, ἡ τεχνικὴ καὶ σοφὴ δύναμις τοῦ καθενὸς ἀπὸ τὰ γινόμενα, κατὰ τὴν ὁποία ἐνεργοῦνται τὰ μέσα στὰ ὄντα θαύματα· καὶ ὅτι, ἀφοῦ ὅλο τὸ πλήρωμα τῆς δημιουργίας συστάθηκε ἀθρώως μὲ τὸ πρῶτο θέλημα τοῦ Θεοῦ, ἡ ἀναγκαίως ἀκολουθουμένη τάξις κατὰ τὴν ἐνυπάρχουσα στὰ ὄντα σοφία γιὰ τὴν ἀνάδειξι τοῦ κάθε στοιχείου ἔχει τὴ θέσι τῶν θείων προσταγμάτων. **28.2.**

Πράγματι ὁ Μωϋσῆς κατὰ τὴν πρώτη ὑπόστασι τῆς αἰσθητικῆς κτίσεως εἶπε συνοπτικὰ μὲ περιληπτικὴ φωνὴ τὰ πάντα, «στὴν ἀρχὴ ὁ Θεὸς ἐποίησε τὸν οὐρανὸ καὶ τὴ γῆ». Ἀφοῦ λοιπὸν εἶπε ὅτι ἐποίησε τὸ πλήρωμα τῶν ὄντων, στὴ συνέχεια ἐπισημαίνει μὲ τὸ λόγο μὲ κάποια φυσικὴ τάξη τὴν ἀνάπτυξι τοῦ καθενὸς ἀπὸ τὰ ὄντα. Ἐγινε λοιπὸν μαζί μὲ ὅλα τὸ φῶς, ἀλλὰ δὲν ἐφάνηκε ἀμέσως πρὶν ἀπὸ ὅλα ὅσο τὰ ἀφώτιστα μέρη τῆς κτίσεως ἐμποδίζονταν νὰ ἔλθουν σ' ἐπαφὴ μὲ τὴ φωτιστικὴ δύναμι. Ἡ πυρώδης καὶ φωτιστικὴ δύναμις τῆς κτίσεως ἐφάνηκε μὲ τὸ ἐλαφρὸ καὶ εὐκίνητο τῆς φύσεώς της πηδώντας πρὶν ἀπὸ τὰ ἄλλα, ἀμέσως μὲν ἐδόθηκε ἀπὸ τὸ Θεὸ τὸ σύνθημα πρὸς τὴν κτίσι νὰ διακοσμηθῇ. Ἐως τότε ἦταν ὅλη συγκεντρωμένη γύρω ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ της περιπολώντας τὸ σύμπαν· ἔπειτα ὁμως διαχωρίζεται πάλι μὲ τὰ μὲριά της πρὸς τὰ συγγενῇ καὶ κατάλ-

ρίοις πρὸς τὰ συγγενῇ τε καὶ κατάλληλα διακρίνεται. Δῆλον γὰρ ἐκ τῶν ὀρωμένων, ὅτι οὐ μία τῆς φωτιστικῆς φύσεώς ἐστὶν ἡ δύναμις· ἀλλὰ τῷ μὲν γενικῷ λόγῳ ἐν τις ὀνομάζων φῶς τὸ ἐκ πάντων ἀθροιζόμενον, οὐκ ἂν ἀμάρτοι, ἐπεὶ καὶ ὁ θεῖος λόγος 5 τῇ ἐνικῇ φωνῇ καταρχὰς τὸ πᾶν διασημαίνει, φῶς, οὐχὶ φῶτα γενηθῆναι προστάξας. Εἰ δὲ πρὸς τὰ φαινόμενα βλέποι τις, πολλὴν τὴν τῆς φωτιστικῆς δυνάμεως διαφορὰν ἐν τοῖς οὖσι κατόψεται.

87 Ὅθεν καὶ ὁ Ψαλμωδός φησιν, «τῷ ποιήσαντι φῶτα μεγά-
10 λα μόνῳ», καί, «ἄλλη δόξα ἡλίου», φησὶν ὁ Ἀπόστολος, «καὶ ἄλλη δόξα σελήνης, καὶ ἄλλη δόξα ἀστέρων· ἀστὴρ γὰρ ἀστέ-
ρος διαφέρει ἐν δόξῃ», ὡς πολλῆς πάντως τῆς κατὰ τὸ φῶς οὐ-
σης διαφορᾶς. Εἰ γὰρ καὶ πάντα φωτίζειν πέφυκεν ὅσα ὁ Παῦ-
λος ἀπηριθμήσατο καὶ ἕκαστον ἐν ἰδιαζούσῃ τινὶ δυνάμει καὶ
15 δόξῃ καταλαμβάνεται, καλῶς ἂν ἔχοι, ἐν φῶς τὰ πάντα κατὰ
τὸν γενικὸν ὀνομάζεσθαι λόγον, ἀσύγχυτον δὲ καὶ διηρημένην
τὴν ἐν τούτοις διαφορὰν θεωρεῖν.

88 Εἰ δὲ ταῦτα τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον, οὐκ ἂν οἶμαι διαμαρτεῖν
τῆς ἀκολουθίας τὴν ἡμετέραν ὑπόληψιν, εἰ τοῦτο ὑπολάβοιμεν
20 νενοηκέναι τὸν Μωσέα· ὅτι καταρχὰς μὲν πᾶσα ἡ φωτιστικὴ
δύναμις πρὸς ἑαυτὴν ἀθροισθεῖσα ἐν ἐγένετο φῶς· ἐπεὶ δὲ πολ-
λή τις ἦν ἐν τῷ λεπτῷ τε καὶ εὐκινήτῳ παρὰ τὸ μᾶλλον καὶ
ἥττον ἡ διαφορὰ ἐν τῇ τῶν ὄλων φύσει θεωρουμένη, ἤρκεσε
τὸ τριήμερον χρόνου διάστημα, τὴν ἐκάστου τούτων διάκρισιν
25 τρανῶς τε καὶ ἀσύγχυτως ἀπ' ἀλλήλων ποιήσασθαι, ὥστε τὸ
μὲν ἄκρως λεπτὸν τε καὶ κοῦφον τῆς πυρῶδους οὐσίας καὶ κα-
θαρῶς ἄϋλον ἐν τῷ ἀκροτάτῳ γενέσθαι τῆς αἰσθητῆς κτίσεως
(ὅπερ ἡ νοητὴ τε καὶ ἀσώματος διαδέχεται φύσις)· τὸ δὲ ἀργότε-
ρόν τε καὶ ναρκωδέστερον ἅπαν ἐντὸς τῆς περιοχῆς τοῦ λεπτοῦ
30 τε καὶ κούφου περὶ ἑαυτοῦ συστήναι· τοῦτο δὲ πάλιν κατὰ τὴν

ληλα. Ἀπὸ τὰ βλεπόμενα εἶναι φανερό ὅτι ἡ δύναμις τῆς φωτιστικῆς φύσεως δὲν εἶναι μία· ἀλλὰ βέβαια ἂν κανεῖς κατὰ γενικὴ ἔννοια ὀνομάσῃ τὸ φῶς ἓνα, ἀθροιζόμενο ἀπὸ ὅλα, δὲν θὰ σφάλῃ, ἐπειδὴ καὶ ὁ θεῖος λόγος μὲ τὸν ἐνικὸ ἀριθμὸ δηλῶνει ἀρχικῶς τὸ ὅλο, ἀφοῦ ἐπρόσταξε νὰ γεννηθῇ φῶς, ὄχι φῶτα. Ἄν ὁμῶς κυττάξῃ κανεῖς τὰ φαινόμενα, θὰ παρατηρήσῃ μεγάλη διαφορὰ τῆς φωτιστικῆς δυνάμεως στὰ ὄντα.

Γι' αὐτὸ καὶ ὁ ψαλμωδὸς λέγει, «σ' αὐτὸν ποῦ μόνος ἐδημιούργησε φῶτα μεγάλα»⁷⁰, ἐνῶ ὁ ἀπόστολος λέγει, «ἄλλη εἶναι ἡ δόξα τοῦ ἡλίου καὶ ἄλλη ἡ δόξα τῆς σελήνης καὶ ἄλλη ἡ δόξα τῶν ἀστέρων· διότι διαφέρει σὲ δόξα ὁ ἀστήρ ἀπὸ ἀστέρων»⁷¹, ἐφ' ὅσον ὅπωςδὴποτε ὑπάρχουν μεγάλες διαφορὲς κατὰ τὸ φῶς. Πράγματι, ἂν καὶ ὅλα ὅσα ἀνέφερε ὁ Παῦλος εἶναι καμωμένα νὰ φωτίζουν καὶ τὸ καθένα τους γίνεται ἀντιληπτὸ σὲ ἰδιαίτερη δύναμι καὶ δόξα, σωστὸ εἶναι νὰ ὀνομάζωνται ὅλα ἓνα φῶς κατὰ γενικὴ ἔννοια, νὰ θεωρῇται δὲ ἡ μεταξὺ τους διαφορὰ ἀσύγχυτη καὶ διακεκριμένη.

Ἄν αὐτὰ τὰ πράγματα ἔτσι εἶναι, δὲν νομίζω ὅτι ἀστοχεῖ ἀπὸ τὸ σωστὸ ἢ ἀντίληψίς μας, ἂν ἐκλάβωμε ὅτι ὁ Μωϋσῆς ἐννοεῖ τοῦτο, ὅτι ἀρχικῶς ὅλη ἡ φωτιστικὴ δύναμις, συγκεντρωμένη στὸν ἑαυτὸ της, ἔγινε ἓνα φῶς· ἐπειδὴ ὁμῶς κάπως ὑπῆρχε μεγάλη διαφορὰ στὴ φύσι τῶν ὅλων κατὰ τὴ λεπτότητα καὶ εὐκινησία, ἤρκεσε τὸ διάστημα τριῶν ἡμερῶν γιὰ νὰ γίνῃ καθαρῶς καὶ ἀσυγχύτως ἡ μεταξὺ τους διάκρισις αὐτῶν τῶν κτισμάτων, ὥστε τὸ μὲν ἐντελῶς λεπτὸ καὶ ἐλαφρὸ καὶ ἐντελῶς αὐλο τῆς πυρώδους οὐσίας νὰ τοποθετηθῇ στὸ ἀκρότατο σημεῖο τῆς αἰσθητῆς κτίσεως (τὸ ὁποῖο διαδέχεται ἡ νοητὴ καὶ ἀσώματος φύσις), ὅλο δὲ τὸ ὀκνηρότερο καὶ νωθρότερο στοιχεῖο νὰ ἐνταχθῇ στὴν περιφέρεια τοῦ λεπτοῦ καὶ ἐλαφροῦ. Τοῦ-

70. Ψαλμ. 135,4.

71. Α' Κορ. 5,41.

διαφορὰν τῆς ἐγκειμένης αὐτῷ ιδιότητος ἐπταχῇ μερισθῆναι, πάντων τῶν καταλλήλων τε καὶ ὁμοφύλων τοῦ φωτὸς μορίων ἀλλήλοις κατὰ τὸ συγγενὲς συμφυέντων καὶ ἀπὸ τῶν ἑτερογενῶς ἐχόντων διακριθέντων. Οὕτως οὖν ὅσον ἐν τῇ φωτιστικῇ
 5 οὐσίᾳ τῆς ἡλιακῆς φύσεως ἐνεσπαρμένον, πάντων τῶν μορίων τούτων πρὸς ἄλληλα συνδραμόντων, ἐν μέγα ἐγένετο· ὡσαύτως καὶ ἐπὶ τῆς σελήνης καὶ ἐφ' ἐκάστου τῶν ἄλλων τῶν πεπλανημένων καὶ τῶν κατεστηριγμένων ἀστέρων, ἢ πρὸς τὰ ὁμογενῆ τῶν ἐκάστου μορίων συνδρομὴ ἐν τι τῶν φαινομένων ἐποίησεν·
 10 καὶ οὕτω τὰ πάντα ἐγένετο.

89 Ἦρκέσθη δὲ ὁ μέγας Μωσῆς τὰ γνωριμώτερα μόνον ἐν τούτοις κατονομάσας, τὸν μέγαν φωστῆρα καὶ τὸν ἐλάσσω, τὰ ἄλλα πάντα γενικῶς προσειπεῖν τῷ τῶν ἀστέρων ὀνόματι. Εἰ δὲ κάμνη ἡμῶν ἢ τοῦ νοῦ παχύτης, μὴ δυναμένη τῇ λεπτότητι
 15 συνεξελθεῖν τῆς θείας σοφίας, ξενιζέσθω μὲν μηδεὶς πρὸς τὴν πτωχείαν τῆς φύσεως ἡμῶν ἀποβλέπων, ἥ ἀγαπητόν ἐστιν οὐ τὸ μηδενὸς διαμαρτεῖν, ἀλλὰ τὸ ἐνὸς γοῦν ἐπιτυχεῖν δυνηθῆναι. Ταῦτα δέ φημι πρὸς ἐκεῖνο βλέπων, τίς ὁ λόγος τοῦ τριημέρου τούτου διαστήματος, ὥστε τὸν τοσοῦτον χρόνον ἀρκέσαι πρὸς
 20 τὴν ἐκάστου τῶν ἐν τῷ φωτὶ θεωρουμένων διάκρισιν.

90 Δῆλον γὰρ ὅτι πάντως ἐστὶ τις λόγος, κἂν κρείττων ἢ τῆς ἡμετέρας ἐπόψεως, καθ' ὃν συμβαίνει τὸ μέτριον τοῦ χρόνου τούτου πρὸς τὴν διάκρισιν τῆς φωτιστικῆς οὐσίας, τῇ τρημένῃ παρατάσει τοῦ χρόνου καὶ τῷ ποσῷ τῆς κατὰ τὴν κίνη-
 25 σιν τοῦ πυρὸς ἐνεργείας τῆς τῶν φῶτων διαστολῆς ἐν τῇ τῶν φωστήρων ιδιότητι διαιρεθείσης, ὥστε τὰς ἀπείρους ταύτας τῶν φῶτων διαφορὰς πρὸς τὴν οἰκείαν θέσιν ἐκάστην ἀποκριθῆναι, ὑπὸ τῆς φυσικῆς ιδιότητος ἐκεῖ ταχθείσας, ὅπου ἢ ἐγκειμένη φυσικὴ δύναμις ἐκάστην ἤγαγεν, μηδεμιᾶς ἐν τούτοις ἀτα-
 30 ξίας ἢ συγχύσεως γενομένης, διὰ τὸ κεκρίσθαι ἐν αὐτοῖς ἐκ

το τὸ τελευταῖο πάλι κατὰ τὴ διαφορὰ ποὺ ὑπάρχει μέσα του διαιρεῖται σ' ἑπτὰ μέρη, ἀφοῦ ὅλα τὰ κατάλληλα καὶ ὁμογενῆ μόρια τοῦ φωτὸς προσκολλήθηκαν τὸ ἓνα στὸ ἄλλο κατὰ τὴ συγγένεια καὶ διακρίθηκαν ἀπὸ τὰ ἑτερογενῆ. Ἔτσι λοιπὸν τὸ κατασπαρμένο στὴ φωτιστικὴ οὐσία τῆς ἡλιακῆς φύσεως, ἀφοῦ ὅλα τοῦτα τὰ μόρια συνέδραμαν πρὸς ἄλληλα, ἔγινε ἓνα μεγάλο φῶς· ἐπίσης καὶ στὴν περίπτωσι τῆς σελήνης καὶ τοῦ καθενὸς ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἀστέρες, τοὺς πλανῆτες καὶ τοὺς ἀπλανεῖς, ἡ συνδρομὴ τῶν μορίων τοῦ καθενὸς πρὸς τὰ ὁμογενῆ ἔκαμε ἓνα ἀπὸ τὰ φαινόμενα· κι' ἔτσι ἔγιναν ὅλα.

Ὁ μέγας Μωϋσῆς ἀρκέσθηκε νὰ κατονομάσῃ τὰ γνωριμώτερα μόνο ἀπὸ αὐτά, τὸν μεγάλο φωστήρα καὶ τὸν μικρότερο, ἐνῶ ὅλα τὰ ἄλλα τὰ ἀνέφερε μὲ τὴ λέξι τῶν ἀστέρων. Ἄν δὲ κουράζεται ἡ παχύτης τοῦ νοῦ μας, μὴ μπορώντας νὰ ἀκολουθήσῃ τὴ λεπτότητα τῆς θείας σοφίας, νὰ μὴ παραξενεύεται κανεὶς, σκεπτόμενος τὴν πτωχεΐα τῆς φύσεώς μας, ἀφοῦ εὐτύχημα θὰ ἦταν ὅχι νὰ μὴ ἀποτύχωμε κανένα, ἀλλὰ νὰ μπορέσωμε νὰ ἐπιτύχωμε ἔστω καὶ ἓνα. Αὐτὰ τὰ λέγω σκεπτόμενος ἐκεῖνο, ποιὸς ἦταν ὁ λόγος τοῦ τριημέρου τούτου διαστήματος, ὥστε ὁ τόσος χρόνος ν' ἀρκέσῃ γιὰ τὴ διάκρισι τοῦ καθενὸς ἀπὸ τὰ παρατηρούμενα στὸ φῶς.

Εἶναι πράγματι φανερό ὅτι ὅπωςδὴποτε ὑπάρχει κάποιος λόγος, ἔστω καὶ ἂν εἶναι ἀνώτερος ἀπὸ τὴν κατάληψί μας, κατὰ τὸν ὅποιο ἡ χρονικὴ τούτη ἀπόστασις συμπίπτει μὲ τὴ διάκρισι τῆς φωτιστικῆς οὐσίας, ἀφοῦ μὲ τὴ μετρημένη παράτασι τοῦ χρόνου καὶ μὲ τὸ ποσὸ τῆς ἐνεργείας κατὰ τὴν κίνησι τοῦ πυρὸς πραγματοποιεῖται ἡ διαστολὴ τῶν φώτων στὶς ιδιότητες τῶν φωστήρων. Ἔτσι οἱ ἄπειρες τοῦτες ποικιλίαι τῶν φώτων πηγαίνουν ἢ καθεμιὰ στὴ θέσι τους, ταγμένες ἀπὸ τὴ φυσικὴ ιδιότητα, ὅπου ἔφερε τὴν καθεμιὰ ἡ ἐνυπάρχουσα φυσικὴ δύναμις, χωρὶς νὰ γίνεται καμμιά ἀταξία ἢ σύγχυσις στοὺς ἀστέρες·

θείας σοφίας, κατὰ τὴν ἐντεθειῖσαν ἐκάστῳ φυσικὴν ιδιότητα, τὴν ἀπαρᾶβατον τάξιν, ὥστε τὴν μὲν ἀνωτάτῳ χώρῳ ἐπισχεῖν ἐκεῖνα τὰ πάσης ἀνωφεροῦς οὐσίας ἀνωφερέστερα, καὶ ἐν ἐκείνοις πάλιν ἢ ἐν τῷ μέσῳ ταχθῆναι, ἢ πρὸς νότια γενέσθαι τινὰ ἢ 5 πρὸς ἄρκτια, ἢ τὴν μεταξὺ χώρῳ καταλαβεῖν, ἢ τὸν γαλαξίαν ἢ τὸν ζωδιακὸν κύκλον ἀναπληρῶσαι, καὶ πάλιν ἐν τούτῳ ἢ ταύτην ἢ τὴν ἐτέραν τοῦ ἄστρου περιγραφὴν ἀπεργάσασθαι· καὶ ἐν τῷ ἀστερισμῷ πάλιν μὴ κατὰ τὸ αὐτόματον ἕκαστον τῶν ἐν τῷ σχήματι κειμένων ἄστρων ἢ ὧδε ἢ ὧδε τὴν θέσιν ἔχειν, ἀλλὰ ἢ 10 ἰσομερῶς ἐγκειμένη αὐτῷ ιδιότης ἀπήγαγεν ἐκεῖ μένειν ἐν ἀμεταθέτῳ τῇ παγιότητι, τῇ τῆς ἰδίας φύσεως δυνάμει κατὰ τὴν τοῦ πεποιηκότος σοφίαν περικρατούμενον.

91 Ταῦτά ἐστι καὶ τὰ τοιαῦτα, πρὸς ᾧ βλέπων ὁ νοῦς ἰλλιγγιᾷ καὶ τῆς ἰδίας νωθείας καταψηφίζεται, μὴ δυνάμενος ἐξευρεῖν 15 τὸν λόγον, πῶς ἢ τριήμερος τοῦ χρόνου παράτασις πρὸς τὴν τοσούτων ἀστέρων διάκρισιν ἤρκεσεν, ἢ πῶς διὰ τὴν ἄπειρον τῆς ἀπλανοῦς σφαίρας τῶν περιγείων ὑπόστασιν ἐν μέσῳ τοῦ παντὸς διαστήματος τὴν ἡλιακὴν φύσιν ἢ μεγάλη τοῦ Θεοῦ σοφία κατέταξεν, ὥς ἂν μὴ τελείως ἐν τῷ σκότῳ διαβιῶμεν, τῆς ἐκ 20 τῶν ἄστρων ἀπαυγαζομένης λαμπηδόνης πρὶν ἢ εἰς ἡμᾶς ἐλθεῖν ἐκδαπανωμένης τῷ μεταξὺ διαστήματι, οὗ χάριν τὴν ἐκλαμπτικήν τῆς ἡλιακῆς φύσεως δύναμιν τοσοῦτον ἡμῶν ὑπερέθηκεν, ὥστε μήτε ἀμαυροῦσθαι τὴν ἀκτῖνα τῷ πολλῷ διαστήματι, μήτε τῷ ἄγαν προσεγγισμῷ λυπηρὰν εἶναι, ἢ πῶς τὸ ὑλικώτερόν τε 25 καὶ παχύτερον ἐκ τῶν ὑπερκειμένων, τὸ σεληναῖον σῶμά φημι, πρὸς τὸ κατώτερον κατεσπάσθη καὶ τὸν περίγειον χῶρον περιπολεῖ, οὗ μέση πῶς θεωρεῖται ἢ φύσις, τῆς τε ἀλαμποῦς καὶ τῆς φωτιστικῆς δυνάμεως κατὰ τὸ ἴσον μετέχουσα. Τὴν μὲν γὰρ οἰκοθεν λαμπηδόνα ἢ τῆς οὐσίας παχύτης ἀπήμβλυνε, τῷ δὲ ἀντι-

διότι ἔχει ὀρισθῇ σ' αὐτοὺς ἀπὸ τῆ θεία σοφία, κατὰ τὴ φυσικὴ ιδιότητα ποὺ εἶναι τοποθετημένη στὸ καθένα, ἢ ἀπαράβατη τάξις, ὥστε τὸν μὲν ὑψηλὸ χῶρο νὰ καταλάβουν ἐκεῖνα ποὺ εἶναι ἀνωφερέστερα ἀπὸ κάθε ἀνωφερῇ οὐσία, καὶ ἀπὸ αὐτὰ πάλι κάποιον νὰ ταχθῇ στὴ μέση, ἢ νὰ φθάσῃ στὰ νότια ἢ στὰ βόρεια, ἢ νὰ πιάσῃ τὸν ἐνδιάμεσο χῶρο, ἢ νὰ συμπληρώσῃ τὸν γαλαξία ἢ τὸν ζωδιακὸ κύκλο· καὶ πάλι σ' αὐτὸν τὸν κύκλο νὰ ἀποκτήσῃ τὸ ἄστρο τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ σχῆμα, καὶ στὸν ἀστερισμὸ πάλι κάθε ἄστρο ἀπὸ τὰ εὐρισκόμενα στὸ σχῆμα νὰ μὴ ἔχῃ τὴ θέσιν τοῦ αὐτομάτως ἐδῶ ἢ ἐκεῖ, ἀφοῦ ἡ ἰσομερῶς ἐνυπάρχουσα σ' αὐτὸ ιδιότης τὸ ἔφερε νὰ μένῃ ἐκεῖ σὲ ἀμετάθετη παγιότητα, συγκρατούμενο μὲ τὴ δύναμι τῆς φύσεώς του κατὰ τὴ σοφία τοῦ ποιητοῦ.

Αὐτὰ καὶ τὰ παρόμοια εἶναι ἐκεῖνα ποὺ παρατηρώντας ὁ νοῦς ἱλιγγιᾷ καὶ κατακρίνει τὴ νωθρότητά του, μὴ μπορώντας νὰ εὔρῃ τὸν λόγο, πῶς ἡ τριήμερη παράτασις τοῦ χρόνου ἤρκεσε γιὰ τὴ διάκρισι τόσων ἀστέρων ἢ πῶς ἡ μεγάλη τοῦ Θεοῦ σοφία λόγῳ τῆς ἄπειρης ὑποστάσεως τῆς ἀπλανοῦς σφαίρας τῶν περιγείων κατέταξε τὴν ἡλιακὴ φύσιν στὴ μέση τοῦ ὅλου διαστήματος, ἔτσι ὥστε νὰ μὴ ζοῦμε τελείως στὸ σκότος, ἐφ' ὅσον ἡ λάμψις ποὺ ἐκπέμπεται ἀπὸ τὰ ἄστρα, πρὶν ἔλθῃ σ' ἐμᾶς ἐξοδεύεται στὸ μεσοδιάστημα (γι' αὐτὸ τὴν ἐκλαμπτικὴ δύναμι τῆς ἡλιακῆς φύσεως τὴν ἐτοποθέτησε σὲ τέτοιο σημεῖο ἐπάνω ἀπὸ ἐμᾶς, ὥστε οὔτε νὰ ἀμαυρῶνεται ἡ ἀκτῖνα ἀπὸ τὸ πολὺ διάστημα οὔτε ἐπιβλαβῆς νὰ εἶναι λόγῳ τῆς μεγάλης προσεγγίσεως) ἢ πῶς τὸ ὑλικώτερο καὶ παχύτερο ἀπὸ τὰ ὑπερκείμενα, δηλαδὴ τὸ σῶμα τῆς σελήνης, τοποθετήθηκε πρὸς τὸ κατώτερο σημεῖο καὶ περιπολεῖ τὸν περίγειο χῶρο, τοῦ ὁποῖου ἡ φύσις θεωρεῖται κάπως μεσαία, ἀφοῦ μετέχει ἐξ ἴσου τῆς ἀλαμποῦς καὶ τῆς φωτιστικῆς δυνάμεως. Πράγματι ἡ παχύτης τῆς οὐσίας ἔχει ἀμβλύνει τὴ δική της λάμψιν, μὲ τὸν ἀντιφωτισμὸ ὅμως τῆς

φωτισμῷ τῆς ἡλικάῃς ἀκτῖνος οὐ πάντῃ τῆς φωτιστικῆς ἡλλο-
τρίωται φύσεως.

92 Ἀλλὰ τὸν μὲν λόγον τῆς ἐν ἐκάστῳ τῶν ὄντων φαινομέ-
νης σοφίας ἰδεῖν ἢ πτωχεῖα τῆς φύσεως ἡμῶν ἀδυνατεῖ, τὸ μὲν-
5 τοι κατὰ τὴν ἐκτεθεῖσαν παρὰ τοῦ νομοθέτου τάξιν ἐπὶ τῆς τῶν
ὄντων κτίσεως ἀκολουθίαν τινὰ τοῖς γογονόσιν ἐνθεωρῆσαι,
τούτοις οἶμαι δυνατόν εἶναι, τοῖς μετρίως πρὸς τὸ ἀκόλουθον
ἐπισταμένοις βλέπειν, διὰ τινων στοχασμῶν ὁπωσοῦν κατανοῇ-
σαι.

93 Οὐκοῦν ἀναλάβωμεν τὴν τῶν γεγονότων ἀκολουθίαν.
Ἔστι δὲ αὕτη τοῦ καθολικοῦ τε καὶ γενικοῦ φωτὸς διὰ τὸ εὐκί-
νητον προφανέντος τῶν ἄλλων, ἐπηκολούθησε τοῦ στερεώμα-
τος περιγραφή, τῇ κυκλοτερεῖ περιόδῳ τοῦ πυρὸς ὀρισθεῖσα.
Τῆς δὲ κούφης φύσεως τῶν βαρυτέρων ἀποκριθείσης, ἀκολου-
15 θως διαστέλλονται ἀπ' ἀλλήλων αἱ βαρεῖαι ποιότητες, ἐν γῇ τε
καὶ ὕδατι διακριθεῖσαι. Τῆς δὲ κάτω φύσεως διακοσμηθείσης,
ἢ λεπτή τε καὶ κούφη καὶ μετέωρος οὐσία, διὰ τὸ μὴ πᾶσαν αὐ-
τὴν ὁμοφυῶς πρὸς ἑαυτὴν ἔχειν, ἐν μεταξὺ διαστήματι τοῦ παρῳ-
χηκότος χρόνου, πρὸς τὰς ὁμογενεῖς ιδιότητας ἐκ τοῦ κοινοῦ
20 διακρίνεται, ἐν ᾗ τὸ ἄπειρον τῶν ἄστρον πλῆθος ἐξαπλωθέν,
κατὰ τὴν ἐγκειμένην ἐκάστῳ μέρει φυσικὴν ιδιότητα, ἐπὶ τὸ
ἀκρότατον τῆς κτίσεως ἀνατρέχει καὶ ἐν τῷ ἰδίῳ ἑκαστον γίνε-
ται τόπῳ, οὔτε παυόμενον τῆς ἀεικινήτου φορᾶς οὔτε μετακι-
νούμενον ἀπὸ τῆς ἐν ᾧ ἐστὶ θέσεως.

94 Ἀλλ' ἢ μὲν τάξις ἐν τούτοις τὸ ἀκίνητον ἔχει, ἢ δὲ φύσις τὸ
ἀεικίνητον. Ἐφεξῆς δὲ ἢ δεύτερον οὕσα μετὰ τὴν ὀξύτατην κί-
νησιν ἐν τῇ ἰδίᾳ φορᾷ, τὸν ὑποβεβηκότα κύκλον διαλαμβάνει
καὶ πάλιν ἐκ τρίτου καὶ τετάρτου καὶ ἕως ἑβδόμου πρὸς λόγον
τῆς κατὰ τὸ τάχος φύσεως. Τοσοῦτον ὑποκαταβαίνει τοῦ ἀνω-
30 τέρῳ ἑκαστον, ὅσον αὐτῷ σχολαιοτέρα τῶν ὑπερκειμένων ἢ
φύσις ἐστὶ πρὸς τὴν κίνησιν.

ἡλιακῆς ἀκτίνας δὲν ἔχει ἀποξενωθῇ τελείως ἀπὸ τῆ φωτιστικῆ φύσι.

- 92 Ἀλλὰ ἡ πτωχεία τῆς φύσεώς μας ἀδυνατεῖ νὰ ἰδῇ τὸν λόγο τῆς σοφίας ποὺ φαίνεται στὸ καθένα ἀπὸ τὰ ὄντα, τὸ ὅτι παρατηρεῖται ὅμως κάποια ἀκολουθία στὰ γεγονότα, σύμφωνα μὲ τὴν ἐκτεθεῖσα ἀπὸ τὸν νομοθέτη τάξι περὶ τῆς κτίσεως τῶν ὄντων, νομίζω ὅτι εἶναι δυνατό αὐτοὶ ποὺ γνωρίζουν μετρίως νὰ διακρίνουν τὴ λογικὴ σειρὰ, κάπως νὰ τὸ κατανοήσουν μὲ συλλογισμούς.
- 93 Ἄς ἐπαναλάβωμε λοιπὸν τὴν ἀκολουθία τῶν γεγονότων, ποὺ εἶναι ἡ ἐξῆς. Ἀφοῦ ἐφάνηκε τὸ καθολικὸ καὶ γενικὸ φῶς πρὶν ἀπὸ τὰ ἄλλα λόγῳ τῆς εὐκινησίας του, ἀκολούθησε ἡ διαγραφὴ τοῦ στερεώματος ὀρισθεῖσα ἀπὸ τὴν κυκλικὴ περίοδο τοῦ πυρός. Ὅταν δὲ ἐχωρίσθηκε ἡ ἐλαφρὴ φύσις ἀπὸ τὰ βαρύτερα, ἔπειτα διαστέλλονται μεταξὺ του δι βαρειές ποιότητες, συνιστάμενες σὲ γῆ καὶ ὕδωρ. Ἀφοῦ δὲ διακοσμήθηκε ἡ κάτω φύσις, ἡ λεπτὴ καὶ ἐλαφρὴ καὶ μετέωρη οὐσία, ἐπειδὴ δὲν εἶναι ὅλη ὁμοφυῆς μέσα της, κατὰ τὸ ἐνδιάμεσο διάστημα τοῦ χρόνου διασπᾶται ἀπὸ τὸ κοινὸ πρὸς τὶς ὁμογενεῖς ιδιότητες. Μὲ αὐτὴ τὴ διάκρισι τὸ ἄπειρο πλῆθος τῶν ἄκρων σύμφωνα μὲ τὴν ἐνυπάρχουσα σὲ κάθε μέρος φυσικὴ ιδιότητα ἐξαπλώνεται, ἀνατρέχει στὸν ἀκρότατο χῶρο τῆς κτίσεως καὶ τὸ καθένα φθάνει στὸν τόπο του, χωρὶς οὔτε νὰ χάνῃ τὴν ἀεικίνησιάν οὔτε νὰ μετακινῇται ἀπὸ τὴ θέσι του.
- 94 Ἀλλὰ σ' αὐτὰ ἡ μὲν τάξις ἔχει τὴν ἀκίνησιάν, ἡ δὲ φύσις τὴν ἀεικίνησιάν. Στὴ συνέχεια ἐκείνη ποὺ μετὰ τὴν ὀξύτατὴ κίνησι ἔρχεται δευτέρη μὲ τὴ δική της φορά, καταλαμβάνει τὸν κατώτερο κύκλο. Καὶ πάλι γιὰ τρίτη καὶ τέταρτη καὶ ἔως ἐβδόμη φορά ἀνάλογα μὲ τὴν ταχύτητα τῆς φύσεως. Τόσο ὑποβιβάζεται τὸ καθένα ἀπὸ τὸ ἀνώτερο, ὅσο ἀργότερη ἀπὸ τὰ ὑπερκείμενα εἶναι ἡ φύσις του πρὸς τὴν κίνησι.

95 Ταῦτα οὖν γίνεται κατὰ τὴν τετάρτην ἡμέραν, οὐ τότε τοῦ φωτὸς δημιουργηθέντος, ἀλλὰ τῆς φωτιστικῆς ιδιότητος περὶ τὸ κατὰ φύσιν ἑαυτῇ καὶ κατάλληλον ἀθροισθείσης, τὰ τε ἄλλα ἐξεφάνη τῶν ἀστέρων, καὶ οἱ ἐν μείζονι ὄγκῳ περὶ τὰ λοιπὰ κα-
 5 θορώμενοι, ὁ ἥλιός τε καὶ ἡ σελήνη, ὧν ἡ μὲν γένεσις ἐν τῇ πρώτῃ καταβολῇ τοῦ φωτὸς τὰς ἀφορμὰς ἔσχεν, ἡ δὲ σύστασις ἐκάστου (ἐπειδὴ πάντως ἐν χρόνῳ κινεῖται πᾶν τὸ κινούμενον, καὶ δεῖ τῆς τῶν μορίων πρὸς ἀλλήλα συνδρομῆς καὶ χρονικοῦ
 10 ἔξω τῆς ἀκολουθίας παρὰ τοῦ μεγάλου Μωσέως ἐν τῇ τῶν ὄντων διασκευῇ γεγράφθαι, εἰ πάντων κατὰ τὸ ἀθρόον παρὰ τῆς τοῦ Δημιουργοῦ δυνάμεως ὑλικῶς προκαταβεβλημένων πρὸς τὴν τῶν ὄντων σύστασιν, ἡ μερικὴ τῶν ἐν τῷ κόσμῳ τεθεωρη-
 μένων ἀνάδειξις, τάξει τινὶ φυσικῇ καὶ ἀκολουθίᾳ ἐν ρητῷ δια-
 15 στήματι ἐτελειώθη· τότε μὲν ἀθρόου τοῦ φωτὸς ἐκφανέντος, νῦν δὲ πᾶσι τῆς φωτιστικῆς φύσεως ἰδικῶς διαφανείσης, ὧν ἐστι καὶ ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη.

96 Καὶ ὥσπερ ἐπὶ τῶν ρευστῆν τινα δύναμιν ἐχόντων, κἂν πάντα ρέη, οὐ πάντως ὁμογενῶς ἔχει πρὸς ἀλλήλα, ἀλλὰ τίς
 20 ἐστὶν ἐκάστω διαφορὰ πρὸς τὸ ἕτερον, οἷον ἐν ἐλαίῳ καὶ ὑδραργύρῳ καὶ ὕδατι, ἅπερ εἴ τις ἀναχέας πάντα πρὸς ἀλλήλα ἐνὶ περιβάλοι ἀγγείῳ, βραχέος ἐγγενομένου χρόνου, πρῶτον ὄψεται τὴν ὑδράργυρον, διὰ τὸ βαρυτέραν τε καὶ κατωφερεστέραν εἶναι τῶν ἄλλων, τοῖς ἰδίῳις συμφυομένην μορίοις, κἂν πανταχῇ ταῦ-
 25 τα διασκεδασμένα τύχη· ἔπειτα τὸ ὕδωρ πρὸς ἑαυτὸ συναγόμενον· εἴτα τοῦ ἐλαίου τὰ μόρια πᾶσι τοῖς ὑποκειμένοις ἐπιπολάζοντα καὶ περὶ ἑαυτὰ συνιστάμενα· οὕτως οἶμαι δεῖν καὶ περὶ τῆς προκειμένης θεωρίας στοχάζεσθαι, τοσοῦτον ὑπαλλάξαντας μόνον τοῦ ὑποδείγματος, ὥστε τὸ ἐν τοῖς ρευστοῖς ὧδε διὰ τοῦ

Αὐτὰ λοιπὸν γίνονται κατὰ τὴν τετάρτη ἡμέρα, ὅχι ὅτι τότε δημιουργήθηκε τὸ φῶς, ἀλλὰ ὅτι τότε ἀθροίσθηκε ἡ φωτιστικὴ ιδιότης στὸ φυσικὸ τῆς κατάλληλο στοιχεῖο, ὅποτε καὶ τὰ ἄλλα ἄστρα παρουσιάσθηκαν καὶ τὰ μεγαλύτερα στὸν ὄγκο, ὅπως φαίνονται, ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη. Αὐτῶν ἡ μὲν γένεσις εἶχε τὶς ἀφορμὲς τῆς στὴν πρώτη καταβολὴ τοῦ φωτός, ἡ δὲ σύστασις τοῦ καθενὸς (ἐπειδὴ ὅπωςδὴποτε πᾶν τὸ κινούμενο κινεῖται στὸ χρόνο καὶ χρειάζεται τὴ συνδρομὴ τῶν μορίων πρὸς ἄλληλα καὶ κάποιο διάστημα) ἐτελειώθηκε σὲ τρεῖς ἡμέρες. Ἔτσι ἀπὸ τὸν μέγα Μωϋσῆ δὲν ἔχει γραφῇ τίποτε ἐκτὸς τῆς λογικῆς ἀκολουθίας κατὰ τὴν διασκευὴ τῶν ὄντων, ἀφοῦ ὅλα προκαταβλήθηκαν ὑλικῶς ἀπὸ τὴ δύναμι τοῦ Δημιουργοῦ μονομιᾶς γιὰ τὴ σύστασι τῶν ὄντων, ἐνῶ ἡ ἐπὶ μέρους ἐμφάνισις τῶν φαινομένων στὸν κόσμον ἐτελειώθηκε μὲ κάποια φυσικὴ τάξι καὶ ἀκολουθία σὲ καθωρισμένο διάστημα· τότε τὸ φῶς ἐφάνηκε ὁλόκληρο μεμιᾶς, τώρα ὅμως ἡ φωτιστικὴ φύσις διαφαίνεται ιδιαιτέρως σὲ ὅλα τὰ σώματα, μεταξὺ τῶν ὁποίων εἶναι ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη.

Συμβαίνει ὅ,τι στὴν περίπτωσι τῶν στοιχείων ποὺ ἔχουν κάποια ρευστὴ δύναμι. Καὶ ἂν ἀκόμη ὅλα ρέουν, δὲν εἶναι πάντως ὁμογενῇ μεταξὺ τους, ἀλλὰ ὑπάρχει κάποια διαφορὰ τοῦ ἑνὸς μὲ τὸ ἄλλο, ὅπως στὸ ἔλαιον καὶ τὸν ὑδράργυρον καὶ τὸ ὕδωρ· ἂν τὰ ἀνακατεύσῃ κανεὶς μεταξὺ τους σ' ἓνα ἀγγεῖο, ἔπειτα ἀπὸ λίγο χρόνο πρῶτα θὰ ἰδῇ τὸν ὑδράργυρον, διότι εἶναι βαρύτερος καὶ κατωφερέστερος τῶν ἄλλων, νὰ συγκολλᾶται μὲ τὰ μόριά του ἔστω κι' ἂν εἶναι παντοῦ σκορπισμένα· ἔπειτα θὰ ἰδῇ τὸ ὕδωρ νὰ συνάγεται πρὸς ἑαυτό, ὕστερα θὰ ἰδῇ τὰ μόρια τοῦ ἐλαίου νὰ ἐπιπολάζουσιν σὲ ὅλα τὰ ὑποκείμενα ὑλικά καὶ νὰ συσπειρώνωνται μεταξὺ τους. Ἔτσι λοιπὸν νομίζω ὅτι πρέπει νὰ στοχαζώμαστε καὶ γιὰ τὴν προκείμενη θεωρίαν, παραλλάσσοντας τὸ ὑπόδειγμα τόσο μόνον, ὥστε νὰ θεωρήσωμε ὅτι ἐκεῖνο

βάρους γινόμενον, ἐπὶ τῆς ἀνωφεροῦς φύσεως κατὰ τὸ ἔμπαλιν θεωρῆσαι. Πάντων γὰρ ἀναφερομένων ὑπὸ κουφότητος ἅμα τῇ πρώτῃ τῶν ὄντων καταβολῇ, ὥς εἶχε τάχους ἕκαστον κατὰ τὴν ἐγκειμένην τοῖς πᾶσιν ἐκ φύσεως δύναμιν, ἀκόλουθον ἦν τῷ
5 ἰσοδρομοῦντι ἀλλήλοις πάντα συνδραμεῖν, καὶ οὕτω διακριθῆναι κατὰ τὴν τοῦ τάχους διαφορὰν ἀπ' ἀλλήλων τῶν ὡσαύτως πεφυκότων τε καὶ δυναμένων.

97 Ὡσπερ οὖν ἐπὶ τοῦ ὑποδείγματος ἡ τῶν ρευστῶν τούτων διάκρισις οὐκ ἐποίησε διὰ τῆς διαστολῆς τὰς ὕλας, ἀλλὰ τὰς γε-
10 γενημένας καὶ ἐν ἀλλήλαις κεχυμένας καθαρῶς ἐκάστην ἀπὸ τῆς ἄλλης διακριθεῖσαν ἀνέδειξεν· οὕτω καὶ μετὰ τὸ τριήμερον τοῦ χρόνου διάστημα οὐχ ἐγένετο ἡ φωτιστικὴ τοῦ ἡλίου φύσις καὶ δύναμις, ἀλλὰ διακεχυμένη πρὸς τὸ πᾶν πρὸς ἑαυτὴν διεκρίθη.

98 Εἰ δέ τις ἡμᾶς ἐπαιτοίῃ καὶ περὶ τοῦ τρίτου οὐρανοῦ λόγον, ὃν ὁ Μωσῆς μὲν οὐκ ἔγραψεν, Παῦλος δὲ εἶδεν καὶ ἐν αὐτῷ καθάπερ ἐν ἀδύτοις τισὶ τῆς σοφίας γενόμενος τῶν ἀρρήτων ἐπηκροάσατο, τοῦτό φαμεν, ὅτι οὐκ ἔξω τῶν ἐζητασμένων ὁ τρίτος ἐκεῖνος οὐρανός ἐστι. Δοκεῖ γάρ μοι ὁ μέγας Ἀπόστολος ὁ πᾶσι
20 τοῖς ἔμπροσθεν ἑαυτὸν ἐπεκτείνων, διαβὰς πάσης τῆς αἰσθητικῆς φύσεως τοὺς ὅρους, εἰς τὴν νοητὴν κατάστασιν παρειαδῶναι, οὐ σωματικῆς ἀκριβῶς γινομένης αὐτῷ τῆς τῶν νοητῶν θεωρίας. Τοῦτο γὰρ καὶ αὐτὸς τῷ ἰδίῳ λόγῳ παρασημαίνεται εἰπὼν, ὅτι «εἴπερ ἐν σώματι, οὐκ οἶδα, εἴτε ἐκτὸς τοῦ σώματος,
25 οὐκ οἶδα, ὁ Θεὸς οἶδε· ἄρπαγένα τὸν τοιοῦτον ἕως τρίτου οὐρανοῦ». Τὸ οὖν ἀκρότατον τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου τρίτον οἶμαι οὐρανὸν προειρηκέναι τὸν Παῦλον, τριχῇ μὲν τεμόντα πᾶν τὸ φαι-

πὺ συμβαίνει ἐδῶ στὰ ρευστὰ μὲ τὸ βάρος, συμβαίνει ἐκεῖ ἀντιστρόφως κατὰ τὴν ἀνωφέρεια. Πράγματι, ἐπειδὴ ἀπὸ τὴν πρώτη καταβολὴ τῶν ὄντων ὅλα ἀνυψώνονται ἀπὸ τὴν ἐλαφράδα, ὅσο γρήγορα μποροῦσε τὸ καθένα κατὰ τὴν ἐνυπάρχουσα σὲ ὅλα ἐκ φύσεως δύναμι, ἦταν εὖλογο ὅλα νὰ προστρέχουν σ' ἐκεῖνα πὺ ἰσοδρομοῦν μεταξὺ τους κι' ἔτσι νὰ ξεχωρίζονται τὰ παρόμοια σὲ φύσι καὶ δύναμι ἀπὸ τὰ ἄλλα λόγῳ τῆς διαφορᾶς σὲ ταχύτητα.

Ὅπως λοιπὸν στὸ παράδειγμα ἡ διάκρισις τῶν ρευστῶν τούτων δὲν κατασκεύασε τίς ὕλες μὲ τὴ διαστολή, ἀλλὰ ἀπλῶς τίς κατασκευασμένες καὶ ἀνακατευμένες μεταξὺ τους τίς ἐμφάνισε καθαρῶς χωρισμένη τὴ μιὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη· ἔτσι καὶ μετὰ τὸ τριήμερο διάστημα τοῦ χρόνου δὲν ἔγινε ἡ φωτιστικὴ φύσις καὶ δύναμις τοῦ ἡλίου, ἀλλὰ ἐνῶ ἦταν χυμένη στὸ σύμπαν διαχωρίσθηκε πρὸς τὸν ἑαυτὸ της.

Ἐὰν μᾶς ζητήσῃ κανεὶς νὰ ὁμιλήσωμε καὶ περὶ τοῦ τρίτου οὐρανοῦ, γιὰ τὸν ὁποῖο δὲν ἔγραψε ὁ Μωϋσῆς, ἀλλὰ τὸν εἶδε ὁ Παῦλος⁷² καί, ἀφοῦ ἔφθασε σ' αὐτὸν σὰν νὰ ἐμπῆκε στὰ ἄδυτα τῆς σοφίας ἄκουσε ἄρρητα λόγια, λέγομε τοῦτο, ὅτι ὁ τρίτος ἐκεῖνος οὐρανὸς δὲν εἶναι ἔξω ἀπὸ τὴν ἐκθεσι τούτῃ. Πράγματι μὺ φαίνεται ὅτι ὁ μέγας ἀπόστολος, πὺ ἐπεκτείνει ἑαυτὸν σὲ ὅλα τὰ ἐμπρός, ἀφοῦ ἐδιάβηκε τὰ ὅρια ὅλης τῆς αἰσθητῆς φύσεως, εἰσέδυσσε στὴ νοητὴ κατάστασι, χωρὶς ἡ θεὰ του νὰ γίνῃ ἀκριβῶς σωματικὴ. Διότι τοῦτο ὑποδηλώνει καὶ αὐτὸς στὸ λόγο του, λέγοντας ὅτι «εἴτε μέσα στὸ σῶμα δὲν γνωρίζω, εἴτε ἔξω ἀπὸ τὸ σῶμα, δὲν γνωρίζω, ὁ Θεὸς γνωρίζει· ὅτι ἀρπάχθηκε ὁ τέτοιος ἄνθρωπος ἕως τὸν τρίτο οὐρανό». Νομίζω λοιπὸν ὅτι ὁ Παῦλος τρίτον οὐρανὸ ἐχαρακτήρισε τὸ ἀκρότατο σημεῖο τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, διαιρώντας σὲ τρία μέρη τὸ φαινόμενο σύμ-

72. Β' Κορ. 12,2-4.

νόμενον, κατὰ δὲ τὴν συνήθειαν τῆς Γραφῆς, ἕκαστον τῶν
 τμημάτων τούτων οὐρανὸν ὀνομάσαντα.

99 Ὁ γὰρ τῆς Γραφῆς λόγος, ἐν καταχρήσει τινὶ ρημάτων, ἕνα
 μὲν οὐρανὸν ὀνομάζει τὸν ὄρον τοῦ παχυμερεστέρου ἀέρος, μέ-
 5 χρις οὗ καὶ νέφη καὶ ἄνεμοι καὶ ἡ τῶν ὑσιπετῶν ὀρνέων φέρε-
 ται φύσις, καὶ γὰρ καὶ νεφέλας οὐρανοῦ λέγει, καὶ πετεινὰ οὐρα-
 νοῦ· καὶ οὐχ ἀπλῶς οὐρανὸν λέγει τοῦτον, ἀλλὰ καὶ μετὰ τοῦ
 στερεώματος· λέγει γάρ, «ἐξαγαγέτω τὰ ὕδατα ἔρπετὰ ψυχῶν
 ζωσῶν, καὶ πετεινὰ πετόμενα ἐπὶ τῆς γῆς κατὰ τὸ στερέωμα
 10 τοῦ οὐρανοῦ». Εἴτα τὸ ἕτερον, οὐρανόν τε καὶ στερέωμα κατο-
 νομάζει, τὸ μετὰ τὴν ἀπλανῆ σφαῖραν περὶ τὸ ἐντὸς θεωρούμε-
 νον, ἐν ᾧ οἱ πλανῆται τῶν ἀστέρων διαπορεύονται. Λέγει γάρ,
 ὅτι «ἐποίησεν ὁ Θεὸς τοὺς φωστῆρας τοὺς μεγάλους καὶ ἔθετο
 αὐτοὺς ἐν τῷ στερεώματι τοῦ οὐρανοῦ, ὥστε φαίνειν ἐπὶ τῆς
 15 γῆς». Παντὶ δὲ πρόδηλον τῷ ὅπως οὖν ἐπεσκεμμένῳ τὴν τοῦ
 παντὸς διακόσμησιν, ὅσον ὑποβέβληκε ταῦτα περὶ τὴν ἄνω φο-
 ράν. Καὶ αὐτὸ δὲ τὸ ἀκρότατον τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, ὃ μεθό-
 ριον τῆς νοητῆς κτίσεως, στερέωμά τε καὶ οὐρανὸν ὀνομάζει.

100 Ὁ οὖν ἐπιθυμητῆς τῶν ὑπὲρ λόγον καὶ σκοπῶν, καθὼς καὶ
 20 ἡμῖν ἐγκελεύεται, μηδὲν τῶν βλεπομένων, ὅτι τὰ μὲν βλεπόμενα
 πρόσκαιρα, τὰ δὲ μὴ βλεπόμενα αἰώνια, ὅπου αὐτὸν ἡ ἐπιθυμία
 ἐπῆρεν, καὶ ἐγένετο ὑψωθείς τῇ δυνάμει τοῦ τὸ ἐπιθυμητὸν
 αὐτῷ προδεικνύντος· καὶ ἀντὶ εἰπεῖν, «οἶδα ἄνθρωπον πᾶσαν
 τὴν αἰσθητὴν διαβάντα κτίσιν καὶ ἐν τοῖς ἀδύτοις τῆς νοητῆς γε-
 25 νόμενον φύσεως», ἐπειδὴ ἐκ παιδὸς τὰ ἱερὰ γράμματα οἶδεν,
 ταῖς γραφικαῖς φωναῖς διασημαίνει τὸ ὄνομα, «τρίτον οὐρανὸν»
 ὀνομάσας τὴν τῶν τριῶν τούτων τῶν ἐν τῷ παντὶ θεωρουμέ-

παν, κατὰ τὴ συνήθεια δὲ τῆς Γραφῆς ὀνομάζοντας οὐρανὸ τὸ καθένα ἀπὸ τὰ τμήματα τοῦτα.

99 Ὁ λόγος τῆς Γραφῆς, μὲ κάποια καταχρηστικὴ χρῆσι λέξεων, ἓνα οὐρανὸ ὀνομάζει τὴν περιοχὴ τοῦ παχυμερεστέρου ἀέρος, ἕως ὅτου ὑπάρχουν σύννεφα καὶ ἄνεμοι καὶ φθάνη ἡ φύσις τῶν ὑψιπετῶν ὀρνέων· καὶ δὲν τὸν λέγει ἀπλῶς οὐρανό, ἀλλὰ μαζὶ μὲ τὸ στερέωμα· διότι λέγει, «ἄς βγάλουν τὰ ὕδατα ἔρπετὰ μὲ βιολογικὴ ψυχὴ καὶ πτηνὰ ποὺ πετοῦν ἐπάνω στὴ γῆ κάτω ἀπὸ τὸ στερέωμα τῶν οὐρανῶν»⁷³. Ἐπειτα τὸ ἄλλο μέρος, ποὺ εἶναι μετὰ τὴν ἀπλανῆ σφαῖρα γύρω ἀπὸ τὸ ἐσωτερικό, ὅπου περιφέρονται οἱ πλανῆτες ἀστέρες, τὸ ὀνομάζει οὐρανὸ καὶ στερέωμα. Διότι λέγει, ὅτι «κατεσκεύασε ὁ Θεὸς τοὺς μεγάλους φωστῆρες· καὶ τοὺς ἔβαλε στὸ στερέωμα τοῦ οὐρανοῦ, γιὰ νὰ φέγγουν ἐπὶ τῆς γῆς»⁷⁴. Εἶναι ὀλοφάνερο σὲ ὅλους ὅσοι κατὰ κάποιον τρόπο παρατηροῦν τὴ διακόσμησι τοῦ σύμπαντος, πόσο κατώτερα εἶναι αὐτὰ ἀπὸ τὴν πρὸς τὰ ἄνω φορά. Καὶ αὐτὸ τὸ ἀκρότατο μάλιστα σημεῖο τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, τὸ ὁποῖο εἶναι μεθόριο τῆς νοητῆς κτίσεως, τὸ ὀνομάζει στερέωμα καὶ οὐρανό.

100 Ὁ ἐπιθυμητὴς λοιπὸν τῶν ἐπάνω ἀπὸ λόγο, ποὺ ὅπως μᾶς παραγγέλλει, δὲν σκοπεύει κανένα ἀπὸ τὰ βλεπόμενα, διότι τὰ μὲν βλεπόμενα εἶναι πρόσκαιρα, τὰ δὲ μὴ βλεπόμενα αἰώνια⁷⁵, ὅπου τὸν ἐπῆρε ἡ ἐπιθυμία, ἐκεῖ ἔφθασε ὑψωθεὶς μὲ τὴ δύναμι τοῦ Θεοῦ ποὺ τοῦ ἔδειξε τὸ ἐπιθυμητό· καὶ ἀντὶ νὰ εἰπῇ, ‘γνωρίζω ἄνθρωπο ποὺ ἐδιάβηκε ὅλη τὴν αἰσθητὴ κτίσι κι’ ἔφθασε στὰ ἄδυτα τῆς νοητῆς φύσεως’, ἐπειδὴ ἐγνώριζε ἀπὸ παιδὶ τὰ ἱερὰ γράμματα, δηλώνει τὸ ὄνομα μὲ τὴ γραφικὴ ὁρολογία, ὀνομάζοντας τρίτο οὐρανὸ τὴν διέξοδο τούτων τῶν τριῶν

73. Γεν. 1,20.

74. Γεν. 1,16.

75. Β' Κορ. 4,18.

νων τμημάτων διέξοδον. Κατέλιπε γὰρ τὸν ἀέρα, παρέδραμε καὶ τὴν διὰ μέσου τῶν ἀστέρων κυκλοφορίαν, ἐπέρασε δὲ καὶ τὴν ἄκραν τῶν αἰθερίων ὄρων περιβολὴν καί, ἐν τῇ στασίμῳ καὶ νοητῇ φύσει γενόμενος, οἶδε τὰ τοῦ παραδείσου κάλλη καὶ
5 ἤκουσεν ἃ ἀνθρωπίνη φύσις οὐ φθέγγεται.

101 Ταῦτά σοι, ὦ ἄνθρωπε τοῦ Θεοῦ, περὶ τῶν προβληθέντων ἡμῖν παρὰ τῆς συνέσεώς σου ἀπεκρινάμεθα, μήτε τι τῆς γραφικῆς λέξεως εἰς τροπικὴν ἀλληγορίαν μεταποιήσαντες, μήτε παραδιδόντες τι τῶν ἀντιτεθέντων ἡμῖν ἀνεξέταστον· ἀλλ' ὥς ἦν
10 δυνατόν, μενούσης τῆς λέξεως ἐπὶ τῆς ἰδίας ἐμφάσεως, τῷ τῆς φύσεως εἰρμῷ διὰ τῆς θεωρίας τῶν ὀνομάτων ἠκολουθήσαμεν, δι' ὧν τὸ μηδὲν ὑπεναντίως ἔχειν τῶν δοκούντων κατὰ τὴν ἐπιπολαιότεραν ἀνάγνωσιν ἀσυμφωνεῖν ἀλλήλοις, καθὼς ἦν δυνατόν, ἀπεδείξαμεν· τοῖς δὲ λοιποῖς ἐπεξιέναι τῶν κατὰ τὴν ἑξαήμερον
15 μερον κοσμογονίαν πεποιημένων, μάταιον ἐνομίσαμεν, τῆς ὑψηλῆς τοῦ διδασκάλου φωνῆς μηδὲν τῶν ζητουμένων εἰς θεωρίαν παραλειπούσης, πλὴν τῆς τοῦ ἀνθρώπου κατασκευῆς, ἣν ἡμεῖς ἐν ἰδιάζοντι βιβλίῳ πρὸ τούτων πονήσαντες, ἀπεστείλαμέν σου τῇ τελειότητι, τοῦτο καὶ ἐν ἐκείνῳ τῷ λόγῳ καὶ ἐν τῷ παρόντι,
20 σέ τε καὶ πάντας τοὺς ἐντυγχάνοντας παραιτούμενοι, τὸ μὴ οἶσθαι ἡμᾶς ἀντεγείρειν ἑαυτοὺς ταῖς τοῦ διδασκάλου σπουδαῖς· ἀλλ' ἐκεῖ μὲν ἀναπληροῦντας ὥς ἦν δυνατόν τὰ ἐλλείμματα, προσθεῖναι τὴν εἰς τὸν ἄνθρωπον θεωρίαν τοῖς κατὰ τὴν Ἑξαήμερον πονηθεῖσιν αὐτῷ, ἐνταῦθα δὲ διὰ τοὺς ἐπιζητοῦντας ἐν

τμημάτων πού υπάρχουν στο σύμπαν. Πράγματι ἐγκατέλειψε τὸν ἀέρα, παρέτρεξε καὶ τὴν ἐνδιάμεση κυκλοφορία τῶν ἀστέρων, ἐπέρασε καὶ τὸ κορυφαῖο περίβλημα τῶν αἰθερίων συνόρων καί, φθάνοντας στὴ στάσιμη καὶ νοητὴ φύσι, εἶδε τὰ κάλλη τοῦ παραδείσου καὶ ἤκουσε πράγματα πού δὲν προφέρει ἀνθρωπίνη φύσις.

- 101 Αὐτά, ἄνθρωπε τοῦ Θεοῦ, ἀποκριθήκαμε στὰ προβλήματα πού μᾶς ἔβαλε ἡ σύνεσίς σου, χωρὶς οὔτε νὰ μετατρέψωμε τίποτε ἀπὸ τὸ γραφικὸ κείμενο σὲ τροπικὴ ἀλληγορία οὔτε νὰ παραβλέψωμε ἀνεξέταστο τίποτε ἀπὸ ὅσα μᾶς προτείνονταν σὰν ἀντίθεσις· ἀλλὰ κατὰ τὸ δυνατό, ἐνῶ οἱ λέξεις ἔμεναν στὴν πραγματικὴ τους ἔννοια, ἀκολουθήσαμε τὸν εἰρμὸ τῆς φύσεως διὰ τῆς διερευνήσεως τῶν ὄρων, κι' ἔτσι ἀποδείξαμε κατὰ τὸ δυνατό ὅτι τίποτε ἀπὸ ἐκεῖνα πού κατὰ πρόχειρη ἀνάγνωσι φαίνονται ἀντιφατικὰ μεταξὺ τους δὲν εἶναι ἀσύμφωνο μὲ τὰ ἄλλα. Ὡς πρὸς τὰ ἄλλα ἐνομίσαμε ματαιοπονία ν' ἀναπτύξωμε τὰ δημιουργηθέντα κατὰ τὴν ἑξαήμερη κοσμογονία, ἐφ' ὅσον ἡ ὑψηλὴ φωνὴ τοῦ διδασκάλου⁷⁶ δὲν παρέλειψε κανένα ζήτημα πρὸς ἐξέτασι, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κατασκευὴ τοῦ ἀνθρώπου. Τὴν κατασκευὴ τοῦ ἀνθρώπου ἐμεῖς ἐξετάσαμε σὲ ἰδιαίτερο βιβλίον πρὶν ἀπὸ τὸ παρὸν δοκίμιον καὶ τὸ ἀπεστείλαμε στὴν τελειότητά σου⁷⁷. Καὶ σ' ἐκείνη τὴν πραγματεία καὶ σ' αὐτὴ ἐδῶ παρακαλοῦμε καὶ σένα καὶ ὅλους τοὺς ἀναγνώστες τοῦτο· νὰ μὴ νομίσουν ὅτι ἐμεῖς σηκῶνομε τὸ κεφάλι ἀπέναντι στὶς μελέτες τοῦ διδασκάλου· ἀλλὰ ἐκεῖ μὲν προσθέσαμε τὴν περὶ ἀνθρώπου ἔκθεσι σὲ ὅσα αὐτὸς συνέταξε περὶ τῆς Ἑξαήμερου, ἀναπληρώνοντας κατὰ τὸ δυνατό τὴν παράλειψι, ἐδῶ δὲ προθυμοποιηθήκαμε νὰ γράψωμε τοῦτα τὰ πράγματα γιὰ ὅσους ζητοῦν στὰ

76. Πάλι ἐννοεῖ τὸν μέγα Βασίλειον.

77. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Περὶ κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου* πού δημοσιεύεται στὸν ἴδιον τοῦτο τόμον.

τοῖς γραφικοῖς νοήμασι τὸ ἀκόλουθον, ταῦτα γράψαι προθυμηθῆναι, ὥς ὁμοῦ τε τὴν λέξιν ἐπὶ τῶν γεγραμμένων φυλάττεσθαι καὶ τὴν φυσικὴν θεωρίαν συναγορεύειν τῷ γράμματι.

102 Εἰ δὲ ἐλλιπῶς ἔχει τὰ εἰρημένα, φθόνος οὐδεὶς παρά τε τῆς
 5 σῆς συνέσεως καὶ παρὰ ἐκάστου τῶν ἐντυγχανόντων ἐξερ-
 σθῆναι τὰ λείποντα. Οὐδὲ γὰρ τῶν πλουσίων τὴν δωροφορίαν
 ἐκώλυσεν ἢ τοῖν δυοῖν ὀβολοῖν γεγεννημένη παρὰ τῆς χήρας ἐπί-
 δοσις· οὐθ' ὅσοι τὰ δέρματα καὶ τὰ ξύλα καὶ τὰς τρίχας τῷ
 Μωσῇ πρὸς τὴν σκηνοποιίαν εἰσήνεγκαν, ἐμπόδιον τοῖς τὸν
 10 χρυσὸν καὶ τὸν ἄργυρον καὶ τοὺς τιμίους τῶν λίθων ἀνατιθεῖσιν
 ἐγένοντο. Καὶ ἡμεῖς τοίνυν ἀγαπήσομεν εἰ ἐν τριχῶν τάξει τὰ
 παρ' ἡμῶν κριθείη, μόνον γένοιτο διὰ τῆς ὑμετέρας πορφύρας,
 τῆς τῷ χρυσίῳ συμπλεκομένης, ἐπιτεθῆναι τῷ λόγῳ τὸν ἐπεν-
 δύτην, ᾧ ὄνομά ἐστι, Λογεῖόν τε καὶ Δήλωσις καὶ Ἀλήθεια, κα-
 15 θώς φησι καὶ ὁ Μωσῆς ὁ τὰ τοιαῦτα κατασκευάζων τῷ ἱερεῖ
 περιβόλαια, κατὰ τὴν ὑφήγησιν τοῦ Θεοῦ, ᾧ πρέπει ἡ δόξα καὶ
 τὸ κράτος σὺν τῷ μονογενεῖ Υἱῷ καὶ τῷ παναγίῳ Πνεύματι εἰς
 τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

γραφικὰ νοήματα τὴν ἀκολουθία, ὥστε καὶ ἡ λεκτικὴ ἔννοια τῶν κειμένων νὰ φυλάσσεται καὶ ἡ φυσικὴ θεωρία νὰ ὁμιλῇ μαζὶ μὲ τὸ γράμμα.

- 102 Ἐάν δὲ τὰ λεγόμενα εἶναι ἐλλιπῆ, κανένας φθόνος δὲν θὰ προκληθῇ νὰ ἀναπτυχθοῦν τὰ ἐλλείποντα καὶ ἀπὸ ἐσέ, καὶ ἀπὸ ὁποιοδήποτε ἀναγνώστη. Ἐλλωστε οὔτε τῶν πλουσίων τῇ χορηγία δὲν ἐμπόδισε ἡ εἰσφορὰ τῶν δύο ὀβολῶν ἀπὸ τῇ χήρα, οὔτε ὅσοι προσέφεραν στὸν Μωϋσῇ τὰ δέρματα καὶ τὰ ξύλα καὶ τὶς τρίχες γιὰ τῇ σκηνοποιίᾳ δὲν ἔγιναν ἐμπόδιο σ' ἐκείνους ποὺ ἀφιέρωσαν τὸν χρυσὸ καὶ τὸν ἄργυρο καὶ τοὺς πολυτίμους λίθους. Κι' ἐμεῖς λοιπὸν θὰ εἴμαστε εὐχαριστημένοι, ἂν ἡ προσφορά μας θεωρηθῇ ὅτι ἀνήκει στὴν τάξι τῶν τριχῶν, ἀρκεῖ μόνο μὲ τῇ δικῇ σας πορφύρα, ποὺ θὰ συμπλέκεται μὲ τὸν χρυσό, νὰ τοποθετηθῇ ἐπάνω στὸ λόγο ὁ ἐπενδύτης, ποὺ ὀνομάζεται Λογεῖο καὶ Δήλωσις καὶ Ἀλήθεια⁷⁸, ὅπως λέγει ὁ Μωϋσῆς, ποὺ τέτοια ἐνδύματα κατασκευάζει γιὰ τὸν ἱερέα, κατὰ τῇ διδασκαλία τοῦ Θεοῦ. Στὸν ὁποῖο πρέπει ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος μαζὶ μὲ τὸν Μονογενῆ Υἱὸ καὶ τὸ πανάγιο Πνεῦμα στοὺς αἰῶνες τῶν αἰώνων. Γένοιτο.

78. Ἐξ. 28,26.

Π Ε Ρ Ι
ΤΗΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΓΕΝΕΣΕΩΣ
ΚΑΙ ΕΙΣ ΤΟ
ΚΑΤ' ΕΙΚΟΝΑ ΚΑΙ ΚΑΘ' ΟΜΟΙΩΣΙΝ
ΟΜΙΛΙΑ Α'

**ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΓΕΝΕΣΕΩΣ
ΚΑΙ ΕΙΣ ΤΟ ΚΑΤ' ΕΙΚΟΝΑ ΚΑΙ ΚΑΘ' ΟΜΟΙΩΣΙΝ
ΟΜΙΛΙΑ Α'**

1 Παλαιοῦ χρέους ἔκτισιν ἀποπληρώσων ἤκω, οὐ τὴν ἀπόδοσιν ἀνεβαλόμεν οὐκ ἀγνωμοσύνη προαιρέσεως, ἀλλ' ἀσθενείᾳ σώματος, χρέος ἀναγκαιότερον καὶ ὀφειλόμενον ὑμῶν τῇ ἀκροάσει. Καὶ γὰρ ἂν εἶη ἄδικον τὰ περὶ θηρίων καὶ νηκτῶν
5 καὶ πτηνῶν καὶ κτηνῶν, οὐρανοῦ τε καὶ τῶν κατ' οὐρανόν, περὶ τε γῆς καὶ τῶν ἐν τῇ γῇ διδαχθέντας ἡμᾶς μὴ καὶ τὰ περὶ τῆς ἡμετέρας γενέσεως ἐκ τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς φωτισθῆναι. Ὡςπερ γὰρ οἱ ὀφθαλμοὶ ἡμῶν τὰ ἔξω βλέποντες ἑαυτοὺς οὐχ ὁρῶσιν, ἐὰν μὴ που λείου τινὸς ἄψωνται καὶ στερεοῦ κάκειθεν
10 ἀνακλασθεῖσα ἢ ὄψις ὥςπερ ἀπὸ παλιρροίας ὁρᾷν αὐτοὺς ποιήσῃ τὰ ἑαυτῶν κατόπιν, οὕτω καὶ ὁ νοῦς ὁ ἡμέτερος ἄλλως ἑαυτὸν οὐ βλέπει, ἐὰν μὴ ταῖς γραφαῖς ἐγκύψῃ. Τὸ γὰρ ἐνταῦθα φῶς ἀνακλώμενον τοῦ καθορᾶσθαι ἐκάστῳ ἡμῶν αἴτιον γίνεται, ἐπεὶ ἀσύνητοί ἐσμεν ἑαυτῶν καὶ ἀπερίοπτοι τῆς κατασκευῆς
15 ὅπερ ἐσμέν καὶ τί ἐσμεν ἄγνοοῦντες. Ἀμελέστατα γὰρ ἑαυτῶν

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΓΕΝΕΣΕΩΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΚΑΙ ΣΤΟ ΚΑΤ' ΕΙΚΟΝΑ ΚΑΙ ΚΑΘ' ΟΜΟΙΩΣΙ

ΟΜΙΛΙΑ ΠΡΩΤΗ

Ἔρχομαι νὰ πληρώσω παλαιὸ χρέος¹, τοῦ ὁποίου ἀνέβαλα τὴν πληρωμή, ὅχι ἀπὸ ἀγνώμονα προαίρεσι, ἀλλὰ ἀπὸ ἀσθένεια σώματος· εἶναι χρέος ἀναγκαιότατο, ὀφειλόμενο στὴν ἀκρόασί σας. Διότι θὰ ἦταν ἄδικο, ἀφοῦ ἐδίδαχθῆκαμε τὰ σχετικὰ μὲ τὰ θηρία καὶ τὰ κολυμβητικὰ καὶ τὰ κτήνη, τὸν οὐρανὸ καὶ τὰ κατὰ τὸν οὐρανόν, τὰ σχετικὰ ἐπίσης μὲ τὴ γῆ καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, νὰ μὴ φωτισθοῦμε καὶ τὰ περὶ τῆς δικῆς μας γενέσεως ἀπὸ τῆ θεόπνευστη Γραφῇ. Οἱ ὀφθαλμοί μας, ἐνῶ βλέπουν τὰ ἔξω, δὲν βλέπουν τοὺς ἑαυτοὺς των, ἐκτὸς ἐὰν ἐγγίσουν κάποιο λεῖο καὶ στερεὸ ἀντικείμενο κι' ἀπὸ ἐκεῖ ἀντανακλωμένη ἡ θεὰ τοὺς κάμει νὰ ἰδοῦν σὰν ἀπὸ παλίσροια τὰ δικά τους· ἔτσι κι' ὁ νοῦς μας δὲν βλέπει ἀλλοιῶς τὸν ἑαυτό του, ἂν δὲν ἐγκύψη στὶς Γραφές. Διότι τὸ ἀπὸ ἐδῶ φῶς, ἀντανακλώμενο, γίνεται αἷτιο στὸν καθένα μας νὰ καθορᾶται, ἀφοῦ δὲν μπορούμε νὰ ἀντιληφθοῦμε ἑαυτοὺς καὶ νὰ διακρίνωμε τὴν κατασκευὴ μας· ἔτσι ἀγνοοῦμε αὐτὸ ποὺ εἴμαστε καὶ τί εἴμαστε. Διότι ἐμεῖς ποὺ δὲν ἔχομε γνῶσι τῶν προχείρων ἀντικειμένων τῆς κτίσεως καὶ τῶν μι-

1. Βλ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ *Εἰς τὴν Ἑξαήμερον* 9,9. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ *Περὶ κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου*, προοίμιον.

διακείμεθα οἱ τῶν προχείρων τῆς κτίσεως καὶ τῶν μικροτάτων
τῶν ἐν ἡμῖν γνῶσιν οὐκ ἔχοντες.

2 Πολλὰι πραγματεῖαι περὶ τὸ σῶμα τὸ ἡμέτερον τὴν πᾶσαν
ἑαυτῶν σπουδὴν κατανηνάλωσαν, κἂν ἱατρικὴν ἐπέλθης, εὐρή-
5 σεις πόσα περὶ τῆς χρείας τῶν ἡμετέρων μορίων ἡμῖν διηγεῖται,
πόσας περὶ τῆς ἔνδοθεν ἡμῶν κατασκευῆς ἐν ταῖς ἀνατομικαῖς
ἐγχειρήσεσιν ἐξεῦρε κεκρυμμένας ὁδοὺς συντετρημένας ἐν τῷ
ἀφανεῖ εἰς μίαν σύμπνοϊαν ἀπὸ τοῦ σώματος· ὀχετοὺς πνεύμα-
τος, ὕδραγωγίας αἵματος, ἀναπνοῆς ὀλκὴν, οἴκησιν ἐστίας τοῦ
10 θερμοῦ ἐπὶ τῆς καρδίας, κίνησιν διαρκῆ τοῦ περικαρδίου πνεύ-
ματος. Μυρία παρ' ἐκείνοις πεφιλοσόφηται, ὧν οὐδεὶς ἡμῶν
ἐστὶν ἔμπειρος τῷ μηδεμίαν σχολὴν ἀπονεῖμαι τῷ μέρει τούτῳ
τῆς ἐξετάσεως μηδὲ γνῶναι ἑαυτὸν ἕκαστος ὅστις ἐστίν. Εὐκο-
λοὶ ἐσμεν γνῶναι οὐρανὸν μᾶλλον ἢ ἑαυτούς. Ὡστε μὴ κατα-
15 φρόνει τοῦ ἐν σοὶ θαύματος· μικρὸς γὰρ εἶ, ὡς νομίζεις, μέγαν
δὲ ἐπερχόμενος ὁ λόγος εὐρήσει σε. Διὰ τοῦτο ὁ σοφὸς Δαβὶδ εἰ-
δὼς ἑαυτὸν ἀκριβῶς ἐξετάσαι «ἐθαυμαστώθη», φησὶν, «ἡ
γνῶσίς σου ἐξ ἐμοῦ». Τὴν γνῶσιν τὴν περὶ σοῦ θαυμαστώως
ἐξεῦρον. Πόθεν; Ἐξ ἐμοῦ. «Ἐθαυμαστώθη ἡ γνῶσίς σου ἐξ
20 ἐμοῦ»· καὶ τὴν τέχνην τὴν ἐν ἐμοί, ὅση σοφία κατεσκευάσθη
μου τὸ σῶμα, κατανοήσας ἐκ τοῦ μικροῦ τούτου κατασκευά-
σματος τὸν μέγαν δημιουργὸν ἐνενόησα.

3 «Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ ὁμοίω-
σιν». Ἐδείχθη πρῶην ἐν παραδρομῇ καὶ ἀρκούντως ἐδείχθη τί-

κρῶν μορίων ποὺ ὑπάρχουν μέσα μας, ἔχομε φυσικὰ ἄγνοια τῶν ἑαυτῶν μας.

2 Πολλές πραγματεῖες εἶναι ἀφιερωμένες ὁλόκληρες στὸ σῶμα μας². Κι' ἂν ἀναφερθῇς στὴν ἰατρική, θὰ εὔρης πόσα μᾶς διηγεῖται γιὰ τὴν ἀνάγκη τῶν μορίων μας, πόσες κρυφές ὁδοὺς στὴν ἐσωτερική μας κατασκευὴ εὗρῃκε μὲ τὶς ἀνατομικὲς ἐγχειρήσεις, συνδεδεμένες ἀφανῶς σὲ μιὰ σύμπνοια τοῦ σώματος· ὀχετοὺς ἀέρος, ἀρτηρίες αἵματος, ἔλξι ἀναπνοῆς, ἐστίασι τῆς θερμῆς ἐπάνω στὴν καρδιά, διαρκῇ κίνησι τοῦ περικαρδίου πνεύματος. Ἐκεῖνοι οἱ ἐπιστήμονες ἔχουν φιλοσοφήσει μύρια πράγματα, στὰ ὁποῖα κανεῖς ἀπὸ ἐμᾶς δὲν εἶναι ἔμπειρος, ἀφοῦ δὲν ἐπιδόθηκε καθόλου σ' αὐτὸν τὸν τομέα τῆς μελέτης μήτε ἐγνώρισε ὁ καθένας τὸν ἑαυτό του, ποιός εἶναι. Εἴμαστε εὐκολοὶ στὸ νὰ γνωρίσωμε μᾶλλον τὸν οὐρανὸ παρὰ τοὺς ἑαυτοὺς μας. Ὡστε νὰ μὴ καταφρονῇς τὸ θαῦμα ποὺ ὑπάρχει μέσα σου. Διότι εἶσαι μικρός, ὅπως νομίζεις, ἐνῶ ὁ λόγος ἐπερχόμενος θὰ σὲ εὔρη μεγάλον. Γι' αὐτὸ ὁ Δαβίδ, ποὺ ἐγνώριζε νὰ ἐξετάζη ἀκριβῶς τὸν ἑαυτό του, λέγει, «σὲ ἐγνώρισα μόνος μου κατὰ τρόπο θαυμαστό»³, εὗρῃκα θαυμαστῶς τὴν γνῶσι γιὰ σένα. Ἀπὸ ποῦ; Ἀπὸ τὸν ἑαυτό μου· «σ' ἐγνώρισα μόνος μου κατὰ τρόπο θαυμαστό»· καί, ἀφοῦ κατανόησα ἀπὸ τὸ μικρὸ τοῦτο κατασκευάσμα τὴν τέχνη ποὺ ὑπάρχει μέσα μου, μὲ ὅση σοφία κατασκευάσθηκε τὸ σῶμα μου, ἀντιλήφθηκα τὸν μεγάλο δημιουργό.

3 «Ἄς κατασκευάσωμε ἄνθρωπο κατὰ τὴν εἰκόνα καὶ ὁμοίωσί μας»⁴. Ἐδείχθηκε προηγουμένως παρεκβατικῶς^{4α}, ἀλλὰ

2. Π.χ. τοῦ Γαληνοῦ, τοῦ Νεμεσίου Ἐμέσης καὶ ἄλλων.

3. Ψαλμ. 138,6.

4. Γεν. 1,26.

4α. Ἐννοεῖ τὶς ὁμιλίες τοῦ Βασιλείου στὴν Ἑξαήμερο.

νος ὁ λόγος καὶ πρὸς τίνα ὁ λόγος. Ἔχει ἡ Ἐκκλησία τὰς περὶ
 τούτων ἀποδείξεις, μᾶλλον δὲ ἔχει πίστιν ἀποδείξεως βεβαιότε-
 ραν. «Ποιήσωμεν ἄνθρωπον». Κατάμαθε σεαυτὸν ἐντεῦθεν ἀρ-
 ξάμενος. Οὕτω περὶ ἄλλου τῶν κατασκευασμάτων αὕτη ἡ
 5 φωνὴ ἀνάγραφτος. Φῶς ἐγένετο, καὶ ἀπλοῦν πρόσταγμα. «Εἶ-
 πεν ὁ Θεός, γεννηθήτω φῶς». Οὐρανός, καὶ ἄνευ βουλῆς οὐρα-
 νός· φωστήρες, καὶ οὐδὲν προεβουλεύσατο περὶ τῶν
 φωστήρων· θάλασσα καὶ πελάγη ἄπειρα, καὶ προσταγῇ παρή-
 χθη εἰς τὸ εἶναι. Ἰχθύων γένη παντοδαπὰ κελευσθέντα ἐγένετο,
 10 θηρία καὶ κτήνη, νηκτὰ καὶ πτηνά· «εἶπε καὶ ἐγένετο». Ἐνταῦθα
 δὲ οὕτω ἄνθρωπος. Καὶ βουλῇ περὶ ἀνθρώπου οὐκ εἶπεν ὥς
 περὶ τῶν ἄλλων· 'γεννηθήτω ἄνθρωπος'. Κατάμαθε σεαυτοῦ τὸ
 τίμιον· οὐ προσέρριψέ σου τὴν γένεσιν προσταγμάτι, ἀλλὰ βου-
 λευτήριον ἐν τῷ Θεῷ πῶς μέλλει τὸ τίμιον ζῶον εἰς τὸν βίον
 15 παράγεσθαι. «Ποιήσωμεν»· ὁ σοφὸς βουλεύεται, ὁ τεχνίτης ἐν-
 θυμεῖται. Ἄρά τι λείπει αὐτοῦ τῇ τέχνῃ καὶ ἐκ τῆς μερίμνης
 βούλεται ἀπηρτισμένον καὶ τέλειον καὶ ἡκριβωμένον αὐτοῦ ποι-
 ῆσαι τὸ φιλοτέχνημα; ἢ ἵνα σοι δείξῃ ὅτι τέλειος εἶ παρὰ τῷ
 Θεῷ;

4 Ἔμαθες ὅτι δύο πρόσωπα, ὁ λέγων καὶ πρὸς ὃν ὁ λόγος.
 Διὰ τί οὐκ εἶπε, 'ποιήσω', ἀλλὰ, «ποιήσωμεν ἄνθρωπον»; Ἵνα
 νοήσης ἴσην τὴν δεσποτείαν, ἵνα μὴ τὸν Πατέρα ἐπιγνώσκων
 τὸν Υἱὸν ἀπογνῶς, ἵνα εἰδῇς ὅτι Πατὴρ ἐποίησε δι' Υἱοῦ καὶ
 Υἱὸς ἔκτισε τῷ πατρώῳ θελήματι, καὶ δοξάσης Πατέρα ἐν
 25 Υἱῷ καὶ Υἱὸν ἐν Πατρὶ ἀγίῳ. Οὕτω κοινὸν γέγονας ἔργον, ἵνα
 κοινὸς προσκυνητὴς ἀμφοτέρων ᾗς μὴ σχίζων τὴν προσκύνησιν
 ἀλλ' ἐνῶν τὴν θεότητα. Ὅρα ἱστορίαν μὲν σχήματι, θεολογίαν
 δὲ δυνάμει.

ἐπαρκῶς, ποιοῦ εἶναι ὁ λόγος καὶ πρὸς ποιόν εἶναι ὁ λόγος. Ἡ Ἐκκλησία ἔχει τὶς σχετικὲς μὲ αὐτὰ ἀποδείξεις, ἢ μᾶλλον ἔχει πίστι βεβαιότερη ἀπὸ ἀπόδειξι. «Ἄς κατασκευάσωμε ἄνθρωπον». Μάθε τὸν ἑαυτό σου ξεκινώντας ἀπὸ ἐδῶ. Αὐτὸς ὁ λόγος δὲν ἐγράφηκε γιὰ κανένα ἄλλο κατασκευάσμα. Ἐγινε τὸ φῶς μὲ ἅπλο πρόσταγμα. Εἶπε ὁ Θεός, ἃς γίνη φῶς· ἃς γίνη οὐρανός, κι' ἔγινε χωρὶς βουλή οὐρανός· ἃς γίνουν οἱ φωστῆρες, καὶ δὲν προβουλευθήκε καθόλου γιὰ τοὺς φωστῆρες· θάλασσα καὶ πελάγη ἄπειρα ἦλθαν στὴν ὕπαρξι μὲ προσταγῇ. Μὲ παράγγελμα ἔλαβαν γένεσι παντοειδῇ γένη ἰχθύων, θηρία καὶ κτῆνη, κολυμβητικὰ καὶ πτηνά· εἶπε κι' ἔγιναν. Ἐδῶ δὲν ὑπῆρχε ἀκόμη ἄνθρωπος. Καὶ κατὰ τὴ βουλή περὶ ἀνθρώπου δὲν εἶπε ὅπως σὲ ὅλα τὰ ἄλλα· 'ἃς γίνη ἄνθρωπος'. Ν' ἀντιληφθῇς ἀπὸ αὐτὸ τὴν πολυτιμότητά σου· δὲν σοῦ ἐπέταξε τὴ γένεσι μὲ πρόσταγμα, ἀλλὰ συστήθηκε βουλευτήριον στὸ Θεό, πῶς πρόκειται νὰ παραχθῇ στὴ ζωὴ τὸ πολύτιμο ζῶον. «Ἄς κατασκευάσωμε»· ὁ σοφὸς βουλευέται, ὁ τεχνίτης σκέπτεται. Ἄρά γε τοῦ λείπει κάτι ἀπὸ τὴν τέχνη καὶ θέλει μὲ τὴ φροντίδα νὰ κάμῃ τὸ φιλοτέχνημά του ἄρτιον καὶ τέλειον καὶ ἀκριβές; Ἡ τὸ λέγει γιὰ νὰ σοῦ δείξῃ ὅτι ἐμπρὸς στὸ Θεὸ εἶσαι τέλειος;

Ἀντιλήφθηκες ὅτι τὰ πρόσωπα εἶναι δύο· αὐτὸς ποὺ λέγει κι' αὐτὸς πρὸς τὸν ὁποῖο ἀπευθύνεται ὁ λόγος. Γιατί δὲν εἶπε, 'ἃς κάμω', ἀλλὰ «ἃς κάμωμε»; Γιὰ νὰ καταλάβῃς ὅτι ὑπάρχει ἴση δεσποτεία, ὥστε νὰ μὴ συμβῇ νὰ ἐπιγινώσκῃς τὸν Πατέρα, ἀλλὰ νὰ ἀγνοῇς τὸν Υἱό· γιὰ νὰ μάθῃς ὅτι ὁ Πατὴρ ἐποίησε διὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ ὁ Υἱὸς ἔκτισε μὲ τὸ πατρικὸ θέλημα, καὶ νὰ δοξάσῃς τὸν Πατέρα μέσα στὸν Υἱὸ καὶ τὸν Υἱὸ μέσα στὸν ἅγιον Πατέρα. Ἔτσι ἔγινες κοινὸ ἔργο, γιὰ νὰ καταστῇς κοινὸς καὶ τῶν δύο προσκυνητής, ποὺ δὲν σχίζεις τὴν προσκύνησι, ἀλλὰ ἐνώνεις τὴ θεότητα. Βλέπε τὴν ἱστορίαν μὲ τὸ σχῆμα καὶ τὴ θεολογίαν μὲ τὴ δύναμι.

5 «Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον». «Ποιήσωμεν»· καὶ οὐκ εἶπε, 'καὶ ἐποίησαν', ἵνα μὴ πολυθεΐας λάβῃς ἀφορμὰς. Εἰ γὰρ πληθυντικὸν παρεισήχθη τὸ πρόσωπον, ἀφειδεῖς ἂν ἐγένοντο οἱ ἄνθρωποι πολλὰ πλήθη θεῶν ἑαυτοῖς ἐπισωρεύοντες. Νῦν 5 μέντοι, «ποιήσωμεν», ἵνα γνωρίσης Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ ἅγιον Πνεῦμα· ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, ἵνα ἐνώσῃς τὴν θεότητα, ἵνα μίαν δόξαν ἔχῃς μὴ μεριζόμενος περὶ τὴν προσκύνησιν, μὴ μεριζόμενος εἰς πολυθεΐαν. Οὐκ εἶπεν, 'ἐποίησαν οἱ θεοὶ τὸν ἄνθρωπον', ἀλλὰ, «ἐποίησεν ὁ Θεός». Ἰδία ἀπόστασις Πα- 10 τρὸς καὶ ἰδία Υἱοῦ καὶ ἰδία Πνεύματος ἁγίου. Διὰ τί οὖν οὐ τρεῖς θεοί; Ὅτι μία θεότης· ἦν γὰρ βλέπω ἐν Πατρὶ θεότητα, ταύτην καὶ ἐν Υἱῷ· διότι μορφή ἐν ἑκατέρῳ μία καὶ ἀρχὴ ἀπὸ Πατρὸς ἐν Υἱῷ ἢ αὐτῇ. Διὰ τοῦτο καὶ παρ' ἡμῶν προσκύνησις καὶ δοξολογία μία. Προοίμιον τῆς ἡμετέρας γενέ- 15 σεως θεολογία ἀληθινή.

6 «Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν ἡμετέραν». Κατ' εἰκόνα Θεοῦ γεγόναμεν. Πῶς οὖν κατ' εἰκόνα Θεοῦ; Ἀποκαθάρωμεν καρδίαν ἰδιωτικὴν, πρόληψιν ἀπαίδευτον, ἀμαθεῖς περὶ Θεοῦ ὑπολήψεις. Εἰ κατ' εἰκόνα Θεοῦ γεγόναμεν, 20 φησί, σύμμορφος ἡμῖν ἐστὶν ὁ Θεός; Ὀφθαλμοὶ περὶ Θεὸν καὶ ὦτα, κεφαλὴ, χεῖρες, ἰσχίον ἐφ' οὗ ἱδρυταί (λέγεται γὰρ ἐν τῇ Γραφῇ Θεὸς καθέζεσθαι), πόδες δι' ὧν περιπατεῖ; Οὐκοῦν τοιοῦτος ὁ Θεός; Ἀποσκεύασον τῆς καρδίας φαντάσματα ἀπρεπῆ· ἐκβαλε ἀπὸ σοῦ διάνοιαν ἀφαρμόζουσαν τῷ μεγέθει τοῦ 25 Θεοῦ. Ἀσχημάτιστος ὁ Θεός, ἀπλοῦς· μὴ φαντασθῆς μορφήν

Καὶ ἔκαμε ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπο. «Ἄς κάμωμε»· δὲν εἶπε 'καὶ ἔκαμαν', γιὰ νὰ μὴ λάβῃς ἀφορμὲς πολυθεΐας. Διότι ἂν τὸ πρόσωπο εἰσαγόταν μὲ πληθυντικό, οἱ ἄνθρωποι θὰ ἐγίνονταν ἀφειδώλευτοι, ἐπισωρεύοντας γιὰ τοὺς ἑαυτοὺς των πολλὰ πλήθη θεῶν. Τώρα ὅμως ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος ἔχομε, «ἄς κάμωμε», γιὰ νὰ γνωρίσῃς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸ καὶ τὸ ἅγιο Πνεῦμα· ἀπὸ τὸ ἄλλο «ἔκαμε ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπο», γιὰ νὰ ἐνώσῃ τὴ θεότητα, ὥστε νὰ ἔχῃς μιὰ δοξασία, μὴ διασπώμενος σχετικὰ μὲ τὴν προσκύνησι, μὴ διασπώμενος σὲ πολυθεΐα. Δὲν εἶπε, 'ἔκαμαν οἱ θεοὶ τὸν ἄνθρωπο', ἀλλὰ ἔκαμε ὁ Θεός. Εἶναι ἰδιαίτερη ἡ ὑπόστασις τοῦ Πατρὸς καὶ ἰδιαίτερη τοῦ Υἱοῦ καὶ ἰδιαίτερη τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου. Γιατί λοιπὸν δὲν εἶναι τρεῖς θεοί; Διότι ἡ θεότης εἶναι μία· διότι τὴν θεότητα ποὺ βλέπω στὸν Πατέρα, τὴν ἴδια βλέπω καὶ στὸν Υἱό, κι' αὐτὴν ποὺ βλέπω στὸ ἅγιο Πνεῦμα, τὴν ἴδια βλέπω καὶ στὸν Υἱό· διότι ἡ μορφή καὶ στὰ δυὸ εἶναι μία καὶ ἡ ἀρχὴ ἀπὸ τὸν Πατέρα πρὸς τὸν Υἱὸ εἶναι ἡ ἴδια. Γι' αὐτὸ καὶ ἀπὸ ἐμᾶς μιὰ προσκύνησις καὶ δοξολογία ὑπάρχει⁵. Τὸ προοίμιο τῆς γενέσεώς μας εἶναι ἀληθινὴ θεολογία.

«Ἄς κάμωμε ἄνθρωπο κατὰ εἰκόνα καὶ ὁμοίωσι μας». Ἐγίναμε κατ' εἰκόνα Θεοῦ. Πῶς λοιπὸν ἐγίναμε κατ' εἰκόνα Θεοῦ; Ἄς καθαρίσωμε μωρὴ καρδιά, πρόληψι ἀπαίδευτη, ἀμαθεῖς ὑπολήψεις περὶ Θεοῦ. Λέγει, ἂν ἐγίναμε κατ' εἰκόνα Θεοῦ, ὁ Θεὸς εἶναι σύμμορφος μ' ἐμᾶς; Γύρω στὸν Θεὸ ὑπάρχουν ὀφθαλμοὶ καὶ αὐτιά, κεφαλὴ, χέρια ἰσχύιο ἐπάνω στὸ ὁποῖο στηρίζεται (διότι λέγεται στὴ Γραφή ὅτι ὁ Θεὸς κάθεται⁶), πόδια μὲ τὰ ὁποῖα περιπατεῖ; Τέτοιος λοιπὸν εἶναι ὁ Θεός; Ρίξε ἀπὸ τὴν καρδιά σου ἀπρεπῆ φαντάσματα· βγάλε ἀπὸ τὸ νοῦ σου σκέψι ποὺ εἶναι ἀταίριαστη στὸ μέγεθος τοῦ Θεοῦ. Ὁ Θεὸς εἶναι

5. Εἶναι τὸ θέμα τῆς πραγματείας τοῦ Βασιλείου *Περὶ ἁγίου Πνεύματος*.

6. Ψαλμ. 46,9. Ἦσ. 66,1.

περὶ αὐτόν. Μὴ σμικρύνῃς ἰουδαϊκῶς τὸν μέγαν, μὴ περιλάβῃς τὸν Θεὸν σωματικαῖς ἐννοίαις, μὴ περιγράψῃς αὐτὸν τῷ σῶ νῳ· ἀπερίληπτός ἐστι τῷ μεγέθει. Κατανόησον τὸν μέγαν καὶ τῷ μεγάλῳ πρόσθετος πλεῖον τοῦ νενοημένου καὶ τῷ πλείονι τὸ 5 πλεῖον καὶ τὸν σεαυτοῦ λογισμὸν πεῖσον, ὅτι τῶν ἀπεράντων οὐκ ἐφίξεται. Σχῆμα μὴ νοήσης, ἀπὸ δυνάμεως Θεὸς νοεῖται. Ἀπλότητι φύσεως μέγεθος πόσον; Πανταχοῦ ἐστι καὶ ὑπὲρ τὸ πᾶν περισσεύει καὶ ἐστὶν ἀναφές, ἀόριστον, ὑπὲρ τὴν σὴν ἐκπῖ- 10 λαμβάνεται οὔτε δυνάμει ἐκμετρεῖται οὔτε χρόνοις περισφίγγεται οὔτε πέρασιν ὀρίζεται. Οὐδέν ἐστι περὶ Θεὸν οἶον περὶ ἡμᾶς.

7 Πῶς οὖν ἡ Γραφὴ εἶπεν ἡμᾶς «κατ' εἰκόνα Θεοῦ» γεγενῆ-
σθαι; Τὰ περὶ Θεοῦ διδαχθῶμεν, τὰ περὶ ἡμῶν αὐτῶν νοήσω-
μεν, ὅτι οὐκ ἔχομεν τὸ κατ' εἰκόνα ἐν μορφῇ σώματος. Φθειρο-
15 μένου γὰρ σώματος μορφὴ, οὐκ ἐν φθαρτῷ δὲ τὸ ἀφθαρτον
σχηματίζεται, οὐ φθαρτόν ἐστι τοῦ ἀφθάρτου εἰκὼν. Τὸ σῶμα
αὔξεται, μειοῦται, γηρᾷ, ἀλλοιοῦται· ἄλλο ἐστὶν ἐν νεότητι καὶ
ἄλλο ἐν γήρᾳ, ἄλλο ὅταν εὐεκτῇ καὶ ἄλλο ὅταν ἐν πάθεσιν ᾗ,
ἄλλο φοβούμενον καὶ ἄλλο εὐφραινόμενον, ἄλλο ἐν ἐνδείᾳ καὶ
20 ἄλλο ἐν πλησμονῇ, ἄλλο ἐν εἰρήνῃ καὶ ἄλλο ἐν μάχῃ. Ἄλλο
χρῶμα ἐγρηγορότος καὶ ἄλλο καθεύδοντος· τοῦ μὲν ἐξανθεῖ τὸ
ἐρυθρότερον τοῦ θερμοῦ ἐπὶ τὸ ἔξω χωροῦντος, τοῦ δὲ κατέψυ-
κται ἐπὶ τὸ βάθος ἢ θερμότης. Διὸ καὶ ὕπωχρα τῶν κοιμωμέ-
νων τὰ σώματα. Πῶς οὖν δύναται τὸ ἀλλοιούμενον τῷ ἀναλ-
25 λοιώτῳ εἰκέναι; τῷ ἀεὶ κατὰ τὰ αὐτὰ ἔχοντι τὸ μηδέποτε
ἐστηκός; Ἐκφεύγει ἡμᾶς ὥς τὰ ρευστά, πρὶν θεαθῆναι ὑπέδρα,

ἀσχημάτιστος, ἀπλός· νὰ μὴ φαντασθῇς μορφὴ γύρω του. Νὰ μὴ μικρύνῃς ἰουδαϊκῶς τὸν μέγαλο, νὰ μὴ περιλάβῃς τὸν Θεὸ σὲ σωματικὲς ἔννοιες, νὰ μὴ τὸν περιγράψῃς μὲ τὸ νοῦ σου· εἶναι ἀπερίληπτος στὸ μέγεθος. Κατανόησε τὸν μέγαλο καὶ στὸν μέγαλο πρόσθεσε περισσότερο ἀπὸ τὸ ἐννοηθὲν καὶ στὸ περισσότερο τὸ περισσότερο καὶ πεῖσε τὸ λογισμό σου ὅτι δὲν πρόκειται νὰ φθάσῃ στὰ ἀπέραντα. Νὰ μὴ σκεφθῇς σχῆμα· ὁ Θεὸς νοεῖται ἀπὸ τῆ δύναμί του. Ἡ ἀπλότης τῆς φύσεως πόσο μέγεθος θὰ ἔχῃ; Εἶναι παντοῦ καὶ περισσεύει ἐπάνω ἀπὸ τὸ πᾶν καὶ εἶναι ἀνέγγικτο, ἀόριστο, ξεφεύγοντας ἐπάνω ἀπὸ τὴν κατάληψί σου· δὲν περιορίζεται σὲ μέγεθος οὔτε περιλαμβάνεται σὲ σχῆμα οὔτε μετρεῖται μὲ δύναμι οὔτε περισφίγγεται σὲ χρόνια οὔτε ὀρίζεται μὲ πέρατα. Δὲν ὑπάρχει γύρω στὸ Θεὸ τίποτε παρόμοιο μὲ μᾶς.

Πῶς λοιπὸν εἶπε ἡ Γραφὴ ὅτι ἐμεῖς ἐγεννηθήκαμε κατ' εἰκόνα Θεοῦ; Νὰ διδαχθοῦμε τὰ περὶ τοῦ Θεοῦ, νὰ ἐννοήσωμε τὰ περὶ τῶν ἑαυτῶν μας, ὥστε νὰ βεβαιωθοῦμε ὅτι δὲν ἔχομε τὸ κατ' εἰκόνα στὴ σωματικὴ μορφὴ. Διότι ἡ μορφὴ ἀνήκει σὲ φθειρόμενο σῶμα, ἐνῶ τὸ ἄφθαρτο δὲν σχηματίζεται σὲ φθαρτό, δὲν εἶναι φθαρτὸ ἢ εἰκὼν τοῦ ἀφθάρτου. Τὸ σῶμα αὐξάνεται, μειώνεται, γηράζει, ἀλλοιώνεται· ἄλλο εἶναι στὴ νεότητα καὶ ἄλλο στὸ γῆρας, ἄλλο ὅταν ὑγιαίνει καὶ ἄλλο ὅταν νοσῇ, ἄλλο ὅταν φοβῇται καὶ ἄλλο ὅταν εὐφραίνεται, ἄλλο σὲ καιρὸ ἐνδείας καὶ ἄλλο σὲ καιρὸ ἀφθονίας, ἄλλο σὲ εἰρήνη καὶ ἄλλο σὲ μάχη. Ἄλλο εἶναι τὸ χρῶμα τοῦ ἀγρύπνου καὶ ἄλλο τοῦ κοιμισμένου· στὸν πρῶτο ἐξανθεῖ τὸ κόκκινο διότι τὸ θερμὸ προχωρεῖ πρὸς τὰ ἔξω, στὸν δεύτερο ἡ θερμότης καταψύχεται στὸ βάθος, γι' αὐτὸ καὶ τὰ σώματα τῶν κοιμισμένων εἶναι ὠχρά. Πῶς λοιπὸν μπορεῖ τὸ ἀλλοιούμενο νὰ ὁμοιάσῃ μὲ τὸ ἀναλλοίωτο; αὐτὸ ποὺ ποτὲ δὲν σταματᾷ μ' ἐκεῖνο ποὺ εἶναι μονίμως τὸ ἴδιο; Μᾶς ξεφεύγει ὅπως τὰ ρευστά, πρὶν θεαθῇ τρέχει ἀπὸ

ἄλλο ἐξ ἄλλου φαίνεται τὸ ἀνθρώπινον σῶμα. «Κατ' εἰκόνα ἡμετέραν». Τῆς ἀκινήτου φύσεως ἢ ρευστῆ εἰκῶν; τῆς ἀμόρφου ἢ μεμορφωμένη;

8 Πῶς οὖν ζητήσωμεν τὸ κατ' εἰκόνα; Ἐν οἷς αὐτὸς εἶπεν ὁ
 5 Κύριος. Ἐὰν ἐμὸν τι εἶπω, μὴ προσδέξησθε, ἐὰν δεσποτικόν, καταδέξασθε. «Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν καὶ ἀρχέτωσαν τῶν ἰχθύων». Σώματι ἢ λογισμῷ; Ἐν ψυχῇ τὸ ἀρχον ἢ ἐν σαρκί; Ἡ σὰρξ πολλῶν ζώων ἀσθενεστέρα. Ποία σύγκρισις σαρκὸς ἀνθρώπου καὶ καμήλου, ἰὸ ἀνθρώπου καὶ βοός, ἀνθρώπου καὶ ἐκάστου ὧν ἐὰν θέλῃς θηρίου; Εὐάλωτος ἢ σὰρξ ἀνθρώπου καὶ σαρκὶ θηρίου προσβαλλομένη. Ἀλλ' ἐν τίνι τὸ ἀρχικόν; Ἐν τῇ τοῦ λογισμοῦ περιουσίᾳ. Ὅσον λείπει τῇ δυνάμει τοῦ σώματος, τοσοῦτον περίεστι τῇ τοῦ λογισμοῦ κατασκευῇ. Πόθεν τὰ μεγάλα βάρη μετατίθησιν
 15 ἄνθρωπος, ἐπινοίᾳ ἢ πόνοις σωματικοῖς; «Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν». Τὸν ἔσω ἄνθρωπον λέγει «ποιήσωμεν ἄνθρωπον».

9 Ἀλλ' ἐρεῖς σύ· διὰ τί οὐ λέγει ἡμῖν περὶ λογισμοῦ; Τὸν ἄνθρωπον εἶπε κατ' εἰκόνα Θεοῦ· ὁ δὲ λογισμὸς ἄνθρωπος;
 20 Ἄκουε τοῦ ἀποστόλου λέγοντος· «εἰ καὶ ὁ ἔξω ἡμῶν ἄνθρωπος φθείρεται, ἀλλ' ὁ ἔσω ἀνακαινοῦται ἡμέρα καὶ ἡμέρα». Πῶς; Δύο γνωρίζω ἀνθρώπους, ἓνα τὸν φαινόμενον καὶ ἓνα τὸν κεκρυμμένον τῷ φαινομένῳ, τὸν ἔσω ἄνθρωπον. Ἐσω τοίνυν

κάτω, τὸ ἀνθρώπινο σῶμα φαίνεται ἄλλο ἀπὸ ἄλλο. «Κατὰ τὴν εἰκόνα μας». Τῆς ἀκίνητης φύσεως εἶναι ἡ ρευστὴ εἰκὼν; τῆς ἄμορφης φύσεως εἶναι ἡ ἔχουσα μορφή;⁷

Πῶς λοιπὸν θὰ ζητήσωμε τὸ κατ' εἰκόνα; Σ' ἐκεῖνα ποὺ εἶπε ὁ ἴδιος ὁ Κύριος. Ἐὰν εἰπῶ κάτι δικό μου, νὰ μὴ τὸ δεχθῆτε· ἂν εἰπῶ κάτι δεσποτικό, νὰ τὸ δεχθῆτε. «Ἐὰς κάμωμε ἄνθρωπο κατὰ τὴ δική μας εἰκόνα καὶ ὁμοίωσι, καὶ ὡς γίνουν ἄρχοντες τῶν ἰχθύων»⁸. Μὲ τὸ σῶμα ἢ μὲ τὸ λογισμό; στὴν ψυχὴ εἶναι τὸ ἀρχηγικὸ ἢ στὴ σάρκα; Ἡ σάρκα τοὺς εἶναι ἀσθενέστερη ἀπὸ πολλῶν ζώων. Ποιὰ σύγκρισις μπορεῖ νὰ γίνη τῆς σαρκὸς ἀνθρώπου καὶ τῆς σαρκὸς καμήλου, ἀνθρώπου καὶ βοδιοῦ, ἀνθρώπου καὶ ὁποιουδήποτε θηρίου θέλεις; Ἡ σάρκα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι εὐάλωτη, ὅταν προσβάλλεται ἀπὸ σάρκα θηρίου. Ἀλλὰ σὲ τί εὐρίσκεται τὸ ἀρχηγικόν; Στὴν περίσσεια τοῦ λογισμοῦ. Ὅσες ἐλλείψεις ἔχει στὴ δύναμι τοῦ σώματος, τόσο ὑπερτερεῖ στὴν κατασκευὴ τοῦ λογισμοῦ. Μὲ τί μεταθέτει τὰ μεγάλα βάρη ὁ ἄνθρωπος, μὲ ἐπινόησι ἢ μὲ σωματικούς πόνους; «Ἐὰς κάμωμε ἄνθρωπο κατὰ τὴν εἰκόνα μας». Ἐννοεῖ τὸν ἐσωτερικὸν ἄνθρωπο, λέγοντας «ὡς κάμωμε ἄνθρωπο».

Ἀλλὰ θὰ εἰπῆς ἐσύ· γιατί δὲν μᾶς ὁμιλεῖ περὶ τοῦ λογισμοῦ; Τὸν ἄνθρωπο εἶπε ὅτι εἶναι κατ' εἰκόνα Θεοῦ· πῶς λοιπὸν εἶναι ὁ λογισμὸς ἄνθρωπος; Ἄκουε τὸν ἀπόστολο ποὺ λέγει· «ἂν καὶ ὁ ἐξωτερικὸς μας ἄνθρωπος φθείρεται, ὁ ἐσωτερικὸς ἀνακαινίζεται ἡμέρα μὲ τὴν ἡμέρα»⁹. Πῶς; Δύο ἀνθρώπους γνωρίζω, ἓνα τὸν φανερό κι' ἓνα τὸν κρυμμένο στὸν φανερό, τὸν ἐσωτερικὸν ἄνθρωπο. Ἐχομε λοιπὸν καὶ ἐσωτερικῶς ἓναν ἄνθρωπο κι'

7. Ἐδῶ ὑπείσέρχεται πολεμικὴ κατὰ τῶν ἀνθρωπομορφιτῶν, προσιδιάζουσα στὸν Εὐάγριο.

8. Γεν. 1,26.

9. Β' Κορ. 4,16. Βλ. Ρωμ. 7,22.

ἔχομεν ἄνθρωπον καὶ διπλοῖ τινες ἔσμεν. Καί γε ἀληθὲς τὸ λεγόμενον ὅτι ἔνδον ἐσμέν· ἐγὼ γὰρ κατὰ τὸν ἔσω ἄνθρωπον· τὰ ἔξω οὐκ ἐγὼ ἀλλὰ ἐμά. Οὐ γὰρ ἡ χεὶρ ἐγώ, ἀλλὰ ἐγὼ τὸ λογικὸν τῆς ψυχῆς, ἡ δὲ χεὶρ μέρος τοῦ ἀνθρώπου. Ὡστε τὸ μὲν
5 σῶμα ὄργανον τοῦ ἀνθρώπου, ψυχῆς ὄργανον, ἄνθρωπος δὲ κυρίως κατ' αὐτὴν τὴν ψυχὴν.

10 «Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν», τουτέστι δώσομεν αὐτῷ λόγου περιουσίαν. «Καὶ ἀρχέτωσαν». Οὐχί, 'ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν, καὶ θυμούσθωσαν
10 καὶ ἐπιθυμείτωσαν καὶ λυπείσθωσαν· οὐ γὰρ τὰ πάθη εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ εἰκόνα παρελήφθη, ἀλλ' ὁ λογισμὸς ὁ τῶν παθῶν δεσπότης. «Καὶ ἀρχέτωσαν τῶν ἰχθύων». Εὐθὺς ἐκτίσθης καὶ ἄρχων ἐκτίσθης. «Καὶ ἀρχέτωσαν». Ἐνὸς ἔτους ἐξουσίαν παρὰ βασιλέως λαβὼν, ἄνθρωπος παρὰ ἀνθρώπου, θνητὸς παρὰ
15 θνητοῦ, λαβὼν παρὰ τοῦ μὴ ἔχοντος (ποίαν γὰρ ἐξουσίαν ψυχῆς λαμβάνει ἄνθρωπος;), ἐναβρύνεται· σὺ μέντοι παρὰ Θεοῦ ἔλαβες οὐκ ἐν ξύλοις γεγραμμένην οὐδὲ ἐν πτυξὶ φθαρταῖς σητῶν παραναλώμασιν, ἀλλ' ἀνάγραφτον ἢ φύσις ἔχει τὴν θεῖαν φωνήν.

11 «Ἀρχέτωσαν»· ταῦτα σύμπαντα ἀρχῆς ἀνθρωπίνης. «Ἀρχέτωσαν τῶν ἰχθύων, τῶν θηρίων τῆς γῆς, τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ, τῶν κτηνῶν τῶν ἑρπετῶν τῶν ἑρπόντων ἐπὶ τῆς γῆς». Οὐκ εἶπε, «ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν ἡμετέραν», 'καὶ ἐσθείτωσαν πᾶν ξύλον κάρπιμον ὃ
25 ἔχει καρπὸν ἐν ἑαυτῷ'. Δεύτερα τὰ τῆς σαρκός, πρῶτα τὰ τῆς ψυχῆς, τὰ προηγούμενα. Πρῶτα ἡμῖν συνεχειροτονήθη ἡ τοῦ ἄρχειν δύναμις. Ἀρχικὸν εἶ ζῶον, ἄνθρωπε, καὶ τί δουλεύεις

εἵμαστε διπλοί. Εἶναι λοιπὸν ἀληθινὸ τὸ λεγόμενον ὅτι εἵμαστε μέσα· ἐγὼ εἶμαι κατὰ τὸν ἐσωτερικὸ ἄνθρωπο, ἐνῶ τὰ ἐξωτερικὰ δὲν εἶναι ἐγώ, ἀλλὰ τὰ ἰδικά μου. Διότι ἐγὼ δὲν εἶμαι τὸ χέρι, ἀλλὰ εἶμαι τὸ λογικὸ τῆς ψυχῆς, τὸ δὲ χέρι εἶναι μέρος τοῦ ἀνθρώπου. Ὡστε τὸ μὲν στόμα εἶναι ὄργανο τοῦ ἀνθρώπου, ὄργανο ψυχῆς, ὁ ἄνθρωπος δὲ εἶναι κυρίως κατ' αὐτὴν τὴν ψυχὴν.

«Ἄς κάμωμε ἄνθρωπο», κατὰ τὴν εἰκόνα μας, δηλαδή ἃς τοῦ δώσωμε ἀφθονία λόγου. Καὶ ἃς ἀρχηγέουν. Ὅχι, «ἃς κατασκευάσωμε ἄνθρωπο κατὰ τὴν εἰκόνα μας», καὶ ἃς θυμώνουν κι' ἃς ἐπιθυμοῦν κι' ἃς λυποῦνται· διότι δὲν συμπεριελήφθηκαν τὰ πάθη στὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ ὁ λογισμὸς, ὁ δεσπότης τῶν παθῶν. «Καὶ ἃς ἀρχηγέουν στοὺς ἰχθῦς». Μόλις ἐκτίσθηκες, ἐκτίσθηκες ἄρχων. «Καὶ ἃς ἀρχηγέουν». Ἐνὸς ἔτους ἐξουσία ἂν λάβῃ κανεὶς ἀπὸ βασιλέα, ἄνθρωπος ἀπὸ ἄνθρωπο, θνητὸς ἀπὸ θνητό, ἀπὸ κάποιον ποὺ δὲν ἔχει (διότι ποιά ἐξουσία ἐπὶ τῆς ψυχῆς λαμβάνει ὁ ἄνθρωπος;) καμαρώνει. Ἐσὺ ὅμως τὴν ἐπῆρες ἀπὸ τὸν Θεό, ὅχι γραμμένη σὲ σανίδες οὔτε σὲ φθαρτὲς πινακίδες ποὺ καταστρέφονται ἀπὸ σκουλήκια· ἀλλὰ τῇ θεΐᾳ φωνῇ τὴν ἔχει γραμμένη ἐπάνω της ἡ φύσις.

Ἄς ἀρχηγέουν· ὅλα τοῦτα ἀνήκουν στὴν ἀνθρωπίνῃ ἐξουσία. Ἄς ἀρχηγέουν τῶν ἰχθύων, τῶν θηρίων τῆς γῆς, τῶν πτηνῶν τοῦ οὐρανοῦ, τῶν κτηνῶν, τῶν ἐρπετῶν ποὺ σύρονται ἐπάνω στὴ γῆ¹⁰. Δὲν εἶπε· ἃς κάμωμε ἄνθρωπο κατὰ τὴ δική μας εἰκόνα καὶ ὁμοίωσι, καὶ ἃς τρώγουν ἀπὸ κάθε καρποφόρο δένδρο ποὺ ἔχει ἐπάνω του καρπὸ. Τὰ τῆς σαρκὸς ἔρχονται δεύτερα, πρῶτα εἶναι τὰ τῆς ψυχῆς, τὰ προηγούμενα. Πρῶτα χειροτονήθηκε μαζί μας ἡ δύναμις τοῦ ἄρχειν· διότι εἶσαι ἀρχη-

10. Βλ. Γεν. 1,29.

πάθεσιν; τί σεαυτοῦ τὸ ἀξίωμα καταβάλλεις καὶ δοῦλος γίνῃ τῆς ἁμαρτίας; διὰ τί σευατὸν ποιεῖς αἰχμάλωτον τοῦ διαβόλου; Ἄρχων κτίσεως ἐχειροτονήθης, καὶ ἀπέρριψας τὴν σεμνότητα τῆς σεαυτοῦ φύσεως; Δοῦλος ἐκλήθης; Τί σε λυπεῖ ἡ δουλεία τοῦ
 5 σώματος; διὰ τί οὐ μέγα φρονεῖς τῇ δεσποτείᾳ τῇ παρὰ Θεοῦ σοι δεδομένη, ὅτι λογισμὸν ἔχεις παθῶν δεσπότην; Ὅταν ἴδῃς τὸν δεσπότην σου ὅτι δοῦλον ὄντα τῆς ἡδονῆς, σεαυτὸν δὲ σώφρονα, γίνωσκε ὅτι σὺ μὲν εἶ δοῦλος ὀνόματι μόνον, ἐκεῖνος δὲ ὀνόματι μὲν ἔχει τὴν δεσποτείαν, ἔργῳ δὲ βεβαιουμένην ἔχει
 10 τὴν δουλείαν. Ὅρᾳς ἐκεῖνον μετὰ τῆς πόρνῃς συρόμενον, σεαυτὸν δὲ τῆς πόρνῃς καταφρονοῦντα· πῶς οὐχὶ σὺ μὲν εἶ δεσπότης τοῦ πάθους, ἐκεῖνος δὲ δοῦλός ἐστι τῶν ὑπὸ σοῦ πατουμένων ἡδονῶν; Ὡστε «ποιήσωμεν ἄνθρωπον καὶ ἀρχέτωσαν»· ὅπου ἡ τοῦ ἄρχειν δύναμις, ἐκεῖ ἡ τοῦ Θεοῦ εἰκὼν.

- 12 «Ἀρχέτωσαν τῶν ἰχθύων». Πρῶτον ἡμῖν τῶν ἀπωκισμένων, ἡ ἀρχὴ ἐδόθη. Οὐκ εἶπεν, ἄρχέτωσαν τῶν συντροφῶν ζώων, ἀλλὰ «τῶν ἰχθύων»· ἔνυδρος γὰρ αὐτῶν ἡ δίαίτα. Τῶν οὖν ἰχθύων ἐδόθη ἡμῖν ἡ ἀρχὴ πρῶτον. Καὶ πῶς τῶν ἰχθύων ἄρχομεν; Εἶ που ἔγνωσ σεαυτὸν ἐν λίμνῃ παραφανέντα, πῶς ἡ
 20 σκιά σου πάντα διεπτόησε. Τίς οὕτω δεσπότης τῆς οἰκίας θορυβουμένου τοῦ οἴκου ἀθρόως ἐπιστὰς ἡσυχίαν ἐποίησε καὶ πάντα μετέβαλεν εἰς εὐκοσμίαν τῇ παρουσίᾳ τοῦ κρατοῦντος; πῶς πᾶσα ἡ ἔνυδρος κτίσις ἐπιφανέντος ἐνὸς ἀνθρώπου μεταβάλλει τὸ σχῆμα, οὐκέτι τὴν ἐλευθέραν ἔχει διαγωγὴν, οὐ τολμᾷ
 25 ἐπινήξασθαι τοῖς νώτοις τῆς θαλάσσης ἢ τῆς λίμνης. Ὁ δελφίς ὅταν πρὸς πλησίον ἄνθρωπον ὄντα θεάσῃται, καίτοι δελφίς ἐστιν

γικὸ ζῶο, ἄνθρωπε· γιατί δουλεύεις στὰ πάθη; Γιατί κατεβάζεις τὸ ἀξίωμά σου καὶ γίνεσαι δοῦλος τῆς ἀμαρτίας; Γιατί καθιστᾷς τὸν ἑαυτό σου αἰχμάλωτο τοῦ διαβόλου; Ἐχειροτονήθηκες ἄρχων τῆς κτίσεως, καὶ ἀπέρριψες τὴν σπουδαιότητα τῆς φύσεώς σου; Δοῦλος ὠνομάσθηκες; τί σέ λυπεῖ ἡ δουλεία τοῦ σώματος; Γιατί δὲν ὑπερηφανεύεσαι γιὰ τὴν ἐξουσία ποὺ σοῦ ἐδόθηκε ἀπὸ τὸν Θεό, ἀφοῦ ἔχεις τὸν λογισμό δεσπότη τῶν παθῶν; Ὅταν ἰδῇς τὸν δεσπότη σου νὰ εἶναι δοῦλος τῆς ἡδονῆς, τὸν δὲ ἑαυτόν σου σώφρονα, γνώριζε ὅτι ἐσὺ μὲν εἶσαι ὀνομαστικὰ μόνο δοῦλος, ἐνῶ ἐκεῖνος κατ' ὄνομα ἔχει τὴ δεσποτεία καὶ βεβαιωμένη ἐμπράκτως ἔχει τὴ δουλεία. Βλέπεις ἐκεῖνον νὰ σύρεται μαζὶ μὲ τὴν πόρνη καὶ τὸν ἑαυτό σου νὰ καταφρονῇ τὴν πόρνη· πῶς ἐσὺ μὲν δὲν εἶσαι δεσπότης τοῦ πάθους, ἐκεῖνος δὲ δὲν εἶναι δοῦλος τῶν ἡδονῶν ποὺ καταπατεῖς ἐσύ; Ὡστε «ἄς κάμωμε ἄνθρωπο καὶ ἄς ἀρχηγεύουν»· ὅπου ὑπάρχει ἡ δύναμις τοῦ ἄρχειν, εἶναι ἡ εἰκὼν τοῦ Θεοῦ¹¹.

Ἄς ἀρχηγεύουν τῶν ἰχθύων. Ἡ ἐξουσία μᾶς ἐδόθηκε πρῶτα ἐπὶ τῶν ἀπομακρυσμένων. Δὲν εἶπε· «ἄς ἀρχηγεύουν» 'τῶν κατοικιδίων ζῶων', ἀλλὰ «τῶν ἰχθύων»· διότι ἡ διαβίωσίς των εἶναι ἔνυδρη. Πρῶτα λοιπὸν μᾶς ἐδόθηκε ἡ ἐξουσία τῶν ἰχθύων. Πῶς ὅμως ἐξουσιάζομε τοὺς ἰχθύς; Ἄν συνέβηκε νὰ φανῇς σὲ κάποια λίμνη, θ' ἀντιλήφθηκες πῶς ἡ σκιά σου τὰ φοβίζει ὅλα. Ποιὸς κύριος τῆς οἰκίας πού, ἐνῶ ὁ οἶκος εἶναι ταραγμένος, ἀμέσως μόλις ἔλθῃ, ἐπιβάλλει τέτοια ἡσυχία καὶ ὅλα ἡσυχάζουν μὲ τὴν παρουσία τοῦ ἄρχοντος; Πῶς μεταβάλλει τὸ σχῆμα τῆς ὅλῃ ἡ ἔνυδρη τάξις, μόλις ἐμφανισθῇ ἓνας ἄνθρωπος! Δὲν ἔχει πλέον τὴν ἐλεύθερη διαγωγή, δὲν τολμᾷ νὰ κολυμβήσῃ στὰ νῶτα τῆς θάλασσας ἢ τῆς λίμνης. Τὸ δελφίνι, ὅταν ἰδῇ κάπου κοντὰ ἄνθρωπο, ἂν καὶ εἶναι τὸ βασιλικώτερο

11. Κατὰ τοὺς Καππαδόκες ἡ δύναμις τοῦ ἄρχειν εἶναι τὸ κύριον γνῶρισμα τοῦ αὐτεξουσίου, καὶ ἄρα τῆς εἰκόνης τοῦ Θεοῦ μέσα στὸν ἄνθρωπο.

τῶν κητῶν ὁ βασιλικώτατος, αἰδεῖται. Οὕτως ἐδόθη τῷ ἀνθρώπῳ ἢ κατὰ τῶν νηκτῶν ἀρχή.

13 Ὅταν δὲ ἴδῃς σευατοῦ τὸν λογισμὸν πάντων διήκοντα καὶ πάντων κρατοῦντα, πῶς οὐχὶ τῶν κητῶν ἄρχεις; Εἶδον ἐγὼ ἐπίνοιαν ἀνθρωπίνην, ὅτι ποιοῦσιν ἀγκίστρων τινῶν κατασκευήν· καὶ τούτοις ἐπιβάλλοντες δελεάσματα σύμμετρα τῷ μεγέθει τῶν καταπινόντων κητῶν, εἶτα τῶν ἄκρων ἐκείνων τῶν σχοι-
5 νίων, ὧν ἀπήρτηται τὰ ἄγκριστα κατὰ τὸ ἕτερον πέρας, ἀσκοὺς πνεύματι διατείναντες καὶ ἐκδήσαντες τῶν ἄκρων ἐκείνων μετεώρους ἀφιαῖσιν ὑπὲρ τοῦ πελάγους. Ἐνεχθέντα τοίνυν τὰ ἄγρια κήτη τοῖς δελεάσμασι καὶ τὰ ἄγκιστρα ἐφ' ἑαυτῶν δεξάμενα σύ-
ρει μὲν τοὺς ἀσκοὺς εἰς τὸ βάθος, ἢ δὲ τῶν ἀσκῶν φύσις ἀνω-
10 φερῆς οὕσα πάλιν ἀνθέλκει εἰς τὴν ἐπιφάνειαν. Καὶ ἐμπεπαρμένα τῇ ἰδίᾳ τροφῇ ἄνω καὶ κάτω μαιμάσσοντα καὶ ἀλύοντα τοὺς βυθοὺς διερευνᾶται. Πελάγη πελαγῶν ἀναμετρεῖ καὶ τὸν πολλὸν πόνον ἄπρακτον ἔχον τελευταῖον τῷ ἀγκρίστρῳ ἐκείνῳ ἀλώ-
σιμον γίνεται τῷ πόνῳ δαμασθέν, τῷ λιμῷ καταδαπνηθέν, νε-
15 κρὸν μετὰ τῶν ἀσκῶν συρόμενον θήραμα γίνεται τῷ θηρατῇ· τῷ μικρῷ τὸ μέγα, τῷ ἀσθενεῖ τὸ ἄπλετον.

14 Διὰ τί; Ὅτι τῇ τοῦ λογισμοῦ περιουσίᾳ δύναμιν τοῦ ἄρχειν λαβὼν ὥς κακοὺς δραπέτας πρὸς ἀκρίβειαν ἄγει τοὺς ἀπειθεστάτους· τοὺς μὴ δυναμένους δι' ἡμερότητος προσαχθῆναι τού-
20 τοὺς διὰ τῆς ἀνάγκης δουλοῦται. Οὕτω πανταχοῦ ἢ τοῦ ἄρχειν δύναμις παρὰ τοῦ κτίσαντος ἐγγινομένη τῷ ἀνθρώπῳ ὑπάρχει. Ἐντεῦθεν ξιφίαι καὶ ζύγαινα καὶ φάλαινα καὶ πρίονες καὶ βόες καὶ πάντα ἐκεῖνα τὰ φοβερά τῶν κτηνῶν ὀνόματα ὑποχείρια γέ-
γονε τῷ ἀνθρώπῳ.

ἀπὸ τὰ κτήνη, φοβεῖται. Ἔτσι ἐδόθηκε στὸν ἄνθρωπο ἡ ἐξουσία ἐπὶ τῶν κολυμβητικῶν ζώων.

Ὅταν ἐξ ἄλλου ἰδῇς τὸν λογισμό σου νὰ φθάνη σὲ ὅλα καὶ νὰ κυριαρχῇ σὲ ὅλα πῶς δὲν ἐξουσιάζεις τὰ κήτη; Ἐγὼ εἶδα μιὰ ἐπινόησι ἀνθρωπίνῃ· κάμουν συσκευές ἀγκίστρων· ἔπειτα τοποθετοῦν σ' αὐτὰ δελεάσματα ἀνάλογα μὲ τὸ μέγεθος τῶν κητῶν ποὺ τὰ καταπίνουν, ἔπειτα, ἀφοῦ στὰ ἄκρα ἐκείνων τῶν σχοινίων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἶναι κρεμασμένα τὰ ἄγκιστρα, προσδέσουν ἀσκούς φουσκωμένους μὲ ἀέρα, τοὺς ἀφήνουν μετεώρους ἐπάνω στὴ θάλασσα. Ὅταν λοιπὸν τὰ ἄγρια κήτη ἔλθουν στὰ δελεάσματα καὶ δεχθοῦν μέσα τους τὰ ἄγκιστρα, σύρουν μὲν τοὺς ἀσκούς πρὸς τὸ βάθος, ἀλλὰ οἱ ἀσκοὶ λόγῳ τῆς ἀνωφεροῦς φύσεώς των τὰ ξανατραβοῦν στὴν ἐπιφάνεια. Τότε, καταπονημένα ἀπὸ τὴν τροφή τους, σπαρταροῦν καὶ τριγυρίζουν, διερευνώντας τοὺς βυθοὺς. Ἀναμετρεῖ πελάγη πελαγῶν καὶ μὴ μπορώντας ν' ἀνθέξῃ στὸν πολὺ πόνο, τελευταῖα κυριεύεται ἀπὸ τὸ ἀγκίστρι ἐκεῖνο, δαμασμένο ἀπὸ τὸν πόνο, λειωμένο ἀπὸ τὴν πεῖνα, γίνεται νεκρὸ θήραμα συρόμενο ἀπὸ τὸν ψαρὰ μαζὶ μὲ τοὺς ἀσκούς· ἀπὸ τὸ μικρὸ τὸ μεγάλο, ἀπὸ τὸ ἀσθενικὸ τὸ δυνατό¹².

Γιατί; Διότι, ἀφοῦ ἔλαβε τὴ δύναμι νὰ ἐξουσιάζῃ μὲ τὴν περίσσεια τοῦ λογισμοῦ, ὀδηγεῖ τοὺς ἀπειθεστάτους πρὸς τὴν ἀκριβῇ διαγωγὴ σὰν κακοὺς δραπέτες· ἐκείνους ποὺ δὲν μποροῦν νὰ προσαχθοῦν μὲ ἡμερότητα, αὐτοὺς τοὺς ὑποτάσσει μὲ τὴ βία. Ἔτσι ὑπάρχει παντοῦ ἡ δύναμις τῆς ἐξουσίας δοσμένη στὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὸν κτίσαντα. Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο ἔγιναν ὑποχείρια στὸν ἄνθρωπο οἱ ξιφίες καὶ οἱ ζύγαινες, οἱ φάλαινες καὶ οἱ καρχαρίες, οἱ βόες καὶ ὅλα ἐκεῖνα τὰ φοβερά ὀνόματα τῶν κητῶν.

12. Μικρὸς θηρατῆς, μικρὸς ψαῖς, μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ὁ ἄνθρωπος συγκρινόμενος μὲ τὰ μεγάλη κήτη.

15 «Ἀρχέτωσαν τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης καὶ τῶν θηρίων
 τῆς γῆς». Οὐχ ὁρᾷς τὸν λέοντα τὸν βαρὺν τὸν βρυχητικόν, οὗ
 καὶ τὸ ὄμμα ἀφόρητον καὶ ὁ βρυγμὸς ὑπότρομον ποιεῖ τὴν γῆν;
 ὥτινί ἐστιν οὕτω φορητός, ὥστε ὁρμὴν αὐτοῦ ὑπομεῖναι; Οὐδενὶ
 5 τῶν ζώων. Τοσαύτη πέποιθε δυνάμεως περιουσίᾳ, ὥστε πάν-
 των τῶν θηρίων καταφρονεῖν. Ἄλλ' ὁμῶς ἐκεῖνον ὁρᾷς ἐν
 μικρῷ ζώῳ κατακεκλεισμένον. Τίς ὁ καθείρξας αὐτόν, ὁ τὸ
 μικρὸν δεσμωτήριον τῷ μεγάλῳ ζῷ ἐπινοήσας; τίς ὁ τῇ
 ἀραιότητι τῶν στημόνων ἐκείνων τῶν ξυλίνων τὴν ἀναπνοὴν
 10 τῷ θηρίῳ παρακευάσας, ὥς μὴ ἀποπνῖξαι αὐτὸ τῷ ἰδίῳ
 ἄσθματι, ἀλλὰ καὶ ἀναπνοὴν ἐλευθέριον αὐτῷ δοῦς καὶ τὴν
 ἀσφάλειαν διοικησάμενος; Τίς; Οὐχὶ ἄνθρωπος;

16 Παίγνια ποιοῦσι τῶν θηρίων τὰ χαλεπώτατα. Οὐ καταπαί-
 ζει τῶν παρδάλεων, ὅταν ὑπερτείνῃ χάρτην εἰς ἄνθρωπον ἐσχη-
 15 ματισμένον, καὶ ἡ μὲν τὸν χάρτην ἐσπάραξεν, ὁ δὲ ἄνθρωπος
 κάτω κείμενος τῆς ἀνοίας τοῦ θηρίου κατεγέλασεν; Οὐ περιου-
 σία λογισμοῦ πάντων κρατεῖ ὁ ἄνθρωπος; Πῶς εἶπω σοι περὶ
 τῶν πετομένων; Ὅτι οὐκ ἀναβαίνει μὲν ὁ ἄνθρωπος εἰς τὸν
 αἴρα, συμπαρίπταται δὲ τοῖς πτηνοῖς τῇ τοῦ λογισμοῦ δυνάμει;
 20 οὐδὲν γὰρ κατέχει τὸν λογισμόν. Τὰ ἐν τῷ βυθῷ διερευνᾶται,
 τὰ ὑπὲρ γῆς θηρᾶται, τὰ ἐν τῷ αἵρι προκαταλαμβάνεται. Εἶδές
 ποτε ἐπ' ἄκρου κλάδου καθεζόμενον ὄρνεον καταγελῶν τῶν ἀν-
 θρώπων; Πέποιθε γὰρ τῇ κουφότητι τοῦ πτεροῦ. Ἄλλ' ὁμῶς
 ἐστιν ἰδεῖν παῖδα ἀδολέσχην καλάμους καλάμοις ὑποβαλόντα

15 «Ἐς ἀρχηγεύουν τῶν ἰχθύων τῆς θάλασσας καὶ τῶν θηρίων τῆς γῆς»¹³. Δὲν βλέπεις τὸν λέοντα, τὸν βαρύ, τὸν βρυχητικό, τοῦ ὁποίου καὶ ἡ ματιὰ εἶναι ἀβάστακτη κι ὁ βρυγμὸς κάμει τῇ γῇ νὰ τρέμη; Ποιὸς μπορεῖ νὰ τὸν ὑποφέρῃ τόσο, ὥστε νὰ ὑπομείνῃ τὴν ὁρμὴ του; Κανένα ζῶο. Αὐτὸς ἔχει τόση ἐμπιστοσύνη στὴν περίσσεια δυνάμει του, ὥστε νὰ καταφρονῇ ὅλα τὰ θηρία. Ἄλλ' ὅμως τὸν βλέπεις νὰ εἶναι κλεισμένος σὲ μικρὸ κλουβί. Ποιὸς εἶναι αὐτὸς ποὺ τὸν ἐνέκλεισε, αὐτὸς ποὺ ἐπενόησε τὸ μικρὸ δεσμοτήριον γιὰ τὸ μεγάλο ζῶο; Ποιὸς εἶναι αὐτὸς ποὺ μὲ τὴν ἀραιότητα ἐκείνων τῶν ξυλίνων παλουκιῶν ἐξασφάλισε στὸ θηρίο τὴν ἀναπνοή, ὥστε νὰ μὴ τὸ ἀποπνίξῃ μὲ τὸ ἄσθμα του, ἀλλὰ νὰ τοῦ προσφέρῃ ἐλεύθερη ἀναπνοή καὶ νὰ τὸ ἐφοδιάσῃ μὲ ἀσφάλεια; Ποιὸς; Δὲν εἶναι ὁ ἄνθρωπος; 2. 3.

16 Ἐτοιμάζουν φοβερὰ παιγνίδια γιὰ τὰ θηρία. Δὲν περιπαίζει τὴν πάρδαλι, ὅταν προτείνῃ ἀπὸ ἐπάνω χάρτη σχηματισμένο σὲ ἄνθρωπο, κι' αὐτὴ μὲν καταταράζει τὸν χάρτη, ὁ δὲ ἄνθρωπος ξαπλωμένος κάτω περιγελᾷ τὴν ἀνοησία τοῦ θηρίου; Δὲν κυριαρχεῖ σὲ ὅλα ὁ ἄνθρωπος μὲ τὴν περίσσεια τοῦ λογισμοῦ; Πῶς θὰ σοῦ εἰπῶ σχετικὰ μὲ τὰ πτηνά; Ὅτι δὲν ἀνεβαίνει μὲν ὁ ἄνθρωπος στὸν ἀέρα, πετᾷ ὅμως μαζὶ μὲ τὰ πτηνά, μὲ τὴ δύναμι τοῦ λογισμοῦ; Διότι τίποτε δὲν συγκρατεῖ τὸν λογισμό. Ἐρευνᾷ τὰ εὐρισκόμενα στὸ βυθό, κυνηγᾷ τὰ ἐπάνω στὴ γῇ, συλλαμβάνει αὐτὰ ποὺ πετοῦν στὸν ἀέρα. Εἶδες καμμιά φορὰ ὄρνεο νὰ κάθεται στὸ ἄκρο ἐνὸς κλάδου καὶ νὰ περιγελᾷ τοὺς ἀνθρώπους; Διότι ἔχει πεποίθησι στὴν ταχύτητα τῶν πτερῶν. Ἄλλ' ὅμως μπορεῖς νὰ ἰδῇς ἓνα παιδί ἀργόσχολο, ποὺ βάζει καλάμια μέσα στὰ καλάμια καὶ προσκολλᾷ στὴν ἄκρῃ τοὺς ἰξο¹⁴ καὶ ἔπειτα, ἀποκρύβοντας ἀνάμεσα στοὺς κλάδους καὶ τὰ φύλλα

13. Γεν. 1,24· 26· 30.

14. Ἰξὸς εἶναι γλοιώδης κόλλα φυτικῆς προελεύσεως. Μὲ αὐτὴν τὰ παιδιά παρασκεύαζαν ἰξόβεργες γιὰ τὴ σύλληψι πτηνῶν.

καὶ κατὰ τὸ ἄκρον τῶν καλάμων ἰξὸν προσαρτήσαντα, εἴτα
 λανθανόντως διὰ τῶν κλάδων καὶ τῶν φύλλων κλέψαντα τοῦ
 ἰξοῦ τὴν παρουσίαν καὶ ἀπομετεωρίζομενον τὸ ὄμμα τοῦ ὀρνέου
 μικρᾷ προσψαύσει ἐκράτησε τὸ ἀεροποροῦν, τὸ διὰ τοῦ αἰθέρος
 5 φερόμενον πτηνὸν δέσμιον ἰξῶ ἤγαγε. Κάτω κεῖται ἄνθρωπος
 καὶ ἡ χεὶρ κάτω, ἀλλ' ἡ διάνοια ἀναβαίνει καὶ διὰ τῆς τέχνης
 ἐφικτὰ γίνεται τῷ ἀνθρώπῳ πάντα. Δίκτυα ἴσταται πτερωτοῖς,
 τοξόται τῶν πετομένων καταστοχάζονται, δελεάσματι θηρᾶται
 τὰ λαιμαργότερα, Οὐκ εἶδές ποτε καὶ ἀετὸν λάβρως ἐμπεσόντα
 10 θηράματι, εἴτα περιπαρέντα ταῖς κάτω πάγαις; Οὕτω τὸ ὑψηλὸν
 κάτω γίνεται τοῖς ἀνθρωπίνοις δελεάσμασιν ἐλκυσθέν.

17 Πάντα ὑπὸ τὴν χεῖρα ἤγαγε τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν κτίσιν
 ἐπλήρωσε καὶ τὸν ἄνθρωπον ἁμοιβὸν τῆς δεσποτείας οὐκ ἐποί-
 ησε. Μὴ εἴπῃς· τὰ ἐν τῷ ἀέρι φερόμενα πῶς ἐμοὶ διαφέρει; Διὰ
 15 τοῦ λογισμοῦ κάκεῖνά σοι ὑποχείρια γίνεται, μετὰ τῶν ἐρπετῶν
 τῶν ἐρπόντων ἐπὶ τῆς γῆς. Ὅρᾳς ποῦ ἔχεις τὸ κατ' εἰκόνα γεγε-
 νῆσθαι Θεοῦ;

18 «Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον». Τί οὖν ἐστὶν ἄν-
 θρωπος; Ἐξ ὧν ἀνέγνωμεν καὶ ἐξ ὧν ἠκούσαμεν ὀρισώμεθα.
 20 Οὐκέτι γὰρ ἡμῖν χρεῖα δανείζεσθαι ὄρους ἀλλοτρίους οὐδὲ τὰ ἐκ
 τῆς ματαιότητος ἐπεισάγειν τῷ λογισμῷ τῆς ἀληθείας. Ὁ ἄνθρω-
 πὸς ἐστὶ ποίημα Θεοῦ λογικὸν κατ' εἰκόνα γενόμενον τοῦ κτί-
 σαντος αὐτόν. Εἴ τι λείπει τῷ λόγῳ τούτῳ, οἱ πολλὰ προσανα-
 λώσαντες τῇ ἀναλήψει τῆς φθειρομένης σοφίας ἐπισκεψάσθω-
 25 σαν. Κατ' εἰκόνα Θεοῦ γέγονεν ἄνθρωπος.

19 «Καὶ εὐλόγησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ εἶπεν· αὐξάνεσθε
 καὶ πληθύνεσθε καὶ πληρώσατε τὴν γῆν». Αὕτη καὶ ἰχθύων εὐ-

τὴν παρουσία τοῦ ἰσοῦ καὶ παραπλανώντας τὸ βλέμμα τοῦ ὀρνέου, μὲ μικρὸ ἔγγιγμα νικᾷ τὸ ἀεροπόρο, τὸ πτηνὸ ποὺ φέρεται διὰ τοῦ αἰθέρος, τὸ αἰχμαλωτίζει μὲ τὸν ἰσό. Ὁ ἄνθρωπος εὐρίσκεται κάτω καὶ τὸ χέρι του εἶναι κάτω, ἀλλὰ ἡ διάνοιά του ἀνεβαίνει καὶ μὲ τὴν τέχνη γίνονται ὅλα ἐφικτὰ στὸν ἄνθρωπο. Στήνονται δίκτυα γιὰ τὰ πτερωτά, τοξότες βάζουν στόχο τὰ πτηνά, τὰ λαιμαργότερα θηρεύονται μὲ δελεάσματα. Δὲν εἶδες ποτὲ καὶ ἀετὸν ποὺ πέφτει ὀρμητικὰ σὲ θήραμα, ἀλλ' ἔπειτα ἐμπλέκεται κάτω στὶς παγίδες; Ἔτσι τὸ ὑψηλὸ πέφτει κάτω, ἐλκόμενο ἀπὸ τὰ ἀνθρώπινα δελεάσματα.

Ὅλα τὰ ἔφερε κάτω ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ ἀνθρώπου· ἐγέμισε τὴν κτίσι καὶ δὲν ἄφησε τὸν ἄνθρωπο ἄμοιρο τῆς δεσποτείας ἐπάνω σ' αὐτά. Νὰ μὴ εἰπῇς· τὰ φερόμενα στὸν ἀέρα πῶς ἀνήκουν στὴ δικαιοδοσία μου; Κι' ἐκεῖνα σοῦ γίνονται ὑποχείρια διὰ τοῦ λογισμοῦ, μαζὶ μὲ τὰ ἐρπετὰ ποὺ σύρονται ἐπάνω στὴ γῆ. Βλέπεις πῶς ἔχεις τὸ κατ' εἰκόνα Θεοῦ¹⁵;

«Καὶ κατεσκεύασε ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπο»¹⁶. Τί εἶναι λοιπὸν ἄνθρωπος; Θὰ τὸν ὀρίσωμε μὲ βάσι ὅσα ἀνεγνώσαμε καὶ ὅσα ἀκούσαμε. Δὲν ἔχομε βέβαια ἀνάγκη νὰ δανεισθοῦμε ξένους ὄρους οὔτε νὰ εἰσαγάγωμε στὸ λογισμὸ τῆς ἀληθείας στοιχεῖα ἀπὸ τὴ ματαιότητα¹⁷. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ποίημα τοῦ Θεοῦ λογικὸ, γενόμενο κατ' εἰκόνα τοῦ κτίστου του. Ἄν λείπη κάτι ἀπὸ τοῦτον τὸ λόγος, ὥς τὸ σκεφτοῦν ὅσοι κατανάλωσαν πολλὴ σκέψι γιὰ τὴν ἀπόκτησι τῆς φθειρομένης σοφίας. Ὁ ἄνθρωπος ἐγινε κατ' εἰκόνα Θεοῦ.

«Κι' εὐλόγησε ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπο καὶ εἶπε· ν' αὐξάνεσθε καὶ νὰ πληθύνεσθε καὶ νὰ γεμίσετε τὴ γῆ»¹⁸. Τούτῃ εἶναι καὶ ἡ

16. Γεν. 1,27.

17. Στοιχεῖα δηλαδὴ ἀπὸ τὴν φιλοσοφία τῆς ματαιότητος.

18. Γεν. 1,28.

λογία· «καὶ εἶπεν ὁ Θεός, ἐξαγαγέτω τὰ ὕδατα ἔρπετὰ ψυχῶν
ζωσῶν. Καὶ ἐγένετο οὕτως». Εἶτα, «καὶ εἶπεν ὁ Θεός, αὐξάνε-
σθε καὶ πληθύνεσθε καὶ πληρώσατε τὰ ὕδατα». Τί οὖν περισ-
σόν; Ἀναγκαίως ταῦτα καὶ τὰ κοινὰ σοι ἐχαρίσατο καὶ τὰ ἰδιά
5 σε ἀναμένει. Αὐξάνη γὰρ ὡς καὶ τὰ λοιπὰ ζῶα, ἀπὸ μικροῦ τοῦ
πρώτου ταῖς κατ' ὀλίγον προσθήκαις ἐπὶ τελείωσιν ἔρχη. Οὕτω
καὶ ἵπποι καὶ κύνες, οὕτω καὶ ἀετοὶ καὶ κύκνοι καὶ πάντα ἅπερ
ἂν εἴπῃς διὰ μικρᾶς τῆς πρώτης κυήσεως τῇ κατ' ὀλίγον προσ-
θήκη τὸ τέλειον τῆς αὐξήσεως ἀπολαβόντα πάλιν διὰ τῆς
10 μειώσεως εἰς τὸ ἔλαττον ὑποστρέφει. Ἄ τοίνυν κοινὰ τῆς φύσε-
ως ἦν, καὶ ἡμῖν ἐδωρήσατο.

20 Αὐξάνεσθε, τουτέστι· τρέφεσθε, μικροὶ γεννώμενοι μεγάλοι
γίνεσθε καὶ πέρας ἔστω τῆς αὐξήσεως. Οὐ γὰρ ἐπειδὴ ἐν τῇ
πρώτῃ ἐπταετία τρεφόμεθα καὶ λαμβάνει ἡμᾶς μεθηλικίωσις
15 ἐπὶ τὴν δευτέραν ἐβδομάδα τῶν ἐτῶν, ἥδη ὀφείλομεν ὁμοίως ἐν
παντὶ μέρει τῆς ζωῆς τῆς ἡμετέρας καθ' ἐβδομάδας μεθηλικιοῦ-
σθαι. Ἡ πρώτη ἐβδομάς τὴν παιδικὴν ἡλικίαν ἔχει. Ὅροι τῆς
παιδικῆς ἡλικίας φανεροὶ ἢ τῶν ὀδόντων μεταβολή· οἱ μὲν ἔπε-
σαν, οἱ δὲ ὑπεφύησαν. Δευτέραν ἔλαβεν ἀρχὴν αὐξήσεως. Εἰς τὰ
20 τέλη τῆς τεσσαρεσκαιδεκάτης ἢ δευτέρα λοιπὸν ἢ τῶν παίδων.
Πρῶτον γὰρ παιδίον, εἶτα παῖς, εἶτα ἔφηβος, εἶτα ἀνὴρ. Ἀπὸ
τεσσαρεσκαιδεκάτου ἔτους ἐνταῦθα οἱ ὅροι τῆς αὐξήσεως.

21 «Αὐξάνεσθε» οὖν. Οὐκ ἐὰν γένῃ ἑκατὸν ἐτῶν, ἀπὸ πρώτου
εἰς ἑκατοστὸν ἔτος αὐξήσιν ἐπιδέχη, ἀλλὰ τοῦτο τὸ αὐξάνεσθε
25 ἐν ρῆμα σοφῶς λεχθὲν προνοητικῶς ὥκονόμηται· αὐξάνεσθε

εὐλογία τῶν ἰχθύων· «καὶ εἶπε ὁ Θεός, ἃς προβάλουν τὰ ὕδατα ἔρπετὰ μὲ ζωϊκὲς ψυχές»¹⁹. Κι' ἔτσι ἔγινε. Ἐπειτα, «καὶ εἶπε ὁ Θεός, ν' αὐξάνεσθε καὶ νὰ πληθύνεσθε καὶ νὰ γεμίσετε τὰ ὕδατα». Τί εἶναι περισσὸ λοιπόν; Ἀναγκαίως τοῦτα. Καὶ τὰ κοινὰ σοῦ ἐχάρισε καὶ τὰ ἰδιαίτερα σὲ ἀναμένουν. Διότι αὐξάνεσαι, ὅπως καὶ τὰ λοιπὰ ζῶα, ἔρχεσαι ἀπὸ τὸ ἀρχικὸ μικρὸ σχῆμα στὴν ὁλοκλήρωσι μὲ τὶς βαθμιαῖες προσθῆκες. Ἐτσι συμβαίνει καὶ μὲ τοὺς κύκνους καὶ μὲ ὅλα ὅσα μπορεῖς νὰ εἰπῇς· ἀπὸ τὴν μικρὴ πρώτη κύησι μὲ τὴ βαθμιαία προσθήκη λαμβάνουν τὸ τέλειο τῆς αὐξήσεως καὶ πάλι διὰ τῆς μειώσεως ἐπιστρέφουν στὸ ἔλασσον. Ὅσα λοιπὸν ἦσαν κοινὰ τῆς φύσεως, τὰ ἐδώρησε καὶ σ' ἐμᾶς.

«Ν' αὐξάνεσθε»· δηλαδὴ νὰ τρέφεσθε, ἐνῶ γεννᾶσθε μικροί, νὰ γίνεσθε μεγάλοι καὶ ἡ αὕξησίς σας νὰ τελειώνη. Ἐπειδὴ δηλαδὴ κατὰ τὴν πρώτη ἑπταετία τρεφόμεσθε καὶ πραγματοποιεῖται μεθηλικίωσίς μας κατὰ τὴ δεύτερη ἑπταετία, αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι ὀφείλομε ὁμοίως νὰ μεθηλικιωνώμασθε κατὰ ἑπταετίες σ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς ζωῆς μας. Ἡ πρώτη ἐβδομάς ἐτῶν ἔχει τὴν παιδικὴ ἡλικία. Φανερὰ σημεῖα τῆς παιδικῆς ἡλικίας εἶναι ἡ μεταβολὴ τῶν ὀδόντων· ἄλλοι ἔπесαν, ἄλλοι ἐφύτρωσαν ἀπὸ κάτω. Τὴ δεύτερη ἐβδομάδα ἀρχίζει ἡ αὕξησις. Ἐως τὰ τέλη τοῦ δεκάτου τετάρτου ἔτους²⁰ λοιπὸν διαρκεῖ ἡ δευτέρα ἐβδομάς, τῶν παίδων. Διότι πρῶτα τὸ παιδί, ἔπειτα ὁ παῖς, ἔπειτα ὁ ἔφηβος, ἔπειτα ὁ ἄνδρας. Τὸ δέκατο τέταρτο ἔτος εἶναι ὄριο τῆς αὐξήσεως.

Ν' αὐξάνεσθε λοιπόν. Ἄν γίνης ἑκατὸ ἐτῶν, δὲν ἐπιδέχεσαι αὕξησι ἀπὸ τὸ πρῶτο ἕως τὸ ἑκατοστὸ ἔτος. Ἀλλὰ τοῦτο τὸ ρῆμα ἐλέχθηκε σοφῶς μὲ προνοητικὴ οἰκονομία· ν' αὐξάνεσθε

19. Γεν. 1,20.

20. Τὸ κείμενο εἶναι ἐφθαρμένο σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο.

μέχρι τινός. Ἄλλ' οὐκ ἄμετρα τῆς αὐξήσεως. Κατὰ τὴν πρώτην
 σύστασιν τὴν καταβληθεῖσαν ἐν τῇ μήτρᾳ κατεβλήθησαν καὶ οἱ
 λόγοι τῆς αὐξήσεως. Οὐ γὰρ μετὰ ταῦτα νεώτερόν ἐστι τὸ χάρι-
 σμα τῆς ἡλικίας ἐπιγενόμενον, ἀλλ' αἱ μητρῶαι καταβολαὶ συγ-
 5 καταβεβλημένας ἔχουσι τὰς πρὸς τὸ αὐξάνεσθαι ἐπιτηδειότητας.
 Εἴτα προέκυψε τῆς μήτρας, ἠύξήθη τὸ ὅσον ἐν ταῖς ἀγκάλαις
 τῆς μητρός. Ἐπесαν οἱ ὀδόντες, ἔγνωμεν ὅτι ἠύξήθη τόσον μέ-
 τρον. Τριετὲς τὸ παιδίον ἐμέτρησεν ὁ πατήρ. Οἶδεν ὅτι τὸ δι-
 πλάσιον τούτου μέγεθος ἀπολήψεται ἐν τῇ τελειώσει· ὅσος γὰρ
 10 ἐν τῇ τριετίᾳ, δις τοσοῦτος ἔσται ἐν τῇ συμπληρώσει τῆς αὐξή-
 σεως. Τοῦτο τὸ μέτρον τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως μέχρι πέρατος
 ἀπὸ τῆς ἐβδομάδος τῆς πρώτης ἐπὶ τὴν δευτέραν.

- 22 Ἐκεῖ λοιπὸν ἡ θερμότης πλείων, ἡ διάπλασις τοῦ σώματος
 ἀραιότερα· ἡ ὑγρότης ἐπιλείπει, κραταιοῦται τὰ μέλη. Ἐν ἀρχῇ
 15 τὰ μέλη χαυνότερά ἐστι τῶν ἐφηλίκων, οἱ ἄνθρωποι οὐπω μὲν
 τὸ τέλειον ἔχοντες. Νεοπαγῆς γὰρ αὐτῶν ἡ σὰρξ ἔτι καὶ πρὸς
 πόνους καρτερικοὺς ἀνεπιτηδεῖα. Τὸ μὲν κοῦφον καὶ εὐκίνητον
 ἀπέλαβε λοιπὸν τὸ ζῶον. Ἐν δὲ τῇ τρίτῃ λοιπὸν ἐβδομάδι τὸ τέ-
 λειον τῆς αὐξήσεως ἀπολαμβάνει· ἔτι δὲ εἰς μῆκος ἡ διάστασις
 20 τοῦ σώματος. Μετὰ τὴν τρίτην ἐβδομάδα, ἐπειδὴν ἀναπνεύσῃ ἡ
 φύσις τῶν καμᾶτων τῆς ἐπὶ τὸ ἄνω αὐξήσεως, ἄρχεται λοιπὸν
 εἰς τὰ πλάτη διαβαίνειν καὶ οἶονεὶ περιθεμελιοῦν τὰ ὑψωθέντα
 καὶ πάχῃ αὐτοῖς περιτιθέναι καὶ καρτερὰ ποιεῖν τοῦ σώματος
 τὰ μέλη. Ταῦτα ποιεῖ μὲν ἡ φύσις κατὰ τὴν ἑαυτῆς ἀκολουθίαν.
 25 Ἐγένετο δὲ ἐξ ἀρχῆς προστάγματι δεσποτικῷ καὶ τὸ τότε λαλη-
 θέν διὰ πάσης τῆς κτίσεως μέχρι τέλους χωρεῖ.

ἕως ἓνα σημεῖο· ἀλλὰ ἡ αὕξησις δὲν εἶναι ἄμετρη. Κατὰ τὴν πρώτη σύστασι πού καταβλήθηκε στὴ μήτρα, καταβλήθηκαν καὶ οἱ λόγοι τῆς αὕξήσεως. Πράγματι τὸ χάρισμα δὲν εἶναι κάτι νεώτερο πού ἔγινε μὲ τὴν ἡλικία, ἀλλὰ οἱ μητρικὲς καταβολὲς ἔχουν συγκαταβεβλημένες τὶς ἐπιτηδειότητες γιὰ τὴν αὕξησι. Ἐπειτα ἐβγῆκε ἀπὸ τὴ μήτρα, αὕξήθηκε, ὅσο ἦταν στὴν ἀγκαλιά τῆς μητέρας. Ἐπесαν τὰ δόντια, ἀντιληφθήκαμε ὅτι αὕξήθηκε σὲ τόσο μέτρο. Ὅταν τὸ παιδί γίνεται τριετές, τὸ μετρεῖ ὁ πατέρας· γνωρίζει ὅτι κατὰ τὴν τελείωσι τῆς διαπλάσεως θὰ πάρῃ τὸ διπλάσιο μέγεθος ἀπ' αὐτό· διότι κατὰ τὴ συμπλήρωσι τῆς αὕξήσεως θὰ ἔχῃ διπλάσιο ὕψος ἀπὸ ὅσο κατὰ τὴν τριετία. Τοῦτο τὸ μέτρο τῆς ἀνθρώπινης φύσεως ἕως τὸ τέλος ἀπὸ τὴν πρώτη ἐβδομάδα ἐτῶν διαβαίνει πρὸς τὴ δεύτερη.

Ἐκεῖ λοιπὸν εἶναι περισσότερη ἡ θερμότης, ἡ διάπλασις τοῦ σώματος ἀραιότερη· ἡ ὑγρότης ὑποχωρεῖ, δυναμώνουν τὰ μέλη. Στὴν ἀρχὴ τὰ μέλη τῶν ἐφήβων εἶναι χαυνότερα, ἀφοῦ οἱ ἄνθρωποι δὲν ἔχουν ἀκόμη τὴν τελεία ἀνάπτυξι²¹. Ἡ σάρκα τους εἶναι νεότευκτη καὶ ἀκατάλληλη γιὰ καρτερικοὺς πόνους, ἀλλὰ ὁ ζωτικὸς ὀργανισμὸς ἀπέκτησε τὴν ἐλαφρότητα κι' εὐκινησία. Κατὰ τὴν τρίτη ὁμως ἐβδομάδα ἀποκτᾷ τὴν τελεία αὕξησι, ἀλλὰ ἡ διάτασις τοῦ σώματος εἶναι ἀκόμα κατὰ μῆκος. Μετὰ τὴν τρίτη ὁμως ἐβδομάδα, ὅταν ἡ φύσις ἀναπνεύσῃ ἀπὸ τοὺς κόπους τῆς πρὸς τὰ ἄνω αὕξήσεως ἀρχίζει τότε ἡ αὕξησις νὰ περνᾷ πρὸς τὰ πλάτη καὶ κάπως νὰ θεμελιώνῃ τὰ ὑψωμένα μέλη, νὰ ἀποθέτῃ γύρω τους πάχη καὶ νὰ καθιστᾷ δυνατὰ τὰ μέλη τοῦ σώματος. Αὐτὰ ἐνεργεῖ ἡ φύσις κατὰ τὴ δική της λειτουργικὴ ἰκανότητα. Αὐτὴ ὁμως ἔγινε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ μὲ δεσποτικὸ πρόσταγμα κι' ἐκεῖνο πού διακηρύχθηκε τότε²² προχωρεῖ ἕως τὸ τέλος διὰ μέσου ὅλης τῆς κτίσεως.

21. Τὸ κείμενο παραδόθηκε ἐφθαρμένο σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο.

22. Δηλ. ἡ αὕξησις κατὰ τὸ πρόσταγμα τοῦ Θεοῦ στὴν Γένεσι.

23 «Αύξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε». «Αύξάνεσθε» ἵνα μὴ ἐν ἐνὶ
 περιορισθῇ ἡ κτίσις· «πληθύνεσθε», ἵνα μὴ εἰς ἓνα ἀλλὰ καὶ εἰς
 πολλούς· «καὶ πληρώσατε τὴν γῆν». Πληρώσατε δὲ οὐ τῇ κα-
 τοικήσει· οὕτω γὰρ ἂν ἐστενοχωρήθημεν ζῶντες, εἰ τοσαύτη ἦν
 5 ἡ γῆ, ὅση ἡμᾶς ἐκμετρεῖ· ἀλλὰ πληρώσατε τῇ ἐξουσίᾳ. Ἡμῖν τὸ
 κατακυριεύμα τῆς γῆς ἔδωκε. «Πληρώσατε τὴν γῆν». Οὐ δὴπου
 καὶ τὴν διακεκαυμένην καὶ ἀγεώργητον καὶ τὴν κατεψυγμένην
 καὶ ἄβατον, οὐ δὴπου καὶ ταύτην ἄνθρωποι κατ' ἀνάγκην
 πληροῦσιν, ἀλλὰ κυρίως ἡμᾶς ἐποίησε πληροῦν καὶ πληροῦμεν
 10 καὶ ἐκείνην τῷ λογισμῷ. Ὅταν ἴδωμεν πόσον μέτρον τῆς δια-
 κεκαυμένης γῆς καὶ ἀοικήτου, δταν ἴδωμεν πόσον τὸ κλίμα τὸ
 βόρειον, ὃ διὰ τὴν ὑπερβάλλουσαν ψύξιν ἀγεώργητόν ἐστι καὶ
 ἄχρηστον, οὐχὶ ἐπληρώσαμεν τὴν γῆν; οὐ τὸ χρήσιμον ἐκλεξά-
 μενοι τὸ ὅσον ἄχρηστον εἰς διαγωγὴν ἀνθρώποις ἀπεπεμψάμε-
 15 θα; Ὡστε τὸ «πληρώσατε τὴν γῆν» κυρίως ἡμᾶς ἐποίησεν.

24 Οὐκ ἐπειδὴ πάσης οὐκ ἔχομεν τὴν χρῆσιν, οὐκ ἔχομεν πά-
 σης τὸ κυριεύειν. Οὐδὲ γὰρ σὺ τὸν σῖτον ἀγοράσας οὐκ εἶ τοῦ
 παντὸς κύριος, ἐπειδὴ ἐν τῷ σίτῳ τὸ μὲν ἐδώδιμον τὸ δὲ ἀπορ-
 ριπτόμενον ἔχεις; ἢ τοὺς λίθους μὲν ὡς ἀχρήστους ἀπορρίπτεις
 20 καὶ εἴ τι ἄλλο ἐπιμέμικται πρὸς βρώσιν ἀνεπιτήδειον καὶ τὸ
 ἄχυρον ἀποφυσήσας καὶ τὸ ζιζάνιον ἀποκρίνας τὸ ὅσον καθα-
 ρὸν πρὸς τὴν τοῦ βίου σύστασιν τοῦτο ἐκλεξάμενος; Οὕτω τοί-
 νυν ἡ γῆ ἡ μὲν ἐχαρίσθη πρὸς οἴκησιν ἐπιτηδεῖα, ἡ δὲ πρὸς γε-
 ωργίαν ἀναγκαία, ἄλλη πρὸς βόσκημα τῶν τετραπόδων ἀνείθη.
 25 Οὐκ ἔξεστί μοι διατάξασθαι ὃ βούλομαι, ἐπειδὴ γέγονα κύριος
 κατὰ τὴν τοῦ δεσπότου τοῦ κτίσαντός με δωρεάν; «Καὶ

«Ν' αὐξάνεσθε καὶ νὰ πληθύνεσθε». «Ν' αὐξάνεσθε», γιὰ νὰ μὴ μείνη ἀτελὲς τὸ ποίημα²³. «νὰ πληθύνεσθε», γιὰ νὰ μὴ μείνη σὲ ἕναν ἀλλὰ σὲ πολλοὺς ἢ κτίσις. «Καὶ νὰ γεμίσετε τὴ γῆ». Νὰ τὴ γεμίσετε δὲ ὅχι μὲ τὴν κατοίκησι, διότι θὰ στενοχωριόμασταν ζώντας, ἂν ἡ γῆ ἦταν τόση ὅσο νὰ μᾶς χωράη· ἀλλὰ γεμίσατέ τὴν μὲ τὴν ἐξουσία. Σὲ μᾶς ἔδωσε τὸ κατακυρίευμα τῆς γῆς. «Γεμίσατε τὴ γῆ». Βέβαια οἱ ἄνθρωποι δὲν γεμίζουν καὶ τὴν διακεκαυμένη ζώνη καὶ τὴν ἀγεώργητη καὶ τὴν κατεψυγμένη καὶ τὴν ἀδιάβατη κατ' ἀνάγκη, ἀλλὰ μᾶς ἔκαμε ἱκανοὺς νὰ γεμίζωμε καὶ γεμίζομε κι' ἐκείνη μὲ τὸ λογισμὸ κυριαρχικῶς. Ὅταν βλέπωμε πόση εἶναι ἡ ἔκτασις τῆς διακεκαυμένης καὶ ἀκατοίκητης γῆς, ὅταν βλέπωμε πόσο εἶναι τὸ βόρειο κλίμα ποὺ μένει ἀκαλλιέργητο καὶ ἄχρηστο ἐξ αἰτίας τῆς ὑπερβολικῆς ψύξεως, δὲν τὴ γεμίζομε τὴ γῆ; Δὲν ἐξελέξαμε τὸ χρήσιμο κι' ἔπειτα ἀπερρίψαμε τὸ ἄχρηστο γιὰ τὴ διαβίωσι τῶν ἀνθρώπων; Ὡστε τὸ «γεμίσατε τὴ γῆ» μᾶς κατέστησε κυριάρχους.

Τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν ἔχομε τὴ χρῆσι ὁλόκληρης τῆς γῆς δὲν σημαίνει ὅτι δὲν ἔχομε τὴν κυριαρχία ὁλόκληρης. Κι' ἐσὺ λοιπὸν ὅταν ἀγοράσης σιτᾶρι δὲν εἶσαι κύριος ὅλου, ἐπειδὴ στὸ σιτᾶρι ἔχεις ἕνα μέρος φαγώσιμο κι' ἕνα ἀπορριπτέο; Ἡ πετᾶς τὰ λιθάρια σὰν ἄχρηστα καὶ ὅ,τι ἄλλο ἀκατάλληλο γιὰ βρῶσι εἶναι ἀνακατεμένο μὲ τὸ σιτᾶρι, φυσᾶς μακριὰ τὸ ἄχυρο καὶ ξεχωρίζεις τὰ ζιζάνια, ὅποτε διαλέγεις ὅσο εἶναι καθαρὸ γιὰ τὴ συντήρησι τοῦ βίου; Ἔτσι λοιπὸν καὶ μὲ τὴ γῆ· ἄλλη σοῦ ἐχαρίσθηκε ὡς κατάλληλη γιὰ κατοίκησι, ἄλλη ἀναγκαία γιὰ καλλιέργεια, ἄλλη γιὰ βόσκησι τῶν τετραπόδων. Δὲν μπορῶ νὰ διατάξω ὅ,τι θέλω, ἀφοῦ ἔγινα κύριος κατὰ τὴ δωρεὰ τοῦ Δε-

23. Ὅπως ἔχει τὸ κείμενο, πρέπει νὰ μεταφρασθῇ, «γιὰ νὰ μὴ περιορισθῇ ἡ κτίσις σὲ ἕνα»· ἀλλ' αὐτὸ ἀποδίδεται ἀμέσως παρακάτω στὸ πληθύνεσθε. Ἐδῶ πρέπει νὰ ὑπῆρχε ὅ,τι καὶ στὴν ἄλλη παραλλαγή= «αὐξάνεσθε ἵνα μὴ μείνη ἀτελὲς τὸ ποίημα».

πληρώσατε. Καὶ ἀρχέτωσαν τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης καὶ τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῶν θηρίων τῆς γῆς». Αὕτη λοιπὸν εὐλογία, αὕτη νομοθεσία, τοῦτο ἀξίωμα τὸ δεδομένον ἡμῖν παρὰ Θεοῦ.

25 «Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν». ἼΑρα οὐκ ἐπεσημήνω ὅτι ἐλλιπὴς ἦν ἡ ἀπόδειξις; «Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν». Ἡ βουλὴ δύο εἶχε. «Κατ' εἰκόνα» καὶ «καθ' ὁμοίωσιν». Ἡ δημιουργία ἐν ἔχει. Μὴ ἄλλως ἡβουλήθη καὶ ἄλλως
10 μετεβουλεύσατο; μὴ μεταμέλειά τις τῇ κτίσει παρηκολούθησε; μὴ ἀτονία τοῦ κτίσαντος ἄλλα προελομένου καὶ ἄλλα ποιήσαντος; ἡ ἀδολεσχία ἐν τοῖς λόγοις; Τάχα γὰρ τὸ αὐτὸ λέγει «ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα» καὶ «καθ' ὁμοίωσιν»· εἰπὼν γὰρ «κατ' εἰκόνα» οὐκ εἶπε «καθ' ὁμοίωσιν»; Ὅπερ ἂν ἐκλε-
15 ξώμεθα, κατηγορήσομεν τοῦ γεγραμμένου. Εἴτε γὰρ τὸ αὐτὸ λέγει, παρέλκον ἐστὶ δις τὸ αὐτὸ λέγειν· ἀργὸν ρῆμα ἐν τῇ Γραφῇ λέγειν βλασφημία δεινὴ. Ἀλλὰ μὴν οὐκ ἀργολογεῖ. Οὐκοῦν ἀναγκαῖόν ἐστι γενέσθαι ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν.

26 Διὰ τί οὐκ εἴρηται, 'καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα Θεοῦ καὶ καθ' ὁμοίωσιν'; Ἠτόνησεν ὁ ποιῶν; ἀσεβὴς ὁ λόγος. Μετεμελήθη ὁ προστάσων; Ἀσεβέστερον τὸ ἐνθύμημα. Ἄλλ' εἶπε καὶ μετεβουλεύσατο; Οὐ. Οὔτε οὖν ἡ Γραφὴ τὸ αὐτὸ λέγει, οὔτε ὁ δημιουργὸς ἀτونهῖ, οὔτε ἡ βουλὴ ἐματαιώθη. Τίς ὁ
25 λόγος τῆς σιωπῆς;

σπότη μου πού μ' ἔκτισε; «Καὶ γεμίσατε. Καὶ ὡς ἀρχηγεύουν τῶν ἰχθύων τῆς θάλασσας καὶ τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῶν θηρίων τῆς γῆς»²⁴. Αὕτῃ λοιπὸν εἶναι εὐλογία, αὕτῃ εἶναι νομοθεσία, τοῦτο εἶναι ἀξίωμα δοσμένο σ' ἐμᾶς ἀπὸ τὸν Θεό.

«Κι' ἐπλασε ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπο· τὸν ἐπλασε κατ' εἰκόνα Θεοῦ»²⁵. Ἄρα γε δὲν ἀντιλήφθηκες ὅτι ἡ ἀπόδειξις εἶναι ἐλλιπής; «Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν»²⁶. Ἡ βουλή εἶχε δυὸ στοιχεῖα, τὸ κατ' εἰκόνα καὶ τὸ καθ' ὁμοίωσι. Ἡ δημιουργία ἔχει ἓνα. Μήπως ἄλλα ἐβουλήθηκε καὶ ἄλλα μεταβουλήθηκε; Μήπως παρατηρήθηκε κάποια μεταμέλεια κατὰ τὴν κτίσι; Μήπως ὑπῆρξε κάποια ἀτονία στὸν κτίστη πού ἄλλα ἀπεφάσισε καὶ ἄλλα ἔκαμε; Ἡ μήπως ὑπάρχει φλυαρία στὰ λόγια; Μήπως δηλαδὴ ἐννοεῖ τὸ ἴδιο μὲ τὸ «ὡς κατασκευάσωμε ἄνθρωπο κατ' εἰκόνα» καὶ «καθ' ὁμοίωσι»; διότι λέγοντας, «κατ' εἰκόνα», δὲν ἐννοεῖ «καθ' ὁμοίωσιν»; Ὅποιο καὶ ἂν ἐκλέξωμε, θὰ κατηγορήσωμε τὸ γραμμένο. Ἄν λέγῃ τὸ ἴδιο, εἶναι περιττὸ νὰ τὸ λέγῃ δυὸ φορές· τὸ νὰ λέγεται ὅτι ὑπάρχει περιττὸς λόγος στὴ Γραφὴ εἶναι δεινὴ βλασφημία. Ἀλλὰ βέβαια δὲν φλυαρεῖ. Εἶναι λοιπὸν ἀναγκαῖο νὰ ἔγινε ὁ ἄνθρωπος κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσι.

Γιατί ὅμως δὲν ἔχει λεχθῇ, 'καὶ ἐπλασε ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπο κατ' εἰκόνα τοῦ Θεοῦ καὶ καθ' ὁμοίωσι'; Ἀτόνησε ὁ ποιητής; Ὁ λόγος εἶναι ἀσεβής. Μετάνοιωσε ὁ προστάζων; Ἡ σκέψις αὕτῃ εἶναι ἀσεβέστερη. Ἀλλὰ εἶπε κι' ἔπειτα ἄλλαξε γνώμη; Ὁχι. Ἐπομένως οὔτε ἡ Γραφὴ ταυτολογεῖ οὔτε ὁ δημιουργὸς ἀτονεῖ οὔτε ἡ βουλή ἐματαιώθηκε. Ποιὸς εἶναι τότε ὁ λόγος τῆς σιωπῆς;

24. Γεν. 1,28 καὶ 1,26.

25. Γεν. 1,27.

26. Γεν. 1,26.

- 27 «Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν». Τὸ μὲν τῇ κτίσει ἔχομεν, τὸ δὲ ἐκ προαιρέσεως κατορθοῦμεν. Ἐν τῇ πρώτῃ κατασκευῇ συνυπάρχει ἡμῖν τὸ κατ' εἰκόνα γεγενῆσθαι Θεοῦ, ἐκ προαιρέσεως ἡμῖν κατορθοῦται τὸ
5 καθ' ὁμοίωσιν εἶναι Θεοῦ. Τοῦτο δὲ τὸ κατὰ προαίρεσιν δυνάμει ἡμῖν ἐνυπάρχει, ἐνεργείᾳ δὲ ἑαυτοῖς ἐπάγομεν. Εἰ μὴ προλαβὼν εἶπεν ὁ Κύριος ποιῶν ἡμᾶς ποιήσωμεν καὶ καθ' ὁμοίωσιν, εἰ μὴ τὴν τοῦ γενέσθαι καθ' ὁμοίωσιν δύναμιν ἡμῖν ἐχαρίσατο, οὐκ ἂν τῇ ἑαυτῶν ἐξουσίᾳ τὴν πρὸς Θεὸν ὁμοίωσιν ἐδεξάμεθα.
- 10 Νῦν μέντοι δυνάμει ἡμᾶς ἐποίησεν ὁμοιωτικούς Θεῶ· δύναμιν δὲ δοὺς πρὸς τὸ ὁμοιοῦσθαι Θεῶ ἀφῆκεν ἡμᾶς ἐργάτας εἶναι τῆς πρὸς Θεὸν ὁμοιωσεως, ἵνα ἰσάγγελος ᾗ τῆς ἐργασίας μισθός, ἵνα μὴ ὥσπερ εἰκόνες ὦμεν παρὰ ζωγράφου γενόμεναι εἰκῇ κείμεναι, ἵνα μὴ τὰ τῆς ἡμετέρας ὁμοιωσεως ἄλλω ἔπαινον
15 φέρῃ. Ὅταν γὰρ τὴν εἰκόνα ἴδῃς ἀκριβῶς μεμορφωμένην πρὸς τὸ πρωτότυπον, οὐ τὴν εἰκόνα ἐπαινεῖς, ἀλλὰ τὸν ζωγράφον θαυμάζεις. Ἵνα τοίνυν τὸ θαῦμα ἐμὸν γένηται καὶ μὴ ἀλλότριον, ἐμοὶ κατέλιπε τὸ καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ γενέσθαι.
- 28 Κατ' εἰκόνα γὰρ ἔχω τὸ λογικὸς εἶναι, καθ' ὁμοίωσιν δὲ γί-
20 νομαι ἐν τῷ χρηστός γενέσθαι. «Γίνεσθε τέλειοι ὡς ὁ Πατὴρ υἱῶν ὁ οὐράνιος τέλειός ἐστιν». Εἶδες ποῦ ἀποδίδωσιν ἡμῖν ὁ Κύριος τὸ καθ' ὁμοίωσιν; «Ὅτι τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροῦς καὶ ἀγαθοῦς καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους». Ἐὰν γένη μισοπόνηρος, ἀμνησίκακος, μὴ μεμνημένος τῆς χθι-

27 «Ἄς κατασκευάσωμε ἄνθρωπο κατὰ τὴν δική μας εἰκόνα καὶ ὁμοίωσι»²⁷. Τὸ ἓνα τὸ ἔχομε μὲ τὴν πλάσι μας, τὸ ἄλλο τὸ ἐπιτυγχάνομε μὲ τὴν προαίρεσι. Κατὰ τὴν πρώτη κατασκευῇ συνυπάρχει μαζὶ μὲ μᾶς τὸ ὅτι ἐγίναμε κατ' εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τὸ νὰ γίνωμε καθ' ὁμοίωσιν τοῦ Θεοῦ κατορθώνεται ἀπὸ μᾶς μὲ τὴν προαίρεσι, τὸ αὐτεξούσιο. Τοῦτο τὸ κατὰ προαίρεσι ὑπάρχει μέσα μας ἐν δυνάμει, ἀλλὰ τὸ φέρομε ἐμεῖς οἱ ἴδιοι σ' ἐνέργεια. Ἄν δὲν ἐπρολάβαινε ὁ Κύριος νὰ εἰπῇ, ὅταν μᾶς ἔπλαθε, «ἄς κατασκευάσωμε καὶ καθ' ὁμοίωσι», ἂν δὲν μᾶς ἐχάριζε τῇ δύνامي νὰ γίνωμε καθ' ὁμοίωσι, δὲν θὰ εἴχαμε στὸ αὐτεξούσιό μας τὴν ὁμοίωσι πρὸς τὸν Θεό. Τώρα ὅμως μᾶς ἔκαμε ὁμοιωτικούς μὲ τὸν Θεό· καὶ δίνοντάς μας δύνامي νὰ ὁμοιάσωμε μὲ τὸν Θεό, ἄφησε ἐμᾶς τοὺς ἰδίους νὰ γίνωμε ἐργάτες τῆς ὁμοιώσεως μὲ τὸν Θεό, γιὰ νὰ ὑπάρξη ἰσαγγελικὸς μισθὸς τῆς ἐργασίας²⁸, γιὰ νὰ μὴ εἴμαστε σὰν εἰκόνες καμωμένες ἀπὸ ζωγράφο πεταμένες περιφρονητικά, γιὰ νὰ μὴ φέρη σὲ ἄλλον τὸν ἔπαινο ἢ κατόρθωσις τῆς ὁμοιώσεως. Πράγματι ὅταν ἰδῇς τὴν εἰκόνα μορφωμένη ἀκριβῶς σύμφωνα μὲ τὸ πρωτότυπο, δὲν ἐπαινεῖς τὴν εἰκόνα, ἀλλὰ θαυμάζεις τὸν ζωγράφο. Γιὰ νὰ ἀπευθυνθῇ λοιπὸν σ' ἐμένα καὶ ὄχι σὲ ἄλλον ὁ θαυμασμός, ἄφησε σ' ἐμένα τὸ ἔργο νὰ γίνω καθ' ὁμοίωσι Θεοῦ.

28 Διότι κατ' εἰκόνα ἔχω τὸ ὅτι εἶμαι λογικός, ἐνῶ καθ' ὁμοίωσι γίνομαι μὲ τὸ νὰ καταστῶ χρηστός. «Νὰ γίνετε τέλειοι ὅπως ὁ Πατέρας μας ὁ οὐράνιος εἶναι τέλειος»²⁹. Εἶδες ποῦ μᾶς ἀποδίδει ὁ Κύριος τὸ καθ' ὁμοίωσι; «Διότι τὸν ἥλιό του τὸν ἀνατέλλει ἐπάνω σὲ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς, ἐπάνω σὲ δικαίους καὶ ἀδίκους»³⁰. Ἄν μισήσης τὸ πονηρὸ καὶ γίνῃς ἀμνησίκακος, ἂν

27. Γεν. 1,26.

28. Βλ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ *Εἰς Ἰουλίτταν μάρτυρα*, PG 31, 256A.

29. Ματθ. 5,8. Λουκᾶ 6,36.

30. Ματθ. 5,45.

ζῆς ἔχθρας, εἰς γένη φιλάδελφος, συμπαθής, ὁμοιωθῆς Θεῷ.
 Ἐὰν ἀφῆς τῷ ἐχθρῷ ἀπὸ καρδίας, ὁμοιωθῆς Θεῷ. Ἐὰν οἶός
 ἔστιν ἐπὶ σὲ τὸν ἁμαρτωλὸν ὁ Θεός, τοιοῦτος γένη ἐπὶ τὸν εἰς σὲ
 πεπλημμεληκότα ἀδελφὸν τῇ πρὸς τὸν πλησίον εὐσπλαγχνία,
 5 ὁμοιωθῆς Θεῷ. Ὡστε τὸ κατ' εἰκόνα μὲν ἔχεις ἐκ τοῦ λογικὸς
 εἶναι, καθ' ὁμοίωσιν δὲ γίνῃ ἐκ τοῦ χρηστότητα ἀναλαβεῖν.
 Ἀνάλαβε σπλάγχνα οἰκτιρμοῦ, χρηστότητα, ἵνα ἐνδύσῃ Χριστόν.
 Δι' ὧν γὰρ ἀναλαμβάνεις τὴν συμπάθειαν, δι' αὐτῶν Χριστὸν
 ἐνδύῃ καὶ τῇ πρὸς αὐτὸν οἰκειώσει οἰκεῖος ἐγένου Θεῷ. Οὕτως
 10 ἡ ἱστορία παιδευσίς ἐστι τοῦ βίου τοῦ ἀνθρωπίνου.

29 «Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα»· ἔχέτω ἐν τῇ κτίσει τὸ
 κατ' εἰκόνα. Γενέσθω καὶ καθ' ὁμοίωσιν· τούτου τὴν δύναμιν
 ἔδωκεν. Εἰ ἐποίησε καὶ καθ' ὁμοίωσιν, ποῦ σου ἡ χάρις; διὰ τί
 σὺ ἐστεφανοῦ; Εἰ γὰρ ὁ δημιουργὸς τὸ ὅλον ἀπέδωκε, πῶς ἂν
 15 σοι ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἡνοιγέτο; Νῦν δὲ τὸ μὲν ἐδόθη, τὸ
 δὲ ἀτελὲς κατελείφθη, ἵνα σεαυτὸν τελειώσας ἄξιος γένῃ τῆς
 παρὰ τοῦ Θεοῦ μισθαποδοσίας.

30 Πῶς οὖν γενώμεθα καθ' ὁμοίωσιν; Διὰ τῶν εὐαγγελίων. Τί
 ἔστι Χριστιανισμός; Θεοῦ ὁμοίωσις κατὰ τὸ ἐνδεχόμενον ἄν-
 20θρώπου φύσει. Εἰ ἀνεδέξω τὸ εἶναι χριστιανός, ἐπείχθητι γενέ-
 σθαι ὁμοιος Θεῷ, ἐνδύσαι Χριστόν. Πῶς δὲ ἐνδύσῃ ὁ μὴ σφρα-
 γισάμενος, πῶς ἐνδύσῃ ὁ τὸ βάπτισμα μὴ λαβών, ὁ τὸ ἐνδυμα
 τῆς ἀφθαρσίας μὴ δεξάμενος; Ἀποπέμψῃ τὴν πρὸς Θεὸν ὁμοίω-

λησμονήσης τῇ χθεσινῇ ἔχθρα, ἂν γίνης φιλάδελφος καὶ συμπαθής, ὡμοιώθηκες μετὸν Θεό. Ἐν συγχωρήσῃς τὸν ἐχθρὸ μετὴν καρδιά σου, ὡμοιώθηκες μετὸν Θεό. Ἐν, ὅπως εἶναι γιὰ σένα τὸν ἁμαρτωλὸ ὁ Θεός, τέτοιος γίνης καὶ σὺ γιὰ τὸν ἀδελφὸ ποὺ σὲ ἀδίκησε, μετὴν εὐσπλαγχνία πρὸς τὸν πλησίον, ὡμοιώθηκες μετὸν Θεό. Ὡστε τὸ μὲν κατ' εἰκόνα τὸ ἔχεις μετὸ νὰ εἶσαι λογικός, τὸ δὲ καθ' ὁμοίωσι θὰ γίνης μετὸ νὰ ἀναλάβῃς χρηστότητα. Ἀνάλαβε σπλάγχνα οἰκτιρμοῦ, χρηστότητα, γιὰ νὰ ἐνδυθῇς τὸν Χριστό³¹. Ἐνδύεσαι τὸν Χριστὸ μετὰ αὐτὰ διὰ τῶν ὁποίων ἀναλαμβάνεις τὴν συμπάθεια καί, μετὴν οἰκεῖωσι πρὸς αὐτόν, ἔγινες οἰκεῖος μετὸν Θεό. Ἐτσι λοιπὸν ἡ βιβλικὴ ἱστορία εἶναι παιδευσις τοῦ ἀνθρωπίνου βίου.

29 «Ἐὰς κατασκευάσωμε ἄνθρωπο κατ' εἰκόνα» ἃς ἔχη στήν κτίσι τοῦ κατ' εἰκόνα. Ἐὰς γίνῃ ὅμως καὶ καθ' ὁμοίωσι· τοῦτου τῇ δύνامي τὴν ἔδωκε στὸν ἴδιο. Ἐὰν σ' ἔκαμε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ καὶ καθ' ὁμοίωσι, ποῦ θὰ ἦταν ἡ χάρις σου; Γιατί θὰ ἐστεφανωνόσουν ἐσύ; Ἐὰν σοῦ ἔδινε τὸ σύνολο ὁ δημιουργός, πῶς θὰ σοῦ ἀνοιγόταν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν; Τώρα λοιπὸν τὸ ἓνα σοῦ ἐδόθηκε, τὸ ἄλλο ἐγκαταλείφθηκε ἀτελές, ὥστε ἐσὺ ὁ ἴδιος τελειώνοντάς το νὰ γίνῃς ἄξιος τῆς μισθαποδοσίας ἀπὸ τὸν Θεό.

30 Πῶς λοιπὸν γινόμαστε καθ' ὁμοίωσιν; Διὰ τῶν εὐαγγελίων. Τί εἶναι Χριστιανισμός; Εἶναι ὁμοίωσις Θεοῦ κατὰ τὴν δεκτικότητα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Ἐὰν ἀποδέχθηκες ὅτι εἶσαι Χριστιανός, προχώρα βιαστικὰ νὰ γίνῃς ὅμοιος μετὸν Θεό, ἐνδύσου τὸν Χριστό. Πῶς ὅμως θὰ τὸν ἐνδυθῇς, ἂν δὲν ἐσφραγίσθηκες; Πῶς θὰ τὸν ἐνδυθῇς ἂν δὲν ἔλαβες τὸ βάπτισμα, ἂν δὲν ἐδέχθηκες τὸ ἔνδυμα τῆς ἀφθαρσίας; Θ' ἀπορρίψῃς τὴν ὁμοίω-

31. Βλ. Κολ. 3,12.

σιν; Εἰ ἐλεγόν σοι· δεῦρο, γενοῦ ὁμοιος βασιλεῖ, οὐκ ἂν εὐεργέτην με ἐκρινας; Ἐπειδὴ βούλομαί σε ὁμοιον Θεῷ ποιῆσαι, φεύγεις τὸν λόγον τὸν θεοποιοῦντά σε ἐπιφραζάμενος τὰ ὦτα, ἵνα μὴδὲ ἀκούσῃς τὸν σωτήριον λόγον;

31 «Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα». Τὸν ἄνθρωπον, φησὶν ἡ γυνή, τί πρὸς ἐμέ; ὁ ἀνὴρ ἐγένετο. Οὐ γὰρ εἶπε τὴν ἄνθρωπον, φησὶν, ἀλλὰ τῇ τοῦ ἄρθρου προσθήκῃ τὸ ἀρρενικὸν ἐνέφηεν. Ἀλλ' ἵνα μὴ ἀμαθῶς τις τῇ τοῦ ἀνθρώπου προσηγορίᾳ ἐπὶ τοῦ ἀνδρὸς ἢ μόνου κεχρημένος, προσέθηκεν· «ἄρ-
10 σεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς». Καὶ ἡ γυνή ἔχει τὸ κατ' εἰκόνα Θεοῦ γεγενῆσθαι ὡς καὶ ὁ ἀνὴρ ὁμοίως. Ὁμότιμοι αἱ φύσεις, ἴσαι αἱ ἀρεταί, ἄθλα ἴσα, ἡ καταδίκη ὁμοία. Μὴ λεγέτω· ἄσθενής εἰμι'. Ἡ ἀσθένεια σαρκός, ἐν ψυχῇ τὸ δυνατόν ἐστίν. Ἐπειδὴ τοίνυν ὁμότιμος ἡ κατὰ Θεὸν εἰκὼν, ὁμότιμος ἔστω ἡ ἀρετὴ
15 καὶ ἡ τῶν ἀγαθῶν ἔργων ἐπίδειξις. Οὐδεμία παραίτησίς ἐστι τῷ βουλομένῳ προφασίζεσθαι ἀσθενὲς τὸ σῶμα. Δι' αὐτὸ τοῦτο ἀπλῶς ἀπαλόν, ἀλλὰ διὰ τὴν συμπάθειαν εὐτονον ἐν καρτερίαις, σύντονον δὲ ἐν ἀγρυπνίαις.

32 Πότε δύναται ἀνδρὸς φύσις ἀμιλληθῆναι γυναικὸς φύσει
20 καρτερικῶς διαγωγῆς τὸν ἑαυτῆς βίον; Πότε τὸ ἐν νηστείαις εὐτονον γυναικῶν μιμήσασθαι δύναται ἀνὴρ, τὸ ἐν προσευχαῖς φιλόπονον, τὸ ἐν δάκρυσιν δασιλές, τὸ πρὸς εὐποιῖαν ἑτοιμον; Εἶδον ἐγὼ γυναῖκα λάθρα κλέπτουσιν καλὰ κλέμματα καὶ ἄνευ τοῦ ἀνδρὸς τὰς εὐποιῖας ποιοῦσαν ὑπὲρ ἀνδρός, ὑπὲρ αὐξήσεως
25 οἴκου, ὑπὲρ τέκνων διαμονῆς διδοῦσαν καὶ λανθάνουσιν τοῦ ἀνδρὸς τὴν γνῶσιν, ὑπὲρ αὐτοῦ ἐκβάλλουσιν καὶ αὐτὸν ἀποκρύπτουσιν. Ὁ γὰρ ἐποίει, ἐποίει τῷ βλέποντι ἐν τῷ κρυπτῷ

32. Βλ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Εἰς ψαλμὸν 1,3. PG 29, 216, «μία γὰρ ἀρετὴ ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς».

33. Βλ. Ματθ. 6,4-6. 6,18.

σι πρὸς τὸν Θεό; Ἐὰν σοῦ ἔλεγα, ἔλα, γίνε ὅμοιος μὲ τὸν βασιλέα, δὲν θὰ μὲ ἐθεωροῦσες εὐεργέτη; Ὅταν θέλω νὰ σὲ κάμω ὅμοιον μὲ τὸν Θεό, ἀποφεύγεις τὸ λόγο πού σὲ θεοποιεῖ, φράζοντας τ' αὐτιά σου, γιὰ νὰ μὴ ἀκούσης καὶ τὸν σωτηριώδη λόγο;

«Καὶ κατεσκεύασε ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπο κατ' εἰκόνα». Τὸν ἄνθρωπο, λέγει ἡ γυναῖκα· τί μὲ ἀφορᾷ ἐμένα; Ὁ ἄνδρας ἔγινε. Διότι δὲν εἶπε τὴν ἄνθρωπο, ἰσχυρίζεται, ἀλλὰ μὲ τὴν προσθήκη τοῦ ἀρσενικοῦ ἄρθρου ἐδήλωσε τὸ ἀρρενικὸ τοῦ κτίσματος. Ἀλλὰ γιὰ νὰ μὴ ἐκλάβῃ κανεὶς ἀμαθῶς τὸν ὄρο ἄνθρωπος ἀποδίδοντάς τον μόνο στὸν ἄνδρα, προσέθεσε· «ἄρρεν καὶ θῆλυ τοὺς ἔπλασε». Καὶ ἡ γυναῖκα ἔχει τὸ ὅτι ἔγινε κατ' εἰκόνα Θεοῦ, ὅπως ἐπίσης καὶ ὁ ἄνδρας. Οἱ φύσεις εἶναι ὁμότιμες, ἴσες οἱ ἀρετές, ἴσα τὰ βραβεῖα, ὅμοια ἡ εὐθύνη³². Νὰ μὴ λέγῃ· εἶμαι ἀσθενής. Ἡ ἀσθένεια ἀνήκει στὴ σάρκα, στὴν ψυχὴ ὑπάρχει ἡ δύναμις. Ἀφοῦ λοιπὸν ὁμότιμη εἶναι ἡ κατὰ Θεὸν εἰκόνα, ὥς εἶναι ὁμότιμη καὶ ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ ἐπίδειξις τῶν ἀγαθῶν ἔργων. Δὲν ὑπάρχει καμμιά δικαιολογία σ' αὐτὸν πού θέλει νὰ προφασισθῇ τὸ ἀσθενικὸ σῶμα. Καθ' ἑαυτὸ τὸ σῶμα εἶναι ἁπλό, κατὰ συμπάθεια ὅμως εἶναι δυνατὸ σὲ καρτερικότητα, ἀνθεκτικὸ στὶς ἀγρυπνίες.

Πότε μπορεῖ ἡ φύσις τοῦ ἀνδρὸς νὰ ἀνταγωνισθῇ τῇ φύσει τῆς γυναίκας πού διάγει τὴ ζωὴ της καρτερικά; Πότε μπορεῖ ὁ ἄνδρας νὰ μιμηθῇ τὴν ἀντοχὴ τῶν γυναικῶν στὶς νηστεῖες, τὴν φιλοπονίαν στὶς προσευχές, τὴν ἀφθονία στὰ δάκρυα, τὴν ἐτοιμότητα πρὸς τὴν εὐεργεσίαν; Ἐγὼ εἶδα κάποια γυναῖκα νὰ κάμῃ κρυφὰ ὠραῖες κλοπὰς καὶ νὰ ἐκτελῇ τίς ἐλεημοσύνες χωρὶς τὸν ἄνδρα γιὰ τὸν ἄνδρα, νὰ δίνει κρυφὰ ἀπὸ τὴ γνῶσι τοῦ ἀνδρὸς γιὰ τὴν αὐξήσει τοῦ οἴκου καὶ τῆς εὐημερίας τῶν τέκνων, νὰ προσφέρῃ ὑπὲρ αὐτοῦ, ἀλλὰ κρυφὰ ἀπὸ αὐτόν. Διότι ὅ,τι ἔκαμε τὸ ἔκαμε γιὰ ἐκεῖνον πού βλέπει στὰ κρυφά³³, χωρὶς νὰ κοινο-

οὐ δημοσιεύουσα ἑαυτῆς τὴν εὐποιῖαν. Ἡ ἀγαθὴ γυνὴ ἔχει τὸ κατ' εἰκόνα. Μὴ πρόσεχε τῷ ἔξω ἀνθρώπῳ, περίπλασμα ἐστὶ τοῦτο. Ἡ ψυχὴ καθέζεται ἐνδον ὑπὸ παραπετάσματι καὶ ἀπαλῶ τῷ σώματι. Ψυχὴ μέντοι καὶ ψυχὴ ὁμότιμος, ἐν τοῖς παραπετά-
5 σμασιν ἢ διαφορά.

33 Θεῶ οὖν ὁμοιος ἐγένου διὰ τῆς χρηστότητος, διὰ τῆς ἀνεξικακίας, διὰ τῆς κοινωνίας, διὰ τοῦ φιλάδελφος καὶ φιλάλληλος εἶναι, μισοπόνηρος, κατακρατῶν τῶν παθῶν τῆς ἀμαρτίας, ἵνα σοι ὑπάρχη τὸ ἄρχειν.

34 «Καὶ ἀρχέτωσαν τῶν ἰχθύων». Ἐδόθη σοι τὸ ἄρχειν τῶν ἰχθύων τῶν ἀλόγων, ὥστε τοῦ ἀλόγου πάθους ἐγένου ἄρχων. «Καὶ ἀρχέτωσαν τῶν θηρίων». Παντὸς θηρίου ἄρχεις. Τί οὖν, ἔρεῖς, ἐγὼ θηρία ἔχω ἐν ἑμαυτῷ; Καὶ μυρία καὶ πολλὸν ὄχλον ἐν σεαυτῷ θηρίων ἔχεις. Καὶ μὴ ὕβριν εἶναι νομίσης τὸ λεγόμενον.
15 Μικρὸν θηρίον ἐστὶν ὁ θυμός, ὅταν ἐνυλακτῇ τῇ καρδίᾳ; κυνὸς παντὸς οὐκ ἐστὶν ἀγριώτερος; Τῇ δὲ δολερᾷ ψυχῇ ὁ δόλος ἐμφωλεύων ἄρκου πάσης φωλάδος οὐκ ἐστὶ δυσημερώτερος; Οὐκ ἐστὶ θηρίον ἢ ὑπόκρισις; Ὁ δὲ ὀξὺς εἰς ὕβριν σκορπίος οὐκ ἐστὶν; Ὁ δὲ λάθρα εἰς ἄμυναν ὀρμῶν ἐχίδνης οὐκ ἐστὶ χαλεπώ-
20 τερος; Ὁ δὲ πλεονέκτης οὐκ ἐστὶ λύκος ἄρπαξ; Ποῖον θηρίον ἐν ἡμῖν οὐκ ἐστὶν; Ὁ θηλυμανὴς οὐκ ἐστὶν ἵππος ἐπιμαινόμενος; «Ἴπποι», γάρ φησι, «θηλυμανεῖς ἐγενήθησαν, ἕκαστος ἐπὶ τὴν γυναῖκα τοῦ πλησίον αὐτοῦ ἐχρεμέτιζεν». Οὐκ εἶπεν ἑλάλει τῇ γυναικὶ ἄλλ' «ἐχρεμέτιζεν». Μετέθηκεν αὐτὸν ἐπὶ τὴν τῶν ἀλό-
25 γων φύσιν διὰ τοῦ πάθους ᾧ προσωκειώθη.

35 Πολλὰ οὖν θηρία ἐν ἡμῖν. Ἐγένου τοίνυν ἄρχων θηρίων, εἰ

ποιῇ τὴν ἐλεημοσύνη της. Ἡ ἀγαθὴ γυναῖκα ἔχει τὸ κατ' εἰκόνα. Μὴ προσέχης τὴν ἐξωτερικὴ ἐμφάνισι τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ εἶναι ἀπλῶς περίβλημα. Ἡ ψυχὴ κάθεται μέσα, κάτω ἀπὸ παραπέτασμα, τὸ ἀπαλὸ σῶμα. Ψυχὴ καὶ ψυχὴ ὁμῶς εἶναι ὁμότιμες, ἡ διαφορὰ ἔγκειται στὰ παραπετάσματα³⁴.

Ἔγινες λοιπὸν ὅμοιος μὲ τὸν Θεὸ διὰ τῆς χρηστότητος, διὰ τῆς ἀνεξικακίας, τῆς κοινωνίας³⁵, τῆς φιλαδελφίας, τῆς φιλαλληλίας καὶ τῆς μισοπονηρίας· ἔγινες ὅμοιος κυριαρχώντας τὰ πάθη τῆς ἀμαρτίας, γιὰ ν' ἀποκτήσης τὴν ἀρχηγία.

«Καὶ ὅς ἀρχηγεῦουν τῶν θηρίων». Σοῦ ἐδόθηκε ν' ἀρχηγεῦης στοὺς ἀλόγους ἰχθῦς, ὥστε ἔγινες ἄρχοντας τοῦ ἀλόγου πάθους. Καὶ ὅς ἀρχηγεῦουν τῶν θηρίων. Εἶσαι ἄρχοντας κάθε θηρίου. Τί λοιπὸν, θὰ εἰπῇς, ἔχω ἐγὼ θηρία μέσα μου; Ἔχεις μυρία, πολὺ πλῆθος θηρίων μέσα σου. Καὶ νὰ μὴ νομίσης ὅτι αὐτὰ τὰ λόγια ἀποτελοῦν ὕβρι. Ὁ θυμὸς εἶναι μικρὸ θηρίο, ὅταν γαβγίζῃ στὴν καρδιά; Δὲν εἶναι ἀγριώτερος ἀπὸ κάθε σκύλο; Ὁ δόλος ποὺ φωληάζει στὴ δολερὴ ψυχὴ δὲν εἶναι ἀνημερώτερος ἀπὸ κάθε ἀρκούδα ποὺ παραμονεύει στὴ σπηλιά; Δὲν εἶναι θηρίο ἢ ὑποκρισία; Ὁ ὑβριστὴς δὲν εἶναι σὰν σκορπιός; Ἐκεῖνος ποὺ ἐπιτίθεται κρυφὰ δὲν εἶναι χειρότερος ἀπὸ ἔχιδνα; Ὁ πλεονέκτης δὲν εἶναι ἀρπακτικὸ θηρίο; Ποιὸ θηρίο δὲν εἶναι μέσα μας; Ὁ θηλυμανὴς δὲν εἶναι μαινόμενος ἵππος; Λέγει πράγματι, «ἔγιναν ἵπποι θηλυμανεῖς ποὺ ἐχρεμέτιζαν ὁ ἓνας στὴ γυναῖκα τοῦ γείτονα»³⁶. Δὲν εἶπε «ὠμιλοῦσε στὴ γυναῖκα», ἀλλὰ «ἐχρεμέτιζε»· τὸν μετέθεσε στὴ φύσι τῶν ἀλόγων λόγῳ τοῦ πάθους ποὺ οἰκειώθηκε.

Πολλὰ λοιπὸν θηρία εἶναι μέσα μας. Ἔγινες τάχα ἄρχοντας

34. Βλ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Εἰς τὸ πρόσεχε σεαυτῷ*, PG 31,197D.

35. Βλ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Εἰς Ψαλμὸν* 14,6, PG 29, 261C.

36. Ἱερ. 5,8.

τῶν ἔξω ἄρχεις, τὰ δὲ ἔνδον ἀβασίλευτα καταλείψεις; Οἷος ἔση
 τῷ λογισμῷ τοῦ λέοντος μὲν κρατῶν καὶ καταφρονῶν αὐτοῦ
 τοῦ βρυχήματος, πρίων δὲ τοὺς ὀδόντας καὶ τὴν φωνὴν ἀναρ-
 θρον ἀφιεῖς, τοῦ θυμοῦ ἔνδον ὅλου ὁμοῦ προπεσεῖν φιλονεικοῦν-
 5 τος οὐδὲ καταμένειν ἔνδον συγχωροῦντος; Τί τούτου χαλεπώτε-
 ρον, ὅταν ἄνθρωπος ὑπὸ τοῦ πάθους κρατηθῇ, ὅταν ὁ θυμὸς τὸν
 λογισμὸν παρωσάμενος αὐτὸς τὴν δυναστείαν τῆς ψυχῆς παρα-
 λάβῃ; Ἄρχων ἐρπετῶν, ἄρχων πτηνῶν. Μήτε λογισμοὺς ἔχε
 μετεωροπόρους μήτε κοῦφος ἔσο καὶ ἄστατος τῇ διανοίᾳ.
 10 Πτηνῶν ἄρχειν ἐκρίθης. Ἄτοπος εἶ τὰ μὲν πετόμενα ἰζῶ κατα-
 βάλλων, αὐτὸς δὲ κοῦφος ὢν καὶ μετέωρος. Μὴ τυφωθῇς, μὴ
 ὑπεραρθῇς, μὴ μείζω φρονήσης τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, μὴ
 ὑπερφυσῶ ἐπαινούμενος, μὴ δόξαζε σεαυτὸν μηδὲ μέγα τι εἶναι
 νόμιζε σεαυτόν. Ἔση γάρ οὕτως πτηνὸν ἄστατον ἀστηρίκτω τῇ
 15 φύσει ὥδε καὶ ὥδε περιφερόμενος.

36 Ἄρχε τῶν ἐν σοὶ λογισμῶν, ἵνα γένη ἄρχων τῶν ὄντων
 πάντων. Οὕτως ἢ διὰ τῶν ζώων δεδομένη ἀρχὴ ρυθμίζει ἡμᾶς
 πρὸς τὸ ἡμῶν αὐτῶν ἄρχειν. Ἄτοπον γάρ ἐστι βασιλευόμενον
 οἴκοι ἐθνῶν βασιλεύειν, ὑπὸ ἐταίρας κρατούμενον ἔσω δημοσίᾳ
 20 πόλεως εἶναι προστάτην. Τὰ οἴκοι χρὴ καλῶς διατιθέμενον καὶ
 τῶν ἔνδον εὐταξίαν κατακοσμήσαντα οὕτω τῶν ἄλλων λαμβά-
 νειν τὴν ἐπιστασίαν, ἐπεὶ περιστραφήσεται παρὰ τῶν ἀρχομέ-
 νων ὁ λόγος, ἂν ἄκοσμα τὰ οἴκοι καὶ ἀδιάτακτα ἔχῃ, ὅτι «ία-
 τρέ, θεράπευσον σεαυτόν». Ἐαυτοὺς πρῶτον θεραπεύσωμεν.
 25 Οὐδεὶς μὴ θηράσας λέοντα κατεγνώσθη· μὴ κρατήσας δὲ θυμοῦ

θηρίων, ἂν ἀρχηγεύης τὰ ἔξω, ἀλλὰ ἀφήνεις ἀβασίλευτα τὰ μέσα; Ποιός θὰ εἶσαι σέ λογισμό, ἂν κυριαρχῇς στὸ λέοντα καὶ καταφρονῇς τὸ βρυχηθμό του, ἀλλὰ πριονίζης τὰ δόντια κι' ἀφήνης ἀναρθρη φωνή, ἐνῶ ὁ θυμὸς ἀγωνίζεται νὰ βγῇ ἔξω ὅλος μαζί καὶ δέν δέχεται νὰ μείνη μέσα; Τί εἶναι ἀπὸ αὐτὸ χειρότερο, ὅταν ὁ ἄνθρωπος νικηθῇ ἀπὸ τὸ πάθος, ὅταν ὁ θυμὸς ἀπωθώντας τὸν λογισμό παραλάβῃ αὐτὸς τὴν ἐξουσία τῆς ψυχῆς; Ἄρχων λοιπὸν ἐκτίσθηκες, ἄρχων παθῶν, ἄρχων θηρίων, ἄρχων ἑρπετῶν, ἄρχων πτηνῶν. Νὰ μὴ ἔχης μετεώρους οὔτε νὰ εἶσαι κουφὸς καὶ ἄστατος στῇ διάνοια. Ἐκρίθηκες ἄξιος νὰ ἀρχηγεύης πτηνά. Εἶσαι παράλογος, ἂν καταρρίπτῃς μὲν τὰ πετούμενα μὲ τὸν ἰξό, ἐσὺ ὁ ἴδιος ὅμως εἶσαι κοῦφος καὶ μετέωρος. Νὰ μὴ εἶσαι τυφωμένος, νὰ μὴ εἶσαι ὑπερόπτης, νὰ μὴ φρονῇς ἐπάνω ἀπὸ τὴν ἀνθρωπίνη φύσι, νὰ μὴ φουσκῶνῃς ὅταν ἐπαινῇσαι, νὰ μὴ αὐτοδοξάζεσαι μήτε νὰ νομίζης ὅτι κάτι εἶσαι. Διότι ἔτσι θὰ εἶσαι πτηνὸ ἄστατο περιφερόμενο ἐδῶ κι' ἐκεῖ μὲ ἀστήρικτο ὄργανισμό.

Νὰ κυριαρχῇς τοὺς μέσα σου λογισμούς, γιὰ νὰ γίνῃς ἄρχων ὅλων τῶν ὄντων. Ἔτσι ἡ ἐξουσία ποὺ μᾶς χορηγεῖται διὰ τῶν ζώων μᾶς ρυθμίζει στὸ νὰ κυριαρχοῦμε τοὺς ἐαυτοὺς μας. Διότι εἶναι ἄτοπο νὰ βασιλεύῃ κάποιος σέ ἔθνη, ἐνῶ στὸ σπίτι του εἶναι ὑποτεταγμένος, νὰ εἶναι ἀρχηγὸς πόλεως δημοσία, ἐνῶ μέσα κυριαρχεῖται ἀπὸ μιὰ ἐταίρα. Πρέπει, ἀφοῦ ρυθμίση καλὰ τὰ πράγματα τοῦ οἴκου καὶ βάλῃ τὰ ἐσωτερικὰ σέ εὐταξία, τότε νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἡγεσία τῶν ἄλλων, ἐπειδὴ, ἂν ἔχῃ ἀδιακόσμητα καὶ ἄτακτα τὰ ζητήματα τοῦ οἴκου, οἱ ἀρχόμενοι θὰ στρέψουν πρὸς αὐτὸν τὸ λόγο, «ἰατρὲ, θεράπευσε τὸν ἐαυτό σου»³⁷. Ἄς θεραπεύσωμε πρῶτα τοὺς ἐαυτοὺς μας. Κανένας δέν καταδικάσθηκε διότι δέν ἐθήρευσε λέοντα· ἀλλὰ ἂν δέν κυ-

37. Λουκᾶ 4,23.

καταγέλαστος πάντη. Ὡστε ὁ μὲν τοῦ ἰδίου πάθους μὴ περιγε-
νόμενος εἰς κατάγνωσιν ἄγεται, ὁ δὲ μὴ δυνηθεὶς ἀγρίων θη-
ρίων περιγενέσθαι οὐπω μέμψεως ἄξιόν τι πεποιηκῶς φανήσε-
ται.

- 37 Ὁ δὲ ταῦτα οἰκονομήσας γραφῆναι Κύριος ὁ καὶ τὴν μικρὰν
ἡμῶν καὶ ἀσθενῇ γλῶσσαν συγχωρήσας μέχρι τοσούτου ὑμῖν
ὁμιλῆσαι, ὁ διὰ τῆς ἀσθενοῦς ἡμῶν διανοίας μεγάλους ὑμῖν θη-
σαυροὺς ἐν τοῖς ὀλίγοις ἀποσκιάσμασι τῆς ἀληθείας παραδηλώ-
σας, δώῃ ὑμῖν διὰ τῶν μικρῶν τὰ μεγάλα, διὰ τῶν ὀλίγων
10 σπερμάτων τὸ τέλειον τῆς γνώσεως καὶ ἡμῖν τῆς προαιρέσεως
τὸν μισθὸν ἐντελῇ καὶ ὑμῖν τῆς ἀπολαύσεως τῶν θείων λογίων
καρπῶν πεπληρωμένον, ὅτι αὐτῷ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς
αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ριαρχή τὸ θυμό του, γίνεται ἐντελῶς καταγέλαστος. Ὡστε ὁποῖος δὲν ἐξουσιάζει τὸ πάθος του ὁδηγεῖται σὲ κατὰκρισι, ἐνῶ ὁποῖος δὲν μπόρεσε νὰ νικήσῃ ἄγρια θηρία, δὲν θὰ φανῇ ὅτι ἔκαμε κάτι ἀξιόμεμπτο.

Ὁ Κύριος ποὺ οἰκονόμησε ὥστε νὰ γραφοῦν τοῦτα, ποὺ ἐπέτρεψε στὴ μικρὴ καὶ ἀσθενῇ γλῶσσα μας νὰ σᾶς ὁμιλήσῃ ἕως ἐδῶ, ποὺ μὲ τὴν ἀσθενικὴ διάνοιά μας σᾶς ὑποδήλωσε μὲ τὰ ὀλίγα ἀποσκιάσματα τῆς ἀληθείας μεγάλους θησαυροὺς, εἴθε νὰ σᾶς δώσῃ διὰ τῶν μικρῶν τὰ μεγάλα, διὰ τῶν ὀλίγων σπερμάτων τὸ τέλειο τῆς γνώσεως· εἴθε νὰ χορηγήσῃ καὶ σὲ μᾶς ὁλόκληρο τὸν μισθὸ γιὰ τὴν προαίρεσί μας καὶ σὲ σᾶς πλήρη τὸν καρπὸ τῆς ἀπολαύσεως τῶν θείων λογίων. Διότι σ' αὐτὸν ἀνήκει ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος στοὺς αἰῶνες τῶν αἰώνων. Γένοιτο.

Π Ε Ρ Ι
ΤΗΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΓΕΝΕΣΕΩΣ
ΚΑΙ ΕΙΣ ΤΟ
ΚΑΤ' ΕΙΚΟΝΑ ΚΑΙ ΚΑΘ' ΟΜΟΙΩΣΙΝ
ΟΜΙΛΙΑ Β'

ΟΜΙΛΙΑ Β

1 Ὁ μὲν σοφὸς Σολομῶν οὐκ ἐν πειθοῖς σοφίας λόγοις ἀλλ' ἐν διδακτοῖς Πνεύματος ἁγίου σοφισθεῖς, ἐν τοῖς ἀρτίως ἡμῖν ἀνεγνωσμένοις ἀποσεμνύνων τὸν ἄνθρωπον ἐβόα λέγων· «μέγα ἄνθρωπος καὶ τίμιον ἀνὴρ ἐλεήμων». Ἐγὼ δὲ ματαίως κατ' 5 ἑμαυτὸν ἐσκόπουν ἃ τε εἶχον ἐν τῇ ἑμαυτοῦ διανοίᾳ καὶ ἃ παρὰ τῆς Γραφῆς δεδιδαγμένος ἤμην περὶ τοῦ ἀνθρώπου. Αὐτὸς μὲν γὰρ ἐλογιζόμην ὅτι πῶς μέγα ἄνθρωπος, τὸ ἐπὶ κληρον ζῶον τὸ μυρίοις πάθεσιν ὑποκείμενον, τὸ ἐκ γενετῆς εἰς γῆρας μυρίων κακῶν ἐσμὸν ἐξαντλοῦν, περὶ οὗ εἴρηται· «Κύριε, τί ἐστὶν ἄν- 10 θρωπος, ὅτι ἐγνώσθης αὐτῷ;». Καὶ ὁ μὲν ψαλμωδὸς καταφρο- νεῖ ὡς εὐτελοῦς τοῦ ζώου καὶ ἡ παροιμία ἀποσεμνύνει ὥς μέγα τι τὸν ἄνθρωπον.

2 Ἀλλὰ μοι τὴν τοιαύτην διαπόρησιν ἔλυσεν ἡ ἱστορία τῆς γε- νέσεως τοῦ ἀνθρώπου ἀναγνωσθεῖσα. Ἦκούομεν γὰρ νῦν ὅτι «ὁ 15 Θεὸς ἔλαβεν χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς καὶ ἔπλασε τὸν ἄνθρωπον». Εὖ- ρον ἐκ τοῦ ρήματος τούτου ἀμφοτέρω, ὅτι οὐδὲν ἄνθρωπος καὶ μέγα ἄνθρωπος· ἐὰν πρὸς τὴν φύσιν μόνον ἀποβλέψῃς, οὐδὲ καὶ

1. Α' Κορ. 2,4 καὶ 13.

2. Τὰ λόγια αὐτὰ σημαίνουν ὅτι ἡ ὁμιλία ἐκφωνήθηκε στὸ ναὸ μετὰ τὸ ἀνάγνωσμα τῶν Παροιμιῶν ἢ προωριζόταν ν' ἀναγνωσθῇ ἐκεῖ. Βλ. καὶ παρακάτω στὴν παράγραφο 2.

ΟΜΙΛΙΑ ΔΕΥΤΕΡΑ

Ὁ σοφὸς Σολομὼν ποὺ ἐσοφίσθηκε ὅχι μὲ πιθανολογίες τῆς σοφίας, ἀλλὰ μὲ τὰ διδάγματα τοῦ ἁγίου Πνεύματος¹, ἐγκωμιάζοντας τὸν ἄνθρωπο στὰ ἀναγνώσματα ποὺ πρὸ ὀλίγου ἐξεφωνήσαμε², ἐτόνιζε· «μεγάλον πρᾶγμα εἶναι ὁ ἄνθρωπος, εἶναι κάτι πολὺτιμον ὁ ἐλεήμων ἄνδρας»³. Ἐγὼ ἐσκεπτόμουν μέσα μου ματαίως ὅσα εἶχα στὴ διάνοιά μου καὶ ὅσα εἶχα διδαχθῆ περὶ τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴ Γραφή. Πράγματι ἐσκεπτόμουν, πῶς εἶναι μέγαλον πρᾶγμα ὁ ἄνθρωπος, αὐτὸ τὸ φθαρτὸ ζῶον ποὺ ὑπόκειται σὲ μυρία πάθη, ποὺ ἐξαντλεῖ πλῆθος μυρίων κακῶν ἀπὸ τὴ γέννησί του ἕως τὰ γηρατεία, αὐτὸ γιὰ τὸ ὁποῖο ἔχει λεχθῆ, «Κύριε, τί εἶναι ὁ ἄνθρωπος ποὺ ν' ἀξίζῃ νὰ σὲ γνωρίζῃ»⁴. Ὁ Ψαλμωδὸς τὸν καταφρονεῖ σὰν εὐτελὲς ζῶον, καὶ ἡ Παροιμία τὸν ἐγκωμιάζει σὰν κάτι σπουδαῖον.

Αὐτὴν ὅμως τὴν μεγάλη ἀπορία μου τὴν ἔλυσε ἡ διήγησις τῆς γενέσεως τοῦ ἀνθρώπου ποὺ ἀναγνώσθηκε⁵. Πράγματι μόλις ἀκούσαμε ὅτι «ὁ Θεὸς ἐπῆρε χῶμα ἀπὸ τὴ γῆ καὶ ἔπλασε τὸν ἄνθρωπον»⁶. Ἀπὸ τὸ ρῆμα αὐτὸ εὗρηκα καὶ τὰ δύο· ὅτι τίποτε δὲν εἶναι ὁ ἄνθρωπος καὶ ὅτι μέγαλον πρᾶγμα εἶναι ὁ ἄνθρωπος· ἂν λάβῃς ὑπ' ὄψιν μόνον τὴ φύσιν, δὲν εἶναι οὔτε καὶ τοῦ

3. Παροιμ. 20,6.

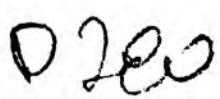
4. Ψαλμ. 143,3.

5. Πρέπει νὰ εἶχε ἀναγνωσθῇ πρὶν ἀπὸ τὴν ὁμιλία.

6. Γεν. 1,6.

τοῦ μηδενὸς ἄξιος, ἐὰν δὲ πρὸς τὴν τιμὴν ἦν ἐτιμήθη, μέγα ἄνθρωπος.

3 Ποία; Εἶπεν ὁ Θεὸς «γενηθήτω φῶς, καὶ ἐγένετο φῶς». Σύγκρινον ἀνθρώπου γένεσιν καὶ φωτὸς γένεσιν. Ἐκεῖ εἶπε·
5 «γενηθήτω στερέωμα». Ὁ μέγας οὐρανὸς ἄνωθεν ἡμῖν ὑπερτέταται ρήματι Θεοῦ γενόμενος· ἀστέρες καὶ ἥλιος καὶ σελήνη καὶ πάντα, ὅσα θεωροῦμεν ὀφθαλμοῦ καὶ ὅσα νῦν καταλαμβάνομεν, ρήματι ἔσχε τὸ εἶναι. Θάλασσα καὶ γῆ καὶ ἡ ἐν αὐτοῖς διακόσμησις, ζώων γένη παντοδαπά, φυτῶν διάφοροι ποικιλίαι, πάν-
10 τα ταῦτα τῷ ρήματι γέγονεν. Ἄνθρωπος δέ, πῶς; Οὐκ ἐλέχθη· «γενηθήτω ἄνθρωπος» ὡς «γενηθήτω στερέωμα», ἀλλὰ πλεῖόν τι ὁρᾷς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ· ὑπὲρ φῶς, ὑπὲρ οὐρανόν, ὑπὲρ φωστῆρας, ὑπὲρ πάντα ἡ ἀνθρώπου γένεσις. «Ἔλαβε Κύριος ὁ Θεός»· καταξιοῖ ἰδίᾳ χειρὶ διαπλάσαι τὸ ἡμέτερον σῶμα. Οὐ
15 προσέταξεν ἀγγέλῳ, οὐχ ἡ γῆ αὐτομάτως ὥσπερ τοὺς τέττιγας ἡμᾶς ἐξέβρασεν, οὐκ εἶπε τόδε καὶ τόδε ποιῆσαι λειτουργικαῖς δυνάμεσιν, ἀλλ' ἰδίᾳ χειρὶ φιλοτεχνεῖ. Γῆν ἔλαβεν. Ὅταν πρὸς τὸ ληφθεὶν ἀπίδῃς, «τί ἐστὶν ἄνθρωπος;» ὅταν τὸν πλάσαντα κατανοήσῃς, «μέγα ἄνθρωπος»· ὡς καὶ τὸ μηδὲν διὰ τὴν ὕλην καὶ
20 μέγα διὰ τὴν τιμὴν.

4 «Καὶ ἔλαβεν ὁ Θεός». Ἀλλὰ πῶς ἐκεῖ ἐν τοῖς κατόπιν, «καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον», ἐνταῦθα δὲ ἄνωθεν ἀνθρώπου γένεσις; Ὡς μηδὲν περὶ ἀνθρώπου δεδιδαγμένων ἡμῶν ἡ ἱστορία λέγει· «καὶ ἔλαβεν ὁ Θεὸς χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς καὶ ἔπλα-
25 σεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον».

5 Ἦδη τινὲς ἔφασαν τὸ μὲν «ἔπλασεν» ἐπὶ τοῦ σώματος εἰ-

7. Γεν. 1,3.

8. Γεν. 1,6.

9. Γεν. 2,7.

μηδενὸς ἄξιος· ἂν ὁμως λάβῃς ὑπ' ὄψι τὴν τιμὴν ποὺ ἐπῆρε, εἶναι σπουδαῖο πρᾶγμα.

Ποιά τιμὴ εἶναι; «Εἶπε ὁ Θεός, ἃς γίνῃ φῶς, κι' ἐγίνε φῶς»⁷. Σύγκρινε τὴν γένεσι τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν γένεσι τοῦ φωτός. Ἐκεῖ εἶπε, «ἃς γίνῃ τὸ στερέωμα»⁸. Ὁ μέγας οὐρανὸς ἐκτείνεται ἐπάνω ἀπὸ μᾶς, γενόμενος μὲ τὸ λόγο τοῦ Θεοῦ. Τ' ἀστέ-
ρια καὶ ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη καὶ ὅλα ὅσα παρατηροῦμε μὲ τὰ
μάτια καὶ ὅσα συλλαμβάνομε μὲ τὸ νοῦ, μὲ λόγο ἔλαβαν τὴν
ὑπαρξί. Ἡ θάλασσα καὶ ἡ γῆ καὶ ἡ διακόσμησις ποὺ εἶναι μέσα
τους, παντοειδῆ γένη ζώων, διάφορες ποικιλίες φυτῶν, ὅλα
αὐτὰ ἐγιναν μὲ τὸ λόγο. Ὁ ἄνθρωπος ὁμως, πῶς ἐγίνε; Δὲν ἐλέ-
χθηκε, ἃς γίνῃ ὁ ἄνθρωπος, ὅπως ἐλέχθηκε, ἃς γίνῃ τὸ στερέω-
μα, ἀλλὰ στὸν ἄνθρωπο βλέπεις κάτι περισσότερο. Ἡ γένεσις
τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἐπάνω ἀπὸ τὸ φῶς, ἐπάνω ἀπὸ τὸν οὐρανό,
ἐπάνω ἀπὸ τοὺς φωστῆρες, ἐπάνω ἀπὸ ὅλα. «Ἐπῆρε ὁ Κύριος ὁ
Θεός»⁹· καταξιώνει νὰ διαπλάσῃ τὸ σῶμα μας μὲ τὸ ἴδιο χέρι
του. «Ἐπῆρε γῆ». Ὅταν κυττάξῃς τὸ ληφθέν, «τί εἶναι ὁ ἄν-
θρωπος;» ὅταν σκεφθῇς τὸν πλάστη, «σπουδαῖο πρᾶγμα ὁ ἄν-
θρωπος». Διότι εἶναι καὶ μηδὲν λόγῳ τῆς ὕλης καὶ μεγάλο λόγῳ
τῆς τιμῆς.

«Καὶ ἐπῆρε ὁ Θεός»⁹. Ἀλλὰ πῶς ἐκεῖ στὰ προηγούμενα λέ-
γεται «καὶ ἔκαμε ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπο»¹⁰, ἐνῶ ἐδῶ περιγράφε-
ται πάλι ἀπὸ τὴν ἀρχὴν ἡ γένεσις τοῦ ἀνθρώπου; Σὰν νὰ μὴ ἐδι-
δαχθήκαμε τίποτε περὶ τοῦ ἀνθρώπου προηγουμένως, λέγει ἡ
διήγησις· «καὶ ἐπῆρε ὁ Θεὸς χῶμα ἀπὸ τῆ γῆ καὶ ἔπλασε ὁ
Θεὸς τὸν ἄνθρωπο».

Μερικοὶ εἶπαν ἤδη¹¹ ὅτι τὸ μὲν ἔπλασε λέγεται γιὰ τὸ σῶμα,

10. Γεν. 1,27.

11. Βλ. ΦΙΛΩΝΟΣ, *Περὶ κατασκευῆς τοῦ κόσμου* 46. ΩΡΙΓΕΝΗΣ, *Εἰς Γένεσιν* 2,56.

ρῆσθαι, τὸ δὲ «ἐποίησεν» ἐπὶ τῆς ψυχῆς. Ἴσως οὐκ ἔξω τῆς ἀληθείας ὁ λόγος· ὅπου μὲν γὰρ εἴρηται, «καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν», τὸ «ἐποίησεν» εἴρηται, ὅπου δὲ λοιπὸν περὶ τῆς σωματικῆς ὑποστάσεως 5 ἡμῶν διηγεῖται, τὸ «ἔπλασε» λέγει. Διαφορὰν δὲ ποιήσεως καὶ πλάσεως ὁ ψαλμωδὸς ἐδίδαξεν εἰπὼν· «αἱ χεῖρές σου ἐποίησάν με καὶ ἔπλασάν με». Ἐποίησε τὸν ἔσω ἄνθρωπον, ἔπλασε τὸν ἔξω. Καὶ γὰρ πρέπει ἢ μὲν πλάσις πηλῶ, ἢ δὲ ποίησις τῷ κατ' εἰκόνα· ὥστε ἐπλάσθη μὲν ἡ σὰρξ, ἐποιήθη δὲ ἡ ψυχὴ.

6 Ἄνω τοίνυν εἰπὼν περὶ ψυχῆς ὑποστάσεως, νῦν περὶ τῆς τοῦ σώματος διαπλάσεως ἡμῶν διαλέγεται. Ἐχε δὲ καὶ τοῦτον τὸν λόγον. Τίς δὲ ἕτερος; Ὅτι τὰ μὲν ἐν κεφαλαίῳ λέγεται, τὰ δὲ κατὰ τὸν τρόπον ὃν γέγονεν ἡμῶν παραδίδονται. Ἄνωθεν οὖν ὅτι ἐποίησεν, ὧδε καὶ πῶς ἐποίησεν. Εἰ γὰρ ἁπλῶς εἶπεν ὅτι 15 ἐποίησεν, ἐνόμισας ἂν ὅτι ἐποίησεν ὥς τὰ κτήνη, ὥς τὰ θηρία, ὥς τὰ φυτά, ὥς τὸν χόρτον.

7 Ἴνα οὖν φύγῃς τὴν πρὸς τὰ ἀγριώτερα κοινωνίαν, τὴν ἰδιάζουσιν περὶ σὲ τοῦ Θεοῦ φιλοτέχνησιν ὁ λόγος παρέδωκεν. Ἐλαβεν ὁ Θεὸς χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς καὶ ἔπλασε ταῖς ἰδίαις χερσίν. 20 Ἐνθυμήθητι πῶς ἐπλάσθης, τὸ ἐργαστήριον τῆς φύσεως λόγισαι· χεὶρ ἐστὶν ἡ δεψαμένη σε Θεοῦ. Τὸ παρὰ Θεοῦ πλασθὲν διὰ πονηρίας μὴ μιανθῇ, δι' ἁμαρτίας μὴ ἀλλοιωθῇ, μὴ ἐκπέσης τῆς χειρὸς τοῦ Θεοῦ. Σκεῦδος εἶ θεόπλαστον παρὰ Θεοῦ γενόμενον· δόξαζε τὸν ποιήσαντα. Οὐδὲ γὰρ ἄλλου τινὸς ἕνεκεν ἐγένου ἢ ἵνα ὄργανον ᾗς ἐπιτήδειον τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ· καὶ ὁ κόσμος 25 οὗτος ὅλος σοι ὥσπερ τι βιβλίον ἔγγραφον ὑπαγορευόμενον τὴν

τὸ δὲ ἐποίησε γιὰ τὴν ψυχὴν. Αὐτὴ ἡ ἐξήγησις δὲν εἶναι ἴσως ἔξω ἀπὸ τὴν ἀλήθεια. Πράγματι ὅπου λέγεται, «καὶ ἐποίησε ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπο, κατ' εἰκόνα Θεοῦ τὸν ἐποίησε», χρησιμοποιεῖται ἡ λέξις «ἐποίησε», ἐνῶ ὅπου μᾶς διηγεῖται γιὰ τὴν σωματικὴν ὑπόστασι, χρησιμοποιεῖ τὸ «ἔπλασε». Ὁ δὲ Ψαλμωδὸς μᾶς ἐδίδαξε ὅτι ὑπάρχει διαφορὰ μεταξὺ ποιήσεως καὶ πλάσεως, λέγοντας· «τὰ χέρια σου μὲ ἐποίησαν καὶ μὲ ἔπλασαν»¹². Ἐποίησε τὸν ἐσωτερικὸν ἄνθρωπο, ἔπλασε τὸν ἐξωτερικόν. Διότι ταιριάζει ἡ μὲν πλάσις στὸν πηλό, ἡ δὲ ποίησις στὸ κατ' εἰκόνα· ὥστε ἐπλάσθηκε μὲν ἡ σάρκα, ἐποιήθηκε δὲ ἡ ψυχὴ.

Ἔτσι λοιπόν, ἐνῶ προηγουμένως ἔγραψε γιὰ τὴν ὑπόστασι τῆς ψυχῆς, τῶρα μᾶς ὁμιλεῖ περὶ τῆς διαπλάσεως τοῦ σώματος. Ἔχε κι' αὐτὸν τὸν λόγο. Ποιὸς ἄλλος ὑπάρχει; Ὅτι τὰ πρῶτα λέγονται ἐπιτόμως, τὰ ἄλλα διατυπώνονται γιὰ μᾶς κατὰ τὸν τρόπο πού ἔγιναν. Προηγουμένως λοιπὸν ἐλέχθηκε ὅτι ἐποίησε, ἐδῶ λέγεται καὶ πῶς ἐποίησε. Ἄν ἔλεγε ἀπλῶς ὅτι ἐποίησε, θὰ ἐνόμιζες ὅτι ἐποίησε σὰν τὰ κτήνη, σὰν τὰ θηρία, σὰν τὰ φυτά, σὰν τὰ χόρτα.

Γιὰ ν' ἀποφύγης λοιπὸν τὴν κοινωνία μὲ τὰ ἀγριώτερα, ὁ λόγος μᾶς περιέγραψε τὴν ἰδιαίτερη φιλοτέχνησι τοῦ Θεοῦ γιὰ σένα. Ἐπῆρε ὁ Θεὸς χῶμα ἀπὸ τῆ γῆ καὶ ἔπλασε μὲ τὰ χέρια του. Σκέψου πῶς ἐπλάσθηκες, συλλογίσου τὸ ἐργαστήριον τῆς φύσεως· σ' ἔπλασε τὸ χέρι τοῦ Θεοῦ. Αὐτὸ πού ἐπλάσθηκε ἀπὸ τὸν Θεό, νὰ μὴ μianθῇ ἀπὸ τὴν ἁμαρτία, νὰ μὴ ἀλλοιωθῇ, νὰ μὴ ἐκπέσῃ ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Θεοῦ. Εἶσαι σκεῦος θεόπλαστο πού ἔγινες ἀπὸ τὸν Θεό· δόξαζε τὸν ποιητὴ. Δὲν ἔγινες γιὰ τίποτε ἄλλο παρὰ μόνο γιὰ νὰ εἶσαι ὄργανο ἐπιτήδειον τῆς δόξας τοῦ Θεοῦ. Κι' αὐτὸς ὁ κόσμος ὅλος εἶναι γιὰ σένα σὰν ἓνα ἔγγραπτο βιβλίον πού περιγράφει τὴ δόξα τοῦ Θεοῦ τὴν ἀπόκρυφον καὶ

12. Ψαλμ. 118,73.

τοῦ Θεοῦ δόξαν τὴν ἀπόκρυφον καὶ ἀόρατον, τοῦ Θεοῦ τὴν μεγαλωσύνην δι' ἑαυτοῦ διαγγέλλων σοι τῷ νοῦν ἔχοντι εἰς κατανόησιν ἀληθείας. Πάντως οὖν μέμνησο τῶν εἰρημένων.

8 «Καὶ εὐλόγησεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς καὶ εἶπεν, αὐξάνεσθε καὶ
5 πληθύνεσθε καὶ πληρώσατε τὴν γῆν». Διπλῇ αὖξησις· ἡ μὲν σώματος, ἡ δὲ ψυχῆς. Ἀλλὰ ψυχῆς αὖξησις ἡ διὰ τῶν μαθημάτων εἰς τελείωσιν προσθήκη, σώματος αὖξησις ἡ ἀπὸ μικροῦ εἰς τὸ καθῆκον μέτρον ἀποκατάστασις. «Αὐξάνεσθε» τοίνυν τοῖς μὲν ἀλόγοις ζῴοις κατὰ τὴν τοῦ σώματος τελείωσιν, κατὰ
10 τὸν ἀπαρτισμὸν τῆς φύσεως, εἴρηται, ἡμῖν δὲ «αὐξάνεσθε» κατὰ τὸν ἔσω ἄνθρωπον, κατὰ τὴν προκοπὴν τὴν εἰς Θεὸν οὔσαν.

9 Οἷος ἦν Παῦλος τοῖς μὲν ἔμπροσθεν ἐπεκτεινόμενος, τῶν δὲ ὀπισθεν ἐπιλανθανόμενος. Αὕτη ἐστὶν ἡ αὖξησις, τῶν θεωρημάτων εὐσεβείας ἀνάληψις, ἡ τοῦ πλείονος ἐπέκτασις, τὸ
15 ἐπορέγεσθαι ἡμᾶς ἀεὶ τῶν κρειττόνων, τὸ προγενόμενον μὲν ἀεὶ κατόπιν ἑαυτοῦ ἀφιέναι, τὸ δὲ λεῖπον τῆς εὐσεβείας τοῦτο ὡς ἐνδεῖ ἐπιζητεῖν. Οἷος ἦν Ἰσαάκ, περὶ οὗ ἡ μαρτυρία ἐκείνη ἀναγέγραπται ὅτι «προβαίνων ὑψοῦτο μέχρις οὗ μέγας ἐγένετο». Οὐ γὰρ ἀπέστη οὐδὲ μικρὸν αὖξηθεις ἀπέμεινεν, ἀλλὰ προέβαι-
20 νεν ἀεὶ διαβήμασι μεγάλοις ἐπὶ τὰ ἔργα τῆς ἀρετῆς· διέβη μεγάλῳ βήματι τὴν σωφροσύνην, ἐπέβη τῇ δικαιοσύνῃ, ἐκεῖθεν ἐπὶ τὴν ἀνδρείαν ἀνέβη. Οὕτω διαβαίνων ἐπὶ τὸ ἄκρον τοῦ ὕψους τοῦ ἀγαθοῦ κορυφοῦται ὁ δίκαιος. Αὐξάνεσθε οὖν αὖξησιν τὴν κατὰ Θεόν, τελείωσιν τὴν κατὰ τὸν ἐνδον ἄνθρωπον.

άόρατη¹³, διακηρύσσει μόνος του τή μεγαλωσύνη τοῦ Θεοῦ σέ σένα πού ἔχεις νοῦ γιά τήν κατανόησι τῆς ἀληθείας. Ὅπως δὴ ποτε λοιπὸν νὰ σκέπτεσαι τὰ λεγόμενα.

«Καὶ τοὺς εὐλόγησε ὁ Θεὸς καὶ εἶπε, αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε καὶ πληρώσετε τὴ γῆ»¹⁴. Ἡ αὕξησις εἶναι διπλῇ, ἡ τοῦ σώματος καὶ ἡ τῆς ψυχῆς. Τῆς ψυχῆς αὕξησις εἶναι ἡ προσθήκη διὰ τῶν μαθημάτων γιά τήν τελείωσί της, τοῦ σώματος αὕξησις εἶναι ἡ ἀποκατάστασις στὸ κανονικὸ μέτρο ἀπὸ τὸ μικρὸ ἀνάστημα. Τὸ «αὐξάνεσθε» λοιπὸν στὰ ἄλογα ζῶα ἔχει λεχθῇ ὡς πρὸς τήν τελείωσι τοῦ σώματος, ὡς πρὸς τήν ὀλοκλήρωσι τῆς φύσεως, σὲ μᾶς ὅμως ἔχει λεχθῇ τὸ «αὐξάνεσθε» ὡς πρὸς τὸν ἐσωτερικὸ ἄνθρωπο, ὡς πρὸς τήν προκοπὴ κατὰ τὸ θεῖο παράδειγμα.

Τέτοιος ἦταν ὁ Παῦλος, ὁ ὁποῖος προχωροῦσε πρὸς τὰ ἐμπρὸς καὶ ἐλησμονοῦσε τὰ ὀπίσω. Αὕτῃ εἶναι ἡ αὕξησις· ἡ ἀνάληψις τῶν θεωρημάτων τῆς εὐσεβείας, ἡ ἐπέκτασις πρὸς τὸ περισσότερο, τὸ νὰ ποθοῦμε πάντοτε τὰ ἀνώτερα, νὰ ἀφήνωμε πάντοτε ὀπίσω αὐτὸ πού ἐγινε πρὶν καὶ νὰ ἐπιζητοῦμε ὅπως πρέπει ὅ,τι λείπει ἀπὸ τήν εὐσέβεια. Τέτοιος ἦταν ὁ Ἰσαάκ, γιά τὸν ὁποῖο ἔχει ἀναγραφῇ ἐκεῖνη ἡ μαρτυρία, ὅτι «προχωρώντας ὑψωνόταν, ἕως ὅτου ἐγινε μέγας»¹⁵. Διότι δὲν ἐσταμάτησε οὔτε, ὅταν αὐξήθηκε λίγο, ἔμεινε στὴ θέσι του, ἀλλὰ προχωροῦσε πάντοτε μὲ μεγάλα βήματα στὰ ἔργα τῆς ἀρετῆς· ἐπέρασε μὲ μέγαλο βῆμα τὴ σωφροσύνη, ἀνέβηκε στὴ δικαιοσύνη, ἀπὸ ἐκεῖ ἀνυψώθηκε πρὸς τήν ἀνδρεία. Ἔτσι περνώντας ὁ δίκαιος ἀνέβηκε στὴν κορυφὴ τοῦ ὑψώματος τοῦ ἀγαθοῦ. Ν' αὐξάνεσθε λοιπὸν μὲ τήν κατὰ Θεὸ αὕξησι, μὲ τήν κατὰ τὸν ἐσωτερικὸ ἄνθρωπο τελείωσι.

13. ΩΡΙΓΕΝΗΣ, *Εἰς τὴν Γένεσιν* 3,9 PG 7,73.

14. Γεν. 1,27 ἐ.

15. Γεν. 26,13.

- 10 «Πληθύνεσθε»· Ἐκκλησίας ἡ εὐλογία. Μὴ ἐν ἐνὶ τόπῳ περιγραφῆτω ἡ θεολογία, ἀλλ' εἰς πᾶσαν τὴν γῆν κηρυχθήτω τὸ εὐαγγέλιον τῆς σωτηρίας. «Πληθύνεσθε». Τίνες; Οἱ κατὰ τὸ εὐαγγέλιον γεννώμενοι. «Καὶ πληρώσατε τὴν γῆν». Σάρκα τὴν
 5 δεδομένην ὑμῖν εἰς ὑπηρεσίαν πληρώσατε ἀγαθῶν ἔργων· ὀφθαλμὸς πλήρης ἔστω τοῦ ὁρᾶν τὰ δέοντα· χεὶρ πλήρης ἔστω τῶν ἀγαθῶν ἔργων· πόδες ἔστωσαν εἰς ἐπίσκεψιν ἀσθενούντων πορευτικοὶ ὄντες ἐφ' ᾧ προσῆκε. Πᾶσα ἡ τῶν μελῶν ἡμῶν κατάστασις πλήρης ἔστω τῶν κατὰ τὰς ἐντολὰς ἐργασιῶν· τοῦτό
 10 ἐστὶ «πληρώσατε τὴν γῆν». Οὕτω κοινὰ μὲν αἱ φωναὶ καὶ τοῖς ἀλόγοις, ἰδιάζουσαι δὲ γίνονται, ὅταν τῷ κατ' εἰκόνα καὶ ᾧ ἐτιμήθημεν τούτῳ χρησώμεθα. Τὰ μὲν γὰρ σωματικῶς αἰσθάνεται, ἡμεῖς δὲ πνευματικῶς· καὶ τὰ μὲν πληροῖ τὴν γῆν τῷ πλήθει, ἡμεῖς δὲ πληροῦμεν ταῖς ἀγαθαῖς ἐργασίαις τὴν συνεζευγμένην
 15 ἡμῖν γῆν.
- 11 Ἴδου δέδωκα ὑμῖν πᾶν ξύλον ὃ ἔχει καρπὸν ἐν ἑαυτῷ· ὑμῖν ἔσται εἰς βρώσιν. Μηδὲν παρατρεχέτω ἡ Ἐκκλησία· πάντα νόμιμά ἐστιν. Οὐκ εἶπε· 'δέδωκα ὑμῖν τοὺς ἰχθύας εἰς βρώσιν, δέδωκα ὑμῖν τὰ κτήνη, τὰ ἔρπετά, τὰ τετράποδα'. Οὐ γὰρ τούτων
 20 ἕνεκεν ἔκτισε, φησὶν, ἀλλ' ἡ πρώτη νομοθεσία καρπῶν ἀπολαυσιν συνεχώρησεν· ἔτι γὰρ ἐνομιζόμεθα ἄξιοι εἶναι τοῦ παραδείσου.
- 12 Καὶ τί σοί ἐστὶ τὸ ἐν τῷ λανθάνοντι παρακείμενον μυστήριον; Ὑμῖν καὶ τοῖς θηρίοις καὶ τοῖς πετεινοῖς οἱ καρποί, φησί,
 25 καὶ ἡ χλόη καὶ ὁ χόρτος, ὑμῖν εἰς βρώσιν καὶ τοῖς πετεινοῖς τοῦ οὐρανοῦ καὶ πᾶσι τοῖς θηρίοις τῆς γῆς. Καὶ μὴν ὁρῶμεν πολλὰ

16. Ἡ γνώσις περὶ τοῦ Θεοῦ, ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ.

17. Οἱ λέξεις 'αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε'.

10 «Νὰ πληθύνεσθε» εἶναι ἡ εὐλογία γιὰ τὴν Ἐκκλησία. Νὰ μὴ περιορισθῇ σ' ἓναν τόπο ἡ θεολογία¹⁶, ἀλλὰ νὰ κηρυχθῇ σὲ ὅλη τὴ γῆ τὸ εὐαγγέλιο τῆς σωτηρίας. «Νὰ πληθύνεσθε». ; Ποιοί; Ὅσοι γεννιέσθε κατὰ τὸ εὐαγγέλιο. «Καὶ πληρώσετε τὴ γῆ». Τὴν σάρκα, ποὺ σᾶς ἐδόθηκε γιὰ ὑπηρεσία, γεμίσετε τὴν μὲ ἀγαθὰ ἔργα· ὁ ὀφθαλμὸς ἅς εἶναι πλήρης γιὰ νὰ βλέπῃ τὰ δέοντα· τὸ χέρι ἅς εἶναι γεμᾶτο ἀγαθὰ ἔργα· τὰ πόδια ἅς εἶναι γιὰ τὴν ἐπίσκεψι τῶν ἀσθενῶν, ὄντας πορευτικὰ σὲ ὅσα πρέπει. Ὅλη ἡ συγκρότησις τῶν μελῶν μας ἅς εἶναι πλήρης ἀπὸ ἐργασίες κατὰ τὶς ἐντολές· τοῦτο εἶναι τὸ «πληρώσετε τὴ γῆ». Ἔτσι οἱ λέξεις εἶναι κοινές μὲ τὰ ἄλογα ζῶα¹⁷, γίνονται ὁμῶς ἰδιαίτερες, ὅταν χρησιμοποιοῦμε τὸ κατ' εἰκόνα κι' ἐκεῖνο γιὰ τὸ ὁποῖο ἐτιμηθήκαμε μὲ αὐτό¹⁸. Διότι ἐκεῖνα μὲν αὐξάνονται σωματικῶς, ἐμεῖς ὁμῶς πνευματικῶς· ἐκεῖνα γεμίζουν τὴ γῆ μὲ τὸ πλῆθος, ἐμεῖς γεμίζομε μὲ ἀγαθὲς ἐργασίες τὴν συζευγμένη μὲ μᾶς γῆ¹⁹.

11 «Ἰδού, σᾶς ἔδωσα κάθε δένδρο ποὺ ἔχει ἐπάνω του καρπὸ θὰ εἶναι γιὰ τροφή σας»²⁰. Τίποτε νὰ μὴ παρατρέχη ἡ Ἐκκλησία· ὅλα εἶναι νόμιμα. Δὲν εἶπε, 'σᾶς ἔδωσα τοὺς ἰχθῦς γιὰ τροφή, σᾶς ἔδωσα τὰ κτήνη, τὰ ἔρπετά, τὰ τετράποδα'· διότι, λέγει, δὲν τὰ ἔκτισε γι' αὐτό, ἀλλὰ ἡ πρῶτη νομοθεσία ἐπιτρέπει τὴν ἀπόλαυσι τῶν καρπῶν, ἀφοῦ ἐθεωρούμαστε ἀκόμη ὅτι εἴμαστε ἄξιοι τοῦ παραδείσου.

12 Καὶ ποιό εἶναι τὸ μυστήριον ποὺ κρύπτεται πίσω ἀπὸ αὐτὰ τὰ λόγια; Λέγει, γιὰ σᾶς καὶ τὰ θηρία καὶ τὰ πετεινὰ εἶναι οἱ καρποὶ καὶ ἡ χλόη καὶ τὸ χόρτο, γιὰ τροφή δική σας καὶ τῶν πετεινῶν τῶν οὐρανῶν καὶ ὅλων τῶν θηρίων τῆς γῆς. Καὶ ὁμῶς βλέ-

18. Ὁ νοῦς εἶναι ποὺ ἐτιμήθηκε μὲ τὸ κατ' εἰκόνα.

19. Ἡ συνεζευγμένη μὲ μᾶς γῆ εἶναι ὁ χοῦς μὲ τὸν ὁποῖο ἐπλασθήκαμε, τὸ σωματικὸ ὕλικὸ στοιχεῖο.

20. Γεν. 1,29.

τῶν θηρίων καρπῶ μὴ τρεφόμενα· ποίῳ δὲ καρπῶ καταδέχεται
 πάρδαλις τραφῆναι; τίς δὲ καρπὸς δύναται λέοντα θρέψαι; Ἄλλ'
 ὁμῶς ταῦτα τῷ νόμῳ τῆς φύσεως ὑποτεταγμένα καρποῖς διε-
 τρέφετο. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἄνθρωπος ἐξεδιητήθη καὶ ἐξέβη τοὺς
 5 ὄρους τοὺς δεδομένους αὐτῷ, μετὰ τὸν κατακλυσμὸν ἰδὼν ὁ
 Κύριος ἀφειδεῖς τοὺς ἀνθρώπους ἐπὶ πάντων τὴν ἀπόλαυσιν
 συνεχώρησε. Ταῦτα πάντα φάγεσθε ὡς λάχανα χόρτου. Ταύτη
 τῇ συγχωρήσει καὶ τὰ λοιπὰ ζῶα ἔλαβε τὴν τοῦ ἐσθίειν ἄδειαν.

13 Ἐξ ἐκείνου λοιπὸν ὠμοβόρος ὁ λέων, ἐξ ἐκείνου καὶ γῦπες
 10 ἀναμένουσι θνησιμαῖα. Οὐ δῆπου γὰρ καὶ γῦπες ὁμοῦ τῷ γεννη-
 θῆναι ζῶα περιεσκόπουν τὴν γῆν· οὐπω γάρ τι ἀπέθανε τῶν
 παρὰ Θεοῦ γενομένων, ἵνα γῦπες τραφῶσιν. Οὔτε φύσις διεχώ-
 ρησεν, ἀκμαία γάρ· οὔτε θηραταὶ ἀνάλωσαν, οὐπω γὰρ ἐπιτή-
 δευσις ἀνθρώπων· οὔτε θηρία διέσπα, οὐπω γὰρ ἦν ὠμοβόρα.
 15 Ὡστε οὐπω ἦν νεκρά, οὐπω δυσωδία, οὐπω τοιαύτη τροφή γυ-
 πῶν, ἀλλὰ πάντες τὰ κύκνων διητῶντο καὶ πάντα τοὺς λειμῶ-
 νας ἐπενέμετο. Καὶ οἷα ὀρῶμεν κύνας θεραπείας ἔνεκεν πολλά-
 κισ ἄγρωστιν ἐπινεμομένους, οὐκ ἐπειδὴ συμφυῆς αὐτοῖς ἐστὶν ἡ
 τροφή, ἀλλ' ἐπειδὴ ἀδιδάκτω τινὶ φύσεως διδασκαλία ἐπὶ τὸ
 20 συμφέρον ἔρχεται τὰ ἄλογα, τοιαῦτα λόγισαι εἶναι καὶ τότε τὰ
 ὠμοβόρα τῶν ζώων, χόρτον ἑαυτοῖς τροφήν ἐπινόειν οὐκ ἀλλή-
 λους ἐπιβουλεύοντα.

14 Ἄλλ' οἷα μέλλει εἶναι μετὰ ταῦτα ἡ ἀποκατάστασις, τοιαύτη
 ἦν ἡ πρώτη γένεσις. Ἐπανέρχεται δὲ ὁ ἄνθρωπος ἐπὶ τὴν πάλαι
 25 αὐτοῦ κατάστασιν τὴν πονηρίαν ἀφόμενος, τὴν πολυμέριμνον

πομε πολλά θηρία νὰ μὴ τρέφονται μὲ καρπούς· ποιόν καρπὸ καταδέχεται ἡ πάρδαλις; Ποιὸς καρπὸς μπορεῖ νὰ θρέψῃ τὸν λέοντα; Ἀλλ' ὅμως τότε αὐτὰ ἐτρέφονταν μὲ καρπούς ὑποτασσόμενα στὸ νόμο τῆς φύσεως. Ἀφοῦ ὅμως ὁ ἄνθρωπος παραστράτησε καὶ παραβίασε τοὺς ὅρους ποὺ τοῦ ἐδόθησαν, ἐπέτρεψε τὴν ἀπόλαυσι ὅλων τῶν εἰδῶν²¹. «Ὅλα αὐτὰ νὰ τὰ τρώγετε σὰν χορταρικά»²². Μὲ αὐτὴν τὴν συγχώρεσι ἐπῆραν καὶ τὰ ἄλλα ζῶα τὴν ἄδεια νὰ σαρκοβοροῦν.

Ἀπὸ τότε λοιπὸν ὁ λέων ἐγίνε ὠμοβόρος, ἀπὸ τότε οἱ γῦπες ἀναζητοῦν τὰ θνησιμαῖα. Βέβαια οἱ γῦπες δὲν ἔψαχναν ζῶα ἐπάνω στὴ γῆ μόλις ἐγεννήθηκαν· διότι δὲν εἶχε ἀκόμη πεθάνει τίποτε ἀπὸ τὰ δημιουργήματα τοῦ Θεοῦ, γιὰ νὰ τραφοῦν οἱ γῦπες. Οὔτε ἡ φύσις εἶχε ἀφανισθῇ, διότι ἦταν ἀκμαία, οὔτε κυνηγοὶ εἶχαν σκοτώσει, διότι δὲν ὑπῆρχε ἀκόμη τέτοιο ἐπάγγελμα, οὔτε θηρία εἶχαν διασπάσει, διότι δὲν ἦσαν ἀκόμη αἰμοβόρα. Ὡστε δὲν ὑπῆρχαν ἀκόμη νεκρὰ ζῶα, δὲν ὑπῆρχε δυσωδία, δὲν ὑπῆρχε τέτοια τροφή τῶν γυπῶν, ἀλλὰ ὅλα ἔτρωγαν τὴν τροφή τῶν κύκνων καὶ ὅλα ἔβοσκαν στὰ λιβάδια. Καὶ ὅπως πολλὰς φορὲς βλέπομε σκύλους γιὰ θεραπείαν νὰ βόσκουν χόρτα, ὅχι διότι αὐτὴ ἡ τροφή εἶναι κατάλληλη γι' αὐτούς, ἀλλὰ διότι τὰ ἄλογα ζῶα μὲ κάποια ἀδίδακτη διδασκαλία τῆς φύσεως ἐρχονται πρὸς τὸ συμφέρον τους, ἔτσι νὰ σκεφθῇς ὅτι ἦσαν καὶ τότε τὰ ὠμοβόρα ζῶα, ὅτι εὑρίσκαν γιὰ τροφή τους χόρτα χωρὶς νὰ ἐπιβουλεύονται τὸ ἓνα τὸ ἄλλο.

Ὅποια πρόκειται νὰ εἶναι ἡ ἀποκατάστασις στὸ μέλλον, τέτοια ἦταν ἡ πρώτη γένεσις. Ὁ ἄνθρωπος ἐπανέρχεται στὴν παλαιὰ του κατάστασι ἐγκαταλείποντας τὴν πονηρία, αὐτὴν τὴν

21. Κατὰ τὴν ἄποψι αὐτὴ οἱ ἄνθρωποι μέχρι τοῦ κατακλυσμοῦ ἦσαν καρποφάγοι, ἔπειτα ἐγιναν καὶ κρεωφάγοι.

22. Γεν. 9,3.

ταύτην ζωήν, τὴν περὶ τὰ βιωτικὰ τῆς ψυχῆς δουλείαν· ταῦτα πάντα ἀποθέμενος ἐπὶ τὸν ἐν τῷ παραδείσῳ ὑποστρέφει βίον ἐκεῖνον, τὸν ἀδούλωτον τοῖς πάθεσι τῆς σαρκός, τὸν ἐλεύθερον, τὸν Θεῷ συνόμιλον, τὸν ἀγγέλοις ὁμοδίαιτον.

15 Ταῦτα τοίνυν εἴρηται ἡμῖν, οὐκ ἐπειδὴ ἀποκλείειν θέλομεν τῆς δεδομένης ἡμῖν παρὰ Θεοῦ χρήσεως τῶν βρωμάτων, ἀλλ' ἵνα τὸν παρελθόντα μακαρίσωμεν χρόνον· οἷα ἦν ἡ ζωή, ὅπως ἀπροσδεής, πῶς ὀλίγων ἐδέοντο πρὸς τὴν τοῦ βίου διαγωγὴν οἱ ἄνθρωποι, πῶς τὸ ποικίλον τῆς διαίτης ἡμῖν ἢ τῆς ἀμαρτίας
10 συνεισήνεγκεν αἰτία. Ἐπειδὴ γὰρ τῆς ἀληθινῆς τρυφῆς τῆς ἐν τῷ παραδείσῳ ἐξεπέσαμεν, νενοθευμένας τρυφὰς ἑαυτοῖς ἐπενόησαμεν· καὶ ἐπειδὴ οὐκέτι βλέπομεν τὸ ξύλον τῆς ζωῆς οὐδὲ τῷ κάλλει ἐκείνου ἐναβρυνόμεθα, ἐδόθησαν ἡμῖν εἰς ἀπόλαυσιν μάγειροι λοιπὸν καὶ ἀρτοποιοὶ καὶ πεμμάτων ποικιλίαι καὶ θυ-
15 μαιμάτων καὶ τοιαῦτά τινα παραμυθούμενα ἡμῶν τὴν ἐκεῖθεν ἔκπτωσιν. Ὡς περ οἱ ἄρρωστοι, ὅταν καταβληθῶσιν ὑπὸ σφοδρᾶς ἀρρωστίας, οὐ δυνάμενοι μετέχειν τῆς συνήθους ἀπολαύσεως, ὁσφραντοῖς καὶ τοιούτοις τισὶ παρὰ τῶν ἰατρῶν λαμβάνουσι δεξιώσεις· ἐπειδὴ γὰρ τῶν ἰσχυροτέρων εἰς ἀπόλαυσιν
20 ἐκπεπτώκασι, τοῖς ἀσθενέσι σύμμετρα οἱ κολακεύοντες αὐτῶν τὰς αἰσθήσεις περινοοῦσιν.

16 Πλὴν ἀλλὰ καὶ νῦν κατὰ μίμησιν τῆς ἐν τῷ παραδείσῳ ζωῆς ἑαυτοὺς ἄγειν βουλόμενοι, φεύγοντες ταύτην τὴν πολύυλον τῶν βρωμάτων ἀπόλαυσιν, ἐπ' ἐκεῖνον τὸν βίον καθὼς ἐστὶ δυ-
25 νατὸν ἑαυτοὺς ἄγωμεν, καρποῖς καὶ σπέρμασι καὶ τοῖς ἐκ τῶν ἀκροδρύων εἰς διαγωγὴν χρώμενοι, τὸ δὲ περισσὸν τούτων ὥς

πολυμέριμνη ζωή, τὴν δουλεία τῆς ψυχῆς στὰ βιωτικά· ἀπορρίπτοντας ὅλα αὐτά, ἐπιστρέφει σ' ἐκεῖνον τὸν βίο τοῦ παραδείσου, ποὺ εἶναι ἀδούλωτος στὰ πάθη τῆς σαρκός, ἐλεύθερος, τὸν συντροφικὸ μὲ τὸν Θεὸ βίο, τὸν ὁμοδίαιτο μὲ τοὺς ἀγγέλους²³.

Αὐτὰ λοιπὸν τὰ εἶπαμε, ὅχι ἐπειδὴ θέλομε ν' ἀποκλείσωμε ἀπὸ τῆ χρῆσι τῶν τροφῶν ποὺ μᾶς ἐδόθηκαν ἀπὸ τὸν Θεό, ἀλλὰ γιὰ νὰ μακαρίσωμε τὴν περασμένη ζωή· ποιά ἦταν ἡ ζωή, πόσο ὀλιγαρκῆς ἦταν, πόσα λίγα ἐχρειάζονταν γιὰ τὴ συντήρησι τοῦ βίου οἱ ἄνθρωποι, πῶς τὴν ποικιλία τῆς διατροφῆς μᾶς ἔφερε ἡ αἰτία τῆς ἁμαρτίας. Ἐπειδὴ δηλαδὴ ἐξεπέσαμε ἀπὸ τὴν ἀληθινὴν τρυφή τοῦ παραδείσου, ἐπινοήσαμε γιὰ τοὺς ἑαυτοὺς μας νοθευμένες τρυφές· καὶ ἐπειδὴ δὲν βλέπομε πλέον τὸ ξύλο τῆς ζωῆς οὔτε καμαρώνομε τὴν ὁμορφιά του, μᾶς ἐδόθηκαν γι' ἀπόλαυσι μάγειροι καὶ ἄρτοποιοὶ καὶ ποικιλίες ἐδεσμάτων καὶ θυμιαμάτων καὶ ἄλλα παρόμοια ποὺ παρηγοροῦν τὴν ἀπὸ ἐκεῖ ἔκπτωσί μας. Ὅπως συμβαίνει μὲ τοὺς ἄρρώστους, ὅταν καταβληθοῦν ἀπὸ δυνατὴ ἄρρώστια, μὴ μπορώντας νὰ μετέχουν στὴ συνηθισμένη ἀπόλαυσι, φιλεύονται ἀπὸ τοὺς ἰατροὺς μὲ ὀσφραντικὰ καὶ ἄλλα παρόμοια· ἐπειδὴ δηλαδὴ ἀποκλείσθηκαν ἀπὸ τὴν ἀπόλαυσι τῶν ἰσχυροτέρων ἐκεῖνοι ποὺ δελεάζουν τὶς αἰσθήσεις τοὺς ἐπινοοῦν πράγματα κατάλληλα γιὰ τοὺς ἀσθενεῖς.

Ἄλλ' ὅμως καὶ τώρα, θέλοντας νὰ ζήσωμε κατὰ μίμησι τῆς ζωῆς τοῦ παραδείσου, ἀποφεύγοντας τούτῃ τὴν ὑλιστικὴ ἀπόλαυσι τῶν φαγητῶν, ἃς ὀδηγήσωμε τοὺς ἑαυτοὺς μας σ' ἐκεῖνον τὸν τρόπο βίου, κατὰ τὸ δυνατό; χρησιμοποιώντας καρποὺς καὶ σπόρους καὶ βαλανίδια· ἃς ἀπορρίπτωμε ὥς μὴ ἀναγκαῖα τὰ

23. Αὕτῃ ἡ διδασκαλία ποὺ κάμει λόγο γιὰ ἀποκατάστασι δὲν εἶναι τοῦ Βασιλείου, ἀλλὰ τοῦ τελικοῦ συντάκτη. Πάντως προσιδιάζει στὸν Γρηγόριο Νύσσης καὶ στὸν Εὐάγριο.

οὐκ ἀναγκαῖον ἀποπεμπώμεθα· οὐ γὰρ βδελυκτὰ διὰ τὸν κτίσαντα, οὐ μὴν οὐδὲν αἶρετὰ διὰ τὴν τῆς σαρκὸς εὐπάθειαν.

17 «Καὶ κατέπαυσεν ὁ Θεὸς ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ». Λεγέτωσαν οὖν ἀριθμητικοὶ καὶ οἱ περὶ τὰ
5 τοιαῦτα ἐσχολακότες καὶ τὴν περὶ τούτων σοφίαν ἀντὶ μεγάλου προβεβλημένοι ὥς μὲν συγγενῆς τῇ τοῦ κόσμου κτίσει ὁ τῶν ἐξ ἀριθμὸς, ὅτι πολύγονός ἐστι πολλὰ σχήματα ἀριθμῶν ἀφ' ἑαυτοῦ γεννῶν καὶ τέλειος τοῖς ἑαυτοῦ μέρεσι, καὶ ὅσα περὶ τῆς ἐξάδος ἐν ταῖς σχολικαῖς διαλέξεσιν ἀριθμητικοὶ διηγοῦνται, εἴ
10 τω σχολῇ, καθ' ἑαυτὸν ἐκλεγέσθω. Λεγέτωσαν καὶ περὶ τῆς ἑβδομάδος, ὅτι στείρωσίς τις ἐστὶν ἐν τῷ ἑβδόμῳ· οὔτε γὰρ γεννᾷ ἀφ' ἑαυτοῦ οὔτε παρ' ἑτέρου τίκεται ὁ τῶν ἑπτὰ ἀριθμὸς. Καὶ ἵνα μὴ εἰς πολύυλον καταγάγω τὸν λόγον, τὴν διάλεξιν τὴν πρὸς ὑμᾶς παραδραμών, ἐπὶ τὰ εὐγνωμονέστερα χωρήσω. Εἰ
15 δέ τις καὶ περὶ ταῦτα ἔχει ἐμπειρίαν τινά, γινωσκέτω ὅτι καὶ τούτων ὁ θησαυρὸς ἀπόκειται παρ' ἡμῖν· ὥστε εἰ μέγα ἀριθμητική, ἐνταῦθά ἐστι τῆς ἀριθμητικῆς τὰ σπέρματα. Ἡμεῖς δὲ οὐ φρονοῦμεν τούτοις τῷ ἐκ τῆς τοῦ κόσμου εἶναι σοφίας μικρὰ ἐνταῦθα κλέψαντες ταῖς πραγματείαις αὐτοὶ ὥς μεγάλοις ἀποσε-
20 μνύνεσθαι.

18 Ἵνα τοίνυν δείξωμεν αὐτοῖς ὅτι τὰ παρ' ἐκείνοις περισπούδαστα ἡμῖν ἐστὶν εὐκαταφρόνητα, σιωπῇ παραδράμωμεν τὸν περὶ τούτων λόγον· ὁμοῦ δὲ καὶ οὐκ εὐληπτος λαῶ παντὶ ἢ περὶ τούτων θεωρία. Πάρεστι δὲ ἡ Ἐκκλησία οὐ παραδόξων λόγων
25 ἀκρόασιν ἐκδεχομένη, ἀλλὰ τῶν ἐπ' οἰκοδομῇ θεωρημάτων ἐπιζητοῦσα τὰς λύσεις.

πέρα ἀπὸ αὐτὰ· δὲν ἦταν βέβαια βδελυκτὰ λόγῳ τοῦ κτίστη, δὲν εἶναι ὅμως καὶ προτιμητέα ἐξ αἰτίας τῆς εὐπαθείας τῆς σάρκας.

«Καὶ ἔπαυσε ὁ Θεὸς ἀπὸ ὅλα τὰ ἔργα του τὴν ἑβδόμη ἡμέρα»²⁴. Ἄς εἰποῦν λοιπὸν οἱ ἀριθμολόγοι καὶ ὅσοι ἀσχολοῦνται μὲ αὐτὰ καὶ ὅσοι θεωροῦν κάτι σπουδαῖο τῇ γνῶσι αὐτῶν τῶν πραγμάτων, ὅτι ὁ ἀριθμὸς ἑξὶ εἶναι συγγενῆς μὲ τὴν κτίσι τοῦ κόσμου, διότι εἶναι πολύγονος καὶ γεννᾷ ἀφ' ἑαυτοῦ πολλὰ σχήματα ἀριθμῶν, καὶ τέλειος κατὰ τὰ μέρη του, καὶ ὅσα ἀναφέρουν στὰ σχολικὰ μαθήματα οἱ ἀριθμητικοί²⁵. ὅποιος εὐκαιρεῖ, ἅς διαλέξη μόνος του. Ἄς εἰποῦν καὶ τὴν ἑβδομάδα, ὅτι στὸν ἑβδομο ἀριθμὸ ὑπάρχει κάποια στείρωσις· διότι αὐτὸς ὁ ἴδιος γεννᾷ· οὔτε ἀπὸ ἄλλον γεννᾶται ὁ ἀριθμὸς ἑπτὰ. Καὶ γιὰ νὰ μὴ μεταφέρω τὸν λόγον στὸ θέμα τῆς πολυυλίας, παραμερίζοντας τὴν πρὸς ἐσᾶς διάλεξι, θὰ προχωρήσω πρὸς τὰ φρονιμώτερα. Ἐὰν ὅμως κανεὶς ἔχη κάποια ἐμπειρία καὶ σ' αὐτά, ἅς γνωρίζῃ ὅτι καὶ τούτων ὁ θησαυρὸς ἀπόκειται σ' ἐμᾶς. Ὡστε, ἂν ἡ ἀριθμητικὴ εἶναι σπουδαῖο πρᾶγμα, τὰ σπέρματα τῆς ἀριθμητικῆς εἶναι ἐδῶ. Ἐμεῖς ὅμως δὲν φρονοῦμε ὅτιμποροῦμε νὰ ὑπερηφανευώμαστε γι' αὐτὰ τὰ πράγματα, σὰν νὰ εἶναι σπουδαῖα, παραποιώντας τα μὲ τὶς ἀσχολίες μας, ἐνῶ εἶναι μικρά, ἀφοῦ προέρχονται ἀπὸ τὴ σοφία τοῦ κόσμου²⁶.

Γιὰ νὰ δείξωμε λοιπὸν σ' αὐτοὺς ὅτι τὰ περισπούδαστα σ' αὐτοὺς εἶναι ἀνάξια λόγου σ' ἐμᾶς, θὰ ἀποσιωπήσωμε τῇ συζητήσι γι' αὐτά, ἀφοῦ ἄλλωστε ἡ διαπραγμάτευσις γι' αὐτά δὲν θὰ εἶναι εὐληπτή σὲ ὅλον τὸ λαό· ἐνῶ τὸ ἐκκλησίασμα ἔχει προσέλθει ὅχι γιὰ νὰ ἀναμείνῃ ἀκρόασι παραδόξων λόγων, ἀλλὰ γιὰ νὰ ζητήσῃ λύσεις τῶν θεωρημάτων ποὺ οἰκοδομοῦν^{26α}.

25. Ἀριθμητικοὶ δὲν εἶναι ἀκριβῶς οἱ μαθηματικοὶ κατὰ τὴ σημερινὴ ἔννοια, ἀλλὰ οἱ ἀριθμολόγοι κατὰ τὴν παρεπιστημονικὴ ἔννοια.

26. Τὸ κείμενο σ' αὐτὴ τὴν πρότασι εἶναι παρεφθαρμένο.

26α. Οἱ λόγοι τοῦτοι δεικνύουν ὅτι τὸ κείμενο ἐκφωνήθηκε στὸ ναό.

19 Τετίμηται τοίνυν ἡ ἑβδόμη ἡμέρα, τὸ σάββατον. Ὁ ἑβδομος παρὰ Ἰουδαίοις ἀριθμὸς τίμιος, ἐν ᾧ αἱ σκηνοπηγίαι, αἱ σάλπιγγες, ἡ ἡμέρα τοῦ ἰλασμοῦ. Ἐβδομος ἐνιαυτὸς παρ' ἐκείνοις τίμιος ὁ τῆς ἀφέσεως λεγόμενος. Ἐξῆν μὲν γὰρ αὐτοῖς ἐξ ἔτη ἐργάσασθαι τὴν γῆν, τῷ δὲ ἑβδόμῳ ἔτει τοῖς αὐτομάτοις ἀρκεῖσθαι, ὅτε εἶχον τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας. Ἐξ ἔτη ἐδούλευεν ὁ Ἑβραῖος καὶ τῷ ἑβδόμῳ ἀφίετο τῆς δουλείας. Ἐβδομηκοστῷ ἔτει ἐλύθη παρ' αὐτοῖς ἡ αἰχμαλωσία. Λοιπὸν δὲ καὶ τὰ ἡμέτερα· ἐπτάκις, φησί, πεσεῖται ὁ δίκαιος καὶ ἀναστήσεται.

20 Οὕτως οἰκειούμεθα ἡμεῖς τὴν ἑβδομάδα. Ἐβδομος ἀπὸ γενέσεως οὐκ εἶδε θάνατον, μυστήριον Ἐκκλησίας. Ἐβδομος ἀπὸ Ἀβραὰμ Μωϋσῆς νόμον ἔλαβε· μεταβολὴ βίου, ἀνομίας ἀνάλυσις, δικαιοσύνης εἴσοδος, Θεοῦ ἐπιδημία, εὐταξία κόσμου, νομοθέτησις τῶν πρακτέων. Ἐβδομηκοστῇ καὶ ἑβδόμῃ γενεᾷ ἀπὸ 15 Ἀδὰμ ὁ Χριστὸς ἐφάνη. Οἶδε τὸ μυστήριον τῆς ἑβδομάδος Πέτρος· «ποσάκις ἀμαρτήσῃ εἰς ἐμὲ ὁ ἀδελφός μου καὶ ἀφήσω αὐτῷ; ἕως ἐπτάκις»; Ὀλίγα οἶδε· τὸ μυστήριον οὕτω ἔμαθε· μαθητὴς γὰρ ἔτι ἐστίν. «Ἔως ἐπτάκις;». Οὐκ ἀπέστη τοῦ ἐπτά ὁ διδάσκων. Εἶπεν ὡς ᾔδει ὁ μαθητής, ὑπερέβαλε τῷ πλούτῳ ὁ δεσπότης. «Ποσάκις ἀμαρτήσῃ καὶ ἀφήσω;» Διὰ τί οὐκ εἶπεν, 'ἕως ἐξάκις'; 'ἕως ὀκτάκις;', ἀλλ' «ἕως ἐπτάκις»; Διὰ τί ὁ Κύριος οὐκ εἶπεν, 'ἕως ἑκατοντάκις ἑκατόν', ἀλλὰ τὸν ἐπτά ἀρι-

27. Δευτ. 31,10. Λευϊτ. 25,8 ἔ.

28. Λευϊτ. 25,10.

29. Λευϊτ. 25,3-5.

30. Λευϊτ. 25,39-41.

Εἶναι τιμημένη λοιπὸν ἡ ἑβδόμη ἡμέρα, τὸ Σάββατο. Ὁ ἑβδομος ἀριθμὸς τῶν Ἰουδαίων εἶναι τιμημένος, διότι κατ' αὐτὸν τὸν μῆνα γίνονται οἱ σκηνοπηγίες, οἱ σάλπιγγες, ἡ ἑορτὴ τοῦ ἰλασμοῦ²⁷. Ἐπίσης καὶ τὸ ἑβδομο ἔτος εἶναι σ' ἐκείνους τιμημένο, τὸ λεγόμενο ἔτος τῆς ἀφέσεως²⁸. Διότι ἐπιτρεπόταν σ' αὐτοὺς νὰ ἐργάζωνται τῇ γῇ ἕξι ἔτη, ἐνῶ κατὰ τὸ ἑβδομο ἔτος ἔπρεπε νὰ ἀρκοῦνται στὰ αὐτοφυῆ, ὅταν θὰ εἶχαν τῇ γῇ τῆς ἐπαγγελίας²⁹. Ἐξι ἔτη ἦταν δοῦλος ὁ Ἑβραῖος, ἐνῶ τὸ ἑβδομο ἔτος ἀπαλλαστόταν ἀπὸ τῆ δουλείας³⁰. Κατὰ τὸ ἑβδομηκοστὸ ἔτος ἐλύθηκε σ' αὐτοὺς ἡ αἰχμαλωσία³¹. Ἔτσι συμβαίνει καὶ μετὰ δικά μας· ἐπτὰ φορές, λέγει, θὰ πέση ὁ δίκαιος καὶ θ' ἀναστηθῇ³².

Ἔτσι δεχόμαστε ἐμεῖς τὴν ἑβδομάδα. Ὁ ἑβδομος ἀπὸ τῆ γένεσι τῶν ἀνθρώπων δὲν εὗρηκε θάνατο³³· αὐτὸ εἶναι μυστήριον τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ ἑβδομος ἀπὸ τὸν Ἀβραάμ, ὁ Μωϋσῆς, ἔλαβε τὸν νόμο· ἔγινε μεταβολὴ βίου, ἀνάλυσις τῆς ἀνομίας, εἰσοδος δικαιοσύνης, ἐπιδημία Θεοῦ, εὐταξία κόσμου, νομοθέτησις τῶν πρακτέων· τὴν ἑβδομηκοστὴ ἑβδόμη γενεὰ ἀπὸ τὸν Ἀδὰμ ἐφάνηκε ὁ Χριστός. Ὁ Πέτρος γνωρίζει τὸ μυστήριον τῆς ἑβδομάδος· «πόσες φορές ν' ἁμαρτήσῃ ὁ ἀδελφός μου καὶ νὰ τὸν συγχωρήσω; ἕως ἐπτὰ;»³⁴. Ὀλίγα γνωρίζει· δὲν ἔμαθε ἀκόμη τὸ μυστήριον, εἶναι ἀκόμη μαθητής. Ἔως ἐπτὰ; Ὁ διδάσκαλος δὲν ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ τὸ ἐπτὰ. Εἶπε, ὅπως ἐγνώριζε, ὁ μαθητής, ὑπερέβαλε κατὰ τὸν πλοῦτον ὁ δεσπότης. Πόσες φορές μπορεῖ ν' ἁμαρτήσῃ καὶ νὰ συγχωρήσω; Γιατί δὲν εἶπε 'ἕως ἕξι'; 'ἕως ὀκτώ'; ἀλλὰ εἶπε, «ἕως ἐπτὰ»; Γιατί δὲν εἶπε ὁ Κύριος, ἕως ἑκατὸ φορές ἑκατό, ἀλλὰ ἐπολλαπλασίασε τὸν ἀριθμὸ

31. Λευϊτ. 25,47 ἐέ.

32. Παροιμ. 24,16.

33. Ὁ Ἐνώχ, Γεν. 5,24.

34. Ματθ. 18,21.

θμὸν ἐπολυπλασίασεν; Οὐτε ὁ Πέτρος ἄλλον ἠρώτησεν οὔτε ὁ Κύριος ἐξέβη τοῦ κανόνος τοῦ ἐβδοματικοῦ. Παρετήρησεν ὁ Πέτρος ὅτι κανὼν παραδώσεως ἀρχαῖός ἐστι, τὴν ἐβδομάδα ἔμφασιν ἔχειν τινὸς ἀφέσεως ἀμαρτημάτων, ἀναπαύσεως τῆς
5 λείας, οὗ σημεῖον τὸ σάββατόν ἐστιν, ἡ ἐβδόμη ἡμέρα ἀπὸ γενέσεως.

21 Ὁ Πέτρος «ἐπτάκις», ὁ Κύριος «ἕως ἐβδομηκοντάκις ἐπτά». Αἱ ἀμαρτίαι ἐκδικοῦνται ἐπτάκις. Οὐχ οὕτως· πᾶς ὁ ἀποκτείνας Κάϊν ἐπτά ἐκδικούμενα παραλύσει. Οὐδὲ ἐκεῖ ὀκτώ
10 ἀλλ' ἐπτά. Διὰ τί; Μικρὸν ἀνάμεινον καὶ εὐρήσεις τὸ μυστήριον. Πρώτη ἀμαρτία ἐπτάκις ἐκδικεῖται· δεύτερος φόνος τοῦ Λάμεχ ἐβδομηκοντάκις ἐπτά· «ὅτι ἐκ Κάϊν ἐκδικεῖται ἐπτάκις, ἐκ δὲ Λάμεχ ἐβδομηκοντάκις ἐπτά». Εἰ δὲ ἐκεῖ ἄφεςις παρὰ Πέτρου ἐπτάκις ἀναλογοῦσα τῇ ἐκδικήσει τοῦ Κάϊν, συγχώρησις παρὰ
15 Κυρίου ἐβδομηκοντάκις ἐπτά ὡς κατάκρισις τοῦ Λάμεχ. Ὅσον τὸ παραπτώμα, τοσοῦτον καὶ τὸ χάρισμα· ὅπου ὀλίγη ἡ ἀμαρτία, ὀλίγη καὶ ἡ ἄφεςις· «ὥ γὰρ ἀφῆκεν ὀλίγον, ὀλίγον καὶ ἀγαπᾷ»· «οὗ γὰρ ἐπλεόνασεν ἡ ἀμαρτία, ὑπερεπερίσσευσεν ἡ χάρις».

22 Τί οὖν ἐστι τὸ μυστήριον; Ἐβδόμη λέγεται ἡμέρα ὁ αἰὼν ὁ τῆς κρίσεως, ἐν ᾧ ὁ ἀμαρτωλὸς ἐπτάκις, ὁ καθ' ὑπερβολὴν ἐβδομηκοντάκις ἐπτά ἐκδικηθήσεται· ὁ δίκαιος ἐπτάκις τιμηθήσεται, ὁ καθ' ὑπερβολὴν δίκαιος ἐβδομηκοντάκις ἐπτά. Ἡ τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπία νῦν μὲν δι' αἰνιγμάτων ἡμῖν τὰ μέλλοντα
25 ὑποφαίνει, τότε δὲ ἐπὶ τῆς παρουσίας ἐναργῆς καὶ τετρανωμένη ἔσται ἡ ἀλήθεια. Δείξει γὰρ τίς τίνων ἐστὶν ἄξιος. Ἑπταπλάσιον τοίνυν ἡμῖν τὴν ἀντίδοσιν χρεωστούμενην τοῖς ἀμαρτωλοῖς συγ-

35. Γεν. 4,15.

36. Γεν. 4,24.

ἐπτά; Οὐτε ὁ Πέτρος ἐρώτησε γι' ἄλλον ἀριθμὸ οὔτε ὁ Κύριος ἐβγῆκε ἀπὸ τὸν κανόνα τοῦ ἐβδοματικοῦ. Ὁ Πέτρος παρατήρησε ὅτι εἶναι ἀρχαῖος κανὼν παραδόσεως, νὰ ἔχη ἡ ἐβδομάδα τὴν ἔννοια ἀφέσεως ἀμαρτημάτων, τελείας ἀναπαύσεως, ὅπου σημεῖο εἶναι τὸ Σάββατο, ἡ ἐβδόμη ἡμέρα ἀπὸ τῆ γένεσι.

Ὁ Πέτρος εἶπε, «ἐπτά φορές» ὁ Κύριος «ἐβδομήκοντα φορές ἐπτά». Οἱ ἀμαρτίες ἐκδικοῦνται ἐπτά φορές. Ὁχι ἔτσι, λέγει ὁ Κύριος. Ὅποιος φονεύσῃ τὸν Κάϊν, θὰ παραλύσῃ ἐπτά ἐκδικήσεις³⁵. Οὐτε ἐκεῖ ὀκτὼ ἀλλὰ ἐπτά. Γιατί; Περίμενε λίγο καὶ θὰ εὐρῆς τὸ μυστήριον. Ἡ πρώτη ἀμαρτία ἐκδικεῖται ἐπτά φορές· δεύτερος ὁ φόνος τοῦ Λάμεχ ἐβδομήκοντα φορές ἐπτά. Διότι «ἀπὸ τὸν Κάϊν ἐκδικεῖται ἐπτά φορές, ἀπὸ τὸν Λάμεχ δὲ ἐβδομήντα φορές ἐπτά»³⁶. Ἄν δὲ ἐκεῖ ἡ ἐπτά φορές ἄφεσις τοῦ Πέτρου ἀναλογῇ μὲ τὴν ἐκδίκησιν τοῦ Κάϊν, ἡ συγχώρησις ἀπὸ τὸν Κύριον ἐβδομήντα φορές ἐπτά εἶναι σὰν ἡ κατάκρισις τοῦ Λάμεχ. Ὅσο εἶναι τὸ παράπτωμα, τόσο εἶναι καὶ τὸ χάρισμα· ὅπου ἡ ἀμαρτία εἶναι ὀλίγη, ὀλίγη εἶναι καὶ ἡ ἄφεσις. «Σὲ ὅποιον συγχώρησε ὀλίγο, ὀλίγο τὸν ἀγαπᾷ»³⁷, «ὅπου ἐπλεόνασε ἡ ἀμαρτία, ὑπερεπερίσσευσε ἡ χάρις»³⁸.

Ποιό λοιπὸν εἶναι τὸ μυστήριον; Ἐβδόμη ἡμέρα λέγεται ὁ αἰὼν τῆς κρίσεως, κατὰ τὸν ὅποιο ὁ ἀμαρτωλὸς θὰ ἐκδικηθῇ ἐπτά φορές, ὁ ὑπερβολικὰ ἀμαρτωλὸς θὰ ἐκδικηθῇ ἐβδομήντα φορές ἐπτά· ὁ δίκαιος θὰ τιμηθῇ ἐπτά φορές, ὁ ὑπερβολικὰ δίκαιος ἐβδομήντα φορές ἐπτά. Ἡ φιланθρωπία τοῦ Θεοῦ τώρα μὲν μᾶς ὑποεμφανίζει τὰ μέλλοντα μὲ αἰνίγματα, τότε ὅμως κατὰ τὴν παρουσία ἡ ἀλήθεια θὰ εἶναι καθαρὴ καὶ τρανὴ. Διότι θὰ δείξῃ ποιὸς εἶναι ἄξιος καὶ ποιοῦ εἶναι ἄξιος. Τὴν ἐπταπλάσια λοιπὸν ἀντίδοσι πού ὀφείλεται στοὺς ἀμαρτωλοὺς θὰ μᾶς

37. Λουκᾶ 7,47.

38. Ρωμ. 5,20.

χωρήσει ὁ Κύριος ἐνταῦθα διὰ τῆς ἐξομολογήσεως καὶ μετα-
 νοίας ἐξιλεωθείς παρ' ἡμῶν. Ὡστε εἰδότες τὴν φοβερὰν ἐκεί-
 νην ἡμέραν, τὴν τεταμιευμένην ἀντίδοσιν τοῖς ἡμαρτηκόσι, τὴν
 πρὸς ἀξίαν τῶν πεπλημμελημένων ἀντιμέτρησιν προλαβόντες
 5 διὰ τῆς μετανοίας ἀναλύσωμεν τὰ ἁμαρτήματα, ἵνα ἐκεῖ τὸν πο-
 λυπλασιασμὸν τῆς ἀντιδόσεως τὸν ἐπίπονον ἐκφύγωμεν. Ἐβδό-
 μη τοίνυν αὕτη ἡ ἡμέρα ἐκείνης τῆς ἐβδόμης τῆς συντελείας τοῦ
 αἰῶνος τύπωμα.

23 «Καὶ κατέπαυσεν ὁ Θεὸς ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων». Οὐκέτι
 10 ἔργα τοῦ κόσμου ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, οὐκέτι γάμοι, οὐκέτι συν-
 αλλαγμάτων ἐμπορίαι, γεωργίαι οὐκέτι, ἀλλὰ πᾶσα ἡ γῆ
 ἐπτοημένη, πᾶσα ἡ κτίσις ἐναγώνιος, ἰδρῶς ἀπαραμύθητος, καὶ
 οἱ δίκαιοι ἐναγώνιοι, τίς ποτε ἄρα περὶ αὐτῶν ἡ ψῆφος ἐξενε-
 χθήσεται. Καὶ Ἀβραᾶμ ἀγωνιάσει τότε, οὐχ ἵνα καταδικασθῇ
 15 εἰς γέενναν, ἀλλ' ἐν ποίᾳ τάξει τῶν δικαίων ταχθήσεται· πρώτη
 ἢ δευτέρα ἢ τρίτη;

24 Κύριος ἐξ οὐρανῶν καὶ οἱ οὐρανοὶ ρήγνυνται, δύνამις ἀπο-
 καλύπτεται, πᾶσα ἡ κτίσις ἐντρομος. Τίς ἄφοβος; Οὐδὲ ἄγγελοι.
 Παρίστανται καὶ αὐτοὶ λόγον τῷ Θεῷ δοῦναι; Ἀλλ' ὁμῶς ἡ ἐν-
 20 δοξος ἐπιφάνεια πᾶσιν ἐμβάλλει τρόμον. Οὐκ ἀκούεις τοῦ
 Ἡσαΐου λέγοντος, «ἐὰν ἀνοίξῃς τὸν οὐρανόν, τρόμος λήψεται
 ἀπὸ σοῦ ὄρη»; Ἐκείνην λέγει τὴν ἡμέραν ἐν ᾗ ὑποπτήσσει τὰ
 ὄρη, ἐν ᾗ θάλασσα πέπηγεν, ἐν ᾗ ἡ κτίσις σχολάσει, ἡ φύσις νε-
 κροῦται· πᾶσα μέθοδος διὰ λόγων ἀργεῖ πρὸς τὴν ἐξ οὐρανῶν
 25 ἐπιδημίαν. Τότε ἀρπάζονται οἱ δίκαιοι, τότε ὄχημα τῶν δικαίων

τῇ συγχωρήσει ὁ Κύριος ἐδῶ ἐξιλεωμένος ἀπὸ ἐμᾶς μὲ τὴν ἐξομολόγησι καὶ μετάνοια· ὥστε γνωρίζοντας ἐκείνη τὴ φοβερὴ ἡμέρα, προλαμβάνοντας τὴν ἀποκειμένη ἀντίδοσι στοὺς ἁματωλοὺς, τὴν ἀντάξια πρὸς τὰ πλημμελήματα ἀντιμέτρησι μὲ τὴ μετάνοια, νὰ ἐξαφανίσωμε τὰ ἁμαρτήματα γιὰ νὰ ξεφύγωμε ἐκεῖ τὸν ἐπίπονο πολλαπλασιασμό τῆς ἀντιδόσεως. Ἡ ἐβδόμη λοιπὸν αὕτῃ ἡμέρα εἶναι τύωμα ἐκείνης τῆς ἐβδόμης κατὰ τὴ συντέλεια τοῦ αἰῶνος.

«Καὶ ἔπαυσε ὁ Θεός, ἀπὸ ὅλα τὰ ἔργα του»³⁹. Δὲν ὑπάρχουν ἔργα τοῦ κόσμου ἐκείνη τὴν ἡμέρα, οὔτε γάμοι, οὔτε ἐμπορικὲς συναλλαγές, οὔτε καλλιέργειες, ἀλλὰ ὅλη ἡ γῆ εἶναι φοβισμένη, ὅλη ἡ κτίσις εἶναι ἐναγώνια, ὁ ἰδρῶτας εἶναι ἀπαρηγόρητος, οἱ δίκαιοι ἔντρομοι. Ποιά ἀπόφασις θὰ ληφθῇ γι' αὐτούς; Καὶ ὁ Ἀβραάμ τότε θὰ ἀγωνιᾷ, ὅχι μήπως καταδικασθῇ στὴ γέεννα, ἀλλὰ σὲ ποιά τάξι δικαίων θὰ ἐνταχθῇ; στὴν πρώτη ἢ στὴ δεύτερη ἢ στὴν τρίτη;

Ὁ Κύριος ἔρχεται ἀπὸ τοὺς οὐρανοὺς καὶ οἱ οὐρανοὶ ἀνοίγονται, δύναμις ἀποκαλύπτεται, ὅλη ἡ κτίσις εἶναι ἔντρομη. Ποιὸς εἶναι ἄφοβος; Οὔτε οἱ ἄγγελοι. Παρίστανται κι' αὐτοὶ νὰ δώσουν λόγο στὸ Θεό; Ὁχι βέβαια, ἀλλὰ ἡ ἐνδοξη ἐπιφάνειά του ἐμβάλλει τρόπον σὲ ὅλους. Δὲν ἀκούεις τὸν Ἡσαΐα νὰ λέγῃ, «ἂν ἀνοίξης τὸν οὐρανό, θὰ καταλάβῃ τὰ ὄρη φόβος ἀπὸ σένα»⁴⁰; Ἐννοεῖ ἐκείνη τὴν ἡμέρα κατὰ τὴν ὁποία θὰ κρυφθοῦν τὰ ὄρη, κατὰ τὴν ὁποία ἡ θάλασσα θὰ παγώσῃ, κατὰ τὴν ὁποία ἡ κτίσις θὰ σχολάσῃ, ἡ φύσις θὰ νεκρωθῇ· κάθε ἐκφραστικὴ μέθοδος ἀδυνατεῖ νὰ παραστήσῃ τὴν ἐπιδημία ἀπὸ τοὺς οὐρανοὺς. Τότε ἄρπάζονται οἱ δίκαιοι, τότε τὰ σύννεφα γίνονται ὄχημα τῶν δικαίων, τότε οἱ ἄγγελοι γίνονται ὁδηγοὶ τῶν δι-

39. Γεν. 2,2.

40. Ἡσ. 63,19.

νεφέλαι, τότε πομποὶ τῶν δικαίων ἄγγελοι, τότε δίκαιοι μὲν ὡς ἀστέρες ἀπὸ γῆς εἰς οὐρανὸν ἀναλαμβάνόμενοι, οἱ δὲ ἁμαρτωλοὶ δέσμιοι, τῷ ἰδίῳ βάρει τῶν ἁμαρτημάτων πεπεδημένοι, κάτω πεσοῦνται δυσσυνεῖδητοι. Ἐκείνη ἡ ἑβδόμη τοίνυν ὑπὸ ταύτης
5 τῆς ἑβδόμης διασχηματίζεται.

25 Καὶ κατεύπαυσεν ὁ Θεὸς ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων. Οὐκέτι τὰ τοῦ βίου τούτου ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ. Ἐκοιμήθησαν ἐπιθυμίαι νεωτερικαί· οὐκέτι περὶ γάμου πρόθεσις, ἐπιθυμία παιδοποιΐας οὐκέτι, οὐ περὶ χρυσοῦ φροντὶς οὐδεμία. Ἐπελάθου, ὁ φιλάργυ-
10 ρος, τοῦ βαλλαντίου, ἐπελάθου τῆς γῆς, ὁ πολυκτῆμων, ἐπελάθου δόξης, ὁ δοξομανής· πάντα ἐκεῖνα ἐξέπτη τῆς διανοίας. Ἡ δὲ ψυχὴ πρὸς τῷ φοβοῦντί ἐστι, πρὸς τῇ προσδοκίᾳ τῶν ἐπηρ-
τημένων δεινῶν. Φόβος γὰρ ἐξωθεῖ πᾶσαν τὴν ἐμπολιτευομέ-
νην ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν ἐμπαθῇ διάνοιαν. Ὅπου φόβος Θεοῦ,
15 πάντα ἐξελήλαται τὰ τοῦ πάθους σπιλώματα ἐκ τῆς διανοίας ἡμῶν. Αὕτη ἡ ἑβδόμη ἐκείνης τῆς ἑβδόμης τύπος.

26 «Ἔλαβεν οὖν ὁ Θεὸς χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς καὶ ἔπλασεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον». Οὐκ ἐτελέσθη ἡ κοσμογένεια, οὐ διεκόπη ἡ ἀκολουθία, ἵνα τὸ ἡμέτερον παρειαχθῇ διήγημα, ἀλλ' ἐλέχθη·
20 «ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον», καί, «κατέπαυσεν ἀπὸ πάν-
των τῶν ἔργων»· καὶ ἐπειδὴ σχολὴν ἤγαγε, διδάσκει ἡμᾶς πῶς ἐποίησεν· «ἔλαβεν ὁ Θεὸς χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς». Ὅταν ἀκούσης 'χοῦν', παιδεύου ἀφοβίαν ἀνθρώπων· μὴ λάβης πρόσωπον, μὴ φρόνει ἐπὶ σεαυτῷ μέγα. Ὅταν ἔλθωσί σοι λογισμοί, οἷδημα
25 τῆς καρδίας, φλεγμονὴν ἐμποιοῦντες, εἰσελθέτω σοι ἡ ὑπόμνη-
σις τῆς κτίσεως, πῶς ἐκτίσθης· «ἔλαβεν ὁ Θεὸς χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς καὶ ἔπλασεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον».

καίων, τότε οἱ μὲν δίκαιοι ἀναλαμβάνονται ἀπὸ τῆ γῆ στὸν οὐρανὸ σὰν ἀστέρια, οἱ δὲ ἁμαρτωλοὶ δέσμιοι, πιασμένοι μὲ τὸ βάρος τῶν ἁμαρτημάτων τους, θὰ πέσουν κάτω καταδικασμένοι ἀπὸ τῆ συνείδησί τους. Ἐκείνη λοιπὸν ἡ ἐβδόμη διαμορφώνεται ἀπὸ τούτῃ τὴν ἐβδόμη.

«Καὶ ἔπαυσε ὁ Θεὸς ἀπὸ ὅλα τὰ ἔργα». Δὲν ὑπάρχουν οἱ ἔγνοιες τοῦ βίου τούτου ἐκείνῃ τὴν ἡμέρα· κοιμοῦνται οἱ νεανικὲς ἐπιθυμίες· δὲν ὑπάρχει διάθεσις γιὰ γάμο, ἐπιθυμία γιὰ παιδοποιία πλέον, καμμιὰ φροντίδα γιὰ χρυσό. Ἐλησμόνησες τὸ βαλλάντιο, φιλάργυρε, ἐλησμόνησες τὴ γῆ, μεγαλοκτηματία, ἐλησμόνησες τὴ δόξα, φιλόδοξε· ὅλα ἐκεῖνα ἐπέταξαν ἀπὸ τῆ διάνοια. Ἡ δὲ ψυχὴ εἶναι προσκολλημένη πρὸς τὸν φόβο, πρὸς τὴν ἀναμονὴ τῶν ἀπειλουμένων δεινῶν· διότι ὁ φόβος ἀπομακρύνει κάθε ἐμπαθῆ σκέψι πού ἀναπτύσσεται στὶς ψυχές μας. Ὅπου ὑπάρχει φόβος Θεοῦ, ὅλες οἱ κηλίδες τοῦ πάθους ἀποδιώκονται ἀπὸ τὴ διάνοιά μας. Αὕτῃ ἡ ἐβδόμη εἶναι τύπος τῆς ἐβδόμης ἐκείνης.

«Ἐπῆρε λοιπὸν ὁ Θεὸς ἀπὸ τῆ γῆ χῶμα καὶ ἔπλασε ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπο»⁴¹. Δὲν ἐτελείωσε ἡ κοσμογένεσις, δὲν διακόπηκε ἡ συνέχεια, γιὰ νὰ παρειαχθῇ ἡ διήγησις γιὰ μᾶς, ἀλλὰ ἐλέγχθηκε· «ἔκαμε ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπο» καὶ «ἔπαυσε ἀπὸ ὅλα τὰ ἔργα»⁴². Καί, ἀφοῦ διέκοψε, μᾶς διδάσκει, πῶς ἔκαμε· «ἐπῆρε ὁ Θεὸς χῶμα ἀπὸ τῆ γῆ»⁴³. Ὅταν ἀκούης ‘χῶμα’, νὰ διδάσκεσαι τὴ μικρότητα τοῦ ἀνθρώπου· νὰ μὴ εἶσαι ὑπερήφανος, νὰ μὴ εἶσαι ὑπερόπτης. Ὅταν σοῦ ἔλθουν λογισμοί, πού σοῦ προκαλοῦν οἶδημα στὴν καρδιά, φλεγμονή, ἃς σοῦ ἔλθῃ μέσα σου ἡ ὑπόμνησις τῆς κτίσεώς σου, πῶς ἐκτίσθηκες· «ἐπῆρε ὁ Θεὸς χῶμα ἀπὸ τῆ γῆ καὶ ἔπλασε ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπο».

41. Γεν. 2,7.

42. Γεν. 1,27. 2,2.

43. Γεν. 2,7.

27 Πότε δύνασαι ἐπιλαθέσθαι σεαυτοῦ; Τότε ἐπιλαθοῦ σεαυτοῦ, όταν ἀναχωρήσης τῆς γῆς. Εἰ δὲ οὐδέπω χωρίζῃ τῆς γῆς, ἀλλὰ συμπεφυκῶς εἴ τῇ γῇ, βαδίζεις ἐπὶ τῆς γῆς, ἐπαναπαύῃ ἐπὶ τῆς γῆς, δικάζῃ ἐπὶ τῆς γῆς, πᾶν ὅπερ ἂν ποιῇς εἴτε μέγα εἴτε μικρὸν ἐπὶ τῆς γῆς, ἐγγὺς ἔχεις τὸ ὑπόμνημα τῆς σεαυτοῦ ταπεινώσεως. Ὑβρίσθης καὶ θυμώδης εἶ; Πόθεν σοι ὁ θυμός; Ἐκ τῆς ἀδοξίας. Οὐ κατεδέξω ἀκοῦσαι δυσγενῆς; Εὐθύς ἐπέξεσέ σοι ὁ θυμός; φιλονεικεῖς εἰπεῖν τι χειρόν ὧν ἤκουσας; Κάτω τὸ βλέμμα, καὶ πέπαιται ὁ θυμός. Ἴδὲ τὴν γῆν καὶ ἐνθυμήθητι· 10 δυσγενῆ με εἶπε τὸν ἀπὸ γῆς γενόμενον; Ἐλαττον εἶπεν οὐ εἰμι ἐγώ· οὐ γὰρ εἶπεν ἐκ τῆς γῆς ἀλλ' ἀπὸ ἀνθρώπου. Πόσω δὲ τιμιώτερον ἔμψυχος ἄνθρωπος γῆς πατουμένης. Ἐγὼ δὲ τὴν ἀρχαίαν βλέπω μητέρα, τὴν γῆν, ὥστε οὐχ ὕβρις τὸ ἀπὸ δούλου γενέσθαι, ἀλλὰ τιμὴ τὸ ἔμψυχον γεννηθῆναι. Ὁ δὲ νομίζων με 15 ὕβριζειν ἔλαθεν ὧ ὕβρισε πλεον τιμήσας· ἐγὼ γὰρ τῆς ἐμαυτοῦ φύσεως τὴν σύνεσιν ἔχω· οἶδα τίς εἰμι καὶ πόθεν εἰμί.

28 Οὕτω τὸ ἀπὸ γῆς μεμνηῖσθαι ἡμᾶς γεγενῆσθαι οὐδέποτε συγχωρεῖ τὸν θυμὸν ἐπαγρυπνεῖν. Σύμμαχος ἔστω τῷ λογισμῷ ἡ γῆ ἀεὶ παροῦσα καὶ ὑπομιμνήσκουσα. Ὅταν ἐπ' ἐπιθυμίας 20 τρέχῃς, ἐνθυμήθητι πῶς ἀπέρχῃ· ἐὰν ἐνθυμηθῇς ὅτι λυθήσῃ εἰς γῆν, πέπαιται ἡ μανία τῆς ἐπιθυμίας· γῆ εἶ καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσῃ. Μνήσθητι ὅτι μετ' ὀλίγον ταῦτα τὰ νῦν σφύζοντα μέλη ἡ ἡ νῦν αὕτη τῆς σαρκὸς ἐπιθυμία μετ' ὀλίγον οὐκ ἔσται τῶν μελῶν διαλυθέντων καὶ εἰς γῆν ἀναλυθέντων. Μνήσθητι τῆς φύ-

Πότε μπορείς νὰ λησμονήσης τὸν ἑαυτό σου; Τότε νὰ λησμονήσης τὸν ἑαυτό σου, ὅταν ἀναχωρήσης ἀπὸ τὴ γῆ. Ἄν ὁμως δὲν εἶσαι ἀκόμα χωρισμένος ἀπὸ τὴ γῆ, ἀλλὰ σύμφυτος μὲ τὴ γῆ, βαδίζεις ἐπάνω στὴ γῆ, ἀναπαύεσαι ἐπάνω στὴ γῆ, δικάζεις ἐπάνω στὴ γῆ, κάθε τι ποὺ κάμεις, εἴτε μεγάλο εἴτε μικρό, τὸ κάμεις ἐπάνω στὴ γῆ, ἔχεις κοντὰ σου τὴν ὑπόμνησι τῆς ταπεινώσεώς σου. Ὑβρίσθηκες καὶ εἶσαι θυμωμένος; Ἀπὸ ποῦ προέρχεται ὁ θυμός σου; Ἀπὸ τὴν ἀδοξία. Δὲν καταδέχθηκες ν' ἀκούσης ὅτι εἶσαι δυσγενής; ἀμέσως ἀναψε ὁ θυμός σου; ἀνταγωνίζεσαι νὰ εἰπῇς κάτι χειρότερο ἀπὸ ὅσα ἄκουσες; Κατέβασε τὸ βλέμμα κάτω, καὶ θὰ παύσῃ ὁ θυμός. Ἰδὲ τὴ γῆ καὶ ἐνθυμήσου· μὲ εἶπε δυσγενῆ τὸν γενόμενο ἀπὸ τὴ γῆ; εἶπε λιγώτερο ἀπὸ ὅ,τι εἶμαι ἐγώ· διότι δὲν εἶπε ἀπὸ τὴ γῆ ἀλλ' ἀπὸ ἄνθρωπο. Πόσο δὲ πολυτιμότερο εἶναι ὁ ἔμψυχος ἄνθρωπος ἀπὸ τὴ γῆ ποὺ καταπατεῖται! Ἐγὼ δὲ ἐννοῶ τὴν ἀρχαία μητέρα, τὴ γῆ. Ὡστε τὸ νὰ ἔχῃ γεννηθῇ ἀπὸ δοῦλο δὲν εἶναι ὕβρις ἀλλὰ τιμή, ἀφοῦ ἐγεννήθηκε ἔμψυχος. Ἐκεῖνος ποὺ νομίζει ὅτι ἔτσι μὲ ὕβριζει, χωρὶς νὰ τὸ ἀντιληφθῇ ἐτίμησε περισσότερο μὲ αὐτὸ ποὺ ὕβρισε· διότι ἐγὼ ἔχω ἐπίγνωσι τῆς φύσεώς μου, γνωρίζω ποιός εἶμαι καὶ ἀπὸ ποῦ εἶμαι.

Ἔτσι ἡ ἐνθύμησις ὅτι ἔχομε γίνεи ἀπὸ τῆ γῆ δὲν συγχωρεῖ ποτὲ νὰ ἐπαγρυπνῇ ὁ θυμός. Ἄς εἶναι σύμμαχος τοῦ λογισμοῦ ἡ γῆ, πάντοτε παροῦσα καὶ ὑπενθυμίζουσα. Ὅταν τρέχῃς πρὸς ἐπιθυμία, νὰ ἐνθυμῇσαι πῶς ἀπέρχεσαι· ἂν ἐνθυμηθῇς ὅτι θὰ διαλυθῇς σὲ γῆ, παύει ἡ μανία τῆς ἐπιθυμίας· «γῆ εἶσαι καὶ σὲ γῆ θὰ μεταβῇς»⁴⁴. Νὰ ἐνθυμηθῇς ὅτι ἔπειτα ἀπὸ λίγο τοῦτα τὰ τώρα σφριγηλὰ μέλη ἢ αὐτὴ ἡ τωρινὴ ἐπιθυμία τῆς σαρκὸς δὲν θὰ ὑπάρχῃ, ἀφοῦ τὰ μέλη θὰ διαλυθοῦν καὶ θὰ ἀναλυθοῦν στὴ γῆ. Νὰ ἐνθυμηθῇς τὴ φύσι, καὶ θὰ παραλύσῃ κάθε ὁρμὴ πρὸς

44. Γεν. 3,19.

σεως καὶ λέλυται πᾶσα ὀρμὴ ἢ ἐπὶ τὸ πονηρόν. Τοῦτο ἐπὶ πά-
σης ἀμαρτίας φυλακτήριον ἡμῖν ἔστω τὸ ὑπόμνημα. «Ἐπλασεν
ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς λαβών». Καλὴ ἡ τα-
πείνωσις, συμφυὲς τὸ ὑπόμνημα. Εἰ εἶπεν ὅτι ἔπλασεν ὁ Θεὸς
5 τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ οὐρανοῦ λαβών', πότε ἐβλέπομεν ἐκεῖνον,
ἵνα ὑπομνησθῶμεν τῆς φύσεως; Ἐκ τῶν προχείρων πάρεστιν
ἡμῖν τὸ ὑπόμνημα τῆς ἡμετέρας οὐδενείας, ἐξ ὧν πατοῦμεν.

29 Κατάνευσον ἐπὶ τὴν γῆν καὶ νόησον ὅτι ἐκ τοῦ συγγενοῦς
τῆς γῆς τοῦ ἀποβλήτου τῶν ἐν σοὶ ἐξεμορφώθης. Τί ἡμῶν εὐ-
10 καταφρονητότερον; τί ἡμῶν μᾶλλον ἄξιον τοῦ ἐξουδενοῦν ἑαυ-
τούς; Εἶδές τινα μέγα φρονοῦντα, ἐσθῆτα ἀνθινὴν περιβεβλημέ-
νον, δακτυλίῳ τὴν χεῖρα περιλαμπόμενον, σφενδόνην τὴν τῶν
πολυτίμων φέροντα καὶ ταύτη μέγα φρονοῦντα, σηρικῶν νήμα-
σιν ἡμφιεσμένον, οἰκέτας ἔχοντα, τὰς κόμας ἀνειμένας καὶ ταύ-
15 τας ξανθὰς, καὶ κατεπιτηδεύμασι σοβοῦντα, μανιάκας χρυσοῦς
περιφέροντα, ἐπ' ἀργυρᾶς καθέδρας καθεζόμενον, μέγα βαδί-
ζοντα, μέγα φρονοῦντα, μέγα φθεγγόμενον ἐπὶ τῷ πλήθει τῶν
οἰκετῶν, τῶν κολάκων οὐς ἐπισύρεται, ἐπὶ τῇ τραπέζῃ τῇ πο-
λυτελεῖ, ἐπὶ τοῖς ἀσπασμοῖς οὐς πάντες αὐτῷ προσάγουσιν ἐπὶ
20 τῆς ἀγορᾶς, οἱ ἐξανιστάμενοι τῶν βάθρων, οἱ προαπαντῶντες,
οἱ παραπέμποντες, οἱ ραβδοῦχοι; Ὅταν ἴδῃς τοὺς ἄρχοντας τού-
τους τοὺς ὑπὸ κήρυκι ὑψηλῇ τῇ φωνῇ προαγομένους, ὅταν ἴδῃς
αὐτοὺς φοβοῦντας τὸν δεῖνα καὶ τὸν δεῖνα ξέοντας, ἄλλον
δημεύοντας κάκεῖνον θανάτῳ παραδιδόντας, μὴ φοβηθῇς τὰ
25 ὀρώμενα, μὴ πτοηθῇς ἐπὶ τοῖς γινομένοις, τὸν αὐτὸν προστάσ-

τὸ πονηρό. Αὐτὴ ἡ ὑπόμνησις ἃς μᾶς εἶναι προφυλακτήριον γὰρ
κάθε ἁμαρτία. Ἐπλασε ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, παίρνοντας χῶμα
ἀπὸ τῆ γῆ. Καλὴ εἶναι ἡ ταπείνωσις, κατάλληλη ἡ ὑπόμνησις.
Ἄν ἔλεγε ὅτι ἔπλασε ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον παίρνοντας ἀπὸ τὸν
οὐρανόν, πότε θὰ τὸν ἐβλέπαμε, γὰρ νᾶ ὑπομνησθοῦμε γὰρ τὴν
φύσιν μας; Ἀπὸ τὰ προχείρως εὐρισκόμενα μᾶς προσφέρεται ἡ
ὑπόμνησις τῆς μηδαμινότητός μας, ἀπὸ αὐτὰ πού πατοῦμε. **Ψ . 3**

Κύτταξε κάτω στὴ γῆ καὶ κατάλαβε ὅτι διαπλάσθηκες ἀπὸ
τὸ στοιχεῖο πού ἔχεις συγγενὲς μὲ τὴ γῆ, τὸ ἀπόβλητο. Τί εἶναι
περισσότερο εὐκαταφρόνητο ἀπὸ τὰ δικά μας; Τί ἀπὸ τὰ δικά
μας εἶναι καταλληλότερο γὰρ νᾶ ἐξουθενώνωμε τοὺς ἑαυτοὺς
μας; Εἶδες κανένα ὑπερόπτη⁴⁵, μὲ ὠραῖο ἔνδυμα, μὲ δακτυλίδι
στὸ χέρι λαμπρό, μὲ πολύτιμο περιδέραιο, γὰρ τὸ ὁποῖο καμα-
ρώνει, πνιγμένον στὰ μεταξωτά, μὲ ὑπηρέτες, μὲ τὰ μαλλιά ν'
ἀνεμίζουν, καὶ μάλιστα ξανθά, νᾶ περιπατῇ πομπωδῶς, περιφέ-
ροντας χρυσῆς ἀλυσίδες, νᾶ κάθεται σὲ ἀργυρῇ καθέδρᾳ, νᾶ βα-
δίζει μεγαλοπρεπῶς, νᾶ ἔχη φρόνημα μεγαλοπρεπές, νᾶ ὁμιλῇ
μεγαλοπρεπῶς γὰρ τὸ πλῆθος τῶν ὑπηρετῶν, τῶν κολάκων πού
σύρει κοντὰ του, γὰρ τὴν πολυτελεῖ τράπεζα, γὰρ τοὺς ἀσπα-
σμοὺς πού τοῦ προσφέρουν ὅλοι στὴν ἀγορά, αὐτοὶ πού
σηκώνονται ἀπὸ τὰ καθίσματα, πού τὸν προὔπαντοῦν, πού τὸν
ξεπροβοδίζουν, οἱ ραβδοῦχοι; Ὅταν ἰδῇς τούτους τοὺς ἄρχον-
τες, πού προπομπεύονται ἀπὸ κήρυκα μὲ ὑψηλὴ φωνή, ὅταν
τοὺς ἰδῇς νᾶ φοβίζουσιν τὸν δεῖνα καὶ νᾶ δέρουσιν τὸν δεῖνα, ἄλλου
νᾶ δημεύουσιν τὴν περιουσίαν κι' ἄλλον νᾶ παραδίδουσιν σὲ θάνατον,
μὴ φοβηθῇς ἀπὸ ὅσα βλέπεις, μὴ πτοηθῇς ἀπὸ τὰ γινόμενα, μὴ
φοβηθῇς ἀπὸ αὐτὸν πού προστασσει, μὴ σὲ παραξενεύσῃ ἡ

45. Τὴν ἴδια μὲ τὴν παρακάτω περιγραφὴ τοῦ ἄρχοντος τῆς ἐποχῆς ἐκεί-
νης βλ. στοῦ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Εἰς τὴν Ἐξαήμερον* 5.

σοντα, μὴ ξενίσῃ σε ἡ φαντασία. Ἐνθυμήθητι ὅτι «ἐπλασεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς». Εἰ μὲν ἄλλο τί ἐστι, φοβήθητι, εἰ δὲ χοῦς ἀπὸ τῆς γῆς, καταφρόνησον.

30 «Καὶ ἐπλασεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον». Οὐκ εὐθὺς ἡ φωνὴ
5 τοῦ ἐπλασε τεχνικὴν τινα τοῦ Θεοῦ περὶ τὸν ἄνθρωπον ἐνέρ-
γειαν ἡμῖν ὑποφαίνει; «Ἐπλασεν ὁ Θεός». Ἄρα οὕτως ἐπλα-
σεν ὥς οἱ τὰ πῆλινα πλάσσοντες, ὥς οἱ τὸν χαλκὸν χωνεύοντες;
Ἄλλ' ἀνδριάντος μὲν πλάσις καὶ γύψου διάπλασις μέχρις ἐπιφα-
νειάς τὴν μίμησιν ἔχει. Εἶδες τὸν ἀνδριάντα πῶς ἔστηκε μετὰ
10 τινος ἡθους; Ἡ θυμὸν ἐμφαίνει ὁ τοῦ στρατιώτου ἀνδριᾶς ἡ γυ-
ναικεῖαν διάθεσιν ὁ χαλκός, ὅταν εἰς γυναῖκα σχηματισθῇ ἡ τὰ
ἄλλα, ὅσα δύναται ἡ τέχνη διὰ τῆς μιμήσεως συνεισάγειν τοῦ
ἡθους τῷ χαρακτῆρι;

31 Θεοῦ δὲ πλάσις οὐ τοιαύτη· ἀλλ' ἐπλασε τὸν ἄνθρωπον, καὶ
15 ἡ δημιουργικὴ αὐτοῦ ἐνέργεια πάντα διωργάνωσεν ἐπὶ τὸ βάθος
χωρήσασα ἔνδοθεν. Εἴ μοι τοσοῦτον περιῆν σχολῆς, ἵνα σοι δεί-
ξω τοῦ ἀνθρώπου τὴν κατασκευὴν, καὶ ἔμαθες ἐκ σεαυτοῦ τὴν
περὶ σὲ σοφίαν τοῦ Θεοῦ, ὅτι κατὰ ἀλήθειαν μικρὸς διάκοσμος
ἄνθρωπος καὶ καλῶς ἐποίησαν οἱ τούτῳ τῷ ὀνόματι αὐτὸν
20 ἀποσεμνύναντες. Πόσαι περὶ τὸ πρᾶγμα τοῦτο πραγματεῖαι κα-
τηναλώθησαν. Αἱ φυσιολογίαι τῶν ἱατρῶν, τῶν γυμναστῶν αἱ
παρατηρήσεις, ἡ περὶ ἀνάλογίας ἡ περὶ τῶν μελῶν πρὸς ἀλληλα
συμμετρίας ἡ περὶ πλήθους πολυσαρκίας, ταῦτα πάντα εἰς τὴν
περὶ ἀνθρώπου διάπλασιν εἰσέρχεται. Καὶ πόθεν ἐμοὶ λόγος το-
25 σοῦτος, ὥστε δυνηθῆναί με εἰπεῖν μετὰ ἀκριβείας, ὅσα ἐν μιᾷ

46. Ἡ πλάσις τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν Θεὸ εἶναι ὀργανικὴ καὶ ζωτικὴ, δὲν εἶναι μηχανικὴ, ὅπως τῶν ἀγαλμάτων.

φαντασία. Νὰ ἐνθυμῆσαι ὅτι ὁ Θεὸς ἐπλασε τὸν ἄνθρωπο, χῶμα ἀπὸ τῆ γῆ. Ἐάν εἶναι κάτι ἄλλο, φοβήσου, ἂν ὁμως εἶναι χῶμα ἀπὸ τῆ γῆ, καταφρόνησέ το.

«Καὶ ἐπλασε ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπο». Δὲν μᾶς ὑποδηλώνει εὐθὺς ἀμέσως μία τεχνικὴ γύρω ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ ἢ λέξεις αὐτῆ, «ἐπλασε»; Ἐπλασε ὁ Θεός. Ἄρα γε ἐπλασε ἔτσι, ὅπως αὐτοὶ ποὺ πλάσσουν τὰ πῆλινα, ὅπως αὐτοὶ ποὺ χωνεύουν τὸν χαλκό; Ἀλλὰ ἡ πλάσις τοῦ ἀνδριάντος καὶ ἡ διάπλασις τοῦ γύψου παρουσιάζουν τὴν μίμησι ἕως τὴν ἐπιφάνεια μόνο. Εἶδες τὸν ἀνδριάντα νὰ στέκεται μὲ κάποιο ἦθος· ἢ μήπως παρουσιάζει θυμὸ ὁ ἀνδριάς τοῦ στρατιώτη ἢ γυναικεία διάθεσι ὁ χαλκός, ὅταν μεταπλασθῇ σὲ γυναῖκα, ἢ τὰ ἄλλα ποὺ μπορεῖ ἡ τέχνη νὰ εἰσαγάγῃ στὸ ἄγαλμα μὲ τὴν μίμησι τοῦ ἦθους;

Ἡ πλάσις τοῦ Θεοῦ ὁμως δὲν εἶναι τέτοια· ἀλλ' αὐτὸς ἐπλασε τὸν ἄνθρωπο καὶ ἡ δημιουργικὴ του ἐνέργεια ὅλα τὰ διωργάνωσε προχωρώντας στὸ βάθος ἀπὸ μέσα⁴⁶. Ἐάν εἶχα χρόνον νὰ σοῦ δείξω τὴν κατασκευὴ τοῦ ἀνθρώπου, θὰ ἐμάθαινες ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ σου τὴν σχετικὰ μ' ἐσένα σοφία τοῦ Θεοῦ, ὅτι πραγματικὰ ὁ ἄνθρωπος εἶναι μικρὸς διάκοσμος, καὶ καλὰ ἔκαμαν ἐκεῖνοι ποὺ τὸν ἐγκωμίασαν μὲ αὐτὸ τὸ ὄνομα⁴⁷. Πόσες πραγματεῖες ἔχουν ἀφιερωθῇ σ' αὐτὸ τὸ πρᾶγμα! Οἱ φυσιολογίαι τῶν ἱατρῶν, οἱ παρατηρήσεις τῶν γυμναστῶν περὶ ἀναλογίας ἢ περὶ τῆς συμμετρίας τῶν μελῶν πρὸς ἄλληλα ἢ περὶ τοῦ ὄγκου τῆς παχυσαρκίας, ὅλα αὐτὰ ὑπεισέρχονται στὴ διάπλασι τοῦ ἀνθρώπου. Ποῦ θὰ εὔρω ὁμως ἐγὼ τέτοιον λόγο, ὥστε νὰ μπορέσω νὰ εἰπῶ μὲ ἀκρίβεια ὅσα περιέχονται στὴ μιὰ λέξι «ἐπλα-

47. Μικρὸς διάκοσμος καὶ βραχὺς κόσμος εἶναι ἐκφράσεις τοῦ Φίλωνος, τοῦ Γαληνοῦ καὶ ἄλλων στοχαστῶν τῆς ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς. Ὁ Γρηγόριος Νύσσης θεωρεῖ μειωτικὸ γιὰ τὸν ἄνθρωπο τὸν ὄρο «μικρὸς κόσμος», *Περὶ κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου* 16.

φωνῇ τοῦ «ἐπλασε» περιέχεται; Τὰ δὲ πρόχειρα κἂν ἐγὼ μὴ εἴπω, σὺ οἶδας.

32 Ἐπλασεν ὁ Θεὸς ὀρθόν. Ἐξαίρετον ταύτην σοι τὴν διάπλα-
 σιν παρὰ τὰ λοιπὰ ζῶα ἔδωκε. Διὰ τί; Ἐπειδὴ ἐξαίρετόν σοι καὶ
 5 τὴν ἐνέργειαν ἀποδιδόναι ἔμελλε. Τὰ μὲν γὰρ ἄλλα βοσκήματά
 ἐστὶ καὶ πρὸς ᾧ πέφυκε, πρὸς ταῦτα ἔχει τὴν κατασκευὴν. Ἐγε-
 νῆθη τὸ πρόβατον νέμεσθαι, κάτω ἔχει τὴν κεφαλὴν συννεύου-
 σαν τῇ γαστρὶ ἐνορᾶν καὶ τοῖς ὑπὸ γαστέρα, ἐπειδὴ τέλος ἐκεί-
 νοις εὐδαιμονίας γαστρὸς πλήρωσις καὶ ἡδονῆς ἀπόλαυσις.
 10 Ἄνθρωπος δὲ οὐκέτι εἰς γαστέρα βλέπει, ἀλλ' εἰς τὰ ἄνω· κε-
 φαλὴ αὐτῷ ὑψηλῇ, ἵνα τὴν ἄνω βλέψη συγγένειαν, ὀφθαλμοὶ
 οὐκ εἰς τὴν γῆν νεύοντες. Μὴ τοίνυν ποίει σεαυτὸν παρὰ φύσιν,
 μὴ τὰ γῆϊνα περισκόπει, ἀλλὰ τὰ οὐράνια, οὗ ὁ Χριστὸς ἐστίν·
 «εἰ συνηγέρθητε», γάρ φησι, «τῷ Χριστῷ, τὰ ἄνω ζητεῖτε, οὗ ὁ
 15 Χριστὸς ἐστίν».

33 Οὕτως ἐπλάσθης. Αὐτὸ τὸ διάπλασμα διδασκάλιον ἐστὶ τοῦ
 τέλους πρὸς ὃ γέγονας. Ἐγένου ἵνα Θεὸν βλέπῃς, οὐχ ἵνα ἐπὶ
 γῆν σύρῃταί σου ἡ ζωή, οὐχ ἵνα τὴν κτηνώδη ἔχῃς ἀπόλαυσιν,
 ἀλλ' ἵνα τὴν οὐράνιον ἐπιτελῇς πολιτείαν. Διὰ τοῦτο «σοφοῦ οἱ
 20 ὀφθαλμοὶ ἐν κεφαλῇ αὐτοῦ», ὁ σοφὸς φησιν Ἐκκλησιαστής. Τί-
 νος δὲ οὐκ ἐν κεφαλῇ οἱ ὀφθαλμοί; Ἀλλ' ἐν κεφαλῇ, τουτέστιν
 ἵνα τὰ ὑψηλὰ σκοπῶσιν. Ὁ δὲ εἰς τὰ ὑψηλὰ μὴ βλέπων ἀλλ' εἰς
 τὰ γῆϊνα, ὀφθαλμοὺς ἔχει εἰς γῆν συρομένους.

34 Ὀφθαλμοὶ τοίνυν κάθηνται ἐπὶ κυκλοτεροῦς κεφαλῆς ἐπι-
 25 κειμένης τοῖς ὤμοις. Οὐδὲ αὕτῃ ἐνδεδυκυῖα, ἵνα μὴ ταπεινὴ ᾖ.

σε»; Τὰ ἀπλούστερα πάντως, κι' ἂν δὲν τὰ εἰπῶ ἐγὼ, τὰ γνωρίζεις ἐσύ.

Ὁ Θεὸς σὲ ἐπλάσε ὀρθόν. Σοῦ ἔδωσε αὐτὴ τὴν διάπλασι κατ' ἐξαίρεσι ἀπὸ τὰ ἄλλα ζῶα. Γιατί; Ἐπειδὴ ἐπρόκειτο νὰ σοῦ δώσῃ μιὰ ἐξαίρετη ἐνέργεια ἐπίσης. Πράγματι τὰ ἄλλα εἶναι βοσκητικὰ καὶ ἔχουν κατασκευὴ κατάλληλη πρὸς ἐκεῖνα γιὰ τὰ ὁποῖα εἶναι καμωμένα. Τὸ πρόβατο ἔγινε γιὰ νὰ βόσκη· ἔχει λοιπὸν κάτω σκυμμένη τὴν κεφαλὴν, νὰ κοιτάζῃ πρὸς τὴν κοιλίαν καὶ τὰ κάτω ἀπὸ τὴν κοιλίαν, ἐπειδὴ στόχος τῆς εὐδαιμονίας τῶν προβάτων εἶναι τὸ γέμισμα τῆς κοιλίας καὶ ἡ ἀπόλαυσις τῆς ἡδονῆς. Ὁ ἄνθρωπος ὅμως δὲν βλέπει καθόλου στὴν κοιλίαν ἀλλὰ πρὸς τὰ ἄνω· ἔχει κεφαλὴν ὑψηλὴν, γιὰ νὰ βλέπῃ τὴν ἄνω συγγένειαν, ὀφθαλμοὺς ποὺ δὲν σκύβουν στὴ γῆ. Μὴ κάμῃς λοιπὸν ἀφύσικο τὸ ἑαυτό σου, μὴ παρατηρῇς τὰ γήϊνα, ἀλλὰ τὰ οὐράνια, ὅπου εἶναι ὁ Χριστός· διότι λέγει, «ἂν ἔχετε ἐγερθῇ μαζί μὲ τὸν Χριστό, νὰ ζητῆτε τὰ ἄνω, ὅπου εἶναι ὁ Χριστός»⁴⁸.

Ἔτσι ἐπλάσθηκες. Αὐτὴ ἡ διάπλασις εἶναι δίδαγμα γιὰ τὸν σκοπὸ πρὸς τὸν ὁποῖο ἔγινες. Ἔγινες γιὰ νὰ βλέπῃς τὸν Θεό, ὄχι γιὰ νὰ σοῦ σύρεται ἡ ζωὴ ἐπάνω στὴ γῆ, ὄχι γιὰ νὰ ἔχῃς τὴν κτηνώδη ἀπόλαυσι, ἀλλὰ γιὰ νὰ ἀναπτύσσης τὴν οὐράνια πολιτεία. Γιὰ τοῦτο «οἱ ὀφθαλμοὶ τοῦ σοφοῦ εἶναι στὴν κεφαλὴν του»⁴⁹, λέγει ὁ σοφὸς Ἐκκλησιαστής. Ποιοῦ ὅμως οἱ ὀφθαλμοὶ δὲν εἶναι στὴν κεφαλὴν; Ἀλλά, λέγει, «στὴν κεφαλὴν», δηλαδὴ γιὰ νὰ παρατηροῦν τὰ ὑψηλά. Ἐκεῖνος ὅμως ποὺ δὲν βλέπει στὰ ὑψηλά, ἀλλὰ στὰ γήϊνα, ἔχει ὀφθαλμοὺς ποὺ σύρονται στὴ γῆ.

Οἱ ὀφθαλμοὶ λοιπὸν εἶναι τοποθετημένοι σὲ στρογγυλὴ κεφαλὴ ποὺ στηρίζεται στοὺς ὤμους. Κι' αὐτὴ δὲν εἶναι βυθισμέ-

48. Κολ. 3,1.

49. Ἐκκλ. 2,14.

ἀλλ' ἐρείσματι ἀξιολόγῳ τῷ αὐχένι ἐπικείται. Ἄνω ἡ κεφαλὴ καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ δίδυμοι βολαί. Οὐκ ἤρκει, εἶπέ μοι, εἷς, ἀλλὰ δύο ὀφθαλμοὶ ἀλλήλων διάδοχοι; Ἵνα ἡ τοῦ ἐνὸς διάλυσις τὴν τοῦ ἐτέρου παραμυθίαν ἔχη· ἔπειτα καὶ ἀπὸ ἐνὸς προερχόμενον 5 τὸ ὁρατικὸν ἀσθενέστερον, ἐκ δὲ δύο πηγῶν συμβαλλόμενος ὁ ὀλκὸς εὐτονώτερος γίνεται· προϊοῦσα γὰρ ἡ ὄψις ὁμοῦ μὲν προσαναπαύεται τῷ διατειχίσματι τῆς ρινός, ὁμοῦ δὲ προκύπτουσα ἐνοῦται. Οἷον γάρ τις ὀχετὸς ἀφ' ἐκατέρας τῆς ὀψεως πρόεισιν ἐνταῦθεν τὸ ὁρατικὸν τοῦτο κέκεϊθεν ἐκεῖνο, πόρρω- 10 θεν δὲ τῇ συμβολῇ ἐνοῦται, ἐνούμενον δὲ ἰσχυρότερον γίνεται. Τίς ἡ ἀπόδειξις ὅτι ἐνοῦται; Οὐχ ὁρᾷς τοὺς γέροντας ὅτι πρὸς τὰ μὲν ἐγγὺς οὐ βλέπουσιν; Ἐπειδὴ γὰρ ἀσθενὲς ἐστὶ τὸ ὁρατικόν, σχιζόμενον τὸ ἐγγὺς οὐχ ὁρᾷ, ὅπου δὲ ἡ συμβολὴ τῆς ὀψεως οἷον πλημμύρας τινὸς κατὰ τὴν ὄψιν γινομένης, εὐτονωτέρα γί- 15 νεται τῶν αἰσθητῶν ἢ ἀνάληψις.

35 Καὶ πόσαι περὶ τὸν ὀφθαλμὸν φυλακαί. Χιτῶν ἐνδοθεν, καὶ οὐκ ἄρκεϊ οὗτος· οὐ γὰρ ἡδύνατο εἷς παχὺς εἶναι. Εἰ παχὺς ἦν, προκάλυμμα ἂν ἦν τῆς ὀψεως· ἔδει δὲ διαφανὲς εἶναι καὶ ἐλαφρόν. Οὐκοῦν εἷς διαυγής, εἷς ἀραιός, ὁ μὲν κρυσταλλοειδής, ὁ 20 δὲ κερατοειδής, ὁ προκεκαλυμμένος ἰσχυρότερος, ὁ ἐνδοθεν ἀραιότερος, ἵνα μὴ κωλύῃ τὴν παρείσδυσιν. Ὁ τρίτος κρυσταλλοειδής, ἵνα ἐν ἑαυτῷ τὴν ἔμφασιν καὶ τὴν διαύγειαν ἔχη. Προβολὴ τὸ βλέφαρον· προκάλυμμα τοῦτο καὶ σκέπασμα καὶ οἷον οἰκητήριον καὶ φυλακτήριόν ἐστιν. Ἡδύνατο σκεπάζειν ἡ χεὶρ. 25 Ἔως ἤρχετο ἡ χεὶρ, ἐφθανεν ὁ ὀφθαλμὸς ἀμαυρωθῆναι. Νῦν δὲ

νη μέσα, γὰ νὰ μὴ εἶναι ταπεινή, ἀλλὰ στηρίζεται ἐπάνω σὲ ἀξιόλογο ἔρεισμα, τὸν αὐχένα. Ἐπάνω ἢ κεφαλὴ καὶ ἐμπηγμένοι σ' αὐτὴ οἱ δύο ὀφθαλμοί. Δὲν ἀρκοῦσε, εἶπέ μου, ἓνας ἀλλὰ ἐχρειάζονταν δύο ὀφθαλμοὶ διαδοχικά; Αὐτὸ ἔγινε μὲ τὴν πρόβλεψι, σὲ περίπτωσι διαλύσεως τοῦ ἐνός, νὰ ἔχη τὴν παρηγορίαν τοῦ ἄλλου· ἔπειτα ἡ ὄρασις, ὅταν προέρχεται ἀπὸ ἓνα, εἶναι ἀσθενέστερη, ἐνῶ, ὅταν ἡ τροχιά ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο πηγές, γίνεται δυνατώτερη· διότι ἡ ὄψις, ὅταν προβάλλεται, διασχίζεται στὸ διατείχισμα τῆς μύτης, καθὼς προχωρεῖ ὁμως ἐνώνεται. Πράγματι ἡ ὄρασις προβάλλει σὰν ὀχετὸς ἀπὸ τὸ καθένα μάτι, τὸ ἓνα ἀπὸ ἐδῶ, τὸ ἄλλο ἀπὸ ἐκεῖ, μακρύτερα ὁμως ἐνώνεται μὲ τὴ συμβολή καὶ ἐνούμενη γίνεται ἰσχυρότερη. Ποιὰ εἶναι ἡ ἀπόδειξις ὅτι ἐνώνεται; Δὲν βλέπετε τοὺς γέροντες ὅτι δὲν βλέπουν πρὸς τὰ κοντινά; Ἐπειδὴ δηλαδὴ ἡ ὄρασις εἶναι ἀσθενής, καθὼς εἶναι σχισμένο τὸ κοντινόν, δὲν βλέπει, ἐνῶ ὅπου γίνεται ἡ συμβολὴ τῆς ὄψεως, σὰν πλημμύρα, ἡ σύλληψις τῶν αἰσθητῶν γίνεται ἐντονώτερη.

Καὶ πόσα φυλάκια γύρω ἀπὸ τὸν ὀφθαλμό⁵⁰! Χιτώνας ἀπὸ μέσα, κι' αὐτὸς δὲν ἀρκεῖ· διότι δὲνμποροῦσε νὰ εἶναι ἓνας παχύς· ἂν ἦταν παχύς, θὰ ἦταν προκάλυμμα τῆς θέας· ἔπρεπε λοιπὸν νὰ εἶναι διαφανὴς καὶ ἐλαφρὸς. Ἐπομένως ἓνας εἶναι διαυγὴς ἓνας ἀραιός, ὁ ἓνας κρυσταλλοειδὴς ὁ ἄλλος κερατοειδής, ὁ προκαλυπτικὸς ἰσχυρότερος ὁ ἐσωτερικὸς ἀραιότερος, γὰ νὰ μὴ ἐμποδίξῃ τὴ διείσδυσι. Ὁ τρίτος εἶναι πάλι κρυσταλλοειδής, γὰ νὰ ἔχη μέσα του τὴ λάμψι καὶ τὴ διαύγεια. Προβολὴ τοῦ εἶναι τὸ βλέφαρον, τὸ ὁποῖον εἶναι προκάλυμμα καὶ σκέπασμα, σὰν σὲ κατοικητήριον καὶ φυλακτήριον. Θὰμποροῦσε νὰ τὸν σκεπάξῃ τὸ χέρι· ἀλλὰ ἕως ὅτου νὰ ἔλθῃ τὸ χέρι, θὰμποροῦσε νὰ τυφλωθῇ ὁ ὀφθαλμός. Τώρα ὁμως εἶναι δίπλα κοντὰ τὸ βλέφαρον,

50. Βλ. ΚΙΚΕΡΩΝΟΣ, *De natura deorum*, II, 142.

ἐγγύθεν παράκειται τὸ βλέφαρον, ἄνωθεν ἐπίκειται. Ὅμοῦ τε ἦσθετο τῆς βλάβης καὶ προέβαλε τὸ προκάλυμμα.

36 Διὰ τοῦτο καὶ κόρη ὑπὸ παραπετάσματι καθεζομένη οὐκ ἀεὶ εὐεπιχείρητος· ἀνέπαφον τοῦτο μόνον τῶν ἐν ἡμῖν μελῶν βούλε-
5 ται εἶναι ὁ ὀφθαλμὸς ὑπὸ παραπετάσματι τῷ βλεφάρῳ καλυ-
πτόμενος. Ἀκίδες τῶν τριχῶν περιβεβλημέναι. Διὰ τί; Ἵνα ἀκριβεστέρα γένηται ἡ περιπλοκὴ τῶν βλεφάρων τοῦ ἄνω πρὸς τὸ κάτω. Οἷον γὰρ σύνδεσμοί εἰσιν ἀλλήλαις περιπλεκόμεναι αἱ
10 τρίχες· εἴτα καὶ τὰ λεπτὰ τῶν ζώων πόρρωθεν κωλύει καὶ χνο-
σθαι. Οἰκεία τίς ἐστὶ φυλακὴ περὶ ἡμᾶς περικειμένη διὰ τῶν
τριχῶν, ὁμοῦ μὲν τῇ περιγραφῇ εὐπρέπειαν χαρίζομένη, ὁμοῦ δὲ
τὴν ἀσφάλειαν παρεχομένη. Ὅφρῦς ἄνω προβεβλημένη οἰκεῖον
προβόλαιον, ἵνα κατευθύνῃ τὸ ὁρατικόν. Τίς ἡ ἀπόδειξις; Ὅταν
15 βουληθῆς πόρρωθεν σκοπεῦσαι καὶ κοιλάνας τὴν χεῖρα ὑπερ-
τείνης τῶν ὀφρύων, διὰ τί τοῦτο γίνεται; Ἵνα τὸ ἐπὶ τὸ ἄνω δια-
φορούμενον τῆς ὄψεως μὴ εἰκῇ σκεδαννύηται, ἀλλὰ κατευθυνό-
μενον ἐκ τῆς προβολῆς τῆς χειρὸς καὶ ἐπὶ τὸ ἔμπροσθεν ὠθού-
μενον ἀκριβεστέραν καὶ εὐτονωτέραν ποιῇ τοῦ ὁρατικοῦ τὴν
20 διόρθωσιν.

37 Διὰ τοῦτο ὀφρύες ὁμοῦ μὲν τὸν ὀφθαλμὸν κατευθύνουσαι,
ὁμοῦ δὲ καὶ τὸν ἐκ τῶν πόνων ἰδρῶτα οὐκ ἐῶσαι ἐπιρρέειν καὶ
κώλυμα γενέσθαι ταῖς ὄψεσι· διὰ τοῦτο διατειχίζουσιν αἱ ὀφρύ-
εις. Ποῖος ἀμπελουργὸς οὕτω δύναται καλῶς ἀπαρτῆσαι τὴν
25 ἄμπελον ὀφρύϊ τε περιβαλεῖν, ὥς δυσεπιχείρητον αὐτὴν εἶναι,
ὥς μὴ εὐεπίδρομον εἶναι ταῖς παρακειμέναις χαρᾶδραις τὸν
χῶρον, ὥς ἐποίησεν ὁ Κύριος τὴν τῶν ὀφρύων περιβολήν; Ἄς
μνηοειδῶς ἡμῖν περιέγραψεν ἀπὸ μιᾶς συμβολῆς τῆς κατὰ ρῖνα

ἀπλωμένο ἀπὸ ἐπάνω. Μόλις ἀντιληφθῇ τὸν κίνδυνο βλάβης, προβάλλει τὸ προκάλυμμα.

Γι' αὐτὸ καὶ ἡ κόρη τοῦ ὀφθαλμοῦ, καθὼς κἀθεται πίσω ἀπὸ παραπέτασμα, δὲν εἶναι πάντοτε εὐκολοκτύπητη. Τοῦτο κατ' ἐξοχὴν ἀπὸ ὅλα τὰ μέλη θέλει νὰ εἶναι ἀνέπαφο, ὁ ὀφθαλμός, καλυπτόμενος κάτω ἀπὸ παραπέτασμα τὸ βλέφαρο. Γύρω γύρω εἶναι τοποθετημένες τρίχινες ἀκίδες. Γιατί; Γιὰ νὰ γίνεται ἀκριβέστερα ἡ πλοκὴ τῶν βλεφάρων, τοῦ ἄνω πρὸς τὸ κάτω. Διότι οἱ τρίχες εἶναι σὰν κρίκοι ποὺ κλειδώνουν μεταξύ τους. Ἐπειτα ἐμποδίζουν καὶ τὰ λεπτὰ ζώφια νὰ εἰσέρχωνται καὶ δὲν ἀφήνουν νὰ πλησιάσουν τὰ χνούδια πρὸς τὴν κόρη ποὺ ἀπὸ παντοῦ μπορεῖ νὰ βλαβῇ. Ὑπάρχει κατάλληλη φυλακὴ γύρω μας διὰ τῶν τριχῶν, ποὺ τὸ περιτείχισμά τους χαρίζει καὶ ὁμορφιὰ καὶ ἀσφάλεια μαζί. Ἀπὸ ἐπάνω προβάλλεται τὸ φρύδι, κατάλληλο περιβόλαιο, γιὰ νὰ κατευθύνῃ τὴν ὄρασι. Ποιὰ εἶναι ἡ ἀπόδειξις γι' αὐτό; Ὅταν θελήσῃς νὰ σκοπεύσῃς μακριά, κοιλάινεις τὸ χέρι καὶ τὸ ἀπλώνεις ἐπάνω ἀπὸ τὰ φρύδια· γιατί γίνεται αὐτό; Γίνεται, γιὰ νὰ μὴ διαχέεται πρὸς τὰ ἄνω ἢ ὄψις ματαίως, ἀλλὰ κατευθυνομένη καὶ ὠθουμένη πρὸς τὰ ἐμπρὸς μετὴν προβολὴ τοῦ χεριοῦ, νὰ καθιστᾷ ἀκριβέστερη καὶ ἐντονώτερη τὴ λειτουργία τῆς ὁράσεως.

Γι' αὐτὸ ὑπάρχουν τὰ φρύδια, τόσο γιὰ νὰ κατευθύνουν τὸν ὀφθαλμὸ ὅσο καὶ γιὰ νὰ μὴ ἀφήνουν τὸν ἰδρῶτα ποὺ γεννιέται ἀπὸ τοὺς κόπους νὰ ρέῃ πρὸς τὰ κάτω καὶ νὰ γίνεται ἐμπόδιο στὰ βλέμματα. Γι' αὐτὸ κάμουν τεῖχος τὰ φρύδια. Ποιὸς ἀμπελουργὸς μπορεῖ νὰ τακτοποιήσῃ τόσο καλὰ τὴν ἄμπελο καὶ νὰ τὴν περιβάλῃ μετὰ φρύδι, ὥστε νὰ εἶναι δυσάλωτη, ὥστε ὁ χῶρος νὰ μὴ εἶναι προσιτὸς ἀπὸ τίς παρακείμενες χαράδρες, ὅπως ἔκαμε ὁ Κύριος μετὴν περιτείχισι τῶν φρυδιῶν; Μᾶς τὰ ἐζωγράφησε τοξοειδῶς, νὰ ξεκινοῦν ἀπὸ ἓνα σημεῖο στὴν ρίζα τῆς

ἐφ' ἐκάτερα μεριζομένας, ἵνα ὁ ἰδρῶς τῇδε κάκειῖσε περιρρέων
 μηδεμίαν ἀσχολίαν παρέχῃ τῷ γεωργῷ μηδὲ ἀπομασσόμενος
 τὸν ἰδρῶτα τὴν χεῖρα ἀπαγάγῃ τῆς ἀμπέλου, ἀλλ' ὁμοῦ τε ρέοι ὁ
 ἰδρῶς διὰ τῶν ἰδίων ὀχετῶν (πάλαι τοῦ δημιουργοῦ αὐτὸν ἐξο-
 5 χετεύσαντος ἐπὶ τὰ ἄχρηστα), ὁμοῦ τε ὁ ὀφθαλμὸς τὴν ἰδίαν
 ἐνέργειαν ἐπιτελοίῃ.

- 38 Ἐὰν βουλευθῶμεν εἰπεῖν περὶ πάντων τῶν περὶ ἡμᾶς τεχνι-
 κῶς παρὰ Θεοῦ γενομένων, ἐπιλείψει ἡμᾶς ἡ ἡμέρα πᾶσα. Ἀλλ'
 ἐξ ἑνὸς τούτου πάντων ὑμεῖς λάβετε τὴν ἔννοιαν. Ἡμᾶς δὲ ἐπει-
 10 γομένους ἐπὶ τινὰ ὁδὸν ἀναγκαίαν μετ' εὐχῶν προπέμψατε, ἵνα
 ἐν τάχει ὑμῖν ἀποσωθέντες καὶ τῶν λειπομένων ἀποδῶμεν τὸ
 χρέος, χάριτι τοῦ πάντα οἰκονομήσαντος περὶ ἡμᾶς Κυρίου τοῦ
 κτίσαντος ἡμᾶς τῇ ἑαυτοῦ χάριτι, ὅτι αὐτῷ ἡ δόξα καὶ τὸ κρά-
 τος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

μύτης καὶ νὰ μοιράζωνται πρὸς τὶς δυὸ πλευρὲς, ὥστε ὁ ἰδρώ-
τας, ρέοντας ἀπὸ ἐδῶ καὶ ἀπ' ἐκεῖ, νὰ μὴ προκαλῇ καμμιὰ ἐνδ-
χλησι στὸν γεωργό, πὺ δὲν χρειάζεται ν' ἀπομακρύνῃ τὸ χέρι
ἀπὸ τὴν ἄμπελο γιὰ νὰ σκουπίσῃ τὸν ἰδρώτα· τὴν ἴδια ὥρα ὁ
ἰδρώτας θὰ ρέῃ ἀπὸ τοὺς δικoὺς τοῦ ὀχετοὺς (ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὁ
δημιουργὸς τὸν ἐξωχέτευσε πρὸς τὰ ἄχρηστα) καὶ ὁ ὀφθαλμὸς
θὰ ἐπιτελῇ τὴ δική του ἐνέργεια.

Ἐὰν θελήσωμε νὰ εἰποῦμε γιὰ ὅλα ὅσα φιλοτεχνήθηκαν σ'
ἐμᾶς ἀπὸ τὸν Θεό, δὲν θὰ μᾶς φθάσῃ ὅλη ἡ ἡμέρα. Ἀλλὰ ἐσεῖς
πάντως λάβετε ἀπ' αὐτὸ τὸ ἕνα παράδειγμα⁵¹ ἰδέα γιὰ ὅλα. Κι'
ἐπειδὴ ἐμεῖς ἐπειγόμεσθε γιὰ ἕνα ἀναγκαῖο δρόμο, προπέμψατέ
μας μὲ εὐχὲς ὥστε ἐπιστρέφοντας γρήγορα νὰ ἀποδώσωμε τὸ
χρέος καὶ γιὰ τὰ ὑπόλοιπα, μὲ τὴ χάρι τοῦ Κυρίου πὺ οἰκονό-
μησε τὰ πάντα σ' ἐμᾶς, πὺ μᾶς ἔκτισε μὲ τὴ χάρι τοῦ· διότι σ'
αὐτὸν ἀνήκει ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος στοὺς αἰῶνες. Γένοιτο.

51. Τὸ παράδειγμα τοῦ ὀφθαλμοῦ.

Π Ε Ρ Ι
ΤΗΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΓΕΝΕΣΕΩΣ .
ΚΑΙ ΕΙΣ ΤΟ
ΚΑΤ' ΕΙΚΟΝΑ ΚΑΙ ΚΑΘ' ΟΜΟΙΩΣΙΝ
ΟΜΙΛΙΑ Γ'

ΟΜΙΛΙΑ Γ'

1 «Καὶ ἐφύτευσεν ὁ Θεὸς παράδεισον ἐν Ἑδὲμ κατὰ ἀνατο-
λὰς καὶ ἔθετο ἐκεῖ τὸν ἄνθρωπον ὃν ἐπλασεν». Νοήσωμεν
ἀξίαν Θεοῦ φυτεῖαν καὶ παράδεισον πρέποντα τῇ φιλοκαλίᾳ τοῦ
τοιούτου καὶ τηλικούτου δημιουργοῦ. Ἐν τοῖς κατόπιν εἴρηται,
5 «ἐξαγαγετω ἡ γῆ βοτάνην χόρτου καὶ ξύλον κάρπιμον σπεῖρον
σπέρμα, ποιοῦν καρπὸν». Εἰ ἐκ τῶν κακῶν ξύλων ἦν ὁ παρά-
δεισος, ἐμπεριείχετο δηλονότι τῇ πρώτῃ γενέσει τῶν φυτῶν καὶ
οὐδὲν ἐδεῖτο ἐξαιρέτου φυτείας Θεοῦ τὰ νῦν ἐν τῷ παραδείσῳ
ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ φυτευόμενα δένδρα. Νῦν μέντοι ὡς διαφο-
10 ρον παρὰ τὰ ἤδη ὑπάρχοντα γένη φυτῶν τὸ ἐν τῷ παραδείσῳ
ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ φιλοτεχνηθὲν σύστημα δένδρων ὑπὸ τοῦ
λόγου δείκνυται.

2 Ὡσπερ γὰρ τὸν ἄνθρωπον ἐξαιρέτου τῆς πλάσεως παρὰ τὰ
λοιπὰ ζῶα ἡξίωσεν, οὕτω καὶ τὸ ἐνδιαίτημα τοῦ ἀνθρώπου τῆς
15 ἰδίας ἑαυτοῦ χειρὸς ἔργον ἐποίησεν, τόπον ὑπερφέροντα τῆς
ὅλης κτίσεως, θαυμαστὸν τῷ κάλλει, ἐν περιόπτῳ κείμενον,
ἀνεπισκόπητον διὰ ὕψος, πάσαις ταῖς τῶν ἄστρων ἀνατολαῖς
καταλαμπόμενον, πεφωτισμένον πάντοθεν, τὴν ἐκ τῶν ὁρῶν
εὐκρασίαν ἡδίστην ἔχοντα, ἀέρι διαυγεστάτῳ περιλαμπόμενον.

ΟΜΙΛΙΑ ΤΡΙΤΗ

«Κι' ἐφύτευσε ὁ Θεὸς παράδεισο στήν Ἑδέμ, πρὸς τὴν ἀνατολή, κι' ἔβαλε ἐκεῖ τὸν ἄνθρωπο ποὺ ἔπλασε»¹. Ἦς σκεφθοῦμε μιὰ φυτεία ἀντάξια τοῦ Θεοῦ κι' ἓνα παράδεισο ποὺ ἀρμόζει στὴ φιλοκαλία ἐνὸς τέτοιου καὶ τόσο μεγάλου δημιουργοῦ. Στὰ προηγούμενα λέγεται, «ὡς ἐξαγάγη ἡ γῆ χορταρικὰ καὶ δένδρα καρποφόρα μὲ γόνιμο σπέρμα ποὺ καρπίζει»². Ἄν ὁ παράδεισος ἦταν ἀπὸ κοινὰ δένδρα, εἶναι φανερὸ ὅτι τὰ φυτευόμενα ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸ Θεὸ δένδρα θὰ περιέχονταν στὴν πρώτη γένεσι τῶν φυτῶν καὶ δὲν θὰ ἐχρειαζόταν καμμιά ἐξαίρετη φυτεία Θεοῦ. Τώρα ὅμως ἀπὸ τὸν λόγο δεικνύεται ὅτι τὸ σύστημα δένδρων ποὺ φιλοτεχνήθηκε ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Θεὸ στὸν παράδεισο εἶναι διαφορετικὸ ἀπὸ τὰ ἤδη ὑπάρχοντα γένη φυτῶν.

Ὅπως δηλαδὴ ὁ Θεὸς ἀξίωσε τὸν ἄνθρωπο μιᾶς ἐξαίρετης πλάσεως σὲ σύγκρισι μὲ τὰ ἄλλα ζῶα, ἔτσι καὶ τὸ κατοικητήριό τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἔκαμε μὲ ἐργασία τῶν ιδίων τῶν χειρῶν του, ἓνα τόπο ποὺ νὰ ὑπερτερῇ ἀπὸ ὅλη τὴν κτίσι, θαυμαστὸν σὲ ὁμορφιά, εὐρισκόμενον σὲ περίοπτη θέσι, ἀπαρατήρητο ἐξ αἰτίας τοῦ ὕψους του, καταλαμπόμενον ἀπὸ ὅλες τὶς λάμπεις τῶν ἀστρῶν, φωτισμένο ἀπὸ παντοῦ· ἓνα τόπο ποὺ ἔχει εὐχάριστη εὐκрасία ἀπὸ τὶς ἐποχὲς τοῦ ἔτους, ποὺ περιλάμπεται ἀπὸ διαυγέστατο ἀέρα.

2. Γεν. 1,11. «Ἐν τοῖς κατόπιν», ὅταν πρόκειται γιὰ γραπτὸ κείμενο σημαίνει τὰ ὀπίσω γραμμένα, τὰ προηγούμενα.

3 Ἐκεῖ οὖν ἐφύτευσεν, ὅπου οὐκ ἀνέμων βίαι, οὐχ ὥρῶν ἀμε-
 τρίαί, οὐ χᾶλαζα, οὐ πρηστῆρες, οὐ λαίλαπες, οὐ σκηπτοί, οὐ
 χειμερινὴ πῆξις, οὐχ ὑγρότης ἥρος, οὐ θερινὴ πύρωσις, οὐ φθι-
 νοπωρινὴ ξηρότης, ἀλλ' εὐκρατος καὶ εἰρηνικὴ συμφωνία τῶν
 5 ὥρῶν πρὸς ἀλλήλας ἐκάστης αὐτῶν καὶ ἰδίῳ κάλλει κεκοσμη-
 μένης καὶ μὴ ἐπιβουλευομένης παρὰ τῆς γείτονος· οὔτε τοῖς ἡρι-
 νοῖς κάλλεσι τοῦ θέρους λυμαιομένου οὔτε τῶν θερινῶν ἢ με-
 τοπωρινῶν καρπῶν καταρρυσουμένων ὑπὸ τοῦ γήρως. Σὺν ἀλ-
 λήλαις γὰρ τὸν τόπον ἐκεῖνον αἱ ὥραι περιεχόρευον, ἀλλ' ὁμοῦ
 10 καὶ τοῖς παρ' ἑαυτοῖς ἐξαιρέτοις δορυφοροῦσαι συνέτρεχον· τοῦ
 ἥρος τὰ τερπνά, τοῦ θέρους τὰ τρόφιμα, αἱ μετοπωριναὶ εὐφρο-
 σύναι, αἱ χειμεριναὶ ἀναπαύσεις. Ἡ γῆ πίῳν, μαλακὴ, ὄντως ρέ-
 ούσα γάλα καὶ μέλι, πρὸς καρπογονίαν ἐπιτηδεῖα, κατάρρυτος
 πᾶσα ὕδασι γονιμωτάτοις οἷόν τι κάλλος ἀμήχανον παρεχομέ-
 15 νοις· λεπτὰ γὰρ καὶ διαφανῆ τὰ ὕδατα, πολὺ μὲν τῇ ὄψει τὸ τερ-
 πνὸν ἔχοντα, πλεόν δὲ τοῦ τερπνοῦ τὸ ὠφέλιμον παρεχόμενα.

4 Πρότερον οὖν αὐτὸν ἐδημιούργησε τὸν τόπον ἄξιον τῆς
 ὑποδοχῆς τῶν τοῦ Θεοῦ φυτευμάτων, ἔπειτα ἐφύτεσεν ἐν αὐτῷ
 παντοδαπὰ κάλλη τῶν δένδρων ὅσιν τε χαριεστάτην καὶ ἀπό-
 20 λαυσιν ἡδίστην δι' ἑαυτῶν χαριζόμενα. Πῶς σοι δυνηθῶ ὑπ'
 ὅσιν ἐναργῶς ἀγαγεῖν τὴν πατρίδα, ἵνα σεαυτὸν ἐκ τῆς ἐξορίας
 ταύτης ἀνακαλέσῃ; Οἱ λειμῶνες εὐανθεῖς ἡδιστον θέαμα· τὸ
 τούτων χαριέστερον τῇ διανοίᾳ φαντάσθητι. Ἐνταῦθα τὸ ρόδον
 μετὰ τῆς ἀκάνθης ἐστί, κεκραμένην ἔχον τὴν ἀηδίαν τῇ χάριτι,
 25 μονόνουχὶ διαμαρτυρόμενον ἡμῖν ὅτι τὰ τερπνὰ ὑμῖν, ὧ ἄνθρω-
 ποι, τῆς λυπηροῦς ἀναμέμικται. Τῷ ὄντι γὰρ οὐδὲν τῶν ἀνθρω-
 πίνων ἀγαθῶν ἀκραιφνές, ἀλλ' εὐθὺς αἱ λῦπαι ταῖς εὐφροσύναις
 παραπεπήγασι· τῷ γάμῳ ἢ χηρείᾳ, τῇ παιδοτροφίᾳ ἢ μέριμνα,

Ἐκεῖ λοιπὸν ἐφύτευσε, ὅπου δὲν ὑπάρχουν βίαιοι ἄνεμοι, οὔτε ἀμετρίες καιρικῶν ἐποχῶν οὔτε χαλάζι οὔτε ἀνεμοστρόβιλοι οὔτε θύελλες οὔτε κεραυνοὶ οὔτε χειμερινές παγωνιές οὔτε ἔαρινή βροχή οὔτε θερινὸς καύσωνας οὔτε φθινοπωρινή ξηρασία, ἀλλὰ εὐκρατη καὶ εἰρηνικὴ συμφωνία τῶν ἐποχῶν μεταξύ τους, ἐνῶ ἡ καθεμιὰ τους εἶναι στολισμένη μὲ τὴ δική της ὁμορφιά καὶ δὲν ἐπιβουλεύεται ἀπὸ τὴ γειτονική· οὔτε τὸ θέρος λυμαίνεται τὰ ἔαρινά κάλλη οὔτε τὸ γήραςμα καταστρέφει τοὺς θερινοὺς καὶ φθινοπωρινοὺς καρπούς. «Διότι οἱ ἐποχὲς ἐχόρευαν ὅλες μαζί γύρω σ' ἐκεῖνον τὸν τόπο, ἀλλὰ ἐπίσης ἔτρεχαν μαζί μὲ τὰ ἐξαίρετα ἀγαθὰ τους δορυφορώντας· τῆς ἀνοίξεως τὰ τερπνά, τοῦ θέρους τὰ τρόφιμα, οἱ φθινοπωρινές εὐφροσύνες, οἱ χειμερινές ἀναπαύσεις. Ἡ γῆ ἦταν παχειά, μαλακὴ, ἔρρεε πραγματικὰ γάλα καὶ μέλι, κατάλληλη γιὰ καρποφορία, γεμάτη ὁλόκληρη μὲ γονιμώτατα ὕδατα, ποὺ ἔδιναν μιὰ ἀπίθανη ὁμορφιά. Διότι τὰ ὕδατα ἦταν λεπτὰ καὶ διαυγῆ, προσέφεραν στὴ θεά πολλὴ τέρψι, ἀλλὰ περισσότερο ἀπὸ τέρψι προσέφεραν ὠφέλεια.

Προηγουμένως λοιπὸν ἐδημιούργησε αὐτὸν τὸν τόπο ἄξιον νὰ ὑποδεχθῇ τὰ φυτεύματα τοῦ Θεοῦ, ἔπειτα ἐφύτευσε σ' αὐτὸν τὰ παντοειδῆ κάλλη τῶν δένδρων, ποὺ ἐχάριζαν εὐχάριστη θεά καὶ γλυκύτατη ἀπόλαυσι. Πῶς νὰ μπορέσω νὰ φέρω ἐναργῶς στὰ μάτια σου τὴν πατρίδα, γιὰ νὰ ἀνακαλέσης τὸν ἑαυτό σου ἀπὸ τούτη τὴν ἐξορία; Οἱ ἀνθισμένοι λειμῶνες παρουσίαζαν γλυκύτατο θέαμα· φαντάσου μὲ τὴ σκέψι σου τὴ χάρι τους. Ἐδῶ εἶναι τὸ ρόδο μαζί μὲ τὸ ἀγκάθι, ποὺ ἔχει ἀνάμικτη τὴν ἀηδία μὲ τὴ χάρι, ἐπιβεβαιώνοντάς μας καθαρὰ, ὅτι οἱ τέρψεις σας, ὧ ἄνθρωποι, εἶναι ἀνάμικτες μὲ τὶς λύπες. Πράγματι κανένα ἀπὸ τὰ ἀνθρώπινα ἀγαθὰ δὲν εἶναι καθαρὸ, ἀλλὰ οἱ λύπες εἶναι πάντοτε ἐμπηγμένες δίπλα στὶς εὐφροσύνες³· ἡ χηρεία στὸ

3. Βλ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Εἰς Ψαλμὸν 33*, PG 29,368C.

ταῖς εὐπαιδίαις αἱ ἀποβολαί, ταῖς περιφανείας αἱ ἀτιμίαι, ταῖς
 εὐημερίαις αἱ ζημίαι, ταῖς τρυφαῖς αἱ πλησμοναί, ταῖς ὑγείαις αἱ
 ἀρρωστίαι. Ἀνθηρὸν τὸ ρόδον, ἀλλ' ἐμοὶ κατήφειαν ἐμποιεῖ·
 ὁσάκις γὰρ ἂν ἴδω τὸ ἄνθος, τῆς ἀμαρτίας ὑπομιμνήσκομαι τῆς
 5 ἐμῆς, δι' ἣν ἀκάνθας ἢ γῆ καὶ τριβόλους ἀνατέλλειν κατεδικά-
 σθη.

5 Καὶ ἐνταῦθα μὲν ὀλιγοχρόνιος τῶν ἡρινῶν ἀνθῶν ἡ χάρις
 ἐπιποθοῦντας ἡμᾶς ἐπιλείπουσα· οὐ γὰρ ἔφθημεν δρεψάμενοι
 καὶ ἐν ταῖς χερσὶν ἡμῶν ἀπεμακρύνθη. Ἐκεῖ μέντοι τὸ ἄνθος οὐ
 11 πρὸς βραχὺ διαλάμπον, ἀλλὰ διαρκὲς τὸ τερπνὸν ἔχον· χαρίεσσαν
 τὴν ὄψιν, ἀτέλεστον τὴν ἀπόλαυσιν, τὴν εὐωδίαν ἀκόρεστον,
 τὴν εὐχροίαν ἐξαστράπτουσιν. Οὐ βίαι ἀνέμων παραλυποῦσιν,
 οὐ νεομηνίαι ἀπομαραίνουσιν, οὐ παγετὸς ἀποπήγνυσιν, οὐχ
 ἡλίου φλόγωσις καταφρύσσει, ἀλλὰ πνεῦμα μέτριον, λεπτὴν καὶ
 15 ἡδεῖαν ἀναπνοὴν παρεχόμενον, κούφως αὐτοῖς καὶ προσηνῶς
 ἐπιπνέον, ἀδάμαστον χρόνῳ τὴν χάριν αὐτῶν διασώζει.

6 Τὰ δὲ τῶν φυτῶν κάλλη ἄξια καὶ αὐτὰ τῆς δημιουργίας καὶ
 τῆς φυτείας τοῦ κτίσαντος· ὅσα φρυγανικὰ καὶ ὅσα ἔνθαμνα, τὰ
 μονοστέλεχα, τὰ πολύκλαδα, τὰ ὑψίκομα, τὰ ἀμφιθαλῆ, τὰ φυλ-
 20 λοβόλα, τὰ ἐείφυλλα, τὰ γυμνούμενα, τὰ ἀειθαλῆ, τὰ κάρπιμα,
 τὰ ἄκαρπα· τὰ μὲν τῇ χρείᾳ φερόμενα, τὰ δὲ πρὸς ἀπόλαυσιν
 συμβαλλόμενα· πάντα μεγέθει καὶ κάλλει διαφέροντα, κατάσκια
 τοῖς κλάδοις, ἀμφιθαλῆ ταῖς κόμαις, βρύοντα τοῖς καρποῖς, ἄλ-
 λοις ὁμοῦ ἄλλην χρεῖαν καὶ τέρψιν πεποιημένα. Ἐκάστου γὰρ
 25 τῶν καρπῶν πολὺ μὲν τὸ χαρίεν, πλεόν δὲ πάλιν τοῦ τερπνοῦ τὸ
 χρειῶδες.

7 Πῶς σοι παραστήσω τῆς ἡδονῆς ἐκείνης τὸ ὑπερβάλλον;
 Ἐὰν συγκρίνω τοῖς ὧδε, καθυβρίζω μᾶλλον τῇ παραθέσει ἢ
 τινά σοι ἐνέργειαν ἐκ τῆς εἰκόνης παρίστημι. Πάντα τέλεια, πάν-
 τα ὥριμα, οὐ κατὰ μικρὸν αὐξηθέντα· οὐ γὰρ ἀπὸ ἀνθους ἐπὶ

γάμο, ἡ μέριμνα στήν παιδοτροφία, οἱ ἀποβολές στήν παιδοποιΐα, οἱ ἀτιμίες στίς δόξεις, οἱ ζημίες στίς εὐημερίες, ἡ ἀηδία στίς ἀπολαύσεις, οἱ ἀρρώστιες στίς ὑγεῖες. Ἀνθρό εἶναι τό ρόδο, ἀλλ' ἐμένα μοῦ προκαλεῖ κατήφεια· ὅσες φορές ἰδῶ τὸ ἄνθος του, ἐνθυμοῦμαι τὴν ἁμαρτία μου, ἐξ αἰτίας τῆς ὁποίας ἡ γῆ καταδικάσθηκε ν' ἀνατέλλῃ ἀγκάθια καὶ τριβόλια.

Ἐδῶ εἶναι ὀλιγοχρόνια ἡ χάρις τῶν ἑαρινῶν ἀνθέων, διότι μᾶς ἐγκαταλείπει, ἐνῶ τὰ ποθοῦμε· πρὶν προλάβωμε νὰ τὰ κόψωμε, μαραίνονται στὰ χέρια μας. Ἐκεῖ ὅμως τὸ ἄνθος δὲν λάμπει γιὰ λίγο, ἀλλὰ ἔχει τὴν τερπνότητα διαρκῶς· τὴν ὄψι χαριτωμένη, τὴν ἀπόλαυσι ἀτελείωτη, τὴν εὐωδία ἀχόρταστη, τὴν ἐμφάνισι ἀστραπτερή· δὲν στενοχωροῦν βίαιοι ἄνεμοι, δὲν ἀπομαραίνουν ἀλλαγές καιρῶν, δὲν καταστρέφει ὁ παγετός, δὲν καταξηραίνει τὸ φλόγισμα τοῦ ἡλίου· ἀλλὰ διασώζει τὴ χάρι τους ἀνέπαφη ἀπὸ τὸ χρόνο τὸ ἥρεμο πνεῦμα, ποὺ παρέχει λεπτὴ κι' εὐχάριστη ἀναπνοή καὶ φυσᾷ σ' αὐτὰ ἐλαφρὰ καὶ γλυκά.

Τὰ κάλλη τῶν φυτῶν πάλι εἶναι κι' αὐτὰ ἄξια τῆς δημιουργίας καὶ τῆς φυτείας τοῦ κτίστη· τὰ φρυγανώδη, τὰ θαμνώδη, τὰ μονοστέλεχα, τὰ πολύκλαδα, τὰ ὑψηλόκομα, τὰ πολύφυλλα, τὰ φυλλοβόλα, τὰ ἀείφυλλα, τὰ γυμνούμενα, τὰ ἀειθαλῆ, τὰ καρποφόρα, τὰ ἄκαρπα· ἄλλα προσφερόμενα γιὰ τὶς ἀνάγκες καὶ ἄλλα συμβάλλοντα στήν ἀπόλαυσι· ὅλα ἐξαίρετα σὲ μέγεθος καὶ κάλλος, κατάσκια μὲ τοὺς κλάδους, μὲ πλούσια φυλλώματα, γεμᾶτα καρπούς, καμωμένα τὸ καθένα γιὰ ἄλλη χρειαὶ καὶ τέρψι. Διότι κάθε καρπὸς ἔχει πολλὴν χάρι, ἀλλὰ περισσότερη χρησιμότητα ἀπὸ τὴ χάρι.

Πῶς νὰ σοῦ παραστήσω τὴν ὑπερβολὴ ἐκείνης τῆς ἡδονῆς; Ἄν τὴν συγκρίνω μὲ τὰ ἐδῶ, μᾶλλον τὴν ὑβρίζω μὲ τὴν παράθεσι παρὰ σοῦ προσφέρω κάποια ἀκριβῆ εἰκόνα. Ὅλα εἶναι τέλεια, ὅλα ὥριμα, ποὺ δὲν αὐξάνονται λίγο λίγο· διότι δὲν ἀνα-

τὴν ἀκμὴν αὖξεται, ἀλλ' ἐπὶ τῆς οἰκείας ἀκμῆς ἐκφανέντα, φύ-
 σεως ἀποτελέσματα οὐκ ἀνθρωπίνης ἐπιτεχνήσεως. Ἐκεῖ καὶ
 ὀρνίθων παντοδαπῶν γένη τῷ τε πτερῶν ἄνθει καὶ τῇ ἐκ φύσε-
 ως μουσικῇ ἀπόλαυσίν τινα θαυμαστὴν δι' ἑαυτῶν παρεχόμενα·
 5 ὥστε διὰ πασῶν τῶν αἰσθήσεων εὐωχεῖσθαι τὸν ἄνθρωπον τὰ
 μὲν ὁρῶντα, τῶν δὲ ἀκούοντα, ἄλλων ἀπτόμενον, ἄλλων
 ὁσφραινόμενον, ἐτέρων ἀπογευόμενον. Καὶ ζώων ποικίλων θε-
 ᾶματα, πάντων ἡμέρων, πάντων ὁμοήθων ἀλλήλοις καὶ ἀκου-
 όντων καὶ φθεγγομένων εὐσύνετα. Οὐ φρικτὸς ὁ ὄφεις τότε,
 10 ἀλλὰ προσηνὴς καὶ ἡμερος, οὐχὶ φοβερὸν ἐπικυμαίνων τῇ γῇ
 καὶ ἐφέρπων, ἀλλ' ὑψηλὸς ἐπὶ ποδῶν βεβηκώς.

8 «Ἐκεῖ ἔθετο τὸν ἄνθρωπον ὃν ἔπλασεν». Ἀλλαχοῦ ἔπλασε
 κάκεῖ εἰσήγαγεν. Ὡς τοὺς φωστῆρας ἐποίησεν ὁ Θεὸς καὶ ἔθετο
 αὐτοὺς ἐν τῷ στερεώματι, οὕτω καὶ τὸν ἄνθρωπον ἔπλασε μὲν
 15 χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς, ἔθετο δὲ ἐν τῷ παραδείσῳ. Σημεῖωσαι δὲ ὅτι
 οὐκ εἴρηται 'ὃν ἐποίησεν', ἀλλ' «ὃν ἔπλασεν»· ὃν μὲν γὰρ ἐποίη-
 σεν, ὁ κατ' εἰκόνα ἐστίν· οὗτος δὲ ἀσώματος τὸ δὲ ἀσώματον
 τόπω οὐ περιγράφεται. Ἀκολουθεῖ μὲν γὰρ τῷ πλάσματι τὸ
 ποίημα, τουτέστι τῷ σώματι ἢ ψυχῇ, ὁμοῦ γάρ ἐστι τὸ σύνθε-
 20 τον· ἀλλὰ προηγουμένως μὲν τῶν σωμάτων ὁ τόπος, ἡ δὲ ψυχῇ
 κατ' ἐπακολουθήμα ἐστὶν ἐν τόπῳ διὰ τῆς πρὸς τὸ σῶμα σχέ-
 σεως, οὐκ ἐκ τῆς οἰκείας φύσεως ἐμπεριγραφομένη τόποις.

9 Ἄρά σε εὐφρανα ἐκ τῶν ἐν τῷ παραδείσῳ τερπνῶν ἢ ἐλύ-
 πησα πλέον τῇ τῶν ὀφθαλμῶν παραδόσει; Πάντως γάρ που ἡ
 25 διάνοια ὑψηλὰ καὶ μετέωρα καὶ ὑπερκόσμια φρονοῦσα, οἷα δὲ

4. Αὕτη ἡ παράδοξη ἀποψις συνάγεται ἀπὸ τὰ λεγόμενα στὴν ἐναντίον
 του κατάρ. Γεν. 3,14.

πτύσσονται ἀπὸ τὰ ἄνθη πρὸς τὴν ὠριμότητα, ἀλλὰ ἐμφανίζονται ἀμέσως ὥριμα ὡς ἀποτελέσματα φύσεως καὶ ὄχι ἀνθρωπίνης τεχνικῆς. Ἐκεῖ εἶναι καὶ παντοειδῆ γένη πτηνῶν ποὺ προσφέρουν θαυμαστὴ ἀπόλαυσι μὲ τὴν ὁμορφιὰ τῶν πτερῶν καὶ τὴ μουσικὴ ποὺ ἔχουν ἀπὸ τῆ φύσι. Ἔτσι ὁ ἄνθρωπος εὐωχεῖται μὲ ὅλες τὶς αἰσθήσεις, ἄλλα βλέποντας, ἄλλα ἀκούοντας, ἄλλα ἐγγίζοντας, ἄλλα ὁσφραινόμενος, ἄλλα γευόμενος. Ὑπάρχουν ἐπίσης καὶ θεάματα ποικίλων ζώων, ὅλων ἡμέρων, ὅλων ὁμονοιασμένων μεταξὺ τους, ποὺ ἀκούουν καὶ ὁμιλοῦν μὲ σύνεσι. Δὲν ἦταν φρικτὸς τότε ὁ ὄφις, ἀλλὰ προσηνὴς καὶ ἡρεμὸς· δὲν ἐκυμάτιζε φοβερὰ συρόμενος ἐπὶ τῆς γῆς, ἀλλὰ ἐβάδιζε ὑψηλὰ μὲ πόδια⁴.

Ἐκεῖ ἔθεσε ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπο ποὺ ἔπλασε. Ἄλλοι τὸν ἔπλασε κι' ἐκεῖ τὸν εἰσήγαγε⁵. Ὅπως τοὺς φωστῆρες τοὺς κατεσκεύασε ὁ Θεὸς καὶ τοὺς ἔθεσε στὸ στερέωμα, ἔτσι καὶ τὸν ἄνθρωπο τὸν ἔπλασε χῶμα ἀπὸ τῆ γῆ, ἀλλὰ τὸν ἔβαλε στὸν παράδεισο. Σημεῖωσε ὅτι δὲν ἐλέχθηκε, 'τὸν ὁποῖο ἔκαμε', ἀλλὰ «τὸν ὁποῖο ἔπλασε»· διότι ἐκεῖνος τὸν ὁποῖο ἔκαμε εἶναι ὁ κατ' εἰκόνα, ποὺ εἶναι ἀσώματος, τὸ δὲ ἀσῶματο δὲν περικλείεται σὲ τόπο. Ἀκολουθεῖ βέβαια στὸ πλάσμα τὸ ποίημα, δηλαδὴ στὸ σῶμα ἢ ψυχὴ, διότι τὸ σύνθετο εἶναι μαζί· ἀλλὰ προηγουμένως ὁ τόπος εἶναι τῶν σωμάτων, ἐνῶ ἡ ψυχὴ εἶναι ὡς ἐπακόλουθο στὸν τόπο διὰ τῆς σχέσεως πρὸς τὸ σῶμα, ἀφοῦ κατὰ τὴ φύσι της δὲν περιορίζεται σὲ τόπους.

Ἄρα γε σὲ εὐφρανα μὲ τὰ τερπνὰ τοῦ παραδείσου ἢ σ' ἐλύπησα περισσότερο μὲ τὴν παρουσίασι τῶν φθαρτῶν; Ὅπως δὲ ποτε ὅμως ἡ διάνοια, διαπνεομένη ἀπὸ φρόνημα γιὰ τὰ ὑψηλά,

5. Βλ. ΣΕΒΗΡΙΑΝΟΥ, *Περὶ κατασκευῆς κόσμου* 5,5, PG 56,478.

τὸ πολίτευμα ἔχουσα ἐν οὐρανοῖς καὶ πρὸς τὴν ἄνω βλέπουσα
 ἀξίαν, τῆς ἐπαγγελίας ἐνενόει καὶ περιεσκόπει ἀκούσεσθαί τι
 τῶν ἐπηγγελμένων ἡμῖν ἀγαθῶν, «ἃ οὔτε ὀφθαλμὸς εἶδεν οὔτε
 οὖς ἤκουσεν οὔτε ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου ἀνέβη». Εἰ ὀφθαλμὸς
 5 οὐκ εἶδεν, τίς ὁ διηγούμενος; Εἰ οὖς οὐκ ἤκουσεν, πῶς τὸ σὸν
 ὑποδέξεται; Εἰ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, πῶς ἡ διά-
 νοια ἡμῶν λάβη; Οὔτε τὰ σωματικὰ ἐκβάλλομεν καὶ τὰ πνευ-
 ματικὰ ἐπιζητοῦμεν. Ὡς γὰρ ἐπὶ τοῦ νόμου ἦν μὲν καὶ τὸ αἰσθη-
 τόν, ἀλλὰ τύπον ἐποίει τοῦ νοητοῦ, οὕτω καὶ τὸν παράδεισον
 10 νοοῦμεν μὲν σωματικῶς, ἀλληγοροῦμεν δὲ πνευματικῶς.

10 «Ἐφύτευσεν ὁ Θεὸς παράδεισον ἐν Ἑδέμ κατὰ ἀνατολάς».
 Τὰ ὀνόματα τῶν φυτῶν σεσιώπηται, ὁ δὲ τόπος ἐν ᾧ ἐφύτευσε
 παραδέδοται· «ἐν Ἑδέμ», φησὶν, «ἐφύτευσεν», τουτέστιν ἐν
 τρυφῇ· Ἑδέμ γὰρ τρυφή ὀνομάζεται. ἼΑρα οὖν τρυφήν τὴν διὰ
 15 στόματος ἀπόλαυσιν ὀνομάζει τῇ κοιλίᾳ παραδεδομένην ἧς τέ-
 λος ὁ ἀφεδρών, καὶ τρυφήν παραδέδωκε τὴν ἀπολυμένην καὶ
 τοῦτό ἐστιν ἡ παρὰ Θεοῦ χάρις, γαστρὸς πλήρωσις καὶ εὐπά-
 θεια σώματος καὶ διάχυσις ἡδονῇ ἐμποιοῦσα; Ἡ τοῦτο μὲν
 οὐδὲ εἰπεῖν εὐσεβές; ἀκολασίας γάρ που καὶ ὕβρεως καὶ πάντων
 20 ὁμοῦ τῶν ἀπηγορευμένων ἐφόδιον ὑπερπιαίνειν τὸ σῶμα καὶ
 καταβαπτίζειν τὴν ψυχὴν εὐκατάφορον ποιοῦντα πρὸς ἁμαρτίαν.
 Οὐκοῦν τρυφήν νοήσωμεν ἀξίαν Θεοῦ, ἵνα καὶ τὴν φυτείαν πρέ-
 πουσαν τῇ γεωργίᾳ Θεοῦ διδαχθῶμεν. Τίς οὖν δύναται γενέσθαι
 τρυφή ἀγίοις ἀρμόζουσα; Κατατρύφησον τοῦ Κυρίου, καὶ δώσει
 25 σοι τὰ αἰτήματα τῆς καρδίας σου.

τὰ μετέωρα καὶ τὰ ὑπερκόσμια, ἀφοῦ ἔχει τὴν πολιτεία τῆς στοῦς οὐρανούς καὶ βλέπει τὴν ἄνω ἀξία, ἐσκεπτόταν τὴν ἐπαγγελία καὶ ἐκύτταζε ν' ἀκούσῃ κάτι γιὰ τὶς πρὸς ἐμᾶς ἐπαγγελίες τῶν ἀγαθῶν, «τὰ ὅποια οὔτε ὀφθαλμός εἶδε οὔτε αὐτὶ ἤκουσε, τὰ ὅποια δὲν ἀνέβηκαν σὲ καρδιὰ ἀνθρώπου»⁶. Ἐὰν δὲν τὰ εἶδε ὀφθαλμός, ποίός θὰ τὰ διηγηθῇ; Ἐὰν δὲν τὰ ἤκουσε αὐτί, πῶς θὰ τὰ δεχθῇ τὸ δικό σου αὐτί; Ἐὰν δὲν ἀνέβηκαν σὲ καρδιὰ ἀνθρώπου, πῶς ἡ διάνοιά μας θὰ τὰ συλλάβῃ; Οὔτε καὶ τὰ σωματικὰ ἀπορρίπτομε καὶ τὰ πνευματικὰ ἐπιζητοῦμε. Ὅπως πραγματι στὴν περίπτωσι τοῦ νόμου ὑπῆρχε καὶ τὸ αἰσθητό, ἀλλὰ συνιστοῦσε τύπο τοῦ νοητοῦ, ἔτσι καὶ τὸν παράδεισο τὸν νοοῦμε μὲν σωματικῶς, τὸν ἀλληγοροῦμε δὲ πνευματικῶς.

«Ἐφύτευσε ὁ Θεὸς παράδεισο στὴν Ἑδέμ, πρὸς τὰ ἀνατολικά»⁷. Τὰ ὀνόματα τῶν φυτῶν ἀποσιωποῦνται, ἐνῶ ὁ τόπος ὅπου τὰ ἐφύτευσε παραδίδεται· στὴν Ἑδέμ, λέγει, ἐφύτευσε, δηλαδὴ στὴν τρυφή, διότι ἡ λέξις Ἑδέμ σημαίνει τρυφή. Ἄρα γε λοιπὸν τρυφή ὀνομάζει τὴν ἀπόλαυσι πού παραδίδεται στὴν κοιλιὰ διὰ τοῦ στόματος, τῆς ὁποίας τέλος εἶναι ὁ ἀφεδρὼν, καὶ τρυφή ἀναφέρει τὴν φθαρτὴν κι' αὐτὸ εἶναι ἡ ἀπὸ τὸν Θεὸ χάρις, ἡ πλήρωσις τῆς κοιλιᾶς καὶ ἡ εὐπάθεια τοῦ σώματος καὶ ἡ διάχυσις πού προκαλεῖ ἡδονή; Ἡ τοῦτο εἶναι ἀνεπίτρεπτο καὶ νὰ τὸ ὀνομάσωμε; Διότι εἶναι ἐφόδιο ἀκολασίας καὶ ὕβρεως καὶ ὅλων μαζὶ τῶν ἀπαγορευμένων τὸ νὰ παραπαχύνεται καὶ πολυβρέχεται τὸ σῶμα, διότι κάμνει τὴν ψυχὴ εὐκόλῃ πρὸς τὴν ἁμαρτία. Ἐπομένως ὥς τρυφή πρέπει νὰ ἐννοήσωμε κάτι ἀντάξιο τοῦ Θεοῦ, ὥστε νὰ διδαχθοῦμε καὶ φυτεία πρέπουσα στὴν καλλιέργεια τοῦ Θεοῦ. Ποιὰ τρυφή λοιπὸν μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ ἀρμόζουσα στοὺς ἀγίους; «Ἀπόλαυσε τὸν Κύριο, καὶ θὰ σοῦ δώσῃ τὰ αἰτήματα τῆς καρδιᾶς σου»⁸.

7. Γεν. 2,8.

8. Ψαλμ. 36,4.

- 11 Ἐπεὶ οὖν ἄπειρον τὸ κάλλος τῆς ἀρετῆς, ἀπὸ τῆς πολυποι-
κίλου σοφίας τοῦ Θεοῦ τὴν ἀρχὴν ἔχον, διὰ τοῦτο γέγραπται ὅτι
«ἐφύτευσε ὁ Θεὸς παράδεισον» οὐχὶ 'κατὰ ἀνατολήν', ἀλλὰ
«κατὰ ἀνατολάς». Ἐκαστον γὰρ τῶν πεφυτευμένων παρὰ τοῦ
5 Κυρίου φυτῶν ἐν ἰδίῳ φωτὶ κεκαλλωπισμένον ἐξήστραπτεν.
Ἐκεῖ τοῦ ποταμοῦ χειμάρρους τρυφῆς ὀνομάζεται, τρέφων καὶ
αὔξων τῶν φυτῶν τὰ οὐράνια κάλλη, ὅστις ἐν τοῖς ἐξῆς λέγεται
Ποταμός, ὁ πορευόμενος ἐξ Ἑδὲμ ποτίζειν τὸν παράδεισον.
- 12 Ἐν μὲν οὖν τοῖς κατόπιν ἐλέγετο ὅτι πρότερον τὴν κτίσιν
10 πληρώσας οὕτως ἐπεισήγαγεν εἰς ἀρχὴν καὶ δεσποτείαν τὸν ἄν-
θρωπον, νῦν δὲ τὸ ἐναντίον πρότερον ἐπλασε τὸν ἄνθρωπον καὶ
τότε ἐφύτευσε τὸν παράδεισον. Ἡ δὲ αἰτία ὅτι ἐκεῖ μὲν, ἵνα
πλήρει τῷ οἴκῳ τὸν οἰκοδεσπότην ἐπεισαγάγῃ καὶ μὴ πένητα
κτίσας ὕστερον αὐτῷ τὴν εὐπορίαν χαρίσῃται, ἐνταῦθα δὲ τὴν
15 ἐκ προκοπῆς τελείωσιν αὐτῷ χαριζόμενος ἄλλαχοῦ ἔκτισε καὶ
ὕστερον ἐγκατοικίζει τῷ παραδείσῳ, ἵνα τὸ διάφορον καταμα-
θῶν τῆς τε ἑξω ζωῆς καὶ τῆς ἐν παραδείσῳ διαγωγῆς ἐκ τῆς
συγκρίσεως ἐκατέρων γνωρίσῃ μὲν τοῦ κάλλους τὴν ὑπεροχὴν,
φοβηθῇ δὲ τῆς ἐκπτώσεως τὴν ζημίαν.
- 13 Ἵνα δὲ νοήσῃς φυτεῖαν ἀξίαν τῆς τοῦ Θεοῦ χειρός, μνήσθη-
τι τῶν ἐν τῷ εὐαγγελίῳ παρὰ τοῦ Κυρίου εἰρημένων ὅτι «πᾶσα
φυτεία ἦν οὐκ ἐφύτευσε ὁ Πατὴρ μου ὁ οὐράνιος ἐκριζωθήσε-
ται». Ἐξ ἐκείνης εἰσὶ τῆς φυτείας οἱ πεφυτευμένοι ἐν τῷ οἴκῳ
Κυρίου καὶ ἐν ταῖς αὐλαῖς τοῦ Θεοῦ ἐξανθοῦντες. Καὶ πάλιν ἐν
25 τῷ προφήτῃ· «ἐγὼ ἐφύτευσά σε ἄμπελον καρποφόρον πᾶσαν

Ἄφοῦ λοιπὸν ἄπειρο εἶναι τὸ κάλλος τῆς ἀρετῆς, ἔχοντας τὴν ἀρχὴ ἀπὸ τὴν πολυποίκιλη σοφία τοῦ Θεοῦ· γι' αὐτὸ ἔχει γραφῇ ὅτι «ἐφύτευσε ὁ Θεὸς παράδεισο» ὅχι 'στὴν ἀνατολή', ἀλλὰ «στὶς ἀνατολές». Διότι καθένα ἀπὸ τὰ φυτὰ ποὺ εἶχαν φυτευθῇ ἀπὸ τὸν Κύριο ἄστραφτε στολισμένον μὲ τὸ δικό του φῶς. Ἐκεῖ εἶναι τὰ ρεύματα τοῦ ποταμοῦ ποὺ εὐφραίνει τὴν πόλιν τοῦ Θεοῦ· ἄλλοῦ ὑπάρχει ὁ ὀνομαζόμενος χεῖμαρρος τῆς τρυφῆς, ποὺ τρέφει καὶ αὐξάνει τὰ οὐράνια κάλλη τῶν φυτῶν, ὁ ὁποῖος στὰ ἐπόμενα λέγεται Ποταμός, ποὺ διαρρέει τὴν Ἑδὲμ γιὰ νὰ ποτίζη τὸν Παράδεισο⁹⁰.

Στὰ προηγούμενα ἐλεγόταν ὅτι, ἀφοῦ προηγουμένως συμπλήρωσε τὴν κτίσιν, τότε ἔφερε τὸν ἄνθρωπο σ' ἀρχὴ καὶ δεσποτεία· τῶρα ἀντιθέτως, πρῶτα ἔπλασε τὸν ἄνθρωπο κι' ἔπειτα ἐφύτευσε τὸν παράδεισο. Ἡ αἰτία εἶναι ὅτι ἐκεῖ μὲν ἔγινε ἔτσι, ὥστε νὰ εἰσαγάγῃ τὸν οἰκοδεσπότη σὲ συμπληρωμένο οἶκο καὶ ὅχι νὰ τὸν κτίσῃ πτωχό, κι' ὥστε νὰ τοῦ χαρίσῃ τὴν εὐπορία, ἐδῶ ὅμως, χαρίζοντάς του τὴν ἀπὸ τὴν προκοπὴ τελείωσι, ἄλλοῦ τὸν ἔκτισε καὶ ἔπειτα τὸν ἐγκατοίκησε στὸν παράδεισο· ἔτσι, ἀφοῦ μάθῃ τὴ διαφορὰ τῆς ἔξω ζωῆς καὶ τῆς μέσα στὸν παράδεισο διαβιώσεως, ἀπὸ τὴ σύγκρισιν τῶν δύο καταστάσεων νὰ γνωρίσῃ τὴν ὑπεροχὴ τοῦ κάλλους καὶ νὰ φοβηθῇ τὴ ζημίαν ἀπὸ τὴν ἔκπτωσιν.

Γιὰ νὰ ἀντιληφθῇς τί εἶναι φυτεία ἀντάξια τῶν χειρῶν τοῦ Θεοῦ, νὰ ἐνθυμηθῇς τὰ λεγόμενα στὸ εὐαγγέλιον ἀπὸ τὸν Κύριο, ὅτι «κάθε φυτεία, ποὺ δὲν ἐφύτευσε ὁ Πατὴρ μου ὁ οὐράνιος, θὰ ἐκριζωθῇ»¹⁰. Ἀπὸ ἐκείνη τὴ φυτεία εἶναι οἱ φυτευμένοι στὸν οἶκον τοῦ Κυρίου, οἱ ἀνθισμένοι στὶς αὐλές τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἐπίσης ἀπὸ τὸν προφήτη· «ἐγὼ σ' ἐφύτευσα, ἀμπέλι καρποφόρον

9. Γεν. 2,10.

10. Ματθ. 15,13.

ἀληθινήν». Ἀποτολμᾷ καὶ λέγει ὁ μιμητὴς τοῦ Χριστοῦ ὅτι
 «Θεοῦ συνεργοὶ ἐσμεν· Θεοῦ γεώργιόν ἐστε· ἐγὼ ἐφύτευσα,
 Ἀπολλῶς ἐπότισεν, ὁ δὲ Θεὸς ἡδύανεν»· καὶ ὁ δίκαιος ὁμοίω-
 ται «τῷ ξύλῳ τῷ πεφωτευμένῳ παρὰ τὰς διεξόδους τῶν ὑδά-
 5 των, ὃ τὸν καρπὸν αὐτοῦ δώσει ἐν καιρῷ αὐτοῦ καὶ τὸ φύλλον
 αὐτοῦ οὐκ ἀπορρυήσεται»· καὶ «δίκαιος ὡς φοῖνιξ ἀνθήσει» καὶ
 «ἄμπελον ἐξ Αἰγύπτου μετῆρας, ἐξέβαλες ἔθνη καὶ κατεφύτευ-
 σας αὐτήν».

14 Πειράθητι τοίνυν διὰ τῶν τοιούτων διδαγμάτων ἐν περινοίᾳ
 10 γενέσθαι ἐκείνου, ἵνα γένη κατὰ τὰς αὐγὰς τοῦ θείου φωτός, ἐν
 οἷς τὸ φῶς τῆς γνώσεως ἀνατέλλει ὡς ὁ παράδεισος τῆς τρυφῆς
 φυτευόμενος. Κἂν χωρίον δέ τι νοῆς δεκτικὸν τῶν ἁγίων, ἐν ᾧ
 πάντες οἱ ἐπὶ γῆς διαλάμπαντες ἐν ἔργοις ἀγαθοῖς ἀπολαύοντες
 τῆς τοῦ Θεοῦ χάριτος καὶ τῆς θείας καὶ νοητῆς τερπνότητος
 15 διαιτῶνται, οὐκ ἀποπίπτεις τῆς πρεπούσης περὶ αὐτοῦ εἰκασίας.

15 Ἐκεῖ γ' οὖν ἐρριζωμέναι τινὲς καὶ παγίως ἐρηρυσμέναι
 ἀγαθαὶ δυνάμεις, λειτουργοὶ τῶν ἁγίων, αἷς ὁ ἄνθρωπος παρε-
 δόθη ἀρτιγενῆς ὢν καὶ πολλῆς δεόμενος συγγυμνασίας πρὸς τὴν
 τελείωσιν. Ἐν ᾧ τὸ σύστημα τῶν ἁγίων, ἐν ᾧ αἱ ἀνατολαὶ τοῦ
 20 φωτός, ἐν ᾧ ἡ τρυφή τῆς ψυχῆς, ἐκεῖ ἔθετο ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρω-
 πον.

16 Εἰ σάρκινος εἶ, ἔχεις τὴν ὑπογραφὴν τοῦ σωματικοῦ ἐκείνου
 καὶ τὴν ἡδίστην ἐμφόρησιν· εἰ μεγάλην ἡγῇ τὴν ἀπόλαυσιν τῶν
 αἰσθητῶν, ἐπείγου πρὸς ταύτην, ἐν ᾗ χορηγία τρυφῆς ἀδιάλει-
 πτος. Εἰ πνευματικὸς εἶ καὶ ὑψηλότερα φρονεῖς τῶν σωματι-

11. Ἱερ. 2,21.

12. Α' Κορ. 3,9· 6.

πολὺ ἀληθινόν»¹¹. Ἀποτολμᾷ νὰ εἰπῇ ὁ μιμητὴς τοῦ Χριστοῦ ὅτι «εἵμαστε συνεργοὶ τοῦ Θεοῦ». «Εἴσθε ἀγρός τοῦ Θεοῦ· ἐγὼ ἐφύτευσα, ὁ Ἀπολλῶς ἐπότισε, ὁ Θεὸς αὐξήσῃ»¹². Καὶ ὁ δίκαιος εἶναι ὅμοιος «μὲ τὸ δένδρο τὸ φυτευμένο στὶς ὄχθες τῶν ὑδάτων, τὸ ὁποῖο θὰ καρποφορήσῃ στὴν ὥρα του καὶ δὲν θὰ φυλλορροήσῃ»¹³. Καὶ «ὁ δίκαιος θὰ ἀνθήσῃ σὰν τὸ φοῖνικα»¹⁴, καὶ «μετέφερες ἄμπελο ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο, ἔδιωξες τὰ ἔθνη καὶ τὴν μετεφύτευσες»¹⁵.

Προσπάθησε λοιπὸν μὲ τέτοια διδάγματα ν' ἀντιληφθῇς ἐκεῖνον τὸν παράδεισο, γιὰ νὰ φθάσῃς στὶς αὐλὲς τοῦ θείου φωτός, στὶς ὁποῖες ἀνατέλλει τὸ φῶς τῆς γνῶσεως, ὅπως φυτεύεται ὁ παράδεισος τῆς τρυφῆς. Κι' ἂν ἐννοήσῃς κάποιον τόπο ὑποδεκτικὸ τῶν ἀγίων, στὸν ὁποῖο διαβιοῦν ὅλοι ὅσοι διέλαμψαν ἐπὶ τῆς γῆς μὲ ἀγαθὰ ἔργα, ἀπολαύοντας τὴ χάρι τοῦ Θεοῦ καὶ τὴ θεία καὶ νοητὴ τερπνότητα, τότε δὲν πέφτεις ἔξω ἀπὸ τὴν σωστὴ γι' αὐτὸν εἰκασία.

Ἐκεῖ λοιπὸν εὐρίσκονται μερικὲς ἀγαθὲς δυνάμεις ριζωμένες καὶ στερεὰ πηγμένες, ποὺ εἶναι λειτουργοὶ τῶν ἀγίων, στὶς ὁποῖες ὁ ἄνθρωπος παραδόθηκε ὅταν ἦταν ἀρτιγενὴς καὶ χρειάζονταν μεγάλη συμπαράστασι γιὰ τὴν τελείωσι. Ὅπου ἦταν τὸ σύστημα τῶν ἀγίων, ὅπου ἦσαν οἱ ἀνατολὲς τοῦ φωτός, ὅπου ἦταν ἡ τρυφή τῆς ψυχῆς, ἐκεῖ ἔθεσε ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπο.

Ἄν εἴσαι σάρκινος, ἔχεις τὴν περιγραφὴ τοῦ σωματικοῦ ἐκείνου παραδείσου καὶ τὴν εὐχάριστη χορτασιά· ἂν θεωρῇς σπουδαῖο πρᾶγμα τὴν ἀπόλαυσι τῶν αἰσθητῶν, σπεῦσε πρὸς αὐτήν, στὴν ὁποία ὑπάρχει ἁπαυστη χορηγία τρυφῆς. Ἄν εἴσαι

13. Ψαλμ. 1,3.

14. Ψαλμ. 91,13.

15. Ψαλμ. 79,9.

κῶν ἀπολαύσεων, ἀνάβηθι τῇ διανοίᾳ πρὸς τὰ κάλλη τῶν ἀγγέλων καὶ κατάμαθε τοὺς ἐν αὐτοῖς τῆς δικαιοσύνης καρπούς, θέασαι τὸν ποταμὸν τοῦ Θεοῦ τὸν πεπληρωμένον ὕδάτων, οὗ τὰ ὀρμήματα εὐφραίνουσι τὴν πόλιν τοῦ Θεοῦ, ἐκείνην τὴν πόλιν, 5 ἧς τεχνίτης καὶ δημιουργὸς ὁ Θεός. Ἐκείνην τὴν πόλιν διαρρέει ὁ ποταμὸς τοῦ Θεοῦ οὗτος ὁ ἀρχόμενος ἐξ Ἐδέμ, ὁ ποτίζων τὸν παράδεισον.

- 17 Πάντα ταῦτα τῇ διανοίᾳ καταμαθὼν δόξαζε τὸν Θεόν, ὅτι αὐτῷ πρέπει ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

πνευματικὸς καὶ φρονῆς ὑψηλότερα ἀπὸ τὶς σωματικὰς ἀπολαύσεις, ἀνέβα μὲ τὴ διάνοια πρὸς τὰ κάλλη τῶν ἀγγέλων καὶ μάθε τοὺς καρποὺς τῆς δικαιοσύνης πού εὐρίσκονται σ' αὐτούς· παρατήρησε τὸν ποταμὸ τοῦ Θεοῦ τὸν γεμᾶτο ὕδατα, τοῦ ὁποίου τὰ ὀρμήματα εὐφραίνουν τὴν πόλι τοῦ Θεοῦ¹⁶, ἐκείνη τὴν πόλι τῆς ὁποίας τεχνίτης καὶ δημιουργὸς εἶναι ὁ Θεός¹⁷. Ἐκείνη τὴν πόλι διαρρέει τοῦτος ὁ ποταμὸς τοῦ Θεοῦ, πού ἀρχίζει ἀπὸ τὴν Ἑδὲμ καὶ ποτίζει τὸν παράδεισο.

Ἀφοῦ ἀντιληφθῆς ὅλα αὐτὰ μὲ τὴ διάνοια, δόξαζε τὸν Θεό, διότι σ' αὐτὸν πρέπει ἡ δόξα στοὺς αἰῶνες. Γένοιτο.

16. Ψαλμ. 45,5.

17. Ἑβρ. 11,10.

Π Ρ Ο Σ

ΤΟΝ ΕΠΙΣΚΟΠΟΝ ΘΕΟΔΟΣΙΟΝ

ΠΡΟΣ ΘΕΟΔΟΣΙΟΝ ΕΠΙΣΚΟΠΟΝ ΕΠΙΣΤΟΛΗ

Ὁ εἰπὼν τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς, «ζητεῖτε καὶ εὐρήσετε», δώσει πάντως καὶ τὴν πρὸς τὸ εὐρεῖν δύναμιν τοῖς φιλομαθῶς κατὰ τὴν ἐντολὴν τοῦ Κυρίου διερευνωμένοις καὶ ἀναζητοῦσι τὰ κεκρυμμένα μυστήρια. Ἀψευδὴς γὰρ ὁ ἐπαγγειλάμενος, ὑπὲρ τὴν 5 αἴτησιν ἐπιδαψιλούμενος τῇ μεγαλοδωρεᾷ τῶν χαρισμάτων. Οὐκοῦν πρόσεχε τῇ ἀναγνώσει, τέκνον Τιμόθεε· πρέπει γάρ, οἶμαι, τῇ τοῦ μεγάλου φωνῇ πρὸς τὴν σὴν ἀγαθότητα χρήσασθαι, καὶ δώῃ σοι Κύριος σύνεσιν ἐν πᾶσιν, ὥστε σε πλουτισθῆναι ἐν παντὶ λόγῳ καὶ πάσῃ γνώσει. Νῦν δὲ περὶ ὧν ἐπέταξας, ὅσα περ 10 ἂν ὁ Κύριος ὑποβάλῃ, δι' ὀλίγων ὑπηρετήσασθαί σου τῇ προθυμίᾳ καλῶς ἔχειν ἐδοκίμασα· ὥς ἂν διὰ τούτων μάθοις ὅτι χρὴ δι' ἀγάπης ἀλλήλοις δουλεύειν ἡμᾶς, ἐν τῷ ποιεῖν τὰ ἀλλήλων θελήματα.

A

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΓΓΑΣΤΡΙΜΥΘΟΥ

2 Πρῶτον τοίνυν ἐπειδὴ καὶ τῶν λοιπῶν ἦν κεφαλαίων προτε-
15 ταγμένον τὸ περὶ τοῦ Σαμουὴλ ἐπιζητούμενον νόημα, διὰ βραχέ-
1. Ματθ. 7,7.

ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΕΠΙΣΚΟΠΟ ΘΕΟΔΟΣΙΟ

Ἐκεῖνος ποὺ εἶπε στοὺς μαθητάς του, «νὰ ζητῆτε, καὶ θὰ εὕρῃτε»¹, ὅπωςδὴποτε θὰ δώση καὶ τὴ δύναμι γιὰ τὴν εὔρεσι σὲ ὅσους διερευνοῦν φιλομαθῶς κατὰ τὴν ἐντολὴ τοῦ Κυρίου καὶ ἀναζητοῦν τὰ κρυμμένα μυστήρια. Διότι αὐτὸς ποὺ ἔδωσε τὴν ὑπόσχεσι εἶναι ἀψευδὴς καὶ μὲ τὴ μεγαλοδωρία τῶν χαρισμάτων προσφέρει περισσότερα ἀπὸ ὅσα ζητοῦνται. Ἐπομένως «πρόσεχε στὴν ἀνάγνωσι, τέκνο Τιμόθεε»². Νομίζω πράγματι ὅτι πρέπει νὰ χρησιμοποιοῦς τὴ φωνὴ τοῦ μεγάλου ἀποστόλου³ μὲ τὴν ἀγαθότητά σου, καὶ ὁ Κύριος θὰ σοῦ δώση σύνεσι γιὰ ὅλα, ὥστε νὰ πλουτήσῃς μὲ κάθε λόγο καὶ κάθε γνῶσι. Τώρα πάντως σχετικὰ μὲ τὴν παραγγελία σου ἐθεώρησα ὅτι καλὸ εἶναι νὰ ἐξυπηρετήσω τὴν προθυμία σου μὲ ὅσα μοῦ ὑποβάλλει ὁ Κύριος ἐκθέτοντάς τα σύντομα, ἔτσι ὥστε νὰ μάθης μὲ αὐτὰ ὅτι πρέπει νὰ δουλεύωμε ὁ ἓνας στὸν ἄλλο μὲ ἀγάπη ἐκτελώνοντας τὰ θελήματα ὁ ἓνας τοῦ ἄλλου.

Α΄

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΓΓΑΣΤΡΙΜΥΘΗΣ ΓΥΝΑΙΚΑΣ

Πρῶτα λοιπὸν θὰ ἐκθέσω μὲ συντομία κατὰ τὸ δυνατό μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Θεοῦ τὸ σχετικὸ μὲ τὴ σημασία τοῦ ζητήματος τοῦ

2. Α΄ Τιμ. 1,4.

3. Ἐννοεῖται ὁ Παῦλος ποὺ ἔδωκε τὴν παραπάνω ἐντολὴ στὸν Τιμόθεο.

ων ὡς ἔστι δυνατόν Θεοῦ διδόντος ἐκθήσομαι. Ἦρεσέ τισι τῶν
 πρὸ ἡμῶν ἀληθῇ νομίσαι τῆς γοητρίδος ἐκείνης τὴν ἐπὶ τοῦ Σα-
 μουήλ ψυχαγωγίαν, καὶ τινα λόγον τοιοῦτον εἰς συνηγορίαν τῆς
 ὑπολήψεως αὐτῶν ταύτης παρέχονται, ὅτι λυπουμενοῦ τοῦ Σα-
 5 μουήλ ἐπὶ τῇ ἀποβολῇ τοῦ Σαοὺλ καὶ πάντοτε τοῦτο τῷ Κυρίῳ
 προσφέροντος, ὅτι ἐν τέλει τὴν ἐκ τῶν ἐγγαστριμύθων γινομέ-
 νην γοητείαν ἐπὶ ἀπάτῃ τῶν ἀνθρώπων ἐξεκάθηρεν ἐκ τοῦ
 λαοῦ Σαοὺλ· καὶ διὰ τοῦτο δυσανεσχετοῦντος τοῦ προφήτου ἐπὶ
 τῷ μὴ θελῆσαι τὸν Κύριον διαλλαγῆναι τῷ ἀποβλήτῳ, συγχω-
 10 ρῆσαί φασι τὸν Θεὸν ἀναχθῆναι τὴν τοῦ προφήτου ψυχὴν διὰ
 τῆς τοιαύτης μαγγανείας· ἵνα εἰδῇ ὁ Σαμουήλ ὅτι ψευδῇ ὑπὲρ
 αὐτοῦ τῷ Θεῷ προετείνετο, λέγων αὐτὸν πολέμιον εἶναι ταῖς
 ἐγγαστριμύθοις, τὸν τηνικαῦτα διὰ τῆς αὐτῶν γοητείας τὴν ἄνο-
 δον τῆς ψυχῆς αὐτοῦ μαντεύσαντα.

3 Ἐγὼ δὲ πρὸς τὸ εὐαγγελικὸν χάσμα βλέπων, ὃ διὰ μέσον
 τῶν κακῶν τε καὶ ἀγαθῶν ἐστήρικται, φησὶν ὁ πατριάρχης,
 μᾶλλον δὲ ὁ τοῦ πατριάρχου Κύριος, ὡς ἀμήχανον εἶναι τοῖς τε
 κατακρίτοις ἐπὶ τὴν τῶν δικαίων ἄνεσιν ἀναβῆναι καὶ τοῖς
 ἀγίοις πρὸς τὸν τῶν πονηρῶν χορὸν διαπεράσαι, οὐ δέχομαι
 20 ἀληθεῖς εἶναι τὰς τοιαύτας ὑπολήψεις, διδαχθεῖς μόνον ἀληθὲς
 εἶναι πιστεύειν τὸ Εὐαγγέλιον. Ἐπειδὴ τοίνυν μέγας ἐν ἀγίοις ὁ
 Σαμουήλ, πονηρὸν δὲ κτῆμα ἡ γοητεία, οὐ πείθομαι ὅτι ἐν το-
 σούτῳ τῆς ἰδίας ἀναπαύσεως ὁ Σαμουήλ καταστάς, τὸ ἀδιόδευ-
 τον ἐκεῖνο χάσμα πρὸς τοὺς ἀσεβοῦντας διήρχετο, οὔτε ἐκὼν
 25 οὔτε ἄκων· ἄκων μὲν οὖν οὐκ ἂν ἔτι ὑπέμεινε τῷ μὴ δύνασθαι
 τὸ δαιμόνιον διαβῆναι τὸ χάσμα καὶ ἐν τῷ χορῷ τῶν ὁσίων γε-
 νόμενον μετακινῆσαι τὸν ἅγιον· ἐκὼν δὲ οὐκ ἂν τοῦτο ἐποίησε,

4. Ἐννοεῖται κυρίως ὁ Ὠριγένης, ἡ δικαιολογία ὁμῶς ποὺ σημειώ-

Σαμουήλ, ποῦ ἦταν τοποθετημένο πρὶν ἀπὸ τὰ ἄλλα θέματα. Μερικοὶ ἀπὸ τοὺς παλαιότερους μας ἐνόμισαν ὅτι ἦταν ἀληθινὴ ἢ ψυχοδρομία ἐκείνης τῆς γόησας ἐπὶ τοῦ Σαμουήλ⁴ καὶ γιὰ δικαιολόγησι αὐτῆς τῆς ὑπολήψεως των προσφέρουν κάποιον λόγο σὰν αὐτὸν. Ἐπειδὴ ὁ Σαμουήλ ἐλυπώταν γιὰ τὴν ἀπόρριψι τοῦ Σαοὺλ καὶ ἀνέφερε πάντοτε στὸν Κύριο τοῦτο, ὅτι στὸ τέλος ὁ Σαοὺλ ἐκαθάρισε ἀνάμεσα ἀπὸ τὸ λαὸ τῇ γοητεία ποὺ προκαλεῖται ἀπὸ τοὺς ἐγγαστριμύθους γιὰ τὴν ἐξαπάτησι τῶν ἀνθρώπων, καὶ γι' αὐτὸ ὁ προφήτης δυσανασχετοῦσε διότι ὁ Κύριος δὲν θέλησε νὰ συμφιλιωθῇ μὲ τὸν ἀπόβλητο, λέγουν ὅτι ὁ Θεὸς ἐπέτρεψε νὰ ἀνεβασθῇ ἡ ψυχὴ τοῦ προφήτη μὲ τέτοια μαγγανεία, ἔτσι ὥστε ὁ Σαμουήλ νὰ μάθῃ ὅτι προέτεινε ἀβάσιμα αἰτήματα στὸ Θεὸ ὑπὲρ αὐτοῦ, λέγοντας ὅτι εἶναι ἐχθρὸς σὺν μάντισσες, αὐτὸς ποὺ τότε μὲ τὴ μαγεία τοὺς ἐπέβαλε τὴν ἄνοδο τῆς ψυχῆς του.

Ἐγὼ ὅμως, παρατηρώντας τὸ εὐαγγελικὸ χάσμα, ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στοὺς κακοὺς καὶ τοὺς ἀγαθοὺς, ὅπως λέγει ὁ πατριάρχης ἢ μᾶλλον ὁ Κύριος τοῦ πατριάρχῃ⁵, ὥστε νὰ εἶναι ἀδύνατο ν' ἀνεβοῦν στὴν ἄνεσι τῶν δικαίων οἱ κατακριμένοι καὶ νὰ περάσουν στὸ χορὸ τῶν πονηρῶν οἱ ἅγιοι, δὲν δέχομαι ὅτι εἶναι ἀληθινὲς αὐτὲς οἱ ἀπόψεις, ἐπειδὴ ἐδιδάχθηκα ὅτι τὸ μόνο ἀληθινὸ εἶναι νὰ πιστεύωμε στὸ εὐαγγέλιο. Ἐπειδὴ λοιπὸν ὁ Σαμουήλ εἶναι μέγας ἀνάμεσα στοὺς ἁγίους, ἡ δὲ μαγεία εἶναι πονηρὸ πρᾶγμα, δὲν πιστεύω ὅτι ὁ Σαμουήλ, ποὺ ἔφθασε σὲ τέτοιο ὑψηλὸ σημεῖο ἀναπαύσεως, ἐπέρασε ἐκεῖνο τὸ ἀδιαπέραστο χάσμα πρὸς τοὺς ἀσεβεῖς οὔτε ἐκουσίως οὔτε ἀκουσίως· ἀκουσίως δὲν θὰ τὸ ἐπετύγχανε διότι δὲν μπορεῖ τὸ δαιμόνιο νὰ διαβῇ τὸ χάσμα καὶ φθάνοντας στὸν χορὸ τῶν ὁσίων νὰ μετακινήσῃ τὸν ἅγιον· ἐκουσίως πάλι δὲν θὰ τὸ κατῶρθωνε, νεταὶ παρακάτω δὲν εἶναι τοῦ Ὠριγένους.

5. Βλ. τὴν παραβολὴ τοῦ πλουσίου καὶ τοῦ Λαζάρου, Λουκᾶ 16,19-31.

τῷ μήτε βούλεσθαι ἐπιμιχθῆναι τοῖς κακοῖς, μήτε δύνασθαι· τῷ γὰρ ἐν ἀγαθοῖς ὄντι ἀβούλητον ἀπὸ τῶν ἐν οἷς ἐστὶν ἢ πρὸς τὰ ἐναντία μετὰστας, εἰ δέ τις καὶ βούλεσθαι δοίη, ἀλλ' ἢ τοῦ χάσματος φύσις οὐκ ἐπιτρέπει τὴν πάροδον.

4 Τί οὖν ἐστὶν ὁ περὶ τούτων ἡμεῖς λογιζόμεθα; Ἐχθρὸς τῆς ἀνθρωπίνης φύσεώς ἐστὶν ὁ κοινὸς πάντων πολέμιος, ᾧ πᾶσά ἐστὶν ἐπίνοια καὶ σπουδὴ εἰς αὐτὰ τὰ καίρια βλάπτειν τὸν ἄνθρωπον. Τίς δὲ τοιαύτη καιρία κατὰ τῶν ἀνθρώπων ἄλλη πληγὴ, ὥς τὸ ἀποβληθῆναι ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ζωοποιουῦντος καὶ
10 πρὸς τὴν ἀπώλειαν τοῦ θανάτου ἐκουσίως αὐτομολῆσαι; Ἐπειδὴ τοίνυν σπουδὴ τίς ἐστι κατὰ τὸν βίον τοῖς φιλοσωμάτοις γνῶσιν τινα τῶν μελλόντων ἔχειν, δι' ἧς ἐλπίζουν ἢ τῶν κακῶν ἀποφυγὴν ἢ πρὸς τὰ καταθύμια χειραγωγίαν· τούτου χάριν, ὥς ἂν μὴ πρὸς τὸν Θεὸν οἱ ἄνθρωποι βλέποιν, πολλοὺς τρό-
15 πους τῆς τοῦ μέλλοντος γνώσεως ἢ ἀπατηλὴ τῶν δαιμόνων ἐτεχνάσατο φύσις, οἰωνοσκοπίας, συμβολομαντείας, χρηστήρια, ἥπατοσκοπίας, νεκυΐας, ἐνθουσιασμούς, κατακωχάς, ἐμπνεύσεις, καὶ ἄλλα τοιαῦτα πολλά, καὶ ὅπερ ἂν τις εἶδος προγνώσεως ἔκ τινος ἀπάτης ἀληθὲς εἶναι νομίσειεν, ἐκείνῳ τὸ ἀπατηλὸν
20 δαιμόνιον παραφαίνεται εἰς δικαίωσιν τῆς ἥπατημένης ὑπολήψεως τοῦ πεπλανημένου.

5 Οὕτως καὶ τὴν τοῦ ἀετοῦ πτῆσιν πρὸς τὴν τοῦ παρατετηρηκότος ἐλπίδα συνδραμεῖν παρασκευάζει ὁ δαίμων, καὶ τοῦ ἥπατος τὸν παλμὸν καὶ τὴν ἐκ τοῦ φυσώδους γινομένην τῶν μηνίγ-
25 γων παραφορὰν καὶ τῶν ὀμμάτων παραστροφὴν καὶ ἐκάστην κατὰ τὴν σημειωθείσαν ἐκ τῆς ἀπάτης παρατήρησιν ἢ τοῦ δαί-

διότι οὔτε ἤθελε ν' ἀναμιχθῇ με τοὺς κακοὺς οὔτε μπορούσε· πράγματι ἐκεῖνος ποὺ εὐρίσκεται στὰ ἀγαθὰ δὲν ἔχει τὴ βούλησι νὰ μεταταχθῇ στὰ ἀντίθετα ἀπὸ τὴν κατάστασί του, κι' ἂν κανεῖς πάρει τέτοια βούλησι δὲν εὐρίσκει πάροδο ἀπὸ τὴ φύσι τοῦ χάσματος.

Τί σκεπτόμαστε λοιπὸν ἐμεῖς γι' αὐτὸ τὸ θέμα; Ὁ κοινὸς γιὰ ὅλους πολέμιος εἶναι ἐχθρὸς τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, τοῦ ὁποίου κάθε ἐπινόησις καὶ φροντίδα ἀποβλέπει στὸ νὰ βλάβῃ τὸν ἄνθρωπο στὰ καιριώτερα σημεῖα. Καὶ ποιά ἄλλη πληγὴ κατὰ τῶν ἀνθρώπων ὑπάρχει, ὅση εἶναι τὸ νὰ ἀπομακρυνθῇ ἀπὸ τὸν ζωοποιὸ Θεὸ καὶ ν' αὐτομολήσῃ ἐκουσίως πρὸς τὴν κατάστασι τοῦ θανάτου; Ἐπειδὴ λοιπὸν οἱ φιλοσώματοι ἔχουν ἐνδιαφέρον νὰ ἔχουν κατὰ τὸ βίον τους κάποια γνῶσι τῶν μελλοντικῶν πραγμάτων, μετὰ τὴν ὁποία ἐλπίζουν ἢ ἀποφυγῇ τῶν κακῶν ἢ χειραγώγησι πρὸς τὰ ἐπιθυμητά· γιὰ τὸν λόγο τοῦτο ἡ ἀπατηλὴ φύσις τῶν δαιμόνων ἐμηχανεύθηκε πολλοὺς τρόπους τῆς γνώσεως τοῦ μέλλοντος, ὥστε οἱ ἄνθρωποι νὰ μὴ ἀποβλέπουν πρὸς τὸν Θεό, οἰωνοσκοπίες, συμβολομαντεῖες, χρηστήρια, ἥπατοσκοπίες, νεκρομαντεῖες, ἐνθουσιασμούς, πνευματισμούς, ἐμπνεύσεις, καὶ πολλὰ ἄλλα παρόμοια, καὶ ὅποιο εἶδος προγνώσεως θεωρήσῃ με κάποια ἐξαπάτησι ἀληθινό, μ' ἐκεῖνο παραφαίνεται τὸ ἀπατηλὸ δαιμόνιο γιὰ τὴ δικαίωσι τῆς ἐξαπατημένης ὑπολήψεως τοῦ πλανημένου.

Ἔτσι ὁ δαίμονας παρασκευάζει καὶ τὴν πτῆσι τοῦ ἀετοῦ νὰ συμβάλλῃ στὴν ἐλπίδα τοῦ παρατηρητοῦ, καὶ τὸν παλμὸ τοῦ ἥπατος, τὴν παραφορὰ τῶν μηνίγγων ποὺ προκαλεῖται ἀπὸ τὸ φούσκωμα, τὴν περιστροφὴ τῶν ὀφθαλμῶν καὶ κάθε κίνησι σύμφωνα μετὰ τὴ σημειωμένη ἀπὸ τὴν ἀπάτη παρατήρησι ἢ πανουργία τοῦ δαίμονος τὴν προεπιδεικνύει στοὺς ἀπατωμένους.

μονος πανουργία προδείκνυσι τοῖς ἀπατωμένοις· ὥστε ἀποστάντας τοὺς ἀνθρώπους τοῦ Θεοῦ, προσέχειν τῇ θεραπείᾳ τῶν δαιμόνων, δι' ὧν ἐνεργεῖσθαι τὰ τοιαῦτα πιστεύουσιν.

6 Ἐν τοίνυν ἀπάτης εἶδος ἦν καὶ τὸ τῶν ἐγγαστριμύθων, ὧν ἡ
5 μαγγανεία ἐπιστεύετο δύνασθαι τὰς τῶν κατοικομένων ψυχὰς
πάλιν πρὸς τὸν ἄνω βίον ἐφέλκεσθαι. Τοῦ τοίνυν Σαοῦλ ἐν ἀπο-
γνώσει σωτηρίας γεγονότος, διὰ τὸ πανστρατιᾷ συγκεκινῆσθαι
κατ' αὐτοῦ πᾶν τὸ ἀλλόφυλον, καὶ ἐπὶ ταύτην ἐλθόντος τὴν ἐπί-
νοϊαν, ὥστε τὸν Σαμουὴλ αὐτῷ τρόπον ὑποθέσθαι τινὰ
10 σωτηρίας· τὸ παραμένον τῇ ἐγγαστριμύθῳ δαιμόνιον, δι' οὗ
ἡπατᾶτο ἐκ συνηθείας τὸ γύναιον, εἰς διαφόρους μορφὰς σκιω-
δῶς ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς τοῦ γυναιίου ἐσχηματίζετο, οὐδενὸς τῷ
Σαοῦλ προφαινομένου, ὧν καθεώρα τὸ γύναιον. Ὡς γὰρ ἤψατο
τῆς γοητείας, καὶ ἤδη τῷ γυναιίῳ ἦν ἐν ὀφθαλμοῖς τὰ φαντάσμα-
15 τα, πίστιν τοῦ ἀληθῆ τὰ φαινόμενα εἶναι ταύτην ὁ δαίμων ἐμη-
χανήσατο, τὸ πρῶτον αὐτοῦ κεκρυμμένου ἐν τῷ εἶδει τοῦ προ-
σχήματος διασαφῆσαι, δι' οὗ μᾶλλον ὁ Σαοῦλ κατεπλάγη, ὥς
οὐδὲν ἔτι τῆς γυναικὸς σφαλισσομένης, τῷ τὸ ἰδιωτικὸν σχῆμα
τὴν γοητικὴν δύναμιν μὴ ἀγνοῆσαι.

7 Εἰπούσης τοίνυν αὐτῆς θεοὺς ἐωρακέναι ἀναβαίνοντας, καὶ
ἄνθρωπον ὄρθιον ἐν διπλοῖδι, πῶς στήστουσι τὸ καθ' ἱστορίαν
οἱ δοῦλοι τοῦ γράμματος; Εἰ γὰρ ἀληθῶς ὁ Σαμουὴλ ἐστὶν ὁ
ὀφθεῖς, οὐκοῦν κατ' ἀλήθειαν καὶ θεοὶ εἰσιν οἱ ὀφθέντες παρὰ
τῆς φαρμακίδος· θεοὺς δὲ ἡ Γραφή τὰ δαιμόνια λέγει· «πάντες
25 γὰρ ὁ θεοὶ τῶν ἐθνῶν δαιμόνια»· ἄρ' οὖν μετὰ τῶν δαιμόνων

Μὲ τὸν τρόπο τοῦτον οἱ ἄνθρωποι, ἀπομακρυνόμενοι ἀπὸ τὸν Θεό, ἀφοσιώνονται στὴν ὑπηρεσία τῶν δαιμόνων, διὰ τῶν ὁποίων πιστεύουν ὅτι ἐνεργοῦνται αὐτὲς οἱ κινήσεις.

Ἐνα εἶδος ἀπάτης λοιπὸν ἦταν καὶ ἡ τῶν ἐγγαστριμύθων, τῶν ὁποίων ἡ μαγανεία ἐπιστεύονταν ὅτι μπορεῖ νὰ ἀνασύρῃ πάλι στὴν ἄνω ζωὴ τὶς ψυχὲς τῶν ἀποθαμένων. Ὅταν λοιπὸν ὁ Σαοὺλ εὗρισκόταν σὲ ἀπόγνωσι γιὰ τὴ σωτηρία του, ἐπειδὴ εἶχαν κινηθῇ μὲ πανστρατιά ἐναντίον του οἱ Φιλισταῖοι, ἔφθασε σ' αὐτὴν τὴν ἐπινόησι, ὥστε νὰ τοῦ ὑποδείξῃ κάποιον τρόπο σωτηρίας ὁ Σαμουήλ. Τὸ δαιμόνιο ποὺ παρέμενε στὴν ἐγγαστρίμυθο, ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἀπατώνταν διαρκῶς τὸ γύναιο, ἐσχηματιζόταν στοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ γυναιίου σκιωδῶς σὲ διάφορες μορφές, ἐνῶ τίποτε ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ ἔβλεπε τὸ γύναιο δὲν ἀντιλαμβανόταν ὁ Σαοὺλ· πράγματι, μόλις ὁ δαίμονας ἄρχισε τὴ μαγεία καὶ τὰ φαντάσματα ἦλθαν κιόλας ἐμπρὸς στοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ γυναιίου, ἐμηχανεύθηκε τούτῃ τὴν ἐπιβεβαίωσι, ὅτι τὰ φαινόμενα εἶναι ἀληθινά· στὴν ἀρχὴ ἦταν κρυμμένος στὴ μορφὴ τοῦ φαντάσματος, διὰ τοῦ ὁποίου ὁ Σαοὺλ κατεπλάγη, ὥστε νὰ ἐξηγήσῃ ὅτι δὲν θὰ σφαλῇ πλέον ἡ γυναῖκα, ἀφοῦ ἡ μαγικὴ δύναμις δὲν ἀγνόησε τὸ ἄτεχνο σχῆμα.

Ὅταν λοιπὸν αὐτὴ εἶπε ὅτι εἶδε θεοὺς ν' ἀνεβαίνουν καὶ ἓνα ἄνθρωπο ὄρθιο μὲ μανδύα, πῶς θὰ στηρίξουν τὸ ἱστορικὸ νόημα οἱ δοῦλοι τοῦ γράμματος; Ἄν αὐτὸς ποὺ ἐμφανίσθηκε εἶναι πραγματικὰ ὁ Σαμουήλ, τότε κι' ἐκεῖνοι ποὺ εἰδόθηκαν ἀπὸ τὴ μάγισσα εἶναι πραγματικὰ θεοί. Θεοὺς δὲ ὀνομάζει ἡ Γραφὴ τὰ δαιμόνια· «διότι ὅλοι οἱ θεοὶ τῶν ἐθνῶν εἶναι δαιμόνια»^{5α}. Εἶναι λοιπὸν ἀνάμεσα στοὺς δαίμονες καὶ τοῦ Σαμουήλ ἡ ψυχὴ; Μὴ

5α. Ψαλμ. 95,5.

καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ Σαμουήλ; Μὴ γένοιτο· ἀλλὰ τὸ πάντοτε ὑπακούον τῇ φαρμακίδι δαιμόνιον παρέλαβε καὶ ἄλλα πνεύματα πρὸς ἀπάτην αὐτῆς τε τῆς γυναικὸς καὶ τοῦ δι' ἐκείνης ἀπατωμένου Σαούλ· καὶ τὰ μὲν δαιμόνια θεοὺς νομίζεσθαι παρὰ τῆς ἐγγαστριμύθου ἐποίησεν, αὐτὸ δὲ πρὸς τὸ ἐπιζητούμενον εἶδος ἐ σχηματίσθη, καὶ τὰς ἐκείνου φωνὰς ὑπεκρίνατο, καὶ ὅπερ εἰκὸς ἦν ἐκ τῶν φαινομένων λογίσασθαι, τὴν ἐκ τοῦ ἀκολούθου ἐκβήσασθαι προσδοκηθεῖσαν ἀπόφασιν, ὡς ἐν εἴδει προφητείας ἐφθέγγατο.

8 Ἦλεγξε δὲ καὶ ὡς οὐκ ἐβούλετο ἑαυτὸν ὁ δαίμων εἰπὼν τὴν ἀλήθειαν, ὅτι «αὔριον σὺ καὶ Ἰωνάθαν μετ' ἐμοῦ». Εἰ γὰρ ἀληθῶς ἦν ὁ Σαμουήλ, πῶς ἐνεδέχετο τὸν ἐν πάσῃ κακίᾳ κατεγνωσμένον μετ' ἐκείνου γενέσθαι; Ἀλλὰ δῆλον ὅτι ἀντὶ τοῦ Σαμουήλ ὁφθὲν τὸ πονηρὸν ἐκεῖνο δαιμόνιον, μεθ' ἑαυτοῦ ἔσεσθαι τὸν
15 Σαούλ εἰπὼν, οὐκ ἐψεύσατο. Εἰ δὲ λέγει ἡ Γραφή, ὅτι «καὶ εἶπεν ὁ Σαμουήλ», μὴ ταρασσέτω τὸν ἐπιστήμονα ὁ τοιοῦτος λόγος· ἀλλὰ προσκειῖσθαι νομιζέτω, ὅτι ὁ νομισθεὶς εἶναι Σαμουήλ. Εὐρίσκομεν γὰρ τὴν γραφικὴν συνήθειαν πολλαχοῦ τὸ δοκοῦν ἀντὶ τοῦ ὄντος διεξιούσαν, ὡς ἐπὶ τοῦ Βαλαάμ, νῦν μὲν λέγοντος αὐτοῦ, ὅτι ἀκούσομαι τί λαλήσειν ἐν ἐμοὶ ὁ Θεός», μετὰ ταῦτα δέ, ὅτι γνοὺς δὲ ὁ Βαλαάμ, ὅτι ἀρεστὸν ἦν τῷ Θεῷ μὴ καταρᾶσθαι τοὺς Ἰσραηλίτας, οὐκέτι κατὰ τὸ εἰωθὸς ἀπῆλθεν εἰς συνάντησιν τοῖς οἰωνοῖς· ὁ γὰρ ἀνεπίσκεπτος κάκεῖ τὸν ἀληθινὸν Θεὸν νομίσαι διαλέγεσθαι τῷ Βαλαάμ. Ἡ μέντοι ἐπαγωγὴ
25 δείκνυσιν, ὅτι τὸν ὑπὸ τοῦ Βαλαάμ νομιζόμενον θεὸν οὕτως ὠνόμασεν ἡ Γραφή, οὐχὶ τὸν ὄντως ὄντα Θεόν.

9 Οὐκοῦν καὶ ἐνταῦθα ὁ δόξας εἶναι Σαμουήλ τοὺς τοῦ ἀληθινοῦ Σαμουήλ ὑπεκρίνατο λόγους, εὐφυῶς τοῦ δαίμονος ἐκ τῶν εἰκότων μιμουμένου τὴν προφητείαν.

γένοιτο· ἀλλ' ἀπλῶς τὸ δαιμόνιο πού πάντοτε ὑπακούει στή μάγισσα παρέλαβε καὶ ἄλλα πνεύματα γιὰ νὰ ἐξαπατήσῃ τὴν ἴδια τὴ γυναῖκα καὶ τὸν ἀπ' αὐτὴν ἀπατῶμενο Σαούλ. Καὶ τὰ μὲν δαιμόνια ἔκαμε νὰ νομίζονται θεοὶ ἀπὸ τὴν ἐγγαστρίμυθο, αὐτὸ δὲ τὸ ἴδιο ἐσχηματίσθηκε στὸ ἐπιδιωκόμενο εἶδος κι' ὑποκρίθηκε τὶς φωνὲς ἐκείνου· καὶ ὅ,τι ἦταν εὐλογο νὰ σκεφθῇ κανεὶς ἀπὸ τὰ φαινόμενα, ἀπήγγειλε σὰν προφητεία τὴν ἀπόφασιν πού κατὰ φυσικὴ ἀκολουθία ἀναμενόταν νὰ πραγματοποιηθῇ.

Ἐφανέρωσε δὲ τὸν ἑαυτό του καὶ χωρὶς νὰ τὸ θέλῃ ὁ δαίμονας, λέγοντας τὴν ἀλήθεια, ὅτι «αὐριο ἐσὺ καὶ ὁ Ἰωνάθαν θὰ εἴσθε μαζί μου»⁶. Ἄν πραγματικὰ ἦταν ὁ Σαμουήλ, πῶς θὰ ἦταν δυνατό νὰ εἶναι μαζί του ἐκεῖνος πού εἶχε κατακριθῇ γιὰ κάθε κακία; Εἶναι λοιπὸν φανερό ὅτι τὸ πονηρὸ ἐκεῖνο δαιμόνιο, ὅταν ἀντὶ τοῦ Σαμουήλ εἶπε, ὅτι ὁ Σαούλ θὰ εἶναι μαζί του, δὲν εἶπε ψέματα. Ἄν δὲ ἡ Γραφὴ λέγῃ ὅτι «καὶ εἶπε ὁ Σαμουήλ», ὁ λόγος αὐτὸς ἃς μὴ τaráσῃ τὸν προσεκτικὸ ἀναγνώστη· ἀλλ' αὐτὸς ἃς θεωρῇ ὅτι ἐξυπακούεται ὅτι εἶναι ὁ νομιζόμενος Σαμουήλ. Πράγματι εὐρίσκομε τὴ γραφικὴ συνήθεια σὲ πολλὰ σημεῖα ν' ἀναφέρῃ τὸ νομιζόμενο ἀντὶ τοῦ πραγματικοῦ, ὅπως συνέβηκε μὲ τὸν Βαλαάμ, πού στήν ἀρχὴ εἶπε ὅτι θ' ἀκούσω τί θὰ μοῦ εἰπῇ ὁ Θεὸς κι' ἔπειτα ὅτι, ὅταν ὁ Βαλαάμ ἔμαθε ὅτι στὸν Θεὸ ἄρεσε νὰ μὴ καταρασθῇ τοὺς Ἰσραηλῖτες, δὲν ἐβγῆκε κατὰ τὴ συνήθειά του νὰ συναντήσῃ τοὺς οἰωνοὺς⁷. Διότι ὁ ἐπιπόλαιος θὰ νομίσῃ ὅτι κι' ἐκεῖ ὁ Βαλαάμ συζητῇ μὲ τὸν ἀληθινὸ Θεό. Τὸ ἐπιχείρημα δείχνει ὅτι ἡ Γραφὴ ὠνόμασε ἔτσι τὸν ἀπὸ τὸν Βαλαάμ νομιζόμενο θεό, ὅχι τὸν ἀληθινὸ Θεό. Κι' ἐδῶ λοιπὸν ὁ νομισθεὶς ὅτι εἶναι ὁ Σαμουήλ ὑποκρίθηκε τὰ λόγια τοῦ ἀληθινοῦ Σαμουήλ, διότι ὁ δαίμονας μιμεῖται ἐξυπνα τὴν προφητεία κατὰ τὰ ἀληθοφανῆ.

6. Α' Βασ. 28,19.

7. Ἄρ. 22,19 . 24,1.

B'

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΔΙΑΜΟΝΗΣ ΤΟΥ ΗΛΙΑ ΕΙΣ ΤΟΝ ΧΕΙΜΑΡΡΟΝ

- 1 Τὸ δὲ κατὰ τὸν Ἡλίαν πλείονος μὲν χρήζει τῆς θεωρίας, οὐ μὴν ἐν τῷ προτεθέντι ζητήματι.
- 2 Καὶ γὰρ ἐκ τοῦ χειμάρρου ὕδωρ πίνειν προσταχθείς, κατὰ τὸ λεληθός, τοῦ Θεοῦ συνεβουλεύετο, ὥστε τὴν παρὰ τοῦ προφή-
 5 του ἐκφωνηθεῖσαν κατὰ τῶν Ἰσραηλιτῶν ἀνομβρίας ἀπόφασιν δι' αὐτοῦ πάλιν ἀναλυθῆναι. Ὡς γὰρ ἐδόθη ἐκ μόνου τοῦ χειμάρρου πίνειν, τοῦ δὲ κατὰ τὸ εἶκος ἐν τοῖς αὐχμοῖς ἀποξηραινομένου, ἄλλης τῷ προφήτῃ μὴ εὕρισκομένης πρὸς τὴν δίψαν παραμυθίας, διὰ τὸ ἀπειρηθῆσαι αὐτῷ ἀλλαχόθεν πιεῖν, ἐπάναγ-
 10 κες ἦν αἰτῆσαι τὸν ὄμβρον, ἵνα μὴ ἐπιλείπη τὸ ὕδωρ τὸν χεῖμαρρον.
- 3 Γίνεται δὲ τῷ προφήτῃ παρὰ τῶν κοράκων ἢ τῶν πρὸς τὴν ζωὴν ἀναγκαίων διακονία, δεικνύντος διὰ τούτων τοῦ Θεοῦ τῷ προφήτῃ, ὅτι πολλοὶ εἰσιν οἱ παραμεμενηκότες τῇ τοῦ Θεοῦ
 15 ἀληθινοῦ λατρείᾳ, ὅθεν ἐχορηγεῖτο διὰ τῶν κοράκων ἢ τροφῇ τῷ προφήτῃ· οὐ γὰρ ἂν τῶν μεμιασμένων αὐτῷ προῆγον ἄρτων ἢ τὸ εἰδωλόθυτον κρέας· ὥστε καὶ διὰ τούτων ἐναχθῆναι τὸν Ἡλίαν, καθυφεῖναί τι τοῦ κατὰ τῶν ἡσεβηκότων θυμοῦ, μαθόν-
 20 τας διὰ τῶν γινομένων, ὅτι πολλοὶ εἰσιν οἱ πρὸς τὸν Θεὸν ὀρών-
 4 Εἰ δὲ πρωὶ μὲν ὁ ἄρτος, ἐν δὲ τῇ ἐσπέρᾳ τὸ κρέας αὐτῷ δια-

B'

Ο ΠΡΟΦΗΤΗΣ ΗΛΙΑΣ ΣΤΟ ΧΕΙΜΑΡΡΟ

Τὸ ἐρώτημα γιὰ τὸν Ἡλία χρειάζεται μεγαλύτερη ἀνάπτυξι, ἀλλ' ὅχι σὲ σύνδεσι μὲ τὸ προηγούμενο θέμα.

Πράγματι ὁ Ἡλίας, ὅταν διατάχθηκε νὰ πιῇ νερὸ ἀπὸ τὸν χείμαρρο⁸ συμβουλευθήκε τὸν Θεό, καθὼς ἦταν κρυμμένος, ὥστε ἡ ἐκφωνηθεῖσα ἀπὸ τὸν προφήτη ἀπόφασις κατὰ τῶν Ἰσραηλιτῶν περὶ ἀνομβρίας νὰ ἀρθῇ πάλι ἀπὸ τὸν ἴδιο. Τοῦ εἶχε δοθῇ ἡ ἐντολὴ νὰ πίνη μόνο ἀπὸ τὸν χείμαρρο, ὁ χείμαρρος ὅμως, ὅπως εἶναι φυσικό, ξηράθηκε κατὰ τὴν περίοδο τῆς ξηρασίας. Ἐπειδὴ δὲν ὑπῆρχε ἄλλος τρόπος ἱκανοποιήσεως τῆς δίψας τοῦ προφήτη, ἀφοῦ τοῦ εἶχε ἀπαγορευθῇ νὰ πίνη ἀπὸ ἄλλου, ἦταν ἀναγκαῖο νὰ ζητήσῃ βροχή, γιὰ νὰ μὴ λείψῃ τὸ νερὸ ἀπὸ τὸν χείμαρρο.

Ἡ ὑπηρεσία τῶν ἀναγκαίων πρὸς τὴ ζωὴ γίνεται στὸν προφήτη ἀπὸ τοὺς κόρακες, γιὰ νὰ δείξῃ μὲ αὐτοὺς ὁ Θεὸς στὸν προφήτη, ὅτι πολλοὶ εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ παραμένουν στὴ λατρεία τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ, ἀπὸ ὅπου προσφερόταν διὰ τῶν κοράκων ἡ τροφή στὸν προφήτη· διότι οἱ κόρακες δὲν θὰ τοῦ ἔφεραν τοὺς μισμμένους ἄρτους οὔτε τὸ εἰδωλόθυτο κρέας. Ἔτσι καὶ μ' αὐτοὺς ὠδηγήθηκε ὁ Ἡλίας νὰ καθησυχάσῃ κάπως τὸ θυμὸ του ἐναντίον τῶν ἀσεβησάντων, μαθαίνοντας ἀπὸ τὰ γινόμενα ὅτι πολλοὶ εἶναι αὐτοὶ ποὺ εἶναι πιστοὶ στὸ Θεό, καὶ δὲν εἶναι δίκαιο νὰ συγκαταδικασθοῦν κι' αὐτοὶ μαζὶ μὲ τοὺς ἐνόχους.

Ἄν ὁ ἄρτος τοῦ προσφέρεται τὸ πρωὶ καὶ τὸ κρέας τὸ βρά-

8. Γ' Βασ. 17,3 ἐέ.

κονεῖται, ἴσως δι' αἰνίγματος πρὸς ἐνάρετον βίον σπουδὴν τὸ γινόμενον ἔχει, ὅτι χρὴ ἀρχομένοις τῶν τελειοτέρων, κατὰ τὴν τοῦ Παύλου φωνήν, ὅς φησιν, ὅτι «τελείων δέ ἐστιν ἡ στερεὰ τροφή, τῶν διὰ τὴν ἔξιν τὰ αἰσθητήρια γεγυμνασμένα ἐχόντων».

Γ'

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΚΑΛΥΜΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ΜΩΥΣΕΩΣ

5 Τὸ δὲ κάλυμμα τοῦ Μωϋσέως οὐκ ἀγνοήσεις πρὸς ὃ,τι βλέπει, τῇ πρὸς Κορινθίους Ἐπιστολῇ Παύλου καθομιλήσας.

Δ'

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΘΥΣΙΩΝ

῞Οσα δὲ περὶ τῶν θυσιῶν ἐπεζήτησας, καλῶς ποιήσεις ὅλον τὸν Λευϊτικὸν φιλοπονώτερον ἐξετάσας καὶ μετὰ πλείονος τῆς προσεδρίας καθολικῶς τὸν ἐν τούτοις θεωρήσας νόμον.
10 Οὕτω γὰρ συγκατανοηθήσεται τῷ ὅλῳ μέρος· ἐφ' ἑαυτοῦ γὰρ τοῦτο μόνον οὐκ ἂν διευκρινηθεῖ πρὸ τῆς τοῦ παντὸς θεωρίας.

δυ, αὐτό γίνεται ἴσως γιὰ νὰ δηλωθῇ αἰνιγματωδῶς ἡ φροντίδα γιὰ τὸν ἐνάρετο βίο, ὅτι ὅσοι ἀρχίζουν ἓνα ἔργο χρειάζονται τὰ τελειότερα, σύμφωνα μὲ τὴ φωνὴ τοῦ Παύλου, ὁ ὁποῖος λέγει, ὅτι «ἡ στερεὰ τροφὴ ἀρμόζει στοὺς τελείους ποὺ μὲ τὴν ἀσκησὶ ἔχουν γυμνασμένα τὰ αἰσθητήρια»⁹

Γ'

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΚΑΛΥΜΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ΜΩΥΣΕΩΣ

Γιὰ τὸ κάλυμμα τοῦ Μωϋσέως θὰ ἀντιληφθῇ τὸ σκοπὸ τοῦ ὅταν μελετήσῃς τὴν πρὸς Κορινθίους ἐπιστολὴ τοῦ Παύλου¹⁰.

Δ'

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΘΥΣΙΩΝ

Γιὰ τὸ ζήτημα περὶ τῶν θυσιῶν ποὺ ἔθεσες, καλὰ θὰ κάμῃς νὰ ἐξετάσῃς προσεκτικώτερα ὁλόκληρο τὸ βιβλίον τοῦ Λευιτικοῦ καὶ νὰ μελετήσῃς μὲ περισσότερὴ ἐπιμέλεια συνολικῶς τὸν νόμον ποὺ περιέχεται στὰ κεφάλαιά του. Ἔτσι μαζὶ μὲ τὸ ὅλο θὰ κατανοηθῇ καὶ τὸ μέρος, ἐνῶ μόνο του τὸ ζήτημα τοῦτο δὲν πρόκειται νὰ διευκρινισθῇ, πρὶν ἀπὸ τὴ θεώρησιν τοῦ συνόλου.

10. Β' Κορ. 3,13. Σκοπὸς τοῦ καλύμματος κατὰ τὸν Παῦλον ἦταν συμβολικὸς· νὰ δειχθῇ στοὺς Ἰσραηλῖτες νὰ μὴ παραμείνουν διαπαντὸς πιστοὶ στὸ μωσαϊκὸ νόμον, ὅταν καταργηθῇ διὰ τοῦ Χριστοῦ.

Ε'

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΑΤΟΥ ΑΓΓΕΛΟΥ

Ἐν δὲ τοῖς περὶ τῆς ἀντικειμένης δυνάμεως ἐπηπορημένοις πρόδηλός ἐστιν ἡ λύσις, ὅτι οὐχ ἀπλῶς ἄγγελος, ἀλλ' ἐν ἀρχαγγέλοις ἦν τεταγμένος ὁ ἀποστάτης γενόμενος. Δῆλον οὖν ὅτι τῇ ἀρχῇ συνενδείκνυται καὶ τὸ ὑποχείριον τάγμα, ὥστε λελύσθαι τὴν ζήτησιν περὶ τοῦ πῶς εἷς ἦν καὶ μετὰ πλήθους ἐστὶ τῆς γὰρ ὑποχειρίου στρατιᾶς αὐτῷ συναποστάσης, σεσαφηνίσται τὸ ζητούμενον.

S

ΠΕΡΙ ΚΑΘΟΔΟΥ ΤΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ

ΠΡΟ ΤΟΥ ΒΑΠΤΙΣΜΑΤΟΣ

Τὸ δὲ τελευταῖον τῶν ἐπιζητηθέντων κεφάλαιον, λέγω δὴ τό, πῶς παραγίνεται τὸ Πνεῦμα πρὸ τοῦ βαπτίσματος, πλατυτέρας ἐξετάσεώς τε καὶ θεωρίας δεόμενον, ἰδίῳ περιγράφαντες λόγῳ, Θεοῦ διδόντος, ἀποστελοῦμέν σου τῇ τιμιότητι.

Ε'

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΑΤΗ ΑΓΓΕΛΟΥ

Ὅσο γιὰ τὴν ἀπορία σου περὶ τῆς ἀντικειμένης δυνάμεως, ἡ λύσις εἶναι προφανής· ὅτι δὲν ἦταν ἀπλῶς ἄγγελος, ἀλλὰ ἦταν τεταγμένος ἀνάμεσα στοὺς ἀρχαγγέλους αὐτὸς ποὺ ἐγινε ἀποστάτης. Εἶναι λοιπὸν φανερὸ ὅτι μαζὶ μὲ τὸν ἀρχηγὸ δεικνύεται καὶ τὸ ὑποτεταγμένο σ' αὐτὸν τάγμα, ὥστε ἔτσι νὰ λύεται τὸ ζήτημα περὶ τοῦ πῶς ἦταν ἓνας καὶ τῶρα εἶναι μαζὶ μὲ πλῆθος· ἀφοῦ ἡ ὑποτεταγμένη στρατιὰ ἀπεστάτησε μαζὶ του, τὸ ζήτημα ἔχει ἀποσαφηνισθῇ.

ΣΤ'

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΚΑΘΟΔΟΥ ΤΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣΠΡΙΝ ΑΠΟ ΤΟ ΒΑΠΤΙΣΜΑ

Τὸ τελευταῖο θέμα ποὺ ὑπέβαλες, δηλαδὴ τὸ πῶς ἔρχεται τὸ Πνεῦμα πρὶν ἀπὸ τὸ βάπτισμα, χρειάζεται πλατύτερη ἐξέτασι καὶ ἀνάπτυξι. Γι' αὐτό, ἀφοῦ τὸ ἐκθέσωμε σὲ μιὰ ἰδιαίτερη πραγματεία, μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Θεοῦ, θὰ τὴν ἀποστείλωμε στὴν ἐντιμότητά σου.

EYPETHPIA

Οἱ ἀριθμοὶ παραπέμπουν κατὰ σειρά γιὰ τὰ χωρία τῆς Γραφῆς στὸ κεφάλαιο, τὸ στίχο καὶ τὴ σελίδα ποὺ βρίσκονται, ἐνῶ γιὰ τὰ ὀνόματα καὶ πράγματα στὴ σελίδα ἀπλῶς ποὺ βρίσκονται.

1. Εὐρετήριο χωρίων τῆς Γραφῆς

Γένεσις		2	2	422. 428. 430
11	1	252	7	200. 410. 430
	2	276.282	8	448.456
	3	410	10	458
	3ε.	272	16	142
	4	272	22	158
	5	274	3	6
	6	408.410	14	148. 150
	7	288	19	454
	8	272	4	15
	9	296	24	432
	16	356	5	24
	20	356. 386	7	24
	24	382	9	11ε.
	26	34. 72. 112. 244.	26	3
		322. 366. 374.		110.418
		382. 384. 392.		415
		394.		
	26ε.	156		
	27	116. 384. 392.		
		430. 430		
	27ε.	414		
	28	384.392		
	29	376.416		
	30	382		
			Ἐξοδος	
		19	16ε.	254
		28	26	360
		34	35	16
			Λευϊτικόν	
		25	3	424

	5	424	48	21	132
	8έ.	424	76	17έ.	286
	10	424	79	9	460
	47έ.	424	83	2έ.	162
	39-41	424		11	164
31	10	424		13	164
			91	13	460
	Ἀριθμοὶ		93	9	44
			94	4	156. 190. 276
22	19	474	95	5	472
24	1	474	103	24	268
				29έ.	188
	Δευτερονόμιον		104	27	270
			118	73	412
4	2	282	135	4	344
34	10	146	138	6	366
			143	3	408
	Βασιλειῶν Α΄			4	150
28	—	18		Παροιμίαι	
	19	474			
			3	18	144
	Βασιλειῶν Γ΄		9	5	142
			16	6	18
17	3	476	20	6	408
	7	320	24	16	424
	Ψαλμοὶ			Ἐκκλησιαστής	
1	3	46	1	4	304
7	10	82		8	66
8	6	130	2	14	438
18	2	268			
	4	268		Ἀμμὼς	
36	4	144.456			
45	5	462	5	8	318
46	9	370	8	11	142

Ἡσαΐας

25	6	142
40	12	322
63	19	428
66	1	370

Ἱερεμίας

2	21	460
5	8	400

Δανιήλ

7	10	130
13	42	264

Σωσάννα

42	122. 158. 208

Ματθαῖος

1	18	398
4	4	140
5	8	394
	45	394
6	4	398
	6	398
	26	322
7	7	466
	23	146
13	31έ.	250
15	13	458
18	21	424
22	30	128

Μάρκος

5	22έ.	180
12	15	122
	25	128
	30	56
13	1	176

Λουκάς

4	23	186. 402
	25	320
	38έ.	180
6	36	394
7	11έέ.	180
	14	182
	47	426
10	35	128
16	19έ.	194
	19-31	468
19	43	176
23	27	176
	29	176

Ἰωάννης

1	1	40
	9	282
4	7έ.	40
	46έ.	180
7	37	142
10	45	218
13	35	42

Πράξεις

1	7	164

Ρωμαίους

3	26έ.	118
	28	118

5	20	426
7	14έ.	208
11	22	374
	34	72
14	17	140

Κολοσσαεῖς

2	4	408
	13	408
3	1	138. 438
	10	244
	12	396

Κορινθίους Α'

2	9	456
	14	58
	15	146
	22	58
3	1	58
	6	460
	9	460
5	41	344
7	40	40
13	11	242
15	12	188
	47	156
	51έ.	160

Θεσσαλονικεῖς Α'

4	16	162
	16έ.	186
5	23	56

Τιμόθεον Α'

1	4	466
6	16	282

Ἑβραίους

Κορινθίους Β'

	2	8	166
	5	13	478
3	13	16.	478
4	16		374
	18		356
12	2		252
	2-4		354
	4	128.	254
13	3		40

Πέτρου Α'

Γαλάτας

3	4	208

2. Εὐρετήριο ὀνομάτων καὶ πραγμάτων

A

- ἀβουλία 150.
 Ἀβραὰμ 162. 424. 428.
 ἄβυσσος 282. 284. 286.
 ἀγαθὸν 144. 152. 154.
 ἀγαθότης 466.
 ἀγάπη 18. 40. 42. 258. 466.
 ἄγγελος, -οἱ 140. 158. 410. 420. 428.
 430. 462. 480.
 ἀγνωμοσύνη 364.
 ἀγρυπνία 398.
 Ἀδὰμ 124. 126. 156. 424.
 ἀδολεσχία 332.
 ἀδοξία 432.
 ἀηδία 186.
 ἀθανασία 38. 128.
 ἀθλιότης 132. 138.
 Αἰγύπτιος, -οἱ 100.
 Αἴγυπτος 270. 460.
 αἶμα 186. 226.
 αἰμορροΐα 180.
 αἵρεσις 44.
 αἰχμαλωσία 424.
 αἰῶν τῆς κρίσεως 426.
 ἀκολασία 456.
 Ἀκύλας 262. 278.
 ἀλήθεια 122. 124. 146. 156. 174. 176.
 202. 206. 312. 384. 404. 412.
 414. 426. 436. 474.
 Ἀλήθεια 114. 156. 360.
 ἀλλοίωσις 122. 194. 324. 330. 336.
 ἀμάρτημα, -τα 148. 426. 428. 430.
 ἁμαρτία 126. 128. 130. 132. 138. 148.
 154. 188. 378. 400. 412. 420.
 4246. 434. 452. 456.
 ἁμαρτωλός, -οἱ 162. 188. 396. 426.
 430.
 ἀμετάθετος, -ον 28.
 ἀμνησίκακος 394.
 ἀνάπαυσις 426. 468.
 ἀνάστασις 128. 140. 160. 164. 174.
 178. 180. 184. 186. 188. 196.
 198.
 ἀνάστασις καθολικὴ 184.
 ἀναστοιχείωσις 170. 186. 196.
 ἀνδρεία 138. 414.
 ἀνεξικακία 400.
 ἀνθρωπογονία 242.
 ἀνομβρία 320. 476.
 ἀνομία 424.
 Ἀνόμοιοι 44.
 ἀνόμιος, -ον 44.
 ἀντίδοσις 426. 428.
 ἀνυπαρξία 314.
 ἀπάθεια 40.
 ἀπάτη 94. 146. 148. 468. 470. 472.
 474.
 ἀπάτη ἐλληνικὴ 206.
 ἀπεικόνισμα 150.
 ἀπλότης 42.
 ἀπόγνωσις 472.
 ἀποκατάστασις 418.
 ἀπόλαυσις 438.
 Ἀπολλῶς 460.
 Ἀπόστολος 56. 72. 116. 118. 138.

140. 156. 160. 162. 166. 186.
242. 252. 344. 354. 374.
ἀρετή 18. 38. 40. 120. 158. 200. 204.
398. 414.

ἁρμονία 90.

ἁρρωστία 452.

ἀρχάγγελος 480.

ἀρχέτυπον 72. 84. 114. 120. 122.

ἀρχισυνάγωγος 180.

ἀσέβεια 116.

Ἀσσύριος, -οι 100.

ἀσφάλεια 138.

ἀτιμία 452.

ἄτρεπτος, -ον 28.

αὐτοδύναμις 266.

αὐτοσοφία 266.

ἄφεςις 426.

ἄφεςις ἁμαρτημάτων 426.

ἀφθαρσία 160. 396.

B

Βαλαάμ 474.

βάπτισμα 396. 480.

βασιλεία 250.

βασιλεία τοῦ Θεοῦ 140.

βασιλεία τῶν οὐρανῶν 396.

Βασίλειος 18. 248. 258.

Βηθανία 184.

βλασφημία 392.

βούλημα 210.

Γ

Γαλιλαία 184.

γάμος 126. 128. 130. 182. 428. 430.

γένενα 428.

γένεσις 24. 26. 54. 86. 122. 134. 156.
160. 166. 168. 208. 210. 242. 262.
266. 268. 364. 418. 426. 48.

γέννησις 158. 294.

γνώσις 68. 98. 100. 146. 148. 158.
252. 254. 260. 264. 366. 404.
466. 470.

γνώσις καλοῦ καὶ κακοῦ 144.

γνόφος 254.

γοητεία 468. 472.

Γραφή 24. 58. 80. 116. 140. 146. 148.

156. 166. 170. 174. 248. 258.

280. 282. 284. 286. 288. 320.

322. 356. 370. 372. 392. 408.

472. 474.

Δ

Δαβίδ 132. 144. 268. 366.

δαιμόνιον 468. 470. 472. 474.

δαίμων, -ες 470. 472. 474.

Δανιήλ 98. 100. 130.

δειλία 134.

δειλὸς 138.

Δήλωσις 360.

Δημιουργὸς 168. 330. 352.

διάβολος 378.

Διαθήκη 258.

διάκρισις 146.

διάπλασις σώματος 412.

διαφθορά 148. 184. 186. 224.

δικαιοσύνη 38. 414. 424. 462.

δικαίωσις 470.

δόξα Θεοῦ 268. 412. 414. 444. 462.

δοξολογία 370.

δοξομανής 430.

δουλεία 178. 420. 424.

δουλεία ἐπαινετή 258.

δόλος 400.

δύναμις 28. 42. 44. 48. 124. 150. 164.
170. 180. 192. 208. 260. 262.
266. 270. 272. 278. 296. 322.
352. 354.

δύναμις ἀντικειμένη 480.

δύναμις ζωτική 216.

δύναμις προγνωστική 124.

δύναμης φωτιστική 270. 276. 342.
344. 354.

δυσωδία 184.

δωροφορία 18. 360.

Ε

Ἑβραῖος, -οἱ 156.

ἐγγαστρίμυθος 468. 472. 474.

ἐγρήγορσις 90.

Ἑδὲμ 142. 448. 456. 462.

εἰδωλόθυτον 476.

εἰκὼν 18. 34. 40. 44. 46. 62. 72. 84.
86. 112. 114. 116. 118. 120. 126.
130. 138. 140. 150. 154. 156.
158. 244. 366. 370. 372. 374.
376. 384. 392. 394. 396. 398.
400. 412. 416. 454.

εἰρήνη 50. 60. 372.

ἐκδίκησις 426.

Ἑκκλησία 368. 416. 422. 424.

Ἑκκλησιαστής 438.

ἐλπὶς 54. 162. 164.

ἐμπνευσις 470.

ἐνθουσιασμός 470.

ἐνέργεια 24. 26. 36. 42. 54. 60. 64. 66.
70. 74. 76. 82. 88. 90. 92. 96.
106. 110. 126. 136. 168. 210.
212. 226. 228. 242. 262. 270.
278. 312. 314. 318. 436. 438.

444.

ἐνέργεια ἀντιληπτική 42.

ἐνέργεια αἰσθητική 110.

ἐνέργεια δημιουργική 436.

ἐνέργεια λογική 106.

ἐνέργεια προγνωστική 158.

ἐνέργεια ζωτική 106. 108. 214.

ἐνέργεια ψυχική 214.

ἐνύπνιον 100. 102.

ἐξαήμερος 20. 252. 260. 358.

ἐξομολόγησις 428.

ἐξουσία 394.

ἐπαιδός, -οἱ 100.

ἐπαρσις 138.

ἐπιβουλὴ 136.

ἐπιθυμία 86. 430. 432.

Ἐπίκουρος 280.

ἐπίνοια 22. 50. 62. 74. 132. 170. 222.
224. 248. 380.

Εὐαγγέλιον 56. 122. 176. 194. 200.
250. 396. 416. 458. 468.

εὐημερία 452.

εὐλογία 392. 416.

εὐπάθεια 422. 456.

εὐπαιδία 452.

εὐπείθεια 138.

εὐποιΐα 398. 400.

εὐσέβεια 250. 414.

εὐσπλαγχνία 356.

εὐφροσύνη 80. 142. 450.

εὐωδία 452.

Ἑφέσιος, -οἱ 56.

ἐχθρα 96.

Z

ζημία 154. 452. 458.

ζόφος 258. 266. 274. 288.

ζωή 48. 52. 54. 56. 118. 156. 160. 184.
186. 206. 224. 242. 294. 420.
476.

ΗΘ

ήδονή 42. 80. 134. 146. 148. 154. 378.
438. 456.

ήδυσπάθεια 56.

Ἡλίας 320. 476.

ἡμέρα τοῦ ἱλασμοῦ 424.

ἡμερότης 380.

ἡπατοσκοπία 470.

Ἡσαΐας 142. 428.

Θ

θάνατος 128. 142. 148. 150. 160. 180.
184. 186. 424. 434. 470.

θαυματοποιΐα 178. 184. 198. 270.

Θεῖον 40. 42. 84. 114. 118. 120. 122.
134. 150. 172. 174. 226.

θειότης 40. 42.

θεότης 28. 116. 368.

θέλημα 130. 170. 260. 262. 264. 342.

θεογνωσία 262.

Θεοδοτίων 278.

Θεός 18. 20. 22. 28. 34. 40. 44. 58. 72.
80. 84. 114. 116. 118. 120. 124.
130. 140. 144. 150. 156. 158.
162. 164. 166. 168. 170. 196.
208. 210. 260. 262. 266. 268.
270. 270. 272. 274. 276. 282.
284. 288. 294. 296. 302. 318.
322. 342. 348. 356. 358. 360.
368. 370. 372. 378. 384. 386.
392. 396. 408. 410. 412. 418.

420. 426. 428. 430. 434. 436.
438. 444. 448. 454. 456. 458.
460. 462. 468. 470. 472. 474.
476. 480.

θεοφάνεια 100.

θυμὸς 134. 136. 138. 400. 402. 432.
436. 476.

θυσία 478.

I

ιδίωμα, -τα 28.

Ἰεχονίας 138.

Ἰησοῦς 182.

Ἰησοῦς Χριστὸς 116.

ἱλασμός 424.

Ἰουδαία 180. 184.

Ἰουδαῖος, -οι 184. 424.

Ἰσαὰκ 414.

ισάγγελος, -οι 128.

Ἰσραηλῖτης, -αι 156. 174. 176. 474.
476.

Ἰωάννης (ὁ εὐαγγελιστῆς) 40.

Ἰωνάθαν 474.

Ἰωσήφ 98. 100.

K

Καῖν 426.

κακία 44. 58. 114. 136. 146. 150. 152.
154. 200. 202. 204. 206. 240.
284. 474.

καρδία 20. 56. 76. 78. 80. 226. 228.
230. 232. 234. 250. 400. 430.
456.

καρηβαρεία 78.

καρτερία 398.

κατάγνωσις 404.
 καταδίκη 398.
 κατακλυσμός 418.
 κατακωχή 470.
 κήρυγμα 164. 174. 186. 198.
 Κορίνθιος, -οι 58. 160. 242.
 κοσμογένεια 276. 430.
 κοσμογονία 248. 258. 260. 264. 358.
 Κύριος 56. 72. 128. 140. 142. 144.
 146. 162. 164. 176. 178. 184.
 186. 188. 218. 374. 394. 404.
 408. 418. 424. 426. 428. 442.
 456. 458. 466. 466. 468.

Λ

λαιμαργία 134. 136.
 Λάζαρος 184. 194.
 Λάμεχ 426.
 λατρεία 476.
 Λευϊτικὸν 478.
 λιμός 142.
 Λογεῖον 360.
 λογισμός 22. 164. 188. 374. 382. 402.
 432.

λόγος 40. 154. 156.
 λύπη 78. 80. 134. 450.

Μ

μαγγανεία 468.
 μάγος, -οι 100.
 μακαριότης 40.
 μανία 432.
 Μανιχαῖος 170.
 ματαιότης 150. 190. 384.
 μεγαλοδωρεά 466.

μεγαλοφροσύνη 18.
 μεγαλοφυΐα 142.
 μεγαλωσύνη 414.
 μέθη 74.
 μέμψις 20.
 μέριμνα 450.
 μετάνοια 428.
 μετάστασις 156.
 μετενσωμάτωσις 202.
 μετουσία 120. 142. 144. 162. 218. 242.
 μικροψυχία 178.
 μίμησις 72. 114.
 μισθαποδοσία 396.
 μισοπόνηρος 394.
 μῖσος 134. 138.
 μυστήριον 128. 160. 178. 416. 426.
 μυστήριον Ἐκκλησίας 424.
 μῶμος 20.
 μωρία 58.
 Μωϋσῆς- Μωσῆς 26. 54. 138. 146.
 200. 214. 242. 248. 252. 254.
 258. 262. 264. 268. 270. 272.
 274. 276. 292. 294. 296. 342.
 344. 346. 352. 354. 360. 424.

Ν

Ναῖν 180.
 Νεεμάν 194.
 νεκρότης 212.
 νεκυΐα 470.
 νηστεία 398.
 νομοθεσία 392. 416.
 νόμος 424. 456.

Ξ

ξύλον (ζωῆς) 144. 146. 150. 154. 420.

Ο

οικονομία 164.
 οίονοσκοπία 470.
 όμοίωσις 40. 42. 72. 84. 114. 120.
 122. 136.
 όμοίωσις 34. 40. 46. 72. 84. 86. 112.
 134. 136. 150. 156. 244. 366.
 370. 374. 392. 394. 396.
 όμοτιμία 158.
 όνειρον 100. 104.
 όπτασία 100. 258.
 όρεξις 232.
 όρος Σιναΐον 254.
 ούρανός 252.
 ουσία 44. 56. 72. 260. 266. 270. 288.
 ουσία φωτιστική 346.

Π

πάθημα 134. 136. 138.
 πάθος 132. 162. 176. 182. 184. 226.
 378. 400. 402. 404. 408. 420.
 430.
 παιδοποιΐα 126. 182. 430.
 παιδοτροφία 450.
 πανουργία 472.
 παράδεισος 126. 128. 142. 154. 356.
 416. 420. 448. 454. 456. 458.
 460. 462.
 παραμυθία 476.
 Πάσχα 18.
 Πατήρ 44. 116. 368. 370. 394. 458.
 Παῦλος 40. 128. 162. 242. 252. 344.
 354. 414. 478.
 παχυμέρεια 92.
 περίνοια 104.

περιφάνεια 452.
 Πέτρος 424. 426.
 πίστις 162. 164. 166. 170. 172. 174.
 178. 180. 186. 188. 368. 472.
 πλάσις 412. 436.
 πλεονεξία 136. 226.
 πλούσιος 194.
 Πνεῦμα 188. 282. 284. 360. 370. 408.
 480.
 Πνεῦμα ἅγιον 370. 408.
 Πνεῦμα Θεοῦ 282. 286. 288.
 ποίησις 412.
 πολιτεία 58. 438.
 πολυθεΐα 370.
 πολυκτήμων 430.
 πολυπραγμοσύνη 166. 250.
 πολυσαρκία 436.
 πονηρία 138. 412. 418.
 πόρνη 378.
 πρόγνωσις 98. 100. 124.
 προθυμία 466.
 προαίρεσις 56. 132. 228. 364. 394.
 404.
 προαίρεσις πνευματική 58.
 προαίρεσις σαρκική 56.
 προαίρεσις ψυχική 58.
 προσευχή 320. 398.
 προσκύνησις 368. 370.
 πρωτόπλαστος 128.
 πρωτότυπον 72. 84. 108. 116. 216.
 προφητεία 122. 208. 264. 318. 322.
 324. 474.

Σ

Σάββατον 424.
 Σαδδουκαΐος, -οι 128.

σάλπιγγες 424.
 Σαμουήλ 466. 468. 472. 474.
 Σαούλ 468. 472. 474.
 σὰρξ 82. 138. 160. 200. 202. 206. 222.
 374. 398. 416. 420. 432.
 σεμνότης 18.
 Σίμων (Πέτρος) 180.
 σκεῦος θεόπλαστον 412.
 σκηνοποιῖα 360. 424.
 σκότος 272. 282. 284. 286. 288. 290.
 Σολομών 18. 66. 144. 408.
 Σοφία 142. 260.
 σοφία 20. 28. 100. 120. 124. 144. 150.
 154. 156. 250. 262. 266. 268.
 294. 296. 348. 354. 366. 384.
 408. 422. 436. 458.
 σοφία παντοδύναμος 156.
 στενοχωρία 78.
 συγγνώμη 22.
 σύγκριμα 106.
 συγχώρησις 426.
 συμβολομαντεία 470.
 Σύμμαχος 278.
 συμπάθεια 396. 398.
 συμφορὰ 182.
 συνανάκρασις 192.
 σύνεσις 20. 466.
 συντέλεια 126.
 σωτηρία 416. 472.
 σωφροσύνη 414.

Τ

ταπεινότης 36.
 ταπείνωσις 434.
 τελειότης 244. 302.
 τελείωσις 208. 212. 266. 302. 386.
 414. 458.

τιμή 18. 132.
 τιμωρία 126. 142.
 Τριάς ἁγία 44.
 τροπή 28.
 τρυφή 142. 144. 420. 452. 456. 460.

Υ

ὕβρις 400. 432. 456.
 Υἱὸς 44. 116. 360. 368. 370.
 ὑπερηφανία 136.
 ὑπόκρισις 400.
 ὑπόνοια 74. 284.
 ὑπόστασις 124.

Φ

φαντασία 100. 104.
 Φαραὼ 98.
 φθόνος 136. 360.
 φθορὰ 106. 204. 300. 302. 304.
 φιланθρωπία 426.
 φιλαργυρία 146.
 φιλάργυρος 430.
 φιληδονία 134. 136.
 φιλοσοφία 54. 188. 254. 280.
 φιλοτιμία 62.
 φλυαρία 94. 202.
 φρόνησις 62.
 φόβος 128. 138.
 φύσις 28. 36. 44. 48. 56. 60. 62. 66.
 70. 72. 78. 80. 82. 84. 86. 92. 94.
 96. 100. 104. 118. 120. 138. 150.
 152. 156. 158. 160. 168. 196.
 262. 272. 282. 288. 302. 354.
 372.
 φύσις θεία 72. 122. 126.

φῶς 268. 270. 272. 274. 282. 284. 288.

352. 368. 410.

φῶς θεῖον 460.

φῶς τῆς γνώσεως 460.

Χριστιανὸς 396.

Χριστὸς 40. 396. 424.

Ψ

Χ

Χάμ 270.

χάρις 56. 128. 144. 188. 426. 444. 456.

460.

χάρισμα 426. 466.

χρηστήριον, -α 470.

χρησιμότης 39. 400.

Χριστιανισμὸς 396.

ψεῦδος 136. 174.

ψυχαγωγία 468.

ψυχή 18. 36. 54. 56. 58. 76. 94. 98

102. 106. 108. 128. 132. 138

142. 162. 164. 194. 196. 198

200. 202. 204. 206. 208. 210

212. 214. 240. 242. 250. 376

386. 400. 412. 414. 430. 468

472. 474.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελίς
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	7-16
ΚΕΙΜΕΝΟ – ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ	18-481
ΠΕΡΙ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ	
ΠΡΟΟΙΜΙΟ	18-25
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄	
Μερικὴ φυσιολογία περὶ τοῦ κόσμου καὶ εὐχαρις δι- ήγησις περὶ τῶν γεγονότων ποὺ προηγήθηκαν τῆς γε- νέσεως τοῦ ἀνθρώπου.	26-31
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄	
Γιατί ὁ ἄνθρωπος ἐπλάσθηκε μετὰ τὴν κτίσι τελευ- ταῖος.	30-35
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄	
Ὅτι ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τιμιώτερη ἀπὸ ὅλη τὴ φαινομένη κτίσι.	34-37
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄	
Ὅτι ἡ κατασκευὴ τοῦ ἀνθρώπου ἐπισημαίνει μὲ ὅλα τὴν ἡγεμονικὴ ἐξουσία.	36- 39

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε΄

Ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὁμοίωμα τῆς θείας βασιλείας. 38–43

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΣΤ΄

Ἐξέτασις τῆς συγγενείας τοῦ νοῦ πρὸς τὴ φύσιν, ὅπου παρεμπιπτόντως ἐλέγχεται καὶ τὸ δόγμα τῶν Ἀνομοίων. 42–47

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ζ΄

Γιατί ὁ ἄνθρωπος εἶναι γυμνὸς ἀπὸ τὰ φυσικὰ ὅπλα καὶ προκαλύμματα. 46–51

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Η΄

Γιατί τὸ σχῆμα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὀρθιον καὶ ὅτι τὰ χέρια ὑπάρχουν γιὰ ἐξυπηρέτησιν τοῦ λόγου· ὅπου φιλοσοφεῖται καὶ τὸ θέμα περὶ διαφορᾶς ψυχῶν. 52–61

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Θ΄

Ὅτι τὸ σχῆμα τοῦ ἀνθρώπου κατασκευάσθηκε ἔτσι, ὥστε νὰ εἶναι ὄργανον ἐξυπηρετήσεως τοῦ λόγου. 62–65

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι΄

Ὅτι ὁ νοῦς ἐνεργεῖ διὰ τῶν αἰσθήσεων. 64–71

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΑ΄

Ὅτι ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀθεώρητη. 70–73

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΒ΄

Ἐξέτασις περὶ τοῦ, ποῦ εὐρίσκεται τὸ ἡγεμονικόν· ὅπου ὑπάρχει φυσιολογία καὶ περὶ δακρύων καὶ περὶ γέλωτος καὶ φυσικὸν θεώρημα περὶ τῆς κοινωνίας στὴν ὕλη, τὴ φύσιν καὶ τὸν νοῦν. 74–89

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΓ'

Αἷτια τοῦ ὕπνου, τοῦ χασμουρητοῦ, τῶν ὀνείρων. 88-105

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΔ'

Ὅτι ὁ νοῦς δὲν εἶναι σὲ μέρος τοῦ σώματος. Ὅπου γίνεται διάκρισις μεταξὺ σωματικῶν καὶ ψυχικῶν κινήματων. 104-107

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΕ'

Ὅτι κυρίως ψυχὴ εἶναι καὶ λέγεται ἡ λογική, ἐνῶ οἱ ἄλλες ἔχουν ἀκαίρως τὸ ἴδιο ὄνομα. Ὅπου ἀναπτύσσεται καὶ τὸ ὅτι ἡ δύναμις τοῦ νοῦ διαπερᾷ ὁλόκληρο τὸ σῶμα συνδέοντας καταλλήλως κάθε μέρος. 106-111

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΣΤ'

Ἐξέτασις τοῦ θείου ρητοῦ ποὺ λέγει· «ἃς κάμωμε ἄνθρωπο κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσί μας». Ὅπου ἐξετάζεται ποιά εἶναι ἡ σημασία τῆς εἰκόνης καὶ ἂν τὸ παθητὸ καὶ θνητὸ ὁμοιώνεται μὲ τὸ μακάριο καὶ ἀπαθές, καὶ πῶς στὴν εἰκόνα ὑπάρχει τὸ ἄρρεν καὶ τὸ θῆλυ, ἀφοῦ αὐτὴ ἡ διάκρισις δὲν ὑπάρχει στὸ πρωτότυπο. 112-127

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'

Τί πρέπει νὰ λέγωμε πρὸς ἐκείνους ποὺ ἀποροῦν, ἂν ἡ παιδοποιΐα ἦλθε μετὰ τὴν ἁμαρτία, πῶς θὰ ἐγίνονταν οἱ ψυχές τῶν ἄλλων σὲ περίπτωσι ποὺ οἱ ἀρχικοὶ ἄνθρωποι θὰ διέμεναν ἀναμάρτητοι. 126-133

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'

Ὅτι τὰ ἄλογα πάθη ποὺ εἶναι μέσα μας ἔχουν ἀφορμὴ τῇ συγγένειᾳ πρὸς τὴν ἄλογη φύσι. 132-141

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'

Πρὸς ἐκείνους ποὺ λέγουν ὅτι πάλι ἡ ἀπόλαυσις τῶν ἐλπιζομένων ἀγαθῶν θὰ εἶναι μὲ φαγητὰ καὶ ποτά, ἀφοῦ ἔχει γραφῇ ὅτι ἀπὸ τὴν ἀρχὴ μὲ αὐτὰ ἐζοῦσε ὁ ἄνθρωπος.

140-145

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'

Ποιά εἶναι ἡ ζωὴ στὸν Παράδεισο καὶ ποιό εἶναι τὸ ἀπαγορευμένο δένδρο.

144-151

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'

Ὅτι ἡ ἀνάστασις ἐλπίζεται ὄχι τόσο μὲ βάσι τὸ γραφικὸ κήρυγμα, ὅσο ἀπὸ τὴν ἀνάγκη τῶν πραγμάτων.

150-155

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ'

Πρὸς ἐκείνους ποὺ λέγουν, ἂν ἡ ἀνάστασις εἶναι καλὸ καὶ ἀγαθό, γιατί δὲν ἔγινε ἤδη ἀλλὰ ἐλπίζεται μετὰ παρέλευσι χρόνων.

154-165

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΚΓ'

Ὅτι ὁποῖος ὁμολογεῖ τὴν ἀρχὴ τῆς συστάσεως τοῦ κόσμου ἀναγκαίως θὰ συμφωνήσῃ καὶ γιὰ τὸ τέλος του.

166-171

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΚΔ'

Ἀντίρρησις πρὸς ἐκείνους ποὺ λέγουν ὅτι ἡ ὕλη εἶναι συναῖδιος μὲ τὸν Θεό.

170-174

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΚΕ'

Πῶς θὰ μπορούσε καὶ κάποιος ἄπιστος νὰ προσαχθῇ νὰ πιστεύσῃ στὴ Γραφὴ ὅταν διδάσκῃ γιὰ τὴν ἀνάστασι.

174- 189

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΚΣΤ'

Ὅτι ἡ ἀνάστασις δὲν εἶναι ἔξω ἀπὸ τῆ λογικῆ. 188–191

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΚΖ'

Ὅτι εἶναι δυνατό, ἀφοῦ τὸ ἀνθρώπινο σῶμα διαλυθῇ
στὰ στοιχεῖα τοῦ παντός, πάλι ἀπὸ τὸ κοινὸ νὰ ἐπα-
νέλθῃ στὸ καθένα τὸ δικό του. 192–199

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΚΗ'

Πρὸς ἐκείνους ποὺ λέγουν ὅτι οἱ ψυχὲς προϋφίσταν-
ται τῶν σωμάτων ἢ ἀντιστρόφως ὅτι τὰ σώματα
ἔχουν πλασθῇ πρὶν ἀπὸ τὴν ψυχὴν. Ὅπου ἀνατρέπε-
ται καὶ ὁ μύθος περὶ τῆς μετεμψυχώσεως. 198–207

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΚΘ'

Ἀπόδειξις ὅτι ἡ αἰτία τῆς ὑπάρξεως εἶναι μιὰ καὶ ἡ
αὐτὴ στὴν ψυχὴ καὶ στὸ σῶμα. 206–217

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Λ'

Θεωρία ἱατρικὴ περὶ τῆς κατασκευῆς τοῦ σώματός
μας σὲ συντομία. 216–245

ΑΠΟΛΟΓΗΤΙΚΟΣ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΞΗΗΜΕΡΟΥ 248–261

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΓΕΝΕΣΕΩΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΚΑΙ ΣΤΟ
ΚΑΤ' ΕΙΚΟΝΑ ΚΑΙ ΚΑΘ' ΟΜΟΙΩΣΙ

364–463

ΟΜΙΛΙΑ Α' 364–405

ΟΜΙΛΙΑ Β' 408–445

ΟΜΙΛΙΑ Γ' 448–463

<u>ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΕΠΙΣΚΟΠΟ ΘΕΟΔΟΣΙΟ ΕΠΙΣΤΟΛΗ</u>	466–481
Α' ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΓΓΑΣΤΡΙΜΥΘΗΣ ΓΥΝΑΙΚΑΣ	466–475
Β' Ο ΠΡΟΦΗΤΗΣ ΗΛΙΑΣ ΣΤΟ ΧΕΙΜΑΡΡΟ	476–479
Γ' ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΚΑΛΥΜΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ΜΩΥΣΕΩΣ	478–479
Δ' ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΘΥΣΙΩΝ	478–479
Ε' ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΑΤΗ ΑΓΓΕΛΟΥ	480–481
Σ' ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΚΑΘΟΔΟΥ ΤΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΤΟ ΒΑΠΤΙΣΜΑ	480–481
ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ	483–500
1. Εύρετήριο χωρίων τῆς Γραφῆς	483–485
2. Εύρετήριο ὀνομάτων καὶ πραγμάτων	486–500

Φωτοστοιχειοθεσία: «ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ» ΕΛΕΥΘ. ΜΕΡΕΤΑΚΗ
Ἀρμενοπούλου 30 – Τηλ. 200 621 – Θεσσαλονίκη

Ἐκτύπωση Ὅφσετ: «ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ» ΦΩΤΗ ΠΑΛΑΙΟΧΩΡΙΝΟΥ
Κατσιμίδου 30 – Τηλ. 928 592 – Θεσσαλονίκη

Βιβλιοδεσία: Αφοὶ ΒΑΡΟΥΣΙΑΔΗ
Λαχανᾶ 17 – Τηλ. 839 414 – Θεσσαλονίκη
